EGYETEMES TÖRTÉNET

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

TEMMUZ 1996 FİYATI: 200.000 TL (KDV DAHİL)

1946 SENDİKACILIĞI

YUNANİSTAN'DA TÜRK ESİRLERİ

SÖZLÜ TARİH

1930'LARIN İSTANBUL BASININDA KADIN

İKİNCİ TROYA SAVAŞI

31

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

HAREM-İ HÜMAYUN

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA HÜKÜMRANLIK VE KADINLAR

LESLIE P. PEIRCE

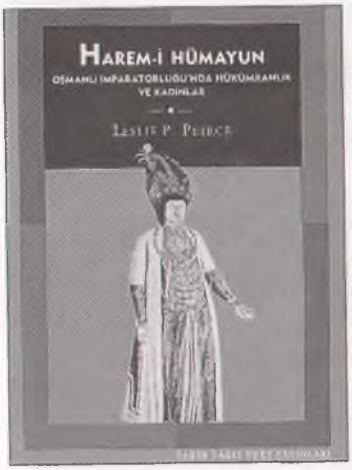

Hurrem Sultan, Nurbanu Sultan, Kösem Sultan, Turhan Sultan... Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde söz sahibi olmuş kadınlar. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının başından 17. yüzyıl ortasına kadar, Osmanlı hanedanının ileri gelen kadınları daha önce sahip olduklarından ve daha sonra olacaklarından da büyük bir politik güce kavuştular. İmparatorluk tarihinin bu dönemine hem popüler hem de bilimsel edebiyatta "kadınlar saltanatı" denir. Harem-i hümayun kadınları, özellikle de saltanat süren sultanın annesi ve hasekileri, saray duvarlarının ardında bile olsalar, politik gücü doğrudan kullanabiliyorlardı. Ayrıca hükümranlık kültürünün halka yönelik kısmı olarak adlandırılabilecek olaylarda, yani saltanata meşruiyet kazandırıcı kamusal ritüellerde ve anıtsal binaların inşası ve sanatsal üretimin saltanat himayesi altına alınmasında, merkezi rol oynadılar. Leslie P. Peirce, padişah kadınlarının elindeki politik gücün kaynaklarını ve bu gücün 16. ve 17. yüzyıllarda artış nedenlerini inceliyor.

xvi + 408 s.
ISBN 975-333-048-0

TARİH VAKFI

Tarih Vakfı Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

SUNUŞ

6. cildimizin bu ilk sayısı yine değişik konularda yazılardan oluşuyor. Bunlardan biri, geçen nisan ayında Moskova Puşkin Müzesi'nde sergilenmeye başlayan ve basında da çokça sözü edilen "Priamos Hazineleri" ile ilgili. Mete Tunçay'ın çevirdiği "İkinci Troya Savaşı" başlıklı yazıda J. M. Thursby, amatör arkeolog, hazine avcısı, maceraperest Heinrich Schliemann'ın 1873'te kaçırdığı hazine üzerinde sahiplik iddiasında bulunan tarafların (Almanya, Rusya ve Türkiye) görüşlerini özetliyor. İkinci savaştan beri "kayıp" olan hazinenin nihayet gün yüzüne çıkması, eski eserlerin ait oldukları ortamda sergilenmeleri tartışmalarını ister istemez alevlendiriyor. Ancak Türkiye'nin kuru kuruya bir sahiplik iddiası dışında da bir şeyler yapması gerektiği kesin. Dışarıdaki eserler üzerinde hak iddia ederken, içeridekileri gerektiği gibi koruyamamak, ören yerlerini tahrip ve talan etmek, kolay izah edilebilir bir durum değildir. Müzelerin çatısı altına alınabilmiş eserleri dahi ödenek yokluğundan doğru dürüst sergileyemeyen, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin bile bazı bölümlerini personel yokluğundan kapalı tutan Türkiye'nin, kısıtlı olanaklarıyla bütün bu işlerin üstesinden gelmesinin mümkün olmadığı ileri sürülebilir. Ancak farklı bir anlayışla konuya yaklaşılırsa, yeni birtakım kaynakları seferber etmek pekâlâ mümkündür. Öncelikle niyet ve yaklaşım önemlidir. Tarih Vakfı'nın düzenlediği "Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme" sergisinin başlı başına bir eser olan katalogunda yer alan yazısında Manfred Korfmann bu yönde bir öneriyi yineliyor. 1988'de yeniden başlatılan Troya kazılarını yöneten M. Korfmann, en sonuncusu Gelibolu Muharebeleri olan Troya savaşlarına bir son vermek için, yıllardır dile getirilen ve Kültür Bakanlığı'nın da zaman zaman gündeme getirdiği "Tarihi Troya Milli Parkı" önerisinin bir an evvel gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtiyor ve çevreyi doğal ve kültürel değerleriyle koruma altına alacak böyle bir "barış parkı"nın varlığının, Troya kazılarından çıkan eserleri ellerinde bulunduran dünyadaki 50'den fazla müzeye, bunları "ören yerindeki uluslararası bir müzeye ödünç vermeleri" için çağrı yapma olanağı sağlayacağını söylüyor. Gerçekten de Schliemann'ın talanından ve bu arada yol açtığı ve arkeologları hâlâ daha uğraştıran tahribattan yakınanların, ondan 120 küsur sene sonra Anadolu düzeyinde aslında çok daha vahim boyutlara ulaşmış talan ve tahribata son vermek için sonuç alıcı adımlar attıklarını, samimiyet ve ciddiyet gereği, dünya âleme göstermeleri gerekiyor.

Bu sayımızda İzmir çevresinde yürütülen bir sözlü tarih çalışmasından ilk örnekler yer alıyor. Esra Danacıoğlu ve Pelin Böke'nin yazısı, Milli Mücadele'ye "içeriden" bakmayı hedefleyen bir projenin ön ürünlerinden bizi haberdar ederken, sözlü tarih çalışmalarının sunduğu olanaklara da işaret ediyor. Yazarlar, sözlü tarihle "karşı-tarih" ve "daha fazla tarih" yapmanın yanı sıra, bir "başka tarih"e ulaşmanın, yani sadece mevcut tarih bilgisini sınamanın ve zenginleştirmenin ötesinde, farklı bir bilgi alanı oluşturmanın da mümkün olduğunu belirterek, bu yazı için seçme yaparken, kişisel yaşam ve gözlemleri yansıtan tanıklıkları tercih ettiklerini söylüyorlar. Aynı dönemle ilgili bir başka yazımızda Mesut Çapa, Miralay Cafer Tayyar Bey'in Yunanistan'daki esirlik günlerini ele alıyor ve onun kaleme aldığı bir raporu aktararak da Yunanistan'daki diğer Türk esirlerin durumuna değiniyor. Her iki yazı da herhangi bir döneme ilişkin kişisel tanıklıklarla kolektif bellek arasındaki örtüşme, çelişme ve etkileşmeleri düşündürüyor. Konu hayli çetrefil de olsa, bireyler gibi toplumların da bir dönemi anılaştırırken bir dizi ayıklama, "sadeleştirme" işlemine başvurduğu ve bu işlemin de ideolojik-siyasi filtrelerle yapıldığı herhalde söylenebilir. Bu noktada ortaya çıkan gerilim, tarih denen disiplinin en cazip ve kışkırtıcı yönü olsa gerek.

Zafer Toprak bu sayıda da emek tarihimizle ilgili bir konuyu, 46 sendikacılığını ele alırken, Cüneyd Okay daha önce Z. Toprak'ın etraflıca incelediği "milli iktisat" ve "Müslüman boykotajı" ile bağlantılı bir cemiyeti, İstiklal-i İktisadi-i Milli Cemiyeti'ni nizamnamesini aktararak tanıtıyor. Işık Özel ve Güven Bakırezer'in yazıları, 30 yıllık ara ile "kadın konusu"na İstanbul basınında nasıl yer verildiğini irdeliyor. Saim Savaş'ın geçen sayımızda ilk bölümüne yer verdiğimiz yazısı, ikinci bölümüyle sona eriyor. İlhan Yerlikaya'nın aktardığı, İttihatçıların Ankara'ya sürdüğü iki gazetecinin yakınmaları arasında özellikle Ankara'ya ilişkin değerlendirmeleri dikkat çekici.

Her zamanki gibi Ayşe Şen'in hazırladığı "*İkdam*'dan Seçmeler"in ilk haberinde de göreceğiniz gibi, bu sene Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinin ilk basımının 100. sene-i devriyesi. Bu yıldönümünde yapılan *Seyahatname*'nin ilk cildinin transkripsiyonu ve dizininden oluşan yayın, oldukça tartışma yaratacağa benziyor. Necdet Sakaoğlu'nun bu konudaki yazısı, Kitabiyat bölümümüzü oluşturan üç yazıdan ilki. İkinci yazıda Yücel Demirel geçenlerde *Dünya* gazetesinin "Kitap" ekinde "ayın kitabı" seçilen bir yayının bilim hayatımıza ne gibi bir katkıda bulunduğunu ibret-i âlem için sorgularken, üçüncü yazıda A. İbrahim Savaş Josef Matuz'un yayım tarihi nispeten eski, ama çok önemli kitabını tanıtıyor. Tarih Vakfı'ndan Haberler yine her zamanki gibi son sekiz sayfamızda yer alıyor.

Gelecek ay yeniden buluşmak dileğiyle.

* * *

Geçen sayımız Habitat'a rastladı! Cüneyd Okay'ın yazısının ilk paragrafında yer alan (s. 15) "babası tarafından da suçlanan" ibaresi, "babasının da suçlanmasına sebep olan" şeklinde olacaktır. Bu arada, 32. sayfamızdaki fotoğraf altında sözü edilen Elmadağ'daki okul Saint Benoit değil, elbette Dame de Sion olacak. Düzeltir, özür dileriz.

TOPLUMSAL
TARİH

Sümerbank'ın Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası

Aylık Dergi
Sayı: 31 Cilt: 6 Temmuz 1996

Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
Orhan Y. Silier
Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Görsel Koordinatörü
Cengiz Kahraman
Grafik Tasarım
Haluk Tuncay
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Osman Köker
Dizgi
Esma Savaş, Meltem Yeyin
Abone
Belgin Uçar, Yüksel Altıntop
Yapım: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*
Dağıtım: *Yaysat*
Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 1.000.000 TL. (yurtdışı): 40 US$
6 sayılık cilt (yurtiçi): 1.400.000.-TL. (yurtdışı): 35 US$
Yurtdışı normal posta için 2 US$, uçak için 4 US$ alınır.

ISSN 1300-7025

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
***Ayşe Şen**'in* İkdâm'*dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

BİR SÖZLÜ TARİH PROJESİNDEN SEÇMELER
GEÇMİŞ YAŞAMLARIN İZİNDE
Esra Danacıoğlu** ve **Pelin Böke
İzmir çevresinde Milli Mücadele dönemini esas alan bir sözlü tarih çalışmasından örnekler sunuyorlar. 6

CAFER TAYYAR BEY'İN ESARETİ VE YUNANİSTAN'DA TÜRK ESİRLERİ
***Dr. Mesut Çapa** Trakya'da Yunanlılara esir düşen Cafer Tayyar'ın esaret günlerini ve onun bir raporu ışığında da diğer Türk esirlerin durumunu ele alıyor.* 13

1946 SENDİKACILIĞI
SENDİKA GAZETESİ, İŞÇİ SENDİKALARI BİRLİKLERİ VE İŞÇİ KULÜPLERİ
***Zafer Toprak** kısa bir süre hayat imkânı bulabilen "46 sendikacılığı"nı ele alıyor.* 19

1930'LARIN İSTANBUL BASININDA KADIN
***Işık Özel** 30'lu yılların* Tan, Cumhuriyet *ve* Son Posta *gazetelerinde "kadın" konusunun izini sürüyor.* 30

1960'LARIN *HAYAT*'INDA KADIN KİMLİĞİNİN DEĞİŞİMİ
Güven Bakırezer Hayat *mecmuasının sayfalarına yansıyan kadın imgesini tespit ediyor.* 39

İKİNCİ TROYA SAVAŞI
J. M. Thursby, *Schliemann'ın kaçırdığı hazinenin sahipliğiyle ilgili tarafların görüşlerini özetliyor.* 44

MÜSLÜMAN BOYKOTAJI VE İSTİKLAL-İ İKTİSADİ-İ MİLLİ CEMİYETİ
Cüneyd Okay *1910'larda kurulan bir cemiyeti nizamnamesiyle tanıtıyor.* 47

İTTİHAT TERAKKİ'NİN HIŞMINA UĞRAYAN İKİ GAZETECİNİN FERYADI
Dr. İlhan Yerlikaya *Ankara'ya sürülen iki gazetecinin şikâyetlerini aktarıyor.* 52

FETVALARIN IŞIĞINDA
OSMANLI SOSYAL HAYATI HAKKINDA BAZI TESPİTLER - II
Dr. Saim Savaş*'ın Sivas Ali Baba Zaviyesi'ndeki fetvaları değerlendirdiği yazısının son bölümü.* 54

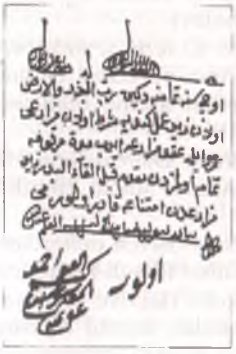

K İ T A B İ Y A T
OSMANLI KÜLTÜRÜNÜN ŞAHESERİ:
EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ
Necdet Sakaoğlu Seyahatname'*nin 1. cildinin yeni yayımını eleştiriyor.* 59

M. K. ŞENGİL'İN KİTABI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER
Yücel Demirel, *Şengil'in* Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları (1920) *kitabını eleştiriyor.* 61

MATUZ'UN OSMANLI DİPLOMATİĞİNE ÖNEMLİ KATKISI
Dr. Ali İbrahim Savaş, *Josef Matuz'un kitabını tanıtıyor.* 63

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

محل اداره‌سی

شرائط اشترا

اقدام

Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Bâbıâli Caddesi'nde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taallûk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i ilânat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

İKDÂM'DAN SEÇMELER

TEMMUZ 1896

DERLEYEN

A Y Ş E Ş E N

ŞÛÛNÂT

Seyahatname'nin İlk Aboneleri

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin birinci ve ikinci cildine bir mecidiyeden abone olan zevatın esamisi

1 Sıhhıye Dairesi Reis-i Sanisi atufetlû Ahmet Mithat Efendi Hazretleri,

1 Edirne vilayeti defterdarı atufetlû Mehmet Efendi Hazretleri,

1 Şirket-i Hayriye meclis-i idaresi azasından izzetlû Tahsin Beyefendi,

1 Mir-i mumaileyhin biraderi izzetlû Mustafa Beyefendi,

1 Edirne vali muavini saadetlû Hâzım Beyefendi Hazretleri,

1 Edirne Defter-i Hakanî müdürü saadetlû Müfit Beyefendi Hazretleri,

1 Meclis-i Sıhhıye azasından muhasebeci saadetlû Hacı Hurşit Beyefendi Hazretleri,

1 Meclis-i Sıhhıye azasından başkâtip saadetlû Hacı Ahmet Ragıp Beyefendi Hazretleri,

1 Edirne Evkaf muhasebecisi saadetlû Sevki Beyefendi Hazretleri,

1 Meclis-i Sıhhıye azasından başkatip muavini saadetlû Arif Beyefendi,

1 Edirne vilayeti muhasebe mümeyyizi izzetlû Mahmut Beyefendi,

1 İdare-i Sıhhıye Tahrirat Odası mümeyyizi Nurullah Beyefendi,

1 İdare-i Sıhhıye evrak müdürü izzetlû Arif Beyefendi,

1 Edirne Reji Nazırı izzetlû Ali Beyefendi,

1 Edirne vilayeti matbaa müdürü izzetlû Şevket Beyefendi,

1 Edirne eşrafından izzetlû Dilâver Beyefendi,

1 Edirne İdadi-i Mülkî müdür muavini Mazhar Beyefendi,

1 Edirne Posta ve Telgraf başmüdürü izzetlû Yusuf Beyefendi,

1 Mekâtib-i Tıbbıye-i Şâhâne muallimlerinden doktor binbaşı rif'atlû Mehmet Fahri Beyefendi,

1 Zabtiye Nezaret-i Celilesi sertercümanı izzetlû Abdülkerim Efendi.

Yekûn 20 ... (5 Temmuz 1896)

Vukuât-ı Zabıta ve Havadis-i Müteferrika

Evvelki gün Fatih civarında Yenihamam Caddesi'nde sâkin Asâkir-i Şahane mülâzımlarından Safvet Efendi'nin sekiz yaşındaki kerimesi altı arşın yüksekliğinde bulunan pencereden düşerek mecruh olmuştur.

• Karagümrük'te sâkin kupa arabacılarından Rusçuklu Hacı Ali Ağa'nın on iki yaşlarında bulunan oğlu Hakkı dün sabah müdavim bulunduğu mektebe gitmekte iken meydanda bulunan dut ağacına çıkmış her nasılsa düşerek kaşımın üst ve yan tarafından tehlikeli ve başından cüz'îce cerihadâr olup ifadeye gayr-i muktedir bir halde kalmıştır.

• Sultanahmet'te yük arabacılığı eden Arapkirli Ahmet evvelki gün akşam üzeri Matbaa-i mire'den birtakım yazı taşlarını arabasına yükletip Mekteb-i Tıbbıye-i Şâhâne önünden geçtiği esnada bargir tevakkuf eylemiş ve Ahmet dahi elindeki kırbacıyla bargire şiddetle vurmuş ise de hayvan havl-i can ile bir tepme vurarak merkumu baş ve yüzünden tehlikeli surette mecruh eylemiştir...

(15 Temmuz 1896)

Kadıköy Muhbirimizden:

Açık iki Büyük Kuyu-Selâmiçeşmesi Caddesi'nde, Çuhadarağa Sokağı'nda vâki müteveffa Şakir Bey'in bostanı veresesinin talebi üzerine memurîn-i belediye marifetiyle mahalle şekline bi'l-ifrağ turuk-i mukteziye [gereken yollar] tayin ve küşad edilmiş ise de derûn-i bostanda bulunan kebîr ü amik iki kuyunun su dolapları mutasarrıfları tarafından kaldırılıp kuyular apaçık kalarak bir manzara-i müdhise kesbiyle gelip geçenleri düçâr-ı havf ü hirâs etmektedir [korkuya düçâr etmektedir].

Bundan maâdâ bostanın letafet-i mevkiası mülâbesesiyle o civarın Müslim ve gayr-i Müslim nis-

vânı nüzhet-gâh [gezinti yeri] ittihâzıyla akşamları maa'l-etfal orada bi'l-ictimâ' tenezzüh ve teferrüc [gezinti] etmekte, çocuklar da koşup oynamakta olduklarından Allah göstermesin esnâ-yi mulâabede [oynayıp eğlenme esnasında] bir hadise-i müellimenin hudûsu akvâ-yi ihtimal bulunduğuna mebnî görünür kaza ıtlakına bi-hakkın sezâ bulunan mahzur-i mezburun izâle ve ref'i ikdâm-ı umûrdandır... (15 Temmuz 1896)

MAKALE-İ MAHSUSA

Terbiye-i Ahlakiye

Terbiye-i ahlakiye-i etfâle dair bundan evvelki makalemizde verilen tafsilâttan anlaşılmış olacağı üzere çocukların tevsi-i malumatına medâr olan netâyic-i tabiiyenin tezâhürüne yardım etmekten geri durulmaması ve fakat tesirâtına maruz olduğu netâyic-i tabiiyede peder ve validesinin dahli bulunduğunu da çocuk bilmemelidir. Bu bâbta ufak bir şüphe büyük tehlikelere bâis olabileceğinden yine en iyisi müdahele-i şahsiyeden katiyen ihtirâz etmektir [sakınmaktır].

Çocuk bir kere cezanın yalnız bir netice-i tabiiye olmayıp ebeveynin müdahalesinden zuhûra geldiğine zâhib ve kani olursa artık tehzîb-i ahlâk edemez [ahlâkını düzeltmez].

Fi'lin netice-i tabiiyesini cezayi kâfi addetmek usulü her zaman kabil-i tatbik değildir.

Mesela üç yaşında bir çocuğun pencereden sarktığı görüldükte -velev ki pencere binanın birinci kat pencerelerinden olsun- çocuğa yalnız düşeceğini ihtar ile iktifa olunamaz, bu ve buna mümâsil halde çocuğun katiyen meniyle itaata celbi lazımdır. İcmalen beyan ettiğimiz usulün -bu gibi bazı müstesneyâtına bakılarak- müşkil-el-icra olduğuna hükm olunmasın! Bu misillû ahval nadir ve binaenaleyh ma'dûm [yok] hükmündedir... (3 Temmuz 1896)

HARİCİYE

Paris'te Hırsız Kumpanyası

Polis Nezareti âhiren gayet mükemmel bir surette teessüs etmiş bir hırsız kumpanyasını zâhire çıkararak bu kumpanyaya mensup olanlardan yirmi bir kisiyi der-dest eylemiştir. Kumpanya şimdiye kadar iki yüzü mütecâviz sirkat ikâ' etmiştir. Ancak bunlar eşkıya çeteleri gibi müsellahan [silahlı olarak] ve kuvve-i cebriye isti'mâliyle îkâ-i fazîha-i sirkat etmeyip [çirkin hırsızlığı yapmayıp] sanatlarını gayet müretteb plânlarla ve türlü hiyel ü desâisle [hileler ve oyunlarla] ifâ eylemişlerdir.

Bu kampanyanın ne suretle keşf olunduğuna gelince: Geçen 1895 senesi Temmuzunda bir akşam onbaşı (Jirodo) bir şarap meyhanesinde otumakta iken müşterilerden birinin sağ elinin küçük parmağında gayet mükellef bir elmas yüzük görür. Herifin elleri gayet büyük ve şahsı kaba olduğundan bu kıymetdâr yüzük ile sahibi beyninde hiçbir nisbet tasavvur edemez. Binaenaleyh zihnine süphe ârız olarak merkumu tecessüs etmeye başlar. Birkaç dakika sonra diğer bir şahıs merkumun yanına gelip oturur ve kulak kulağa konuşurlar. Bu sırada yüzüğün sahibi parmağındaki yüzüğü gözüyle işaret ederek güle güle birçok sözler söyler, diğer şahıs dahi bu sözleri işittikçe çehresinde âsâr-ı meserret gösterir. Onbaşı bu hallerden, şüphelerden daha ziyade kuvvet bularak herifi gözden nihân etmemeye karar verir ve her ikisi dışarıya çıkmak tedarikâtında bulundukları sıra kendisi evvelce çıkarak bunlara kendini göstermeyecek surette takibe başlar.

Mösyö (Jirodo) akşam şahıs-ı merkumun ikametgâhını öğrendiği gibi ertesi gün de kapıcıdan ismini ve hiçbir sanatı olmadığını tahkik eder.

O günden itibaren mösyö (Jirodo) yüzük sahibinin civarında ikamet ederek gittiği yerlerin görüştüğü adamların kâffesini re'y-el-ayn [kendi gözüyle] görür ve az zamanda arkadaşlarından yirmi bir kişiyi ikametgâhlarıyla beraber layıkıyla öğrenir.

Nihayet bir pazar günü eşhas-ı merkumeden dördü (Sen Lazar) istasyonunda trene binmekte iken mösyö (Jirodo) hiçbirisinin şüphesini davet etmeksizin o trene binerek çıkdıkları yere çıkar. Bunların bir köşke girdiklerini, ba'de bir jimnastik eğlence mahalline gittilerini görür. Akşam üzeri yine bir trenle Paris'e avdet ederler. Ertesi gün Paris polis müdürü mösyö (Koşver) bunların gittikleri mahal müdürüne bir telgraf çekerek bir fi'l-i sirkat vukû' bulup bulmadığını sorar. Aldığı cevapta ise bir köşkün soyulmuş olduğu bildirilir. Soyulan köşk merkumların dahil oldukları köşkten başka yer değil idi. Bundan sonra hırsızları esnâ-yi fi'lde der-dest etmeye teşebbüs olunur.

Geçenlerde bunlardan dördü bir şarap mağazasını soydukları esnada görülmekle yine o günde yirmi bir şahıs birer birer ahz ü girift edilmiştir. Mamafih kumpanyada bu yirmi bir kişiden maadâ daha bazı eşhâsın dahi dahil olduğuna şüphe ediliyor... (5 Temmuz 1896)

Japonya İmparatoriçesi'nin Giyimi

1850 tarihinde tevellüd etmiş olan Japonya İmparatoriçesi bundan sekiz sene evveline gelinceye kadar Japon milli elbisesinden başka elbise iktisâ' etmezdi [giyinmezdi]. 1888'de Berlin'e imparatoriçe için elbise sipariş olunduğu gibi imparatoriçenin huzuruna çıkacak olan kadınların mutlaka Avrupa usulünde elbiseyi lâbis [giymiş] bulunmaları lüzumu ilân olundu. İmparatoriçe Avrupa tarz-ı telebbüsüne [giyinme tarzına] meyelân göstermekle beraber diğer taraftan âdât-ı milliyeyi büsbütün nazar-ı itibardan ıskat etmiş olmamak için Avrupa'ya her elbise sipariş ettikçe onun mislini Japon kumaşlarından olmak üzere Japonya'da imal ettirirdi. Bu suretle sabahları Japon kumaşından olan elbisesini giyinir ve ba'de-z-zuhr [öğleden sonra] ibtidâr eden ziyaretleri Berlin'de imal olunan elbise ile kabul ederdi.

İmparatoriçenin başa ait olan tezyinâtı dahi Avrupa usulünde olup fazla olarak şapkasının kenarları elmas taşlarla murassa' ve tavuskuşu tevekleriyle müzeyyendir.

1888 senesinden beri imparatoriçe ile hizmetinde bulunan sair kadınlar dışarıya yalnız Avrupa kostümüyle çıkmakta olup Japon elbisesini imparator hazretlerinin validesiyle onun dairesindeki kadınlardan maadâ saray-ı imparatorî mensubâtının hiçbirinde görülmemektedir... (25 Temmuz 1896)

BİR SÖZLÜ TARİH PROJESİNDEN SEÇMELER

GEÇMİŞ YAŞAMLARIN İZİNDE[1]

ESRA DANACIOĞLU-PELİN BÖKE

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan bu yana tarih disiplini iki ayırt edici değişimin etkisi altında yeniden biçimlendi. Bunlardan ilki belli evrensel yasaların, ekonomik ve/veya sosyal determinizmin tarihsel bilginin üretilmesindeki hegemonyasının tedricen azalmasıdır. İkincisi ise tarih disiplininin (diğer) sosyal bilim dallarına doğru genişlemesidir. Bu iki temel değişiklik (günümüzde) tarihin öznesinin her türden insani etkinlik oluşunu sağlamış bulunuyor. Her türlü insani etkinliğin tarihin öznesi oluşunun toplumların yakın dönemlerine ilişkin tarih araştırmalarındaki sonuçlarından biri sözlü tarih çalışmalarıdır.[2] Sözlü tarih çalışmaları belli bir olay veya döneme dair kişisel tanıklık ve/veya yaşantıların belleğin derinliklerinde çıkarılıp değerlendirilmesi yoluyla toplumların tarihlerinin inşasına katkıda bulunur. Bunların derlenmesi sözlü olmayan tarihin (yazılı tarih) saptayamayacağı bilgilere ulaşılmasını sağlar. Her türden insani ilişkilerin, ev içi hayatların, mesleki pratikle üretim tekniklerinin, değerlerin, küçük yerleşim yerlerindeki değişimlerin, gündelik yaşamın tarihi gibi. Bu anlamıyla sözlü tarih mevcut bilgi birikimini zenginleştirici bir işlev yüklenebilir. Yani sözlü tarih ile basitçe "daha fazla tarih"e ulaşılması mümkün olur. Öte yandan resmi tarih tezlerinin biçim verdiği belli tarihi dönemlerin "karşı-tarih"inin yazımı da sözlü tarihin kullanılabileceği bir diğer tarzdır. Sözlü tarih çalışmaları ile toplumların yakın dönemlerinde yaşanmış önemli ekonomik, politik veya kültürel değişimlerin, travmaların -sunulagelen tarzının dışında- sıradan hayatlardaki karşılığının ne olduğu saptanabilir.[3] Sadece mevcut tarih bilgisinin sınanması veya zenginleştirilmesi olarak değil de ayrı bir bilgi alanı olarak sıradan insanların sıradan hayatları, sıradan duyguları, korkuları, dahası tanığı oldukları tarihi anılaştırma biçimleri etrafında örülen bir sözlü tarih çalışması ise kaçınılmaz olarak tarihin kendisinin ne olduğu sorusunu gündeme getiren bir paradigma değişimine işaret eder. Bu anlamda kişisel yaşamları tarihin alanına sokmak, sıradan insanları tarihin öznesi yapmak; tarihi alabildiğine sübjektif yaşam ve algı-gözlem öykülerinden oluşturmaya cüret etmek, tabiri caizse, tarih denen o uluslar, sistemler, kurumlar veya üretim biçimleri silsileleriyle oluşturulan evreni kırpıp kırpıp kişisel yaşamlara bölmek demektir. Dolayısıyla bu tarzıyla sözlü tarih, "nasıl bir tarih" sorusuyla doğrudan bağlantılı bir biçimde yapılabilir. Yani sözlü tarihle "karşı-tarih", "daha fazla tarih" yazmak mümkün olduğu gibi, çıkmış olduğunuz bu yaşam öyküleri yolculuğu sizi "nasıl bir tarih" sorusuna götürebilir. Böyle tanımlanan bir sözlü tarih çalışması, Amerika'yı keşfetmemiş, soykırıma uğramamış birinin, ordulara hükmetmemiş bir neferin, hatta ilk çatışmada silahını atıp kaçmış olanın, ömrünce tütün kırıp dizmiş bir tarım işçisinin kişisel yaşamı ve tanığı olduğu yaşam, olay ve değişimleri değerlendiriş, anılaştırış biçimini araştırmanın merkezine koyar.[4]

Türkiye'de Yunan işgali ve Kurtuluş Savaşı tarihinin aktörleri kimlerdir? Bu soruya verilecek yanıt kuşkusuz ki sizin tarihe nereden ve nasıl baktığınızla ilgilidir. Bir tarihsel döneme/olaya dışından mı bakıyor yoksa içinden bakmaya mı çalışıyorsunuz? Bir dönemi ya da olayı hangi kaynaklara göre sorguluyorsunuz ya da sorguluyor musunuz? Bunlar sizin tarih anlayışınızı ve açılımınızın sınırlarını belirleyeceğinden, önemli sorulardır. Bu nedenle "tarihin aktörleri kimlerdir" sorusunun yanıtı da sizin özlemleriniz ve tercihleriniz doğrultusunda olacaktır.

Yukarıda bahis konusu edilen sorulardan hareket ederek biz İzmir'de bir grup araştırmacı tarihsel dönem olarak Kurtuluş Savaşı'nı, coğrafya olarak da İzmir bölgesini baz alan bir sözlü tarih çalışması sürdürüyor, bu savaşın, hep bir siluet olarak kalmış aktörlerini bulmaya, onların bu dönemi nasıl yaşadığını, nasıl anılaştırdıklarını öğrenmeye çalışıyoruz. Bu çalışmada ele alınan döneme -Kurtuluş Savaşı'na- içeriden bakmaya, bu savaşı bütün yönleriyle yaşamış ancak ismi hiçbir anıta verilmemiş ya da bir kitaba geçmemiş sıradan insanın gözüyle bu dönemi algılamaya/anlamaya gayret ediyoruz.

Aşağıdaki ön örnekleri seçer ve bu kısa yazı için düzenlerken kişisel yaşam ve gözlemleri yansıtıyor olmalarına dikkat ettik. Tarihi olarak doğru olmadığını, olamayacağını bildiğimiz anlatıları da çıkarıp atmadık. Yukarıda belirttiğimiz gibi çalışmanın merkezi sorularından biri görüşülen kişilerin bu tarihi dönemi nasıl anılaştırdıkları, yorumladıklarıdır. Bu açıdan Mükerrem Babat'ın Vahdettin ile

ilgili anlatımı oldukça çarpıcı gözükmektedir. Öte yandan fark edileceği gibi tanıklarımız o yıllarda çocuktur ve büyük ölçüde zihinlerinin şöhretli aile büyüklerinin anılarıyla işgal edilmemiş olduğu durumlarda (bkz. Mehmet Reşat Karakaya'nın anlattıkları) anıları çocukluk anılarının yalınlığını içerir.

"O ÇANAK KIRILDI ŞİMDİ"

Mükerrem Babat[5]
Güzelbahçe
1909 doğumlu[6]

Burada doğdum, Güzelbahçe'de, ama o zaman ismi Güzelbahçe değildi, Klizman'dı, sonra Kızılbahçe dediler, sonra Güzelbahçe'ye döndü. Benim bubam, allah rahmet eylesin, çok geniş bir adamdı. Ben ilk çocuklarıyım, ben doğmuşum nufus yok, ondan sonra Zehra doğmuş onun da nufusu yok, bi de Rakibe vardı, onun da nufusu yok. Sonra bi oğlan doğdu, dördüncü çocuk, o gün harp ilan oldu, Çanakkale Harbi.[7] O gün hemen jandarma geldi, eli silah tutan, eli sopa tutan hemmen askere... Üç gitti bi evden üçü de gelmedi; babaları, iki de delikanlı oğlan, Vefa idi birinin adı, diğeri de Sabri, hiç unutmam, babalarının adını bilmeyom, üçü de gelmediler, yazık. İki tene gitti bi evden gelmediler. Babamın ömrü varmış geldi, ama bu köyün insanları, vardı epey askere gidenler, üç tene, dört tene anca geldi.

Babamın at arabası vardı, yemişçilerin arabacısıydı aylıklen, ürünlerini, mallarını çekerdi. Bey gibi yaşardık onunla biz. Askere aldılar ne araba kaldı ne beygir. Biz burada açlıktan ölüyoz, yok, bakla ekmeği yiyiyoz, karın ağrısından duramıyoz. Babam öldü deye yazısı geldi, hastaneye yatmış tabelasını almamış çıkarken, öldü deye yollamışlar o kargaşalıkta, kim kime. Biz öldü deye ağlıyoz, çoluk çocuk ağlıyoz. Babamlar Çanakkale'den Ayvalığa geçmişler, çadır kurmuşlar. Burada arabacı bir arkadaşı vardı, o Ayvalık'a gitti, babamı görmüş,"Anay kasabalı sen sağ mısın? Seni öldü deyolar, öldü deye köy yazısı geldi" demiş. Bubam zabite çıkmış izin almış, bu adamı gönderelim de görsün çoluk çocuğunu deye.

Köye geldi, ağlıyoz biz. Aldı bizi Manisa'ya götürdü. "Orlar reçber memleket" dedi, "aç kalmazsınız". Bizim burada toprağımız yoktu. Sonra burada reçberlik yoktu anam. Bahçe vardı. Manisa'da akrabamız vardı, Hasan dayımız. O da askere gitmiş, karısı var. Karısı bozulmuş açlıktan. Kötü olmuş açlıktan. Biz onun evinde oturuyoz. Uzun bahçesi var, kapı var sokak kapısı yola. Az oturuyoz, tak tak tak kapı vuruluyo, gidiyom, asker: "Ayşe yenge evde mi" diyo, "yok" diyom gidiyo. Biraz sonra tak tak tak kapı, gidiyom, bi asker "Ayşe yenge evde mi" diyo, "yok" diyom. Zabitlere gidermiş zabitlere, açlıktan bozulmuş gayri. Babamın oğlan kardeşinin kayınvalidesi vardı Şerimşahlar köyünde. Babam araba tuttu ona gittik. Deli oldular gayri. Bulgur pilavı pişimişler, daha sofraya otumamışlar. Yedi ay

Mükerrem Babat

durduk orada. Orlarda ucu dönmez böyle tarlalar, hep ekin. Başak topladık orada, kelle topladık, aç kalmadık.

Sonra geri döndük, geldik buraya. Burası ayni. Padişah vardı; Vahdettin. Satmış Yunana. Karpuzun içini oymuşlar, oymuşlar, içine sarı lira doldurmuşlar Yunanlılar, yollamışlar. Bizim haberimiz yok bi şeyden. Padişah dalavere yapmış, alıyo altın paraları kaçıyo. Vahdettin kaçtı. Yunan salına salına nasıl gururlu geliyo, "zito Venizelos", "zito Venizelos", böyle geliyorlardı. 10 yaşında idim. Şu viraj varya, doktorun evinin olduğu yerde, oraya geldiler, durdular orada. Bu mahalle de (Güzelbahçe Orta Mahalle) olduğu gibi Yunanlı cavur. Ama yerleşik burda çoktan, geldiklerini bilmem. Malları var burda, bağlıklar çok yaparlardı burda. Bağları vardı çok, evleri var. Onlar hepsi, akışmışlar, haberli imişler onlar. Ayran yapmışlar, birer kova ayran ellerinde, bağırıyorlar: "Kiryon nero kiryon nero -Soğuk su, soğuk su." İçirdiler, gittiler, evlerinde de ikram ettiler herhalde. Biz gitmedik, korktuk gayri... Karakola geldiler, gittik karakola, bizim bayrakları indirirlerken, annelerimiz nasıl ağlıyodu, bi görmen lazımdı, nasıl, nasıl. Biz çocuğuz bilmiyoz ama, biz bile ağladık. Bayraklarımız indi. Onlar taktılar bayraklarını, bi şey diyemezsin ki. Ondan sonra akşam oldu, birer kırbaç ellerinde indiler

15 Mayıs 1919'da İzmir limanında Yunan kuvvetlerini karşılayan bir Rum kızı.

çarşıya. "Haydi camiye, siz camiye biz kiliseye". Camiye gitmeyen evine gidiyordu, oturtmuyorlardı kahvede. "Hadi camiye, biz kiliseye, siz camiye" diyorlardı.[8]

Yalan söylemeyim, 2 gün sonra mı, 3 gün sonra mı, evlere girdiler aradılar, tabanca, silah, bıçak arıyorlar. Evin içinde arıyorlar her tarafı. İki kişi geldiler. Biri arıyor, biri de boy aynası vardı, böyle geçmiş önüne oynuyo karşısında. Bi kadın vardı, Fadime Abla'nın babaannesi. Cephane dolu koynunda bizim avluda oturuyo, onlar içerde, biz dışarda avludayız. Koca örtü örtünmüş, sarlanmış, ama kucağı, koynları dolu fişek. Bizim dersen, gübre vardı, hayvan gübresi avlunun orta yerinde, el bombası, tabanca, fişek dolu gübrenin içinde. Bi deşiverseler, kimbilir ne yapacekler. Babam sakladı. Eski adamlarda olurdu öyle şeyler. Yunan buradayken kullanabilir miydin hiç? Hep gübrelerin içinden çıkartmadık hiç. Ne zaman çıktı biliyo musun? Yunan kaçarken çıktı. Yunan geldiği zaman, annemin çok kitapları vardı: Ahmediye Kitabı, Muhammediye Kitabı, Uğur-u Abbas. Korktuk da, fırın vardı avluda, ekmek fırını, fırında kitapları yaktık. Bir şey demediler (Yunanlılar) okumaya, kitaba bir şey demediler.

Bi Musta Bey vardı, Giritli, İzmir'in köyünden, Seydiköylüydü galiba. Çok tarla tutardı burada. Tütün diktirirdi burada. Hatta o tütünleri hep kaldı, satılmadı o Dokuz Eylül'de. Tütünü diktik, çapasını da yaptık. Geldik kırmasına, kırıyoz, elli kişi, altmış kişi. Koca çardak vardı, çardakta tütün diziyoz, gâvur oğlanları, gayri yeni yetme delikanlılar (ile). Ama Atatürk de başladı gayri. Kongros yaptı, askerini aldı, hem kovalıyo hem öldürdüğünü öldürüyo. Onlar haber alıyolar, nereden alıyolarsa. Köpeklerinin adını Kemal koydular. Sokak köpeklerine, ev köpeklerine "Na, na Kemal" diyorlar. Kanımıza ekmek doğranıyo ama kime ne söyleyeceksin, söyleyemezsin ki. Çardakta şimdi bize, "Kopso dokefali, vazoto sepaneri, kepedaksoto stonepotamo" yani "kafanızı keseceğiz, çuvala koyacağız, denize atacağız" diyolardı, korkuyoduk, onların elindeyiz, korkarız. Bi tane vardı komşu cavur orada, babama dedi ki "birimiz tırpanı yiyecek ama hangimiz yiyecek", çok geçmedi onlar yedi tırpanı.

Tütün diziyoz diyodum ya, bi kız vardı İristina idi kızın adı. Ben akran, çok severdi beni. Ondan öğrendim Yunancayı ben. Bi salkım üzüm kendine koparırdı, bi salkım bana, yiyerek girerdik tarlaya, tütün kırmaya. Kargı pazarı işlerdik.[9]

İyi idi aramız (Rumlarla) hiçbir kötülüklerini görmedik. Birbirimizin evlerine giderdik, düğünlerine bile giderdik. Bize hürmet ederlerdi. Ayıplardık onları biz, kadın erkek oynuyolar diye. Bi Giritli; Yorgancı Ali, bi kız kaçırdı buradan. Seviştiler. Bu şarkı ona çıktıydı:

Kimu Kritti kimu Kritti, kimun lemon ya
Cefo noso fi tepse
Buna ses ten gordiyo
Sen bir Girit limonusun.
Nereme dikem?, kalbime dikem.

Bununlan oynarlardı düğünlerde. Yunan gelince gitti babası almaya kızı, Yunan jandarması aldı yanına, gitti, oraya evine. Kız, "Niye geldin buba" demiş. "Seni almaya". "Kafamı kes" demiş "burada bırak, öteki tarafımı al git, ben çıktım sizden gayri." Yunan gittikten sonra dediler ki köyün ileri gelenleri "babanın bağına git sahip ol, evine sahip ol, malına sahip ol." "Ben çıktım onlardan" dedi, "mallarımı da istemem." Sonra lohosa öldü yazık, Zeynep komuşlardı adını.

Ne zaman Yunan geliyo buraya, süvarilerle geliyo. Ben de bu Mehmet (kardeşi) bir yaşında, traşa götürüyom berbere. Giritliler vardı, Hüsniye Hanım derdik kadına. Onlar eşeğe öteberi sarıyorlar, dereye kaçaceklermiş. Ben gene berber aramaya gidiyom, traş ettirmeye. "Nereye gidiyon Nur" dedi, "berbere gidiyom" dedim. "Herkes dereye gidiyo, sen ne yapıyon, koş gittik annene söyle hadi dereye" dedi.

Köy deresinde -Manastır derler iki tarafı dağ da, arasından çay geçiyo- biz bi gece agca çalısının üzerinde yattık. Kırmızı kırmızı çicek açarya, kökleri var, ondan kestiler, yatak gibi yaptık. Üstüne yattık. Eylülde ayaz oluyo sabaha karşı, ama yattık, ne yapalım. Korku yatırıyo, sonra Payamlı'ya çıktık, bi gece yattık orada. Dağdan geliyo dediler, hadi bakalım gene indik dereye.[10]

Eski İzmir, Kavacık, Payamlı yolundan buraya

9 Eylül'den sonra Yunanistan'a kaçan Rum göçmenler, 1922.

indi (Türk) asker(i). Biz deredeydik, ağlıyoz, sevinç ağlaması. Annelerimiz böyle sıralandılar, askerler de duruyo. "Oğul kaldır ayağını bakim" kaldırıyo, tozundan alıyo, eline yüzüne sürüyo, "kaldır çocugum ayağını". Ayaklarının tozlarını sürdüler yüzlerine böyle, kolay değil o can korkusu. Ondan sonra gayri cavur kalmadı. Kaçtılar gayri, kaçtılar.

Yani miydi neydi adı, delikanlı esmer bi cavur. Bunu demişler öldürmeyelim de, Memet Beyler vardı, Ali Mollalar, zengin köyün zenginleri, çalışsın. Bu cavur onların bahçesini işlerdi, bahçıvanlarıydı. Onların kapısında bi de Arnavut vadı. Arnavut ona eziyet ediyoken "ikimiz bir çanaktan yemek yedik" dermiş. Arnavut da "o çanak kırıldı şimdi, hadi bulsana o çanağı" dermiş. Canına tak dedi adamın kuyuya attı kendini. Epey durduydu yıl değil ama bir ay, iki ay mı öyle bir şey durduydu, Yunan kaçtıktan sonra.

Bak bi şey söyleyim mi, Allah yardım etmeyeydi bu Yunanı biz çıkaramazdık, annadın mı? Karınca gibi bu Yunan, bu Yunan var ya, zengin değil, amma çok kalabalık. Her düvelden fazla bu Yunanda var. Koley değildi çıkarmak bunu Türkiye'den. Cenab-ı Allah yardım etti, biliyon mu?

"GELİYORLAAAR, GELİYORLAAAR!"

Hüsnü Yamaç
1911 Gümülcine doğumlu
Ticaret Bakanlığı'ndan emekli

Yunan işgalinden önce İzmir'de askeri tabakhanenin olduğu Kızılçullu'da Profitirya denen Rum köyünde yaşardık. Babam o tabakhanenin komutanı idi, geri hizmete alındığı için, Balkan Harbi'nden sonra geri hizmete alındı. Köyün nüfusu 600 kişi falandı, hepsi Rumdu. Köyde incir ağaçları vardı, zeytin ağaçları vardı, rençberlik yaparlardı. İşgalden önce içli dışlı idik, ahbaptık. Hep komşuluk yapardık. Yanımızdaki evlerdeki komşularımız hep Rum idi. Babamlar onlara giderdi, onlar gelirdi. Bizim dadımız o köyün ayazmasının bekçisi Hacı Marya idi ve hizmetçimiz de Istofilino idi. Yunan gelesiye kadar bu böyle devam etti.

Yunan gemileri limana geldikleri zaman, babam tabakhaneye telefon etti. Biz evimizi terk ettik. Annem, kardeşimle beraber Beyler Sokağı'ndaki evimize geldik. Biz evi boşalttıktan sonra arkamızdan yağma başlamış. Hacı Marya, dadımız, mani olmak istemiş, onu ittirmişler bir tarafa. Biz Beyler Sokağı'ndaki evimize kapandık, aşağı yukarı üç gün, beş gün dışarı çıkamadık, korktuk, ne olur ne olmaz diye.

O zaman en enteresan şeylerden biri de *Cumhuriyet* gazetesi[11] gelirdi kaçak olarak İzmir'e. Beyler Sokağı'ndaki evimizin kapısının üst penceresini açık bırakırdık. Oradan gece yarısı atarlardı *Cumhuriyet* gazetesini. Mustafa Kemal'in hareketlerini, Milli Ordu'nun ne yaptığını, nerelere geldiğini, nasıl kurulduğunu o gizli gelen gazeteden öğreniyorduk. Tabakhane dağılınca Yunan gidesiye kadar

babam evde otururdu. Karşıda Osman Bey'in kahvesi vardı. Orada toplanırdı eski subaylar, emekliler. Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın eczanesi vardı, eczanede toplanırlardı.

Yerli Rumların, azınlıkların tavırlarında işgal başladıktan sonra bir değişiklik olmadı. Çünkü yerli Rumlar esasen mal mülk sahibi idi, çapulcu değil. Hepsinin dükkânları vardı, mağazaları vardı, işyerleri vardı. Rumlar ticari kısmını İzmir'in kaplamışlardı, bizimkiler de aşağı yukarı zirai kısmını. İzmir'in I. Kordonu demek Rum demekti. I. Kordon, II. Kordon bunlar Rumların yerleriydi ve İzmir'in kalite yerleriydi. Bu adamlar neden çapulcu olsun ki.

Biz İzmir'deyiz. Fakat enistem Alaşehir'de Ziraat Bankası Müdürü. Yunan İzmir'de, Alaşehir bizde, Türk'te.[12] Ve Fatma Teyzem Muammer'i dünyaya getirecek, loğusa. Babam, ben kalktık Alaşehir'e gittik. O zaman ziyarete müsaade ediyorlardı. Fatma teyzem Muammer'i dünyaya getirdiğinin dördüncü günü Yunan taarruza kalktı ve bize Alaşehir'den kaçmak düştü. Ziraat Bankası'nın kasasını kocaman bir kır beygire yükledik, 4 günlük loğusa Fatma Teyzemi atın üzerine bindirdik. Muammer kucağında, başladık Uşak'a doğru kaçmaya. Epey bir kafile halindeyiz. Kaçıyoruz, muharebenin içine mi girelim. Arkamızda muharebe var, harp var. Yunan taarruza kalktı. İki tane tayyaresi vardı (Yunan'ın), ara sıra yukarıdan bomba atardı, biz de ağaçların altına saklanırdık. Yolda giderken aşağı yukarı Uşak'a varmazdan evvel iki liraya bir koyun aldık, fakat tuz olmadığı için yiyemiyoruz. Faik enistem köylerden tuz dilenirdi, bazlama dilenirdi. Harman zamanıydı ben buğday tarlalarında avucumun içinde ovalayıp, buğdayları ekmek diye yerdim. Bu surette gittik. Uşak'ta kasayı teslim ettik. Teslim ettiğimize dair imzayı da aldık. O yükten kurtulduk. Ordan kırdık Antalya'ya, bu sefer rahat gidiyoruz, Yunan arkamızdan uzaklaştı. Uşak'tan, Çivril, Çal bir ayda Antalya'ya indik. Yolda Muammer'i öldü zannettik, atacak bir tarafa, bir ağacın altına gömecektik. Sonra Fatma Teyzem "nefes alıyor yahu, nefes alıyor" dedi. Ve o Muammer Derranoğlu İzmir'in meşhur bir doktoru oldu. Antalya o zaman İtalyanlarda idi. Antalya'dan bir İtalyan gemisine bindik, doğru İzmir'e geldik.

Bizim ordunun 9 Eylül'de İzmir'e gireceğini biz dahi tahmin edemiyorduk. Yunanlı hiç tahmin edemiyordu, bizim ordu, meydan muharebesinden sonra bilhassa süvari şahlandı ve tahminlerin çok ötesinde İzmir'e girdi. Yunanlıları gafil avladı. Keşke Yunanlılar daha önceden bilselerdi 9 Eylül'de geleceklerini, rahatlıkla kaçacaklardı, boşaltacaklardı, o büyük yangın olmayacaktı, katliam olmayacaktı. Fakat bizim ordu aniden geldiği için 9 Eylül sabahı öğleye doğru Halkapınar'dan giriş yaptığı için süvari, bütün Yunan eski halinde devam ediyordu, hiç farkı yoktu. Sanki vakit varmış gibi. Halbuki minarelerden müezzinler bağırmaya, okumaya başlayınca "geliyorlaar", "geliyorlaaar", Allah Allah, ne oluyor, namaz vakti değil, ezan vakti değil, herkes dikkatle dinlemeye başlayınca oradaki avazın manası çıkmaya başladı ve anlaşıldı ki Türk ordusu girmek üzeredir. Böylece Yunanlılar gafil avlandı.

"USTAM, DEMİRCİ RUM İSTAVRO..."

Mehmet Reşat Karakaya
Kemalpaşa, Yukarıkızılca Köyü'nden
1325 (1909) doğumlu
Mesleği demirci

... Balkan Harbi çıktı, babam o zaman berberdi burda. Candarma geldi, "Hasan Çavuş cepheye asker istiyorlar" dedi. Candarmanin ismi Cemal'di. Babam "Cemal" dedi, "cepheye gidiyoruz gidip gelmemek var, şu dükkânın eşyalarını eve atıvereyim" dedi. Berber aleti ne olacak, bir iki ayna mayna attı eve... Ondan sonra böyle güzel bir at geldi. Ağbim vardı benim, onu ortasına beni arkasına bindirdi, böyle tuta tuta -eski reis Cemal Bey'in evi var- oraya kadar götürdü. Orda bir tanıdık arkadaşı çıktı. Bizi indirdi, öptü sevdi. Neyse babam o gidiş, orda öldü, Balkan Savaşı'nda. Ben altı yaşındaydım, ağbim on yaşında, benim küçüğüm üç-dört yaşlarında. Biz döküldük kaldık.

Mehmet Reşat Karakaya (sağda) bir askerlik hatırasında.

Mehmet Reşat Karakaya

Çok fena vaziyetler vardı. Yani ekmek yok, para yok, iş yok. Erkek yok, erkek kalmadı, topladılar cepheye gönderdiler... Velhasıl ben okula gidiyorum ama ayağımda takunya ile, o da yeni değil böyle aşınmış takunya. Ayakkabı yok. Hatta böyle kumaş da yoktu. Burda zengin bir bağcı vardı, üzüm ıslanmasın diye hani o çuvallar var ya arabaların üstüne konur, ondan pantolon yaptı annem, giydik. Mecburi gari, sade ben değil halktan çoğu onlardan aldı pantolon yaptı. Tabii babamız gitti, böyle sefalet içinde...

...Okulun birincisini, birinci sınıfını bitirdim, ikinci sınıfa gidiyorum. Burda bir topal vardı arpa ekmiş. Annem, ondan sonra Neriman Abla bizim mahalleden akşama kadar çapa kaldırıyorlar. Şöyle şu kadar (eliyle bir avuç gösteriyor) bi arpa tayini yevmiye... Ben okuldan eve gelirken bir gün, demirci vardı burda İstavro isminde, altı tane Rum çocuğu tutmuş altısı da işi bırakmış. Bizim köyün Nuri Efendi isminde -büyük hanlar var ya onun sahibi- işte onun dizlerine kapanıyor demirci Rum İstavro. "Nuri Efendi" diyor, "altı tane bizim Rum çocuğu tuttum altısı da kaçtı, bana bir Türk çocuğu bul" diyor. Nuri Efendi de, "İstavro" diyor "bir çocuk var demirci sülalesinden ama okula gidiyor" diyor. Beni çağırdılar. Nuri Efendi bana, "sizin sülaleniz demirci, öğren dua edersin" dedi. Ben "anneme sorayım bir defa, kendim karar veremem" dedim. Eee annem de böyle bir tayına çapaya gittiği için -üç dört tane çocuk- başından attığına razı. Velhasılı on bir yaşında demirci çırağı olduk İstavro'nun yanında. Okul kaldı.

...Üçüncü senede Yunan ordusu bozuldu, tabii Rumların çoğu kaçtı. Benim ustayı da öldürdüler. Ovada arazisi vardı, altı ameleyle beraber üzümleri kaldırıyor. Yola çıkıyorlar -ana yola- tabii Yunan ordusu bozulmuş, yaralı, anacan babacan bağıran... Benim usta öyle korkmuş, o altı amele onları görünce Atina'ya kaçıyor. Usta çıktı geldi, bir kır merkep, kucağında bir kırma çifte. Ama böyle titriyor. Annem genç dul kaldığı için Balkan Harbi'nde, ayrı bir kocaya vardı. Hatta ondan bir kız, bir oğlan oldu. Onun yanındaydım. Yaz geldi mi bağ mevsiminde ovalara inerdi yerli. Biri bağırıyor, Mehmet diye bağırıyor. Baktım o. Merkebi üzerinde böyle titriyor. "Ne oluyor" dedim ben. "Bizim ordu bozulmuş, onlara takılan gitti" dedi. Benim ustanın bacanağı vardı Zahariye isminde, "mecburi bacanağa uğrayacağım" dedi. Bacanağı -Belağzı deriz biz- bir okul müdiresi vardı orda, babası benim gibi yaşlı sakallı bir şey, müdirenin babasınlan -Türklen- beraber. Velhasılı benden ayrıldıktan sonra -Karaöz çayı deriz biz- oraya varırken beş altı kişi çete şeklinde oraya pusu tutuyorlar, öldürüyorlar benim ustayı. Bacanağı çıkıyor silah sesine, "niçin öldürdünüz onu" diyor. Kuruderelıler dinler mi, onu da öldürecekler tabii... Ama önüne müdirenin babasını alıyor, bunlar beni de öldürecekler diye, siper ediyor önüne. Çayın derin bir yerini buluyor atlıyor önündeki sipere. Müdirenin babasına "kusura bakma" diyor, atlıyor ordan çaydan kaçıyor. Birinde mavzer varmış, ayağından tutmuş kurşun. Yaralanıyor. Ama o, Atina'yı buldu. Zahariye...

HRİSTOSTAMOS'UN CASUSU...

Ahmet Muammer Öztürk
Kemalpaşa Yukarıkızılca Köyü'nden
1327 (1911) doğumlu
Tekelden emekli

... Dedem -Emin Ağa derlerdi- İttihat Terakki'nin İzmir'de azasıydı. Celal Bayar ile arkadaştı. Redd-i İlhak Kongresi oldu İzmir'de, orda başkandı dedem. İsimlerini biliyordum, o zaman Rüştü Bey vardı *Anadolu* gazetesi çıkıyordu, yine -Milli Eğitim Bakanı oldu sonradan- Necati Bey vardı. Onlar kongrede karar alamamışlar, dedem bir önerge vermiş; ben köyden 150 silahlı milis toplarım, Turgutlu, Akhisar kaymakamları ile de temas edelim demiş. O zaman -mütareke olduğu zaman- bütün silahlar Manisa'da toplanmış. Hapisaneyi yararız orda yatanları çıkarırız, depoyu da yağma ederiz demiş. Kızılyokuş'ta bin kişilik çete kurarım demiş. Dedem buraya geliyor. Hristotamos var -başpapaz- o casusunu yolluyor. Dedem Meyhane Boğazı'nda otururken -Rumların mahallesine Meyhane Boğazı diyorlardı- geliyor alnına tabanca dayıyor. Çakıyor, çakıyor tabanca ateş almıyor. Ondan sonra kamasını çıkarıyor, bıçaklıyor. On yedi yerinde yara vardı dedemin. Fişek varmış dedemde pek işlememiş. O zaman burada doktor da vardı, doktor geliyor yarıyor karnını. Ben de vardım, çocuktum, yanaştım oraya. İki üç tanesinden sicim gibi kan akıyordu. Yunan gelince Armutlu'ya kaçırdık dedemi. Sonra iyileşince İzmir'e gitti. Tilkilik'te oturuyordu. Dedemin İzmir'de fedaisi çoktu. Sonra onu yaralıyan Rum'u öldürmüşler, yol kenarına atıvermişler. Dedemin adamı çoktu. İzmir'de Emin Ağa geliyor diye duyuldu mu bir tane Rum kalmazmış Meyhane Boğazı'nda.

... Nurettin Paşa onun samimi arkadaşıydı. Bayraklı'da tepede şato gibi bir ev var, dedem orada iken dedemin oraya geliyor Nurettin Paşa. Hatta tapusunu da vereyim demiş. Bilmiyorum artık verdi mi vermedi mi emin değilim. Fakat araştırdık çıkmadı bir şey... Talat Paşa ile de gizlice görüşüyormuş. Dedem paşa rütbesindeydi, paşa elbisesi giyiyordu, kılıç filan. Talat Paşa dedeme paşa rütbesi gönderiyor İstanbul'dan, bir de cariye gönderiyor. Dedem nineme diyor ki, ben almadım bu cariyeyi, paşa rütbesiyle İstanbul'dan geldi diyor. Sen de kal otur burada diyor. Ninem oturmuyor, ayrılıyor. Cariye kalıyor.

... Biz de gittik İzmir'e, bir buçuk sene kaldık İzmir'de. O zaman Tamaşlık'ta oturuyorduk, Altınparkın içinde. Venizelos geliyor falan dediler. Bir torpido geldi Kordon'a, sonra Karşıyaka'ya gitti. Ondan sonra Çınaraltı'nda -Mersinli'de- büyük bir patlama oldu... O zaman Rumlarda particilik varmış. Öyle duyduk o zaman. Muhalif partinin üstüne atmışlar galiba, muhalif parti buraya asker çıkarmasını istemiyormuş Venizelos'un. ■

1. Bu sözlü tarih projesi bir grup çalışması olarak 1994 yazında Pelin Böke, Engin Berber, Serhan Ada ve Esra Danacıoğlu tarafından başlatılmıştır. Sabri Süvergil de bir süre bu proje içinde çalışmıştır. Nisan 1996 tarihinden itibaren Engin Berber gruptan ayrılarak araştırmasını kişisel olarak sürdürmektedir. Bu kısa giriş yazısındaki fikirlerin sorumluluğu makale yazarlarına aittir.
   Her ne kadar bu kısa yazı, süren bir araştırmanın küçük, mütevazı ön örneği ise de erken bir teşekkürü sunmak, minnettarlığımızı ifade etmek istediğimiz süregelen projemizi desteklemiş kurumlar var. Öncelikle Raks firmasına kaset bağışı, TRT İzmir Televizyonu, Sky ve Kanal 1 televizyonlarına programlarında bize, çalışmamızla ilgili duyuruda bulunma şansı verdikleri için teşekkür ederiz. Ayrıca Esra Danacıoğlu Türkiye'de Amerikan İlmi Araştırmalar Enstitüsü'ne (ARIT) 1994 ilkbaharında Serhan Ada ile bir taslak olarak bu projeyi hazırlamaya başladıklarında aynı yılın doktora-üstü bursu ile ortak çalışma içindeki kişisel payını desteklediği için teşekkür eder.
2. Türkiye'de sözlü tarih alanındaki mevcut, süren ya da yakınlarda tamamlanmış birkaç projeden ibarettir. Halbuki örneğin sadece Amerika Birleşik Devletleri'nde halk kütüphaneleri, üniversite ve müzelerle sözlü tarih derneklerindeki sözlü tarih koleksiyon/arşivlerinin toplam sayısı 395'tir. Bkz. *Oral History Index: An International Directory of Oral History Interviews*, Londra, 1990, s. 407-434.
3. Bu konuda çarpıcı bir örnek için bkz. Donald E.-Lorna Touryan Miller, *Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide*, Londra-New York, 1993. Bir diğer örnek için bkz. Haruko Taya ve Theodore Cook, *Japan at War: An Oral History*, New York, 1992.
4. Bu konudaki çeşitliliği göstermesi bakımından şu örnekler ilgi çekici olabilir: Ira Gitler, *An Oral History of the Transition in Jazz in the 1940s*, Oxford, 1987; Liz Shakespeare, *Memory be Green: Oral History of a Dawn Village*, Londra, 1990; Terri Barnes-Everjoyce Win, *To a Better Life: Oral History of Women in the City of Herare 1930-1970*, Zimbabwe, 1992; Howard Abadinsky, *Mafia in America: An Oral History*, New York, 1982; Stephen Vanderstaay (der.), *Street Lives: Oral History of Homeless Americans*, New York, 1993.
5. Mükerrem Babat'a Sayın Suphi Aytemur'un bizi haberdar kılması ve aracılığıyla ulaştık. Kendilerine teşekkürlerimizi sunarız.
6. Çalışmamız sırasında karşılaştığımız zorluklardan biri görüştüğümüz kişilerin (özellikle kadınların) doğum tarihlerindeki belirsizlikti. Mükerrem Babat'ın anlatıklarından da görüleceği gibi, kendisi nüfusa ilk erkek çocuğun doğumu sonrasında kaydedilmiş. Kendisi görüşme sırasında annesinin aktardığı bilgiye göre hesap ederek 95 yaşında olması gerektiğini belirttiği gibi, Yunan ordusu geldiğinde 10, bozulduğunda ise 13-14 yaşlarında olduğunu, henüz evlenmemiş olduğunu da söyledi. Bize 1908 veya 1909 doğumlu olması daha akla yakın gözükmektedir. Aksi durumda I. Dünya Savaşı yıllarında buluğa ermiş olması gerekecekti.
7. Bölgedeki çalışmamız sırasında I. Dünya Savaşı'nın "Seferberlik", "Cihan Harbi" gibi adlarla anılmakla beraber, "Çanakkale Savaşı" olarak da adlandırıldığını gördük. Bu, Çanakkale Müdafaası'nın toplumsal bellekte bıraktığı derin izlerle bağlantılı olmalı.
8. İlginç bir biçimde başka bazı yerleşim yerlerinde de Yunan askerlerinin namaz saatlerinde ellerinde kırbaçlarla kahvelere girip, kahvelerde oturanları camilere gitmek için zorladıkları anlatıldı.
9. Kargı pazarı işlemek: Üzerindeki iplere tütün dizilen kargı başına ücretle çalışmak.
10. Güzelbahçe, İzmir-Çeşme yolu üzerinde, Yunan ordusu ve sivillerin kaçış güzergâhında idi. Payamlı köyü ise yaklaşık 8-10 km mesafede Güzelbahçe'nin üst taraflarındaki tepelerde kuruludur.
11. Yunus Nadi'nin çıkardığı gazetenin adı *Yeni Gün* idi
12. Alaşehir 26 Haziran, Uşak 29 Ağustos 1920'de Yunanlılar tarafından işgal edildi. Hüsnü Yamaç'ın anlatımından Alaşehir'e bu günlerde gitmiş oldukları daha sonra ise Yunan ordusunun önünden Uşak'a kaçtıkları anlaşılıyor

CAFER TAYYAR BEY'İN ESARETİ VE YUNANİSTAN'DA TÜRK ESİRLERİ

DR. MESUT ÇAPA*

Miralay (Albay) Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey, Milli Mücadele'nin başlarında Trakya'da Birinci Kolordu Komutanlığı görevinde bulunurken aynı zamanda Milli Kuvvetlerin güçlenmesine de çalışıyordu. İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin Tekirdağ'daki tümenin kolordudan ayrılarak İstanbul'a bağlanmasını istemelerinden sonra Kolordu Komutanlığı görevinden alınarak yerine 60. Tümen Komutanı Albay Muhittin (Kurtiş) Bey atandı. Cafer Tayyar Bey ise Milli Kuvvetlerin komutanı olarak Trakya'da kalmıştı; askeri ve mülki teşkilata gayri resmi başkanlık ediyordu.[1]

İtilaf Devletlerinin Trakya'nın Çatalca'ya kadar olan kısmını Yunanlılara vermeyi kararlaştırmalarından sonra Yunanlılar Doğu Trakya'yı işgale başladılar. 20 Temmuz sabahı Tekirdağ kıyılarına üç tümen çıkardılar. 25 Temmuz'a kadar süren muharebeler sonucu Doğu Trakya Yunan işgaline uğradı.[2]

CAFER TAYYAR'IN YUNANLILARA ESİR DÜŞMESİ

Cafer Tayyar, söz konusu bu muharebelerden hemen sonra Yunanlılara esir düşmüştür.

Muharebeler sürerken kolordu karargâh merkezi Edirne'den Sazlıdere'ye taşınmıştı. Kolordu Komutanı, Yunanlılarla Babaeski'de savaşmak istiyordu; ancak Yunanlıların 23 Temmuz akşamı Babaeski'de tutulan mevzie yaptıkları taarruz sonucu birlikler dağıldı. Bunun üzerine 60. Tümen'e Havsa'ya doğru çekilme emri verildi. Uzunköprü ve Kırklareli'nin düşmesi üzerine Havsa'da muharebe etmek isteyen Kolordu Komutanı kararını değiştirerek 24 Temmuz'da Bulgaristan'a geçmeye karar vermişti. Cafer Tayyar Bey'in düşüncesi ise Istranca'ya çekilmekti.

23 Temmuz'da karargâha gelen Cafer Tayyar Bey, Havsa ve Babaeski bölgesindeki durumu yerinde görmek ve bozulan birlikleri derleyip toparlamak istiyordu. Bu sebeple 23/24 Temmuz gecesi otomobille Havsa'ya hareket etti. Burada cephe durumu hakkında bilgi aldıktan sonra, sivil kıyafetle yanına aldığı yaveri Yüzbaşı Halit ve birkaç atlı ile birlikte keşif için daha ileri hatlara gitti; ancak bir daha geri dönmedi.

Havsa'da Kolordu'nun 24 Temmuz'da aldığı Bulgaristan'a geçme kararı ertesi gün bütün kıtalara bildirildi. Bu durum karşısında 60. Tümen geceleyin Sazlıdere istikametinde kuzeye çekilmek zorunda kalmış, Tümen Komutanının nezaretindeki küçük bir artçı müfreze karanlık basıncaya kadar Sazlıdere'de Cafer Tayyar'ın dönmesini beklemişti. Akşam üzeri Sazlıdere'ye dönen otomobilde Cafer Tayyar Bey yoktu. Havsa'da onu bekleyen şoför, jandarma ve askerin burayı boşaltması üzerine geri dönmek zorunda kalmıştı.[3]

Doğu Trakya muharebeleri kısa süre içinde Yunanlıların galibiyeti ile sonuçlanmıştı. 25 Temmuz günü öğle üzeri Bulgarların izin vermeleri üzerine birçok subay, er ve binlerce sivil göçmen Bulgaristan'a geçmişti. Bunlar Bulgaristan'da Türklerin yoğun olarak bulunduğu Plevne, Vidin, Varna, Nom, Rusçuk, Razgrad, Kızanlık, Yenizağra, Yanbolu, Niğbolu, Burgaz ve Ahyolu gibi şehir ve kasabalara dağılmışlardı.[4]

Cafer Tayyar Bey'in, Havsa'dan ayrıldıktan sonra 27 Temmuz günü Yunanlılara esir düştüğü öğrenildi.[5] Onun esaretiyle ilgili ilk bilgi, 28 Temmuz tarihiyle, Havsa'da bulunan bir Yunan savaş muhabiri tarafından verildi. İstanbul'daki Rumca gazetelerden birinde yayımlanan bu haberde özetle şöyle denilmekteydi:

"Cafer Tayyar'ın cephenin durumunu bizzat görmek üzere Babaeski'ye gitmiş olduğu bilinmektedir. Zira o, Babaeski'nin işgal edildiğine ve askerlerinin geri çekilmiş olduğuna bir türlü inanmak istemiyordu. Babaeski'ye geldiği zaman Yunan süvarileriyle karşılaşmış, bunun üzerine maiyetiyle birlikte Edirne'nin güneybatısındaki Bostanlı köyüne yönelmişti. Fakat Yunan süvarileri bunları görünce takibe koyulmuşlar ve Cafer Tayyar'ın maiyetindeki süvarilerden birisini öldürmüşler, bir kısmını da esir etmişler. Kurtulmayı başaran Cafer Tayyar Bey'in bindiği Arap atı Bostanlı köyü civarında şahlanarak onu yere düşürmüş ve sağ gözü ile sağ kaburga kemiği zedelenmiştir. Bir süre baygın bir vaziyette kaldıktan sonra Bostanlı köyüne doğru giderken, rastladığı bir çoban onu köye getirmiş, köylüler durumu yakındaki Yunan alayına bildirmişlerdi. Bu şekilde Yunanlılara esir düşen Cafer Tayyar Bey, Havsa'da bulunan bir Yunan tümeni

* Doç. Dr., KTÜ Fatih Eğitim Fakültesi

karargâhına getirilmiş ve orada ilk sorgulaması yapıldıktan sonra bir yük otomobiliyle iki subay ile üç askerin muhafazasında Edirne'ye gönderilmiştir. Edirne'nin Karaağaç yönünden Yunan işgaline uğramasına bir türlü inanmak istemeyen Cafer Tayyar Bey, Edirne'de Yunan Kolordusu karargâhına getirildiğinde yapılan sorgulama ve yabancı muhabirlerle mülakatı esnasında, bir asker olarak sadece görevini yaptığını ve Bulgarlarla herhangi bir görüşmede bulunmadığını söyledi."[6]

Trakya'da Milli Mücadeleden bahseden birkaç araştırmada ise olay, yukarıda anlatılanlara yakın bir şekilde, fakat kısa olarak verilmektedir. Orgeneral A. Nafiz Gürman'a göre, Babaeski'ye doğru giderken rastladığı Yunan süvarilerinin takibinden kurtulmak isteyen Cafer Tayyar ve yaverinin atları yere kapanınca başı taşa çarpmış ve gözünün üstü şişmişti. Yerde bir süre baygın kaldıktan sonra, civardaki köylülerden biri tarafından fark edilen Cafer Tayyar Yunanlılara bildirilmişti.[7] Keşif için düşman istikametinde harekete geçen Cafer Tayyar Bey, karşılaştığı olumsuzluklara rağmen ilk anda Yunanlılara esir düşmekten kurtulmuştu. Ancak kısa sürede Trakya'nın Yunan işgali altına girmesine sebep olan cehalet ve manevi çöküntü sonucu köylüler onu düşmana teslim etmişlerdi. Trakya'yla ilgili diğer bir araştırmada köyün adı açıkça belirtilmeyerek olay, "Cafer Tayyar kargaşa ortamında yolunu şaşırmış, bindiği atı terk etmiş, yürüyerek Ürünlü köyüne (Kızılcamüsellim) gelmiş, köy kahvesinde bir süre uyuyup istirahat ettikten sonra ve hüvviyetini belli etmeden B... köyüne gitmiş ve burada saklandığı evden düşmana teslim edilmişti" şeklinde anlatılmaktadır. Buna rağmen Cafer Tayyar Bey köylülere kırılmamış, onları bu davranışa iten sebeplerin bilgisizlikten kaynaklandığını düşünerek, hürriyetine kavuştuktan sonra o köye bir okul yapılmasını sağlayacağını söylemiştir.[8]

YUNANİSTAN'DA ESARET GÜNLERİ

Cafer Tayyar Bey, Temmuz 1920'den Mart 1923 tarihine kadar Yunanistan'da esir olarak yaşamış, çektiği sıkıntılara rağmen herhangi bir yılgınlık eseri göstermemişti. Esirlik günleri arşiv belgeleri ve basına yansıyan bilgiler ışığında verilmeye çalışılacaktır.

Yunanlılar Edirne'den Atina'ya getirdikleri Cafer Tayyar Bey'i önce askeri bir hapishanede gözaltında bulundurmuşlardı. Diğer taraftan, Doğu Trakya savaşlarında asker dışında birçok Trakyalı sivil de esir sıfatıyla Yunanistan'a gönderilmişti. Bunlar Semendirek, Midilli, Pire ve Hanya'dan sonra Milos adasına götürülmüşlerdi.[9]

Cafer Tayyar Bey'in Yunanistan'daki yaşantısıyla ilgili ilk bilgiler, taraflı olmakla birlikte, yine Rum gazeteciler vasıtasıyla verildi. Esir Türk komutanıyla Atina'da Ombéla-Kipi civarında kaldığı askeri hastanede görüşen *Atnos* gazetesinin Atina muhabirinin verdiği bilgiler, İstanbul'da Milli Mücadele aleyhtarı *Peyam-ı Sabah* gazetesinde de yayımlandı. Fransızca gerçekleşen mülakat esnasında, Cafer Tayyar Bey'in kaldığı odada serili değerli bir Türk halısı, geniş koltuklar ve diğer eşyalar gazetecinin dikkatini çekmişti. Görüşmede siyasetten bahsetmek yasak olduğu için daha ziyade havadan sudan konuşulmuştu.

Cafer Tayyar Bey, Üsküdar'da bulunan ailesiyle Yunanistan'ın İstanbul temsilciliği vasıtasıyla mektuplaşıyordu. Koruma görevlisi Onbaşı Giridli Peryovalaki, Cafer Tayyar Bey'in hastanedeki yaşantısı hakkında şu bilgileri vermişti:

"Cafer Tayyar Edirne'den gayet mühim bir meblağı birlikte getirmiştir. Bu meblağ, sağlam bir meşe sandukça içinde olup, karyolasının altında durmaktadır. Cafer Tayyar'ın serveti, asgari tahmin ile, bir milyon lirayı aşmaktadır. Tayyar, Atina'da fevkalade müsrifane bir hayat geçiriyor. Günlük masrafı 200 drahmiyi, yani 25 lirayı aşıyor ki, Atina gibi bize nispeten karşılaştırılamayacak derecede ucuz olan bir şehir için bu meblağ hayret edilecek derecede çoktur.

Cafer Tayyar tuvaletine, elbisesine fevkalade itina etmektedir. Geçenlerde en maruf (en tanınmış) Atina terzilerinden birine iki pantolon ısmarlamış ve bunlar için 750 drahmi ödemiştir. Kunduralarına mutlaka her gün cila verdiriyor. Yemek hususunda müşkülpesenttir. Kendisine çıkarılan yemekler kusurdan âri bir nefasette değilse derhal iade ediyor."[11]

Cafer Tayyar, askeri hastaneden sonra tekrar Atina'da askeri hapishaneye getirilmişti. Burada beş-altı kadar esir vardı. Bunlardan birinin anılarında ifade ettiğine göre, hapishane muhafız bölük komutanı olan Yunan yüzbaşısı, esirlerle ilgili uluslararası kurallara uyan nazik bir subaydı. Ancak bir süre sonra bu bölük Anadolu'ya gönderilerek, yerine Anadolu'dan henüz dönmüş bir başka subay atanmıştı. Bu subay Anadolu'da Kuva-yi Milliye'den gördüğü direnmenin acısını adeta esirlerden çıkarmak istiyordu. Cafer Tayyar Bey, esirlere iyi davranmayan muhafız subaya haksızlığını söylemiş ve aralarında münakaşa çıkmıştı. İşte bu olaydan sonra, ertesi sabah Yunan askerleri hapishaneye girerek Cafer Tayyar Bey'in yanında yalnız yüzbaşı Celal Bey'i bırakmışlar ve diğer esirleri iki grup halinde Adriyatik denizindeki Lefkat kalesiyle Girit adasına göndermişlerdi. Cafer Tayyar ise, tek başına bir odaya hapsedilerek on ay boyunca dışarıyla her türlü irtibatı kesilmiş, hatta kitap ve gazete okuması da yasaklanmıştı.[11] Bu olay, İstanbul Rum basınına farklı şekillerde yansıdı. *Neologos* gazetesi, Cafer Tayyar Bey'in Atina'dan "tayyare" ile Anadolu'ya geçeceğinin haber alınması üzerine, daha önce serbest gezmek hususunda verilmiş olan müsadenin geri alındığını yazmıştı.[12]

Yukarıda bahsedilen olayın ne zaman cereyan ettiği kesin olarak tespit edilememekle birlikte, bazı ifadelerden Cafer Tayyar Bey'in 1920 yılı sonbaharından itibaren ayrı bir odaya hapsedildiği anla-

sılmaktadır. Çünkü Anadolu'dan yeni dönen muhafız yüzbaşı, orada Kuva-yi Milliye'ye karşı çarpışmıştı; Yunanlılara karşı düzenli ordular ise 1921 yılı başlarında savaşacaktı. Cafer Tayyar Bey on ay sonra, muhtemelen Temmuz veya Ağustos'ta, tekrar önceki askeri hapishaneye döndü. 28 Eylül 1921'de Atina Askeri Hapishanesinden yazdığı bir mektupta Yunanistan'daki Türk esirlerinin karşılaştıkları zorlukları dile getirdi.[13]

Cafer Tayyar Bey

Ekim 1921'de İstanbul'daki Rumca gazetelerde, Cafer Tayyar'ın casusluk suçlamasıyla sıkıyönetim mahkemesine (askeri divan-ı harbe) verildiği yazılıyordu. Hapishane komutanının bir raporu sonucu casusluk ve kaçmaya teşebbüs suçlamasından dolayı bulunduğu askeri hapishaneden sivil mahkûmların yattığı Singros hapishanesine nakledilmişti.[14] Rum gazetelerinden birinde bu konuda şunlara yer verilmişti:

"Atina'da casuslukla suçlanan Miralay Cafer Tayyar Bey hakkında ciddi tahkikat yapılmaktadır. Cafer Tayyar, hastalığını bahane ederek ikinci hastaneye tedavi için gönderilmiş ve yaralı Yunan subaylarından cephedeki faaliyetlerine dair izahat talep etmiş ve defterine kaydetmeye başlamıştır. Subaylar, bu kişinin Cafer Tayyar Bey olduğunu haber aldıkları gibi şüphelenmişler ve durumu Yunan hükümetine ihbar eylemişlerdir. Yapılan tahkikat neticesinde Cafer Tayyar Bey'in casusluk yaptığı anlaşılmıştır.

Eşyası arasında harp haritaları ve Yunan ordusunun faaliyetine ait bazı malumat ve notlar bulunmuştur. Yunan Askeri Adliye Dairesi Reisi Miralay Berkaydis bir tevkif müzekkeresi ile Cafer Tayyar Bey'i hapsetmiş ve Singros hapishanesine göndermiştir. Cafer Tayyar Bey'in topladığı malumatı ne yaptığını meydana çıkarmak için tahkikata devam olunmuktadır.[15]

Cafer Tayyar Bey'in hanımı olayı protesto etmek ve Uluslararası Kızılhaç'ın tavassutunu istemek üzere bir yazıyla, 8 Kasım 1921'de Kızılay (Hilal-i Ahmer) Genel Merkezi'ne müracaat etti. Bu arada, İstanbul'da yayımlanan *Press de Soir* gazetesine de bir mektup göndererek, eşinin memleketinin istiklali için çarpışırken esir düşen bir asker olduğunu, bu sebeple mesleğine yakışacak tarzda muamele görmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Kocasının hangi gerekçeye dayanılarak adi bir suçlu gibi Singros hapishanesine konulduğunu soruyor ve şöyle diyordu: "Devletlerarası hukuk harp esirleri hakkındaki muamelatı belirlemiştir. Eşimin Yunan Hükümeti tarafından maruz kaldığı muamele dolayısıyla bütün medeni dünyanın hak ve adalet namına nazar-ı dikkatini celbederim."[16] Cafer Tayyar'ın eşi, Kızılay Genel Merkezi'ne gönderdiği yazıda ise şöyle diyordu:

"Atina'da Yunanlıların esareti altında bulunan eşim Miralay Cafer Tayyar Bey'in casusluk töhmeti isnadıyla ve Yunan Adliye-i Askeriye Dairesi Riyasetinin emriyle 'Singros' mülkiye hapishanesine atıldığı ve hakkında tahkikata devam olunduğu Rumca gazetelerinin neşriyatına atfen Dersaadet Türkçe matbuatının 29 Ekim 1921 tarihli nüshalarında merbuten mütekaddim suret-i vechile (ekteki eski suretlerinden anlaşılacağı üzere) münteşirdir (yayımlanmıştır). Ve Dışişlerimizin tahkikatına nazaran da eşimin esaret tahsisatı kesildiği ve kendisinin üsera (esirler) ve hapishane nizamatı dışında tazyik ve işkence içinde bulundurulduğu söylenmektedir.

Halbuki aşağıda yazılı iddiamıza göre eşimin casusluk yapmasına maddeten imkân yoktur. İmkân olsa bile bir esirin, kendisi için mucib-i şeref olan bu gibi hususata teşebbüsde ma'zur tutulması ve ancak taht-ı esaretinde bulunduğu hükümetin bu gibi ahvale meydan vermemek üzere takayyüdde bulunması da devletler hukuku hükümlerinden ve bir çok devletlerin ve belki de Yunanlıların kavanin-i hazırası müeddasından (yürürlükteki kanunları gereği) olsa gerektir.

Binaenaleyh esasen aslı ve esası maddeten gayri-mümkün ve farz-ı muhal olarak vukuu bile mücazatı gayr-i müstelzim olan (olması bile bir cezayı gerektirmeyen) bir meseleden dolayı eşimin haps ve işkence edilmesi muvafık-ı insaniyet ve beşeriyet değildir. Hastahaneden alınıp hapishaneye ilka olunan hasta bir esire edilen bu muamele-i na-revadan (uygun olmayan muameleden) dolayı Hilal-i Ahmer Nizamnamesinin müsaadesi nisbetinde azami teşebbüsat-ı lazimede bulunulmasını istirham ve eşimin ahval-i sıhhiye ve umumiyesi hakkında istihsal buyrulacak malumatın işarına lutf-i mürüvvet buyrulmasını istida ederim. Ol babda emr u irade efendim hazretlerinindir.

1- Esareti bidayetinde (başlangıcında) bir derece serbest bırakılan eşim güya tayyare ile firara teşebbüs edecek imiş diye yedi sekiz ay evvel sıkı bir nezaret altına alınmış ve Yunanlıların Parapigmata tabir ettikleri tel örgü içine konulmuştur.

2- Kendisinin çektiği ve bizim keşide ettiğimiz bir çok telgraflar mahallerine keşide ve ita edilmediği gibi birçok aile muhaberatımızın da tarafeynin (iki tarafın) yedine vasıl olmadığı eşimin dörtbeş ayda bir defa her nasılsa tesadüfen gelebilen bir-iki mektubu münderecatından müsteban olmuştur.

3- Şu suretle sıkı bir haps ve nezaret içinde bu-

lundurulan eşimin güya Yunan ordusunun mugaliyetine dair yaptığı notları mahall-i ahire (bir başka yere) irsal ve isar etmesine katiyen imkân yoktur. Belki askeri bir fikir ve merak ile Yunan zabitlerinden istifsaratta bulunması ve bu malumatı ileride bir tarih-i askeri yazmak maksadıyla belki not etmesi varid olabilsin. Fakat hiçbir zaman bu malumatı diğer bir mahalle göndermesi varid ve maddeten mümkün değildir."[17]

Yunanistan'la Türkiye'nin karşılıklı savaş içinde bulunduğu o yıllarda, Türkiye adına elçilik işlerini Hollanda'nın Atina Elçiliği yürütmekteydi. Cafer Tayyar meselesi hakkında elçiliğin Hariciye ve Harbiye Nezaretlerine bilgi vermesi üzerine, 17 Aralık 1921'de Harbiye Nezareti, Uluslararası Kızılhaç Komitesi nezdinde gerekli girişimde bulunmasını Kızılay'dan istedi.[18] Bunun üzerine Kızılay durumu telgrafla Uluslararası Kızılhaç Komitesine iletti. O sırada, Anadolu'daki Yunan esirlerini teftiş etmek üzere İstanbul'da bulunan Kızılhaç temsilcisi Dr. Roerich'e, 29 Aralık 1921'de çekilen bir telgrafnamede Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Cafer Tayyar'la ilgili evrakın Yunanistan'da Türk esirlerini teftişle görevli Kızılhaç temsilcisi Dr. Schatzmann'a verildiğini bildirdi.[19]

Türkiye'nin protesto mektubu üzerine Atina'da Hollanda elçiliği de Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'ndan 13 Aralık 1921'de bilgi istedi. Verilen cevapta, Cafer Tayyar Bey'in casusluk faaliyetiyle ilgili bazı ipuçları olduğu belirtilerek özetle şöyle deniliyordu: "Babıâli'nin notasında ileri sürdüğü gibi, Cafer Tayyar'ın maaşı hiçbir zaman kesilmedi, maaşı düzenli olarak ödendi. Milli Savunma Bakanının verdiği bilgilere göre, Cafer Tayyar, Parapigmata'da gözaltında bulunduğu sırada serbest hareket ediyor, sık sık şehre iniyor, gösterilere gidiyordu. Onun haberleşmesi hiçbir zaman sansür edilmiyordu; kim olursa olsun özgürce yazışabiliyordu. Bu hususta hiçbir engelle karşılaşmadı. Hiçbir mektubu yetkililerce alıkonulmadı. Bu amaçla görevli memur, yukarıda anılan somyası üzerindeki notları, ki Babıâli'nin sözünü ettiği not, adaletin eline verildi; incelendikten sonra karara varılacaktır. Dışişleri Bakanlığı, adaletin vereceği karardan elçiliği bilgilendirecektir."[20]

Kızılay ve Türk makamlarının gerek Kızılhaç ve gerekse Hollanda Elçiliği nezdinde yaptıkları protestolar kısa sürede sonuç vermişti. Yunan Kızılhaçı Ocak 1922'de, Cafer Tayyar Bey'in Singros hapishanesinden alınarak Belopons'ta bulunan Tripolis şehrine nakledildiğini Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne bir mektupla bildirdi. Mektupta, Miralay Cafer Tayyar Bey'in çıktığını, Belopons'da Tripolis şehrine nakledildiğini ve zabıta nezareti altında olmak üzere istediği otelde, tam bir serbestlik ile yaşamakta ve hakkında açılan adli tahkikata ciddiyetle devam edilmekte olduğu[21] bildirilmişti. Cafer Tayyar Bey'in daha sonra Tripoli'den Atina'ya geçtiği, aşağıda söz konusu edeceğimiz raporundan anlaşılmaktadır.

ESARETTEN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE DÖNÜŞ

Lozan'da 30 Ocak 1923 tarihinde, Yunanistan'la Türkiye arasında Sivil Esirlerin İadesiyle Harp Esirlerinin Mübadelesine Dair Türk-Yunan Sözleşmesi imzalanmıştı. Mübadeleyi yürütecek olan karma komisyon, Birinci Dünya Savaşına katılmamış olan devletlere ait Kızılhaç Cemiyetlerinin üç temsilcisi ile Türk ve Yunan devletlerinin bir temsilcisinden oluşacaktı. Esir mübadelesi Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından önce başladı. Karma Komisyon'da Cafer Tayyar Bey'in mübadelesi görüşülürken Yunan temsilci onun, Büyük Taarruz'da esir düşen General Trikopis'le mübadele edilmesini teklif etti. Bu öneriyi komisyonun diğer üyeleri olumlu karşıladı, ancak Türk üye buna itiraz etti. Türkiye, Cafer Tayyar Bey'e karşılık, Trikopis dışında herhangi bir Yunan generalini vermeye razıydı; sonuçta General Kladas esaretten kurtulacaktı.[22]

Cafer Tayyar Bey'in aralarında bulunduğu ilk esir kafilesi 29 Mart 1923 akşamı Pire'den ayrıldı. 30, 31 Mart 1923 tarihlerinde Albay Cafer Tayyar Bey'le birlikte elli dokuzu subay olmak üzere toplam 7043 esir İzmir'e geldi.[23] 2 Nisan'da İzmir'den Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, Edirne mebusu Cafer Tayyar imzasıyla şu telgrafı gönderdi:

"Büyük Millet Melisi Riyaset-i Celilesine,

Mübarek vatanımızı düşmandan temizleyen, beni ve rüfeka-yı felaketimi azab-ı esaretten kurtaran Meclisi Âliye ve Heyet-i Vekile-i Muhteremeye umum namına arz-ı teşekkürat etmeyi bir vazife-i vicdaniye telakki eder ve takdim-i tahiyyat eylerim efendim."[24]

İzmir'de birkaç gün kalan Cafer Tayyar, 5 Nisan'da İstanbul'a gitti,[25] fakat bir hafta geçmeden 11 Nisan Çarşamba günü trenle Ankara'ya ulaştı. İstasyonda kendisini Vekiller Heyeti Başkanı Rauf (Orbay) Bey ve birçok zevat karşıladı.[26] Buradan doğruca Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılarak ilk oturumda Meclis'e şu şekilde takdim edildi:

"Reis- Efendim, Edirne Mebusu Cafer Tayyar Bey esaretten kurtularak Ankara'ya gelmişler, şu an Meclisimizde bulunmaktadır. Takdim ederim (Kürsüye, sesleri).

Cafer Tayyar Bey (Edirne)- Muhterem arkadaşlar! Uzun bir esaret hayatından bugün avdet ettim. (Safa geldiniz, geçmiş olsun, sesleri) Teşekkür ederim. Tarih-i millinin en buhranlı bir zamanında teşekkül eden bu Heyet-i Milliye'nin sürekli çalışmasıyla hem memleketimiz düşmandan temizlendi ve hem ben aynı zamanda benimle birlikte hayat-ı esarette inleyen on bin kadar kardeşimiz kurtarıldı. Bütün heyete arkadaşlarım namına teşekkür ederim. Orada kalmış olan ve hapishanelerde inlemekte bulunan iki bine yakın bir çok eşraf ve mutebera'nın kurtarılması hususunda da Meclis-i Millinin tavassutunu istirham ederim.

Salih Efendi (Erzurum)- Onları da inayet-i Hak'la inşallah kurtaracağız.

Sırrı Bey (İzmit)- Hükümete söyleyin Beyefendi!

Cafer Tayyar Bey (Edirne)- İnşallah efendim... (Alkışlar).

Reis- Evrak-ı vârideye geçiyoruz."[27]

Trakya'da Yunan ileri hatlarında, sivil kıyafetle keşif yapmaya çalışırken tarihte çok az rastlanacak bir talihsizlik sonucu Yunanlılara esir düşen Milli Kuvvetler Komutanı'nı, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Edirne Milletvekili sıfatıyla büyük bir hasretle bağrına basmıştı. Cafer Tayyar'ın otuz iki ay kadar süren esareti sona ererken, Anadolu'da esir bulunan birçok Yunan subayı henüz Yunanistan'a dönmemişlerdi. Dönüşlerinde ise Yunanistan'da pek de iyi karşılanmayacaklardı. Esir Yunan generali Trikopis anılarında, Yunanistan'da esirler hakkında geçerli olan kanaati yanlış ve haksız bularak şöyle demektedir: "Kendilerini savunabilecek halde olmalarına rağmen, görevlerini yapmayıp korkudan teslim olanlar, tabii kurşuna dizilmeye veya idam edilmeye lâyıktırlar. Fakat, öyle subay, er ve birlik komutanları vardır ki, savaştıkları esnada ellerindeki silahların verdiği bütün imkanları kullandıkları halde bir an gelir ki teslim olmak zorunda kalırlar. Zannetmem ki, bunlar hiçbir suretle tel'in edilmek hakkını kazanmış olsunlar." Trikopis savaşta talihin de rolü olduğuna inanır ve anılarını Aristotelis'in şu sözüyle tamamlar: "Fıçı dolusu akıla, bir damla talihi tercih ederim."[28]

Cafer Tayyar'ın eşi tarafından Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisine verilen dilekçe.

YUNANİSTAN'DAKİ TÜRK ESİRLERİ HAKKINDA RAPOR

Cafer Tayyar Bey, Ankara'ya geldikten sonra Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne Yunanistan'daki Türk esirleri hakkında bir rapor sundu. 18 Nisan 1923 tarihli bu raporda şunları yazmaktadır:

"1- Yunanistan'a esir düşenlerin miktarı hakkında tahkikat yapmak bendeniz için gayr-i kabil idi. Zira oradaki hayatım daima yalnız geçmiş ve sıkı bir kontrol altında temadi etmiştir. Bu suretle maruzatım katiyete değil, tahminata istinad eder.

Yunanistan'daki esir efradın kısm-ı mühimmi evlerinden alınmış olanlar olup, cephe-i harbde esir düşenlerin miktarı hakikatte dört bini tecavüz etmemektedir. Sivil ahali ise, öteden beriden toplanmış ve bilhassa bir kısm-ı mühimmi Yunan işgali esnasında Yunan ordusunun geri hidematında araba ve hayvanlarıyla hizmet ederken araba ve hayvanları müsadere edilerek kendileri esir suretiyle Yunanistan'a sevk ve i'zam edilmiş, Trakya'dan ise Yunan ordusunun hezimetinden sonra suver-i muhtelife ile Trakya'nın bütün münevverleri, eşrafı, muteberanı, ağzı düzgün lakırdı yapanları hemen kâmilen geceleri evlerinden gecelikleriyle kaldırılarak parasız, pulsuz Dedeağaç'a ve oradan muhtelif adalara sevk edilerek yollarda her türlü hakaret ve işkencelere maruz bırakılmış, Milus adasına sevk olunanlardan pek çokları vapurda muhtelif işkenceler yüzünden vefat etmiş veya suver-i mahsusada öldürülmüşlerdir. Bu babda son zamanlarda yapabildiğim tahkikata taalluk eden bazı küçük tezkereler, sefarethane memuru vasıtasıyla, murahhasımız Muzaffer Bey'e tevdi edilmişlerdir.

Üseramızdan orada alıkonulanların mütebakisi mahkûmin ve mücrimin-i siyasiye ve askeriyedir ki, bunların hepsi hapishanelerde işkence altındadırlar. Hatta bunlardan bazılarının Parapirigmata hapishanesinde, sinleri elliyi mütecaviz olduğu halde, mücerret hakaret için namuslarına taaruz edilmiştir ve bu mesele orada iken murahhasımıza bildirilmiş ve Beynelmilel Salib-i Ahmer Heyeti'ne de aksettirilmiştir. Bunların hepsinin hüviyetlerini bilmek benim için kabil değildi.

Yalnız içlerinde mütekait miralaylar, binbaşılar, alay imamları bulunduğu gibi eşraf ve muteberandan da birçok zevat vardır. Bunlar, muhtelif vaatlere rağmen hareketimiz zamanına kadar hapishanelerinden katiyen çıkarılmamış idi.

2- Sivil ve askeri üseramızdan esna-yı esarette vefat edenler oldukça mühim bir yekûn teşkil eder. Ancak miktarını katiyetle bilmiyorum. Zabitan garnizonlarının en mühim kısımları Korfu adasıyla Lefka adasında, Atina'da ve Larissa'da idi. Bundan başka müteferrik surette Girit'te, Mora şube-i ceziresinde, Şira adasından münferit ve müctemi surette zabitan var idi. Garnizonlar zayiatının nisbetini bilmiyorum. Ancak esbab-ı vefayatın en mühim

amilleri zaruret, sefalet, darb, açlık, hakaret ve hastanelerde bakımsızlıktır.

3- Üseramızdan mahkûm olanların mahkûmiyeti işgal olunan arazide ve en adi sebep ve bahaneler ile vaki olmuştur. Bunların kısm-ı mühimmi casusluk, hıyanet-i vataniye cürümleriyle maznun olarak sevk edilmiş ve hepsi de Yunan idare sisteminin divan-ı harpleri tarafından hemen bila-tahkikat mahkûm edilmişlerdir.

Elyevm Atina'da Averof, Parapirigmata, Singros hapishaneleriyle Girid'de İzzeddin Kalesinde, Nablus'ta Palamidi hapishanesinde, Atina civarındaki adalardan muhtelif mahallerdedir. Mevkufların kimler olduğunu bilmiyorum. Adedleri bin beş yüz, iki bin raddesindedir.

4- Üseramızın ilbası pek fena idi; son zamanlarda Beynelmilel Salib-i Ahmer komisyonları geldikten sonra az-çok tanzim edildi. İskân ve iaşeleri Atina ile Pire'de nisbeten vasat derecede idiyse de, bu mevakiden uzak olan yerlerde pek fena bir halde idi.

Mahall-i istihdamlarına gelince: Hamallıkta, anbarlarda, sokak süpürmekte, Yunan ümera ve zabitanının evlerinde, inşaatta, bahçıvanlıkta, hizmetçilikte, hastane hademeliğinde, belediye emrinde olarak şehirlere ait caddelerde, nafıa emrinde olarak şehirler arasındaki yollarda beş drahmi mukabilinde ekmeksiz olarak çalıştırılmakta idiler. Hatta efradın nakliyatı esnasında şömendöfer ücretlerini bile kendilerine verdirirler idi. Zabitlerimiz ilk zaman-ı esaretlerinde topraklar üzerinde yatırılmış, eşyaları kâmilen soyulmuş, paraları alınmış, şömendöfer ve tramvay bulunan mahallerde bile eşyaları sırtlarına yükletilerek sevk edilmiş ve uzun müddet türlü bahanelerle kendilerine para verilmiyerek sefaletlerine sebebiyet verilmiştir.

Son zamanlarda kendilerine verilen maaşlar pek cüzi olduğundan, drahminin fiyatı da pek ziyade sukut eylediğinden zabitan her hususta büyük sefaletlere maruz kalmıştır.

Yüzbaşılar 600 drahmi yani on Türk Lirası (kâğıt), bizzat ben 960 drahmi yani on sekiz Türk Lirası maaş alıyor idim. Yunan zabitanına üç defa maaş zammı yapıldığı halde, Türk zabitanına hiçbir para zam yapılmamış idi.

Trípoli'den Atina'ya gelmek üzere hareketimde, Yunanlılar beni üçüncü mevkiyle Atina'ya getirmek istemişler ise de, gerek şahsımın ve gerek refakatimde bulunan Türk yüzbaşısıyla iki muhafız jandarma neferinin şömendöfer üçüncü mevkiyle birinci mevki arasındaki ücret farkı tarafımdan verilerek yine birinci mevki ile Atina'ya gelinmiş ve orada da bütün ücret-i nakliye ve hatta jandarmaların gece masrafları da tarafımdan tesviye edilmiştir.

Yunanlılar, üsera hakkında bidayetten ta ordoların hezimet-i katiyesine kadar insanların tüylerini ürpertecek her türlü muameleyi tatbik etmişler ve yalnız ordolarının hezimet-i katiyesinden sonradır ki, muamelelerini az-çok tebdil eylemişlerdir.

Ben bizzat, yalnız vürud eden üseramıza karşı sui-muamele yapmak isteyen bir zabite, haksızlığını söylediğim için on ay münferiden bir odada hapis ve bütün müddet-i mahbusiyetimde gazete ve kitap okumaktan ve bir kimse ile konuşmaktan men edildim. Ancak sabahları bir ve akşamları bir defa kapım açılmakta idi. Eğer yanımda para olmasa idi, kuru taşlar üzerinde ölüme mahkûm olacak idim. Bu hususatın layıkıyla tesbiti için sivil ve askeri bilumum üseranın duçar oldukları muameleler hakkında esaslı bir rapor alınmasını ve bunların kitap haline konularak ve mekteplerde kıraat risalesi halinde okutturularak hem Yunan mezaliminin evlad-ı vatana tanıttırılması, hem de âlem-i medeniyete karşı etrafıyla tasvir edilmesi mütalaasında bulunduğumu arz ederim efendim."[29] ■

1. Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1973, s. 191; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, c. I, Ankara, 1987, s. 375.
2. Belen, *age*, s. 192.
3. Bıyıklıoğlu, *age*, s. 363-364, 366.
4. Nazif Karaçam, *Ulusal Kurtuluş Savaşında Trakya*, İstanbul, 1984, s. 136; Bıyıklıoğlu, *age*, s. 374-375.
5. Belen, *age*, s. 193.
6. *Vakit*, 31 Temmuz 1920, no. 951.
7. Bıyıklıoğlu, *age*, s. 375.
8. Karaçam, *age*, s. 95.
9. Bıyıklıoğlu, *age*, s. 515, dn 120.
10. "Cafer Tayyar", *Peyam-ı Sabah*, 21 Eylül 1920.
11. Zeynel Besim Sun, "Cafer Tayyar Paşa'dan Hatıralar", *Yakın Tarihimiz*, c. IV, s. 162; "Yunanistan'daki Üseramız Hakkında Miralay Cafer Tayyar Bey'in Raporu", *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Haziran 1923, no. 22, s. 284. "Dr. Sabri Bey'in anlattığına göre. Kumandan Cafer Tayyar Bey de feci bir esirlik hayatı geçirmiştir. O da, yalnız damında bir deliği bulunan bir hapishanede aylarca kapalı tutulmuş, fakat daima metanet ve bir Türk kumandanına has bir vekar içinde gururla yaşamıştır", Bıyıklıoğlu, *age*, s. 515, dn 120.
12. *Anadolu'da Yenigün*, 11 Mayıs 1921, no. 606-226.
13. "Yunanistan'daki Osmanlı Esirlerinin Hal-i Perişanisi", *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Ekim 1921, no: 4, s. 79-81; Kızılay Arşivi (KA), Ds. 520; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 57, Ankara, 1966, vesika no. 1317.
14. *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Aralık 1921, no. 4, s. 88. 12-25 Ocak 1922 tarihlerinde Atina basınında yer alan resmi bildiri özetleri için bkz. ATASE Arşivi, Kls. 1375, Ds. 48 (111), Fh. 2-11.
15. KA, Ds. 529.
16. *İleri*, 22 Kasım 1921. Bkz. *İkdam*'dan naklen *İstikbal*, 2 Aralık 1921, no. 471.
17. KA, Ds. 529.
18. ATASE Arşivi, Kls. 1375, Ds. 48 (111), Fh. 2-6.
19. *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 15 Ocak 1922, no. 5, s. 107.
20. ATASE Arşivi, Kls. 1375, Ds. 48 (111), Fh. 2-10.
21. *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Şubat 1922, no. 6, s. 129; *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Şubat 1922; ATASE Arşivi, Kls. 1375, Ds. 48 (111), Fh. 2-11.
22. *General Trikopis'in Hatıraları*, (çev. Ahmet Angın), İstanbul, 1967, s. 104; Engin Berber, "Türk-Yunan Savaşından Sonra Sivil Tutukluların ve Savaş Tutsaklarının Değişimi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. IV, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1989, s. 133.
23. Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde yayımlanmamış doktora tezi, Ankara, 1989, s. 207.
24. *TBMM Zabıt Ceridesi*, devre 1, c. 28, Ankara, 1961, s. 319.
25. Berber, *agm*, s. 133.
26. *Anadolu'da Yenigün*, 12 Nisan 1923, no. 1151-774.
27. *TBMM Zabıt Ceridesi*, devre 1, c. 29, Ankara, 1961, s. 30.
28. Trikopis, *age*, s. 106-107.
29. "Yunanistan'daki Üseramız Hakkında Miralay Cafer Tayyar Bey'in Raporu", *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Haziran 1923, no. 22, s. 282-284.

1946 SENDİKACILIĞI

SENDİKA GAZETESİ, İŞÇİ SENDİKALARI BİRLİKLERİ VE İŞÇİ KULÜPLERİ

ZAFER TOPRAK

II. Dünya Savaşı ertesi dünya ana hatlarıyla Doğu ve Batı diye ikiye ayrılıyor, ABD önderliğinde liberal demokrasi cephesi ve yeni oluşan Sovyet Bloğu uluslararası ilişkileri belirliyordu. Sovyetler Birliği'nin Sovyet Bloğu için çizmek istediği güvenlik sınırları, Boğazlar rejiminin değiştirilmesi ve Türk-Sovyet sınırında Sovyetler lehine bazı düzenlemelerin yapılmasını öngörüyordu. Bu istekler Türkiye'yi ister istemez Batı Bloğuna yönlendirmişti. Öte yandan 1945 Nisan ayında Birleşmiş Milletler Şartı'nı hazırlayan San Francisco Konferansı, çok partili düzene geçiş için elverişli bir ortam yaratıyordu.

II. Dünya Savaşı sona ererken Türkiye bir yol kavşağına gelmişti. Türkiye II. Dünya Savaşı yıllarında savaş dışı kalmışsa da savaşın tüm olumsuzluklarını yaşamıştı. Savaşın sona ermesiyle çoğulcu, demokratik, parlamenter bir düzen kuruluyor; giderek liberalleşen ekonomik politikalarla dışa açılınıyordu. Ancak Sovyetler'le olan ilişkiler sola açılımı sınırlıyor, Tek-Parti zihniyeti daha bir süre varlığını sürdürüyordu.

1946'da kurulan Demokrat Parti programında liberal görüşün izleri belirgindi. Ekonomik alanda devletçilik, iş alanlarını genişletmek amacıyla, devletin gerek doğrudan doğruya, gerekse özel teşebbüsün ve sermayenin genel çıkarına en uygun biçimde geliştirilmesi olarak belirtiliyordu. Devlet faaliyetlerinin sınırı, özel teşebbüsün ve sermayenin yapamadığının devlet tarafından kâr amacı güdülmeden yerine getirilmesi olarak belirlenmişti.

Demokrat Parti'nin kuruluşundan sonra Seçim Kanunu'nda ve Cemiyetler Kanunu'nda değişiklikler yapıldı. 5 Haziran 1946 günlü Milletvekili Seçimi Kanunu iki dereceli seçim yerine tek dereceli seçimi getirdi. Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle dernek ve parti kurmak için önceden izin alma koşulu kaldırıldı; sınıf esasına dayanan siyasal derneklerin yani partilerin kurulmasına izin verildi. Böyle bir ortamda Esat Adil Müstecaplıoğlu öncülüğünde Türkiye Sosyalist Partisi ve Şefik Hüsnü Deymer yönetiminde Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kuruldu. Çalışan kesimin işçi sendikaları bünyesinde örgütlenmeleri için çaba sarf edildi. *Gerçek, Gün, Yığın, Sendika, Söz* gibi sınıf sorununu vurgulayan yayın organları çıktı.

Türkiye sendikal tarihinde "1946 sendikacılığı" ve "1947 sendikacılığı" diye birbirine taban tabana zıt iki sendikacılık deneyiminden söz edilir. 1946 sendikacılığı siyasetteki sol açılım doğrultusunda, sınıfsal ekseni güçlü bir sendikacılığı gündeme getirirken, 1947 sendikacılığı yeni çıkan Sendikalar Kanunu ışığında güdümlü, vesayet altında bir sendikacılık anlayışını yansıtmıştır.[1]

1946 sendikacılığı döneminde sendikal gelişmeleri ayrıntılarıyla kapsayan yayın organı *Sendika* dergisiydi. Sendika, sınıf sendikacılığının yayın organıydı.[2] Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi yörüngesindeki bu dergi, II. Dünya Savaşı ertesi 1946 sendikacılığı diye bilinen sendikal yapılanmanın ana eksenlerini oluşturdu. 20'li yılların Amele Teali Cemiyeti ile 1947'de başlayan ve 1952'de Türk-İş'in kuruluşuyla biçimlenen örgütsel yapılanmada bir ara model oluşturdu.

Sendika, "işçi sınıfı" adına konuşuyordu. Şefik Hüsnü, Muvaffak Şeref, Ferit Kalmuk, Nuri İyem, Hulusi Dosdoğru gibi yazarlara yer veriyordu. *Sendika*'ya göre ülkede emekçi kitlenin sendikalara olan ilgileri günden güne artıyordu. Tek Parti dönemi son bulmuştu. Dergiye göre savaşın neden olduğu üretim anarşisi ve plansız ekonomi emekçi kesimi ön plana çıkarmış, sendikal yaşam kaçınılmaz olmuştu.

Sendika, ülkede sendikal hareketin örgüt yapısına öncelik veriyordu. Bu nedenle daha ilk sayılarından itibaren ülke ölçekli sendikal çatıyı kurguluyordu. *Sendika*'ya göre o güne kadar sendika faaliyetleri, kendisine rehber süsü veren birçok kişinin ve çoğu, sendikanın ne olduğundan bihaber, cahil ya da iktidar partilerinin elinde oyuncak tufeylilerin elinde kalmıştı. Bunda da daima emekçi kitleleri zararlı çıkmış, rehber geçinen bu avantüristler günü gelince işçi sınıfını yaya bırakıp kaçmışlardı. İşçi sendikası emekçi kitlelerle işverenler arasındaki iktisadi ve toplumsal çelişkiler sonucu doğan bir kurumdu. Bu nedenle işçiler sendikalarını bizzat kendileri kurmak zorundaydılar. Bu işte önderlik edebilecek olanlar yine kendi aralarından çıkacak bilinçli işçilerdi.

Sendika'ya göre örgüt yukarıdan aşağıya doğru değil, daima aşağıdan yukarıya doğru kurulmalıydı. En uygun örgütlenme biçimi işletmeler ya da üre-

1940'larda kömür madeni işçileri.

tim birimlerindeki emekçilerin kuracakları örgütlerdi. Buna "işletme" ya da "istihsal sendikası" deniyordu. Bir kentte aynı sanayi şubesinden birçok sendika ayrı ayrı kurulabilirdi. Sözgelimi Bakırköy Bez Fabrikası gibi mensucat fabrikalarında ayrı ayrı bağımsız sendikalar kurulmalıydı. Özellikle işletme ya da üretim birimi yani fabrika bünyesindeki işçi miktarı önemli bir sayıya ulaşıyorsa bu tür bir örgütlenme kaçınılmazdı. Herhangi bir fabrikada iki ila üç yüz tutarında bir işçi topluluğu varsa derhal o fabrika ve işletmede bir sendika oluşturulmalıydı. Sendikaya o fabrika ya da işletmedeki işçiler uğraşları ne olursa olsun, hatta küçük müstahdem ve kâtipler dahi, dahil edilmeliydi. İşletme ya da fabrikalarda kurulan sendikalar ilk fırsatta o kentin İşçi Sendikaları Birliği'ne girerek aynı işkolunda faaliyet gösteren diğer sendikalarla temas kurabileceklerdi.

Öte yandan Türkiye'de bazı üretim alanları çok dağınık ve parçalanmıştı: Tütün işçileri, ayakkabı işçileri, trikotaj işçileri, kalafat yerinde ve Haliç'in her iki sahilinde serpilmiş maden döküm ve maden sanayii işçileri bunlara örnekti. Bu tür işçileri "meslek sendikaları" bünyesinde toplamak gerekiyordu. Meslek sendikalarının kentin değişik noktalarında temsilcilikleri (mümessillik) bulunmalı ya da şubeleri olmalıydı. Meslek sendikaları da ilk fırsatta İşçi Sendikalar Birliği'ne dahil olmalıydılar.

Sendika çevresi öncelikle Türkiye ölçeğinde sendika kurma girişimlerine sıcak bakmıyor, bu tür çabaların ardında art niyet olduğunu söylüyordu. Tabana inmeksizin tepeden inme girişimler işçiyi vesayet altında tutma çabalarıydı. Türkiye ölçeğinde sendika belirli bir işkolunda federasyon şeklinde örgütlenmeyle mümkündü. Bu, ülkenin değişik yörelerinde kurulacak aynı işkolundaki sendikaların bir araya gelmeleriyle oluşturulabilirdi. Mesela İstanbul'da bir tütün işçileri sendikası vardı. Samsun'da da bir tütün işçileri sendikası kurulmuştu. İzmir'de, İzmit'te, Bursa'da ve benzeri kentlerde benzer sendikalar kurulduktan sonra bu sendikalar bir araya gelerek Türkiye tütün işçileri sendikaları federasyonunu oluşturabilirlerdi.

Benzer federasyonlar yine Türkiye ölçeğinde Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na gidebilirlerdi. Böylece federasyon kuracak sendikalar hem federasyona bağlı ve hem de bulundukları bölge veya kentin İşçi Sendikalar Birliği'ne dahil olmaya devam edeceklerdi. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu da Türkiye'nin değişik bölge ya da kentlerinde kurulacak işçi sendikaları birliklerinin ve sanayi şubesi sendikaları federasyonlarının yapacakları kongre ertesi kurulacaktı.

Sendika dergisinde "Sendikacı" rumuzuyla yer alan ve ana hatlarını yukarıda özetlediğimiz sendikal örgütlenme iki sayı sonra daha ayrıntılı bir biçimde bir örgüt şeması ile birlikte veriliyordu. *Sendika* dergisine göre İşçi Sendikaları Birlikleri on altı yöre ya da kentte kurulmalıydı: İstanbul, Trakya, Kocaili, Bursa, İzmir (Ege Bölgesi), Zonguldak (ve havalisi), Eskişehir, Ankara, Kayseri, Sıvas, Malatya, Diyarbakır, Samsun, Trabzon, Çukurova (Adana ve havalisi), ve Aydın (ve havalisi). İşçi Sendikaları

Federasyonları ise on altı iş-kolunda örgütlenmeliydi: Maden, maden sanayii, kömür, kereste ve orman sanayii, nakliye, şimendifer, elektrik, muhabere, inşaat, ziraat, mensucat, tütün, ayakkabı deri ve kösele, liman (tahmil ve tahliye - dok), basın-yayın ve son olarak deniz.

Sendika'ya göre Türkiye başka ülkelerdekileri aynen kopyalamak zorunda değildi. Her ülkenin kendine özgü özellikleri vardı. Bunlar daima göz önünde tutulmalıydı. Bu tür bir yapılanmaya *Sendika* dergisi, "diyalektik sendikalizm sistemi" diyordu. Her yönden geri kalmış Türkiye'nin bu modelle kısa bir sürede "emekçileri refaha götürebilecek" güçlü bir örgüte kavuşabileceği ileri sürülüyordu.

Sendika'nın çağrısı şu satırlarla son buluyordu:

"İşçi arkadaşlarımızdan ricamız avanturistlere, satın alınmış demagoklara ve bozgunculara yüz vermeyip senelerden beri hayatlarını bu uğurda harcamış tecrübeli, inkılâpçı sendikalist arkadaşlarına itimat ederek yalnız sendikalar etrafında toplanmalarıdır."

SENDİKA

Ekonomik ve Sosyal Alanda Kol ve Kafa İşçisinin Davalarını Güder

Hükümetin iktisadî tedbir ve kararları karşısında Demokrat Partinin vaziyeti

1 - Gündeliklere Zam
2 - Nakil vasıtalarında tenzilâtlı işçi terifesi
İSTİYORUZ!

İnşaat İşçilerinin Olağanüstü Toplantısı

***Sendika* gazetesinin 10. sayısı, 2 Kasım 1946.**

1946 yılı "işçi sendikaları" ile Ankara'nın güdümlediği "işçi dernekleri"nin kapıştıkları bir dönemdi. Birlikten yana olanlar, federasyon ve konfederasyon karşısına İşçi Dernekleri Birliği'ni çıkarıyorlardı. *Sendika* gazetesine göre örgütlenme sürecinde işçilerle işverenler karşı karşıya gelmişlerdi. Birlikler tepeden inme yöntemlerle, nizamnamelerinde işverenleri iltizam eden, değişmez kurucular meclisi olan ve idarecileri tamamen kendilerinden ibaret bulunan bir totaliter statü oluşturuyorlardı. Bu "sendika düşmanları" bol keseden vaitlerde bulunarak, hadsiz hesapsız paralar harcayarak, teşkilat işlerinde henüz tecrübesiz olan işçiyi ayartıyorlar, emekçi kitlelerini yanlış yola sevk ediyorlardı. Nitekim Eylül 1946'da Ankara'da Un ve Unlu Maddeler İmalatı İşçileri Sendikası kurucuları tam faaliyete geçeceği sırada İstanbul'dan Ankara'ya gelen bu "burjuva partilerinin yardakçıları" tarafından kandırılmış ve sendika birliğe dönüştürülmüştü. Keza Ankara berberler sendikası da aynı akıbeti paylaşmıştı.

Sendika'ya göre, "Ankara'da kuruluş halinde bulunan bağımsız işçi sendikalarının samimi teşebbüslerine sed çekmek ve bunun yerine emekçilerin inisiyatifini bilvasıta yollardan iş verenlerin ellerine alabilmeleri için başvurulmadık çare namuslu işçi arkadaşlara yapılan hatıra gelmedik iftira ve tehdit kalmamıştı."

Sendikalar dışında gündemde olan bir başka kurumsal gelişme işçi kulüpleriydi. Bağımsız işçi sendikalarının bağırlarından doğacak olan işçi kulüpleri işçiyi kafa ve beden yönünden geliştirecek örgütlerdi. İşçi kulüpleri "sporu işçi kitlelerine sevdirecek onların beden kabiliyetlerinin gelişmesine yardım edecek, gövdelerini çelikleştirip yorgunluk ve hastalık temayüllerini önleyecek, düşünce ve ahlâk seviyesini yükseltecek" birer okuldu. Böylece çalışma saatleri dışında her işçi, kulübüne gidip orada boş zamanını değerlendirecek; güzel vakit geçirecek, vücudunu geliştirip yetenekli olduğu alanlarda becerisini artıracak, arkadaşlarıyla birlikte güzel sanatların herhangi bir dalında yeteneğini ortaya koyacak; okuyacak, konferans dinleyecek, tiyatroda oynayacak, resim ya da heykel yapacak, müzikle uğraşacaktı. İşçi kulüplerine sendikalı olsun olmasın her yurttaş girebilecek ve kulübün sağladığı olanaklardan imkân nisbetinde yararlanacaktı. Diğer özel spor kulüplerine ve kuruluşlarına maddi olanaksızlıklar nedeniyle giremeyen, ancak kapıdan bakan yurttaşlar, işçi ve köylü çocukları, kadınlar, sendikalı arkadaşlarının kendilerine sağladıkları işçi kulüplerine hiçbir kayda bağlanmaksızın girebileceklerdi.

Gelişip serpilmeye başladıktan sonra işçi kulüplerinin "Türkiye emekçi sınıfı"nın olgunlaşmasına büyük hizmetleri dokunacaktı. Her Türk işçisi

GÜN

HAFTALIK

TÜRK SENDİKALİZMİ

ESAT ADİL

SAYI 10

20 Kuruş

***Gün* dergisinin 10. sayısı, 27 Mart 1946.**

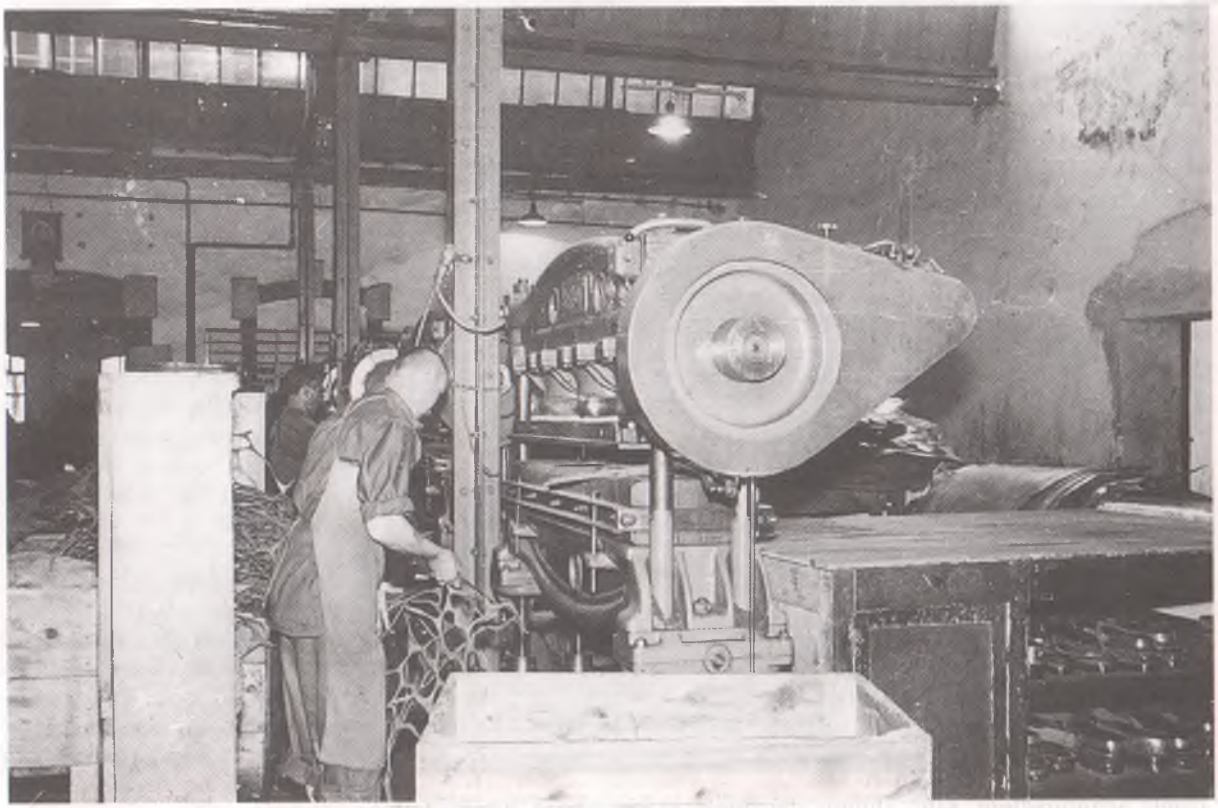

Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'nda pres makinesinde taban kesimi.

SENDİKA GAZETESİNİN SENDİKAL ÖRGÜTLENME ŞEMASI

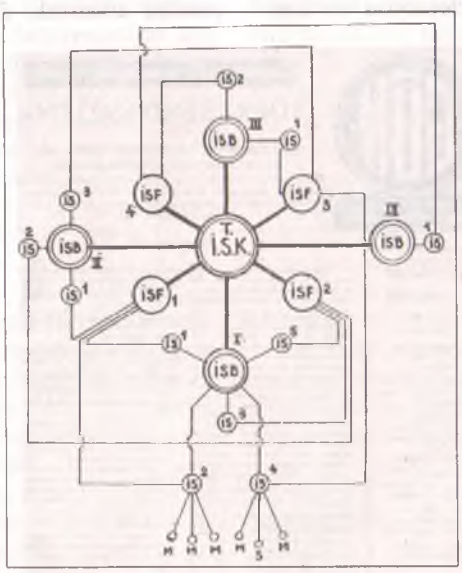

İSB I İstanbul, İSB II İzmir, İSB III Samsun, İSB IV Ankara işçi sendikaları birliği.

İSF 1 Türkiye mensucat, İSF 2 Türkiye kösele deri ve ayakkabı, İSF 3 Türkiye tütün, İSF 4 Türkiye nakliye işçileri sendikaları federasyonu olarak gösterilmiştir. İSB'lere bağlı olan İS'ler de işçi sendikalarıdır. Bunların hem İSB ve hem de meslek veya sanayi şubesi bakımından Türkiye işçi sendikaları federasyonlarına bağlanmaları gösterilmektedir. T. İSK Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonudur.

İSB'ye bağlı olan İS 1 dokuma, İS 2 trikotaj, İS 3 ayakkabı, İS 4 tütün, İS 5 debbağ, İSB II'ye bağlı olan İS 1 mensucat, İS 2 ayakkabı, İS 3 tütün.

III İSB'ye bağlı olan İS 1 tütün, İS 2 nakliye.

IV İSB'ye bağlı olan İS 1 şoför ve otomobil tamiratı işçileri sendikalarıdır.

Ş şube M de mümessilliklerdir.

Sendika, sayı 4 (21 Eylül 1946)

çeliğe daha dayanıklı olması için nasıl su verilmesi gerektiğini bilirse, insanın beden ve kafasının da beden ve fikir sporu yaparak mükemmelleştirilebileceğini bellemeliydi.[3]

Sendika gazetesi 16 sayı yayımlandı. Son sayısı 14 Aralık 1946 günlüydü. Hazırlıkları yapılan yeni Sendikalar Kanununu sert bir dille eleştiriyor, "İşçiler Kanun Tasarısını Beyenmiyor" başlığını atıyordu. Oysa iktidar Türkiye'deki sendikal gelişmelerden hiç de hoşnut değildi. Kendi denetimi dışında gelişen işçi hareketi başı boş bırakılamazdı. Kuzey rüzgârı zaten Türk dış politikasını ideolojik bir eksende savuruyordu. 1946 sendikacılığı rejimi sorguluyordu. Türkiye'de doğmakta olan sendikacılığı "sınıf sendikacılığı"ndan arındırmak gerekiyordu.

O sırada savaş yıllarında ilan edilen sıkıyönetim hâlâ sürüyordu. Bu nedenle 1946 sendikacılığına son vermek

pek güç olmadı. Aralık 1946'da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, "mahkûm komünistler veya müfrit komünist mefkûreli kimseler tarafından örtülü bir şekil altında kurularak memleket içinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesise ve mevcut iktisadi ve içtimai nizamları bozmaya çalıştıkları" gerekçesiyle Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi ve "bu partiler veya onlardan aldıkları direktiflerle hareket eden kimseler tarafından kurulan ve kendi maksatlarına göre sevk ve idare" edilen sendikalarla bunların üst kuruluşu İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve sosyal etkinlik birimi İstanbul İşçi Kulübü kapatılmıştı. Bu partilerle aynı doğrultuda yayın organları *Sendika*, *Ses*, *Nor Or*, *Gün*, *Yığın* ve *Dost* gazete ve dergilerinin de yayınlarına son verildi.

Cibali Tütün Fabrikası'nda bir grup kadın işçi.

Aşağıda 1946 Sendikacılığı ile ilgili temel örgüt yapılarını bulacaksınız: O sırada kurulmuş İstanbul ve Kocaeli İşçi Sendikaları Birlikleri'nden Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği'nin Nizamnamesi, İstanbul İşçi Kulübü ve Türkiye'nin belli başlı kentlerinde kurulan sendikaların amaç maddelerinin emek tarihiyle uğraşanların ilgisini çekeceği kanısındayız. ■

1. Bu dönemdeki gelişmelere Şelmuz Güzel birçok yazısında değinmiş, bu çalışmalar daha sonra bir kitapta toplanmıştır: *Türkiye'de işçi Hareketi (Yazılar - Belgeler)*, İstanbul: Sosyalist Yayınlar, 1993. Ayrıca Kemal Sülker *Türkiye'de Sendikacılık* (İstanbul, 1955) ve onun yeni baskısı olan *Türkiye'de Sendikacılık Tarihi -1*, (Bilim Kitabevi Yayınları, 1987)'adlı eserlerinde sendikal gelişmeleri bu dönemin tanığı olarak ele almıştır.
2. Şelmuz Güzel, "Sendikal Basında 'Sendika' Gazetesi Örneği", *Türkiye'de işçi Hareketi (Yazılar - Belgeler)*, İstanbul: Sosyalist Yayınlar, 1993, s. 288-301.
3. Sağlıkçı, "İşçi Kulüpleri", *Sendika*, sene 1, sayı 7 (12 Ekim 1946), s. 2.

KOCAİLİ İŞÇİ SENDİKALARI BİRLİĞİ*

1. Kocaili Vilayeti sınırları içindeki işletme ve müesseselerde mevcut ve ileride kurulacak işçi sendikalarını ve cemiyetlerini etrafında toplamak ve onların müşterek hareket ve faaliyetlerini sevk ve idare etmek ve bütün Kocaili işçi ve küçük müstahdemin tabakaları adına teşebbüslerde bulunmak üzere, Kocaili İşletme ve Müesseseleri İşçi Sendikaları Birliği adı altında, bir merkezi cemiyet teşkilatı kurulmuştur.

2. Birliğin adı bu nizamnamede kısaltılmış olarak İ.S.B. remzi ile gösterilmiştir.

3. Maksat ve Gayeler:

İ.S.B.nin maksat ve gayeleri şunlardır.

a) İşçi ve müstahdemleri henüz daha sendikalar etrafında teşkilatlanmamış tekmil işletme ve müesseselerde, ilgililerin birer işletme sendikası kurmalarına yardım etmek.

b) Şu ayrı ayrı sendikalar arasında bir bağlılık, yardımlaşma ve müşterek hareket ruhu yaratmak.

c) Mahalli işçi hareketlerini dağınıklıktan kurtarmak, her birinin tecrübelerinden diğerleri için dersler çıkarmak muhtelif hareket ve faaliyetlerin birbirlerini tamamlamaları ve desteklemeleri imkânlarını hazırlamak, muhtelif istihsal şubelerinde çalışan işçi tabakaları arasında mevcut tesanüt duygularını kuvvetlendirmek.

e) Memleketimizin en büyük sanayi merkezlerinden biri olan Kocaili'nde işçi sınıfını kültürlü ve meslek bilgileri yüksek ve iş gücünün hak ve serbestliklerini korumaya kadir, teşkilatlı bir varlık haline getirmek suretiyle vatanın teknik ve ekonomik seviyesini sür'atle yükseltmek ve böylece medeni dünyada layık olduğu mevkii işgal etmesi için icab eden maddi şartları olgunlaştırmak.

c) Teşkilatlı yığınların derli toplu hareket ve faaliyetleriyle işgücünün yabancı ve yerli sermayedarlar tarafından alabildiğine sömürülmesinin önüne geçmek, iş hakkını her sahada gereği gibi koruyacak kanunlar ve nizamlar yapılmasına önayak olmak ve geniş bir içtimai sigortalar müdevvinatı içinde tekmil çalışanların, hastalıklara, kazalara, işsizliğe, ihtiyarlığa ve ölüm ihtimaline karşı, kendilerinin aile efradının geçimi teminat altına alınmaları lehinde kuvvetli bir cereyan uyandırmak,

f) İş Kanunu'nun ve Millet Meclisi'nden çıkacak sair iş hukukunu koruyucu kanunların harfiyyen tatbikini sağlamağa daimi surette uğraşmak ve ona karşı işlenecek suçlar üzerine resmi makamların dikkat nazarlarını çekmek ve icabında işçi grupları namına kanuni takibatta bulunmak.

g) Diğer büyük sanayi merkezlerimizde de işçi hareketi teşkilatlı şekiller almaya başlar başlamaz, bütün memleket emekçileri adına söz söylemek ve dünyanın her tarafında Türkiye işçi sendikalarını temsil etmek yet-

* "Kocaili İşçi Sendikaları Birliği", *Sendika*, sene 1, sayı 2 (7 Eylül 1946); sayı 3 (14 Eylül 1946); sayı 5 (21 Eylül 1946).

kilerini hâiz bir Milli İşçi Sendikaları Federasyonu teşkiline teşebbüs etmek.

4. Neşriyat:

İ.S.B. bu maksatlara erişmek için, mecmualar, risaleler neşir, konferanslar, mitingler, gösteriler tertip; mütehassıs hukukçular, hekimler v.s. bilginlerle tartışmalı toplantılar ve istişareler yapar. Tedkik seyahatleri teşkilatlandırır, amele çevrelerinde faydalı konferanslar verdirir. Teşkilatlı işçilere mahsus, geniş ölçüde bir karşılıklı yardım kurumu yaratır.

5. Giriş ve Çıkış;

Kocaeli'nde mevcut ve teşekkül edecek, tekmil işletme ve müessese işçi cemiyetleri, meslek birlikleri vesair işçi grupları İ.S.B.nin tabii azasındandır. Tek girme şartı bu teşekküllerin işçilerin işleticilere karşı haklarını her fırsatta korumak ve iş gücünün sömürülmesinde sermayedarların sınırsız iştihalarına karşı sistemli bir mücadele yürütmek esaslarını kabul etmiş olmalarıdır.

6. İ.S.B.ye giren teşekküller bu nizamname hükümlerine riayet ve gelirlerinin beşte biri nisbetinde bir meblağla onun masraflarına iştiraki taahhüt ederler.

...

26. Propaganda ve Neşriyat

İ.S.B. şimdilik aydınlanması gereken önemli iş ve ekonomik meseleler hakkında bir broşür ve risaleler neşreder; propaganda yazıları yayınlar. Bunların yazılmasını ve basılmasını tanzim etmek propaganda ve yayın şubesine aittir. Şube mes'ul katibi bu maksatla mütehassıslarından ve bilginlerinden icap eden yazılar tedarik eder ve açık yazı yazmakta kabiliyeti olan yazıcıların daimi yardımını sağlar.

27. İ.S.B. yayınları ucuz bir fiyatla kütleler arasında sattırır. Sendika idare hey'etleri, kendi azaları ve yakınları tarafından bunların okunmasını sağlamaya mecburdurlar. Daimi icra komisyonu birlik yayınlarını; teşkilâta bir yük değil, bilâkis bir gelir kaynağı olmasına çalışacaktır.

İSTANBUL İŞÇİ KULÜBÜ ANA NİZAMNAMESİ*

1. İstanbul Vilâyeti sınırları içindeki mevcut emekçi kütlelerini etrafında toplamak ve onların müşterek hareket ve faaliyetlerini sevk ve idare etmek ve bütün İstanbul işçi ve küçük müstahdemin tabakalarının mânen ve maddeten yükselmelerini temin maksadiyle İstanbul İşçi Sendikaları Birliği himayesinde İstanbul İşçi Kulübü adı altında gayri siyasi bir cemiyet kurulmuştur.

2. Cemiyetin adı bu nizamnamede kısaltılmış olarak "İ.K." remzi ile gösterilmiştir.

3. Maksat ve Gâyeler:

a) İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin ana nizamnamesinin 3 üncü maddesinin (c) ve (d) fıkralarında yazılı gayeleri gerçekleştirmek.

Bu Fıkralar Şunlardır:

a) Mahalli işçi hareketlerini dağınıklıktan kurtarmak, her birinin tecrübelerinden diğerleri için dersler çıkarmak, muhtelif hareket ve faaliyetlerin birbirlerini tamamlamaları ve desteklemeleri imkânlarını hazırlamak, muhtelif istihsal şubelerinde çalışan işçi tabakaları arasında tesanüt duygularını kuvvetlendirmek.

b) Memleketimizin en büyük sanayi merkezi olan İstanbul'da işçi sınıfını kültürlü ve meslek bilgileri yüksek ve iş gücünün hak ve serbestliklerini korumağa kadir, teşkilâtlı bir varlık haline getirmek suretiyle vatanın teknik ve ekonomik seviyesini süratle yükseltmek ve böylece medeni dünyada lâyik olduğu mevkii işgal etmesi için icap eden maddi şartları olgunlaştırmak.

c) İşçi sınıfının sıhhi durumlarıyle alâkadar olmak ve bunun temini için parasız muayene ve tedavi çarelerini temin etmek, klinik, hastahane, sanatoryum ve dinlenme yurtları açmak.

d) İşçilerin fikri ve bedeni serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları, spor talimleri ve oyunları, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanat dersleri, korolar ve saire organize etmek. Tetkik seyahatleri tertip etmek ve geniş ölçüde karşılıklı yardım teşkilâtları meydana getirmek.

4. Giriş ve Çıkış:

a) İstanbul'da mevcut bütün kol ve kafa emekçi kütleleri ve bunların aile efradı siyasi kanaatleri ne olursa olsun, din, milliyet ve ırk farkı gözetilmeksizin İşçi Kulübü'ne aza kaydolunabilirler. Tek girme şartı bu nizamnamede yazılı hükümlere riayeti kabul ve taahhüt eylemektir.

b) Cemiyetler Kanunu'nun 3 üncü maddesine göre 18 yaşını bitirmemiş olanlar her ne kadar İ.K.'ne aza kaydolunamazlarsa da bu gibi işçi, çırak ve işçi çocuklarının işçi terbiyesi almaları bedeni ve kültür seviyelerinin yükselmesi için kulübe devamlarında spor talimleri yapmalarında ve kulüp kütüphanelerinden istifade etmelerinde bir mani görülmez.

c) Yalnız ahlâken sükut etmiş olanlar, işçi sınıfının ana prensipleri aleyhinde çalışanlar, irtica ve Faşizme alet olanlar hemen idare hey'eti kararıyle kulüp safları dışına çıkarılırlar.

5. Gelir Kaynakları:

İ.K.nün başlıca kaynakları azaların ilk girişte ve bir defaya mahsus olmak üzere verecekleri bir lira kayıt ücreti ile her ay verecekleri 25 kuruş aylık aidatları, ihtiyari teberrular, kulüp namına ve faydasına verilecek müsamere ve temsillerin bırakacakları kârlar ve benzerleri.

6. Teşkilât:

İ.K.nün en yüksek idareci organı kongredir. Kongre senede bir defa İdare Meclisi tarafından toplantıya çağırılır, iki kongre arasındaki devrede, kulüp faaliyetleri bu ana nizamnameye ve kongre kararlarına göre idare olunur. Kongre vilâyet kaza (veya bölge) şube merkezlerinden gönderilecek murahhaslar tarafından yapılır. Bu murahhasların seçimi Kaza (veya Bölge) şube merkezlerine bağlı şubelerin hep bir arada yapacakları kongrede yapılır.

Kaza (ve Bölge) Merkez Şubeleri idare heyetleri üç kişiden ibarettir. Bir mes'ul kâtip, bir veznedar ve muhasip ve bir de teşkilât kâtibidir. Diğer şubeler birer mümessillikle idare olunur ve bu mümessilleri (lüzumu kadar) Kaza şube merkezleri idare heyeti tarafından seçilir.

(Muvakkat hüküm: İlk kongre toplanıncaya kadar İ.K. ve merkez şubeler kurucular heyeti tarafından idare

* "İstanbul İşçi Kulübü Ana Nizamnamesi", *Sendika*, sene 1, sayı 7 (12 Ekim 1946), s. 4; sayı 8 (19 Ekim 1946), s. 4.

Beykoz'da tabakhanede ikinci inceltmeye gidiş.

olunur. Bu hey'et ilk kongreyi kulübün resmen teşekkülünden en çok altı ay sonra, toplantıya çağırması mecburidir. Bu kongre nizamı kulüp idare meclisini seçecek ve bu ana nizamnameyi ya aynen veya tadilen kabul edecektir.

7. Her Kaza merkez şubeleri kendi çevreleri dahilindeki mevcut aza sayısı nisbetinde ve her 25 azaya bir murahhas hesabiyle kongrelerde temsil olunur.

8. İ.K. kongrenin toplanma tarihi en az bir ay evvel onun gündemini ilân (İşçi Sendikaları Birliği yayını vasıtasıyle) ve başlıca karar tasarılarını neşretmek mecburiyetindedir.

9. Senelik kongreleri İşçi Sendikaları Birliği reisi veya umumi kâtibi kısa bir nutukla açar, kongre hemen kendine bir reis ve lüzumu kadar reis vekili ve kâtip seçer. Bu suretle teşekkül eden büronun idaresi altında müzakerelere girişilir. İlk iş olarak gündeme kat'i şekli verilir, ve müzakerelerin kaç gün süreceği tesbit olunur. Kongre faaliyet ve hesap raporlarını tetkik eder, idare meclislerini ibra veya geçmiş faaliyetinden dolayı alınması icabeden tedbirleri karar altına alır. Bu noktalar münakâşa edilip karara bağlandıktan sonra kongre 11 kişilik bir idare meclisi ve ayrıca 5 kişilik bir kontrol komisyonu seçer ve dağılır. Ana nizamnamenin tadili de ancak kongre kararıyle yapılabilir.

10. Kulüp, İşçi Sendikalar Birliği'nin himayesi altında bulunduğu cihetle İ.S.B. reisi kulübün reisidir. Reis bulunmadığı takdirde İ.S.B. umumi kâtibi vekâlet eder ve icabında kulüp içtimalarına riyaset ettiği gibi kulübü de hariçte temsil edebilir.

11. Kongre kararları, toplantıyı takip eden 4 hafta zarfında bir risale şeklinde bastırılır ve azalarına küçük bir bedelle tevzi olunur.

12. İdare meclisi ayda bir defa toplanarak azaları ilgilendiren meseleleri inceler ve iki toplantı arasında yapılacak işleri kararlaştırır. Bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ve İ.K.nün günü gününe sevk ve idaresi, idare meclisinin ilk toplantısında aralarından seçecekleri 4 kişilik daimi icra komisyonuna aittir. Daimi icra komisyonu başkanı ve İ.K. mesul kâtibi İşçi Sendikaları Birliği idare meclisi tarafından intihab edilerek gönderilir. Bu mesul kâtip İ.B.nin bütün faaliyetlerinden ve muhaberatından dolayı hem İ.S.B.ye ve hem de İ.K.nün idare meclisine karşı mesuldür. Mesul kâtip faaliyetinin muhtelif şubelerini ahenkli bir tarzda sevk ve idare eder. Bu şubeler şunlardır.

1 - Teşkilat
2 - Hesap ve vezne
3 - Spor
4 - Yardımlaşma kolu
5 - Çocuk bahçeleri ve kreşler
6 - Sıhhi kol ve teşkilâtı
7 - Gösteri kolu
8 - Kadınlara çocuk bakımı
9 - Dikiş dersleri ve benzerleri
10 - Kültür kolu
11 - Müzik kolu

12 - İhtiyaç görüldükçe işçi sınıfının refah ve saadetinin temini için diğer şubeler de açılabilir.

13. Bu şubelerden her biri için bir mesul kâtip tayin olunur ve bu kâtibi İ.K. idare meclisi kulüp azası arasından seçer.

14. Şube kâtipleri faaliyetlerinden dolayı İ.K. daimi icra komisyonuna karşı mesuldürler ve faaliyetleri hakkında oradan direktif alırlar.

15. Hesap ve vezne şubesi kâtipliği Daimi İcra Ko-

misyonu azalarından biri tarafından idare edilir. Bu kâtibi idare meclisi seçer.

16. İ.K. mesul kâtibi bütün şubelerin hepsini kontrol etmek mecburiyetindedir.

17. Hesap ve vezne şubesi varidatı toplamak, gelirleri teslim alıp hesabını tutmak, gelir kaynaklarını daimi surette teftiş etmek, yeni yeni kaynaklar bulmaya çalışmak, mutad masrafların icap ettirdiği tediyatta bulunmak ve fazla varidatı bankaya yatırmak ödevleri ile mükelleftir. Kulübün banka hesabı mesul kâtiple vezne kâtibinin müşterek imzaları altında işler. Hesap ve vezne kâtibi 25 lirayı geçen olağan üstü sarfiyatta bulunmak için İ.K. mesul kâtibinin reyini almak mecburiyetindedir.

18. Kontrol komisyonu reisini kendisi seçer ve onun başkanlığında her ay muntazaman bir defa toplanır. Kendisine havale edilen ihtilâflı meseleleri ve doğrudan doğruya yapılan şikâyetleri -ilgilileri dinlemek suretiyle- incelemek ve bir karara bağlamak kontrol komisyonunun başlıca ödevidir. Her üç ayda bir olmak üzere senede dört defa kulübün hesabatını kontrol eder. Komisyon reisi yapılmış işlerin bilançosunu, bir rapor şeklinde kongreye takdim etmek mecburiyetindedir. İdare meclisi tarafından verilecek çıkarma, veya diğer disiplin cezalarına ve kontrol komisyonu tarafından verilecek kararlara ancak kongrelerde itiraz olunabilir.

19. Müstesna hallerde idare meclisi veyahut İ.S.B. idare meclisi olağan üstü bir kongreyi toplantıya çağırabilir. Bir evvelki murahhasların istenmesi üzerine de böyle bir kongrenin toplanması gerektir. Bu takdirde daveti İ.S.B. reisi yapar. Olağan üstü kongreler çağrılmalarını icap ettiren meseleden başka hiç bir işle meşgul olmaz ve seçim yapamaz.

20. Bu ana nizamname en az üç kaza merkez şubesinin istemesiyle, senelik kongrelerde rey sahibi murahhasların yarısından fazlasının tasvibiyle değiştirilebilir. Yalnız bu teklif kongre toplanmazdan en az bir ay evvel idare meclisine bildirilmekle ve İşçi Sendikalar Birliği tarafından yayınlanması şartıyle mümkündür.

21. Kulüp dağılacak olursa mallarının tutarı İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne devrolunur. Böyle bir teşekkül mevcut değilse İstanbul'da azası en çok üç İşçi Sendikası arasında taksim olunur.

22. İ.K. nün merkezi şimdilik, Ankara Caddesi İzzetin Han ikinci kat 10 numaralı mahaldir.

23. Kurucular:

İbrahim Atılan (Tütün işçisi), Emin Atıl (Tütün işçisi), Recep Berkuş (Tütün işçisi), Ziya Tüzmen (Tabelacı), İsmail Karçak (Tabelacı), Nişan Torhunoğlu (Kâtip), Talât Ölçin (Tesviyeci), Hakkı Taşöz (Şapkacı), Necdet Demiray (Matbaa işçisi), Fikret Bozyar (Şoför).

SENDİKA DERGİSİNDE ANA NİZAMNAMELERİ YER ALAN SENDİKALARIN AMAÇLARI:

1. İSTANBUL İNŞAAT İŞÇİLERİ SENDİKASI (İ.İ.İ.S.)

Ana Nizamname Madde 3: Maksat ve Gayeler:

a) İstanbul'da mevcut inşaat işçilerini, işverenler ve hükümet makamları nezdinde temsil etmek, işçilerin hak ve menfaatlerini korumak ve icabında mücadele etmek.

b) İşçilerin içtimai ve kültürel sahalarda inkişaflarını sağlamak için beden terbiyesi, san'at ve ihtisas kursları, okuma odaları açmak, konferanslar tertip etmek, icabında işsiz kalan sendika azalarına iş temin etmek çarelerini aramak ve ilâh...

c) Sendika azanın sıhhi durumlarıyle alâkadar olmak ve bunun temini için parasız muayene ve tedavi çarelerini temin etmek, kaza ve işsizlik neticesi sefalete düşen arkadaşlara idare hey'eti kararıyle maddi yardımlarda bulunmak.

2. KOCAELİ SELÜLOZ SANAYİİ İŞÇİLERİ SENDİKASI (S.S.İ.S.)

Ana Nizamname Madde 3: Maksat ve gayeleri:

a) Kocaeli'nde mevcut selüloz sanayii işçilerini, işverenler ve hükümet makamları nezdinde temsil etmek, işçilerin hak ve menfaatlerini korumak ve icabında mücadele etmek.

b) İşçilerin içtimai ve kültürel sahalarda inkişaflarını sağlamak için beden terbiyesi, san'at ve ihtisas kursları, okuma odaları açmak, sahne ve temsil, konferans vermek, icabında broşür ve mecmua gibi yayın işleriyle uğraşmak, işsiz kalan sendika azalarına iş temin etmek çarelerini aramak ve ilâh...

c) Sendika azasının sıhhi durumlariyle alâkadar olmak ve bunun temini için fabrikadan parasız muayene ve tedavi çarelerini temin etmek için teşebbüslerde bulunmak, hastahane, sanatoryom ve dinlenme yurtları açtırmak, kazalara karşı ve işsizlik neticesi sefalete düşen arkadaşlara idare heyeti kararıyle maddi yardımlarda bulunmak.

3. İZMİR TERZİLER SENDİKASI

Ana Nizamname Madde 2:

Sendikamızın faaliyet konuları şunlardır:

a) Sendikamıza kayıtlı işçilerin haklarını her fırsatta korumak ve onları iş verenler karşısında ve hükümet makamları önünde temsil etmek.

b) İş Kanunu ve sair işgücünü koruyucu kanunların hükümlerine göre hareket edilip edilmediğini aralıksız incelemek ve bu çeşit kanunlara aykırı muameleleri ve çalışma usullerini vesairi haksızlıkları ortadan kaldırmak için kanuni yollardan işçileri harekete geçirmek, gereken makamlara baş vurmalarına delâlet etmek ve onlar adına icabında dava açmak bir zaruret halini aldığı takdirde hep birden iş bırakma hareketlerini teşkilatlandırmak ve bu hareketlerin muvaffakiyetini sağlamağa uğraşmak.

c) Memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanatlar dersleri vesaire tertiplemek ve bu gibi kültür faaliyetlerine elverişli bir işçi kulübü ve meslek kursları açmak, işçi kategorisini tayin etmek, iş bulma bürosu açmak, hastahane, doğum evi, çocuk yuvaları tesis etmek.

d) Teker teker muhtaç bir duruma düşen sendika azalarına eşya, gıda ve para yardımlarında bulunmak, ge-

nis ölçüde işsizliğin umumi haline karşı bir sağlam ihtiyat akçası vücude getirmek maksadiyle karşılıklı yardım sandığı yaratmak.

4. BAKIRKÖY BEZ FABRİKASI İŞÇİLERİ SENDİKASI

Ana Nizamname Madde 2:

Sendikanın uğraşacağı mevzu ve maksatlar şunlardır:

a) Bakırköy Bez Fabrikası işçilerini, fabrika ve diğer idareci amir ve hükümet makamları önünde temsil etmek, her sahada işçilerin hak ve menfaatlerine uymayan durumlara ve muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak ve icabında yetkili makamlar nezdinde haklarını aramak.

b) İş Kanunu'nun ve çıkacak diğer işgücünü koruma ve içtimai sigorta kanunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini daimi surette araştırmak, onlara aykırı haller ve muameleleri ortadan kaldırmak için kanuni yollardan gereken yerlere baş vurmak veya işçiler adına dava açmak.

c) Sendika üyelerine ve ailelerine ölüm, hastalık, doğum ve kaza gibi hallerde süratle yardım etmek.

d) İşçilerin fikri ve bedeni serpilmelerini sağlamak için sanat kursları, spor talimleri ve oyunları, konferanslar ve korolar organize etmek ve bu çeşit kültür faaliyetlerine elverişli bir işçi kulübü açmak ve idare etmek.

5. KOCAELİ NAKLİYE İŞÇİLERİ SENDİKASI (N.İ.S.)

Ana Nizamname Madde 3: Maksat ve Gayeleri:

a) Kocaeli'nde mevcut nakliye işçilerini, işverenler ve hükümet makamları nezdinde temsil etmek, işçilerin hak ve menfaatlerini korumak ve icabında mücadele etmek.

b) İşçilerin içtimai ve kültürel sahalarda inkişaflarını sağlamak için okuma odaları açmak, konferanslar tertip etmek, işsiz kalan sendika azalarına iş temin etmek çarelerini aramak ve ilah...

c) Sendika azasının sıhhi durumlariyle alâkadar olmak ve bunun temini için parasız muayene ve tedavi çarelerini temin etmek. Kaza ve işsizlik neticesi sefalete düşen arkadaşlara idare heyeti kararıyle maddi yardımlarda bulunmak.

6. ANKARA MADENİ İŞLER VE MAKİNE İŞÇİLERİ SENDİKASI (M.İ.M.İ.S.)

Ankara dahilinde fabrika, imalathane, atelye, dükkan v.s. müesseselerde veya tek başına makine ve maden işlerinde çalışan bilumum kadın, erkek kol ve kafa işçilerini sinesinde toplar.

Ana Nizamname Madde 3: Gayesi:

a) Madeni işler ve makine işçilerini ekonomik ve sosyal menfaatlerini müdafaaya kadir toplu bir kitle halinde birleştirmek, işverenler ve alanların mümessilleri nezdinde onları temsil etmek ve haklarını korumaktır.

b) Yürürlükte olan İş Kanunu ve Sosyal Sigorta Kanunu'nun ve işçinin menfaatleriyle ilgili diğer kanunların hükümlerine uyulup uyulmadığını daimi bir surette araştırmak ve madeni işler ve makine işçilerinin hususi çalışma şartlarının gerekli kıldığı kanunların çıkarılması için uğraşmak ve bu kanunlara uymayan halleri, muameleleri ortadan kaldırmak için kanuni yollardan işçileri harekete geçirmek, gereken yerlere başvurmak veya onların adına dava açmak.

c) İşçileri ihtisasları ve kültürleri bakımından yetiştirmek maksadiyle ihtisas kursları, spor kulüpleri açmak, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar v.s. tertip ederek çeşitli kültür faaliyetlerinde bulunmak.

d) işçiler arasında bağlılık, birlik ve yardımlaşma hareketlerini sağlamak.

e) Sendika azalarına yardım maksadiyle bir yardım sandığı ve bir istihlâk kooperatifi kurmak (Bunun için ayrıca iç tüzük hazırlanacaktır)

7. İZMİR AYAKKABI İŞÇİLERİ SENDİKASI

Ana Nizamname Madde 2:

a) Ayakkabı işçilerini iş verenler, hükümet makamları vesair idare amirleri önünde temsil etmek, her sahada onların hak ve menfaatlerine uymayan durumlara ve muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak.

b) İş Kanunu'nun ve Büyük Millet Meclisi'nden çıkacak diğer iş gücünü koruma, içtimai sigorta kanunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini daimi surette araştırmak. Onlara aykırı halleri ve muameleleri ortadan kaldırmak için işçileri harekete geçirmek, icabında gereken yerlere baş vurmak ve işçilerin haklarının korunması için onlar adına dava açmak.

c) İşçilerin fikri ve bedeni serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları, spor talimleri, ve oyunları, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanat dersleri, korolar vesaire organize etmek, bu çeşit kültür faaliyetlerine elverişli bir işçi kulübü açmak ve idare etmek.

d) İşçiler arasında tesanüt ve teavün duygularını geliştirmek ve fiili hareketler haline yükseltmek.

e) Bir karşılıklı yardım sandığı kurmak, teker teker sefalete düşen sandık azalarına ayni ve nakdi yardımlarda bulunmak ve ayakkabı işçilerinin menfaatlerini korumak için sandık mevcudunun mühim bir kısmını saklamak.

8. İSTANBUL BASIN VE YAYIN KAFA VE KOL İŞÇİLERİ SENDİKASI (B.Y.İ.S.)

Ana Nizamname Madde 3:

Sendikanın uğraşacağı maksat ve gayeler şunlardır:

a) Matbaa ve gazete idarehanelerinde çalışan muharrir, mürettip, makinist ve bunların çırak ve yamaklarıyle küçük müstahdemleri hükümet makamlariyle işverenler önünde temsil etmek ve sendika azalarının iş hayatlarını ve geçim vasıtalarını düzeltmek için gereken her çareye baş vurmak, kanun, kararname ve talimatnameleriyle bağlanmış haklarını korumak, işçilerin hak ve menfaatlerine uymayan durumlara, muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak üzere yetkili makamlara müracaat etmek ve icabında mücadele etmek.

b) B.Y.İ.S. maksat ve gayesine daha esaslı bir surette varabilmek, azasına kolayca iş temin edebilmek ve fiili yardımlarda bulunmak üzere matbaa ve yayınevi açmak ve buna mümasil iktisadi teşebbüslerde bulunmak.

c) Meslek erbabı arasında tesanüt ve teavün duygularını geliştirmek ve fiili hareketler haline yükseltmek gayesiyle bir yardım sandığı kurmak, gerek sandık üyelerine ve gerekse üye olmayan ve çalışamıyacak derecede ihtiyarlamış ve hasta düşmüş meslek erbabına ayni ve nakdi yardımlarda bulunmak.

d) Sendikaya dahil olmayan kafa ve kol işçilerinin gazete idarehanelerinde ve matbaalarda çalıştırılmaması için lâzım gelen teşebbüsatta bulunmak ve bunun temini için bir sendika kanununun çıkarılması hususunda hükümet makamları ve Büyük Millet Meclisi önünde önayak olmak.

e) İstanbul'da mevcut bilumum işçi sendikaları ile kardeşçe sıkı münasebetler tesis ederek işçi sınıfının toplu ve müşterek bir halde hareket edebilmesi için basın ve yayın vasıtalarından azami istifadeler teminine yardım etmek.

f) Sendika azalarının fikri ve bedeni serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları, spor talimleri ve oyunları, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanat dersleri, korolar ve saire organize etmek.

g) Yurdumuzun İzmir, Ankara ve Adana gibi basın ve yayın işçilerinin toplu bulunduğu şehirlerde de meslekdaşlarının birer mahalli sendika kurmaları için teşebbüsatta bulunmak ve bir kongre aktederek Türkiye Basın ve Yayın Sendikaları Federasyonu'nu meydana getirmek.

9. İZMİR MENSUCAT SANAYİİ İŞÇİLERİ SENDİKASI

Nizamname Madde 2:

Mensucat işçilerini işverenler, hükümet makamları vesair idare amirleri önünde temsil etmek her sahada onların hak ve menfaatlerine uymayan durumlara ve muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak.

a) İş Kanunu'nun ve Büyük Millet Meclisi'nden çıkacak diğer iş gücünü koruma içtimai sigorta kanunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini daimi surette araştırmak. Onlara aykırı halleri ve muameleleri ortadan kaldırmak için işçileri harekete geçirmek, icabında gereken yerlere baş vurmak ve işçilerin haklarının korunması için onlar adına dava açmak.

b) İşçilerin fikri ve bedeni serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları spor talimleri ve oyunları memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanatlar dersleri, korolar vesair organize etmek ve bu çeşit kültür faaliyetlerine elverişli bir işçi kulübü açmak ve idare etmek.

d) Teker teker muhtaç bir duruma düşen sendika azalarına eşya, gıda ve para yardımlarında bulunmak, geniş ölçüde işsizliğin umumi haline karşı bir sağlam ihtiyat akçesi vücude getirmek maksadı ile karşılıklı yardım sandığı yaratmak, işçiler arasında tesanüt ve teavün duygularını genişlettirmek ve fiili hareketler haline yükseltmek.

10. ANKARA İNŞAAT İŞÇİLERİ SENDİKASI (A.İ.İ.S.)

Ana Nizamname Madde 3: Maksat ve Gayeleri:

a) Ankara'daki inşaat işçilerini, işverenler, gerek hakiki veya hükmü şahıslar ve gerekse hususi veya resmi müessese ve makamlar karşısında temsil etmek, onlarla olan her türlü iş münasebetlerinde, işçilerin menfaatlerine korumak, haklarını çiğnetmemek ve bu uğurda mücadele etmek.

b) İşçilerin teknik bilgilerini arttırmak, meslekte gelişmelerini, sanatta ilerlemelerini sağlamak için kurslar, dersler ve konuşmalar tertip etmek (meslek ve teknik öğretim işleri)

c) İşçilerin fikri ve bedeni kabiliyetlerini geliştirmek için ihtisas kursları, spor hareket temasları, memleket oyun ve havaları, müzik çalışmaları v.s. inkişaf ettirici ve ilerletici çalışmalarda, neşriyatta bulunmak, müsabakalar tertip etmek, umumi kültür ve bilgilerini arttırmak için memleket ve dünya meseleleri üzerinde lüzumlu konferanslar v.s. çeşitli faaliyetleri organize etmek. (Kulüp, spor ve eğitim işleri)

d) İşçiler arasında birlik duygusunu yaşatmak ve arttırmak için hususi toplantı, tanışma ve konuşmalar tertip etmek.

Sosyal yardım işlerini sağlamak için işçiler arasında bir yardım sandığı kurarak, bu sandığa dahil azanın tek tek maruz kalacakları ölüm, sakatlık gibi hallerde ve doğum, evlenme v.s. medeni hal değişiklerinde nakdi yardımda bulunmak, sendikaya dahil işçilerin başkalarıyle olan hukuki ihtilaflarında kanuni ve hukuki istişarelerde bulunarak olara yol göstermek gibi (iş münasebetleri dışındaki) imkanları temin etmek (sosyal yardım ve emniyet işleri)

e) İşçilerin meslek ve umumi hastalıklarında tedavilerini, ailelerinin ve çocuklarının sağlık durumlarını sağlamak ve daimi kontrola tabi tutmak, doktor ve ilaç ihtiyaçlarını temin etmek, icabında devlet ve belediye hastahanelerinde tedavilerinin temini için tavassutta bulunmak. (Sıhhat ve bakım işleri)

f) Türkiye'de kurulmuş diğer sendikalarla münasebet kurmak, birlik, federasyon ve konfederasyona girmek, evvelki işçi cemiyetlerinin tecrübelerinden daima istifade etmek çarelerini araştırmak.

11. İZMİR TÜTÜN İŞLERİ SENDİKASI

Ana Nizamname Madde 2:

Sendikanın uğraşacağı mevzu ve maksat şunlardır:

a) Tütün işçilerinin iş verenler, hükümet makamları vesair idare amirleri önünde temsil etmek her sahada onların hak ve menfaatlerine uymayan durumlara ve muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak.

b) İş Kanunu'nun ve Büyük Millet Meclisi'nden çıkacak diğer iş gücünün koruma, içtimai sigorta kanunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini daimi surette araştırmak, onlara aykırı halleri ve muameleleri ortadan kaldırmak için işçileri harekete geçirmek, icabında gereken yerlere baş vurmak ve işçilerin haklarının korunması için onlar adına dava açmak.

c) İşçilerin fikri ve bedeni serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları, spor talimleri ve oyunları, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanatlar dersleri, korolar vesaire işleri organize etmek ve bu çeşit kültür faaliyetlerine elverişli bir işçi kulübü açmak ve idare etmek.

d) İşsiz kalan sendika azalarına iş bulmayı temin etmek, işçi kategorisini tayin etmek, hastane, doğum evi, çocuk yuvası tesis etmek, mesleki hastalıkları yaratan fena iş yerlerinin sıhhi şekilde olmasını sağlamak.

e) Teker teker muhtaç bir duruma düşen sendika azalarına eşya, gıda ve para yardımlarında bulunmak, geniş ölçüde işsizliğin umumi haline karşı sağlam bir ihtiyat akçesi vücude getirmek maksadiyle karşılıklı yardım sandığı yaratmak, işçiler arasında tesanüt ve teavün duygularını geliştirmek ve fiili hareketler haline yükseltmek.

12. İZMİR BASIN VE YAYIN KAFA VE KOL İŞÇİLERİ SENDİKASI

Ana Nizamname Madde 2:

Sendikanın meşgul olacağı mevzu ve maksatlar şunlardır:

a) Sendika, kendi teşkilatına mensup olsun veya olmasın, İzmir'de çıkan gazetelerde çalışan muharrirleri, mütercimleri, foto muhabirlerini, radyo muhabirlerini, musahhihleri, ressamları, karikatürcüleri, idare memurlarını ve matbaa işlerinde çalışan bütün mürettiphane işçileriyle, teknisyenlerini, operatörlerini, makinistleri, çinkoğrafları, işverenlerle hükümet vesair teşekküller önünde temsil eder. Her sahada onların hak ve çıkarlarını korur ve bu hak ve menfaatlere aykırı muamelelere karşı teşebbüslerde bulunur.

b) İş Kanunu veya çıkacak diğer işgücünü koruma ve içtimai sigorta kanunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini, daimi surette araştırmak, onlara aykırı halleri ve muameleleri ortadan kaldırmak için kanun yollarından harekete geçmek ve işçileri harekete geçir-

mek icap eden yerlere baş vurmak veya onlar adına dava açmak.

c) Matbaa işlerinde bedeni ve fikri serpilmeleri sağlamak, mesleki eğitime yer vermek vesair kültürel hareketleri organize etmek ve kafa ve kol emekçileri kulübü açmak ve onun idaresini başarmak.

d) Basın ve yayın kafa ve kol işçileri arasında dayanışma duygularını geliştirmek ve fiili hareketler halinde yükseltmek için sendika mensuplarına amil olan bir yardım sandığı yapmak, teker teker sefalete düşen sandık mensuplarına ayni veya nakdi yardımlarda bulunmak, basın ve yayın kafa ve kol işçilerinin menfaatlerini daimi olarak korumak için sandık mevcudunun muayyen bir kısmını saklar.

13. ESKİŞEHİR SERBEST SANAYİ İŞÇİLERİ SENDİKASI (S.S.İ.S.)

Ana Nizamname Madde 3: Maksat ve gayeleri:

a) Eskişehir'de mevcut serbest sanayi işçilerini işverenler ve hükümet makamları nezdinde temsil etmek, işçilerin hak ve menfaatlerini korumak icabında mücadele etmek.

b) İşçilerin içtimai ve kültürel sahada inkişaflarını sağlamak için beden terbiyesi sanat ve ihtisas kursları, okuma odaları açmak, konferanslar tertip etmek, icabında işsiz kalan sendika azalarına iş temin etmek çarelerini aramak.

c) Sendika azasının sıhhi durumlarıyle alakadar olmak ve bunun temini için parasız muayene ve tedavi çarelerini temin etmek, kaza, hastalık, işsizlik ve ölüm halinde sefalete düşen arkadaşlara idare heyeti kararıyle maddi yardımlarda bulunmak (Yapılacak yardımların şekilleri ve miktarları hazırlanacak olan iç nizamnameye göredir.)

d) Haksızlığa maruz kalan işçi arkadaşlarımızın haklarını kanuni yollardan müdafaa etmek icap ederse dava açmak.

e) Sanayimizin gelişmesine engel olan kanun ve nizamların kaldırılması için ilgili makamlar nezdinde teşebbüse girişmek.

f) Günün geçim şartları göz önünde tutularak en az günlük amele ücretinin tayinini ve bu usulün vilayetimiz sınırları içinde kabulü için icap eden makamlar nezdinde teşebbüse girişmek.

g) Sendikamızın da iştirak edeceği bir teknik heyet vasıtasıyle serbest işçilerin ve işletmecilerin ehliyet usulüne tabi olmalarını sağlamaya çalışmak sendikamızın vazifesi olacaktır.

h) Hem devlet veya şirket fabrikalarında ve hem de serbest piyasada iş yürüten kimselerle sendikamız mücadele edecektir. Kanunen de yasak olan bu usulü sendikamız işçilerin umumi menfaatine zararlı sayar.

14. İZMİR MÜESSESE, TİCARETHANE VE ESNAFLARI MÜSTAHDEMİN SENDİKASI (İ.M.T.E.M.S.)

Ana Nizamname Madde 3: Maksat ve gayeleri:

a) Müstahdemin topluluğunu müessese, ticarethane, dükkânlar ve diğer idareci amirler, hükümet makamları önünde temsil etmek, her sahada onların hak ve menfaatlerine uymayan durumlara ve muamelelere karşı teşebbüslerde bulunmak, müstahdemlerin hal ve istikbalde iktisadi ve sosyal menfaatlerini müştereken müdafaa ve icabında mücadeleye geçmek.

b) İş Kanunu'nun ve çıkacak işgücünü koruma ve içtimai sigorta kanunlarının hükümlerine riayet edilip edilmediğini daimi surette araştırmak, onlara aykırı halleri ve muameleleri ortadan kaldırmak için kanuni yollardan müstahdemleri harekete geçirmek, gereken yerlere baş vurmak veya onlar adına dava açmak.

c) Müstahdemlerin fikri ve bedeni serpilmelerini sağlamak için ihtisas kursları, spor talimleri ve oyunları, memleket ve dünya meselelerine dair konferanslar, güzel sanat dersleri, korolar vesaire organize etmek, broşür, mecmua ve gazete gibi yayın işleri ile uğraşmak ve bu çeşit kültür faaliyetlerine elverişli bir müstahdemin kulübü açmak ve idare etmek.

d) Müstahdemler arasında tesanüt duygularını geliştirmek ve fiili hareketler halinde yükseltmek.

e) Bir karşılıklı yardım sandığı kurarak teker teker sefalete düşen veya hastalık, sakatlık, ihtiyarlık, ölüm ve doğumlarda sendika azalarına ayni veya nakdi yardımlarda bulunmak ve İ.M.T.E.M.S. mensuplarının umumi menfaatlerinin korunması için sandık mevcudunun mühim bir kısmını başka yerlere harcamayıp saklamak.

f) Sendika yardım sandığı kuruluncaya kadar sendika geliri ile acil vakalarda idare kurulu kararı ile üyelerimize münasip yardımlarda bulunmak.

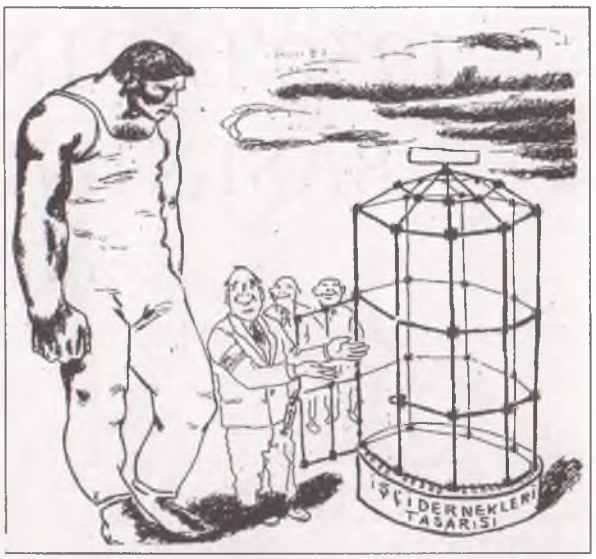

Çalışma Bakanı Sadi Irmak tasarıyı sunuyor.
Sendika, sayı 14 (30 Kasım 1946)

15. ANKARA TERZİLER SENDİKASI (A.T.S.)

Ana Nizamname Madde 3: Maksat ve Gayeleri:

a) Sendikaya yazılı işçileri iş verenler, ve hükümet makamları önünde temsil etmek işçilerin her türlü hak ve menfaatlerini korumak ve yapılan haksızlıklara karşı mücadele etmek.

b) İşçileri ilgilendiren her kanunun tatbiki ve işçi haklarını koruyacak kanunların çıkarılmasını temin etmek, işçilerin kanuni yollardan haklarını aramak ve onlar adına dava açmak.

c) İşçiler ve ailelerinin sağlık durumlarıyle ilgilenerek parasız muayene ve tedavilerini temin etmek.

d) Muhtaç duruma düşen sendika azalarına yardım ve arkadaşlar arasında bağlılığı kuvvetlendirmek gayesiyle bir yardım sandığı kurmak ve idare heyeti kararıyle muhtaç azalara yardım etmek.

e) Gerek mesleki ve gerekse umumi bilgiyi artırmak için kurslar, konferanslar tertip etmek ve işçi kulübü açmak.

1930'LARIN İSTANBUL BASININDA KADIN

IŞIK ÖZEL

1930'ların İstanbul basınında Türkiye'deki genel değişime paralel olarak, o ana kadar fazlaca üzerinde durulmamış konulara yer verilmeye başlanmıştı. Bu "yeni" konulardan birisi de "kadın"dı. Söz konusu dönemde kadının statüsü hızlı bir değişim geçirir ve geleneksel rolü sorgulanırken, dönem gazetelerinde de kadının eğitimi ve toplumsal yaşama katılımına ilişkin haberler sıklıkla yer alıyordu.

Cumhuriyet ideolojisi kadına yeni bir "toplumsal görev" yüklemeye başlamıştı: Kadın artık sadece iyi anne ve iyi eş değildi; "Cumhuriyet kadını" yeni bir kadın prototipini, "asri" kadını temsil etmekteydi. Asri kadın ise, "eğitim görmüş ve toplumsal hayata doğrudan üreterek, erkeklerle omuz omuza katılan meslek kadını" olarak tanımlanıyordu. 1930'lara gelindiğinde hâlâ "asri kadın" tanımının içi doldurulmaya çalışılıyordu. Gazetelerde, bir yandan bu yeni prototip empoze edilmeye çalışılırken, diğer yandan da karşı görüşlere yer veriliyor ve bir tartışma ortamı yaratılıyordu. "Örnek asri kadınlar" sıklıkla gazetelere konu oluyor ve bu kadınlardan övgüyle söz ediliyordu. Bununla birlikte gazete haberleri genellikle büyük şehirlerde, özellikle de İstanbul'da yaşayan kadınları konu ediniyordu; Anadolu kadını ise nadiren konu edilmekteydi. "Şehirli" kesim içindeyse özellikle öğrenci ve çalışan kadınlardan bahsediliyor, hâlâ kadınların çoğunluğunu oluşturan ev kadınları pek de konu edilmiyordu. Dolayısıyla 1930'larda asri kadın imgesinin toplumun farklı katmanlarındaki etkisi ve algılanması tartışmaya açıktır.

Kadının eğitimi dönem gazetelerinin başlıca temalarından birisidir: "Kadın -erkekler gibi- iyi bir eğitim almalı ve mesleğinde başarılı olarak ülkesine hizmet etmelidir. Dönemin önde gelen yazarlarından Ahmet Emin Yalman, 1937 yılında İstanbul Üniversitesi'nde gördüklerini şöyle anlatıyor:

> "Etrafta itiraf [iftihar?] edilecek bir manzara var: Bu sıraların üstüne dağılmış oturan yüzlerce Türk genci ayrı ayrı cinslere mensup olduklarını hiç farketmiyorlar. Ayakta kalan bayana yer vermek kimsenin hatırından geçmiyor. Hiçbir bayan boyalar, süslerle ayrı bir cinse mensup olduğunu ilan etmeyi ve gözleri kendi üstüne çağırmayı düşünmüyor.
>
> Burada ilim aramıya gelmiş tamamiyle müsavi Türk gençleri var. Kızlar dikkati celbedecek hiçbir ayrılık eseri göstermediği gibi, hiçbir erkek de kendisi gibi bilgi aramıya gelen kız arkadaşını rahatsız etmeyi, ona müsavi bir arkadaştan başka bir gözle bakmayı akla getirmiyor.
>
> Bu insanca olgunluk manzarasını gösteren gençler, bir nesil evvel, yanlış bir ahlak telakkisi namına birbirinden kaçırılan, kafesler, çarşaflar, örtülerle başka alemlere ayrılan insanların çocukları mıdır? Gördüğüm tabii arkadaşlık manzarasını seyretmiye doymuyorum. Memleketteki iki nesli ayıran zaman beş, on senedir. Fakat aradaki farkın delalet ettiği telakkiler ve zihin itiyatları birbirinden asırlarca uzaktır.."[1]

Yalman *Tan*'daki bir yazısında ise, "geleceğin bilim adamlarının kadınlar arasından yetişeceğini" iddia ederken, kadınların "yükseliş"ini takdir ediyor ve Türkiye'nin geleceği için kadınlardan çok şey bekliyordu. 1937'de bazı fakültelerde kız öğrenci sayısının erkek öğrencileri aştığını, Fen Fakültesi gibi bazı yerlerde ise kız öğrenci oranının % 95'lere kadar yükseldiğini söylüyor. Yalman'a göre bunun sebebi çok basitti:

Selahattin Giz'in bir fotoğrafında 1930'larda Köprü'de bir kadın şoför.

"....Erkekler alimlik ve öğretmenlik gibi mahdut kazançlı meslek istemiyorlar. Memurluk, politikacılık, avukatlık, kimyagerlik, doktorluk gibi ilerisi hudutsuz meslekleri tercih ediyorlar. Kızlar mahdut kazancı ve öğretmenlik hayatındaki feragatleri göze alıyorlar ve lise muallimi mesleğine giriyorlar.

Hele tabii ilimlerde kızlarımız çok muvaffak oluyorlar. Çünkü çoğu çalışkan, dikkatli ve iyi görüşlüdür. Yalnız gezmek, görmek, tabiat aleminde araştırmalar yapmak hususunda elbette erkekler kadar müsait vaziyetleri yoktur.

Bugünkü gidiş o şekildedir ki, gelecek neslin erkek ve kız lise talebesini tamamile kız öğretmenler yetiştirecektir. İlmi araştırmalarda müsbet neticelere varacak ve isimleri her tarafta duyulacak Türk alimlerinin çoğu da Türk kızları arasından yetişecektir. Bunun ilk alametleri şimdiden ufukta görülmüştür."[2]

Kadınlar belediyelerde seçme ve seçilme hakkı için M. Kemal'e şükranlarını bildiriyor.
L'Illustration, 26 Nisan 1930

Yalman'ın esas olarak kadınların başarılarını övgüyle karşıladığı görülmekle birlikte, geleceği ve getirisi "sınırlı" mesleklerle "sınırsız" olanlar arasında bir çeşit cinsiyet ayrımcılığına giriştiği gözlenmektedir. Yalman'a göre, kadın çalışma hayatına girmelidir, fakat "tabii ki" belirli "bazı" mesleklerde daha başarılı olur!

Genel olarak 1930'larda kadının eğitimi ve çalışması desteklenmekle birlikte, kadın 'asıl' görevlerini; kocasına, çocuklarına bakmayı ve ev işlerini yerine getirmekle yükümlü sayılmaktadır. Bu genel eğilimin yanı sıra, kadının eğitimi ve çalışmasına bütünüyle karşı olan bazı tartışmalara da gazetelerde yer verilmektedir. Dönemin "ateşli" yazarlarından B. Halim'e göre, kadınların okumasını ve iş hayatına girmesini "zaruri" gören yalnızca küçük bir kesimdir. "Fakat erkeklerin büyük bir kısmı buna hiç de taraftar (görünmemektedir)." Halim "karşı saf"ın genel söyleminden bazı örnekler veriyor:

"-Efendim kadın okuyunca ne oluyor? Hiç bir şey.. Ne erkeğin yerini tutabiliyor. Ne de kendine has meziyyetleri muhafaza edebiliyor. İkisi ortası bir şey.. Vazgeçin efendim.."[3]

Bir başka görüşe göre, kadın çalışarak, çalışması daha öncel olan erkeğin "ekmeğini çalmakta"dır. Bu görüşün 1930'ların başında artan işsizlik ortamında kendisine meşru bir tartışma zemini bulabildiği görünmektedir:

"-Kadın okuyunca artık evde oturamıyor. Tahsilinin derecesine göre bir iş bulmak istiyor. Halbuki bugün erkeklere bile iş yok... Çocuklarının, karısının bütün ihtiyacını temin etmek mecburiyetinde olan bir baba boş gezerken, iş bulamazken kocasının veyahut babasının evinde geçinmesi mümkün olan fakat sırf kendi ihtiyacını tatmin için bir kadının çalışması kadar boş şey olur mu?"[4]

Bir görüşe göre de, kadınların okuması ve çalışması Harb-i Umumi'nin yarattığı "buhran"lardan biridir. Birçok ülkede halihazırda atlatılan bu buhran, Türkiye'de yeni baş göstermektedir:

"-Efendim kadınların okuması da harbi umuminin aksülamellerinden, buhranlarından biri.. Her memlekette kadınlar ondan sonra okumaya ve çalışmaya başladılar. Avrupa memleketlerinden birçoğunda bu buhran geçmek üzeredir. Bugün Almanya Darülfünunlarındaki kadınların adedi yarıdan fazla azalmıştır. Çizmeden yukarı çıktıklarını onlar da anlamışlar-

dır. Fakat bu buhran bize henüz gelmiye başlamıştır. Fırtınaların gelmesi gibi bir de geçmesi vardır. Beklemek lazım.."[5]

1930'larda kadının toplumsal konumuna ilişkin değişim hareketi dış basına da yansıyor ve bu haberler Türk gazetelerinde yeniden yayımlanıyordu. 1938 yılında *Temps*'da yayımlanan bir makalede, Türk kadının geçirmekte olduğu değişim "esirlikten aydınlığa çıkış" olarak nitelendiriliyor; dünyada ve Türkiye'de kadının çalışma hayatına katılımında I. Dünya Savaşı'nın birincil etkisi vurgulanıyordu. *Temps* Ankara muhabiri Louis Reviel'in yazısı "Türk Kadınlığının Kavuştuğu Haklar" başlığı ile Türkçe'ye çevrilmiş ve aynı yıl *Cumhuriyet* gazetesinde yeniden yayımlanmıştır:

"Atatürk'ün memleketini eriştirdiği azametli neticeler arasında kadının tekamülü keyfiyeti hiç şüphesiz parlak muvaffakiyetlerden birisidir."[6]

Dönemin bazı yazarlarına göre Türk kadınının hayatındaki değişikliklere paralel olarak "mutluluk anlayışı" ve "mutluluğunun şartları" da değişmişti:

"Bütün muhiti evinden, bütün zahmeti evinin işinden ibaret olan, arzuları evinin çerçevesile tahdit edilen eski Türk kadını mı mes'uttu? yoksa bugün muhiti az çok genişleyen, işi, arzuları tenevvü eden Türk kadını mı daha mes'uttur? Eski Türk kadınının hayatı daha doğduğu günden taayün ederdi. Biraz okuyacak, evişi, elişi öğrenecek.. çeyizini hazırlayacak. Kısmeti çıkıncaya kadar babasının evinde, sonra babasının arzu ve rızasile diğer birinin evine geçecek. Bütün faaliyeti evine mahsur... Evini temizleyecek, yemek pişirecek, kocasını karşılayacak, geçirecek, çocuklarına bakacak.. bütün ihtiyaçları ev hayatının doğurduğu ihtiyaçlardan ibaret.. bunlar tatmin edildi mi, saadete kavuşulmuş demekti. Bugün medeni hayata girmiş olan Türk kadınının vaziyeti, saadet telakkisi büsbütün başkadır. Evinden dışarı çıkması, ufkunun evinden, şehrinden, hatta memleketinden daha uzaklara kadar genişlemesi onun hem arzu ve hem de ihtiyaçlarını fazlalatmıştır. Artık evinin temiz olması, giyecek iki üç kat elbisesinin bulunması, kocasının canı istedikçe, iki üç tebessüm savurması onun saadetini teşkil eden amiller değildir. Evinin haricine çıkan arzu ve ihtiyaçlarının tatmini, eski mahdut arzularının tatmininden çok yorucu ve mesakkatlidir. Umumi hayatın kadınlar için yarattığı mahrumiyet ve müsavatsızlıkları bugün kadın dünkünden daha çok hissetmektedir. İhtiyaç ve arzularından pek azı bile tatmin edilemediği için bugünkü kadının daha basit fakat mutmain olan kadından daha az mes'ut olması lazım."[7]

1930'ların gazetelerinde "Türk kızlarını hayata hazırlayan sanat okulları" diye tanımlanan Kız Sanat Enstitüleri ile ilgili haberlere çok sık rastlanmakta. Ülke genelinde kurulmakta olan bu enstitüler, 1930'ların Anadolu kadınına ilişkin tek haber kaynağı sayılabilir. Bu enstitülerin başlıca amacı "iyi ev kadını ve iyi anne yetiştirmek" olarak tanımlanıyordu. Kız Sanat Enstitüleri'nin yanı sıra, Anadolu'nun birçok yerinde, özellikle köylü kadınlar için kurslar da açılmaktaydı:

"İzmir'de köylü kadınlar için kurslar açılıyor: Kurslarda köylü kızlara ve kadınlara ev ekonomisi, dikiş, okuma ve yazma öğretiliyor."[8]

Dönemin gazetelerinde, enstitü ve kursların "faydası" ve "başarıları" hakkında hemen hemen her gün bir habere rastlanıyordu. Bununla birlikte, bu kurumların yetersizliği ve yeni bazı kurumların gerekliliği de tartışılıyordu. 1939'da yayımlanmış "Yüzlerce Genç Anne Yetiştiren Bir Mektep: Üsküdar Kız Enstitüsü" başlıklı bir yazıda, kadınları liseden sonra çalışma hayatına yöneltecek kurum ve derneklerin eksikliği vurgulanmaktaydı.[9]

1935 sayımına göre Türkiye'de toplam kadın nüfusu 8.220.928, çalışan kadın nüfusu ise 3.777.531'di (3.027.380'i tarımda olmak üzere). Bu rakamlar tanınmış bir Amerikan dergisinden alınarak *Tan*'da yeniden yayımlanmıştı (derginin adı belirtilmemektedir). Bu makalede de Türk kadınının yaşamındaki değişiklikler ve ulaştığı düzey vurgulanmakta, Türk kadını 1789 Devrimi'ni yaşamış Fransız kadını ile karşılaştırılmaktadır. Yazar Fransız kadınına karşı Türk kadınını yüceltmekte ve ona Türk kadının kavuştuğu hakları dilemektedir. Makaleye göre, Türk kadını ekonominin her alanında çalışmaktadır, bunların sektörel ayrımı şöyledir:

tarım	3.027.380	(toplam 6.199.467)
bağcılık	36.878	
kömür madeni	13.115	
taş ocakları	1.222	
köprü, yol, kanalizasyon inşaatı	3	(rakamın küçük olmakla birlikte önemli olduğu belirtiliyor)
ticaret	9.531	
sanayi	13.788	(toplam 56.104)
pamuk	2.796	(toplam 5.159)
yün	8.243	(toplam 15.506)
ipek	1.070	(toplam 1.492)
diğer	18.679	(toplam 33.947)
bankacılık	692	
sigorta	78	
turizm	532	
devlet daireleri	5.763	
avukat	314	
doktor	2.829	(ebe ve hemşireler dahil)
rantiye	24.782	(toplam 34.743)
hizmet, hizmetçi	7.468	
muayyen olmayan işler	7.828	
emekli	8.814	
öğrenci	144.865	
işsiz	4.243.407	(gönüllü ve gönülsüz)

"Kısaca şudur: Kadın, hatırımıza gelen ve gelmiyen, fakat cemiyet hayatında müessir olan bütün iş şubelerinde geniş ölçüde vazifelenmiştir. Bu hadisenin nihayet 15 yıllık bir tarihi var: Cumhuriyet sonrası. Aileler eskiden erkek çocukları müstahsil, kız çocukları müstehlik kabul ederdi, şimdi ikisi de müstahsil."[10]

Yazıda kadınların "bütün iş şubelerinde vazifelendiği" ifade edilmesine rağmen, rakamlar incelendiğinde, yaklaşık % 80'inin tarımda çalıştığı görülmektedir. Tarım dışı işlerde çalışan kadınların sayısı ise oldukça azdır. Dolayısıyla, 1930'larda kadınların genel olarak geleneksel işlerinden fazla uzaklaşamadığı ve toplumsal konumlarında sınırlı bir değişim olduğu gözlenmekte.

Dönemin gazetelerinde kadının üretkenliği sorunu sıklıkla inceleniyor, bunun karşıtı bazı tezlere karşı da ciddi argümanlar geliştiriliyordu. Bunlara göre, kadın sadece çalışma hayatına girerek değil, ev kadını olarak da üretkendi:

> "Kocasının getirdiği şeyleri kullanan, çiviyi pişiren, biçilmemiş bir kumaşı diken bir kadına nasıl müstehlik bir kadın denebilir? Bilakis, bu kadın tipi de iş hayatındaki kadın kadar müstahsildir ve yaptığı da bir istihsaldir."[11]

Bazı yazarlara göre, çalışan kadınlar ve ev kadınlarının yanı sıra, 'sadece tüketici olan zengin kadınlar' da ekonomik hayata tüketerek katkıda bulunuyorlardı.

> "Sırf müstehlik olan zengin kadınlara gelince, bu kadınların sarfettikleri para dahilde kalıyorsa bunlar da bir zarar değildir. Bu sarfedilen paralarla terziler, kunduracılar, fabrikalar ve bir iktisadi hareket oluyor. Bu suretle birçok kimseler geçiniyor."[12]

Türk Kadınlar Birliği üyeleri, belediye seçimlerinde kadınlara yeni tanınan seçme ve seçilme hakkı için Yeni Cami önünde şükran mitinginde.
l'Illustration, 26 Nisan 1930

1932 yılında Millet Meclisi'nde bütçe görüşmeleri sırasında Fazıl Ahmet Bey'in "Kadın bugün müstehlik olmaktan çıkmış, mühlik olmuştur. Bize terbiyenin cici bici kısmı, bonbon kısmı musallat olmuştur" sözleri birçok kadın tarafından "itham" olarak kabul edilmiş ve tepkiyle karşılanmıştı. Bu tepkiler çeşitli gazetelerde yayımlanıyor ve "Türk kadınlarının çok faydalı bir yoldan yürüdüğü"[13] belirtiliyordu. Konuyla ilgili olarak dönemin önde gelen kadınlarıyla yapılan röportajlardan birinde Bedia Muvahhit Hanım şöyle diyordu:

> "Bu darbeyi bekar bir meb'us indirmeye kalkışmış olsaydı, bekarlık kabahatini tevil etmek istiyor derdim: Kadın ötedenberi müstehlik değil, müstahsildir."[14]

Türk kadınlarının 1930'lardaki konumu dönemin yazarlarınca sıklıkla sorgulanmaktaydı. Bu konudaki birtakım günlük haberlerin yanı sıra, Suat Derviş tarafından hazırlanan bir dizi yazı "Kızlarımız Ne Alemdeler?" başlığı altında (2. sayıdan itibaren "Kızlarımız" başlığıyla yayımlanıyor) 1937 yılında *Tan* gazetesinde yayımlanmış ve bu dizi yazıda, çeşitli meslek gruplarından öğrenci ve çalışan kadınlarla yapılan görüşmeler yer almıştı. Derviş'in örneklemi çalışan kadınların küçük bir kesimini temsil etmekle birlikte (sadece İstanbul ve birkaç meslek grubu örnekleme dahil edilmiştir), bu küçük kesim içinde de kafa yapısı, yaşam biçimi ve toplumsal kavramlara ilişkin görüşler açısından birçok farklılık göze çarpmaktadır. Kanımızca Derviş'in araştırması Türk kadınını bütünüyle yansıtmaktan oldukça uzak olmasına rağmen (hem Ana-

1930'larda İsmetpaşa Kız Enstitüsü'nde dikiş atölyesi.

dolu kadını, hem de hâlâ büyük bir oran teşkil etmekte olan ev kadınları araştırma kapsamı dışında tutulmuştur), 1930'ların Türkiye'si için bazı ilginç veriler sunmaktadır.

Bu görüşmelerden birinde, üniversite öğrencisi bir genç kadın "evlenmeyi hiç düşünmediğini" belirtmekte, çünkü ailesi ve yakınlarından gördüğü kadarıyla "evlilik asla mutluluk getirmez."[15] Genç kadın, karma bir okulda okuduğu halde erkeklere karşı hiçbir şey hissetmediğini, tıpkı kızlarla olduğu gibi erkeklerle de sadece "iyi arkadaş" olduğunu ifade etmekte. Dolayısıyla 1930'lar Türkiye'sinde öğrenci veya çalışan kadınların azınlığı için bile olsa, evliliğin artık "kaçınılmaz" bir kurum olmayabileceği türünde bir algının varlığı gözlenebilir.

Dervis'in yazı dizisinde yer alan Tıp Fakültesi öğrencisi genç kadınlar *Cumhuriyet* ideolojisinin kendilerine yüklediği toplumsal rolle, yeni kuşağın "idealist" kanadını temsil etmektedir. Bu öğrencilerden çoğu "toplumda belli bir yere gelmek" için çalışmakta; aile eğitimleri hem toplumsal yaşamda, hem de çalışma yaşamında yükselmeyi ve insanlara "idealist" bir biçimde yardım etmeyi gerektirmektedir. Derviş'e göre en çarpıcı nokta, söz konusu öğrencilerin "ölümden bile" korkmamalarıdır, çünkü tarih boyunca "korku" kadınların başlıca özelliklerinden biri olagelmiştir! Bu öğrenciler, aileleri ve toplumsal çevrelerinden "erkek ve kadın arasında herhangi bir farklılığın olmadığı" doğrultusunda bir eğitim aldıklarını ve kendi deneyimlerinin de bunu doğruladığını belirtmektedirler. Derviş, bu kızları ve gelecekteki muhtemel konumlarını Türk toplumunun refahı ve gelişimi açısından çok olumlu bulmakta, tüm bunlardan övgüyle bahsetmektedir. Toplumun elit kesimini temsil ettiğini düşündüğümüz bu kadınların kadın erkek eşitliğini halihazırda yaşadıklarını ifade etmeleri 1930'lar Türkiye'si için ilginç görünmektedir.[16]

Öğrenci ve çalışan kadınlar arasında, Cumhuriyet ideolojisini gönülden benimseyen idealist kadınların yanı sıra, isteyerek değil zorunlu oldukları için çalıştıklarını belirten kadınların oranı da azımsanamayacak düzeyde. Derviş'in görüşme yaptığı "daktilo kızlar" buna iyi bir örnek oluşturuyor. Toplumun alt ve orta sınıflarını temsil ettiğini düşündüğümüz bu daktilo kızlardan biri, "hayatta en büyük mutluluğun bir adamın sırtından geçinmek, onun parasını yemek, sinema, dans, çay partileri gibi çeşitli eğlencelere gitmek"[17] olduğunu söylemekte. Bu sözler, Cumhuriyet ideolojisinin kadına yüklediği misyonla bütünüyle çelişmekte, söz konusu misyonun toplumun her kesimine ulaşamadığını ve bazı kesimlerde kadının çalışma hayatına girişinin para kazanma gerekliliği ile sınırlı kaldığını göstermektedir.

Diğer bazı daktilo kızlar çalışma yaşamının bir-

1930'larda Ankara Ticaret Lisesi'nde daktilo dersi.

çok kadını ("kızı") "mahvettiği" kanısındadır, çünkü çalışmaya başlayan kadınlar "parıltılı hayat"a hayran olup ahlaki değerlerini kaybetmektedir. Bununla birlikte bu kızlar pek de muhafazakâr görünmemekte; aile baskısıyla değil, kendi kararlarıyla evlenmek istemektedir. Aileleri oldukça muhafazakâr olmasına rağmen bu kızlar, bir kızın çalışmaya başladıktan sonra özgür olması ve kendi istediklerini yaşamasını savunmaktadır. Bu kızlardan birine niye çalıştığı sorulduğunda; "çalışmak hür olmaktır" yanıtını vermektedir. Dolayısıyla bu kızlar "aşırı özgürlük" ve bunun getirdiği "yıkım"a karşı olmakla birlikte, ailelerini de aşırı baskı uygulamakla suçlamaktadır.[18]

Görüşme yapılan işçi kadınlar da çalışma yaşamından, özellikle kötü çalışma koşullarından; ağır iş ve düşük ücretten şikâyet etmekte; "uygun koşullara sahip olsalar çalışmamayı tercih edeceklerini" belirtmektedirler. Bu kesimin o dönem için ilginç sayılabilecek bir özelliği, azımsanmayacak oranda işçi kadının erkeklerle evlilik dışı birlikte yaşamasıdır. Bu tip ilişkiler, kadın ailesinin kabul etmediği bir erkeğe âşık olduğunda ortaya çıkmaktadır; kız resmi nikâh vaadi ile evinden kaçmakta, erkek arkadaşının "hevesi kaçınca" nikâhsız birlikte yaşam başlamaktadır. Görüşme yapılan bir kadına erkek arkadaşı olup olmadığı sorulduğunda "iki tane" yanıtını vermiş; birini yakışıklılığı diğeriniyse mesleğinin "şanı" dolayısıyla çekici bulduğunu belirtmiştir. Kıza göre, evlenmeden önce erkeklerle tanışmak, konuşmak, çıkmak, eğlenmek "hayatı tanımak" anlamına geldiği için "iyi ve önemli"dir. Çocukları sevip sevmediği sorulduğunda, çocuklara bayıldığını, evlendikten sonra bir kızı bir de oğlu olacağını söylemiş; talih altı çocuk verirse bunu da seve seve kabul edeceğini belirtmiştir.[19]

Tam tersine çocuk sahibi olmak istemeyen kızlar da vardır. Mezun olduktan sonra kendi eczanesini açarak bağımsız çalışmayı düşünen bir Eczacılık Fakültesi öğrencisi, karşı olmamakla birlikte şimdilik- evliliği düşünmediğini, evlense bile çocuk doğurmak istemediğini belirtmektedir. Tıp Fakültesi öğrencileri gibi, bu genç kadın da kendi çevresinde herhangi bir kadın erkek ayrımı görmediğini iddia etmekte, ama yine de "kızların yerinin ailesinin yanı olduğunu" düşünmektedir.[20]

Derviş'in örneklerinden eğitim, aile geçmişi, ekonomik durum ve çalışma koşulları gibi bazı nesnel etkenlerin Cumhuriyet ideolojisinin benimsetmeye çalıştığı "meslek kadını" misyonunun önüne geçebildiği gözlenmektedir. Söz konusu misyon sadece toplumun belirli kesimlerine, özellikle "elit"lere ulaşabilmiştir. Derviş'in örnekleminde yalnızca üniversite öğrencisi genç kadınlar buna örnek oluşturmakta, diğer kadınlar ise birtakım zorunluluklardan dolayı çalışmaktadır.

1930'larda, ağır çalışma koşulları ve düşük ücretlerin yanı sıra çalışan kadınların önemli bir sorunu daha vardı: çocuk bakımı. Çocuk bakımı için gerekli kurumların kadınların çalışma yaşamına girişine paralel olarak gelişmemesi dönemin gazetelerinde sıklıkla rastlanan bir şikâyet konusuydu. Çalışan bir kadın az kazanmasına rağmen çalışmaktan korkmadığını, sadece çocuğunu bırakacak güvenli bir yer istediğini belirtmektedir. "Avrupa'da olduğu gibi" Türkiye'de de çocuk yuvaları açılmalıdır.[21]

1930'lu yıllarda kadınların çalışma koşullarının ağırlığına rağmen, kadınların gece de çalışmasına ilişkin birtakım girişimler de gündeme gelmişti. "Kadınların gece de çalışması doğru mu?" başlıklı bir yazıda, "kadınların gece çalışmasına engel olunursa açıktan ölecekleri, Avrupa'da birçok fabrika olduğu için buna engel olunabileceği, halbuki Türkiye'de bunun mümkün olmadığı" ifade ediliyordu.[22]

Dönemin gazetelerinde, çalışan kadının sorunlarının evlilikten sonra kadının işten ayrılmasını zorunlu kılabildiği de vurgulanmaktaydı. "Çalışan Kadın Evlilikten Sonra Ev Kadını" başlıklı yazıda şöyle deniyordu:

> "Hâlâ kadının yerinin evi olduğuna dair düşünceler var, yani kadın dışarda çalışmamalı. Yine de çoğu kişi kadınların çalışmasının elzem olduğunu düşünüyor. Evlenip çocuk sahibi olmak için büyütülen kızların sayısı günden güne azalıyor. Günümüzde çalışan kadınların çoğu evlenene kadar çalışmaya devam ediyor, evlendikten sonra işten çekilip ev kadını, hatta evde bir süs oluyor. Haklı olabilirler, çünkü evde yapılacak çok iş var ve bunu işten dönünce yapmak zorundalar. Eğer yemek için ucuz ve muntazam lokantalar, çamaşırhaneler, çocuklar için yuvalar yoksa, işi bırakmak kadın için elzemdir. Kadının evlendikten sonra çalışmaya devam etmesi için, ev işi yükü omuzlarından alınmalı veyahut kocası tarafından paylaşılmalıdır."[23]

1930'ların gazetelerinde kadının değişen konumuna ilişkin uluslararası haberler dış basın aracılığıyla izlenmekte ve bunlardan bazıları Türk basınına yansıtılmaktaydı. Dönemin genel eğilimine paralel olarak dış basın "Batı basını" yani ABD ve Avrupa ile sınırlıydı. Kadının Batıdaki konumuna ilişkin tartışma ve yazılar çoğunlukla *Tan*'da yer almakta ve Sabiha Zekeriya (Sertel) imzasını taşımaktaydı. Zekeriya bazen ABD'deki bir greve kadınların katılımı, bazen de "kadının da çalıştığı ailelerde ev işlerini kimin yapacağı, erkeğin ev işlerini kadınla paylaşması" konularında süregiden tartışmaları gündeme getiriyordu. Zekeriya'nın başlıca üzerinde durduğu nokta kadının hem çalışma yaşamında, hem de genel olarak toplumsal yaşamda etkin hale getirilmesiydi ve bunun için de "Türk toplumunun geleneksel olarak kadına verdiği görev" terk edilmeliydi. Zekeriya'ya göre, kadın erkeğin yaptığı her işi yapmalıydı (ve yapabilirdi). Polislik bunlardan biriydi, erkeklerin yapabildiği polislik mesleğini niçin kadınlar yapmasındı, erkeklerle aynı pozisyonda olamasalar da (!), kadınlar disiplinleri sayesinde başarabilirdi.[24]

Kadının güzelliği 1930'ların basın söyleminde önemli kavramlardan biriydi. Bir yandan "yeni ve modern" yaşam tarzı, "yeni" kadın-erkek ilişkileriyle birlikte benimsetilmeye çalışılırken, diğer yandan da kadının geleneksel rolü devam ediyordu: Kadın güzel olmalı, modayı takip etmeli, sporla uğraşmalı, iyi ve zengin bir evlilik yapmalıydı (bu da tamamıyla onun kendi girişimlerine bağlıydı). Bu çerçevede yeni bir yaşam tarzı çoğunlukla gazetelerin "kadın" veya "aile" sayfalarında öneriliyordu. Modern giyim, modern ev, modern kadın ve uğraşları bu sayfalarda öne sürülen prototipler aracılığıyla empoze ediliyordu. İnce ve güzel bir vücuda sahip olmak, çeşitli diyet reçeteleri ile birlikte halihazırda gündemde iken, diyetle birlikte jimnastik de gerekli görülüyordu. Diyet sırasında ölen bazı kadınlara ilişkin haberler de dönem gazetelerinde yer alıyordu.[25] Estetik kaygıların yanı sıra, şişmanlık sağlık açısından da zararlı görülüyor ve kısırlığa varan sonuçlara yol açtığı iddia ediliyordu.[26]

1930'ların gazetelerinde, kadının güzelliği konusundaki haberlerin çokluğuna rağmen, erkeğin güzelliği konusunda hemen hiçbir habere rastlanmamakta. Dönem içinde, kadın gibi, erkeğin de geleneksel rolü devam etmekte, yani ailenin geçimini sağlamaktaydı. Kadının, güzel ve toplumsal yaşamda etkin olmanın yanı sıra, bir "görev"i daha vardı: "Hiçbir zaman ev işlerini ihmal etmemeliydi, çünkü kadın her şeyden önce ev kadınıydı." Gazetelerin "kadın" ve "aile" sayfalarında ev ekonomisi ve ev işleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler verilirken, kadın evinin dışındaki eğlenceli yaşama - özellikle dönemin gösterişli balolarına- karşı da özendiriliyordu.

1937 yılında *Son Posta* gazetesinin açtığı "Beğendiğiniz Kadın ve Erkek Tipleri Nedir?" başlıklı ankette ideal kadın ve erkek tipleri sorgulanıyordu. Bu anket dolayısıyla, Cumhuriyet ideolojisinin benimsetmeye çalıştığı kadın prototipine rağmen, toplumun birtakım "asri" öğeler katmakla birlikte, hâlâ geleneksel yargı ve beklentilerini koruduğu gözlenmekte. Bakırköy Sakızağacı Revnak Sok. no. 21'den Sait (Bey) anketi şöyle yanıtlıyor:

> "Eşimde aradıklarım:
>
> 1. İyi tanınmış, kendisine miras kalan asaletini muhafaza etmiş bir aileye, hayata lazım bir tahsil ve terbiyeye icabı kadar malik.
>
> 2. İcabatı asrı, adabatı muaşereti, ekonomiyi, ev idaresini ve çocuk bakımını bilen.
>
> 3. Müşfik, duruşu mazlum, yorgun anlarımda beni bağrına basarak teselli edecek, aşkı, sevgiyi, saadeti yuvasına, kocasına sunmayı bilecek, hassas ve ince ruh sahibi.
>
> 4. Yaşı 20.. Boy orta.. Vücut olgun, mütenasip endam... Mavi gözler.. Uzun saçlar... Buğday benizli, güler yüz, tatlı dil, sıhhati ve azası tam.
>
> Tanrı hayırlısını nasip etsin!"[27]

1930'lu yıllarda Cibali'de işçi kadınlar.

Adresinin neşredilmesini özellikle istemeyen Beykoz'dan Necdet Güran ise, "ideal karımın huyu ne olursa olsun, yalnız fikirlerinin benim fikirlerime uyması lazımdır" şeklinde konuşuyor:

"Beğendiğim kadın tipi:

Vücudu: Pembe bir ten, kendiliğinden dalgalı sarı saçlar, yolunmamış ince kaşlar ve süzgün, cazibeli gözler.. Narin bir vücut, ince bir bel...

.....

Bilgisi: Lise tahsili, hiç olmazsa orta mektep mezunu veya bicki, dikiş yurtlarından birinden bir şahadetnameye sahip olmalıdır.

Bu evsafı haiz olan kimsenin evde oturup akşamüstü yorgun gelen kocasını güleryüzle karşılaması şarttır."[28]

Necdet Bey fiziksel kriterlerinde hiç de mütevazı görünmemekle birlikte, eğitim konusunda Sait Bey gibi "orta karar"la yetinmektedir.

M. A. Yeşer ankete Samsun'dan katılmıştır. İstanbul dışı haberlerin kısıtlılığı nedeniyle Yeşer'in yanıtları ilginç görünüyor. Yeşer fiziksel kriterlerinde oldukça mütevazı, hatta İstanbullu hemcinslerinden biraz farklı:

"Kadın tiplerinden esmerle kumraldan hoşlanırım. Fakat bu iki tipten hangisinde umduğumu bulursam onu tercih etmek şartiyle.. Çehre bence çirkin denmiyecek kadar güzel olmalıdır, kâfi.. Yalnız gürbüz ve biraz da şişmana yakın bir vücudu olmalıdır. Beğendiğim kadın tipinin diğer hususiyetleri de şunlardır:

Ev içinde israfa yer vermeden yemek pişirmeli ve dışarıya mühtaç olmıyacak kadar ufak tefek elişlerini becerebilmelidir. Eğlenceye fala düşkün olmamalı. Benimle birlikte arasıra tiyatro ve sinemaya gitmekle iktifa etmeli. Eğlence ihtiyaçlarını kır ve bahçelerde vakit geçirmek suretile tatmine taraftar olduğum için benim tabiatıma uymalı. Biraz da musikiden hoşlanmalıdır.

Aile hayatıdır; bazan erkeğin maddi ve manevi bir üzüntüsü olur. Bu sırada kadın herhangi birşey için 'isterim!' diye tutturmamalıdır. Ciddi bir alaka ile kocasının bu üzüntüsünü hafif etmeğe çalışmalıdır. Tahayyül ettiğim kadının tahsiline gelince, ortayı kâfi bulurum. Yalnız herhangi bir yazıyı ortalama anlayıp bu yazıdan zevk ve heyecan duymasını bilmeli.

İşte hayalımdeki kadın budur!"[29]

Yeşer'in yanıtlarının altında "Namı müsteardır; adres ve isim idarehanemizde mahfuzdur" ibaresi bulunuyor, sanıyoruz isteyen kadınların ulaşabilmeleri için! İstanbullu hemcinsleri gibi Yeşer de eğitim konusunda "orta"yı "kâfi" buluyor. Yeşer'in ideal karısı da diğerleri gibi müşfik ve ev işlerinden sorumlu. Ayrıca kocasının sıkıntılarına destek oluyor, çünkü "erkeğin maddi ve manevi bir üzüntüsü olabilir!" Örneklerin hiçbirinde o dönemde yaratılmaya çalışılan "kadın tipi" yer almıyor. Aksine geleneksel kadın tipi -birtakım yeniliklerle olsa da- her örnekte "ideal" olarak karşımıza çıkıyor.

Aynı yıl *Tan* gazetesinin düzenlediği bir başka anket daha farklı bir şey üzerinde odaklanıyor, erkeklere "Çalışan Kadınla Evlenmek İster misiniz?" sorusu yöneltiliyordu. Anket sonuçlarına göre; "Ekseriyat çalışan kadınla evlenmiye taraftardır, fakat evlendikten sonra işini bırakması şartiyle." Yanıtlardan bazıları şöyle:

Paris Siyasal Bilgiler Okulu Mezunlarından B. H. Perkin:

"Çalışan ve hoşuma giden bir kadınla evlenebilirim. Fakat evlendikten sonra işini bırakarak yalnız evile meşgul olmasını isterim. Çünkü evli bir kadının ilk vazifesi kocasını mesut edebilmesidir. Bir kadının da kocasını mesut edebilmesi için evinde yapılacak o kadar işleri vardır ki, artık dışarda çalışmıya vakit bile bulamaz."

Emlak Sahiplerinden B. Yusuf Cemil:

"Bence evlenmek bir gönül işidir. İnsan evlenmiye karar verdikten sonra alacağı kadının her bakımdan hoşuna gitmesini ve kendisini tatmin etmesini ister. Bu itibarla eğer evlenecek olursam, hayat arkadaşı olarak intihap edeceğim kadının bir iş sahibi olup olmaması beni fazla alakadar etmez. Yeter ki birbirimizle anlaşabilelim. Evlendikten sonra karımın çalışmamasını istemek de benim en tabii hakkım olur."

İş Bankası Memurlarından B. Mazhar:

"Ben çalışan bir kadınla evlenmiye muariz değilim. Esasen böyle bir kadınla da şimdi evlenmiş bulunuyorum. Fakat bir kadının evlendikten sonra artık işile değil, evile alakadar olması lazımdır. Nitekim ben de böyle yaptım. Karım benimle evlendikten sonra çalışmakta olduğu işi bıraktı. Zaten kadının evindeki işleri onu başka bir yerde çalışamıyacak kadar meşgul etmektedir. Erkek dışarda, kadın evde çalışmalıdır."[30]

Örneklerden de görüldüğü gibi, evli kadının çalışması yüksek öğrenim görmüş erkeklerce bile tercih edilmemekte, evli kadının yerinin evi olduğu kesin olduğu kadar "doğal" bir dille ifade edilmektedir. Kocasını mesut etmek, çocuklar ve ev işleriyle ilgilenmek evli kadının başlıca "vazifesi"dir. Bununla birlikte, kadının evlilikten sonra da çalışmasına olumlu bakan erkekler de yok değildir.

Yerli Mallar Pazarı Memurlarından B. Rebii Özgüzel:

"Bir kadının hayatını kazanmak üzere çalışması o kadın için bir nakise veya bir başkalık teşkil etmez. Çalışan kadınla çalışmıyan kadın arasında ben bir fark bulamam. Her ikisile de evlenilebilir. Evlendikten sonra bir kadının çalışmıya devam etmesile etmemesi arasında da bir fark yoktur. Bu, karı kocanın iktisadi vaziyetlerine göre sonradan taayyün edecek bir hadisedir."[31]

Her iki anket de, örneklemlerinin küçüklüğü nedeniyle 1930'lar toplumunu temsil etmekten uzak olsa da, "Cumhuriyet kadını" tipine hiçbir örnekte rastlanmayışı dikkat çekicidir. Sanıyoruz bu, dönem ideolojisinin toplumca benimsenmesi konusunda bazı ipuçları veriyor. ■

1. Ahmet Emin Yalman, "Üniversiteden Röportajlar: Bilgi Âleminde Gençliğe Muvakkat Bir Dönüş", *Tan*, 26 Nisan 1937, s. 7.
2. Ahmet Emin Yalman, "Yarının Türk Alimleri Kızlardan Yetişecek", *Tan*, 19 Mayıs 1937, s. 5.
3. B. Halim, "Kadınlar Okumalı mı?", *Tan*, 26 Nisan 1932, s. 4.
4. *agm.*
5. *agm.*
6. Louis Reviel, "Türk Kadınlığının Kavuştuğu Haklar", *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1938, s. 6.
7. B. Halim, "Söz Aramızda; Türk Kadınının Saadeti", *Tan*, 26 Nisan 1932, s. 10.
8. "İzmir'de Köy Kadınları İçin Açılan Kurslar", *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1938, s. 5.
9. Tevfik Selim, "Yüzlerce Genç Anne Yetiştiren Bir Mektep: Üsküdar Kız Enstitüsü", *Tan*, 30 Nisan 1939, s. 7.
10. "Çalışan Kadınların Sayısı 3.777.531", *Tan*, 3 Ocak 1939, s. 7.
11. "Türk Kadını 'Mühlik' midir? Kadınları Şimdiye Kadar Erkekler Helak Etti!", *Son Posta*, 5 Temmuz 1932, s. 1-5.
12. *agm.*
13. "Türk Kadını 'Mühlik' midir? Latife Bekir Hanım Bu İddiayı Doğru Bulmuyor", *Son Posta*, 30 Haziran 1932, s. 1.
14. "Türk Kadını 'Mühlik' midir? Kadınları Şimdiye Kadar Erkekler Helak Etti!", *Son Posta*, 5 Temmuz 1932, s. 1-5.
15. Suat Derviş, "Kızlarımız Ne Alemdeler?, Evlilikte Saadet Yok Sanan Bir Kızla Konuştum", *Tan*, 10 Kasım 1937, s. 7.
16. Suat Derviş, "Kızlarımız, Ölümden Hiç Korkmıyan Kızlar", *Tan*, 12 Kasım 1937, s. 7.
17. Suat Derviş, "Kızlarımız, Bu Daktilo Kız Hayatından Niçin Şikayetçi?", *Tan*, 15 Kasım 1937, s. 7.
18. Suat Derviş, "Kızlarımız, Bugünkü Ailede Hem Hür Hem Esir Yaşıyan Kızlar", *Tan*, 24 Kasım 1937, s. 7.
19. Suat Derviş, "Kızlarımız, Genç Bir İşçi Kızla Konuştum", *Tan*, 19 Kasım 1937, s. 7.
20. Suat Derviş, "Kızlarımızın Bugünkü Durumu Nedir? Büyük Bir Şöhret Olmak İsteyen Müstakbel Bir Eczacı Kızla Konuştum", *Tan*, 22 Kasım 1937, s. 7.
21. "Çocuklarımız Ne Halde?", *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1935, s. 4.
22. "Kadınların Gece Çalışması Doğru mu?", *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1935, S.4
23. B. Halim, "Söz Aramızda", *Son Posta*, 8 Nisan 1932, s. 4.
24. Sabiha Zekeriya, "Düşüncüler: Kadın Polislerimiz Nerede?", *Tan*, 13 Aralık 1937, s. 7.
25. "Kısırlık", *Tan*, 1 Nisan 1937, s. 9; "Şişmanlamamak İçin Perhiz Yapan Bir Genç Kızın Hazin Ölümü", *Tan*, 10 Nisan 1937, s. 7.
26. "Lokman Hekim'in Öğütleri: Şişman Kadının Hamileliği", *Tan*, 28 Aralık 1937.
27. Sait Bey, "En Beğendiğim Kadın Tipi mi? Tanrı Hayırlısını Nasip Etsin", "Teyze'nin Açtığı Anket: Beğendiğiniz Kadın ve Erkek Tipleri Nedir?", *Son Posta*, 8 Nisan 1937, s. 12.
28. Necdet Güran, "Kadının Huyu Ne Olursa Olsun, Yeter ki Kafası Bana Uygun Olsun!", "Teyze'nin Açtığı Anket: Beğendiğiniz Kadın ve Erkek Tipleri Nedir?", *Son Posta*, 8 Nisan 1937, s. 12.
29. M. A. Yeşer, "Esmer Kadın da, Kumral Kadın da Güzeldir, Yeter ki Diğer Vasıfları Haiz Olsun", "Teyze'nin Açtığı Anket: Beğendiğiniz Kadın ve Erkek Tipleri Nedir?", *Son Posta*, 8 Nisan 1937, s. 12.
30. "Çalışan Kadınla Evlenmek İster misiniz? Siz de Fikrinizi Söyleyiniz", *Tan*, 19 Nisan 1937, s. 5.
31. *agm.*

1960'LARIN *HAYAT*'INDA KADIN KİMLİĞİNİN DEĞİŞİMİ

GÜVEN BAKIREZER

Hayat'ın Büyük Anketi

İdeal Türk Kadını Nasıl Olmalıdır?

MÜNİFİ BAŞAK

KEMAL GÜ

KEMAL BAYSAL

Türkiye'de kadın imgesinin iki kırılma noktası olduğu söylenebilir. İlki Cumhuriyet ile birlikte özellikle 1930'larda gündeme gelmiştir. Önceki dönem ve yaklaşımlardan farklı olarak Kemalistlerin kültürel modelinde kadının toplumsal görevleri ev içi geleneksel rollerinden daha üstün olarak değerlendirilmiş ve meslek sahibi, eğitimli kadın, geleneksel ev kadınına göre üstün, saygın bir statüye yerleştirilmiştir. Ancak bu kadın benimsetilmek istenen bir imge olmaktan öteye pek gidememiştir. Kadının imgesinin değil, gerçekten kimliğinin değiştiği yıllar ikinci kırılma noktası olan 1960'lardır. Bu yılların yeniliği, kadını toplumsal hayata katılmaya fikirlerin değil iktisadi koşulların zorlamış olmasıdır. Kadının çalışması bir zorunluluk olarak benimsenmek zorunda kalınmıştır. Kadın Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde de çalışıyordu. Ancak kırsal hayatın egemen olduğu bir toplumda, tarımda çalışan kadın, geleneksel kimliğinden kopacak ortamda değildi. Kadının, kocası ve ailesi dışında yabancı erkeklerle temas kurması, onlarla aynı mekânlarda çalışması ve eğitimle elde edilebilecek nitelikli emeğine ihtiyaç duyulmasının, ancak 1950 ve 60'ların, kentlere göçün başlamış olduğu sanayileşen Türkiye'sinde gündeme gelmiş değişimler olduğunu söylemek gerekir.

Kadın kimliğindeki değişimin başlangıcını dönemin popüler dergilerinden *Hayat*'ta izlemek mümkün. *Hayat*, 1956 yılında Şevket Rado tarafından yayımlanmaya başlayan magazin tarzında bir dergiydi ve kadınlar öncelikli olsa da ailenin bütün üyelerine yönelmeyi hedeflemişti. Dergi, 1960'larda popüler olmayı ve yüksek bir tiraja ulaşmayı başardı. Dergi sayfalarında zengin bir fotoğraf malzemesi gelişkin bir baskı tekniği ile kullanıldı. 60'lı yıllarda derginin kapakları genellikle yabancı kadın aktrislere ayrılıyordu. İç sayfalarda da yabancı aktris ve kısmen de aktörlerin yaşantıları önemli yer tutuyordu. 1965-67 yılları arasında kullanılan fotoğraflar içinde büyük oranda çıplak ve yarı-çıplak kadın resimleri vardı. Dergi ilk kez fotoroman yayınını getirdi Türkiye'ye. Aynı sayıda birkaç fotoroman dizi halinde yayımlanıyordu. Bundan başka özellikle aşk konusunda olmak üzere birkaç dizi öykü de çıkıyordu her sayıda. Orta sayfada ünlü ressamlardan tablolar basılırdı. Dergi sayfalarında hemen her konuda yazıya rastlamak mümkündü: politika, tarih (özellikle Türk tarihi), dizi halinde edebi yazı ve hatıralar, birkaç sayfa tutan moda haber ve fotoğrafları, bir-iki sayfalı spor haberleri, turistik yerler hakkında enformasyon vs. "Hayat Arkadaşı Servisi", "Gönül Postası" gibi köşelerde okuyucu ile temas kuruluyordu.

"İDEAL TÜRK KADINI"

Dergide, 1965 yılı başlarında "İdeal Türk Kadını Nasıl Olmalıdır?" adlı bir anket başlatılıyor. Anket sorusu, tanınmış iş, bilim, sanat adamları ve sosyal alanlarda faaliyet gösteren kadınlara yöneltiliyor. 5

sayı boyunca her sayıda 6-7 kişinin düşüncesine yer veriliyor. Bir geçiş dönemini bütün açıklığı ve gerilimiyle görmek için ankete verilen yanıtlar üzerinde biraz detaylı durmak gerekiyor.

Kadını erkeğe eşit gören erkek yaklaşımlarının ne yazık ki henüz çok sınırlı olduğu görülüyor. Bakırköy Akıl Hastanesi başhekimi Faruk Bayülken'e göre, kadın artık eve dönemez, artık erkeğin emrinde ve hizmetçisi değil, onun hayat arkadaşıdır.[1] Eyüp Verem Dispanseri başhekimi Muammer Ertan'a göre bugünün kadını erkekle beraber ev içinde ve iş alanında eşit şartlarla aynı sorumluluğa sahip olmalı.[2] Beyoğlu Müftüsü İbrahim Yayla'nın tutumu da olumlu görünüyor. Yayla'ya göre kadın kültürlü, cemiyet hayatına katılmasını bilen insan olmalı, kendini yetiştirip çalışma gücünü elde etmeli.[3]

Kadının çalışmayıp geleneksel rolleri içinde kalmasını isteyen erkekler az değildir. Tiyatro oyuncusu Muammer Karaca çalışan kadının evinde huzur olacağına inanmamaktadır. Ama kadın kültürlü olmalıdır. İyi yemek pişirmeli, şefkat, iffet, kocasına hayranlık onun özellikleri olmalı.[4] Profesör Süheyl Ünver'e göre, ideal kadın kocası tarafından beğenilen, sayılan kadındır. Çocuk yetiştirmek amacıdır. Kadın birinin olmalıdır. Layık olduğu işlerde çalışmalıdır ve kadını çalışmaya iten sebepler incelenerek ıslah edilmelidir.[5] Edebiyatçı Refii Cevat Ulunay'a göre ideal Türk kadını önce iyi anne olmalıdır. Garp kültürünü almış olmalıdır, ama çalışmayıp evinde kalmalıdır.[6]

Kadının kadınlığının değişmemesini bekleyen erkekler vardır. Ses sanatkârı ve besteci Münir Nurettin Selçuk'a göre kadın ancak zaruret olursa, o da her işte değil, sosyal ve kültürel işlerde çalışmalıdır. Evini de ihmal etmemelidir. Selçuk'a göre bugünün Türk kadınları eski Türk anaları gibi şefkatli ve erkeğe alakalı değildirler.[7] Prodüktör Hürrem Erman'a göre, bugünün Türk kadınının analık vasfı azalmıştır; maddeci olmuş, hissi olmaktan çıkmıştır.[8] Ses sanatkârı, besteci ve kadın doktoru Alaattin Yavaşca için güzellik ve zarafet önemli ama en önemlisi analık ve yuvaya bağlılık.[9] Edebiyatçı Refik Halit Karay'a göre, kadının güzel olması önemlidir ama sadakat ondan önce gelir. İdeal Türk kadını Batılı kadın gibi olmalıdır. İyi yemek pişirmek de önemli bir vasfı olmalıdır.[10] Film yönetmeni Atıf Yılmaz'a göre, kadın "ilkin yaratılış sebeplerini anlamış olmalıdır." "Erkeğine karşı kadın mizacının gerektiği özellikte davranışları bulunmalıdır." "Erkeğinden fazla bilmiş olsa dahi", "alçak gönüllü" görünmeyi bilmelidir. Yılmaz bu fikirleri ile çeliskili görünecek biçimde kadının çalışmasını hür olması gibi bir neden ile savunuyor. Yılmaz'a göre eski kadın iktisaden hür olmadığı için esir bir kadın tipi idi.[11] Tiyatro yazarı Cahit Atay fikirlerini şöyle belirtmektedir: "Evinin hizmetçisi, ya da ahçısı olarak açlığa, yokluğa, ekonomiye dair düşünmek en çok ona düşer sanırım. Aynı evin hanımı olarak bir köşeye çekildiğinde ise, kitabı da elinde olacaktır." Atay, Türk kadınının Kızılay, Çocuk Esirgeme gibi kurumlara üye olmasını beklemektedir.[12] Kadını erkeğe zevk veren bir araç gibi görme eğilimi güzellik kriterini arayışında ortaya çıkmaktadır. Müzisyen Muhittin Sadak için ideal kadın her şeyden önce estetik ölçülere sahip olmalıdır.[13]

Kadınların doğal çıkarları gereği daha eşitlikçi olduklarını, kadının çalışmasını istediklerini görüyoruz. Ama erkek egemen bir toplumun maddi ve ideolojik baskılarının yansımaları açık yine de. Kadınlar Dayanışma Birliği başkanı İffet Halim Oruz'a göre kadının güzelliği değil, ruhu önemli. İdeal Türk kadını hem ekonomik bakımdan eşine yardımcı olmalı, hem sosyal bir ödev yapmalı, hem de evini ihmal etmemelidir. Kadının hem ev hem iş ile uğraşabilmesi için kreşler çoğalmalı, konservecilik gelişmelidir.[14] Atatürk Kız Lisesi müdiresi Melâhat Ulusoy'a göre ideal kadın hem ev kadını olmalı hem de çalışmalıdır. Günümüzün iktisadi şartları ve memleket menfaatleri için çalışması lüzumludur.[15] Türk Kadınlar Birliği başkanı Günseli Özkaya'ya göre kadın artık iş hayatında erkeği tamamlamaktadır. Ama erkeğin işini yaparken erkekleşmemeli, kadınlık vasıflarını korumalıdır.[16] Tiyatro sanatçısı Yıldız Kenter'e göre Türk kadını Batı kültürüne sahip olmalıdır. Satılık bir meta olmamalıdır. Türk kadınının en önemli vasfı Kenter'e göre analık. Kadının erkeğe üstünlüğü ise şefkatli ve hissi olması.[17] Sinema sanatçısı Sevda Ferdağ'a göre erkeğin estetik zevkine, ten zevkine ve yemek zevkine hitap edebilen kadın ideal Türk kadınıdır.[18]

Anket toplumdaki yeni eğilimleri ve çatışmaları açıkça gösteriyor. Sonuçlar kısaca özetlenirse, ortaya klasik ev kadını tipinden çalışan kadın tipine doğru bir geçiş olduğu ve bu sırada geleneksel ve modern değerler arasında da bir gerilim yaşandığı görünüyor. Kadının çalışma hayatına girmesi, kendini iktisadi bir zorunluluk olarak dayatıyor. Buna karşın erkekler kadının çalışmasının, onu geleneksel özelliklerinden ve cinsiyete dayalı işbölümünden uzaklaştıracağını sezerek, kuşkuyla ve belirli kayıtlarla yaklaşıyorlar konuya. Eğer çalışacaksa dahi mutlaka ev işleri ve annelik kimliği onun yine asli görevi olmalı diye düşünüyorlar. Kadınlar kadının çalışması konusunda daha net, ancak belki biraz maddi toplumsal gerçeklik ve biraz da erkek egemen görüş etkisindeki bakış açıları ile kadının kadınlık vasıflarını yitirmemesini, evini ihmal etmemesini istiyorlar. Erkekler hemen tümüyle kadında sadakat ve yuvaya bağlılık arıyorlar. Bir kısmı da, kadın sanki erkeğe zevk veren bir araçmış gibi fiziksel güzelliğin önemini vurguluyorlar. Sevda Ferdağ da bu konuda erkek cinsiyetçi görüşünü paylaşıyor. Kadının kültürlü olması erkeklerin yine çok istedikleri bir şey, ama bunu biraz çocuk yetiştirmedeki rollerinden ötürü, belki biraz da evde hoşça vakit geçirebilecekleri bir kadın aradıklarından istiyor olmalılar. Öte yandan kadının sınırlarını bilmesi gerekiyor. Atıf Yılmaz gibi 1980'lerin çağdaş kadın filmleri yönetmeni, o yıllarda kadının çok şey bilse de alçakgönüllü olmasını istiyor.

Derginin anketin sona erdiği sayısında, "düşünceler çatışmakta ve belirli bir tipin ortaya konulmasına yardımcı olmamaktadır" deniliyor ve "ortak bir sonuca" ulaşılması için bir "İdeal Türk Kadını Yarışması" düzenlenmeye karar verildiği belirtiliyor. Birkaç sayı sonraki açıklamada, bir jürinin 18-35 yaş arası kadınlardan birini "ideal Türk kadını" olarak seçeceği duyuruluyor. Aranacak vasıflar üç grupta toplanıyor: a) Hayat kadınlığı (tahsil derecesi, dil), b) Ev kadınlığı (dikiş, yemek, çocuk bakımı), c) Fiziki güzellik (birinci olacak kişi belki Avrupa'daki güzellik yarışmalarında Türkiye'yi temsil edebilecektir).[19] İlerleyen sayılarda önce yarışmaya katılmak isteyenlerin kesip biriktirecekleri kuponlar, daha sonra da adayların isimleri ve özellikleri fotoğrafları ile birlikte yayımlanmaya başlıyor. Başvuranların büyük çoğunluğunun kolej, enstitü, üniversite gibi okullarda iyi eğitim görmüş kadınlar olduklarını görüyoruz. Çoğu bir yabancı dil ve bazısı daha fazlasını biliyor. Birçoğu çalışıyor ama bunlar aynı zamanda ev işlerinde de yetenekli olduklarını, ev işleri ile uğraşmayı sevdiklerini söylemeyi ihmal etmiyorlar. Adayların çok azı sadece iyi bir ev kadını olma vasıflarına güvenip yarışmaya katılıyor. Bir süre sonra, yılın 34. sayısında birden hiçbir duyuru yapmadan aday yayımına son veriliyor. Aylar sonra ise bu kez finale kalmış 10 adayın tanıtılmaya başlandığını görüyoruz. Finalistlerin belirlenmesinde değerlendirme ölçüsü olarak katiyen güzellik değil, sosyal durum ve toplum içinde oynanan rol

Hayat'ın Büyük Anketi

İDEAL TÜRK KADINI NASIL OLMALIDIR?

ön plana alınmıştır deniliyor. Seçilenlerin tümü üniversite öğrencisi ya da mezunu ve bir ya da birkaç dil biliyorlar.[20] Yarışmanın sonucu, muhtemelen vaat edilen ödülleri vermekten kaçmak için hiçbir zaman açıklanmıyor. Fakat finalistlerin özellikleri birbirine benzediği için değerlendirme yapmak mümkün: Ev kadınlığına itibar edilmiyor. Kadının çalışması önemli görülüyor. Kesinlikle de iyi eğitim görmüş, dil bilen, yani çağdaş kadın imajı empoze ediliyor.

"KADINLAR HAYATTA NE YAPABİLİRLER?"

Dergi sayfalarında, zaman zaman, kadının yeni iş alanlarına girişine dair haberler veriliyor. Örneğin bir yazıda, kadının heves edip girmediği hangi iş kaldı ki denip, polislik, fener bekçiliği, kasaplık, futbolculuk, hakemlik gibi örnekler fotoğraflanıyor.[21] Fakat böyle örnekler derginin kadının çalışmasına koşulsuz destek verdiğini göstermiyor.

Derginin sahibi Şevket Rado'nun da "Sohbet Köşesi"nde birkaç kez kadının toplumsal konumu hakkında yazdığını görüyoruz. Bir yazısında, kadınların çalışmasını savunuyor; fakat bunu tamamen iktisadi bir zorunluluk olarak görüyor, yoksa asla kadın özgürlüğü açısından ele almıyor: "Eğer bugün kadınlarımız çalışıyorsa, aile durumları onları çalışmaya mecbur ettiği için çalışıyorlar. Bunu pek azının keyfi için yaptığını zannederim. Yoksa bir kadın, yüksek tahsil de yapmış olsa, eğer kocasının hali vakti yerinde ise, dışarıda bir işe girip o

işin omuzlarına yükleyeceği külfetleri severek taşımaz... Türlü zaruretlerle kadın çalışmaya mecbur olduktan sonra, yüzyıllardır süregelen ev hayatı, aile hayatı birtakım değişmelere maruz kalmıştır... Ama yaşadığımız devrin icabı olduğu için de bunu pek tabii karşılayıp ona göre ayarlanmamız gerekiyor."[22] Bir sonraki sayıda, çalışan bir kadının şikâyeti üzerine, erkeklerin çalışan eşleri ile ev işlerini bölüşmeleri gereğini vurguluyor. Bunu yaparken, bunun Batılılaşmanın bir gereği değil de, insanlaşmanın bir gereği olduğunu özellikle belirtiyor. Dolayısıyla, cinsiyetçi işbölümündeki değişmenin Batı'dan gelen bir yozlaşma olduğu gibi bir anlayışa karşı önlem aldığını seziyoruz.[23] Rado'nun, kadının erkek karşısındaki konumunu ise son derece muhafazakârca tanımladığını görüyoruz. Köşesinde iki sayıda tam metnini verdiği, Üsküdar Amerikan Kız Koleji mezuniyet töreninde yaptığı konuşmada, ülkenin en elit kadın adayları önünde, muvaffak olmuş erkeklerin arkasında karıları vardır; kadın kösteklerse zavallının bir şey yapmasına imkân yoktur diye konuşuyor.[24]

"İDEAL EV KADINI"

1967 yılında küçük çaplı bir yarışma daha düzenleniyor. Yarışma, "1967 ideal ev kadınını seçiyoruz" şeklinde duyuruluyor. Buradan ev kadınlığının hâlâ önemini koruduğu düşünülüyor. Ancak yarışmanın sonucu tam tersini gösteriyor. Çocuk sayısı, tahsil derecesi, ev kadını olarak meziyetleri, sahip oldukları ev aletleri gibi soruların sorulduğu yarışmada birinciliği 41 yaşındaki, iki çocuk annesi, 19 yıllık lise öğretmeni Lale Ünlü elde ediyor. Yani dışarıda çalışma yine en etkili faktör oluyor. Zaten dergi de sonuçları şöyle bir tespitle duyuruyor: "Jüri heyeti, Türk kadınlarının meziyetlerinde yepyeni bir unsurun ortaya çıktığını tespit etti. Yarışmaya katılanların % 89'unun, aynı zamanda dışarıda da çalışan hanımlar oluşu, klasik ev kadını meziyetlerinin yanı sıra, hayat yükünü kocaları ile bölüşen eşlerin de arttığını gösterdi."[25]

FLÖRTE EVET SEKS İHTİLALİ BİZDEN UZAK DURSUN!

1965-67 yılları arasında derginin sayfalarında âdeta bir cinsel aydınlanma yaşandığını görüyoruz. Avrupa ve Amerika'daki cinsel devrimin etkisiyle gündeme geliyor bu. Dergi bilimsel düzeyde cinsel konu ve sorunların açık açık konuşulmasını savunuyor. Yeni Kinsey Raporu yayımlanıyor.[26] "Cinsi Terbiye" köşesinde düzenli olarak cinsel bilgi veriliyor. Aynı köşede daha sonraları Haydar Dümen de cinsel sapıklıklar üzerine yazıyor. Bu ortam dergide genel olarak göreli bir cinsel özgürlük havası yaratırken kadın cinsel kimliği ile de tarif edilmeye başlanıyor.

Örneğin "Cinsi Terbiye" köşesinde, mahcup bir kızla evlenilmişse kız arzu göstermeden cinsi birleşme için yaklaşılmaması gereği belirtiliyor.[27] Eşlerden biri istemezse, arzusu hilafına onu aşka zorlamanın tecavüzden başka bir şey olmadığı vurgulanıyor.[28] Para durumu güçlük gösterirse de evli çiftlerin evlilik hayatlarını ailelerinden ve akrabalarından ayrı evde kurmaları gereği cinsi terbiye konusundaki 20 tavsiyeden biri olarak belirtiliyor.[29]

Cinsel konular o yıllar için o kadar yenidir ki henüz, bazı okuyuculardan gelen protestolar üzerine "Cinsi Terbiye" köşesi birkaç haftada kaldırılıyor. Fakat bu kez de aksi yöndeki okuyucu mektup ve telefonları geliyor ve sonuçta köşenin yayımına tekrar başlanıyor.[30] Yine dönemi anlamak açısından öğretici bir örnek anne karnında çocuğun gelişmesini gösteren fotoğrafların yayımlanması ile ortaya çıkıyor. Fotoğrafların yayımının doğru olup olmadığı tartışılıyor. Diyanet İşleri fotoğrafların yayımında sakınca görmezken, İstanbul müftüsü haram olduğunu beyan ediyor.[31]

O yıllar henüz daha genç kadın-erkek ilişkilerinin, flörtün baskı altında olduğu ama artık tartışılır hale de geldiği yıllardır. Bu konuda, Turhan Aytul'un yazı dizisinde toplumun kız-erkek arkadaşlığına izin vermeyerek gençlerin birbirlerine "aç kurt" gibi bakmalarına neden oldukları vurgulanı-

yor.[32] 1966 Türkiye güzeli İnci Asena okuyucuya tanıtılırken, yazı iri puntolarla Asena'dan şöyle naklediyor: "Aşık olmadım ama tabii flört ediyorum." Asena'nın annesine kızı hakkında sorulan sorulardan biri de "İnci'nin flört etmesini nasıl karşılarsınız?" oluyor. Yanıt şu şekildedir; "Bu asırda, bu yaşta flört etmeyen kızlar normal olamaz. Ben de kendine yakışır tarzda flört ettikleri müddetçe kızlarımın bu tip davranışlarına mani olmam."[33]

1967 yılında cinsel özgürlük karşısında derginin tutumu giderek netleşiyor. Ingrid Thulin adlı bir İsveçli sinema oyuncusu ile İsveç kadınının cinsel özgürlüğü üzerine yapılmış bir röportaj nakledilirken yazı "belki de çok ileri bulacağınız fikirler" ibaresi ile veriliyor ve yazının başlığından savunulan fikirlerin "itiraflar" olarak algılandığı görülüyor. Thulin röportajda, bakire olarak evlenmeye karşı olduğunu, önceden cinsel olarak tanımak gerekliliğini vurguluyor. Ayrıca, kadının çocuk aldırabilme hakkını savunuyor.[34] Dünyadaki cinsel devrime değinen bir başka yazıda, evlilik öncesi cinsel münasebette bulunmanın artık kimseyi lekeleyecek bir olay sayılmadığı belirtiliyor, eski devrin "mazisi lekeli kadın"ı bugünün cemiyetinde "enteresan kadın" olmuştur deniyor. Ancak derginin tutumu yazının sonunda "aman bu ihtilâl bizden uzak dursun!" ifadesinde olumsuz biçimde yansıyor.[35] Son iki yıldır dergi sayfalarında çıplaklığa çok sık yer verilmesine karşın, seks ve çıplaklığın sahnede, film setinde, reklam filminde vs istismar edilmesinden yakınılıyor ikiyüzlüce.[36] Nihayet mini eteğin tehlikeli olduğu kapak konusu oluyor; mini eteklilere tecavüzlerin arttığı duyuruluyor; Şevket Rado, mini etek modasının erkekleri kışkırtmak olduğunu vurguluyor.[37]

MİLYONLARCA AÇ AĞZIN TEK ÜMİDİ: DOĞUM KONTROLÜ

Kadın o yıllarda ve dergi sayfalarında, ev içi dünyanın dışında tanımlanmaya başlanan yeni kimliği ile uyumlu biçimde az çocuklu olarak da düşünülüyor. Fakat bu ikisinden biri diğerini doğurmuyor. Aralarında bir ilişki bulunabilecek olmakla birlikte, az çocuk yapmak esas olarak Türkiye'nin özgül nüfus tarihinde bir yere oturuyor. Yeterli orandaki nüfus artışının garanti altına alındığı Türkiye'de 1950'lerde artık doğum oranları düşmeye başlıyor ve 60'larda da devletin Cumhuriyetin ilk dönemindeki nüfusu artırmaya yönelik politikaları ters yönde değişiyor.[38] Doğum kontrolünün yasallaştığı bu dönemde, konu derginin sayfalarına da giriyor. Konu, sık değinmelerden başka, kapak konusu olmayı da başarıyor. Nüfus artışının insanlığı ve Türkiye'yi bir açlık tehlikesi ile yüz yüze getirdiği, iktisadi kaynakların çocuk yetiştirmeye değil (beslenme, giyinme, sağlık hizmetleri), sınai yatırımlara kanalize edilmesi gereği vurgulanıyor.[39] Dergide doğum kontrol haplarının üzerindeki kuşkuları dağıtmak için zararsız olduklarını vurgulayan ifadelere yer veriliyor. Bir doğum kontrol hapının reklamı da dergi sayfalarına giriyor.[40]

SONUÇ

Cumhuriyet tarihinde kadın kimliğindeki gerçek değişimin başlangıcının 1960'larda gündeme gelişini *Hayat* mecmuası sayfalarında izlemek mümkün. Kadın kimliğindeki değişim Türkiye toplumunun maddi yaşamındaki temel bir değişimle belirleniyor. Kentler egemen hale geliyor, kentlerde iktisadi yaşam güçleşiyor, ve iktisadi bir kalkınma için kentsel işlerde çalışacak görece nitelikli kadın işgücüne ihtiyaç hâsıl oluyor. Kadının ev dışı hayatı giderek kaçınılmaz görülmeye başlanıyor. Fakat kadının geleneksel konum ve özelliklerinden kopmasını engelleyen düşünceler varlıklarını çok güçlü biçimde sürdürüyorlar. Yine de kadının kadın olarak özgürleşmesi, cinsellik, doğum kontrolü gibi konular 1960'ların değişen Türkiye'si çerçevesi ile uyumlu düşüyorlar.* ■

* Bu çalışmaya kütüphanedeki dergi taramam sırasında büyük destek veren Ulaş Bakırezer'e teşekkür ederim.

1. *Hayat*, 28 Ocak 1965, sayı 5.
2. 25 Şubat 1965, sayı 9.
3. 18 Şubat 1965, sayı 8.
4. 4 Şubat 1965, sayı 6.
5. 11 Şubat 1965, sayı 7.
6. 28 Ocak 1965, sayı 5.
7. 11 Şubat 1965, sayı 7.
8. 4 Şubat 1965, sayı 6.
9. 28 Ocak 1965, sayı 5.
10. 28 Ocak 1965, sayı 5.
11. 11 Şubat 1965, sayı 7.
12. 25 Şubat 1965, sayı 9.
13. 11 Şubat 1965, sayı 7.
14. 11 Şubat 1965, sayı 7.
15. 18 Şubat 1965, sayı 8.
16. 18 Şubat 1965, sayı 8.
17. 28 Ocak 1965, sayı 5.
18. 25 Şubat 1965, sayı 9.
19. 25 Şubat 1965, sayı 9.
20. 3 Şubat 1966, sayı 6.
21. "Ah Şu Kadınlar", 18 Eylül 1969, sayı 39.
22. "Kadınlar Çalışmalı Mı?", 6 Nisan 1967, sayı 15.
23. "Çalışan Kadının Zorlukları", 13 Nisan 1967, sayı 16.
24. "Kadınlar Hayatta Ne Yapabilirler?", 13 Haziran ve 20 Haziran 1967 tarihli 29. ve 30. sayılar.
25. 7 Eylül 1967, sayı 37.
26. 19 Ağustos 1965, sayı 34.
27. 2 Aralık 1965, sayı 49.
28. 23 Aralık 1965, sayı 52.
29. 24 Mart 1966, sayı 13.
30. "Cinsi Terbiye Mevzuu Etrafında Okuyucularımızla Bir Konuşma", 27 Ocak 1966, sayı 5.
31. 7 Haziran 1966, sayı 28.
32. "Türkiye'de Gençlerin Cinsi Davranışları", 1 Ocak 1966, sayı 1 ve "Ailelerin Baskısı Ve kaçamak Flörtler", 6 Ocak 1966, sayı 2.
33. 17 Kasım 1966, sayı 47.
34. "Bir İsveçli Kadının İtirafları", 12 Ocak 1967, sayı 3.
35. "Dünya Bir Sex İhtilâli Eşiğinde", 16 Şubat 1967, sayı 8.
36. "Nereye Baksanız Sex", 16 Mart 1967, sayı 12.
37. Kapak başlığı "Mini Etek Tehlikeli Oluyor". Rado'nun yazısının başlığı "İnsanları Kışkırtmamalı!" (Erkekler yerine insanlar demek tercih ediliyor! -GB), 24 Ağustos 1967, sayı 35.
38. Türkiye'de 1930 ve 60'lardaki kırılmaları gösteren bir nüfus tarihi için eski olmakla birlikte en iyi özet için bkz. F. C. Shorter, "The Economics of Turkish Population Policy Since the Founding of the Republic", *Hacettepe Bulletin of Social Sciences and Humanities*, c. 1, no. 1 (June 1969), s. 60.
39. "Dünyadaki Bir Lokmaya Aç Milyonlarca Ağzın Tek Ümidi: Doğum Kontrolü", 16 Haziran 1966, sayı 25.
40. 12 Şubat ve 26 Şubat 1970 tarihli 7. ve 9. sayılar.

İKİNCİ TROYA SAVAŞI

J. M. THURSBY

Her göreni büyüleyen "Priamos'un Hazinesi", yarım yüzyıl karanlıklarda gizlendikten sonra simdi Moskova'da sergilenmekte. Güzel her şey gibi, bunun da gerçek sahibinin kim olması gerektiği tartışılıyor!

Bu ay Rusya'da yaşanan tek sert rekabet, başkanlık seçimlerinden ibaret değil. Daha yumuşak geçen, ama tarafların eşit ölçüde ödünsüz davrandıkları bir kampanya da, şu anda Moskova'nın Puşkin Güzel Sanatlar Müzesi'nde sergilenen "Priamos Hazinesi"nin sahipliği konusunda kızışıyor. Afişlerde "Yüzyılın Sergisi" diye tanıtılan sunum, hepsi de yarım yüzyıl önce yeryüzünden kaybolan bu baş döndürücü gömüte yakından bakmak isteyen binlerce bilgin ve aydını kendisine çekti.

Rusya, Almanya ve Türkiye'nin üstünde hak iddia ettikleri hazinenin sahipliği konusundaki çatışma giderek sertleşiyor. Nisan ayında Yeltsin'in evsahipliği yaptığı serginin acılış töreninde çatışma çizgileri kesinlikle belli oldu. Törene protesto makamında hiçbir Türk diplomatı ya da devlet adamı katılmadı. Alman büyükelçisi Ernst York von Studnitz ise, besbelli mutsuzdu. "Bu şeylerin elli yıl saklandıktan sonra, nihayet ortaya çıkarılmasını, normale dönüş yolunda bir adım sayıyorum; ama sevinmek için de bir neden göremiyorum" diye kestirip attı. Bu çok istenen koleksiyonun "haklı yuvası"na, yani Berlin'e kısa sürede dönebileceği hakkında iyimser değildi.

Dört bin beş yüz yıl toprak altında kaldıktan sonra, milyoner amatör arkeolog Heinrich Schliemann ve Yunanlı eşi Sofiya tarafından parlak Ege güneşine çıkarılan efsanevi buluntunun çevresinde her zaman bir mitos ve söylenceler halesi olmuştu. İsa'dan önceki on ikinci yüzyılın Homeros Troya'sını bulduğundan hiç kuşkusu olmayan Schliemann, ele geçirdiği sandığa şehrin kralının adını vererek "Priamos'un Hazinesi" demişti. Ama hesaplamasında bin yıldan fazla yanılmıştı, çünkü buluntu İÖ 2500 yılı dolaylarına tarihlenmektedir.

Heinrich Schliemann Kırım Savaşı sırasında büyük bir servet edindiği Sankt Peterburg'da kürk astarlı paltosuyla.

Günümüzde Hisarlık diye bilinen, Çanakkale Boğazı'nın girişine hâkim yerde, bu karı koca yedi sekiz kat şehir kazıp Troya II'yi bulmuşlardı. Bu seviyede Schliemann, som altından kadehler ve sürahiler gibi kap kacakla ve incelikle işlenmiş hayli ağır mücevheratla dolu bir gümüş mahfaza bulduğunu söylemiştir. Sofiya, bunların arasındaki ünlü tacı, küpeleri, gerdanlıkları takıp takıştırıp bir de resim çektirmişti. Fakat gümüşten ya da tunçtan başka eşyalar da vardı. Tarihçilerle arkeologları özellikle, ta uzaklardaki Afganistan'dan çıkarılıp getirilerek besbelli törensel amaçlarla kullanılan lacivert taşından (lapis lazuli) baltalar ve ilkel mercekler olarak yararlanılmış olabilecek perdahlı kaya kristalleri çok ilgilendirmiştir.

Bugünün bazı bilginleri, Schliemann'ın bütün bu hazineyi tek bir kerede ve tek bir yerde bulduğuna kuşkuyla bakıyorlar. Fakat Yunanistan Kültür Bakanlığı'ndaki Antik dönemler bölümünün başkanı Dr. Yani Çekadis, bize bütün koleksiyonun aynı dönemden olduğunu söyledi: "Bunlar Gelibolu yarımadasında, Lemnos'ta, Skiros'ta vb daha sonra ortaya çıkarılan buluntularla pek iyi uyuşuyor- hepsi de, İÖ üç binlerde kuzeydoğu Ege'de serpilen yüksek bir uygarlığın ürünleri."

Müthiş bir heyecana kapılan Schliemann hazinesini 1873'te Türkiye'den bir kayıkla kaçırıp Atina'daki kendi evine getirmiş ve her yerdeki kuşkucuları şaşırtmıştı. Daha sonra da Yunanlıları büyük bir hayal kırıklığına uğratarak, bunları Berlin'deki Etnoloji (şimdi Eski Tarih) Müzesi'ne bağışlamıştı. Berlin, daha birkaç yıl önce birleşen Alman devletlerinin oluşturduğu Reich'ın yeni başkenti olmuştu. Kuzeydeki Mecklenburg-Schwerin'de doğmuş bulunan Schliemann, bu bağışına karşılık Berlin'in

Schliemann'ın Yunan asıllı karısı Sofiya'nın takınıp poz verdiği "Elena'nın mücevherleri" bugün Puşkin Müzesinde.

onursal hemşehrisi yapılmış ve kendisine büyük övgüler yağdırılmıştı.

Hazine burada, güneşli vatanından uzak olarak, Cihan Harbini ve onu izleyen siyasal karışıklıkları olaysız yaşadı. Ama İkinci Dünya Savaşı, kaderini değiştirdi. Savaş boyunca önce Prusya Devleti Bankası'nın kasalarında korundu. Fakat başkent sürekli olarak bombalanmaya başlayınca Hayvanat Bahçesinde hazırlanan özel bir sığınağa konuldu. Sovyet feldmareşali Georgi Jukov 1945'te Kızıl Ordusuyla şehir kapılarına dayandığında, muhtemelen gizli bir anlaşmayla, hazineyi içeren üç sağlam kasa birlikler şehre girmeden Moskova'ya gönderildi.

O zamandan beri çeşitli söylentilere, spekülasyonlara ve bitmez tükenmez yanlış izlere karşın, hazinenin çevresini derin bir sessizlik sarmıştı. Birçok bilim adamı kaybolduğuna inanıyordu; ama Berlin müze yetkililerinden Klaus Goldman bundan dört yıl önce, ileri gelen müzecilerin hazinenin tam nerede olduğunu her zaman bildiklerini açıklamıştı. Glasnost politikası bu esrarengiz ka-

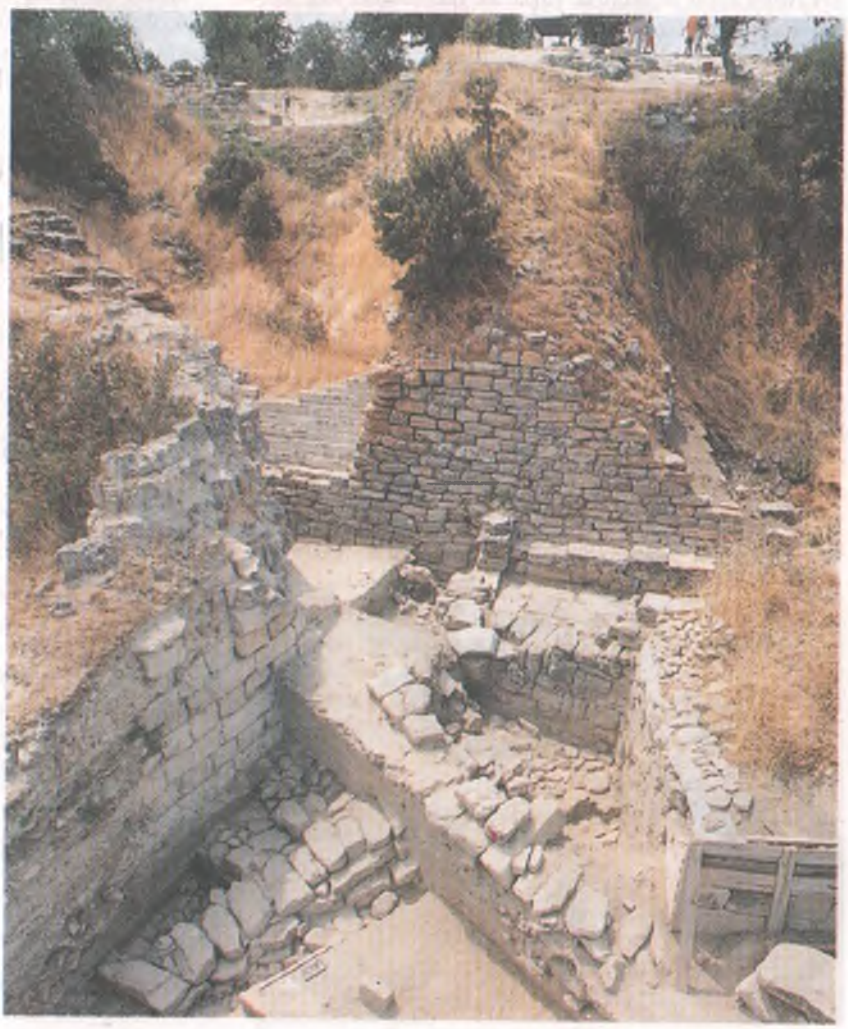

Troya VI/VII'den bir görünüm, 1995.

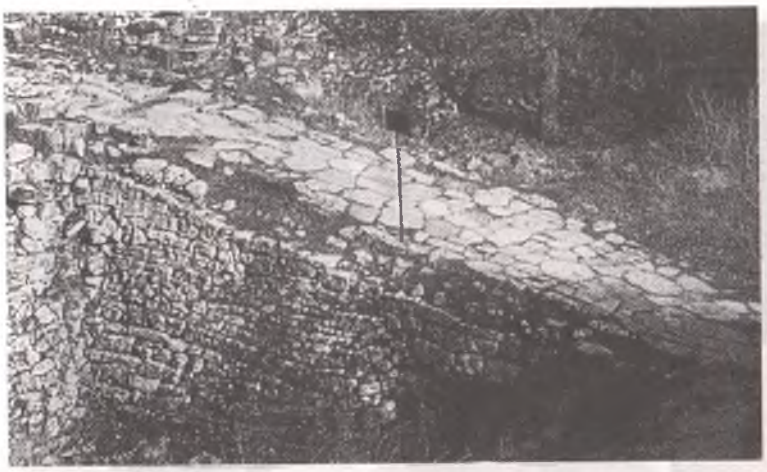

Schliemann'ın "Priamos Hazinesi"ni bulduğu Troya II'ye ait giriş rampası.

ranlığa beklenmedik ışıklar tuttu ve iki Rus bilgini hazinenin süregelen varlığıyla ilgili dokunmalarda bulundular. Sonunda, sanat uzmanları Konstantin Akinşa ile Grigori Kozlov, Amerikan sanat dergisi *Art News*'a bir açıklama yaparak hazinenin sağ salim Puşkin Müzesi'nin bodrumunda saklandığını söylediler. Bu haber önce şiddetle inkâr edildi, ama Rusya bürokrasisi sonunda olguyu doğruladı ve bundan üç yıl önce koleksiyon ortaya çıktı. Almanya çok sevinmişti. Çünkü Berlin Duvarı yıkılırken Rusya'yla imzaladığı iyi komşuluk antlaşması, savaş ganimetlerinin karşılıklı olarak geri verilmesini öngörmekteydi. Almanlar artık bu hazinenin Eski Tarih Müzesi'nin kucağına döneceğini düşünüyorlardı. Bununla birlikte, Moskova'ya göre koleksiyonla ilgili yasal durum hiç de bu kadar yalın ve basit değildi.

Hitler'in orduları Leningrad, Moskova ve Stalingrad'a ilerlerken yollarına çıkan her şeyi yağmalamış ve yakıp yıkmışlardı. 500'den fazla müze ve manastır soyulup soğana çevrilmiş, Büyük Petro'nun St. Petersburg dolaylarında yaptırdığı zarif yapı Petrovorets gibi saraylar da tahrip edilmişti. Lev Tolstoy'un ünlü malikânesi (Yasnaya Polyana) bile, üstünden dumanlar tüten bir harabeye çevrilmişti.

Daha 1943 yılında, başlıca Müttefik dışişleri bakanları sıkışık durumdaki Moskova'da toplanmış ve Almanya yenilince ağır savaş tazminatları ödeyemeyeceğini, dolayısıyla tazminatın "ayni" olarak karşılanması gerektiğini kararlaştırmışlardır. Savaşın son günlerinde Nazi rejimi yalnız Sovyetler Birliği ile değil, bütün Müttefik devletlerle anlaşmalar yapmıştı. Şimdi Rusya "Priamos Hazinesi"nin o zaman kabul edilen meşru savaş tazminatlarının bir bölümü olduğunu ve dahası, Nazi birliklerince el konulan binlerce sanat eserinin hâlâ geri verilmediğini ileri sürmektedir. Rusya'nın zayıf olmakla birlikte, bir iddiası daha var - buna göre, Schliemann Hisarlık kazılarını karşıladığı muazzam servetini, Kırım Savaşı sırasında St. Petersburg'ta ticaret yaparak elde etmiş.

Suları daha da bulandıran, Türkiye'nin tutumu. Bu koleksiyon gizlice ülkeden çıkarılmıştır; dolayısıyla tümü, hiç değilse bir bölümü geri verilmelidir. Kültür Bakanı son aylarda kesin bir ifadeyle "Türkiye'nin tek meşru sahip" olduğunu belirtti. Buna karşılık, Schliemann ile Yunanlı karısı Sofiya'nın hazineyi birlikte buldukları ve yerli Türk işçilerin bu başarıda paylarının olmadığı ileri sürülüyor. Hazinenin yurt dışına kaçırıldığı doğru olmakla birlikte, geçen yüzyılda arkeolojik buluntularla ilgili yasalar o kadar kesin değildi. Üstelik Schliemann'ın sonradan Osmanlı hükümetine Paris'teki kendi özel bankası ve Yunan Ulusal Bankası aracılığıyla bir tazminat ödediği rivayeti vardır. Biyografisini yazan Ernst Meier'e göre, ödediği miktar o zaman büyük bir para olan 50.000 drahmi karşılığı Fransız Frankıydı. Bu tutarın doğruluğu kanıtlanmış değildir.

Yunanistan'ın koleksiyon üstünde hiçbir resmi iddiası yoktur ve Atina'nın Moskova'yla kültürel ilişkileri dostçadır. Serginin açılış törenine Rusya dışında davet edilen ender konuklardan ikisi, Elen tarihçi ve arkeologlarıydı: Dr. Yani Çekadis ile Atina Üniversitesi prehistorya arkeolojisi profesörlerinden Dr. Yorgo Korres. Onlar Rusya başkentindeyken, Yunanistan'la Puşkin Müzesi, Moskova Bilimler Akademisi ve St. Petersburg'taki Ermitaj Müzesi arasında bir Kültürel İşbirliği Anlaşması imzalandı. 1961'den bu yana Puşkin Müzesi'nin müdürlüğünü yapan Dr. İrina Antonova, Melina Mercouri öldüğü zaman verdiği sözü yineledi: "Yasal sorunlar çözüldüğü anda, hazinenin sergileneceği ilk ülke Yunanistan olacaktır." Ama bunun için hayli uzun zaman beklemek gerekeceğe benziyor. ■

Çeviri: M. Tunçay

Puşkin Müzesindeki Troya altın kapları.

(J. M. Thursby, "The Second Trojan War", *The Athenium*. Haziran 1996, s. 14-15)

MÜSLÜMAN BOYKOTAJI VE İSTİKLAL-İ İKTİSADİ-İ MİLLİ CEMİYETİ

CÜNEYD OKAY

II. Meşrutiyetin sağladığı hür ortam içinde arka arkaya birçok parti ve dernek kurulmuştu. Sivil derneklerin kurulması bazı girişimci kesimlerin örgütlenme ihtiyacının sonucuydu. Balkan Harbinin kaybedilmesi ile beraber "milliyetçi" tarafı ön plana çıkan dernekler de faaliyete geçmeye başlıyordu. Mağlubiyet "Müslüman Türk" unsurun teşkilatlanmasında önemli bir rol oynamıştı. Bu teşkilatlanma ve bilinçlenmenin sonucu olarak, Meşrutiyet atmosferi içinde, Balkan Harbinin ertesinde bir "Müslüman Boykotajı" meydana gelmişti.[1] Boykotajın sebebi Averof adında Görüceli bir Osmanlı Rum vatandaşının Yunan hükümetine hediye ettiği aynı adı taşıyan zırhlıydı. Bu zırhlı yüzünden Osmanlı Donanması Ege'ye açılamamış ve Rumeli'ye asker sevk edememiştir.[2] Bu boykot, gayrimüslim esnaf ve tüccarla yapılan alışverişten doğan kazancın "silah, isyan ve ihanet olarak" kendine çevrildiğini düşünen Müslüman-Türk unsur arasında uyanan infialin sonuçlarından biriydi.

Balkan Savaşının hemen ertesinde yukarıda bahsedilen boykotaj gerçekleşir. Halkı bu konuda uyarmak ve bilinçlendirmek için parasız risaleler[3] dağıtılır. Hacopulo, Yanko, Alsetopulo, Petro gibi gayrimüslimlere ait mağazaların boykot edilmesi istenir.[4] Kısa bir süre içinde de epeyi mesafe kat edilir. Boykotajı bu şekilde kısaca özetledikten sonra bu tür teşebbüslerde bulunan kuruluşların biri olan İstiklal-i İktisadi-i Milli Cemiyeti'nden söz edebiliriz.

İİMC'nin elimizde bulunan nizamnamesinde[5] herhangi bir tarih kaydı bulunmamakla beraber muhtevasından, adı geçen "Müslüman Boykotajı"nın yapılışına denk düşen dönemde kurulduğunu tahmin etmek güç değildir. Nizamname 24 sayfadan ve 127 maddeden (80. madde eksik) ibaret. Bölüm başlıkları şöyle: Mukaddime, Cemiyetin Vezaifi, Teşkilat-ı Esasiye-i Cemiyet, Merkez-i Umumi ve Vezaifi, Merkez Şubeleri, Kaza Şubeleri, Nahiye Şubeleri, Köy Şubeleri, Efradın Vazifesi, Muamelat-ı Maliye, Heyet-i Udul, Mütemer, Liva-Kaza Nahiye Mütemerleri, Mevadd-ı Müteferrika.

Nizamnamenin ilk iki maddesi ise şu şekilde: "1- Günden güne mevcudiyetini kaybeden ve eyadi-i Hıristiyaniyeye geçen mevcudiyet-i istikbaliye ve hayatiyetimizin tehlikeye düşmesine sebep olan ve bugün tamamen sönmüş bulunan hayat-ı iktisadiye-i İslamiyeyi ihya ve mevcudiyet-i sabıkasını iade etmek üzere 'İstiklal-i İktisadi-i Milli Cemiyeti' teşekkül etmiştir. 2- Cemiyete dahil olan her vatandaş ıztırarın gayri herhangi bir halde olursa olsun Hıristiyanlardan alışveriş etmemeye yemin edecektir."

Nizamnamede ticaret erbabının henüz "ruh-ı ticarete vakıf" olmadığı, bu sebeple Müslüman tüccarların ufak tefek kusurlarının hoş görülmesi gerektiği ve İslamlar arasında "fikr-i ticaret ve sanatın neşir ve tamimine" ve "bilhassa sanayi-i mevcudenin ihya ve terakkisine" gayret gösterileceği belirtilmiş. Bu fikirlerde o devirde geçerli olan "Milli İktisat" politikasının da ilk belirtilerini görmek mümkün.

Cemiyet nizamnamesinin boykotajla ilgili maddelerine gelince: 23. maddeye göre, "Mahsulat ve mamulat-ı dahiliye mevcud iken emtia ve mahsulat-ı hariciyeye rağbet eden ve muztar olmadığı halde Hıristiyandan ahz ü ita edenler cemiyetten çıkarılacaktır." 92. madde hükmüne göre ise, zorunlu durumlar dışında Müslümandan alışveriş etmeyen, yerli ürünler almayan "meslekdaş" hakkında cemiyetin her türlü muavenet ve himayesinden mahrumiyet cezası tatbik olunacaktır. 93. maddeye göre de yerli ve ecnebi Hıristiyanlarla kişisel ilişki ve dostluk bu hususa hiçbir zaman tesir etmeyecek, böylece Müslümanlarda taassubun olmadığı gösterilecek, fakat Müslümanlar hiçbir zaman servetlerini onlara vermeyecek, "onlarla münasebat-ı iktisadiyede bulunmayacak"lardır. Bununla beraber nizamnamenin 107. maddesine göre "Hıristiyandan ilk defa alışveriş edene ihtar ve nasihat, tekrar ettirene tekdir, beşinci defasında tard-ı muvakkat cezaları" verileceğini de ekleyelim. "Tard-ı müebbed" ise "esrar-ı cemiyeti -bir veya müteaddid- Hıristiyanlara ifşa edenlere" veriliyor (Madde 108).

Bunların dışında cemiyetin, çırak mektepleri denkliğinde bir gece mektebi açmayı düşündüğünü, Avrupa'ya tahsil için öğrenci göndereceğini, bir banka kurmayı planladığını, tasarrufu özendirip İstanbul ve vilayetlerde "mahsulat ve mamulat" sergileri açacağını, üyelerinin çocuklarının "kız olsun erkek olsun" okutturulacağını ve cemiyetin bir de "ayrıca hanımlar kısmı" kurulacağını nizamname-

sinden öğreniyoruz. Cemiyetin "İslamlar hayat-ı iktisadiyeye tamamen hâkim oluncaya kadar devam etme" niyetinde olduğunu da belirtelim.

Görüldüğü gibi İİMC, büyük bir ihtimalle 1913-1914 Müslüman Boykotajı yıllarında kurulmuştur. Tarık Zafer Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasal Partiler* kitabında bahsettiği İstiklal ve İktisad-ı Milli Cemiyeti'nin de İİMC olabileceğini düşünüyoruz. Nitekim Tunaya cemiyetin kuruluş tarihini 21 Mart 1913 olarak verir.[6] Cemiyetin kurucu ve yöneticilerinin adlarını da veren Tunaya "Cemiyet 1913 yılının yerlici ve milliyetçi akımın bir görüntüsü olarak ortaya çıkan ekonomik derneklerden biridir. Önemli bir role sahip olmadığı söylenebilir" cümlelerinden ibaret gayet kısa bir bilgi vermekte.[7] Cemiyetle ilgili tek dipnotta ise yine Tunaya "Kuruluş belgesi, İstanbul Vilayeti Tahrirat Müdiriyetinden tasdik ilmühaberi (21 Mart 1329). Cemiyetle ilgili sınırlı bilgiler için Bk. BBA, Cemiyetler Dosyası"[8] demektedir. Bu "sınırlı bilgiler"in neleri ihtiva ettiğini -ya da nizamnameyi ihtiva edip etmediğini- bilemiyoruz. Yine de Tunaya'nın bahsettiği İstiklal ve İktisad-ı Milli Cemiyeti ile İstiklal-i İktisadi-i Milli Cemiyeti -büyük bir ihtimalle- aynı kuruluş olmalıdır.

İİMC'nin yer aldığı Müslüman Boykotajı kısa bir müddet içinde etkisini gösterir. İstanbul'da 500'e yakın Müslüman dükkânı açılır ve bu gelişmeler sonucu Patrikhane Adliye Nezaretine başvuruda bulunarak boykotun sona erdirilmesini ister.[9] Bu boykotaj harp yılları boyunca uygulanan "Milli İktisat" politikasının, devletin iktisadi hayata etkin olarak müdahalesinin, Müslüman-Türk unsurun ticarette önemli bir pay sahibi olmasının ilk adımı sayılmalıdır. ■

1. Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 109.
2. *Ibid.*
3. Bu risalelerle ilgili bazı örnekler için bkz. Zafer Toprak, "İslam ve İktisat: 1913-1914 Müslüman Boykotajı", *Toplum ve Bilim*, 29/30 (Bahar Yaz 1985), s. 182-199.
4. Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, s. 110.
5. Nizamnameye ulaşmamdaki yardımlarından ötürü Erdoğan Erbay'a teşekkür ederim.
6. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, II, s. 446, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984.
7. *Ibid*, s. 447.
8. *Ibid*, s. 446 (dipnot 1).
9. Zafer Toprak, "İslam ve İktisat: 1913-1914 Müslüman Boykotajı", *Toplum ve Bilim*, 29/30 (Bahar Yaz 1985), s. 182. Boykotajla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *agm.*

İSTİKLAL-İ İKTİSADİ-İ MİLLİ CEMİYETİ NİZAMNAMESİ

Mukaddime

1- Günden güne mevcudiyetini kaybeden ve eyadi-i Hıristiyaniyeye geçen mevcudiyet-i istikbaliye ve hayatiyetimizin tehlikeye düşmesine sebep olan ve bugün tamamen sönmüş bulunan hayat-ı iktisadiye-i İslamiyeyi ihya ve mevcudiyet-i sabıkasını iade etmek üzere "İstiklal-i İktisadi-i Milli" cemiyeti teşekkül etmiştir.

2- Cemiyete dahil olan her vatandaş ıztırarın gayri [zaruret dışında] herhangi bir halde olursa olsun Hıristiyanlardan alışveriş etmemeye yemin edecektir.

3- Henüz ruh-i ticarete vakıf olmayan erbab-ı ticaretimizin ufak tefek kusurları nazar-ı müsamaha ile görülecek ve mümkün olduğu kadar görülen kusurlardan ictinab etmeleri lisan-ı münasible kendilerine tavsiye olunacaktır.

4- Cemiyet, cemiyet-i siyasiye değildir, bir cemiyet-i iktisadiyedir.

5- Bu maksad-ı mukaddesin tamimi [genelleştirilmesi] ve bütün İslamların bu fikir ve emelde bulunması matlub ve mültezem ise de herkesin muhafaza ve ketm-i esrar etmesi kabil olamadığından boşboğaz ve ahlaksızlar şimdilik cemiyete alınmayacaktır.

6- Cemiyet uhud-i atika [eski anlaşmalar] kaldırılıncaya ve İslamlar hayat-ı iktisadiyelerine tamamen hâkim oluncaya kadar devam edecektir.

Cemiyetin Vezaifi

7- Cemiyet, İslamlar arasında fikr-i ticaret ve sanatın neşir ve tamimine ve sanayi-i ziraiyenin terakkisine ve tezyid-i salikinine ve süluk edenleri himayeye ve sanayiin ve bilhassa sanayi-i mevcudenin ihya ve terakkisine, servet-i İslamiyenin artmasına hulasa husus-ı mezkûre mütevakkıf umurun küllisini ifaya gayret edecektir.

8- Cemiyet; ticaret, sanat kadar ziraatin ve sanayi-i ziraiyenin de terakkisine ve alet ve edevat-ı ziraiye-i cedidenin tamim-i istimaline çalışacaktır.

9- Bütün vatandaşları ticaret, sanat ve ziraate alıştırmak ve süluk ettirmek için mekâtib-i iptidaiyeden idadiyeye kadar bütün derecat-ı mekatibde ticarete, sanayie, ziraate ait derslerin okutturulması için uğraşacaktır.

10- Cemiyet, gerek ticaret ve gerekse ziraat ve sanat hususunda istidad-ı ahali ve kabiliyet-i iklimiyeyi nazar-ı dikkate alarak her iklim ve ahalinin kabiliyetine göre talim ve teşvik-i ticaret ve sanat ve ziraatde bulunacaktır.

11- Cemiyet; her yerde; imece ile her köy veya kasabada ekilecek tarlaların hâsılatıyla köy veya kasabada muvakkat veya daimi olmak üzere bir ticaret, veya ziraat veya sanat mektebi açmaya çalışacaktır.

12- Mektep açmaya muvaffak olamadığı takdirde telkinat-ı lazımede bulunmak üzere icabında muktedir adamlar gönderecekdir.

13- Köylüleri ve erbab-ı fakr ü ihtiyacı muhtekir ve murabahacıların eyadi-i ihtikârından kurtarmaya ve onların mesailerinden kendilerinin bihakkın istifade etmelerine çalışacaktır.

14- Cemiyet; memlekette tasarrufu her nevi ticaret, sanat ve ziraat üzerine şirketler tesisini teşvik edecek ve muktedir olduğu yerlerde kendisi de ön ayak olmak üzere bu gibi birer şirket vücuda getirecektir.

15- Herhangi tarafta olursa olsun kendi efradının vücuda getirdiği şirketin -sermaye-i müdahharesi müsait ise- sermaye-i mevcudesinin yüzde onuna kadar her şube bir sermaye koymak suretiyle o şirketin meydana gelmesine inkişaf ve tevessüüne hizmet edecektir.

16- Cemiyet; muktedir olduğu kadar Avrupa'ya sanat,

ziraat, ticaret tahsil etmek üzere büyük küçük kabiliyeti olanlardan kendine mensup erbab-ı istidad-ı Avrapa'ya göndermeye çalışacaktır.

17- Cemiyet; kendi muavenet veya delaletiyle ikmal-i tahsil edenlerin avdetinde kendilerine karzen [ödünç olarak] muavenet-i mukteziyede [gerekli yardımda] bulunacaktır.

18- İstanbul'da umumi, vilayetlerde hususi birer mahsulat ve mamulat sergisinin açılmasına çalışacaktır.

19- Sergiler hakkında ayrıca bir nizamname yapılacaktır.

20- Cemiyetin muavenet veya delaletiyle Avrupa'da veya burada ikmal-i tahsil edenler, cemiyetin sarfiyat-ı vakıasını maa-faiz cemiyete tediyeye mecburdur.

21- Bu babda ayrıca bir talimat yapılacaktır.

22- Cemiyet kendi efradından ehil ve erbabı yetiştirdikten sonra, sanayi-i madeniye, haşebiye, ziraiyeye ait müessesatın da sermaye-i dahiliye ile teessüsüne delalet edecektir.

23- Cemiyet mahsulat ve mamulat-ı dahiliyenin temin-i revac ve rağbetine bütün mevcudiyetiyle sarf-ı makderet edecektir [çaba sarf edecektir]. Mahsulat ve mamulat-ı dahiliye mevcut iken emtia ve mahsulat-ı hariciyeye rağbet eden ve muztar olmadığı halde Hıristiyandan ahz ü ita edenler cemiyetten çıkarılacaktır. Suver-i münasible teftişatta bulunulacaktır.

24- Şose, şimendifer, kanal, enhar gibi vesait-i nakliye ve turuk-i ticariyenin her ne suretle olursa olsun yaptırılmasına çalışacaktır.

25- Hayat-ı iktisadiyenin ihyası vesait ve turuk-i ticariyenin inşası için cemiyet, herhangi fırkanın mebusu olursa olsun; mebuslara ve herhangi bir hükümet olursa olsun mevkii-i iktidarda bulunan hükümete telkinat, tergibat [isteklendirme] ve teşvikat-ı lazımede bulunacaktır.

26- Sermaye-i milliye ile vücuda gelen milli şirketlere, hükümet tarafından muavenet-i nakdiyede bulunulmasına, mamulat-ı ecnebiyeye tercihan mamulat-ı dahiliyenin hükümet tarafından alınmasına çalışacaktır.

27- Arazi ve emlak-ı İslamiyenin; eyadi-i İslamiyeden çıkmaması esbabını temine, muamelatı bozulan veya hal-i iflasa gelen ihvanının muamelatını tayin edeceği zatın nezaret ve idaresi altında olmak üzere tanzim ve ıslaha çalışacaktır.

28- Kendi ihvanından müteaddit zevatın kefaleti gibi teminat-ı maliye ve emlakiye aldıktan sonra ihvanında muhtac-ı muavenet olanlara; mevadd-ı atiye ahkâmına muvafık olmak şartıyla muavenet-i ikraziyede dahi bulunacakdır.

29- İhvanından muhtac-ı muavenet olanları cemiyetin veya ihvanının müessesatı ticariye veya sanayiyesinde muktedir olduğu kadar aylık veya gündelikle cemiyet haricinde olanlara tercihan çalıştırmaya gayret edecektir.

Teşkilat-ı Esasiye-i Cemiyet

30- Cemiyetin bir merkezi umumisi ile vilayet ve liva merkezlerinde birer merkezleri, kaza nahiye ve köylerde şubeleri olacaktır.

31- Köy şubeleri nahiye şubelerine, nahiye kaza şubelerine, kaza şubeleri liva merkez şubelerine tabidirler.

32- Vilayet merkez şubeleri de bir liva merkezidir.

Merkez-i Umumi ve Vezaifi

33- Cemiyetin, biri kâtib-i umumi ve diğer biri veznedar olmak üzere dokuz azadan mürekkep bir meclis-i umumisi olacaktır.

34- Merkez-i umumi, cemiyetin bütün muamelatının merci-i faslıdır. Cemiyet nizamnamesinin tebdili, sermaye-i cemiyetin bir sene zarfında sülüsünden fazlasının sarfını mucip muamelat-ı iktisadiyeye teşebbüs gibi muamelat-ı mühimme ve cesimeden maada kâffe-i hususatta merkez-i umuminin verdiği karar ve emir bütün şuabat ve efrad-ı cemiyetçe ittibaı [uyulması] vacib ve icrası mecburidir.

35- Merkez-i umumi kâffe-i muamelat-ı mühimme-i iktisadiyeden şuabatı haberdar etmek vazifesiyle mükelleftir.

36- Merkez-i umumi, piyasamızda geçen mahsulat ve mamulatın mühimlerinin fiyatlarını şubelerine -mümkün ise günü- gününe değilse haftada bir defa behemehal bildirmek vazifesiyle mükelleftir.

37- Şuabattan sual vukunda her nevi emtia ve mahsulun Avrupa piyasasını, mahall-i istihsal ve istihlakini ve mümkün ise o nevi mahsulat ve mamulat üzerine muamele yapan erbab-ı ticaret ve sanayiini dahi sual eden şubeye bildirecektir.

38- Merkez-i umumi her nevi mahsulat va mamulat-ı Osmaniyenin, mahall-i istihsaliyle beraber bir sene içinde memalik-i Osmaniyede hasıl olan ve sarf edilen miktarlarını ve mümkün ise ihraç oldukları mahalleri mübeyyin bir istatistik tertip ve tab ve neşir etmeye çalışacaktır.

39- Merkez-i umumi amal ve mekasıd-ı cemiyeti suver-i münasip ve matlube ile neşir ve tamim etmeye çalışacaktır.

40- Merkez-i saltanatta amal ve mekasid-i cemiyete müteallik hususat için hükümetle kâtib-i umumi ve onun gıyabında merkez-i umumi azasının, içlerinden intihab edecekleri bir veya iki zat münasebette bulunacaktır.

41- Merkez-i umumi, icabında cemiyet mütemeri [kongre] azalarını ictima ve inikada davet edecektir.

42- Merkez-i umumi ahval-i fevkaladeden maada lakal hafta bir defa ictima edecektir.

43- Merkez-i umumi gerek şuabat-ı cemiyetin ve gerekse merkez-i umumiyle şuabatının vücuda getirdikleri kâffe-i müessesat-ı iktisadiyenin ve muamelat-ı idariyesinin mihver-i matlubda cereyanına nezaret etmek hakkını haiz olmakla beraber muamelatın hüsn-i cereyanını temin etmek üzere ayrıca da vesaya ve ihtarat-ı lazımede dahi bulunabilecektir.

44- Merkez-i umumi ahval-i fevkalade-i iktisadiyeye göre bütün şuabatın yapabileceği muavenet-i ikraziye miktarını tayin edecektir.

45- Ahval-i fevkalade-i iktisadiyede yapılacak muamelat-ı iktisadiyeyi ve ittihaz edilecek tedabiri derhal şuabata bildirecektir.

46- Ticaret, sanat, ziraat tahsili için Avrupa'ya gönderilecek talebenin miktarını ve mahallerini ve evsaf-ı matlubenin ne gibi şeyler olduğunu zamanında şuabata ihbar edecektir.

47- İhtiyat akçesinin yüzde onunun üç rubunu sanat ve ziraat ve bir rubunu dahi ticaret tahsili için sarfa mezundur.

48- Yavaş yavaş her şubede o şubenin kendi sermayesinin muayyen bir miktarıyla ve taksitle ödemek üzere bir ziraat alet ve edevat sergisi yaptırmaya çalışacaktır.

49- Sanayii-i dahiliyenin terakkisi emrinde asar-ı terakki ve meşkûre [ileri ve beğenilmiş eserler] vücuda getiren ihvanın mükâfat-ı nakdiye-i hükümete nailine çalışacaktır.

50- Kâffe-i muamelat ve mukarrerat defatir-i lazımeye kaydolunacaktır.

51- Karar ittihazında ekseriyet-i mutlaka şarttır. Karar verenlerin; verdikleri kararın altını imza etmeleri mecburidir.

52- Şuabata gönderilecek emir ve talimatlar; kâtib-i umuminin imzası ve cemiyetin mührüyle mühürlenmiş olacaktır.

53- Kâffe-i şuabatın muamelatını murakabe ve teftiş etmek hakkını haizdir.

54- Lüzumunda; ticaret sanat ve ziraat hakkında ihvanının fikirlerini açmak üzere zevat-ı münasibi şuabata gönderecektir.

Merkez Şubeleri

55- Merkez şubeleri, bir kâtib ve diğer biri veznedar olmak üzere yedi azadan mürekkebdir.

56- Merkez-i umuminin haiz olduğu kâffe-i salahiyeti merkez şubeleri kaza, nahiye ve köy şubelerine karşı haizdirler.

57- Merkez şubeleri; kendi dairelerinde bulunan erbab-ı sanayi ve ticaretden bulunan fikara-yı İslamiyeyi dahi, muktedir oldukları kadar himayeye ve erbab-ı ihtikârın elinden kurtarmaya çalışmaları vazife-i diniye ve insaniyeleri cümlesindendir. Bu muamele ihvana karşı mecburidir.

58- Kaza nahiye ve köy şubeleri ihvanın ticaret ve sanatça olan fikirlerini açmak ve malumatlarını artırmak üzere ihvanından ehil ve erbab olanlarını dairesi dahilinde icap eden yerlere gönderecektir.

59- Şube merkezleri tahsil için Avrupa'ya talebe gönderemezler.

60- Şirket teşkilatı gibi şuabat-ı sairenin muavenetini icab eden hususatı, ve şubesi ahvalini ve şubesi dahilinde husule gelen mahsulat ve mamulatın idrakinden evvel takribi ve idrakinden sonra da mehma-emken [olabildiğince] kat'i olarak keyfiyet ve kemmiyetini bildirecektir.

61- Sene nihayetlerinde bir sene zarfında ithalat ve ihracatın miktar ve envaını dahi -mümkün olduğu kadar- hakikate yakın olmak üzere bildirecektir.

62- Şubesi dahilinde yetişen mahsulat ve mamulat için bir sergi yapmakla beraber kataloğunu dahi şuabat-ı saireye gönderilmek üzere merkez-i umumiye gönderecektir.

63- Muktedir olursa ihvanından okumak yazmak bilmeyenleri okutup yazdırmak üzere İstanbul'da mevcut çırak mektebi usulünde bir gece mektebi açacaktır.

(İhtar: Bu mektep hiç okumak yazmak bilmeyen bir zatı dört ayda okutup yazdırmaktadır.)

64- İhvan arasında katiyen münafese [haset] ve iğbirar [gücenme] ve infial olmasına meydan vermeyecektir.

65- İhvan arasında Müslümanca ciddi ve hakiki bir uhuvvetin husulünde ihtirasatın meydana çıkmasına meydan vermeyecektir.

66- Sanata, ticarete, ziraate kabiliyeti olan İslam çocuklarının ahvalini tedkik ederek bunların derece-i tahsillerini ve tahsile derece-i kabiliyetlerini ve ticaret ve sanata olan meyl ve istidatlarının derecesini, babalarını, aile isimlerini yaşlarını her sene onu geçmemek ve hepsi bir şehir ve kasabadan olmamak üzere şubeleri mazbatalarıyle beraber çocukların isimlerini bildirecektir.

Kaza Şubeleri

67- Kaza şubeleri Nahiye ve köy şubeleri için liva merkez şubesinin haiz olduğu iktidar ve salahiyete malik ve aynı vazife ile mükelleftir.

68- Kaza şubeleri, biri kâtib-i hususi ve diğer biri veznedar olmak üzere beş azadan mürekkebdir.

69- Ahval-i fevkalade ve müstacelede ve şikâyeti mucib hususatta kaza şubeleri merkez-i umumi ile muhabere edebilir. Ahval-i sairede liva merkez şubesine müracaata mecburdur.

70- Nahiye ve köy şubeleri ahval-i idariye ve iktisadiyelerini tedkik ve teftiş ve netayicini mübeyyin tanzim olunacak raporu, liva merkez şubesi vasıtasıyle merkez-i umumiye bildirecektir.

Nahiye Şubeleri

71- Biri kâtib ve diğeri veznedar olmak üzere üç azadan mürekkebdir.

72- Kaza şubesinin haiz olduğu iktidar ve salahiyete malik olmakla beraber aynı vezaifle mükelleftir.

Köy Şubeleri

73- Nahiye şubeleri gibi, biri kâtib-i hususi ve diğer biri veznedar olmak üzere heyet-i idariyeleri üç azadan mürekkebdir.

74- Köy şubeleri nahiye ve kaza şubeleri gibi köylerinde ticaretin sanatın ziraatin ileri gitmesine, yeni çıkan ziraat alet ve edevatının tatbikine, köyün servet ve ticaretinin ileri gitmesine, köylülerin okuyup yazmasına çalışacaktır.

75- Köyün mahsulatını, her birinin ayrı ayrı pazara götürmesine ve ayrı ayrı satılmasına ve köyün umumi olan bu menfaatinin gaib olmamasına çalışacaktır.

76- Orak, çift, harman zamanlarından başka köylülerin boş durmamasına, bir sanat veya ticaretle çalışmasına ve saadet ve selamet-i milletin; çalışmakta olduğuna dair lazım gelen telkinatta bulunacaktır.

77- Yolların bozulmamasına muzır olan kağnı arabalarının kullanılmamasına, yerlerine dört tekerlekli Rumeli köylü arabalarının kullanılmasına, ormanların ağaçların ziyanının ziraate ne kadar muzır bulunduğunu köylüye bildirmeye çalışacaktır.

78- Köylüye mahsulü yetişmeden para almanın, mal satmanın fenalığını da bildirecektir.

79- Nahiye ve kaza şubelerinin ifasıyla mükellef olduğu muamelatın cümlesini köy şubeleri de tamamen yapacaklardır.*

Efradın Vazifesi

81- Her Müslüman, işbu nizamname ahkâmına tamamıyla riayet edeceğine, ahkâmını ifşa etmeyeceğine dair tahlif olunduktan [yemin ettirildikten] sonra cemiyetin azası olur.

82- Cemiyete girecek zatın, evvela muhallef iki zat tarafından teklif edilmesi, heyet-i idarece hakkında tahkikat-ı lazımenin icrası ve icra kılınan tahkikat neticesinde erbab-ı namus ve sadakattan olduğu tebeyyün etmesi lazımdır. Bu takdirde kabul olunabilir. Kabul olunmadığı halde; esbabı teklif eden zata da hafiyen bildirilir.

83- Heyet-i idare tahkikatı bizzat yapmayıp zevat-ı muhallefeden icap edenler vasıtasıyla icra ettirir. Ve onlardan alacağı tahriri rapor üzerine kabul veya adem-i kabul kararını verir.

84- Kabul kararı verildiği halde, verilen kararı teklif eden zata bildirir.

85- İşbu karar okunmadıkça veya teklif eden zata kararı hafiyen ve şifahen tebliğ olunmadıkça; teklif edilen zat tahlif için getirilemez.

86- Hırsız, dolandırıcı, sahtekâr, kalpazan, yankesici gibi her ne surette olursa olur namussuz ve yalancı cemiyete giremezler.

87- Cemiyete giren her zat masarif-i tesisiyeye mukabil ve bir defaya mahsus olmak üzere şehirlerde on köylerde beş kuruş verecektir.

88- Her ay da bir kuruştan beş kuruşa kadar bir para verecektir.

İhtar: Bu paranın cihet-i sarfı maliye faslında gösterilecektir.

89- İsteyen zat bir defa için veya daimi olarak daha ziyade bir para verebilir. Fakat bu taahhüdün ifası mecburi değildir.

90- Her ferd-i cemiyet, uhuvvet ve muavenet-i iktisadiyenin lüzumunu, faidesini, mülk ve milletin saadet ve selametini temin edeceğini icap eden yerlere kendi fikr-i mahsusu olarak namuslu adamlara telkin edecektir.

91- Her ferd-i cemiyetin, bir tasarruf sandığı olacak ve tasarruf ettiği parayı ya cemiyetin teşkil edecek bankasına veya kendisinin münasip göreceği diğer bir ban-

---

* Nizamname'de 80. madde yok.

kaya tediye edecektir. Kazandığı parayı tamamen harc eden ve sene nihayetinde mensup olduğu şube heyet-i idaresine tasarruf defterini göstermeyen meslekdaş cemiyetin her türlü muavenet ve himayesinden mahrum olacaktır. Bu mahrumiyet şerait-i mezkûreye riayet etdiğini isbat edinceye kadar devam edecektir.

92- Alışverisini Müslümandan etmeyen, yerli mahsulat ve mamulatını almayan meslekdaş hakkında da aynı ceza tatbik olunacaktır. Tabii ıztırar müstesnadır.

93- Yerli ve ecnebi Hıristiyanlarla olacak münasebatı sahsiye ve dostluk bu hususa hiçbir zaman tesir etmeyecektir. Onlarla şahsen dost olacak bir vatanın evladı olduğunu ve Müslümanlarda taasubun olmadığını gösterecektir. Fakat hiçbir zaman servetini onlara vermeyecektir. Ve onlarla münasebat-ı iktisadiyede bulunmayacakdır.

94- Cemiyetin her ferdi elinden geldiği kadar hayat-ı iktisadiye-i İslamiyenin ilerlemesine çalışacaktır.

95- Efrad-ı cemiyetin her biri okuyup yazmaya çalışacağı gibi evladlarını da kız olsun erkek olsun okutmaya ticaret ve sanatın memleket ve şahıs için lazım olduğunu belletmeye bütün ruhuyla uğraşacaktır.

Muamelat-ı Maliye

96- Cemiyetin menabi-i varidatı 1) İhvanın duhuliyesi 2) Aidat-ı şehriyesi 3) Teberruat 4) İmece hasılatı 5) Mesai-i iktisadiyeden hasıl olacak kâr.

97- Her şube varidat-ı umumiye-i şehriyesinin rubunu ma-fevk şubesine gönderecektir.

98- Baki üç rubunun; yüzde on beşini ihtiyat akçesi olarak saklayacak. Baki seksen beş kuruşun yirmi beş kadar bir miktarını ufak tefek masrafla heyet-i irşadiye, talebe ücret-i tahsiliyesi gibi hususata sarf edecek ve bakisini bir sene tamamıyla saklandıktan sonra ertesi seneden itibaren dilediği kadar bir miktarı ticaret veya sanayiden bir müesseseye sermaye olarak verecek ve o ticaret veya sanata iştirak edecektir.

99- Sanayi ve ticarete iştirakte veya ticaret ve sanatın intihabında ve konacak sermayenin miktarını tahriren veya şifahen arkadaşlarının ekseriyet-i sülusan ârâsıyle [üçte iki çoğunluk oyuyla] karar verilmesi şarttır.

100- Her şube Avrupa'ya sanat ve ticaret tahsili için gönderilecek talebenin masrafına karşılık olmak üzere varidat-ı şehriyesinin yüzde beşini hıfz edecek ve merkez-i umuminin talebi vukuunda gönderecektir.

101- Varidat-ı şehriyenin, heyet-i umumiyenin sülüsan ekseriyetle tensib edeceği mikdarını -yüzde yirmisini geçmemek üzere- ifrazat için hıfz eyleyecektir.

102- Kefalet-i salime ve teminat-ı kaviyye almadan vaki olan ifrazattan heyet-i idare mesul olacaktır.

Heyet-i Udul

103- Her şubenin rey-i hafiyle intihap olunmuş beş meslekdaşdan mürekkeb bir heyet-i udulu olacaktır.

104- Heyet-i udul kararları ekseriyet-i mutlaka ile olacaktır.

105- Heyet-i udul kararı esbab-ı mucibe ve ilel esbab-ı kaviyyeye müstenit olması lazımdır.

106- Heyet-i udul tard-ı müebbet, tard-ı muvakkat, ihtar, nasihat, tekdir, muvakkaten muavenetten mahrumiyet, müebbeden muavenetten mahrumiyet gibi cezalar hükmedebilir.

107- Hıristiyandan ilk defa bir alışveriş edene ihtar ve nasihat tekrar ettirene tekdir, beşinci defasında tard-ı muvakkat cezaları verilir.

108- Esrar-ı cemiyeti -bir veya müteaddit- Hıristiyanlara ifşa eden tard-ı müebbet cezasıyla mücazat olunur.

109- Esrar-ı cemiyeti namussuz alçak adamlara söyleyen tasarruf ve iktisat etmeyen yerli mamulatına rağbet etmeyen birinci defasında muaheze ve tekdir, tekrarı halinde tard olunur.

110- Aidat-ı şehriyesini vermeyen, ve memleketin hayat-ı iktisadiyesinin terakkisine çalışmayan muvakkaten veya müebbeden muavenetten mahrum olur.

Mütemer

111- Cemiyetin her senenin temmuzunda Dersaadet'te bir mütemer-i umumisi olacaktır. Bu mütemer liva merkez şubelerinden gönderilecek murahhaslarla merkez-i umumi azasından mürekkebdir.

113- Kâtib ve reisi içlerinden intihapla tayin olunur.

112- Mütemer-i umumi; merkez-i umuminin daveti üzerine fevkalade olarak dahi içtima eder.

114- Müzakerat ve mukerrerat aynen zabt ve kâtiblerle reisler tarafından zirleri imza olunur.

115- Verilen mukarrerat liva merkez şubelerine aynen tebliğ olunur.

116- Merkez-i umuminin hesabatını, bütçesini, bilançosunu tedkik edecek, nizamnamenin muhtac-ı tadil olan mevaddını tadil veya zam ve ilave eyleyecek ve bir sene için merkez-i umumiyeye lazım gelen hatt-ı hareketi tayin edecek, merkez-i umumi azalarını intihap edecek, merkez-i umumi hakkında şikâyat varsa onlara bakacak, ve lazım gelen hükmü verecek. Cemiyetin sermayesinin ne gibi müessesat-ı ticariye ve sanayiyeye verilmesi lazım geldiğini ve Avrupa'ya gönderilecek talebenin miktarını tayin edecektir. Şubelerden gelecek ticaret, iktisat raporlarını tedkik ve onlar hakkında lazım gelen mukarreratı ittihaz ve vesaya-yı mukteziyeyi ifa eyleyecektir.

Liva Mütemerleri

117- Kendi daire-i kazası için mütemer-i umuminin yapacağı kâffe-i vezaifi yapacaktır.

118- Mütemer-i umumiyeye gönderilecek murahhası intihap edecek ve mazbatasını verecektir.

Kaza Mütemerleri

119- Kendi daire-i kazalarında liva şubelerinin yapacağı vezaifi yapacaktır.

Nahiye Şubeleri [Mütemerleri]

120- Kendi muhitinde, kaza mütemerlerinin yapacağını yapacaktır.

121- Her köy şubesi kaza mütemerine rey-i hafiyle müntehib bir murahhas gönderecektir.

122- Nahiye mütemerleri martın on beşinde, kaza mütemerleri, nisanın onunda, liva mütemerleri mayısın onunda, mütemer-i umumi temmuzun birinde ve nihayet on beşinde içtima edecektir.

Mevadd-ı Müteferrika

123- Liva veya kaza şubelerinden musaddak itimad veya kefaletname ile gelenlere merkez-i umumi muktedir olduğu kadar karzen muavenet-i nakdiyede bulunacak veya o zata münasip bir itibar verecektir.

124- Muavenet-i karziye veya itibariyeye nail olmak için muavenet talep eden zatın merkez-i umumiye hitaben yazılmış, merkez-i umumice hayat ve kabiliyet-i iktisadiyesi maruf iki zatın emir ve itibar mektubu olması şarttır.

125 - Muavenet gören veya itibar verilen zat nihayet iki ay hitamında müstakraz-ün bihi veya mekful-ün bihi cemiyete eda ve ifa etmesi şarttır. Bu müddet zarfında ifa olunmadığı takdirde cemiyet kefalet eden veya emir veren zattan mekful-ün bihi alır.

126- Merkez-i umuminin bu muavenetine nail olmak için o zat, cemiyetin behemehal iki senelik bir azası olması lazımdır.

127- Cemiyetin: Bu nizamnamenin tatbiki ahkâmıyla mükellef ayrıca bir de hanımlar kısmı olacaktır.

İTTİHAT TERAKKİ'NİN HIŞMINA UĞRAYAN İKİ GAZETECİNİN FERYADI

DR. İLHAN YERLİKAYA*

İttihat Terakki Cemiyeti'nin II. Abdülhamit'e yönelttiği en büyük eleştirilerden biri Abdülhamit'in basına aşırı sansür uyguladığı suçlamasıdır. İttihat Terakkiciler bu iddialarını Abdülhamit'in tahttan indirilmesine kadar devam ettirdiler. II. Meşrutiyet'in ilanı ile geçici bir serbestlik oldu ise de daha sonra iktidarı ele geçiren İttihat Terakki yönetimi basına karşı Abdülhamit döneminden daha fazla sansür uygulamaya başladı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi DH.SYS. tasnifinden elde ettiğimiz 55-1/34 numaralı bir belge İttihat Terakki kabinesinin basına karşı uyguladığı bu baskıyı açıkça gözler önüne seren örneklerden biridir.

Muahede gazetesi mesul müdürü Hamit Suphi'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği ilginç dilekçeye geçmeden önce olayın nasıl meydana geldiğini inceleyelim.

İnsaniyet gazetesi mesul müdürü İsmail Faik ve *Muahede* gazetesi müdürü Pertev Tevfik ve sahib-i imtiyazı Hamit Suphi Efendi muzır neşriyat yaptıkları gerekçesiyle muhakeme edilmişler ve kendileri şüpheli şahıslardan sayılarak idare-i örfiye kararnamesinin altıncı maddesi gereğince idare-i örfiye mıntıkası haricinde olan Ankara'ya sürülmüşlerdir.

Muahede gazetesi sahib-i imtiyazı Hamit Suphi ve *İnsaniyet* gazetesi sahib-i imtiyazı İsmail Faik Ankara'da oldukça sıkıntılı günler geçirmişler ve geçim derdine düşmüşlerdi. Gazete çıkarmaları yasak olan bu şahıslara devlet maaş bağlamamıştı. Adı geçen gazeteciler Ankara Valisine müteaddit defalar başvurarak kendilerine yardım edilmesini talep etmişler, fakat netice alamamışlardır. Üç dört ay bu şekilde Ankara'da yaşayan gazetecilerin durumunu *Muahede* gazetesi sahib-i imtiyazının Dahiliye Nezareti'ne yazdığı şu dilekçe açıkça ortaya koymaktadır.

Adı geçen gazeteciler gazeteciliği bir meslek olarak yapmakta idiler. Bu dilekçe Ankara'yı tanımlaması ve İttihat Terakki kabinesini sert bir şekilde eleştirmesi bakımından oldukça ilginçtir. Üstelik bu eleştiriyi yapan gazeteci meşrutiyet taraftarı olduğunu da belirtmektedir.

Sürgündeki gazeteci tarafından kaleme alınan bu ilginç dilekçe bugünkü dille şu satırları içeriyordu:

"İçişleri Bakanlığına

Efendim:

Adalet ve ihsan müjdeleriyle ortaya çıkmış olan kabineniz, Divan-ı Örfinin haksız bir kararı ile bizi böyle temiz hava ve sudan, hayat ve medeniyetten mahrum yerlere (Ankara) göndermekle adaletini ortaya koydu. Döneminizde Adalar sakinleri (ki bunlar zaten zengin insanlardı) fazla aylıklarla taltif edilirken bizim gibi geniş meşrutiyet talebinde bulunan münevver gençlerin yiyecek ekmeğe muhtaç ve sefalete gark olmuş bir halde bırakılması siz vekillerin İslamiyet ve insaniyet ile ne dereceye kadar ilgili olduğunu gösteriyor!

İstanbul'un temizlenmesi maksadıyla Adaya sürülen köpeklere bile nafaka tahsisi ve onlara bakmak için özel görevli tayin edilirken, sürülen gazetecilerin elem ve zaruretler içinde süründürülmesi hükümetinizin basına ve adalete karşı olan muhabbetini gösteriyor.

Mesleğimiz gazetecilik olduğundan geçimimizi temin için burada gazete yayımlamaya teşebbüs ettiysek de -evvelce verilen talimat gereğince- Vilayet (Ankara Valiliği) tarafından müsaade edilmedi. Hem ticaretimizden men ediliyoruz, hem de hayatımızı idame ettirmek için gerekli nafakadan mahrum bırakılıyoruz. Bu mu sizin adaletiniz, meşrutiyetiniz?!..

II. Abdülhamit'in zulüm ve kadrine uğrayanlar bile bu kadar kötü bir durumda bırakılmamışlardır. Söz ile ilan edilen adaletler tatbikata geçirilmeyince, ipek yerine pazara çıkarılan ot mensucat (pamuklu mensucat) gibi biraz kullandıktan sonra havı dökülmüş paçavra haline gelirler. Bütün bu vaat edilen ıslahat, adalet, intizam gibi sair meşrutiyetin esaslarının fiil ile te'yid etmediğinin anlaşılması sebebiyledir ki ülkenin her tarafı isyanlar, şekavetler, ihtilaller, zaruretler, sefaletler ve sair meşekkatler içinde yer yer yanıyor.

Bir nafaka tahsisi için müteaddit defalar Vilayete müracaatımız üzerine Nezal-i Aliyelerine yazılan 631 numara ve 8 Şubat 1326 (21 Şubat 1911) tarihli ve diğer yazışmalara henüz bir cevap verilemedi; vaat edilen intizam ve bürokrasiyi hızlandırma bu gibi elim vesilelerle mi yalanlanacaktı? Divan-ı Örfi olmayan bir mahalde ikametimize karar verilen biz gazeteciler acaba açlığa, açlıktan ölmeye mi mahkûmuz? Buradaki kendi hal-i perişanımı mı yoksa İz-

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İİBF öğretim üyesi

mir'de bulunan efrad-ı ailemin halini mi düşüneyim? Çektiğimiz şu üç dört aylık zaruret kâfi görülerek hakkımızda lazım gelen bir nafaka kararının bir an evvel verilmesi esbabının ihzarına namus ve hayadan ve hamiyetinizden beklerim efendim.

5 Nisan 1327 (18 Nisan 1911)

Ankara'da sürgün Muahade gazetesi Umur-ı Tahririye Müdürü

Hamit Suphi"

BELGELERİN TRANSKRİPSİYONU

Dahiliye Nezareti Celilesi'ne
Hariciye Nezareti
Muhakemat Dairesi
No: 904

Devletlu Efendim Hazretleri,

İnsaniyet gazetesi Müdür-i Mesulü İsmail Faik ve Umur-ı İdare ve Tahririye'den Hüseyin Hilmi ve Muahede gazetesi Müdürü Pertev Tevfik ve Heyet-i Tahririye'den Hamit Suphi efendilerin öteden beri efkâr-ı ahaliye tehyic [heyecanlandırma] ve memlekette şûrişi ika edecek [kargaşa çıkaracak] neşriyat-ı fesatkâraneye devamı itiyat edinmiş oldukları indi'l-muhakeme tahkik eylemesine binaen Dersaadet'te bulunmaları ve neşriyatla iştigal etmeleri gayr-i caiz görülmüş ve kendileri şüpheli eşhastan addeddilmiş olduğundan mumaileyhimamın İdare-i Örfiye Kararnamesi'nin 6. maddesi mucibince idare-i Örfiye mıntıkası haricindeki mevakıa tart ve tebitlerine [sürülmelerine] dair Divan-ı Harb-i Örfi'den tanzim olunan mazbatanın leffiyle sebk eden işar-ı acizi üzerine lede'l-arz [arz edildikte] mucibince ifa-yı muktezası hususuna irade-i seniye-i cenab-ı hilafet-penahi müteallik buyurulduğu şeref-varit olan 30 Kânun-ı Evvel 1326 tarihli tezkire-i samiye-i Sadaret-penahide tebliğ ve izbar buyurulmuş [yazıyla bildirilmiş] ve ber-mantuk-ı [söylendiği üzere] emr ü ferman-ı hümayun icra-yı icabı merkez kumandanlığı ile emniyet-i umumiye müdüriyetine bildirilmiş olmağla cihet-i mülkiyece de ona göre ifa-yı muktezası zımnında Muhakemat Dairesi ifadesiyle beyan-ı keyfiyete ibtidar kılındı. Ol babda emr ü ferman hazret-i men lehü'l emrindir.

4 Kânun-ı Sani 1326 (28 Ocak 1910)

Harbiye Nazırı

Dahiliye Nezareti Celilesi'ne
Ankara Vilayet
Mektubi Kalemi
Hususi: 28 Umumi: 319

Atufetlu Efendim Hazretleri,

Menfiyen Ankara'da mukim Muahede gazetesi Müdürü ve Sahib-i İmtiyazı Hamit Suphi ve İnsaniyet gazetesi Sahib-i İmtiyazı İsmail Faik efendiler yabancı bir memlekette medar-ı maişet bulamayarak son derece duçar-ı zaruret ve sefalet olduklarından ve gazete neşrederek temin-i maişet etmelerine de müsaade edilmemekte olduğundan bahisle hemen her gün müracaatta bulundukları ve fi'l-hakika bu misilli eşhasın aç kalmalarına da Hükümet-i Meşruta-i Osmaniye'nin der-kâr olan şefkat ve merhameti müsait olmadığı cihetiyle bunlara münasip miktar maaş veya yevmiye tahsisi hakkında yazılan 8 Şubat 1326 tarihli ve 631 numaralı tahrirat icabının tesriine müsaade buyurulması babında emr ü ferman men lehü'l-emrindir.

10 Mart 1327 (23 Mart 1911)

Ankara Valisi

Dahiliye Nezaret-i Aliyesi'ne

Efendim:

Adl ve ihsan beşaretleriyle ilan-ı hatt-ı hareket eyleyen kabineniz, Divan-ı Örfi'nin bir karar-ı nâhakkı ile bizi böyle temiz âb u havadan, hayat ve medeniyetten mahrum mahallere göndermekle izhar-ı adalet etti; devr-i sabıkın ..... zulm ve harabisi olup esasen ehl-i servetten olan (Adalar) sükkânının -eda-yı şükran olarak- fazla mahiyelerle taltifi ve bizim gibi pek vasi bir meşrutiyet talibi münevver gençlerin muhtac-ı nân ve nimet ve garîk-i sefalet bir halde bırakılması vükela-yı hazıranın (adl ü ihsan) ve bu gibi evsaf-ı İslamiye ve insaniye ile ne dereceye kadar münasebetdar olduğunu gösteriyor!

İstanbul'un tathiri maksadıyla adaya sürülen köpeklere bile nafaka tahsisi ve onlara bakmak için memur-ı mahsus tayin edilirken nefyedilen muharririnin, gazetecilerin âlâm ve mesaib-i zaruret içinde süründürülmesi hükümetinizin matbuata ve adalete karşı olan muhabbetini irae eyliyor.

Mesleğimiz gazetecilik olduğundan temin-i maişet için burada gazete neşrine teşebbüs etti isek de -evvelce verilen talimat mucibince- vilayetçe müsaade edilmedi. Hem ticaretimizden men ediliyoruz hem de temin-i hayatımız için nafakadan mahrum bırakılıyoruz. Bu mu sizin adaletiniz, Meşrutiyetiniz?!..

Hakan-ı sabıkın zulm ve kadrine duçar olanlar bile bu hal-i elimde bırakılmamışlardır. Sözle ilan edilen adaletler fiil ile teyit etmeyince (ipek) yerine pazara çıkarılan (ot) mensucat gibi biraz istimalden sonra havı dökülmüş paçavra halinde bütün üryaniyet-i elimiyle izhar-ı mahiyet eyler. Bütün vaad edilen ıslahat, adalet, intizam gibi sair esasat-ı meşrutiyetin fiil ile teyit etmediğinin anlaşılması sebebiyledir ki mülkün her tarafı isyanlar, şekavetler, ihtilaller, zaruretler, sefaletler ve sair mesaib-i ictimaiye içinde câ be câ yanıyor.

Bir nafaka tahsisi için müteaddit defalar vilayete müracaatımız üzerine Nezaret-i aliyelerine yazılan 631 numara ve 8 Şubat 1326 tarihli ve diğer tahriratlara henüz bir cevap verilemedi; vaad edilen intizam ve surat-ı muamelat bu gibi elim vesilelerle mi tekzip edilecekti? Divan-ı Örfi olmayan bir mahalde ikametimize karar verilen biz gazeteciler acaba açlığa, açlıktan ölmeye mi mahkûmuz! Buradaki kendi hal-i perişanımız mı yoksa İzmir'de bulunan efrad-ı ailemin halini mi düşüneyim? Çektiğimiz şu üç dört aylık zaruret kâfi görülerek hakkımızda lazım gelen bir nafaka kararının bir an evvel itası esbabının ihzarına namus ve hayadan ve hamiyetinizden beklerim efendim.

5 Nisan 1327/18 Nisan 1911

Ankara'da menfi Muahede gazetesi Umur-ı Tahririye Müdürü

Hamit Suphi

FETVALARIN IŞIĞINDA

OSMANLI SOSYAL HAYATI HAKKINDA BAZI TESPİTLER-II

DR. SAİM SAVAŞ

2- Ehl-i Örf İle İlgili Fetvalar

Sözlüklerimize bakıldığında ehl-i örf, idare memurları hakkında kullanılır bir tabirdir ve daha ziyade ihtisap ağası gibi idari tedbirlerle iş görenler bu isimle anılır.[1] Belgelere ve belgelere dayalı araştırmalara bakıldığında ise, ehl-i örfün, hükümdarın icra otoritesini temsil eden ulema dışındaki tüm memurları ihtiva ettiği söylenebilir. Örfi kanunnamelerin uygulanması, şer'i hükümler ile birlikte, kadıların yetkisinde olmakla beraber, bunların uygulanması ehl-i örf tarafından gerçekleştiriliyordu.[2] Daha değişik bir ifadeyle devletin vatandaşıyla muhatap olan kesimine ehl-i örf denilmekteydi. Belgelerde ehl-i örf olarak zikredilen görevliler; vüzera, beylerbeyi ve sancakbeylerinin adamları, yani voyvodalar, subaşıları, kethüdalar, kadılar ve naiplerdir. Aynı şekilde evkaf ve emlaki idare edenler, gelirleri toplamakla görevli mültezimler (eminler ve âmiller), şehir ve kasabalarda yerleşmiş kapıkulu mensupları ve bilhassa bunlardan Sipahi Altı Bölük Kethüdayerleri ve yeniçeriler ile tımarlı sipahilerdir.[3]

Burada söz konusu edilen ehl-i örf, Osmanlı döneminde devlet-toplum münasebetlerinin, bilhassa idari ve ekonomik alanlarda bozulmaya yüz tuttuğu dönemlerdeki devletin icracı kesimidir. Bu kesim, böylesi dönemlerde "zulümle maruf ehl-i örf tâifesi" olarak zikredilmeye başlanmıştır.[4]

Merkezi otoritenin eyaletlerdeki idareyi kontrol gücü zayıflayıp gevşediği dönemlerde, ehl-i örfün gücünü kötüye kullanma eğilimi gösterdiği ya da ehl-i örfün içinde bulunduğu kötü şartların bu duruma sebep olduğu söylenmektedir. Örf mensuplarının, kendilerine ayrılmış vergileri doğrudan doğruya reayaden tahsil etme yetkilerinin bulunması, güçlerini kötüye kullanma alanlarını artırmıştır. Ehl-i örfün çeşitli isimler altında vatandaştan alacağı vergi ve harçların miktarları kanun ile tesbit olunmuş olmakla birlikte, bilhassa akçenin değer kaybettiği dönemlerde, bunların keyfi biçimde arttırıldığı belgelere yansımıştır.[5] "Karyelerimizin zaim ve sipahileri kanun ve defter mûcebince almağa kanaat eylemeyüb her biri hilaf-ı kanun ve defter ziyade aldıklarından gayri hîn-i ta'şirde ve hukuk ve rüsum cem'i zamanında cümlesi bir arada gelmeyüb vakitli vakitsiz her biri başka başka ziyade âdem ve atlı ile karyelerimize gelüb ehl ü ı-yallerimizle sâkin olduğumuz evlerimiz üzerine konub müft ve meccanen yem ve yemek ve koyun ve kuzu ve bal ve yağ ve tavuk ve yumurta ve sair me'külât taleb ve cebren ahz ..."[6] gibi ifadelere şer'i mahkeme sicillerinde sıkça rastlanması, bu tür gelişmelerin işareti olsa gerektir.

Ehl-i örfün bu tür faaliyetlerinin imparatorluk çapında yayılması ve yıllar boyu önlenememesi, devletin vatandaşıyla muhatap olan kesiminin "zulümle maruf" hale gelmesine ve bu sıfatın resmiyet kazanmasına yol açmış görünmektedir. Aşağıda misal olarak vereceğimiz fetvalar, konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Ehl-i örf ile ilgili seçilmiş fetva örnekleri:

F. 234 "Zeyd Amr'ı zulümle maruf olan ehl-i örfe bi-gayr-i hak gammaz idüb zulmen şu kadar akçesini aldırmağa sebep olsa Amr meblâğ-ı mezburu Zeyd'e tazmine kadir olur mu? El-cevab: Olur. Dürrizade Mustafa"

F. 242 "Zeyd Amr'ı bi-gayr-i hak ehl-i örfe gammaz idüb zulmen şu kadar akçesini aldırmağa sebep olsa ol kadar akçesini alandan almayıcak Zeyd'den almağa kadir olur mu? El-cevab: Olur. Abdurrahman müfti-i Sıvas"

F. 183 "Ehl-i örf taifesinden Zeyd, Amr ve Bekir'i zulmen ahz ve habs idüb Amr ve Bekir bir takribiyle Zeyd'in habsinden firar itmekle Zeyd Beşir'i bi-gayr-i hak ahz idüb zulmen şu kadar akçesini almış olsa Beşir, Amr ve Bekir'e Zeyd beni sizin firarınızdan içün ahz idüb zulmen şu kadar akçemi aldı meblağ-ı mezburu bana malınızdan zâmin olun deyu bi-gayr-i vech cebre kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. Es-Seyyid Ali müfti-i Amasya"

F. 12 "Zeyd camusumu sirkat itdiler deyu Amr ve Bekir'i ehl-i örfe gammaz ve tagrim itdirib Amr ve Bekir'in sirkat itdiğini isbatdan aciz olub zimmetlerini davadan ibra eylese Amr ve Bekir ehl-i örfe def' itdikleri garâmeti Zeyd'e tazmine kadir olurlar mı? El-cevab: Olurlar. Mehmed müfti-i Sıvas"

F. 73 "Ehl-i örf taifesi Zeyd'i tagrîm kasdıyla Zeyd-i merkum gaybet eyledikde bi-gayr-i emr Amr'dan şu kadar akçe ahz itmekle ehl-i örf tagrîm eyleseler Amr-ı merkum mal-ı garâmeti Zeyd'den talebe kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. Ebubekir müfti-i Sıvas"

F. 187 "Ehl-i örf taifesi bir karye ahalisinden

min-gayr-i sübût-ı şer'i dem-i öşür namiyle aldıkları şu kadar akçe tahsin-i ibdal için def' olunmağla tevzi ve taksim olunmak lazım geldikde ne vecihle taksim iderler? El-cevab: Alâ adedi'r-ruûs taksim iderler. Es-Seyyid Ahmed müfti-i Niksar"

F. 223 "Zeyd bir hususu kadı huzurunda Amr'dan dava itdikde ehl-i örf taifesinden Bekir müttehim olduk deyu Amr'ın zulmen şu kadar akçesini alsa Amr akçem alınmağa davan sebeb oldu deyu meblağ-ı mezbûru Zeyd'e tazmine kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. Es-Seyyid Ömer müfti-i Sıvas"

F. 248 "Osman, âyandan", "Birkaç kimesneler bir bağın içinde oturub fısk iderlerken Amr ol kimesnelerin üzerlerine vardıkda Subaşı olan Bekir Amr'ın ol bağın içine vardığını görüb vardıkda ol kimesnelerin fısk itdiklerine vâkıf olmağla ol kimesnelerden Beşir'i habs idüb cerîme namına şu kadar akçesini almış olsa hâlâ Beşir Amr'a sen bağın içinde üzerimize gelmesen Subaşı görüb beni tagrîm itmezdi sen sebeb olmuş oldun deyu Subaşı'nın aldığı akçeyi Amr'dan almağa şer'an kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. Mehmed"

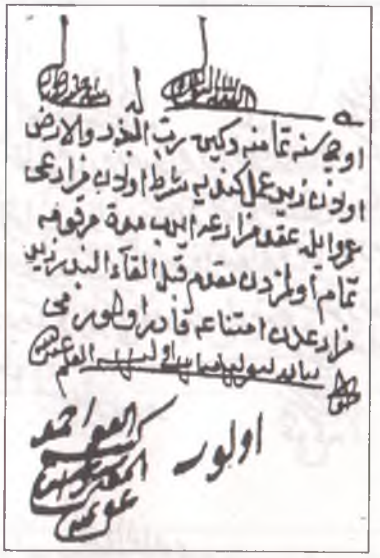

F. 229: Sıvas Müftüsü Ahmed'in fetvası.

F. 146 "Zeyd'in Amr'da hakkı olub birkaç defa taleb ve Amr taharrüz idüb virmemekle Zeyd hakkını icra için bi-hak hâkim-i örfe teşkî ve huzur-ı kadıda hakkını icra itdirse Amr şu kadar akçe tecrîm olundum davan sebeb oldu deyu ol kadar akçeyi Zeyd'den tazmine kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. Abdurrahman müfti-i Sıvas"

Muhtelif vakıf davaları ile ilgili seçilmiş fetva örnekleri:

F. 45 "Veli, Sıvas'tan", "Zeyd Hind'in berâtle zaviyedar ve mütevelliye olduğu vakf-ı zaviyeyi tegallüben zabt eylese Hind ol zaviyeyi Zeyd'den alub vakf için zabta kadir olur mu? El-cevab: Olur. Ali"

F. 144 "Mütevelli İsmail, Sıvas'tan", "Bir vakfın müsteğallatı tamire muhtac olub vakfda mevcud-ı galle olmamağla mütevellisi Zeyd emr-i hâkimle vakfa rücu şartıyla kadar-ı maruf şu kadar akçe istidâne idüb tamire sarf itdikden sonra Zeyd galle-i vakfdan ol kadar akçeyi alub eda-i deyn murad itdikde mürtezika razılar olmayub meblağ-ı mezburu vazifemiz için vir dimeğe kadir olurlar mı? El-cevab: Olmazlar. Abdullah"

F. 249 "Seyyid Ali, Sıvas'tan", "Bir vakfın müsteğallâtı tamire muhtaç olub vakfda müsaade olmasa mütevelli rey-i hâkimle mürtezikanın vazifelerini rakabe idüb tamire sarfa kadir olur mu? El-cevab: Olur. Abdullah"

F. 245 "Mukabelesinde hizmet olmayan vakf-ı mezraada hasaddan mukaddem Zeyd'in yeri terkîn olunsa nesneye müstehak olur mu? El-cevab: Olmaz. Bu suretde Zeyd'in beratında vâkıfın ruhuna ve benim devam-ı devletime duaya iştigal göstere deyu mukayyed olsa mukabelesinde hizmet olmuş olur mu? El-cevab: Olmaz. Es-Seyyid Ömer müfti-i Zile"

F. 158 "Zeyd vâkıfın vücûh-ı hayrata vakf eylediği değirmenleri harebe-müşrif olub hâli kalmak ile esyâb-ı mezkûra cari olan hurk-ı kadimeyi bazı kimesneler hafr idüb daş kesmek ile su yollarını harab idüb vakfa zarar î-ras eylediklerinde mütevelli-i vakf men' idüb zararlarını def' itdirmeğe kadir olur mu? El-cevab: Olur. İsmail"

F. 8 "Zeyd vakfının gallesinden bir zaviyede âyende ve revendeye it'âma bir mikdar galle şart eylese ol zaviyenin mütevellileri galle-i merkûmeyi şart-ı vâkıf üzere it'âma sarf itmek lazım olur mu? El-cevab: Olur. Bu suretde mütevelliler it'âma sarf itmeyüb hilaf-ı şart-ı vâkıf kendi beynlerinde iktisâma kadir olurlar mı? El-cevab: Olmazlar. Mehmed müfti-i Tokat"

F. 271 "Seyyid Ali, Sıvas'tan", "Arazi-i emiriyeden bir mikdar yer taraf-ı saltanatdan temlik-i sahih ile Zeyd'e temlik olundukdan sonra Zeyd ol yeri bir cihete vakf eylese sahih olur mu? El-cevab: Olur. (Okunamayan mühür)"

F. 190 "Batnen ba'de batnin vakf-ı evlad olan zaviyenin mütevellisi yüz seneden beri vakf-ı zaviye olmak üzere zabt ve tasarruf idegeldiği karye ve memlehayı evlad-ı vâkıfdan nevbet-i tasarruf kendüye gelen Zeyd mütevelli kendi evladına vakf itse vakf-ı sani sahih ve muteber olur mu? El-cevab: Olmaz. Ahmed"

Ziraat-hayvancılık ile ilgili seçilmiş fetva örnekleri:

/Ziraat/

F. 229 "Üç sene tamamına değin rabbü'l-bezr ve 'l-arz olan Zeyd amel kendüye şart olan mezârii Amr ile akd-i müzâraa idüb müddet-i merkûme tamam olmazdan mukaddem kable-ilkâ-i bezr Zeyd müzâri'den imtinâa kadir olur mu? El-cevab: Olur. Ahmed müfti-i Sıvas"

F. 79 "Zeyd Amr ile şirket üzere mutasarrıf olduğu tarlaları bir sene Amr'ın hissesiyle ziraat ve bir sene-i âhirede Amr dahi kendü hissesiyle Zeyd'in hissesini münavebe tarikiyle ziraat iderim didikde ahadihümâ âharı men'e kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. Es-Seyyid Ahmed müfti-i Niksar"

F. 52 "Arz-ı amele Zeyd'in, bakar-ı bezr Amr'ın olmak üzere Zeyd Amr ile akd-i müzâraat eyleyüb Zeyd fevt olsa Zeyd'in vârisleri müzârianın fesadına binaen cümle mahsulü biz kabz iderüz Amr'ın ücretini virirüz dimeğe kadir olurlar mı? El-cevab:

Olurlar. Hasan müfti-i Zile"

/Tımar-Vakıf/

F. 120 "Nısfı tımar ve nısf-ı âharı vakf olan karye toprağında vaki değirmen resminin nısfı icâre-i arz içün vakfa virilüb ve nısf-ı âharı tımara virile deyu hükm verildiği kanun-ı sultanide mestur mudur? El-cevab: Mesturdur. Hasan müfti-i Niksar"

F. 143 "Divanîsi tımar ve malikânesi vakf olan bir karyenin ahalisinden Zeyd karye-i mezbure toprağında vaki tarla üzerine bina ihdas idüb taraf-ı vakfın öşrüne zararı olmağla hâlâ mütevellisi Amr Zeyd'e binasını kal' itdirmek murad itdikde Zeyd ben karye-i mezbure sipahisinin izniyle bina eyledim deyu Amr'ı def'e kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. Es-Seyyid Hafız Abdülmecid müfti-i Tonus"

F. 120: Niksar Müftüsü Hasan'ın fetvası.

/Ağaç kesmek/

F. 259 "Zeyd sipahinin tımarı arazisinde Hüdâ'y-ı nâbite olan eşcârı bazı kimesneler bi-gayr-i hak kat' murad itdiklerinde Zeyd mezburları men'e kadir olur mu? El-cevab: Olur. (imzâ okunamadı)

F. 173 "Bir vakıf karyenin toprağında müşeccere ittihaz olunan vakıf korunun eşcârını bir âhar karye ahalisi mütevellisinden izinsiz fuzulen kat' ve itlafla izrâr murad itdiklerinde mütevelli-i mezbur ahali-i merkûmeyi men'e kadir olur mu? El-cevab: Olur. Mehmed müfti-i Tokat"

/Hayvancılık/

F. 58 "Bir karye ahalisi karyeleri etrafında mülklerinden ve meralarından hariç mübâhatdan olan yerde bi-nefsihî sabit olan otdan ve mahall-i mezburede câri olan sudan âharı hayvanların otladub surmakdan men'e kadir olurlar mı? El-cevab: Olmazlar. Mehmed müfti-i Tokat"

F. 247 "Zeyd'in bir karye toprağında vaki mevzi-i muayyende otuz seneden mütecaviz koyun kışlası olub sinin-i mezbureden beri tasarruf idegelmişken karye-i mezburede tavattun idüb iki sene sakin olan Bekir Zeyd'i mevzi-i mezburede koyun kışlatmadan men'e kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. Ahmed"

/Sulama/

F. 192 "Zeyd Amr'ın tarlası içinde Amr'ın izni ve sahib-i arz marifetiyle ihdas itdiği harkdan bir suyu yigirmi sene mikdarı icra eylese hâlâ Amr nâdim olub icra itdirmem dimeğe kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. El-Hac Yusuf müfti-i Tokat"

F. 87 "Seyyid Feyzullah, Sıvas'tan", "Kadimden bi-hak Zeyd'in değirmenine cereyan iden suyu birkaç kimesne mecrâ-i kadimden ihraç ve bi-gayr-i hak kendü tarlalarına icra ider olsalar Zeyd ol suyu kelevvel değirmenine icraya kadir olur mu? El-cevab: Olur. Dürrizade Mustafa"

/Tımar/

F. 237 "Bilâ ibn fevt olan Hind'in arz-ı mîri Zeyd tımarda müşârik olan sipahilerinin birinden tefevvüz itdikde şerik-i âharı resm-i mislinden hissesini almağa kanaat itmeyüb tarla-i mezburu âhara tefviz iderim dimeğe kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. El-Hac Süleyman müfti-i Tokat"

/Avârız/

F. 235 "Zeyd'in karye-i âharda tasarruf eylediği avârıza muzâf reaya toprağından içün Amr aslında benim idi hâlâ harcını ve avârızını ben edâ eylerim deyu vârid olan garamâtından Zeyd'e tahmil ve talebe kadir olur mu? El-cevab: Olur. Mustafa"

/Tapu/

F. 7 "Zeyd fevt olub kızkarındaşları Hind ve Va'd'i terk eyleyüb taht-ı yedinde olan arâzi-i emîriye müstehak-ı tapu oldukda Hind-i mezburenin zevci Amr kanun üzere sahib-i arzdan tapuya aldıkdan sonra âhardan Nikola ben dahi senden sonra tapuya aldım deyu Amr'ı men'e kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. İsmail"

F. 104 "Bir karye tımarında müşterek olan Zeyd sipahi müştereki Amr (ve) karyesi raiyetleri hazır değiller iken karye-i mezbure toprağında birkaç kıta tarlaları âhar karyeden Amr'a tapuya virüb Amr sökmek murad eyledikde karye raiyetleri bizim yere ihtiyacımız olmak ile karyemiz toprağı olub üzerlerimizde ziraati kayd olunan yerleri âhar karye ahalisine virdürmeziz bizler tapuya alırız deyu talib olub Amr'ı men taleb eylediklerinde bi-hasebi'l-kanun karye raiyetlerinin yere ihtiyaçları var iken tapuya talipler iken harice virilmeyüb hakk-ı tapu raiyete teayyün olunub Zeyd sipahinin harice tapusu hilaf-ı kanun olmak ile Amr sipahi kanun üzere karye raiyetlerine tapuya virüb hâriçten olan Amr'ın tapusunu red idüb karye raiyetleri söküb ıslah eylediklerinden sonra hariçten olan Amr mukaddem Zeyd sipahiden tapuya aldım deyu raiyetlerin tapuya alub sökdükleri yerleri cebren zer' eylemeye kadir olur mu? El-cevab: Zeyd'in harice tapusu hilaf-ı kanun olub nâfiz olmamağın Amr müdahaleye ve zer'e kadir olamaz. İsmail"

/Öşür/

F. 214 "Seyyid Mehmed Tahir, Sıvas'tan", "Bir kasaba toprağında olan tarlaların öşrü mukabelesinde hîn-i fethde dönüm başına şu kadar akçe tayin olunub defter-i hakanide vech-i muharrer üzere mukayyed olmağla ol tarlaların mutasarrıfları ber-muceb-i emr u defter virilegelen ol kadar akçeyi ol kasaba sipahisi Zeyd'e virirlerken Zeyd razı olmayub hilafına emir vârid olmadan öşr-i mahsul

almağa kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. Sıdkızade Ahmed Reşid"

F. 38 "Bir vakf-ı zaviyenin toprağı dahilinde katran çıkaran kimesnelerden zaviyenin berat ile şeyhi ve mütevellisi olan Zeyd öşür taleb idüb almağa kadir olur mu? El-cevab: Vakf içün bir nesne gerekdir. Bu süretde zaviye-i mezbure toprağının divanisi tımar olub zaviyenin öşür ve rüsumatı ber-muceb-i defter nısfı tımar mutasarrıflarının ve nısf-ı âharı zaviyenin berat ile şeyhi ve mütevellisi olanların olmağla hâlâ berât ile zâviye-i mezburenin şeyhi ve mütevellisi olan Zeyd ber-muceb-i emr-i defter zaviyenin öşür ve rüsumat-ı sairesinin nısfını ahz ve tasarrufa kadir olur mu? El-cevab: Olur. El-Hac Mehmed müfti-i Sıvas"

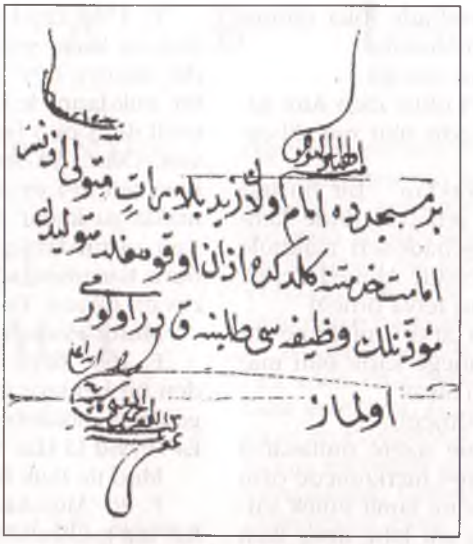

F. 90: Amasya Müftüsü Ahmed'in fetvası.

Vakıf görevlileri ve maaşları ile ilgili seçilmiş fetva örnekleri:

F. 164 "Bir cihet Zeyd'in ref'inden Amr'a tevcih olunsa Amr ol ciheti ne müddetden zabt ider. El-cevab: Beratını sicile kayd itdirdiği günden zabt ider. Bu suretde Amr galle-i vakfı kaydı gününden ziyade zabt idüb fevt olsa Zeyd ol ziyadeyi Amr'ın terekesinden almağa kadir olur mu? El-cevab: Olur. Abdurrahman müfti-i Sıvas"

F. 90 "Bir mescidde imam olan Zeyd bilâ berat mütevvelli izinsiz imamet hizmetine geldikde ezan okumağla mütevveliden müezzinlik vazifesi talebine kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. Ahmed müfti-i Amasya"

F. 19 "Mahsulü senevi olan vavkfdan hizmet mukabelesinde vazifeye mutassarrıf olan Zeyd bir müddet hizmet idüb ba'de Zeyd azl olunub yerine Amr nasb olunmağla Amr dahi bir müddet hizmet itdikden sonra hasadı idrak idüb mahsul hâsıl olsa hizmet-i mezbure mukabelesinde tayin olunan vazife Zeyd ve Amr beynlerinde ne vecihle kısmet olunur? El-cevab: Şühûra göre. Es-Seyyid Numan müftil-i Sıvas.

İcar ile ilgili seçilmiş fetva örnekleri:

F. 3 "Bir vakıf arsa kadimden şart-ı vâkıf üzere senevi şu kadar vezn ruğan icare virilmek ile zabt ve tasarruf olunagelmişken hâlâ müstecirler ol arsanın vakfı vaktinde mikdar-ı mezbur yağın bahasını virmek üzere hilaf-ı şart-ı vâkıf ve mugayir-i amel-i kadim hüccet itdirseler mütevellisi akçe almayub ber-muceb-i şart-ı vâkıf ve muvafık-ı amel-i kadim müste'cirlerden yağ taleb itmeğe kadir olur mu? El-cevab: Olur. Hüseyin müfti-i Tokat"

F. 253 "Zeyd aded-i sinin beyan olunmadan menzulunu Amr'a senede şu kadar akçe icar ve teslim idüb Amr dahi menzilde iki sene sakin olsa Zeyd sonraki sene içün dahi evvelki ecr-i müsemmâyı Amr'dan almağa kadir olur mu? El-cevab: Olur. Abdurrahman müfti-i Sıvas"

/İsticar/

F. 261 "Zeyd Amr'ı şu kadar akçe ücretle bir sene tamamına dek amel-i muayyene üzere akd-i sahih-i isticar ve meblağ-ı mezburu Amr'a virüb ba'de Amr Zeyd'e iki ay hizmet itdikden sonra fesh-i akd eyleseler Zeyd meblağ-ı mezburdan iki aya isabet idenden mâadâyı Amr'dan girü almağa kadir olur mu? El-cevab: Olur. El-Hac Yusuf müfti-i Tokat"

İltizam ile ilgili seçilmiş fetva örneği:

F. 123 "Zeyd bir kıt'a memlehasını şu kadar akçe bedel-i iltizam ile Amr'a iltizam ve tefviz idüb Amr dahi kabul ve tefevvüz itdikden sonra bedel-i iltizamı olan meblağ-ı mezburu tamamen Amr'dan ahza kadir olur mu? El-cevab: Olur. Bu suretde Zeyd mezbur memlehasının bedel-i iltizamını Amr-ı merkumdan taleb itmeyüb bi-gayr-i vech-i şer'i Amr'ın mültezimlehu olan Bekir'den talebe kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. Mustafa müfti-i Sungur"

Tazminat ile ilgili seçilmiş fetva örneği:

F. 71 "Ecr-i müşterek Zeyd'in ganemini ra'y iderken bazıları zayi olub keyfiyet-i zıyaı ecr-i merkumun malumu olıcak Zeyd mezbur nısfı kıymet üzerine tazmine kadir olur mu? El-cevab: Tazyi'an ta'ziye ikrardır lakin müteahhirînin ihtiyârı nısf kıymeti üzere sulh olmakdır. Ebubekir müfti-i Sıvas"

Vekillik ile ilgili seçilmiş fetva örneği:

F. 147 "Bir vakfın gallesini ahz (u) kabz idüb masârıfına harç (ve) sarf itmek evlad-ı vâkıfa şart (ve) tayin olmuş olsa evlad-ı vâkıfdan olan Hind âhar mekânda mütemekkine olmağla Zeyd'i vekil ve kaim-makam nasb idüb şart-ı vâkıf üzere tayin olunan galleyi ahz (u) kabz idüb masarıfına harç (ve) sarf itmeğe şer'an kadire olur mu? El-cevab: Olur. Es-Seyyid Ahmed müfti-i Amasya"

Ortaklık ile ilgili seçilmiş fetva örneği:

F. 194 "Zeyd karındaşları Amr ve Bekir ile bir yerde sakinler ve bazı sanatda müşterekler iken Zeyd'in âhar diyarda ve sanat-ı âharîde kesb itdiği malda Amr ve Bekir Zeyd'e iştirake kadir olurlar mı? El-cevab: Olmazlar. Es-Seyyid Ahmed müfti-i Niksar"

Kölelik ile ilgili seçilmiş fetva örneği:

F. 189 "Seyyid Ali, Sıvas'tan" "Zeyd'in rıkka münkad olan kulu Amr üç sene mukaddem Bekir-i gâib bana malik olub mülkünde iken beni itâk itmişdi deyu Zeyd'den dava itdikde Zeyd ben seni sekiz sene mukaddem Beşir'den semen-i ma'lûma iştirâ ve kabz idüb ol tarihden bu âna gelince mülkümde olub el'an mülkümsün deyu dava ve müddeâsına ikamet-i beyyine eylese Amr'ın davası mündef olub

Amr rıkkıyyet üzere Zeyd'in yedinde ibka olunur mu? El-cevab: Olunur. Es-Seyyid Mustafa"

Şahitlik ile ilgili seçilmiş fetva örneği:

F. 205 "Zeyd'den deyn-i şer'i iddia iden Amr şahid-i vâhid ile almağa şer'an kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. Yusuf müfti-i Zile"

F. 211 "Mehmed Tahir, Sıvas'tan" "Bir hususa şehadet iden Zeyd ve Amr'ın şehadetlerinde kendülere cerr-i mağnem olıcak şehadetleri makbule olur mu? El-cevab: Olmaz. Sıdkızade Ahmed Reşid"

İzinsiz inşaat ile ilgili seçilmiş fetva örneği:

F. 252 "Zeyd Amr'ın izinsiz arsa-i mülküne ihdas-ı bina eylese Amr kal' itdirmeğe kadir olur mu? El-cevab: Olur. Mehmed müfti-i Sıvas"

Hibe ile ilgili seçilmiş fetva örneği:

F. 75 "Bir karyeye malikâne üzere mutasarrıf olan evlad-ı vâkıfdan Zeyd karye-i merkumede olan vakıf anbarın harab olan mevâzını tamir itmek şartıyla ahali-i karyeye hums hissesini hibe itmiş iken Zeyd-i merkum tarafından karye-i merkume ve sair vakıf karyelerinde hâsıla olan mahsulatı ahza vekil ve şahne olan Amr bilâ vech-i şer'i karye-i merkume ahalii şart-ı merkume vefa idüb tamir itmişler iken mezburlardan hums talebine kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. Es-Seyyid Ahmed müfti-i Niksar"

Diyet ile ilgili seçilmiş fetva örnekleri:

F. 60 "Zeyd-i salihe kazılbaş deyu ve gözüne ve ağzına bestehliyeyim dimekle eza iden Amr'a ne lazım olur? El-cevab: Ta'zir. Es-Seyyid Abdurrahman müfti-i Tokat"

F. 267 "Eşirradan olan Zeyd talebe-i ilm olan Amr'a şetm-i tarik ile kâfir ve kızılbaş deyu şetm eylese Zeyd'e şer'an ne lazım olur? El-cevab: Rey-i hâkim ile ta'zir-i şedid lazım olur. Abdurrahman müfti-i Sıvas"

F. 56 "Hind'in ağzına yumruk ile urub bir salim dişini ihraç iden Zeyneb'e ne lazım gelür? El-cevab: Beşyüz dirhem gümüş virmek lazım gelür. Ahmed"

F. 129 "Zeyd Amr'ı dahil-i menziline girüb saruğu ile boğub ihlak eylese ba'de's-sübût Zeyd'e ne lazım olur? El-cevab: Diyet-i kâmile lazım olur. Es-Seyyid Ahmed müfti-i Niksar"

Alacak davası ile ilgili seçilmiş fetva örneği:

F. 50 "Nikola zimmi, Petrek'ten", "Zeyd Amr'a olan deynine mukır olub edada matli yoğiken Amr Zeyd'i teannüden habs itdirmeğe kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. Müftizade Ahmed"

Evladlık davası ile ilgili seçilmiş fetva örneği:

"Bir vakfın evladiyet (ve) meşrutiyet üzere vazife-i muayyene ile zaviyedarı ve mütevellisi olan Zeyd ve Amr vakfın kurâlarını füruht eyleyüb semenini kabz ettiklerinden sonra Bekir zuhura gelüb evlad-ı vâkıfdan olduğunu isbat ve şart-ı vâkıf üzere sülüs hisseye berat-ı âlişân ile mutasarrıf olub Zeyd ve Amr'dan şart-ı vâkıf üzere yedinde olan berat-ı âlişânın mantûkıyla hissesini taleb eyledikde Bekir, Zeyd ve Amr'dan hissesini ahza kadir olur mu? El-cevab: Olur. Es-Seyyid Numan müfti-i Sıvas"

Nikâh ve boşanma ile ilgili fetvalar.[7]

Satış ile ilgili seçilmiş fetva örneği:

F. 176 "Zeyd memlehasında zâhire ihraç olunmuş şu kadar yığın tuzunu Amr'a mücâzefe şu kadar akçeye bey' ve teslim ve mebliğ-ı mezburun bir mikdarını kabz ve bâkisini ecel-i ma'lume ile te'cil itmiş olsa bey'-i mezbur sahih olur mu? El-cevab: Olur. Bu suretde ol tuz Amr'ın zimmetinde iken mürur-ı eyyamla üzerine kar ve yağmur yağmakla şu kadar noksanlık terettüb itmiş olsa hâlâ Amr ol tuzdan zarar eyledim deyu mebliğ-ı mezburu tamamen virmem dimeğe kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. Es-Seyyid Mehmed müfti-i Sungur"

Mürur-ı zaman ile ilgili seçilmiş fetva örneği:

F. 160 "Zeyd on beş seneden ziyade bir karyeden bir beldeye nakl eylese ol karye için Zeyd'den garâmet mütâlebe olunur mu? El-cevab: Olunmaz. Es-Seyyid El Hac Süleyman müfti-i Erzincan"

Mud ile ilgili fetva örneği:

F. 26 "Müsakkafâtı kurû ve mezârî olan bir vakfın ma'mûlünbihâsında Zeyd'e tayin olunan bir mud hıntadan murad nedir? El-cevab: Vakfın olduğu yerin mısr-ı azminde itibar olunan kileden yiğirmi kiledir. Bu suretde Zeyd kendüye tayin kılınan bir mud hıntayı yiğirmi kile olarak mütevelliden taleb itdikde mütevelli vakfda nüsaade var iken falan diyarda itibar olunan muddan viririm dimeğe kadir olur mu? El-cevab: Olmaz. Es-Seyyid Ahmed müfti-i Amasya"

Beyyine ile ilgili seçilmiş fetva örneği:

F. 186 "Meşhur ve mütevâtirin hilafına ikame olunan beyyine makbule olur mu? El-cevab: Olmaz. Bu suretde Zeyd kadı meşhur ve mütevâtirin hilafına ikame olunan beyyineyi kabul ve mucibi ile hükm eylese hükmü nâfiz olur mu? El-cevab: Olmaz. Mehmed müfti-i Amasya"

Yemin ile ilgili fetva örneği:

F. 121 "Zeyd'in mütevellisi olduğu vakfın masrafına izn-i şer'i ile sarf eylediği masrûfun mikdarında yemini ile kavli makbul olur mu? El-cevab: Olur. Abdurrahman müfti-i Sıvas"

Muhakeme ile ilgili seçilmiş fetva örneği:

F. 213 "Mehmed Efendi", "Zeyd'in Amr ile bir hususa müteallik davası olmağla Zeyd kadıya varub Amr veya vekili hazır değil iken ol hususu dava ve müddeâsına bazı kimesneler şehadet itmeleriyle kadı husus-ı mezburu Zeyd'e hükm-i dübi'lam virse hükmü nâfiz ve i'lamı muteber olur mu? El-cevab: Olmaz. İsmail Asım" ■

1. Kâmil Kepeci, *Tarih Lûgati*, İstanbul, 1952, s. 123; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul, 1986, 2. baskı, s. 95; M. Z. Pakalın, *age*, I, s. 510.
2. Halil İnalcık, "Örf", *İA*, IX, s. 480.
3. Halil İnalcık, "Adâletnâmeler", *Belgeler*, II (1965), S. 3-4, s. 83-84; Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Gözlemler", *Belleten*, XXXVIII (1974), s. 662-663.
4. ŞŞS, 2/18; Elimizdeki 68 ve 234 numaralı fetvalar.
5. H. İnalcık, *agm*, s. 52; M. Akdağ, *age*, s. 420.
6. ŞŞS, 4/152'de kayıtlı Evâil-i Şaban 1211 tarihli emr-i âlişân.
7. Bu konu: S. Savaş, "Fetva ve Şer'iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, s. 504-547 ve Hasan Yüksel-Saim Savaş, "Osmanlı Aile Hayatına İlişkin Fetvalar", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, III, s. 876-897'de geniş olarak incelenmiştir.

OSMANLI KÜLTÜRÜNÜN ŞAHESERİ:

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ

NECDET SAKAOĞLU

Evliya Çelebi bin Derviş Muhammed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Kitap: İstanbul, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, xxxii + 498 s.

Bütün Osmanlı asırları için bir başyapıttan söz etmek gerekirse, hacmi, konusu, programı, içeriği ve giderek artan değeri kadar dili, üslubu ve betim zenginliği yönünden de *Seyahatname* ile kıyaslanacak bir başka eser gösterilemez. Belki bir hakşinaslık gereği, Kâtip Çelebi'yi (1609-1648) 49 yıllık kısa ömrüne sığdırdığı, aralarında *Cihannüma*, *Fezleke*, *Keşfü'z-zünun*'un da bulunduğu 22 özgün eseri ve dünya çapındaki ünü gereği, Evliya Çelebi'yle (1611-1682) anmak borçtur. Osmanlı yazıcılığının, çağdaş ve yaşıt bu iki eşsiz kalemini, giderek kararan bir devrin ortasında birer zühre gibi ışıldar bulmak ne kadar şaşırtıcıdır? Osmanlılığın, daha doğrusu Osmanlı kültürünün yüz akı bu iki fenomenin yaşamlarındaki koşutluklar çoktur: Aşağı yukarı aynı yıllarda, aynı yolları ve menzilleri kullanarak diyar diyar dolaşmaları, mansıp mevki peşinde koşmamaları, Evliya'nın kendisinin, Kâtip Çelebi'nin babasının Enderunlu olmaları, her ikisinin de zamanlarında değil ileride değer kazanacak konular seçmeleri, dönemlerinin sözde büyük âdemlerince küçümsenmeleri, bu nedenle de ne eserlerine ne özgeçmişlerine, tezkirelerde, sicillerde, üç beş nefes veya ilahi dizebilmiş bir tekke şeyhine ayrılan yerin bir cümlesi kadar olsun yer verilmeyişi... "Ketebeden Mustafa Çelebi" denilerek burun bükülen, yirmi yıl terfi ettirilmeden kâtiplikte çakılı tutulup ancak Şeyhülislam Abdurrahman Efendi'nin tavsiyesiyle lütfen ve merhameten kalfalık (halifelik) verilen Kâtip Çelebi'yi; hattatlıktan cündiliğe, şairlikten kuyumculuğa değin on parmağında on hüner varken Enderun'dan sipahi olarak çıkıp eyalet paşalarının peşinde dolaşan Evliya Çelebi bin Derviş Mehmed Zıllî'yi küçümseyişimiz, 17. yüzyılla da sınırlı kalmamış, yüzyılımıza kadar sürmüştür. Bizim kuşaklar bile daha ortaokul sıralarında Türkçe ve tarih öğretmenlerinden Evliya Çelebi'nin palavracılığını, seyahatnamesinin ise güvenilir bir eser olmadığını dinleyerek yetişmiştir. Ne acıdır ki geçen asırlarda Avrupalı araştırmacıların tanıtmalarından sonra biz de kibrimizi bir tarafa bırakıp sicillere, tezkirelere alınacak değerde görülmeyen bu iki aydınla övünmeye başladık!

Bu girişi noktalamadan zamanımızın bir aydınının adını da çelebilerin adlarının altına yazıp anmak gerekiyor: İki yıl önce yitirdiğimiz Orhan Şaik Gökyay (1902-1994). Evliya Çelebi ile Kâtip Çelebi'nin eserlerini güncelleştirmek, Türk harfleri ile yayımlamak, Gökyay'ın kafasından, kaleminden ve masasından eksik olmamıştı. Elbette ki en çok da *Seyahatname*'yi yeni harflerle kültürümüze kazandırmak istiyordu.

Yapı Kredi Yayınları arasında Şubat 1996'da yayımlanan *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1. Kitap: İstanbul*, "Sunuş" yazısından öğrendiğimize göre merhum Gökyay'ın 60'ar dakikalık 48 teyp kasetine okuduğu *Seyahatname*'nin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki yazma nüshasından hazırlanmıştır. Şimdi elimizin altında yepyeni, özenli bir cilt içinde, büyük boy, xxxii (sunuş-içindekiler-kaynakça) + 319 (metin) + 177 (dizin) olmak üzere 528 sayfalık, Yapı Kredi yayını *Haza Seyahatname-i cild-i evvel* var. Veya içeriği bakımından Evliya Çelebi'nin İstanbul destanı!.. Çünkü *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin birinci cildi, içerdiği efsaneler, menkıbeler, öyküler, söylenceler, nakiller ile olduğu kadar, renkli, şenlikli, secili anlatımı ile de İstanbul için yazılmış eşsiz bir destandır. Yapay söz sanatlarından arınmış, doğal ve akıcı Osmanlı nesrinin anlatım gücü ve armonisi Evliya'nın kaleminden bir destan sürükleyiciliğinde sular gibi akıp gitmektedir. İstanbul'un tarihi, efsaneleri, menkıbeleri, sarayları, camileri, kaleleri, kasabaları, köyleri, bağları, bahçeleri, cemaatleri, esnafı, alimleri, meczupları... kuşlarına varıncaya kadar tüm canlıları, kentin gelenekleri, tılsımları birer "epizot" diyebileceğimiz 228 fasılda aynı şiirsellikle anlatılmıştır. Bu düzeyde renk ve ayrıntı içeren bir başka kent kaynağı muhtemelen yoktur. Deryadan katre misali, bir mesiregâh betimini örnek verelim:

"Ve mesiregâh-ı deniz hamamı: Yine kayıklar ile cümle ehibbâ her cuma' günleri bu Eyyub şehri önündeki cezireler mâbeynindeki haliçlere girüb cümle âşıkan ü ma'şukan u müştakan bilâ vasıta birbirlerini der-agûş edüb felekden kâm alub deniz mâlikleri gibi âdem melekleri nilgûn futa ile şınaverlik ederler ve her cezirelerin çemenzarlarında 'ayş u nûş edüb gam-ı dünyayı feramûş edüb sohbet-i hassü'l-has ederler. Bu cây-ı müferrih dahi bir diyara mahsus değildir. İllâ şehr-i Eyyub'a mahsusdur."

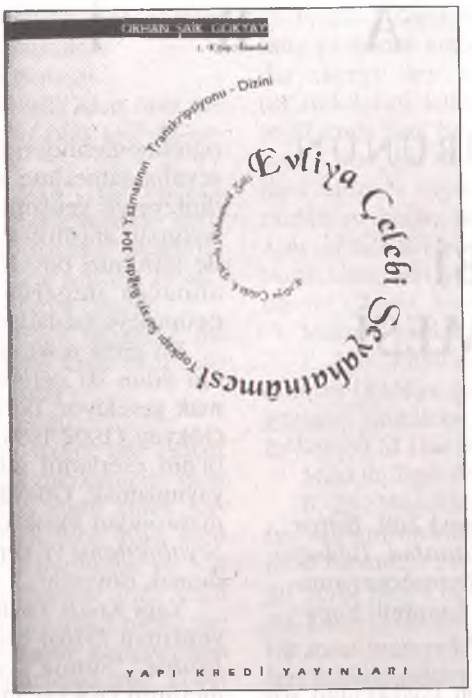

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin ilk 4 cildinin, Pertev Paşa Kütüphanesi nüshası esas alınarak Hicri 1314'te (1896) eski harflerle basımından tam yüz yıl sonra bu kez, 1. cildinin yeni harflerle ve son derece özenli bir baskı tekniği ile kültürümüze kazandırılması sevindiricidir.

Ancak, *Seyahatname*'nin bu transkripsiyon yayını üzerinde uzmanlarca birçok yönden eleştirilerin yapılması kaçınılmaz gözüküyor. Beklenir ki bunlar bir an önce yapılsın ve müteakip ciltlerde aynı hatalara düşülmesin. Örneğin, "Dizin"in tekniğine alışmak ve arananlara zaman yitirmeden metinde ulaşabilmek mümkün değildir. İkinci bir husus, Pertev Paşa nüshasını esas alarak Necib Asım'ın hazırladığı 1314 basımı ile, Topkapı Sarayı (Bağdat) nüshasından yapıldığı belirtilen bu transkripsiyon arasındaki çelişkiler, farklılıklar, eksiklik veya fazlalıklar her okuyanı tereddütlere, şüphelere düşürecek boyutlardadır ve bu konuda bir açıklama da yapılmamıştır. Gerçi her yazmanın nüshaları arasında farklılıklar söz konusudur. Ancak bunlar ayrı birer çalışmaya konu olmuş ise yayınlar arasındaki farklılıkların vurgulanması kaçınılmazdır. Oysa *İkdam* gazetesi sahibi Ahmed Cevdet'in, Necib Asım'ın yüzyıl önceki başarılı girişimlerine temas dahi edilmemiştir.

Yapı Kredi Yayınları'nın, Evliya Çelebi'ye layık bir yayın yapmak konusundaki özverisine teşekkür amacıyla bir tanıtma yazısını kaleme almazdan önce yeniyle eskiyi yer yer karşılaştırdık. Saptayabildiğimiz imla sorunlarının hepsine değinmemiz mümkün olmadığından yalnızca bir fasıldan birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

a) 1314 baskısında bu "On Üçüncü Fasıl"a şöyle girilmektedir:

"Saray-ı Atîk binasını beyan eder. İslambolun Karadeniz tarafına ve Galata ve Halice nâzır bir mürtefi' ve hevâdar mahalde Pozantin Kayser binası bir deyr-i kadîm var idi ki cevânib-i erbaası öyle çemenzar ve hıyâbân ile müzeyyen idi ki Cenâb-ı Rabb-i izzet ber-hevâ tayran eden ve ber-zemin seyran eyleyen vuhûş u tuyurun ve hayvanat-ı gûna gûnun enva'ını dırahsitan içre cem' buyurmuşdu." (s. 117)

b) Bu baskıda (aynı fasıl):

"Saray-ı atiki bina itdiğin beyan ider: Yine Sultan Muhammed Han Gazi harem-i muhterem olmak içün İslambol'un Karadeniz tarafına ve Galata Halici'ne nâzır bir mürtefi' arz-ı hevadar üzre Pozantin Kıral binası bir deyr-i kadim var idi kim canib-i erba'ası sur-misal beden beden bir divar-ı üstüvar idi. Bu deyrin canib-i erba'ası ile çemenzar ve hıyaban-ı kuyah itdi kim cenab-ı izzet berheva tayran iden ve ber-zemin seyran iden huş-ı tuyurun ve hayvanat-ı gûna-gûn enva'ı ol dırahistan içre mevcud idi." (s. 46)

Böyle farklılıklara hemen hemen bütün fasıllarda rastlanıyor. İmlalar arasındaki çelişkiler şayet transkripsiyondan kaynaklanmıyorsa Pertev Paşa nüshası daha sahih ve güvenilir gözükmektedir. Örneğin "cevanib-i erbaa" doğru, "canib-i erbaa" yanlıştır. "Galata ve Halice nâzır" ile "Galata Halici'ne nâzır"; "vuhuş u tuyur ve hayvanat-ı gûna gûn" ile "huş-ı tuyurun ve hayvanat-ı gûna-gûn" aynı anlamları vermiyor. "Hıyaban-ı kuyah" nedir? Dizinde ise "hıyaban/çengelistan-ı hıyaban"a yer verilmiş, "hıyaban-ı kuyah" veya "kuyah" verilmemiştir.

Çevrilen her sayfada farklı imlalar ve yanlışlar göze çarpıyor (s. 48): Üç satır yukarıda "monla", aşağıda "molla"; "Canib-i şarkdan ehl-i hirefe narh-ı terazu için ta'zir sahibi hakimdir" cümlesinde geçen "canib-i şark"ın doğrusu "canib-i şer'den" olmak gerekiyor. "...Muhtesib Ağasıdır ki..." doğrusu ya "İhtisab ağası" veya "Muhtesib ağa"dır. "... ehl-i sanayi'i hükm eden.." "...ehl-i sanayi'e hükm eder" olmalıdır. "Bu tertebe" acaba "bu mertebe" midir?..

Bunların, merhum Gökyay'ın okumasından değil, yazma nüshanın imlasından, kasetlerin deşifre edilmesi sırasındaki farklı algılamalardan, dizgiden kaynaklandığı muhakkaktır. Dostumuz İ. Gündağ Kayaoğlu, bilgisayar çıkışlarının İskender Türe, Fuat Recep ve Yücel Dağlı tarafından Viyana nüshasıyla karşılaştırılıp kontrol edildiğini "sunuş"ta belirtiyor. Aklımıza "Halep orda ise arşın burda" darbımeseli geliyor: Karşılaştırma, herkesin kolayca ulaşabileceği Türkiye'deki nüshalarla ve bir kez de 1314 basımı ile yapılmak gerekmez miydi? Sayın Kayaoğlu'nun "Gökyay, ömrü yetse, sağlığı izin verseydi, metnin problemlerini halleder, gerektiği yerlere notlar koyarak eseri mükemmel hale getirirdi" görüşüne biz de katılıyoruz. Hatta eklemek zorundayız ki Gökyay dünyaya dönüp doksan yıl daha yaşasa bu transkripsiyon çalışmasında kendi adına yapılan yanlışlıkları ancak toplayabilir! Kısacası Hoca bir bühtana uğramıştır. Bunda bir kusurları ve kültürümüze katkıdan başka amaçları olmayan Yapı Kredi Yayınları'nın yetkililerine yine de teşekkür ediyoruz. ■

MİZYAL K. ŞENGİL'İN KİTABI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

YÜCEL DEMİREL

Mizyal Karaçam Şengil, *Birinci Dönem TBMM'inde Düşünce Akımları (1920)*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1996, 263 s.

3 Mayıs 1996 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin üçüncü sayfasında Figen Atalay imzasıyla yayımlanan "Kopya Tezle Doktor Unvanı" başlıklı haber şöyle başlıyordu: "Bazı üniversitelerde 'uzman' ya da 'doktor' unvanları almak çok kolay. Çünkü, kimi bölümlerde tez aşamasındaki öğrenciler, hiçbir engelle karşılaşmadan aynı konuda daha önce yazılmış tezlerden büyük ölçüde yararlanabiliyor, hatta tezlerine referans aldıkları tezle aynı başlığı bile atabiliyorlar.

Bilimsellik ve özgünlük göz ardı edilerek 'bilgi kimsenin tekelinde değildir' mantığıyla aynı kaynakların aynı bölümlerinden alıntı yapılıyor. Tezlerin konuları aynı olunca ilgili kaynakların tümünü taramak da gerekmiyor, nasılsa önceki tezi hazırlayan taramış ve gerekli bölümleri tezine almıştır. Öyleyse, tez konusu olarak daha önce yapılmış bir konuyu seçmekle işin büyük bölümü tamamlanıyor."

Bu haberi okurken, ister istemez aklım, 1994'te İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitisü'ne sunulup kabul edilen ve geçtiğimiz nisan ayı içinde Cem Yayınevi tarafından yayımlanan Mizyal Karaçam Şengil'in *Birinci Dönem TBBM'nde Düşünce Akımları (1920)* başlıklı doktora tezine takıldı. Çünkü bu doktora tezinin savunulduğu 1994'ten tam 12 yıl önce, 1982'de, Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü'ne (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı) sunulup kabul edilmiş ve 1985'te Eskişehir'de Anadolu Üniversitesi Yayınları arasında yayımlanmış bir başka doktora tezinin başlığı Mizyal Karaçam Şengil'inkiyle büyük bir benzerlik gösteriyordu: *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*. Aradaki önemli bir fark ise şuydu: İhsan Güneş 1920-23 döneminin bütününü kapsamış, buna karşılık, 12 yıl sonra Mizyal Karaçam Şengil, çalışmasını Meclis'in faaliyet döneminin ilk yılı olan 1920 yılı ile sınırlamıştır. Acaba Mizyal Karaçam Şengil, İhsan Güneş'in çalışmasının 1920 yılı ile ilgili bölümlerinde bazı eksikler görerek aynı konuyu, yeni bilgiler ışığında ya da yeni bir bakış açısıyla bir kez daha ele almaya değer mi bulmuştu. Yoksa *Cumhuriyet* gazetesinin yukarıda zikredilen haberinde anlatılanların bir başka örneğiyle mi karşı kaşıyaydık? Bunun cevabını verebilmek için Mizyal Karaçam Şengil'in çalışmasına biraz daha yakından bakmak ve İhsan Güneş'inkiyle karşılaştırmak gerekiyor.

Mizyal Karaçam Şengil'in çalışmasının Birinci Bölümü'nün yer aldığı 1-71. sayfalar arasında Birinci Meclis açılmadan önceki dönem üzerinde duruluyor. Bölüm başlığı "Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne". İhsan Güneş'in kitabının Birinci Bölümü'nün başlığı da tamamen aynı: Meclis-i Mebusan'dan Büyük Millet Meclisi'ne! Mizyal Karaçam Şengil, bu bölümde, inkılap tarihi kitaplarından giderek ve yeni bir şey söylemeden tekrarlıyor. İşin ilginç yanı burada üzerinde durulan konuların hemen hemen tümü daha önce İhsan Güneş'in çalışmasında da incelenmiş ve Mizyal Karaçam Şengil'in bunlara eklediği kayda değer yeni bir bilgi ve tespit yok. Ayrıca, tıpkı genel bölüm başlığı gibi alt bölüm başlıkları da büyük ölçüde İhsan Güneş'in kullandığı altbaşlıklarla örtüşüyor. Örneğin: "Bölücülerin istekleri" (Şengil) - "Çeşitli etnik öğelerin istek ve eylemleri" (Güneş); "Bölgesel direniş örgütleri" (Şengil) - "Yöresel kurtuluş düşüncesi" (Güneş); "İngiliz himayesi" (Şengil) - "İngiliz mandacılığı" (Güneş); "Amerikan mandası" (Şengil) - "Amerikan mandacılığı" (Güneş); "Tam bağımsızlıkçı düşünce" (Şengil) - "Tam bağımsızlıkçı düşünce" (Güneş) vb. Başlıklarda, ele alınan konularda ve verilen bilgilerde büyük bir benzerlik olmasına rağmen Mizyal Karaçam Şengil'in çalışmasının Birinci Bölümü'nde İhsan Güneş'in kitabına yapılmış tek bir gönderme dahi yok!

75-159. sayfalar arasında yer alan ikinci bölümde Mizyal Karaçam Şengil "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" başlığını kullanmış ve bu bölümü iki ana alt bölüme ayırmış. Birincisi "Türkiye Büyük Millet Meclisi", ikincisi "Politik İlişkiler Ekseninde ideolojik Arayışlar". Birinci ana alt bölümde önce Meclis'in açılması, ardından Meclis Başkanlığı seçimi ve hükümetin kurulması ve Heyet-i Temsiliye'den İcra Vekilleri Heyeti'ne geçiş üzerinde duruluyor. Buraya kadar yine inkılap tarihi kitaplarında kolaylıkla bulunabilecek bilgiler özetlenmiş. Ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin adı üzerinde duruluyor. Burada da İhsan Güneş'in devreye girdiğini görüyoruz. Mizyal Karaçam Şengil Meclis'in adının nasıl bir evrim geçirdiği ve Türkiye Büyük Millet Meclisi adında nasıl karar kılındığı konusunu İhsan Güneş'in kitabından aynen alıyor. Kaynaklara yaptığı göndermelerin tümü, İhsan Güneş'in daha önce yapmış olduğu kaynak göndermeleriyle bire bir örtüşüyor! Ama hâlâ İhsan Güneş'in çalışmasına tek bir gönderme yok!

Mizyal Karaçam Şengil daha sonra birinci dönem TBMM'ndeki üye sayısı konusunu incelemeye başlıyor. Burada İhsan Güneş'in kitabının yanı sıra, Birinci Meclis'le ilgili olarak daha önce yapılmış bir başka incelemenin de devreye girdiğini

görüyoruz: Ahmet Demirel'in 1994 yılında İletişim Yayınları arasından çıkan *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup* başlıklı kitabı. Mizyal Karaçam Şengil'in Meclis üye sayısı üzerinde dururken verdiği sonuçlar ve yaptığı göndermelerin tümü daha önce Ahmet Demirel'in Meclis üye sayısı hakkında vardığı sonuçlarla ve bunlarla ilgili olarak başvurduğu kaynakların ilgili bölümleriyle bire bir örtüşüyor! Ama Ahmet Demirel'in kitabına yapılmış tek bir gönderme dahi yok!

Mizyal Karaçam Şengil daha sonra Meclis'le ilgili istatistikler vermeye başlıyor. Mesleki dağılımla ilgili olarak Frederick W. Frey ve Doğu Ergil'in çalışmalarına; yaş dağılımıyla ilgili olarak yine Frederick W. Frey ile Kurt Steinhaus'un çalışmalarına; Meclis'teki konuşma sıklığıyla ilgili olarak yine Frederick W. Frey'in çalışmasına gönderme yapıyor. Ama milletvekillerinin eğitim düzeyleri ve bildikleri yabancı dillerle ilgili iki tabloyu nereden aldığını belirtmek gereğini duymuyor ve bunların altına dipnot düşmüyor. Oysa bu iki tablo Ahmet Demirel'in kitabından aynen alınmış! Mizyal Karaçam Şengil, Ahmet Demirel'in kitabına burada gönderme yapmamakla kalmıyor, doğrudan kullandığı açıkça ortada olan bu kitabı kaynakçasına dahi koymuyor!

İkinci Bölümün "Politik İlişkiler Ekseninde İdeolojik Arayışlar" başlıklı ikinci alt bölümündeyse, sayfalar boyunca, esas olarak Türk-Sovyet ilişkileri üzerinde duruluyor. Bu konunun da daha önce başka çalışmalarda ayrıntılı olarak incelenmiş olduğunu ve Mizyal Karaçam Şengil'in konuyla ilgili olarak yeni bir bilgi vermediğini hemen baştan söylemek gerekiyor. Yine İhsan Güneş'in çalışmasına dönecek olursak, Güneş'in bu konuyu "Meclis'in Dış Politika Konusundaki Düşünce Yapısı - Şark'a Karşı İzlenen Politika" alt başlığıyla daha önce ele almış olduğu görüyoruz. Üstelik Mizyal Karaçam Şengil Meclis'teki Bolşeviklik tartışmalarını yine İhsan Güneş'in kullanmış olduğunu kaynakların ilgili sayfalarına gönderme yaparak anlatıyor. Ama kitabın başından buraya kadar İhsan Güneş'in çalışmasına gönderme yapmama konusundaki ısrar sürüyor!

Mizyal Karaçam Şengil kitabının 163-223. sayfaları arasında yer alan üçüncü bölümünde "İlk Anayasaya Doğru" başlığını kullanıyor ve bölümü iki ana alt bölüme ayırıyor: Birincisi "Sosyalist Partileşme Dönemi", ikincisi "Halkçı Düşüncenin Egemenliği". İlk ana alt bölümde üzerinde durulan konular ve incelenen Yeşil Ordu, Türkiye Komünist Fırkası, Halk Zümresi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası gibi sol örgütlerin İhsan Güneş'in çalışmasında da ayrıntılı olarak değerlendirildiğini görüyoruz. Artık anlaşıldığı üzere yine benzer kaynaklara göndermeler söz konusu. Mizyal Karaçam Şengil bu bölümde de konuyla ilgili yeni bir şey söylemiyor. Buna karşılık, kitap boyunca İhsan Güneş'in çalışmasına yaptığı tek gönderme bu bölümde yer alıyor: 190. sayfaya düşülen 64 nolu dipnotta "Yeşil Ordu'nun Meclis'te 70-80 kişilik bir grup oluşturduğu" söylentisiyle ilgili olarak İhsan Güneş'in kitabı kaynak gösteriliyor. Anlaşılan Mizyal Karaçam Şengil, İhsan Güneş'in kitabında, bu bilgi dışında kayda değer bir bilgi bulamamış! (mı?)

Üçüncü bölümün "Halkçı Düşüncenin Egemenliği" şeklindeki ikinci ana alt bölümünde de ele alınan konular ve varılan sonuçlar yine İhsan Güneş'in çalışmasında ele alınan ve varılan sonuçlarla büyük ölçüde örtüşüyor.

Mizyal Karaçam Şengil daha sonra sonuç bölümüne geçiyor ve ardından başka incelemelerde kolaylıkla bulunabilecek bazı temel belgeleri çalışmasının sonuna ek olarak koyuyor. Bu arada, kitabın kaynakçasında kullanılan sistematiğin bile İhsan Güneş'inkiyle aynı olduğunu da eklemek gerekiyor. "A. Belgesel Kaynaklar; B. Gazete ve Dergiler; C. Anılar ve Araştırmalar". Ama ihsan Güneş kaynakçasında yer alan makaleleri "Anılar ve Araştırmalar" içinde kitaplarla birlikte verirken, Mizyal Karaçam Şengil bunları ayırıyor. Böyle olunca kullandığı sistematiğe göre, "D. Makaleler" demesi gerekirken, her nedense MAKALELER diye büyük harflerle bir başlık atmayı tercih ediyor.

İhsan Güneş'in 1920-23 döneminin bütününü kapsayarak yapmış olduğu bir çalışma mevcutken, okur, 12 yıl sonra yapılan yeni bir çalışmadan, doğal olarak, ya yeni bilgiler ya da mevcut bilgilerin yeni bir bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesini bekliyor. Ne yazık ki Mizyal Karaçam Şengil'in incelemesinde bu iki unsurun ikisini de göremiyoruz. Mizyal Karaçam Şengil'in kitabını okuduğumdan bu yana, bu kitabın kendisine "Dr." unvanı kazandırmaktan başka bilim hayatına ne gibi bir katkısı olduğunu düşünüyorum. Ama, bu sorunun cevabını hâlâ bulabilmiş değilim. Ne yazık ki, galiba, yazının başında alıntılanan *Cumhuriyet* gazetesindeki habere ilişkin yeni bir örnekle karşı karşıyayız. ■

MATUZ'UN OSMANLI DİPLOMATİĞİNE ÖNEMLİ KATKISI

DR. ALİ İBRAHİM SAVAŞ

Josef Matuz, *Das Kanzleiwesen Sultan Süleymâns des Prächtigen*, Wiesbaden, 1974.

Osmanlı diplomatikasının gelişim tarihine önemli katkıda bulunan eserlerden biri de, kıymetli bilim adamı Josef Matuz'un sözü edilen doçentlik çalışmasıdır. Daha önce yapılan Osmanlı diplomatikası ile ilgili çalışmalar daha ziyade bu ilim dalının temel esaslarını araştırmaya yönelik olmuştur. Fakat Matuz'un bu eseri, daha önce araştırılmamış olan belirli bir dönemi esas alması yönü ile bir hayli ilginçtir. Bu eserde, sadece XVI. yüzyıla ait belgeler değerlendirilmemiş, aynı zamanda bu döneme ait diğer tarihi kaynaklar da kullanılmıştır.

Yazar, birinci bölümde Kanuni dönemi Osmanlı Devleti'nin yapısından bahsetmekte ve devlet ve hükümet kavramları arasındaki farkı incelemektedir. Divan-ı Hümayun'un işlevi ve üyeleri hakkında ise son derece ayrıntılı bilgiler vermektedir. Yine bu bölümde, Kanuni dönemi kançılaryası ile Kanuni öncesi ve sonrası kançılaryanın yapısını mukayese etmektedir; Kanuni'ye gelinceye kadar dar bir atmosferde cereyan eden fakat günden güne büyüyen ilişkiler, bu dönemde politik, askeri ve kültürel manada doruk noktasına ulaşmıştır. Kanuni, ataları gibi bütün devlet meseleleri ile bizzat ilgilenmek zorunda kalmamış, bütün bu işleri yapan ve meslekten yetişme memurların üstlendiği bir kançılaryaya sahip olmuştur. Bu birim bundan böyle bütün yazışma kurallarını yazılı olarak tespit etmiştir.

Kanuni'nin kançılaryasının, üç bölümden (kalem) -Beğlikçi Kalemi, Tahvil Kalemi (Nişan Kalemi ve Kise Kalemi olarak da adlandırılır) ve Rü'ûs Kalemi- oluştuğunu ifade eden yazar, bunların görev ve sorumluluklarını teker teker izah etmektedir. Bunların dışında, nişancı, reisü'l-küttab, defterdar ve tezkereci ve bunların kethüdaları da kançılaryaya uygun görevlere sahip memuriyetler olduğunu, sadrazamın henüz kançılarya (Bab-ı li, paşa kapısı, saray-ı âsafi) sahibi olmadığını ve bunun, 1654 yılında IV. Mehmed'in saltanatı döneminde ve Derviş Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı sırasında gerçekleştirildiğini ayrıntılarla anlatmaktadır. Ayrıca, daha sonra devlet işlerinde büyük nüfuz sahibi olacak olan sadrazam kethüdasının bu yıllarda sadrazamın özel sekreteri konumunda olduğunu ve devlet işlerine doğrudan müdahale edemediğini söylemektedir.

Divan-ı Hümayun'un diğer görevlilerinden bahseden yazar, vakanüvislik hizmetinin henüz mevcut olmadığını ve XVIII. yüzyılda ihdas edildiğini belirtmektedir.

Eserde, nişancılığın, reisü'l-küttablığın ve defterdarlığın tarihi gelişimi, vazifeleri ve Kanuni döneminde bu görevlerde bulunanların listesi de verilmektedir.

Eserin ikinci bölümünde ise, kançılaryanın işleyişi ile alakalı geniş bilgi verilmektedir; bu başlık altında üç önemli konu, o döneme ait tarihi belgelerin yardımı ile izah edilmektedir; ilk önce, belgelerin nasıl meydana geldiği ve hangi sebeplere binaen ve kimler tarafından tanzim edildiği anlatılmakta ve bol miktarda belge örneği sunulmaktadır. Önemli bir bilgi olarak, Osmanlı Devleti'nin bir hukuk devleti olduğu vurgulanmakta ve Kanuni Süleyman devrinde hazırlanan belgelerin, name, berat veya hüküm gibi hangi türden belge olurlarsa olsunlar, tanzim ediliş sebeplerine göre iki kategoride incelendiği; bunların, ya Divan-ı Hümayun'un dışından gelen taleplere bir cevap olarak, ya da merkezi yönetimin kendi inisiyatifi ile alınması gereken bir tedbir sebebiyle ve belgenin kendisinde bildirilen bir sebepten dolayı düzenlendiği anlatılmaktadır. Bundan sonra belgelerin kaydedilişi ile ilgili bilgi verilmektedir; yazar, Kanuni dönemine kadar belgelerin kaydı hususunun pek fazla ciddiyetle yapılmadığını vurguladıktan sonra, bütün belgelerin suretlerinin ilk defa Kanuni döneminde hazırlandığını ifade etmektedir.

Kanuni döneminde belgelerin nasıl kaydedildiği sorusuna ise, mühimme defterleri ile cevap verilmektedir. Yazar, sultan adına düzenlenen bütün belgelerin suretlerinin kaydedildiği bu mühimme defterlerinin, ilk defa Kanuni döneminde mi ihdas edildiği, daha önceden mevcut olup olmadığı hakkında kesin bilgiye sahip olmadığımızı söylemektedir; zira en eski mühimme defterinin 1544-1545 yıllarına ait olduğu bilinmektedir. Muhtemelen yine bu dönemde, şikâyet üzerine yazılan fermanların kaydedildiği ve aslında daha sonraki dönemlerde görülen şikâyet defterlerinin var olduğu muhakkaktır, zira Kanuni döneminde şikâyet üzerine yazılan fermanlar mühimmelere kaydedilmemiştir.

Sadrazamın yerine vekâlet eden kaymakamların seferler için düzenlediği rikâb mühimmeleri Kanuni döneminde mevcut değildir, zira kaymakamlık makamı daha sonra ihdas edilmiştir.

Mühimmelerin dışında kayıt işlemleri için kullanılan diğer bir şekil ise, fermanların kaydedildiği ahkâm defterleridir. Ayrıca mali evrakın kaydedildiği "maliye ahkâm defterleri de vardır.

Kanuni döneminde düzenlenen bütün belgelerin suretleri kronolojik bir şekilde mahall-i tahriri de belirtilerek kaydolunmuştur. Kaydolunan belgelerin metni özet bir şekilde fakat orijinaline uygun bir şekilde verilmiştir. Her belgenin üstünde itina ile bir şekilde "yazıldı" ibaresinin yazıldığı görülmektedir. Divan-ı Hümayun tarafından kaydolunan belgeler yine orada ve hazine ile ilgili belgeler ise, hususi arşiv niteliğinde olan defterhanede muhafaza edilmiştir.

Bu bölümde üçüncü olarak, düzenlenen belgelerin alıcıya nasıl teslim edildiği konusu işlenmektedir. Yazar bu konuda da son derece yeterli bilgiye sahip

olduğumuzu ifade etmektedir; belgeyi götüren genellikle belgede zikredilmektedir, bazı durumlarda ise, bu kişinin adı belgenin düzenlendiği dairede not edilirdi. Kanuni dönemine ait belgelerden, belgelerin alıcıya teslimi çok değişik şekillerde cereyan etmektedir. Mesela, çok sık olmasa da, belge alıcının bizzat kendisine divan toplantıları esnasında teslim edilebiliyordu; bu yüzden kayıt defterine "divanda verildi" ibaresi yazılmaktaydı. Bazı tevcih fermanlarının ve beratların bu şekilde verildiğine dair zengin belge örnekleri vardır. Beratlar özellikle berat emini denilen memur tarafından teslim edilirdi. Şikâyet üzerine hazırlanan belgeler ise, hem söz konusu yerin yetkili kadısına gönderilir ve hem de şikâyet sahibinin bizzat eline teslim edilirdi. Bu belgelerin üzerine, şikâyet sahibi bir kişi ise "dârende", birden fazla olduğu takdirde de "dârendegân" ibaresi not edilirdi. Dilekçe sahiplerinin dilekçelerini güvendikleri şahıslar aracılığı ile göndermeleri halinde ise, belgeler bu şahıslara teslim olunurdu. Kadılardan herhangi bir yazı getiren şahıslar bekletilir ve cevabi yazı bu şahıslara verilerek gönderilirdi; aynı şahıslara, gidecekleri güzergâhta bulunan üçüncü kişilere verilmek üzere de ferman teslim ediliyordu.

Babıâli'ye sözlü bildirimde bulunulması halinde de, bildirimde bulunanlara konu ile ilgili ferman verilip gönderiliyordu.

Belgelerde, belgeyi teslime memur olanların hüviyeti, çoğunlukla tam olarak verilmeyip, adam denilmekle yetiniliyordu. Fakat, tayin olunan elçilerin haricinde, yüksek rütbeli memurların da ferman götürmekle görevlendirildiği mühimmelerde kayıtlıdır. Fermanları götürmede görevlendirilen memurların başında da çavuşlar gelmektedir.

Dördüncü olarak, belgelerin muhafaza edilmesi hakkında bilgi verilmektedir. Genellikle, merkezi yönetim birimlerinin dışındaki birimlere gönderilen belgelerin orijinalleri merkezde kalmamaktadır. Bu yüzden sadece belge suretleri merkezde muhafaza edilmişlerdir. Kayıt işlemleri biten belgelere, *kayd şüd* "kaydedildi" ibaresi yazılır ve işlem gören belge (battal) muhafaza için merkez arşive gönderilirdi. Daha sonra At Meydanı'nda Defterhane'nin yanında bulunan merkez arşivin (Mahzen-i Evrak), Kanuni zamanında Yedi Kule'den yedincisinde olduğu sanılmaktadır.

Kançılaryada, belge kayıt defterleri, kanunlar ve yabancı devletlerle yapılan antlaşmaların metinleri, daha sonraki yazışmalarda örnek olarak kullanılmak üzere muhafaza edilirlerdi.

Belge suretlerinin ve kançılaryaya gelen belgelerin nasıl muhafaza edildiğine dair bilgiyi, XVIII. yüzyılın sonlarına ait olan vakanüvis Halil Nuri'nin kroniğinden öğrenmekteyiz. Buna göre belgeler, ehemmiyetlerine göre, kırmızı atlastan veya normal kumaştan yapılmış keseler içinde muhafaza edilirdi. Pek fazla ehemmiyeti olmayan belgeler ise paketlenerek muhafazaya alınırdı. Günlük yazılar rulolar halinde, bir ayda biriken rulolar torbalarda ve bir yıl içinde biriken belgeler ise sandıklara koyularak muhafaza altına alınırlardı; her sandığa, içindekileri belirten bir küçük etiket yapıştırılırdı. Kanuni zamanında da bundan başka bir yol izlendiği söylenemez.

Hukuki özelliği olan belgeler, gönderilen şahısların özel eşyası olarak muhafaza olunurdu. Kadılar, kendilerine gelen fermanları kendi hüccetleri ile birlikte sicillat defterlerine kaydederlerdi.

Şikâyetlere binaen hazırlanan ve kadıları muhatap alan belgeler, şikâyette bulunanın lüzumu halinde tekrar ibraz edebilmesi için kendileri tarafından muhafaza edilirlerdi.

Fermanlar da muhatapları tarafından özel eşya olarak muhafaza edilmişler ve övünç sebebi olarak görüldüklerinden de ayrıca itina görmüşlerdir. Fakat bir defaya mahsus olmak üzere fermanın yırtılıp çiğnendiği anlatılmaktadır; bu, II. Bayezid'in Rodoslu Saint Jean şövalyelerine verdiği barış teminatının Ahmed Paşa'ya gösterilerek, yaptığı kuşatmanın barışı ihlal ettiğinin hatırlatılması üzerine vuku bulmuştur.[1]

Tayin ve imtiyaz içeren belgeler ise, sahiplerinin yaşadığı müddetçe geçerli olmuşlardır; dolayısıyla mirasçıların fazla ilgisini çekmemiştir; yalnız, küçük çapta emlakin sahibini belirleyen belgeler bunun dışındadır.

Kanuni zamanında düzenlenen belgelerin orijinallerinin, o yıllarda Osmanlı Devleti ile diplomatik münasebetleri yoğun olan yabancı ülke arşivlerinde bulunması tesadüfi değildir. Bunlara, Venedik, Viyana ve Dubrovnik arşivleri örnek olarak gösterilebilir. Bu ülkeler de, Osmanlılarda olduğu gibi, kendilerine gönderilen belgeleri itina ile muhafaza ediyorlardı.

Çok sayıda orijinal name-i hümayun, zamanında Osmanlı topraklarında bulunan manastır arşivlerinde muhafaza edilmektedir. Buna Kudüs'teki Sinai Manastırı ve Custodia di Terra Santa arşivleri örnek gösterilebilir.

Ayrıca Sultan Süleyman'ın tuğrasını taşıyan belgeler Türk arşivlerinde de (Başbakanlık Arşivi) bulunmaktadır. Bu belgelerin bu arşivlere nasıl geldiği sorusu doğru dürüst cevaplandırılamamaktadır.

Eserin dördüncü bölümünde, Kanuni dönemine ait belge türleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu dönemde düzenlenen nameler (ahdname, fetihname, cevabname, tehdidname ve temlikname), hükümler (ahkâm-ı mühimme, ahkâm-ı şikâyet ve ahkâm-ı maliye), nişan ve sebeb-i tahrir yazıları geniş izahlar ve son derece doyurucu tahliller ile anlatılmaktadır.

Eserin sonunda ise, söz konusu döneme ait örnek olarak seçilmiş çeşitli belgelerin faksimilesi, metni ve Almanca tercümesi verilmiştir. Ayrıca bu belgelerin fiziki özellikleri ile alakalı bilgiler de bunlara eklenmiştir.

Matuz'un bu eseri, ihtiva ettiği konular açısından önemli olduğu kadar, Osmanlı diplomatikasının gelişim tarihini incelemede yöntem olarak spesifik bir dönemin nasıl ele alınabileceğini göstermesi açısından da büyük ehemmiyet arz etmektedir. Eser, tarihi belgeler ışığı altında hem Osmanlı diplomatikasının daha yakından bilinmesine katkıda bulunmakta ve hem de Osmanlı devlet teşkilatının söz konusu dönemde nasıl olduğu hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. ■

1. Josef von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, III, Graz, 1963, s. 27.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C. SAMSUN APT. NO. 57 K. 2 80200 / İSTANBUL

HABİTAT'IN ARDINDAN

170 ülkeden 20 bin katılımcı ile Anadolu ve İstanbul'un tüm tarihinde gördüğü en büyük uluslararası buluşma olan Habitat Zirvesinin en ağır yüklerini taşıyan kuruluşlardan biri Tarih Vakfı oldu. Vakfımız Sivil Toplum Kuruluşları Bilgi Merkezi, Anadolu'da Konut ve İstanbul sergileri, Habitat'la ilişkili yayınlar ve Taşkışla STK etkinlikleri kapsamında olmak üzere dört ayrı alanda ürün verdi. Ayrıca tüm ana eşgüdüm ve tanıtım toplantılarına katıldı.

Tarih Vakfı'nın Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ile yaptığı anlaşma gereği giriştiği Sivil Toplum Kuruluşları Bilgi Merkezi'nin ilk ürününün Habitat öncesi tamamlanarak kullanıma sunulması gerekiyordu. Bu güç operasyon zamanında tamamlandı. Her biri 500 sayfayı aşan ve önde gelen 1800 dernek, vakıf, meslek kuruluşu ve yurttaş girişimine ait bilgilerin yer aldığı bu İngilizce ve Türkçe katalogların ardında tahmin edilemeyecek büyüklükte bir emek yatıyordu. Başta Canan Big ve projenin eski koordinatörü Aydın Gönen olmak üzere İstanbul, Ankara ve İzmir'de onlarca kişinin katıldığı 10 aylık çalışma başarıyla sonuca ulaştırıldı.

Anadolu'da Konut ve İstanbul sergileri ve Darphane binalarının bu sergiler için hazırlanması Tarih Vakfı'nın son beş yıl içinde üstlendiği en büyük proje oldu. Bir buçuk yılda planlama ve uygulaması ile bu çapta bir kültür projesinin yüzlerce kişi ve kurumun desteği alınarak uluslararası standartlarla hayli küçük bir bütçe ile sonuçlandırılması kolay iş değildi. Sergileri gezen kişilerin neredeyse tümünden aldığımız çok övücü (hatta birçok durumda abartılı denebilecek sıfatlarla süslenmiş) değerlendirmelerden anlaşıldığı kadarıyla beklentileri de aşan bir başarı düzeyine ulaşıldı.

Sergilere eşlik eden ve daha ilk iki haftada sayısı 20'yi aşan konser, dans, tiyatro ve konferanslar Genel Sekreter Yardımcısı Bülent Özden ve tüm Tanıtma-Organizasyon grubunu hayli yordu, ancak bu sergilere ayrı, büyük bir tat kattı. Kısaca, İstanbul Müzesi için iyi bir başlangıç adımı atmış olduk; geçmişte yaptığımız dört sergi ile sağladığımız deneyimi nitelikçe farklı bir düzeye çıkardık; Darphane binalarını daha restorasyona başlamadan bile nasıl bir kültür merkezine dönüştürebileceğimizi kanıtladık. Habitat sergileri ve İstanbul Müzesi projesi ile görevli Genel Müdür Yardımcımız Münevver Eminoğlu ve yardımcısı Mehmet Yenen başta olmak üzere bu önemli adımlarda payı olan tüm kişi ve kuruluşlar bilim ve kültür yaşamımıza önemli bir armağan sundular, gelecek için umutlarımızı artırdılar.

Bu iki geniş çaplı sergi hazırlığının son aşamasında "korsan sergi" olarak andığımız bir başka sergi, "Darphane'den İstanbul Müzesi'ne" sergisi hepimiz için güzel bir sürpriz olarak kotarıldı. Cengiz Kabaoğlu'nun yaratıcılığı, Çelen Birkan'ın yönlendiriciliği ve Yapı Merkezi'nin maddi katkıları birleşince on beş gün içinde çok başarılı bir sergi üretildi. Böylece Anadolu'da Konut ve İstanbul sergilerini izleyenler bu sergilerin nasıl hazırlandığını ve projenin hangi sürecin ve bütünün parçası olduğunu kendilerine açıklayan bir çalışmayı izlemek olanağına kavuştular. Ayrıca geleceğin Darphane Müzesi'nin tadının küçük bir bölümünü de olsa tatma olanağına kavuştuk.

Tarih Vakfı olarak geçen Mayıs ayında 3000 sayfayı aşan 22 değişik yayını tamamladık. Yukarıda sözü edilen iki kataloga ek olarak Anadolu'da Konut ve İstanbul sergilerinin kitap-katalogları, sergiler için sponsor kuruluşlar ve Boyut Yayınevi ile ortaklaşa ürettiğimiz 6 çocuk kitabı, sergi broşürü, dört değişik sergi afişi, yine Boyut Yayınevi ile birlikte ürettiğimiz *İstanbul'da Müziğin Renkleri* kitap-CD'si, Doğan Kuban Hoca'nın büyük boy 500 sayfalık İngilizce "İstanbul Kent Tarihi" kitabı, İngilizce *İstanbul* dergisinin 5. sayısı, İngilizce ve Fransızca olarak hazırlanan İstanbul

tarihsel rehberleri, Vakfın İngilizce ve Türkçe tanıtma broşürleri planlandı, hazırlandı ve basılıp dağıtımı yapıldı. Çağatay Anadol'un başında bulunduğu yayın grubumuz bu kadarla da kalmadı. *Sicill-i Osmani* serisinin ilk iki kitabı ile Sayın Nuran Yıldırım'ın kurum tarihleri yazımı projelerimiz kapsamında hazırladığı 415 sayfalık *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi* kitabı da bu arada - ek işler olarak- tamamlanıp okuyuculara sunuldu.

Bu yüklü programa ek olarak 1 Haziran günü dört ülkeden katılımcılarla yapılan Müslüman Ülkeler Metropollerinde STK'lar paneli ile 10 Haziran günü yapılan Prof. Ahmet Yücekök'ün İstanbul'da STK'ların Gelişim Tarihi konferansı, tanıtım için fazla emek harcayamadığımız için ilgililerinin izleyebildiği toplantılar oldu. İnanç Farber canla başla bu toplantıların gereği gibi düzenlenmesine çalıştı.

Kısaca, Tarih Vakfı geçen ayların neredeyse tüm çalışanlar için adeta yorgunluktan tükenme dönemine dönüşmesi ve birçok başka sorumluluklarımızı erteleme pahasına önemli bir uluslararası projede deneyim kazandı. Ortaya koyduğumuz tüm ürünlerin eleştirilebilecek yanları olduğunun bilincindeyiz. Daha geçen ayların yorgunluğu içinde 13 Haziran günü Anadolu'da Konut ve İstanbul sergilerinin vakıf içi değerlendirme toplantısını yaptık. Eylülde çok daha derinliğine bir çalışmayı örgütlemeye karar verdik. Öteki alanlarda da, hep daha iyiyi aramayı ve bu arada çuvaldızı kendimize batırmayı sürdüreceğiz. Uluslararası standartlarla nitelikli, umut verici bir çalışmanın, var olanla tatmin olmayıp böyle bir yaklaşımı gerektirdiği bilinci, Tarih Vakfı'nın en önemli itici gücüdür.

...VE SERGİLER AÇILDI

Yüzyılın son zirvesi olarak İstanbul'da toplanan Habitat II çerçevesinde düzenlediğimiz "Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme" ile "Dünya Kenti İstanbul" sergilerinin açılışını 31 Mayıs 1996 Cuma akşamı yaptık.

Tarihi Darphane binalarında bu iki büyük sergi nin yanı sıra aynı akşam hazır olan "Darphane'den İstanbul Müzesi'ne Sergisi" de nefes nefese açıldı. Bu üç serginin ne koşullarda hazırlandığını sergi koordinatörleri yazacağı için burada sadece açılış kokteylinden söz edeceğiz.

Günler süren koşuşturma, heyecan, hazırlık artık son aşamasına gelmişti. İşte sergiler açılacak ve kamuoyunda tartışılacaktı. Tüm vakıf çalışanları son ana kadar her şeyin tamam olması için uğraştılar. Saat 17.30'da konuklarımız gelmeye başladı. Konuklarımızın çoğu bizim kadar heyecanlıydı, bir an önce sergileri gezmek istiyorlardı. Ancak biraz daha sabredeceklerdi, çünkü önce bir açılış konuşması yapılması gerekliydi. Bu konuşma Yönetim Kurulu Başkanımız Prof. Dr. İlhan Tekeli tarafından yapıldı. Tekeli sergilere gelinen süreci anlattı ve emeği geçenlere teşekkür etti. Arkasından yabancı misyondan politikacılara, gazetecilerden sanatçılara, bilim dünyasından iş dünyasına ve dini cemaat temsilcilerinden sivil toplum kuruluşları temsilcilerine kadar kalabalık bir davetli grubu sergileri gezmeye başladı.

Panolar, maketler, dijital ortama geçirilmiş görüntüler, CD'ler... Kısacası değişik bir sergileme tekniği ve değişik sergiler. Konuklarımız hayranlıklarını belirtiyorlar ve sürekli sergileri hazırlayan ekibi kutluyorlardı. Bu övgüler Prof. Dr. Yıldız Sey ve Prof. Dr Afife Batur'a yöneliyordu; ancak onlar da ekiplerini öne sürüyorlardı. Yıldız Sey, Şeyda, Zeynep, Nurdane, Ela, Burçak ve Nevresnur başta olmak üzere bölüm sorumluları ve tasarımcıların desteği ile bugüne gelindiğini vurgularken, Afife Batur, Pelin, Gökçen, Mert, Filiz ve bölüm sorumluları ile tasarımcıların işi sahiplenmelerini hatırlatıyordu. Elbette sergilerin İdari İşlerden Sorumlu Koordinatör Yardımcısı Canset ile Teknik İşlerden Sorumlu Koordinatör Yardımcısı Fulya da çok yorulanlar arasındaydı; ama bu yorgunluk güzel bir yorgunluktu. Sergilerin incelenmesinden sonra arkadaki büyük avluya geçildi ve Armada Oteli'nin ikramı başladı. Anadolu'da Konut ve Yerleşme Sergisi'ne geçen avluda Grup Klasik, küçük bir dinleti sunarken, M avlusunda da Müfide-Sonay-Aybars üçlüsü, Aybars'ın gitarı eşliğinde konuklara güzel bir repertuvarla hoş geldiniz dediler. Armada'nın dürümü, nohutlu pilavı, midye dolması (8 tane yiyenler var) portakallı irmik helvasının tadı çok güzeldi.

Açılış akşamı Erdal İnönü eşi Sevinç İnönü ve kız kardeşi Özden Toker ile birlikte sergileri gezdi. Konuklarımız arasında bulunan Kültür eski Bakanı Timurçin Savaş, İstanbul Büyükşehir Belediyesi eski Başkanı Prof. Dr. Nurettin Sözen, Darüşşafaka Vakfı Başkanı Cahit Özden, Fener Rum Patriği Bartolomeos, Rockefeller Vakfı yöneticisi Clifford Chanin, Vitali Hakko, Selçuk Erez, Oral Çalışlar, İpek Çalışlar, Duygu Asena, Nilgün Cerrahoğlu, Neşe Düzel ilk kutlayanlardan oldular.

Bu akşamın "mimarları" Hilal, Nuran, Bülent, En-

gin ve Yeşim başta olmak üzere elbette tüm vakıf kadrosuydu. Ayrıca sergilerde görev yapmak üzere kadromuza katılan her biri iki lisan bilen üniversiteli gençler de canla başla çalıştılar. Biz onları çok sevdik, onlar da ilk işlerini çok seviyorlar.

Açılışta da her olayda olduğu gibi hüzün ve sevinç bir aradaydı. Hazırlıklar sırasında son ana kadar iş başında olan ancak o gece kalp krizi geçiren babasının yanına giden Sergilerden Sorumlu Genel Müdür Yardımcımız Münevver Eminoğlu'nun eksikliğini hissettik. Bu bizim hüznümüzdü. Bilinen alçakgönüllülüğü ile sergi görevlisi gençlerin elini sıkan Erdal İnönü de gençlerin sevinci oldu.

Açılış akşamı ve Habitat II geride kaldı. Ancak sergilerimiz 31 Temmuz'a kadar devam ediyor. Eğer şu ana kadar sergileri gezmediyseniz biraz daha zamanınız var. Hemen tarihi Darphane binalarına geliniz ve üç sergiyi de geziniz. Anı eşyaları, kitaplar, CD'ler ilginizi çekiyorsa onlar da var.

Sizi bekliyoruz...

Bir "Korsan Sergi" nasıl hazırlandı?

Söyleseler inanmazdım!.

Bir yıldır hurda ve buluntu deposu olarak duran, soğuk, ürkütücü bir mekânın yirmi gün içinde sımsıcak, ilginç bir sergi mekânına dönüşebileceğini, her bir öğesinin tam hakkını veren bir sergilemenin de aynı süre içinde gerçekleşebileceğini düşleyemezdim.

Aslında KA-BA grubu, bir yılda Darphane'de neler yapıldığına ilişkin bir sergi yapma fikri üzerinde ne zamandır duruyordu, bu konuda somut bir öneriyi ise Nisan başında vakfa iletmişti. Bunun iyi olacağından kimsenin şüphesi yoktu ama kaynak bulma sorunu vardı. Nisan ayı esas iki büyük serginin en sancılı ayı olduğu için de bu konuda bir gayret sarf etmeye pek olanak olmadı. Ama büyük sergilerin yoluna girdiğine ilişkin ilk işaretler belirir belirmez bir arayışa girişildi. Yapı Merkezi'nden serginin yapılmasını mümkün kılacak desteğin geldiği müjdesi verildiğinde sergi açılışına yalnızca 20 gün vardı ve ortalıkta bir taslak öneriden başka hiçbir şey yoktu.

İlk önce işe serginin kapsamını genişletmekle başladık: Yalnızca Darphane'de neler yapıldığını değil, bunların hangi bağlamda ve neden Darphane'de yapıldığını da anlatacaktık. Ondan sonra hummalı bir faaliyet başladı: Cengiz Kabaoğlu mekânın içinde dört dönerek asit şişelerinin nasıl dizileceğini, üstlerine nasıl bir ışık vurdurulacağını, her biri birkaç yüz kilo ağırlığındaki taşların avluya nasıl taşınıp yerleştireceğini, üzerlerine buluntu cam kiremitlerle nasıl bir saçak yapılacağını, terazilerin ve daraların nereye asılacağını anlatmaya girişti. Mehmet Yenen de bu koşuşturmada birkaç gün Cengiz'in yanında yer aldı, önerilerin somutlanmasına katkı koydu. Bu yaratıcı düşünceleri hayata geçirmek için tüm KA-BA ekibi, Ankara'daki büro da dahil olmak üzere, seferber oldu; detaylar çizildi, malzemeler ayıklanıp seçildi, etiketler hazırlandı. Yapı Merkezi'nin şantiye ekibi, taşeronlar da kullanarak mekândaki imalatları inanılmaz bir süratle gerçekleştirdi: Geçici saçak ve döşeme, korkuluklar, pano taşıyıcıları, terazi taşıyıcıları, peş peşe mekânda yerlerini aldılar.

Serginin bu görsel hoşluklar dışında da bir şeyler anlatması gerekiyordu, bu da diğer iki sergide olduğu gibi panolar aracılığıyla yapılacaktı. Günler ve geceler boyu metin yazarları ve panolara girecek görsel malzeme seçicileri olarak Aylin Öney, Burçin Altınsay ve ben, panoların tasarımını ve uygulamasını gerçekleştirecek Suzan Kentli arkadaşımızla birlikte çalıştık. Burçak Madran ve Nazan Işık diaların çoğaltılmasında, Ebru Salmaner ve Nur Tezel sergi broşürünün hazırlanmasında, Leyla Neyzi sergi mekânının karanlık bir köşesinde dinletilen -ve de çok ilgi çeken- eski Darphane işçileriyle yapılan sözlü tarih çalışmasında katkıda bulundular. Bir yandan Güneş Karabuda yönetiminde Akademi prodüksiyonun gerçekleştirdiği, "Darphane'den İstanbul Müzesi"ne belgeselinin son rötuşlarıyla uğraştık, bir yandan serginin "etkileşimli" olmasını sağlayacak soru formlarını hazırladık. Murat Germen'in Darphane'nin vakfa devredildiği ilk durumunu ve yapılanların her bir aşamasını belgelemek amacıyla çekmiş olduğu diaları göstermek için iki "slide-projector"e ihtiyacımız vardı, burada da Güven Birkan imdadımıza yetişti. Her zamanki titizliğiyle önce ön araştırmasını yaptı, seçimimize yardımcı oldu, alındıktan sonra da ilk denemesini yaptı. O sırada birileri de perde ve rafla uğraşıyordu. Tüm süreçte sakin desteğiyle Münevver Eminoğlu hep arkamızdaydı.

Ve nihayet beklenen an geldi: Sergi açılıyordu! Az biraz eksiğiyle her şey yerli yerindeydi ve ilk girenlerin hayranlık ifadeleri yorgunluk ve uykusuzluktan gerilmiş yüzleri rahatlatmaya yetti. Eksikler birkaç gün içinde tamamlandığında "Korsan Sergi" Darphane'de en ilgi çeken mekânlar-

dan biri olmuştu bile. Orhan Silier bir kez daha haklı çıkmıştı, istenirse başarılabilinirdi.

Bir arkadaşımızın doğumunu, bir diğerinin bel fıtığı ameliyatını hızlandırmakta bir etkisi oldu mu bilemiyorum ama bu serginin uyumlu bir ekip çalışmasının iyi bir örneğini oluşturduğu muhakkak.

Çelen BİRKAN

Albrecht Berger'in Konferansı ve Bizans Maketleri...

"Dünya Kenti İstanbul" sergisinde maketler izleyicilerin yoğun ilgisini çekiyor. 6 Haziran 1996 günü saat 11.00'deki Albrecht Berger konferansını izleyebilenler 1:2000 ölçekli "1200'lü Yıllarda Konstantinopolis" ve 1:500 ölçekli "1200'lü Yıllarda Hippodrom ve Büyük Saray" maketlerinin nasıl tasarlandığını ve hazırlandığını bu maketlerin başında konunun uzmanından dinleme şansını yakaladılar. Orada bulunamayanların da ilgisini çekeceğini düşündüğümüz bu konferansı kısa bir özet olarak aktarmak istiyoruz. Bizans dönemi İstanbul'u ve Anadolu'su konularında uzman olan ve ayrıca kutsal metinler üzerine etütler yapan Doç. Dr. Albrecht Berger "Dünya Kenti İstanbul" sergisi için yukarıda sözü edilen iki maketin bilimsel danışmanlığını yaptı.

Berger önce 1200'lü Yıllarda Konstantinopolis maketinin başında, Konstantinopolis'in 1100 yılı itibariyle ele alındığını çünkü 1204'te kentin Haçlı Seferleri esnasında büyük ölçüde tahrip edildiğini vurgulayarak, ilk asırlarda 200-300.000 nüfusa sahip olan kentin 9. yüzyılda nüfusunun 40-50.000'e kadar düştüğünü ancak bu tarihten itibaren uygulanan yeni bir yapılaşma hareketiyle 1200 yıllarında en iyi dönemine ulaştığını ve tekrar bir büyük merkez haline geldiğini belirtti. Latin istilasından sonra bir düşüş olduğunu, 1453 yılında ise kentin nüfusunun 40-50.000 olduğunu ilave etti.

Eski Konstantinopolis'in nasıl olduğunun tam olarak bilinemediğini bugün geriye 25 kadar kilise, birkaç saray kalıntısı ve kimi dikilitaşların kaldığını, yolların önemli binaların yerine göre tespit edilebildiğini belirtti. Bugün ayakta kalan yapılar arasından Kız Sütunu, Çemberlitaş Sütunu, Kariye Camii, Zeyrek Camii gibi örnekler verdi. Bugünkü Kadıköy ve Üsküdar civarında ise o dönemlerde pek az konut ve birkaç kilise olduğunu ifade etti. Bugünkü Kurşunlu Mahzen Camii'nin o dönemlerdeki işlevinin ise Haliç'te en son 1453'te kullanılan ünlü zincirin bağlandığı burç kulesi olduğunu belirtti.

Ayasofya yanındaki Büyük Saray'ın binaların zorunlu olarak biraz büyük tutulmasından ötürü 1:500 ölçekli ayrı bir maket olarak ele alındığını ifade etti.

Söz alan sergi koordinatörü Prof. Dr. Afife Batur, maket malzemesi olarak tik kaplama ve masif tik kullanıldığını ve maketin yapımını Varujan Yurtgülü ve Orhan Çankaya ekibinin gerçekleştirdiğini belirtti.

Daha sonra Saray çevresinin ele alındığı diğer maketin anlatımı başladı. Bu sarayın İmparatorun, 1200'lerde Tekfur Sarayı'na taşınmadan önce yaşadığı saray olduğunu belirten A. Berger; maketteki kullanılan gösterimde ise bilinmeyen yapıların şeffaf diğerlerinin renkli yapıldığını belirtti.

Bugün saray bölgesinden hemen hiçbir önemli yapı kalmadığını, ancak yazılı metinlere dayanarak bir rekonstrüksiyonun düşünülebileceğini, kendisinin de bunu denediğini ve rekonstrüksiyonun yoruma açık olduğunu söyledi.

Bugün mevcut yapılar Ayasofya, Aya İrini, Küçük Ayasofya ve surlar hakkında bilgi verdi. Büyük Saray'dan sonra imparatorların bir süre de etrafını surlarla çevirdikleri Bukoleon Sarayı'nda yaşadıklarını söyleyerek çevre yapılar, Nea Kilisesi, Faros Kilisesi, Senato Binası, Zeuksippos Hamamı, Ayia Eufemia Kilisesi ve diğerlerini anlattı. Maketin önemli bir parçası olan Hippodrom ve "Revaklı cadde"nin (antik Mese, bugünkü Divanyolu) özelliklerini tanıttı.

Prof. Dr. Afife Batur maketin yapımında farklı tonlamalar ve renkler uygulanmış pleksiglas kullanıldığını ve yapımı Y. Mimar Mehmet Şener ve Arif Hüküm ekibinin gerçekleştirdiğini belirtti. Maketlerin kendisinin ve Prof. Dr. Ayla Ödekan'ın Dr. Berger'le birlikte yaklaşık altı ay süren ve iki mimarın çizimlerini yaptığı yoğun bir ofis çalışmasının ürünü olduğunu ve sergideki tüm maketlerin ilk kez gerçekleştirilen yapıtlar olduğunu vurguladı.

Vakıflar Forumu

Tarih Vakfı Habitat II kapsamında 31 Mayıs-1 Haziran günleri yapılan Vakıflar Forumu'na katıldı. Türkiye'deki organizasyon çalışmaları Üçüncü Sektör Vakfı tarafından yapılan ve ülkemizden ve dünyadan 200'ün üzerinde vakfın katıldığı Vakıf

lar Forumu bu türden ilk toplantı olduğu için olumlu bir gelişme oldu. Vakıflar Forumu, temsilci başına 210 dolar gibi yüksek bir katılım bedelini ödeyerek ülkemizden çok sayıda vakfın birbirini tanımak üzere katıldıkları bir toplantıydı. Sabancı Center'da yapılan forum çalışmalarında, biçimden ve protokol konuşmalarından çok içeriğe ağırlık verilebilseydi ve evsahibi kuruluş bu rolünü ve dağıtılan yayınları hazırlama sorumluluğunu her adımda kendini ve yöneticilerini tanıtmak için değerlendirmeseydi, çalışmalar daha da verimli ve uzun erimli olabilirdi. Çalışmaları pratik sonuçları ve entelektüel ürünleri bakımından verimli kılacak ve karşılıklı güveni geliştirecek ilişki modellerinin ve alışkanlıkların zamanla gelişeceğini umuyoruz.

Müslüman Ülke Metropollerinde Kamusal Alan ve STK projesi sonuçlandı

Türkiye'den Tarih Vakfı, Ürdün'den Al Urdun Al Jadid Research Center, Lübnan'dan Lebanese Center for Policy Studies, Fas'tan King Abdul Aziz Vakfı'nın katılımı ve Rockefeller Vakfı'nın desteğiyle gerçekleşen Müslüman Ülke Metropollerinde Kamusal Alan ve Sivil Toplum Kuruluşları projesinin sonuçları İstanbul'da 1-2 Haziran 1996 tarihleri arasında yapılan toplantılarda tartışıldı.

Toplantılara Tarih Vakfı'nı temsilen Proje Sorumlusu Prof. Dr. Ahmet Yücekök, Mehmet Alkan, Proje Danışmanı Prof. Dr. Nilüfer Göle ve Orhan Silier, Ürdün projesini temsilen Prof. Musa Shtewi, Prof. Hani Hourani, Lübnan projesini temsilen Paul Salem ve Michael Young, Fas projesini temsilen Muhamed Sghir Janjar, Driss Mansouri ve Abderrahman Rachik, Council on Foreign Relations'ı temsilen Jim Piscatori ve Rockefeller Vakfı'nı temsilen Clifford Chanin katıldı. Toplantının ilk bölümü araştırmaları gerçekleştiren proje sorumluları arasında vakfımızın Eminönü binasında gerçekleştirildi. İngilizce-Fransızca simultane çeviri ile gerçekleşen toplantıların ilk bölümünde proje sorumluları kamusal alan kavramını ve ülkelerindeki sivil toplum kuruluşlarının kamusal alana etkisini, birbirleri ve devlet ile ilişkileri konularını tartıştılar.

Toplantıların ikinci bölümü Habitat II NGO Forum kapsamında Konferans Vadisinde Taşkışla binasında gerçekleştirildi. Panel şeklinde gerçekleştirilen toplantıya Rockefeller Vakfı temsilcisi oturum başkanı ve her ülkenin proje sorumlusu konuşmacı olarak katıldı. 30 kadar dinleyicinin katılımıyla gerçekleşen toplantıda araştırma sorumluları sivil toplum kuruluşlarının kendi ülkelerindeki konumlarını anlattılar. Organizasyonda yaşanan ufak tefek aksamalara rağmen NGO Forum kapsamında var olan dostluk ve barış havası görülmeye değerdi.

Toplantının üçüncü ve son bölümü 2 Haziran günü yine Tarih Vakfı'nın Eminönü binasında proje gruplarının katılımıyla gerçekleşti. Bu bölümde projelerin geleceğe yönelik neler vaat ettiği, nasıl geliştirilebileceği ve projeye katılan kurumlar arasında daha etkin bir işbirliğinin nasıl gerçekleşebileceği tartışıldı. Toplantıların bu ikinci ve son günü Boğaz'a karşı yenen hoş bir akşam yemeği ile son buldu. Toplantılardan geriye bir işi daha başarmanın verdiği kıvanç, gelecekte yapılacak yeni araştırma projeleri için şevk ve kurulan yeni dostluk ve bilimsel işbirliği bağları kaldı.

İstanbul Sivil Toplum Kuruluşları Tarihi Konferansı

Rockefeller Vakfı'nın desteğiyle gerçekleşen Müslüman Ülke Metropollerinde Kamusal Alan ve Sivil Toplum Kuruluşları Projesinin Türkiye'ye ait bölümü Habitat II NGO Forum kapsamında 10 Haziran 1996 tarihinde bir konferansla tanıtıldı. "İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları Tarihi 1856-1996" konulu konferansı Prof. Dr. Ahmet Yücekök verdi. Konferansta Müslüman ülke metropollerinin en büyüklerinden biri olan İstanbul'daki sivil toplum kuruluşlarının 19. yüzyıl ortalarından günümüze kadar olan tarihi ve gelişimleri anlatıldı. Bu kuruluşların geçmişten günümüze birbirleriyle ve devletle olan ilişkileri ve kamusal alana etkileri anlatılan konular arasındaydı.

Afet İnan Tarih Araştırmaları Ödülü veriliyor

Afet İnan Tarih Araştırmaları Ödülü Prof. Dr. Afet İnan'ın çocukları Arı İnan ve Prof. Dr. Demir İnan ile Tarih Vakfı ortak girişimiyle 1996 yılında da verilecek.

Haziran ayında aile ile Tarih Vakfı arasında imzalanan protokole göre ödül yurtiçinde veya yurtdı-

sında yapılmış bir veya birkaç eser sahibine/araştırmacıya verilecek.

Ödül kazanacak eser/araştırma Tarih Vakfı Yönetim Kurulu tarafından belirlenecek dört üye ve aile bireylerinden birinin katılımıyla oluşan jüri tarafından seçilecek.

Ekim ayında yapılacak törenle sahibine verilecek ödül için başvuracakların Eylül 1996 sonuna kadar son beş yılda yapılmış eserlerini (akademik tezler de olabilir) beş nüsha olarak özgeçmişleriyle birlikte Tarih Vakfı'na iletmeleri gerekiyor.

Ödül ülkemizde kadın hakları ve tarih araştırmaları konusunda ayrı bir yeri olan Prof. Dr. Afet İnan'ın anısını yaşatmak ve genç araştırmacıları teşvik etmek amacıyla veriliyor.

Aile Albümleri Sergisi sponsor arayışında...

Daha önce aile albümleri ile ilgili çalışmalarımızdan yine bu satırlarda bahsetmiştik. Amacımız ulaşabildiğimiz ailelerle yaptığımız kapsamlı çalışmalar aracılığı ile tarihi daha içerden bir dille sizlere aktarabilmek. Hazırlayacağımız sergi için ailelerle görüşmelere devam ederken, aynı zamanda yeni ailelere ulaşmayı hedefliyoruz. Şimdi biraz gözümüzü Anadolu'ya çevirdik. Ancak fotoğraf çektirmek Anadolu'da daha geç başladığı için, durum biraz zor. Ama İstanbul dışından gelen bazı fotoğraflar da oldukça renkli ayrıntılarla bizi heyecanlandırıyor. Gördüğünüzde Amerika'da bir tarlada çalışan işçiler olduğuna "yemin etsem başım ağrımaz" diyebileceğiniz bir fotoğrafın Söke'de çekilmiş olduğunu öğrendiğinizde ya da İstanbul'dan Uruguay'a göç etmiş bir ailenin fotoğrafları ile karşılaştığınızda aklınız iyice karışıyor. Tek tek birey öyküleri inanılmaz zenginlikteler. Bulduğumuz birçok fotoğraf, sanki, bir babaannenin torununa anlattığı geçmiş günler öykülerinin sahiciliğine, hiçbir kitapta okuyup da bulamayacağınız bilgilere sahipler. Tabii, sadece fotoğraflar değil, ailelerin elinde kalan birçok belgeye, günlük kullanım eşyasına da önem veriyoruz. Bunları illa paha biçilmez olması gerekmiyor, hatta bizi daha çok ilgilendiren, bir ayakkabı, birkaç düğme, kırık dökük bir oyuncak gibi nesneler. Onlar evlerin vitrinlerde sergilenmediklerinden mi nedir, daha içtenler.

Ailelerin bireysel öykülerini ön plana çıkarmayıp, onların özel dünyalarında "paparazilik" yapmayıp, sosyal, siyasal, dini vb birçok düzlemdeki yaşantılardan kesitler verebilmek bizim için daha öncelikli. Örneğin şimdiye kadar ulaşabildiğimiz ailelerden biri aracılığı ile oldukça kapsamlı Türkiye'deki eğitim tarihini içeren fotoğrafları sergileyebileceğiz.

Ayrıca bu serginin ikinci ağırlık noktasını da eğitimle ilgili çalışmalar oluşturacak. Çocuklar ve yetişkinler kapsamında hazırlanacak bir dizi programla, soyağacı çıkarmaktan, eski eşyaları koruma tekniklerine, tarihleri, orijinleri bilinmeyen materyallerin araştırılmasına, çocuklarla sözlü tarih çalışması yapmaktan, drama çalışmalarına kadar uzmanlarla birlikte yapılacak çalışmalar hedefliyoruz.

Aklınızda bulunsun, aile albümü arayışımız devam ediyor. Her sosyal sınıftan, dinden, meslekten bize geçmişimizi anlatabilecek aile albümlerinden birini biliyorsanız, kulağınıza çalınırsa bizim de haberimiz olsun. Bu konu hakkında bizi arayacak olursanız santraldan Gül Dirican'ı isteyin.

Aile Albümleri Sergisi olabildiğince çok özgün malzemeyi bir araya getirmeyi amaçlamakta. Manevi değeri oldukça yüksek "hatıraları" aileler izleyicilerle paylaşacaklar. Materyallerin kopyaları değil, kendilerini sergilemek için çalışmalar yapmaktayız. Bu da serginin kapsamını ve giderlerini artıran bir unsur, bu nedenle de sponsorlara ihtiyacımız var. Her iki konuda da (aile albümleri ve sponsorluk) desteklerinizi bekliyoruz.

Bilgi-Belge Merkezi'ne İki Önemli Bağış

Sayın Ziya Hepbir ve Sayın Mehmet Cemal geçtiğimiz günlerde arşiv ve kütüphanemize bağışta bulundular.

Türkiye sendikal hareketi içinde aktif biçimde yer alan Ziya Hepbir, sendikal harekete ilişkin çok sayıda gazete kupürü, çeşitli Türk-İş basın bültenleri ve bazı toplusözleşmeleri içeren arşiv malzemesi bağışladı.

Cemal Paşa'nın torunu, işadamı Mehmet Cemal'in bağışı ise 1940, 50 ve 60'lı yıllarda yayımlanmaya başlanan çok sayıda süreli yayından oluşuyor. Bunlar arasında *Millet, Yücel, Cephe, Büyük Doğu, Ergenekon, Yeni Çağ, İstanbul, Türk Düşüncesi, Forum, Yenilik, Kim, Durum, Sır* vb dergiler yer alıyor.

Araştırmacıların çok yararlanacağını düşündüğümüz bu malzemeler için Sayın Ziya Hepbir ve Mehmet Cemal'e en içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

YEPYENİ BİR KİTAP: HAREM-İ HÜMAYUN

Osmanlı tarihiyle ilgilenenler için çok önemli bir kitap Yurt Yayınları'ndan çıktı. Leslie P. Peirce'in *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadınlar ve Hükümranlık* adlı kitabı Osmanlı Arşivlerinde yıllarca süren bir çalışmanın ürünü. Leslie Peirce, Osmanlı sarayını, hanedanını ve saraydaki kadınları incelerken imparatorluktaki iktidar ilişkilerine yeniden, bu kez çok başka bir gözle bakıyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yaygın kullanılan terimle "kadınlar saltanatı" yüzünden çöktüğü kavramı 17. yüzyıldan beri Osmanlı tarihyazımında tekrarlanır. Bu kavrama göre 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyılda bazı haseki ve valide sultanlar çocuk ya da dengesiz padişahlar üzerinde hâkimiyet kurarak devlet işlerine "burunlarını sokmuşlar" dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu gerileme devrine girmiştir. Leslie Peirce işte bu dönemi taptaze bir bakış açısıyla gözden geçiriyor, saray kadınlarının elindeki gücü, bu gücün nereden kaynaklandığını ve Osmanlı tebaasının bu gücü nasıl algıladığını inceliyor. Bu kadınların elindeki gücün iddiaların tersine meşru olduğunu, harem-i hümayunun Osmanlı hanedanının siyasi meşruiyetini sağlamakta merkezi ve toplumsal olarak kabul edilmiş bir rol oynadığını anlatıyor. Hanedanın üreme politikası, haseki ve valide sultanlardan beklenen roller, kadınların Osmanlı hükümranlığındaki işlevleri, ve törenler, hayrat ve vakıflarla bu hükümranlığı güçlendirme görevleri, Peirce'in bu son derece önemli kitabında incelenen başlıklardan bazıları sadece. Bir eleştirmenin deyimiyle, Peirce'in kitabı kadınların Osmanlı politikasındaki rolüne bakışımızı değiştirecek.

DARÜLACEZE TARİHİ YAZIMI TAMAMLANDI

Darülaceze'nin 100. kuruluş yıldönümü için, Darülaceze Vakfı adına hazırladığımız *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi* yayımlandı. Proje Şubat 1995'te Nuran Yıldırım'ın proje yönetmenliği altında başladı. Daha önce Darülaceze hakkında yapılanlardan farklı ve özgün bir çalışma hedeflendiğinden, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine ulaşıldı. Burada bulunan 1885-1920 yıllarına ait belgelerin yer aldığı, Latin harflerine çevrilmiş kataloglar ile Arap harfli kataloglar tarandı. Nuran Yıldırım'ın belirlediği katalogların taranmasında Gülden Sarıyıldız'ın yardımı oldu. Beklenenin çok çok üstünde belgeye ulaşılınca bazılarının çeviri yazıları için Abdullah Köşe'den destek istendi. Ülkemizin sosyal hizmetler alanındaki en önemli kurumu olan Darülaceze, basının da büyük ölçüde ilgisini çekmiş ve buradaki olumlu olumsuz her şey basına yansımıştı. Bu nedenle, Osmanlı döneminin, *Takvim-i Vakayi, İkdam, Sabah, Tercüman-ı Hakikat, Malumat, Saadet, Servet-i Fünûn*, devlet salnamelerin ve *Annuaire Orientale du Commerce* gibi belli başlı süreli yayınları tarandı. Gazete taramanın keçiboynuzu yemek gibi bir şey olduğunu ancak bu işi yapanlar bilir. Gazetelerin çeşitli kütüphanelere dağılmış olduğu da gözden ırak tutulmamalı. Afife Batur *Manüeur Orientale*'den, Aras Neftçi *Malumat*'tan Darülaceze'ye ilişkin haberleri derledi.

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 SAYI (yurtiçi) : 1.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
6 SAYILIK CİLT (yurtiçi) : 1.400.000.-TL.
(yurtdışı) : 55 US$
(1.09.1996 tarihine kadar geçerlidir. Yurtdışı normal posta için 1.5 US$, uçakla 4 US$ alınır.)

Adı Soyadı: .....
.....
Aboneliğe Başlangıç Sayısı: .....
Adres: .....
.....
.....
Posta Kodu: .....
Şehir: .....
Tel: .....

Abonelik Bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2022933 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz:

☐ Visa ☐ Master-Euro Card ☐ Diners Club

Kredi kartı No: ⌊⌊⌊⌊⌊⌊⌊⌊⌊⌊⌊⌊⌊⌊⌊⌊
Geçerlilik Tarihi: ⌊⌊⌊⌊
Kart Sahibi:.....
İmza:.....

Aylık TOPLUMSAL TARİH Dergisi
Tarih Vakfı tarafından yayımlanmaktadır.
Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Faks: (212) 227 37 32

Mimari bölüm de, Afife Batur'un koordinatörlüğünde Turgut Saner ve Deniz Mazlum tarafından yazıldı.

1920'den sonraki dönem ve Cumhuriyet'in ilk yılları için Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Ankara) incelendi. Cumhuriyet dönemi basını da değerlendirilmeliydi elbet. Zira Darülaceze'nin yüz yılı söz konusuydu. Onun için önce *Akşam* ile *Yedigün* tarandı. *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Milliyet* gazeteleri arşivlerine gidildi. Bu arşivlerdeki Darülaceze dosyalarında daha önce kendi gazetelerinde yayımlanmış haber ve röportajlara ait fotoğraflar vardı. Bunların tarihleri listelendi ve Osman Bahadır bu tarihlerin öncesini ve sonrasını tarayarak Darülaceze hakkındaki yayınları toparladı. Darülaceze Vakfı, 1991 yılından itibaren İstanbul basınında yayımlanan Darülaceze ile ilgili haberleri dosyalamıştı. Bu dosyalar da büyük kolaylık sağlandı.

Darülaceze'den önce İstanbul'da faaliyette bulunan yabancılara ait sosyal yardım kurumları hakkındaki bilgelere Yeşim Işıl Ülman'ın Fransızcadan yaptığı özet bilgilerle ulaşıldı.

İstanbul'un sosyal yaşamı ile ilgili pek çok ayrıntının da yer aldığı kitabın sonunda ek olarak; kurum ile ilgili 32 belgenin fotoğrafı ile kuruluşundan günümüze dek çıkarılan, Darülaceze yönetimine ilişkin yasa, tüzük ve yönetmelik metinleri bulunuyor.

İKİ ÖNEMLİ KAZANÇ

Vakıf olarak, geçen ayların "yorucu" sıfatıyla açıklanamayacak kadar yoğun çalışmasını başarıyla tamamlayabildiysek, bunu var olan çalışanlarımıza iki önemli yöneticiyi ekleyebilmiş olmamıza borçluyuz.

Bülent Özden, 8-9 ay süre ile Bilgisayar Destek Bölümünü yönettikten sonra, vakıfla ilişkisinde ilk anda söz konusu edilen görevi, Genel Sekreter Yardımcılığını üstlendi. Alman Lisesi'nden ve lisans ve yüksek lisans çalışmasını tamamladığı Boğaziçi Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü'nden edindiği birikimleri, iyi bir planlamacılıkla birleştirerek son ayların yükünün önemli bir bölümünü üstelendi. Genel Sekreterimiz Orhan Silier'in yüzünün geçen üç ayda biraz daha az yorgun ve biraz daha güleç olabilmesinde, nihayet çalışma anlayışını tam olarak paylaşabildiği bir yardımcının desteğine kavuşması büyük rol oynadı. Kelimenin mecazi anlamında değil sözlük anlamında "geceyi gündüze katarak" ve büyük bir ustalıkla çalışan Bülent Özden'e başarılar diliyoruz.

Çevre Mühendisi Mehmet Yenen arkadaşımız büyük çaplı şantiye deneyimi olan bir mühendis olarak aramıza hayli geç bir tarihte katıldı. Eğer bu katılım daha da gecikse idi onun yokluğunda son anda çözüme kavuşturduğumuz birçok teknik problem çözülememiş sorunlara dönüşecekti. Kendisi bir mühendis olmanın ötesinde bir İstanbul aşığı (*İstanbul Ansiklopedisi* okurları kendisini hatırlayacaklar) ve tarih meraklısı aydın olarak sergilerin gereği gibi sunulmasında önemli rol oynadı. Bu değerli arkadaşımıza başarılı bir vakıf çalışması diliyor ve İstanbul Müzesi projesinde de benzeri katkılar bekliyoruz.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

Tülin Aren, Yiğit Gülöksüz,
Hasan Karacal (Gen. Müd.), Stefanos Yerasimos,
Haldun Özen, Şevket Pamuk,
Orhan Silier (Gen. Sekr.),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tunçay (Bşk. Yrd.)

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ

Vakıf Merkezi, Projeler ve Mali Koordinatörlük, Tanıtım ve Reklam
Nişantaşı, Vali Konağı C. Samsun Apt. No. 57 K. 2
80200 İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 66 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34
Faks: (0212) 227 37 32

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Küçükesat-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

İzmir Temsilciliği (İrtibat)
Gül İnanç Tel: (0232) 420 85 63
Sabri Yetkin Tel: (0232) 420 48 82/330

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı 662932 numaralı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI KENTLERİ

Editörler

PAUL DUMONT-FRANÇOIS GEORGEON

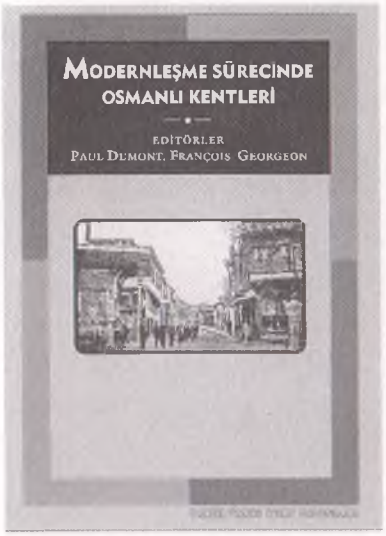

Tanzimat'ın açtığı modernleşme ve reformlar çağının önemli bir yüzü de devletin kent alanına müdahalesiydi. Elinizdeki kitap Balkanlar'dan başlayıp Anadolu ve Irak üzerinden Mısır'a kadar uzanan coğrafyada yaşanan ve günümüze derin izleri kalan bir değişimi, çeşitli yönleriyle sergiliyor. Tarihçi, şehirci, mimar, sanat ve bilim tarihi uzmanı kimlikleriyle on bir yazarın katkıda bulunduğu bu kitapta Osmanlı şehirciliğinin genel özelliklerinin yanı sıra İstanbul, İskenderiye ve Bağdat gibi büyük kentler ile Bursa, Ankara, Manastır ve Van gibi orta ya da küçük çaplı kentler ele alınıyor. Osmanlı kentlerinin gelişim çizgisine ışık tutmayı amaçlayan bir anlayış içinde şehircilik, mimarlık, idari yapı, yaşam koşulları, cemaat sorunları, eğitim, halk sağlığı ve koruyucu hekimlik gibi konular üzerinde duruluyor. Değişen kent dokusunun bu ilginç serüvenini okurken, yarım kalmış ve eşitsiz bir modernleşme sürecinin bugüne yansımalarını göreceksiniz.

xii + 196 s. / 35 fotoğraf ve harita / ISBN 975-333-037-5

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32

Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

ESKİ YAZIDAN YENİ YAZIYA

MEHMED SÜREYYA

SİCİLL-İ OSMANÎ

OSMANLI ÜNLÜLERİ

Sicill-i Osmanî Osmanlı biyografya geleneğinin son büyük halkasıdır. 14. yüzyıl başından 19. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı tarihinde ad bırakmış 17.000'e yakın kişinin biyografisinin yer aldığı eser bugüne kadar benzeri yapılamamış bir ansiklopedidir. En orijinal yönü de birçok biyografinin bugün büyük bölümü tahrip edilmiş olan mezar taşlarındaki kitabelerden elde edilen bilgilerle oluşturulmuş olmasıdır. Bu bakımdan da eşsiz bir örnektir. Mehmed Süreyya Bey'in (1845-1909) otuz yılı aşkın bir çalışma sonucu ortaya koyduğu *Sicill-i Osmanî* tarihle ilgilenen her düzeydeki araştırmacı için vazgeçilmez bir başvuru kaynağıdır.

1. cilt
ISBN 975-333-039-1
xiv + 338 s.

2. cilt
ISBN 975-333-040-5
iv + 338 s.

Bez cilt: 1.000.000 TL / Karton kapak: 800.000 TL

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Tarih Vakfı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Fax: (212) 227 37 32

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

AĞUSTOS 1996 FİYATI: 200.000 TL (KDV DAHİL)

Altın Boynuz, Haliç'e Eski Çağda verilmiş bir addır. Byzantion'un en önemli doğal zenginliğini oluşturan palamut balıklarının yoğun bulunduğu ve yakalandığı yer de Altın Boynuz'du (*Khrysokeras*). Antik Çağ yazarlarından Plinius Haliç'ten "Altın Boynuz" diye bahseder ve nedenini açıklar:

"... Avrupa ve Asia'ya ayrılan Boğaz'ın en dar yerinde, Kalkhedon [Kadıköy] karşısında, dipten yüzeye doğru sıçrayan akıntıların parıldayan şeklini fark edebileceğiniz bir kaya vardır. Palamutlar bu kayaya birden bire karşılarında görünce, ürkerek, sürü hâlinde kuzey tarafındaki Byzantion burnuna (Haliç'e) yönelirler. Burasının Altın Boynuz olarak anılmasının nedeni balıkların bolluğu ve sonunda tümünün Byzantion'da yakalanmasıdır."

Amasyalı coğrafyacı Strabon da akıntının palamutları sürü hâlinde Haliç'e girmeye zorladığını ve dar bir bölgede elle bile yakalandığını söyler. Anlaşılan, Antik Çağ'ın içi meyve dolu bereket boynuzu (*cornucopiae*), Byzantion'da içi palamut dolu bereket boynuzu oluvermiştir.

The Golden Horn (*Khrysokeras*) is the name given in Antiquity to the estuary at Haliç. It was where the tunny fish, Byzantion's most important natural resource was found and caught in abundance. Plinius the Elder, one of the famous authors of antiquity, refers to the estuary as the Golden Horn and explains why:

"In the actual narrows of the channel separating Europe and Asia, near Chalcedon, there is a rock of marvellous whiteness that shines through the water from the bottom to the surface. The sudden sight of this always frightens them, and they make for the opposite promontory of Byzantion (i.e. the Golden Horn) in a headlong shoal. That is why it is called the Golden Horn. Consequently all fish get caught in Byzantion."

Strabo, the geographer of Amaseia (Amasya) says that the current forces the tunny fish to enter the estuary and they can even be caught by hand. Thus, it seems that antiquity's horn of plenty filled with fruit (*cornucopiae*) had turned into horn of plenty filled with tunny fish!

ÖZEL DOSYA

DARÜLACEZE'NİN KURULUŞ VE İŞLEYİŞİ

DÜNYA KENTİ İSTANBUL

İLK İŞ KANUNU TEKLİFİ

"ERZURUM KONGRESİ'NİN BOLŞEVİĞİ"NDEN GAZİ'YE AÇIK MEKTUP

1920'LERDE ANADOLU'DA YEREL DEMOKRASİ GİRİŞİMİ

YENİDEN YAPILANMADA İLK İKAMET ELÇİSİNİN ROLÜ

TARİH BİLİMİNDE TARİH BİLİNCİNİN YERİ

OSMANLI /TÜRK YAHUDİLİĞİ TARİHİ İLE İLGİLİ YAYINLAR

KİTABİYAT

32

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

ANILAR
SERGÜZEŞT-İ HAYATIM'IN CİLD-İ EVVELİ

GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA

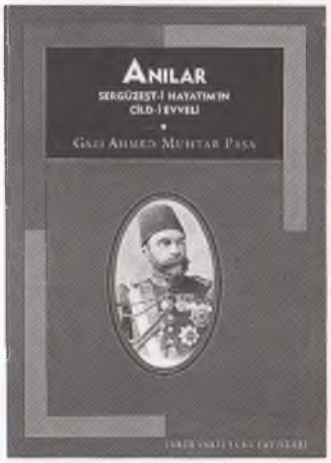

Tanzimat döneminde yetişmiş Osmanlı komutanlarının en ünlülerinden olan Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919) aynı zamanda anılarını kaleme almış ender askerlerdendir. Sergüzeşt-i Hayatım başlığını taşıyan bu anıların birinci cildi ilk kez yayımlanmaktadır. 1839-1876 arasını kapsayan bu bölümde askerlik yaşamının ilk on beş yılına sığan Bosna-Hersek, Karadağ, Çukurova ve Yemen'deki siyasal ve askeri gelişmeler, olayların birinci derecedeki tanığının gözüyle aktarılıyor.

Sadeleştirerek Yayına Hazırlayan
Nuri Akbayar

Eski Yazıdan Aktaranlar
M. Sabri Koz - E. Nedret İşli

x + 164 s.
ISBN 975-333-046-04
500.000.- TL

TÜRKİYE BANKALAR VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

SUNUŞ

Bu sayımızda yine kapsamlı bir dosyayla karşınızdayız. Tarih Vakfı'nın kurum tarihi yazma projelerinden birini yöneten ve geçtiğimiz günlerde bu konudaki kitabı (*İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, İstanbul, 1996) yayımlanan Nuran Yıldırım bu yıl kuruluşunun 100. yıldönümü kutlanan Darülaceze'nin tarihini bütün yönleriyle sizler için özlü bir şekilde kaleme aldı. Kurumun Bab-ı Sevkat adı verilen giriş kapısı (27. sayfamızda yer verdiğimiz 1895'te çekilmiş bir fotoğrafında bu kapı, arması ve kitabesiyle bugünkünden epey farklı bir görünümde) üzerine kuruluş yıldönümünde büyük bir resminin asılması tartışma yaratan ve tahttan indirilmesinden şunca yıl sonra çürük domatesli protesto gösterilerine hedef olan II. Abdülhamid'in Türkiye'nin bu en köklü sosyal yardım kurumunun oluşturulmasındaki rolü, yine Nuran Yıldırım'ın hazırladığı çerçeve yazıların birinden öğrendiğimize göre, II. Meşrutiyetten beri hep tartışma konusu yapılagelmiş. Dönemin sadrazamlarından Halil Rıfat Paşa Cumhuriyet sonrasında Darülaceze'nin banisi ilan edilmiş ve 1942'de kurumun bahçesine büstü yerleştirilmiş. II. Abdülhamid'in bir dediğini iki etmemekle tanınan ve bu özelliğiyle yıllarca dahiliye nazırı ve sadrazam olarak görev yapabilen, sadrazamlığı padişah emirlerini uygulamaktan ibaret bir tür memuriyet olarak gören bu paşanın Darülaceze baniliği, elbette ancak "Kızıl Sultan"ın saye-i şahanesinde mümkün olabilirdi. Zaten Meşrutiyetle şarta bağlanan da bu "saye" değil miydi?

Zafer Toprak bu sayıda da emek tarihimize katkıda bulunuyor. 1911'de sol eğilimli mebuslarca Meclis-i Mebusana sunulan Türkiye'nin ilk iş kanunu teklifi, Amelenin Suret-i İstihdamına Dair Teklif-i Kanuni Layihası, bu teklifi 1936 yasası ve bu yasanın dayandığı zihniyetle de karşılaştırarak inceleyen Z. Toprak'ın belirttiği üzere, bu dönemde "çoğulcu parlamenter yaşamın ülke sorunlarına çözüm arayışta ne denli derinlik kazandığının somut kanıtlarından birini oluşturuyor." Bir başka layihayı, İdare-i Kurâ ve Nevahi Kanunu Layihası'nı ele alan Rıdvan Akın ise, Birinci Meclis döneminde gündeme gelen köy ve nahiyelerin idaresiyle ilgili bu yasa tasarısını, meclis görüşmeleri ışığında ayrıntılı olarak inceliyor. Bugün de tartışılan pek çok konunun Birinci Meclis'te nasıl ele alındığını izlemek oldukça ilginç, dahası ufuk açıcı.

Mete Tunçay, Erzurum Kongresi'nde düzenli ordu yerine milis teşkilatı kurulmasını savunduğu için adı Bolşeviğe çıkan Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey'in Trabzon'da çıkardığı *Kahkaha* adlı mizah gazetesinde yer alan "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" hitaplı açık mektubu aktarıyor. İlber Ortaylı Tarih Vakfı'nın tarihi Darphane binalarında düzenlediği iki sergiden Dünya Kenti İstanbul sergisini tanıtıyor. Daha önce temmuz sonunda kapanacağı belirtilen sergilerin eylül sonuna kadar açık kalacağını da bu arada hatırlatalım.

Trabzon'dan Mehmet Ali Yalçınkaya, III. Selim döneminde İngiltere'ye gönderilen ilk Osmanlı ikamet elçisi Yusuf Agâh Efendi'nin Londra'daki sefaret günlerini ve nizam-ı cedit girişimleri üzerindeki etkisini ele alıyor. Ömer Özcan milliyetçi Kazak önderlerden Mustafa Çokayoğlu ile ilgili bir mektubu sunarken, daha önce de çeşitli çalışmalarını yayımladığımız Rıfat N. Bali'nin Osmanlı/Türk Yahudiliğiyle ilgili yayınları ele aldığı üç bölümden oluşan yazı dizisinin ilk bölümü de bu sayımızda yer alıyor. İÜ Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden Ayhan Bıçak pek yayımlama imkânı bulamadığımız bir tür olan tarih felsefesi kapsamındaki denemesinde, tarih bilincinin tarihçinin kendi uğraşı açısından anlamını tartışıyor. Bu sayıda Kitabiyat bölümümüz, R. Funda Barbaros'un doktora tezi/kitabını eleştiren Erkan Serçe'nin yazısından oluşuyor.

Tarih Vakfı'ndan Haberler bültenimiz, her yıl olduğu gibi bu yıl da ağustos ayında çıkmıyor. Gelecek ay yine dergimizle birlikte Haberler'i alacaksınız. Ayşe Şen'in hazırladığı *İkdam*'dan Seçmeler yine her zamanki yerinde.

Gelecek ay yeniden buluşmak dileğiyle.

TOPLUMSAL
TARİH

Dünya Kenti İstanbul sergisinin panolarından biri.

Aylık Dergi
Sayı: 32 Cilt: 6 Ağustos 1996
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
Orhan Y. Silier
Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Görsel Koordinatörü
Cengiz Kahraman
Grafik Tasarım
Haluk Tuncay
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Osman Köker
Dizgi
Esma Savaş, Mellem Yeyin
Abone
Belgin Uçar, Yüksel Altıntop
Yapım: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*
Dağıtım: *Biryay*
Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33 - 34*
227 46 33 - 34
227 71 86 (Modem)
Faks: *(212) 227 37 32*
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 1.000.000 TL.
(yurtdışı): 40 US$
6 sayılık cilt (yurtiçi): 1.400.000.-TL.
(yurtdışı): 35 US$
Yurtdışı normal posta için 2 US$, uçak için 4 US$ alınır.

ISSN 1300-7025

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
***Ayşe Şen** 'in* İkdâm*'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

TÜRKİYE'DE İLK İŞ KANUNU TEKLİFİ: AMELENİN SURET-İ İSTİHDAMINA DAİR KANUN TEKLİFİ (1911)
***Zafer Toprak** Meclis-i Mebusan'ın sosyalist eğilimli mebuslarınca hazırlanan bir kanun teklifini ele alıyor.* 6

"ERZURUM KONGRESİ'NİN BOLŞEVİĞİ"NDEN GAZİ'YE AÇIK MEKTUP
***Mete Tunçay** Trabzon'da yayımlanan* Kahkaha *gazetesinde yer alan bir yazıyı aktarıyor.* 11

DÜNYA KENTİ İSTANBUL
***İlber Ortaylı** Tarih Vakfı'nın Darphane binasında düzenlediği sergiyi tanıtıyor.* 14

ÖZEL DOSYA

DARÜLACEZE'NİN KURULUŞ VE İŞLEYİŞİ

Nuran Yıldırım *İstanbul'un bu köklü sosyal yardım kuruluşunu etraflıca ele alıyor.* 16

1920'LER ANADOLU'SUNDA YEREL DEMOKRASİ GİRİŞİMİ: İDARE-İ KURÂ VE NEVAHİ KANUNU LAYİHASI

Rıdvan Akın *köy ve nahiyelerin idaresine ilişkin bir yasa önerisini irdeliyor.* 31

MUSTAFA ÇOKAYOĞLU HAKKINDA BİR MEKTUP

Ömer Özcan *Kazak milliyetçilerinden Çokayoğlu'na ilişkin bir mektubu sunuyor.* 42

OSMANLI DEVLETİ'NİN YENİDEN YAPILANMASI ÇALIŞMALARINDA İLK İKAMET ELÇİSİNİN ROLÜ

Dr. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, *Yusuf Agâh Efendi'nin Londra'daki elçilik faaliyetlerini ve Nizam-ı Cedid çabalarındaki etkisini inceliyor.* 45

TARİH BİLİMİNDE TARİH BİLİNCİNİN YERİ

Dr. Ayhan Bıçak *tarih bilincinin tarihçilerin çalışmaları açısından anlamını tartışıyor.* 54

OSMANLI/TÜRK YAHUDİLİĞİ TARİHİ İLE İLGİLİ YAYINLAR VE İÇERDİKLERİ TARİH SÖYLEMİ-I

Rıfat N. Bali *bu ilk bölümde İslamcı/milliyetçi yaklaşıma sahip yazarların eserlerini ele alıyor.* 58

KİTAB YAT

YAZARLARINI ARAYAN TEZ/KİTAP

Erkan Serçe *R. Funda Barbaros'un kitabını eleştiriyor.* 62

برجی سنه توسعو ۷۵ (یازارایرتسی) ۱۵ ربیع الاخر سنه ۱۳۱۴ آغستوس سنه ۱۳۱۲ مدیر ۳ تشرین اول سنه ۱۳۱۰ وق ۱۵ تشرین اول افرنجی سنه ۱۸۹۶

شرائط اشترا

اقدام

محل اداره‌سی

Her gün neşr olunur. Siyasî ve ilmî gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri: Ahmed Cevdet. Nushası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Babıâli Caddesi'nde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taalluk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i ilanat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

İKDÂM'DAN SEÇMELER

AĞUSTOS 1896

DERLEYEN

A Y Ş E Ş E N

ŞÜÛNÂT

Güneş Vurmasına Karşı Tedâbir-i Sıhhıye

Dört beş günden beridir şehrimizde hüküm-fermâ olan hararet-i fevkalade adeta cümleyi bîzâr edecek dereceye varmış ve gazetemizle yazıldığı üzere arada sırada güneş vurması gibi tehlikeler dahi vukua gelmekte bulunmuş olmakla böyle bir hal vukuunda icrası elzem görülen bazı tedâbir-i sıhhıye ber-vech-i zîr derc edildi:

Birini güneş vurdumu derhal buzlu suya batırılmış bezlerle musâbın [musibete uğrayanın] başı sarılıp bu ameliyeyi birbiri ardınca icra etmeli. Çünkü güneş başa vurdumu beyinde tesirât-ı şedideyi mucib olur. Bu cihetle soğuk bezler ilsâkı kütle-i dimâğiyenin soğumasını icab ederek ağrılar yavaş yavaş kesb-i itidal eder. Bundan maâdâ bacaklara hardal yakısı, şerce [popoya] sülük yapıştırılması, ayakların mürûr-ı matbûhu [pişmesinin geçmesi] ve adi tuz banyosuna vaz'ı, ılık suda istihmâm [yıkanma], müshil alınması dahi tedâbir-i mühimmeden ma'duddur...

(13 Ağustos 1896)

Yine Tekzib

Bu serlevha ile Edirne gazetesinde okunmuştur:

Varna'da "Istranca" nâmıyla hezeyan-nâme neşr edilmekte olduğu, gazetemizin geçen haftaki nüshasında münderic "tekzib" unvanlı makaleden karilerimizin de malûmları olmuştur.

Âlemde herkes için bir zevk, her gazete için bir meslek vardır. "Istranca" muharrirlerinin hezeyan yazmaktan hoşlandıkları, gazetenin mesleği katiyen esasî olmayıp yalanlar neşretmekten ibaret olduğu anlaşılıyor. Bakınız bu söze bir bürhân [delil, tanık] daha!

Bu gazetenin, (buna gazete demeyelim, medeniyet-i hâzıranın en parlak bedâyiinden olan gazetelerin envâr-ı ma'rifetin intişârı emrinde pek büyük hizmetleri vardır. Böyle hezeyanlar ile âlemi aldatmak isteyen, herkesi de kendisi kadar sathî nazar zanneden bir varak-pâreyi de o muhterem nâm ile yâd etmek hakikaten bütün matbuat için bir şeyn [ayıp, leke] olur) bu hezeyan-nâmenin 6 Temmuz 1312 tarihli nüshasında Tırnova'ya ait yine bir vak'a muharrerdir:

Ferhat Ağa nâmında bir adam, Tırnova'nın Göktepe, karyesinde bir hayli edepsizlikte bulunmuş, Ferhat'ın bu muamelesini bir tabur asker gördüğü halde korkularından yanına yaklaşamamışlar, Göktepeliler, kaza kaymakamlığına arzuhal vererek Ferhat'ın muamelesinden şikâyet etmişler, kaymakam Ferhat'ın öyle işler yaptığına inanmadığını söyleyerek arzuhallerini geri vermiş daha söyle olmuş ve böyle olmuş... İşte bunlar "Istranca"nın hezeyanları!!

Saye-i Hümayun-i Hazret-i Hilafet-penâhîde bugün memâlik-i Osmaniyenin her noktasında parlayan pertev-i adalet [adalet ışığı], bütün erbak-ı insafın taht-ı itirafında olduğu vechile Istranca'nın yazdığı gibi değil, en küçük bir i'tisâfa [doğru yoldan sapmayal bile meydan vermemekte olduğu malum ise de dil-hâh-ı ma'delet-i iktinâh hazret-i Tâc-dâri daire-i saadet-i bâhiresinde vilâyet-i celile dahilinde kimsenin zerre kadar incinmesini ahz-i âmâl ittihaz eden vekil-i celil-el-kadrî devletlû paşa hazretleri derhal Kırkkilise Mutasarrıflığından istiknâh-ı hakikat [gerçeğin araştırılmasını] buyurmuşlardır. Mutasarrıflıkça da müsâraaten [acele olarak] tahkikât-ı lâzıme icra olunmuş, netice-i tahkikât vak'anın külliyen esassız hezeyanlardan olduğunu göstermiştir.

"Istranca" muharrirleri ne beyhude çalışıyorlar?..

(15 Ağustos 1896)

Bidayet-i Tahsil Mektebi

Maarif Nezaret-i Celilesince şâyân buyurulan müsaade üzerine

bu kere küşâd edilen bidâyet-i tahsil nam mektebe temmuzun yirmi sekizinci pazar gününden itibaren talebe kayıt ve kabulüne ibtidâr olunduğundan mektebin nizamât ve usul-i tahsiline dair malumat almak isteyen zevatın Cibali'de vâki' mektep idaresine müracaat etmeleri...

(22 Ağustos 1896)

Safranbolu Harîki

Suret-i vukûunu telgraf haberi olarak derc-i sahife-i teessüf kıldığımız Safranbolu harîkinin kazaen zuhuru bi't-tahkik anlaşılmış ve bir bâb cami-i şerif ve tekke ile mektepten maâdâ muhterik olan yüz on sekiz ve kırk samanlığın kıymeti (523.500) ve derûnlarında ihtirak eden eşya ve saire bahasının da (350.700) kuruştan ibaret olduğu malûmât-ı müstahsilemizdendir... (29 Ağustos 1896)

MAKALE-İ MAHSUSA

Elsine-i Türkiye Hakkında Malumât-ı Lisaniye

Türkçenin şuabât-ı muhtelifesiyle tekellüm eden akvâm bugün cenuben Sahrâ-yi Kebir ve Aden Denizi'nden başlayarak Sibirya'da (Lena) sevâhiline kadar yayılmıştır. Türklerin menşe'-i zuhûru Türkistan olup orada fark-ı muhtelifesi ezmân ve asâr-ı muhtelifede [çeşitli asırlar ve çağlarda] Anadolu ve Rumeli'ye geçmiş ve hatta Avrupa'dan Fransa arazisine kadar ilerlemişlerdir.

Türklerin ezmine-i tarihiyeden mukaddemki hallerinin suret-i mükemmelede meydana konulabilmesi ilm-i âsâr-ı atikaca keşfiyat-ı muhimmeye muhtaç ve bu ise Asya kıtasınca tedkikât-ı amîka icrasına mütevakkıftır. Zaten makalemizin mevzuu da o bahse müteallik değildir.

İlm-i lisan nokta-i nazarınca, Türkler her birisi bir nev' Türkçe olmak üzere beş lisanla mütekellim olup bu nev'lerden de herbirinin fürû'-i müteaddidesi [çeşitli dalları] vardır; şarktan garba ve şimalden cenuba gidildikçe tesadüf edilecek beş nev' Türkçe ise, Yakut, Uygur, Nogay, Kırgız ve Türkçedir.

Takriben iki yüz bin kadar halkın tekellüm ettiği Yakut lisanı Sibirya'nın şimal-i şarkîsinde (Tunguz) kabâili arasında bulunmaktadır.

Uygur lisanı üç türlüdür: Asıl Uygur, Çağatay ve Türkmencedir. Elsine-i Türkiye içinde en evvel edebiyatı terakki etmiş olanı Uygurcadır. Milâdın beşinci asrına doğru hat ve kitabeti olduğu âsâr-ı Çînîyede mazbut olup, Nasturî misyonerlerin icra eyledikleri nüfuz neticesi olarak Uygur hattı o tarihten beri unutularak yerine Mançu, Kalmuk ve Moğollarda olduğu gibi Süryani hattından azma bir yazı ikame edilmiştir.

Nogayca, Volga nehrinin munsabbı [denize döküldüğü yeri], Ejderhan civarında Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki bazı yerlerde, Azak Denizi'nin şimalinde ufak bir kıtada ve bütün Kırım'da takriben elli bin kadar ahali tarafından tekellüm ediliyor. Bu lisan Rus Tatarlarına mahsustur. Bunun fürûundan olan Kumok lisanı Kafkas'ın şimal-i şarkisinde müsta'meldir.

Müellifinden bazıları Kırgızcayı Nogaycaya ilhak eder. Kara Kırgız veya (Bouroute) denilen kavim Çin Türkistanında sakindir. Kazak Kırgızları daha ziyade Garba yani Aral Gölü'ne ve hatta Hazar Denizi şimaline kadar paylaşılmıştır.

Beşinci aile Türk elsine-i muhtelifesiyle mütekellim olanlardır ki buna Finova elsinesi şuebâtından (Mordovin) ile (Çeremiş) lisanları arasında tekellüm olunan (Çuvaş) lisanı da ilhak ediliyor...

(3 Ağustos 1896)

İLANLAR

Contractor to the Government

Ahmed Sureya Emin

General Commission Agent & Merchand

Sole Agent of a Great Many English Firms..

Mektup, posta paketleri, akçe grupları, şişe ağızları ve saire için mühür mumları. Envâ' raptiyeler, alafranga Amerikan yazı ve kopye mürekkepleri, mevsime göre matbaa mürekkepleri ve yaldız tozları. Türkçe ve elsine-i ecnebiye üzerine Kaligraf nam yazı makinesi, kilitli ve kilitsiz hesap ve sâire defterleri. Kopye defterleri. Kopye makineleri. Mâyi' zamklar. Gözlü, sürmeli evrak dolapları ve yazıhâneler. Mektup ve nümune irsâline mahsus zarflar ve etiketler. Yaldızlı ve yaldızsız civinson, parşömen ve her nev' yazı kâğıtları ambalaj kâğıtları. Kartonlar ve mukavvalar, istenilen adrese yaptırılmak üzere kâğıt heybeler. Vatman resim kâğıdı ve resim için papiyye kalke tabir olunur muşanbalar, her nev' gazete kâğıtları ki muntazaman ecnebi kumpanya vapurları uğrayan sevâhil-i Şâhâne limanlarında franko bordo olarak teslim edilmek üzere lira-i Osmanî yüz kuruştan beher tonu bin dört yüz altmış beş kuruştur. Beş tondan aşağı sipariş kabul edilmez. Kesip katlamak suretiyle saatte 14.000 tabakaya kadar tab' eder son sistem makineler ve bilcümle matbaa levazımâtı, mücellidhane makineleri, defter ve saire kaplığı için bezler, istampa kutuları, evrak iptaline mahsus makineler ve numaratörler, kurşun mühür makineleri. Hile kabul etmez eczalı kâğıtlar, mevcut nümünelere göre Londra'da imal olunarak celb edilmek üzere çek defterleri, vezne terazileri, bir miktar gümüşün kaç altınlık olduğunu irae eder banker terazileri. Oturtma terazileri, ihtimalatın hiçbirine meydan vermez istikamet dairesinde muameleyi sevenleri hoşnud eder muvazenet [denge] üzerine müretteb kadranlı sabit emniyet kantarları ve sair nev' kantarlar. Cep ve duvar saatleri, kuleler için cesim saatler, gözlükler ve erkan-ı harbiye için teleskobik dürbünler ve mikroskobik aletler, resim ve hendese alat ve edevatı, fotoğraf makineleri ve teferruatı, istim ve el ile tahrik olunur envâ' harik tulumbaları ve itfaiye ve tahlisiye alat ve edevatı ve makineli hayvan koşumları ve envâ' hortumlar ve itfâ-yı harîk [yangın söndürmek] için istimbotlar, rüzgâr, istim ve el ile işler envâ' kuyu tulumbaları...

İdarehâne: İstanbul'da Sultanhamamı civarında Dikranyan Hanı. Mektup adresi: Ahmet Süreyya Emin Bey, Dersaadet, İstanbul.

(1 Ağustos 1896)

TÜRKİYE'DE İLK İŞ KANUNU TEKLİFİ:
AMELENİN SURET-İ İSTİHDAMINA DAİR KANUN TEKLİFİ (1911)

ZAFER TOPRAK

15 Temmuz 1963 günlü Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'na kadar Türkiye'de iş hukukunun başlıca kaynağı 15 Haziran 1936 tarihli ve 3008 sayılı İş Kanunu'dur. Ancak sosyal politika bağlamında 1865 tarihli Ereğli Kömür Havzası için çıkarılan Dilaver Paşa Nizamnamesi bu alana yönelik ilk mevzuat olarak bilinir. Bu mevzuatı 1869 tarihli Maadin Nizamnamesi izler.

1908 grevleri II. Meşrutiyete emek-sermaye ilişkileri açısından yeni bir boyut kazandırır. 1908-1909 Tatil-i Eşgal mevzuatı ve 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu grev ve sendikal örgütlenmeyle ilgili konulara değinir. Ancak iş mevzuatı açısından iki önemli layiha Meclisin sosyal politika arayışlarına damgasını vurur. Bunlar 30 Aralık günlü "Bilumum Müessesat-ı Sınaiye ve Taş ve Maden Ocaklarında Müstahdem Erkek ve Kız Çocuklarıyla Kadınların Suret-i İstihdamı Hakkında Sıvas Mebusu Doktor Ömer Şevki Bey'in Teklif-i Kanun Layihası" ve 13 Şubat 1911 günlü "Amelenin İstihdamına Dair Kanun Layihası"dır. İlk kanun layihası *Toplum ve Bilim*'in Güz 1984 tarihli 27. sayısında "Sosyal Politika Tarihimizin İlk Önlemler Paketi: Müessesat-ı Sınaiyyede Çocukların ve Kadınların Çalıştırılması"[1] başlıklı yazımızda ele alınmış ve değerlendirilmişti. Bu kez bu ilk layihadan daha kapsamlı olan ve Türkiye sosyal politika tarihi açısından dönemine göre ileri maddeler içeren "Amelenin İstihdamına Dair Kanun Layihası"nı sunuyoruz. Bu layiha o dönemde Mebusan Meclisi'nde yer alan sosyalist eğilimli mebuslarca hazırlandı.

Bilindiği gibi Türkiye'nin ilk iş yasası 1936 tarihli.[2] Bu yasa hazırlıklarının epey uzun bir serüveni var. Cumhuriyetin kuruluşunun hemen ertesi ülkede birkaç kez mevzuat düzenlenmiş ve Mecliste değişik komisyonlarda görüşülmüştü. İlk proje 1340 ya da 1924 tarihli olarak bilinir. 1340 tasarısını hazırlamış olan İktisat Vekâleti, yasaya "Mesai Kanunu" adını vermişti. Tasarı 120 maddelik bir metindi. Vekiller Heyeti'nin 13 Ocak 1924 tarihli bir kararı ile Büyük Millet Meclisi'ne gönderildi. Büyük Millet Meclisi, tasarıyı Ticaret Encümeni'ne yollamış ve Encümen de metni 99 maddeye indirerek adına da "İş Mecellesi" demişti.[3] 1340 tasarısının kanunlaşamayışı ikinci bir hazırlık yapılmasını gerekli kıldı. Yeni tasarı da İktisat Vekâleti'nce hazırlandı ve İş Kanunu adını aldı. Bu tasarı 36 maddelikti. Şûra-yı Devlet'in Tanzimat Dairesince gözden geçirilmiş ve bir mazbata ile 7 Nisan 1929 da genel heyete gönderilmişti. Genel heyet incelemelerine başladıktan bir süre sonra tasarı İktisat Vekâleti tarafından geri alındı. Böylece ikinci girişim de sonuç vermedi. Bir süre sonra tekrar çalışmalara başlandı. İktisat Vekâleti 192 maddelik yeni bir metin hazırladı. Vekiller Heyeti 2 Mart 1932 günü tasarıyı Büyük Millet Meclisi'ne sundu. İş mevzuatı bir kez daha geri alındı ve kanunlaşamadan kaldı.

Nihayet 1934 tasarısı diye bilenen çalışmalar sonuç verdi. Bu yasa tasarısı, Âli İktisat Meclisi'nce kaleme alındı. Devlet Şûrası'nca gözden geçirildi. Gerekçesi yok iken Şûra'ca çok kısa ve eksik bazı izahlarla aydınlatılma istendi. 1934 tasarısı çoğu hükümlerinde 1932 tarihli metinden esinlendi. Ancak önceki tasarılarla 1934 tasarısı arasında köklü bir anlayış ve sistem farkı vardı. 1934 yasa teklifi için yeniden birçok inceleme yapıldı ve bu incelemeler sonucu önceki tasarıların liberal anlayışından uzaklaşıldı. Aslında bu yöneliş daha 1932 yasa tasarısında belirgindi. 1932 tasarısı 1924'e oranla liberal anlayıştan çok daha uzaktı. Ancak yine de iş yaşamını düzenlemede üstün tutulan ilkeler liberal görüşü yansıtıyordu.

1936 yasası dönemin devlet anlayışını yansıtır. Liberal anlayıştan uzaktır. Vesayetçi devlet anlayışının ilginç bir belgesidir. 1940'lı yıllarda yazdığı iş hukuku kitabında 1934 tasarısını ve 1936 yasasını değerlendiren Bülent Nuri Esen İş Kanunu'nun "her şeyden önce Türk olmak" zorunda olduğunu kaydediyordu: "Zira memleket endüstrisi verimli ve işten anlar işçiler istiyordu. Bunları yetiştirmeye yardım edecek politika, kanunun koyacağı hükümlerden çıkacaktı. Kanun ise, güdeceği sisteme göre bu politikayı da belli edecekti." Parti Genel Sekreteri 8 Haziran 1936'da, yeni yasanın Meclisçe kabul olunduğu gün yaptığı konuşmada yeni İş Kanunu ile "Türkiye'de iş hayatının yeni rejimimizin istediği ahenk ve anlaşma yoluna gireceği"ni ve "Milli hayatın iş alanında muvazene" kuracağını belirtmişti. Recep Peker'e göre İş Kanunu CHP programında belirtilen "tanzimci ruh" ışığında ele alınmış, "işverenlerle iş alan arasındaki ahenk ve münasebetlerin tanzimi" amaçlanmıştı. "Bir rejim kanunu" olarak öngörülen bu yasa, özünde liberal devlete tepkinin ürünüydü. Peker'e göre:

"Liberal Devlet tipinin çekiştirici, çarpıştırıcı yurt içinde ulus birliğini bozucu ruhunu her gün yeni bir tedbirle ortadan kaldırarak bunun yerine Ulusal Devlet tipindeki birlik ve beraberlik zihniyetinin tatbikatını hayatımıza aşılıyoruz. ... Liberal Devlet tipi içinde işçi sınıfı ve patron sınıfı, bunun daha geniş manasıyla proleter ve burjuva sınıfları iki düşman cephe halinde birbirine karşı çarpışıp dururlar. Bunlar; millet birliği gibi büyük ve mukaddes davanın yanında hiçbir kıymeti olmayan ve millet varlığını tahrip eden zehirli telkinler mahsulü sun'i bir heyecanın vecdi içinde vuruşup dururlar.

Pastırmacıyan Efendi

Bu hareket, saadeti ve esaslı ıstırap mevzuları bir olan ve her türlü mukadderatı müşterek bulunan bir yurdum sınırları içinde o yurdun kuvvet ve muvaffakiyet unsurlarının birbirlerini parçalamak için didişip durması demektir. Bu didişmelerden doğacak tek netice müsbet ulus kuvvetlerinin birbirini ifna etmesidir ki bu yüzden memleket kendi içinde dağılmak tehlikesine maruz kalır."

Daha sonra 1936 İş Kanunu ile "yurttaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasına karşı bir kale duvarı" ördüklerini belirten Recep Peker, "İş Kanununun sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hava bulutlarını ortadan silip süpüreceğini söylüyordu. İş Kanunu "Türkiye'de ulusal devlet tipinde ahenk ve muvazeneli bir hayatın tanzimine yarayacak bir eser" olacaktı.[4] Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi Mazbatası'na göre de kanun ile güdülen amaç bir yandan işçi menfaatlerinin ve haklarının korunması, diğer yandan emek ile sermaye arasında ahenk yaratılması olmuştu.

Yasayı savunanlara göre, bütün bu düşünüşün ardında ülkede iş yaşamının herhangi bir şekilde aksamasını önlemek yatıyordu. Bunu sağlamak için de iş yaşamı "Türkiye'ye has" bir düzene bağlanmıştı. Bu düzenin en önemli belirtisi de grev ve lokavtın yasaklanışıydı. İş Kanunu, doğrudan ilgilendiği işçi ve iş sahibinin çıkarlarından çok, ulusal çıkarları ve kamu düzenini savunuyordu. Bülent Nuri Esen'e göre, bu görüşte isabet vardı:

"Bütün bir milli iş hayatını hasis ve birkaç fert menfaati için örselemeye ve aksatmaya hiç kimsenin hakkı olmamalıdır. Memleket her şeyden önce çalışmaya, çok çalışmaya, elden geldiği kadar yaratmaya ve yapmaya mecburdur. Bu gayelerin elde edilmesi ise, Devletin, ulusal menfaati gözeten üstün bir kudret sıfatı ile, iş hayatının gerekli alanlarında kendini göstermesi ile mümkün olabilir. İyi ve verimli iş, çalışmasının karşılığını gören sağlam ve gürbüz işçinin yapacağı iştir. Ulusal istihsal bakımında faideli iş ise, verimli iş gören iş sahiplerini meydana getirecekleri iştir. İşte, bu gayelere vardıracak ilkeler Türk İş Kanunu'nun sistemini kurmaya yaramışlardır."[5]

1911 mevzuatına dönersek, bu layiha 1936 ruhundan çok farklı bir ortamda hazırlanmıştı. Liberal bir anlayışı yansıtıyordu. Meclis-i Mebusan'ın birinci devre, üçüncü içtimaında (1910-1911) gündeme gelen ve Heyet-i Umumiye'ce Nafıa Encümeni'ne havale edilen "Amelenin Suret-i İstihdamına Dair" kanun teklifi layihası Türkiye'de derlenen ilk iş kanunuydu.

Teklifin başında yer alan ve Mebusan Meclisi Riyaseti'ne gönderilen yazıda işçinin mesai saatlerinin bir yasa ile saptanmaması nedeniyle işçinin uzun saatler, takatinin üzerinde çalıştırılmakta olduğu, bu aşırı yüklenmeden dolayı işçinin sağlığını kaybetmekte olduğu ve işini gereği gibi yapamadığı ve üretiminin de gerek nitelik, gerek nicelik yönünden sınırlı kaldığı belirtilmektedir. Öte yandan işçinin aşırı çalıştırılması gelecek nesilleri tehdit etmekteydi. Bu konuda çıkarılacak yasa genel sağlığın korunması ve ülke servetinin artırılması için elzemdi. Nitekim 1909 Tatil-i Eşgal Kanunu görüşmeleri sırasında bu tür bir ihtiyacın gündeme geldiği ve hükümetin çalışma koşullarını belirleyen bir yasayı Meclis-i Mebusan'a getireceği vaat edilmişti. Bundan güç alan sosyalist eğilimli bir grup mebus iş saatlerinin ve çalışma koşullarının belirlenmesi için böyle bir kanun teklifi hazırlamışlardı. 13 Şubat 1910 günlü yazının altında imzaları olan mebuslar şunlardı: Erzurum Mebusu Vartkes, Selanik Mebusu Dimitri Vlahof, Van Mebusu Papasyan, Kozan Mebusu Haumparsum Boyacıyan, Erzurum Mebusu Pastırmacıyan.

Kanun layihasının başında gerekçe yer alıyordu. Amaç "amelenin sa'yini himaye", yani işçinin emeğini korumaktı. Ülkenin refahı, tarım ve sanayiin gelişmesi, işgücünün korunması ve gözetilmesine bağlıydı. Genel sağlığının ihlali, ülke neslinin zaafa uğratılmasına neden oluyordu. Selanik, İzmir, Bursa, Konya, Hüdavendigâr (Bursa), Sıvas, Adana, Halep, Şam, Beyrut gibi yörelerde tütün, un, ipek, halı, şal, kiremit, tuğla vb malları üreten fabrikalarda, tezgâhlarda ve ticarethanelerde çalışan işçiler birkaç milyon gibi önemli bir miktar oluşturuyor, mühim bir sınıf teşkil ediyorlardı. Bunlar, günde on iki, on dört saat gibi takatlarının üzerinde iş koşullarında çalıştırılıyorlardı. Fırın, büyük mağaza gibi işyerlerinde günlük çalışma saati on sekizi buluyordu. Henüz buluğa ermemiş, hatta yedi yaşında erkek ve kız çocukların, okula gönderileceklerine, fabrikalarda çalıştırıldıkları herkesçe malumdu. İşçi, sağlık koşulları elverişsiz, çok kötü çalışma ortamında iş görüyordu. İşçinin çalış-

tığı işyerleri ve fabrikalar herhangi bir sekilde denetlenmiyordu. Ücretleri düşünülemeyecek kadar düşüktü. Günde bir buçuk ya da iki kuruş ücret alan işçiler ender değildi. Mebusan Meclisi, diğer ülkelerde olduğu gibi, emeği korumalı, gözetmeliydi. Bu, ülkenin geleceği açısından önemli bir sorundu.

19 maddelik kanun layihası yürütme yükümlüğünü Nafıa Nezareti'ne veriyordu.

İlk madde kanunun geçerli olacağı işyerlerini tanımlıyordu. Gerek sürekli, gerek gecici işçi çalıştıran, kamuya, şirketlere ya da şahıslara ait sınai ve ticari ve benzeri işyerleri kanun kapsamına giriyordu. İkinci madde bu tür işyerlerinde çanşacak kişilere yaş haddi koyuyordu. On dört yaşından küçük ve yetmiş yaşından büyük olanların bu tür işyerlerinde çalışması yasaklanıyordu. Ayrıca hamile kadınların doğumdan bir ay evvel ve doğumdan bir buçuk ay sonrasına kadar çalıştırılmaları olanaksızdı. Kadınlar ayrıca bedenleri açısından zararlı addedilecek işlerde çalıştırılmayacaklardı.

İş saatleri kadın ve erkeklere göre farklı belirlenmişti. On yedi yaşın üzerinde olan erkek işçinin mesai saati on saati geçmeyecekti. On dört ile on yedi yaş arasında olan çocuklarla, kadınlar için işgünü sekiz saatti. Sağlık açısından sorun yaratan tütün, maden gibi işkollarında işçinin işgünü iki saat daha düşük olacaktı. Bu tür işyerlerinde erkekler 8, kadınlar ve çocuklar 6 saat çalıştırılacaktı. Yukarıda belirtilen toplam iş saatlerinden iki saat yemek ve dinlenmeye (istirahat) ayrılacaktı. Haftada bir gün, yirmi dört saat aralıksız tatil olacaktı. İş saatleri dışında işçilerden fazla mesai (fevkalade hizmet) istenmeyecekti.

Hastalık durumunda işçiye bir buçuk aya kadar gündelik ödenecekti. Keza, hamile kadınlar da doğumdan bir ay evvel ve doğumdan bir ay sonraki yevmiyelerini alacaklardı. İşçinin tedavi giderleri çalıştığı kuruma aitti. En az beş yüz işçi çalıştıran ya da bu miktarın altında işçisi olup da birkaç işyeri amelesinin toplamı beş yüzü bulan işyerlerinde özel bir doktor ve yüz işcide iki yatak hesabıyla işyerlerinin hastaneleri olacak ve tedavi bedava yapılacaktı. Fabrika, imalathane ve müesseseler sağlık kosullarına elverişli olacaklardı.

Vartkes Efendi

Süresi belirtilmeksizin bir işte çalıştırılan işçi kötü hali görülmedikçe işinden çıkarılmayacaktı. Altı ayın üzerinde bir işyerinde çalışan işçi kötü hali görülmedikçe tazminat ödenmeksizin işinden çıkarılamayacaktı. Tazminat miktarı amelenin çalışmış olduğu her yıl için birer aylık yevmiyelerinin tutarıydı. Çalışırken iş kazası geçirerek sakatlanan veya iş görme yeteneğini yitiren işçiye, işletme sahibi gördüğü zarar oranında ve on yıllık yevmiye miktarını aşmamak üzere tazminat ödeyecekti.

İşçiler hukukun öngördüğü çerçevede, haklarını ve çıkarlarını korumak amacıyla birlik ve dernek kurabileceklerdi.

İşçiler için bir asgari ücret belirlenmesi gerekiyordu. Bu miktar, ortam ve konuma göre bir özel komisyon (komisyon-ı mahsus) aracılığıyla saptanacaktı.

Bu yasanın gereği gibi uygulanabilmesi için Osmanlı vilayetleri mıntıkalara ayrılacak ve her mıntıka için bir iş müfettişi atanacaktı. Müfettişler kendi yörelerinde kanunu ihlal eden işlerlerini derhal hükümete bildirecekler ve bunlar hakkında gerekli yasal işlem yapılacaktı.

İşyeriyle işçiler arasında ilişkilerin düzgün bir biçimde yürütülmesi için işyeri sahibi ve işçiler ikişer kişiden oluşan fahri bir sulh heyeti (heyet-i sulhiye) oluşturacaklar ve bu heyete toplantılarına dışarıdan kendilerinin oybirliği ile seçtikleri bir reis başkanlık edecekti. Uyuşmazlık durumunda, greve gitmeden üç gün önce çalışanlar isteklerini Sulh Heyeti'ne bildirecekler ve taraflar arasında uzlaşma gerçekleşmezse taraflar dilediklerince hareket edebileceklerdi. Bir diğer deyişle, grev ve lokavt hakkı 1963'te yasanın yayınlanmasından tam 52 yıl önce taraflara tanınmıştı.

Layihanın, Sivas Mebusu Ömer Şevki Bey'in daha önce Nafıa Encümeni'nde görüşülen kız ve erkek çocuklarla kadınların istihdamını ele alan yirmi yedi maddelik layiha ile birleştirilerek Heyet-i Umumiye'ye gönderilmesi uygun görüldü. Ancak Balkan Savaşı yıllarında gündeme alınamadı.

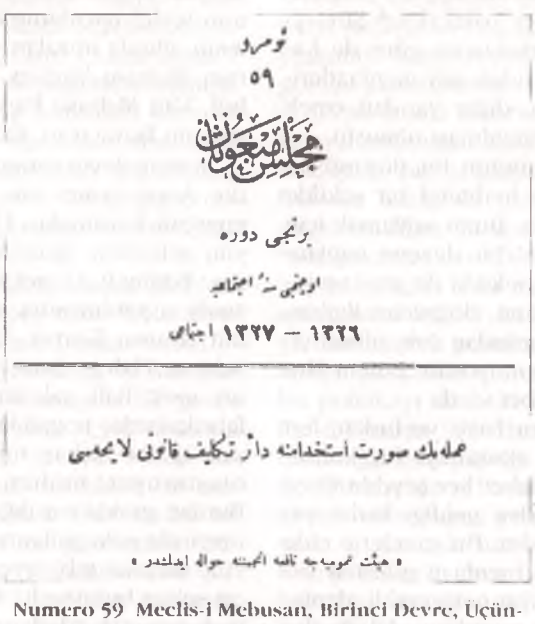
نومرو
٥٩
مجلس مبعوثان
برنجی دوره
اوچنجی سنه اجتماعیه
١٣٢٦ – ١٣٢٧ اجتماعی
عمله‌لك صورت استخدامنه دائر تكليف قانونى لايحه‌سى
• هيئت عموميه‌يه تلفه اجبته حواله ايدلشدر •

Numero 59 Meclis-i Mebusan, Birinci Devre, Üçüncü İçtima, 1326-1327 içtimaı (Heyet-i Umumiye'ce Nafıa Encümeni'ne havale edilmiştir.)
(İstanbul, Matbaa-i Amire, 1327)

II. Meşrutiyet Mebusan Meclisi'nde gündeme gelen sosyal politika ile ilgili layihalar çoğulcu parlamenter yaşamın ülke sorunlarına çözüm arayışta ne denli derinlik kazandığının somut kanıtlarından birini oluşturuyor. II. Meşrutiyetin ilk yıllarında Osmanlı siyasal yaşamı çağdaş normlara açılan bir ortam oluşturuyordu. Türkiye tarihinde iktidar-muhalefet ilişkileri ilk kez kurumsal bir tabana oturuyordu. Ancak, birbiri ardından patlak veren savaşlar ve Osmanlının Cihan Harbi'nin çözümsüz ortamına düşüşü, parlamentonun işlevini yerine getirememesine neden olmuştur. Yukarıda belirtilen ve bunlar gibi birçok mevzuat, layiha olmanın ötesine geçememiştir. Milli Mücadele ile gündeme gelen Büyük Millet Meclisi işte böyle bir parlamenter pratiği devralmıştır. ■

1. Zafer Toprak, "Sosyal Politika Tarihimizin İlk Önlemler Paketi: Müessasât-ı Sınaiyyede Çocukların ve Kadınların Çalıştırılması", *Toplum ve Bilim*, sayı 27 (Güz 1984), s. 229-237.
2. 1936 yasası ve öncesi ile ilgili mevzuat çalışmaları için bak. Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma ilişkileri (1936 Öncesi)*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1983; Mesut Gülmez, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1983; Mesut Gülmez, *Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961)*, Ankara: Öteki Yayınevi, 1995.
3. Ağaoğlu-Hüdaioğlu, *İş Hukuku Tarihi* (s. 135) adlı eserinde bu tasarının 4 Ekim 1925 günü Meclisteki incelenmesine başlandığı söylüyor. İş Kanunu'nun 10 Haziran 1934 günlü Başvekâlet tezkeresinde tasarının Meclisçe incelenmediği yazılı. Bülent Nuri Esen, *Türk İş Kanunu*, Ankara: Maarif Matbaası, 1944, s. 51.
4. Zafer Toprak, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, İstanbul: İktisadi ve Ticari İlimler Akademesi Mezunları Derneği Yayını, 1977, s. 27.
5. Bülent Nuri Esen, *age*, *s.* 53.

AMELENİN SURET-İ İSTİHDAMINA DAİR TEKLİF-İ KANUNİ LAYİHASI

Numero 11

Meclis-i Mebusan-ı Osmani Riyaset-i Celilesine

Amelenin mesai ve iştigal saatlerinin bir kanun ile tayin edilmemiş olması yüzünden amele tahammülün fevkinde çalıştırılmaktadır. Bu fevkaltahammül çalıştırmaktan ise amelenin sıhhatleri muhtell olmakta ve işlerini layıkıyla ifa etmelerine mani olup çıkardıkları işin keyfiyet ve kemiyetçe dûn bir derecede olmasına sebebiyet vermektedir. Diğer taraftan ameleyi fazla çalıştırmak insan-ı atiyenin duçar-ı zaaf olmasını intaç etmekten hali değildir. Sıhhat-ı umumiyenin hüsn-i muhafazasına ve servet-i memleketin tezyidine büyük bir tesir icra edecek olan böyle bir kanunun lüzum-ı tanzimi eşedd olması ve tatil-i esgal kanunun hin-i müzakeresinde bu gibi bir layiha-i kanuniyenin Meclis-i Mebusan'a teklif edileceği taraf-ı hükümetten vaat olunmuş olduğu halde bu güne kadar teklif edilmemiş bulunması acizlerini mesai ve iştigal saatlerinin tayinine ve sa'y u amelin muhafazasına dair merbuten takdim eylediğimiz layiha-i kanuniyeyi tanzime sevk eylemiş olduğundan lütfen bera-i tetkik encümen-i aidesine irsalini rica ederiz.

31 Kânunusani sene 326

Erzurum Mebusu Vartkes, Selanik Mebusu Dimitri Vlahof, Van Mebusu Papasyan, Kozan Mebusu Haumparsum Boyacıyan, Erzurum Mebusu Pastırmacıyan

Amelenin İstihdamına Dair Kanun Layihasının Esbab-ı Mucibesi

Teklif eylediğimiz işbu kanun layihasının gayesi amelenin sa'yini himaye etmektir, ziraat ve sanayiin terakkisi ile vatanımızın menafi-i umumiyesi amele mesaisinin himaye ve sahabetine menuttur. amele suiistimalatına maruz ve suret-i istihdamı sermayedaranın keyfiyetine tabi olur ise bu hal, milletin istikbali için büyük bir tehlike teşkil eder, çünkü sıhhat-ı umumiyenin ihlaline sebep ve milletin zaaf-ı neslini mucip olur, memleketimizin vilayat-ı muhtelifesinde mesela Selanik'te, İzmir'de, Bursa'da, Konya'da, Hüdavendigâr'da, Sıvas'ta, Adana'da, Haleb'de, Şam'da, Beyrut'ta ve sairede mevcut bulunan (duhan, dakik, ipek, halı, şal, kiremit, tuğla) fabrikalarında tezgâhlarda ve ticarethanelerde istihdam olunan amele gayet mühim bir sunuf teşkil eder ve adedi ise birkaç milyona baliğ olur, amele tahammülfersa ve pek ağır şerait dairesinde çalıştırılır vasati olarak günde on iki on dört saat çalışmaya mahkûmdur, hatta bir sınıf amele vardır ki -mesela furunlarda ve büyük mağazalarda istihdam edilen amele- on sekiz saate kadar çalıştırılır, henüz sin-i buluğa vasıl olmayan hatta yedi yaşında bulunan erkek ve kız çocukları mektebe devam ettirileceği yerde fabrikalarda istihdam edilmekte olduğu herkesçe malumdur, amele hıfzıssıhhaya büsbütün mugayir ve gayet fena şerait dairesinde istihdam edilmektedir. Amelenin çalıştığı müesseseler ile fabrikalar hıfzıssıhha nokta-i nazarından bir gûna teftiş ve nezarete tabi değildir, amelenin almakta olduğu yevmiyeler de hatır ve hayale gelmez derecede dûndur, yevmiye bir buçuk veya iki kuruş alan amele nadir değildir, Meclis-i Mebusan, memalik-i sairede olduğu gibi bizde dahi sa'y u amelin himaye ve siyanetine çalışmalıdır, çünkü bu, milletin istikbaline ait bir mesele-i mühimmedir, ümit ederiz ki heyet-i muhtereme bâlâdaki maruzatımızı nazar-ı dikkate alarak işbu layiha-i kanuniyeyi mizan-ı tetkikten geçirerek kabule şayan buyuracaktır.

Fi 31 Kânunusani sene 326

Erzurum Mebusu Vartkes, Selanik Mebusu Dimitri Vlahof, Erzurum Mebusu Pastırmacıyan, Van Mebusu Vahan Papasyan, Kozan Mebusu Humparsum Boyacıyan

Meclis-i Mebusan-ı Osmani Riyaset-i Âlisine

Erzurum Mebusu Vartkes Efendi ve rüfekası taraflarından muta ve bilhavale encümence mütalaa olunan 31 Kânunuevvel sene 326 tarihli takrire merbut on dokuz maddeyi havi kanun layihası hakkında tetkikat-ı lazıme icra olundukta bilumum amelenin mesai ve iştigalatını mübeyyin saat ile kavaid-i sıhhiyeye riayet ve itina ettirilmelerin esbabını temin etmek ve bahusus efrad-ı ailesinin maişet ve refahına muaddel ücretlerden katiyen tenzilat icra edilmemekle beraber ameleyi istihdam eden zevatın hukukunu muhafaza etmek dahi ehem ve elzem olduğunu tekliften ibaret olmasına ve bu babda Sıvas Mebusu Ömer Şevki Beyefendi tarafından akdemce verilip encümence badelkabul heyet-i umumiyeye takdim

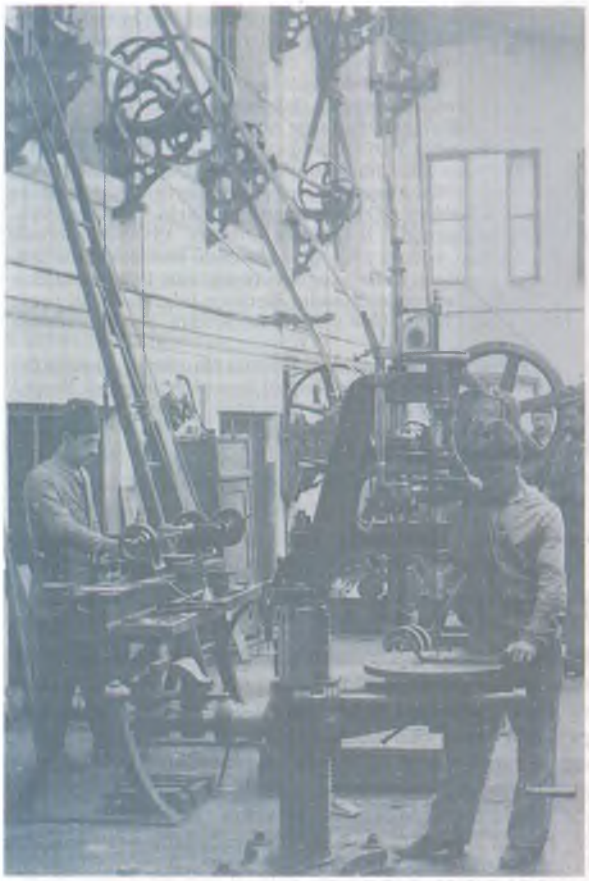

Cibali Fabrikasından bir görünüm.

olunan layiha Nafıa Encümeni'ne havale olunan yirmi yedi maddeyi havi layiha-i kanuniye mezkûr encümence derdest tadil olmağla işbu layihanın dahi maan müzakere edilmek üzere mezkûr Nafıa Encümeni'ne havale edilmesi biltensib heyet-i umumiyeye tevdiine karar verildi.

22 Mart sene 327

Layiha Encümeni Reisi namına
Burdur Mebusu
Ömer Lutfi

Amelenin İstihdamına Dair Kanun Layihası

Madde 1 - Suret-i daime ve muvakkatede amele istihdam eden gerek hükümete ve gerek efrad ve şirkete ait bulunan bilcümle müessesat-ı sınaiye ve ticariye veya muamelat-ı muhtelifeye dair olan müessesat işbu kanuna tabidirler.

Madde 2 - Müessesat-ı mezkûrede on dört yaşından dûn ve yetmiş yaşından efzun bulunan kesânın istihdamı katiyen memnudur. Kezalik hamile kadınların vaz-ı hamlden bir ay evvel ve vaz-ı hamlden bir buçuk ay mürur etmedikçe istihdamı caiz değildir.

Madde 3 - Mesai saatleri berveçh-i ati tayin olunmuştur.

1. Zükûr ameleden on yedi yaşından efzun bulunan amelelerin mesai saatleri on saatten ziyade olmayacaktır.

2. Kadınlarla on dörtten on yedi yaşına kadar olan çocukların mesai saatleri yevmiye sekiz saati tecavüz etmeyecektir.

3. Muzır-ı sıhhat addedilmiş olan tütün, maden ve saire gibi meşagilde amelenin mesai saatleri bâlâda tayin olunan saatten iki saat dûn olacaktır.

4. Bâlâda yevmiye tayin olunan mesai saatlerinden iki saat taam ve istirahata tahsis edilecektir.

Madde 4 - Haftada bir gün yani yirmi dört saat bila fasıla tatil olacaktır.

Madde 5 - Muayyen mesai zaman haricinde fevkalade hizmet talep edilemeyecektir.

Madde 6 - Hastalık zuhurunda alelumum amelenin bir buçuk aya kadar yevmiye ahzına hakkı olacaktır. Kezalik hamile kadınlar dahi vaz-ı hamlden bir ay evvel ve bir ay sonraki yevmiyelerini ahz edeceklerdir. Amelenin emr-i tedavisi mesarifi müessesat sahiplerine ait olacaktır.

Madde 7 - Kadınların ahval-i bedeniyelerine muzır görülen işlerde istihdam edilmeyecektir.

Madde 8 - La-akall beş yüz amele istihdam eden veyahut bu miktardan dûn amelesi olup da birkaç müessesat amelelerinin mecmuu beş yüze baliğ olursa ol müessese lerin hususi bir tabibi ve yüz amelede iki yatak hesabıyla hastahaneleri bulunacaktır ve tedavileri ise meccanen olacaktır.

Madde 9 - Fabrika ve imalathane ve müesseseler kavaid ve şerait-i hıfzıssıhhaya muvafık olacaktır.

Madde 10 - Müddet tayin edilmeksizin müstahdem bulunan amelenin bir suihali tebeyyün etmedikçe işinden çıkarılmayacaktır.

Madde 11 - Altı aydan ziyade müstahdem bulunan amelenin bir suihali tebeyyün etmedikçe bila tazminat işinden çıkarılmayacaktır ve miktar-ı tazminat ise amelenin çalışmış olduğu beher sene için birer aylık yevmiyelerinin tutarı olan meblağdan ibaret olacaktır.

Madde 12 - Müessese sahibi istihdam esnasında makineden vesair vukuattan dolayı sakatlanmış olan veya ifa-i hizmet kabiliyetinden mahrum kalan ameleye gördüğü mazarrat nisbetinde ve fakat on senelik yevmiye mikdarından efzun olmamak üzre tazminat itasına mecburdur.

Madde 13 - Ameleler ahkâm-ı kanuniye dairesinde hukuk ve menafilerinin vikaye ve muhafazası maksadıyla ittihat ve cemiyetler teşkil edebilirler.

Madde 14 - Amele ücretine bir hadd-i asgari tayini lazımdır. Bu ise mahall ve mevkiine göre bir komisyon-ı mahsus vasıtasıyla tayin olunacaktır.

Madde 15 - İşbu kanunu bihakkın tatbik edebilmek için vilayat-ı Osmaniye müteaddit ve muhtelif mıntıkalara taksim ve her mıntıka için bir müfettiş tayin edilecektir.

Madde 16 - Müfettişler kendi mıntıkalarında işbu kanunun hilafına hareket edenleri derhal hükümete bildirecektir ve bunlara hilaf-ı kanun hareket edenler hakkındaki madde-i kanuniye tatbik edilecektir.

Madde 17 - Müessese sahibi ile amelenin yekdiğerine olan revabıt ve münasebat-ı mütekabilenin hüsn-i suretle muhafazası için gerek müessese sahibi ve gerek amele tarafından müntehap la-akall ikişer kişiden mürekkep fahri olarak heyet-i suhliye teşkil olunacak ve işbu heyetlerin ictimaı esnasında hariçten diğer bir zatı bilittifak kendilerine reis intihap ederler.

Madde 18 - Tatil-i esgale tasaddiden üç gün evvel metaliblerini sulh heyetine beyana mecbur olup tarafeyn meyanında itilaf mümkün olmadığı takdirde serbest-i harekete muhtardırlar.

Madde 19 - İşbu kanunun icrasına Nafıa Nezareti memurdur.

Erzurum Mebusu Pastırmacıyan, Selanik Mebusu Dimitri Vlahof, Kozan Mebusu Humparson Boyacıyan, Van Mebusu Vahan Papasyan, Erzurum Mebusu Vartkes

"ERZURUM KONGRESİ'NİN BOLŞEVİĞİ"NDEN GAZİ'YE AÇIK MEKTUP

METE TUNÇAY

Genç araştırıcı arkadaşım Cüneyd Okay bana Trabzon'da çıkan *Kahkaha* adlı mizah gazetesinin altı sayısının fotokopilerini verdi:

No. 48 - 10 Mart 339 [1923] Cumartesi
No. 51 - 22 Nisan 339 Perşembe
No. 54 - 8 Mayıs 339 Salı
No. 55 - 11 Mayıs 339 Cuma
No. 56 - 17 Mayıs 339 Perşembe ve
No. 82 - (İkinci sene) 17 Eylül 339 Pazartesi.

Ben, Ankara'daki Milli Kütüphane'de bu gazetenin tek bir sayısını görmüştüm (No. 152 - 7 Teşrinievvel 340). Bakınız: *Türkiye'de Sol Akımlar I: 1908-1925* (İstanbul: BDS Yay., 1991), 4. bas., cilt 2: Belgeler, Bl. IV/4, s. 631-32. Merhum Cumhur Odabaşı'nın yazdığına göre, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde de 156'ncı sayı varmış. *Kahkaha*, 1925 Martında Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak hükümetçe ilk kapatılan gazetelerden biriydi.

Şimdi elime geçen bu koleksiyonun beşincisinde, "Erzurum Kongresi'nin Bolşeviği"nden "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" bir "Açık Mektup" var (s. 3-4). Benim Atatürk'ten ödünç aldığım bir nitelemeyle "Erzurum Kongresi'nin Bolşeviği" dediğim zat, Eyüboğulları ailesinden [bu ailenin Selahattin Eyyubî soyundan bir Kürt boyu olup, kesin bilinmeyen bir tarihte Osmanlı Hükümetince Doğu Karadeniz'e sürülmüş bulunduğu rivayet edilir!] Esat Ömer (Fevzi) Bey'dir. [İşin ilginç yanı, bu yazıda eşraf ve âyanı şiddetle eleştiren Ömer Fevzi Bey'in ailesi (Eyüboğulları) Maçka âyanı idiler!] Adının Bolşeviğe çıkmasının başlıca nedeni, Sürmene delegesi olarak katıldığı Erzurum Kongresi'nde nizami ordunun kaldırılarak yerine milis teşkilatı yapılmasını istemesidir. Fevzi Bey Kongrede Anglo-Amerikan mandasını savunanlar arasında yer almış; M. Kemal Paşa'nın arzusuyla tümen komutanı Deli Halit Bey [Paşa] ve cephe komutanı Karabekir tarafından sıkıştırılınca İstanbul'a kaçmıştır. Sonra Balıkesir'e giderek, orada Yunan işgali altında yayımlanan *İrşad** gazetesinin başına geçerek Milli Mücadeleye aleyhtarlık etmiştir. Kurtuluştan sonra Fransa'ya gitmiş ve Lausanne ertesinde adı 150'likler listesine konularak Türkiye'ye girmesi yasaklanmıştır. 1930'da Paris'te eski harflerle *Rehber-i İnkılâp* adlı 15 günlük bir muhalefet gazetesi yayımlamaya başlamıştır. (Bu gazeteyi gelecek sayımızda tanıtacağım.) Ömer Fevzi Bey 1938'de afla yurda dönerek 1951'e kadar yaşamıştır. Bu zat hakkında, Mahmut Goloğlu'nun *Erzurum Kongresi* kitabında, onun hareketlerini mazur göstermeye çalışan geniş bilgi vardır. ■

* Bu gazete hakkında görebildiğim yegâne kaynak, merhum Ömer Sami Coşar'ın *Millî Mücadele Basını* adlı kitabıdır (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yay., ty), s. 45-49: "Gâvurcu İrşad."
Coşar, *İrşad*'ın 8'inci sayısındaki (4 Eylül 1920) "M. Kemal Bir Sahtekâr mı, Bir Mecnun mu?" başyazısından bir paragraf aktarıyor. Anlaşılan, 16 ve 26 Eylül tarihli sayıları da bulmuş.

AÇIK MEKTUP

GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE

Mecnun ellerin çılgın ve muhteris rüzgârlara kapılarak Mondros kayalıklarından "Sevr" girdabına fırlatıp attığı masum milletimizi, asırlardan beri havay-ı cennet ile hareket etmekten kurtulamayan devlet gemisini bir avuç kahramanla kurtaran, İnönü, Sakarya gibi müthiş fırtınalardan selamete çıkaran Gazi Paşamız!

Kalblerin bütün hürmetini; milletini ve devletini sevenlerin bütün minnettarlığını kazanan size karşı Anadolu'nun bir köşesinden, Kafkas dağlarının bir eteğinden, binbir hengâme-i harb ile cidal gören Karadeniz'in bir kenarından, yeşil ve temiz renklerinin menazır-ı şiir ve füsunu içinden yükseltmek istenilen şu saday-ı samimiyetimizi olanca kudret ve kuvvetiyle dinleyiniz.

Öyle ki bu sadayı isal vazifesini yüklenen genç, dünyanın hiçbir avaz ve garazına esir olmamış, hiç kimsede hiçbir tarafta bir şemme-i menfaat duyma-

اشرف ساعتده چیقار عوامی طوغه

صاحبی : اسعد حمرایوی مدیری : نظمی نظم

نومرو ٤٨ ١٠ مارت ٣٣٩ جمعه ایرتسی تشخیصی ١٠٠ پارمقدر

Kahkaha
Eşref saatte çıkar mizahi gazete
Sahibi: Esat Ömer Eyyubî Müdiri: Nazmi Nafi

mıştır. Onun için mektubunu tekmil bir safvet ve samimiyetle yazmış ve huzurunuza bir hutbe-i meksuf ve perişan halinde arz etmiştir.

Umarım ki, memleketin aşk ve ateşini herkesten daha vazıh duyan ve asırlardan beri esaret ve sefalet zincirlerini boğazından çıkaramayan halkımızı kurtarmak için en büyük fedakârlığı yapan ve nihayet kurtarmaya muvaffak olan Gazi Paşa halkın bu nidasını uzun zamanlar binbir kahr ve bela altında ezilen, bazusu ve dimağı zayıflayan bir kitlenin hissiyatının isyanı, teessüratının feveranı gibi telakki edecek ve ona istediklerini vermeye çalışacaktır.

Buna eminim, çünkü önümde büyük bir halaskârlık tarihi, büyük bir fedakârlık destanı vardır.

Son zaferi halka doğru bir mecray-ı inkişaf ve refah vermeye teşebbüsle tetvic eden sizden, evet Gazi Paşamız sizden, açılan inkılap yolunda halkın önüne mâniler ihdas etmek istidadında bulunan kavanin teşebbüsat ve istidadat-ı muzırrasının imhasını istiyoruz.

Esraf ve âyân.. İşte bunlardan bahs ve şikâyet edeceğim.

Hangi devrin, hangi zamanın tarihi açılırsa açılsın o sahifelerde mutlaka bu eşraf ve âyân saltanatının muhrib ve muzır tesirlerini ve bu tesirler altında zebun düşen halkımızın sefalet ve ıztırabatını göreceğiz.

Halkın sırtından yiyip içmekten, tufeyli yaşamaktan, her devrin rüzgârına yelken açmaktan başka hiçbir şerefe sahip olmayan bu zümrenin hâlâ nüfuz ve tesirini hissetmek, "halk" hükümetinin programını takdir ve hürmetle karşılayan halkın fark iktidarında hâlâ onların bulunmak istediklerini görmek bu inkılap günlerinin içinde pek acı hisler doğuruyor.

Fedakârlık zamanının bu kenar kahramanları o kadar fırsatcûdurlar ki, onların dane-i saydından kurtulmak imkânını hâlâ elde edemedik. Gerçi bu imkânın mahrum-u ezelisiyiz. Fakat ebedisi olmak istemiyoruz. Ezel ve ebed yolu üstünde uzanıp giden bu eşraf ve âyân hikâyesi bizi vaziyet-i halimiz ve âti-i ictimaimiz için ümitsizlendiriyor.

Bu hakikati teessür ve telehhüfle itiraf ediyorum.

Harb ve cidal günlerinin, istiklal mücadelelerinin herhangi bir safhasına bir nâzar-ı bâsir imale edilirse ve oralarda bir eşraf ve âyân kuvvetinin nasıl hod-endiş, digerkâmlığa düşman olduğunu görürüz.

Uzaklara bakmaya hacet yok. Hepimizin kâffe-i hutut ve safahatını vuzuhla bildiği istiklal harbimize bakalım.

Halk kitlesinin büyük bir aşkla içine atıldığı bu mücadelede eşraf ve âyân zümresi daima kenarı muhafaza etmiş, kendilerinin ve çocuklarının tecil ve terhisi gayretiyle devair ve şuabat-ı askeriyenin eşiklerini aşındırmışlar, halbuki halk fevc fevc kurtuluş harbine iştirak etmiş, milletinin, devletinin, namusunun uğruna ileriye atılmıştır.

Cami duvarlarına, hükümet kapılarına muallak bakayay-ı tekâlif levhalarında isimleri yazılı olanlar, borçları suratlarına çarpılanlar, fakat bu teşhirden hiçbir zerre-i haya duymayanlar, bu eşraf ve âyândır. Buna mukabil halk kan vergisini ziyadesiyle öderken tekâlif-i sairesini de muntazaman vermekten çekinmemiştir.

Paşamız
Kahkaha, no. 48, 10 Mart 1339/1923

Eşraf ve âyânlıkla böbürlenen zümre, kuvvet ve iyi günün dostları olup sevk-i hadisat ile kara günlerin hulûlünü hissettikleri, kuvvetin zayıflamaya başladığını duydukları zaman hakiki halaskârların etrafından birer birer uzaklaşmaya başladılar. Buna ait halkın hafızasında emsal-i muhtelife saklıdır. Osmanlı saltanatı Vahdettin ile yıkılıp gittiği halde bu saltanatla müzad eşraf ve âyân saltanatı hâlâ sırıtkan dişleriyle mukadderat-ı millete vaz'ülyed olmak daiyesinden vazgeçmiyor.

Devlet hayatımızın her safhasın-

da müteredddi ve mürteci vaziyetinde kalan ve hemen her zamanda birçok saltanatların ve rical-i mümtazenin efkâr ve niyyat-ı hayırhahanesini ifsat ve izlâl için dini alet-i şerr ittihaz eden, devleti ve milleti sırf kendi zevk ve huzurlarının, nüfuz ve hükümlerinin temini için kan ve fesat deryasına çeviren fukaha ile müşterek hareket eyleyen bu saltanat-ı esraf ve âyânın halkın ve halk camiasının zararına olarak temadisi bilhassa yeni başlayan inkılap hareketi için çok tehlikelidir.

Memlekette genç ve dinç anasırı daima istihfaf eden, halkın sırtından geçinmek için "halk için hürriyet değil, esaret!" gibi bir düstur çıkartan bu derebeyliğin zulüm ve tecebbür devrinin yadigârları, maalesef ötedenberi hükümetlerin himayesine mazhar olmakta, rüesay-ı umur ile memurin-i saire hemen hemen onların hevesat ve ihtirasatı karşısında muti ve zebun kalmaktadır.

Ömer Fevzi'nin *Tarih ve Toplum*'un 70. sayısının (Ekim 1989) özel ekinde yayımlanan 150'likler Albümü'ndeki fotoğrafı.

Buna ait pek çok hikâyeler dinlemiş, vakalar görmüş olan zavallı halk ağanın dediğini yapmamak, sa'yini ve kuvvetini onların keyfine hasr ve tahsis etmemek için kendinde ve etrafında hiçbir kuvvet göremiyor. Bu her zaman böyle idi. Hatta başında sizin gibi hakiki bir halaskâr taşıyan yaşadığımız inkılap günlerinin tezahürat ve hadisatı bile bu kahhar telakkiyi silememiştir.

Çünkü devlete her türlü borcunu, kan, vergi, âşâr vesaire vergilerini vermekten daima uzak yaşadığı halde, yine hükümet halka emrettiği kuvvette ona emredemiyor.

Çünkü cephelerde mahv ve turab olan, yollarda izlerde çürüyen halka mukabil, gerilerde mesut ve müreffeh yaşayanlar onlar.

Çünkü devletin ve milletin ancak menfaatine müşterek olan bu zümrenin mukadderat-ı millete hâkimiyetine halkın ses çıkaramamasına mukabil hükümet de aynı sükûtu muhafazaya mukaddem.

Çünkü kara cahil olmalarına rağmen mebusan kürsülerini, müdafaa-i hukuk heyat-ı belediye ve müteşebbise ve saire gibi mevkileri işgal eden bu güruh-i lâyefhundur[hemdir].

Halk intihap etmesin mi? Fakat onu mukadderatıyla alakadar görmeye acaba bu saltanat-ı şerifenin erkânı razı mıdır?

Ve halk hükümetin onları himaye etmediğinden emin midir?

Her devir değiştikçe yağmurdan kurtulur gibiyiz. Fakat bu temenni-i halas içinde halk öyle müthiş bir doluya tutuluyor ki bunun altında fikirler faaliyetini, gözler nurunu kaybediyor.

Saltanat-ı mündefide olduğu gibi saltanat-ı şerifede de adeta bir veraset kanunu caridir. Mutlaka bir şeref zümresinden diğer bir eşraf zümresine.. Bunun arasında zavallı halk ne yapacağından gafil, emniyet ve huzur fikirlerinden fariğ, göğsünde kavuşmuş elleriyle aldığı vaziyet-i garibâne ile asırlardanberi mütevekkil ve mazlum duruyor.

Asırlardanberi mecnun ve zalim saltanatların damen-i denaatında ser-be-zemin tevekkül ve tezallüm tusuran bu anasır-ı mazlum ve masum, yani halk ve gençlik bugünkü inkılabın bir âti-i nevmine insibab edecek cereyanlardan istifade edemezse, bu kadid sefalet böylece ezelden ebede doğru muttasıl incelir ve uzarsa yine inkılab-ı hakiki, inkılaba uğraşanların dillerinde ve inkılaba muhtaç büyük bir kitlenin mütehassir terennümlerinde kalmaya mahkûmdur.

Gazi Paşamız!

324 [1908] ihtilalinden beri memleketin kan ve ateş tufanları içinde, bayrağının, hürriyetinin uğrunda mevcudiyetini kurban eden gençliğe, halk kitlesine karşı matuh ve mahtun saltanat-ı eşraf ve âyânın aldığı vaziyet bu kahramanları daima esir ve zelil bulundurmaktan ibarettir.

Batmış bir devleti bir şaheser azim ve kiyasetle kurtaran, mersay-i felâha çeken sizden, inkılap yolunun serdar-ı rehâş|k|âri olmaklığınız itibarıyla - tufeyliler sürüsünün, bu kuvvet ve iyi gün dostlarının halk üzerinde baki olduğu zannı hâlâ izale edilemeyen kuvvet ve nüfuzlarının bir darbe-i inkılap ile dağıtılmasını bekliyoruz.

Re'sikâr-ı ihtiramında bulunduğunuz manzume-i inkılap, halka artık bu girve-i lâyefhunun sahabet ve himaye-i hükümete adem-i mazhariyetini pek açık, pek kuvvetli ve ciddi bir lisanla anlatmalı, eşraf ve âyân sınıfı ile "zâdelik" lakab-ı tegallübâmizini ilga etmelidir.

Biz, bir zümre-i zar ve mütevekkil, inkılabın bu büyük tecellisini, hakikatin bu kuvvette tulûunu bekliyoruz.

Şehkâr-ı inkılabı kazanmak yolunda tekâlif-i mütenevvisinden adeta kan borcunu da fedakârlık ve kahramanlığın lâyemut menkabelerini yaratarak pek mebzuliyetle eda eden halkın ve gençliğin daima müteredddi ve mürteci, daima yanaşmak için iyi, kaçmak için kara günleri kâfi addeden entrikacı, hasis saltanat-ı eşraf ve âyâna mukadderatının en ehemmiyetsiz bir kısmını bile tevdie; vatan yolunda, bayrak yolunda, namus yolunda döktüğü nihayetsiz kanlardan bu tufeyliler saltanatının teneffü etmesine tahammülü kalmamıştır. Halkın vicdan-ı samimisini tırmalayan bu hissiyat ve teessüratı red ya şeref-kabul sizdedir.

Baki akab-ı inkılabın selamet-i tayramı temenniyatıyla tazim ve hürmet.

Kahkaha Gazetesi Sahib-i İmtiyazı
Esat Ömer Eyyubî

DÜNYA KENTİ İSTANBUL

İLBER ORTAYLI

Topkapı Sarayı avlusunda Arkeoloji Müzesi ve St. Irene Kilisesi arasındaki sahayı işgal eden külliye eskiden Sarayın dış (bîrun) hizmetliler koğuşları ve darphane iken uzun zamandır terk edilmiş ve küçük bir kısmı buradaki müzelerin teknik ve röleve hizmetleri bürosu olarak kullanılmaktaydı.

Tarih Vakfı bu sahayı "İstanbul Kent Müzesi" olarak düzenlemek istedi, girişimi yaptı ve Kültür ve Maliye Bakanlıkları ile varılan anlaşma sonucu hazırlamak için devraldı. Büyük şehir İstanbul'un müzesi yoktu; bunu hazırlamak lazım. Üstelik bu hazırlık ancak kademe kademe olabilir. Sergi ilk aşamayı oluşturuyor. Restorasyon zor ve pahalı ama ele alınması gereken tarihi bir yapılar bütünüdür burası... Galiba "burası müzelerin teknik hizmetlerine ayrılmış bir sahadır" diye girişime karşı çıkmak pek ikna edici olmuyor. Çünkü müzelerin, teknik hizmetler atölye ve büroları olarak bugüne kadar bu yapı bütününün % 10'unu bile kullanamadıklarını herkes biliyor. Kullanılmayan alan ve yapılar ise bir harabenin yaratacağı bütün problemleri içeriyor. Binaenaleyh korumak için işlerlik kazandırmak gerekiyordu. Kısa zamanda hazırlanan bir yarı koruma ile ön planda eski Darphane aletlerinin bazıları (bu bence pek çarpıcı bir kalıntı bütünü değil) fakat asıl önemlisi şehrin tarihini panoramik olarak verecek belgeler ve bilhassa nefis fotoğraf panolardan oluşan bir sergi ortaya çıktı.

Afife Batur'un takdim yazısında belirttiği gibi, İstanbul için yazan ve İstanbul'u araştıran, Strabon'dan Buondelmonte'ye Nedim'den Pierre Loti'ye, Melling'ten Ara Güler ve Wiener-Müller'e herkesten bu sergide yararlanıldı. Alışılmış bir sergi değil. Kronolojik bir tarih, tabii herşeyden önce İstanbul'un tabiat tarihi yer alıyor. Fotoğraflar ve özet belgelerle 3000 yıllık dünya başkentinin tarihi veriliyor. Fotoğrafların tekniği bu global tarihi verecek bir tarzda; şehrin mimari eserleri, tabii görünümü ve coğrafyası ilginç bir kolaj tekniğiyle iç içe sergileniyor. İstanbul

zaten köşe köşe, nokta nokta değil, bütünüyle orijinal bir kenttir. Zaman içinde coğrafya ve mimarinin tutarlı ve birbiriyle uyumlu, monoton olmayan bir uniformite içinde derlendiği görülüyor. Fotoğraflar bunu veriyor ve düzenleyiciler sonra da son çağın trajik değişimini bir tezat olarak öbür görünümlerin üstüne bindirmişler. Minyatürlerden yabancı gezginlerin gravürlerine, haritalara, çeşitli dönem fotoğraflarına kadar bütün malzeme uyumlu olarak İstanbul'u anlatıyor.

Sonra sergide zenaatlar, yasam, pavyonlar halinde sergileniyor. Dünya Kenti İstanbul sergisi tarih bilgisinin kitleye başarıyla aktarıldığı bir sergi... İstanbul sergisi henüz istenen bir şehir müzesi değil, ama çok renkli biçimde İstanbul'u İstanbullulara anlatabilen bir faaliyet örneği... Serginin kataloğu güzel, nadir malzeme ve zengin örnekler var, ama teşhir edilen fotoğrafların poster halinde satışı gerekiyor.

Eray Makal, Şölen Bazman ve Ahmet Özgüner'in tasarımını kutlamak gerekir. Bu serginin düzenlenmesi, sergi boyu düzenlenen panel ve konferanslar, yayınlar, ön planda Afife Batur'un gayretinin eseridir. Bir tarihçi ve şehircinin, İstanbul'un "art noveau" devrinin uzmanının, üç bin yılı bir araya getiren özgün bir sergiyi yaratmadaki payını küçümseyemeyiz. ■

DARÜLACEZE'NİN KURULUŞ VE İŞLEYİŞİ

NURAN YILDIRIM

İstanbul deyince akla hep olağandışı coğrafyası, doyumsuz güzellikleri, gizemlerle dolu tarihi, barındırdığı uygarlıkları simgeleyen mimarisi ile çoksesli, çokrenkli ve çokkültürlü bir dünya kenti gelir. İstanbul'un bu görkemli yüzünün ardında, hastalar, yoksullar, sakatlar, sağır ve dilsizler, körler, kimsesiz yaşlılar ile dul ve yetimler, dilenciler, deliler, mezuplar, alkolikler, tiryakiler ve fahişeler vardır. İstanbul'un bu öteki yüzünde yaşayanlar için neler yapıldığına bir göz atacak olursak, İstanbul'da genellikle savaşlardan sonra sayıları artan bu âciz ve muhtaç kişilere duyarsız kalınmadığını, tarih boyunca onları barındıracak kurumlar oluşturulduğunu görürüz. İşte bu dosyamızda sosyal kurumlara değindikten sonra İstanbul Darülaceze Müessesesinin tarihini vereceğiz. Konu ile ilgili küçük çerçeve yazılarla da bakış açısını genişletmeye çalışacağız. Dosyamız esas itibariyle geçtiğimiz günlerde yayımlanan Nuran Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi* (İstanbul, 1996) adlı kitaba dayandığı için ayrıca kaynak verilmemiştir.

İSTANBUL'DA SOSYAL HİZMETLER

Bizans döneminde İstanbul'daki manastırlarda sivillere açık tedavi yurtları, müştemilatlarında ise *ksenodokheion* veya kısaca *ksenon* denen yurtlar vardı. Bu sözcük, yoksullara ait mesken, kervansaray, hastane, ihtiyarlar ve düşkünler evi, yetimhane ve cüzamhane gibi çeşitli sosyal yardım kurumlarını ifade ediyordu. Ayrıca *gerontokomion* (hasta ve düşkün ihtiyarlar evi) ve *orphanotropheion* (yetimhane) adı verilen yerler de bulunmaktaydı.

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettiğinde, Osmanlı İmparatorluğu kökeni Uygurlara dayanan, Selçuklularla gelişen bir vakıf geleneğine sahipti. İslamiyet, yoksullara yardım etmeyi büyük sevap saydığından, Müslüman olduktan sonra geliri iyi olan Türkler sofra açarak, zenginler de birçok hayır işleri yanında imaret yaptırarak yoksulları doyurmuşlardır. Ücretsiz yemek dağıtılan imaretlerin ve bunları ayakta tutan vakıfların gelişmesinde, Türklerin toy geleneğinin de etkisi olmuştur. Müslüman Türk devletlerinde vakıflar kentleşme sürecine önemli katkıda bulunmuş, özellikle büyük cami ve külliyelerin çevresinde klasik Türk kentlerinin kurulmasına yardımcı olmuştur.

Osmanlı döneminde âcizler Selçuklulardan kalan ve Osmanlılar tarafından yaptırılan, imaret, darüzziyafe, darülit'âm, aşhane, aşevi, tabhane, misafirhane, mihmanhane, kervansaray, tekke, zaviye, dulhane ve yetimhane gibi kurumlarda barınıp beslenirdi. Ayrıca yoksullara, yetimlere, âcizlere ve tutuklulara odun ve kömür için para, fakirlere ve çocuklarına elbise ve zahire, yetimlere aylık vermek, yoksul kızlara çeyiz yapmak üzere vakfedilen gelirler de vardı. Yoksul hastalar da yine birer vakıf kurumu olan darüşşifalarda 19. yüzyıldan itibaren de hastanelerde tedavi edilirdi. Vakıf kurumları, padişah veya hanedan mensupları, devlet ileri gelenleri ile varlıklı kişiler tarafından tesis edilen ve imaret adı ile de anılan külliyelerin birer ünitesiydi. Şehre gelenler ve yoksullar, külliyedeki kervansaray, tabhane veya misafirhanede kalır, imaretinde yemek yer, hamamında yıkanır, hastalanırsa darüşşifasında tedavi edilir, hayvanı kervansarayın ahırında beslenir, isteyen camiinde ibadet eder ve kütüphanesinde kitap okurdu. Külliyelerde medrese ve çarşı da bulunurdu.

İmaret ve imarethaneler, medrese öğrencileri, cami ve hayır kurumu görevlileri ile yoksullar ve yolculara yemek veren, ayrıca kimsesizlere yatacak yer sağlayan kurumlardı. Ekmek ve iki kap sıcak etli sebze yemeğinden başka, adam başına günde 3-5 akçe, hatta bazen 10 akçe verilirdi.

16. yüzyılda, İstanbul'daki imaretlerde yoksullara ekmek, koyun etli pilav ve bozadan oluşan yemek verilirdi. Zengin ya da fakir, Müslüman ya da Hıristiyan kimse kapıdan geri döndürülmez, yolcular üç günden fazla ağırlanmazdı. Fatih Külliyesi'nde kentteki yoksullar için 150 oda vardı. Burada kalanlar günde 1 akçe ve ekmek alırdı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun zirvede olduğu bu dönemde bu odaların çoğu boştu. Fatih imaretinde, günde ortalama iki bin aç ve muhtaç yemek yer, misafirhane ve tabhanesine zengin, yoksul gelen giden eksik olmazdı. Ayrıca Beyazıt, Sultan Selim, Şehzade, Haseki, Süleymaniye, Atik Valide, Sultan Ahmed, Yeni Valide, Nuruosmaniye, Mihrişah Sultan, Ayasofya Külliyelerindeki imaretlerde de yemek dağıtılırdı. Mihrişah Sultan Külliyesi imareti günümüzde de iki bin aileye yemek vermektedir. 19. yüzyıl sonlarında, İstanbul'da imaretler, öğle ve

aksam yemeklerinde günde otuz bini aşkın insanı doyuruyordu.

İstanbul'da hemen her büyük camiin yanında bir tabhane vardı. Fatih, Beyazıt, Süleymaniye, Atik Valide Külliyelerinde, tabhane, imaret ve kervansaray bölümleri bir bütün teşkil etmektedir. Süleymaniye vakfiyesinde, tabhane ile "darüzziyafe" adı verilen aşevi, imaret sözcüğü ile ifade edilmiş, buraları misafir ve yolcuların yanı sıra fakir ve miskinlere de vakfedilmiştir. Ayrıca yoksul, geliri olmayan, garip, düşkün, sakat, hasta ve ilim sahibi kişilerden başkalarına yemek verilmemesi şartı da yer almaktadır. Süleymaniye imaretinde, din ayrımı gözetilmeden herkese günde üç kez yemek verilmekteydi.

Tabhanelere benzeyen han-ı sebillerde ise Anadolu'dan gelip İstanbul'a geçecek parası kalmayan, yahut İstanbul'dan Anadolu'ya gitmek isteyen fakir yolcular parasız yatıp kervan beklerdi. Üsküdar Balaban İskelesi'nde böyle bir han-ı sebil vardı.

Tekke, âsitâne, dergâh, hankâh, zaviye sözcükleriyle ifade edilen tarikat yapıları da yoksulların barındığı yerlerdi. Yatacak yeri olmayan ve geçim darlığına düşenler bir tarikata intisap ederek o tarikatın tekkesinde yer içer ve yatardı. Tekkeler, ibadet, eğitim, barınma, beslenme, temizlenme ve ulaşım fonksiyonu olan kurumlardı; mihmanhanelerinde ise misafirler ağırlanırdı. Matbah-ı şerif adı verilen mutfakları, bir imaret mutfağı gibi, tekke mensupları ve misafirler dışında çevredeki yoksullara da yemek verirdi. Tekkelerin en eskileri kalenderhanelerdir. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u aldığında, dünya ile ilişkisini kesip bir köşede oturan Kalenderî tarikatına mensup dervişleri ve yoksulları bir araya toplamak amacıyla, Bozdoğan Kemeri yanındaki Aya Maria Diakonis Kilisesi'ni zaviye olarak vakfetmişti. Vakfiyesine göre bu zaviyede ve civarında oturan dervişlere yemek için 40 akçe, misafir olan muhtaç kimselere de 15 akçe tahsis edilmişti. Ayrıca İstanbul'daki yetimlere günde 100 akçeden toplam 3.000 akçe sarf edilmesi, anasız babasız kız ve erkek çocuklara da 15'er akçe dağıtılması hükme bağlanmıştı. Dini ve sosyal amaçla kullanılan darülaceze mahiyetindeki bu kalenderhane, 18. yüzyılda Darüssaâde Ağası Maktul Beşir Ağa tarafından camiye çevrilmiş ve Kalenderiye Camii adını almıştır. İstanbul'da 1889 yılında üç Özbek, iki Hint ve bir de Afgan kalenderhanesi vardı.

1514 yılında Üsküdar Karacaahmet'te inşa edilen Miskinler Tekkesi'nde cüzamlılar barınıyordu. Miskinler Dergâhı ve Miskinhane adları ile de bilinen bu tekke, kadı tarafından tayin edilen bir mütevelli tarafından yönetiliyordu. Atik Valide Sultan Vakfı'ndan buraya her gün 40 ekmek, imaretten çorba ve pilav gönderilirdi. Etleri ise Kavak Mezbahası'ndan gelirdi. Diğer masraflar, tekkenin önünde bulunan, üstü oyuk sadaka taşlarına bırakılan paralarla karşılanırdı. İstanbul'da cüzamlı olduğu anlaşılan kişiler, eşraftan bile olsalar derhal Miskinler Tekkesi'ne getirilir, şehirde dolaşmalarına izin verilmezdi. Cüzamlılar, 20 odası, bir hamamı ve bir

Süleymaniye önünde dilenciler, 1907.

camii bulunan Miskinler Tekkesi'nde aileleri ile birlikte yaşardı. Tekke adını taşımakla beraber burası bir tekke değil cüzamlılara ait bir bakımeviydi.

Hatuni Tekkesi, Karılar Tekkesi adlarıyla da bilinen Eyüp'teki Hatuniye Tekkesi, yaşlı ve kimsesiz kadınlar için bir tür huzureviydi.

Osmanlı İmparatorluğu duraklama devrine girdikten sonra, birbirini izleyen askeri yenilgiler nedeniyle yoksulluk ve sefalet artmış, düşkün ve yoksullara hizmet eden vakıf kurumları mütevelli ve şeyhlerin geçim kapısı halini almıştı. Özellikle dul kadınlarla, öksüz ve yetim çocukların bir yerde barındırılıp beslenmeleri zarureti doğunca 1869'da, Haseki Darüşşifası Zaptiye Müşirliği'ne devredilerek, Haseki Nisa Hastanesi adıyla, hasta mahkûm kadınlara tahsis edilmiş, ayrıca dul, öksüz ve yetimler için de acezehane adı verilen bir yer ayrılmıştı. 1891 yılında, Haseki'de Zindanaltı adıyla bilinen tevkifhane Haseki Nisa Hastanesi acezehanesine ilave edilmişti. Burada dul, kimsesiz ve evsiz kadınlar ile gecelemek için karakollara başvuran uygunsuz kadınlar kalmaktaydı. Zira 31 Temmuz 1861 tarihli irade ile yürürlüğe giren "Zabıtaca Men'i Lazım Gelen Mevad Hakkında Zabıta Memurları ile Merkezde Bulunan Bilcümle Zabitan-ı Asakir-i Zabtiyeye Verilen Talimat"ın 56. maddesi-

ne göre, fahişe takımının güneş battıktan sonra sokaklarda gezmesi yasaktı. Gece sokakta görülenlerden İstanbul tarafındakiler Haseki'ye diğer yörelerdekiler de Kolcu kadın evlerine gönderiliyordu.

Ekim 1894'te Haseki Nisa Hastanesi hem tevkifhane, hem de ufak çapta bir darülaceze halinde hizmet vermekteydi. Yönetimi 1880'de Şehremaneti'ne devredilince, tutuklu kadınlardan bir bölümü Mehterhane içinde ayrıca yapılmış olan Nisa Tevkifhanesi'ne (kadın tutukevi) gönderilmişti. Haseki'de onlardan boşalan yerlere, dul ve kimsesiz düşkün kadınlar kabul edilmişti. Matbah-ı Âmire'den alınan yardımla, burada kalmakta olan 24 aceze ve 72 dilenci ile 29 görevliye günde 110 ekmek veriliyordu. 1892 yılında Haseki Nisa Hastanesi'ndeki acezehanede barınan 105 acezenin giyecek ve diğer masrafları, hastanenin senelik bütçesinden karşılanmaktaydı. Fazla olarak 40 kadar kız ve erkek yetim çocuk da vardı. Bunlardan yaşı gelen kızlar evlendirilmekte, erkek çocuklar ise sanayi taburlarına gönderilmekteydi.

1877 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra İstanbul'a gelen göçmenler arasında bulunan bakacak kimsesi ve geliri olmayan dul kadınlarla yetim ve öksüz çocuklar, Gülhane'deki Kırmızı Kışla'da açılan Muhacirin Dul ve Eytamhanesi'ne yerleştirilmişti.

14 Nisan 1877'de faaliyete geçen Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, savaş yaralılarına hizmet etmek için kurulmuş olmakla beraber, gerektiğinde halkın yardımına da koşmuştur. Ağustos 1880'de Rumeli göçmenlerine yiyecek, giyecek ve temizlik malzemesi yardımı yapmıştır.

Osmanlı Devleti, İstanbul'da yaşayan azınlıklar ile yabancıları, Rum milleti, Ermeni milleti, Yahudi milleti ve Katolik milleti adları ile dini inançlarına göre ayırmıştı. Bu toplulukların sağlık, eğitim, sosyal yardım gibi ihtiyaçlarını da cemaatlerine bırakmıştı.

Rumlar İstanbul'un fethinden hemen sonra Balıklı'da bir hastane kurmuşlardı. Hastane kompleksi içinde bulunan ayrı binalarda ise düşkünler ve yetimler barındırılıp bakılıyordu. III. Selim 15 Nisan 1805'te Rum ve Ermeni dilencileri ile hastalarının korunması, hastanelerinin onarımı ile ilgili emirler verdikten sonra Rum milleti için Kuruçeşme'de bir tıp okulu ve darülaceze kurdurmuştu. Hakkında fazla bilgi olmayan bu kurumların 1812'de kapandığı tahmin edilmektedir.

Balıklı Rum Hastanesi'nde, 1853 yılında açılan yetimhane daha sonra Büyükada'ya oradan da Heybeliada'ya nakledilmiştir.

Ermeniler, 1722 yılında Taksim'de bugünkü Eseyan Lisesi'nin avlusunda şimdi kilisenin bulunduğu yerdeki ahşap binada Beyoğlu Hastanesi'ni faaliyete geçirmişlerdi. Burada yataklı tedavi yanında düşkünlere de bakılmaktaydı. 1743'te hizmete giren Narlıkapı Hastanesi bugünkü Narlıkapı Ermeni Kilisesi'nin bodrumundaydı. Burası da hem hastane, hem de düşkünleri barındıran bir bakımeviydi. Bu iki hastanede bulunan 350 kişi 31 Mayıs 1834'te, Yedikule'de hizmete giren, Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi'ne nakledilmiştir. Bunların 50'si hasta, bir bölümü akıl hastası, geri kalanı ise kendine bakmaktan âciz düşkünlerdi. 1837'de Taksim Elmadağ'da açılan, Surp Agop Hastanesi'nde de hem hasta tedavi ediliyor hem de düşkünler barındırılıp bakılıyordu.

İstanbul'daki Katolik cemaatine ise Katolik Avrupa ülkeleri çeşitli yardımlarda bulunuyorlar ve destek oluyorlardı. Fransa'nın Cizvitleri ve Kapuçinleri himayesi 1678 kapütülasyonları ile güvenceye alınmıştı. 1870'te Galata'daki üç kiliseden St. Pierre ve St. Benoit Fransa'nın, St. Georges ve ona bağlı hastane Avusturya'nın koruması altındaydı. Pères Bosniaques ile Lazaristleri de Almanya himaye ediyordu. Bayram günlerinde St. Esprit, St. Pierre, St. Benoit, St. Locus kiliselerinde Fransız bayrağı dalgalanırdı. Osmanlı Devleti Fransa'yı Katolik kilisesinin koruyucusu olarak kabul etmişti.

Doğal güzellikleri ve zenginlikleri nedeniyle İstanbul'a, özellikle Tanzimat'tan sonra, çoğunluğu işçi olan pek çok yabancı gelmişti. Avrupalılar için hayır kurumları bulunmadığından, güçten düşmüş yoksul işçiler ile dul eşleri ve yetim çocukları perişan haldeydiler. Avusturyalı kuyumcu Giacomo (Jacques) Anderlich, bu işçi ailelerine yardım amacıyla zanaatkâr ve tüccar arkadaşlarını ikna ederek, 1 Ocak 1838'de, Associazione Commerciale Artigiana di Pièta (Hayırseverlik Zanaat Grubu Ticari Cemiyeti) adında bir cemiyet kurulmasını sağlamıştı. Anderlich'in başkanı olduğu Artigiana, 31 Mayıs 1838 tarihli tüzüğüne göre, laik ve hümanist bir cemiyetti. Başka bir yardım kurumundan yararlanmayan bütün milletlere mensup yoksullar Artigiana'dan yardım alıyordu. Toplanan yardımlar 30.000 frankı bulunca yoksul ve yardıma muhtaç insanların barınması için, Pangaltı'da Harbiye'nin karşısında 42 küçük evin yapımına girişildi ve ilk ev Mart 1841'de açıldı. Sultan Abdülmecid cemiyete en büyük para bağışlarından birini yaparak gelişmesine imkân hazırlayan imtiyazlar verdi. Mart 1844'te her mezhepten üye kabul edilmeye başlanması Artigiana'nın gelişmesini olumlu yönde etkiledi. Artigiana, 2 Ekim 1844'teki büyük Beyoğlu yangınından zarar görenlere bol miktarda yardım ulaştırdı. 1852 sonunda 42 evin tamamı yoksul ve yardıma muhtaç kişilere açıldı. Bu evlere 111 Rum, 40 İtalyan, 14 Slav, 4 Ermeni, 2 Alman, 2 İngiliz, 2 Fransız olmak üzere toplam 157 yoksul yerleştirildi. Ünlü besteci Franz Liszt, 1852'de Apostolik Kilisesi temsilcilerinin daveti ile Artigiana yararına bir konser verdi. Ayni yıl, Sultan Abdülmecid'in tevecchühü ile birliğin adı Société des Pauvres Européens Catholiques (Fakir Avrupalı Katolikler Cemiyeti) şeklinde değiştirildi. 1872'de St. Vincent de Paul rahibeleri ile bir anlaşma yapılarak yönetim rahibelere devredilmiştir. 1874'te yenilenen cemiyet nizamnamesinde kurumun Katolik kimliği ve İstanbul'daki Apostolik Kilisesi himayesinde olduğu belirtildi.

1877 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra cemiyet,

Topkapı Fukaraperver Müessese-i Hayriyesi.

evlerinden birini mutfak haline getirerek, Rumeli'den gelen aç, çıplak göçmenlere yiyecek dağıttı ve hasta göçmenlere bakmak üzere Artigiana'nın bahçesindeki arsada 20 yataklı bir hastane inşa ettirdi. 1892'de artık ihtiyaçlara cevap vermeyen hastanenin yerine Mimar Seminati'ye yeni bir hastane yaptırıldı. Kadın ve erkeklere ait iki koğuştan ibaret olan yeni hastane 1893'te faaliyete geçti. Artigiana halen Pangaltı'da kurulduğu günkü yerinde yaşlılar evi olarak faaliyetini sürdürmektedir. İstanbul'daki Katolikleri kabul eden diğer bir hayır kurumu da Maison de Notre Dame de la Providence'tı (Notre Dame de la Providence Evi, 1839). Diğer taraftan İstanbul'daki Katolik hayır cemiyeti, Association de Dames de St. Vincent de Paul (St. Vincent de Paul Hanımları Cemiyeti) Katolik ailelerin yoğunlastığı semtlerde şu yardım cemiyetlerini kurmuştu: Association des Dames de Charitè de Pèra (Beyoğlu Hayırsever Hanımlar Cemiyeti, 1847), Association des Dames de Charitè de Galata (Galata Hayırsever Hanımlar Cemiyeti, 1847), Accociation des Dames de Charitè du Taqcim (Taksim Hayırsever Hanımlar Cemiyeti, 1853), Association des Demoiselles Patronnesses de la Crèche (Kreş Hamisi Genç Hanımlar Cemiyeti, 1872), Patronage des Enfants Pauvres des Classes du Taqcim (Taksim Yoksul Çocukları Koruma Derneği).

Fransızlar da kurdukları, Maison de Taqcim'de (Taksim Evi, 1853) sörler denetiminde, güçten kesilmiş yaşlılara ve hastalara bakıyordu. Maison St. Joseph de Bebek (Bebek St. Joseph Evi, 1853) ise kaynakları ölçüsünde fakirlere yardım götürüyordu. Yetim yurdu ile küçük bir de dispanseri vardı.

Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gelen, St. Vincent de Paul sörleri, çeşitli semtlerde kurulan barakalarda hastaların tedavi ve bakımlarını üstlenmişlerdi. Sultan Abdülmecid, Kırım Savaşı'nın kazanılmasında Fransa'nın rolü ve sörlerin hizmetlerine karşılık, 19 Nisan 1857'de hastane yapılmak üzere, sörlere Feriköy sırtlarında geniş bir arazi bağışlamıştı. Burada Maison Notre Dame de la Paix adı ile on yatakla hizmete giren hastanede, erkek çocukların kabul edildiği bir de yetim yurdu vardı. Başlangıçta 80 olan yetim sayısı 1900'de 200'ü aşmıştı. Çıraklık bölümünde yetim çocuklara, demircilik, marangozluk, terzilik, ayakkabıcılık ve dokumacılık eğitimi verilmekteydi. 15 yaşını geçenlerin evlenip hayatlarını kurmalarına da yardımcı olunuyordu. Kız sınıfı 1870'te açılmıştı. Burada da 40-50 kız çocuk barınmaktaydı.

Sultan Abdülaziz'in Çukurbostan'da bağışladığı bir arsada Fransız Hükümeti'nin bağışları ve hayırseverlerin çabaları ile 1869 yılında St. Joseph Yetimhanesi açılmıştı. İstanbul'un en büyük yetimhanesiydi ve 200 çocuk barındırıyordu.

13. yüzyılda Fransa'da kurulan Fransisken sörleri çalışmalarını özellikle hastanelerde hasta bakımı ve fakir çocukların eğitimi üzerinde yoğunlaştırmıştı. Fransa, Portekiz ve misyon bölgelerinde evleri vardı. Hastalara evlerde bakım yapılmadığını göz önünde tutan Kapuçinlerin çağrısı üzerine İstanbul'a gelen Fransisken sörleri ile 1886'da bir hima-

FRANSA'DA DİLENCİ EVLERİ VE GECELEME EVLERİ

19. yüzyılın sonlarında İstanbul'da olduğu gibi Paris, Londra, Berlin, New York gibi büyük şehirlerde de dilencilik çok yaygındı ve insanı hayrete düşürecek dilenme yöntemlerine tesadüf edilmekteydi. Fransa'da devlet, dilenciliği önlemek için Dépot de Mendicité adı verilen dilenci evleri açmış ve bu evlerin bulunduğu şehirlerde dilenciliği yasaklamıştı. 7 Eylül 1886 tarihli Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi mazbatasının ekinde bulunan, Fransa Mecmua-i Kavânini'nin dilencilik bölümünden alınarak Türkçeye çevrilmiş maddelere göre, dilenci evi bulunan yerlerde dilenirken yakalananlar üç aydan altı aya kadar hapis cezasına mahkûm ediliyor, dilenci evi olmayan yerlerde yakalanan dilenciler ise üç aya kadar hapis cezasına çarptırılıyordu. Mahkûmiyet süresini tamamlayanlar dilenci evlerine gönderiliyordu. Burada erkekler kundura yapımı ve bu gibi işlerde çalıştırılır, kadınlara da çorap örme, çamaşır yıkama gibi, durumlarına uygun işler yaptırılırdı. Kazandıkları paranın yarısı kendi hesaplarında saklanır, yarısını da dilenci evi alırdı. Dilenci evlerinde kalanlara, sadece ayda bir frank kadar tütün parası verilir, dilenmeye ihtiyaç bırakmayacak bir sermayesi birikenler, parası verilerek tahliye edilirdi. Darülaceze'nin dilenciliğin önlenmesi ve bakıma muhtaç kişilerin dilenme zilletinden kurtarılarak bakılması amacıyla kurulduğu, ayrıca burada yetimlerin eğitildiği, acezenin çalıştırıldığı imalathanelerin varlığı göz önünde tutulursa Darülaceze'nin tasarımında dilenci evlerinden de etkilenildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Meclis-i Mahsus-ı Vükela'nın 25 Şubat 1891 tarihli toplantısındaki müzakereler sırasında Avrupa'da bu gibi hayır kurumları hakkında uygulanan tedbirlere dair araştırma ve yazışmalar yapıldığı dile getirilmiş, hatta Divan-ı Hümayun Tercümanı Münir Paşa'nın bu gibi hayır işleri kurulması için Avrupa'da geçerli olan usulü araştırdığı da belirtilmiştir.

Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname, Fransız Ceza Kanunnamesi'nde bulunan dilencilikle ilgili hükümler esas tutularak hazırlanmıştır. Bu yasanın ilk tasarısında, Fransa'da olduğu gibi, Darülaceze açıldıktan sonra dilencilik yasaklanmış, ancak kanunlaşırken bu hüküm çıkarılmıştır.

Paris'te Refuges de Nuit adı verilen geceleme evlerine, malul, yaşlı ve hasta yoksullar kabul edilirdi. Sağlıklı yoksullara sınırlı ve geçici yardım yapılırdı. Sağlıklı ve işsiz erkekler güneş battıktan sonra kabul edilir, iki ayda bir, en çok üç gece kalabilirdi. Ocak 1891'de Paris'te, biri kadınlara, ikisi de erkeklere ait olmak üzere üç geceleme evi-darülaceze vardı.

Erkeklere mahsus geceleme evleri, Quai de Valmy ile Chateau des-Rentiers sokaklarında, kadınlara ait olanı ise Fesard Sokağı'ndaydı. Burada en çok üç ay kalabilen kadınların her türlü zorunlu ihtiyaçları karşılanır, mükellef oldukları hizmetleri görmeye mecbur tutulurlardı. Günün bazı saatlerinde kendilerine iş bulmaları için izin verilir, hizmet süreleri kız, kadın, gebe ve çocuklu olmalarına göre değişirdi.

Geceleme evlerinde idare bürosu, banyo, mutfak, yemekhane, dezenfeksiyon ünitesi ve koğuşlar ile bunun gibi daireler ayrıca gardiyanlara mahsus bir daire ile müdür odası ve tuvaletler bulunurdu.

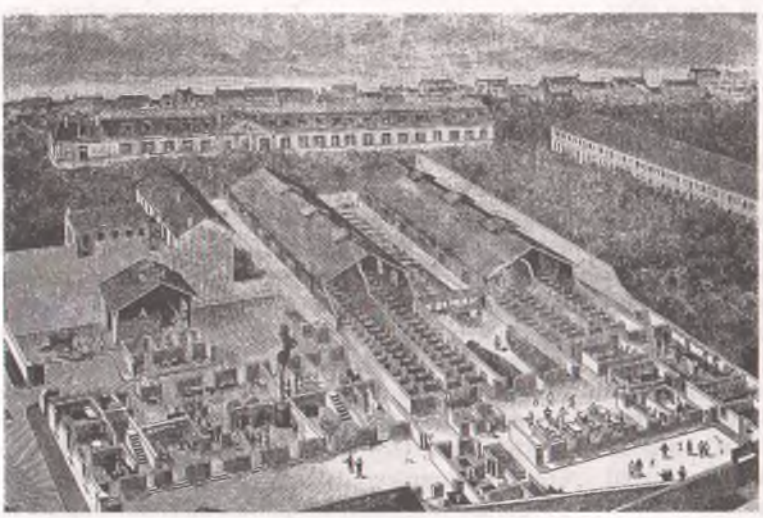

Paris'teki Quai de Valmy Darülacezesi, 1892.
Resimli Gazete, no. 41 (1307)

Akşam üzeri kapı açılınca gecelemek üzere kabul edilen kişi, nüfus kâğıdını gösterdikten sonra banyoya girerdi. Elbisesini çıkarıp görevlilere teslim eder, memur denetiminde, asitfenikli veya başka bir sabunla yıkandıktan sonra, kurumun özel elbisesini giyerdi. Akşam ekmek ve sebzeden ibaret yemeğini yer ve yatardı. Sabahleyin dezenfekte edilen elbisesini giyip kahvaltı eder, çıkarken de eline 350 gr'lık bir parça ekmek verilirdi.

Nüzhet, "Paris Darülacezeleri", *Resimli Gazete*, S. 41 (23 Kânunusani 1307), 554-559; Besim Ömer, "Sefalet ve Fakr u Zarurete Karşı Muavenet i Müstereke", *Servet-i Fünun*, S. 48 (30 Kânunusani 1307), 256-261; Mustafa Refik, "Paris'te Sanat-ı Tese'ül", *Resimli Gazete*, S. 70 (16 Temmuz 1308/28 Temmuz 1892), 279-284; Zühtü, "Dilencilik", *Ebasin-i Müessesat-ı Hayriye-i Hazret-i Hilafetpenahiden Darülaceze* (İstanbul, 1324), 76.

ye komitesi kurulmuştu. Sörler İstanbul'da hastaneye yatırılmak istenmeyen hastaları evlerinde tedavi ediyorlardı. Ayrıca yaşlı kadınlar ile sakatları kendi kurumlarına kabul edip bakıyorlardı. Açtıkları yetimhanede de çocukların el becerilerini geliştiren basit bir eğitim veriyorlardı.

Sekiz sör ve sekiz yaşlı hanım, 1892 yılında Petit Soeurs des Pauvres (Fakirlerle İlgilenen Genç Hanımlar) adlı bir örgüt kurmuşlar ve Feriköy'de kendilerine bağışlanan iki ahşap evde her dinden ve milletten bakıma muhtaç yoksulları kabul etmeye başlamışlardı. 1894 yılına kadar Kato-

lik kadınların İstanbul'un Hıristiyan nüfusunun oturduğu semtlerde kurduğu 23 bakımevinde toplam 354 sör çalışmıştı.

Beyoğlu'nda faaliyet gösteren İtalya Hayır Cemiyeti de yoksul İtalyan ailelere para dağıtıyor ve hastalarını tedavi ettiriyordu. Beyoğlu'ndaki Rum kadınları da bir yoksulları koruma derneği kurmuşlar ve Nane Sokak'ta bir dikimevi açmışlardı. Yoksul kadınlar burada dikiş dikerek para kazanıyorlardı.

Bütün bu sosyal yardım kurumları, belli kesimdeki âciz ve muhtaçları barındırıyor veya yardım ediyordu. Oysa Darülaceze, sokağa terk edilmiş yeni doğmuş bebeklerden çalışamayacak durumda olup bakacak kimsesi bulunmayan hasta ve sakatlara, bakıma muhtaç yaşlılara kadar, insan ömrünün bütün evrelerinde dara düşmüş olanları barındırmak amacıyla kurulmuş çok yönlü bir kurumdur.

Darülaceze, 1895.
Servet-i Fünun, 235 (31 Ağustos 1311)

İSTANBUL DARÜLACEZE MÜESSESESİ'NİN KURULUŞ VE İŞLEYİŞİ

1877 Osmanlı-Rus Savaşından sonra Rumeli'den İstanbul'a gelen göçmen kafilelerinde hasta, sakat, dul ve yetimler çoğunluktaydı. İstanbul'da yaşam düzeni bozulmuş, kentin işlek yerleri dilenciler tarafından istila edilmişti.

İstanbul'da bir darülaceze açılması hakkında ulaşabildiğimiz en eski belge, Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin 7 Eylül 1886 tarihli mazbatasıdır. Toplantıda, bir süreden beri İstanbul'da dilenciler güruhunun pek çok arttığı, bunların çoğunun çalışabilecek durumda olduğu halde dilenerek para kazanmak için yerli ve yabancı halkı rahatsız ettiği, gözle görülen hastalık ve sakatlığı olanların bunu iğrenç bir şekilde teşhir ederek başkenti hasta ve sakat sergisine çevirdiği, bunlara katılan birtakım kız ve erkek çocukların da fuhuş ve memleketin düzenini ihlal eden kötülüklere alışarak suç işledikleri dile getirilmişti. Devletin şanına ve milletin namusuna ters düşen bu duruma bir çare düşünülmesi amacıyla, Şehremini Mazhar Paşa ile Zaptiye Nazırı Kâmil Bey Tanzimat Dairesi'ne davet edilmişti. Görüşmeler sonunda şu kararlar alındı:

"Eski sultanlar, tabhane ve gurabahane adıyla aceze için hayır kurumları tesis etmişlerdi. Uzun zamandır bunların kuruluş gayesinden uzaklaşması, başkent nüfusunun artması ve çalışarak geçimini sağlamayanların arkasının aranılmaması dilencilerin çoğalmasına sebep olmuştur. Hasta ve sakat olmadığı halde dilencilik yapan kişiler, dilenciliği yasaklayan bir yasa olmadığından çeşitli suçlar işlemektedir.

Önce, İstanbul'da dilencilik yapanlardan, yabancı memleketlerden gelenler memleketlerine, Osmanlı ahalisinden olup da sakat ve hasta olmadığı halde dilenciliği sanat edinmiş olanlar da geldikleri yere iade olunmalıdır.

İstanbul'da oturan İstanbullu veya taşralılardan, kendisine bakacak kimsesi olduğu halde dilenmeye çıkanlar -hasta ve sakat olsun veya olmasın- bir kanunla dilenmekten men edilmelidir.

Dilencilik yasaklandıktan sonra, şeran nafakasını temin edecek kimsesi bulunmayan hasta ve sakatlar ile ebeveyni, velisi ve evi olmayıp meydanda kalmış kız ve erkek çocukların bakımı hükümete ait olmalıdır.

Hükümet, bunların bakım ve idareleri için umumi bir darülaceze kurmalıdır. Darülacezede, kadın ve erkek yoksullar ile kimsesiz çocuklara ayrı ayrı koğuşlar ve çalışacakları sanayihaneler tesis edilerek dini inanışlar ile bazı basit bilgiler öğretilmeli, hasta olanların tedavisi için bir hastahane açılmalı, toplanacak çocuklardan bir kısmı, Tersane ve Tophane-i Amire ile Darüşşafaka'ya, kız çocuklardan yaşı uyanlar sanayi mekteplerine, uymayanlar terbiye edildikten sonra hizmetçiliklere verilmelidir.

Darülaceze, millet ve mezhep farkı gözetilmeden bütün yoksul Osmanlı tebaasına açık olmalı, bunun için Şehremaneti'nin nezareti altında bir idare heyeti kurularak her milletten üye tayin edilmelidir.

Darülacezeye tahsis olunacak gelirlere gelince; Osmanlı halkının yardımseverliği fakirlerin geçinme sermayesi olabilirse de böyle bir yerin mükemmel ve muntazam işlemesi için halka başvurmanın yanında hükümetin de yardımı gerekmektedir. Bu nedenle önce eski padişahların gurabahaneleri için tahsis edilmiş vakıfların nakdi ve ayni gelirleri belirlenmelidir. Bu gurabahanelerden halen kapalı olan ve kuruluş amacı dışında kullanılanlara ait olup vakıflar hazinesinde kalan gelirler, kurulacak darülaceze idaresine verilmelidir. Belediye dairelerinden fukara adıyla şuna buna verilmekte olan maaş ve yardımlar ile eskiden beri maliye hazinesinden muhtaçlara dağıtılan maaşlar da darülacezeye terk edilmelidir. Tebaasını koruyan Padişah'ımızın merhametine sığınılmalı, ve devlet ileri gelenle-

DARÜLACEZE'NİN KURUCUSU KİMDİR?

II. Abdülhamid'in saltanat yıllarına ait belgeler ile yayımlanan eserler ve yazılarda Darülaceze, Padişah'ın yardımseverliğinin bir simgesi olarak kabul edilmiş ve en önemli eseri olduğu dile getirilmiştir. II. Abdülhamid tahttan indirildikten kısa bir süre sonra Darülaceze'yi ziyaret eden Sivas Mebusu Ahmet Şükrü, kurumda gördüklerini 6 Ağustos 1909 günlü *Sabah*'ta anlattıktan sonra şunları söylemiştir: "...devr-i Hamidî'nin mülk ve millete olan senaatini tâdat ile bitiremedik. O devrin âsâr-ı hayriyesi olmak üzere Hicaz Şimendiferi'ni, Etfal Hastanesi'ni, Darülaceze'yi bulabildik. Vakıa hakan-ı mahlu [tahttan indirilmiş hakan] bunları da hayır için yapmayıp setr-i uyûb [ayıpları örtme], telvin-i uyûn [göz boyama], iğfal-i ecânip için yaptı. Fakat neticede vatan ve sekene-i vatan için hayır husule geldi. Binaenaleyh bunları o hilebazın ibkâ-yı nâmı için değil menfaat-i vatan için maaziyade muhafaza etmek mukteza-yı vatanperveridir." Burada dikkati çeken nokta bir Meşrutiyet mebusunun II. Abdülhamid'i eleştirmekle beraber Darülaceze'nin kurucusu olduğunu kabul etmesidir. Oysa daha sonra, 1911 ve 1912 yıllarında yayımlanan devlet salnamelerinde, Darülaceze umumi yardımlarla inşa olunmuş bir hayır kurumu biçiminde tanımlanmıştır. Cumhuriyet döneminde ise Darülaceze'nin anahtarını Padişah'a teslim eden Halil Rıfat Paşa bani ilan edilmiş ve 16 Mayıs 1942'de Darülaceze'nin bahçesine bir büstü konmuştur. Görülüyor ki iktidarlarla birlikte Darülaceze'nin kurucusu da değişmiş. Darülaceze'ye siyasi iradenin görüşleri doğrultusunda farklı kurucular bulunmuştur. Peki gerçek nedir? Darülaceze'nin kurucusu kimdir?

Darülaceze kuruluşu ilk kez 1886'da Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da kararlaştırılmış ve esasları belirlenmiştir. Ancak bu ilk girişimde II. Abdülhamid her nedense darülaceze yapımına sahip çıkmamış, bu nedenle proje gerçekleşmemişti. 1890'da kentteki dilencilerin artması yoksul ve kimsesiz çocukların çoğalması üzerine darülaceze yeniden gündeme gelmiş bu kez II. Abdülhamid'in iradesiyle yapım süreci başlamıştır. Padişah, 1890'da da Darülaceze yapımını yönlendirmeseydi Darülaceze bugün unutulmuş bir tasarı olarak kalacaktı.

Halil Rıfat Paşa 1886'da Bağdat, 1887'de Manastır, 1889 yılında ise Aydın valiliğine atanmıştı. İstanbul'da bir darülaceze yapımının kararlaştırıldığı 1886 yılında ve kuruluş sürecinin başladığı 1890'da İstanbul'da değildi. 4 Eylül 1891 tarihinde dahiliye nazırlığına atandığında Darülaceze inşaatı için para toplanıyordu. Haziran 1892'de Padişah, Halil Rıfat Paşa'yı Darülaceze'nin Kâğıthane sırtlarındaki yerini ve inşaat bedelini tespit etmek amacıyla kurulan komisyonun başkanlığına getirmiş ayrıca inşaatın bitimine kadar Darülaceze ile ilgili bütün işlere nezaret etmekle görevlendirmişti. Bu görevini başarı ile tamamladığı için murassa Mecidi nişanı ile ödüllendirilmişti. Darülaceze'nin kuruluş aşamasına, yapımı için para teminine bakılacak olursa, bu sistemi bir dahiliye nazırının çalıştırmasının olanak dışı olduğu hemen anlaşılır. Darülaceze projesi ancak devrin padişahı II. Abdülhamid'in ilgisi ve devlet mekanizmasını harekete geçirmesi, memur maaşlarından kesinti yapturması ve yardım kampanyası açtırması ile gerçekleşmiştir. Halil Rıfat Paşa sadece inşaata nezaret eden bir devlet görevlisidir. Darülaceze açılmadan 7 Aralık 1895'te sadrazamlığa yükselmiş, gerek dahiliye nazırlığı gerek sadrazamlığı sırasında devlet yönetimi konusunda II. Abdülhamid ile tam bir uyum içinde olması ve bir dediğini iki etmemesi ile tanınmıştır.

1877 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra İstanbul'da bir darülaceze kurulması için gerekli koşullar oluşmuştu. Meclis-i Mahsus-ı Vükela'nın 1886'daki önerisi, 1890'da Padişah'ın iradesiyle uygulama alanına konmuş ve Darülaceze'nin yapımı büyük ölçüde halkın yardımıyla gerçekleşmiştir. Kurucusu da dönemin padişahı II. Abdülhamid'dir.

ri yardım etmeye mecbur tutulmalıdır. İstanbul'da emlak ve arazi alım satımında senede 8.000'i aşkın tapu senedi verildiğinden, bu senetler ile konser, balo ve tiyatroların giriş biletlerinden 40'ar para alınmalıdır. Senede iki defa balo düzenlenerek yardım biletleri çıkarılmalı, İstanbul'daki başlıca banka ve şirketlerden her sene belli bir oranda yardım alınmalı, bayramlarda kurban derilerinin darülacezeye verilmesi için mahalleler teşvik edilmeli, yoksullara bırakılan paralar ile bütün cemaatlerde gariplere yapılan yardımlar darülaceze idare cemiyeti sandığına teslim edilmelidir.

Bu uygulamalardan elde edilecek gelirler açılacak darülacezenin idaresini muntazaman karşılayacaktır. Bunlar halka ağır gelecek şeyler olmayıp dilenciliğin yasaklanmasından sonra toplanan paraların âciz ve dermansızların bakımı için harcanacağı anlaşılınca herkesin seve seve kabul edeceğine

şüphe yoktur. Babıâli'nin onayıyla, İdare-i Mahsusa'dan da uygun bir gelir alınmasına izin verilmelidir.

Bu esaslar Padişah tarafından uygun görülürse, teferruatına ait tedbirler için diğer memleketlerdeki uygulama ve yöntemlere başvurularak bir nizamname tasarısı düzenlenmesinin Şûra-yı Devlet'e, kurulması gereken idare heyeti üyelerinin seçilmesi ve tayini hususunun Şehremaneti'ne tebliği için Dahiliye Nezareti ve patrikhanelere tebligat yapılması, Maliye ve Evkaf hazinelerine ait maddelerin de ait oldukları nezaretlere bildirilmesi gerekir.

Mevcut dilencilerin tespit edilerek yazılması, yabancı ve cerrar [dilenci] güruhunun ayrılması için Şehremaneti ile Zaptiye nezaretlerine gerekli tebligatın yapılması ayrıca Dahiliye Nezareti'ne yazılması ve Bahariye'deki eski İplikhane binası darülaceze olmaya elverişli olduğundan bunun veyahut bunun gibi başka bir yerin tahsisi ile onarımının kurulacak idare cemiyetine verilmesi gerekmektedir. Gerçek âcizlerin zillet ve miskinlikten kurtarılmasıyla barınıp beslenmelerinin düzene sokulması bir hayır işi olduğundan kurulacak idare cemiyeti üyeliği fahri olmalıdır. İdaresinin şuna buna istihdâm aleti yapılmaması ve gelirlerinin kendisine yararlı olmayacak hale getirilmemesine dikkat edilmelidir."

İlk kez, Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin bu mazbatasında kullanılan darülaceze sözcüğü özel isim olarak değil sadece kurulacak müessesenin niteliğini belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Ancak uzunca bir süre bu kurumun hayata geçirilmesi için bir girişimde bulunulmamıştır. II. Abdülhamid Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin bu mazbatasından dört yıl sonra, 30 Mart 1890 tarihli iradesiyle, kimsesiz çocuklar ile hasta ve sakatların dilencilikten kurtarılması, yapabilecekleri bir iş ile geçimlerini sağlamaları, işe güce yaramayanların bakılıp beslenmesi, çocukların da terbiye edilmesi için bir yer yapılmasını emretmiştir.

Bu irade ile yapım çalışmaları başlamış, Darülaceze için, bir bölümü Hacı Raşit Ağa ve Balmumcu çiftlikleri arazisi bir bölümü de Kâğıthane Köyü merası olan bugünkü arsa seçilmiştir. Darülaceze Fen Komisyonu'nun belirlediği, 71.966,75 lira keşif bedeli ile ihaleye çıkarılan inşaat, 58.500 liraya Vassilaki Yanko'nun (Vassilaki Yoannidis) üzerinde kalmıştır.

Darülaceze'nin ilk sakinlerinden biri.
İÜ Kütüphanesi, Yıldız albümleri.

Darülaceze'nin planı, Daire-i Askeriye İstihkâm ve İnşaat Dairesi tarafından çizilmiş, inşaatı yürüten kalfa Vassilaki Yanko da bu planlarda bazı tadilat yapmıştır.

Temeller 10 Kasım 1892 günü atılmış, sakinlerin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak üniteleri içeren 18 binanın yerleşiminde Avrupa'daki emsallerinin ve pavyon sistemindeki hastanelerin planları esas alınmıştır. Hayırsever ve hümaniter bir görüşle, din, mezhep ve ırk farkı gözetilmeksizin toplumun her kesiminden düşkünlerin kabul edileceğinin ilan edilmesi yapım masraflarına katılımı artırmıştır. II. Abdülhamid'in 10.000 lira bağışladığını açıklaması yanında daha önce vilayetlerden sergi için İstanbul'a gönderilmiş olan eşyalar ile Abud Efendi ve Mordiano Şürekası'nca bağışlanan değerli eşyanın satışından, Darülaceze'ye 7.000 lira kadar gelir temin edilmiş, İstanbul'da yaşayan çeşitli din ve mezheplere mensup zenginler bu hayır kurumuna sahip çıkarak yapım masraflarına yardımcı olmuşlardır.

Cami, Rum ve Ermeni kiliseleri, Musevi ve Katolik ibadethaneleriyle Osmanlılığın ve Osmanlı hoşgörüsünün tipik bir örneği olan Darülaceze'nin inşaatı tamamlanınca anahtarı, cülus günü 31 Ağustos 1895'te Dahiliye Nazırı Halil Rıfat Paşa tarafından II. Abdülhamid'e teslim edilmiştir. Padişah, çok önem verdiği Darülaceze'nin mükemmel olmasını istediğinden ufak tefek eksiklerinin giderilmesi için açılışı ertelemiştir. Eksiklerin tamamlanması ve yönetim ile ilgili yasaların hazırlanmasından sonra Darülaceze, II. Abdülhamid'in doğum günü olarak kutlanan 16 Şaban 1313 / 31 Ocak 1896 Cuma günü sade bir törenle hizmete girmiş, bu tarihten sonra darülaceze sözcüğü de artık bu kurumun özel adı olmuştur. Daha sonra Bursa'da da bir darülaceze açılmasına rağmen darülaceze dendiği zaman akla daima İstanbul'daki Darülaceze gelmiştir. Kurum, Cumhuriyet döneminde Darülaceze Müessesesi, İstanbul Darülaceze Müessesesi, Darülaceze Müdüriyeti, Darülaceze İdaresi gibi isimlerle de anılmıştır.

Darülaceze'nin yönetim biçimi ve kabul şartları, 29 Ocak 1896 tarihli irade ile yürürlüğe giren, Tese'ülün [Dilenciliğin] Men'ine Dair Nizamname ve Darülaceze Nizamname-i Dahilisi ile belirlenmiştir. Darülaceze'deki imalathaneler de, "Darülaceze Mamulatının Temin-i Terakkiyatı ve Tezyid-i Revacı

DARÜLACEZE YAPILARININ VE İŞLEYİŞİNİN KAYNAKLARI

Darülaceze fikri, Fransa'daki dilenci evleri, gecelemе evleri-darülacezeler, hastaneler ile diğer Avrupa ülkelerinde bulunan hastaneler ve sosyal yardım kurumları incelenerek geliştirilmiştir. İçerdiği üniteler ve işleyişi de bu kurumlardan yapılan seçmelerle belirlenmiş sonucta hepsinden farklı bize özgü bir sosyal yardım kurumu meydana getirilmiştir.

Darülaceze sokaklarda dilenen sakat ve kimsesizlere barınak olmak amacıyla tasarlandığı için önce Fransız yasalarında yer alan dilencilikle ilgili hükümler incelenmiştir. Darülaceze'de hem dilenci evleri hem de geceleme evlerinden alınmış unsurlar bulunmaktadır.

Mimari açıdan ise 19. yüzyıl ortalarında Fransa'da başlayan ve kısa sürede Avrupa ve ABD'ye yayılan, havadar olma, içe dönüklük ilkelerine dayanan pavyon sistemindeki hastane ve düşkünler evi modelleri esas alınmıştır. Darülaceze'nin planı ile Almanya ve İngiltere'deki şu hastanelerin planları arasında benzerlik vardır: Manchester Blackburn Hastanesi (1859-64), Londra (Woolwich) Herbert Hastanesi (1860), Londra'daki St. Thomas Hastanesi (1866-67), Berlin Friedrichshain Şehir Hastanesi (1868-74), Leipzig Sankt Jakob Hastanesi (1869-70), Berlin Augusta Hastanesi (1870), Berlin Moabit Hastanesi (1872-73), Manchester Pendlebury Çocuk Hastanesi (1872-78), Wiesbaden Şehir Hastanesi (1873).

Bu hastane binaları ile Darülaceze arasındaki ortak özellikler şöyle sıralanabilir:

-Yönetim binalarının aynı zamanda geçit veren bir kapı yapısı olarak tasarlanması.

-Eş boyut ve benzer şemaya sahip pavyon veya koğuşların kapı eksenine dik, ardı ardına yerleştirilmesi.

-Ana eksenlerden birinin üzerinde bir ibadethane bulunması.

-Geometrik bahçe düzenlemesininin esas alınması, eksen kesişimlerinin, havuz, fıskıye veya bir anıtla değerlendirilmesi.

-İçe dönük tasarımın bir duvarla çevrilip küçük ölçekli bir kent gibi ele alınması.

Zımnında İttihazı Lazım Gelen Tedabiri Havi Talimat" esaslarına göre yönetilmiştir.

Darülaceze, 16 Temmuz 1909'da Şehremaneti'ne bağlandıktan sonra çalışanların görevlerini ayrıntıları ile belirleyen yeni bir tüzük hazırlanmıştır. "Darülaceze Memurin-i İdare ve Sıhhiyesinin Vezaifini Mübeyyin Talimatname" adını taşıyan bu tüzük, 1912 yılında yürürlüğe girmiştir. Ertesi yıl Şehremaneti ile Şuabatı İdaresindeki Encümenlerin ve Erkân ve Memurinin Vezaifini Mübeyyin Nizamname'nin 18. maddesi ile Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye ve Darülaceze'ye ait nizamnameler lağvedilmiştir. Ancak Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname, içeriği ve neşir tarihi itibariyle kanun hükmünde olduğundan bu feshin dışında kalmıştır. 1914 yılında yürürlüğe giren "Darülaceze Talimatnamesi" günümüzde de bir iç yönetmelik olarak kullanılmaktadır. Darülaceze hakkında çıkarılan son yasa, "Darülaceze Nizamnamesi"dir. Bu nizamname ile Darülaceze yeniden Dahiliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği'nce hazırlanan Darülaceze Nizamnamesi tasarısı Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde yeniden düzenlenmiş ve 26 Nisan 1916 tarihli irade ile yürürlüğe girmiştir. Darülaceze Nizamnamesi'ne 1920 yılında "22 Cemâziyülahır 1334 Tarihli Darülaceze Nizamnamesi'nin 9'uncu Maddesine Müzeyyel Fıkra Hakkında Nizamname" adıyla bir fıkra eklenmiştir. Darülaceze Nizamnamesi'nin 5. maddesi 1930 yılında, 7. maddesi de 1934 ve 1935 yıllarında geçerliliğini yitirmiştir. Bu maddeler yönetimle ilgili olmayıp memurların cezalandırılıp ödüllendirilmesi ve kefaleti ile ilgilidir. Darülaceze Nizamnamesi'nin diğer hükümleri bunlar gibi bir kanunla lağvedilmediğinden hukuken günümüzde de geçerlidir. Nitekim Cumhuriyet devrinde yayımlanan kanun kitaplarının hepsinde yürürlükte olan yasalar arasında yer almıştır. Darülaceze günümüzde de bu nizamnameye göre yönetilmektedir. 1922 ve 1940 senesinde, nizamnamenin tadili için başlatılan çalışmalar sonuçsuz kalmış ve Darülaceze Nizamnamesi'nin yürürlüğe girdiği 26 Nisan 1916 tarihinden bu yana, Darülaceze ile ilgili başka bir kanun ihdas edilmemiştir.

Darülaceze'nin dış görünümü, 1910.
Müessesât-ı Sıhhiye-i Hayriye, İstanbul, 1327

Cumhuriyet döneminde, imalathanelerin daha iyi isletilebilmesi için birkaç talimatname hazırlanmıstır.

Darülaceze'nin gelir kaynakları önce Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname ile daha sonra da Darülaceze Nizamnamesi ile belirlenmiştir.

Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname'nin 7. maddesine göre Darülaceze'nin gelir kaynakları:

1- Belediyenin el koyduğu eksik gramajlı ekmekler,

2- İstanbul'daki tiyatroların giriş biletlerine yapıştırılacak 20'şer ve 40'ar paralık pullar ve bilet satısından elde edilecek paradan hisse,

3- Camiler ve ibadet yerleri kapılarına konan sandıklarda toplanan para,

4- Yoksullara bağışlanacak paralar ile cemaat ve halktan toplanacak yardımlar,

5- Madenler ve diğer girişimlere verilecek imtiyazlardan uygun bir şekilde alınacak para,

6- Bunlardan başka duruma göre idare heyetince bulunacak ve Babıâli tarafından uygun görülecek gelirler.

26 Nisan 1916 tarihli Darülaceze Nizamnamesi'nin 23. maddesine göre Darülacezenin gelir kaynakları:

1- Tapu senetlerine yapılan zamma karşılık maliye hazinesinden senede toplam 800.000 kuruş,

2- Şirket-i Hayriye'nin Boğaziçi'ne işleyen vapur biletlerinin gidiş geliş kısmına eklenen on paraya karşılık senede toplam 7.000 lira,

3- Komşu sahillere işleyen Seyr-i Sefain İdaresi vapur biletlerine eklenen on para,

4- İstanbul'da gösteri yapan bütün tiyatro ve sinemalar ile patinaj ve her nevi oyun yerlerine giriş biletleri üzerinden ve hayır işleri için düzenlenen müsamere vesaire biletlerinden yüzde on hesabıyla birikecek para,

5- Yoksullara tahsis edilen paralar ile cemaat ve halktan toplanacak yardımlar, mevlit kandilleri ve padişahın tahta çıktığı günlerde toplanacak yardımlar,

6- Madenler ve bayındırlık işleri için imtiyaz alanların rızalarıyla verecekleri miktar,

7- Belediyenin el koyduğu eksik gramajlı ekmekler ve uyarılara aykırı hareket eden esnaftan alınan zararlı olmayan yiyecek ve içecekler,

8- Darülaceze'deki imalathanelerin gelirleri,

9- Bu nizamnamenin, 15. ve 16. maddelerine göre hasta veya düşkün olup ölünceye kadar bakılmak sartıyla Darülaceze'ye bağışlanan mal, mülk, maaş ve gelirler,

10- Darülaceze'ye ait taşınmaz mallardan elde edilen gelirler,

11- Darülaceze adına yapılan hibe ve bağışlar,

12- İstanbul vilayetinin hususi bütçesinden yardım olarak verilecek ödenek,

13- Belediyeden yardım olarak verilecek miktar,

14- Diğer gelirler,

15- Bu kaynaklardan başka hükûmetin belirleyeceği yerlerden sağlanacak gelirler.

Bu nizamnamelerde Darülaceze hissesi vermesi hükme bağlanan resmi daire ve şirketlerden bazıları düzenli ödeme yapmadığından zaman zaman Darülaceze'deki yaşam koşulları güçleşmiştir. Nisan 1901'de, Hazine, Defter-i Hakani Nezareti, Şirket-i Hayriye ve İdare-i Mahsusa'da toplam 5.254.432 kuruş alacak birikmiş, aylık harcamalar için parası olmadığından Darülaceze kapanma noktasına gelmişti. Darülaceze gelirleri, düzenli olarak ödenmediği gibi hazine de tahsil ettiği Darülaceze hisselerinin bir kısmını başka yerlere kaydırıyordu.

Darülaceze'den önce yapımı tasarlanan Sergi-i Umumi masrafına kaynak olmak üzere, bütün vilayetlerdeki emlak alım satım işlemlerine "Sened-i Hakani Varaka Bahası" adıyla bir ücret eklenmişti.

DARÜLACEZE İNŞAATI İÇİN VİLAYETLERDEN YAPILAN YARDIMLAR

	Kuruş Santim
Suriye Vilayeti	100.323.25
Beyrut Vilayeti	83.710
Adana Vilayeti	52.123.20
Trabzon Vilayeti	34.277
Yemen Vilayeti	15.180.20
Bağdad Vilayeti	50.000
Hicaz Vilayeti	17.065.75
Trablusgarb Vilayeti	27.827.95
Konya Vilayeti	35.605
Girid Vilayeti	17.698
Sıvas Vilayeti	19.813.35
Kosova Vilayeti	21.238.60
Mamuratü'l-'aziz Vilayeti	19.408.15
Van Vilayeti	7.425.77
Edirne Vilayeti	118.604.92
Selanik Vilayeti	174.395.50
Bitlis Vilayeti	20.300
Musul Vilayeti	16.405
Yanya Vilayeti	19.547.45
Haleb Vilayeti	46.782.90
Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti	31.271.60
Ankara Vilayeti	46.341.10
Manastır Vilayeti	71.431.25
Erzurum Vilayeti	17.205
Basra Vilayeti	19.387.60
Aydın Vilayeti	237.397
Bingazi Sancağı	10.867.67
Kudüs-i Serif Sancağı	10.000
Zor Sancağı	7.500
Diyarbakır Vilayeti	23.986.60
Kastamonu Vilayeti	24.695
İşkodra Vilayeti	19.690.05
Cebel-i Lübnan Sancağı	30.000
Bingazi Sancağı	7.500
Çatalca Sancağı	7.526.50
İzmid Sancağı	7.750
Sisam Sancağı	1.674
Hüdavendigâr Sancağı	162.523.80
	1.635.479.22
TOPLAM	15.864 Lira 17 küsûr

BOA.Y.A.Hus.333/52 (13 Temmuz 1311/25 Temmuz 1895)

Darülaceze'nin faaliyete geçmesi üzerine, 1896 yılında İstanbul'daki tapu işlemlerinden varaka bahası olarak alınan 6 kuruş 10'a, kasabalardaki emlaktan alınan 3 kuruş 5'e, şehir ve kasaba dışındaki bağ, bahçe, devlet arazisi ve vakfiyelerden alınan 3 kuruş ise 4'e yükseltilmiş ve aradaki fark Darülaceze'ye verilmeye başlanmıştır. 1896 senesi sonuna kadar muntazaman varaka bahası alınırken 1897'den itibaren, aylık cetvellerin Defter-i Hakani Nezareti'ne gelmediği ve bu yüzden hesabın çıkarılamadığı gibi mazeretlerle ödemeler aksatılmıştır. Hal böyle olunca, 26 Nisan 1916 tarihli Darülaceze Nizamnamesi ile tapu senetlerine yapılan zamma karşılık maliye hazinesinden senede toplam 800.000 kuruş Darülaceze tahsisatı alınması hükme bağlanmıştır. 1940'lı yıllarda tapu senetlerinden yüzde 10 hisse alımı devam ediyordu.

Yolcu ve yük taşımacılığı yapan Bahriye Nezareti İdare-i Mahsusa ve Seyr-i Sefain İdaresi vapur biletlerine de on paralık Darülaceze yardımı eklenmişti. Seyr-i Sefain İdaresi de sık sık ödemeyi aksatmış ve Darülaceze'yi sıkıntıya sokmuştur. Seyr-i Sefain İdaresi 1 Temmuz 1933'te lağvedilerek Devlet Deniz Yolları İşletmesi Müdürlüğü adını almış, Haziran 1984'te Türkiye Denizcilik İşletmesi Genel Müdürlüğü adını alan kurum, bilet başına on parayı günümüzde de ödemektedir. Ancak önceleri verilmediğinde Darülaceze'yi sıkıntıya düşüren bu gelir, hâlâ on para üzerinden ödenmekte olduğu için artık bir değer taşımamaktadır.

Şirket-i Hayriye'nin Boğaziçi vapurları gidiş biletlerine de Sergi-i Umumi için onar para eklenmiş, sergi açılışının ertelenmesi üzerine bu gelir Padişah'ın iradesiyle Darülaceze'ye tahsis edilmişti. Bu konuda Dahiliye Nezareti ile Şirket-i Hayriye arasında bir mukavele imzalanmamış, Meclis-i Mahsus-ı Vükela 5 Mart 1893 tarihinde şirket biletlerine Darülaceze yardımı olarak on para zam yapılmasını kararlaştırmış ve senede 6.250 lira ödemesi şartıyla şirkete çalışma izni ve diğer bazı imtiyazlar verilmişti. Biletlerin üzerine, bu on paralık zammın Darülaceze için yapıldığı yazılmıştı. Halk tarafından Darülaceze'ye yardım olarak verilen bu para şirketin gelirlerine dahil değildi. Şirket sadece bunun tahsiline aracı olmakta, karşılığında da çıkar ve imtiyazlar elde etmekteydi. Durum böyleyken, bir süre sonra şirket, gelişmesini engellediği gerekçesiyle bu zamma karşı çıkmıştı. Bu arada biletlerde yer alan "Darülaceze zammı" ibaresini de kaldırmıştı. Şirket, Darülaceze'ye vereceği miktarın karşılıklı görüşmelerle belirlenmesini istiyordu. Bunun üzerine II. Abdülhamid 1904 yılında şirketin on paraya karşılık, daha önce olduğu gibi taksitle senede 625.000 kuruş ödemesini irade etmişti. 23 Eylül 1910 tarihli Şirket-i Hayriye Nizamnamesi'nin 41. maddesinde, şirketin Darülaceze'ye yılda 650.000 kuruş ödemesi hükme bağlanmıştı. Bu para haziran, eylül, aralık ve mart aylarında dört taksitte ödeniyordu. 26 Nisan 1916 tarihli Darülaceze Nizamnamesi ile bu miktar 7.000 liraya yükseltilmiştir.

Darülaceze yapımı gündeme geldikten sonra imtiyaz almak için başvuran şirketlerin mukavelelerine, belirlenen miktarda Darülaceze hissesi ödeyeceği hükmü konuyordu. Kimi şirketler her yıl belli bir miktar para kimileri de mal veriyordu. Reji İdaresi tütün, Ereğli Kömür Şirketi ise yılda 30 ton kömür vermekteydi.

1910 yılına kadar çeşitli madenlerden çıkarılıp satılan cevherlerin satış faturaları üzerinden yüzde 5 Darülaceze yardımı alınmıştır.

Tiyatro ve eğlence yerlerinden Darülaceze yardımı alınması fikri ilk olarak Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde dile getirilmiş, konser, balo ve tiyatroların giriş biletlerinden kırkar para alınması önerilmişti.

Temmuz 1891'de Beyoğlu'nda muhtelif milletler tarafından verilecek balo, tiyatro ve konser hasılatından Darülaceze adına bir miktar para alınması kararlaştırılmıştı Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname'nin 2. maddesi uyarınca, İstanbul'da faaliyet gösteren yerli tiyatro kumpanyalarının biletlerine Darülaceze yardımı olarak bilet tutarının yüzde 10'u kadar zam yapılmıştı. Tiyatrolar, Darülaceze tahsisatını her ay ödemekteydi. Sadece ramazan aylarında tiyatro ve hayal oyunu gösterileri arttığından, Darülaceze müfettişleri her gece İstanbul'un çeşitli yerlerini dolaşarak Darülaceze hissesini tahsil ederdi. Darülaceze'deki beş müfettişin görevi sokaklardan

DARÜLACEZE MARŞI

Binlerce kimsesizleri
Bağrına basan,
Daha nice öksüzleri,
Şefkatle kucaklayan

Bu büyük müessese,
Kollarını açar öksüze.
Verdin bize sonsuz neşe,
Yaşa var ol Darülaceze.

Annemiz babamız odur,
Odur bizi yükselten,
Verir bizlere çok onur,
Sanat ilim öğreten.

Bu büyük müessese,
Kollarını açar öksüze.
Verdin bize sonsuz neşe,
Yaşa var ol Darülaceze.

Darülaceze atölyelerinde ve İstanbul'daki diğer sanayi kurumlarında üretilen mamulatı teşhir etmek üzere Hereke Fabrikası'nda bir sergi açılması için verilen irade.
BOA, İr. Hus. no. 105 (29 Rebiülâhir 1325/11 Haziran 1907)

dilenci toplamak ve tiyatro aidatı tahsil etmekti. Ramazan aylarında müfettişler yeterli olmadığından geçici müfettişler de görevlendiriliyordu. Ecnebi tiyatro kumpanyaları, yabancılara tanınan imtiyazlar nedeniyle Darülaceze aidatı ödemiyorlar, senede bir kez Darülaceze yararına oynadıkları oyunun gelirini veriyorlardı. Ödedikleri Darülaceze aidatını çok bulan yerli tiyatro kumpanyaları da ecnebiler gibi Darülaceze yararına bir oyun oynamak ve gelirini vermek için girişimde bulunmuşlar fakat başarılı olamamışlardı.

1909 yılında giriş ücretine tabi olan bütün eğlence yerlerinin Darülaceze tahsisatı ödemesi kararlaştırılmıştı. Böylece Darülaceze hissesi, İstanbul'daki balo, hayal oyunları, meddah, at cambazı gibi giriş bileti verilerek icra edilen bütün eğlence yerlerine yaygınlaştırılmıştı. Meşrutiyet yönetimi, yabancı tiyatrolardan da Darülaceze hissesi isteyince, bu parayı vermeyen tiyatro görevlileri ile oyunu kesmek isteyen zabıtalar arasında tatsız olaylar çıkıyordu. 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren kapitülasyonların kaldırılması üzerine yabancıların da Osmanlı tebaasının mükellef olduğu bütün vergileri ödemesi gerektiğinden, ecnebi tiyatro kumpanyaları biletlerinden de Darülaceze aidatı alınmaya başlanmıştır. 25 Temmuz 1915'de Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname'nin 7. maddesine eklenen bir hükümle Darülaceze payını vermeyen tiyatro ve oyun yerlerine kapatma cezası getirilmiştir.

Darülaccze'nin Bab-ı Şevkat adı verilen giriş kapısı, 1895.

26 Nisan 1916 tarihli Darülaceze Nizamnamesi de İstanbul'da gösteri yapan bütün tiyatro ve sinemalar ile patinaj ve her nevi oyun yerlerine giriş biletleri üzerinden ve hayır işleri için düzenlenen müsamere vesaire biletlerinden yüzde 10 Darülaceze tahsisatı alınmasını öngörmüştür.

1925 yılında İstanbul'da on büyük sinema açılmıştı. Günde dört matine yapan sinemalar her matinede tamamen doluyordu. İstanbulluların bu ilgisi sonucu Darülaceze'nin bu fasıldaki geliri ekim ayında 120.000 liraya yükselmişti.

1935'te belediye ile, ödedikleri parayı fazla bulan sinemacılar arasında Darülaceze hissesi yüzünden anlaşmazlık çıkmış ve Darülaceze geliri azalmıştı. Sinemaların başka vergi ve resimler de ödediğini dikkate alan hükümet Darülaceze için yeni bir yasa tasarısı hazırlayarak belediyeye göndermişti. Bu tasarıya göre Darülaceze hissesinin yarısı sinema ve tiyatrolardan, diğer yarısı da gazino, birahane, dansing, bar, kahvehane gibi eğlence yerlerinden alınacaktı.

1940-45 yıllarında Darülaceze tiyatro, sinema ve her türlü oyun yerleri giriş biletlerinden yüzde 3 hisse almaktaydı. 1 Temmuz 1948 tarih ve 5237 sayılı yasa ile, tiyatro ve sinemalar ile her türlü oyun yerleri giriş biletlerinden alınan Darülaceze hissesi iptal edilmiştir. Günümüzde belediyenin aldığı eğlence vergisinin yüzde 10'u Darülaceze'ye aittir.

Darülaceze yararına düzenlenen konser ve balo gibi etkinlikler, imalathanelerde üretilen malların satışı, ayni ve nakdi yardım ve bağışlar, bağışlanan gayrimenkullerin kiraları ile dini bayramlarda kurban bağışları da Darülaceze'ye önemli bir gelir sağlamaktadır.

Yapım masraflarına bütün yurttan katkılar olmasına rağmen Darülaceze sadece İstanbulluları veya uzun süreden beri İstanbul'da oturanları kabul etmiştir. Ancak 1912'den sonra göçmenleri, 1924'ten itibaren de diğer vilayetlerden gelenleri almaya başlamıştır.

Açılışından dört sene gibi kısa bir süre sonra Darülaceze'de bazı yolsuzlukların ortaya çıkması düşündürücüdür. Bu yolsuzluklara adı karışan görevliler derhal kurumdan uzaklaştırılmış, yargılananlar da olmuştur. Yolsuzluk ve düzensizliklerin önü alınamayınca 1902'de askeri yönetim önerilmiş, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa, hiçbir ülkede hayır kurumlarının askerlerce yönetilmediğine dikkati çekerek bu fikre karşı çıkmış, II. Abdülhamid

DARÜLACEZE SERGİSİ

Osmanlı hünerverânının mahsul-i dest-i maharetleri olan mamulat-ı nefise-i sanaiyeyi görmek isteyenler bir kere Beyoğlu'nda küşat olunan Darülaceze Sergisi'ni ziyaret etmelidirler. Saatlerce gezildiği halde yine insana bıkkınlık vermeyen bu meşhur sanayii gerek yerli, gerek ecnebi bütün İstanbul halkının fevc fevc temaşa etmekte olduğunu biliyor isek de temaşadan taşrada bulunan erbab ı mütalaayı da hissedar eylemek için birkaç söz söylemekten kendimizi alamıyoruz.

Sergi yalnız bir salondan ibaret olmayıp müteaddit devairden mütesekkildir. Yalnız iki odaya erbab-ı ticaret serâmedanından Saadetlü Abud Efendi Hazretleriyle Mordiano Şürekâsı tarafından ihsan olunmuş nadide ve kıymettar mamulat ve zarif evani-i züccaciye doldurulmuş ve baki on salon zat-ı şevketsimat hazret-i padişahı canib-i sitti'l-cevanibinden lutfen teberru buyrulan akmişe ve ensice-i muhtelife ile asar-ı saire-i mahalliye tarafından işgal edilmiştir.

Duvarlar serapa şöhreti bütün cihana yayılmış olan o güzel Türk halıları ve Bursa, Suriye, Diyarbakır, Harput kumaşlarıyla kaplanmıştır. Bunlarda metanet, safiyet, ile beraber insan bir de zarafet bulunca duçar-ı hayret oluyor, tahtadan destgâhlarla, el ile böyle işler vücuda getirildiğine inanmayacağı geliyor. Hele Hereke Fabrikası mamulatı, dallı ipeklilerle bir salon tefriş ve tanzim olunursa ne kadar revnak ve ziynetbahş olacağı bir türlü tahmin olunamaz. Ya, zükûr ve inas sanayi mekteplerindeki evlad-ı vatanın semere-i sa'y ve gayreti olmak üzere meydana getirilen asar-ı nefiseyi görmeli de millet-i necibe-i Osmaniyenin sanayie ne kadar istidadı olduğunu takdir etmeli! Bir de Kütahya'nın mamulat-ı türabiyesi istikbal için pek büyük ümitler hasıl ediyor. Terakki-i maarifle bu toprağın suret-i terbiyesi ilerletilecek olursa Kütahya kârgâhlarının Saksonya ve Çin fabrikalarıyla rekabete kalkışabileceği kaviyyen memuldür.

Simkeshane'nin sırma ve klapdanlarıyla Feshane'nin ve İzmit fabrikasının çuha, kazmir, aba ve nev nev fasuneleri (izgili yünlü kumaş, *façonné*) ile Ankara'nın meşhur-ı inam olan sofları da zâirin az nazar-ı dikkatini celb etmiyor.

Gerek gümüş gerek sadef işlemeli masalar, iskemleler, tepsiler dahi hakikaten pek nazarrübadır.

Fiat-ı mevzualarına gelince: Heman sermayesi bahasına dense caiz. Arşını altmış kuruşa satılan; mantinleri, kurunları, kadifeleri, paçavra makamında bırakacak kadar zarif ve dayanıklı alt üst ipek saf boyalı kumaşların bir topu altmış kuruşa satılıyor! Bu meşherin mevcudu sayılmakla bitip tükenmez. Yüz bin cesit ıtlakına seza bu mamulat-ı sanaiyye-i Osmaniye sergisinde havlu, mendil, çorap gibi esya da var ki dışarıda ancak iki misli akça ile satın alınabilir.

Bahusus teraküm edecek meblağın mahall-i sarfı da düşünülecek olursa fiyat mevzuunun hiç mesabesinde olduğu ortaya çıkar.

Köprü üzerinde, cami ve kilise kapılarında sefilane dilenerek gecelerini virane köşeleriyle meabidin mermer havlılarında, karda yağmurda imrar eden kimi kolsuz, kimi gözsüz, kimi mefluc, nânpâre tedarikinden âciz kalmış biçare ve bivâyegânın iâşe ve iskânları için inşa olunacak böyle bir mahall-i mübarek ve mukaddes için değil, Avrupa'da pek adi bir şey için iane toplanmaya başlanıyor da böyle bir sergi açılarak bir kutu kibrite 2, bir misk sabununa 4 frank kıymet konuluyor.

Halbuki malulinin iaşe ve infakı hem dinen, hem de insaniyeten bir vazife olup bahusus din-i mübin-i İslam bunu bize emr eylemekte bulunduğundan kudretimizin yettiği mertebe muavenet i nakdiyede bulunmak bizim için farz-ı ayndır. Mamafih verdiğimiz nakde mukabil de kendi vatanımızın kendi milletimizin bir yâdigarına nâil oluyoruz.

Sergi dairesinin kapısından girildiği zaman bir de iane kutusu vaz olunmuştur. İzbandut gibi heriflere sadaka verip dilenciliğin tevsiine çalışmış olmaktan ise bu kutuya kudret dahilinde akçe bırakmak her halde hayırlıdır. Sözün kısası: Uluvv-i cenab gösterilecek zaman bu zamandır; hamiyet kavliyattan ziyade fiiliyat ile belli olur.

Resimli Gazete, Sayı 20 (25 Temmuz 1307/ 6 Ağustos 1891), 242-243.

19 Temmuz 1891 tarihinde açılan bu sergiden, 1891 Ağustosu sonuna kadar 67.209 kuruş 25 para gelir sağlanmıştır. Bu sergide satılan eşya iddia edildiği gibi II. Abdülhamid'in zatî eşyası değil, imparatorluğun dört bir yanından toparlanmış her yörenin kalitesi ve güzelliği ile tanınmış mamulatıydı. Bunlar arasında tüccar Abud Efendi ile Mordiano Şürekâsı tarafından bağışlanan değerli eşya da vardı. Satılan eşyaya İstanbul'un itibarlı tüccarlarından Abud Efendizade Tevfik ve antikacı Ahmet Beyler tarafından, teker teker değer biçilmişti.

de askeri yönetimi reddetmiştir. Arşiv belgeleri, pek çok yardımseverin parasını, malını mülkünü bağışladığı bu sefkat kapısını sirkat kapısına çevirmek isteyenlerin varlığını kanıtlamaktadır.

Yüz yıldır kent nüfusunun sürekli artmasına karşılık İstanbul'da ikinci bir Darülaceze kurulamadığı gibi, Darülaceze de açıldığı günkü düzeyini ve yatak sayısını koruyamamıştır.

Bin yatakla faaliyete geçen Darülaceze'de her yas grubundan bebek, çocuk, hasta, sakat, yaşlı, yatağa bağımlı sakinlerin günlük ihtiyaçlarını karşılayacak hizmet birimleri vardı. Hastalar kadın ve erkek hastanelerinde tedavi edilir, ilaçları eczaneden sağlanırdı. Sokağa terk edilen çocuklar yurdumuzun ilk kresi olan ırzahanede bakılır, dört yaşını dolduranlar yetimhaneye nakledilirdi. Öğrenim çağına gelenler sabahları Darülaceze içindeki ilkokula devam ederler öğleden sonra da imalathanelerde bir sanat öğrenirlerdi. 1913 yılında 60 öğrenci ile müzik öğretimi başlamıştı. Müzik öğretmenlerinden biri de Orhan Veli'nin babası Veli Bey'di. Buradan yetişenlerden kurulan Darülaceze Mızıkası, Tepebaşı ve Bomonti'de başarılı konserler vererek kuruma gelir sağlardı. 1920'lerde Riyaset-i Cumhur Bandosu'nda Darülaceze Mızıkası'ndan yetişmiş elemanlar vardı. Dr. Cemil Gören, müdürlüğü sırasında, müzik eğitimi görmek için seçilen çocuklara bir daire ayırmıştı. Bir süre sonra mızıka takımına yetim okullarından alınan şehit çocukları da eklenmiş ve Ortaköy'de bir daire tah-

sis edilmişti. Bu kadro 1933'te İstanbul Şehir Bandosu adını almıştır.

Darülaceze'den yetişen çocukların bir meslek sahibi olmaları, diğer sakinlerin de hem bir işle oyalanmaları (rehabilitasyon) hem de üretime katkıda bulunmaları amacıyla imalathane, sanayihane adı verilen atölyeler kurulmuştu. Bu atölyelerde terzilik, ayakkabıcılık, marangozluk ve dokumacılık gibi en çok işe yarayan ve her zaman gerekli olan sanatlar öğretilir ve Darülaceze'nin ihtiyacı da karşılanırdı. Atölyelerde üretilen eşya ilkbaharda Darülaceze'de ramazan aylarında ise Beyazıt'ta kurulan sergide satılırdı. Elde edilen paranın üçte biri Darülaceze'ye gelir kaydedilir, kalanı da sanatında maharet gösterenlere verilirdi. Darülaceze atölyelerinde halı, seccade, fanila, çorap, kuşak, boyun atkısı, ayakkabı, terlik, yatak takımları, iç çamaşırları, iskemle takımları, hazeran sandalyeler, dolaplar, konsol, yazıhane, camlı dolap ve kanepeler yapılırdı.

Padişahın cülus günü olan 1 Eylül 1904'te çamaşırhane, etüv dairesi ve marangozhane törenle hizmete girmişti. 1906 yılında dokumacılık, çorapçılık, marangozluk, boyacılık, terzilik, kunduracılık, halıcılık, dülgerlik, fotoğrafçılık, demircilik ile oyma ve kakmacılık atölyeleri vardı. Buralarda ipek ve yün halılar, seccadeler, yol halıları, çoraplar, terlikler, iskarpinler, işleme pantuflalar, çizmeler, galoşlar, bel kuşakları, raflar, kâğıtlıklar, etajerler, sehpalar, duvar şamdanları, işlemeli kakmalı bastonlar, atkılar, şal dokumaları üretiliyordu. Marangozhanede ise Arap tarzı nefis eşya yapılıyordu.

1907 yılında kolonya, lavanta, her çeşit kokulu sabun ve pudra imal edilerek satışa çıkarılmıştı. Ertesi yıl da sigara kâğıdı üretilmeye başlanmıştı. Sigara kâğıtları hekimlere incelettirilmiş ve sağlık bakımından piyasadaki bütün sigara kâğıtlarından üstün olduğu belirlenmişti. Sigara kâğıtları Meydancık'taki Sadıkiye Hanı'nda bulunan idarehanede satılmakta ve taşradan da siparişler alınmaktaydı.

Demirhanede çalışan bir usta ile üç çocuk, Darülaceze'deki bütün makinelerin tamiratını yapmaktaydı. Kurumun demircilikle ilgili ihtiyaçları da buradan sağlanıyordu. Ayrıca bazı öğrencilere pratik olarak fotoğraf çekmek ve fotoğrafçılıkla ilgili diğer uygulamalar öğretilmekteydi.

1910 senesinde terzihanede 491 aba ceket ile yelek ve pantalon, 2.262 don, 2.460 gömlek, 320 pamuk şilte, 1.480 alaca entari, 1.810 çarşaf, 175 yeldirme, 11 deli gömleği, 1.804 nevresim, 2.188 yastık kılıfı, fistanıyla birlikte 60 ceket, 125 başörtüsü, 503 takke, 156 hademe prostelası, 101 yorgan, 200 yastık ve 200 kundak bezi dikilmiştir. Kundurahanede ise 1.023 çift kundura, 47 çift iskarpin, 181 çift terlik ve 34 çift potin imal edilmiştir.

Zamanla gelişen teknolojiye yenik düşen atölyeler yetersiz kalmış ve birer birer kapanmıştır. Günümüzde Darülaceze'deki rehabilitasyon merkezinde örgü, müzik, halı dokumacılığı ve terzilik çalışmaları yapılmaktadır.

Din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün İstanbul halkı düşkünlerini barındırmak amacıyla kurulan Darülaceze kompleksinde, sakinlerin inançlarına duyulan saygı gereği, bir cami ile Rum ve Ermeni kiliseleri yapılmıştı.

Darülaceze'nin bugünkü sakinlerinden bir hanım.

1900 yılında Musevi aceze sayısının 40-50'ye ulaşması üzerine, Musevi sakinlere de bir ibadethane ayrılmış ve 24 Mayıs 1903 günü törenle hizmete girmiştir. 1904'ten itibaren Darülaceze'de Ermeni Katolik ibadethanesi de açılmıştır. 1920'de Darülaceze'de cami, Rum, Katolik ve Ermeni cemaatlerine ait üç ibadethane ile bir de sinagog vardı. Zamanla, Darülaceze'de kalan gayrimüslim sayısı azalınca ibadethanelerde bazı değişiklikler yapılmıştır. Bugünkü kilise açılıştan beri var olan Rum kilisesidir, Katolik ve Ortadoks cemaati azalınca Rum kilisesi bütün Hıristiyanlara tahsis edilmiştir. Bitişiğindeki Ermeni kilisesi ise tespit edemediğimiz bir tarihte sinagoga dönüştürülmüştür. 1964'te Ermeni kilisesi ve sinagog, cemaatleri kalmadığı için kapatılmıştır. Kilise ve sinagog 1992 yılında onarılmış ve 3 Mayıs 1992 tarihinde Darülaceze'de kalmakta olan yedi gayrimüslim için ibadete açılmıştır. Türkiye Hahambaşılığı tarafından tefriş edilen sinagog artık faaliyetini sürdürmemektedir. Çokkültürlü bir kentin dinsel mozaiği hakkında fikir veren değerli bir simge olarak yaşamaktadır. Darülaceze, cami, kilise ve sinagogu ile evrensel nitelikte bir hayır kurumudur. ■

DARÜLACEZE'DE YAŞAYAN TANINMIŞ KİŞİLER

10 Temmuz 1894 günü İstanbul'da meydana gelen şiddetli depremden zarar gören Haseki Nisa Hastanesi ile hastaneye bağlı olarak idare edilmekte olan Acezehane'de kalan aceze ve hastalar ile yetim kız çocuklarından 150'si, 18 Eylül 1894 günü Darülaceze'ye getirilerek yapımı tamamlanmış olan birinci daireye yerleştirildi.

1877 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rumeli'den gelen göçmenlerden hastaların tedavi edildiği, dul kadınlar ile yetimlerin barındığı Muhacirin Hastahanesi Dul ve Eytamhanesi'nin bulunduğu Gülhane'deki Kırmızı Kışla da bu depremden sonra kullanılamaz hale gelmişti. Bahçede yapılan barakalara yerleştirilen 134 kişi de, 11 Temmuz 1895'te Darülaceze'ye nakledildi.

Bu şiddetli deprem, Darülaceze'nin yapımı tamamlanan binalarının kullanıma açılmasını gerektirince Darülaceze'nin ilk sakinleri, Haseki Nisa Hastanesi'nden getirilen düşkünler, Dulhane'den getirilen dullar ile küçük çocuklar oldu. 31 Ocak 1896 tarihinde yapılan açılış töreninden sonra Darülaceze'ye, İstanbul sokaklarından toplanan hasta ve sakat dilenciler yerleştirilmeye başlandı.Ancak İmparatorluğun yıkılmasından sonra Darülaceze, Osmanlı hanedanı mensupları, cariyeler, şehzade eşleri, paşa hanımları ile paşa çocukları gibi, alışık olmadığı simalara da kucak açtı. Prens Sabahaddin'in kızı Fethiye Sabahaddin Kendi (6 Eylül 1986), Ayşe Sultan ile Mehmed Ali Bey'in oğlu ve II. Abdülhamid'in torunu Abdülhamid Rauf da (11 Mart 1981) sarayda başlayan yaşamlarını Darülaceze'de noktaladılar.

Darülaceze'den gelip geçenler arasında, tanınmış bestekârlar, ses sanatçıları, aktörler, doktorlar ve yüksek görevlerde bulunmuş kişiler de vardır.

Perveste Hanım	: Sultan Reşad'ın cariyesi
Aşkaleli Kara Fatma	: Kurtuluş Savaşı'nın gönüllü kadın mücahidi. İstiklal Madalyası sahibi
Şehime Hanımefendi	: Hariciye Nazırı Recep Paşa'nın kızı
Z. Sezer Hanımefendi	: Bağdatlı Mehmet Paşa'nın kızı
Melek Yurdagül	: Birinci Dünya Savaşı'nın ünlü kumandanlarından Küçük Cemal Paşa'nın eşi
Câlibe Hanımefendi	: Bahriye Nazırı Naci Paşa'nın eşi
Edâ Hanımefendi	: Şükrü Paşa'nın eşi
Ayşe Hanımefendi	: Serasker Rıza Paşa'nın kızı
Ayşe Hanımefendi	: Dr. Haydar Paşa'nın kızı
Prenses Aleksandra	: Bir Rus prensesi
Tevfik Acar	: Emekli hâkim
Süleyman Ali	: Dahiliye Mütehassısı
H. Hazım Albay	: Dahiliye Mütehassısı
Şevket Köprülü	: Galatasaray Lisesi tarih ve coğrafya öğretmeni
Sedat Öztoprak	: Udi bestekâr
Hulusi Tirişoğlu	: Veteriner
Gavsi Baykara	: Yenikapı Mevlevihanesi son şeyhi Abdülbâki Dede Efendi'nin oğlu. Mevlevi dervişi, neyzen ve ünlü bir bestekârdı. Saz eserleri ile tanınır
Şevket Ungan	: Emekli kaymakam
Sâniye Aksel	: Mısırlı Prens Ali Osman'ın eşi
Mithat Kula	: Tarih coğrafya öğretmeni
Yusuf Cemal Uc	: Hattat
Mâruf Kişmir	: Aktör
Fevzi Kencebay	: Ziraat Bankası müdürlerinden
Fazıl Rıza Atabey	: Son Osmanlı Âyan Meclisi üyelerinden Müşir Topçu Rıza Paşa'nın oğlu. II. Abdülhamid'in yaveri. İstanbul eski belediye başkanlarından Fahri Atabey'in amcazadesi
Hasan Memduh Alpar	: Aktör ve tiyatro müdürü. Eski İçişleri Bakanı M. Emin Erişirgil'in damadı
Müeyyed Adnan İnanışlı	: Tercüman. İtalyan Bankası Müdürü Şair Cenap Şehabeddin'in oğlu
Muazzez Özgermi	: Sultan Abdülhamid'in mabeyincisi Fâik Bey'in kızı. Refik Fersan'ın eşi Fâhire Fersan'ın üvey kız kardeşi.
Mâide Fenari	: Dr. Hamdi Fenari'nin eşi
Nazire Güvenci	: Dr. Ahmet Güvenci'nin eşi
Kâmil Ceran	: Hattat Refik Efendi'nin oğlu
Âkil Köymen	: *Kudret* gazetesi idare memuru
Mehmet Emin Gezgin	: Gazete muhabiri
Osman Vecdi Taşkın	: Futbol hakemi
Münire Çallı	: Ressam İbrahim Çallı'nın eşi
Ayşe Vesâmet Teksur	: Yaverlerden Miralay Şevket Bey'in kızı
Ömer Sabri Esen	: Sünnetçi. II. Abdülhamid devri sünnetçibaşılarından Hasan Bey'in oğlu
Fatma Necmiye Yalvaç	: Sadaret Müsteşarı Adem Bey'in eşi
Mehmet Vedat Güntekin	: Fransızca öğretmeni, Reşat Nuri Güntekin'in kardeşi
Selahattin Konuralp	: Emekli albay
Cafer Ersan Ağa	: II. Abdülhamid döneminde saray hadım ağasıydı
Hasan Kızılbulut	: II. Abdülhamid'in hünkâr çavuşlarından ve İstanbul'da 2 numaralı şoför ehliyeti sahibi
Salahaddin İçsel	: Aktör
Ahmet Büöz	: İlk Türk askeri şoförü
Mustafa Nafiz Irmak	: Bestekâr
Şemsettin Ergünlü	: Emekli albay
Behice Erentürk	: I. Redif müfettişliği Babaeski Fırkası Kumandanı Mirliva Ali Nâzım Paşa'nın eşi
Cemal Öc	: Hattat
İsmail Ferit Akşar	: Recep Paşa'nın oğlu
Arif Sporel	: Fenerbahçe Spor Kulubü kurucularından
Sadi Tek	: Tiyatro sanatçısı
Süleyman Nizami Günkurt	: Mimar
Ahmet Fethi Ünver	: Emekli Yargıtay üyesi
Dr. İzzettin Şadan	: Bakırköy Akıl Hastanesi kurucu hekimlerinden
Nazenin Çınar	: Coğrafya öğretmeni
Fikriye Şakrakses	: Safiye Ayla'dan önce meşhur olan ses sanatçısı
Fatma Meliha Kılıç	: Atatürk'ün yaveri Muzaffer Kılıç'ın kızkardeşi
Mehmet Mümtaz Ener	: Tiyatro, sinema sanatçısı
Macar Tevfik	: Müzisyen. Adnan Saygun'un hocası
Emine Adalet Pee	: Dansöz. Hitler'in önünde dansetmesiyle tanınmıştı

1920'LER ANADOLU'SUNDA YEREL DEMOKRASİ GİRİŞİMİ: İDARE-İ KURÂ VE NEVAHİ KANUNU LAYİHASI

RIDVAN AKIN

I. TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİM GELENEĞİ

1.1. Metternich Tipi Devlet Adamlığı

Osmanlı Devleti, içinde bocaladığı iç ve dış sorunlara yukardan çözüm arama çabalarının ürünü olarak, Gülhane Hattı ile Tanzimat dönemine girmiştir. Bu dönemde dikkat çeken ilk reform, devlet teşkilatı alanında olmuştur. Reformasyonun en önde gelen hedefi, devlet aygıtının güçlendirilmesi ve etkin bir biçimde çalıştırılmasıdır. Babıâli'nin yüksek bürokratları yürürlüğe koydukları bir dizi nizamname ile demokrasi denemesi yapmayı değil, Metternich-Schwarzenberg Avusturyası veya II. Aleksandr Rusyası örneklerinde olduğu gibi, eyalet idaresinin ıslahı, kamu gelirlerin artması, kendi içinde tutarlı bir idarenin yerleşmesi, yani devletin bekasını sağlama gibi amaçların peşindeydiler. Bürokratların Osmanlı mülkünde yerel özerklik ve mahalli demokrasiyi yerleştirmek gibi bir niyete sahip olmadıkları hemen seziliyordu. Tanzimat Fermanının metni bile bu anlamda yeterince açıklayıcıdır.[1]

Tanzimatçı devlet adamları için kamu hayatında önde gelen kavram, ahalinin hürriyeti olmayıp, mal, can ve kazanç güvenliği olmuştur. Devlet işlerinde aslolan unsur, hiçbir zaman halkın siyasete katılması değildir. Osmanlı devlet geleneğinde "hükümet etmek" temsili olma niteliğini değil, kamu işleri hakkında bilgi ve liyakat sahibi olmayı gerektirdiğinden, idare için avama danışmak ve onların reylerini almak devlet ciddiyetine sığdırılabilir bir iş sayılamazdı. Sadrazam Rüştü Paşa'nın şu sözleri o dönem devlet ricalinin mantığını çok güzel açıklamaktadır: "Meşrutiyet idaresinde (halkın) kabiliyet(i) yoktur. Ahalinin hürriyetinde türlü mazarrat vardır."[2]

Bu durumda Tanzimat devlet ricalinin, halkın mahalli idareye katılımını eyalet idaresinin ıslahı için bir araç olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Bir başka deyişle daha çok, modernleşme sürecindeki devletlerin politikasına benzer bir siyaset tarzı izlenmiştir. Üstelik yeni örgütlenme tarzı ile Payitaht, taşra mütegalibesi üzerinde bir kontrol mekanizması da kurma imkânına sahip olacaktır. Bu suretle hükümet, patrimonial devlet geleneğinden, bir ölçüde de despotizmden, otoriter de olsa, kanuni idareye geçecektir.[3]

1.2. Vilayatta İdari Reform

Aşamalı uygulama ilkesi (kaide-i tedric) uyarınca önce Tuna, sonra Halep, Edirne ve Bosna'da uygulanan 1864 Vilâyat Nizamnamesi'nde merkeziyetçi eğilimler açıkça görülmektedir.[4] Nizamnamede model olarak Fransız *departemente* sistemi benimsenmiştir. Ne ilginçtir ki, gerileme döneminde artırdığı gücünü 1808 Sened-i İttifakı ile hukukileştirmek isteyen taşra mütegallibesinin yeni duruma ilk tepkisi direniş şeklinde olacaktır. Âyan, vilayet merkezleriyle haberleşmeyi sağlayan telgraf direklerini tahrip etmeye kalkışacaktır. Çünkü devletin taşraya girişi merkezi otoritenin pekiştirilmesi ve yerel egemenlerin saltanatının sonu anlamına gelmektedir.[5]

1839 sonrası mülki taşra örgütü merkeziyetçi amaçlarla yenilenir; 1864 ve 1871 nizamnamelerinde vilayet, liva, kaza ve köy, idari kademeler olarak tespit edilir. Nahiye idaresi kurma girişimleri ise Rumi 1286 ve 1293 tarihli yasalar çerçevesinde gerçekleşecektir. Nahiye müdürü, 1286 düzenlemesinde hükümet tarafından atanan bir kamu görevlisidir.[6] 1293 Kanunu ise hemen tamamıyla Fransız uygulamasından tercüme edilmiştir.[7]

1.3. Komün (Nahiye) İdareleri

Öncelikle, nahiye idarelerinin kurulmasını sağlayan asli dinamiğin dış etkiler olduğuna işaret edilmelidir. Hiç kuşku yok ki 19. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlar uluslararası politikanın ana gündem maddelerinden biri haline getirilmiş böylece de Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyan halkların milliyetçi arayışları hızlandırılmıştır.[8]

Babıâli'yi Balkanlarda süratle komün idareleri teşkiline sevk eden gelişme, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Kont Adrassi ve Rusya'nın İstanbul nezdindeki büyükelçisi İgnatiev'in notaları olmuştur. Bir başka ifadeyle, Osmanlı'da yerel yönetim kurma talebi Hıristiyan tebaanın sözcülüğüne soyunan dış odaklardan gelmiştir. Bosna-Hersek krizi sonrasında çıkarılan 1876 İdare-i Nevahi Nizamnamesi bu tesirler altında daha ziyade Rumeli Vilayetleri, Girit ve Bosna'da uygulanacaktır.[9] Bu dönemde komünler, birkaç köyün bir

arada oluşturulduğu yerleşmeler şeklinde değerlendirilerek, kazalara bağlanacaklardır ki Türk idare tarzı itibariyle yenilik sayılmaktan uzaktır.[10]

Böylesi bir siyasi konjonktürde oluşan komün yönetimleri, hiçbir zaman yaygınlık kazanmayacak, kurulan komünler de gerçek komün olmayıp zevahiri kurtarmaktan ibaret olacaktır.

Hemen belirtilmelidir ki komün idaresi başarısızlığının ardındaki gerçek, öncelikle kırsal yaşam tarzıdır. Öte yandan doğu vilayetlerinde komün örgütlenmesi, pre-feodal toplumsal yapıyı meşrulaştırmaktan öteye gidememiş, devlet aşiretlere komün statüsü vermiştir. Örneğin Hakkâri'nin Beytüşşebab'ı ve Hertuş aşireti nahiye merkezliğine terfi etmiştir.[11]

Nahiyelerin tarihsel olarak dış müdahaleyle kurulmaya başlanması, nahiye meclislerinin "ayrılıkçı siyaset odağı" olma riskini birlikte getirmekteydi. Eğer verilseydi, özerk statülü komünler milliyetçi akımların Balkanlara hızla yayılmasına sebep olabilirdi. Babıâli doğal olarak bundan fazlasıyla çekiniyordu ve endişelerinde pek de haksız sayılmazdı.[12]

Günümüz Türkiye'sinde bile yerel yönetimlerin güçlenmesinden ülke bütünlüğünü bozabileceği gerekçesiyle duyulan endişe, 19. yüzyılda yaşanmış gerçeklere dayanmaktadır. Türkiye'de genel idarenin "vesayet denetimi ilkesi" yine böyle tarihi gerekçelerle izah edilebilir. Daha somut bir ifade ile mahalli inisiyatif konusunda Türkiye'de devlet ve siyasi iktidarlar tarihsel olarak çekingen ya da isteksizdirler.[13]

Bu telaş, özgün şekliyle ilk uygulamalarda bile sezilmektedir. Pilot uygulamalara göre, nahiye meclisleri bir atanmış devlet ajanı olan nahiye müdürünün haberi olmaksızın toplanamazlar, çevrelerindeki diğer nahiye meclisleri ile birlikte toplanma kararı alamazlardı. Bu tip ortak girişimler nizamnamece yasaklanmıştır.[14]

1.4. Nahiye Yönetiminde Doğuştan "İllet"

Mütareke dönemine kadar komün idaresi girişimleri sözü edilen parametreler çerçevesinde ölü doğmaya mahkûm gözükmektedir.[15] Babıâli, Balkanlara korkuyla yaklaşılırken, Anadolu'da bambaşka toplumsal siyasal gerçekler kaynaşmaktadır. Aksak bürokrasi ve kapalı köy ekonomisinin ayni vergilendirilmesine dayanan Babıâli yönetiminin zamanla keskinleşecek etnik ayrılıkçılık ortamında komün idaresinde başarılı olması asla mümkün olamayacaktır. Bu konuda zaten ne inançları ne de şevkleri vardır.[16]

Teknoloji ve işbölümünün gelişmediği tarımsal yapılarda özerkliği olan bu tür merkezlerin doğması imkânsız gözükmektedir.[17] Çünkü komün idaresinin başarısı her şeyden önce toplu yerleşme, ulaşım ve büyük merkezlerle yoğun iktisadi, ticari ilişkiler kurulmasına bağlı bulunmaktadır. Oysa ki Osmanlı ülkesi böylesi bir altyapıdan yoksundu. Osmanlı'nın mülkünde özerklikle (muhtariyet) bağımsızlık (istiklal) arasında her zaman bıçak sırtı bir denge varlığını devam ettirmiştir.

II. KOMÜN YÖNETİMİ FİKRİNİN GELİŞMESİ

2.1. Mütarekeye Kadar Komün İdaresi Fikri

Son dönem Osmanlı tarihi incelendiğinde, devlet, bürokratik ve teknik olanaklar el verdiği ölçüde özerk yönetim ilkelerini dikkate almamış, fark gözetmeksizin her alanda otoriter bir tutum izlemiştir. Buna paralel olarak, sistemin ulaşamadığı yerleşim bölgeleri başıboş kalmıştır. Bu ise eşyanın doğası gereği, ya asayişsizlik ya da mütegallibenin sınırsız zorbalığına imkân sağlamıştır. Sonuç itibariyle, merkezi hükümet 19. yüzyıl boyunca beklendiği yer ve anda kendini hissettirememiş; ama karışmaması gereken yer ve konularda, bürokratik engellemeler çıkararak, mahalli girişim potansiyelini büsbütün önler nitelikte işlev görür hale gelmiştir.[18]

Türkiye'de ciddi anlamda komün idareleri kurulması fikri, adem-i merkeziyet düşüncesi bağlamında gelişmiştir. 1913 Babıâli baskını ertesinde yönetime el koyan İttihat ve Terakki birçok alanda olduğu gibi idari alanda da reform yapma peşine düşerek Vilayet Özel İdaresi'ni yeniden düzenlemiştir. Onu takip eden hummalı dönem ise Mütareke'dir. 1920 başında Osmanlı Mebusan Meclisi son dönem toplantılarına başladığında, komün idarelerinin tesisi ile ilgili incelemelerde bulunmak üzere Avrupa'ya heyetler gönderilmiştir; Birinci Meclis'te hükümetin İdare-i Kurâ ve Nevahi Layihası'nı Dahiliye Vekâleti adına tanıtan müsteşar Hamit Bey Avrupa'ya mütareke döneminde gönderilen bu heyette bulunmuştur.[19] Bu da bir yönüyle idarede devamlılığın göstergesi olmak lazımdır.

2.2. Birinci Dönem TBMM'de Layiha

Hükümetin komün yasa tasarısı gerekçesi (esbab-ı mucibe layihası) incelendiğinde, neden böyle bir idare kurulmak istendiği daha ayrıntılı anlaşılabilir. Hükümet "komünlerin hidematı hükümet-i merkeziyenin ifa edebileceği hidemattan daha mühim ve vasidir" teşhisi ile eğitim, asayiş ve sağlık konularında komünlere geniş bir inisiyatif alanı bırakma taraftarı gibi görünmektedir.

"Komün(ün) bir cüz-i idari olmaktan ziyade bir cüz-i içtimai ol(duğunu)" kabul eden hükümet, "hükümetin vazifesi onun mevcudiyetini tasdik ve hukuk ve vezaifini tespit ve teftiş etmekten ibarettir" ibaresini eklemeyi de ihmal etmeyecektir.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun[20] kabulünden sonra birinci derecede önem verilen bu layiha hakkında TBMM'de iki temel eğilim göze çarpmaktadır:

1. Her kasaba, şehir ve karyenin kendi başına bir komün olarak tanınması,

2. Komünlerin birden fazla köyün bir araya getirilmesi ile oluşturulması.

Aynı dönem Avrupa'sı komünlerine göz atıldı-

ğında, örneğin hane sayısı 500 bile olmayan komün adedi Fransa'da 18.000 civarındadır. Nüfusu az yerlerle nüfusu yüz binleri bulan yerleşimler aynı mevzuatla idare edilmekte ve hükümet tarafından denetim altında bulundurulmaktadır. Feminist hareketlerle "eşit oy" hakkına kavuşan İngiliz kadınları artık komün müdürü bile olabilmektedirler. Kural olarak, İngiltere'de komün idareleri "vilayet genel meclisi daimi encümenleri"nin denetimi altında bulundurulmaktadır. Özetle, bazı Balkan devletleri istisna edilirse, Avrupa'da komün idaresi kurulurken nüfus ve kamu geliri elde etmek için miktar ve sınır konulmamıştır.

İkinci Grup milletvekilleri.

Kanun layihasının temel amacı "(halka) kendi kendilerini idare salahiyeti vermek olduğundan intihabı ahali (halkın doğrundan seçimi)" olarak kabul edilmiştir. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ilan ettiği yönetim ilkelerinin hayata geçirilmesi, halk idaresinin kurulması ve meşrutiyet siyasal düşüncesinin meşhur mottosu ile ifade edilirse "halka doğru" gidilmesi bu yasa ile sağlanacaktır. Bu nedenle son derece önemsenen bir layihadır.

Yasa mecliste görüşülmeye başlanmadan uzun uzadıya Dahiliye Encümeni'nde görüşülmüş ve encümen görüsünü bir mazbata ile TBMM Genel Kurulu'na bildirilmiştir. Mazbatada imparatorluğun çöküş felaketi ile karşılaşmasına neden olarak "merkeziyetçilik ve idaresizlik" gösterilmiştir. Hükümet teklifinde İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu Layihası başlığı dikkat çekerken encümen layihayı Genel Kurula Nevahi İdaresi Kanunu olarak indirmiştir. Başka bir söyleyişle, hükümet komün idaresi kurmak isterken, encümen köyleri birleştirerek nahiyeler oluşturulmasını önerecektir.[21]

2.3. Adem-i Merkeziyetçilikte Yeni Tılsım: Halka Doğru

Tasarı görüşmelere açıldıktan sonra kendilerini realist, diğerlerini ütopyacı bulan ve kanun çıksa bile uygulanamayacağını düşünen milletvekilleri ile her ne pahasına olursa olsun yasanın çıkartılmasını, milletin gerçek egemen olması gerektiğini düşünen milletvekilleri arasında fikri cepheleşme olgusu dikkat çekecektir. İlginç olan, kanuna ilke olarak kimsenin karşı çıkmamasıdır. Herkes halka yönetimde inisiyatif verilmesinden yanadır, ama bu hangi usul ve esaslarla gerçekleştirilecektir? İşte sorun o noktada kilitlenmektedir.

Kanun-ı Esasiye tılsımlı bir güç imişçesine bağlanan Jön Türkler gibi Birinci Meclis de komün idaresini ülkenin kurtuluşunu sağlayacak mucizevi bir formül olarak görmüş, bu örgütlenmeye toplumsal siyasal dönüşümde anahtar rol atfetmiştir. Ertuğrul milletvekili Necip Bey'in konuşması bunun en açık kanıtıdır:

"Biz buraya yalnız askeri mücadele etmeye gelmedik. İnkılabı içtimai (toplumsal devrim) yapmaya geldik. İnkılabı içtimai olmazsa inkılabı askerinin ve askeri mücadelenin arkası kesilmez. Bugün biter yarın yine çıkar. Kökü duruyor. Askeri mücadelelere nihayet vermek için inkılabı içtimai yapmaya mecburuz. Bunu da ancak Nevahi Kanunu yapacaktır. İntihap Kanunu (Yeni Seçim Yasası) yapacaktır."[22]

2.4. Komşu Ülkelerde Başarılı Uygulamalar

Yasaya gösterilen büyük iştiyakın ilk görünür nedeni çevre ülkelerdeki başarılı uygulamalardır. Örneğin Çarlık Rusyasında *Glava* ve *Astejneler*[23] General Gorçakov'un 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra Bulgaristan'da kurduğu komün yönetimi sayesinde sağlanan ilerlemeler[24] Zekâi Bey'in de içinde bulunduğu inceleme kurulunun Balkanlar ve Macaristan'da yaptığı gezilerden edindiği idari izlenimlerin Türkiye'de de uygulanabilir bulunması ilk akla gelenlerdendir.[25]

Adem-i merkeziyetçilik konusundaki umutlar o kadar geniştir ki, örneğin Necati Efendi "vali ve mutasarrıf (gibi yüksek bürokratların dahi) memuriyetlerini terk edip nahiye müdürü (seçilebilmek için) memleketlerine döneceğini" umabilmektedir. Merkeziyetçilik sona erecek, devletin merkez teşkilatı küçülecektir. Beklentiler bu yöndedir.[26]

Bu çerçevede, "tecedddüt bayrağının hep akim

kalmasını" ihtilalcilerin kabataslak Batıyı taklitlerine bağlayan İzmir milletvekili ve Türk hukuk devriminin önderlerinden Mahmut Esat Bozkurt, Komün İdareleri Kanunu'nu "Türkiye Devleti, asırlardan beri onu kanıyla müdafaa eden köylünün eline teslim ediliyor" sözleriyle savunacaktır.[27]

2.5. Layiha Mütegallibenin İşine Yarar Düşüncesi

İdealistlerin karşısında umutsuz olanların varlığı göz ardı edilemez. Üstelik ülke gerçekleri umutsuzları haklı çıkaracak gibidir. Varlığından söz edilen elli bin köyün 600 yıllık imparatorluk döneminde tam olarak adlarının dahi nezaret kayıtlarına alınmadığını hatırlatan Karesi Milletvekili Vehbi Bey ise öncelikle İl Özel İdaresi (İdare-i Hususiye-yi Vilayat) ile başlanması gerektiğini düşünmektedir.[28]

Doğu vilayetlerinin temsilcileri, örneğin Lütfi Bey (Malatya), Yusuf Ziya Bey ve Resul Bey (Bitlis), kanunun getirmiş olduğu seçim mekanizmasının sonuçta "mütegallibenin ahali üzerindeki nüfuzunu artırmaktan" başka bir şeye yaramayacağı düşüncesindedirler. Bu milletvekilleri mütegallibenin fiili hegemonyasını bu suretle devlet destekli hukuki bir egemenliğe dönüşeceğinden kuşkuludurlar.[29]

2.6. Gayrimüslimlerin Seçimlerdeki Başarıları

Gayrimüslimlerin kendi cemaatleri içinde uygulayageldikleri seçim pratiği 1908 Jön Türk Devrimi ile bütün tebaa için anayasal hak olduktan sonra, Müslüman ahalinin seçimlere ilgisizliği, hem yerel düzeyde hem de Mebusan Meclisi seçimlerinde adil temsil sorununu ortaya çıkaracaktır. Gayrimüslimler ikinci seçmenleri (müntehib-i sani) belirleme seçimlerinde cemaat dayanışması içinde başarılı olunca, bu gelişmeyi bir risk olarak gören İttihat ve Terakki Genel Merkezi duruma müdahale ederek azınlıklarla ortak liste konusunda uzlaşmak zorunda kalacaktır. 1909 sonrası parlamentosunun renkli simaları Kozmidi, Konstantinidi, Hallaçyan, Zöhrap Efendiler gibi Ermeni ve Rum cemaat önderlerinin seçilmelerini sağlayan bu siyasi denge durumudur.[30]

Mütareke dönemine gelince, gayrimüslimler cemaat içi dayanışmayı bu kez belediye seçimlerindeki aşırı gayret ve suiistimaller ile gösterirler. Sebep müttefiklere çoğunluk olduklarını ispatlayıp self-determinasyon talebini meşrulaştırmaktır. Suiistimaller, müttefiklerin mütarekenin ilanından sonra yapmak istedikleri plebisitlerin sonuçlarını etkileyecek boyutlara ulaşacaktır. Bir örnek vermek gerekirse, Çarlığın devrilişi ve Brest-Litovsk barışından sonra Rusların tahliyesi ile kurtulan Kars'ta iki kez seçim yapılmış, Ermeniler seçim pusulalarında suiistimal yaparak azınlıkta olmalarına rağmen seçimlerde başarılı olmuşlardır. Sebep yine aynıdır, Müslüman halk seçimi bilmemekte, siyasal sonuçlarını kestirememektedir.[31]

Bir başka örnek olay yine mütareke döneminde yaşanmıştır. Kuşadası Belediye seçimini Rumlar kazanmıştır. Oysa ki zamanın istatistiklerine göre Kuşadası'nda 6.000 Türk'e karşılık 2.000 Rum iskân etmektedir. Buna rağmen Rumların seçimi kazanmaları siyasi ilgilerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir.[32]

III. KOMÜNDE SEÇİM USULLERİ

3.1. Genel Esaslar ve Kadınlara Oy Hakkı Sorunu

Halk idaresinin mahalline bırakılması zorunluluğu daha Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun müzakerelerinde Encümen-i Mahsus Mazbata Muharriri Burdur Milletvekili İsmail Suphi Soysallıoğlu tarafından bildirilmiş ve doğrudan demokrasi halkçılığın vazgeçilmez sonucu sayılmıştır:

"Halkı yetiştirmek için, ameli mektebi terbiyeden başka bir yol yoktur. Buna iman etmek lazımdır. ... Halkın idaresini mahalline bırakmaktan başka çare yoktur. ... Efendiler bu milletin kendisini idare etmesi vakti pekâlâ gelmiştir; ve kendisini idare edecektir." Bu sözlerle Soysallıoğlu halkın kamu hayatında demokrasi pratiği yapmasını kabul ederken;[33] yüzyılların arasından süzülerek gelen tanıdık bir ses avama, bir başka deyişle çoğunluğun kararlarına kuşku ile yaklaşmış olmalı ki aydınlara "mükerrer oy hakkı" istemektedir.[34]

Kadınlara oy hakkı TBMM Birinci Döneminde birkaç kez gündeme gelmiş ve her defasında şiddetle reddedilmiştir. Genel, eşit, tek dereceli seçimin en önemli aşamalarından biri olan kadınlara oy hakkı birkaç istisnai kimlik dışında Mecliste kabul görmeyecektir. İkinci Grup önderlerinden Erzurum Milletvekili Avukat Hüseyin Avni Ulaş kadınlara oy hakkını "madem aşar alıyoruz, hukukunu da vermek lazım" sözleriyle savunmasına Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey'in "Azerbaycan'da Bolşevik Hükümetin kadınlara oy hakkı verdiğini" anımsatarak destek olması, ilmiye kanadından Vehbi Efendi'nin "Bizim memlekete bolşeviklik girmedi" şeklinde tepkisine sebep olacaktır.[35] Kadınlara oy hakkı başka bahara kalır, çünkü kadınlara oy hakkı bazıları için Bolşeviklikle eş anlamlıdır.

3.2. Oylama ve Temsilde Uyulacak İlkeler

Okuma yazmanın son derece sınırlı olduğu Anadolu'da adayların isimlerinin yazılı olduğu pusula sistemi kuşkuyla karşılanacaktır. Zekâi Bey (Adana), Tunalı Hilmi Bey (Bolu), Ali Rıza B. (Kars) pusula dışı yöntemler önerirler,[36] buna karşılık komisyon seçim pusulası usulünde ısrarlı davranacaktır.

Rus "Zimistov Kanunu" uygulamasında olduğu gibi bütün adayların ayrı ayrı oylandığı,[37] oylamanın bir tarafı siyah diğer tarafı beyaz (evet/hayır) bir sandığa perde arkasında taş veya yuvarlak koymak suretiyle yapıldığı bir sistemle "gizli oy ilkesi" köy komünü seçimlerinde hayata geçirilmek istenecektir. Bu yöntem okuma yazma bilmeyen yurttaşların kandırılmamasını sağlamak üzere önerilmiştir.

İlginç olan, önerilerin Kars ve Batum milletvekillerinden gelmiş olmasıdır; bilindiği gibi bu bölgeler uzun süre Rus işgali altında kalmıştır.[38]

Azınlık oyu ile seçilmeyi önlemek için seçmenlere seçilecek kişi sayısı kadar tur yaptırma; "Avrupa'nın demokrat memleketlerinde (olduğu gibi) nispi temsil (intihab-ı nisbi)" öneriler arasındadır.[39]

Komün seçimlerine katılma oranını seçmen sayısının % 51'inin altına düşürmemek için değişik yöntemler gündeme getirilir.[40] Zekâi Bey seçmenin oy vermeye hiçbir şekilde zorlanamayacağını, ancak oy verenlerin toplamının seçmen kütüğüne kayıtlı seçmenlerin 1/4'den az olması halinde oylamanın tekrarlanması müeyyidesinin getirilebileceğini önerecektir. Her konuda olduğu gibi bu konuda da radikal öneriler Mecliste her zaman mevcuttur. Bu yöntemin seçmeni tekrar tekrar sandık başına daveti gerektireceği; bu yumuşak ve dolaylı yol yerine seçime iştirakten kaçınanlara para ve hapis cezası verilmesi ciddiyet ve hararetle savunulacaktır.[41]

"Bin Yaşa Gazi Paşa", 2 Ekim 1922, Ankara Garı.

3.3. Seçime Katılma: Hak mı Görev mi?

Ceza ile müeyyidelendirilmiş seçimin savunulması milletvekillerini iki kampa böler: Cezadan yana olanlar, karşı olanlar.

Halkın siyasi terbiyesinin yeterince gelişmediğini, milli iradeyi tecelli ettirmek için oy vermeyi mecburi yapmanın en azından ilk dönem için kaçınılmaz olduğunu belirten Mahmut Esat Bozkurt, "seçimin vatan müdafaası gibi sadece hak değil vazife" olduğunu öne sürmüştür. "Halkçılık devrinin ilk devresinde" bu müeyyideyi, ceza olarak değerlendirmemekten yana görüşler de vardır.[42] Katılımı arttırmak için daha baştan cezalandırmanın düşünülmesini şiddetle reddeden İkinci Grup yanlısı Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey İsviçre gibi yüzyıllardır seçim yapan bir ülkede dahi, oy kullanma oranının %60'ın üzerinde olmadığına, halkın ceza ile ürkütülmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir.[43]

3.4. Komün Seçiminde Seçime Fesat Karıştırma, Seçim Yargısı

Seçim propagandasına suiistimalin ve rüşvetin karışmasını önlemek için nasıl bir düzenlenme yapılması gerektiği uzun uzun tartışılmıştır.[44] Özel Komisyonun yeniden düzenleyerek getirdiği şekliyle, seçim sırasında pusulaları çalan veya tahrip edenlerin 3-12 ay arası hapis ile cezalandırılması,[45] seçime fesat karıştıranlar hakkında kamu davası açılması ilke olarak Meclisçe kabul edilecektir. Ancak savcının kendisi de bir devlet memuru olduğundan, seçimlerde hükümet lehine taraf olabilir kuşkusu bir kez daha ortaya çıkar ve giderilemez.[46] Buna çözüm olarak savcılık makamının seçim suiistimallerine karşı kendiliğinden değil, şikâyet halinde dava açabilmesi önerilir.[47]

3.5. "Merkezi İdare Komün Seçimlerine Nezaret Etmemelidir"

Komisyon özellikle köy komünü seçimlerinde her ihtimale karşı merkezi idareye bir yer vermek istemektedir. Verilmek istenen işlev, seçimi bilmeyen ahaliye devletin "seçimi" öğretmesidir. Bu bağlamda komisyon, ilk seçimin kaymakam tarafından tayin edilecek bir memurun başkanlığında yürütülmesinin doğru olacağını düşünmektedir. Ancak tepkiler peşpeşe gelir. Tunalı Hilmi Bey açısından bu "kaymakamı intihap sandığının başına dikmek", devletin ceberutluğunu göstermekten başka bir şey değildir.

Erzincan Milletvekili Emin Bey Dahiliye Encümenini "hükümetçilik" etmekle suçlarken, Antalya Milletvekili Halil İbrahim Bey "hükümetin riyaset ve nezaretini katiyen kabul edilemez" bulmaktadır.[48] Halil İbrahim Bey'in kendi önerisi ise seçimin bütün süreçleriyle mahalline ve seçimin taraflarına bırakılmasıdır; ona göre yolsuzluk hariç hükümetin tamamen devre dışı kalması sistemin sağlıklı işleyebilmesinin baş koşuludur.

3.6. Komün Meclisi (Nahiye Şûrası) Seçimlerinin Feshi veya Tasdiki

En kritik tartışmalar komün meclisi seçim sonuçlarının vilayet şûrasının onayından geçmesi veya halkoyu ile teşekkül eden komün idaresini feshetme yetkisinin hangi makama tanınacağı üzerin-

de cereyan etmiştir. Herhangi bir mercie "tasdik yetkisi dahi vermek merkeze doğru gitmektir; halka doğru değil!" diyen Kırşehir Milletvekili Müfit Efendi'ye;[49] Sivas Milletvekili Emir Paşa köylüyü "tagallüp ve tahakkümden kurtarmak için yapılan kanun"un yüksek makamların onayını içermemesi gerekir sözleriyle katılır.[50] İtirazlardan sonra komisyondan gelen son öneriye göre, komün seçiminin kanuna uygun cereyan ettiğine dair son kararı vilayat şûrasının vermesi kabul edilir. Bulunan uzlaşma formülünde dikkat edilecek olursa, tasdik makamı merkezi hükümetin dışındadır; yetkili makam il genel idaresi değil, özel idaresidir.[51]

Yargının seçim sonuçlarını tasdike veya komün idaresini feshe yetkili kılınmadığı, ancak seçimlerde yapılmış bir suiistimal şartıyla komün işlerine müdahalesi kabul edilecektir. Buradan seçimin yargı denetiminde yapılmasına da olumlu yaklaşılmadığı anlaşılmaktadır. Bu bilgilerin ışığında, suiistimal yapılmadıkça seçimin tamamıyla mahallin "sivil" işi olarak değerlendirildiğini söyleyebilmek mümkündür.[52]

3.7. Köy Komünlerinde Seçim Takvimi

Tasarıya göre köylüler mayıstan başlayarak ağustos sonuna kadar önce yerel bazda komün ve vilayet şûrası, sonra TBMM seçimi ile meşgul olacaklardır ki bu ziraatın en yoğun olduğu dönemdir. Böyle pratik bir sorun ortaya çıkmaması için Vehbi Bey haziran ortasına kadar bütün seçim işlerini bitiren bir takvim önerir.[53] İtiraz edilmez.

3.8. Komün Şûrasında Temsil Ölçeği, Toplantıya Çağrı ve Müzakere Dönemi

Komün şûrasının üye sayısı komünde meskûn insan sayısına göre tespit edilmiştir. Buna göre nüfusu 20-40 bin arası için 50 olurken, daha fazla birimler için nüfusla orantılı olarak artırılacaktır. Neticede komün idareleri genel kurulu olarak tasarlanan şûraların üye sayısı asgari 30, ortalama 51, azami 71 kişi olacak şekilde karara bağlanacaktır.[54]

Komisyonun önerisinde komün şûrası için yılda sadece iki toplantı tasarlanmıştır. Belki de uzun süreli toplanmalar işi yerellikten çıkarıp genel siyasi konuların müzakeresi imkânını sağlayabileceğinden öngörülmemiştir.[55] Öneriye göre, şûranın toplantıları uzatma süresi 15 günden fazla olamayacak ve süre uzatma kararı üçte iki oyla (sülüsan-ı ekseriyetle) verilebilecektir.[56]

Şûra toplantılarının kamuya açık olmasını isteyen Tunalı Hilmi Bey komün idaresinin yürütme organı olan nahiye müdürünün sağlıklı bir şekilde denetlenebilmesi açısından şûranın müzakerelerine oturum başkanlığı yapamamasından yana görüş belirtir. Tunalı Hilmi Bey şûranın müzakerelere başkanlık etmek üzere ayrı birini seçmesinin daha doğru olduğunu düşünmektedir.[57] Şûra görüşmelerinin açıklığına olumsuz tavır alınmaz,[58] aleniyet desteklenir. Bununla birlikte, komün meclislerinin aldığı kararları içeren tutanakların 10 gün içinde vilayet şûrasına ulaştırılması kabul edilmiştir.[59] Bu bir çeşit üst denetimdir, ama mercii yine merkezi hükümet olmayıp bütün vilayetin yerel yönetim meclisidir.[60]

Hüseyin Avni Bey

Eğer komün şûrası olağan ve olağanüstü toplantılarında salahiyet hilafına karar alırsa, bu kararlar hükümsüz (keenlemyekûn) sayılacaktır.[61] Valinin komün işlerinde "vazaif-i asliyeden inhiraf ve asayiş-i umumiyeye halel verildiğini" tespiti halinde 1921 Anayasasında öngörülmüş bulunan bölge umumi müfettişliğine durum bildirilecektir. İhbarının doğruluğunun tespiti için toplantılar bir süre için tatil, iddianın ispatı halinde ise komün şûrası feshedilecektir.[62]

IV. KOMÜNÜN YÜRÜTME ORGANI: NAHİYE MÜDÜRÜ

4.1. Nahiye Müdürünün Siyasi Kimliği, Yetki ve Sorumlulukları

Nahiye müdürünün kaymakamın mütalaası ve vilayetin kararı ile seçilmesi önerisini komisyon uygun görmemiştir. Hiç olmazsa ilk dönem için idari velayeti içeren öneri Tunalı Hilmi Bey'den gelecektir. Öneriye göre vilayet şûrası 3 aday gösterecek, komün şûrası da adaylardan birini, komünün yerli halkı dışında bile olsa birini seçebilecektir. Şûra dışından müdür tayinini 1921 Anayasasına aykırı bulan Sinop Milletvekili Avukat Hakkı Hami Bey hariçten bir siyasi iradenin komün idaresi üzerinde

velayet veya vesayet benzeri bir rejim kurmasına sert bir dille karşı çıkmıştır.[63] 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu görüşülürken buna benzer bir tartışma yaşanmış, nahiye müdürünün vali veya kaymakamın göstereceği adaylar arasından seçimine tepki gösterilmiştir.[64]

Nahiye müdürünün devlete karşı komünün mü yoksa komüne karşı devletin mi temsilcisi olduğu tartışması Türkiye'de yerel demokrasi tarihi bakımından son derece anlamlıdır. Sorun, komünün merkezi idare ile ilişkisini sağlayacak olan nahiye müdürünün kimliğinde kilitlenmektedir. Layihada ve Dahiliye Encümeninin mazbatasında geçen kavramlar adım adım bize bunu açıklayacaktır. Her iki dokümanda nahiye müdürünün mahalli ve merkezi vazifeleri gibi bir ayrımın olması ve müdürün merkezin mümessili olarak tanımlanması bize önemli bir ipucu sağlamaktadır.[65]

Encümen raportörü (mazbata muharriri) Zekâi Bey'in ifadesiyle nahiye müdürü hem mahalli idarenin reisi hem de hükümetin mümessilidir. Eğer bu çeşit bir denge kurulmaz ise o takdirde nahiye özerk (muhtar) değil bağımsız (müstakil) olur. Muhtariyet başka, istiklal başkadır. Bir idarenin özerk olarak tasarlanması devletten mutlak olarak bağımsızlığını gerektirmez.[66] Encümen neticede nahiye müdürünü merkezi hükümetin memurlarına dahil etmek ister görünmektedir. Mazbata muharririne göre, nahiye müdürü hem muhtardır, hem memurdur. Örneğin seferberlik emrini almış olmasına rağmen buna uymayan müdür cezalandırılacaktır. Eğer devletle bu bağlantı sağlanmaz ise o idare komün idaresi olmaktan çıkar "müstakil hükümet olur."

Van Milletvekili Haydar Bey raportörü şöyle destekler: "(Nahiye idaresinin) şahsiyet-i maneviyeyi haiz olması (tüzel kişiliğinin bulunması) bir hükümete basının bağlanmasını engellemez. Nahiye hayat-ı hususiyesinde (yerel işlerinde) muhtardır. ... Müstakil olamaz." Çünkü "vilayet, kaza ve liva hakiki idare değildir; siyasi idaredir. Hakiki idare idare-i nevahidir (ki) hükümetle milletin temasını sağlayacaktır."[67]

4.2. Nahiye Müdürünün Açığa Alınması ve Azli

Bu konuda iki görüş ortaya çıkmıştır. Biri Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit'in görüşüdür ki olayı siyasi sorumluluk noktasından ele almakta ve azli reddetmektedir. Amerikan demokrasisinden örnek vererek görüşünü ispatlamaya çalışan Ziya Hurşit şöyle der:

"İntihap işleri tayin işlerine benzemez. Hatta tetkik edecek olursak demokrat memleketlerde en ziyade ehemmiyet verilen intihap meselesidir. Hukuk-u Esasiyeyi açar okursak, ... bir adam bir yere intihap edildiği zaman onu tebdil edecek ... bir kuvvet yoktur. ... Amerikada bile reisicumhuru dört senelik olmak üzere intihap ederler. Bu reisicumhurun fena idaresine Amerikalılar katlanmak mecburiyetinde kalıyor. Müdürlerinden memnun değillerse ertesi sene intihap etmezler."

Bu görüş halkın verdiği oyun olumlu ve olumsuz her türlü sonuçlarına daha baştan razı olmayı gerektirmektedir.

Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey'e göre de "ahalinin hakk-ı intihabıyla bir sıfat ihzar ederek nahiye müdürlüğüne gelmiş olan zatın kaymakamın veya meclis-i idarenin takdiri ile münazil olması doğru" değildir.[68] Komün yürütme organının doğrudan doğruya kendisini o göreve getiren şûraca iskat edilebileceği görüşü, "tevkil eden-azleden aynı otorite olmalıdır" tezine dayandırılmıştır.[69] Ziya Hurşit ve Ali Cenani Beyler de mahkeme kararı olmadıkça nahiye müdürünün azledilemeyeceği noktasında ısrarlı olmuşlardır. Bu kritik konu komisyonun verdiği son şekle göre, şu şekilde karara bağlanır. Önce diğer kamu görevlileri gibi nahiye müdürü hakkında lüzum-ı muhakeme kararı alınacaktır, ama yargı kararı alınıncaya kadar merkezi idare tarafından görevden el çektirilebilecektir. Ancak azil, yargı kararına bağlı olacaktır.[70]

Bu bağlamda kaymakam nahiye müdürünün amiri sayılabilir mi? İşte bu kanunun görüşmelerinde TBMM'nin cevaplaması gereken en kritik sorulardan biri de bu olmuştur. "Nahiyenin istiklal-i idaresini kaymakamın şahsına verme(nin) Teşkilat-ı Esasiye Kanuna aykırı" olduğunu vurgulayan Mehmet Şükrü Bey kimsenin tek başına nahiye müdürünün amiri pozisyonunda olamayacağı görüşündedir. Çünkü 1921 Anayasası uyarınca çıkacak Müfettiş-i Umumilik Kanunu'na göre "bütün şûralarda cereyan eden hadiselerin kanunlara uygunluğu denetlenecektir." Öyleyse, Anayasaya göre hiçbir makam gerçekte nahiye müdürünün amiri olamaz.[71]

4.3. Müdür Vekilliği Kurumu ve Muhtarlığın Lağvı

Tanzimattan evvel de muhtarlık kurumu var olmakla birlikte köyün tüzel kişilik kazanması[72] ve ihtiyar meclislerinin kuruluşu 1864 Vilayat Nizamnamesi ile hayata geçirilmiş ve ilk uygulama Tuna vilayetinde yapılmıştır.[73]

Encümen, muhtarlık ve ihtiyar heyeti kurumlarını tamamen kaldırmak niyetindedir. Ancak muhtarlık yerine birden çok köyden oluşacak mürekkep nahiyelerde onun işlevini üstlenecek nahiye müdür vekilliğini önermiş ve şiddetli bir tepki almıştır.

Müdür vekilliğinin komün içi iktidarı dağıtacağı düşüncesi ile reddini talep eden Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey'e, tarihi gerekçelerle Tunalı Hilmi Bey de katılmıştır. Tunalı, muhtarlığın kökenini Tanzimat öncesine yayma eğilimindedir. Ona göre, muhtarlık ve ihtiyar heyeti Türk boy idaresidir ve tarihten gelen bu örgütlenme biçimi sayesinde milli mücadelede başarı sağlanabilmiştir. Tunalı son olarak eğer muhtarlık kaldırılırsa "memleket yıkılır" gibi ağır bir yargıda bulunmayı da ihmal etmez. Komün idaresinden de uç bir noktaya vararak, köylere tüzel kişilik verilmesini önerir. Muhtarlık ve ihtiyar heyetlerini "Türklüğün

ananesi" sayan Kırşehir Milletvekili Müfit Efendi de kendisini destekler.[74]

4.4. Belediye Örgütlenmesine Son Veriliyor

Sadece köylerde değil bütün yerleşim birimlerini kapsamına alacak şekilde tasarlanan komün idaresi yasa tasarısı, şehirlerin ihtiyaç ve ölçeğine göre, bir şehir dahilinde birden çok sayıda komün (müteaddit nahiyeler) kurulmasına imkân sağlamaktadır.[75] Ayrıca vilayet ve kaza merkezlerinde var olan belediye teşkilatları kaldırılarak belediği görevler komün idaresine terk edilmektedir. Sadece İstanbul için ayrı bir idare tarzı uygulanacaktır.[76]

Belediği görevlerin komün yönetimine tamamıyla devredilmesiyle, başlangıçta fahri bir görev olarak düşünülen nahiye müdürlüğü nahiyenin geliri ile orantılı bir maaş ile ücretlendirilecektir.[77]

V. KOMÜNÜN DEVRALACAĞI KAMUSAL İŞLER

5.1. Komünün Kamusal İşlerinde Bedenen Çalışma Zorunluluğu: Mükellefiyet-i Bedeniye

Türkiye'de bedeni mükellefiyet Tanzimattan itibaren tartışılan bir konu olagelmiştir. Tartışmanın merkezinde Anayasal angarya yasağı ile kamu kaynaklarının sınırlılığı arasında sıkışıp kalan idare vardır. Milli mücadele boyunca ve hatta Cumhuriyet döneminde 40'lı yılların ortalarına kadar varlığını sürdüren Yol Vergisi (Tarik Bedel-i Nakdisi), vergisini nakit veremeyen yurttaşların yaklaşık on gün bedenen çalışmalarını amirdi.[78] Bu uygulama sadece Türkiye'ye has bir uygulama da değildir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Batı dünyası da bedeni mükellefiyeti kabul etmiş ve uygulamıştır. Fransa, Bulgaristan ve Romanya bedeni mükellefiyet uygulamasına örnek gösterilebilir. Yolların imar ve inşası, kanalizasyon şebekesi kurulması, kamu sağlığını tehdit eden sıtma, tifo gibi salgın hastalıklarla bataklıkların kurutularak mücadele edilmesi görevi ve gerekli önlemleri alma, örgütlenmeyi kurma yetkisi layiha ile komün idarelerine devredilmiştir.

Doğal olarak bu son derece geniş sorumluluğun yerine getirilebilmesi, hedeflere ulaşılabilmesi için yurttaşların komün yönetimi eliyle seferber edilmesini sağlayacak düzenlemelere ihtiyaç duyulacaktır. Bulunan formüle göre yurttaşlar artık yaşadığı komünün yolu, suyu, kanalizasyonu gibi ihtiyaçların çözümü için hükümete bakmayacak kendi öz gücüne dayanarak yerel bir demokrasi platformu içinde bu sorunları halledeceklerdir.[79] Servet sahibi mükelleflerin bedenen çalışma yerine para vermesi genel kabul görürken, taksim-i amal ve mükellefiyetin tarik bedeline mahsup edilmesi önerilerini encümen olumlu karşılamayacaktır. Para ile bedeni mükellefiyetin yerine getirilmesinde servetin derecesine göre artan usul benimsenecektir.[80]

5.2. Komün Genel Güvenlikten Sorumlu Olsun Tezi

Jandarmanın "ikrah-ı milli" olduğunu düşünen Lazistan Milletvekili Dr. Abidin Bey yerel asayişin komüne devrini savunmuştur. Jandarmanın köye girmemesinden yanadır. Buna karşın inzibatın jandarma dışında kurulacak güçlerle oluşturulmasının altından kalkılamayacak yeni sorunlar doğurabileceği kuşkusu yaygındır. Nahiyenin güvenlik sorumluluğu göz ardı edilir.[81]

5.3. Resmi Kayıtlarda İlk Merkez Olarak Komün

Köylerde Osmanlı tarihinden beri var olan tapu, vergi ve nüfus kayıtsızlığını önlemek üzere resmi kayıtların ilk aşamasını nahiyelerde gerçekleştirecek bir model arayışı nahiyeler kanunu müzakeresinde de yaşanmıştır.[82]

Anadolu köylerinde yüzlerce yıldır kayda geçmesi gereken işlemler devlet kapısına varmadan adi el senedi ile halledilmiş olduğundan ve mülkiyetin el değiştirmesi dahi bu şekilde yapıldığından tapu kayıtları ya yoktur ya da doğru bilgiyi yansıtmamaktadır. Askerlik ve vergi için baz alınan nüfus işlemleri, doğum tezkeresi için harç istediğinden dolayı doğum kayıtları da sağlıklı değildir.

İşte bu kanun ile halkın hükümet kapısında sürünmekten kurtulmasını sağlayacak defterler, ferağ, intikal muameleleri ana kütükleri, ilmühaberler, şahadetnamelerin tespit ve tanzimi için önvesikalar komünde işlem görecek, tezkereleri sağlanmak ve devlet kayıtlarına geçirilmek üzere kazalara gönderilecek, böylece köylü bütün muamelelerini takip etmek için uzun uzadıya kaza merkezlerinde vakit kaybetmeyecektir. Her çeşit resmi işin ilk işlem ayağını komün idaresi üstlenecektir.[83]

Komisyondan gelen metne göre, tapu, vergi, nüfus kaydı, asker alma ilk işlemleri nahiyede başlayacaktır.[84] Asker alma işlemlerinin ilk aşamasını sivil ve komün idaresince istihdam edilen ahz-ı asker memurunun yapması önerisi kuşkuyla karşılanır. Bu tavır bazı milletvekillerince "millete inanmamak" olarak değerlendirilecektir.[85] Bazı milletvekillerinde komünün devlete asker kaydetmemek için bir şeyler yapabileceği sanısı kuvvetlidir.

Ne ilginçtir ki, tapu kayıtlarının komünlere devri kanunun kadük kalmasına sebep olacak nokta olarak ortaya çıkmıştır. Birçok konu aylar süren tartışmalarla halledilmiş olmakla birlikte iş özel mülkiyetin devlet katında kaydedilmesi noktasına gelince görüşmeler kilitlenir.

Ulema tapu konusunda hassastır. Afyon Milletvekili İsmail Şükrü Efendi cehalet içindeki köylere komün statüsü tanıyıp tapu düzenleme yetkisi verilemeyeceği görüşündedir. "Tapu işlemlerinde mütehassıs memur lazımdır, her mal memuru tapu işi yapamaz" diyerek Erzurum Milletvekili Nusrat Efendi de kendisine destek olmuştur.[86]

Tapu memurlarının arazi, emlak ve evkafın intikal muamelesini yapamayacakları, bundan dolayı önce sınırlı sayıda nahiyede uygulamanın denenmesi önerilir. Alternatif olarak, iş sıkı tutulup tüm komünler tapu muamelesi için tam yetkili kılınacak olursa, kurulacak 10 bin komünde bu işlemleri takip edecek yeni binlerce üretim dışı memura istihdam yolu açılacak demektir ki bu da milletvekillerinin hiçbirinin arzuladığı bir şey değildir. Kamu görevinde aşırı istihdam sürekli yakınılan bir şeydir.[87]

Emlak üzerinde "hukuk-i tasarufiye, intikal, ikraz ve taksim işlemlerinde teşviş"in ortaya çıkma ihtimali Çorum Milletvekili İsmet Bey tarafından ifade edilince kanun komisyona sakıncaları giderilmesi için iade edilir, yasama dönemi sona erer. Cumhuriyet döneminde de bir daha geri gelemez.[88]

5.4. 1921 Anayasasında Mali ve Kazai Yetkileriyle Komün Tüzel Kişiliği

Bütün organları seçim meşruiyetine dayanan bir tüzel kişilik olarak komünün 1921 Anayasası ile tanınan iktisadi ve mali yetkileri haiz olması tek başına yeterli miydi? Öngörülmüş bütün yetkilere rağmen zamanın koşulları buna ne ölçüde izin verecekti?[89]

Tunalı Hilmi Bey'in nüfus ve evlenme kayıtlarından "halkçılığın ilk adımı olmak üzere" harç alınması önerisinin reddi[90] ile tartışma başlamıştır. Özerk nahiye yönetimin gelirleri için küsurat-ı munzama (*cantim adisyonel* yöntemi) uygulanmak istenir. Bu yöntem mevcut vergilerden bir kısmını belli bir oranda yükseltmek anlamına gelmektedir.[91]

Bu öneriye, nahiye halkına yeni vergi tarhı olarak yorumlayan Lazistan Milletvekili Necati Efendi katılmamıştır. Necati Efendi, komün örgütlenmesi yeni vergi koymaksızın kamu gelirlerinde yapılacak kaydırmalarla sağlanmalıdır görüşünü savunur.[92]

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey öneriye mali, adli, idari özerklik ve reform perspektifinden yaklaşmış, hükümet ve komisyonun yöntemlerini benimsememiştir. Yerel idarelerin mali yönden güçsüz bırakılmasının reformu engelleyeceğini, eğer sistem başarılı olursa merkezi hükümetin tedricen eğitim, baymdırlık, ekonomi, asayiş alanından çekilerek ağır bürokratik masraflardan kurtulacağını, onun için komüne sağlıklı kaynaklar bulmak gerektiğini ileri sürmüştür.[93]

Afyon milletvekili Mehmet Şükrü Bey de aşağı yukarı aynı noktadır. Merkezi idareyi küçültecek, bürokrasiyi hafifletecek bir reformun kritik eşiğinde bulunulduğunu hissetmektedir.[94]

Ancak komisyon devlet şemasını alt üst edecek radikal değişiklikler getiremez; nahiye şûrasına arazi, aşar, ağnam ve temettü vergilerine kendi karar vereceği oranda küsurat-ı munzama tarh edebilme yetkisi tanımaktan öte bir yenilik getirilemez.[95]

Hüseyin Avni (sağda) ve Süleyman Necati [Güneri] Beyler.

5.5. Komünün Yargı Yetkisi

1921 Anayasasınca tüzel kişiliği güvence altına alınmış ikinci mahalli idare olan komünün[96] yargı yetkisi olacak mıdır? Olsa bile bu yetkiyi hangi alanlarda kullanabilecektir? Bu da en kritik tartışma konularından biri olarak karşımıza çıkıyor. Bir mahalli idare nereye kadar yargı gücünü kullanabilmelidir? Küçük davaların komünün yargı yetkisine girmesinde aşağı yukarı oybirliği sağlanmıştır, ancak zamanın medeni hukuku Mecelle hükümlerinin akıbeti ne olacaktır? Kadın erkek şahitliğine ilişkin hükümler ne olacaktır? Ulema bu kez de Mecelle hükümlerinin kaldırılacağı endişesine kapılır.[97] Oysa ki endişeleri son derece yersizdir. Sulh Kanunu ile hükümleri kısmen ilga edilmekle birlikte Mecellenin, kitabü'l-kaza, kitabü'l-beyyinat ve kitabü't-tahlif kısımlarının aynen yürürlükte olduğu bir kez daha teyit edilmiştir. İdari reform medeni alana dokunmayarak sadece kamu alanı ile sınırlı olacaktır.[98]

Ülkede geniş bir yargı reformu yapılıp komünlere seyyar hâkimler tayini başarılıncaya kadar nahiyelerde, özellikle köy komünlerinde davaların sulh yoluyla çözümlenmesine, kabahat türünden suçlara olay yerinde bakılıp karar verilmesine ve komünün en fazla bir hafta hapis cezası vermekle yetkili kılınmasına karar verilecektir.

VI. SONUÇ

Birinci Mecliste Yönetim İlkesi Olarak Halkçılık ve Adem-i Merkeziyet

Halka tepeden bakan ve halkı hükümet kapısında tir tir titreten[99] Babıâli tipi yönetim ilkelerinin değiştirilerek yerine "halk hükümeti"nin kurulması Birinci Meclisin en temel düsturlarından biri olmuştur.[100] Tunalı Hilmi Bey'in "halk hükümeti halk devletinin bir uzvudur"[101] özgün ifadesinde anlamını bulan eğilim, önce Halkçılık Programı'nda sonra Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda adı konmamış yeni devletin kuruluş felsefesi olarak ortaya konulmuştur.[102] Hükümet programı olarak takdim edilen Halkçılık Programı'nda vilayetlerden başlayarak mahalli idarelere tam muhtariyet verilmesi planlanmıştır.[103] Yerinden yönetime verilen bu önem, Birinci TBMM'ne hâkim olan halkçılık ilkesi ile açıklanabilir.[104] Zamanla muhtariyetin gelişmesi ile halkın en küçük idari ünitelerde bile söz sahibi olduğu bir aşamaya gelinecek, kendi sivil ve kamusal işlerinde kendi öz değerlerine ve kendi yerel çıkarlarına en uygun düzeni yine halk kendi öz dinamikleriyle kuracaktı.[105]

Bilindiği gibi, Türk anayasa tarihinin yerel yönetimlere ve yerinden yönetim ilkesine en fazla ağırlık vermiş anayasası olan 1921 Anayasasının öngördüğü ölçüde bir yerinden yönetim, günümüz Türkiye'sinde de gerçekleşmiş değildir.[106] Öte yandan üç yıllık yürürlük süresi içinde bu Anayasanın yönetim ilkelerini uygulama olanağı bulunamamıştır.[107] Komün İdareleri Kanun Layihası'nın, yerinden yönetim ilkesinin hayata geçirilmesini sağlayacak bir taslak iken Birinci Dönem Meclis'te kadük olması ve sonraki dönemlerin hiçbirinde ele alınmaması ilginçtir.

Süregelen devlet ve siyaset zihniyetine taban tabana zıt adem-i merkeziyet düşüncesinin bu zaman diliminde böylesine geniş bir kabul görmesi, yerel demokrasiyi komün şûralarına kadar götüren, komün müdürlerinin seçimle göreve gelmesini ve gerektiğinde azlini öngören, komünlere kadar idari özerklik tanıyan bu yeni idari anlayışı Tanör, "yerel kongre iktidarlarına" bağlamaktadır. 1918-20 arasında Anadolu ve Trakya'da oluşan ve açıkça iktidarlaşan yerel inisiyatifler, yani yerel kongre iktidarlarının deneyim ve birikimi bu gelişmeye malzeme sağlamış olmalıdır.[108]

Geleceğin Türkiye'sine ilişkin projeksiyonlarında devletin merkezi otorite ve denetimini en az düzeye indirmek isteyen Birinci Dönem TBMM üyeleri, ilke olarak "komün idareleri" yoluyla yerel işlerin hükümet merkezine danışılmadan yürütülmesinden yana olmuşlardır. Aşağıdan yukarıya örgütlenecek olan yeni Türkiye'de toplumsal-siyasal yapının temel taşı komün (nahiye) olarak tasarlanmış olmakla birlikte Türk Devriminin yeni açılımları sistemin çevresine böyle bir inisiyatif tanımasına müsait olmayacak, devrim merkezden çevreye bir strateji izleyecektir. ■

1. Ortaylı, İlber, *Türkiye İdare Tarihi* (Ankara: TODAİE Yayını, 1979), s. 288.
2. Oktay, Cemil, *Hum Zamirinin Serencamı* (İstanbul: Bağlam Yayınevi, 1991), s.42-43.
3. Ortaylı, İlber, *Türkiye...*, s. 288.
4. Metin Heper'e göre de 1858 Arazi Kanunnamesi ve 1864 Vilayat Nizamnamesi gerçekte devlet merkezinin çevreye (periferiye) nüfuzunu hedeflemektedir. Bkz. Heper, Metin, *The State Tradition in Turkey*, (Eothen Press: 1985).
5. Ortaylı, İlber, *Türkiye...*, s. 290.
6. İlk kez 1871 düzenlemesi ile 500 erkek nüfusu olan yerler nahiye sayıldı, fakat nahiye köy tüzel kişiliğinin üstünde idari bir kademe değildi.
7. *TBMMZC*, c. 13, 24.9.1337, İ: 81, s. 4.
8. Tanzimat ve ıslahat fermanları bütün yurttaşlar için "kanun önünde eşitlik ilkesini" getirdi. Bu yenilikten Müslüman ahali hiç memnun olmadı. İlk etapta eşitleştirilmiş gayrimüslim ahali kendilerine eşitlik yani toplumsal kurtuluş vaat eden fermanlardan memnun göründü. Fakat şiddetli bir merkezileşme siyasetinin aracı haline gelen iki fermanın nüfuzu altında Hıristiyan halklar ayaklandılar, bağımsızlık davasının peşine düştüler. Bkz. Engelhardt (Ed.), *Tanzimat* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976), s. 344.
9. Ortaylı, İlber, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)* (Ankara: TODAİE Yayını, 1974), s. 88.
10. *Ibid*, s. 87.
11. *Ibid*, s. 87, 93-94.
12. Ortaylı, İlber, *Türkiye...*, s. 292.
13. Gözübüyük, Şeref, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı* (Ankara: S Yayınları, 1978), s. 78.
14. Ortaylı, İlber, *Tanzimattan...*, s. 89.
15. İmparatorluk devrinden Cumhuriyete kadar nahiye idaresi ile ilgili hayli mevzuat vardır. Bunlar hakkında en azından başlıkları itibariyle bilgi vermek yararlı olacaktır: Nevahi Rüsumatı Hakkında Nizamname, *Birinci Tertip Düstur*, Zeyl 2, s. 17; İdare-i Nevahi Hakkında Nizamname, *Birinci Tertip Düstur*, c. 3, s. 33; Nevahi Kâtiplerinin Lağvı ve Mevcut Nahiyelerin Dokuzyüzelliye İblağı Hakkında Kanunu Muvakkat, *Birinci Tertip Düstur*, c. 6, s. 551; Nahiye Meclislerinin Vazife-i Sulhiyesi ve Adliyesine Dair Nizamname 19 Cemaziyelâhir 1325, *Ceride-i Mehakim*, no. 600. Bkz. *Tanzimattan Cumhuriyete Yasalarımız Dizini (1839-1923)*, (Ankara: Danıştay Yayınları, 1990).
16. Ortaylı, İlber, *Tanzimattan...*, s. 95.
17. Ortaylı, İlber, *Türkiye...*, s. 292.
18. *Ibid*, s. 294.
19. *TBMMZC*, c. 13, 26.9.1337, İ: 82, s. 31.
20. 1921 Anayasasında özerk bir tüzel kişilik olarak düzenlenen nahiye idaresine, md. 16-21 arasında yer verilmiştir. Maddeler şunlardır: Md. 16, hususi hayatında muhtariyeti haiz bir manevi şahsiyettir. Md. 17, nahiyenin bir şûrası, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır. Md. 18, nahiye şûrası, nahiye halkınca doğrudan doğruya müntehap azadan terekküp eder. Md. 19, idare heyeti ve nahiye müdürü, nahiye şûrası tarafından intihap olunur. Md. 20, nahiye şûrası ve idare heyeti kazai, iktisadi ve mali salahiyeti haiz olup bunların derecatı kavanin-i mahsusa ile tayin olunur. Md. 21, nahiye, bir veya birkaç köyden mürekkep olduğu gibi bir kasaba da bir nahiyedir. Bkz. Tanilli, Server, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler* (İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1976), s. 61.
21. Kanun layihasının tasılları şöyledir: 1. Karyelerin Hududu ve Suret-i Tadili (md. 1-10); 2.1. İntihap: Müntahipler ve Müntehaplar (19-53); 2.2. Karye Meclis Azalığının Sukutu; 2.3. Muamelatı İntihabiye; 2.4. Azanın Miktarı; 2.5. Revlerin Tadat ve Tasnifi; 2.6. Ahkâm-ı Cezaiye; 2.7. Mevadd-ı Muvakkate; 3. Karyelerin Vezaifi (54-56); 4. Karye Meclisleri - Müdür Muavinleri-Kâtipleri (57-87); 5. Karye Meclislerinin Salahiyet ve Vazifeleri (88-99); 6. Mücavir Karyelerin Bazı Hususat İçin Tevhid-i Mesai ve Masarif Etmeleri (100-106); 7. Karye Müdürlerinin Vazife ve Salahiyetleri (107-114); 8. Karye Müdür ve Muavinlerinin Suret-i İntihabı, Maaşları (115-123); 9. Bütçe (124-161); 9.1. Karyenin Varidat ve Masarifi; 9.2. Bütçenin İhzar ve Kabulü; 9.3. Karyenin Hesabatı; 10. Mevadd-ı Müteferrika (162-169); 11. Nahiyelerin Suret-i Teşkili (170-174); 12. Nahiye Memurlarının Vazaifi (175-184). Dahiliye Encümeninde layiha 230 maddeye dönüşmüş ve komisyon mazbata ve layiha *TBMMZC*'i 1. Devre c. 12'nin arkasına eklenmiştir. Toplam 48 sayfalık bir ektir.
22. *TBMMZC*, c. 25, İ: 141, 23.11.1338, s. 55.

23. Bkz. Abdülkadir Kemali Öğütçü (Kastamonu), *TBMMZC*, c. 13, 24.9.1337, İ: 81, s. 7.
24. *TBMMZC*, c. 13, 24.9.1337, İ: 81, s. 12.
25. Akın, Rıdvan, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununu Müzakeresi", *Tarih Zafer Tunaya'ya Armağan* (İstanbul: İst. Barosu Yayını, 1992), s. 355.
26. *TBMMZC*, c. 26, 15.1. 1339, İ: 174, s. 368.
27. Halkın henüz o seviyeye gelmediği nazariyesini tehlikeli bulan Bozkurt'a Kütahya Milletvekili Besim Atalay "iki sınıf halk oluştu. Biri köylü, diğeri memurin" sözleriyle destek olur ve halkın kendini yönetme iktidarına sahip olduğunu belirtir. Bkz. *TBMMZC*, c. 13, 24.9.1337. İ: 81, s. 15-17.
28. *TBMMZC*, c. 13, 26.9.1337, İ: 82, s. 31.
29. *TBMMZC*, c. 13, 24.9.1337, İ: 81, s. 10; *TBMMZC*, c. 14, 5.11.1337, İ: 105,,s. 81-83.
30. Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1980), s. 106.
31. *TBMMZC*, c. 20., 7.6.1338, İ: 49, s. 236.
32. *TBMMZC*, c. 14, 22.11.1337, İ: 115, s. 301.
33. *TBMMZC*, c. 5, 18.11.1336, İ: 199, s. 367-368.
34. Karesi Milletvekili Hasan Basri Çantay, *TBMMZC*, c. 14, 5.11.1337. İ: 105, s. 82.
35. *TBMMZC*, c. 14., 15.11.1337, İ: 111, s. 221-222.
36. *TBMMZC*, c. 20, 7.6.1338, İ: 49, s. 232-234.
37. Kars Milletvekili Fahrettin Bey'in önerisi için bkz. *TBMMZC*, c. 18, 28.3.1338, İ: 16, s. 402.
38. *TBMMZC*, c. 18, 28.3.1338, İ: 16, s. 399-400; Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit Kansu'ya göre gizli yuvarlak usulü yerel egemenlerin saltanatını kısa zamanda kıracaktır. Bkz. *TBMMZC*, c. 20, 7.6.1338, İ: 49, s. 228.
39. İzmit Milletvekili Hamdi Namık Bey'in önerisi, *TBMMZC*, c. 20, 7.6.1338, İ: 49, s. 232-235.
40. *TBMMZC*, c. 20, 7.6.1338, İ: 49, s. 230.
41. Para cezası fikrinin sahibi Tunalı Hilmi Bey'dir. *TBMMZC*, c. 14, 22.11.1337, İ: 115, s. 298, 300.
42. *TBMMZC*, c. 14, 22.11.1337, İ: 115, s. 297-298; *TBMMZC*, c. 20, 7.6.1338, İ: 49, s. 234.
43. *TBMMZC*, c. 18, 7.3.1338, İ: 4, s. 85. O dönemde TBMM üye sayısı 400'ün üstündedir. Toplantı yeter sayısının (nisab-ı müzakere) 161, karar yeter sayısının 74 kabul edilmesi önerilerle tezat teşkil etmesine rağmen milletvekilleri için ceza düşünülmemesini ahlaki bulmayan üyeler vardır. *TBMMZC*, c. 20, 7.6.1338, İ: 49, s. 236.
44. *TBMMZC*, c. 20, 7.6.1338, İ. 49, s. 239.
45. *TBMMZC*, c. 20, 14.6.1338, İ: 54, s. 411.
46. Erzincan Milletvekili Osman Fevzi Efendi'nin "Halk kanunu yapıyoruz. Halk kanununa hükümet ne için karışıyor?" tepkisi oldukça ilginçtir. *TBMMZC*, c. 20, 14.6.1338, İ: 54, s. 414.
47. *TBMMZC*, c. 20, 14.6.1338, İ: 54, s. 412-413.
48. *TBMMZC*, c. 18, 7.3.1338, İ: 4, s. 86-88.
49. *TBMMZC*, c. 14, 21.11.1337, İ: 114, s. 280-281.
50. *TBMMZC*, c. 14, 21.11.1337, İ: 114, s. 282.
51. *TBMMZC*, c. 20 21.6.1338, İ: 59, s. 540.
52. *TBMMZC*, c. 14, 21.11.1337, İ: 114, s. 284.
53. *TBMMZC*, c. 14, 8.11.1337, İ: 107, s. 137; 14.11.1337, İ: 110, s. 207.
54. *TBMMZC*, c. 14, 15.11.1337, İ: 111, s. 230, 224, 230; *TBMMZC*, c. 20, 7.6.1338, İ: 49, s. 224.
55. *TBMMZC*, c. 18, 21.3.1338, İ: 12, s. 318.
56. *TBMMZC*, c. 20, 21.6.1338, İ: 59, s. 544.
57. *TBMMZC*, c. 18, 21.3.1338, İ: 12, s. 320.
58. *TBMMZC*, c. 18, 21.3.1338, İ: 12, s. 326.
59. *TBMMZC*, c. 21, 28.6.1338, İ: 64, s. 110.
60. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey ısrarlıdır: "Nahiye şûralarının mercii vilayet şûrasıdır. Vali değildir." *TBMMZC*, c. 20, 21.6.1338, İ: 59, s. 544, 552.
61. *TBMMZC*, c. 20. 14.6.1338, İ: 54, s. 430.
62. *TBMMZC*, c. 20. 14.6.1338, İ: 54, s. 426-27.
63. *TBMMZC*, c. 24, 19.10.1338, İ: 122, s. 31-35.
64. Yayla, Yıldızhan, *Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezaif* (İstanbul: SBF Yayınları, 1982), s. 127.
65. *TBMMZC*, c. 24, 26.10.1338, İ: 127, s. 204-206.
66. İdare Hukukçusu Şeref Gözübüyük yerinden yönetim kuruluşlarının yönetim ve mali alanda özerkliğe sahip olduklarını ancak özerkliğin bağımsızlık anlamına gelmediğini belirtmektedir. Bkz. Gözübüyük, Şeref, *op. cit.*, s. 77.
67. *TBMMZC*, c. 24, 16.11.1338, İ: 139, s. 533-536, 542.
68. *TBMMZC*, c. 24, 26.10.1338, İ: 127, s. 203-204.
69. *TBMMZC*, c. 14, 21.11.1337, İ: 114, s. 280-281.
70. *TBMMZC*, c. 24, 16.11.1338, İ: 139, s. 533,539.
71. *TBMMZC*, c. 24, 26.10.1338. İ: 127, s. 202.
72. Köyün bir tüzel kişilik olduğunu söyleyen İsmail Hakkı Bey'dir. *Hukuk-u İdare*, Dersaadet, 1328, s. 330-331'den aktaran Ortaylı, İlber, *Tanzimattan...*, s. 101.
73. *TBMMZC*, c. 13, 24.9.1337, İ: 81, s. 10.
74. *TBMMZC*, c. 24, 19.10.1338, İ: 122, s. 45-47.
75. *TBMMZC*, c. 24, 26.10.1338, İ: 127, s. 191, 195.
76. *TBMMZC*, c. 26, 28.12.1338, İ: 164, s. 91 ayrıca bkz. *TBMMZC*, c. 21, 28.6.1338, İ: 64, s. 121.
77. *TBMMZC*, c. 24, 19.10.1338, İ: 122, s. 41-43.
78. 1929'da çıkarılan Köylüler ve Şoseler Kanunu ile mükellefiyetin miktarı, 18-65 yaş arası erkek vatandaşlar için 10 gün bedenen çalışma veya 10 lira olarak tespit edilmişti. Bu şekilde genel bütçe harcamalar kaleminde 20 milyon liraya yakın bir tasarruf sağlanmış oluyordu. Bkz. Giritlioğlu, Fahir, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii*, c. 2 (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1965), s. 359-360.
79. *TBMMZC*, c. 18, 7.3.1338, İ: 4, s. 94-95-102.
80. *TBMMZC*, c. 20, 14.6.1338, İ: 54, s. 420; *TBMMZC*. c. 25, 21.12.1338, İ: 160, s. 511.
81. *TBMMZC*, c. 26, 28.12.1338, İ: 164, s. 94-95.
82. *TBMMZC*, c. 28, 22.3.1339, İ: 9, s. 119.
83. *TBMMZC*, c. 18, 21.3.1338, İ: 12, s. 309-310.
84. *TBMMZC*, c. 21, 13.7.1338, İ: 73, s. 366.
85. *TBMMZC*. c. 21, 13.7.1338, İ: 73. s. 368-369.
86. *TBMMZC*, c. 21, 13.7.1338, İ: 73. s. 370.
87. *TBMMZC*, c. 21. 13.7.1338, İ: 73. s. 370-374.
88. *TBMMZC*, c. 28, 22.3.1339, İ: 9, s. 120.
89. Yayla, Yıldızhan, *op. cit.*, s. 128.
90. *TBMMZC*, c. 21, 13.7.1338, İ: 73, s. 375.
91. *TBMMZC*, c. 25, 23.11.1338, İ: 144, s. 49.
92. *TBMMZC*, c. 25, 23.11.1338, İ: 144, s. 54.
93. Hüseyin Avni Bey adeta Türkiye yerel demokrasisinin bugünkü sorunlarını irdelemektedir: "Bütçesine hâkim olan şûralar su veya bu hususta küsurat-ı munzama temin edecektir mahiyetinde düşünecek olursa Heyet-i Vekile yanlış yola gider. ... İstikbalde devletin maarif, nafıa, inzibat, iktisat gibi hususatta Muvazene-i Umumiyedeki masarifinden çok tenkisat vukubulacaktır. Çünkü bu vazaif mahalline terk edildiği zaman, ...buna ait vergilerin cibayet edilmesi (...) nahiyeye bırakılmak zorundadır.) ... Biz burada kendimizi aldatmayalım. Yapılacak şey istikbal için bu devletin şekli ne olacaktır, bunun tespiti lazımdır." *TBMMZC*, c. 25, 14.12.1338, İ: 156, s. 396.
94. Mehmet Şükrü Bey şöyle der: "Nahiye kurulunca hükümetin bugünkü vasi teşkilatına lüzum kalmayacaktır. Bütün işler nahiyede görülecek. Liva ve kazalara da iş düşmeyecektir. Merkezin işi azalacaktır. Milyonları yutan bugünkü bürokrasi üzerine bina edilmiş teşkilatlar yıkılacaktır ve yıkılmak lazımdır. Çünkü bu kırtasiyecilikten ibarettir." *TBMMZC*, c. 25, 23.11.1338, İ: 144, s. 50.
95. *TBMMZC*, c. 25, 14.12.1338, İ: 156, s. 391-392.
96. Yayla, Yıldızhan, *op. cit.*, s. 126.
97. *TBMMZC*, c. 26, 18.1.1339. İ: 176, s. 422; *TBMMZC*. c. 27, 1.2.1339, İ: 185, s. 104.
98. *TBMMZC*, c. 27. 1.2.1339, İ: 185, s. 109-110.
99. *TBMMZC*, c. 21, 28.6.1338, İ: 64, s. 113.
100. Güneş, İhsan, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi yayını, 1985), s. 162.
101. *TBMMZC*, c. 14, 22.11.1337, İ: 115, s. 294.
102. Daha layiha görüşülmeye başlanırken ilk maddelerde geçen "her Osmanlı bir nahiyeye mensuptur" ifadesinin bazı milletvekillerince Anayasaya aykırı bulunması Besim Atalay'ın Osmanlı bir milletin ismi değildir yorumunda bulunması; Hüseyin Avni Ulaş'ın Türkiye ve Türkiye devleti kavramlarında gösterdiği ısrar; Dersim Milletvekili Abdülhak Tevfik Efendi-Tunalı Hilmi Bey tartışmasından çıkan sonuç Ankara'daki siyasi gerçekliğin adının Türkiye Büyük Millet Meclisi Devleti olduğudur. Bkz. *TBMMZC*, c. 14, 5.11.1337. İ: 105, s. 70-72 ; *TBMMZC*, c. 18, 7.3.1338, İ: 4, s. 91.
103. Güneş, İhsan, *op. cit.*, s. 163.
104. Özbudun, Ergun, *1921 Anayasası* (Ankara: ADTYK Yayını, 1992), s. 43.
105. Güneş, İhsan, *op. cit.*, s. 164.
106. Özbudun, Ergun, *op. cit.*, s. 43.
107. Yayla, Yıldızhan, op. cit., s. 135
108. Tanör, Bülent, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)* (İstanbul: Der Kitabevi, 1995), s. 221

MUSTAFA ÇOKAYOĞLU HAKKINDA BİR MEKTUP

ÖMER ÖZCAN

Rusya'da 1917 ihtilalinin sağladığı ortamdan faydalanılarak birçoğu hazırlıksız olarak kurulan Türk cumhuriyetleri Bolşeviklerin güçlenmesi ile kısa sürede ortadan kaldırıldı. Bu faaliyetlere rehberlik edenler yurtdışına çıkmak mecburiyetinde kaldılar.

Muhacir politikacıların çoğunluğu Paris ve Berlin'de kümelendiler. Türk önderlerin büyük kısmı İstanbul'da toplandılar. Sonraları kimi kendi isteği ile, kimi Rusya'nın baskısı üzerine uygun çalışma ortamı kalmadığından Türkiye'yi terk etmek zorunda kalmışlardır.

Hokand Muhtariyet Hükümetinin yenilip dağıtılması üzerine onun reisi Mustafa Çokayoğlu[1] Taşkent'te gizlendi. Gürcistan, Türkiye üzerinden Avrupa'ya geçerek Paris'e yerleşti.[2] Burada eski Rusya başbakanı Kerenski'nin etrafında önemli sayıda Rusyalı muhacir toplanmıştı. Çokayoğlu siyasi çalışmalarına yayın yolu ile devam etmek düşüncesindeydi. Rus olmayan muhacir rehberler, Polonya devlet başkanı Mareşal Pilsudski'nin kendilerine sağladığı imkânlarla "Promete Hareketi" etrafında bir araya geldiler. Çokayoğlu bu hareketin yayın organlarından *Yaş Türkistan* dergisini yayımladı.[3] Yayın faaliyetinde en yakın yardımcıları Tahir Şakir Çağatay[4] ile Dr. Abdulvahap Oktay[5] idi. Almanya'nın 1 Eylül 1939 tarihinde Lehistan'a savaş ilan etmesiyle Varşova'da bulunan Promete önderleri dağıldılar.[6] Çokayoğlu'nun 27 Aralık 1941'de Berlin'de ani ölümü ve savaş şartları, yakın çalışma arkadaşlarının Türkiye'ye göç etmelerini hızlandırdı. Yeni hayat şartlarına intibak gayretleri yanında İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçları henüz netleşmediği halde Türkistan'ın içinde bulunduğu durum ve geleceği konularında ilgilerini devam ettirdiler.

Mustafa Çokayoğlu

Burada ilk defa yayımlayacağımız Dr. Abdulvahap Oktay'ın Tahir Çağatay'a yazdığı mektupta, önderleri Mustafa Çokayoğlu'nun yazılarının değerlendirilmesi konusunda mektup sahibinin düşünceleri yer almaktadır.

Kardeşim Tahir,

İstanbul 14.5.1943

11.5.1943 tarihli mektubunu bugün öğleden sonra yani 13.05'de alıp okudum. Bütün yazdıkların malum oldu. Teşekkür ederim.

I- M. Ç.[7] hakkında yazıların bir an evvel neşredilmesi imkânını düşünmemiz gerekliliği hususundaki kanaatimde sabit olduğumu burada tekrar bildiriyorum.

Yengemizdeki[8] arşivi araştırmak bizlere ne zaman müyesser olacak? Bu ciheti şimdilik ancak Ulu Tanrı bilir.

Ne senin ne de benim yazılarımızda ihtisar edilecek yer yoktur.

Biz bu tarzda yazdığımız yazıları başka bir muhitte yazamayacağız ve yazıldığı şivede neşir de edemeyeceğiz. Hadiseler vaktiyle neşriyatta bulun-

duğumuz muhitleri değiştirmiştir. Halbuki biz tarihi olduğu gibi yazmak ve müşahedatımızı hakikate uygun surette kaleme almak mecburiyetindeyiz. Onu muhakeme ve tenkit başkalarına bırakılmalıdır. Zamanına göre en uygun hatt-ı hareket diye yazılan işleri bugünün havasına uydurmaya gayret etmeye asla temayül göstermemek taraftarıyım.

İçinde bulunduğumuz muhitteki insanlar bizim hareketi ve yurdumuzun 30. 35 sene içinde geçirdiği felaketleri asla bilmiyorlar. Onun için ben "1917 Yıl Hatıra Parçaları"nı[9] burasının şivesine çevirmeye gayret etti idim. Tashihini yapan buralı bir doçent (Ahmed Ateş Bey)[10] o yazıyı pek dikkatle okuduğunu ve çok mühim malumatı haiz olduğunu ve Türk siyasi hayatına dair okuduğu hatıralar içinde en objektif ve hakikatı gösterir intibaını veren bir yazı olduğunu defalarca söylemiştir. Ve Türkistan'ın inkılabdan evvelki ve arefesindeki vaziyetini öğrenmek için mühim bir kaynak olduğunu da tebarüz ettirmiştir. Bence de M.Ç.'nin o yazısı bir Türk muhitinde mutlaka neşredilmesi lazım olan bir hatıradır. Tabii yabancı bir muhitte ve yabancı bir lisanda neşri bazı mülahazaları doğurabilir.

Türkiye'de bulunan genç Türkistanlıların birçokları için de tarihin o sahifeleri meçhuldür. Çünkü onlar vaktiyle eski yazılarla çıkarılan eserlerin hiçbirini mütalaa kudretinde değiller.

O yazıların neşrini düşünürken "... bizim o zata karşı bağlılığımızla mütenasip bir yazı hazırlanmış olması icap ederdi..." diyorsun. Kardeşim çok haklısın. Fakat böyle gidişte biz şimdiki elimizde hazır olan yazıları da neşirden mahrum kalacağız endişesiyle üzülüp duruyorum.[11]

Prometheus Hareketi'nin amblemi

Dediğim gibi mevzubahs meseleler hakkında kâfi derecede işlemiş değiliz. Fakat bu gidişle böyle bir şerait dahilinde daha fazla bir şey yapabileceğimize doğrusu ben o kadar inanamıyorum.

Bahsettiğin muhitteki temayüller bir dereceye kadar malumumuzdur. O cihetteki elindeki mecmua ve gazetyalardan sen de müdriksin... Korkarım biraz sonra bu kadarını da yapamadığımıza çok üzüleceğiz.

M.Ç. hakkında yazıların nihayetindeki tarihler olduğu gibi kalacak. Eser de ta o tarihtte basılmış fakat vaziyet icabı sonradan yayına çıkarılmış olacaktır.[12] Bizim vaziyetimizde bulunanların böyle neşirayatı ekser görülür. Bilmem fikrimi bir dereceye kadar anlatabildim mi? Doktor Salih[13] ile ağabeyimizin yazılarını görmedim. Galiba Salih Bey muhtariyetden ziyade mazi ile fazla meşgul olmuştur. O cihetle dikkat sana düşer.

II- Bundan üç gün evvel Hans Bentzing'den[14] bir kart aldım. Besim Atalay'ın Kâşgarlı Mahmud'un lügati hakkında bastığı eserlerini onun için tedarik etmemi yazıyor. Kart 13.IV.1943'te yazılmıştır. Ve posta kutusu adresine gönderilmiştir. Veli ile[15] görüştüğünü ve mevzuu bahs meselenin ne merkezde olduğunu da kartın başında kaydediyor.

IV- *Bugünlerde Afganistan'dan İhsan Bey adında bir binbaşı gelmiştir. Bu zatın söylediğine göre Semerkantlı Mahmud İbrahim hâlâ hapiste imiş ve o yurttaşı yalnız Memduh Şevket Bey'in[16] teşebbüsü ile kurtulabilirmiş. Biçareyi zincirlenmiş halde kamakda[17] saklıyorlarmış. Bina çökmüş

MUSTAFA ÇOKAYOĞLU

Kazakistan'ın Akmescit (Kızılordu) şehrinde 25 Aralık 1890 yılında doğmuştur. Dedeleri göçebe idiler. Okula Akmescit'te başlamış, yaşça büyük olduğundan imtihanla 1902'de Taşkent gimnazyumuna girmiştir. Cemiyet çalışmalarına lise öğrencisi iken tercümanlıkla başlamıştı. Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne yazıldı. 1917'de burayı bitirdi. Öğrencilik yıllarında ve sonrası siyasi faaliyet döneminde hiçbir partiye mensup değildi; demokrat, Türkistan milliyetçisiydi. 1914 savaşı sırasında Rus Dumasına kâtip sıfatıyla girdi. Devlet Duması Müslüman Fraksiyonu kâtibi oldu. 1917 İnkılabı'na kadar görevine devam etti. 1917 Ekim ayında başkanlığında Türkistanlıların olağanüstü Kurultayı toplandı. IV. Milli Kurultay'a başkanlık etti. Burada Hokand'da Türkistan Muhtariyeti ilan edildi. Burada kurulan hükümete önce maliye bakanı oldu. Başkan Muhammetcan Tınışbaşoğlu'nun ayrılması ile Başkan seçildi. 11 Şubat 1918'de Bolşevikler Taşkent'ten Hokand'a asker sevk ettiler. Hükümet düşünce Türkistan bozkırlarında kızıl ve beyaz Rus-lar'ın kovalamacalarından sonra Tiflis'e ulaştı. Gürcistan'ın Bolşevikleşmesi üzerine İstanbul üzerinden Avrupa'ya muhacerete çıktı. Paris'te oturdu. *Yaş Türkistan* yanında Fransızca çıkan *Orient, Occident, Promethee, La Revue de Promethee*, İngilizce *Asiatic Review* dergilerinde makaleler yayımladı. Eserleri: *Chez Les Soviets en Asie Centrale* (Paris, 1928), *Turkestan pod Vlast'yu Sovetov* (Paris, 1935), *1917'nci Yıl Hatıra Parçaları* (Paris-Berlin, 1937). İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarını sıkıntılı geçirir. 1941 yılı yazında Türkistanlı esirlerle görüşmek üzere Almanlar tarafından Berlin'e götürülür. Esir kamplarını ziyareti sırasında mikrop kaparak 27.12.1941'de Berlin'de ölmüştür. Ölümün zehirlenmek suretiyle olduğu iddiaları bulunmaktadır.

o da zincirde olduğundan kurtulmak isterken yani çöken binadan kendisini harice çıkarmak isterken bacaklarını kırmış imiş. Bugünlerde ihtiyar zatı görmek istediğini ya zıyordun. Lütfen münasebet aldırarak Mahmud meselesini de hatırlatsan idi.

Tekrar yukarıdaki mesele ye dönelim: Bence M. Ç. hakkındaki yazıları bastırmak yolunu arayalım ve bastıralım. Fakat yayın cihetini vaziyete göre hal etmek lazımdır. Neşri umumi vaziyet ile alakadar olduğundan bu ciheti tekrar görüşmek için vakit dardır.

Çoklu selamlarımla.

Koşumu:[18] Tahir bundan evvelki hattımda[19] sana bir ziyareti tavsiye etti idim. Ziyaret edeceğin adam hali hazırda taşkarıda[20] igen. Bu hakda[21] tekrar yazacağım bekle.

Abdulvahap Oktay

A. Oktay'ın mektubunun ilk sayfası.

* Mektubun aslında III numara verilmemiş.

1. Çokayoğlu hakkında bak. M. Y. Çokayoğlu, *Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*, İstanbul 1972; Hasan Oraltay, *Alaş*, İstanbul, 1973, s. 76-83; Doç. Dr. Tahir Çağatay *Türkistan Kurtuluş Hareketi Ilgili Olaylardan Sahneler*, İstanbul, 1959, s. 14-19; Ali Kantemir, "Mustafa Çokay Hakkında Hatıratım", *Milli Türkistan*, Sayı 99 (Kasım-Aralık 1963), s. 23-26.
2. M. Y. Çokayoğlu, *Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*, İstanbul, 1972, s. 12.
3. *Yaş Türkistan*, Berlin'de Mustafa Çokayoğlu'nun başyazarlığında Arap harfleri ile Aralık 1929-Ağustos 1939 arasında 117 sayı neşredilmiştir.
4. Tahir Çağatay: 27.3.1902'de Taşkent'te doğdu. Orta öğrenimini Taşken'te ve Bakü'de yaptı. Yüksek öğretimi için 1922'de Almanya'ya gitti. Heidelberg Üniversitesi'nde felsefe, sosyoloji ve ekonomi dersleri görerek "Göçebe Hayat Ekonomisinin Ana Hatları" adlı doktora tezi yazmıştır. 1932'de İdil-Ural'lı Muhammed Ayaz İshakî'nin kızı Saadet Hanım'la evlenmiştir. *Yaş Türkistan* dergisinin yazışleri müdürü olarak başlangıçtan sonuna kadar çalışmış 1939'da savaşın çıkması üzerine Ankara'ya gelmiş, önce Ziraat Bakanlığı'nda, sonra 1948'den 1972'ye kadar Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde sosyoloji profesörü olarak çalışmıştır. 22.7.1984'te Bursa'da ölmüş, Ankara'da gömülmüştür. Mustafa Çokayoğlu'nun ölümünden sonra yapılan bir toplantıda Türkistan Milli Birliği'ne reis seçilmiştir (Bak. Saadet Çağatay İshakî, "Prof. Dr. Tahir Çağatay", *Azerbaycan*, Sayı 249 (Tem., Ağ., Ey. 1984), s. 27-29. Özbekistan'dan Almanya'ya tahsile gönderilen öğrencilerle ilgili bir yazıda eserlerinin tamamı belirtilmiş, özellikle 6 kitaplık *Kızıl Emperyalizm* serisinden bahsedilmemiştir. Bak. Şerali Turdiev, "Almanya'da Türkistan'lı Talebeler", *Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı*, 16 Nisan 1993).
5. Dr. Abdulvahap Oktay: 1904 Taşkent'te doğdu. Ortaöğrenimini Taşkent ve Bakü'de yaptı. Yükseköğrenim için 1922'de Almanya'ya gitti. Heidelberg Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni 1929'da bitirdi. Kadın hastalıkları uzmanı oldu. 1933'te Almanya'da biyoloji doktorası yapan Türkistanlı Dr. Saide Şeraimet ile evlendi. *Yaş Türkistan*'ı çıkaran üçüncü kişidir. 1939'da eşinin arkasından Türkiye'ye gelerek ölümüne kadar İstanbul'da çalıştı. *Yaş Türkistan*'da açık ve müstear adla çok sayıda makale yazdı. 12.7.1968'de öldü. (Bak. Tahir Çağatay, "Kardeşim Oktay'ın Ardından", *Azerbaycan*, sayı 188 (Nisan 1968), s. 26-30).
6. Muhammed Ayaz İshakî, "Lehistan'dan Gidiş", *Emel*, Sayı 141-145 (Mart-Aralık 1984), s. 87-104.
7. M. Ç.: Mustafa Çokayoğlu.
8. Adı geçen yenge Çokayoğlu'nun eşidir. Eşi söz konusu kütüphane ve arşivi Paris'te bulunan İNALCO'ya vermiştir. (Bak. Etienne Copeaux, "Promete Hareketi", *Kırım Dergisi*, Sayı 2 (Ocak-Şubat-Mart 1993), s. 11-20, dipnot 1'de Mustafa Çokayoğlu ile ilgisi bulunmayan Emin Oktay'a evrakın bir kısmının verildiği işaret ediliyorsa da yanlış olmalıdır.)
9. Mustafa Çokayoğlu'nun "1917 Hatıra Parçaları" başlıklı yazı dizisi önce *Yaş Türkistan* dergisinin 1936 yılı 76. sayısından başlayıp 1937 yılındaki 90. sayıya kadar sürmüştür. Kitap olarak Arap harfleriyle 1937'de Berlin-Paris'te neşredildi. Aynı eser Türkiye'de (Ankara, 1988), Özbekistan'da *İstiklâl Celladları* ile Taşkent'te 1992'de yayımlandı. Aynı kitaptan parçalar *Kazakıstan Komünisti* dergisinin 1991 yılı sayılarında "1917 Yıl Estelikterinen Uzindiler" adı ile yayımlandı.
10. Ahmed Ateş: Gaziantep Nizip'te 1913'te doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. Aynı fakültenin Arap-Fars filolojisi bölümünde öğretim üyesi oldu. *Şarkiyat Mecmuası*'nı çıkardı. Telif ve tercüme çok sayıda eser yazdı. 20 Ekim 1966'da öldü.
11. Söz konusu yazılar *Türkistan Milli Hareketi ve Mustafa Çokay-Merhumun 60'ıncı Doğum Yılı Münasebetile* (İstanbul, 1950) kitap olarak yayımlandı. Kitabın bir bölümünü Y. T. takma adı ile Tahir Çağatay yazmıştır.
12. Adı geçen kitapta makalelerin yazılış tarihi verilmemiştir.
13. Dr. Salih Erginkol: 1906'da Türkistan Hokand'da doğdu. 1926 yılında İstanbul'a gelerek askeri tıbbiyede okudu. İstanbul'da kurulan Türkistan Gençler Birliği'nin kurucuları arasında idi. (Bak. Tahir Kahhar, *Hür Türkistan İçin*, Taşkent, 1994, s. 19-20).
14. Johannes Benzing: Alman Türkolog. 1913'te doğdu. Orta Asya dilleri profesörü olarak Mainz Üniversitesi'nde çalıştı.
15. Veli Kayyumhan: 15.7.1904'te Taşkent'te doğdu. 1922'de Buhara hükümeti tarafından Almanya'ya tahsile gönderilenler arasında, Berlin Yüksek Ziraat Okulu'nda ameli ziraat teknisyeni yetiştiren kısma devam etmiştir. Nazi rejimi döneminde Alman gazete ve dergilerinde yazı yazmıştır. Türkistanlı esirlerle ilgilenen komitede Mustafa Çokayoğlu ile birlikte bulunmuş, onun ölümü üzerine Milli Türkistan Birlik Komitesi'nin başı olmuştur. Almanya'da 1942'de yayımlamaya başladığı *Millî Türkistan* dergisi 1960'ların sonunda neşrine devam ediyordu. Almanya'da Düsseldorf'ta 13.8.1993 tarihinde ölmüştür (Bak. Tahir Çağatay, *Türkistan Kurtuluş Hareketile Ilgili Olaylardan Sahneler*, İstanbul, 1959; Patrik von zur Mühlen, *Gamalbaç ile Kızılyıldız Arasında, Ankara, 1984; Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi Togan, Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, İstanbul, 1970).
16. Memhud Şevket Esendal: (Çorlu 1883-Ankara 1952) Meşhur hikâyeci. İttihat Terakki Cemiyeti'nde siyaset yaptı. B. M. Meclisi'nin ilk elçisi olarak Azerbaycan'da çalıştı (1920). İran, Afganistan, SSCB'de büyükelçilik görevinde bulundu (1926-1938). Bilecik ve Elazığ milletvekili oldu. CHP genel sekreterliği yaptı (1941-1945).
17. Kamaâk: Hapishane.
18. Koşumu: Eki.
19. Hat: Mektup.
20. Taşkarı: Dışarı.
21. Hakda: Konuda.

OSMANLI DEVLETİ'NİN YENİDEN YAPILANMASI ÇALIŞMALARINDA İLK İKAMET ELÇİSİNİN ROLÜ

DR. MEHMET ALAADDİN YALÇINKAYA*

Temelleri Nizam-ı Cedit döneminde atılan ve zaman içinde daha da pekiştirilerek günümüze intikal eden yenilikler arasında diplomasi alanında yapılan çalışmalar önemli yer tutmaktadır. Bu alanda yapılan ıslahatlar ile Türk hariciyesinin ilke ve usulleri belirlenmiş, daimi büyükelçilikler kurularak Avrupa devletleri arasında cari olan diplomasi kurallarının Osmanlılar tarafından da kabul edilmesi sağlanmıştır. Bilindiği gibi III. Selim'in en büyük amacı, Nizam-ı Cedit ile Osmanlı devletinin köhnemiş olan her türlü siyasi, askeri, mali, sosyoekonomik, kültürel kurum ve sistemlerini gelişmiş Avrupa ülkelerini dikkate alarak yeniden düzenlemekti. Bu hususta gerekli bilgi ve tecrübenin tedariki, ancak Batı ülkeleri ile kurulacak olan çok yönlü diplomatik ilişkilerle mümkündü. Gerçekten Nizam-ı Cedit hareketinin teorik temelleri, mesela Ebubekir Ratib Efendi gibi sefirlerin yazdıklarına dayanmaktaydı.[1] Daha geniş kapsamlı bilgi ve tecrübe transferi ise daimi büyükelçiliklerin kurulmasını gerektirmekteydi. Nitekim Sultan III. Selim'in tercihi de bu yönde olmuştur.[2]

Ortaçağlarda hiçbir Avrupa ülkesinin başkentinde sürekli diplomatik temsilci olmadığı gibi yöneticiler de hariciye politikası fikrine sahip değillerdi. Daimi ve sürekli diplomasi, 15. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyılın birinci yarısı arasında var olmaya başladı. Batıda daimi elçilikler (*permanent embassies*) ilk önce İtalyan devletleri tarafından 1450'lerden itibaren oluşturuldu. Batılı tarihçilerin belirttikleri gibi 15. yüzyıl İtalya'sı daimi ve organize olmuş diplomasinin merkeziydi. Papalık ise yeniçağ Avrupa'sının diplomasi alanında ilk gerçek uluslararası kuruluşunun sahibiydi. Bu yeni elçilik usulü aynı asrın son çeyreğinden sonra diğer Batılı ülkeler tarafından benimsendi ve benzer şekilde diplomatik temsilciliklerini karşılıklı olarak açmaya başladılar. Yeniçağ Avrupa'sında ortaçağdakinden farklı olarak diplomasinin daimi (*permanent*), dünyevi (*secular*) ve gizli (*secret*) olması kabul edildi.[3]

Bu yeni ilkelere uygun olmak üzere İtalyan devletleri arasında ilk daimi elçilik Milan Dükü Franseco Sforza tarafından 1455 yılında Cenova'da açtırıldı. Savoy Dükü, Papalık sarayına 1460 yılında bir temsilciyi devamlı kalmak üzere tayin etti. Bu elçiye dini işlerle olduğu gibi dünyevi işlerle de uğraşması hakkında talimat verildi. Nicodemus adında bir elçi de Milan Dükünün diplomatik temsilcisi olarak 1469 yılından itibaren Floransa'da bulunuyordu.[4]

Diplomatik temsilcilik oluşturmada Venedik Cumhuriyeti özel bir yere sahiptir. 15. yüzyılın ikinci yarısında siyasi, ekonomik ve kültürel bakımdan en yüksek noktasına gelmiş olan Venedik, zenginliğini çok yaygın siyasi ve ticari bağlantılarıyla elde etmişti. Bu tür ilişkileri sağlamanın en başarılı yolu ise devletin diğer ülkelerde diplomatik kuruluşlar tarafından en iyi şekilde temsil edilmesini sağlamak idi. Bundan dolayı Venedik ilk olarak İstanbul'da 1454, sonra da Paris'te 1478, Viyana'da 1495 yıllarında daimi elçiliklerini açmaya başladı.[5] Venedik Cumhuriyetinin arkasından Osmanlı devleti ile diğer Avrupa devletleri arasında siyasi ve ticari ilişkilerin gelişmesine paralel olarak İstanbul'da yeni daimi elçilikler kurulmasına izin verildi. Bunun sonucunda Polonya (Lehistan) 1475'ten, Rusya 1497'den, Fransa 1525'ten, Avusturya (Nemçe) 1528'den, İngiltere 1583'ten ve Hollanda 1612'den itibaren İstanbul'da daimi elçi bulundurmaya başladı.[6]

Osmanlı devleti kuruluşundan itibaren yabancı devletlerle siyasi ve ticari ilişkilerde bulunmaktaydı. Bu ilişkiler, önceleri çavuş, sonraları ise fevkalade büyükelçi veya ortaelçi unvanıyla yabancı devletlere gönderilen geçici (*ad hoc*) elçiler aracılığıyla yürütülmüştü.[7] Osmanlı elçileri Viyana, Paris, Petersburg, Stockholm, Berlin, Varşova ve Madrid gibi Avrupa başkentlerine ve Tahran, Yeni Delhi, Buhara ve Rabat gibi Asya ve Afrika'nın Müslüman ülkelerine gönderilmişti. Osmanlı devleti ilk daimi elçiyi göndermek için takriben 500 yıl kadar beklemiştir.[8] Babıâli'nin Nizam-ı Cedit ıslahatlarının tatbik edilmeye başlandığı 1792 yılından önce dışarıda daimi elçilikler kurmamasının sebeplerini ve önceki elçilerin misyonlarını tartışmak bu makalenin boyutlarını aşmaktadır. Buna dair ayrıntılı bilgilerin daha önceki bir çalışmamızda yer aldığını hatırlatmakla yetinelim.[9]

Diplomasi alanındaki ıslahatı başlatan III. Selim,

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Batılı devletlerde meydana gelen olaylara ve gelişmelere ilişkin daha güvenilir bilgi sahibi olmak, aynı zamanda Osmanlı devletini bu devletler topluluğu dışında bırakmamak amacıyla Avrupa'nın önemli başkentlerinde daimi elçilikler kurma kararı aldı. Bu elçiliklerin kurulmasına ve görevlerine dair bilgiler, o devrin kaynaklarından birinde şöyle geçmektedir: "Devlet-i âliyenin dahi düvel-i fehime-i Avrupa nezdinde birer ikamet ilçisi bulundurması derece-i vücubede görülmekle düvel-i merkume nezdinde birer ilçi gönderilüb ve üç sene müddet tekmilinde anlar celb ve i'ade ve yerlerine başkaları irsal ile minval-i meşruh üzere hem umur-ı sefaret idare itdirilmek ve hem de bu tarikle ahval-i düvele vakıf bazı zatlar yetiştirilmek üzere nizamat-ı saire sırasında sefaret usulüne dahi hüsn-i rabıta ve nizam virilmek."[10] Bunlar yanlarında sırkâtibi, hazinedar, ataşe, iki Rum tercüman, Müslüman ve gayrimüslim kişizadeler ve elçilikte görevli olacak hizmetli personel götüreceklerdir.[11]

Babıâli Avrupa'da kuracağı ilk daimi elçilik için eskiden beri çok iyi ilişkiler kurduğu İngiltere'yi seçti. Her ne kadar uzun bir süreden beri Fransa ile iyi ilişkiler mevcut idiyse de bu sırada Avrupa devletlerinin 1792 tarihinden itibaren fiilen ihtilal rejimine karşı Fransa ile mücadeleye girişmeleri, Babıâli'yi Londra'yı tercihe yöneltti. Zira Avrupa'nın büyük devletleri olan İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya'nın tepkisinden çekinilmişti. Avrupa ülkelerinin büyük bir kısmının Fransa'ya karşı izledikleri siyasi cepheleşme nedeniyle, Osmanlılar da, Avrupa'daki bu gelişmelere paralel olarak Fransa ile olan siyasi ilişkilerine belli bir mesafe koymayı tercih etmiştir. Avrupa'daki bu yeni oluşan şartlar ve gelişmeler gereği Babıâli Avrupa dengesinde meydana gelen değişiklikleri yakından takip ederek tarihinde ilk defa güçler dengesini göz önünde tutmak suretiyle kendi tercihini akıllı ve bilinçli olarak İngiltere lehine kullandı. Fransa'nın yerine ilk ikamet elçiliğini İngiltere'de tesis etmek daha tehlikesiz görünüyordu.[12]

Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi, Babıâli'nin İngiltere'ye bir ikamet elçi göndermek istediğini İngiltere elçisi Sir Robert Ainslie'ye elçilik tercümanı Pisani aracılığıyla ilk kez 30 Haziran ve ikinci kez de ısrarla 9 Temmuz 1793 tarihlerinde haber verdi.[13] Bu yazışmaların neticesinde 13 Temmuz 1793 (4 Zilhicce 1207) tarihinde Bebek'teki Reisülküttablık köşkünde, Türk ve İngiliz heyetleri bir araya gelerek, ilk daimi ikamet elçiliğinin kurulması hakkında siyasi, hukuki, mali ve diplomatik konularda fikir alışverişinde bulundular. Burada ikamet elçisinin ve farklı ülkeler arasında karşılıklı diplomasinin gerekliliği ve önemi vurgulandı. Ayrıca elçi atanması ve özellikle de elçinin statüsü tartışıldı. Bunlara ilaveten Ainslie, güzergâh hakkında bilgi vererek bu konuda gereken yardımı sağlayacağını bildirdi.[14] Bu müzakerenin sonucunda Ainslie'nin görüşlerini de göz önünde bulundurarak, III. Selim, Kalyonlar Kâtibi Yusuf Agâh Efendi'yi 23 Temmuz 1793 tarihinde Londra'ya ikamet elçisi olarak tayin etti.[15] Ainslie, Lord Grenville'ye göndermiş olduğu 25 Temmuz 1793 tarihli raporunda, Yusuf Agâh'a atanmasını takip eden bir sonraki günün akşamı Sultan'ın huzurunda kaftan giydirildiğini bildirdi.[16] 10 Ağustos 1793 tarihli Ainslie'nin diğer bir raporunda Babıâli tarafından Yusuf Agâh'ın Londra'ya ikamet elçisi olarak atandığının resmen ilan edildiği bildirildi. Bu arada Osmanlı devleti, Yusuf Agâh'ı 6 Ağustos tarihinden itibaren İngiliz elçisinin geçerli rütbe ve statüsü olan büyükelçi (*ambassador*) rütbesiyle payelendirdi.[17] Böylece Babıâli, mütekabiliyet (*reciprocal*) esasını ilk olarak diplomasi alanında tatbik etmeye başladı.

Yusuf Agâh Efendi 1744 yılında Mora'nın merkezi Trapoliçe'de doğdu. Büyük babası Mustafa, babası Süleyman Penah Efendi, ağabeyi Defterdar Osman Efendi ve eniştesi Seyyid Ali Efendi'dir. Bu aile "Moralı" ve "Moraviyülasl" lakabıyla kaynaklarda zikredilir. Yusuf Agâh'ın maiyet, hediye ve yol hazırlıkları devlet erkânı tarafından süratle hazırlandı. Yolculuğun güvenilir ve daha kısa süre tutmasından dolayı karayolu ile yapılması tercih edildi. Yalnız hediyelerin ve elçilik eşyalarının çok olmasından dolayı bunların denizyoluyla gönderilmesi kararlaştırıldı. Sözü edilen eşyalar Yusuf Agâh'ın nezaretinde Colombo Fortuna isimli Ragusa gemisine 11 Ekim 1793'te yüklendi ve ertesi gün İstanbul'dan ayrıldı.[18]

Hizmetli personelin dışında doğrudan maiyet memurları olarak atananların isimleri, görevleri, maaşları ve harcırahları aşağıdaki Tablo'da belirtildiği gibidir.[19]

Yusuf Agâh ve maiyeti karayolu ile 14 Ekim 1793 Pazartesi günü İstanbul'dan ayrıldı.[20] Rusçuk, Yergöğü (Giurgiu), Bükreş yoluyla Transilvanya üzerinden Avusturya topraklarına girildi ve Sibin (Hermannstadt) yakınlarında 9 gün karantinada kalındıktan sonra Sibin, Temeşvar ve Budin yoluyla 24 Kasım'da Viyana'ya ulaşıldı.[21] Viyana'daki İngiliz elçisi Sir Morton Eden, Yusuf Agâh ve maiyetinin kalacak yerlerini ve ihtiyaçlarını sağladı ve 29 Kasım 1993'te Viyana'dan ayrıldılar.[22] Yolculuğun bundan sonraki kısmı Eden'in ayarladığı şekilde sürdürülerek Almanya ve Belçika üzerinden Manş'taki Ostend limanına 13 Aralık 1793'te varıldı. Bir gemi tedarik ederek zorlu de-

TABLO

İsim	Görev	Maaş	Harcırah
Yusuf Agâh Efendi	Büyükelçi	50.000 kuruş	15.000 kuruş
Mahmud Raif Efendi	Sırkâtibi	10.000 kuruş	4.000 kuruş
Mehmed Derviş Efendi	Hazinedar ve Ataşe	3.000 kuruş	2.000 kuruş
Mehmed Tahir Efendi	Ehl-i İslam kişizadesi	3.000 kuruş	2.000 kuruş
Emanuel Persiani	Tercüman-ı Evvel	8.000 kuruş	3.000 kuruş
Gregorio Valeria	Tercüman-ı Sani	6.000 kuruş	2.500 kuruş
Yanko Savrud	Zimmi kişizadesi	2.500 kuruş	1.500 kuruş

Yusuf Agâh Efendi'nin İngiltere Kralı III. George tarafından kabulü, 1792.

niz yolculuğundan sonra 19 Aralık tarihinde İngiliz limanı Dover'e ve buradan da Cantebury üzerinden 21 Aralık 1793'te Londra'ya ulaşıldı.[23]

Osmanlı elçilik heyeti, Pall-Mall'daki Royal Hotel'de bir süre kaldıktan sonra Adelphi mahallesinde elçilik işlerinin yürütüldüğü binaya taşındı. Yusuf Agâh İngiliz hariciyesi ve devlet erkânı tarafından resmi olarak çok iyi bir şekilde karşılandı. Mutad olan ön görüşmelerden sonra, 8 Ocak 1794'te güven mektubunu Fransızca çevirisi ile III. George'a sundu. 15 Ocak'ta Başbakan William Pitt ile görüştü. Aynı akşam Turkey (Levant) Company Osmanlı Büyükelçisinin onuruna bir akşam yemeği verdi. 18 Ocak'ta kraliçe ile tanıştırılan Yusuf Agâh, bunu takiben Lordlar Kamarası üyeleri, Galler Prensi, kralın kardeşleri olan dükler ve Londra'daki yabancı diplomatik misyon şefleriyle tanıştı. 28 Ocak'ta Norfolk Dükü'nün Oxford'daki akşam yemeğinde İstanbul'a yeni atanan İngiliz elçisi Robert Liston'un maiyetinde bulunan doktor ve papaz olan James Dallaway ile tanıştı.[24]

Denizyoluyla gönderilen hediyeler ve elçilik malzemeleri 8 ay sonra Londra'ya ulaştı. Hediyelerin gelişinden sonra, kralın tatilde bulunmasından dolayı ve daha sonra da merasimin çok iyi yapılabilmesi için resmi takdim töreni takriben 6 ay kadar geciktirildi. Yusuf Agâh 29 Ocak 1795 tarihinde yapılan muhteşem bir törenle, padişahın göndermiş olduğu name-i hümayunu St. James Sarayı'nda krala sundu ve ayrıca gönderilen hediyeler krala, kraliyet ailesine, Başbakan Pitt, Dışişleri Bakanı Lord Grenville ve diğer bazı önemli bürokratlara sunuldu.[25]

Yusuf Agâh elçiliğe atandığı zaman Osmanlı devlet bürokrasisinin en yüksek makamlarına kadar yükselmiş bir devlet adamı idi. Bu sırada yaşı 50'ye gelmişti ve Rumcanın yanında biraz da İtalyanca bilen kültürlü ve irade sahibi bir şahsiyet idi.[26] Yusuf Agâh ve Mahmud Raif iyi bir diplomat olarak, İngiliz erkânı ve diğer heyetler ile görüştükleri zaman Türkçenin dışında hiçbir dil kullanmamışlar ve bundan dolayı da küçüklük kompleksine asla düşmemişlerdir. Yol yorgunu oldukları vakit davetleri, yorgunluklarını mazeret göstererek kibarca ve diplomatik bir dille geri çevirmesini bilmişlerdir. Bu davranış davet edenler tarafından takdirle karşılanmıştır. Yusuf Agâh ve heyeti, İngiltere'de bulunan ilk Türk heyeti olması hasebiyle, büyük önem arz eder. Zira elçi ve maiyeti, hal ve hareketleri ile bütün Osmanlı Türklerini, şahıslarında, İngiliz devlet erkânı ve kamuoyunda temsil ediyorlardı.

Yusuf Agâh hakkında ilk bilgi veren İngiliz elçisi Ainslie'dir. Yusuf Agâh'ı 50 yaşlarında Mora'nın yerli ailelerinden gelen bir Türk olarak tanıtır. Mora'daki birçok Türk'ün bildiği kadar iyi Rumca konuştuğunu buna ilaveten biraz İtalyanca bildiğini belirtir.[27] Yusuf Agâh hakkında ikinci bilgi veren kişi yine bir diplomat olan İngiltere'nin Viyana elçisi Eden'dir. Türk heyeti Viyana üzerinden Londra'ya giderken orada bir otelde konaklayıp yol yor-

Yusuf Agâh Efendi

günü olmaları hasebiyle Eden'in davetine gelemeyeceğini belirtmiştir.[28] General Edward Smith, Yusuf Agâh hakkında bilgi veren üçüncü şahsiyettir. Yusuf Agâh, Dover liman şehrine ulaştığı zaman Yüzbaşı Bastard tarafından karşılanır ve akşam için davet edildikleri sosyal faaliyete deniz yolculuğunun vermiş olduğu yorgunluktan dolayı katılamayacağını bildirmiştir. Yüzbaşı ile kahvaltı ettikten sonra General Smith Türk heyetini kabul ederek ülkesine gelmelerinden dolayı memnuniyetlerini bildirir. Kahve içilir ve bir süre sohbet edilir. General Smith, Yusuf Agâh'ı çok cana yakın, samimi ve saygın bir adam olarak tanıtır. Ona göre Mahmud Raif genç ve duyarlı, Persiani ise yeteneklidir.[29] Bu üç rapordan başka Yusuf Agâh'ın davranış ve görünüşü ile basının yakından ilgilendiği görülmektedir. Basında çıkan bu tür gündelik haberler bazen kayda değmez bilgileri de kapsar. Burada önemli ve ilginç görülenlerden bahsedilecektir.

Bu çeşit basın organlarının başında *The Times*, *The London Gazette* ve *True Briton* gelmektedir. İlk iki gazete Yusuf Agâh'ın krala güven mektubunu sunmak için saraya gidişini "Pall-Mall, St. James Sarayı'na Türk elçinin gidişini görmek isteyenlerin at arabalarıyla doldu" diye yazarlar.[30] *The Times*'da çıkan bir haberde ise Yusuf Agâh'ın 15 Ocak 1794'te Başbakan Pitt ile ilk defa görüşmek için Downing Street'e gidişini tasvir eder. Yusuf Agâh'ın bindiği arabanın yeni ve çok süslü olması halkın dikkatini celp eder. Yusuf Agâh'ın sırtında çok mükemmel işlenmiş bir kaftan vardır.[31] Bunlara ilaveten İngiliz basını ve kamuoyu, Türk elçiliğinin Londra'da açılacağının duyurulmasından itibaren Türkler ve Türk gelenek ve göreneklerine büyük ölçüde ilgi duymaya başlar.[32] Bu arada Türklerin sigara içme geleneği, pipo ve nargile kullanımı halk arasında yaygın olarak konuşulur. Ayrıca elçi ile beraber gelen genç Türk memurlar ve hizmetliler de halk kitlesi, özellikle kadınlar tarafından büyük ilgi ile takip edilmekteydi.[33] Türk şerbeti ise, o zamanın kâğıt oyunları sırasında, en beğenilen içecek olarak kullanılır. Türk mendilleri halk arasında en çok rağbet gören eşyalardan idi. Zira bunlar sanatkârca işlenmiş olan oyalı mendillerdi.[34]

Yusuf Agâh resmi olsun veya olmasın, katıldığı toplantılarda sadece diplomatik konularla ilgilenmemiş sosyal ve kültürel içerikli hususlarda da sohbet etme imkânı bulmuştur. Ayrıca kadınlarla da samimi sohbetler yaparak onlarla dostluklar kurmuştur. Bu toplantılardan birinde bir İngiliz hanımefendi Yusuf Agâh'a ülkesinde birçok kadınla evlenmeye izin verildiğini söylediğinde, Yusuf Agâh kadına çok kibar ve gönül alıcı bir şekilde, "sizin sahip olduğunuz cazibe ve hüneri sadece birden fazla kadında bulma şansına sahibiz" der.[35] Bu cevap onun şakacı ve kadınlarla da arasının iyi olduğunu gösterir. Yusuf Agâh'ın sosyal hayatı Londra'da çok hareketli geçmekteydi. Boş zamanlarında tiyatro ve opera gibi eğlence merkezlerine gitmeyi ihmal etmemişlerdir.[36] Londra'daki dost ülkelerin elçileriyle samimi arkadaşlıklar geliştirmiş ve birbirlerini ziyaret etmişlerdir. Bunların başında İsveç elçisi M. de Asp gelir. Bu elçi Londra'ya gelmeden evvel İstanbul'da elçilik yapmıştı. Bu yüzden o İsveç elçisi ile kolayca dostluk kurmuştur.[37] Yusuf Agâh, Danimarka elçisi Count de Wadel Jerlsberg ile de dostane ilişkiler geliştirmiştir. Bu elçi ile ara sıra satranç oynamıştır. Bu gibi buluşmalar ve oyunlar sırasında Yusuf Agâh, Avrupalıları çok yakından tanıyarak onların bugün bile geçerli olan soğukkanlı politikalarını ve zihniyetlerini bize en iyi şekilde aktarır. Özellikle Danimarka elçisini tasviri hayreti şayandır:

"Danimarka ilçisi filhakika kâr-azmâ ve dûrendiş ve dünyayı gezmiş ve çok şey görmüş bir adamdır ve dostumuzdur. Amma devleti bitaraflığı usul itmiş aksâ-yı amali gavgaya karışmıyarak vedad ve senede kesad götürmeyerek geçinmektir. ... Bu esbaba mebni ilçisine keşf-i râz caiz değildir zira ihbar olunduğu vechile devletinin mezası olsa ilçisinin tarz ve tavrından ve cünbüş ve hareketinden bu abd-i aciz dahi rayiha istişmam ider iderek ilçi-i mersum birkaç defa mukaddemlerde ve bu aralıkda davet itdi hanesine vardık satranç oynadık agyardan hali evkat oldı ol makule akvali koyun kaval dinler gibi dinler bundan ziyade amiziş ve

ülfet benim işime yaramaz anın ber vechile yaramaz..."[38]

Yusuf Agâh sadece Avrupalı diplomatlarla temasta bulunmamıştır. Bu ülkeyi ziyaret eden diğer devletlerin, prensliklerin ve Osmanlı devletine bağlı Kuzey Afrika'daki ülkelerin temsilci ve ziyaretçileriyle de ilgilenmiştir. Mesela Tunus Ocağı tarafından elçi olarak önce Fransa'ya, daha sonra da İngiltere'ye gönderilen Tersane Emini Mehmed Hoca ile temasa geçmiş ve ona diplomasi işlerinde yardım etmiştir. Bilindiği gibi Tunus Ocağı Osmanlı devletine tabi vassal devletti. Yusuf Agâh'ın bu elçi hakkında edindiği intiba bir diplomat olarak ilginç gözükür:

"Mektub-ı mezkûr tarafımızdan tercüme itdirildi ilçi-i muma-ileyh tercüme-i mezkûreyi İngiltere vükelasına virüb kendüsi bir mikdar mizacsız oldığından şimdiye dek vükela ile mülakat idememiştir."[39]

Yusuf Agâh, James Dallaway'in İstanbul'a gelmesinden önce tanıştığı gibi Türkiye'ye atanan ve oradan gelen diğer İngiliz diplomatları ile de temasa geçmiştir.[40] İstanbul büyükelçisi Robert Liston özel işlerini tamamlamak için geçici süre ile 4 Kasım 1795'te yerine Spencer Smith'i maslahatgüzar olarak bırakarak ayrılır. Londra'ya geldikten sonra Ocak 1796'da Yusuf Agâh ile ilişkiye geçerek reisülküttabın göndermiş olduğu mektubu verir ve bir süre sohbet ederler.[41] Fakat Liston İstanbul'a gitmeyerek Amerika Birleşik Devletleri'ne elçi olarak atanır. Bundan dolayı Francis Jackson yeni elçi olarak İstanbul'a 23 Temmuz 1796'da atanmıştır. Yusuf Agâh yeni atanan elçi ile de irtibata geçerek 30 Eylül 1796'da görüşmüştür.[42] Yusuf Agâh'ın bu elçi hakkındaki değerlendirmesi şöyledir:

"Dersaadette ikamet eylemek üzere bu canibde nasb ve tayin kılınan ilçi dostumuz dahi dünki gün ziyaretimize gelüb işbu memuriyetinden bigayet memnun ve mahzuz olduğını ve beyneddevleteyn derkâr olan muhabbet ve safvetin tezayüd ve tevafürüne kemaliyle sa'y ve dikkat eylemesi hususı Kral cenablarının yedine virdiği talimnamesinde münderic ve müekkid olmağla ve bu babda her vechile sarf-ı gayret ve ibraz-ı hidmet eylemek amal-i halisanesi idügini beyan ve mevsim-i derya olan evvel-baharda bu canibden sefineye süvar ile bahren Dersaadete azimet eylemek niyetinde olduğını ifade ve beyan eyledikde..."[43]

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Grenville ile sıcak ilişkisi onun başarılı bir diplomat olmasında diğer etkenlerden biridir. Grenville, Başbakan Pitt'in dayısının oğludur ve bu yüzden kabinede güçlü ve tesirli bir bakandır. Buna ilaveten Grenville bir lorddur ve Lordlar Kamarası'nda çok etkindir.[44] Yusuf Agâh zor ve çözemediği meselelerde Grenville'den istediği yardımı almasını başarmıştır. Tabii ki diğer önemli ve büyük Avrupa başkentleri arasında Babıâli'nin ilk ikamet elçiliğini kurma yeri olarak Londra'yı tercih etmesi İngiliz erkânını müspet yönde etkilemiştir. Yusuf Agâh, Grenville için yazışmalarında "Efendim" hitabını Fransızca telaffuz şekli ile "Milor" olarak kullanır. Bu kelimenin İngilizce aslı ise "My Lord" olarak kullanılır. Aynı zamanda belgelerde "Milor Grenvil", "Milor Grenvil dostumuz" ve "Milor-ı muma-ileyh" olarak geçer.[45]

Yusuf Agâh Efendi'nin sırkâtibi İngiliz Mahmud Raif Efendi.

Diplomatik işlerinin yanı sıra, Yusuf Agâh elçiliği sırasında kral ve kraliçe tarafından düzenlenen haftalık teşrifat törenlerine ve onların yaş günü törenlerine düzenli olarak iştirak etti. Ayrıca parlamentonun açılışlarında İngiliz hükümetinin, dışişleri bakanının ve Londra belediyesinin vermiş olduğu davetlere de katıldı. Üç yılını elçilikte tamamladıktan sonra yerine yeni bir elçi atanmasını Babıâli'den ısrarla istedi. Zira Yusuf Agâh ve maiyet memurlarının hepsi de çeşitli nedenlerden dolayı en kısa zamanda Türkiye'ye dönmek istiyorlardı. Bunlardan birinci ve en önemlisi Babıâli'nin elçiliğin maaşlarını ve masraflarını zamanında ve yeterli miktarda göndermemesiydi. Bundan dolayı onlar büyük ölçüde mali sıkıntıya düşmüşlerdi. İkincisi vatanlarını özlemeleri ve İngiltere'nin yağışlı ve bulutlu havasına alışamamış olmalarıydı.[46]

Babıâli, Yusuf Agâh'ın isteğini hemen göz önüne aldı ve İsmail Ferruh Efendi'yi Kasım 1796'da Londra'ya elçi olarak atadı. İsmail Ferruh 9 Nisan 1797'de İstanbul'dan Londra'ya gitmek için ayrıldı.

Yusuf Agâh'a İsmail Ferruh'un Londra'ya varmasından sonra ayrılabileceği bildirildi. Aynı zamanda Babıâli, Yusuf Agâh'a yeni elçiyi, elçilik işlerinin yürütülmesi ve İngiltere'nin ahvali hakkında bilgilendirmesi talimatını verdi.[47] 19 Temmuz 1797'de Yusuf Agâh krala veda ziyareti yaparak son kez buluştu. 23 Temmuz'da İsmail Ferruh Londra'ya ulaştı. Yeni elçi 26 Temmuz'da krala güven mektubunu sunarak göreve başladı. Bu gelişmeler olurken Yusuf Agâh, Grenville'den Ostend'e gitmek için bir geminin tedarikini rica etti. Yusuf Agâh ve maiyeti 1 Ağustos 1797'de Londra'dan ayrıldı ve ertesi günü Ostend'e geldiler. Buradan hareketle 14 veya 15 Eylül 1797 tarihinde İstanbul'a ulaştılar. Yusuf Agâh kendinden önceki bütün elçilerin yaptığı gibi, döndükten sonra sadrazam ve reisülküttabın da bulunduğu bir kabulde, III. Selim'e III. George'un göndermiş olduğu mektubu sundu ve elçiliği hakkında da şifahen bilgi vererek görevini tamamladı. İngiliz kralının ve hükümetinin belirttiği gibi Yusuf Agâh çok başarılı bir elçi idi ve aynı zamanda her iki ülkenin ilişkilerinin pekiştirilmesinde önemli katkılarda bulunmuştu.[48]

Mahmud Raif Efendi'nin mezar taşı, Ayrılıkçeşmesi Mezarlığı, Kadıköy.

Bu bilgiler ışığında özetlersek, Osmanlı devleti, geç de olsa sürekli diplomasiye geçmek, ikamet elçiliklerini kurmak, milletlerarası diplomasi usullerine uymak, dünya ve özellikle de Avrupa dengesinde meydana gelen değişiklikleri yakından takip edip bunlardan yararlanmayı bilmek zorundaydı. Yusuf Agâh'ın elçiliği başta olmak üzere daimi ikamet elçilerinden amaçlanan görev, beklentiler ve hizmetler şöyledir:

a) Babıâli'yi diplomatik olarak en iyi şekilde temsil ederek mutad elçilik işlerini yürütmek.

b) Maiyet memurlarının görgü ve bilgilerini artırarak bunları hem Osmanlı bürokrasisinde kullanmak hem de geleceğin Osmanlı hariciyesine eleman yetiştirmek.

c) Batılıların Osmanlı ülkesinde uyguladıkları gibi, bulundukları ülkelerdeki Osmanlı tebaası tacirlerin haklarını korumak.

d) Osmanlı devletinin hizmetinde çalıştırılmak üzere, bulundukları ülke ve diğer Avrupa ülkelerindeki uzman mühendisler ve askeri teknisyenleri tedarik etmek.

e) Osmanlı donanması ve kara ordusunda kullanılmak için gerekli hammaddeyi sağlamak.

f) Bulundukları ülkedeki ve Avrupa'daki gelişmeleri gözlemek ve bunları rapor etmek.

g) Bulundukları ülkedeki ve Avrupa'daki basını yakından takip ederek, haberlerin ve söylentilerin çevirilerini düzenli olarak İstanbul'a göndermek.

h) Olaylar ve gelişmelerle ilgili kendi görüş ve düşüncelerini iletmek.

i) Atandıkları ülkenin idari, mali, askeri, siyasi, sosyal, kültürel sistem ve kurumlarını incelemek.

j) Bulundukları ülkenin eğitim sistemleri, teknik ve bilimsel seviyeleri hakkında fikir edinerek bu konuda kısa bilgiler vermek.

k) Bulundukları ülkenin endüstri, ulaşım, imar ve iskân, ticaret ve tarım politikalarını incelemek.

l) Bulundukları ülkenin dilini öğrenmekle birlikte milletlerarası diplomasi dili olan Fransızcayı öğrenmek.

m) Bulundukları ülkedeki diğer misyon şefleriyle ilişkiye geçerek Osmanlı devletinin dış dünyaya tam olarak açılmasını sağlamak ve onların Türkiye aleyhindeki propagandalarını çürütmek için karşı tezler üretmek.

n) Bulundukları ülkedeki, dost devletlerin misyon şefleriyle ilişkiye geçerek onlar arasında arabuluculuk girişiminde bulunmak, Osmanlı devleti ile dost devletler lehine politikalar üretmek.

o) Babıâli'nin izlemiş olduğu harici ve dahili politikalar hakkında gerektiğinde tenkit ve uyarı babında görüş ve düşüncelerini iletmek.

ö) Müslüman maiyet memurlarına, diplomasi dili olan Fransızcaya dair risaleler yazdırarak bizzat Sultan'a takdim edilmek üzere göndermek.

p) Elçinin veya maiyet memurlarından birine yolculuklarına, bulundukları ülkenin siyasi, askeri, idari, mali, sosyoekonomik ve kültürel sistem ve kurumları ile hatta başkentlerine dair edindikleri bilgi ve tecrübelerini toplu olarak gösteren sefaretname hazırlatmak.

Kısaca Yusuf Agâh bu bahsedilen görevleri, beklentileri ve hizmetleri gerçekleştirmeyi başaran ikamet elçileri içinde ilk ve tek olması dolayısıyla önemli bir şahsiyettir. Zira Yusuf Agâh'dan sonraki ikamet elçilerimiz yukarıda saydığımız yükümlülük ve faaliyetlerden sadece bazılarını gerçekleştirebilmişlerdir. Ayrıca Yusuf Agâh'ın elçiliğine ait raporlar bizzat, Babıâli tarafından toplu olarak bir deftere kaydedilmiştir. Bu raporları sultan da bizzat okuyarak raporlardaki bazı konular hakkında yetkililerle görüşmek istediğine dair derkenarlar düşmüştür.[49]

Bu durum sultan başta olmak üzere Osmanlı devlet erkânının ilk ikamet elçisinin her türlü faaliyetlerini yakından takip ettiklerini, ikamet elçiliğinden beklenen amaçların çok büyük olduğunu ispatlar.

Yusuf Agâh'ın Londra'da Osmanlı devletini başarılı bir diplomat olarak temsil etmesinin yararlarını ve önemini gören Babıâli, Avrupa'daki diğer önemli merkezler olan Paris, Berlin ve Viyana'da da ikamet elçiliklerinin daha fazla sürüncemede kalmadan açılmasına hız vermiştir. Yusuf Agâh'ın Londra elçiliği için hazırlanan ve yapılan her türlü işlemler, yani maiyet memurlarının atanması, elçiliğin aylık, harcırah ve diğer masrafları, elçiyle gönderilecek hediyeler ve yazışma usulleri, yeni merkezlerde açılacak olan elçilikler için model olarak kullanılmıştır.[50] Bunlara ilaveten, Londra elçiliğinde sırkâtibi olan Mahmud Raif Efendi'nin, Yusuf Agâh Efendi adına Fransızca olarak yazdığı sefaretname Türk diplomasi tarihi ve Türk kültür tarihi açısından çok önemli bir yer işgal eder. Zira bu bir Türk'ün Osmanlı devlet adamı ve diplomatı olarak Batı lisanıyla yazdığı ilk eserdir.[51] Ayrıca Mahmud Raif'in Osmanlı kurumları hakkında Fransızca yazdığı diğer eseri de, hem Osmanlı erkânına, yapılması gelen yenilikleri göstermek hem de Batılılara Osmanlı kurumlarını tanıtmak amacıyla basılan ilk eser olması sebebiyle önem arz eder. Öte yandan Mahmud Raif 1800-1805 yılları arasında beş yıl gibi uzun süre reisülküttablık yaptı. Söz konusu görevde bu derece uzun bir süre bulunmak önemli bir başarı olup devlet erkânından pek azı bunu sağlayabilmiştir.[52] Bu olay bize Babıâli'nin ikamet elçilikleri kurmak suretiyle elde etmek istediği hedeflerin en önemlilerinden birini gerçekleştirmiş olduğunu göstermektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi Yusuf Agâh ilk ikamet elçisi olması sebebiyle birçok görev, hizmet ve işlerle bizzat ilgilenmiştir. Elbette bu işleri yürütürken Babıâli ile koordineli çalışmıştır. Ancak o zamanın posta ve ulaşım şartları göz önüne alındığında acil kararlar vermesi durumunda Yusuf Agâh kendi inisiyatifini, Osmanlı devleti'nin çıkarlarını gözeterek Osmanlı yasalarına ve devletler arası cari hukuk kurallarını gözeterek kullanırdı.[53] Babıâli'nin bu elcilikle gerçekleştirmek istediği diğer bir husus da yabancı elçilik heyetlerine "tayinat" adı altında verilen maddi desteği kaldırmaya yöneliktir. Yusuf Agâh yola çıkmadan önce kendisine, herhangi bir şekilde yolculuk için İngilizler tarafından para teklif edilirse, bunu kabul etmemesi bildirildi. Bu ise Babıâli'nin 1794 yılında yabancı heyetlere verdiği tayinatı kaldırmak için bir neden göstererek onların tepkilerini en aza indirmek içindi. Bu girişim de kısmen başarılı olunmuştur.[54]

Tabii ki bu işleri başarmak için iyi bir ekibe sahip olmak gerekliydi. Nitekim Mahmud Raif her alanda elçinin baş danışmanı ve yardımcısıydı ve o, Yusuf Agâh'ın bu başarısında birinci derecede katkıda bulunan şahsiyettir. Bunu elçi adına yazdığı sefaretname ile göstermiştir. Bu sefaretnameye

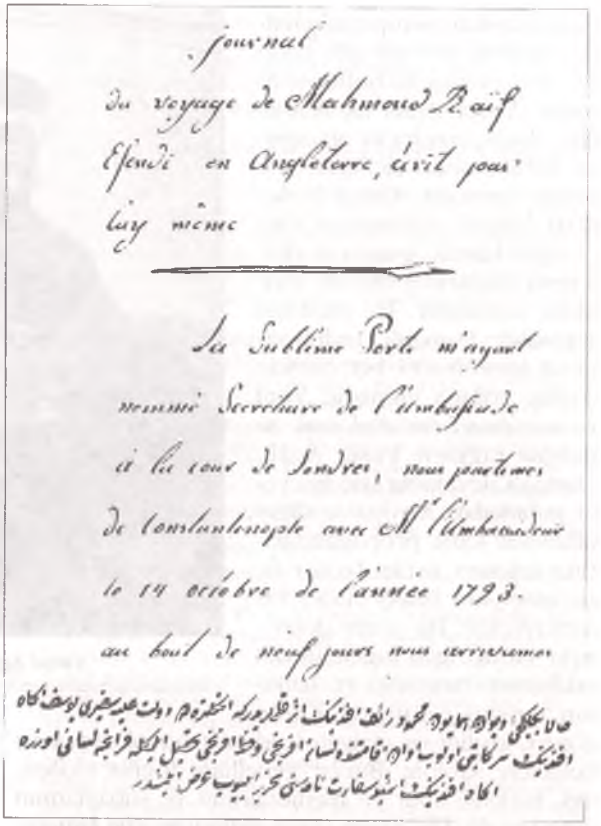
Journal
du Voyage de Mahmoud Raif
Effendi en Angleterre, écrit par
luy même

La Sublime Porte m'ayant
nommé Secretaire de l'Ambassade
à la cour de Londres, nous partimes
de Constantinople avec M^r l'Ambassadeur
le 14 octobre de l'année 1793.
au bout de neuf jours nous arrivames

İngiliz Mahmud Raif Efendi'nin Fransızca kaleme aldığı *Journal du Voyage de Mahmoud Raif Effendi en Angleterre, écrit par luy même* (1793-1796).
TSM III. Ahmed Kütüphanesi, no. 3707

ilaveten Fransızca öğrendiğine dair, elçilikte bulunan diğer arkadaşları Mehmed Derviş ve Mehmed Tahir ile beraber, birer Fransızca risaleleri sultana gönderilmiştir. Bunun mukabilinde sultan kendilerini maddi olarak ödüllendirmiştir.[55] Elçilik baş tercümanı olan Emanuel Persiani, İtalya'da eğitimini tamamladıktan sonra tercüman sıfatıyla baş tercümanlık dairesinde çalışıyordu. Persiani Türkçe, Arapça, Farsça ve Rumca gibi doğu dillerinin yanında Latince, Fransızca, İtalyanca ve İngilizce biliyordu. Osmanlı tarihinin bu devrelerinde ender rastlanan sadık bir Osmanlı bürokratı idi.[56]

Kısaca özetlersek, Yusuf Agâh'ın elçiliği Osmanlı devletinin yeniden yapılanması devrine rastladığı için büyük önem arz eder. Zira bu dönemde Osmanlı devlet adamları, başta sultan olmak üzere, devletin bütün kurum ve sistemlerinde köklü ve kalıcı ıslahat yapmaya başlamıştır. Bu ıslahatı yaparken Babıâli, gelişmiş Avrupa devletlerini kendisi için model seçmişti. Bunun için yapılan işlerde süreklilik şarttı ve geri dönülmeyecek askeri, siyasi, idari, mali ve diplomatik icraatlara başlanıldı. Bunları başarabilmenin sırrı ise, diplomatik alandaki yenilik olan ikamet elçiliklerin kurulması ve Avrupa ülkeleri arasında geçerli mütekabiliyeti esas alan diplomasi kurallarının benimsenmesidir. Bunları Os-

manlı devleti Avrupa ülkelerine nazaran 340 yıl gibi uzun bir süre sonra kabullenebilmiştir. Yusuf Agâh ilk ikamet elçi olarak Londra'ya atanmıştır. Babıâli onun elçiliğine çok önem vermiştir. Onun Londra'da başarılı olmasından sonra diğer büyük Avrupa devletlerinin başkentlerine de elçilikler açılmıştır. Bu elçiliğin sayesinde Osmanlı devleti tayinat meselesini bir ölçüde çözme yoluna gitmiştir. Yeni ve tecrübesiz bir diplomat olmasına rağmen Yusuf Agâh, Osmanlı devletinin izlediği yeni politikaları Avrupa'da diğer ülkelerin karşı propagandalarına rağmen üstün başarı ile savunmasını bilen ender bir hariciyecidir. Bu görev dolayısıyla Yusuf Agâh İngiliz devlet erkânının, basınının ve halkının ilgisini çekmiştir. Onun görevi, kişiliği ve maiyeti hakkında birçok rapor ve belgelere sahibiz. Bunlar genellikle İngiliz elçilerinin, hariciye amir ve memurlarının ve subaylarının raporları ile *The Times*, *True Briton* ve *The London Gazzette*'dir. Bunun yanında Yusuf Agâh'ın Londra'da edindiği bilgi, gözlem ve tecrübelerini Babıâli'ye gönderdiği raporlarında bulmaktayız. Hem İngiliz kaynakları hem de Türk kaynakları Yusuf Agâh'ın görevini tam olarak yerine getiren ve Türk-İngiliz ilişkilerinin pekiştirilmesinde önemli ölçüde rol oynayan bir elçi olduğunda hemfikirdirler. Bundan önemlisi bu elçilik Babıâli'nin yeni izlemeye başladığı politikaların doğru seyirde olduğu hakkında bir fikir edinmesini sağlamıştır. ■

Yusuf Agâh Efendi

1. Ebubekir Ratib Efendi'nin sefaretnamesi ve takrirlerinden III. Selim'in Nizam-ı Cedit ıslahatlarını yaparken nasıl yararlandığına dair yapılan araştırmalar şunlardır: J. M. Stein, "Habsburg Financial Institutions Presented as a Model for the Ottoman Empire in the Sefaretname of Ebu Bekir Efendi", *CIEPO Colloque* (Viyana, 26-30 Eylül 1983), 233-50 ve "An Eighteenth-Century Ottoman Observers the West: Ebu Bekir Ratip Efendi Reports on the Habsburg System of the Roads and Posts", *AO*, 10 (1985 [1987]), 219-312; C. Bilim, "Ebubekir Ratib Efendi, Nemce Sefaretnamesi", *Belleten*, 54 (1990), 261-95; E. Z. Karal, "Ebu Bekir Ratib Efendi'nin 'Nizam-ı Cedit' Islahatında Rolü", *V. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-17 Nisan 1956: Kongreye Sunulan Tebliğler* (Ankara, 1960), 347-355.
2. M. A. Yalçınkaya, *The First Permanent Ottoman-Turkish Embassy in Europe: The Embassy of Yusuf Agâh Efendi to London (1793-1797)* (Basılmamış doktora tezi, Birmingham Üniversitesi, 1993) ve M. A. Yalçınkaya, "Mahmud Raif Efendi as the Chief Secretary of Yusuf Agâh Efendi, the first Permanent Ottoman Turkish Ambassador to London (1793-1797)", *OTAM*, 5 (1994), 385-434; E. Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçilerinin Kuruluşu İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*, (Ankara, 1968); T. Naff, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III 1789-1807", *JAOS*, 83 (1963), 295-315 ve *Ottoman Diplomacy and the Great European Powers, 1789-1802* (Basılmamış doktora tezi, Californıa Üniversitesi, 1961); E. Z. Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları -Nizam-ı Cedit- 1789-1807* (Ankara, 1946) ve S. Shaw, *Between Old and New The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807* (Massachussets, 1971).
3. Ortaçağlar ve 1450 ve 1500 yılları arasında Avrupa devletlerinin ve Papalık'ın izlediği genel dış politikalar hakkında bkz. R. B. Mowat, *A History of European Diplomacy 1451-1789* (London 1928), 1-6.
4. Mowat, *age*, 5.
5. Mowat, *age*, 6 ve Yalçınkaya, *agm*, 393.
6. Yalçınkaya, *age*, 1-3; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı* (Ankara, 1984), 268-270; B. Spuler, *Die Europaishe Diplomatie in Constantinopel* (Braslau, 1935), 46. Kanuni devrinden 1302 (1886/87) yılına kadarki yabancı ülke elçi ve temsilcilerinin adları ve süreleri için bkz. *Salname-i Nezaret-i Hariciye* (İstanbul, 1302), 430-490.
7. Osmanlı devletinin elçilikleri ve onların raporları hakkındaki genel çalışmalar için bkz. F. R. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri* (yayımlayan ve tamamlayan B. S. Baykal, Ankara, 1987), 19 ve Yalçınkaya, *age*, 2. Bilinen ilk sefaret takririni, elçi olarak 1495 yılında Viyana'ya gönderilen Hacı Zağanos adındaki bir çavuş yazmıştır. Bu elçi ve raporu için bkz. G. Karamuk, "Hacı Zağanos'un Elçilik Raporu", *Belleten*, 56/216 (1992), 391-403.
8. Bunlar arasında Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa'da yaptığı elçiliğin Osmanlı devleti üzerindeki tesiri inkâr edilemeyecek kadar önemlidir. Onun *Fransa Sefaretnamesi* ve elçiliğinin Osmanlılar üzerindeki tesirleri Göçek tarafından detaylı olarak tartışılmıştır. Bakınız F. M. Göçek, *East Encounters West France and Ottoman Empire in the Eighteenth Century* (New York, 1987).
9. Yalçınkaya, *age*, 1-2.
10. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, tertib-i cedid, c. VI (İstanbul, 1303), 73-74.
11. Maiyet memurları ve onların maaş ve harcırahları hakkındaki bilgiler için bkz. Name-i Hümayun Defteri 9, varak 302, Maliyeden Müdevver Defterleri, Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi (DBŞM) no. 6133 "İngiltere'ye elçi tayin edilen Yusuf Agâh Efendi'nin takrirlerinin sureti 1207-1217" koleksiyon yazılar, varak 14, 16 ve 17; Ahmed Vasıf, *Tarih-i Mehasinü'l-asar ve Hakayıkü'l-ahbar*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar no. 5978, 186; Cevdet, *Tarih*, VI, 74 ve Karal, *Selim III*, 176. Vasıf kendi devrinin bahsettiğimiz arşiv belgelerini doğrudan kullanmıştır. Cevdet bu bilgileri Vasıf'tan ve Karal da Cevdet'ten almıştır. Cevdet, Vasıf'tan maaş ve harcırah tutarlarını eksik naklettiğini.
12. Cevdet, *Tarih*, VI, 73-74.
13. Bu bilgileri Ainslie'nin dışişleri bakanı Lord Grenville'ye göndermiş olduğu rapordan öğreniyoruz. Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/14 no. 17, 10 Temmuz 1793.
14. İkamet elçiliğinin kurulması hakkında yapılan görüşmeler ve onların tutanakları ve heyettekilerin adları için bkz. BBA HH 15090A Mükâleme Mazbatası 4 Zilhicce 1207. Bu belge Karal tarafından yayımlandı, bkz. Karal, *Selim III*, 190-198. Ayrıca İngiliz elçisi Ainslie de bu görüşmeler hakkında bilgi vermektedir bkz. Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/14 no. 18, 25 Temmuz 1793. Burada Ainslie görüşmenin tarihi ve yeri hakkında şu önemli bilgiyi net olarak verir: "My announced Conference took place the 13th Instant at Bebek, one of the Sultan's Pleasure Houses situated on this canal..." Naff ve Kuran bu görüşmelerin 10 Temmuz 1793'te yapıldığını belirtirler, fakat hem Ainslie'nin 25 Temmuz 1793'teki raporu, hem de mükâleme mazbatasında belirtilen 4 Zilhicce 1207 tarihi bu toplantının 13 Temmuz 1793'te yapıldığını kesinlikle ispatlar. Ayrıca bkz. Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/14 no. 23, 10 Ekim 1793 tarihli belgede bu toplantının 13 Temmuz'da yapıldığını yazar. Ainslie kısaca şöyle ifa-

de eder: "... my Report of the Affairs at our Conference of the Thirteenth of July..." Cevdet bu mazbatayı özet olarak eserinde kullanmıştır. Cevdet, *Tarih*, VI, 213-215.

15. Yusuf Agâh'ın elçi olarak atanmasının tarihini Ainslie'nin raporunda bulmaktayız. Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/14 no:18, 25 Temmuz 1793.
16. Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/14 no. 18, 25 Temmuz 1793.
17. Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/14 no. 19, 10 Ağustos 1793.
18. Ainslie'nin raporları arasında bu hazırlıklar hakkında kısa fakat önemli bilgiler verilmektedir. Mehmed Rasid Efendi'den Ainslie'ye, PRO FO 78/14, 11 Ekim 1793. Ayrıca bkz. Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/14 no. 23, 10 Ekim 1793 ve no. 24, 25 Ekim 1793. Yusuf Agâh'ın elçiliği için yapılan hazırlıklar birçok tarihçinin ilgisini çekmiştir, bundan dolayı bunlar hakkında arşiv malzemesi ve tetkiklerin tahlilleri için bkz. Yalçınkaya, *age*, 39-40.
19. Maiyet memurlarının atanmaları hakkında geniş bilgi için bkz. Yalçınkaya, *age*, 36-37 ve 40-41.
20. Yusuf Agâh'ın Londra'ya yolculuğu hakkında İngiliz ve Türk kaynakları geniş bilgi vermektedir. Ainslie'den Grenville, PRO FO 78/14 no. 24, 25 Ekim 1793 ve Mahmud Raif Efendi, *Journal du Voyage de Mahmoud Raif Efendi en Angleterre écrit par lui même*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kütüphanesi Yazma no. 3707, 1. Mahmud Raif'in bu eseri hakkında detaylı bilgi ve İngilizce çevirisi yukarıda adı geçen makalemizde vardır. Kısmi olarak Türkçeye çevirisi için bkz. "Bir Osmanlı Gözlemcinin İngiliz Siyasal Sistemine Bakışı", çev. C. Fıkırkoca, *Tarih ve Toplum*, S. 10 (1984), 65-67. Bu yolculuğun tahlili çalışması için bkz. Yalçınkaya, *agm*, 405-409.
21. Yusuf Agâh'ın yakın arkadaşı olan Darphane Amiri Ebubekir'e yazdığı mektupta yolculuktan bahsetmektedir. Bu mektup CH 4714'dedir, fakat belge çok tahrip olmuştur, ayrıca sonuna doğru bir bölümü yırtılmıştır. Bu şahıs için bkz. Mustafa Necib Efendi, *Tarih-i Mustafa Necib: Vaka-i Selimiye* (İstanbul, 1280), 37-38. Mahmud Raif, *Journal*, 2-6.
22. Eden, raporlarının birinde Yusuf Agâh'tan bahseder. Eden'den Grenville'ye, PRO FO 7/35 no. 72, 28 Kasım.
23. Mahmud Raif, *Journal*, 8-14, CH 4714. Yusuf Agâh Viyana'dan Londra'ya kadar olan yolculuk hakkında şunlar söyler: "Yolcı yolda gerek mufadını pişnihad-ı fuad iderek ve geceyi gündüze katarak bir yerde durmıyarak yemin ve yesare saymıyarak vehamet ve semerine bakmıyarak rehber-i tevfik-i Hüda ve tevcihat-ı seniye-i evliya-yı ni'am ile tuglarımız yoldan tayy-ı arz sırrı hasıl ve on beş günde sahil-i Bahr-i Muhit'de vaki' Ostend nam kalaya vasıl olduk. İngiltere adasına mürura lazım gelan sefinenin tedarikiyle bunda üç gün ikamet ve rükub-ı sefineye himmet olunub... mah-ı cemaziyelevvelinin on yedinci Sebte günü ki şühur-ı rumiyeden mah-ı kânunievvelin onı ve erbainin ibtidası güni idi kurklar himmetiyle makarr-ı kral-ı haşmet-i ihtifal olan Londra sehrine vasıl ve bir mükellef lostoryasına nazil..."
24. Türk ve İngiliz kaynaklarına göre Yusuf Agâh'ın Londra'ya varışı ve ilk günlerdeki faaliyeteri için bkz. Yalçınkaya, *age*, 46-50. Bu mektup British Library, Oriental Collections, Add. 21,561 yerde muhafaza edilmektedir. Fransızca çevirisi de bu mektupla beraberdir. Güven mektubu bir sayfa ve neshi divanidir.
25. Yusuf Agâh'ın hediyeleri sunması sırasındaki tören birçok araştırmacının ilgisini çekerek çeşitli yayınlar yapılmıştır. Bunlar hakkındaki arşiv malzemesi ve tetkiklerin tahlilleri için bkz. Yalçınkaya, *age*, 134-136.
26. Yusuf Agâh hakkında geniş bilgi için bkz. Yalçınkaya, *age*, 29-30.
27. Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/14 no. 19, 10 Ağustos 1793.
28. Eden'den Grenville'ye, PRO FO 7/35 no. 72, 28 Kasım 1793.
29. General Smith'den Grenville'ye, PRO FO 78/14, 21 Aralık 1793.
30. *The London Gazzete*, 11 Ocak 1794 ve *The Times*, 13 Ocak 1794.
31. *The Times*, 16 Ocak 1794.
32. *The Times*, 1, 21 ve 23 Eylül 1793.
33. *The Times*, 26 Aralık 1793.
34. *The Times*, 26 Aralık 1793 ve 4 Ocak 1794.
35. *The Times*, 17 Aralık 1794.
36. Bu bilgiyi Yusuf Agâh'ın raporundan takip edelim: "Bu abd-i aciz bazı kere yüz kurusı komedye ve opera seyirlerinde sarf ider ... Yusuf Agâh Efendi, *Havadisname-i İngiltere*, 15b, belge 16.
37. Yusuf Agâh raporunda İsveç elçisi ile bir görüşmelerini şöyle dile getirir: "Mukeddema Dersaadette mukim iken bu defa bu tarafa vürud iden İsveç ilçisi dahi resmen Kral cenablarıyla mülakat eyledikten sonra ziyaretimize gelüb..." Yusuf Agâh Efendi, *Havadisname-i İngiltere*, 19b, belge 35.
38. Yusuf Agâh Efendi, *Havadisname-i İngiltere*, 20b-21a, belge 38.
39. Yusuf Agâh Efendi, *Havadisname-i İngiltere*, 15a, belge 11 ve 16a, belge 20.
40. Yusuf Agâh, Dallaway ile Norfolk Dükünün Oxford'a verdiği akşam yemeğinde tanışmıştır. *The Times*, 30 Ocak 1794. Dallaway, İngiltere'ye döndükten sonra İstanbul ile Batı Anadolu kıyılarını anlatan bir eser bırakmıştır bkz. J. Dallaway, *Constantinople, Ancient Modern with Excursions to the Shores and the Islands of the Archipelago and to the Troad* (London, 1797).
41. Yusuf Agâh Efendi, *Havadisname-i İngiltere*, 18a, belge 28.
42. İngiliz ve Türk kaynakları değerlendirilerek Jackson'ın atanması ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Yalçınkaya, *age*, 95-99.
43. Yusuf Agâh Efendi, *Havadisname-i İngiltere*, 15a, belge 10.
44. Grenville'nin Pitt hükümetinin dış politikasına yaptığı tesir hakkında bkz. E. D. Adams, *The Influence of Grenville on Pitt's Foreign Policy 1787-1798* (Washington, 1904) ve M. Duffy, "Pitt, Grenville and the Control of British Foreign Policy in the 1790s", *Knights Errant and True Englishmen: British Foreign Policy 1600-1800*. J. Black tarafından yayımlandı (Edinburgh, 1989), 151-177.
45. Bu terimlerin çeşitli kullanış biçimleri için bkz. Yusuf Agâh Efendi, *Havadisname-i İngiltere*, 1b, belge 1; 3a-b, belge 24,36,37; 4a-b, belge 47,49; 5a, belge 57,61; 8a-b, belge 105, 119; 11a, belge 153; 14a-b, belge 2,9; 15a-b, belge 10,11,13; 16a, belge 17,18; 17a, belge 23,25; 18b, 30,32; 19b, 34.
46. Yusuf Agâh'ın sosyal faaliyetleri ve elçiliğinin sona erdirilmesine dair geniş malumat için bkz. Yalçınkaya, *age*, 136-139 ve 145-146. Uluslararasında bir elçiliğin sona erdirilmesine dair muhtelif sebepler için bkz. E. Satow, *A Guide to Diplomatic Practice*, c. I (Londra, 1922), 176-181.
47. İsmail Ferruh'un Londra'ya atanması ve buna dair yazışmaların geniş analizi için bkz. Yalçınkaya, *age*, 146. İsmail Ferruh'un elçi olarak atanması hakkında İngiliz Maslahatgüzarı Smith de bilgi verir. Smith'den Grenville, PRO FO 78/17 no:21 1 Kasım 1796. Ayrıca Gurre-i Ca. 1211 (2 Kasım 1796) tarihli HH 10823'de bu atanma ile ilgilidir: "Zahire Anbarı Emini İsmail Ferruh Efendi kulları tarik-i hâcegâne idhal ve paye ihsanıyla muma ileyh Agâh Efendi kulları verine İngiltere elçisi tayin olunduğına..." İsmail Ferruh'un İstanbul'dan ayrılışı hakkında Smith'in raporu vardır. Smith'den Grenville'ye, PRO FO 78/18 no. 6, 10 Nisan 1797. Babıâli'nin Yusuf Agâh'a gönderdiği talimat Yusuf Agâh'ın elçiliği ile ilgili belgelerin koleksiyonu olan *Havadisname-i İngiltere*'dedir. Yusuf Agâh Efendi, *Havadisname-i İngiltere*, Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, no. 840, varak 22a, belge 41.
48. Yalçınkaya, *age*, 146-150.
49. Yusuf Agâh Efendi, *Havadisname-i İngiltere*, 14b, belge 6, 7 ve 8. Burada belge 6 iyi bir örnektir: "Benim vezirim evrakı ben mütalaa eyliyeyim siz bugün saat yedide Reis Efendiyi alub Topkapu'ya gelesiz söyliyelim deyü hatt-ı hümayun - sevket makrun-ı keşide kılınmıstır".
50. CH 5706. Bu belge tarihsiz olmasına rağmen 1211 Hicri (1796 sonu ve 1797 başları) yılına ait olmalıdır. Yalçınkaya, *age*, 186.
51. Bu eser hakkında daha geniş bilgi ve İngilizce çevirisi için bkz. Yalçınkaya, *agm*, 422-434. Diğer sefaretnameler gibi bu sefaretnamenin detaylı analizi için bkz. M. A. Yalçınkaya, "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri", *OTAM*, 7 (Bu sayıda yayımlanacak).
52. Bu eser hakkında 1994 yılına kadar yapılan çalışmalar için bkz. Yalçınkaya, *agm* ve ayrıca bkz. K. Beydilli-İ. Şahin, *Mahmud Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid'e Dair Eseri* (TTK tarafından yayımlanacaktır).
53. İngiliz-Türk kaynakları ve o zamanın uluslararası hukuk kuralları ışığında ilk ikamet elçiliğinin idari işlerinin yürütülmesi hakkında bkz. Yalçınkaya, *age*, 51-54.
54. Cevdet, *Tarih*, VI, 106-107. Cevdet burada Yusuf Agâh'ın tayinat almaması hakkında uyarıldığını belirtir: "Bundan akdem taraf-ı Devlet-i Aliye'den sefaretle İngiltere'ye gönderilen Yusuf Agâh Efendi'ye İngiltereli tarafından ta'yin teklif etdiği halde kabul etmemesi husus-ı hîn-i azimetinde telkin ve tenbih olunmuştu".
55. Elçilikte bulunan genç Türk öğrencilerinin faaliyetleri hakkında bilgi veren belgeler için bkz. AES III, 4903 ve bu belgelerin tahlili için: Yalçınkaya, *age*, 139-40.
56. Persaini hakkında geniş bilgi için bkz. Yalçınkaya, *age*, 30.

TARİH BİLİMİNDE TARİH BİLİNCİNİN YERİ

DR. AYHAN BIÇAK*

Bilim olarak tarihte bilinç, iki temel görev üstlenir: İlki bir insan yeteneği olarak, bütün insan eylemlerinin temelinde yer almasıdır. İkincisi, tarihçinin kendi uğraşısını sorgulamasıdır. İlki, tarih olayını hem yapmak hem de anlamak için gerekliyken, ikincisi, tarih bilinci ifadesi altında, tarihçinin, tarih bilimini sorgulamasıyla ilişkilidir. Bu çalışmada, ikincisinden başlayarak sorunun çeşitli boyutları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Tarih bilimi, konusu gereği, sürekli geçmişi sorgular. Şimdi, geçmiş olmadan anlaşılmadığı gibi, olamamaktadır da. Tarih araştırmaları da büyük ölçüde şimdinin sorularından kalkılarak yapılmaktadır. Tarihçinin tutumunda, hiçbir zaman, geçmiş şimdiye tercih edilmeyecektir. O sadece bir bilim adamı olarak, şimdideki çeşitli sorunların ortaya çıkış ve gelişme boyutlarını göstermekle yükümlüdür. Bilim olarak tarih ve tarihçi belli bir topluma ve belli bir zamana bağlı olarak geçmişi konu edindiklerinden, geçmiş değerlendirmeleri şimdiden koparılamaz. Ayrıca geçmiş araştırmaları gelecek için de gerekli olduğundan sürekli gelişen ve değişen toplum kendine yeni değerler bulmak zorundadır. Ancak yeni değerler eski malzeme kullanılarak elde edildiğinden tarihe bağlı kalınmaktadır; bu noktada tarih bilinci kendini açığa çıkarmaktadır. Gelecek ile geçmiş arasında köprünün kurulması gerekir.

Bilim olarak tarihte, bilinç, tarihçinin kendi uğraşısını sorgulamasıyla ortaya çıkar. Tarihin tarihi süresince, tarih araştırmaları hangi bakış açılarıyla yapılmıştır? Kendi gününde, tarih alanı nasıl araştırılır? Araştırma yapan disiplinin nitelikleri nedir? Bilim midir? Bilimse, ne türden bilgi sunmaktadır? Bilim değilse, niçin değildir? Araştırmalarında kullandığı yöntem nedir? Yöntem, tek mi yoksa çok mudur? Yöntem yeterli midir, yetersiz midir? Ortaya konulan bilgilere güven var mıdır? Sonuçlar toplum üzerinde ne türden etkide bulunur? Bu ve benzeri çeşitli sorularla ortaya konan tarih bilimi sorunlarını, Collingwood dört başlık -tarihin yapısı, nesnesi, yöntemi ve değeri- altında toplamış ve her tarihçinin bunlar üzerinde düşünmesi gerektiğini belirtmiştir (Bkz. Collingwood, 26-29). Tarih biliminin kuruluş ve gelişme seyrine yönelik ve büyük ölçüde tarih felsefecilerinin sorunları gibi gözükse de, iş başındaki tarihçi, mesleki bilinci gereği, bu türden sorular üzerinde düşünmelidir. Konuya yaklaşım, konunun toplum açısından önemi, genel dünya görüşünü temellendirmek için güvenilir destek arayışları, tarihçinin bilim anlayışına büyük ölçüde bağlıdır. Çalışma alanının sorunlarının farkında olan tarihçi, çalışmalarında çok daha dikkatli davranacağından, ortaya koyduğu ürünler de güvenilir olur.

İnsanın oluşumunda ve gelişmesinde çok önemli bir yeri olan, tarihi araştırma konusu yapmak, efsanelerin ilk söylendiği dönemlere kadar geri gider. Köken efsaneleri topluma ihtiyaç duyduğu tarih unsurlarını sunmuştur. Efsaneler bu görevi, çok uzun zaman boyunca yerine getirmişlerdir. Efsaneler yapıları gereği ait oldukları toplumun ve kültürel sistemin niteliklerini konu edinmiş ve onları gerektiği gibi kullanmıştır. Günümüzde de kimi toplumlarda, tarihe duyulan ihtiyacı yine efsaneler karşılamaktadır. Tarihin geç dönemlerinde, eskiçağ medeniyetlerinde yıllıklar şeklinde yazılan tarihler, tarih yazıcılığının ilk örnekleridirler. Ege medeniyetinde tarih yazma, efsane ve yıllık geleneklerinin dışına çıkarak, çeşitli özellikler kazanmıştır. Tarih yazıcılığı eskiçağdan başlayarak günümüze kadar bir gelişme seyri içinde olmuştur.

Tarih araştırmalarının gelişimi ya da tarihin tarihi, entelektüel hayatın ve sosyal bilincin ölçüsü olan bilimsel merakın ve derinleşen hafızanın hikâyesidir (Bkz. Shotwell, 4) şeklindeki yaklaşım, sorunun önemini ortaya koymaktadır. Çünkü tarihin tarihi, bilim olarak tarihin, sahip olduğu niteliklerin belirlenmesinde yardımcı olmaktadır.

Herodotos, Thukidides, Polybios, İbn Haldun vb çok önemli tarihçilerin, tarihin gelişmesine büyük katkıları olmuştur. Tarihin bilim olarak kurulmasını 18. ile 19. yy tarihçileri sağlamışlardır. 18. yy'da yaşayan Vico bunlardan biridir. Vico tarih yönteminin ilkelerini dile getirme işine kendini vermiştir. Descartes'in ortaya koyduğu, Matematik temelli ve açık seçik bilgiyi çeşitli açılardan eleştirerek reddetmiştir. Tarihte planlar varsa, onların insana ait olduğunu belirtmiştir. Vico tarihsel süreci, insanların dil, gelenek, hukuk, hükümet vb dizgeleri kurup geliştirdiği bir süreç diye görmüştür; ya-

* Yrd. Doç. Dr., İÜ Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

ni tarihi insan topluluklarının ve onların kurumlarının tarihi olarak düşünmüştür. Vico'ya göre tarihçi genel olarak tarih bilgisinin nasıl olanaklı olduğu sorusunu yanıtladı mı, o zamana kadar çözülemeyen tarih sorunlarının çözümüne girilebilir. Tarih bilgisinin temellendirilmesinde, tarihi süreçte benzer dönemlerin olduğuna işaret etmiş, bunların döngüsel değil, sarmal olduğunu benimsemiştir (Bkz. Collingwood, 79- 82).

Vico tarihçinin tarih bilgisinde oynadığı rolü görmüş, onun eskiçağa olan önyargılı yüceltmelerden, kendi ulusuna olan hayranlığından, bilim adamı olarak kendini beğenmişlikten, köken hakkındaki yanılgılardan ve eskilerin kendilerine yakın dönemler hakkında sonrakilerden fazla bilgiye sahip olduğuna ilişkin düşüncelerden kurtulması gerektiği düşüncesini ileri sürmüştür. Vico'ya göre tarihçinin takınacağı tutum ile kullanabileceği malzemeler şunlardır: 1. Dilsel incelemenin tarihe nasıl ışık tutabileceğini göstermesi. 2. Mitolojinin kullanılması. 3. Rivayetler analiz edilerek ne demek istediklerinin ortaya çıkarılması. 4. İlkel zihniyetle tarihçinin kendi döneminin zihniyetinin karşılaştırılarak yorumlanması. (Bkz. Collingwood, 83-85) Görüldüğü gibi Vico, tarihin bilim olarak kurulmasında büyük katkı sağlamış, karşılaştırma ve eleştiri yöntemiyle tarih bilgisinin felsefi bilgi karşısında tutunarak kendine özgü bir araştırma alanı olduğunu göstermeye çalışmıştır.

19. yy'da tarih sorunlarının büyük kitleler tarafından benimsenmesi yanında, tarih konusunun nasıl işleneceği de büyük ölçüde ele alınmış ve önemli tartışmalar yapılmıştır. İlerleme fikri tarih ile birlikte aydınlanma anlayışının önemli bir sorunu olmuştur. İlerlemeye bağlı olarak ele alınan modern felsefenin temel kavramı akıl'ın tarihteki yeri incelenmiştir. Tarihin ne türden yasalara bağlı olduğu da konu edinilmiştir. Bütün bu çalışma alanları tarihe bakış açısını değiştirmiştir. Ayrıca tarih 19. yüzyıldaki doğa bilimine, özellikle de fiziğe benzer bir insan araştırmaları bilimi olarak kurulmak istenmiştir. Bu nedenle sözü edilen yüzyılda tarih yasaları aranmış ve bu konuda birçok tarih felsefesi ortaya konmuştur. 19. yüzyıldaki genel anlayış, tarih bilgisinin, doğa bilimleri bilgileri gibi *a priori* genelgeçer özellikler gösterdiği yahut göstermesi gerektiği yolunda birleşmiştir. Bu bilgi türünün tarihten çıkarılamayacağı yüzyılın sonunda Dilthey tarafından ortaya konmuştur. Tarihe bakış açısının değişmesinde büyük katkılar sağlayanlar arasında Hegel, Comte, Marx ve Dilthey ilk akla gelen en önemli tarih filozoflarıdırlar. Bunların çalışmalarında görülen tarih bilincinin, tarih biliminin gelişmesine büyük katkı sağladığı bilinir.

Tarih çalışmalarının önemini Hegel'in şu sözlerinden anlamak mümkündür. "Thukidides'de konuşmalarda, bu insanlar kendi halklarının, kendi kişiliklerinin ilkelerini, kendi törel ve ruhsal ilişki ve doğalarının olduğu kadar kendi siyasi ilişkilerinin bilincini, kendi amaçlarının ve eyleyiş tarzlarının ilkelerini dile dökmektedirler. Bu durumda tarih yazarına pek az şey kalır ya da hiçbir şey kalmaz. Onları konuşmaya bıraktığında da ortaya çıkan eğreti bir bilinç değil, kendi kültür ve bilinçleridir." (Bkz. Hegel 1991, 15) Hegel'e göre oluşan bilinç, tarihçiliğin konularını da belirler: "Bilinçleri bulanık halklar ya da onların bulanık tarihi, tarih biliminin konusu olamaz, en azından felsefî dünyatarihinin konusu değildir. Çünkü onun amacı, tarihdeki idenin bilgisidir; yani kendi ilkelerini bilincin ışığına, kendilerinin ne olduğunu, ne yaptıklarını bilmenin ışığına getirmiş halkların ruhları söz konusu burada." (Bkz. Hegel 1991, 12-13) Hegel'in ortaya koyduğu anlayış, toplumları belli bir hiyerarşi içine sürüklemiştir. Toplumlar, özellikle Avrupalılar kendilerinin üstünlüklerini, tarihi başarılarda aramışlar ve kendi toplumsal bilinçlerini, dünyadaki konumlarını meşrulaştırmanın yollarını büyük ölçüde tarih anlayışlarına yansıtmışlardır.

Tarihin bilim olarak kurulması da büyük ölçüde 19. yy'da gerçekleşmiştir. Özellikle doğa bilimine benzer bir bilim yapma çabaları onda fizik bilimi özelliklerinin aranmasına neden olmuştur. Bu tutum, tarih araştırmalarında bilimsel yaklaşımın önemini ortaya çıkarmıştır. Tartışılan önemli konular arasında, tarih bilgisinin ne tür bilgi olduğu ve yöntemi olmuştur. 19. yy'da başlayan tartışmalar, büyük ölçüde 20 yy'da da sürmüştür. Adı geçen yüzyıllardaki tarihe yaklaşımları Popper iki ana öbekte toplamıştır. Bu öbekleme tarih ve diğer kültür bilimlerinde başarılı sonuçlar elde edecek yöntemler hakkındaki görüşlere göre yapılmıştır. Öbeklerden biri, doğa bilimi yöntemlerinin kültür bilimlerinde de uygulanabileceğini ileri sürerek tarih bilgisinin özelliklerinin, doğa bilimleri gibi olacağını belirtmiştir. Diğer öbek ise, doğa ile kültür bilimlerinde ayrı yöntemlerin uygulanması gerektiğini; çünkü araştırılan alanların birbirinden çok farklı olduklarını ileri sürmüştür. Popper her iki öbeği de historisist kavramı çerçevesinde tartışmış ve bu kavramla, "tarihe dayalı tahminin, toplum bilimlerinin esas hedefi olduğunu ve bu hedefe, tarihin gelişiminin temelinde yatan ritimler ile modeller (Patterns), kanunlar ile trendler'in açığa çıkarılmasıyla varılabileceğini kabul eden bir yaklaşım tarzını" kastettiğini (Bkz. Popper, 31) belirtmiştir.

Doğa bilimi yönteminden yana olanlara göre, kültür bilimleri yöntemi, uzun vadeli tahmin yürütmeye elverişlidir. Çünkü tarih bilgisine gözleme dayalı bir temel bulunabilir. Toplum hareketlerini oluşturan tarih kanunları keşfedilebilir. Bu özellikler de, doğa ile kültür bilimleri arasında bir ortaklığın kurulacağına ilişkin düşünceye kanıt olarak sunulmuştur (Bkz. Popper, 2. Bölüm). Popper bu ayrımı ve tarih felsefelerinin bir özetini 1930'larda yapmıştır. Bu dönem sonrasında tarih felsefesi, tarih bilgisinin özellikleri üzerinde yoğunlaşmıştır.

Kültür bilimlerinde doğa bilimine ait yöntemin uygulanamayacağını savunanlar, tarihi oluşturan toplum hayatının kanunlarının, çağa ve topluma

göre süreklice değiştiklerini öne sürmüşlerdir. Bununla birlikte kanunmuş gibi gözüken bazı ilkelerin kısa süreli ve özel dönemlere ait olabilecekleri belirtilmiş, bunların genel tarih yasaları olamayacağı ve bütün insanlık için geçerliliklerinin bulunmayacağı da gösterilmiştir. Bu tarih felsefeleri, kültür ve doğa bilimlerinde önemli görevler yüklenen kavramların fazlaca değerlerinin olmadığı ve bu kavramların farklı kullanımlar kazandıklarını ileri sürmüşlerdir. Doğa bilimlerinde kullanılan kavramların tarihle ilgili olarak kullanılamayacağı, çünkü tarihte genellemenin zor olduğu, onun karmaşık bir yapı arz ettiği, tarihe dayalı tahmin yürütülemeyeceği, nesnelliğin tam sağlanamayacağı; bütünlük imkânının zorluğu, nicel yöntemlerin sökmediği gerekçeleri gösterilerek kültür bilimlerinin, doğa bilimlerinin seviyesine ulaşamayacakları belirtilmiştir (Bkz. Popper, 1.Bölüm). Bütün bu tartışmalar, tarih bilimi üzerine yoğunlaşan bilincin, tarih bilincinin doruklarına ulaştığının göstergesi olmuştur.

Tarihçinin bu sorunları görmesi ve uğraştığı alanı sağlam temellere oturtma çabası, tarih bilincinin somutlaşmasıdır.

* * *

Çok kısa özetlenen, tarihin bilim olma sorunları, Dilthey'in merkeze bilinci koymasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Dilthey'e göre bilinç, kültür bilimlerinin üzerine kurulduğu bir tabandır (Bkz. Dilthey, 214). Çünkü kültür bilimlerinin çalışma alanı olan kültür, insan ürünü olarak, onun özbilincinden kaynaklanır; ve özbilince katkıda bulunurlar (Bkz. Gadamer, 81). Bu durum, tarih bilgisinin, nesnelliği ve sağlıklılığı konusunda şüphelere neden olmaktadır. Çünkü insan kendini araştırırken, kendini nesne etmesi, kendi kendinden uzaklaşmasını gerektirir; bunu yapmak da çok zordur. Dilthey bu konuya ışık tutanlardan biridir. Dilthey'in "insanın kendine karşı aldığı özgür mesafe" dediği şey -yani insanın kendisi hakkında düşünebilme olanağı-, aslında bilginin bilimsel yöntemle nesnelleştirilmesiyle aynı anlama gelmez. Bilimsel yöntem, kendi açıklamasını gerektirir. Bu gereklilik de, her zaman bilinci ve kendi hakkında düşünmeyi zorunlu kılan "yaşam" ile, hayattan türeyen olanakların yalnızca biri olan "bilim" arasındaki bağıntıdan kaynaklanır (Bkz. Gadamer, 81). Bilinç bir yandan kültürü üretirken diğer yandan da onu nesnel hale getirme çabasındadır. Dilthey birbirlerinden çok farklı özel ifadelerin, jestlerin ve eylemlerin bütünlük içinde anlaşılmasını sağlayan bir sistem bilinciyle yaşanıldığını belirtmiş (Bkz. Hodges, 20), böylelikle farklılıkları düzen içinde değerlendirme imkânına sahip olunduğunu göstermiştir. Ancak kendi kendini belli bir düzen içinde nesnelleştirme çabasında büyük zorluklar çıkmaktadır. Kültür bilimlerinin kurulmasında büyük öneme sahip olan bu nokta, aynı zamanda, felsefenin en merkezi sorunlarından biri haline gelmiş olur (Bkz. Gadamer, 81).

Gadamer'e göre kültür bilimleri felsefenin bir sorunudur. Onlar "kesin bilim" fikrinin, mükemmel olmayan gerçekleşmeleri olarak kabul edilirse, oynayacakları hiçbir rol kalmaz. Çünkü kesin bilim düşüncesi, sözde "bilimsel" felsefenin, matematikselleştirilmiş doğa bilimleri anlayışını bilimsel norm olarak kabul etmesinden başka bir anlama gelmez; öyle olunca da felsefe, bilimlerin bir "yöntemi" olmaktan çıkar (Bkz. Gadamer, 85). Kültür bilimleri bu türden bilgi elde etme zorunda mıdır? Böyle bir çabaya girilmiş olmakla birlikte, sonuç alınamamıştır. Dolayısıyla kendi niteliklerini tanımlama yoluna gitmiştir.

Kültür bilimlerinin bağımsız bir bilme biçimi olduğu kabul edilirse, o zaman da felsefenin olanakları sorgulanmış olur (Bkz. Gadamer, 85). Bu sorgulama gereklidir, çünkü felsefenin tanımladığı bilgi türüne (*a priori*, zorunlu, değişmez ve genelgeçer), hiçbir zaman ulaşılamadığı gibi, felsefe, sözü edilen bilgiye yaklaşır gibi olanları da has evlatları ilan etmiş, diğerlerini önemsemez bir tavır takınmıştır. Kültür bilimlerinde ortaya çıkan sorun, belirli bir yöntemi tanımlamaktan ibaret değildir. Gadamer'e göre tümüyle değişik bir bilgi ve gerçeklik anlayışına varmaktır. Kültür bilimlerine gerçek bir temel sağlamanın yolu, bunları felsefeye dayandırmaya çalışmak, yani doğanın ve tarihin olanaklı kıldığı gerçeğin temelini araştırmaktır (Bkz. Gadamer, 85).

Konu edinilen şeylerin tam olarak bilinememesi yanında kültür alanında tarihi etkilerin önemli rol oynaması, tarih bilgisinin zayıflıklarının nedenleri arasındadır. Bu sorunların üstesinden gelme çabasındaki bilimin, kendini aşarak, nesnel ve tarihsel bilgiye ulaşma yetisi ve ayrıcalığı nereden kaynaklanmaktadır? Bu soruya Dilthey'in cevabı şöyledir: "Tarihsel alan ne denli nüfuz edilemez olursa olsun, bu yaşam, tarihsel bir tutum sahibi olabilmenin olanaklılığını tarihsel olarak anlama yeteneğine sahiptir. Tarih bilincinin yükselip hâkim olduğu günden bu yana hep yeni bir durumla karşı karşıyayız. Artık bu bilinç, gerçek yaşamın basit, sorgulamasız bir ifadesinden ibaret olmaktan çıkmıştır. Kendisine aktarılan her şeyi kendi yaşamı hakkında sahip olduğu anlayışın ölçüleriyle yargılayıp bu yolla geleneğin sürekliliğini sağlamaktan uzaklaşmıştır. Bu tarih bilinci, şimdi kendini, kendisiyle gelenek arasında iki yönlü, sorgulayıcı bir ilişkiye oturtmayı bilmektedir; kendisini, kendi aracılığıyla ve kendi tarihi yoluyla anlamaktadır. Tarihsel bilinç, bir özbilinç biçimidir." (Bkz. Gadamer, 90) Görüldüğü gibi, Gadamer'in aktardığı Dilthey'in cevabında, tarihsel bilginin nesnelliği ve bilgi olma özellikleri, kendini bilme süreci olan, bilinçte düğümlenmektedir.

Tarih nesnesini, tarihin içinden geldiğinden, uzaktan seçilen bir nesne değil, tarihi gerçekleştiren bilincin ve varlığın ortaya çıktığı bir merkez şeklinde tanımlayan Gadamer, tarihi özbilinç ya da tarih bilincini, felsefenin ebedi görevinin terk edilmesi değil, her zaman başlıca amaç olan gerçeğe ulaşmada başvurulan bir yol olarak göstermiştir. Ona göre, bilincin tarihi üretkenliğe açıla-

bilme sanısı, anlama ile dil arasındaki ilişkide açığa çıkmıştır (Bkz. Gadamer, 106). Tarih nesnesinin bu şekilde tanımlanması, onu anlama yollarının açılması şeklinde değerlendirilebilir. Çünkü bir bilinç ürünü bir başka bilinç ürünü tarafından doğruya yakın bir şekilde anlaşılabilir. Dilthey için tarih bilincinin işlevi, kendi göreliliğine karşı kazanılmış bir zaferi gerçekleştirmek ve nesnel bilgiyi bu alanda meşru hale getirmektir (Bkz. Gadamer, 89). Bu anlayışın ışığında çalışan Dilthey, sözü edilen bilinç türünün gelişmesine, tarih olayının ve bilgisinin oluşma şartlarının belirlenmesine büyük katkılar sağlamıştır. Onun katkılarını göz önüne bulunduran Gadamer şöyle yazmıştır: Tarih bilincinin doğuşu tüm Avrupa'yı ilgilendirmekle beraber, tarih bilincinin belirleyici bir rol oynadığı yer Almanya'dır; özellikle Dilthey'dir. (Bkz. Gadamer, 79)

Braudel'e göre, ister geçmiş, ister güncellik söz konusu olsun, insan bilimlerinin ortak metodolojisi açısından toplumsal zamanın çoğulluğu karşısında oluşacak bilinç vazgeçilemez niteliktedir (Bkz. Braudel, 53). Tarih biliminin dayanağı olan bilinç, hem tarihin oluşmasını sağlarken hem de tarih sorunlarının çözümünde birinci dereceden görev üstlenmektedir.

Tarih biliminin kuruluş, gelişme ve sorunlarının çözümünde görülen tutum, bilinçli bir tavrın süregelmesidir. Tarihçinin kendi uğraşı alanının nitelikleri üzerinde düşünerek çalışması, tarih bilincinin bir başka görünüşü olarak ortaya çıkmaktadır. Tarihçi, çok dar bir ufukla konu edindiği çalışmasını sürdürdükçe ve kullandığı yöntemlerin güvenilirliğini dolayısıyla elde edilen bilgilerin de doğruluğunu soru konusu yapmadıkça, hem tarihçide hem de tarih biliminde yeterince gelişme olmaz. Tarih sorunlarının ve tarihçiliğin doruğa ulaştığı zamanlara bakıldığında, olayları meydana getiren bilincin yapısı ile olayları belli bir sistem içinde güvenilir bir tarzda ifade etmedeki sorunların, başlıca tartışmaları oluşturmuş olduğu görülür. Böyle dönemler tarihin kendi üzerine eğildiği, dolayısıyla tarih bilincinin de doruğa olduğu, buna bağlı olarak da tarih araştırmalarında kalite ve anlam sıçramalarının olduğu zamanlardır. ■

KAYNAKLAR
Braudel, Fernand. 1992. *Tarih Üzerine Yazılar*, çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara.
Dilthey, W.. "Kültür Bilimlerine Giriş", *Tarih Felsefesi*, çev. Doğan Özlem.
Collingwood, R. G.. 1990. *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, Ara Y., İstanbul.
Gadamer, Hans-George. 1990. "Tarih Bilinci Sorunu", *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, der. P. Rabinow ve W. Sullivan, çev. Taha Parla, Hürriyet Vakfı Y., İstanbul.
Hegel, G. W. F., 1991. *Tarihte Akıl*, çev. Önay Sözer, Ara Y., İstanbul.
Hodges, H.. 1969. *Wilhelm Dilthey*, Routyedge and Kegan Press, Londra.
Popper, K. Raymond. 1985. *Tarihselciliğin Sefaleti*, çev. Sabri Orman, İnsan Y., İstanbul.
Shotwell, James T.. 1939. *The History of History*, c. 1, Columbia University Press, New York.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

TARİH VE TOPLUMSAL KURAM

PETER BURKE

Toplumsal kuram tarihçilerin ne işine yarar? Peki, tarih toplumsal kuramcıların işine ne yarar? Ünlü kültür tarihçisi Peter Burke, bu çok basit gibi görünen sorulara yanıt veriyor; önce tarih ve toplumsal bilimlerin ortaya çıkışını, sonra da aralarındaki ilişkiyi ve yakınlaşmalarını inceliyor. Tarihçilerin toplumsal bilimlerin model, yöntem ve kavramlarını nasıl kullandıklarını, buna karşılık toplum bilimcilerin kuram geliştirir ve doğrularken tarihi nasıl kullandıklarını, çeşitli kültür ve çağlardan örnekler vererek gösteriyor. Kadın tarihi mikrotarih, günlük yaşam tarihi gibi "yeni tarih" alanlarındaki son gelişmeleri de Peter Burke'ün sade ve dinamik anlatımından izleyeceksiniz.

xii + 4193 s., 550.000 TL
ISBN 975-333-015-4

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
Telefon: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 / Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212 249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

OSMANLI/TÜRK YAHUDİLİĞİ TARİHİ İLE İLGİLİ YAYINLAR VE İÇERDİKLERİ TARİH SÖYLEMİ-I

RIFAT N. BALİ

GİRİŞ

Yukarıda başlığı verilmiş konu ile ilgili her ne kadar daha önce iki makale yayımlanmışsa da,[1] söz konusu yazılar daha çok yurtdışında yayımlanmış incelemeleri kapsamışlardı. Üçlü bir makale dizisi olan bu çalışma ile, İspanyol asıllı Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'na göçlerinin 500. yılının 1992 yılında kutlanması vesilesiyle çıkan bir dizi yayını da kapsayacak daha güncel bir inceleme yapmaya ve özellikle de bu yayınlarda yer alan tarih anlatımının içeriğine eleştirel bir bakış açısı getirilmeye çalışılacaktır.

Uzun yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu ve Anadolu topraklarında yaşamış bulunan Yahudiler hakkında Türkiye'de yayımlanmış bilimsel incelemeler neredeyse yok denilecek düzeyde olup, var olanlara da içerdikleri bilimsellik ve nesnellik açılarından büyük bir ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

Türkiye coğrafyasında yaşayan gerek dinsel ve gerekse etnik azınlıklar Türkiye'deki bilim adamlarını pek ilgilendirmemiş olup yakın tarihe kadar geçerli olan tarih yazımı anlayışı içinde de, gerek dinsel ve gerekse etnik azınlıklardan, dahası da onların kendilerine özgü kimliklerinden söz etmek, "bölücülük" suçlamasına ve olası kovuşturmalara yol açabileceğinden bu tür incelemeler ve araştırmalar Türkiye'de pek rağbet görmemiştir. Türkiye'de yaşayan dinsel azınlıklardan Ermeni ve Rumlar ile ilgili bolca yayına rastlanıyorsa da, bunlar bir yandan Türk-Ermeni ilişkilerinde daima sancılı bir yer işgal eden Osmanlı İmparatorluğu'nda 1915 yılında Ermenilere uygulanan tehcir sonucunda meydana gelen ciddi Ermeni nüfusu kayıpları ve bu konuda gerek Ermeni ve gerekse Türk tarihçi ve araştırmacıların yayımladıkları tez ve anti-tez kitapları, diğer yandan Rumlar için de Türk-Yunan ilişkilerinde duyarlı bir yer işgal eden Fener Patrikhanesi etrafında yapılan çalışmaları kapsamaktadırlar.

Dinsel azınlıklar ile ilgili Türkiye'de kayda değer nesnel ve bilimsel esaslara göre yapılmış ender çalışmalar Rıdvan Akar'ın *Varlık Vergisi* (Belge Yayınları, 1992) ve Rıdvan Akar-Hülya Demir'in *İstanbul Sürgünleri* (İletişim Yayınları, 1994) kitaplarıdır. Bu genç ve değerli araştırmacıların 6/7 Eylül 1955 olaylarını konu eden bir araştırma içinde olmaları da sevindirici ve başka araştırmacıları da benzeri "duyarlı" konuları araştırmaya teşvik edici olgulardır.

Dinsel azınlıklar arasında yer alan Yahudiler üzerinde Türkiye'de pek fazla nesnel araştırma yapılmamış olmasının nedenleri iki başlıkta toplanabilir. Birincisi Yahudiler önce Osmanlı İmparatorluğu, sonra da Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde gayrimüslim azınlıklara uygulanan ayrımcı siyasetten kendilerine düşen payı almışlarsa da diğer dinsel azınlıklar kadar "ihanet" ve "düşmanla işbirliği yapmak"la suçlanmamışlardır. Bunun nedeni de Yahudilerin geleneksel olarak önce Osmanlı ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti devletiyle eklemlenerek kendilerini diğer azınlıklara göre daha "imtiyazlı" bir konuma yerleştirmelerinden ve İmparatorluk içinde bağımsız bir devlet kurmaya yönelik herhangi bir ayrılıkçı ve/veya "ihanet" içeren bir harekete girişmemiş olmalarındandır. Ancak bu savın tek zayıf yanı Filistin topraklarında bir İsrail Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanan Siyonist akım olup bu olgu da özellikle İslamcı düşünce kesiminin Yahudileri en ağır şekilde eleştirdiği noktayı teşkil eder.

Nesnel araştırma yapıl(a)mamasının ikinci nedeni de başını Avram Galanti'nin çektiği ve bizzat Türkiye Yahudileri tarafından benimsenen bir tarih anlatımını benimsemek ile ilgili, yazılı olmayan ancak, kendisini hissettiren zorunluluktur. Bu tarih anlatımının esas amacı diğer dinsel azınlıklarda da rastlandığı[2] gibi Yahudilerin İmparatorluğa ve Türkiye'ye sadakatlerini ve faydalarını tanıtmak ve bu "tanıtım" esnasında da dikenli olayları ayıklamaktır.

Çok genel ve kalın hatlı bir sınıflandırma yapmak gerekirse Osmanlı/Türk Yahudiliği'ni inceleyen ve Türkiye içinde veya dışında yayımlanmış olmasına bağlı olarak dört değişik türde tarih yazımı olduğu görülecektir:

1. Türkiye'de yayımlanmış incelemeler

1.1. İslamcı ve/veya milliyetçi düşünceye mensup yayınevlerince yayımlanan kitaplar. Bunlardan önemli bir bölümü Filistin topraklarında İsrail Devleti'nin kurulması olgusu etrafında yazılmış ve kökten ve Yahudi karşıtı görüşlerin egemen olduğu bir düşünce ortamında kaleme alınmış, bilimsellikten

tamamen uzak olup, konuyu tamamen mensubu oldukları veya savundukları görüşler doğrultusunda inceleyen ve polemik ve saldırı kitapları olarak nitelendirilebilecek eserlerdir.

1.2. Türk Yahudileri tarafından kaleme alınmış ve/veya Türk Yahudileri'nin yansıtmak istedikleri tarih anlatımını benimsemiş kişiler tarafından yazılmış, bir yerde Yahudi cemaatinin, Yahudi karşıtı görüşleri içeren basın haberleri ve yayımlara karşı dolaylı bir savunma niteliğini taşıyan ve Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'na ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne sadakat ve bağlılıklarını kanıtlamaya yönelik eserler.

2. Türkiye dışında yayımlanmış incelemeler

2.1. Bunların bir bölümü Türk Yahudileri'nin benimsemiş olduğu ve devlete sadakat ile devletin Yahudilere karşı takındığı hoşgörüyü anlatan ve dikenli olayların ayıklandığı ve tanıtımın ağır bastığı incelemeler.

2.2. Bu tür olguların etkileri altında kalmayıp nesnel ve bilimsel yanı tanıtım yanından çok daha ağır basan incelemelerdir.

Bu yazıda Türkiye'de yayımlanmış incelemelerden İslamcı/milliyetçi görüşe göre yazılmış olanlar ele alınacaktır.

İSLAMCI VE/VEYA MİLLİYETÇİ GÖRÜŞLERE GÖRE HAZIRLANMIŞ ESERLER

Bu görüşlere göre yazılmış eserlerde, Siyonizm ve Yahudilik konuları soyut birer kavram olarak, genelde ne ifade ettikleri ve Türkiye açısından nasıl algılanmaları gerektiği yönünden incelenirler. Bu incelemelerin herhangi özgün bir yanları veya bilimsel temelleri olmadığı gibi incelemelerde yer alan iddialara mesnet teşkil edebilecek kayda değer herhangi bir kanıt ve/veya veri de yoktur. Tüm iddialar kişisel izlenimlere, düşüncelere ve yurtdışındaki radikal sağ ve/veya Nazi hareketlerine mensup bazı yazarların eserlerine[3] dayanırlar. Bu tür yapıtlar aslında tarih incelemeleri olmayıp polemik/saldırı eserleri olup, tarih incelemesi sıfatlarını taşımalarının çıkış ve dayanak noktaları kitaplarda yer alan Filistin/İsrail sorunu ve Theodor Herzl'in II. Abdülhamid'den Filistin'de Yahudi yerleşimi için toprak isteme amaçlı olan görüşmeleri kapsayan bölümleridir. Filistin topraklarının Osmanlı İmparatorluğu'na ait olmaları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve dağılmasıyla sonuçlanan Birinci Dünya Savaşı sırasında Filistin'de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bağımsızlık için savaşan Yahudi milliyetçileri ve casuslarının varlıkları bu polemik/saldırı duygularının temellerini teşkil ederler.[4] Siyonizmin yayılmacı bir siyaset güttüğü görüşü ve bunun en uç ve ütopya noktası olan "Cihan Hâkimiyeti Ülküsü" kavramı sürekli gündeme getirilir, Yahudilik ve/veya Siyonizmin Türkiye için nasıl bir tehdit teşkil ettiği sürekli konu edilir. İsrail/FKÖ çatışmasının yakın tarihe kadar tüm şiddetiyle sürmesi bu duygu ve düşüncelerin de sürekli canlı kalmalarını ve gündemi işgal etmelerini mümkün kılmıştır. İsrail/FKÖ sorununun son tarihsel gelişmeler sonucunda göreli bir çözüme kavuşmuş olması ise bu söylemin hafifleyeceği ve hatta sona ereceği olasılığını bir nebze mümkün kılmaktadır.

Bu söylemi besleyen ve Herzl'in II. Abdülhamid'ten toprak istemi ile sıkı sıkıya bağlı olan ikinci bir iddia ise Selanik'te yerleşik Siyonistlerin ve masonların İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkileri ve II. Abdülhamid'in hâl'ine neden oldukları-dır. Bu konu Osmanlı İmparatorluğu yakın tarihinin en tartışmaya açık konularından biridir. Milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı görüşler doğrultusunda yazanlar bu iddiaların en şiddetli savunucularıdır.[5] Ancak Siyonist/mason işbirliğinin İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerindeki etkisinin gerçek düzeyinin iddia edildiği kadar olmadığı ve var olduğu iddia edilen bu tür bir komplonun aslında bir İngiliz spekülasyonu olduğu birçok makaleye[6] konu olmuş ve bir tarihçimiz tarafından da benimsenmiş olmasına rağmen[7] bu gerçekçi/kuşkulu yaklaşım İslamcı görüşe mensup yazarlar tarafından benimsenmemiş, Prof. Jacob M. Landau'nun aynı kuşkulu görüşünü içeren bir makalesinin çevirisi de[8] kitapların arasında gömülü kalmış olup dikkate alınmamıştır.

Bu tür düşüncelerin egemen olduğu bir tarih yazımına üç yazar ve onların yapıtları istisna teşkil eder. Bunlar Doç. Dr. Yaşar Kutluay'ın *Siyonizm ve Türkiye* (Selçuk Yayınları, 1967 - Akçağ Yayınları, 1973), Süleyman Kocabaş'ın *Vaat Edilmiş Toprak - Filistin İçin Mücadele - Türkiye ve Siyonizm* (Vatan Yayınları, 1987 ve 1994 [2. basım] ve Prof. Dr. Mim Kemal Öke'nin *II. Abdülhamid Siyonistler ve Filistin Meselesi* (Kervan Yayınları, 1981 - Üçdal Neşriyat, 1982) ile aynı yazarın *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar - İhanetler, Komplolar, Aldanmalar* (Çağ Yayınları, 1990) incelemeleridir.

Genç yaşta vefat eden Doç. Dr. Kutluay'ın eserinin neredeyse tamamı (291 sayfalık kitabın 264 sayfası) Theodor Herzl'in yurtdışında yayımlanmış hatıratının, Herzl'in Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaretini konu eden bölümlerinin bir çevirisi olup, kitap yazarın hiç bir Yahudi karşıtı görüşün etkisi altında kalmadan Siyonizmi nesnel olarak açıklayan telif yazısı ile tamamlanmıştır. Ancak yazarın genç ve en verimli çağında bir deniz kazasında kaybolması ve bir daha bulunmaması da komplo kuramları üretenler ve bu kazada dış güçlerin, satır aralarında Siyonizmin parmağını arayanlar açısından bu kazaya esrarengiz gözüyle bakılmasına neden olmuştur.[9]

Süleyman Kocabaş'ın eseri her ne kadar yine Filistin sorunu üzerine odaklanmış ise de, kısa bir şekilde Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yaşantıları da incelenmiştir. Her ne kadar kitap yayınevinin "Tarihte Türkiye üzerinde emeller serisi"

gibi başlığı peşin yargı ve komplo arayışları havası içeren bir diziden yayımlanmışsa da, yazar nesnel ve gerçekçi bir şekilde, Yahudilik ve Siyonizm ve bu kavramların Türkiye ile olan ilişkilerini inceler. Kitabın bir bölümü "Yahudiler'in Türkiye'ye fayda ve zararları"na ayrılmışsa da, yazar "Yahudilerin Türkiye'ye verdikleri zararları değerlendirirken onları topyekûn suçlamanın yersiz" olduğunu belirtir.[10] Bu eser, 1987 yılında muhafazakâr ve/veya İslamcı görüşlü sayılabilecek bir yayınevinden yayımlanmış olması ve en önemlisi nesnel, ılımlı ve "sulh düzeninin kurulmasını" dileyen[11] üslubundan ötürü ayrı bir öneme sahiptir.

Prof. Dr. Mim Kemal Öke'nin kitapları da yazarın uzmanlık alanı olan Filistin ve Siyonizm sorununa odaklanmış olup nesnel ve bilimsel incelemelerdir.

Sözü edilen tüm bu eserlerde genel Osmanlı/Türk Yahudiliği tarihinden ziyade sadece Theodor Herzl/II. Abdülhamid/İttihat ve Terakki Cemiyeti ilişkileri incelenmiştir. Diğer yazarların aksine her üç yazar da konulara nesnel ve bilimsel olarak yaklaşmış olup, örneğin Süleyman Kocabaş, Siyonizm sözcüğünün duyarlılığının da bilincindedir: "Bizde 'Yahudi Meselesi', 'Siyonizm' konulu bir kitap denilince, genellikle 'Yahudi aleyhtarlığı' çağrışımı akla gelir. Veya, 'Yahudi taraftarlığı' da düşünülebilir."[12]

Osmanlı/Türk Yahudiliğini genel tarihsel çerçevesinde incelediğini iddia eden tek eser Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*[13] kitabıdır.[14] Kitabın hacmine (1348 s.), yazarın bilim adamı kimliğine ve İbranice öğrenip İsrail arşivlerinde araştırma yapmış olmasına rağmen, inceleme bilimsel ve nesnel olmaktan çok uzak olup, kökten ve Yahudi karşıtı bir görüşle yazılmıştır. Bunun en basit ve somut örneği bilim adamı kimliği taşıyan yazarın tarihsel bir inceleme iddiası ile yayımladığı bu kitabında "Siyon Önderlerinin Protokolleri"ne[15] geniş şekilde yer vermesidir.[16] Kitabın ana temaları, Yahudi-mason-Dönme güçbirliği, Yahudilerin komünizm doktrininin yaratıcıları oldukları, Yahudilerin "Cihan Hâkimiyeti Ülküsü", Siyonizmin Türkiye üzerindeki emelleri gibi, kökten yayınlarda bitiviye rastlanan antisemit temalarıdır.

Türkçede telif olup yetkin bir bilim adamı tarafından yayımlanmış tek eser olması, hacmi ve Avram Galanti'nin yazdıklarının dışında 1992 yılına kadar Türkiye Yahudileri tarafından kendi tarihlerini anlatan Türkçe bir tek kitaba dahi rastlanmaması, bu kitabı bilimsel kaynak kitap konumuna getirmekte ve konu ile ilgili tüm tez, doktora ve kitap çalışmalarının kaynakçalarında rastlanmasına yol açmaktadır. Dahası hacmine, başlığına ve yazarının sıfatına bakılıp Türkiye Yahudiliği ile ilgilenen Amerikalılar için hazırlanan bir "okunulacak kitaplar listesi"ne de bu kitap kolayca dahil edilebilmektedir![17]

Kitabın tanıtıldığı bir yazıda da[18] "bu değerli eser, bu sahada yapılan araştırmaların bir tekmilesi ve sentezi mahiyetinde"dir denir. Kitabın nasıl yanlı ve kökten bir görüşle yazıldığının bir teyidi de aynı tanıtım yazısında görülür: "Milletimiz Yahudi tehlikesine karşı her zamandan daha çok uyanık olmak zorundadır, çünkü geçmişte olduğu gibi günümüzde de hem Yahudi tehlikesi hem dönmelerin zararlı faaliyetleri zamanın şartlarına göre taktik değiştirerek karşımıza çıkmaktadır."[19] Kitabı tanıtan Dr. Osman Cilâcı "Kitabın, yıkıcı, bölücü akımlar hakkında milli güvenliğimiz açısından arz ettiği önemi" belirterek, Yahudiliği de bu şekilde "yıkıcı ve bölücü akımlar" sınıfına sokmuştur. Ancak kayda değer bir olgu da, bu dönemin polemikçi ve Yahudi karşıtı yazarı Yesevizade müstear adlı Şakir Alpaslan Yasa'nın bile bu eseri bilimsel olmamakla eleştirmesidir.[20] Prof. Hikmet Tanyu'nun kitabının bazı çevreler için kaynak kitap konumunda olduğu, kitabın ikinci baskısının tanıtım yazısında da bir kez daha teyit edilmektedir:[21] "Bu eser Siyonizm, Masonluk, Yahudilik ve benzeri yan teşkilâtlar için bir kaynak kitap hüviyetindedir. İstikbalde dünya milletleri arasında söz sahibi olacak milletimizin güzide evlâdları, neleri bilmeleri gerektiğini bu eserden öğrenebileceklerdir."

Türkiye-İsrail-Arap ülkeleri ilişkilerinin yakın tarihe kadar bir devlet siyaseti olarak tarafsız ve/veya Arap siyasetini destekleme eğilimli[22] olduğu ve Türkiye-Arap ülkeleri yakınlaşmasında esas öğe

olan İslam olgusunun göz ardı edilemeyeceği bir ortamda, tarih yazımı da milliyetçi duyguların ve İslam dayanışmasının egemen ve etkili olduğu bir anlatımı benimsemiştir.

Bu nedenlerden ötürü İslamcı/milliyetçi diye sınıflandırılabilecek, tanımlanabilecek bu yayınevleri/yazarlar topluluğunun ortaya koyduğu eserlere bakılınca nesnel tarih incelemelerinin çok ender olduğu, buna karşılık milliyetçi ve mukaddesatçı duyguların ağır bastığı bir anlatımla yazılmış ve "tarih incelemeleri" kisvesi altında sunulan ancak tarih incelemeleri ile uzaktan yakından ilgisi olmayan kökten ve Yahudi karşıtı görüşler ile ele alınmış bir yığın kitabın egemen olduğu bir yayın ortamı görülmektedir.

Bu tür yayın ortamının yarattığı olumsuz sonuçlar ve suçlanan taraf olan Türkiye Yahudilerinin 1992 yılına kadar herhangi bir yayın faaliyetinde bulunmamaları da çarpıtılmış, tahrif edilmiş ve tek yanlı yayınların yer aldığı bir bilgi/yayın ortamı yaratmış; bu da kendi kendini besleyen ve kökten, yanlı görüşlerin egemen olduğu bir bilgi üretim sürecini meydana getirmiştir. ■

1. Giacomo Saban, "Osmanlı Yahudileri'nin İlk Tarihçeleri", *Tarih ve Toplum*, sayı 29, s. 57-60 ve Semavi Eyice, "Yıldız Sarayında Bir Yahudi Mezarlığı ve Türkiye Yahudileri Tarihi", *Tarih ve Toplum*, sayı 101, s. 22-25.
2. Örneğin Y. Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul, 1953.
3. Örneğin, Kemal Yaman-Henry Coston, *Beynelmilel Sermaye ve İhtilaller*, Otağ Yayınları, 1974 içinde Henry Coston, "Büyük Mali Çevreler ve İhtilaller", s. 151-256; Theodor Fritsch, *Tarih Boyunca Yahudi Meselesi*, Akçağ Yayınları, 1972; Louis Marschalko, *Cihanı Yutmaya Hazırlanan Sinsi Canavar: Yahudi*, Sebil Yayınları, 1971 ve 1993.
4. Bkz. Cevat Rifat Atilhan, a) *Sina Cephesinde Yahudi Casusları*, İzmir, 1933; b) *Suzi Liberman*, 1935, c) *Meşhur Yahudi Casusu Suzi Liberman'ın Hatıra Defteri* (2. baskı, İstanbul, 1961, Aykırt Neşriyatı, - 3. baskı, İstanbul, 1969, Aykırt Neşriyatı), d) *Filistin Cephesinde Yahudi Casusları - Suriye'nin Mataharisi - Simi Simon*, (2. baskı, İstanbul, 1947, Üstün Eserler Neşriyatı) ve Lütfü Akdoğan, *İmparatorluğu Yıkan Kadın: Sara*, ABC Ajansı Yayınları (ty).
5. Bu iddiayı kapsayan kitapları sıralamak başlı başına bir yazı olacak hacimde olduğu için, örnek arayan okura sadece Prof. Dr. Mim Kemal Öke'nin 7 sayılı dipnotta adı geçen makalesinin 30. sayfasında yer alan 5 sayılı dipnotuna bakması önerilir.
6. Robert Olson, "The Young Turks and the Jews: A Historiographical Revision", *Turcica*, c. XVIII (1986), s. 219-255 ve Elie Kedourie, "Young Turks, Free Masons and Jews", *Middle East Studies*, c. 7 (1971), s. 89-104.
7. Prof. Dr. Mim Kemal Öke, "Young Turks, Freemasons, Jews and the Question of Zionism in the Ottoman Empire", *IIIrd Congress on the Social and Economic History of Turkey*, The Isis Press, 1990, s. 29-46.
8. Jacob M. Landau, "Jön Türkler ve Siyonizm Bir Kaç Mütalaa", Sadık Albayrak, *İrtica'ın Tarihçesi 2 - Meşrutiyet İslâmcılığı ve Siyonizm*, 2. baskı, Araştırma Yayınları, 1990 içinde, s. 49-60.
9. Cemal Anadol, *Siyonizmin Oyunları*, 3. baskı, Sahhaflar Kitap Sarayı, 1987, s. 4; Dr. Süleyman Tütüncü, "Yıllar Sonra bir Bilim Adamının Ardından - Doç. Dr. Yaşar Kutluay Hayatı ve Eserleri", *Diyanet*, c. 20, sayı 14, s. 23-29.
10. Süleyman Kocabaş, *age*, s. 84-85.
11. Süleyman Kocabaş, *age*, s. 232.
12. Süleyman Kocabaş, *age*, s. 7.
13. Yağmur Yayınları, 1976-77, Bilge Yayınevi, 1979 (2. baskı)
14. Bu kitabın ve Doç. Dr. Yaşar Kutluay'ın *Siyonizm ve Türkiye* kitabının içeriklerinin eleştirel bir incelemesi için Jacob M. Landau'nun "Muslim Turkish Attitudes Towards Jews, Zionism and Israel", *Die Welt des Islams*, XXVIII (1988), s. 291-300'e bakılması önerilir. Bu makaleye dikkatimi çekip kopyasını veren Dr. Esra Danacıoğlu'na teşekkür ederim.
15. Bu düzmece antisemit yayın hakkında daha fazla bilgi için bkz. Rifat N. Bali, "Siyon Önderlerinin Protokolleri: Düzmece Bir Kitap Örneği", *Toplumsal Tarih*, sayı 21 (Eylül 1995), s. 48-53.
16. Yağmur Yayınları, 1976-77, s. 477-556 ve Bilge Yayınevi, 1979, s. 471-523.
17. Halil İnalcık, Leon Picon, Kerim C. Kevenk, *Turkish Relations in the Ottoman Empire, United Turkish American Publication*, (Teksir) Chicago, 1982, UTA-82-2, s. 17.
18. Dr. Osman Cilâcı, *Türk Kültürü*, yıl XV, sayı 178, s. 645-647.
19. Dr. Osman Cilâcı, *agm*, s. 646.
20. Yesevizade, "Yahudi Meselesine Dair Bir Kitabın Tenkidi", *Yeni Devir*, 8-21 Aralık 1978, *Yahudilik ve Dönmeler*, Araştırma Yayınları (ty), s. 25-72 içinde.
21. Dr. Osman Cilâcı, *Türk Kültürü*, yıl XIX, sayı 217, s. 135-136.
22. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusuna Karşı Politikası, 1945-1970*, Ankara, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1970.

YAZARLARINI ARAYAN TEZ/KİTAP

ERKAN SERÇE

R. Funda Barbaros, *1830-1930 Döneminde Sosyo-Ekonomik Çözüm Arayışları Çerçevesinde İzmir'de Sanayileşme*, EBSO 50. Kuruluş Yıldönümü Yayınıdır, İzmir, 1995.

Son yıllarda, Osmanlı şehirlerini çeşitli yönleriyle ele alan çalışmaların hızla arttığı izlenmektedir. Bu durum karşısındaki sevincimiz, doğrudan ilgilendiğimiz İzmir tarihine ilişkin çalışmalara rastladıkça bir kat daha artmaktadır. Özellikle İzmir tarihini ele alan çalışmalardan bazılarının, İzmir dışındaki üniversitelerde hazırlanmış olması, bu eserlere karşı ilgimizin daha da yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

İşte bu tür içinde değerlendirilebilecek çalışmalardan biri de, R. Funda Barbaros tarafından, Prof. Mehmet Altan'ın danışmanlığında hazırlanmış olan *1830-1930 Döneminde Sosyo-Ekonomik Çözüm Arayışları İçinde İzmir'de Sanayileşme* başlığını taşıyan doktora tezidir. Çalışma, Ege Bölgesi Sanayi Odası'nın (EBSO) 50. kuruluş yıldönümü vesilesiyle geçtiğimiz yıl yayımlanmış, EBSO'nun düzenlediği parlak bir basın toplantısıyla kamuoyuna tanıtılmıştır. Kitaba bir "Sunuş" yazısı kaleme alan EBSO Yönetim Kurulu Başkanı Selim Yaşar, "Çalışmada, kamuoyuna ilk kez sunulan belgelerle bölge sanayicilerinin örgütlenme çalışmaları ve Türkiye tarihinde sanayi kesiminin kendini ticari kesimden ayırma bilincine kavuşması, sanayileşme olgusu incelenmiştir... Ege Bölgesi Sanayi Odası yönetimi olarak, İzmir sanayi tarihi alanındaki bu çalışmayı, günümüz sanayinin geleceğe ilişkin vizyonlarına ışık tutacağı inancıyla" yayımlanmıştır derken, kitabı hangi gözle okumamız gerektiği konusunda bizi uyarıyor. Bunu aklımızda bir kenara kaydettikten sonra, araştırmayı kaleme alan yazara yöneliyor ve "Yazarın Önsözü"nde çalışmanın amacını yakalıyoruz: "1830-1930 arası 100 yıllık dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun iç dinamikleri ile Avrupa kapitalizminin çakışma noktası ve merkez-çevre ilişkisinin ortaya çıktığı yer olarak İzmir'in ayrıcalıklı konumunu incelemektir. Kimilerine göre 'Gavur İzmir' kimilerine göre 'güzel İzmir' olarak adlandırılan bu kent bence, Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde, merkezi otoritenin en zayıf noktası, dünya ülkeleri ile dinamik iletişimin sağlandığı bir 'Serbest Şehir' bir 'Sivil Şehir'dir. Farklı yaşam biçimlerini bünyesinde özümleyebilen bu kentin, sanayi yapısına ilişkin yeni bir bakış, yeni bir değerlendirme ve şehrin geleceğine yönelik vizyon'larda bir öngörü yapma imkanını verirse çalışma amacına ulaşmış olacaktır."

Böylece Selim Yaşar tarafından çalışmadan çıkartılan sonucun, yazar tarafından da temel amaç olarak belirlendiğini görüyoruz.

Yazarın 1830-1930 dönemini seçme gerekçelerini anlatan "Giriş" bölümü cümleleri, kitap konusundaki beklenti ve merak duygularımızı kamçılıyor (Gerçi bu duygularımız araştırmacının incelediği dönemin temel kaynaklarına ulaşmasını sağlayacak "eski yazı"yı hiç bilmemesi nedeniyle örseleniyorsa da, başka dillerdeki kaynakları kullanabileceği düşüncesiyle avunuyoruz): "Çalışmanın başlangıç yılı olarak 1830'un seçilmesinin nedeni, toplumsal tarihimizde, önemli bir yeri olan Ticaret Sözleşmeleri ve Tanzimat'ın ilan edilmesi, Türk insanının Batılı anlamda çağdaş bir toplum özlemini dile getiren Tanzimat fikrinin, 1830'lu yıllarda İzmir'de Fransızca olarak yayınlanan 'Journal de Smyrne' gazetesinde ilk kez ifade edilmesidir.

1930'da bitirilmesinin nedeni ise, 1920'li yıllarda İzmir'de sanayi ve ticareti elinde tutan azınlıkların göç etmesi sonucunda ciddi bir ekonomik durgunluğun yaşanması, mevcut sanayi kuruluşlarının varlığını çok güç mali koşullarda sürdürmesi, tüm bu olumsuzluklara rağmen genç Türkiye Cumhuriyeti'nde İzmir'in hâlâ dış ticaretin en canlı olduğu bir merkez olması, ayrıca Cumhuriyet döneminin ilk yıllarda ortaya çıkan iktisat politikaları ile uyum sürecinin 1923-1927 dönemini kapsaması ve uyum sürecinde İzmir'in etkileyici konumda olmasıdır." (s. 1) Giriş'te, bunun dışında, Çağlar Keyder'in *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* adlı çalışmasından yaklaşık iki sayfalık bir özet-aktarma ile "Osmanlı'nın dünya sistemi tarafından içerilmesi ya da çevreleşmesi öyküsü" üzerinde duran Barbaros, bize ele aldığı konuya yaklaşımı konusunda ipucu veriyor. Ancak ilerleyen satırlarda, "... yukarıda anılan araştırmaların (Keyder'in dışında, Tekeli-İlkin ikilisinin *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey* başlıklı çalışmaları kastediliyor!) kuramsal dayanakları(nın) baz" alındığını söyleyerek ipucunu fazlaca izlememizi önlüyor (s. 3).

Birinci Bölüm'ün (s. 7-17) ilk sayfaları, yine Keyder'den yapılan özet-alıntılarla sürerken, araştırmacının dipnotlar konusundaki özensizliğinin ilk örnekleri çalışmanın ciddiyeti konusunda şüphelerimizin başlamasına yol açıyor; Ahmet Güner Sayar, Adnan Güngör Sayar haline gelirken, kitabının *Os-*

manlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması şeklindeki başlığı da *Osmanlı İktisat Düzeninin Çağdaşlaşması* biçimine dönüşüyor (Bunların dizgi hatası olmadığı ileriki sayfalarda tekrarlanmasından ve Kaynakça'dan anlaşılıyor). Kitaptan yapılan alıntılar (iki sayfadan fazla tutuyor) ise tırnak içinde verilmesine rağmen kesilmiş, sadeleştirilmiş, kısaca katledilmiş olarak aktarılıyor. Bu da herhalde iktisatçıların yöntemi diye düşünüyoruz! İlerleyen sayfalarda uzun uzun Tanzimat Fermanı'nı anlatan Barbaros, bir yandan Sayar'ın kitabını katletmeye devam ederken, diğer yandan kaynakçasını iki dipnot ile zenginleştiriyor. İlki Zafer Toprak'ın *Osmanlı Tarihi 1600-1908* adlı kitabı! Anlaşılan araştırmacımız Toprak'ın, Sina Akşin'in yayın yönetmenliği altında yayımlanan *Türkiye Tarihi*'nin 3. cildi içinde yer alan "İktisat Tarihi" başlıklı yazısını kastediyor. Ancak gönderme yapılan sayfada, alıntılandığı belirtilen paragrafı bulmak mümkün olmuyor. Ancak dipnot gösterilen paragrafın iki üstünde yer alan paragrafa benzeyen ibareler var. İleride hiç dipnot verilmeyen alıntıları görünce "eh, bu da bir şeymiş" diyeceğiz. Diğer dipnot, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*'nin 2. cildine işaret ediyor. Bu arada kitabın yazarı Stanford Shaw, araştırmacımızın azizliğine uğrayarak Bernard Show ismine kavuşuyor. (Yine de dua etsin, kitabın diğer yazarı Ezel Kural Shaw hiç anılmıyor.) Tabii yine gönderme yapılan sayfada, alıntılanan paragraf yer almıyor. Birinci bölüm boyunca, 1838'den başlayarak Batılı devletlerle yapılan ticaret anlaşmalarının Osmanlı Devleti üzerinde yarattığı tahribatı uzun uzun aktaran yazar, son paragraf ile birlikte Osmanlı Devleti'nin sanayileşememesini anlatmak için alıntıladığı yargı-cümlesiyle yerimizden fırlamamıza neden oluyor: "Nitekim M. Altan'ın çalışmasında da ifade edildiği gibi, bu sözleşmeler Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik yapısında bir değişim yaratmamış(tır)." Bu noktada, konunun İzmir sanayii olması ve başlangıçta belirtilen amacın ulviyeti, kitabı elimizden atmamızı engelliyor.

İkinci Bülüm "İzmir'in Sosyal Yapısına İlişkin Temel Göstergeler" başlığı ile kitabın 21-41. sayfalarında yer alıyor. Nüfus bahsinde, Çınar Atay ve Rauf Beyru'nun, seyyahların tahmini rakamlarından oluşturdukları tablolara yer veren araştırmacı, Tuncer Baykara'nın "19. Yüzyılda Aydın Eyaleti" başlıklı mezuniyet tezindeki kaynakları, kendisi görmüş gibi dipnotuna aktarmaya çalışıyor. "Çalışıyor" diyoruz; çünkü bu işi son derece acemice yaparak foyasını ortaya çıkarıyor. Örneğin, B. Slaars'tan yaptığını iddia ettiği alıntı şöyle başlıyor: "Slaars, 1821'den 1830'a kadar Mora İsyanı dolayısıyla Rum nüfusta azalma olduğunu... belirterek... Slaars bu artışın nedenlerini..." Tüm bu cümlelerin, Slaars'tan edindiği bilgileri aktaran "bir başkasına" ait olduğu açıktır. Yazarımızın bu konudaki bilgisizliği o derece ileridir ki, B. F. Slaars'ın Iconomos tarafından Fransızcaya çevrilerek 1868'de İzmir'de basılan *Etude sur Smyrne* adlı eseriyle, Iconomos'un bu çevirisinden 1932'de (yazarın belirttiği gibi 1868 değil) Arapzade Cevdet'in Türkçeye çevirerek *İzmir Hakkında Tadkikat* adıyla yayımladığı kitabın aynı kitab olduğundan bî-haber; ancak ikisini de kullanıyor!

"Basın ve Kültür Hayatı" alt-başlığı ile kaleme alınan satırlar bizi bir başka tür yönteme götürüyor: *Hizmet* gazetesinin 1886-1893 koleksiyonlarından taranarak aktarıldığı iddia edilen tüm bilgiler, kelimenin hafif anlamıyla aparma. EÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğrencilerinin hazırladıkları bir dizi mezuniyet tezinden özetlenerek/sadeleştirilerek aktarılan gazete haberleri, araştırmacı (bundan sonra araştırma(ma)cı) tarafından, sanki gazeteleri kendisi taramış gibi verilmiş, tez sahibi öğrencilerden hiçbirinin adı zikredilmemiştir. Bunun tek istisnası, "Önsöz"ünden alıntı yapılan "Hizmet Gazetesine Göre İzmir (1892-1893)" başlıklı tezdir ki, onda da tezin sahibi olan Aydeniz Çapar'ın ismi Ahmet Çapar'a dönüşüyor.

Araştırma(ma)cımız aynı yöntemi "Yazar ve Gezginlerin Kaleminden 19. y.y.'da İzmir" alt-başlıklı bölümde geliştirerek sürdürüyor. Orijinal olarak F.V.J. Arundel'den yapıldığı iddia edilen alıntı, Rauf Beyru'nun *18 ve 19. Yüzyıllarda İzmir* (İzmir, 1973) adlı çalışmasının 28. sayfasından, Chateaubriand'dan alıntı Beyru s. 25'ten, A. Montemont'dan alıntı Beyru s. 29'dan, Lamartin'ten alıntı Beyru s. 32'den, Flaubert'ten alıntı Beyru s. 33-34'ten, X. Marmier'den alıntı Beyru s. 40'tan, Rougon'dan alıntı Beyru s. 43'ten, Slaars'tan alıntı Beyru s. 44'ten (burada araştırma(ma)cımızın gözü kaymış ve yanlışlıkla bir alt notta yer alan Cemal Saran'ın *Bornova* adlı kitabının sayfa numaralarını, Slaars'ın *Etude sur Smyrne* adlı kitabına geçirmiştir) artık kelimenin ikinci anlamıyla aparmış, tüm bu yazar ve eserleri, araştırma(ma)cımız tarafından incelenip, çevrilmiş gibi dipnotlarda ve kaynakçada yer almıştır.

Üçüncü Bölümün başlığı, "İzmir'in Ticaret Yapısına İlişkin Temel Göstergeler". Bu bölüm kitabın 45-47. sayfalarında yer alıyor ve "Ulaşım", "Ticari Hayat", "Ticaret Odası ve Borsa'nın Kuruluşu", "Dış Ticaret" alt-başlıklarından oluşuyor. Derginin değerli sayfalarını işgal etmemek için bu bölüm üzerinde durmuyoruz. Ancak buradaki satırların da tamamen aparma-aktarma yöntemiyle kaleme alındığını belirtelim.

Geldik rezaletin son durağına: Başlangıçta aktardığımız o geniş "amaç"ın işleneceği, "günümüz sanayi vizyonlarına ışık tutacak" olan "İzmir'in Sanayi Yapısına İlişkin Temel Göstergeler" başlığını taşıyan dördüncü bölüme. Bu bölüm -ki çalışmanın ana hedefini oluşturuyor- kitabın 75-93. sayfalarında bulunuyor. İlk altı sayfada tüm XIX. yüzyıl anlatılıyor. Buradaki hemen hemen tüm bilgiler, Abdullah Martal'ın "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresinde Sanayi ve Ticaret" başlıklı yayımlanmamış doktora tezine ait. (Martal'ın tezi bir önceki bölümde de geniş bir şekilde aparılarak kullanılmış.) Bu

arada pek çok araştırmacının yaşamını adadığı alanlarda, araştırma(ma)cımız tarafından verilen hükümler de oldukça ilginç. Örneğin Osmanlı Devleti'nde işçi sınıfı neden gelişmedi? El-cevap: "Yerli ve yabancı işçiler arasındaki ücret farklılıkları, etnik ayrılıklar gibi nedenlerle Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl boyunca işçi sınıfı gelişmemiştir." (s. 75) Bunun dışında Martal'ın araştırmaları sonucunda vardığı noktalar, araştırma(ma)cımız tarafından, sanki kendisine "vahiy" şeklinde malum olmuş gibi, hemen hemen hiçbir kaynak gösterilmeden sıralanmaktadır.

"20. Yüzyıl Başlarında İzmir Sanayi" adı-başlıklı bölümü yazarken, araştırma(ma)cımız artık yalnızdır. Çünkü Martal'ın çalışması 19. yüzyıl sonuna kadar geldiği için, bu çalışmadan aparma yapılması imkânsız hale gelmektedir. O zaman da bulunan çare, ulaşılabilen tek kaynak olan *Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri*'nde yer alan İzmir ile ilgili verileri, bu kitabı yayına hazırlayan Gündüz Ökçün'ün sadeleştirdiği biçimiyle aktarmak olmuştur.

Bütünü IV+106 sayfadan oluşan ve hemen hemen tamamı aparma-aktarma-çarpıtma üçgeni içinde kaleme alınan tezin/kitabın kaynakçası ise insana kalp krizi geçirtebilecek bir görüntü içindedir. Araştırma(ma)cımız, hiç görmediği ve dolayısıyla da kullanmadığı birçok yazar ve eserlerini kaynakçasına doldurmuş, bunu yaparken de cehaletiyle orantılı olarak saçmalamıştır.

Abenk gazetesinin 1897-1908 koleksiyonunu taradığını, kullandığını ilan eden araştırma(ma)cı, bu gazetenin sadece 19.9.1897 tarihine ait bir nüshasına atıfta bulunmaktadır. Atıfta bulunulan haber aktarıldığı biçimiyle aynen şöyledir. "Kervanyollarında İzmir'den Aydın'a gidebilmek için bir hafta önceden hazırlanmak birçok at ve eşşek tedarik etmek ve gidiş var geliş yok diye ailelerle helalleşmek gerekiyordu" (s. 45). *Hizmet* gazetesinin ne yolla kullandığını ise daha önce anlatmıştık.

Bunun dışında Kaynakça'da (s. 104-106) yer alan cehalet örneklerinden bazılarına değinelim: Münir Aktepe'nin "1827-1828 İzmir İsyanına Dair Bazı Vesikalar" ve "İzmir Şehri Osmanlı Devri Medreseleri Hakkında Ön Bilgi" başlıklı çalışmaları birer kitap değil, sırasıyla *İÜEF Tarih Dergisi*'nin 11-12 ve 26. sayılarında yayımlanan makaleleridir. Yine aynı şekilde Zeki Arıkan'ın "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)" ve "İşgal Dönemi İzmir Basını" adlı çalışmaları kitap olmayıp sırasıyla, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan* ve *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*'nde (cilt V, Kasım 1988, sayı 13) yayımlanmış makalelerdir. Mübahat Kütükoğlu'nun *Osmanlı Gümrük Kayıtları* adıyla bir kitabı bulunmadığı gibi "İzmir ihtisab Nezareti, 1826 Düzenlemesinden Sonra" başlıklı çalışması da *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*'nin 13. sayısında yayımlanmış makalesidir (araştırma(ma)cımız bu çalışmayı *İzmir İktisab Nezareti...*, olarak aktarıyor!). *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken* adlı kitabın yazarı Nejat Tacalan değil, Nurdoğan Taçalan'dır. Yine *Osmanlı Kimliği* adlı kitap Timoni adlı şahsa değil Taner Timur'a aittir. "The Spirit of the East" David Urquhart'ın Türkçeye çevrilmiş bir makalesi olmayıp, Urquhart'ın 1839'da yayımlanan *The Spirit of the East* adlı kitabını inceleyen Gül Celkan'ın makalesidir. Hıfzı Topuz'un *Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi'nin 1001 Soruda değil, 100 Soruda dizisinde yayımlanmıştır. Necmi Ülker'in *Tarih İncelemeleri* (V) dergisinde yayımlanan makalesinin ismi "Aydın Vilayeti'nde Nüfus Değişimi" değildir. Doğrusu "Mondros Mütarekesi Döneminde Aydın Vilayetinin Nüfusuna Dair Bir Belge" olacaktır. Bunların yanında küçük kalan, ama kesinlikle dizgi hatası olmayan pek çok noktaya değinmiyoruz.

Yukarıda aktardığımız örneklerden bazıları, yöntemsiz/özensiz bir çalışmanın ürünü olarak görünse de, aslında araştırma(ma)cımızın bu çalışmaların birçoğundan habersiz olduğunu göstermektedir. Gerçekte o, bu tezini/kitabını sadece ve sadece Ç. Keyder, A. G. Sayar, Zafer Toprak, Çınar Atay, Rauf Beyru, Abdullah Martal ve Gündüz Ökçün gibi, iki elin parmak sayısına bile ulaşmayacak sayıda araştırmacının çalışmalarından yaptığı, aparma-aktarma-çarpıtma yöntemi bilgilerle oluşturmuştur.

Tüm bunlara bakarak, bu çalışma ile İzmir'in "sanayi yapısına ilişkin yeni bir bakış, yeni bir değerlendirme ve şehrin geleceğine yönelik vizyon'larda bir öngörü yapma imkanını" bulan, çıkaran olabilir mi bilmiyorum. Ama ben en azından bu çıkarımları yaptığını iddia eden araştırma(ma)cının şu anda bir üniversitenin iktisat tarihi ana-bilim dalının başında bulunmasına bakarak, o bölümün geleceğini görebiliyorum. Bu doktora tezinin akışını denetleyen, danışmanlığını yapan profesörün tarih bilgisi/bilinci ufkunu kestirebiliyorum. Bu kitabı 50. yıl onuruna yayımlayan, renkli bir basın toplantısıyla tanıtımını yapan ve geleceklerini bu tür çalışmalar üzerine inşa edeceklerini açıklayan EBSO yöneticilerinin "vizyon"larının nereye ulaşabildiğini tahmin edebiliyorum. ■

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

PAYİTAHT İSTANBUL'UN TARİHÇESİ

SARKİS SARRAF HOVHANNESYAN

Tarihçi ve eğitimci Sarkis Sarraf Hovhannesyan (1740-1805) en önemli eseri olan *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*'ni 1800'de tamamlamıştı. Yazması Ermeni Patrikhanesi'nde bulunan kitap, 1967'de Ermenice yayımlandı ve bu baskıdan Türkçeye çevrildi. Hovhannesyan, Narlıkapı'dan başlıyarak Fenerbahçe'ye kadar İstanbul'u bize gezdiriyor, payitahttaki semtler, camiler, kiliseler hakkında değerli bilgiler veriyor. Anlattıklarındaki ilginç ayrıntılar 18. yüzyıl sonu İstanbul'unu ete kemiğe büründürüyor. İstanbul meraklıları ve araştırmacılar için önemli bir belge.

Çeviren
Elmon Hançer

x + 78 s.
ISBN 975-333-051-0
300.000.- TL

TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

ESKİ YAZIDAN YENİ YAZIYA

MEHMED SÜREYYA

SİCİLL-İ OSMANÎ

OSMANLI ÜNLÜLERİ

Sicill-i Osmanî Osmanlı biyografya geleneğinin son büyük halkasıdır. 14. yüzyıl başından 19. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı tarihinde ad bırakmış 17.000'e yakın kişinin biyografisinin yer aldığı eser bugüne kadar benzeri yapılamamış bir ansiklopedidir. En orijinal yönü de birçok biyografinin bugün büyük bölümü tahrip edilmiş olan mezar taşlarındaki kitabelerden elde edilen bilgilerle oluşturulmuş olmasıdır. Bu bakımdan da eşsiz bir örnektir. Mehmed Süreyya Bey'in (1845-1909) otuz yılı aşkın bir çalışma sonucu ortaya koyduğu *Sicill-i Osmanî* tarihle ilgilenen her düzeydeki araştırmacı için vazgeçilmez bir başvuru kaynağıdır.

İLK 4 CİLT KİTAPÇILARDA

1. cilt	2. cilt	3. cilt	4. cilt
ISBN 975-333-039-1	ISBN 975-333-040-5	ISBN 975-333-040-5	ISBN 975-333-040-5
xiv + 338 s.	iv + 346 s.	iv + 346 s.	iv + 346 s.

Bez cilt: 1.000.000 TL / Karton kapak: 800.000 TL

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Tarih Vakfı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Fax: (212) 227 37 32

Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

EYLÜL 1996 FİYATI: 200.000 TL (KDV DAHİL)

DOSYA:
MASONLUK
VE SİYASET

ÇARŞAF, PEÇE VE KAFES

DÜNKÜ MAKEDONYA
BUGÜNKÜ KÜRDİSTAN

YAZMADAN BASMAYA

KİTABİYAT

33

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

ANILAR

SERGÜZEŞT-İ HAYATIM'IN CİLD-İ EVVELİ

GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA

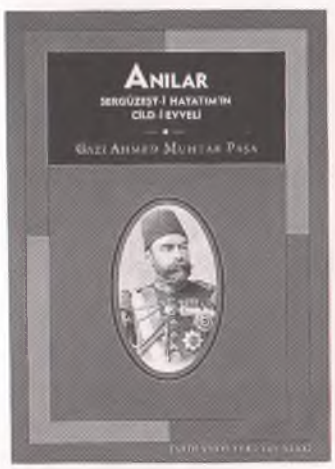

Tanzimat döneminde yetişmiş Osmanlı komutanlarının en ünlülerinden olan Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919) aynı zamanda anılarını kaleme almış ender askerlerdendir. Sergüzeşt-i Hayatım başlığını taşıyan bu anıların birinci cildi ilk kez yayımlanmaktadır. 1839-1876 arasını kapsayan bu bölümde askerlik yaşamının ilk on beş yılına sığan Bosna-Hersek, Karadağ, Çukurova ve Yemen'deki siyasal ve askeri gelişmeler, olayların birinci derecedeki tanığının gözüyle aktarılıyor.

Sadeleştirerek Yayına Hazırlayan
Nuri Akbayar

Eski Yazıdan Aktaranlar
M. Sabri Koz - E. Nedret İşli

x + 164 s.
ISBN 975-333-046-04
500.000.- TL

TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

SUNUŞ

Bu sayımızda yine kapsamlı bir dosyayla karşınızdayız. Osmanlının son, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ve öncelikle siyasetle ilişkileri çerçevesinde masonluk, bu ayki özel dosyamızın konusunu oluşturuyor. Hiç hak etmediği ölçüde önemsenmiş, abartılmış ve lüzumsuzca hassasiyet kazanmış böylesi bir konuda özel bir dosya oluşturmayı kararlaştırdığımızda, serinkanlı ve mesafeli bir yaklaşıma gölge düşürecek, yansız bir irdelemenin algılanmasını güçleştirecek her tür "ifşa" tutumundan uzak durmak ilk düşündüğümüz hususlardandı. Bu yüzden dosyamızda alışılagelmiş "şok liste" benzeri -hele ki halen yaşayan insanları hedefleyen- ifşaat bekleyenler hayal kırıklığına uğrayacaktır. Gerçi böylesi bir medyatik yaklaşım epey ses getirir ve dergi epey iyi satardı, ama bu elbette bizim işimiz değil.

Bizde özellikle II. Meşrutiyetten bu yana masonluk heyulası siyaset ufkundan hiç eksik olmamış. Masonluk-siyaset ilişkisi denince de öncelikle anlaşılan, sonuncusunu geçtiğimiz genel seçimlerde yaşadığımız türden suçlama, karalama kampanyaları olmuş. Komünizm, Siyonizm ve masonluk gibi Türk devletinin ve milletinin üç azılı başbelasından oluşan "şeytan üçgeni", kimi çevrelerce her melanetin, her fitne fesadın ardında yatan, dolayısıyla ayağımızın tökezlediği her somut durumda bizi yeniden kafa yormaktan, tahlil yapmak gibi bir külfetten kurtaran, dahası bizi biz olmaktan çıkarma potansiyeli taşıyan her öneri ya da girişimi peşinen damgalamamızı kolaylaştıran, "her derde deva" ve "her şeyi izah eder" bir hazır reçete olarak sürekli gündemde tutulmuştur. Her tür komplo teorisi gibi böylesi basmakalıp çözümleri teşhis etmek kolay olsa da, masonluğu yerli yerine oturtmak bilinen nedenlerle oldukça zor. Şüphesiz bizi burada ilgilendiren masonluğun yakın tarihimizdeki rolünün ne olduğu ve bu rolü nasıl oynadığıdır. Edhem Eldem'in yazısında kullandığı tabirlerle, masonluk bir "bağımsız değişken" olarak mı, yoksa süregelen değişimin bir göstergesi olarak mı ele alınmalıdır?

Edhem Eldem gerek mason olan tek Osmanlı padişahı V. Murad'ın oğlu Salahaddin Efendi'nin yayımlanmamış anılarından, gerekse İstanbul'daki Fransız localarına ait yazışmaların bulunduğu Grand Orient de France'ın arşivlerinden aktardığı son derece ilginç yeni belgelerle desteklediği yazısında, yukarıdaki soruyu tartışıyor. Zafer Toprak Türkiye'deki masonluk tarihini dönemlere ayırdıktan sonra 1935'te mason localarının kapatılma nedenlerini ele alıyor. Cüneyd Okay dosyamıza tek bir yazıyla değil, aynı zamanda bir dizi çerçeve yazıyla da katkıda bulundu. Daha önce *Toplumsal Tarih*'te iki mason risalesini tanıtan Mustafa Şahin bu kez de tekrisle ilgili bir risaleyi yeni harflere aktarıyor.

Dosya dışındaki yazılarımıza gelince, Hakkı Uyar çarşaf, peçe ve kafes sorununun 1930'lu yıllarda gerek Ankara'da, gerekse taşrada nasıl gündeme geldiğini, yerel basında kadın giyim kuşamı üzerine yapılan tartışmaları da tarayarak ele alıyor. Mete Tunçay geçen sayımızda Trabzon'da çıkan *Kahkaha* gazetesinde Mustafa Kemal'e yazdığı açık mektubu yayımladığı Ömer Fevzi'nin bu kez Paris'te çıkardığı *Rehber-i İnkılap*'ta yer alan Kürt sorunuyla ilgili bir yazısını aktarıyor. Geçen yıl yayımladığı Mühendishane ile ilgili kitabı bilim ve kültür tarihimizde önemli bir boşluğu dolduran Kemal Beydilli'nin, geçtiğimiz günlerde Galatasaray'daki Sermet Çifter Kütüphanesi'nde Yazmadan Basmaya adı altında düzenlenen ve gerçekten etkileyici ve yararlı olduğuna inandığımız serginin kataloğunu eleştiren yazısını da bilimsel tartışmaya katkıda bulunabilmek ümidiyle, şüphesiz muhataplarının cevap hakkı saklı kalmak üzere yayınlıyoruz. Bu tür polemiklerde üslubun amacı aşmaması ve dergimizin bilimsel tartışma zemini olarak işlevinin zorlanmaması en büyük dileğimizdir.

Rıfat Bali'nin ilk bölümüne geçen sayıda yer verdiğimiz ve üç bölümden oluşan yazısının ikinci bölümü başta Avram Galanti olmak üzere Türk Yahudileri ve başka yazarlarca yazılmış eserleri eleştirel tarzda ele alıyor. Kitabiyat bölümümüzde Zeki Arıkan şarkiyatçılığın Fransa'daki öncülerinden G. Postel'le ilgili olarak düzenlenen uluslararası bir kongrenin bildirilerini içeren 1985'te yayımlanmış bir kitabı tanıtırken, Mehmet S. Özgürer, Ahmet Rasim'in bir hikâyesinin yeni yayınını eleştiriyor.

Ayşe Şen'in *İkdam*'dan seçmeleri her zamanki yerinde yer alırken, her ağustosta olduğu gibi geçen ay da çıkmayan Tarih Vakfı'ndan Haberler, bu kez 4 sayfa fazlasıyla 12 sayfa olarak yine dergimizin sonunda yer alıyor. Bültenle birlikte asıl dergi sayfalarımıza da bu sayıya mahsus olmak üzere 4 sayfa ekleyince, *Toplumsal Tarih* yarım forma artmış oldu. Böylece geçen sayıdaki olağan yarım formalık eksikliği, bu sayıda olağanüstü bir yarım formalık fazlalıkla telafi etmiş oluyoruz!

Gelecek ay yeniden buluşmak dileğiyle.

DÜZELTME

İzmir'de sürdürüyor olduğumuz sözlü tarih projesinin tanıtımına yönelik, derginizin 31. sayısında (Temmuz 1996) "Geçmiş Yaşamların İzinde" başlığı ile yayımlanan yazımızda eklemeyi, düzeltmeyi arzu ettiğimiz bir husus var. Yazımızın kısa giriş bahsinde kullandığımız, 'daha fazla tarih', 'karşı tarih' ve 'nasıl bir tarih' kavramları, Mart 1996 tarihinde Tarih Vakfı'nın düzenlediği 'Sözlü Tarih Atölyesi'nde, sözlü tarih alanında farklı yöntem, sorunsal ve ürünlerin mevcudiyetinin yol açtığı bulanıklığa dair bir tartışmada, Nükhet Sirman tarafından gündeme getirilmiştir. Bizim de zihnimizde bir berraklığa yol açan bu kavramları/çerçeveyi kısa giriş yazımızda işleyerek kullandık. Kendisinin belirttiği üzere bu ayrım Kadın Eserleri Kütüphanesi'nin Eylül 1995 tarihinde düzenlediği 'Sözlü Tarih Atölyesi'nde Joanna Bornat tarafından çizilmiştir.

Esra Danacıoğlu-Pelin Böke

TOPLUMSAL
TARİH

Mason onlüğü

Aylık Dergi
Sayı: 33 Cilt: 6 Eylül 1996

Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
Orhan Y. Silier
Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Görsel Koordinatörü
Cengiz Kahraman
Grafik Tasarım
Haluk Tuncay
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Osman Köker
Dizgi
Esma Saraç, Mellem Yeyin
Abone
Belgin Uçar, Yüksel Altuntop
Yapım: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*
Dağıtım: *Biryay*
Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34 227 71 86 (Modem)*
Faks: *(212) 227 37 32*
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen
Tel. ve Faks: (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 1.000.000 TL. (yurtdışı): 40 US$
6 sayılık cilt (yurtiçi): 1.400.000 TL. (yurtdışı): 55 US$
Yurtdışı normal posta için 2 US$, uçak için 4 US$ alınır.

ISSN 1300-7025

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
***Ayşe Şen**'in* İkdâm*'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

ÇARŞAF, PEÇE VE KAFES ÜZERİNE BAZI NOTLAR
***Hakkı Uyar** sorunun 30'lu yıllarda çeşitli illerde nasıl ele alındığını işliyor.* 6

ÖNCE "BOLŞEVİK" SONRA "MÜRTECİ" BİR YAZAR KÜRT SORUNUNA NASIL BAKIYOR?
***Mete Tunçay** Paris'te yayımlanan* Rehber-i İnkılap *'ta yer alan Ömer Fevzi'nin ilginç bir yazısını aktarıyor.* 12

ÖZEL DOSYA

GEÇ OSMANLI DÖNEMİNDE MASONLUK VE SİYASET ÜZERİNE İZLENİMLER
***Edhem Eldem** masonluk ve siyaset ilişkilerini yeni belge ve bilgiler ışığında irdeliyor.* 16

MASONLUK VE TEK PARTİ: SÜTUNLARIN YIKILMASI
MASONLUK UYKUYA GİRİYOR - 1935
***Zafer Toprak** mason localarının 1935'te kapatılma nedenlerini ele alıyor.* 30

EBÜZZİYA TEVFİK'İN MAKALESİ IŞIĞINDA EDHEM PERTEV PAŞA'NIN MASONLUĞU
Cüneyd Okay *bir yanılgıyı düzeltiyor.* 36

MASONLUKTA TEKRİS
Mustafa Şahin *1927'de yayımlanmış bir risaleyi aktarıyor.* 40

MÜHENDİSHANE VE ÜSKÜDAR MATBAALARINDA BASILAN KİTAPLARIN LİSTESİ VE BİR KATALOG
Kemal Beydilli *"Yazmadan Basmaya" sergisinin kataloğunu eleştiriyor ve söz konusu matbaalarda basılan eserlerin listesini veriyor.* 46

OSMANLI/TÜRK YAHUDİLİĞİ TARİHİ İLE İLGİLİ YAYINLAR VE İÇERDİKLERİ TARİH SÖYLEMİ-II
Rıfat N. Bali *yazısının bu ikinci bölümünde Galanti ve diğer yazarların eserlerini ele alıyor.* 57

KİTABİYAT

GUILLAUME POSTEL, EVRENSEL UZLAŞMA VE TÜRKLER
Zeki Arıkan*, Postel üzerine bir uluslararası kongrenin bildirilerini içeren kitabı tanıtıyor.* 63

ASKERİN OĞLUNU KİM ÖLDÜRDÜ?
Mehmet S. Özgürer*, Ahmet Rasim'in bir hikâyesinin yeni yayınını eleştiriyor.* 65

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 69

نومرو سی ۷۵ (پازارتسی) ۱۵ ربیع الاخر سنه ۱۳۱۴ تشرین اول سنه ۱۳۱۰ ۳ تشرین اول سنه ۱۳۱۰ وق ۱۵ تشرین اول افرنجی سنه ۱۸۹۶

محل اداره‌سی

باب عالی جاده‌سنده واقع عمومیه تعلق ایدن اکثر قلمیه مع التشکر درج اولنور . اجرت اعلانات اصحاب مراجعت ایله اروپه تعرفه‌سیندن

هر گون نشر اولنور

اقدام

شرائط اشترا

استانبول ایچون سنه‌لکی ۱۰۰ غروش ۶ آیلغی ۶۰ ولایات ایچون مرکون مواردی اولان ولایتلر حقنده سنه‌لکی ۱۸۰ غروش ۶ آیلغی ۹۵ غروشدر

سیاسی و علمی غزته‌در

Her gün neşr olunur. Siyasi ve ilmi gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Babıâli Caddesi'nde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taalluk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i ilanat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

İKDÂM'DAN SEÇMELER

EYLÜL 1896

DERLEYEN

AYŞE ŞEN

TEBLİGÂT-I RESMİYE

İran devleti tarafından Suriye valisi devletlû paşa hazretlerinin mahdumu izzetlû Selim Beye i'tâ olunan üçüncü rütbeden "Şîr ü hurşûd" [İran devletinin en büyük nişanı] ve geçende memuren Tahran'a i'zâm buyurulmuş olan Kolağası Ramiz Efendi ile rüfekâsına verilen nişan ve madalyaların mumâileyhüm canibinden kabul ve lede-l-icab talîki hususuna bi'l-istîzân müsaade-i Seniye-i Hazret-i Padişahî erzân [lâyık, uygun] buyurulmuştur.

Sâye-i kudret-vâye-i hazret-i Hilâfetpenâhîde Halep ve Kastamonu ve Van ve Hüdavendigâr ve Konya ve Bitlis ve Mamuratülaziz ve Trabzon ve Erzurum ve Adana vilayetlerinde dahi emn ü asayiş ber-kemal bulunduğu makam-ı Sâmî-i Sadaret-penahîye vârid olan fî 18 Ağustos sene 312 tarihli telgrafnamelerden müstebân olmustur.... (7 Eylül 1896)

Talimname Suretidir

Hazine-i Fünun Risalesinin hilâf-ı usul ve kavâidde hareket eylediği Maarif Nezaret-i celilesinden bildirilmekte risale-i mezkûre bugünden itibaren on beş gün müddetle tatil kılınmıştır.

Fi Rebiülâhir sene 314 ve fi 28 Ağustos sene 312...(10 Eylül 1896)

ŞÜÛNÂT

İzmir Havadisi

Çiçek hastalığından maâdâ kuşpalazı hastalığı dahi İzmir'e sirâyet ederek mucib-i vefeyât [ölümlere sebep] olduğu İzmir gazetelerinde okunmuştur.

- Geçen Temmuz zarfında İzmir'de Rum cemaati meyanında seksen dördü zükûr [erkekler] ve bâkisi inâs [kadınlar] olmak üzere yüz on yedi kişi vefat etmiştir. Geçen sene de aynı müddet zarfında cemaat-i mezkûreden iki yüz altmış sekiz kişi vefat eylemiştir.

- Bayındır'da Mustafa namında birisi bağından üzüm toplar iken bir çoban cebren bağına girip üzüm sirkatine teşebbüs etmekle merkum men etmek istemiş ve çoban tarafından katlolunmuştur.

- Aydın'da kadının birisi zevcini telef eylemiş ve cinayeti ikrar ile beraber mezkûr cinayette kendisine muâvenet etmiş olan Halil ve Mustafa nam kimseleri dahi hükümete ihbar eylemiştir...

(3 Eylül 1896)

Roman kısmı muharririmiz Vecihi Beyefendinin âhiren tefrika suretinde neşreylediğimiz (Hikmet) nâmındaki romanı matbaamızda bu kere kitap seklinde dahi tab edilerek (2) kuruş fî [fiyat] ile mevki-i intişâra konmuştur... (10 Eylül 1896)

Kitabhane-i İkdam

Evsaf ve Mu'cizât-ı Nebî - Şuarâ-yi eslaftan Abdi merhumun metrûkât-ı kalemiyesinden bir risale-i manzumedir. Üç formadan müteşekkil olup fiatı (50) paradır.

Mirât-el-Memâlik - Seydî Reis'in Hindistan'dan İstanbul'a kadar karadan icra ettiği seyahata dair ve altı formadan mütesekkil olup fiatı (2) kuruştur.

Mihr-i Dil - İkdam gazetesine tefrika edildikten sonra ayrıca kitap suretinde dahi temsil edilmiştir. 116 sahifeden ibaret olan bu eserin fiatı (40) paradır. Vecihi Bey'in eseridir.

Rus Edebiyatı - Müsteşrikînden gelenler hanım (Madam Olga du Lebedef'in) âsârından gayet güzel kâğıt üzerine matbu' ve sekiz formadan müteşekkil olup fiatı (100) paradır... (17 Eylül 1896)

Yunanistan'da Sabun Fabrikaları

Yunanistan Ticaret Nezareti tarafından âhiren neşr olunan istatistiğe nazaran Yunanistan'da sabunculuk sanatı yevmen fî-yevmen tezâyüd etmekte olup an-karîb [yakından, çok geçmeden] sabun husûle getirebilen memâlik-i sâirenin rekabete meydan verilmeyeceği zannolunmaktadır.

Bundan on sene mukaddem sabun fabrikalarının adedi ona münhasır iken el-yevm otuz yedi sabun fabrikası imalâtla iştigal ey-

lemektedir. Bu fabrikalara bir milyon sekiz yüz yirmi beş bin yüz drahmi sermaye-i ibtidaî tahsis edilmiş olup senevî altı buçuk milyon kıye sabun husule getirilmekte ve bunun bir milyon dört yüz seksen bini memalik-i sâireye ihrac olunmaktadır...

(20 Eylül 1896)

Dolandırıcılık

Beyoğlu'nda Şişhane karakolu civarında sakin olup akdemce Londra otelinde hizmetçilik eden Emanuel evvelki gün Heybeli Ada'ya azimetle Panayot'un gazinosuna gelerek ve garson Mihail ve Yorgi Aristidi ile görüşerek yanında Şark Şimendiferleri memuru elbisesini lâbis bulunan İlya namındaki adamı dahi bu mülâkat esnasında Emanuel Mihail ve Yorgi'ye göstererek bu Şark Şimendiferlerinde memurdur. Sizi de kumpanya memurluğuna kaydettirmek için paraya lüzum vardır diye bakkal Yorgi'nin âmâline mutabık efkârda bulununca zavallı Mihail dokuz mecidiye verir, Yorgi de bir buçuk Lira-yi Osmanî gönderip Panayot'a i'tâ ederler.

Merkumun o geceyi orada imrar eyledikten sonra beynlerinde bir mukavelename tanzim ve yekdiğerlerine i'tâ ederler. Sabahleyin vapurla cümlesi birlikte İstanbul'a gelip doğruca Nafıa Dairesine müracaat ederler. Bunlardan İlya Nafıa Dairesi'nden içeri girip diğerleri de dışarıda meks ü intizar ederler [durur ve beklerler] ise de herif bir daha zuhur etmez. Emanuel ise Sirkeci Şimendifer istasyonuna kadar merkumlara refakat ederek orada dahi savuşacağı sırada her nasılsa yakayı zabıtanın eline verir ve doğruca Bâb-ı Zabıtaya irsal kılınır. Merkum dolandırıcı hakkında tahkikât-ı lâzımeye ibtidar olunmuştur. Evvel emirde merkumlardan almış olduğu paraları inkâr etmek ister ise de üzerinin taharrîsinde tamamiyle zuhur eylediğinden dolandırıcılığı tebeyyün eder...

(21 Eylül 1896)

MAKALE-İ MAHSUSA

Hatt-ı Cedid

Bağdat fuzala-yı ulemasından Zehavizade faziletlû Cemil Efendi hazretlerinin ihtirâ eyledikleri bir nev hurûfun Maarif Nezaret-i celilesince tetkik edilmekte olduğunu bi'l-beyan bu bâbta bazı mütalaât-ı mahsusa serd edilmişti. Hurûf ve harekât-ı Arabiyenin kesret ve suûbet-i tersîm [resmini çizme - yazma- güçlüğü] ve tertibi yüzünden lisan-ı azb-ül-beyân-ı Osmanî [söylenişinde tatlılık olan Osmanlı dili] kadar lisan-ı Arap dahi pek büyük zahmetlere düçâr olduğundan bu bâbta der-miyân eylediğimiz mütalaât Mısır resail-i mevkûtesine dahi nakl edilerek serd-i efkâra vesile olmuştur.

Mamafih oraca bu bahis o kadar yeni bir şey olmayıp bundan evvel de mevkî-i münazaraya vaz' olunmuş ve mütebâhisînin bir kısmı on dokuzuncu asr-ı hâzır âdemi olabilmek için Avrupa lisanlarından ale-l-akall birinin tahsili vucûb-i Kat'î altında bulunmasına nazaran lisan-ı Arabînin Avrupa hurûfuyla yazılıp okunmasını ve diğer kısmı ise bu tebdîli yine netice-i matlûbanın husûlüne kâfi görmeyip hurûf-ı Arabiyenin bazı suretlerini taklîl eylemekle [azaltmakla] istimâli suretini tercih eylemişlerdir. Fakat bu fikirler dahi maksada kâfi görülemediği cihetle tabi akîm kalmıştır. Evvelce yazıldığı vechile mebde-i umrândan biri her millette tebeddül-i hutût bir emr-i cârî-i tabiîdir. Islaha lüzûm görüldükçe hutût-ı Arabiyede vâkî olduğu gibi her yerde hal ve terakkayât nisbetinde ıslahat icra edilmiş ve bu suretle suver-i hakikadan rumuz ve işarâta intikal eden ve bilâhire delâlet-i hissiyeden heman bi'l-külliye [büsbütün] âzâde kalan şimdiki hutût-i mütenevvia-i mim [kırk çeşit yazılar] hâsıl olmuştur.

Mecâz-ı esvâtın suver-i tersiminde yeni hutût-i ümemde daha pek çok tebeddülât vukû bulmayacağını kim temin eder? Binâenaleyh her surette şimdiki istimâl eylediğimiz hurûf-i Arabiyeden müfid ve muhtasar ve kolay olmak üzere bir yazı geçirse bazı şartlar altında istimâlinde taassub edilmeyeceği der-kârdır.

Geçenlerde Bağdat'tan bir zât tarafından aldığımız hususî bir mektupta zikri sebk eden muhterimin icad etmiş olduğu hurûfun akla veleh [şaşkınlık] verir bir takım fevâidinden bahs ediliyor...

(5 Eylül 1896)

İLÂNLAR

Çavuşoğlu Sigara Kâğıdı

En nefis ve mükemmel sigara kâğıdı imaliyle müştehir olan (Çavuşoğlu) kumpanyasının imal eylediği sigara kâğıtları ahalî-i kiram nezdinde mazhar-ı takdir olmuştur. Bu kere umum sigara kâğıtlarına fâik olmak üzere (Çavuşoğlu) kumpanyası 140 yapraktan ibaret olan bir numaralı kâğıdı vücuda getirmiştir. Meshur-i âlem olan ipekten yapılmış Çapa markalı ve İstanbul unvanlı kâğıtların her varakına taklitten ihtirâz [sakınmak] için mürekepsiz ve damga suretinde Türkçe hurûfla (Çavuşoğlu) ibaresi yazılmıştır. Avrupa'dan gelen kapları süslü birtakım adî sigara kâğıtlarına muhterem müşterilerimizin aldanmaması ve mamulât-ı dahiliyemize revac vermek için eskiden beri tanıdıkları (Çavuşoğlu) kâğıdı almalarını tavsiye ederiz...

(10 Eylül 1896)

Satılık Piyano ve Velespid

Paris'in Boer fabrikası mamulatından olarak bir adet mükemmel piyano ve eski sistemde bir de velespid satılıktır.

Talip olan Tophane'de Firuzağa Mahallesinde attar esnafından Yakup Efendiye müracaat eylemesi ilan olunur...

(10 Eylül 1896)

Hanımlara Mahsus Gazete

Terakkiyat-ı nisvaniyeye hâdim olan hanımlar gazetesinin bugüne mahsus olan 77 numaralı nüshası da zînet-bahş-ı âlem-i matbuât olmuş ve müteaddid resimler ile meşâhir-i nisvan-ı Osmaniyenin âsâr-ı latifelerini hâvî bulunmuştur... (10 Eylül 1896)

Çocuklara Mahsus Gazete

Evlâd-ı vatanın istifade-i maddiye ve maneviyesine hizmet maksadıyla neşredilmekte olan bu nefis gazetenin bugün intisar eden 17 numaralı müteaddid resimleri ve pek nâfi' münderecâtı hâvî olduğu halde intisar etmiştir.

Çocuklar gazetesinin Dersaadet için senelik abone bedeli on kuruştur. Mütalâası evlâd-ı memlekete tavsiye olunur...

(10 Eylül 1896)

ÇARŞAF, PEÇE VE KAFES ÜZERİNE BAZI NOTLAR

HAKKI UYAR

Toplumsal Tarih dergisinin Haziran 1996 tarihli 30. sayısında Dr. Mesut Çapa'nın "Giyim Kuşamda Medeni Kıyafetlerin Benimsenmesi ve Trabzon Örneği" adlı makalesi yayımlandı. Bu yazıda, sayın Çapa'nın makalesine bazı eklemeler yaparak, 1930'lu yıllarda kadın giyimi üzerinde yapılan tartışmaları ele alacağım.

Hazırlamakta olduğum doktora tezime ilişkin olarak bazı yerel gazeteleri ve dergileri (Trabzon, Erzurum, Bursa...) tarayarak, CHP'nin yerel örgütleri hakkında bilgi toplamaya çalışıyorum. Bu çerçevede çarşaf, peçe ve kafes sorunu üzerine rastladığım bilgileri değerlendirmeye çalışacağım.

Sayın Çapa yazısında, şapka ve diğer medeni kıyafetlerin kabulüne ilişkin yasal düzenlemeden önce, yerel yöneticilerin, aydınların, Türk Ocaklarının bu konuda öncülük ettiklerini örneklerle ortaya koyuyor. Erkek giyiminin modernleştirilmesinin yanı sıra aynı tarihlerde yerel basında çarşaf ve peçe aleyhine yazılar çıktığı da görülmektedir. Hatta Trabzon İl Genel Meclisi, 11 Aralık 1926 tarihinde "peçenin ref'i" (kaldırılması) kararını oybirliği ile almış ve valiliğe bildirmişti (Çapa, *agm*, s. 27).

Bu konuda alınan kararın yaygınlaştırılamadığını,[1] çarşaf ve peçe sorununun 1930'lu yıllarda daha geniş bir şekilde ülke gündemine geldiğini görmekteyiz.

5 Aralık 1934 tarihinde kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmesinden hemen sonra, bazı belediyeler çarşaf, peçe ve kafesi yasaklamaya başladılar.[2] Bu tarihlerde kadınların toplumsal hayattaki etkinlikleri artmaktaydı. Halkevlerinde, inkılap kürsülerinde, inkılap ve istiklal konferanslarında, çeşitli mesleklerde kadınlar öne çıktılar. Kadın muhtarlar, kadın belediye meclisi üyeleri görülmeye başladı.

Aynı dönemde dünyada savaş rüzgârları esmekteydi. Özellikle İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi Türkiye'yi derinden etkiledi. Savaş teknolojisinde uçağın kullanılması ve bunun yıkıcılığı göz önüne alınarak, bağış kampanyaları düzenlendi ve Türk Hava Kurumu aracılığı ile orduya uçak alımına girişildi. Halkevlerinde zehirli gazlardan korunma kursları düzenlendi. Bu arada bunun etkisi kadınlar üzerinde de görüldü. Kız öğrenciler de erkek öğrencilerle birlikte askerlik dersleri görmeye başladı.

Kadınların günlük yaşamda etkin bir şekilde rol almalarının önünde önemli bir engel olarak görülen çarşaf ve peçeye karşı, özellikle 1934-1936 tarihleri arasında yoğun bir kampanya yürütüldü.

5 Aralık 1934 tarihinde kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verildikten kısa bir süre sonra kadınların CHP'ye üye olmaları için yoğun ve özendirici kampanyalar başlatıldı. Birkaç ay öne alınarak Şubat 1935'te yapılan milletvekili genel seçimlerinde (ve 1937 ara seçimlerinde) 18 kadın milletvekili TBMM'ye girdi.[3]

Seçimlerin yapılmasından birkaç ay sonra, Mayıs 1935'de CHP Dördüncü Büyük Kurultayı toplandı. Ankara'da 9-16 Mayıs 1935 tarihleri arasında toplanan kongrenin son günü (16 Mayıs), ele alınan konulardan biri de çarşaf ve peçe sorunuydu. Kongreye çarşaf ve peçenin yasaklanmasına ilişkin çeşitli illerden dilekler gelmiş ve Dilek Komisyonu bu konuya ilişkin olarak bir rapor hazırlamıştı. Çarşaf ve peçe sorunu üzerine kongrede ilk konuşan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya oldu:[4]

> ... çarşaf ve peçe meselesi vardır. Bu meselede en güzel izahatı komisyon vermektedir. Komisyonun verdiği karar dahilinde muamele yapılması, bence en doğru hareketttir. Başkanlıktan bir kere daha rica edeceğim. Bunu, bir kere daha okutsunlar.

Şükrü Kaya'nın isteği üzerine okunan Dilek Komisyonu'nun hazırladığı rapor şöyleydi:[5]

> Peçe-çarşaf: Çarşafla peçenin kalanlarını da kaldıracak bir çare bulunması için Muğladan, Sivastan gelen dilek, Komisyonun, üzerinde durduğu noktalardan biri oldu. Türkiyenin üçte ikisi köylüdür, köydedir. Burada çarşaf, peçe yoktur. Kalan üçte birin büyük bir kısmı da, bu görenekten sıyrılmış çıkmıştır, yer yer tek veya toplu hareketlerle bu kalanlar da hiç bir kanun eli dokunmadan açılıb kaybolmaktadır. O halde, kalan ve bir çokluk olmayan bu peçeler, çarşaflılar üzerinde, yeni bir tedbir almaya lüzum var mıdır?
>
> Bunu, kadınlarımızın kendi zevklerine, kocalarının ve babalarının sosyallık zihniyetindeki ilerlemeğe mi bırakmalıdır? Yoksa düşmeğe hazırlanan ve bu sadece koca ve baba saygısile sallanıb duran bu çürük

Kadıköy Kız Orta Mektebi öğrencilerinin Cumhuriyet Bayramı müsameresinde oluşturdukları "kıyafet tablosu".
Yedigün, no. 62 (15 Mayıs 1934)

meyvayı merkezin küçük bir sarsmasile döküb atarak sırada, burada kadınlığımızın yüz karası gibi görünen bu kılıktan, onları çıkarmalı mıdır?

Komisyonumuzun, bir takım arkadaşları, bu ikinci görüştedir ve çarşaflı değil, ancak peçeli kadının ve ne idüğü belirsiz bir kılıkla, sokaklarda dolaştırılmasının, polis kanunlarile yasak edilmesinin amaca çabuk varma noktasında lüzumuna kanığdırlar. Ancak, bütün Komisyon, Parti ve Parti Hükümeti kurumlarının kestirme bir hareketile, yani hiç bir kanun yapmadan bunu başarma imkanında oy birliği yapmışlardır.

Büyük Kurultayın yüksek ilgisine değer bulduğumuz belli başlı dileklerden biri de budur.

Komisyon raporunun okunmasından sonra, çarşaf ve peçe konusu üzerinde tartışma başladı. Dilek Komisyonu raportörü olan Hakkı Tarık Us (Giresun) söz alarak, çarşaf ve peçeyi birbirinden ayırdığını belirttiği uzun konuşmasında, Şükrü Kaya'nın ve Komisyonun görüşlerine katılmadığını belirtti:[6]

> Ben peçe ile çarşafı birbirinden ayırıyorum. Çünkü çarşafın iktisadi bir mahiyeti, bir tesiri vardır diyorum. (...)
>
> Peçeye gelince; ona ne diyebiliriz? O, çarşaftan başka bir mahiyettedir. Sıhhi kanunlarımız evlere kafes konmasını bile muzir telakî etmiştir. Fakat, kadınlarımızın yüzünü örtmesine göz yumar vaziyetimize ne demeliyiz? (...) Bunun için bir kanun kaydı koymaya neden lüzum vardır? Bu lüzum memleketimizde ötedenberi yer yer gelen dileklerle ve vilayet meclisleri kararlarile sabit olmuştur. Bu lüzumu ihata eden bir çok vilayet meclisleri kararları vardır ki, tatbik etmişler ve muvaffak olmuşlardır. On sene evvel Trabzona gitiğim zaman gördüm. Böyle bir kararla kadınlar yüzlerini tamamen açmışlar, sokakta öyle geziyorlardı. (...) Bir kaç sene sonra bu genişleyen hareketin -belki mevzidir- orada daraldığını görmekle müteessifim. Buna mukabil bir iki ay evvel de Adanaya gittim. Orada yeni bir vilayet kararı neticesi, ... peçe ve çarşaf (atılmış) ... Adana kadınları bütün dünyaya benzer bir kılığa girmiştir.
>
> Meclisi umumilerin böyle bir karar almaya lüzum hissetmiş olmaları memlekette bunun lüzumunun ne kadar genişlediğini ifade etmek için bize bir delil olarak kendisini göstermez mi? Öyle meclisi umumiler var ki, bu yola derhal kendilerini sokmuşlardır. Amma, içlerinden bir takımları da acaba bu kanuni midir, buna salahiyetimiz var mı? yolunda tereddüdde kalmışlardır. (...) ... Büyük Kurultaydan ilham alacak olan Kamutay ve Hükümet derhal tek bir cümle ile, polis kanuna koyacağı bir madde ile, bu tereddüde cevap verecek haldedir. (...) Biz neden kalanı zamana talik ediyoruz? (...) Sevgili bakanın söylediği gibi bu iş te belki nihayet kısa bir zaman işidir. (...) Ben zamana bırakmağı doğru bulmadım.
>
> (...) O halde, erkeklerin nihayet kendilerine itimatsızlıkla ifade ve hulasa edebileceği şu vaziyeti, bir cümle ile kesib atmasını Büyük Kurultaydan rica edeceğim.

Hakkı Tarık Us'ın konuşmasını Rasih Kaplan (Antalya), General Kâzım Sevüktekin (Diyarbekir), Yusuf (Yozgat) ve Naciye Osman (Niğde) desteklemişler, Aka Gündüz (Ankara) ve Dr. Muhtar (İçel) eleştirmişlerdir. Tartışma kanun çıkarılsın mı, yoksa yerel önlemlerle (Belediye Meclisi, İl Genel Meclisi, polis...) mi çözümlensin etrafından düğümlenmiştir.[7] Tartışmaların sonunda H. Tarık Us ve Kâzım Sevüktekin iki ayrı takrir vermişlerdir. H. T. Us takririnde "Peçe ve çarşafın kaldırılması üzerinde bir kanun çıkarılmasını dilerim" derken, K. Sevüktekin de "Peçenin yasak edilmesi hakkında Kurultayın karar vermesini ve bu işin Kamutaya verilmesini dilerim" demekteydi.[8]

Tartışmanın uzaması üzerine tekrar söz alan Ş. Kaya çarşaf ve peçe sorununun "küçük" ve kurultay huzurunda "müzakere etmeğe değer bir iş olmadığını" ileri sürerek, şu dikkat çekici sözü söyler:[9]

> (...) Eğer bu, bir mesele olsaydı bu büyük inkılabı yapan, bunu da programına koyar, ve sizden lazım gelen kararı alırdı.

Böylece kurultayda bu tartışmanın dışında ve üstünde kalan M. Kemal'in de görüşünü dolaylı olarak bildiren Ş. Kaya çarşaf ve peçe sorununun çok önemli bir sorun olmadığını, çok önemli konularda kurultay üyelerinin "onayını" alarak M. Kemal'in gerekeni yaptığını ve bu nedenle de böyle önerilere gerek olmadığını ima ediyordu.

Ş. Kaya'ya göre kurultay üyeleri kendi bölgelerinde çarşaf ve peçe ile mücadele etmeli ve "Partimiz Halkevi tesekkülleri, halkı tenvir ederek bu işi yürütmelidir." Kaya hükümetin kurultaydaki tartışmalardan gereken "direktif"i aldığını, gerekeni yapacağını, ancak bir kanun çıkarmanın CHP'yi "çok müşkül mevkie" düşüreceği belirtti.[10]

Ş. Kaya ve kurultay üyelerinin çoğunluğunun isteği ve baskısı üzerine H. T. Us peçenin kaldırılmasına ilişkin verdiği dilekçeyi[11] geri çekti.[12] Bundan sonra tartışmalar yeterli görülerek, Dilek Komisyonu'nun hazırlamış olduğu rapor, İçişleri Bakanlığı ile ilgili dilekler arasına alındı ve tartışmalara son verildi.[13]

Çarşaf ve peçe aleyhine çalışmalar çeşitli il ve ilçelerde 1934 yılı sonlarında yoğunlaştı. Yerel gazetelerde çarşaf ve peçenin çağdışılığı, ilkelliği ve ahlakla bir ilgisinin olmadığı anlatılıyordu.[14] Çeşitli il ve ilçelerde çarşaf ve peçeye karşı farklı uygulamalar ve yöntemler görülmektedir. Bunlardan bazıları hakkında bilgi verelim:

Aralık 1934 tarihinde Bodrum ve Fethiye'de çarşaf ve peçe belediye meclisi kararı ile yasaklandı:[15]

> Bodrum kenti kurultayı kadınlarının 935 yılı ilkinden sonra çarşaf, peçe ve yemenilerini bir söz kesimile kaldırmış ve yasak etmiştir. Fethiyenin yeni kent kurultayı da peçe ve carsafların kaldırılmasına söz kesmiş ve peçelerin kaldırılması için on beş gün ve çarşaflar için de altı aylık bir kurun vermiştir.

Adana Belediye Meclisi, 15 Şubat 1935 tarihinde yaptığı toplantıda, 16 Mart 1935 tarihinden geçerli olmak üzere, çarşaf ve peçeyi oybirliği ile yasakladı.[16] Yine belediye meclisi kararıyla, örneğin Akçaabat, Maçka ve Of'ta da çarşaf ve peçe kaldırıldı.[17]

Bazı yerlerde ise kadınlar, belediye meclisi kararı olmadan Halkevi ve CHP binasında toplanarak çarşaf ve peçe giymeme kararı alıyorlardı. Kimi yerlerde de devlet memurları, halkevi üyeleri ve belediye meclisi üyeleri kendi ailelerine çarşaf ve peçe yerine manto giydirme kararı aldılar.[18]

Bursa'da da belediye meclisi kararı olmadan kadınlar çarşaf ve peçeyi atmaya başlamışlardı. Bursa'da o tarihlerde çarşaf ve peçe kadar yaygın olduğu anlaşılan kafeslere karşı da mücadele yürütülüyordu. Belediye Meclisinin karar almasına gerek olmadan sorun çözümlenmeye çalışıldı.[19] Ancak, çarşaf ve peçenin giyilmesine yönelik yasaklanma kararı alınmamakla beraber, terzilerin çarşaf dikmeleri[20] ve evlerdeki kafesler[21] Belediye Meclisi kararı ile yasaklandı. Tüm bu uygulamalara rağmen, çarşaf ve peçe giyilmesinin önlenememesi sonucunda, Belediye Meclisi yasaklama kararı almak zorunda kaldı ve çarşaf giyenlere belediye zabıtası para cezası uygulamaya başladı.[22]

Çarşaf ve pecenin yasaklanmasına ilişkin son örneğimiz Trabzon. Bu ilde çarşaf ve peçenin yasaklanmasına ilişkin olaylar diğer illerden son derece farklıdır. Bu konuda Trabzon Belediye Meclisi ile Trabzon CHP İl Örgütü arasında yaklaşık bir yıl süren bir tartışma olmuştur. Belediye Meclisi üyeleri de CHP'lidir. Ancak aynı partiden olmakla birlikte çarşaf ve peçenin yasaklanması konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. İşin ilginç ve dikkat çekici yanı, bu tartışmanın yaklaşık bir yıl gibi uzun bir süre devam etmesi ve Ankara'nın (CHP Genel Merkezi'nin) bu tartışmaya karışmamasıdır.

Trabzon'da çarşaf ve peçenin yasaklanmasına ilişkin tartışma şöyle gelişti:

Belediye seçimlerinin yapılmasından (Ekim 1934) kısa bir süre sonra, Şubat 1935'te yeni oluşan Belediye Meclisi'ne Erginler Yurdu adlı spor kulübünün öncülüğündeki spor kulüpleri çarşaf ve peçelerin kaldırılmasına ilişkin bir öneride bulundular. Belediye Meclisi, öneriyi görüşmeyi kabul ederek idare encümenine havale etti; fakat konunun görüşülmesini bir sonraki toplantıya bıraktı.[23] Böylece uzun süren bir erteleme ve oyalama dönemi başlamış oldu. Belediye Meclisi'nin karşısında CHP il örgütü, gençler ve CHP'nin kontrolündeki yerel basın vardı.

14 Şubat'ta yapılan Belediye Meclisi toplantısında da çoğunluk sağlanamadığından ve şubat toplantıları da sona erdiğinden konunun görüşülmesi nisan ayındaki Belediye Meclisi toplantısına kaldı. Halbuki bu toplantıda kesin bir karar alınacağı düşüncesi yaygındı. Belediye Meclisi'nin çoğunlu-

İlk kadın mebuslardan Nakiye Hanım.

ğu sağlayamayarak bu kararı almaması "ileri atılış alanında takviye bekleyen gençlere tesir yapmış ve meclis üyeleri üzerindeki inançlarını sarsmıştır."[24] Artık Belediye Meclisi üyeleri elestirilmeye başlanmış ve üzerlerinde kamuoyu baskısı yaratılmaya girişilmiştir.

Belediye Meclisi'nin nisan toplantısından iki gün önce, gençlerin Şubat ayında Belediye Meclisi'ne verdiği dilekçenin aynısı toplanacak olan İl Genel Meclisi'ne de verildi. Belediye Meclisi, Nisan ayının ilk toplantısında bütçe işini görüştüğünden çarşaf ve peçe konusunu görüşmeyi bütçe işinin bitirilmesinden sonraki toplantıya bıraktı.[25]

Belediye Meclisi'nin nisan toplantılarının sonuncusunda da bir karar alınamadı. Bu toplantı şöyle sonuclandı:[26]

> Belediye meclisi dün Nisan toplantısının son oturumunu yapmışdır. Meclisin bugünkü toplantısında Kadınların örtüleri meselesini konuşulacağını haber alan Bayanlar ve Baylar meclisde galabalık bulunuyorlardı. Konusmalar başlandığı sırada üyelerden Burhan tarafından Şubat devresinden bu devreye konuşulmak üzre atılan kadınların örtüleri meselesi sorulmuştur.
>
> Bu meselenin sorulması meclisin ihtiyar üyelerini rahatsızlandırdığı ve konu(şma)larda bulunup bulunmamak gibi tereddütler geçirmekte oldukları göze carpıyordu. Üyelerden biri bu meselenin evvelce idari encümene verilmiş olduğunu ve ne cevap geldiğini sordu. Encümene gelmediği anlaşılınca müteredditi bulunanlar rahat nefes aldılar. Çünkü artık mesele görüşülecek değildi. Bunun üzerine akşam toplanarak encümenden gelecek mazbata üzerinde konuşulmak üzre dağıldılar. Aksamki toplantıya üç beş üye gelmiş ve başka kimse gelmiyeceği pek açık olduğundan ekseriyet olmamış ve konuşma yapılamamıştır.
>
> Gençliğin bu ileri atılış hareketlerine Belediye meclisinin ön olmaması gençler üzerinde fena tesir bırakmışdır.

Akşam yapılan toplantıya üç beş üyenin gelmesi, 29 üyenin bulunduğu Belediye Meclisi'nde[27] çarşaf ve peçenin kaldırılmasına karşı çıkanların ne kadar çok olduğunu da göstermektedir. Bu toplantıdan sonra çarşaf ve peçenin kaldırılmasına ilişkin tartışmalar araya yaz aylarının girmesi nedeniyle Ekim ayına kaldı. 5-6 aylık bir aradan sonra, Ekim 1935'te bu kez CHP il yönetim kurulu ve ocak kurulları CHP il binasında bir toplantı yaparak, Belediye Meclisi'ni karar almaya zorlamışlardır. Toplantıda "ibtidai insanlara mahsus olan Peçe ve Çarşafın ilimizde giyilmemesi etrafında lazımgelen tedbirlerin alınmasını gerektiren görüşmelerde bulunmuslardır."[28]

1930'larda İstanbul sokaklarında modern kıyafetli kadınlar.

Trabzon'da çıkmakta olan ve CHP'nin kontrolündeki *Halk* gazetesinde Cemal Rıza çarşaf ve peçe aleyhine yazılar yazıyor, Trabzon kadınlarını çarşaf ve peçeyi atmaya çağırıyordu:[29]

> Çarşafı mutlaka atacağız. Sosyetemizin sosyal acunda yüzünü kızartan bu kötü an'aneye mutlaka veda edeceğiz.
>
> (...)
>
> Peçeyi kolaylıkla atan Trabzon Bayanları neden Manto giymesinler?

Yine gazetede, Ekim ayında yer alan bir haberde "Peçe ve Çarşaf Urayca Kaldırılıyor" denilmektedir. Bu haberde Belediye Meclisi'nin yasaklama kararını kasım toplantısında alacağı belirtilmektedir.[30]

Kasım ayında gazetede diğer yerlerde alınan yasaklama kararları ile ilgili yapılan yorumlarda "Çarşaf Peçe işinde şehrimiz çok geri kalmıştır. Her ne kadar adetleri pek az da olsa bu geri kıyafetin tamamen kaldırılması için Belediye meclisinin buna ilk toplantısında bir karar vermesi bu işi daha uzatmaması gerekir"[31] ve "Bizim Belediyemizin Çarşaf işine bir karar vermek hususunda hala teraddüt içinde bulunması şaşılacak işlerdendir. Meclis buna karar vermek hususunda acaba ne bekliyor?"[32] denilmektedir.

Ancak yasaklama kararı kasım toplantılarında da alınmadı. Şubat 1935'te başlayan tartışma, çarşaf ve peçenin tam bir yıl sonra, Şubat 1936'da Belediye Meclisi'nin aldığı yasaklama kararı ile sonuçlandı.

Belediye Meclisi, 3 Şubat 1936 tarihinde şubat toplantılarından ilkini yaptı. Bu toplantıda CHP İl Yönetim Kurulu Başkanlığından yazılıp Valilik tarafından Belediye Meclisi'ne gönderilen çarşaf ve peçenin yasaklanmasına ilişkin "tezkere" gündeme dahil edildi. Böylece CHP il yönetiminin Valilik aracılığı ile gönderdiği dilekçeden sonra Belediye Meclisi'nin oyalama ve ertelemeye girişmesine olanak kalmadı. Bir gün sonra, yani 4 Şubat tarihindeki toplantıda Belediye Başkanı Kadri Evren "kadınlarımızın medeni kıyafetlerini iksa etmeleri için Peçe ve Çarşafın yasak edilmesini ve bunun için kısa bir müddet tayin edilmesini teklif etti.

Teklif mecliste iyi karşılandı. Ve yapılan kısa bir konuşmadan sonra Trabzonda Peçe ve Çarşafın yasak edilmesine ve kadınlarımızın manto tedarikleri için üç ay mühlet verilmesine ekseriyetle karar verildi."[33]

Bir yıl süren baskılardan sonra Belediye Meclisi direnmekten vazgeçmek zorunda kalmış; ancak kararını "oybirliği" ile değil "oy çokluğu" ile almıştır. Tek Parti döneminde bu gibi kararların genellikle "oybirliği" ile alındığı göz önüne alınacak olursa, bazı Belediye Meclisi üyelerinin hâlâ düşüncelerinde ısrarlı olmaları dikkat çekicidir.

Bu kararın alınmasından kısa bir süre sonra, Trabzon Belediye Başkanlığı, çarşaf ve peçenin yasaklandığına ilişkin bir "ilan" yayımlandı:[34]

> Belediye Riyasetinden:
>
> Belediye Kanununun 1 ci maddesi hükmüne tevfikan çarşaf ve peçenin üç ay içinde tamamen kaldırılmasına Belediye Meclisinin 4-2-936 tarihli 13 cü inikadında karar verilmiş ve bu karar yüksek vilayet makamından tasdik edilmiştir.
>
> Sayın halkımızın 4-5-936 tarihine kadar çarşaf ve peçeleri kaldırması ilan olunur.

Bu ilandan sonra Trabzon Halkevi yönetim kurulu yaptığı bir toplantıda yoksul aileler için manto yaptırmaya karar verdi. Bu konuda işbirliği yapmak üzere Belediye, Kızılay, Ticaret Odası ve CHP il yönetiminden temsilciler istendi. Yönetim kurulu 300-400 aileye manto yaptırmayı hedefliyordu.[35] Mahallelerdeki yoksul aileler belirlenecek ve mantolar bunlara verilecekti. Bu arada şehirdeki mağaza, terzi ve evlerde manto hazırlanmasına ve gereksinimlerin karşılanmasına yönelik yoğun bir çalışma sürüyordu.[36] CHP il yönetimi de parti örgütüne ve Halkevine gönderdiği genelgede, yasak kararı süresi dolmadan gerekli önlemleri almalarını istiyordu.[37]

Trabzon CHP il yönetimi ve Trabzon CHP Belediye Meclisi arasındaki tartışmadan yola çıkarak, Ankara'nın (CHP Genel Merkezi'nin) taşrada çıkan, kendisi açısından çok önemli olmadığını düşündüğü ve/veya rejimi tehlikeye düşürücü nitelikte görmediği tartışmalara pek karışmadığını söyleyebiliriz. Ancak bu değerlendirme tek bir örneğe dayanılarak yapıldığından, benzer örneklerle desteklenmedikçe pek sağlıklı olmayacaktır. Bu dönem üzerinde sağlıklı değerlendirmelere gidebilmenin bir yolu da CHP'nin TBMM Grup Toplantı Tutanakları'nın incelenmesidir. Bu tutanakların ortaya çıkarılması ve bilimsel araştırmalarda kullanılması, CHP tarihini, dolayısıyla da Cumhuriyet tarihini aydınlatmakta çok önemli bir aşamayı ifade edecektir. Bu tutanaklar, yakın dönem Türkiye tarihinin kaynaklarının "belkemiğini" oluşturmaktadır. Ne yazık ki, bu tutanaklar bugün ortada yoktur. ■

1. Trabzon İl Genel Meclisi'nin vali başkanlığında toplanarak aldığı yasaklama kararı diğer bazı illerde de görülmektedir. Örneğin Rize'de İl Genel Meclisi, Mersin'de Belediye çarşafı yasakladı. Bkz. Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1982, s. 648-649.
2. Bu yasaklamalara ilişkin Caporal şu tarihleri vermektedir: Bodrum: 6 Ocak 1935, Adana: 16 Mart 1935, Antalya: 2 Nisan 1935, Sungurlu: 10 Temmuz 1935, Zile: 2 Ağustos 1935, Konya: 17 Ağustos 1935, Afyon: 27 Ağustos 1935, Maraş: 4 Kasım 1935, Antakya: 12 Ocak 1937, Hatay: 27 Temmuz 1939. Caporal, *age*, s. 649, dipnot 20. Caporal, bu bilgileri S. Dirks'in *La Famille Musulmane* (Paris-La Haye, 1969) adlı eserinden (s. 66) aktarıyor. Burada dikkat çekici bir husus da yasaklama kararlarının birçoğunun bu konunun yoğun bir şekilde tartışıldığı CHP'nin Dördüncü Büyük Kurultayı'ndan (9-16 Mayıs 1935) önce alınmasıdır. Kurultay'daki tartışmalar için bkz. *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935*, Ankara, 1935, s. 144-159.
3. Bu kadın milletvekillerinden biri de bir köy muhtarı olan Satı Kadın'dı. M. Kemal'in Satı Kadın'ı "keşledisi" için bkz. A. Afetinan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Tarih Boyunca Türk Kadın Hak ve Görevleri*, MEB Yay., İstanbul, 1964, s. 146-147.
4. *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı*, s. 144.
5. *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı*, s. 144.
6. *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı*, s. 144-147.
7. *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı*, s. 146-151.
8. *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı*, s. 151.
9. *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı*, s. 151
10. *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı*, s. 151-152
11. Us'un verdiği 151. sayfadaki dilekçede "peçe ve çarşaf" birlikte geçerken, daha sonra dilekçesi ikinci kez okunurken (s. 154) sadece "peçe"nin kaldırılmasından söz edilmekteydi. Us'un tartışmalar boyunca yaptığı konuşmalara bakılacak olursa, doğrusu sadece "peçe"nin kaldırılmasına yönelik olmalıdır.
12. *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı*, s. 155. Kâzım Sevüktekin'in dilekçesinin geri çekildiğine ilişkin bir bilgi olmamakla beraber, o da baskılar sonucunda dilekçesini geri çekmiş olmalıdır.
13. *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı*, s. 155, 159.
14. Bu konudaki yazılar bazen çok ağır ifadeler taşıyordu: "Çarşafta uz ve peçede namus arayan gafletin o örtü içinde ne zilli masalarını saklı, ne cengilerin gizlenmiş olduğunu bilmemesi ne yazıktır!" Bkz. Kahyaoğlu Rüştü, "Çarşaf", *Halkın Sesi*, 30.7.1934, s. 1 (Bursa).
15. "Bodrum Kent Kurultayı Çarşaf Peçe Giymesini Yasak Etti" *Halk*, 13.12.1934, s. 1 (Trabzon).
16. "Adana Belediyesi Peçe Çarşafı Kaldırıyor", *Halk*, 18.2.1935, s. 1.
17. "Akçaabatta da Peçe ve Çarşaf Kaldırıldı", *Halk*, 25.11.1935, s. 1; "Akçaabat'ta Peçe ve Çarşaf Tarihe Karışıyor", *Halk*, 30.1.1936, s. 1. Akçaabat'ta 1935 yılının Kasım sonunda peçe ve çarşaf yasaklandı. Peçe için yasak kararı anında uygulamaya başlandı. Çarşaf için de, bir buçuk aylık süre verildi. Bu süre daha sonra iki hafta daha uzatıldı. 1 Şubat'tan (1936) itibaren kadınlar manto ile gezeceklerdi.
"Macka Belediyesi de Çarşafları Kaldırdı", *Halk*, 12.12.1935, s. 1. Macka Belediyesi ise üç aylık bir süre tanımıştı.
"Ofta Peçe ve Çarşaf Kaldırılıyor", *Halk*, 24.2.1936, s. 2. Of

Salahaddin Giz'in bir fotoğrafında 1930'lu yıllarda Taksim stadında futbol seyircisi kadınlar.

Belediyesi de Maçka Belediyesi gibi üç aylık bir süre tanımıştı.

18. "Muğla Kadınları Çarşafları Kaldırıyor", *Halk*, 31.12.1934, s. 2; "Memleketin Her Tarafında Çarşaf ve Peçeler Kaldırılıyor", *Halk*, 3.1.1935, s. 2. Çünkü Halkevi'nde bu konuda yapılan toplantıdan söz ediyor. "Sürtte Peçelerin Kaldırılmasına Karar Verildi", *Halk*, 25.3.1935, s. 1. Bu konuda Halkevi'nde yapılan toplantı hakkında bilgi veriyor. "D.Bekir Halkevi Üyeleri Kendi Ailelerinin Çarşaf ve Peçelerini Kaldırdılar", *Halk*, 24.12.1934, s. 1. Halkevi ve belediye (meclisi?) üyelerinin aldıkları karara ilişkin haber. "Peçe ve Çarşaf Maraşda da Kalkıyor", *Halk*, 7.11.1935, s. 1. Maraş kadınlarına örnek olmak üzere "yerli" 43 memur valilikte toplantı yaparak 15 gün içinde ailelerine çarşaf ve peçe yerine medeni kıyafet giydirme kararı almışlardır.
19. Musa Atas, "Çarşaf ve Peçeden Sonra Kafes!", *Hakkın Sesi*, 28.1.1935, s. 1.
20. "Belediye Meclisinde Şehrin Planı, Çarşaf ve Kafes Meselesi Görüsüldü", *Hakkın Sesi*, 3.2.1935, s. 1, 2.
21. "Belediye Meclisinin Toplantısı: Kafesler Kalkacak!", *Hakkın Sesi*, 11.2.1935, s. 1. Belediye Meclisi'ne verilen takrirde söyle deniyordu:
"Çok eski ve tarihi bir şehir olan Bursanın her evinde eski harem hayatını hatırlatan ve bu günkü laik rejimle telifi caiz olmayan pencere kafeslerinin, hem bu bakımdan, hem de halkın sağlığı bakımından derhal kaldırılmasını teklif ediyoruz."
Yapılan tartışmalardan sonra kafeslerin kaldırılması kabul edildi ve bu iş için 4 aylık bir süre tanınmasına karar verildi.
22. "Çarşaflar Kalkıyor", *Hakkın Sesi*, 10.10.1935, s. 2. Birkaç aylık süre içerisinde yüzden fazla kadın çarşaf giydikleri için Belediye Meclisi'nce para cezasına çarptırılmışlardı. "Dünkü Urav Kurulunda", *Hakkın Sesi*, 15.2.1936, s. 1, 2. Para cezası uygulamasının da yeterli sonuç vermemesi üzerine, Belediye Meclisi üyeleri çarşaflı ve peceli kadınların belediyedeki işlerinin görülmemesini öneriyorlardı.
23. "Kadın Peçe ve Çarşaflarının Kaldırılması Hakkında Erginler Yurdu Belediye Meclisine Müracaat Ediyor", *Halk*, 11.2.1935, s. 1; "Peçe, Çarşafların Kaldırılması: Belediye Meclisi Gençlerin Teklifini Kabul Etti. Bugün Mecliste Kati Karar verilecek", *Halk*, 14.2.1935, s. 1.
24. "Peçe ve Çarşaf Meselesinin Konuşulması Nisan Toplantısına Kaldı", *Halk*, 18.2.1935, s. 1.
25. "Çarşaf ve Peçeler", *Halk*, 18.4.1935, s. 1.
26. "Belediye Meclisi Dağıldı", *Halk*, 16.5.1935, s. 1.
27. Belediye Meclisi 29 asil, 29 yedek üyeden oluşuyordu. Belediye Meclisi üyelerinin listesi için bkz. "Belediye İntihabı Çarşamba Günü Yapılacak. Cumhuriyet Halk Fırkasının Belediye Azalığına Seçdiği Namzetler", *Halk*, 9.10.1934, s. 1.
28. "Peçe ve Çarşaf Meselesi C. H. Partisinde Görüsüldü", *Halk*, 17.10.1935, s. 1.
29. Cemal Rıza, "Çarşaf", *Halk*, 12.11.1935, s. 1. Bu konuda Cemal Rıza'nın diğer bazı yazıları da şunlardır: Cemal Rıza, "Peçe ve Çarşaf", *Halk*, 17.10.1935, s. 1; Cemal Rıza, "Peçe ve Çarşaf", *Halk*, 31.10.1935, s. 1; Cemal Rıza, "Peçe ve Çarşaf: Şehrimizin Sayın Bayanlarına", *Halk*, 19.12.1935, s. 2. Cemal Rıza, "Peçe ve Çarşaf: Şehrimizin Sayın Bayanlarına", *Halk*, 23.12.1935, s. 2.
30. "Peçe ve Çarşaf Urayca Kaldırılıyor", *Halk*, 22.10.1935, s. 1.
31. "Peçe ve Çarşaf Maraşda da Kalkıyor", *Halk*, 7.11.1935, s. 1
32. "Akçaabatta da Peçe ve Çarşaf Kaldırıldı", *Halk*, 25.11.1935, s. 1.
33. "Kadın Örtüleri Tarihin Malı Oluyor. Belediye Meclisi Peçe ve Çarşafın Kaldırılmasına Karar Verdi", *Halk*, 6.2.1936, s. 1.
34. "Peçe ve Çarşafın Yasağı Hakkında Sayın Halkımıza İlan", *Halk*, 24.2.1936, s. 3.
35. "Halkevi Çok Fakir Ailelere Manto Yapturacak", *Halk*, 27.2.1936, s.1.
36. "Peçe ve Çarşaf Tarihe Karıstı", *Halk*, 23.4.1936, s. 1.
37. "C.H.Partisinde", *Halk*, 26.3.1936, s. 1; "Halkevinde Peçe ve Çarşaf Meselesi Görüsüldü", *Halk*, 26.3.1936, s. 1.

ÖNCE "BOLŞEVİK" SONRA "MÜRTECİ" BİR YAZAR KÜRT SORUNUNA NASIL BAKIYOR?

METE TUNÇAY

1991 yılında İletişim Yayınları arasında çıkan *Arif Oruç'un Yarın'ı (1933)* adlı küçük kitabın Sunuş'unda şöyle yazmıştım:

"T.C.'nde Tek-Parti yönetimi (1925-45) döneminde, muhalefet doğal olarak yasaktı. Dolayısıyla, o döneme ilişkin bilgilerimiz, bize kalan, genellikle iktidar açısından yazılmış belgelere dayanıyor. Yalnız iktidarın doğru söylediğine, gizli ve yasa-dışı muhalefetin ise gerçekleri hep saptırdığına inanmak, bunun tam tersini kabul etmek kadar safdillik olur. Ama muhaliflerin karşı çıkışları, tarihsel gerçeği yeniden kurmaya çalışırken, eleştirel bir dikkatle yararlanılabilecek -hatta yararlanılması zorunlu- kaynaklardır."

Bu nedenledir ki, benim sol akımların tarihiyle ilgili çalışmalarım, kendi mikro-tarih alanlarının kapsamını aşan, ülkenin daha genel siyasal yaşamına da ışık tutan anlamlar taşımaktadır. Yayımladığım tarih dergilerinde de, olanak bulabildiğim ölçüde, tek-parti yönetimi boyunca çoğucası yurt dışında üslenen muhaliflerin ürünlerini tanıtmaya gayret ettim. (Bunların arasında, Mevlânzade Rıfat, uzun yıllar Paris'te yaşayan İzmirli sosyalist Dr. Refik Nevzat ve Çerkes Ethem'in ağabeyi Reşit Bey gibi ilginç insanlar vardır.) *Tarih ve Toplum* dergisinin 91'inci sayısında (Temmuz 1991) bir sayısı hakkında tanıtma yazım çıkan, eski dahiliye nazırı Mehmet Ali Bey'in 1930'lu yılların başında Paris'te Fransızca olarak yayımladığı *Zincire Vurulmuş Cumhuriyet* (La République Enchainée) gazetesi bu bakımdan son derece ilginçtir.* Şimdi de geçen sayıda M.Kemal Paşa'ya açık mektubunu yayımladığımız Ömer Fevzi'nin Mehmet Ali Bey'le aynı sıralarda yine Paris'te, ama Türkçe (ve Türkiye'de iki yıldır Latin alfabesine geçildiği halde, Arap harfleriyle!) yayımladığı *Rehber-i İnkılap*'ın 6'ncı sayısından günümüz için büyük önem ve anlam taşıyan bir yazısını aktarıyorum.

Bu 8 sayfalık gazetenin ilk üç buçuk sayfasını, ele aldığımız makale kapsıyor. Sonra (s. 4-6) "İnkılap Gayeleri" tefrikasının 5'inci bölümü var: İrtica - Aksülamel - Aksülamel erbabı ve mürteciler kimlerdir - İslam mütefekkirleri hukuk-i siyasiye ve ictimaiyede inkılapçıdırlar - Siyasi, ictimai inkılapçılarla İslam mütefekkirleri arasında irtibat ve ittihat tesisine mani bir sebep yoktur.

7'nci sayfadaki "Letaif-i Zaman" köşesinde, "Ankara'da diktatör garnizonunda Fethi Beye taziyetname" başlıklı bir manzume bulunuyor. En sonda da (s. 7-8) Serbest Cumhuriyet Fırkası üstüne bir makale var. ■

رهبر انقلاب

REHBERI INKLAB

Journal bi-mensuel Turc

66, Rue Madame, 66

PARIS (VIe)

OMER FEVZI

Rehber-i İnkılap

On beş günde neşr olunur: İnkılap fikir ve gayelerine hâdim siyasi ictimai gazetedir.

Sahip ve müdiri: Ömer Fevzi

15 Teşrinisani 1930 - no. 6 - Nüshası 2 Frank

* Ayrıca çevrimyazısını bir Sunuş'la *Birikim*'in (yeni seri) 32. sayısında (Aralık 1991) yayımladığım, Nizamettin Kibar'ın *Muhalefetten Sesler* risalesine (Şam, 1993) de bakınız.

Bu meyanda (yine Şam'da ?) 1936'da *Ordu'ya Arîza-i İkaz*, 1937'de de *Sahik Arkadaşım Türkiye Reisicumhuru Mustafa Kemal Paşa'dan Ben Muhakeme ve Müracaebe İstedikçe, O Beni Nasıl ve Kimlere Şikâyet Ediyor?* başlıklı iki risale yayımlayan (Çerkes Ethem'in ağabeyi) eski Saruhan mebusu Reşit Bey, bu yayınların ikincisinde (s. 23) yurtdışındaki muhalefet organları arasında *Zincirbend Cumhuriyet* (Fransa) ve *Yarın*'dan (Bulgaristan) başka, *Müsavvat* (Mısır), *Yarın* (Yunanistan), *Doğru Yol* ve *Vakit* (Halep) gazetelerini sayıyor. Bu heterojen muhalefetin bir ucunun komünistlere, bir ucunun Kürtlere, bir ucunun halifecilere, bir ucunun da saltanatın restorasyonu yandaşlarına kadar uzandığını unutmamak gerekir.

DÜNKÜ MAKEDONYA - BUGÜNKÜ KÜRDİSTAN

Diktatör hükümeti Kürt isyanını bastırdı, fakat Kürt istiklalinin temellerini kurdu.

Gazetemizin birinci nüshasında Kürdistan ihtilalinin sebep ve menşelerini tetkik ve izah etmiş ve isyanı yapılan tazyik ve tehditlerle bizzat Ankara hükümetinin vücuda getirdiğini arz ve beyan etmiştik. Bu kanaatimizde isabet etmiş bulunduğumuzu başvekil İsmet Paşa 22 Eylül'de ictimaa davet olunan Ankara Meclisindeki beyanatı ve itiraf eylediği delail ile teyit etti. İsmet Paşanın kasd-ı mahsusla irtikâp ettiği cürümleri ve bunların Türk milleti nokta-i nazarından hal ve âtiye ait zararlarını dördüncü numaramızda teşrih ve teşhir etmiştik.

Gazetemizin hacmi müsait olmadığından son makalemizde tetkik ve izaha imkân bulamadığımız ehemmiyetli iki meseleyi burada mevzuubahs ediyoruz. İsmet Paşa nutkunda diyor ki:

1- Hükümet isyanı tenkil için umumi bir seferberlik ilanına mecbur olmadı.

2- Hudutlarda yapılmak istenilen asayişsizlik nümayişleri komşu hükümetlerin mütekabil hüsnüniyetleriyle hal edildi.

Bir devlet adamı söylediği sözlerin sıdk ve kizbindeki tesirlerin ehemmiyetini takdir etmez, herkesin bildiği bir hakikati bilaperva inkâr etmenin dahil ve hariçte emniyet ve itimatları, şeref ve haysiyetleri ne derece ihlal etmiş bulunduğunu hesaba katmazsa Ziya Paşanın beytindeki takbih ve tekdire kesb-i istihkak eder mi, etmez mi:

En ummadığın keşf eder esrar-ı devletin
Sen herkesi kör, âlemi sersem mi sanırsın

İsmet Paşada mühim bir hassa var. Hakikatine vakıf olduğu en berbat bir şeyi en âlâ nev'den olmak üzere başkalarına arz eden, inanıp inanmayacaklarını zerre kadar nazar-ı dikkate almayarak soğukkanlılıkla beyanatta bulunan mahir bir sanatkârdır. Bu halet-i ruhiyede bulunan bir adam için her neye ait olursa olsun hilaf-ı hakikat söz söylemek, riyakârane hareket eylemek en doğru bir şeydir. Hile, fitne, fesat böyle bir adamın telakkisine göre zekânın müracaat edeceği meşru vasıtalardır. Vakıa son zamanlarda siyasetçiler, mukaddes hodgâmlık diye bir tevil buldular. Fakat mukaddes hodgâmlık bir milletin menafi-i hariciyesi için taahhüt ve şereflerin feda edilmesi tarzında tefsir ediliyor. Bir başvekilin hukukunu deruhte eylediği millete karşı şeref ve haysiyetten tecerrüt edecek mertebede hilaf-ı hakikat beyanatta bulunması hal ve âtinin darbelerini setr ve ihfaya çalışması hodgâmlığın en menfur bir derecesidir. Hükümet isyanı tenkil için umumi seferberlik ilanına mecbur olmadı diyen İsmet Paşa, o seferberliği ilana lüzum görmeyerek ve halkı heyecanlara düşürmekteki dahili isyan tesirlerini nazar-ı dikkate alarak fiili ve ameli bir surette tatbik etti. Az vakitte liva, ferik rütbelerine terfi olunan en ziyade şayan-ı itimat kumandanların riyasetinde mürettep kolordulardan müteşekkil kuvve-i askeriye, işe yarayan tayyare kuvvetleri Ararat dağına sevk ve tahrik olundu. Erzurum kolordu kumandanı Salih Paşanın emrinde ilk sevk olunan piyade, süvari, topçu kuvvetleri otuz bin mevcuttan fazladır.

Temmuz iptidasında taarruz hareketini tecrübe eden bu kuvve-i seferiye, Ararat dağı eteklerinde Kürtlerin şiddetli mukabil taarruzları karşısında külliyetli zayiata duçar olmuş, top ve cephane terk ederek isyan mahallinin gerisine çekilmek mecburiyetinde kalmıştı. Grup kumandanı Salih Paşa yeni bir taarruz için on beş yirmi bin kişilik fazla bir kuvvetin daha izamını, levazım ve cephane sevk edilmesini İsmet Paşa'dan istedi. Yeni taarruz hazırlığında bulunan İsmet Paşa Halep civarındaki Kürt kabilelerinin isyana iştirak hareketinden son derece telaşa düştü. O havaliden gelecek tehlikeye karşı evvel emirde yirmi binden ziyade bir kuvvet ihzarına mecbur oldu. İsyan mahallinin gerilerinde zuhuru muhtemel olan isyan hareketleri için de jandarma, asker ve çetelerden müteşekkil arka kuvvetleri teşkil edildi. Seferberliğin ilk tertibatı, 23 yaşından *[s. 2]* 35 yaşlarına kadar genç ve zinde sınıflar silah altına davet edilmek suretiyle yüz binden ziyade bir yekûna bâliğ olmuştu. Eylül için hazırlanan ve kıştan evvel icrasına lüzum görülen taarruzun adem-i muvaffakiyeti halinde, kış müşkilatına mukavemet etmek üzere ne miktar ihtiyat kuvvetleri ihzarına çalışıldığını da İsmet Paşa ve erkân-ı harbiye reisi Fevzi Paşa bilir. İzmir'in zafer taarruzunda altmış bin kişilik bir kuvvetle hareket edildiğini Mustafa Kemal Ankara Meclisinde söylemişti. Kürt isyanı için yüz bin kişilik bir kuvve-i seferiye ihzarına mecbur olan İsmet Paşa'nın işte hiçbir ehemmiyet yokmuş gibi soğukkanlılıkla hükümet isyanı tenkil için umumi seferberlik ilanına mecbur olmadı suretinde vuku bulan beyanatı; insanı sinirlendirecek derecede bir küstahlık değil midir? İsmet Paşa Kürdistan havalisi gibi seyrüsefer harekâtı, levazım sevkıyatı pek müşkil bir harp sahnesine yüz binden ziyade bir kuvvet izam etmek şeraitine malik olmadığını bilmez mi? Bu kadar mühim kuvveti aylarca idare etmek için elli milyon liradan fazla açığı olan ve bu yüzden harici borçların tediyesine imkân bulunamayan, varidat hanesi muhayyel rakamlara istinat ettirilen (225) milyonluk masraf bütçesinin teminatı olmadığını ve yeni bir karşılık da tedariki imkân haricinde bulunduğunu herkesten ziyade İsmet Paşa'nın bilmesi lazım gelir.

"Harekâta sahne olan yerler hasarata maruz kaldı. Fakat cumhuriyet hudutlarının emniyeti, vatanın tamamiyeti nokta-i nazarından alınan semerelerle gayr-i kabil-i kıyas olacak kadar azdır" demek cüretinde bulunan İsmet Paşa, kendi tazyik ve tehditleriyle, irtikâp ettiği cürüm ve hataların tesirleriyle meydana gelmiş isyanın bu defa da bastırılmış olmasından mütevellit keyif ve gururu karşısında, nüfus, mal ve para zayiatını, iktisadi, zirai zararları, hal ve âtiye, menafi-i milliyeye ait siyasi hasarları hiç görüyor. Zabit, nefer kaç bin Türk genci topraklara gömüldü? Kaç hane matemlere büründü? Bunları hesaba katmıyor. Cumhuriyet hudutlarının emniyeti için bunların olması lazımdı demek istiyor. Alınan semerelere nisbetle zayiat pek azdır müdafaasıyla bütün meşum sahifeleri birbiri üstüne örtüp kapamış oluyor. İsmet Paşa cumhuriyet hudutlarının emniyetini, vatanın tamamiyetini tehlikelerden sıyanet edecek bir muvaffakiyet istihsal etmiş olmadığını pekâlâ bilir. Bilakis vatanın tamamiyetini kendi eliyle ve kendi teşebbüsüyle ihlal edecek harici ve dahili müzmin bir tehlike tevlit eylediğini isterse itiraf etmesin.

Hadisatı hakikat ve vesaikiyle tetkik ve müşahede edenler, yarını düşünenler İsmet Paşa'nın nasıl bir cürmün mürtekibi olduğuna vakıftırlar. Yüz bin kişilik bir kuvve-i seferiyenin hareket ve faaliyete getirilmesine rağmen Ararat dağında tecemmu etmiş Kürt isyanını An-

kara hükümeti kendi vesâitiyle bastırmak kudret ve kuvvetini temin edememiş. Rus, İran, Irak ve mücavir hükümetlerin yardımlarıyla, harici kuvvetlerin inzimamıyla ancak tenkil muvaffakiyetini istihsal edebilmiştir. Ararat dağında toplanan Kürt kıyamcılarının ırki, dini, milli zümreleri yalnız Türkiye dahilinde değildir. Türk hudutlarına mücavir hükümetlerin topraklarında yaşayan ve Türkiye'deki Kürt sahasıyla mücavir ve müşterek bir vaziyette bulunan Kürt zümrelerinin nüfus adedi birkaç milyona bâliğ olacak miktardadır. Ve Türkiye'ye mücavir Kürt zümreleri bütün ırki, dini, milli mevcudiyetlerini muhafaza edecek haldedirler. İdareleri altında bulundukları hükümetlerin kanun ve idareleri Kürtlerin hayati, vicdani şerait-i ictimaiyesine tecavüz etmeyecek medeni ve insani esaslarla tanzim edilmiştir.

Türkiye'nin resmi hudutları, arazi, iklim itibarıyla yekdiğerine mülâsık ve mülâki olacak vaziyette bulunan Kürt zümrelerini ayırmaya kâfi bir vasıta-i mania temin edemez.

Türk hudutları haricindeki Kürt zümrelerinin mevcudiyeti, Türk hükümeti idaresinde bulunan Kürtlerin her zaman müzahir ve müdafii olacak kudret ve kabiliyettedir. Bu müzaheret ve müdafaanın fiili ve ameli bir şekilde tecelli etmesine karşı, Ankara hükümetinin tenkil için hazırlayacağı kuvvetlerin temin-i muvaffakiyet edemeyeceği İsmet Paşanın Rus, Irak, İran hükümetlerine vuku bulan dehalet ve istimdadıyla ve bu hükümetlerin idareleri altında bulunan Kürt zümrelerini hareket ve teşebbüsten men edecek tedbirleri ittihaz eylemeleriyle tahakkuk etti. İsmet Paşa bu hükümetlere ait nokta-i nazarını bervech-i âti bir muammay-ı lisan ile ifade ediyor:

"Hudutlarda yapılmak istenilen asayişsizlik nümayişleri komşu hükümetlerin mütekabil hüsnüniyetleriyle hal edildi."

İsmet Paşa bu mütekabil dediği hüsnüniyetlerin (!) ne gibi tavizler, devletin menafi-i âlisinden ve bol keseden feda olunan ne mühim bedeller mukabilinde temin olunduğunu söylemekte cüretinde bulunamıyor. Evvel emirde bütün gazetelerde görüldüğü vechile, İran hükümeti lehine Türkiye hudutlarından icrasını taahhüt eylediği arazi tavizatının peşinen teminine heyetler izamı suretiyle muvafakat etmiş bulunduğunu söylemiyor. Bu herkesin bildiği bir şeydir. Bundan başka ticari, siyasi daha ne gibi tavizler verildiği bir müddet sonra görülüp anlaşılacaktır. 30 Ağustosta Sıvas şimendiferinin küşadından avdet eden İsmet Paşayı istikbal edenler meyanında Irak başvekili Nuri Paşa da bulunuyordu.

Irak başvekilinin Ankara'ya beray-ı tenezzüh gelmediği şüphesizdir. Bu mülakatın o tarihten bir ay sonra başlayacağı takarrür eden eylül taarruzuyla resmi ve siyasi alakasında tereddüt edilecek bir şey yoktur. Irak başvekili bu mülakattan Irak mahalli hükümeti ve (mandater)i İngiltere menafii hesabına /s. 3/ ve bittabi Türkiye aleyhine kopardığı menfaat, Kürt isyanının tenkili işinde açıktan temin eylediği komisyon bedeli nelerden ibarettir? İsmet Paşa bugün bunları ketm ve ihfa edebilir. Ve Ankara meclisinde bunlardan bahse bile lüzum görmez. Fakat Türk efkâr-ı umumiyesinden kaçırdığı bu cürümler yakın zamanda fiilen tahakkuk edecektir. Kürt isyanı meselesinde Moskova zimamdarlarıyla hangi esas üzerine itilaf etmiş olduğunu da Mısır'da intişar eden (El Ahval) gazetesi son nüshalarının birinde izah eyliyor. Ruslar isyanı susturmak için Türk hükümetinin kendi teşebbüs ve arzusuyla Kürt sahasında mahalli bir idare-i siyasiyenin teşkil edilmesi teklifinde bulunmuşlar ve İsmet Paşa'nın muvafakatı üzerine Ararat dağındaki isyan hareketini idare edenler nezdinde lazım gelen teşebbüste bulunmak ve Türk hükümetinden aldıkları vaadin icrasını isyan müteşebbislerine taahhüt etmek suretiyle Ararat sahasından çekilmeleri ihzar eylemişlerdir. Bugün bastırılmış olsa, yarın daha kuvvetli bir şekilde zuhur edeceği muhakkak olan isyan hareketini Ankara hükümetinin kendi vesâitiyle tenkile muktedir olmadığını takdir eden Moskova zimamdarları, Rusya'nın menafiine muzır olan diğer siyasi grupların bir gün müzaheret ve himayeleri altında Kafkas hudutlarıyla alakadar resmi bir Kürdistan'ın teşkiline meydan vermemek üzere şimdiden Türkiye hükümetini ikaz ve irşat etmiş olması pek tabii ve makuldur. (El Ahval)in mevsuk bir menbadan aldığını beyan ettiği habere göre Moskova hükümeti İsmet Paşa'ya isyanın susturulması için taahhüt ettiği vaadin derhal icrasına teşebbüs edilmesini hatırlatmış ise de bugünkü zamanda isyan müşkilatını atlatmış olduğuna kail olan İsmet Paşa, bu vaadin tatbikine muvafakat edemeyeceğini bildirmiştir.

(El Ahval)in bu haberini akıl ve mantık tekzip etmez. Hiçbir hal ve hareketi şayan-ı itimat olmayan, sağdan sola bir anda tebdil-i makam eylemekte hiçbir tereddüt göstermeyen, siyaseti borsa oyunlarındaki piyasa zihniyetiyle telakki eden İsmet Paşa gibi bir adam Ruslara böyle bir vaadde bulunabilir ve sonra da bu vaadin icrasından sarf-ı nazar eylemekte bir mahzur görmez. Rusların teklifine red ile cevap vermesi muhtemel olan İsmet Paşa'ya bu kudret ve cüreti bahşeden şey: Garpta Meriç ve Akdeniz sahillerinden gelecek tehlikelerin beş seneye kadar bertaraf edilmiş olacağını zannettiren İsmet Paşa-Venizelos-Mussolini mukavelenamesi, şarkta İran ve Irak hükümetlerine temin olunan tavizler mukabilinde imza ettiği yeni taahhütlerin müsaadekârlığıdır. Her işte olduğu gibi İsmet Paşa bu defa da Moskova zimamdarlarını iğfal etmiş, iki ay evvel Moskova'da hariciye vekili Tevfik Rüştü Beye izhar olunan dostluk nümayişlerinin hiçbir kıymet ve itibarı olmadığını isbat eylemiştir. İsmet Paşa memleketin âtisini, yarının zuhura getireceği felaketleri düşünmekle mükellef olmak iman ve itikadatta bulunmaktan müstağnidir. Onun düşündüğü yegâne şey: Şahsını başvekâlet mevkiinde tutan diktatörün makam ve mevkiini tahkim etmek, saltanatını idame eylemek için kendisinden intizar olunan bugünkü zamana münhasır muvaffakiyeti her ne pahasına olursa olsun teminden ibarettir. Yarını nazar-ı dikkate almak, bu hodgâm ve hakikatte bedbaht insanlar için beyhude bir düşüncedir. İşte bu fikir ve vicdandır ki Ankara siyasetçilerine her cürüm ve hatayı meşru addettirecek bir mezhep genişliği bahşediyor. Onlar için Kürdistan isyanı bastırılmış ve tarihe karışmıştır.

Halbuki millet ve memleketin felaketini düşünen fikir ve vicdanlar, yapılan hataların zararlarını tetkik ve müşahede edenler nezdinde Kürdistan meselesi, Türkiye'nin mevcudiyet-i siyasiyesi için bir kangren mahiyetini iktisap edecek yeni bir safhaya girmiş, tarih-i siyasimizde en mühim ve felaketengiz bir gaile ihdas edilmiştir. Dünkü Türkiye Makedonyası'na mukabil bugünkü Kürdistan; harici ve beynelmilel münakaşaları alakadar kılacak bir şekle konulmuştur.

Bunun sebebini görüp anlamak için evvel emirde Lozan Konferansı zabıtnamelerine geçmiş olan münakaşaları hatırlamak lazım gelir. Konferans esnasında İngiliz murahhası (Lord Kürzon) İsmet Paşaya hitap ederek Kürtlerin malik olduğu nüfus adedi ve işgal ettikleri sa-

KARABEKİR'İN *İSTİKLAL HARBİMİZ* KİTABINDA ÖMER FEVZİ

Ömer Fevzi Bey'in Sürmene delegesi olarak katıldığı Erzurum Kongresi'nin ertesinde, ama Sıvas Kongresi'nden önce 3. Fırka komutanı Halit Bey (sonradan TBMM'de Ali Çetinkaya tarafından vurularak öldürülen Deli Halit Paşa - Karsalan) bağlı bulunduğu 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'e 31 Ağustos 1919'da şunları yazıyordu.

"..(2) Trabzon'da Ömer Fevzi'nin mesuliyetinde intişar eden *Selamet* gazetesi kongre, M. Kemal Paşa ve bilhassa Rauf Bey aleyhine ateş püskürmekte ve efkârı aleyhimize sürüklemektedir. Bu muhalefet hükümet-i merkeziye dalkavukluğu yapan bir kısım Dersaadet (İstanbul) matbuatına da sirayet ederse, Sivas Kongresi'nin muvaffakiyeti şüpheye düşecektir. Zamanın ehemmiyetine binaen bu herifi susturmak azmindeyim. Bu yumruğun aynı zamanda Trabzon ve Erzurum menatıkında, ümit etmediği bir tarzda bir muameleye duçar olan heyetin binnetice hükümetin doğru düşünmelerine bais olacağını zannediyorum. Bu babtaki nazar-ı samilerinin işaarı maruzdur."

Karabekir Halit Bey'i bu tasarısından vazgeçirmek için, ona "Şahsı kırmak mesleği vaktiyle tecrübe edilmiş ve zararı pek azim görülmüştü" diye cevap vermiş, kendisinin işin gereğini yapacağını bildirmiştir. Karabekir şöyle yazıyor:

"Ömer Fevzi hakkında birkaç gün yapılan tahkikatta bu herifin elli sene evvel Rum iken ihtida eden bir aileye mensup olduğu anlaşıldı. Erzurum Kongresi'ne geldiği zaman bilhassa ordu ve askerlik aleyhine beyanatıyla nazar-ı dikkati celbetmişti. Derhal tevkifini ve beray-ı muhakeme Erzurum'a izamı emrini Trabzon mevki kumandanlığına emrettim. Meselenin ehemmiyetini ve bu tarz-ı hallin mecburiyetini valiye de haber vermesini bildirdim. 'Böyle mühtedi ve kanı bozuk kimselerin Sıvas Kongresi'ne girmesi ihtimaline nazar-ı dikkati celb için' Sıvas'a da yazdım. Maatteessüf hakkındaki emri alan Ömer Fevzi bulunamamıştır." Paşa burada dipnotu düşüyor: "İstanbul'a kaçtığı anlaşıldı. Affı için şefaatçiler de çıkmıştır." (1969 basımında, s. 164-65)

ha itibariyle mevcudiyet-i siyasiyelerini iddia etmiş ve bu iddiayı red ve cerh eylemek imkânını bulamayan İsmet Paşa Türk ve Kürt hükümet-i cumhuriyesi tabirini istimale mecbur kalmıştı. O zamanda İsmet Paşanın duçar olduğu müşkilatı bugünkü isyanlarda bulunan Kürt ümera ve rüesasının Türk devletine ve Türk murahhasına çektiği telgraflar izale etmişti.

Maamafih (Lord Kürzon) İsmet Paşa'nın aczinden istifade ederek o zamana göre Musul petrollerini kurtaracak muvaffakiyeti temin eylediği gibi, Kürdistan meselesini beynelmilel münakaşaya intikal ettirmiş olmak ve böyle bir münakaşayı Lozan Konferansı zabıtnamelerine kaydettirmek gibi âti için bir zemin hazırlamıştı. İsmet Paşa bunun ehemmiyet-i siyasiyesini belki bugün bile idrak etmemiştir.

Lozan muahedesinin akdinden, Türkiye'nin Musul üzerindeki haktan feragati İsmet Paşa tarafından imza edildikten bir müddet sonra (Cemiyet-i Akvam) heyeti simdilik Irak hükümeti dahilinde ve Musul civarında üç dört kazayı muhtevi olmak üzere bir Kürdistan mandasını İngiltere hükümetine tevdi etti. Bugün için Irak toprağındaki bu Kürdistan (nüvesinden) Türkiye hudutları dahilinde bulunan Kürtlerin iştirakiyle siyasi bir Kürdistan vücuda getirilip (Cemiyet-i Akvam) heyetinin tasdikine iktiran ettirilmesi hazırlanmış oluyordu.*[s. 4]*

Bu hazırlığa karşı Ankara siyasetçilerinin yapacağı tedbir, dört yüz seneden beri şarkta Türkiye'nin köşe duvarını teşkil eden, Türk milletine fiilen ibraz-ı sadakat ve uhuvvet etmiş olan Kürtlerin müsait şerait ile muhalasatlarını celbetmek, (Türk-Kürt) uhuvvet ve ittihadını takviye ederek mazide olduğu gibi harici teşvik ve tesirlerden masun bulundurmaktı.

İsmet Paşa'nın itiraf ettiği vechile, bilakis Kürtlerin dini, vicdani duygularına, milli kıyafet ve yaşayışlarına varıncaya kadar tazyik ve tehditler, zulm ve itisaflarla tecavüz planı iltizam edilmiş ve Kürt zümrelerini, Kürtlük mevcudiyetini tahrip edecek teşebbüsler tervic olunmuştur. İsmet Paşa bu sistemle Lord Kürzon'un Lozan Konferansındaki Kürtlük mevcudiyeti iddiasını hükümden iskat etmek, Cemiyet-i Akvam heyetinin Irak dahilinde İngiltere'ye tevdi eylediği Kürdistan fikir ve maksadının Türkiye hudutları dahiline sirayet ettirilmesine mani olmak tarikini ihtiyar etti. İsmet Paşanın dinamit saçan kafası, kundak taşıyan elleriyle isyan ateşi ankasdin tutuşturuldu. İsyanlar tekerrür ettikçe zulüm ve itisaflar tezyit ve tevsi edildi. Ve nihayet bu defa Ararat dağında tecemmu eden isyan hareketi Ankara hükümetini endişe ve telaşa düşüren bir şekil almıştı.

İsmet Paşa kendi vesaitiyle isyanın önüne geçemeyeceğini anladı. Mücavir hükümetlerin yardımlarına müracaata mecbur olmak şartıyla Ararat dağındaki isyanı bastırmaya muvaffak oldu. Fakat isyan ateşi söndürülmedi. Bilakis hükümetlerin müdahele haklarını temin edecek bir hale getirildi. İsmet Paşanın ihdas ettiği Kürt gailesi şarkta yeni bir Makedonya meselesi doğurdu. Bugünkü Kürt meselesi bervech-i âti esaslarda hülasa edilebilir:

1- Her türlü siyasi ve milli husumetlerden azade olarak tarihin vücuda getirdiği vahdet, yüz seneden beri muhalasatla devam edip gelen (Türk-Kürt) ittihadı, diktatör idaresinin zulm ve itisaf teşebbüsleriyle ihlal edilmiş ve Kürtler isyana tahrik olunmuştur.

2- Dini, milli mevcudiyetlerinin imhasına kasdolunduğunu idrak eden Türkiye hudutları dahil ve haricindeki Kürtler, müşterek bir isyan ve müdafaa hareketi kabul ve iltizam ediyorlar.

3- Ankara hükümeti kendi vesaitiyle isyanı tenkil edememiş, tavizler ve siyasi menfaatler mukabilinde mücavir hükümetlerin yardımlarına arz-ı ihtiyac eylemiştir.

4- Mücavir hükümetlerin Kürdistan isyanlarıyla resmi alaka ve münasebetlerini Ankara hükümeti imza ve taahhütlerle kabul ve teyit etmiştir.

5- Kürt meselesi dahili mahiyetten çıkarılıp mücavir hükümetlerin, (Cemiyet-i Akvam) heyetinin müdahelesini davet edecek harici ve beynelmilel münakaşa zeminine intikal ettirilmiştir.

6- Kürdistan istiklalinin vücuda gelmesi badema mücavir hükümetlerin müsaadatına tabi olacak bir mahiyet iktisap eylemiştir.

Kürt meselesinin bu arz ve izah ettiğimiz eşkâl-i umumiyesinden çıkarılacak netice şudur:

İsmet Paşa bu defa da Kürt isyanını bastırdı. Fakat bizzat teşebbüsüyle Kürt isyanının temellerini kurdu. ■

GEÇ OSMANLI DÖNEMİNDE MASONLUK VE SİYASET ÜZERİNE İZLENİMLER

EDHEM ELDEM

Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinde masonluk ve mason locaları her zaman büyük ilgi uyandırmış konular olarak hemen göze çarpmaktadır. Bu ilgi çok farklı nedenlere bağlanabilir. Masonluğun 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarih süreci içinde zaman zaman önemli bir rol oynadığı ve dolayısıyla bu sürecin önemli bir parçası haline geldiği söylenebilse de, konuya yönelik ilgiye tarafsız bir tarihçilik anlayışının çok ötesinde birçok önyargı ve gizli veya açık nefretin odaklaştığı yanlı yorumların sık sık hâkim olduğu görülmektedir. Bu tür bakışlar ise, masonluğun tarihteki siyasi rolünü daha da öne çıkartmakta ve bu topluluğu devlet ve milletin zararına mütemadiyen komplo kurmakla meşgul gizli bir çete olarak algılamaktadır. Bu komplo teorisi taraftarları, mason teşkilatlarının bazı hususiyetlerinden ve özellikle gizlilik kaygılarından şüpheciliklerini beslemekte zorluk çekmemişlerdir. Çoğu zaman belirli bir menfaat ve dayanışma ilkesi etrafında toplanabilecek birçok örgütlenmeden pek farkı olmayan bu teşkilat, üzerinde hassasiyetle durduğu gizlilik ve mahremiyet yüzünden, dışarıya karşı olan görüntüsünü ister istemez esrarengiz bir hale getirerek birçok şüphe ve tepkiyi üstüne çekmiştir. Buna daima canlı tutulmaya çalışılan bir ritüel ve sembolizm, dinler ötesi ve öncesi felsefi bir iddia ve "ölümlüler"e karşı epey dışlayıcı ve seçici bir tutum eklenirse, dünyaya yönelik bir kabala ve hatta "siyasi büyücülük" gibi yakıştırmaların nasıl kolayca ortaya çıktıklarını anlamak kolaylaşmaktadır.

Fakat Osmanlı-Türk tarihi bağlamında masonluğun genellikle olumsuz bir şekilde algılanmasının ardında başka sebepler de yatmaktadır. Bunların başında da, türlü şekillerde din olgusu gelmektedir. Her şeyden önce masonluğun din karşıtı, tanrıtanımaz, *athée* bir hareket olarak bilinmesi, bütün dünyadaki ortodoks düşüncenin tavrını belirlemiş ve teşkilata yöneltilen başlıca suçlama haline gelmiştir. Her ne kadar 18. yüzyıldaki gelişmesiyle masonluk dönemin hür düşüncesinden etkilenmişse de, tanrıtanımazlıktan çok, *déisme* veya tanrıcılık diyebileceğimiz antiklerikal bir tutuma daha yakın olmuş ve dinsizliğin çok ötesinde, kilisenin yozlaştırıcı etkilerinden arınmış bir din arayışına daha fazla yakınlık göstermiştir. Kaldı ki, unutulmaması gereken bir şey de, masonluğun din karşıtlığı ile özdeşleştirilmesinin özellikle Katolik kilisesine karşı menfi tutumuyla bağlantılı olduğudur. Bu anlamda, kendi tabiriyle Katolik bağnazlığına karşı savaş açmış olan mason hareketinin İslam dünyasında somut bir dini tehdit olarak algılanması için pek geçerli bir neden de yoktu. Buna karşılık, hissedilen şudur ki, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde masonluk, farklı bir dini boyut açısından olumsuz bir imaja sahip olmaya adaydı. O da, teşkilat mensuplarının genellikle ya yabancılar ya da yerli gayrimüslimlerden oluşmasıydı. Çoğu üyesi Ermeni, Rum veya Yahudi olan localar, Müslüman/gayrimüslim ayrımına gittikçe daha hassaslaşan ve etnik çizgiler netleşmemiş de olsa, dini temellere dayanan milliyetçilik ve ırkçılık kavramlarını öğrenmeye başlayan bir toplum tarafından ister istemez farklı bir şekilde algılanmaya başlanıyordu. Batının siyasi ve iktisadi gücünün gittikçe belirginleşen baskısı altında kendini haksızlığa uğramış kurban kimliğinde görmeye başlayan Müslüman kesim tarafından, kendinden dini olarak farklı topluluklar artık düşman veya düşman hizmetine girmiş hain olarak algılanmaya başlıyordu. Bu hislerin, Osmanlı topraklarında hızlanan bağımsızlık hareketleri, kapitalist dünyanın yerleştirmeye başladığı yeni düzen ve bu düzene -en azından görünürde- gayrimüslim toplulukların nispeten daha kolay intibak etmeleri gibi etkenlere dayanmakla beraber, basit bir ırkçılık unsuru da içerdikleri muhakkaktır. Sözgelimi, yeni düzenle işbirliği yapan bir Müslüman genellikle tepkisiz izlenirken veya en kötü ihtimalle münferit bir hıyanetle suçlanırken, aynı olgu bir gayrimüslimde müşahede edildiğinde, mensubu olduğu cemaatin tabiatından menkul bir hıyanet olarak algılanması işten bile değildi. Mason localarındaki gayrimüslim çoğunluk böylece yabancılarla işbirliği ve hatta hıyanet suçlamalarına son derecede açık bir konumdaydı. Masonluğa yakınlığıyla bilinen İttihat ve Terakki'nin bile, 1908'e kadarki gizli mücadelesinde kullandığı "yabancı güdümlü" locaları, iktidara geldiği anda, Osmanlı Büyük Maşrıkı (Maşrık-ı A'zam-ı Osmani - Grand Orient de Turquie) adı altında "milli" ve dolayısıyla güvenilir bir teşkilat kurarak alt etmeye çalışması da bunu göstermektedir. Günümüzde ise, Ermeni

ve Rum topluluklarının varlığının veya en azından sesinin hemen hemen yok olduğu bir ortamda, masonluğa yöneltilen çoğu suçlamanın "Yahudi komplosu" ile beraber ele alınması, bu geleneğin bir devamı olarak göze çarpmaktadır.

Bu tür abartılı ve özellikle yanlı yorumlardan kaçınılması gerektiği aşikârdır. Ama masonluğun Osmanlı Devleti'nin son yetmiş yılı içindeki rolünü incelerken, bazı politik olaylardaki fiili etkisini nasıl anlamak ve algılamak gerekir? Masonluk sandığımız kadar "masum" değil de aslında içinde belirli bir siyasi misyon ve niyet taşıyan bir hareket olarak mı görülmelidir? Günümüzde, bazen yetişkinlere uyarlanmış bir çocuk oyunu kadar olağan bir çerçeve içinde örgütlenmiş, ama herhangi bir çıkar grubundan pek de farklı bir hal almayan masonluk, acaba yüz sene önceki ortam içinde farklı boyutlar ve iddialar mı taşıyordu? Sanırım her şeyden önce bu konuda farklı konjonktür ve dönemlerin muhtemel kıyaslamasından doğabilecek bazı yanılgılardan kaçınmak için dikkatli olmak gerekir.

Ayvazovski'nin tablosunda V. Murad

Siyasi niyet veya iddiadan bahsedildiğinde, masonluğa çok kolaylıkla yakıştırılan bu özelliğin aslında günümüzde hemen hemen her tür dernek veya çıkar grubuna atfedilebileceği genellikle unutuluyor. Gerçekten de bugün, sözgelimi bir sendika, bir meslek grubu veya odası, bir kooperatif veya bir hemşeri dayanışma derneğinden herhangi birinin politik kaygı ve niyetlerden uzak olduğunu söylemek imkânsızdır. Dolayısıyla, özellikle 1908 öncesinde bu tür örgütlenmelerin bilinmediği, uygulanmadığı veya -Osmanlı bağlamında daha da belirgin bir şekilde- yasaklandığı bir ortamda, masonluğun ön plana çıkmasından daha tabii bir şey düşünülemez. Bunun neticesinde de, giderek gelişen ve sayıları artan ve her biri yeni bir alternatif oluşturan "sivil toplum" örgütlerine kavuşan dünyada ve Türkiye'de, masonluk önceki konumuna nazaran önemini giderek kaybetmiş ve belirli bir elitizm kaygısı içermekle beraber, gittikçe iş dünyası ve hayatı etrafında odaklaşan "kulüp ağırlıklı" bir kuruluş halini almaya yüz tutmuştur. Bu bağlamda, bazı siyasi çehrelerin masonlukla bağlarının "ifşa" edilmesi alışkanlığı, gerçek bir siyasi örgütlenme "tehlike"sinden çok, aslında geçmiş dönemlerde bir dereceye kadar geçerliliği olan bazı "işbirliği" imajlarının hortlatılmasından öteye gitmemektedir.

Bunun ötesinde, masonluğun kendinden menkul bir felsefi-siyasi boyutu olduğunu ve özellikle Fransız obediyansına bakıldığında, sembolizmden açık ifadelere kadar belirli bir siyasi görüş çerçevesinin benimsendiğini inkâr etmek mümkün değildir. 18. yüzyılın aydınlanma felsefesinden çok etkilenmiş olan masonluk, buna 1789 Fransız Devrimi'nin ideolojik boyutlarını da katmış ve dolayısıyla 19. yüzyıl boyunca -radikal olmasa bile- liberal bir anlayışın hâkim olduğu bir görüntüye ve söyleme kavuşmuştur. Fransız Devrimi'nin meşhur *Liberté - Egalité - Fraternité* (Özgürlük - Eşitlik - Kardeşlik) sözlerini kendine şiar edinen ve kâğıt antetlerine kadar görsel sembolizmine katan Fransız masonluğu, bu ideolojik söylemin gerektirdiği bir siyasi sorumluluk duygusunu da ister istemez üyelerinden talep etmek durumuna gelmişti. Bunun ötesinde dini boyutundaki ekümenik kaygının bir yansıması olarak, masonluk evrensel bir kardeşlik iddiasını ve sınırlar ötesi bir ortaklık fikrini ortaya koyuyordu. Üyeler arasındaki "B.". - Birader" hitap şekli de çoğu dindeki benzer -ve esas olarak dışlayıcı- terimleri hatırlatırken, aynı zamanda Fransız Devrimi'nin sözlerinin ışığı altında daha kapsayıcı nitelikteki evrensel kardeşlik fikrini de içermekteydi.

Bu kadar ağır bir ideolojik ve siyasi verasetin taşıyıcısı konumundaki bir hareketin günlük siyasi düzeyde faal olmasını beklemek dolayısıyla bir bakımdan son derecede tabiidir. Fakat gene unutulmaması gerekir ki, siyasi bir niyet veya en azından söylemin bulunması, bu niyetin fiiliyata geçmesi için yeterli değildir. İstanbul'da 1855'te ilk defa olarak Grand Orient de France ile temasa geçen ve 1857'de resmi olarak kurulan L'Etoile du Bosphore (Boğaz Yıldızı) isimli locanın kurucularının meslekleri buna iyi bir örnektir: Bir saatçi, bir lokantacı, bir mimar, iki marangoz, bir mermerci, bir firmacı, bir ayakkabıcı, bir uzunyol kaptanı (aynı zamanda terzi!), bir limonatacı, bir anahtarcı, bir birahaneci, bir fotoğrafçı ve bir tacirin bir araya gelip bir siyasi baskı grubu kurabilecekleri ve gerçekten etkili olabilecekleri elbette şüphelidir.[1] Buna rağmen, yine

Grand Orient de France'a bağlı olarak 1868'de kurulan Η Προοδος (İ Proodos - Le Progrès - Terakki) locası, 1870'lerin başlarında Şehzade Mehmed Murad (geleceğin V. Murad'ı) başta olmak üzere birçok ileri gelen Osmanlı siyasi kişiliğini kendine çekmeyi başaracaktı.[2] On sene kadar kısa bir müddet zarfında, üyeliklerinde bu denli bir değişim ve gelişim gösteren Fransız locaları, kendilerini siyasetin ortasında bulmuşlardı. Fakat burada söz konusu olan, bir siyasi ortamı yaratmak veya etkilemekten çok, zaten oluşagelen bu siyasi ortamın localara doğru yönelmesi ve kendini ifade etmek için onları kullanmasıdır. Başka bir deyişle, masonluk Osmanlı siyasetini doğrudan doğruya etkilemekten çok, bu siyasete bir mahfaza oluşturmuş ve konjonktürün her değişimiyle kendini belirli bir uyuma zorlayarak tarih içindeki yerini almıştır.

L'Etoile du Bosphore (Boğaz Yıldızı) Locası'nın anteti.

Bu anlamda, buradaki amaç, Osmanlı masonluğunun bir tarihçesini vermekten çok, masonluğu belirli politik, ekonomik ve sosyal değişimlerin göstergesi olarak ele almaktır. Komplo teorilerinin aksine, masonluğu siyaseti etkileyip değiştirebilecek bir "bağımsız değişken" olarak düşünmeyerek, ama muhtemel etki veya katkılarını da inkâr etmeden, özellikle muhalif/liberal çizgi üzerindeki siyasi teşebbüslerin odaklaştığı, örgütlendiği ve kullandığı bir araç olarak algılamak daha doğru olacaktır. Paul Dumont'un İstanbul locaları üzerine mükemmel araştırmasının esas amacından farklı olarak, fakat aynı yazarın sonuç cümlelerindeki fikir ile aynı yönde, Osmanlı topraklarında ve özellikle İstanbul'daki masonluğun tarihinin siyasetle yakın ilişkisinin masonluğun bir dayatmasından çok, siyasi hayatın mason teşkilat ve kurumları üzerindeki etkisinden kaynaklandığını göstermek bu makalenin özünü oluşturacaktır.[3] Konuyla ilgili az sayıdaki araştırmanın yanında, Grand Orient de France'ın Paris arşivlerinde ve Fransız Milli Kütüphanesi'nde muhafaza edilen İstanbul localarının arşivleri kullanılmış olan başlıca kaynaklardır.[4]

Anglosakson masonluğunda kullanılan bir slogan: *audi, vide, tace* (dinle, gör, sus), 19. yy.

Osmanlı İmparatorluğu'nda mason localarının siyasi amaçlarla kullanılmaları, İngiliz diplomasisinin ve aynı zamanda da masonluğunun kuvvetli şahsiyetlerinden sefir Sir Henry Bulwer'ın İstanbul'daki ikameti ile başlamıştı. Bulwer masonik ideallerin yanında locaların gerçek bir siyasi ağırlığı olabileceğini savunmuş ve Oriental, Bulwer ve Leinster localarına İstanbul'daki hemen hemen bütün hatırı sayılır İngilizlerin üyeliğini sağlamanın ötesinde, Deutscher Bund'un altında Almanları ve Areti (Fazilet) locasında ise Rumları toplamayı başarmıştı. Ne var ki, İngilizce konuşanların azlığı, İngiliz ritinde İncil'e ve katı bir ritüele verilen önem, katılıma sınır getirmiş ve tam tersine sebeplerden dolayı Fransız Maşrık-ı A'zamına bağlı locaların çok daha başarılı bir şekilde yerleşmesi bu ilk İngiliz teşebbüsünün etkisini sınırlı kılmıştı.[5] L'Etoile du Bosphore (Boğaz Yıldızı - Fransız - 1857), L'Union d'Orient (Şark Birliği - Karışık - 1863), Ser (Amour - Aşk - Ermeni - 1866) ve Proodos (Progrès - Terakki - Rum ağırlıklı karışık - 1868) localarının Fransız Maşrık-ı A'zamına bağlı olarak kurulmasıyla, gerçek manada masonluğun Osmanlı siyasi hayatına katılımının temeli atılmış oldu.[6] Aynı yıllarda kurulan bir Alman (Germania zum goldenen Horn) ve üç İtalyan (Italia, 1863-1867; Italia risorta, 1868; Speranza, kısa süreli) locanın faaliyetleri bunların yanında önemsiz kalıyordu.[7] Fakat Fransız localarının siyasetle tanışmaları, Bulwer örneğinin tam tersine, Fransız Devleti'nin sefir eliyle güdümü altında şekillenmeyecekti. Aksine, daha ileri tarihlerde İstanbul'a mason elçiler tayin edildiği halde, Fransız masonlarının bütün istek ve yakınmalarına rağmen Fransa, elçileriyle localar arasında herhangi bir işbirliği veya bağın oluşmamasına özen gösterecekti.[8]

Fransız localarını politikanın içine çekecek olan, Osmanlı siyaset ve idaresinden önemli simaların katılımı olacaktı. Bu katılımın odaklaştığı loca ise, 23 Mart 1863'te yerli gayrimüslimler tarafından herhangi bir etnik/ulusal unsura bağlanmayarak kurulan L'Union d'Orient (Şark Birliği) olmuştur. Özellikle, 1865'ten itibaren bu locanın üstad-ı muh-

BELGE I - SALAHADDİN EFENDİ'NİN HATIRATINDA CLEANTHI SCALIERI

(Kılyanti İskalyeri) nâmı gerek Osmânlılar gerek ecnebîler nezdinde mechûl bir nâm değildir. Peder-i vâlâgüherim Murâd Hân-ı Hâmisin nâmı tezekkür olunan mahâfilde ism-i mezkûrun da yâd olunması muhâliflerimizin bir yâdigâr-ı bed-kârı olarak hemân âdet hükmüne geçmişdir! Muhâliflerimizin lisânen ve fiilen tarîzâtına vesîle olduğu gibi muhiblerimizin de takdîre sezâ görmedikleri bu zât kimdir? Eyü, fenâ, ehemmiyetli, ehemmiyetsiz bir kimse midir? Bunlar hep mechûliyet altında müstetirdir. Şu kadar var ki: Velîü-n-nimetin ulviyet-i hulkiye salâbet-i dîniyesini nazar-ı hasedle görenler, ikbâllerini o masûmun idbârında arayanlar bî-çâre *Kılyantiyi* dînsizlik ile tayîb etmekle de iktifâ etmeyerek sülâle-i tâhireyi izlâl edici, misyoner, Cezvit, Rûm müfessidi, hîle-kâr, veyâ ... derekesinde tahkîr etmekle kendilerini hakkı müdâfaa edici süsü verdiler! Bu ta'rîzâtın hiçbirisi doğru değildir. Kendisi teba-i Osmâniyeden olub, İstanbul'da doğmuş, efkâr-ı cedîde-i medeniye ile perveriş bulan fikrini tecemmülât-ı sahîhe-i ilmiye ve edebiye ile -oldukca- tezeyyün eylemiş, semâhat-ı vicdân sâhibi, vefâ-kâr, gayûr bir kimsedir. Taabbüdât cihetiyle bazı taksîrâtı olsa bile sırf münkir değilidi! Rûm tarafdârı değil hakîkat tarafdârı idi. Kusûrsuzdur diyemem; Rûmluk yâdigârı olan ucûlluk, boş boğazlık! bir sözle kim olsa emniyet etmeklik, oldukca karârsızlık, biraz kıskançlık gibi kendine ve dostlarına muzırr hâlleri var idi. Bu hâllerinden dolayı dostumuz mazûrdur. Zîrâ: gâyet zaîf bir bünye ile gâyet kavî ve serîü-t-te'essür bir cümel-i asabiyenin imtizâcından müteşekkil bir vücûd için böyle taksîrât da bulunmak ilcâ-yı hilkatdir. Binâenaleyh ezkiyâ-yı vatandan Üsküdârlı Nûrî Beğ gibi kendi muhibb-i sâdıklarına (Karga kılavuz olunca...) darb-ı meselini söyletmeği mecbûr eden bir tâli-i nâ-sâza mâlik idi! Tahmînen 1288 sene-i hicriyesinden cülûsumuza kadar bir müddet zarfında pederime dost olmuş ve arada gelir, görüşür idi. Acziyetiyle berâber hayırhâh idi. Muzırr bir kâselîs olmadığı hâlde (mürşid) nâmıyla su-i iştihârı bu dostluğundan mazarrat husûle getirmişdir. Çiftlikde dâ'imâ görür idim. Cülûs ve müteâkiben hal'imiz vukû bulduğu hâlde bizi terk etmemişdir! Fedâ-yı cân edercesine mükerreren *Çırâğâna* gelüb gitmiş, bir çok teşebbüsâtda bulunmuş ise de hepsi akîm kalmışdır! Hal'den sonra sarâydan ihrâc olunan (Nakşîfend Kalfa) kendisine refîk olmuşdu Muhâcir vak'asını müteâkib (Hazîrân evâhiri 1878) zuhûr eden bir komite yüzünden arkadaşıyla berâber *Atina'ya* firâr etmeğe mecbûr edilmiş idi. O târîhden bu (Teşrîn-i evvel 1883) târîhine kadar beş sene birbirimizden bî-haber idik. Lakin himmet ve gayret-i mütemâdiye semeresi olarak muhibbimiz vâsıta ve yol buldı. Bizimle muhâbereye başladı.

teremliğini üstlenen Louis Amiable, önemli bir yenilik getirmiş ve gayrimüslimlerin baskın üyeliğini kırarak, Müslüman Osmanlılara açılmaya bilinçli olarak karar vermiş, hatta 1867'den başlayarak loca içinde Türkcenin kullanımını sağlamıştı. 1865'te sadece üç Müslüman üyesi olan locada "Türk"lerin sayısı, 1867'de 16'ya, 1868'de 41'e ve 1869'da 53'e yükselmiş, üyelerin üçte birinden fazlasını oluşturur olmuştu.[9] Daha da önemlisi, masonluğa geçmiş olan bu Osmanlı Müslümanları, rütbe ve konumları itibariyle son derecede önemli kişilerdi. Sultan Aziz'in yaveri Rauf Bey, başmabeyincisi Cemil Bey, Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa ve maiyeti, İbrahim Edhem Paşa, valilerden Mehmed Remzi Efendi ile İzzet Paşa, iki kadı ve birçok hâkim, savcı ve bürokratın aralarında yer aldığı bu Müslüman masonlar, yeni ve manidar bir akımın öncüleriydi.[10] Locanın kendi içinde yaşadığı sorunlar ve özellikle 1872'de üstad-ı muhteremliğe seçilen Polonyalı Kont Stanislas de Rochetin'in Türkçeyi ritüelden ve locadan kaldırması nedeniyle, Müslüman üyeler teker teker çekilmeye başlamış, loca ise 28 Ocak 1874'te uykuya girmek zorunda kalmıştı.[11] Fakat Osmanlı elitinin masonluğa ilgisi aynı ve hatta artan bir hızla devam edecekti. Bu konuda, L'Union d'Orient'ın misyonunu, özellikle meşhur sarraf Cleanthi Scalıéri'nin [Bkz. Belge I] üstad-ı muhteremliği altında, İ Proodos (Terakki) locası devralmaya aday görünüyordu. Scalıéri, Louis Amiable'ın tavrına benzer bir şekilde, locasının kapılarını Müslümanlara açmaya gayret ediyordu. 1872'de locanın 68 üyesinin 19'u Müslüman Osmanlılardan oluşuyordu. Namık Kemal,[12] Abdurrahman Hilmi, Ali Şefkati gibi isimlerin başı çektiği bir entelektüel/bürokrat kesimin ve bazı İranlı simaların yanı sıra, Scalıéri'nin en büyük övünç kaynağı, hayal edilemeyecek derecede yüksek yerlerden yeni üyeleri çekme başarısıydı. 20 Ekim 1872'de büyük bir gizlilik içinde Şehzade Mehmed Murad Efendi'nin (geleceğin Sultan V. Murâd'ı) tekrisini gerçekleştiren üstad-ı muhterem [bkz. Belge II, III ve IV], Eylül 1873'te Şehzade Nureddin Efendi'yi ve 24 Ağustos 1874'te ise Şehzade Kemaleddin'i locaya çekmeyi başarmıştı.[13]

Şehzadelerin intisaplarıyla doruğa ulaşan bu on

BELGE II- CLEANTHI SCALIERI'NİN KALEMİNDEN ŞEHZADE MURAD'IN 2. VE 3. DERECELERE TERFİİ

Böylece, 8 Aralık Pazar günü akşam saat 6'da, Beyoğlu'nda Ağa Hamamı sokağı 12 numaradaki mason locamızda bir araya geldik ve aynı gizlilik içinde Şehzadeye, usulüne uygun olarak, 2. ve 3. sembolik dereceleri verdim.

Şehzade o kadar mütehassis olmuştu ki, çalışmalarımızın nihayetinden sonra, sabahın ikisine kadar bizimle kalıp masonluğu ve ülkemizde ne şekilde yaygınlastırılabileceğini tartıştı. Sonra da Fransız Masrık-ı A'zamının himayesi altında, sadece Türkçe çalışacak yeni bir locanın ihdasını teklif etti ve hemen akabinde, başkanlığım altında geçici bir loca olarak kendimizi tesis ettik ve yöneticilerinin seçiminden sonra, "Envar-ı Şarkiye", Doğu Işığı, ism-i farikini verip, yönetmeliğinin yazılması için bir komite tayin ettik.

yıldan kısa süre içinde Osmanlı topraklarındaki masonluk, bazı ileri görüşlü şahsiyetlerin güdümünde önemli bir rol oynamaya aday olmuştu. Fakat Amiable'ın veya Scaliéri'nin bu gelişmelerdeki rolü her ne kadar önemli gözüküyorsa da, göz ardı edilmemesi gereken olgu, asıl ivmenin onlardan çok üyelikten belirli beklentileri olan Osmanlı elitinden geldiğidir. Bu anlamda localar ve üstatları, Osmanlı siyasi hayatı içinde oluşmaya başlamış bazı akım ve görüşlere bir araç, bir mekân ve bir katalizör vazifesini üstlenmişlerdi. Özellikle Sultan Aziz döneminin son yıllarında kuvvetlenerek gelişen liberal muhalefet çizgisi için masonluk, Tanzimat ilkeleriyle ve modernleşme/Batılılaşma ekseniyle çelişmeyen, hatta onu perçinleyen bir olgu halini almıştı. Bu yüksek düzey Osmanlı entelektüel, bürokrat ve şehzadelerinin gözünde masonluk, her şeyden önce bir semboldü: Fransa (III. Napoleon bütün müstebitliği ve başarısızlığına rağmen, ilk dönemlerinden kalmış popülizm izleri ve ülkesinin kendinden menkul politik itibarı sayesinde belirli bir karizmayı hâlâ taşıyordu) ve Fransız Devriminin ilkelerinin liberal yorumu. bu kişiler için önemli bir referans noktasıydı. Baska bir örgütlenme şeklinin imkânsızlığı veya getirebileceği tehlikeler düşünüldüğünde, Osmanlı liberal muhalefetinin masonluğa duyduğu ilgiyi anlamak kolaylaşmaktadır. En uç noktada, baskısı altında ezildiği amcasının yerine geçmeyi ve hayranlığını gizlemediği Batı medeniyetine dahil olmayı amaçlayan Şehzade Murad için masonluk, ideolojik bir boyutunun yanında, pratik destek arayışları için biçilmiş kaftan olarak gözüküyordu. Sultan Aziz'in hal'inde, "Pehlivan"a karşı muhalefetin odaklaştığı mason locaları için parlak bir gelecek beklenebilirdi.

Durum tam tersine gelişti. Sultan Murad'ın tecennünü ve hal'i, yerine Sultan Abdülhamid'in tahta geçmesi. Osmanlı topraklarındaki mason locaları için en karanlık günlerin başlangıcı oldu. Mason Padişahın tahttan indirilmesi, mason dünyasını büyük bir krize sürükledi. Murad'a üstatlığının çok ötesinde samimi bir dostlukla bağlı olan Scaliéri, eski dost yeni çırağının müdafaası için locaları harekete geçirmeye çalıştığında, onu istifa ve lanete götürecek kadar şiddetli bir hayal kırıklığına uğramıştı [Bkz. Belge V]. Mason biraderleri Abdülhamid'e karşı koymaya cesaret edememiş, hatta kendi yorumuyla kendilerini ona satmış,[14] Scaliéri ise Murad'ı kurtarmak için şahsi bir macerâya atıldıktan sonra, Atina'ya kaçmaya ve oradan gerçekçilikten uzak bir kampanya yürütmeye mecbur kalmıştı.[15] Abdülhamid döneminde Fransız locaları, 1908 olaylarına kadar atıl kalacak, hatta her türlü tehlikeye karşı son derecede muhafazakâr ve ezik bir tavır sergileyerek, "suya sabuna dokunmama" politikası izlemeyi tercih edeceklerdi.

Hamid rejiminin baskısı ve tehdidi altında, İstanbul locaları suskun durmayı ve hatta idareye yaranmayı şiar edinirken, Paris'teki Grand Orient de France da bu politikalar istikametinde hareket ederek, liberal geçmişlerinin kendilerine bir zarar getirmemesi için son derece ihtiyatlı bir tutum sergilemiştir. Geçmiş üstad-ı muhteremliğinde çok daha liberal bir tavır takınmış olan Louis Amiable, 1895'te Akdeniz localarını ziyaret ve teftiş ettikten sonra yayımladığı bir broşürde, Italia risorta locasını tasvir ederken, bazı ilkelerinden vazgeçmiş olduğunu gösterir ve Scaliéri'nin suçlamalarını haklı kılar gibidir:

> Her sene Italia risorta büyük bir yardımseverlik balosu vermektedir: Sefir bütün personeliyle katılmayı ihmal etmez ve bu örnek davranış senliğe kalabalık ve seçkin bir katılımı temin etmektedir. Daha da yüksek bir himayeyi de kazanmıştır; zira her defasında Padişah Hazretleri, geçen sene yüz Türk Lirasını bulan (takriben 2.300 frank) bir ia-

BELGE III- FRANSA MAŞRIK-I A'ZAMI GENEL SEKRETERİNDEN ŞEHZADE MURAD'A MEKTUP

Şehzade Murad Efendi Hazretleri'ne
Çok Muhterem Birader,

Fransa Maşrık-ı A'zamı, İstanbul Maşrıkının Prooodos Fransız locasına masonik tekrisinizi büyük bir memnuniyetle öğrenmiştir.

Sizi ayıran nitelikler, tekrisin üç derecesinden geçmekteki istekliliğiniz, bunların sembolik manasının tarafınızdan anlaşıldığını göstermektedir ve eminiz ki masonluk sizin şahsınızda en ateşli ve münevver taraftarlarından birini bulacaktır.

Doğumunuz sayesinde tahtın basamaklarında yer alan siz, bir gün hakkında en samimî alakayı ifade ettiğiniz bir halkın başına geçeceksiniz. Sizin büyük bir misyonu yerine getirmeniz gerekecektir ve en eski geçmişten beri asırlar boyunca gelişmelerine tarihin tanıklık ettiği o güzel ülkelerde, medeniyetin inkişafını teşvik eden hareketlere kurumumuzun ilkelerinin yabancı olmayacağını düşünerek sevinmekteyiz.

Temin ederiz ki, Çok Muhterem Birader, Fransız Maşrık-ı A'zamına mensup biraderlerinizin en ateşli temennileri bu insanî çabanızda daima yanınızda olacaktır.

BELGE IV- ŞEHZADE MURAD'IN FRANSA MAŞRIK-I A'ZAMINA CEVABI

1 Mayıs 1873 tarihli biraderane mektubunuzu büyük bir memnuniyetle aldım. Kendim ve masonluğa intisabım hakkındaki asil ve biraderane düşünceleriniz için samimî şükranlarımı ifade etmek isterim.

Fırsat zuhur ettiği anda, güzel kurumumuzun bana gösterdiği görevi yerine getirmem konusundaki isteğinizi gerçekleştirmek için çabalayacağıma sizi temin ederim. Bunu yaparken, insanlığın terakkiye doğru bu büyük adımının ancak bu ilkelerden kaynaklanabileceğini ve dinler ile milliyetler tarafından şu anda bölünmüş olan Doğu halkımızın ancak birbirleriyle kardeşlik duyguları içinde gerçek terakkinin yolunda ilerleyebileceklerini göz ardı etmeyeceğim.

neyle yardım toplanmasına katkıda bulunmaktadır. Abdülhamid Hazretleri gibi önde gelen bir hükümdar, kurumumuzun hakkını vermekte ve bilmektedir ki masonluk çalışmalarına katılanlardan daha iyi teb'ası yoktur.[16]

Yıllardır İstanbul'da faaliyet gösteren Ser Locası bu korku ortamından en çok etkilenen localardan biriydi: Üyelerinin Ermeni olmasından dolayı bu topluluğa karşı menfi ve baskıcı bir tavır sergileyen Hamid rejiminin başlıca hedeflerinden biri haline gelen bu loca, ritüel içindeki Tanrı kavramı etrafındaki tartışmanın da yardımıyla, yavaş yavaş sönmeye yüz tutmuş, 1894'te de çalışmalarına son vermek mecburiyetinde kalmıştı.[17] Fakat Grand Orient de France'a bağlı locaların ve arkalarındaki Fransız masonluğunun ne denli ihtiyatlı (ve bazılarına göre işbirlikçi) olduklarını, 1892-1893 yıllarında Paul Desjardin de Règla isimli meşhur bir biraderin Paris'teki locasında verdiği bir konferansın yarattığı krizden anlamak mümkündür. Paul Desjardin, V. Murad taraftarlığı ve Abdülhamid'e olan nefreti ile tanınan ve bu konuda yayınlar yapmış bir şahsiyetti.[18] 23 Mart 1892 tarihinde, Paris'te kendi locası olan Temple de l'Honneur et de l'Union'da "Les Sultans Mourad V et Abdul-Hamid-Khan II" isimli bir konferans vermiş, bu konuşmasında Murad'ı yüceltip masum kurban olarak tanıtırken, kardeşi Hamid'i yerden yere vurmuştu.[19] Bunu takiben kıyamet koptu. Paris'te yayımlanan *L'Orient* gazetesi, sahibi ve müdürü N. Nicolaïdès imzasıyla 12 Mayıs 1892 tarihinde yayımlanan bir makalesinde, Hamid'i müdafaa etmekte ve bu arada Paul Desjardin'i ve onun şahsında Fransız masonluğunu itham etmekte gecikmedi. Nicolaïdès Hamid'e yöneltilen suçlamaların haksız ve haksız oldukları kadar da Fransa'nın Osmanlı Devleti nezdindeki itibarını zedelemeye yönelik bir İngiliz komplosunun neticesi olduklarını ve "Fransız basınının ve özellikle Fransız masonluğunun İngiliz entrikalarına alet olmayacakları ümidini" dile getiriyordu.[20] Tahrikkâr tavrı bilinen Paul Desjardin, bu örtülü tehditlerden korkmamış olacak ki, 24 Haziran 1892 tarihinde aynı başlıklı ikinci bir konferansı Paris'in Les Vrais Amis locasında veriyordu.[21] Artık Fransa Maşrık-ı A'zamının rahatsızlığı Genel Sekreterin üst düzey bir teşkilat mensubuna yolladığı bir mektuptan anlaşılmaktadır:

> De Règla birader ile derdimiz bitmedi. [...] L'Orient gazetesinde de Règla'nın kampanyasını reddetmek, veya en azından gazetenin müdürüne Fransız M.:luğunun bir kampanyası zannetiğinin aslında sadece kıyafet değiştirmiş bir İngiliz ajanının bir teşebbüsü olduğunu, veya buna benzer bir şey bildirmek doğru olmaz mı? Bu mesele çok vahim olmaya başladı.[22]

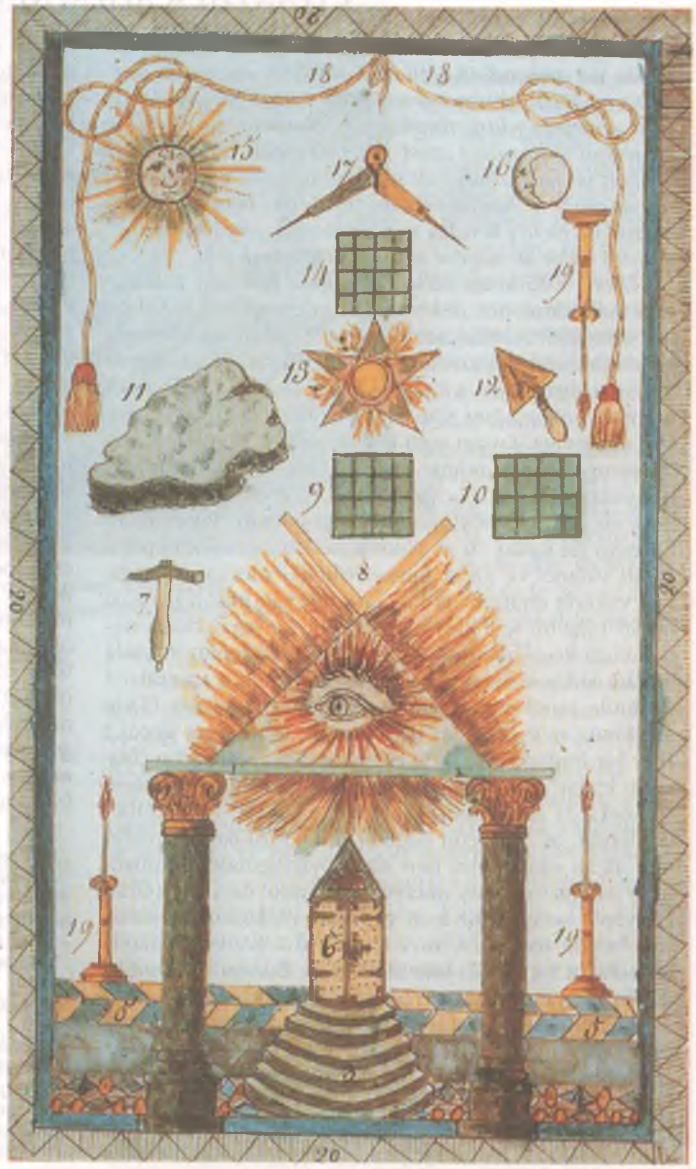

Masonluk simgelerini topluca gösteren bir loca tablosu.
Işıklı üçgen içinde göz, mabedin ikiz sütunları Jakin ve Booz, güneş (15), ay (16), ışık saçan yıldız (13), gönye (8), pergel (17), üç mesale (19), mala (12), çekiç (7), hamtas (11), üç pencere (9, 10, 14) ve doğu kapısı (6).
Bibl. nat., Paris

De Règla'nın başlattığı sorun, bir seneye yakın bir süreyle İstanbul localarını ve Fransa Maşrık-ı A'zamını meşgul edecekti. Mahlu' Padişaha olan sempatisi neşretmiş olduğu kitabından bilinen Kont E. de Kératry, 16 Ocak 1893 tarihli *Le Journal* gazetesinde, "Le Sultan Mourad V Prisonnier d'Etat" (Devlet Tutuklusu Sultan V. Murad) isimli bir makaleyle meseleyi tekrar canlandırmış, Murad'ın mazlumiyetini okuyuculara aktarmaya çalışmıştı.[23] Aynı tarihlerde İstanbul'a Maşrıkın talimatı üzerine gitmiş olan Paris l'Amitié locası üyesi Paul

BELGE V - ŞEHZADE SALAHADDİN'İN HATIRATINDAN CLEANTHI SCALIERI'NİN MEKTUBU

Aşağıdaki alıntı, metinde bahsettiğimiz Scalièri ile V. Murad arasındaki gizli muhaberatın arasında, Scalièri'nin 7/19 Kânûn-ı evvel 1883 (19 Ocak 1882) tarihli mektubundan alınmıştır. Mektubun bu zeyli, V. Murad'ın 9 Kânûn-ı evvel 1883 (9 Ocak 1883) tarihli Scalièri'ye mektubundaki şu ibareye tepki olarak kaleme alındığı anlaşılmaktadır: "Evlâdımı benim gibi tanımak isterseniz kendisi için îcâb eden sözü bana verdiğiniz hâlde kendisine tebliğ ve tefhîm ederim."

(Zeyl) Evlâdınıza dâ'ir yazdığınızı pek eyü anlamadım. Anlatdırmanızı ricâ ve niyâz ederim fakat anladığıma göre gâlibâ evlâdınızı cemiyete[1] duhûl etmek ârzûsunda bulunduğunuzdan benden ruhsat ve ma'lûmât istiyorsunuz. Eğer yazdığınız bu ise bu ârzûnuzun mümkün olmadığını size arz ederim. Yalnız bir kişiye izin verilemez. En azı yedi kişi olmalıdır. Bundan başka bu cemiyetden kendiniz ne anladınız ki evlâdınızı duhûl etdirmek istiyorsunuz? Bence, terk etdim, tanımam, hem de hakkıyla söylüyorum zann ederim. Bu cemiyetin esâsı ne kadar âlî ve yüksek ise *birâderlerin* hepsi o kadar yalancı ve alçak kimselerdir!! Gözlerimizi açdığımız vakitde etrâfımızda kılıç gördük.[2] O kılıcın ma'nâsı nedir? Bize bir tehlike ve hazer gelir ise hepsi bizim imdâdımıza koşacaklar değil mi? *Usta*[3] olduğumuz vakitde imdâd istemek [için ?] bize kilimler işâretler uzatdılar?[4] Bununla berâber bunlardan bu güne kadar bir fâ'ide gördünüz mü? İkimizin başından az tehlike mi geçdi..! Bize bir imdâd eden oldu mu? Bendeniz sizin için "bugüne kadar" her ne yapdım ise ve şimdi ne yapar isem ve sonra da ne yapacak isem size olan fart-ı muhabbetimdendir. M...luk için değildir. Estağfuru-llah! Bunların hep alçak olduklarını ben size söylediğimde siz düşünün? M...lar ne imiş anlayın?.. İstanbul'da iken (Gran Doryan)[5] selâmetiniz için yazdığım mektûbumun bâlâsına büyük harfle à∴ m∴ l∴ e∴ d∴ l∴ v∴[6] yazmış idim Fakat bir cevâb bile alamadım. Buraya firâr etdikden sonra yine yazdım. Yine cevâb almadım.

Gelelim şimdi İstanbul'a: Cülûsunuzda evim azîz birâderlerimizle Bâb-ı Âlî gibi idi. Hep bu keratalar günlerle evimde idiler. Fakat hal' olundukdan sonra hiçbirisini görmedim "Oşt köpek" diyen bile olmadı. (Ab)[7] beni aratdırır iken bunlardan hiçbiri beni evine alub saklamadı. Ama birâder olmayan iki kişi yabancı olarak beni kabûl edüb sakladılar. Onlar! Hiçbirisi ne imdâdıma geldi ve ne sordı. İşte İstanbul'dan beni kaçıran ecnebîlerdir! Perîşân oldum, bir parasız kaldım, hâlim fenâ oldu. Onlar! Bilirler iken imdâd etmediler tersine bunlardan birkaç kişi *loca*nın içinde kalkub beni (Ab) düşmanı oldu diye beni locadan tard etmek istediler. (Ab)i hôsnûd etmek için Sultân Murâd birâderleri hal' olunub da mahbesde bin dürlü zulüm ve hakâret içinde, iftirâ altında, nâmı mahkeme huzûrunda telvîsde iken o keratalar! locada ziyâfet verüb (Ab)in aşkına bâdeler içiyorlardı. Vasilaki Kargopulo[8] (Ab)in resimci başısı olmak için dürlü dürlü boklar yemiş, benim fotoğraf resimlerimden üç bin dâne çıkartub (Ab)e vermiş o da hafiyelere dağıtdı. Beni bulacaklarmış. Eger Vasilaki insân olmuş olaydı (camı)[9] bozdum der idi. Ondan başka ne biliyor ise (Ab)e söyledi. Valsamaki de belediyede me'mûr oldu. (Nâciye)yi de ele veren anlardır. Daha nelerim var ise hepsini yazmış olsam bir kaç tabakadan ziyâde kâğıd dolar. Böyle olduğu halde bizim gibi merhamet ve insâniyet efkârında bulunan zâtlar onlarla uyuşabilirler mi? Ve tenezzül edüb böyle adamlara el uzatılır mı? Onların cemiyetine girilir mi? Bundan sonra isimlerim[in] de yâd olunmasını, kendilerine inanılmasını istemem. Allah var iken onların imdâdı haydâ eksik olsun. Evlâdımızın mektûbunu mahsûs açık bırakdım ki okuyasınız diye, mektûbumu öteki postaya gecikdirmemek için bugün gönderdim. Ya'nî (9 ve 17 Kânûn-ı evvel) Bundan sonra ki size artık derdimi söyledim imzâmda üç nokta (∴) yokdur.[10]

1. Masonluk.
2. Tekris törenine atıf.
3. Üstad-ı muhterem.
4. Bu cümlenin manası pek açık değildir. Mason törenlerine bir atıf olması muhtemeldir.
5. Grand Orient, yani Maşrık-ı A'zam.
6. Bu formülün hangi cümle veya deyimin kısaltması olduğunu kestedemedik.
7. Bu muhaberatta Abdülhamid için sık sık kullandıkları kısaltma.
8. Basile Kargopoulo ismiyle daha iyi bilinen meshur fotoğrafçı.
9. Cam negatifi.
10. İmzada üç nokta Masonların kullandıkları bir alamet i farikaydı.

Guilbert, Viguier'ye yolladığı mektupta İstanbul localarının endişe ve kaygılarını dile getirmekteydi:

> Barozzi B∴, size söylemiş olduğumu tekrarladı: Desjardin B∴'in Padişaha karşı yöneltmiş olduğu saldırılardan İstanbul M∴nın L∴larının ne denli kaygılandıklarını. Bunlardan biri, Fr∴ M∴ A∴nın himayesindeki Ermeni L∴sı, çalışmalarına son vermiş ve o zamandan beri tekrar başlamamıştır. Barozzi B∴ bana itiraf etti ki Fransız Localarındaki bütün B∴ler, teşkilat kurulunun onları terk ettiğini düşünüyorlar.[24]

Guilbert aslında Babıâli Matbuat Dairesiyle görüşmüş ve Padişahın meseleyi kapanmış olarak gördüğü ona sifahen bildirilmişti. Bu konudaki teminatı ve Fransa Maşrıkının kayıtsız kalmadığını İstanbul localarına aktarmak üzere de, 1 Şubat tarihinde bir toplantı düzenlemişti. Toplantının sonunda ise, temsil edilen üç locanın (Etoile du Bosphore, Proodos ve Italia risorta) üstad-ı muhteremleri söz alıp "onlara karşı her zaman son derecede âlicenap davranan Padişah hazretlerine yakınlık ve şükranlarını" ifade etmişlerdi.[25] Fakat korkunç birader de Règla bir türlü pes etmiyordu ve Nisan 1893'te yeniden harekete geçip, locasına önceki konferansı hakkında Scalièri'nin ona yollamış olduğu mektubu okuyacağını bildirmişti. Maşrık tarafından bu meseleyi halletmeye memur edildiği anlaşılan Paul Guilbert ise bu toplantıya katılıp konuşmacıyı protesto etmişti.[26] De Règla geri adım atmadığı gibi, Guilbert'i 24 Mayıs 1893 tarihinde bir tartışmaya emr-i vakiyle davet emişti.[27] Toplantıya istemeye istemeye katılmak zorunda kalan Guilbert, önemsiz gördüğü, vâkıf olmadığı ve masonluğu zor durumda bırakabilecek bir konuda tartışmak istemediğini belirtince, Desjardin Murad hakkındaki düşüncelerini tekrarlamış ama ayrıca da İstanbul localarını itham edici sözler sarf etmişti. Ona göre

bu locaların en büyük kusuru, tek bir Fransız barındırmamaları ve sadece Rum ve Ermenilerden oluşmalarıydı, ama daha da vahimi, Sultan Murad'ı kurtarmaya çalışanları ele vererek Sultan Hamid'den aldıkları 20.000 frank mukabilinde masonluğa ihanet etmiş olmalarıydı. Bu ağır suçlama Guilbert için bardağı taşıran damla oldu: Anında harekete geçerek de Régla'ya karşı suç duyurusunda bulundu ve ilgilinin ölüm tehditleri altında mekânı terk etti.[28] Bu noktadan itibaren de Régla'nın masonluk içindeki akıbeti hakkında bilgi edinmek maalesef mümkün olmamıştır. Ancak kendi locasının bir ay sonraki toplantı çağrısının gündeminde beşinci madde, müstafi B.'. de Régla'nın yerine "Hospitalier" B.'.'in seçimiyle ilgiliydi.[29] De Régla istifa etmeye mi zorlanmıştı? Elimizdeki bilgilerden buna kesin bir cevap bulmak mümkün değil. Fakat buna mukabil, Hamid'e karşı kampanyası daha ilerideki yıllarda devam edecek, hatta 1902'de bu konuyu ele alan bir kitabın neşriyle doruğa ulaşacaktı.[30]

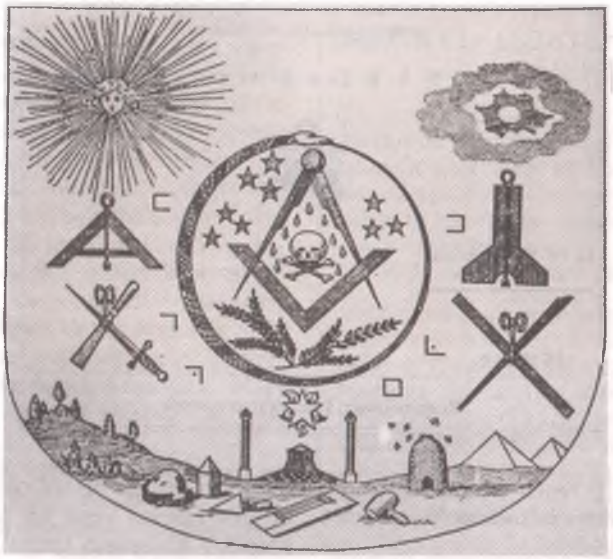

Mason simgeleri, 18. yüzyıl.

Üzerinde biraz uzunca durduğumuz bu vaka, münferit olarak çok önemli olmasa bile, mason localarının genel siyasi tutumunu ve dönemin konjonktürüne uyum sağlama çabalarını göstermesi açısından manidardır. 1860'ların sonundan itibaren giderek şiddetlenen muhalefet rüzgârlarının etkisi altında giderek serpilen ve muhalif iktidar adaylarına kapılarını açan localar, 1876 sonrası ağırlaşan politik baskı altında, çok daha ihtiyatlı ve temkinli bir şekilde yavaş yavaş kapanmaya ve hatta bir dereceye kadar kendi ilkelerine ters düşerek işbirliğine girmeye yönelmişlerdi. De Régla'nın suçlamaları tipik bir ırkçılık unsuru içermekle beraber, Abdülhamid'in "ode ve sustur" politikalarıyla pek fazla çelişmeyen bir gerçeği de muhtemelen yansıtıyordu. Bu anlamda, Osmanlı topraklarındaki mason locaları belirleyici bir rol üstlenmekten çok, siyasi gelişmelerin akışına göre değişen bir tavırla siyaset dünyasındaki varlıklarını son derecede pragmatik bir şekilde düzenleyen bir teşkilat halini alıyorlardı. Scalieri gibi müstesna şahsiyetler, belirli bir idealizm sayesinde bu pragmatizmi aşmaya ve daha idealist bir tutum sergilemeye çalıştıklarında ise, aslında akıntıya kürek çeken maceraperest ve hatta tehlikeli militan damgasını yiyip daha statükocu güçler tarafından bir kenara itilmeye mahkûm oluyorlardı.[31] Hamid döneminde localar temkinli ve sessiz bir bekleyiş içinde yavaş yavaş kan kaybetmeye başlamışlardı. Masonluğun yirmi-otuz kadar sene öncesinde bir ilericilik sembolü ve belki de bir moda olduğu bir dönemden, bu tür bağlantıların muhtemel bir suç veya en azından bir şüphe kaynağı olabileceği bir döneme girilmişti. Çoğu muhafazakâr olan üyeler için, Scalieri'nin ilkeleri ve delifişekliği bir örnek teşkil etmiyordu.[32] Ser 1894'de, Proodos ve L'Etoile du Bosphore ise 1901'de sessiz sedasız bir şekilde uykuya dalmak mecburiyetinde kalmışlardı.[33]

Bu locaların yok olmasıyla, meydan bir müddet için geriye kalan İngiliz (Oriental), İtalyan (Il risveglio d'Oriente) ve Alman (Zum goldenen Horn) localarına kalmıştı. Fakat bu locaların Fransız localarından daha da muhafazakâr tutumları, onları dertten kurtardığı kadar, herhangi bir etkileri olamamasını da beraberinde getiriyordu.[34] Masonluğun merkezi aslında payitahttan Balkanlara ve özellikle Selanik kentine kaymıştı. Bu kentte 1904'te kurulan Veritas ve 1908'de kurulan L'Avenir de l'Orient locaları Fransız tarafından, Macedonia risorta locası ise İtalyan tarafından destek alarak, İstanbul'dan çok daha rahat bir şekilde -özellikle kentin Musevi kesimleri arasında- hızlı bir şekilde üye çekmeye başlamışlardı. Jöntürk hareketiyle doğrudan ve dolaylı ilişkiler yoluyla, 1908 hareketinin temelleri kısmen bu localarda atılmıştı.[35] Fakat İstanbul'da masonluğun tekrar canlanması için 1908 olaylarının Jöntürklerin zaferiyle sonuçlanmasını beklemek gerekecekti.

10 Temmuz'u (23 Temmuz 1908) takip eden aylar içinde ilk kıpırdanmalar, uykudaki locaların bazı eski üyelerinin Fransa Maşrık-i A'zamını yeni loca kuruluşu ile harekete geçirmeye çalışmalarıyla gün ışığına çıkmaya başlamıştı. Zaten devrimci bir söylem ile gelen ihtilalcilerin kuracakları yeni düzende Fransız Devriminin varisi Fransız masonluğunun rolünün büyük olması kaçınılmaz görünüyordu. L'Etoile du Bosphore'un eski biraderlerinden Mihran Marachian (Maraşyan) Paris'le ilk temasa geçenlerdendi. Olaylardan birkaç gün sonra Genel Sekreter Vadecard'a yazdığı bir mektupta durumun uygunluğunu ama aynı zamanda da aciliyetini dile getiriyordu:

> Osmanlı Kanun-ı Esasisinin hayata geçirilişinin ertesinde zaten mevcut olan Alman ve İngiliz L.'.ları davranmadan, Fransız nüfuzunun bir Mas.'. L.'.sının

tesisiyle perçinlenmesinin uygunluğunu ve yararlılığını takdirinize sunuyorum; Alman siyasetinin zararlı nüfuzunun farkına varmış ve bütün kalbiyle bize katılmayı arzulayan bütün Türk gençliğini Fransız bayrağı altına çekmeye çalışmalıyız; bu gençliğin Maşrıkımızın halklarının ihyası ve uyanışında büyük bir rol oynaması gerekeceği bu yeni durumu değerlendirmemiz gerekecektir. Genellikle Fransızca bildiklerinden, üç renkli (Fransız) bayrağının altında kardeşçe yaşamaya hazırdırlar.[36]

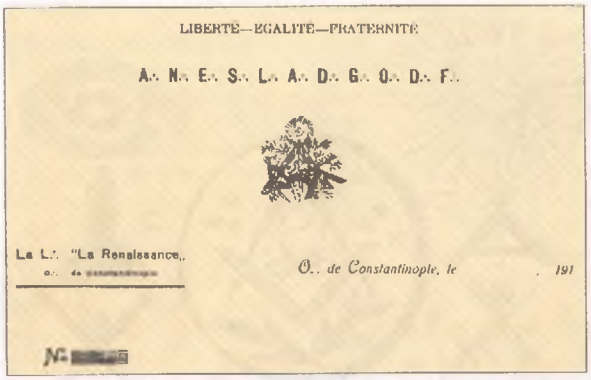
LIBERTÉ—EGALITÉ—FRATERNITÉ

A.·. N.·. E.·. S.·. L.·. A.·. D.·. G.·. O.·. D.·. F.·.

La L.·. "La Renaissance,"

O.·. de Constantinople, le . 191

N°

Renaissance Locası'nın anteti.

Bütün Osmanlı gençliği göğsünde bizim düsturumuzu (Hürriyet - Eşitlik - Kardeşlik) Fransızca olarak kuşaklarda taşımakta ve isyan etmiş olan Makedonya ordusu Marseillaise'i çalmaktadır.

Bu gösterilerin gücü karşısında, dakika kaybetmeden yerimize ve onurumuza kavuşmamızın gerektiğini düşünmüyor musunuz?[37]

Mihran Maraşyan ile aynı zamanda, Michel Noradounghian isimli sigortacı da yeni bir loca kurarak Fransa Masrıkının Osmanlı payitahtında tekrar canlanmasına önayak olmaya çalışıyordu. Fransa Maşrıkı nezdinde onu destekleyen Bédarride isimli birader ise, aynı türden bir mantıkla, Jöntürk hareketinin Fransız Cumhuriyetçi ilkelerine ne kadar yakın olduğunu ve bunun Fransız nüfuzunun yerleşmesi için ne kadar uygun bir ortam oluşturduğunu vurguluyordu:

> Türk İhtilali, Mas.·. fikirlerine ve aynı zamanda milli ve felsefi manada Fransız fikirlerine mükemmel bir yeşerme ortamı oluşturmaktadır. Bu hareketin liderleri arasında Selanik veya başka yerlerin Maşrıklarından arkadaşlarımız son derecede faal bir rol oynamışlardır.
>
> Hal budur ki, anlaşılması kolay çifte bir amaçla, birçok Jöntürk militanı, Osmanlı topraklarında Fransa M.·. A.·.na bağlı L.·.lar kurmayı şiddetle arzulamaktadırlar.
>
> [...] Görev ve salahiyetim bununla sınırlıdır: Amacım sadece ülkemizin büyüklüğü ve M.·. A.·.ın nüfuzunun yayılmasıdır. [İzlenecek] yol ve [kullanılacak] imkânlar hakkında fikir beyan etmek bana düşmez: Fakat Jöntürk hareketine ve bu halkın ıslahı ümidine olan derin sempatim, bana bu yararlı projenin netice verebileceği ümidini vermektedir. Gerçekleşmesi, Fransa ile İslami Doğu arasında sağlam bir bağ daha yaratabilecektir ve bana çok önemli gözüken bu mesele birkaç senedir beni meşgul etmektedir. Fırsat gelmiştir.[38]

Ağustos sonunda, Michel Noradounghian, "bu ülkede, amacı Jöntürk Komitesi tarafından şu ana kadar gerçekleştirilen muazzam işi daha homojen ve daha kalıcı kılmak olan faal, felsefi, eğitici ve insani bir rol oynamaya" aday, Renaissance adı altında yeni bir locanın tesisi için Fransa Maşrık-ı A'zamının iznini talep ediyordu.[39] Kuruluşunu müteakip ay içinde de, Noradounghian'ın heyecanı ve geleceğe güveni azalmamıştı:

> Sizi hemen haberdar etmek isterim ki en büyük arzum F.·. M.·. A.·. obediyansına bağlı bir atölyede son olaylarda rol oynamış bütün liyakatli B.·.leri ve diğerlerini toplamaktır. Bu insanlar, entelektüel olarak gerçekten bir elit teşkil etmektedirler ve karakter olarak gerçek masonlar olabilirler, zira politikada ne nişan, ne paye, ne de servet aramaktadırlar. Şimdiye kadar da ÜLKÜ'nün zaferi için mücadele ettiler. Bu B.·.lerin birçoğu İtalyan L.·.larına mensupturlar ve bizi tercih etmeye hazır görünmektedirler. Şu anda Selanik İtalyan L.·.sına bağlıdırlar ve buradakine daha intisap etmemişlerdir. Eğer işe koyulmakta gecikmezsek bize geleceklerdir, çünkü arkadaşlarımdırlar.[40]

Fakat bütün bu ümitlere karşın, 1909 senesinin başında durumun hiç de sanıldığı kadar müspet olmadığı ortaya çıkmaya başlamıştı. 25 Ocak 1909 tarihli mektubunda Noradounghian, İstanbul mason dünyasının tahminlerinden çok daha farklı bir şekil almaya başladığını itiraf etmek zorunda kalmıştı. Bir taraftan Selanik Macedonia risorta locasının Jöntürkler nezdindeki itibarı İstanbul'daki İtalyan locasının çok çabuk gelişmesine sebep olmuştu. Buna ilaveten, İtalyan ve İspanyol Maşrıklarının durumdan faydalanmak için gösterdikleri çabaların neticesinde, tekris ve yükselmenin kolaylaştırılmış olduğu ve bu sayede Osmanlı topraklarında locaların çok hızlı ve düzensiz/kontrolsüz bir şekilde açıldıklarını gözlemliyordu. Bunun karşısında Fransa Masrıkının ihtiyatlı tutumu ve üyelikleri sık eleyip dokuma çabaları sağlıklı olmakla beraber, diğer locaların rekabeti karşı-

A.·. L.·. G.·. D.·. G.·. A.·. de l'Un.·.

Liberté, Egalité, Fraternité.

GRAND SECRETARIAT

Maşrık-ı A'zam-ı Osmani'nin anteti.

sında Renaissance locasının gelişmesine bir bakımdan engel teşkil ediyordu.[41] Fakat en büyük endişe kaynağı, bağımsız bir Osmanlı Maşrık-ı A'zamı kurma çabalarıydı: 33. dereceden yeteri kadar üyesi bulunmayan Osmanlılara bu konuda İtalyan Maşrıkı yardım teklifinde bulunmuş ve gereken terfileri hemen yapacağına dair teminat vermişti. Noradounghian buradaki bariz nüfuz kaybı tehlikesine karşı önerisi, böyle bir emrivaki ile karşılaştıklarına göre, Fransa Maşrıkının da yardım elini uzatarak bu tartışmalı kurulusta en azından mevcudiyetini garantiye almasıydı.[42] Fransa Maşrıkı pek oralı olmamıştı ama ona rağmen ve özellikle İtalyan desteğiyle, Şûra-yı Âli-i Osmani 3 Mart 1909 tarihinde kurulmuş, Maşrık-ı A'zam-ı Osmani ise 1 Ağustos 1909'da faaliyete geçecekti.[43]

Bu gelişmeler birkaç ay sonra kısa bir süre için kesintiye uğrayacaktı: 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909) ile birlikte, Osmanlı topraklarındaki mason kuruluşları ani bir tehlike ile tekrar karşı karşıya kalmıştı. "Canavar Abdülhamid bütün Hıristiyanların ve başlıca Jöntürklerin katliamını" planlamış, ama "Kurtuluş Ordusu" harekete geçmiş ve "Osmanlılar Türkiye'yi ikinci defa fethetmişlerdi".[44] Bu sözlerin sahibi Noradounghian, birkaç ay evvelki hayal kırıklıklarını unutmuş görünüyordu:

> Şimdi her şey eskisinden daha da iyi gidiyor. Genç subaylarımız, Müslüman fanatizmini çıldırmış ellerinde silah yapan yalancı Müslümanlara karşı gerçek ve acımasız bir savaş açtılar. Bu da, Selanik localarımızda doğmuş olan ve Türkiye ve Osmanlıları muhakkak bir yok oluştan kurtaracak olan Müslüman antiklerikalizminin başlangıcıdır. Ancak bu gelişme bu ülkenin muhtelif unsurları arasında gerçek bir birlik getirecektir.[45]

Fakat bu ümitler de boşa çıkacaktı. Jöntürkler masonluğu da bir nevi "millileştirme"ye tabi tutmaya kararlı gözüküyorlardı. La Renaissance'tan ayrılmalar neticesinde ortaya çıkan Les Vrais Amis du Progrès et de l'Union (Terakki ve İttihadın Hakiki Muhibleri) locası Osmanlı Maşrıkına bağlanmış, sabık ana locasının üyelerini teker teker kendine çekmeye başlamıştı. Yeni bir Fransız locası kurmak artık mümkün değildi; Osmanlı Maşrıkı buna karşı çıkmaktaydı ve Fransızca çalışan Hakiki Muhibler locası sayesinde kendi bünyesinde şeklen de olsa Fransız itibarından istifade eden bir elit teşkil etmişti. Fransız Maşrıkı duruma artık müdahale edemiyor, ancak bazı ümitsiz çabalarla İstanbul'da yok olmaya yüz tutmuş locasını kurtarmak için bazı ilkelerini çiğniyordu: Osmanlı ustalık diplomalarının Fransız diplomalarıyla istisnai olarak değiştirilmesine izin verilmişti, fakat bu hakkı kullanmaya aday ancak iki üç kişi ortaya çıkmıştı.[46] Osmanlı Maşrıkına bağlanmayı reddedip ısrarla La Renaissance'ta kalmayı isteyen sayılı masonların arasında ise, Doktor Hasan Rıza'nın ismi göze çarpmaktadır. Proodos'un eski üyelerinden Hasan Rıza Bey'in başlıca arzusu ise, "Türkiye'de haksızlığa mani olmak için" sosyalist bir parti kurmaktı [Bkz. Belge VI].[47] Bu kişinin başka belgelerine bakıldığında, Osmanlı Maşrıkına girmek istemeyişinin arkasında yatan başlıca sebebin, hâkim olan milliyetçilik duygusunun kendi sosyalist ilkeleriyle bağdaşmaması olduğu anlaşılmaktadır.[48]

دوکتور حسن رضا بك
Dr Hassan Rıza Bey

Hasan Rıza'nın kartviziti.

II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra yaşanan bu heyecan ve ümitler çok kısa süreli olmuştu. Yeni oluşan rejim üzerinde ilkelerine güvenerek kurmayı istedikleri nüfuz düşleri, rejimin "milli" bir masonluk teşkilatı kurmasıyla ve dolayısıyla siyasetin masonluğu tekrar güdümüne almasıyla beraber suya düşmüştü. 1935'teki kapanışına kadar Renaissance locası gayet sönük ve ihtiyatlı bir yaşam sürerek kendini politik belalardan mümkün mertebe koruma yoluna gitmişti.[49] Bu temkine tek istisna Mütareke yıllarında ortaya çıkacaktı. O dönemde yaşanan kaos ve değişen dengeler içinde loca, son bir atılımda bulunacaktı. İşin acıklı tarafı ise, daha önceki ihtiyatlı tavrını birden terk eden loca, o zamana kadar hiçbir yabancı locanın almadığı kadar açık menfi bir tutumu Anadolu'daki direnişe karşı alacak ve böylece ilk gerçek siyasi atılımında tabiri caizse "yanlış ata oynayacaktı". 22 Ocak tarihli bir yazısında, Renaissance locası, Yunanistan Maşrıkına bağlı Harmonia locasının bir beyanatına arka çıkacak, böylece de "Türk unsurunu" bir nevi insanlık düşmanı ilan ederek, geleceğin siyasi dengelerinde bertaraf edilmesi gereğini savunacaktı. Türklerin zulmü altında asırlardır inlemiş olan gayri müslim halkların, harp ve işgal sayesinde nihayet özgürlüklerine kavuşacakları bir anda dengenin tekrar "karanlığın" lehine döndüğünü vurgulayarak, bu tehlikenin tamamen bertaraf edilmesi için Fransa Maşrıkının nüfuzunu kullanmasını diledikleri bu mektuplarından[50] iki yıl sonra, 10 Mayıs 1922'de Fran-

BELGE VI - DOKTOR HASAN RIZA'NIN MEKTUBU

Ç.·. M.·. B.·.
Türkiye'de haksızlığa mani olmak için Fransız Sosyalistleriyle geçenlerde bir birlik içine girdiğimi size beyan etmeye cesaret ediyorum; sizden özellikle ve biraderane bir şekilde rica ederim, beni Paris'te yaşayan Sosyalistlerle tanıştırın ve onlara takdim edin. Zira burada İstanbul'da bir parti kurmak arzusundayım.

Mektup çok vasat bir Fransızcayla yazılmıştır ve bazı sözlerin manası tam olarak açık değildir. Genel Sekreterlik, Hasan Rıza'ya cevabında ona [Sosyalist] Partinin Uluslararası Bürosuna ve özellikle Brüksel'de Temsilciler Odası üyesi Furnémont B.·. e müracaat etmesini tavsiye etmektedir.

sa'daki kardeş localara hitaben matbu bir sirküler hazırlanmışlardı. Bu belgede aynı temalar işlenmekteydi: Türkler'in barbarlığı, kaba kuvvetten başka herhangi bir maharetleri olmadığı, hükümranlıkları altındaki halklara çektirmiş oldukları eziyetlerin ve kıyımların tarihçesi ve nihayet Türk hâkimiyeti altında yeniden bir devletin kurulmasıyla bölgede oluşacak olan yeni haksızlık ve zulümlerin sıralanması. Bu temalara teyellenmiş olarak da, Fransa'nın Ankara hükümetine yakınlaşma çabalarının ne denli tehlikeli bir aldatmaca olduğunun imalı bir şekilde vurgulanması.[51] Bu suçlama ve saldırılar, locanın ezici gayrimüslim çoğunluğunun, hemcinslerinin Jöntürk dönemi ve harp boyunca maruz kaldıkları her türlü baskıya tepkisinden kaynaklanıyordu. 1908'den birkaç sene sonra güçlenen milliyetçilik ve baskıcı rejim, hemen akabindeki savaş ve getirdiği felaketler, Osmanlı ülkesinde yaşayan farklı dini/milli kesimlerin arasındaki bütün anlayış ve birliktelik ihtimallerini geri gelmeyecek derecede yok etmişti. Ortaya çıkan düşmanlık ve tahammülsüzlük havası, localara da yansımıştı. Fakat çok daha uzaktan, daha objektif bir şekilde yeni durumu değerlendiren Fransa Maşrıkı için durum çok farklıydı. Kemalist direnişi ilkelerine yakın bulmaya başlayan Grand Orient, locaların feveranına katılmıyor, aksine Anadolu hareketine sempati ile yaklaşmayı tercih ediyordu. Ankara hükümeti ordusunun 1922 sonlarında Anadolu'yu tekrar ele geçirmesiyle, Renaissance locası son bir defa çark etmek ve yeni güç dengesine ayak uydurmak durumunda kalıyordu. Bir kriz daha atlatılmış, Fransız locası hayati bir taktik hatadan son anda dönmeyi başarabilmişti.[52]

***

Kaba fırça darbeleriyle bu sayfalarda çizmeye çalıştığımız tablo şüphesiz Osmanlı topraklarında masonluk ve mason hareketleri tarihçesi olarak algılanmamalıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, amacımız her şeyden önce masonluk-siyaset ilişkisini sorgulamak ve çoğunlukla fazla kolay bir şekilde kurulan sebep-sonuç ilişkilerini veya nüfuz iddialarını sınamaktı. "Masonluk tarihi" türü bir anlayışın tam tersine, bu makalede localar baskın bir siyasi sürecin üstüne teyellenmiş gibi durmakta ve tarihi süreç üzerindeki belirleyicilikleri bu anlamda çok şüphe götürür bir hal almaktadır. Masonluk hareket ve teşkilatında komploya kadar varabilecek "gizli" bir gündem aramak, sanırız pek gerçekçi bir yaklaşım oluşturmamaktadır. Görünen şudur ki, İstanbul mason locaları, gündemi tespit etmekten çok, var olan dengelere (veya dengesizliklere) göre kendilerini uyarlayacak ve bunu yaparken de ister istemez bazı siyasi güçlerin elinde yararlı bir aracı kurum vazifesi görecekti. Bu aracılık başlıca iki boyut üzerinden ele alınabilir. Birincisi, masonluğun, kurucu ilkelerinden menkul belirli bir liberalizm çerçevesi içinde, rejim karşıtı gruplara başka şekillerde elde edemeyecekleri bir örgütlenme zemini yaratmasıydı. İkincisi ise, Batılılaşma ve Batı tarafından yutulma arasında gidip gelen Osmanlı İmparatorluğu'nda Batıyla bir iletişim imkânı yaratmasıydı. Fakat her iki durumda da masonluk, bir araç mertebesinde kalmaya mahkûm gözüküyordu. Aziz dönemindeki muhalif grup ve şahsiyetler, Hamid dönemindeki Jöntürkler veya Mütareke dönemindeki ekalliyet grupları olsun, herkes masonluğa intisap yoluyla bu teşkilatı kendi ihtiyaç ve amaçlarına göre yontup yorumlama yoluna girmişti. Arada kalanlar ise, "gerçek" masonlar oluyordu: Söylemini değiştirmek zorunda kalan Amiable, kaçmaya mahkûm olan Scalièri, locasının erimesini seyretmeye mecbur olan Siotis veya ona söyletilen sözleri birden geri almaya mecbur kalan Mossé, birçok açıdan bazı siyasi kişilik ve oyunların kurbanı olmuşlardı. Belki de "komplo" teorilerini tam tersine çevirmek daha doğru bir yaklaşım olabilir: Loca güdümünde bir siyaset yerine, siyasetin doldurup kullandığı, iç tutarlılığını birçok kere tehdit ettiği, ihtiyacı azaldığında veya işine gelmediği zamanlarda da fırlatıp attığı bir masonluk teşkilatını düşünmek belki de daha gerçekçi olacaktır. ■

1. Paul Dumont, "La Turquie dans les archives du Grand Orient de France: les loges maçonniques d'obédience française à Istanbul du milieu du XIXe siècle à la veille de la Première Guerre Mondiale", J.-L. Bacqué-Grammont et P. Dumont (éd.), *Economie et Sociétés dans l'Empire ottoman (fin du XVIIIe - début du XXe siècle)*, Paris, 1983, s. 173, n. 7.
2. *Aynı yerde*, s. 188-194; Constantin Svolopoulos, "L'initiation de Mourad V à la Franc-maçonnerie par Cl. Scalieri: aux origines du mouvement libéral en Turquie", *Balkan Studies*, 21 (1980), s. 441-457.
3. Dumont, *agm*, s. 201: "Soruyu daha genel bir şekilde tekrar sorabiliriz. Eğer Cléanthi Scalièri, Louis Amiable, Namık Kemal, Prens Mustafa Fazıl ve birçoğu daha mason olmamış olsalardı, hareketleri farklı olur muydu? Muhtemelen hayır. Zira müdafaa ettikleri fikirler, ifade etikleri siyasi, iktisadi ve toplumsal seçenekler bir zamandan beri ortamın bir parçasıydılar. Ama düşünebiliriz ki, bununla beraber, masonluğa bağlanmaları onlara yollarını seçmelerinde yardımcı olmuştur". Dumont'un makalesi İstanbul Fransız localarının Grand Orient de France'daki arşivlerinden hareketle tarihçesini verdiğinden, çok daha detaylı bir şekilde her bir locanın işleyişini, özelliklerini, üyelerini, akıbetini ele almıştır. Konu ile ilgili kaynak azlığı göz önünde bulundurulursa, bu makale şimdiye kadar bu mevzudaki en kapsayıcı ve düzenli bilgiyi içermektedir.
4. Grand Orient de France'daki çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen Institut d'Etudes et de Recherches Maçonniques'den Sayın Pierre Mollier'ye teşekkürü borç bilirim. Burada belirtmek gerekir ki, bu makale esas olarak, Paul Dumont'un çalışmaları başta olmak üzere, daha önce yayımlanmış birçok eser ve makaleye dayanmaktadır. Scalieri veya de Régla olaylarındaki bazı yeni belge ve yorumlar getirmekle beraber, başlıca amacımız, bu konuda yazılmış olanları, özellikle siyaset-masonluk ilişkileri açısından değerlendirip toparlamak ve bunu yaparken de mümkün mertebe antimasonik literatürde yaygın bir şekilde rastlanan "komplo" teorilerinin ne denli abartılı olduklarını vurgulamaktır.
5. Louis Amiable, *De la situation maçonnique à Constantinople en Grèce et en Italie*, Aixl-en-Provence, J. Remondet-Aubin, 1895, s. 5-6.
6. *Aynı yerde*, s. 7; Dumont, *agm*, s. 173-194.
7. Amiable, *age*, s. 7.
8. *Aynı yerde*, s. 6-7; Dumont, *agm*, s. 176.
9. Dumont, *agm*, s. 178-181.
10. *Aynı yerde*, s. 180-181, n. 29.
11. *Aynı yerde*, s. 181-183.
12. İrène Melikoff, "Namık Kemal'in Bektaşiliği ve Masonluğu", *Tarih ve Toplum*, X, 60 (1988), s. 337-339.
13. Dumont, *agm*, s. 190-191; Svolopoulos, *agm*; Andreas C. Rizopoulos, "Sultan Murad V and Freemasonry: A Political Dream of the Nineteenth Century", *Ars Quatuor Coronato-*

rum, c. 101 (1991), s. 187-195; Suha Ünsal, "Belgelere göre 5. Murad'ın Masonluğu", *Tarih ve Toplum*, VII, 38 (1987), s. 100-103.

14. Bu konuda, henüz varlığı bilinmeyen bazı yeni bilgiler Sultan V. Murad'ın oğlu Salahaddin Efendi'nin günlük ve hatıratında ortaya çıkmaktadır. Yayına hazırlamakta olduğum bu külliyatı bana sağlamış olan Salahaddin Efendi'nin torununun oğlu Şehzade Osman Vasıb Efendi'ye burada teşekkürü borç bilirim. Ekte verilen Belge I ve II, Salahaddin Efendi'nin *Sadâ-yı Mahbûs - Hâtırât-ı Mühtedî* isimli hatıratının *İhtimam* alt başlıklı cildinden alınmıştır. Şehzade Salahaddin Efendi, *İhtimam* adı altında, 1883-1886 yılları boyunca Scalieri ile V. Murad arasındaki gizli muhaberatı kelimesi kelimesine kaydetmiştir. Varlığı bugüne kadar bilinmeyen ve nasıl yürütüldüğü hâlâ bir sır olan bu muhaberat son derecede ilginç olmakla beraber, buradaki konumuzu aşmaktadır.
15. Scalieri'nin Murad'ı kaçırma teşebbüsü için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, "Beşinci Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skalyeri ve Aziz Bey Komitesi", *Belleten*, 1944, 30, s. 245-340. Scalieri'nin Atina'ya gittikten sonra son derecede faal bir şekilde V. Murad'ı kurtarmak için giriştiği başarısız kampanya, Şehzade Salahaddin'in *İhtimam*'ında detaylı bir şekilde ortaya çıkmaktadır (bkz. n. 14).
16. Amiable, *age*, s. 8.
17. Dumont, *agm*, s. 186-188.
18. Paul de Régla, *Au pays de l'espionnage: les sultans Mourad V et Abd-ul-Hamid II*, Paris, 1902. De Régla, Murad'ın hal'inin ve dolayısıyla Hamid'in hükümdarlığının gayri meşru olduğunu savunan bir akımın takipçisiydi. Bu akımın temsilcileri anlaşılır sebeplerle Avrupa'da yayınlar ile siyasi kavgalarını yürütmekteydiler. Yayımlanan kitap ve broşürlere bazı örnekler: Comte E. de Keratry, *Mourad V, Prince - Sultan - Prisonnier d'Etat 1840-1878 d'après des témoins de sa vie*, Paris, 1878; Cleanthi Scalieri, *Appel à la justice internationale des Grandes Puissances par rapport au grand procès de Constantinople, par suite de la mort du feu Sultan Aziz, adressé par C. Scalieri au nom du Sultan Mourad accusé, de Midhat Pacha et des autres condamnés*, Atina, 1881; Djemaleddin Bey, *Sultan Murad V, the Turkish Dynastic Mystery 1876-1895*, Londra, 1895; [Joseph-Rémi Demus], *Mourad V, vrai Kalife, Sultan légitime, et Abdul Hamid II, usurpateur fratricide. Lettre à S.M. l'Empereur d'Allemagne*, Paris, 1898; Albert Fua, *Le Sultan illégitime et Mourad V*, Paris, 1899; Pierre Anmeghian, *La restauration du khalifat. Mourad V*, Paris, 1900.
19. *Les Sultans Mourad V et Abdul-Hamid-Khan II. Conférence faite le 23 mars 1892 à la R∴ L∴ le Temple de l'Honneur et de l'Union O∴ de Paris par le F∴ P.-A. Desjardin de Régla*, Fransız Masonik-i A'zamı Arşivleri (AGOF), 397bis, Paris, Le Temple de l'Honneur et de l'Union, Fusion 1881-1900. Çok uzun olan bu konferansın metni birçok bakımdan ilginçtir. Murad'ı bu birader olarak kurtarma zorunluluğuna dayanan bu konuşmada, iki kardeş arasındaki farklar babaları dönemine kadar geri gidilerek abartılı bir şekilde verilmektedir. Murad ne kadar munis, hassas, iyiliksever, Batıya meyyal ise, Hamid aksine habis, içten pazarlıklı, pinti, müstebit, Batı düşmanı vs. olarak gösterilmektedir. Murad'ın cinnetinin geçici ve dolayısıyla hal'inin geçersiz olduğunu savunan de Régla, Hamid'in tehlikeli bir paranoyak olarak iktidarda kalmasının son derece zararlı olduğunu iddia etmektedir. Konferansının sonunda her iki şahsiyetin birer fotoğrafını dinleyicilere gösteren hatip, Masonluğun evrensel kardeşlik ilkeleriyle nasıl bağdaştığı merak edilebilecek şu sözlerle konuşmasına son verir: Bu fotoğrafa (Sultan Hamid'inki) iyice bakın ve Murad'ınkiyle kıyaslayın: Bu kadar zıt iki kişiliğe can veren ruhların farklarını benim ifade edebileceğimden daha iyi gösterirler; ayrıca da bu fotoğraflar gerçek Türk tipiyle Abdülhamid'in fiziki ve ahlaki olarak en iyi örneği olduğu Yahudi-Ermeni tipi arasındaki farkın ne olduğunu gösterirler".
20. N. Nicolaïdès, "A bas les masques", *L'Orient*, 12 Mayıs 1892, s. 1.
21. *L∴ Chap∴ Les Vrais Amis. Annonce de tenue mensuelle*, 17 juin 1892, AGOF 397bis, Paris, Le Temple de l'Honneur et de l'Union, Fusion 1881-1900.
22. Genel Sekreter'den (imzası okunamıyor) Viguier'ye (paye ve görevi belirtilmemiş) 12 Temmuz 1892 tarihli mektup, AGOF 397bis, Paris, Le Temple de l'Honneur et de l'Union, Fusion 1881-1900.
23. Comte E. de Keratry, "Le Sultan Mourad V Prisonnier d'Etat", *Le Journal*, Pazartesi 16 Ocak 1893. Keratry'nin kitabı için bkz. n. 18.
24. Paul Guilbert'den Viguier'ye 5 Şubat 1893 tarihli mektup, AGOF 963, Etoile du Bosphore, 1880-1897.
25. *Aynı yerde*.
26. Paul Guilbert'in Etoile du Bosphore üstad-ı muhteremi Siotis'e mektubunun kopyası, 27 Mayıs 1893, AGOF 963, Etoile du Bosphore, 1880-1897. Scalieri'nin 1891 tarihinde öldüğü kabul edilirse (Rizopoulos, *agm*, s. 192), 1892'de verilmiş bir konferansa 1893'te nasıl tepki verebileceği merak konusu olabilir. Rizopoulos'un verdiği bilginin yanlış olduğunu iddia etmek istemeyiz: bu durumda ya de Régla bu mektubu bir şekilde "icat" etmiş ya da mektubun sahibi Cleanthi değil, oğlu George Scalieri olmalıdır.
27. *Aynı yerde*, Temple de l'Honneur et de l'Union, Annonce de tenue, Mayıs 1893.

Eski ve Kabul Edilmiş İskoç Riti'nin değişik derecelerinde mason ahlakı simgeleri.

28. Paul Guilbert'in Etoile du Bosphore üstad-ı muhteremi Siotis'e mektubunun kopyası, 27 Mayıs 1893, AGOF 963, Etoile du Bosphore, 1880-1897.
29. *Temple de l'Honneur et de l'Union. Annonce de tenue*, Haziran 1893.
30. Söz konusu kitap için bkz. n. 17.
31. Rizopoulos (*agm*, s. 191), çok kesin bir şekilde ama herhangi bir kaynak göstermeden Abdülhamid'in de Masonlukla bir flörtü olduğunu söylemektedir: "Abdülhamid kendini tekris ettirmeye kadar gitmiş, Mavroyeni Paşa vasıtasıyla Scalieri'yle temasa geçmiş ve Masonluk kurallarına itaat sözü vermiştir. Fakat Scalieri, Paris'teki Maşrık-ı A'zamın da desteğiyle, böyle bir yardımı reddetmiştir. Padişah o zaman da bir İtalyan locasını denemiş ve bu locaya -tekris edilmeden- senelik aidat ödemiştir." Bu bilgilerin son kısmı Amiable'ın raporuyla benzerlik taşımakla beraber, Abdülhamid'in müracaatı hakkında herhangi bir belgeye rastlayabilmiş değiliz.
32. Mihran Maraclıian, 1908 senesinde geriye bakıp durumu tasvir ederken şu yorumda bulunuyordu: "Her şeyden önce, ülkenin münevver kesimi Hamidî rejim altında tekrise cesaret edemiyordu; dahası, olan tekrisler uzun seneler boyunca tesadüflerin biriktirmiş olduğu ve liyakatli üyelerin geri çekilmesiyle, Fransız üstünlüğünün perçinlenmesine öncülük etmek yerine sadece ticaret yapmak için gelmiş olan Fransız M.:.ların ilgisizliğinden meydanı boş bulan güvenilmez bir çoğunluğun himayesi altında yapılıyordu (Mihran Marachlian'dan Fransa Maşrık-ı A'zamı Konseyine mektup, 2 Eylül 1908, AGOF 965, Renaissance, 1908-1914.
33. Dumont, *agm*, s. 177, 188, 194.
34. *Aynı yerde*, s. 194.
35. Selanik Fransız locaları için bkz. Paul Dumont, "La Franc-Maçonnerie d'obédience française à Salonique au début du XXe siècle", *Turcica*, s. 65-94.
36. Marachian'dan Vadécard'a mektup, 27 Temmuz 1908, AGOF 965, La Renaissance, 1908-1914.
37. Marachian'dan Vadécard'a mektup, 31 Temmuz 1908, AGOF 965, La Renaissance, 1908-1914.
38. A. Bédarride'den Maşrık Başkanına mektup, 11 Ağustos 1908, AGOF 965, La Renaissance, 1908-1914.
39. Michel Noradounghian'dan Fransa Maşrık-ı A'zamının Konseyine mektup, 22 Ağustos 1908, AGOF 965, La Renaissance, 1908-1914.
40. A. Bédarride'den Maşrık Başkanına mektup, 11 Ağustos 1908, AGOF 965, La Renaissance, 1908-1914.
41. Michel Noradounghian'dan Lafferte'e mektup, 25 Ocak 1909, AGOF 965, La Renaissance, 1908-1914.
42. *Aynı yerde*. Noradounghian için bazı kişisel çıkarların da söz konusu olduğu düşünülebilir. Zira, ona göre Fransız Maşrıkının müdahalesi esas olarak kendi localarından birkaç kişiye en yüksek derecelerin verilmesinden geçmeliydi.
43. Orhan Koloğlu, "Masonluk", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, V, s. 308. Bu makalesinde O. Koloğlu İtalyan ve Fransız desteğinin yokluğundan bahsediyorsa da, Noradounghian 25 Ocak tarihli mektubunda (n. 41) Şûra-yı Âlinin kuruluşuna İtalyanların önayak olduğunu yazmaktadır.
44. Michel Noradounghian'dan Vadécard'a mektup, 30 Nisan 1909, AGOF 965, La Renaissance, 1908-1914.
45. *Aynı yerde*.
46. Üstad-ı muhterem Siotis'den Fransa Maşrık-ı A'zamına mektup, 16 Kasım 1910, AGOF 965, La Renaissance, 1908-1914.
47. Dr. Hasan Rıza'dan Nenori'ye mektup, 22 Temmuz 1912, AGOF 965, La Renaissance, 1908-1914. Hasan Rıza'nın şahsiyet ve faaliyetleri hakkında bkz. George Haupt/Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler*, İstanbul, 1977, s. 180-188; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar - (1908-1925)*, Ankara, 1967, s. 57 vd. Fransa Maşrık-ı A'zamının arşivlerinde Hasan Rıza'ya ait birçok mektup daha mevcuttur. Çoğunda locanın işleyişi ve seçimlerinden şikâyet etmekte olduğu anlaşılan bu zatın bu mektupları konunun dışına taşmaktadır.
48. Hasan Rıza'nın Sosyalist Enternasyonal Başkanlık Kurulu Sekreteri Camille Huysmans'a 1 Ocak 1914'de yolladığı mektubunda şu ibareye rastlanmaktadır: "Emin olun ki, İstanbul'da şovenlik ve milliyetçilik egemense de, biz insanlığın hizmetkârlarıyız, enternasyonalizm ve sosyalizm için ısrarlıyız" (Haupt ve Dumont, *age*, s. 185, belge 65).
49. Dumont, "La Turquie dans les archives...", s. 197-198.
50. Renaissance Locasının Fransa Maşrık-ı A'zamına mektubu, 22 Ocak 1920, AGOF 966, La Renaissance, 1918-1924.
51. La Loge "La Renaissance" O.:. de Constantinople aux L.:. sours de France, 10 Mayıs 1922, AGOF 966, La Renaissance, 1918-1924.
52. Bu yıllardaki gelişmelerin mükemmel bir anlatım ve yorumu için bkz. Paul Dumont, "Fransız Masonları ve Türk Bağımsızlık Mücadelesi (1919-1923)", *Tarih ve Toplum*, IV, 21 (1985), s. 170-176.

ÖZEGE KATOLOĞUNDA YER ALAN MASON YAYINLARINDAN BAZI ÖRNEKLER

Türkiye Maş.:. A.:.na Tabi İstanbul Vadisinde Kain Resne Mah.:. M.:.nin Nizamname-i Dahilisidir, 1340

Türkiye Maş.:. A.:.nın Kavanin-i Esasiyesi ve Nizamat-ı Umumiyesi

Türkiye Tevabii Şu.:. A.:. İsko.:. Tar.:. Kad.:. ve Muk.:.i 18 Der.:. Salib-i Verdi "Rose Croix" Rehber-i Merasim. İstanbul L. Murkides Matbaası 1340

Türkiye Maş.:. A.:. Alelumum Maha.:. Hakkında Cari Nizamname-i Umumisi, İstanbul L. Murkides Matbaası 1339

Şu.:. A.:. O ile Münasebatına Dair Maş.:. A.:. O.:.nin Tenvirnamesi. İstanbul Hüsn-i Tabiat Matbaası 1337

Tekris. Viktor J. Kohen. L. Murkides Matbaası 1918, Neşreden: Bizansiyo Rizurna Mah.:. Muh.:.i

Tü.:. Maş.:. A.:.ı Çırak Derecesine Mahsus Talimat, İstanbul Matbaa-i Fazilet 1926

Tü.:. Maş.:. A.:.nın Mesai Talimatnamesi. İstanbul Matbaa-i Fazilet Taso Vakalopulo 1341

Türkiye ile Tevabii Memleketlere Mahsus İsko.:. Ma.:.hğu Nizamat-ı Umumiyesi, İstanbul Alaaddin Matbaası 1928

Maşrık-ı Azam-ı Osmani Birinci Derece-i Remziyeye Mahsus Malumat. Mübtedi 1330

Maşrık- Azam-ı Osmani Kavanin-i Hukukiyesi

Maşrık-ı Azam-ı Osmani Üstad Derecesine Mahsus Rehber-i Mesaisi

Dördüncü Derece Rehber-i Mesaisi. İstanbul L. Murkides Matbaası 1339

Mübtedi Derecesi Rehber-i Mesaisi, Maş.:. A.:. O.:.

15. Der.:.nin Merasim Rehberi. İstanbul Murkides Matbaası 1339

Ondördüncü Der.:.nin Rehber-i Merasimi. İstanbul Matbaa-i Tasova Kalopulo 1339

9lar Müntahabi Der.:.Merasim Rehberi. İstanbul Matbaa-i Tasova Kalopulo 1339

İkinci Derece-i Remziye Talimatnamesi, Maş.:. A.:. O.:., İstanbul 1330

Maş.:. A.:. O.:.nin Alelumum Maha.:. Hakkında Cari Nizamname-i Umumisidir

Maş.:. A.:. O.:.nin Kavanin-i Esasiye ve Nizamat-ı Umumiyesi

Maş.:. A.:. O.:.nin Şu.:. A.:.liye Güneş Mah.:.line Dair Tenvirnamesi. İstanbul Hüsn-i Tabiat Matbaası 1337

Maş.:. A.:. O.:. Üçüncü Derece-i Remziye Mahsus Malumat. Üstad 1330

3 Numaralı "Vefa" Mah.:. Muhtere.:.nin 27 Nisan 1333/1917 Celsesinde Hat.:. Bira.:. Tarafından Verilen Konferansdır, İstanbul 1917

Mabed-i Süleymanın Mana-yı Tarihisi ve Bizde .:.luk Ha.:. Tekrisi Mütteakib İrad Edilecek H.:. Nutku. İstanbul Matbaa-i Fazilet 1341, Selamet Mah.:. M.:. Neşriyatı

(Haz. Cüneyd Okay)

İTTİHAT VE TERAKKİ İÇİNDE ANTİMASON BİR GRUP VE LİDERİ ABDÜLAZİZ MECDİ EFENDİ

İkinci Meşrutiyetin ilanından bir müddet sonra İttihat ve Terakki güç kaybetmeye başlamıştı. Cemiyete karşı harici teşkilatlanmalar meydana gelirken, İttihat ve Terakki kendi içindeki bir grupla da mücadele etmek zorunda kalıyordu. Grubun adı Hizb-i Cedid idi. Liderleri de Abdülaziz Mecdi Efendi ve Miralay Sadık Beylerdi.[1] Hizb-i Cedid, fırkanın siyasi ve sosyal politikalarını tenkit etmiş ve 10 maddelik bir bildiri hazırlamıştı. Bu bildiri *Tanin*, *İkdam* gibi basın organlarında yayımlanıyordu. Bu bildirinin 10. maddesi gizli cemiyetlerle ilgilidir ve gizli ve özel amaçlarla kurulmuş olan derneklerin faaliyetlerinin yasaklanmasını öngörür: "Makasıd-ı hafiye-i mahsusaya binaen teşekkül eden cemiyetlerin harekât ve amaline mümanaat."[2] Hizip bu madde ile doğrudan mason localarını hedef almıştır.

Hizb-i Cedid İttihat Terakki'nin sağ kanadını meydana getiriyordu. 1911 yılının nisan ve mayıs aylarında gündemdeki yerini korumuştu. Hizbe dahil olan mebusların sayısı 110'u bulmuştu ve günden güne güçleniyordu.[3] Daha sonra Talat Bey ve grubunun takip ettiği siyasetle tesirini yavaş yavaş kaybetmiş ama İttihat-Terakki'de müstakbel bölünmelerin de ilk habercisi olmuştu.

Abdülaziz Mecdi Efendi

Hizbin lideri Abdülaziz Mecdi Efendi 1865 yılında Balıkesir'de doğmuştur. Rüştiyeyi bitirmiş ve Balıkesir belediye başkanı olan dayısı Yahya Efendi'den İslam ilimleri konusunda ders ve icazet almıştır. Bir süre muallimlik yapıp ticaretle de uğraşmıştır. Daha sonra siyasi hayata atılır ve meclise girer (1908). İttihat ve Terakki içindeki muhalif hareketin öncüsü olur. Osman Ergin, Mecdi Efendi'nin hayatını anlattığı kitabında Hizip'le ilgili iki olay naklediyor. Masonluk meselesi ile bağlanması açısından buraya aktarıyoruz. Osman Ergin ilk olayın doğruluğuna inanmadığını belirtiyor:

"Müfrit ittihatçılar tarafından Mecdi Efendi'yi meşbu göstermek ve Hizb-i Cedidi gözden düşürmek için uydurulmuş bir hikâye." Buna göre Moris isimli her fesat işin başında gizlice görünen bir İngiliz Mecdi Efendi'ye "Yakında hepiniz mason olacaksınız. Talat ve arkadaşları buna karar verdiler. Hatta bu maksada erişmek için Musa Kâzım Efendi gibi sarıklı bir masonu Şeyh-ül İslamlık makamına getirdiler. Günün birinde bir fetva ile masonluk resmi din halini alacak" der ve eğer tereddütleri varsa Musa Kâzım Efendi'yi yoklamasını söyler. İngiliz bunun için bazı mason işaretlerini Abdülaziz Mecdi Efendi'ye öğretir. Mecdi Efendi bunun üzerine Musa Kâzım Efendi'ye gider ve öğrendiği mason işaretini yapar. Bunun üzerine Musa Kâzım Efendi " Vayy. . kardeşim, demek ki sen de bizdenmişsin" der. Mecdi Efendi bunun üzerine Musa Kâzım Efendi'nin suratına "tükürmüş" ve mason İttihatçılardan intikam almak maksadı ile Hizb-i Cedid hareketini "başlatmış".[4] Osman Ergin bu hadise için "bir harfi bile doğru değildir" demekte.

Ergin'in naklettiği ikinci olay ise Talat Bey tarafından bir başka kişiye anlatılmış. Bir gün Talat Bey ve Mecdi Efendi -muhtemelen bir cenaze merasiminde bulunmak için- araba ile Erenköy'e gidiyorlarmış. Söze Talat başlamış ve aralarında şu konuşma geçmiş.

- Efendi; şu bizim cemiyete bir tarik şekli versek, acaba nasıl olur?
- Ne gibi?
- Mesela şövalyelerin salik oldukları tarikler gibi.
- Eh olur. Mevlevi olalım.
- Olmaz Mevlevilik eksantiriktir.
- Eh Kadiri.
- O da olmaz.
- Rufai?
- O hiç olamaz.
- Bektaşilik nasıl?
- O fena değil ama, kâfi derecede şümullü değil.

Bunun üzerine ilk sorudan itibaren Talat'ın niyetini anlayan Mecdi Efendi "Talat Bey ben senin dilinin altındakini biliyorum. Yani farmason olalım diyeceksin değil mi? Bunu aklından çıkar. Biz Garptan gelen ve din aleyhinde gizli maksatları ihtiva eden bir cereyana tabi olamayız" diyerek konuşmayı noktalar.*

Abdülaziz Mecdi Efendi (ölümü 1941) renkli siyasi hayatı ve kurduğu Hizb-i Cedid ile Meşrutiyet dönemine damgasını vuran politikacılarından biri olmuştur. (Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Ergin, *Abdülaziz Mecdi Efendi*, İstanbul, Kenan Basımevi, 1942)

1. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye de Siyasal Partiler*, c. III, İstanbul, 1989, s. 215.
2. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye de Siyasal Partiler*, c. I, İstanbul, s. 103.
3. Osman Ergin, *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun*, İstanbul, Kenan Basımevi, 1942, s. 95.
4. *Ibid*, s. 97-98.

* Bilgi ve belge yardımlarından ötürü Ali Birinci'ye teşekkür ederim.

Cüneyd Okay

MASONLUK VE TEK PARTİ: SÜTUNLARIN YIKILMASI

MASONLUK UYKUYA GİRİYOR - 1935

ZAFER TOPRAK

Bugün artık bir sivil toplum örgütü olarak değerlendirilmeleri gereken mason derneklerinin Türkiye'de uzun bir geçmişi vardır.[1] Türkiye masonluk tarihi genellikle beş döneme ayrılır: 1909 öncesi III. Ahmed (1703-1730) dönemine kadar uzanır. Yirmisekiz Mehmed Çelebizade Said Paşa, İbrahim Müteferrika ilk Osmanlı masonları olarak bilinir. Fikri masonluğun 1717'de Londra'da örgütlendiği düşünülürse Osmanlının Batı ile olan etkileşiminin ne denli erken olduğu gözlenir. Ancak Osmanlı topraklarında masonluk Kırım Savaşı ertesi ivme kazanır. İlk localardan biri Ser mahvilidir (1861-1892). Ermenilerce kurulduğu söylenir. Üstadı o yıllarda İstanbul'daki İran Büyükelçisi Muhsin Han'dır. Tekris ederek bünyesine aldıkları arasında pek çok ünlü Osmanlı şahsiyeti yer alır: Keçecizade Fuat Paşa (sadrazam), Midhat Paşa (sadrazam), Ahmet Vefik Paşa (I. Meşrutiyetin ilk Meclis Başkanı), Tunuslu Hayrettin Paşa (sadrazam), Namık Kemal, Ziya Paşa (şair), Şinasi, Sadulluh Paşa (Berlin Sefiri), Ali Haydar Bey (Abdülmecid ve Abdülaziz'in mabeyincisi). Veliahtlığı sırasında

Eski ve Kabul Edilmiş İskoç Riti'nin simgeleri.
Bibl. nat., Paris

Beşinci Murad ve Murad'ın kardeşleri Şehzade Nureddin ve Şahzade Kemalettin Efendilerin de mason oldukları bilinir.

İttihatçıların masonlukla olan ilişkileri döneme yönelik yazında sık sık yer alır. Orhan Koloğlu'nun *İttihatçılar ve Masonlar*[2] adlı kitabı bu konuda bilinenleri derli toplu bir biçimde vermiştir. İttihatçılar Balkanlar'da etkindirler. Selanik'teki Makedonya Rizorta Locası ve Veritas Locası başlangıçta içindeki Türkler azınlıkta olmasına karşılık giderek Türklerin denetimine geçer. Kemalettin Apak, *Ana Çizgileriyle Türkiye'deki Masonluk Tarihi*[3] adlı eserinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Makedonya'daki mason localarının içli dışlılığı konusunda şu bilgileri verir:

> Şunu söyliyeyim ki, Masonluk bu bölgede İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne nasıl hizmet etti ise, bilahare Meşrutiyet'in ilanını müteakip bu cemiyet de Türk Masonluğunun teşkilatlanıp gelişmesine öylece hizmet etmiş ve onun yükselmesine amil olmuştur.

Kemalettin Apak "milli localar"a giden yolda II. Meşrutiyet'in önemini vurgular. Hürriyetin İlanı'na (1908) kadar Osmanlı topraklarında çalışan locaların tümü yabancı obediyanslara bağlıdırlar. Osmanlı aydını ancak bu localara intisap edip oralarda etkin olur. II. Meşrutiyetten sonra sayıları önemli bir yekûna ulaşan Osmanlı vatandaşları, her ülkede olduğu gibi Osmanlı ülkesinde de "milli bir mason teşkilatı" kurmayı doğal ve gerekli görürler.

Büyük Üstat Dr. Enver Necdet Egeran *Gerçek Yüzüyle Masonluk*[4] adlı kitabında bu gelişleri şu satırlarla anlatır:

> 1908 de Meşrutiyet ilan edilince İstanbul'daki Türk Masonlar biraraya gelerek memleketteki bütün masonları idaresi altında toplayan (bağımsız) bir obediyans kurmaya teşebbüs etmişlerdir. Bu hareketle memlekette obediyanslara bağlı münferit localar devri kapanmış bulunuyor. 9 Ağustos 1909'da İstanbul'da Türkiye Büyük Maşrıkı'nın kurulmuş bulunduğunu ve Büyük Üstatlığa Talat Paşa'nın seçilmiş olduğunu görüyoruz. Bu kuruluşun Osmanlı ordusunda görevli Mısır prenslerinden Aziz Hasan Paşa Birader tarafından kurulduğu ve İstanbul'da yerleşmiş bulunan Belçikalı Joseph Sakakini Biraderin yardımıyla olduğunu öğreniyoruz. Aynı biraderler, birbuçuk ay önce 24 Haziran 1909 tarihinde İskoç Riti Türkiye Yüksek Şurası'nı kurmuş olduklarından, Büyük Maşrık'ı bu Yüksek Şura'nın vesayeti altında yürütmüşlerdir.

Eski ve Kabul Edilmiş İskoç Riti'nin yüksek derece simgeleri.
Grand Orient de France Arşivi

Aslında ilk Türkiye Yüksek Şûrası'nı (Şûra-yı Ali-i Osmani) 48 yıl önce 1861 de İstanbul'da Mısırlı Prens Halim Paşa, Eski ve Kabul Edilmiş İskoç Riti gelenekleri içinde Fransız Yüce Şûrası'ndan patent alarak kurmuştur. Ama yine de II. Meşrutiyet masonluk tarihinde bir kırılma noktası olarak görülür. Genellikle Cumhuriyete de sarkan ve 1935'te masonluğun uykuya yattığı döneme kadar uzanan bu evrede Türkiye'de masonluk, belki de altın çağını yaşar. 1909 yılında, önce Yüksek Şûra'nın, ardından da 7 mason locasının oluşturduğu Büyük Loca'nın kurulmasından sonra, masonluğun zoraki uykuya sokulduğu 1935 yılına kadar Osmanlı Devleti toprakları üzerinde Türkiye obediyansını oluşturan 65 mason locası kurulur. 1909'dan itibaren Mısır Locasından bir kol olarak İstanbul'da açılan locaya Said Halim Paşa, Talat Paşa, Cavit Bey, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi gibi zamanın ricali ilgi gösterir. II. Meşrutiyetin siyasi açıdan fırtınalı döneminde her ne kadar politika dışı kalınmaya çaba sarf edilmişse de, 1965 olayına benzer gelişmelere

de rastlanır. Nitekim Mütareke döneminde Rıza Tevfik İttihatçılarla kapışır. İttihat ve Terakki içinde de masonluk konusunda bir "konsensus" yoktur. Kimi erken İttihatçılar masonluktan ürkmüş ve cemiyet içinde masonluğa karşı tavır koymuşlardır. Nitekim daha sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası reisliğini üstlenecek olan Miralay Sadık Bey İttihat ve Terakki 1909 Kongresi'ne masonluk aleyhine bir layiha göndermiştir. Bu konuda eski Bahriye Vekili Topçu İhsan anılarında şunları yazmaktadır:

> ...İttihat ve Terakki'nin, gizliden gizliye de olsa, ne siyonistlik, ne de masonluk tesirlerine alet olmaması için birçok tedbirler düşünüldü. Merkez-i Umumi'de de, İstanbul murahhası Kara Kemal Bey'le, müderrisinden ve ulemadan mürekkep bir heyet teşkil edilerek millette dini his ve terbiyenin takviyesi, umumi ahlâkın korunması hususunda esaslı ve programlı bir neşriyat temini için mutabık kalındı.

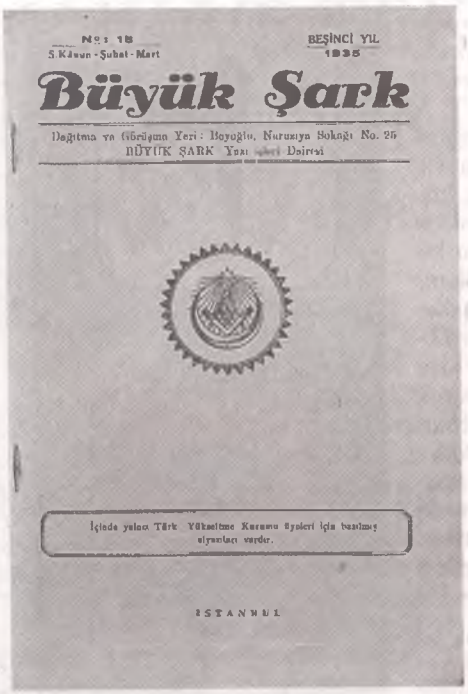

***Büyük Şark*'ın 18. sayısı.**
(S. Kânun-Şubat-Mart, 1935)
"İçinde yalnız Türk Yükseltme Kurumu üyeleri için basılmış elyazıları vardır."

Aynı zamanda, sırf masonluğa karşı bir hareket olmak üzere, dindarlığı ile mütemayiz Hacı Adil Bey İttihat ve Terakki cemiyeti umumi katipliğine getirilmişti. Bir yandan da inkılaptan evvel cemiyete girmiş fedakâr arkadaşlar bilhassa bu işlerle meşgul olmak üzere vilayetlere gönderilmişti.

Cemiyetin Şehzadebaşı kulübünde Manastırlı İsmail Hakkı Efendi ile değerli arkadaşlarının teşkil ettikleri Cemiyet-i İlmiye'de İslam uleması tarafından din ve ahlâka dair yazdırılan kıymetli eserler tabettirilerek dağıtıyordu.[5]

1935'te masonluk çalışmalarının resmen durdurulması, kendisi de mason olan devrin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından Büyük Maşrık-ı Azam yöneticilerine bildirilmiş ve cemiyet, Büyük Üstadın bir bildirisiyle kapanmış ya da masonların deyimiyle uyku devresine girmiştir.

Masonluk simgelerini gösteren bir loca tablosu

1909-1935 dönemini 1935-1948 arası uykuda olduğu dönem izler. Ardından "basübadelmevt" diye tanımlanan 1948-1964 dönemi gelir. 1949 ve 1951'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verilen, masonluğu kapatma hakkındaki kanun teklifi, 1951 başlarında umumi heyetçe oylanır ve büyük bir çoğunlukla reddedilir. 1965 gelişmeleri Büyük Üstat Nefiz Ekemen'in derlediği *Arşivlerimiz Içinde 1965 Olayları*'nda[6] ayrıntılarıyla ele alınmaktadır. 1965 sonrası Türkiye masonluk tarihi için yeni bir evredir.

Dernek etkinliklerinde görüldüğü gibi mason örgütü de zaman zaman iktidarların hışmına uğramıştır. Daha ilk dönemde, 1748 ve 1826'da, Sultan I. Mahmud ve II. Mahmud masonik çalışmalara son vermiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında masonluk zaman zaman dinsizlik ve Hıristiyan propagandası olarak algılanmıştır. Jön Türkler'e karşı ithamlarda mason unsuru önemli bir rol oynamış, siyonizm ile masonluk eşanlamda kullanılmıştır. Cumhuriyetin laik söylemi, dinsizlik ithamlarını ikinci plana itmişse de ulusal normların içe dönük oluşu masonluğun "kökü dışarıda" örgüt gibi görülmesine neden olmuştur. Bu tavır özellikle 1925 ertesi giderek güçlenmiş, mason yazınında mason olma isteği geri çevrilmiş olduğu belirtilen, Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt tarafından desteklenmiştir.[7] Bu arada dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da masonluğa karşı açıkça tavır koymuştur. Türkçü, Turancı çevreler de masonluğa cephe almıştır. Aynı dönemde Almanya, İtalya, İspanya ve Portekiz gibi ülkelerde de mason locaları yasaklanmıştır. Türkiye Büyük Locası'nın bir komisyonu tarafından yayımlanan bir kitapta, kapanış şu satırlarla açıklanmıştır: "Türkiye Cumhuriyeti'nde masonluk aleyhtarı cereyanlar, bir taraftan mürteci ve cahil ortamlardan, diğer taraftan solcu hareketlerden ileri

gelmiştir." Dönemin "solcu" diye nitelenen hareketlerinin masonluğa karşı tavır koyduğunu gösteren somut kanıtlar bulmak zordur. Ama hâkim söylem bu tür bir yorumu gerektirmektedir. Genel olarak dışa kapalı yapıları nedeniyle mason kesime genel bir eleştiriden söz edilebilir. Ilımlı eleştirilerden biri Haydar Rıfat'ınkidir:[8]

> İnsan Bektaşileri, Alevi Türkleri, Ahileri düşünürken, masonluğun da Anadolu'dan, Suriye ve Filistin'den, İsmaili'lerden bir takım erkân ve merasim alınarak ehli salip muharebeler ve saire münasebetlerile Avrupa'ya geçirildikten sonra önlüklerinde haçlarile, Penbe Haçlı derecelerile, israili ve nasrani hürafelerile bize geçmiş olup olmadığını... bizim onları -meselâ şeklen kırmızı hilâlde olduğu kadar değiştirmeksizin, teganilerine, tesavvufuna varlığımızdan bir nefes dahi katmaksızın- öylece kendimize, memleketetimize ve an'anelerimize hiç uydurmadan, umum Şarktan bin kerre daha müteassip olan Avrupa'dan ağır tevrat ve incil kokularile mülemma olarak gözü kapalı alıp almadığımızı düşünmemek kabil değildir.

1930'ların ortalarına doğru masonluğun tüm dünyada kriz yaşadığı bir gerçektir. Ülkelerin dışa kapanmaları ve kendi bünyelerinde çözüm arayışları sınırötesi boyutu içeren masonluğu yıpratmıştır. Nitekim Türkiye'de masonluğun modasının geçtiğini ve çekiciliğini kaybettiğini ileri sürenler arasında bizzat bazı "biraderler" yer almıştır.

1930'ların ilk yarısında masonluk giderek baskı altına girmiştir. Nitekim daha 1930'da hükümet çevrelerince yönlendirilen bir grup, Yüksek Şûra üyesi seçimlerine hile karıştırmıştır. Bu seçimler masonluk bünyesinde derin görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Bazı "biraderler", yabancı masonlarla azınlıktan bazı biraderleri kastederek, "kozmopolit elemanlar"ın Türk masonluğuna el koymak istediklerini iddia etmişlerdir. Hatta yalnız Müslüman Türkleri ve seçilmiş Türk vatandaşı azınlık mensuplarını kabul etmek üzere 1931 yılında Azim Locası tarafından "Türkiye Müstakil Azim Büyük Locası" adı altında, Grand Orient'dan ayrı bağımsız bir Büyük Loca kurulmuştur. Ancak bu girişim kısa ömürlü olmuş, Türkiye Grand Orient'ı tarafından hemen kapatılmıştır.

1932'de Maarif Vekili mason localarının kapatılması için parlamentoya yeni bir proje sunmuş ancak Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın girişimiyle akamete uğramıştır. Aynı Maarif Vekili 1933'te iki dostunun eşliğinde İzmir Mason Mabedi üzerine tabanca ile birkaç el ateş etmiş ve saldırı dolayısıyla verilen ceza tecil edilmiştir.[9]

1935-1948 uyku dönemi yazınımızda zaman zaman tartışılan bir konudur. Masonlar bu evreye 13 yıllık bir "uyku" dönemi olarak görürler. Bu süre zarfında "biraderler" ilişkilerini sürdürmüşler, uyanışa hazırlanmak için evlerde zaman zaman bir araya gelmişlerdir. Mason teamülünde bu toplantılar "nimresmi" olarak adlandırılır. Yabancı obediyanslara bağlı localar ise çalışmalarını gizli olarak yürütmüşlerdir. Başka bir ad altında resmi bir derneği olan Yüksek Şûra ise, kapanışın dışında telakki edilerek, resmi toplantılarını, seçimlerini ve yabancı Yüksek Şûralarla ilişkilerini sürdürmüştür. 1938'de 1909 mevzuatının yerine geçecek olan ye-

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA MASONLUĞUN AMAÇLARI (1927)

Türkiye Maşrık-ı Azamı, *Çırak Derecesine Mahsus Talimat*, İstanbul: Matbaa-i Fazilet, 1927.
(Parantez içindeki açıklamalar bizimdir.)

Masonluğun Esas düsturları:

Hadd-i zatında insaniyete dost, ve terakkiyi sever bir müessese olan masonluğun gayesi, hakikati aramak, güzel ahlak edinmek ve insanlara fiilen mümkün olan yardımda bulunmaktır.

Masonluk beşeriyetin maddi ve manevi salahına, fikri ve ictimai nokta-i nazardan tekâmülüne çalışır.

Masonluğun düsturları:

Müsamaha, ahere ve nefsine hürmet, ve tam bir hürriyet-i vicdandır.

Mâfevka't-tabia (tabiatın, maddiyatın aksi olan şeyler) telakkiyatı münhasıran azasının takdir-i zatisine ait bir keyfiyet addeden masonluk akaid (akaid-i diniyye=dini inanışlar) bahsinde bir fikr-i kat-i beyanından ictinab eyler.

Düstur-ı hareketi.. hürriyet, musavat, uhuvvettir.

***

Masonluğun vazifesi yeryüzündeki masonları yekdiğerine bağlayan kardeşlik rabıtalarını bütün insanlara teşmil etmektir.

Mensublarına masonluk esrarına riayet etmekle beraber hal ü hareketleri, sözleri ve yazıları ile masonluk efkârını neşr etmeyi tavsiye eder.

***

Mason olan bir kimse her hususta kardaşına yardım etmek, onu irşad etmek ve hatta icabında hayatını tehlikeye koyarak onu himaye etmek ve haksızlığa karşı müdafaa etmek vazifesiyle mükelleftir.

***

Masonluk çalışmayı insanlığın en esaslı vazifelerinden biri olmak üzere telakki eder, ve bedenen çalışmayı da fikren çalışmak derecesinde tebcil (ululama) eyler.

ni Cemiyetler Kanunu ile Yüksek Şûra, locaları yeniden açmayı denemiştir. Bu karar doğrultusunda açılan üç loca kısa ömürlü olmuş, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle olağanüstü durum tüm dernek etkinliklerine ket vurmuştur.

> Türk Mason Cemiyeti, memleketimizin sosyal tekâmülünü ve günden güne artan muazzam terakkilerini nazarı itibara alarak ve Türkiye Cumhuriyeti'nde hâkim olan demokratik ve cidden laik prensiplerin tatbikatından doğan iyilikleri müşahade ederek faaliyetine ... nihayet vermeyi ve bütün mallarını memleketin sosyal ve kültürel kalkınmasına çalışan Halk Evleri'ne teberru'u muvafık görmüştür." Bu bildiri 1935'te basına yansıtılan gerekçedir. Bu haberi izleyen günlerde İçişleri Bakanı Şükrü Kaya görüşlerini şöyle açıklamıştır: "Türk masonları kendi ideallerinin hükümetin esas programında dahil olduğunu görerek kendi teşkilatlarını kendileri feshetmişlerdir. Hükümetin bu iş üzerinde hiçbir teşebbüsü ve alakası yoktur." Bu görüş şüphesiz gerçeği yansıtmamaktadır. 1934'te gazetelerde mason localarının hükümet tarafından kapatılacağı üzerine yazılar yer almaktadır. Bu gelişmeler üzerine Dahiliye Vekili Şükrü Kaya "localara yazlık tatile başlamalarını" yani uykuya yatmalarını tavsiye etmiştir. 1935'te Yüksek Şûra'dan bir komisyon Ankara'ya çağrılmış ve Bakanlar Kurulu'ndaki biraderler hükümet tarafından vaki olabilecek bir kapatılmayı önlemek maksadıyla Yüksek Şûra görevlilerinin kendi istekleriyle masonluğu uykuya geçirmeye icbar etmişlerdir. Dönemin *Illustration* dergisinde resmi kapanış nedenini şu satırlarla açıklanmıştır: "Halk Evleri farmasonluğun sosyal ve moral bütün faaliyetlerini üstlendiğine göre, farmasonluğun hikmet-i vücudu kalmamıştır.

1909'dan 1935'e 27 yıl giderek güçlenen Türkiye masonluğu neden böyle bir durumla karşılaşmıştır? İttihat ve Terakki iktidarlarından bu yana en güçlü olması gereken bir dönemde neden masonluk uykuya yatmıştır. TBMM Başkanı yüksek derecede bir masondur. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya 33. derecede bir masondur. Ankara valisi, İstanbul valisi, İzmir valisi masondurlar. Dışişleri Bakanı masondur. Bakanlar kurulunda oldukça yüksek sayıda bakan masondur. Müsteşarlardan, genel müdürlerden, polis müdürlerinden, jandarma komutanlarından ve hatta ordu içindeki üst düzeydeki subay ve komutanlardan mason olanların sayısı hiç de az değildir.

Mason locaları neden kapatılmıştır? Dernek statüsündeki bu kuruluşun etkinliğine neden son verilmiştir? Önce şunu hatırlamak gerekir. Tek Parti kararıyla kapatılan tek dernek masonlarınki değildir. Çağdaş mason kaynakları bu gelişmeyi şu şekilde yorumlar:

> Türkiye'de 1935'ten 1948'e kadar süren, masonların çalışmaması keyfiyeti, bazı çevrelerde yayıldığı gibi, büyük kurtarıcı Atatürk'ün emriyle locaların kapatıldığı varsayımı ile asla bağdaşamaz. Çünkü o zamanlar, sosyal amaç taşıyan, Türk Ocakları, Muallimler Derneği, İzcilik Teşkilatı, Kadınları Himaye Cemiyeti, Hammallar Cemiyeti, gibi birçok dernekler, faaliyetlerini tâtil ederek, her türlü sosyal çalışma gayretlerini Halkevleri girişimine çevirmeğe davet edilmişti. Bu davet üzerine, birçok sosyal teşekküller, yanında, Mason derneği de faaliyetini durdurmuştu. Yoksa masonluğu kanun dışı sayarak kapatan hiçbir emir, karar veya kanun yoktur. Kaldı ki, büyük Atatürk'ün yaptıkları, konuşmaları, vecizeleri, davranışları ve meşrebi, dünya Mason çevrelerinde büyük takdir toplamıştır ve zamanındaki Meclis Başkanlarından Hükümet üyelerine kadar, en yakın mesai arkadaşla-

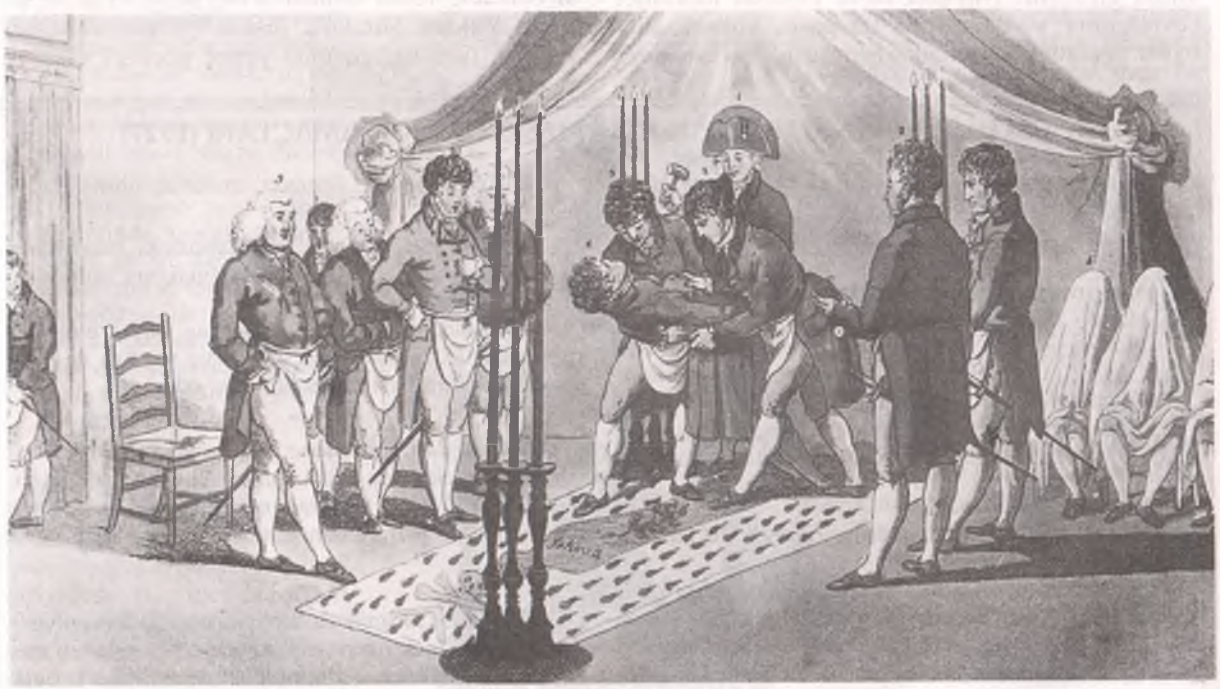

Bir İngiliz gravüründe (1812) üstatlık derecesine kabul töreni. Aday, Hiram'ın tabutunu simgeleyen tabloya yatırılıyor.

rından birçoğu mason idiler. Sonradan masonluğun yeniden çalışmasına izin veren de, Atatürk'ün ülkü arkadaşı İnönü idi.[10]

Doğrudur; 1928'de işçi sendikaları, bu arada federasyon niteliğindeki Amele Teali Cemiyeti kapatılmıştır. 1931 yılında II. Meşrutiyetten devralınan kültür dernekleri Türk Ocakları feshedilmiş, yerlerine CHP'ye bağlı Halkevleri kurulmuştur. 1935'te Türkiye'de kadın sorunu kalmadığı gerekçesiyle Kadınlar Birliği'nin faaliyetlerine son verilmiştir. Gerçek neden kadın hareketinin pasifist tavrıdır. Tüm Avrupa'nın silahlandığı bir dönemde barışı savunmak, silahsızlanmadan yana olmak ulusal çıkarlara ters düşebilecektir. Ulusal güvenlik giderlerinin bütçedeki payının arttığı bir dönemde kadınların barış havariliği yapmaları ve silahsızlanmadan yana dem vurmaları Tek Parti'nin genel stratejisiyle bağdaşmayacaktır.[11]

Tek Parti döneminde parti-hükümet-devlet bütünlüğü derneklerle parti arasında yakın teması ya da organik bağı gerektirmiştir. Nitekim esnaf cemiyetlerinden idman ocaklarına kadar birçok kuruluş partinin çizdiği korporatif modele uyum sağlamış, partiyle organik bağ kurmuştur. Kapatma nedeninin mason etkinlikleriyle bir ilişkisi yoktur. Gerçek neden Tek Parti döneminin bütüncü anlayışıdır. Her türlü sosyal etkinliğin ulus-devlet anlayışının gündeme getirdiği "üniter" yapıyla uyum içerisinde yürütülmesi gerekir. Bu amaçla Halkevleri kurulmuştur ve bu işlevi parti çizgisinde götürecektir. Parti dışında bu tür çabaların bağımsız tüzel kişiliklerle yürütülmesi düşünülemez. Nitekim bu kaygıyla Halkevlerine bile tüzel kişilik verilmemiştir. Parti her seyin üzerinde yer alır; devletle bütünleşmiştir. Partiden bağımsız dernek faaliyetleri bu tür bir bütüncül yapıyla bağdaşmaz. ■

1. Türkiye'de mason örgütü resmen 1909 Cemiyetler Kanunu hükümlerince Tekâmül-i Fikri Cemiyeti olarak kurulmuş, 30 Mart 1929 tarihli beyanname ile adı Türk Yükselme Cemiyeti'ne dönüşmüş ve 16 Mayıs 1929 günü tasdik olunmuştur.
2. Orhan Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, İstanbul: Gür Yayınları, 1991.
3. Kemalettin Apak, *Ana Çizgileriyle Türkiye'deki Masonluk Tarihi*, İstanbul: Türkiye Mason Derneği Yayını, 1958.
4. Enver Necdet Egeran, *Gerçek Yüzüyle Masonluk*, Ankara: Basınır Matbaası, 1972.
5. Topçu İhsan (Eski Bahriye Vekili), "İttihat ve Terakki ve Farmasonluk", *Resimli Tarih Mecmuası*, sayı 18, Haziran 1951, cilt 2, s. 780-782.
6. Nafiz Ekemen, Bu. Üs. (der.), *Aşıtlerimiz İçinde 1965 Olayları*, İstanbul: Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası, 1978. Konuyla ilgili bir başka kaynak: Türkiye Büyük Mason Mahfili, *Türk Masonluğu İçinde Bir Olay ve Tahlili*, İstanbul: Batur Matbaası, 1966.
7. Mahmut Esat Bozkurt'un masonluk üzerine güttüğü polemikler için bak: Ergün Aybars, "Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt 2, sayı 4-5, 1994-1995, s. 244-266.
8. Haydar Rifat, *Farmasonluk*, İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi, 1934.
9. Mehmet Fuat Akem, *Türkiye'de Masonluk Tarihi ve Türk Toplumunda Masonluğun Rolü*, İstanbul: Mimar Sinan Yayınları no. 13, 1992. (Brüksel Üniversitesi, Théodore Verhaegen kürsüsünde, 29 ve 30 Mayıs 1991 günleri verilmiş olan iki konferans). Mehmet Fuat Akem yazısının bir yerinde Mahmut Esat Bozkurt'u maarif vekili olarak göstermektedir. Mahmut Esat Bozkurt adliye vekili olmuştur. Maarif vekilliği yoktur. Bu yazıda isim vermeden maarif vekili olarak zikrettiği Mahmut Esat Bozkurt olabilir.
10. *Masonluk Üzerine* (Erbulak Macit, Erman Sahir, Gökdoğan Mukbil, Örs Hayrullah, Umur Ziya üstatlar tarafından hazırlanan ve kardeslere duyurulmasına karar verilen metin), İstanbul: Yenilik Basımevi, 1976.
11. Zafer Toprak, "1935 İstanbul Uluslararası Feminizm Kongresi ve Barış", *Düşün*, Mart 1986, s. 24-29.

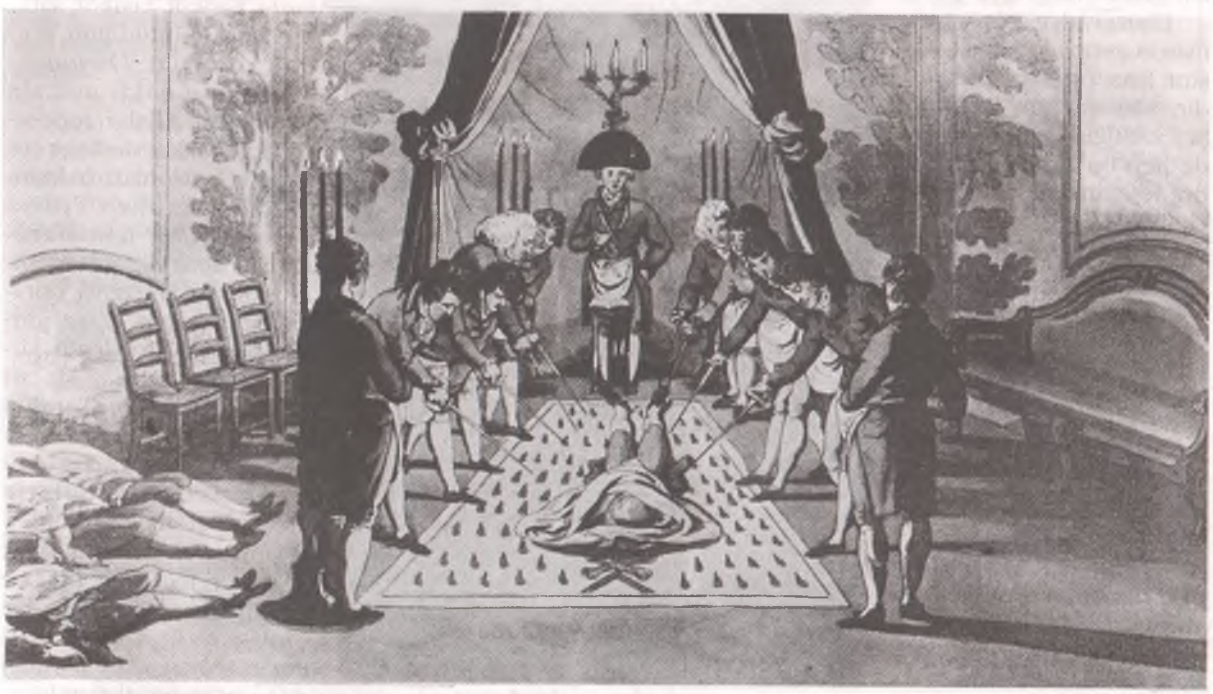

Bir İngiliz gravüründe (1812) üstatlık derecesine kabul töreni. Aday, Hiram'ın yerini alıyor.

EBÜZZİYA TEVFİK'İN MAKALESİ IŞIĞINDA

EDHEM PERTEV PAŞA'NIN MASONLUĞU

CÜNEYD OKAY

Meşrutiyet devrinde masonluk lehinde çıkan öncü yazılardan biri Ebüzziya Tevfik'in uzun makalesidir. (*Mecmua-i Ebüzziya*, adet 100, 18 Cemaziyelâhir 1329, s. 673-681) Makalenin başlığı "Farmasonluk"tur. Ebüzziya Tevfik yazısına masonluğun halk nazarındaki yerini anlatarak başlar. Ona göre "farmason kelimesi son elli yıldır kâfirliğin en son mertebesi olarak telakki edilmektedir ve alçaklık sıfatlarının en adisi" olarak kullanılmaktadır. Ayrıca bir şahıs başka bir şahıs hakkında kötü düşüncelerini sıralarken "farmason" sıfatını en sona bırakmaktadır. Ve gene halk nezdinde Yezid'in ismi nasıl nefretle yad olunmuş ise ya da Yezid kelimesi ne ifade ediyor ise -dinsizlik, münkirlik, zındık vs- farmason da aynı manaya gelmektedir. Ebüzziya Tevfik "Acaba hakikat böyle midir? Yoksa bu bir zann-ı batıl mıdır? diye soruyor. Bu anlayışın hem bir cehaletin sonucu olduğunu hem de kötü niyetli kişilerin propagandaları sebebi ile ortaya çıktığını ekliyor.

Ebüzziya'ya göre antimason propagandanın başını Leo Taxil çekmektedir. Masonluğun kötü bir şey olduğunu söyleyenler de hep bu kişinin kitaplarını referans almaktadırlar. Halbuki Taxil zaman zaman rahip geçinen zaman zaman da ehl-i kitap ile alay eden bir insandır. Bir ara mason localarına girmiş ve daha ilk derecelerde iken en yüksek derecede imiş gibi masonluk hakkında risaleler yazmıştır. Örnek olarak kabul merasimini kendisi de bir sürü şey ekleyerek neşretmiştir. Bu gibi kişilere itimat etmemelidir. Ebüzziya'ya göre bu çeşit neşriyat "Yangına körükle gitmektir."

Ebüzziya Tevfik, 1876.

Ebüzziya Tevfik masonluğun tanımının en güzel ve objektif olarak ansiklopedilerde yapıldığını söyler ve bu tanımlardan birini makalesine alır: "Franmason: Farmasonlar yekdiğerini kardeş gibi telakki ederek hangi millete, hangi sınıfa mensup olursa olsunlar, her yerde cemiyetlerinin efradına ibraz-ı muavenet ederler." Yazar bu tanımdan sonra masonluğun 18. asırda zulme ve kiliseye karşı bir teşkilat olarak ortaya çıktığını belirtiyor. Ona göre Voltaire, d'Alanbert ve Diderot gibi aydınlar istibdada ve kiliseye karşı bir teşkilat kurmak zorunda kaldılar ve 1789 inkılabını vücuda getirdiler. Bu sebeple bilhassa "papaz takımı" masonları "mel'un" gösterme çabası içindedirler. Osmanlılarda da aynı olumsuz propaganda vardır ama "üç seneden beri" İstanbul'da neşredilmekte olan *Osmanischer Lloyd* bu konuda önemli ve açıklayıcı bir makale yayımlamış. Ebüzziya bu makaleyi olduğu gibi aktarmış. Makalenin önemli bir bölümünün yine Leo Taxil'e ayrıldığını ve bu kişinin yazdığı "farmasonlar esrarı nam kitabın sokaklarda fasikül fasikül satıldığı"nın belirtildiğini görmek mümkün. *Osmanischer Lloyd*'daki makale "Loncanın Allah'ı reddetmediğini" kaydediyor ve Avrupa masonları hakkında bilgi verirken Prusya masonlarının muhafazakârlığa temayül gösterdiğini ekliyor. Ebüzziya burada bir dipnotla araya giriyor "Mecdi Efendi'nin kulakları çınlasın". Mecdi Efendi İttihat ve Terakki içindeki antimason Hizb-i Cedidi grubunun güçlü isimlerinden Abdülaziz Mecdi Efendi'dir [Tolun].

Ebüzziya İstanbul'da ilk farmason locasının 1857'de kurulduğunu 1858'de ise Fransa'daki Grand Orient'in şubesi olan L'Union d'Orient'in teşkilatlandığını belirttikten sonra 1869 yılı

itibarı ile bu locaya intisab eden "azanın sülüsanını rical-i mühimme-i Osmaniye'nin teşkil ettiğini" ve "hatta hanedan-ı saltanattan bir de prensin dahil olduğunu" ekler. Âli, Fuad, Fazıl, Mustafa, Raşid, Süleyman, Edhem Pertev, Münif ve sair emsali ekâbir bu cemiyete intisab etmişlerdir. Ebüzziya Tevfik uzun makalesini şu cümlelerle noktalıyor: "Az çok efkâr-ı münevvere sahibi olup rahik-i serbesti ile sermest olan terakkiperveran-ı İslam kâmilen bu cemiyete dahil olmuştur. Bugün vücuduyla mübahi olduğumuz meşrutiyet ise o cemiyete salik olan urefa-yı İslamın mezrea-i efkâra

BEYANÜ'L-HAK'TA MASONLUK

Meşrutiyet dönemi süreli yayınlarından biri de *Beyanü'l- Hak*'tır. Haftalık olarak çıkan bu gazete "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin" yayın organıdır. İlk sayısı 22 Eylül 1324 tarihini taşıyan gazete 182 sayı neşredilmiştir. Meşrutiyet basınında masonluğun tartışılmaya başlaması ile beraber *Beyanü'l-Hak* da Ermenekli Mehmed Safvet aracılığı ile bu tartışmalara katılmıştır. M. Safvet'in masonluğa dair ilk yazılarından biri 112. sayıda çıkar (16 Mayıs 1327, s. 2057-2059): "Neredeyiz? Nereye Gidiyoruz". Yazı memleketin bir İslam ülkesi ve milyonlarca Müslümanın itibarına mazhar olduğu, bu itibar ve teveccühü hilafetle koruyup koruyamayacağını sorarak başlıyor. Ve masonluğun Türkiye'nin ve Osmanlılığın mezarını kazmaya çalışan yegâne bir vasıta olduğu belirtilerek devam ediyor. Mehmed Safvet masonluğun nasıl Osmanlı topraklarında ortaya çıkabildiğine hayret ediyor ve soruyor "Nasıl oluyor da Müslümanlar masonluğa meyledebiliyor? Masonluğun dinle alakası yoktur. Şu muhakkak ki masonluk üstü örtülü etrafı yaldızlı bir menfaat tuzağıdır. (...) Lakin şurasını da inkâr etmemeli ki masonluğun revaç bulduğu yerler ekseriyetle hissiyat-ı diniyeye bigâne yerlerdir." Mehmed Safvet masonluk hakkındaki olumsuz fikirlerini sıraladıktan sonra Avrupa'da sosyalistlerle masonlar arasında tam bir tezat olduğunu vurguluyor. Türkiye'de ise masonlukla dinsizliğin aynı şeyler olarak telakki edildiğini belirten yazar buna rağmen "Hazret i Peygamberin bile 'haşa' mason olduğunu" iddia edenlerin bulunduğunu anlatıyor. Ayrıca Osmanlı masonluğunun 20-30 senelik bir geçmişi olduğu, yazının yayımlandığı tarihten iki sene evvel İstanbul'da açılan farmason localarının büyük bir rağbet gördüğü ama din ile masonluk arasında bir tezat bulunduğu ve hatta masonluğun Siyonistlikle büyük bir paralellik teşkil ettiği açıklanıyor.

Beyanü'l- Hak

Mehmed Safvet 114. sayıda "Bizde Avamil-i Fikriye" başlıklı makalesine (30 Mayıs 1327, s. 2086-2088) birçok yazarın masonluk hakkında yazdığını, kendisinin yazdıklarının ise masonluğun gücünü kırmak maksadı taşıdığının anlaşıldığını söyleyerek başlıyor. Masonluğun memleketin mezarını kazacağı iddiasını tekrar eden M. Safvet milletin asırlarca büyük zorluklar çektiğini şimdi de başına masonluğun bela olduğunu kaydediyor. 118. sayıda (20 Haziran 1327, s. 2142-2143) "Eskişehir'de Hakikat Refikimize" başlıklı yazısında farmasonluk aleyhinde olduğunu bir kere daha tekrar eden yazar kendisine isnat edilen mürteci damgasını asıl gizliden gizliye masonluk ve Siyonistlik yapanların hak ettiğini söylüyor.

Beyanü'l-Hak'ta masonluk hakkında M. Safvet'in yazılarından başka diğer basın organlarından iktibas edilen yazılar da göze çarpıyor. Bunların arasında en dikkat çeken *Mecmua-i Ebüzziya*'dan alınan Ebüzziya Tevfik'in "İtalya Farmason Locaları ve Siyonizm" başlıklı makalesi. Yazı *Mecmua-i Ebüzziya*'nın 100. sayısında çıkan "Farmasonluk" makalesinin, kamuoyunda masonluk hakkında uyanan yanlış anlamaları ortadan kaldırmak için kaleme alındığını söylenerek başlıyor. Léo Taxil'in kitabını (*Farmasonluk Maksat ve Meslekleri*) "muzır" olarak niteleyen yazı *Osmanischer Lloyd*'da çıkan makaleyi de özetliyor. Ebüzziya Tevfik bir önceki "Farmasonluk" başlıklı makalesinde bazı hatalar yaptığını ama insanın "daima hatasını idrak ve tashih ede ede kesb-i kemal" edeceğini de ekliyor. Buna göre Ebüzziya "Şimdi anlıyoruz ki şu beş on sene içinde Selanik'te açılan farmason localarını hem Yahudiler tesis etmiş hem de müessisi olan Yahudiler İtalya tabiyetinde bulunmuştur, maksad-ı tesisi ise Siyonist amal ve teşebbüsatını tervicden ibarettir" demekte. Masonlar ve masonluk konusundaki fikirlerinin oldukça değiştiği açıkça belli olan Ebüzziya İttihad Terakki ve Masonluk ilişkisinden de bahsediyor. Ve İtalya tabiyetine geçen Selanik Yahudilerinin masonluk maskesi altında Siyonistlik yaptığını da ihbar ve ikaz ediyor.

Ebüzziya'nın yazısını aynen alan *Beyanü'l-Hak* dikkat çekici bir not düşmüş: "Memleketimizdeki farmasonluktan, Siyonistlikten bahsettikçe bizi irtica ile itham edenlerden birisi de Ebüzziya Tevfik Beyefendi idi ki bugün bizim memlekette bu iki cemiyetin vücudunu maal-istifar kabul ediyorlar. Binaenaleyh hakikat-i meseleye vukuflarını tebrik eyler ve bu hakikatin diğer muarızlarımızca da tavazzuh etmesini temenni eyleriz." Buradan Ebüzziya Tevfik'in masonluk sempatisinin çok kısa bir ömrü (altı ay kadar) olduğu da anlaşılıyor.

saçtığı tohm-ı serbestinin semeratındandır. Bunu bugün inkâr edenler bulunsa da sahaif-i vekayiine kaydetmiş olan tarih her zaman muhafaza-i hakikate kâfildir."

Ebüzziya'nın makalesinin son paragrafında adı geçen Edhem Pertev Paşa'nın *Habıname*'si 19. asır Osmanlı masonluğu üzerine ilk ve önemli yayınlardan biridir. Ebüzziya Tevfik'in masonlar arasında Pertev Paşa'yı da sayması Paşa hakkında değişik yorumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Metin Kayahan Özgül, *Türk Edebiyatında Siyasi Rüyalar* isimli kitabında hem bu konuya açıklık getiriyor hem de *Habıname* hakkında oldukça teferruatlı malumat veriyor. (Akçağ Yayınları, Ankara, ty) Özgül, birtakım yazarların (Faik Reşad, Şemseddin Sami ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu) Edhem Pertev'in dergilerdeki şiirlerine varıncaya kadar eserlerini saydıkları halde *Habıname*'den hiç bahsetmemelerini bu masonluk şüphesine bağlar. Bununla beraber Edhem Pertev'in masonluğuna dair tek kayıt Ebüzziya Tevfik'in yukarıda aktardığımız makalesidir ve yine Kayahan Özgül'e göre Ebüzziya muhtemelen masonluğu bilinen İbrahim Edhem Paşa ile Edhem Pertev Paşa'yı karıştırmıştır. Ebüzziya L'Union d'Orient'e giren kişiler arasında Mustafa Fazıl ve Edhem Pertev Paşaların adını zikreder. L'Union d'Orient'in belgelerini inceleyen Paul Dumont ise locaya 1868'de iki önemli üye kaydedildiğini bunların Prens Mustafa Fazıl ve İbrahim Edhem Paşa olduğunu belirtir (Özgül s. 33). L'Union d'Orient'in üstad-ı muhteremi Kleanti Skalyeri, Grand Orien'e gönderdiği bir mektupta *Habıname*'nin, padişahı masonluğun Müslümanları Hıristiyanlaştırmaktan başka amacı olmayan bir teşkilat olduğuna inandırmak için kaleme alındığını belirtir. [Suha Umur, "Belgelere Göre V. Murad'ın Masonluğu", *Tarih ve Toplum*, S. 38 (Ocak 1987) s. 37'den aktaran Metin Kayahan Özgül, s. 33. Özgül bu mektubun tarihinden yola çıkarak *Habıname*'nin 1872 yılında yazılmış olması gerektiğini belirtiyor.] Edhem Pertev Paşa'nın masonlukla ilgili gördüğü bir rüyayı anlattığı *Habıname*'yi Metin Kayahan Özgül'ün kitabından şu şekilde özetlemek mümkün:

Paşa'nın rüyası kendisini ufak dar ve siyaha boyalı bir odada görmesi ile başlar. Paşa odayı seyrederken içeri uzun siyah elbiseli ve yüzleri maskeli iki adam girer. Biri Edhem Pertev'e masanın üstünde duran kurukafayı gösterir ve "Bu kurukafayı görüyor musun? İşte kaffe-i nev-i beşerin avakıbı bu hale müncerr olacaktır" dedikten sonra üçgen biçiminde kesilmiş bir kâğıt koyar. Paşaya üç soru soracağını ve cevapları kâğıdın üç köşesine yazması gerektiğini belirtir. Bu üç soru kan dökücülüğe, adam öldürmeye ve kavgacılığa hevesli olup olmadığı, insan için büyüklük ve övünme sermayesinin ne olduğu ve vatandaşlara nasıl davranmayı arzu ettiğidir. Daha sonra Edhem Pertev'in koluna girerler ve onu dar kapılardan geçirirler. Bu yürüyüş yarım saat kadar sürer, sonunda onu bir sandalyeye oturturlar. Edhem Pertev bir kurulun karşısında bulunduğunu anlar. Kurulu yöneten kişi neden orada olduğunu sorar. Paşa "Bu cemiyetin şerefiyle müşerref olmaya geldim" cevabını verir. Bir başka şahıs fukaraya kaç para vereceğini sorar. Bir lira cevabı üzerine Paşa'nın gözlerindeki bağ çözülür. Kurul otuz kadar kişiden meydana gelmektedir. Edhem Pertev hayretle çevresine bakınırken onu bir papazın önüne götürürler. Papaz ona bazı telkinlerde bulunur. Daha sonra getirilen "iane-i fukaraya mahsus" bir teneke kutuya bir lira atar. Kurul üyeleri ile sohbet gece saat sekize kadar sürer ve topluluk dağılır. Dönüş yolunda Paşa bu cemaaten biri ile sohbet imkânı bulur ve cemiyetin İslama faydası olup olmadığını sorar. Yol arkadaşı olan kişi masonluğun bütün milletler arasında birlik, beraberlik ve kardeşlik ihdas etmek istediğini ve yeryüzünden nifakı kaldırmayı arzuladığını belirtir. Ama Paşa aynı fikirde değildir. Bütün dünyanın mason cemiyetlerine girmesi halinde bile meselelerin bitmeyeceğini anlatan Edhem Pertev Paşa masonluğun gerçek amacının milletlerin arasına tefrika ne fesat sokmak olduğunu söyler. Ve *Habıname*'sini Müslümanların böyle muzır bir cemiyete girmesini önlemek için Sultanı haberdar etme niyeti ile bitirir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Özgül s. 31-39)

Masonluk hakkında bu derece menfi düşüncelere sahip olan Edhem Pertev Paşa'nın mason olamayacağı aşikârdır ve Ebüzziya Tevfik'in iddiasının doğru olmadığı açıkça görülmektedir. ■

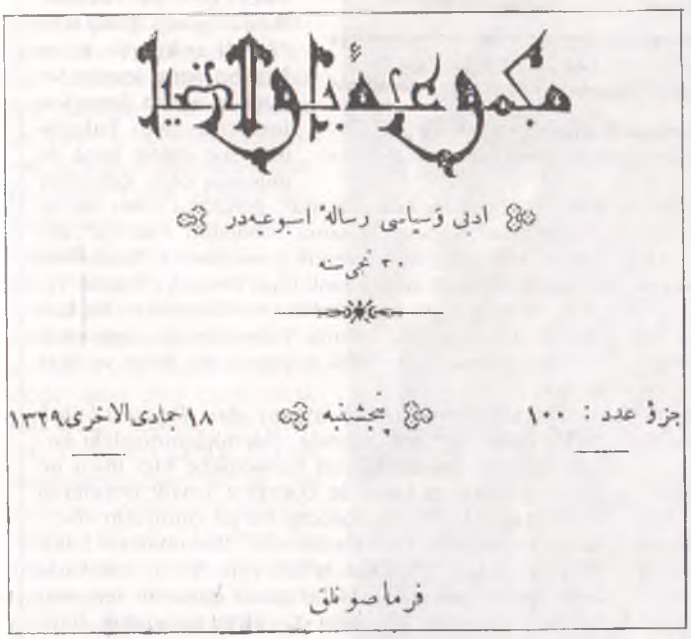
مجموعهٔ ابوالضیا

ادبی وسیاسی رسالهٔ اسبوعیه‌در

۳۰ نجی سنه

جزؤ عدد : ۱۰۰ پنجشنبه ۱۸ جمادی‌الاخری ۱۳۲۹

فرماصوناق

Ebüzziya Tevfik'in "Farmasonluk" başlıklı makalesinin yayımlandığı *Mecmua-i Ebüzziya*'nın 100. sayısı.

MASONLAR TARAFINDAN ÖLDÜRÜLDÜĞÜ İDDİA EDİLEN BİR YAZAR

ŞEHBENDERZADE FİLİBELİ AHMED HİLMİ

Meşrutiyet devrinde masonluk üzerine yazanlardan biri de Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi'dir.* Yazar 1865 yılında Filibe'de doğmuştur. Babası Şehbender Süleyman Bey'dir. Galatasaray Sultanisini bitirdikten sonra Düyun-ı Umumiyeye memur olur (1890). Vazifeli olarak gönderildiği Beyrut'ta Jön Türklerle ilişki kurar ve onların etkisi altında kalarak Mısır'a kaçar. Burada Terakki-i Osmani cemiyetine girer ve *Çaylak* isimli bir mizah gazetesi çıkarır. 1901'de İstanbul'a döner ama siyasi suçlu olarak Fizan'a sürülür. Burada tasavvufa merak sarar ve Arusi tarikatına intisap eder. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a gelir ve *İttihad-ı İslam* gazetesini yayımlar. *İkdam*, *Şehbal* ve *Tasvir-i Efkâr*'da yazıları çıkar. 1910'da *Hikmet* gazetesini çıkarmaya başlar ve Hikmet Matbaası'nı kurar. Bu gazete bütün İslam dünyasına gönderilir. Bu gazetenin yazılarının büyük kısmını Şehbenderzade, Şeyh Mihriddin Arusi, Coşkun Kalender, Kalender Geda ve Özdemir gibi müstear adlarla yazar. Daha sonra *Coşkun Kalender*, *Münakaşa*, *Nimet*, *Kanad* gazetelerini yayımlar. Bir ara darülfünunda felsefe müderrisliği yapar. Cemiyet-i tedrisiye-i İslamiye azalığında bulunur. Eserlerinden bazıları: *Tarih-i İslam* (1910-11), *Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?* (1911), *Yirminci Asırda Âlem-i İslam ve Avrupa* (1911), *Hangi Meslek-i Felsefiyi Kabul Etmeliyiz?* (1913).

Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi

Şehbenderzade masonluk hakkında düşüncelerini de açıklamıştır. *Yirminci Asırda Âlem-i İslam ve Avrupa: Müslümanlara Rehber-i Siyaset* isimli kitabında (Kostantiniye, Hikmet Matbaası, 1327) "Masonlar yani (sözüm yabana) kayd-ı milliyet ve insaniyetten kurtulmuş insaniyet âşıkları tarafından neşredilen *Tan* gazetesi Afrika'da bir Fransız müfrezesinin çoluk çocuk on yedi kişiyi katlettiğini methederek yazıyor" (s. 29) cümlesini sarf ederken aynı kitapta bir de "Farmasonlar" başlıklı bölüm ihdas ediyor (s. 80-85). Bölümün alt başlıkları: Masonluğun Muhtasar ve Müfid Tarifi, Süleyman ve Hıram, Adem Azazil ve Havva, Şecere-i Memnua, Kabil ve Nesl-i Kabil, Hıram ve Belkıs, Taht-ı Süleyman.

Şehbenderzade bazı "safdil veya hüsn-i niyet" sahibi insanların masonluğu bir yardımlaşma ve hayır cemiyeti olarak bildiğini ve masonluğun din ile hiçbir alışverisi olamadığını zannettiklerini söyleyerek bölüme giriş yapar. Ona göre masonların bildiği her şey -hangi dereceden olurlarsa olsunlar- bir sürü parlak Yahudi masalından ibarettir. Ve masonluk binlerce yıldır memleketsiz kalan Yahudiler tarafından insanlıktan intikam almak ve din ve ahlaka lanet okumak için icat edilmiş bir mezheptir. Filibeli Hilmi daha sonra masonluğun yapısı hakkında kısa bilgiler veriyor ve cemiyetin zararlarından bahsediyor ve bölümü noktalıyor.

Şehbenderzade 17 Ekim 1914'te aniden ölür. Bu ani ölüm çeşitli spekülasyonların ortaya çıkmasına sebep olur. Buna göre Ahmed Hilmi masonluk aleyhtarı yayınları yüzünden masonlar tarafından zehirletilerek öldürülmüştür. Hilmi'nin masonların tepkisini çekmesindeki en büyük sebep -yukarıdaki yazılardan başka- kendi Hikmet Matbaası'nda bastırdığı ve Léo Taxil'den tercüme edilen *Farmasonlar: Maksat ve Meslekleri*, çevirenler A. M. ve M. R, İstanbul, Hikmet Matbaası, 304 sayfa) isimli kitaptır. Bu kitaptan ve yazarından Ebüzziya Tevfik oldukça ağır kelimelerle söz etmiştir (*Mecmua-i Ebüzziya*, no. 100, s. 682-683). Ziya Nur ise onun Latin harflerine aktardığı *İslam Tarihi* kitabına yazdığı sunuşta (Müellif ve eseri hakkında birkaç söz s. XXVII - XXVIII, İstanbul, 1982, 2. bas.) hem yazar hem de ölümü hakkında bilgi veriyor: "Kendisi 17 Ekim 1914'te henüz 50 yaşı içinde iken tesemmümden vefat etmiştir. Rivayete göre mülahham ve iştahlı bir zat imiş. Kalaysız tencerede kalan pilavdan biraz fazlaca nevaleçin olmuş ve bakır zehirlenmesinden dar-ı bekaya muhlet etmiş. Kendisinin masonlar tarafından zehirlendiği hakkında zayıf bir rivayet vardır. Hazret, Meşrutiyet devrinde ve İttihat ve Terakki içinde bu gizli cemiyetin oynadığı rolü iyi bildiğinden, efkâr-ı umumiyeyi tenvir maksadıyla Léo Taxil'in Farmasonlar Maksat ve Meslekleri namındaki eserini tercüme ettirerek tab ettirmişti. Kuşe kâğıdı üzerine basılan ve pekçok resimleri havi olan bu eser Resad Nuri tarafından tercüme edilmiştir(?). Öldürülüşü hakkındaki zayıf rivayetin bundan doğduğu tahmin edilebilir."

Görüldüğü gibi Şehbenderzade Ahmed Hilmi Meşrutiyet devrinde masonluk-basın-antimasonluk ilişkilerinde önemli bir yere sahip olan bir yazardır. (Yazar ve görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi -1-*, Risale Yayınları, İstanbul, 1986, s. 3-44)

* Bilgi ve belge sağlamadaki yardımlarından dolayı İsmail Kara'ya teşekkür ederim.

Cüneyd Okay

MASONLUKTA TEKRİS

MUSTAFA ŞAHİN

Derginin daha önceki sayılarında, iki mason metnini aktarmaya çalışmıştık.[1] Bu kez de, tekris hakkında verilmiş bir konferansı aktarmaya gayret edeceğiz.[2]

Burada tekrisi ayrıntılı biçimde anlatmayacağız. Haydar Rifat'ın [Yorulmaz] tanımına göre tekris, "masonlarca sırra âgâh etmek makamında bir kelime. İkaf diyenler de var ve bunun taammümü belki daha doğru olabilirdi"; "masonluğa girmeye tekris, ikaf, sırra âgâh edilmek... denir"; "tekris kelimesi bizdeki masonluk dilinde sırra âgâh edilmek mânâsına girmiştir."[3]

Vaftiz, yükselme, yükseltme anlamı da çıkarılan tekris işleminden önce vasiyetname imzalanıyor.[4] Birinci Derece Çalışma Kılavuzu'nda, eriştirme olarak tanımlanan tekris işlemi detayıyla veriliyor.[5] Sunduğumuz metnin, kılavuzun tekrise ayrılan bölümüyle karşılaştırılması herhalde tamamlayıcı ve aydınlatıcı olur.

Metinde epey tertip hatası olduğu, İtalya Maşrıkına bağlı mahfelin adı birçok yerde farklı yazıldığı için, değiştirme/düzeltme yoluna gidilmeyip aynen bırakılmıştır.[6]

Bilinen ilk uygulaması Mısır'da başlayan sünnetin kökeni, kadim Roma-Yunan meşahirinin bazılarının sünnetli oldukları,[7] antik dinlerle büyük dinlerin felsefi yorumu ve böylece masonluğun daha iyi anlaşılabileceği, anasır-ı erbaa'nın (dört unsur, dört öğe: toprak, hava, su, ateş) burada da karşımıza çıkması, haricilere yani mason olmayanlara bakış, sır saklama, ketumiyet yani ağız sıkılığı, namzet(ler)e uygulanan ritüel işlem, masonluğa girmek isteyenlere, eğilim duyanlara ya da sempati duyacaklara, sülûk edeceklere yaklaşımın davranışsal boyutu, masonluğun bütün dinlerin bir terkibi olduğu, olacağı, olması gerektiği şeklinde sunulması, felsefi, remzi ve Mısır[8] ağırlıklı oluşu, konferans metninin dikkati çeken yönüdür. Konferansı veren Viktor J. Kohen'in sigortacı D. J. Kohen'le karabet derecesi bilgimiz haricindedir. ■

1. "Mason Gözüyle Sosyalizm", *Toplumsal Tarih*, sayı 3 (Mart 1994), s. 59-64; "Bizde Masonluk", *Toplumsal Tarih*, sayı 5 (Mayıs 1994), s. 55-59. (Bu vesileyle, anlamı değiştiren birkaç düzeltmeyi özür dileyerek burada veriyoruz: Sayı 5, s. 55, sütun 2, alttan 19. satır "hayranlarının/ceryanlarının"; s. 56, sütun 1, üstten 13. satır "doğrudan doğruya"; s. 57, sütun 1, üstten 18. satır "daha vâsi'")
2. Dersaadet: L. Morkides Matbaası, 1917 [dış kapakta yanlışlıkla 1918], 24 s.
3. *Farmasonluk*, İstanbul, 1934, s. 217 dn, 235, 248. Ferit Devellioğlu "1. temele taş koyma. 2. Tanrı'ya vakfetme, takdîs. 3. ithaf" şeklinde tanımlıyor. (*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 6. bas., Ankara, 1984, ilave kısmı) Prof. Ş. Ü.'ye [Necip Fazıl Kısakürek] göre, İttihatçıların büyüklerini Meşrutiyet'ten evvel "sırra agâh eden" meşhur Yahudi Karasu'dur [İstanbul mebusu]. "Sırra agâh eden" tabiri şeytani bir tarikat ağzıyla uydurulan bir tabirdir. Masonların "sırra agâh etmek" manasında kullandığı tekris, Hristiyanların "takdis"iyle eşdeğerdir (*Büyük Doğu*, 4 Kasım 1949, s. 15-16). Büyük Mason Mahfili'nin yayınladığı bir sözlükte tekris şöyle tanımlanıyor: "Ezoterik Öğreti Sistemi'ni izleyen bir kuruluşta, insanın çeşitli aşamalardan geçerek olgunlaşma ve yetkinleşme yolunda ilerlemesi. Aydınlanma ya da İnsisyasyon (Fr, İng: Initiation) terimleri ile eşanlamlı olarak kullanılan Tekris sözcüğü, bazı zaman yalnızca Masonluğa Giriş Töreni'nin karşılığı olarak alınmakta ise de, aslında giriş töreni tekris aşamalarının törenlerinden yalnızca ilkidir. Ne var ki, bir tek bu giriş törenine tekris denilmesi de alışılagelmiş bir uygulamadır." (Murat Özgen Ayfer, *Sözlük, Terimler-Deyimler-Kavramlar*, Büyük Mason Mahfili Yayınları: 4, İstanbul, 1982.)
4. *5000 Mason'un İsmini Açıklıyoruz. Masonluğun İç Yüzü*, c. 1, Batur Matbaası, İstanbul, 1968, s. 41, 51, 85, 88, 92, 95 (*Yeni İstanbul* gazetesi yayını); Cevad Rifat Atilhan, *Farmasonluk*, s. 214.
5. Teksir halindeki kılavuz (İkinci, Üçüncü de teksirdir): Terim açıklamaları (1 s.), Bölüm I Hazırlık ve düzen (4 s.), Çalışma gündemi (7 s.), Bölüm II Birinci derecede açılışı (6 s.), Bölüm III Locanın I. Derecede kapanışı (4 s.), Tekris/Eriştirme (21 s.), Çırak tablosu (2 s.). II. Derece Açılışı (s. 1-4), I. Dereceden II. Dereceye kısa geçme açılışı (s. 5-6), II. Dereceden I. Dereceye kısa inme açılışı (s. 7), II. Derecenin kapanışı (s. 8-10), Geçiş töreni (s. 11-24), Derecenin tablosu (2 s.). III. Derece Açılışı (s. 1-5), II. Dereceden III. Dereceye kısa geçme açılışı (s. 6-7), III. Dereceden II.

Dereceye kısa inme açılışı (s. 8), III. Derecenin kapanışı (s. 9-12), Yükseltme töreni (s. 1-19), Derecenin tablosu (2 s.).

6. Bizansia, Bizansiya, Bizanzio, Bizansio Rizorta [hatta Bizortal; Macedonia, Masedonia, Makedonya Rizorta (Haydar Rifat, *age*, s. 226, 227, 230; Atilhan, *Türk Oğlu...*, s. 121, 135, *Farmasonlar...*, s. 105, *Farmasonluk*, İstanbul 1964, s. 73; Yılanoğlu İsmail Hakkı, *Üç Büyük Tehlike*, İstanbul 1968, s. 45; not 4'teki yayın, s. 19, 51, 55; merhum Seyfeddin Özege Kataloğu'nda "Bizansiyon-Rizona" başlığından (s. 166) T harfine göndermeyle "Tekris Viktor J. Kohen L. Morkides matb. 1918 24 s. neşreden Bizansiya Rizvrna Mah.·. Muh.·.i" şeklinde yer almıştır (s. 1789).
7. Kayzer'in II. Abdülhamid'i ziyaretinde hamama gittiği bir sırada sünnetli olduğu müşahedesi söylentisini hatırladık. Bu söylenti -yazıldı da galiba- ya Almanya'nın Doğu politikasında kullanacağı bir propaganda malzemesi ya da Osmanlı'nın Almanya'yla flörtünün bir gerekçesi olarak yayılmış olsa gerek.
8. Mısır'la yüz göz olmanın mükâfatı zâhir, antikçağ filozoflarının sünnet edildiğini konferanstan öğrendik. Bu ülkeye ayak basan. Ebulhevl'in ağına düşüyor galiba; bir söylentiye göre Abdülaziz ve şehzadeler (V. Murad, II. Abdülhamid) Mısır seyahatinde mason olmuşlar ve Mısır Locası'na yazılmışlar (*Tarih Dünyası*, 1 Şubat 1965, s. 301).

BİZANSİYO RİZORNA MAH.·. MUH.·.İ

TEKRİS

3 Haziran 1917 tarihinde Viktor J. Kohen Bir.·.
tarafından verilen konferans

Dersaadet
L. Morkides Matbaası'nda tab olunmuştur
1918

Az.·. Bi.·.ler

Şerhine tevessül ettiğim mevzu, kendisinden bahsedilmesi pek nazik bir meseledir. Filhakika mahiyeti itibarıyle nâ-kabil-i tarif olan bir şeyi tarif veya izah eylemek icab ediyor. Bundan anlaşılır ki size yeni bir şey öğretecek değilim, belki tetkik ve tetebbuunuza bazı cihetler arz edeceğim.

Ahkâm-ı kat'ıye te'yidatı tarikına müracaat etmeyeceğim: çünkü evelemirde her türlü akide-i kat'ıye ister dinî, ister felsefî olsun Ma.·.luğun ruh ve temayülatına esas itibarıyla muhalifdir; saniyen bu tarıki ihtiyar etmemekliğime, haddizatında pek derin ve pek müşkilül-ihata bir mevzuun hududunu tayin için henüz pek genç, pek tecrübesiz ve pek az salahiyatdar olmaklığım gibi basit bir sebeb inzımam ediyor.

Eğer tekris usül ve muamelatını tetkik edecek olursak bunlarda birbirinden farklı iki şube bulunduğunu görürüz: biri *[3]* tamamen amelî, diğeri de bilhassa nazarîdir. Birincinin gayesi: insanları, ihtiyacat-ı tabiiye ve maddiyelerini tatmin suretiyle, bahtiyar edecek vesaiti taharrîdir; ikincisi derin bir bir ilimdir ki kanun-ı maneviye ve kainatın S.·. E'.·. tesmiye ettiğimiz üss-i nâzım ile münasebatına dair taharriyat-ı maneviye ve mücerrede ile iştigal eder. Bu ise, tabiatın serair-i mektumesini ve bütün mevcudatı bu kadar şayan-ı hayret bir tevazün dahilinde tutan kavanin-i ahengin menşeini öğrenmek hususunda, insaniyeti rahat bırakmayan, nâ-kâbil-i teskin arzudan doğmuştur.

Mesaî-i adiyemizde, az çok bir muvaffakıyetle, gaye-i ihtiyaciye ile iştigal ediyoruz. Maahaza gaye-i felsefiye de, daha ziyade değilse bile, o derece mühimdir.

Ma.·.luk talim ve telkininin üç türlü mefhumu vardır: mefhum-ı lafzî, mefhum-ı mecazî ve mefhum-ı batınî veya meknun. Hakiki mahrem Ma.·.luğun batını telkınatına vâkıf ve vâsıl olandır. O halde buna nasıl muvaffak olmalı?

Bu yolu kat etmiş olan bir kimsenin yapabileceği gibi size sarih talimat verebilecek bir mevkide değilim, fakat herhalde *[4]* tetebbuatımın mahsulünü size takdim ve bazı mümtaz Bi.·.lerin, sırası gelince diğer Bi.·.lere tefhim olunmak tavsiyesiyle, bana tevdi etmiş oldukları vesâyayı -aynı tarzda- size tebliğ edebilirim. Binaenaleyh efkârınıza mutabık bulacağınız cihetleri temsil etmek ve kısm-ı mütebakisini de kendi hesabınıza keşf ve izah eylemek size ait bir keyfiyet olacaktır. Size bu arzuyu ilkaya muvaffak olursam istihdaf etmekte bulunduğum gayeye vasıl olmuş olacağım.

Tekris-i Ma.·.luğu anlamak için her şeyden evvel ve mutlaka Hindistan, İran, Mısır ve Yunanistan edyan-ı kadimesiyle aynı zamanda büyük edyan-ı hazıranın felsefesini ta'mik etmek lâzım gelir.

Ezmine-i kadime edyanının kâffesi cem'iyyat-ı hafiye suretinde teşkil edilmiştir. Rahipler, avama ancak, ekseriya kaba rumuzat ile temsil edilen, adi bir mezhep telkin ederken esrar-ı ilm ve vukufu yalnız mahrem olanlara münhasır tutarlardı. Hatta mesned-i ruhanide, yani mahrem olanların arasında bile her gün yaptıkları merasim-i âyin ve kullandıkları cümel ve tabiratın medlul-i batınisine vâkıf olmayanlar vardı.*[5]*

Mısır mahremleri münhasıran bir tek kitle teşkil ediyorlardı ve isimleri Osiris Mabedi'nde merküz bir sütun üzerinde ve miftahına ancak kendilerinin malik bulundukları bir lisanda menkûş bulunuyordu. Azası, ihtiyat ve itina-yı mahsusla ve uzun ve meşakkatli tecrübelerden sonra tefrik ve intihab olunan bu vasi cemiyetin Mısır'da nüfuz ve kudreti bir derecedeydi ki mesned-i ruhani hükümdarlığı taht-ı intizama aldı ve hükümdarlara infaz-ı meram ederek, müstebidleri tard eyleyerek ve daima milleti kullanarak en fena devirlerde bile nüfuz-ı hâkimiyetinden sâkıt olmadı.

Dersane-i tekris, suret-i teşekkülü itibariyle, başka yerde cari olamayan ulûm ve malumat-ı mevcude-i beşeri alelumum câmi' bulunmaktaydı.

Mısırlıların edyanı esrarla doluydu. Bu edyanın nescini bir sürü tesavir, temasil ve eşkâl vücuda getirmekteydi. Nazar-ı belaheti bu tesavire, bu temasil ve rumuzata saplananlar ondan öte hiçbir şey göremezler ve filvaki cehalet içinde püyan

olurlardı. Fakat bu cehaletleri kasdiydi. Bundan çıkmak ister istemez bir sözleri kâfiydi. Onlara bütün merakiz-i *[6]* mahremiyet küşad edilirdi ve iktiza eden sebat ve fazilete malik oldukları takdirde en ulvî keşfiyata varıncaya kadar vukuftan vukufa, tecelliden tecelliye doğru yürümelerine hiçbir şey mani olamazdı! Liyakati olanlar için esrarın gizli hiçbir tarafı kalmazdı. Lakin mürid meslek-i batınînin eve-i âlâsına, ancak bütün küçük meratibi tayy ettikten, her mertebeye ait ve has olan bütün ilm ve vukufu bitteâkub tamamıyle ihata eyledikten sonra kendisinin en yüksek noktaya vasıl olacak bir liyakatta olduğunu gösterdikten sonra nail olurdu.

Rahibler esrarlarını ancak bil-imtihan, bittecrübe fazilet ve kiyaset-i istisnaiyeleri tezahür eden müridlere açarlardı.

Mısır'da "esrar-ı kebire" ve "esrar-ı sagire" vardı. Esrar-ı sagire âyini her iki, esrar-ı kebireninki de yalnız beş senede bir icra olunurdu. Birincileri İsis'e, ikincileri de Osiris'e mahsusdu.

Lakin bütün müridler, ilk dereceden tutunuz da en yüksek dereceye varıncaya kadar hepsi bir sırrı saklamaya mecburdu ki bu, mütecasirin hayatına mal olmaksızın, hiçbir zaman fâş edilmemişti. *[7]*

Namzedin ilk ifasına mecbur bulunduğu şart hitandı. Bu ameliyat Mısırlılarda mutlaka elzemdi; zira rahibler hitanı icra edilmiş olanlardan başka hiç kimsenin mabede takarrübüne müsaade etmezlerdi. Binaenaleyh ilk şartı bu muamele-i nezafet olan esrara vakıf edilmiş olan Pithagoras, Tales, Eudoksos, Solon, Platon ve Herodotos da bu ameliyatı yaptırmaya mecbur kaldılar.

Bunu müteakib namzede talebini tahriren yaptırırlar ve kendisine tecrübeleri göstermek için mahremlerden birini terfik ederlerdi. Bu tecrübeler, bizim Ma.·.luk tekrisinde olduğu gibi, dört taneydi; "toprak", "hava", "ateş", "su". Tafsilatını tarifle tatvil-i kelam etmeyeceğim. Tecrübelerin müthiş olduğunu hepimiz biliriz. Fakat namzede evvelden haber verilmişti; Ehramın gizli yollarından geçen namzed bu yolların duvarlarında, hemen her adım başında şu mealde bir kitabeye tesadüf ederdi: Bu yolu yalnız ve arkasına bakmaksızın kim katedebilirse "ateş", "su", "hava" ile tatbik olunacak ve eğer mevt ile havf ve dehşete galip gelebilirse "toprak"ın sinesinden çıkacak, ziyayı tekrar görecek *[8]* ve ruhunu büyük ilahe İsis'in esrarına telakkiye ihzar etmek hakkına malik bulunacaktır.

Bütün muharrir ve müellifler, Ma.·. olsun olmasın, esrarın izahında ihtiyat göstermişlerdir: çünkü birtakımı sükûta mecburdu, birtakımı da Ma.·.luğun bu kısmıyla iştigal etmemişti. Esasen tekris edilene de yalnız birtakım menakıb-ı remziye gösterilirdi. Rahibler kendilerine derlerdi ki: "Biz seni üstad yapamayız, kendiliğinden olmalısın. Bâtınımızda isitilen sadadan ibaret olan ruh-ı umuminin doğrudan doğruya tecelliyatı olmadıkça hiç kimse vusul ve mahremiyetini istikmal edemez."

İşte görüyoruz ki sırr-ı mahremiyet, Ma.·.lukta olduğu gibi, en kesif setreyle mestur bulunuyordu. Esas itibariyle her iki usul-i telkin ve talimde hiçbir fark bulunduğunu zannetmem. Alexandr Lunvar bu hususta diyor ki: "Ezmine-i kadime esrarını tetkikte terakki ettikçe insanda, Ma.·.luğun mükemmel bir taklidi olduğuna daha ziyade kanaat hasıl oluyor. Mabedlerin içinde cereyan eden ahval, zamanımızda Ma.·.ların localarında icra olunan merasimin tamamıyle aynıdır. Üst.·. muhter.·. gibi, altın ve fildişinden *[9]* mamul bir taht üzerinde oturan, hükümdarâna mahsus kabâ-yı erguvaniyi lâbis bulunan ve göz kamaştırıcı bir ziya ile muhat olan kâhin de şaşadar ziya bir ilahın timsali idi."

Darülfünunlarda tedris olunan ulum, havassa taalluk eden şeyden başkasını nazarıtibara almaz. Eşyanın yalnız cihet-i hariciyesini tetkik eder ve sırf zihnî ve aklî mahiyeti bulunan mübadiyi red eyler. Harice, zahire, cism-i mer'iye taalluk eden bu ilm hâricilere mahsus bir şeydir. Hiç kimse bunu hakir görmeyi hatırına getirmez, lakin bunun vaktiyle ilm-i mukaddes denilen yani batınî, gayr-ı mer'î, veya dahili olan ilmi ihmal ettirmemesi icabeder. Bu iki türlü ilmin mahiyetlerindeki farkı bir misal sarih bir surette izah edecektir.

Tabedilmiş bir kitap farzedelim ve bir alimden kendisine has usullerle bunu tetkik etmesini rica eyleyelim. Bu kitabı havass-ı fizikiyeyi haiz bir madde olarak nazarıtibara alacak ve bu havassı şayanıhayret bir kat'iyetle tayin ve tarif edecektir. Cildin ebadını milimetrenin onda biri derecesine kadar mesaha edebilecektir. Sıkletini miligramın en ufak taksimatına varıncaya kadar gösterecektir.*[10]* Metindeki harfleri tadad edecektir. Hangi tertib ve tevzi kavaidine tabi olduklarını bildirecektir. Bundan maada ilim bize kâğıtla matbaa mürekkebinin netice-i tahlilini verecektir. İlmin bu noktainazardan olan taharriyatı son hadde kadar muşikafâne olacaktır.

Lakin bütün bu malumat sizi ancak derece-i taliyede alakadar eder ve sizin için en esaslı şey müellifin bu eserde izah etmek istediği fikri anlamaktır. Mamafih sıhhat ve kat'iyeti haiz alât ve vesait-i maddiyeyi kullanan zatı bu hususda isticvab eylemekten tevakki ediniz. Çünkü bu takdirde size bir dereceye kadar mağrurane ve hodbinane vereceği cevab kendisinin vekayi ve hadisat-ı müsbite sahası dahilinde kalmak mecburiyetinde bulunduğu ve mâfevkittabiatın tesadüfi hususatına tatbika kalkışmak suretiyle ilmin haysiyetini lekedar etmek kendisine memnu olduğu tarzında bulunacaktır.

Bu cevab tab'ı beşerdeki merakı tatmin edecek mahiyette aska olmadığından haricilerdeki malumatın noksan olduğunu istidlal etmek lazım gelir. Sırası doğrudur ki bazı kimseler bu cehalet-i âlimâne içinde kalmaktan hoşlanırlar. Onlar mabedin cebhesi önünde *[11]* tevakkuf etmekte ısrar ve eşyanın manzara-i hariciyesiyle iktifa ederler. Halbuki mahall-i mukaddesin dahiline girmedikçe eşyanın

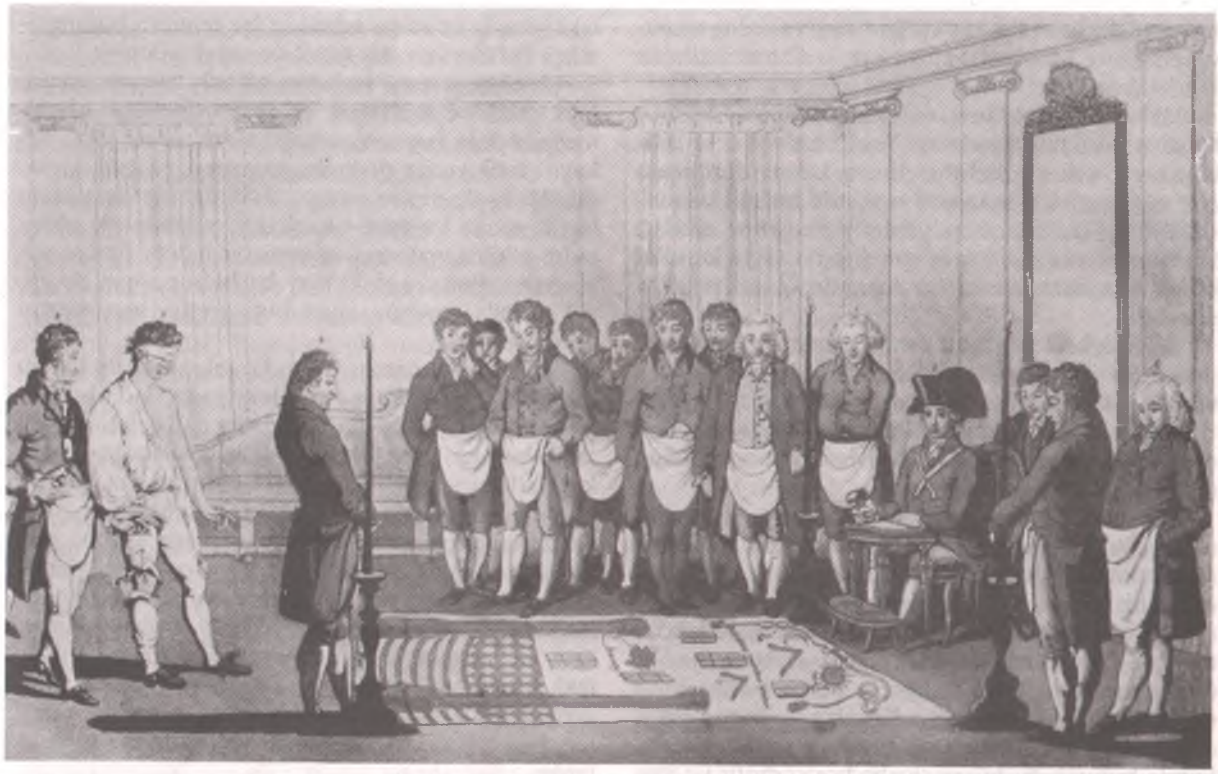

Bir İngiliz gravüründe (1809) tekris töreni.

madde ve mahiyet-i asliyesi onlar için meçhul kalacaktır.

Birçok kimseler rumuzla merasimin ancak bir an'ane olarak idame edildiğini iddia eylemişlerdir. Halbuki zamanımızda münhasıran kadim oldukları için nâ-kabil-i fehm âdât ve muameleta tebaiyet kabul edilir şeylerden değildir.

Bazıları derler ki Ma.·.luk gizli bir cemiyet değil, esrarı bulunan bir cemiyettir. Diğerleri de derler ki Ma.·.luğun birbirini tanımak için olan vesaitten başka esrarı yoktur, nihayet hakikate daha ziyade tekarrüb eden başkaları da demişlerdir ki Ma.·.luk, gayesi, müteveffik bir felsefe, yahud isterseniz müntehab bir din taharrisinden ibaret bir müessesedir ve bu felsefe veya dinin teşkiline doğru, rumuz ve merasimiyle, mahremlerini sevk ve irşad eder.

Ragon bize diyor ki: "Bi.·.lerden, hatta en büyük alaim-i meratibe vasıl olan Bi.·.lerden birçoğu için Ma.·.luğun yegâne esrarı işaret, lems ve kelimelerden ibarettir. Biz başka esrarın da mevcudiyetinde ısrar ederiz."*[12]*

Bi.·.lerim! Tekrisimiz gecesinde remzî tecrübeler geçirdik. Bunlar namzed üzerinde tesirat husule getirmeye ve nazarı dikkatini celbetmeye matufdur. Filhakika tekris bir insanın hayatında bir hadise-i adiye değildir. Bir insanın tevessül edebileceği en ciddi, netayıcı itibariyle en mühim bir teşebbüstür; ulûm-ı mektumeyi tetebbu etmiş olanlar sebebini anlayacaklardır.

Hariciler meyanında bulunduğumuz esnada Ma.·.ların kemal-i itinayla gizledikleri ve bunu tekris sırasında en büyük ihtiyatlarla keşf ve tevdi ettikleri büyük bir sırrından bahsedildiğini işitmiştik. Kabulümüzden sonra hariçteki itikadâtımızı ve bu meşhur sırrı hatırımıza getirdikçe tebessüm ediyoruz. Fakat Ma.·.luğun esrara malik bulunduğunu gördük. Eski bir akaid-i Ma.·.ye kitabında şu sual vardır: "Bana Ma.·.luğun sırrını tevdi edebilir misiniz?" Verilen cevabta deniliyor ki: "Ma.·.luğun sırrı haddizatındaki mahiyeti itibariyle nâ-kabil-i ifşâdır; zira ona vâkıf olan Ma.·. onu ancak bizzat keşfedebilmiştir. Onu localara devam ederek, müşahede, mukayese ve muhakeme eyleyerek keşfeylemiştir. Bu neticeye bir kere vasıl olunca şüphesiz bu *[13]* sırrı saklayacak ve en ziyade itimad ettiği Bi.·.lerine bile tevdi etmeyecektir. Zira bizzat keşfe muktedir olamayan sır kendisine şifahen tevdi edildiği takdirde de bundan istifade yolunu bulamayacaktır."

Mısr-ı kadim kâhini tekrisde mütehis tecrübelerden çıktıktan sonra yeni mahrem olana şu sözleri söylerdi: "Oğlum rumuzla setrolunmuş olan hakikati keşf için burada bulunuyorsunuz. Biliniz ki hakikat ancak mahrem-i kâmil ve hâkim olanlara keşf olur. Hakikati hiçbir kâğıt üzerinde bulmayacaksınız ve size hiç kimse tebliğ etmeyecektir. Herhalde eğer liyakatiniz varsa, ancak mesainizde ve sırf şahsi bir gayretkerle hakikate vasıl olabileceksiniz."

"Hakikat ancak mahrem-i kâmil ve hâkim olanlara keşf olur." Eski kâhin bu sözlerle mekteblerde, yahud darülfünunlarda taallüm ve istihsal olunan

hikmeti değil, belki Ma∴luğun fikr ve ruhu tesmiye ettiğimiz hikmet-i mahsusayı, o halet-i istihzarı kasdediyordu.

Malumat-ı mektume ne nutuklarla, ne de muharrerat ile tebliğ olunmaz. Yalnız tasavvur ve mülahazayla elde edilebilir: İnsan kendi derununa *[14]* nüfuz etmelidir ki onu nefsinde bulsun ve nefsinden hariçte arayanlar yanlış yola gitmiş olurlar. Sokrates'in Gnosi Siefton'unu [İrfan-ı Nefs/kendini bilme; Gnothiseauton] bu manada olarak telakki etmelidir.

Şeklî tekris telkinatı, yani merasim hakikatte şahsın mesai-i zatiyesi neticesinde hakiki malumat-ı tekrisiyeyi kabule ihzarından başka bir şey değildir ve olamaz... Başka hiçbir kimse -velev bütün manasıyla bir üstad olsa bile- bu vazifeyi onun yerine ifa edemez.

Tekrisimiz gecesi mülahazat odasında toprak tecrübesini geçirdik. Orada bizden bütün madenlerimizi aldılar. Talimatımızda deniliyor ki maâdin-i muğfel bir şaşaayla parlayan şeylere alamettir. Fikir tecrübesiz olduğu zaman umumiyetle kabul edilmiş olan yanlış telakkilere kolayca aldanır. Bunları terk etmelidir. Tabir-i diğerle insan bütün ilm-i ma'hudundan, bütün ictihadâtından ve bütün itikadât-ı bâtılasından tecerrüde davet edilmektedir. İçinde bulunduğu hücre siyaha boyanmıştır ve masa üzerinde insan kemikleri bulunur. Bunlar cenaze alâimidir. Filhakika insan o akşam hayat-ı hariciye*[15]*ye karşı vefat edecek, tekrisle bahşedilen yeni hayata doğacaktır!

Tekristen sonra yeni kabul edilen henüz doğan çocuğun masumiyetini temsil eder; zira hariçteki bütün müktesebatını, bütün kanaatlerini terk etmiş olduğu için o andan itibaren mebadi-i tekrisiyeye tevfikan bir vukuf peyda etmek kendi elindedir.

Binaenaleyh hakikate, yahud Ma∴luk esrarına vukuf için ilk hatv Ma∴luk fikr ve ruhudur.

Tekris matlub olan bütün ciddiyetiyle, en mükemmel ve en iyi tertib olunmuş şerait ve eşkal-i meslekiyeyle vukubulmuş olsa bile yeni gelene birtakım yeni hukuk-ı vezaif vermekten ve Ma∴ namına layık olanlarca "Ma∴luk fikr ve ruhu" diye tarif olunan zihniyet-i mahsusayı iktisab için takibi lâzım gelen yolu göstermekten başka bir şey yapmaz.

Demek ki Ma∴luk fikr ve ruhu Ma∴luğa duhulle ilkâ ve tebliğ edilmez, istihsal olunur, hem de yavaş yavaş istihsal olunur ve localara devam ve iyi Ma∴larla temas, Ma∴luk rumuzu ciddi ve sebatkâr surette tetkik ve tatbik, hakiki Ma∴u gayr-ı *[16]* mahsus bir surette teşkil eden mübtedi, refik ve üstad derecelerinden sırasıyla mürur suretiyle inkişaf ve tavazzuh eder, Ma∴luk ruh ve fikrini taşıyarak doğmak suret-i kat'iyede gayr-ı mümkündür. Bi∴lerden bazılarının Ma∴luğun medlûlünü, ifa etmesi icabeden rolü, icra etmesi lâzım gelen nüfuzu diğerlerinden daha çabuk anlamaları mümkündür; zira bu hususta istidad-ı mahsusları vardır; fakat Ma∴ların en büyük ekresiyeti Ma∴luğun telakkıyatıyla uzun ve sebatkâr bir temasta bulunmadıkça bu fikr ve ruhu idrak ve tatbik edemez.

Ma∴luk icraatı, Mah∴in sık sık ziyareti, mesainin tetkik ve mütalaası, rumuzun tetebbuu, darülmesailerdeki hayatın meşagil-i mu'tadesi gibi, vekayi-i tarihiyenin dikkatle muayene ve ta'miki sadık Ma∴ üzerinde icra-yı tesiratlar ve kendisine hayat, mesai ve gaye-i mevcudiyet hakkında alelumum efkâr-ı mahsusa ve yeni bir halet-i fikriye telkin eder. Bütün hakiki Ma∴lar bunun, hem de gayet mucib-i memnuniyet bir surette, tecrübesini görmüşlerdir.

Hakikatin taharrisi yolunda atılacak ikinci adım rumuzâtın ve ahkâm-ı meslekiyenin, a'dâd-ı mukaddesedeki tetâbukun ve mecazî eşkâlin *[17]* amik bir tarzda tetebbuudur. Bu hususta Ma∴ların kullandıkları selamı şüphesiz hatırlarsınız. Derler ki: "Sizi malumunuz olan a'dâd ile selamlarım." Fakat zannetmeyiniz ki talimatnamelerde verilen malumat size miftahı verecektir. Evvelce gördüğümüz gibi hakayık hiçbir zaman ifşa olunamayacağı cihetle hiçbir talimatnamenin, hiçbir ilmihalin rumuzata ait tefsiratı hakiki ve tam bir surette tarif ve izah etmesi mümkün değildir. Bunlar ancak yolu gösterebilirler ve ekseriya sathi nazar olanların münasebetsiz merakını şaşırtmak maksadıyla yapılmışlardır.

Albert Peack Ma∴luğun esasat-ı ahlâkiye ve itikadiyesi, unvanlı eser-i mühimminde açıktan açığa diyor ki: "Ma∴luk esrarını saklar ve evvelden zihinlerinde takarrur etmiş fikr-i mahsusları bulunan Ma∴ları kasden muğfel bir yola sevkeder."

Rumuzdan biri namütenahi nıkat-ı nazardan telakki ve tetkik olunabilirler ve her mütefekkir bunda kendi kanaatlerinin mantığına muvafık bir mana keşfetmek salahiyetini haizdir.

Filhakika rumuz mefkuremizde nâim bir halde bulunan efkârı ikaza mahsustur. Onlar fikri telkin tarikiyle tenbih eder ve bu *[18]* suretle zihnimizin i'mâkında mündemic hakâyıkı keşfettirir.

Rumuzun manidar bir surette tecelli etmesi için tabii inkişafına hizmet eylemesi iktiza eden efkâr tohumlarının bizde mevcudiyeti elzemdir, yoksa fikir boş, âtıl veya akim olursa hiçbir inkişaf hususûne imkân yoktur.

Bundan anlaşılır ki rumuz rasgelene hitap etmez. Bilhassa muhakemâtını ancak akayid ve desatir-i fenniyenin salabetine istinad ettirmeye alışmış olan maddiyyunu yanlış yola sevkeder. Vakıa bu desatirin faide-i ameliyesi inkâr edilemez. Bunlar bütün ulûm-ı hazıramızın binasını taş taş üstüne yığarak rekz ve bina etmeye hizmet eylemiştir. Asrımızın şan ve şerefini teşkil eden bütün şayanıhayret ihtiraâtını, hikmet-i tecerrübiyeyle olan bütün müşahedat ve malumatı onlara medyunuz. Felsefe noktainazarından bu desatir ancak incimad etmiş, sun'i bir surette tahdid edilmiş, tevekkufa, adem-i harekete mahkûm edilmiş bir fikre tekabül edebilir ki bu rumuzda in'ıkas eden canlı, bîhudud, mürekkeb ve müteharrik fikre kıyasen ölü gibi görünür.

Şüphesiz rumuz, hakayık-ı fenniye tabir ettiğimiz şeyleri izah *[19]* için yapılmamıştır. Mahiyetleri icabı hükm-i kâhin gibi elastikiyeti haiz, mübhem ve meşkuk kalmaları lâzımdır; zira başlıca rolleri, fikri tamamıyle serbest bırakarak, esrarı ima etmektedir.

Bu noktainazardan rumuzla akide arasında uçurum vardır. Bir yeni müstebidane bir kat'iyet-i itikad fikrine hadim olur; kiliselerin, mektep ve mezheplerin fehm ve idrak ettikleri gibi mutlak ve inhina kabul etmez bir nizam-ı fikr ve zihin aletidir. Bilakis rumuz, istibdadkârane itikadâtın zararına olarak istiklali teshil eder. Binaenaleyh, umumi manasıyla bütün tekrislerde rumuzun istimal edilmiş olması şayamhayret değildir; zira yalnız bunun sayesinde kelimat ve desatirin esaretinden kurtulmak, serbestçe düşünmek için azad olmak kabildir. Esasen esrara nüfuz etmek, yani zalâm-ı mechuliyetle mestur hakayıka vâkıf olmak için bunları kullanmaktan başka çare yoktur. Çünkü bu hakayık, rumuzun lisan-ı mecazisinden başka bir tarzda ifade edilmek istenilince, müfrit ve müthiş hatalara inkılâp eder. Mahrem-i esrar olanlara tahmil edilen vazife-i sükûtun muhikk olduğu bununla meydana çıkar.

Şunu dikkatle kaydetmenizi rica ederim ki talimatnamelerden birinde *[20]* şunlar deniliyor: "Ma∴luk rumuzu bir derece-i âliye terkib-i felsefisinin şekl-i mahsüsüdür." Başka tabirle "mafevkittabîa bir felsefenin şekl-i mahsüsüdür." Bunlar öyle esrardandır ki fikr-i beşer onları itinayla hazırlanmadıkça derk edemez." Esrarın fehm ve idraki için iktiza eden istihzar ise, üç esas derecede yapılan tecrübelerle Ma∴luk tekrisinde sahne-i tatbike vaz' olunmuştur.

Hîn-i tekriste yapılan tecrübeler, yeni intisab edenin, hafızasında nâ-kabil-i zeval bir surette menkuş kalmalıdır; muhayyilesiyle hissiyatı ve kuvve-i muhakemesi üzerinde tesir icra etmek lüzumu da bundan ileri gelmektedir.

Ma∴luğun esrarına vukuf ve vusul için atılacak üçüncü ve son hatve fünun-ı mektume tetebbuatıdır. Bundan sonra şahsi mesai ve, sırf batını olan, ikinci tekris gelir.

Bazı efkâr-ı maddiye ve kat'iye ashabı, biraz evvel mevzubahs ettiğim âlem ile aynı muhakemata istinad ederek fünun-ı mektumeyi tetkik ve tetebbudan imtina eyleyeceklerdir. Fakat Bi∴lerim, bize en kaba görünen mesalik-i felsefiyyeyi bile ciddi bir tetkik yapmayınca red *[21]* etmekten tevakki eylemeliyiz. Esasen, fikrime göre, hiçbir kimse bir ilmin muhitindeki malumatı kemal-i ciddiyetle ta'mik etmedikçe onu kaba vasfıyla tavsif hakkına malik değildir. Gizli talimatname bize diyor ki: "Hakikat her yerde hazırdır; ancak tarz-ı ifadeyle sektedar olur. Ona bir şekl iksa edilir edilmez, ulvi çıplaklığı mestur kalır ve ihtilafât-ı efkâr zuhur eder. Bunun üzerine mahrem olan zata alamet-i hariciyesini ref' ve tenzil etmek düşer. Düsturlar, nazariyeler, usûller arasında mütefekkir nüfuz-ı nazarını istimalle fikr-i ibtidaiyi fark ve temyiz etmelidir ki o zaman bu fikir önünde bir yığın hatalar içinde gömülmüş kalmış şa'şaa-bâr bir hakikat olarak tezahür edecektir."

Cidden o nama layık Ma∴lukta, yani Ma∴luğun muhit-i mahremiyetinde sırf şahsi olan bir vasıta-i tahkik vardır ki yerine başka hiçbir şey kaim olamaz. Bu derece-i tenevvüre vasıl olunca yol üzerinde müntesibi tecrübeye, üstadlığa doğru götürecek tecrübeli eller bulunur. Terk-i... nefsimizi tekamül-i kainat gaye-i yegânesi uğrunda tamamen ve kat'iyen feda etmek suretiyle aynen ve peşin olarak tesviye olunur.*[22]*

Ma∴luk esrarına nüfuz için vukubulacak mesaimizde cemiyet hâtır ve sükut olmadıkça hiçbir şey istihsal edilemeyeceğini derhatır etmeliyiz. İctimaî Ma∴luk mevzubahs olduğu zaman ketumiyet bir tedbir-i ihtiyati ise Ma∴luğun mahrem cihetine gelince muvaffakıyetin yegane şart-ı lâ-yünfekini teşkil eder.

Salik-i cedide her türlü telkinat yapılması memnu'dur. Yanlış anlaşılan hakikatten daha fena hata olmaz. Meramını suiifham ederek söz söylemek aynı zamanda hem muzır, hem tehlikedir; denilmiştir. Binaenaleyh bizi dinleyenlerin derece-i töhmetine göre idare-i kelam etmeliyiz. Gayet cür'etkârane fikirler dermeyan ederek muhatabını hayrete düşürmek istemek haddizatında Ma∴luğa muhaliftir. Muhteriz efkârı ürkütmekten ne fayda hasıl olur? Zekâlar ziyayı kabul edebilmek için istihzara muhtaçtır; pek nâgihani bir ışık gözleri kamaştırır ve tenvir etmez. Binaenaleyh halisane kanaatlere çarpmamak için dikkatli olalım. Kendi tarz-ı telakkimizi gururla ileriye sürmeyerek hayırhahâne dinleyelim. Biz kendimiz için bir kanaat hasıl etmek mecburiyetindeyiz ve bu maksatla en mütenakız davaların müdafilerini dinlemek mucib-i menfaatimizdir. Hiç*[23]* bir tarafgirâneye tabi olmaksızın hüküm vermeyi öğrenelim; ancak bu suretledir ki kelimenin mana-yı hakikisiyle, müstakil mütefekkirler, yahut hür mütefekkirler olacağız.

Az∴ Bi∴lerim, Ma∴luk fikir ve ruhunu iktisab, rumuzatı ve fünun-ı mektumeyi tetkik ve tetebbu ve edyan-ı kadimeyi ciddi surette tahlil suretiyle kendimiz için müntehab ve mütemayiz bir din teşkiline muvaffak olacağız; bu da bütün edyanın bir terkibi olacaktır. Zira muhtelif ilahlar ve onların remzi mümessilleri hep S∴ Ea∴ K∴ remzi olan müselles-i ziyadarın temsil ettiği yegane hakikatin evsafından ibarettir. Bu terkibde, bu müntehab ve muhtelit dinde, edyan-ı kadimenin hararet-i mâfevkittabîasıyla asrımız filozoflarının "kuvvet ve madde" sahnesi gibi, en mütenakız mesalik, zamanla telif edilebileceklerdir.

Wirt diyor ki, "İşte o zaman Ma∴ların sahib-i vukuf, hakiki mahrem, tabirin bütün kuvvetiyle hür mütefekkirler olacakları zaman onların kuvvetleri ne olacaktır? Onlar, hayatta gayriihtiyari olarak hareket etmekle beraber o kadar şeyler yaptılar ki kendilerinden gulâne işler, ahvalin safhasını tahvil ve insanların müşterek selametini temin edecek tebeddülat beklenebilir."*[24]*

MÜHENDİSHANE VE ÜSKÜDAR MATBAALARINDA BASILAN KİTAPLARIN LİSTESİ VE BİR KATALOG

KEMAL BEYDİLLİ

Yapı ve Kredi Bankası'nın kültür hizmetlerinden olarak, uzun tehirlerden sonra nihayet Sermet Çifter Kütüphanesi'nde açılabilen ve Kütüphane sorumlusu Fatma Türe ve mesai arkadaşlarının titiz çalışmalarıyla, 6 Haziran ve 2 Ağustos tarihleri arasında ziyaretçilere sunulan, "Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar" unvanlı sergi, kitapseverler tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Bu sergi ile ilgili katalog Turgut Kut tarafından hazırlanmış bulunmaktadır (11+134 s., İstanbul 1996). Yapı Kredi Bankası'nın tüm yayınlarında gözlenen pahalı baskı, âlâ kâğıt, renkli resim bu güzel katalog ile bir kere daha gözler önüne serilmiştir. Yapı ve Kredi Bankası'nı ilim ve kültür hayatımıza yapmakta olduğu maddi ve manevi katkılardan ötürü kutlarım. Ancak bu kadar iyi niyet ve büyük imkânlarla donatılmış olarak yola çıkılması temin edilmiş olmasına rağmen, meydana getirilen katalog için aynı şeyi söylemek ve Turgut Kut'u kutlamak aşağıdaki gerekçelerden ötürü mümkün değildir. Hazırlanan katalog önce ilme saygısızdır. Büyük bir bilgi zafiyeti içindedir. Son derece baştan savma ve özensizdir. Sayısız hata ve yanlışlıklarla doludur. İlk defa tarafımızdan ortaya konulan pekçok yeni ve önemli bilgilerin intihal edilmiş olması ise, ayrı bir vehamet noktasıdır. Yapı ve Kredi Bankası'nın bu evsaftaki bir yayınla istismar edilmiş ve tanınan olanaklarının bu derece kötüye kullanılmış olması ise banka adına ayrı bir üzücü nokta olmalıdır.

Yoğun hatalarından ötürü, kataloğu ilk sahifelerinden itibaren takip etmek en doğrusu olacaktır: Kataloğun 10 sahifelik yazı kısmı (s. 3-12), gevşek satırlarla düzenlenmiş ve hepsi aslında 3-5 daktilo sahifesini ancak doldurabilecek bir rehavet arz etmektedir ki, bu durum, burada intihalen kullanılan malzemenin yoğunluğuyla ters orantılıdır. 3. sahifenin üst köşesinde Cevdet Paşa'dan alınan, "İnsanlığın en büyük buluşu olan baskı sanatı uygarlığın anasıdır" (*Tarih*, I, 68) iktibası, Paşa'nın sözlerine pek sadık değil. Paşa, "en faydalı ve en yüce buluşu" diyor. İktibaslarda keyfi değişiklikler ve eksiltmeler ve anlam saptırmalarından kaçınılmalıdır. Bugünkü ifadeye dönüştürülmesi becerilemiyorsa, Osmanlıcası tercih edilmelidir.

Yine 3. sahifede, "Beşik Baskı (Incunabula) Dönemi" kısmı, "Asıl adı Johannes Genfleish zur Laden zum Gutenberg (1398 ?-1468 ?) olan ünlü baskı ustası, Gutenberg soyadını anasından almıştır" cümlesiyle başlıyor. Sözü geçen meşhur baskı ustası, Alman olduğuna göre ismini bu şekilde yazmak yanlıştır. Johannes (Henne, Henchin) Gensfleisch (veya Gensefleisch), doğru imlâsıdır. "Zur Laden zum Gutenberg" elkabı tartışmalıdır ve genelde Alman ansiklopedileri bile bunu kullanmıyorlar. Buna rağmen, "zur Laden zum Gutenberg" dedikten sonra, bunu anasının soyadı gibi kabul edip, "Gutenberg soyadını anasından almıştır", demek, herhalde büyük yanlıştır.

Yine 3. sahifede, Tevrat'tan yapılan Latince alıntının karşılığı olarak verilen Türkçe tercümeye küçük, ancak ilahiyatçılar için büyük olabilecek bir düzeltme yapılmalıdır. "Matbaayı insanlığa tutulan ışık *dixitque Deus fiat lux et facta est lux* (Tanrı ışık olsun dedi ve ışık oldu. Tekvin, I: 3) olarak yorumlarlar", cümlesinde, "Dixitque" kelimesi "ve dedi" şeklinde tercüme edilmelidir. Dolayısıyla fiil ile birlikte yazılan "ve" (que) tercümeye alınmamış. Oysa, Tekvin'in bütün sureleri, ve..., ve..., formuyla (vâv-ı takibiyye ile) sürüp gitmektedir. Bu durumda doğrusu: "Ve Tanrı ışık olsun dedi ve ışık oldu."

4. sahife: "Arap harfleriyle Türkçe basılmış tek sahifelik metin: Öklides'in *Kitab Tahrîr-Usûl-İ-Öklidis* (Roma, 1594) adlı kitabının arkasındaki III. Murad'ın fermanıdır. Zilhicce 996 (Ekim 1588) tarihli ferman ... adlı iki tüccara Doğu'da gümrüksüz kitap satışı iznidir." 16. sahifede tekrar ele alınan bu kitap ve III. Murad'ın fermanı münasebetiyle belirtileceği üzere, burada sözü edilen, "gümrüksüz kitap satış izni" değildir. Sözü edilen ferman yabancı tüccarlara imparatorluk toprakları içinde serbest ticaret güvencesi sağlamak üzere verilmiştir.

5. sahife: William Seeman'ın Türkçeye çevirdiği İncil-i Mukaddes, belirtildiği gibi Londra değil, Oxford basımlıdır. Bkz. Büyük bir vukuf ile bu konuları kaleme almış bulunan, Yahya Erdem, "Avrupa'da Arap Harfleriyle Basılan Arapça ve Türkçe

Kitaplar, 1514-1700", *Kebîkeç*, II, Ankara 1995, 173-218). Bütün bu kısımların kaynağı resimlerine kadar Erdem olduğu halde, dipnotları ile kaynak gösterilmediğinden, belirtilmemiştir. Ancak hiç olmazsa Kaynaklar kısmında, Erdem'in çalışmasına yer verilmiştir.

5. ve 8. sahifeler arasında Müteferrika Matbaası ve basılan eserler hakkında derleme bilgiler verilmektedir. Burada 17 kalem tutan Müteferrika tab'ları sıralanmış bulunmaktadır. Ayrıca yine bu matbaada basılan 4 adet haritadan bahsedilmektedir.

8. sahifede, Müteferrika sonrası matbaa işleticilerinden söz edilirken, kendisinin halefi Rumeli kadılarından İbrahim Efendi'den, Rumeli Kadısı olarak bahsetmek herhalde yanlıştır. Bilindiği gibi Rumeli Kadısı diye bir şey yoktur.

Yine aynı sahifede Fransız elçilik matbaasında basılan eserler arasında yer alan "*Usûlü'l-ma'arif fî vech-i Tasnîf-i Sefâin*", eserin özgün isim ve imlâsına uygun olarak, *Usûlü'l-ma'arif fî vech-i Tasfîf-i Sefâyin* şeklinde düzeltilmelidir.

Mühendishane ve Üsküdar Matbaası ile ilgili olarak verilen bilgiler (s. 9-11), Mühendishane ile igili son çalışmamızdan alınmış olduğu halde (*Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi, 1776-1826*, Eren Yayınevi, İstanbul 1996), kaynak gösterilmeden kullanılmışlardır ve Kaynaklar kısmında da bu çalışmamıza yer verilmemiştir. İlk defa bizim çalışmamızda ortaya çıkartılan bir dizi yeni bilgilerin bu şekilde kullanılmalarıyla açık bir intihal halinin söz konusu olduğu muhakkaktır. İki sayfalık bu kısımda ise ayrıca pek çok yanlışlıklar göze çarpmaktadır. 9. sahifede yer alan Raşid Efendi'nin elindeki Müteferrika bakiyesi matbaa takımlarının, devlet tarafından 7.500 kuruşa, hem de 27 Şaban 1211 tarihiyle satın alınmasına dair verilen bilgi intihaldir (Asıl kaynak için bkz. *Mühendishâne*, s. 121 ve n. 2).

10. sahife: Fransa'nın Mısır'a saldırması ve harp halinin oluşması üzerine, elçilik binasına girilmesi ve eşya ve malların müsaderesi sırasında, elçilikte bulunan matbaanın da müsadere edilmesi ve Mühendishaneye taşınması ve bu matbaa takımları için 3.095 kuruş değer biçilmesi gibi bilgiler keza intihaldir (Asıl kaynak için bkz. *Mühendishâne*, s. 125-126).

10. sahifenin ikinci paragrafında yer alan isimleri verilen bazı eserler arasında, "*Antoin Fonton'un Tarif de douane (1802)*" adlı kitabını, Mühendishane Matbaası'nın "ilk ürünleri" arasında saymak herhalde yanlıştır. Bu olsa olsa, Mühendishane Matbaası'nda basılan son eser olabilir. Zira o senenin sonunda matbaa Üsküdar'a taşınacaktır.

10. sahife, paragraf 3: "Mühendishane Matbaası yer darlığı yüzünden 1802'de İstanbul'da Kapalıfırın adlı bir semte taşındıysa da..." kaydı açık bir intihaldir. İlk defa çalışmamızda ortaya çıkartılan ve şifahi bilgilendirmemiz ile daha önce bazı ansiklopedilere yazılan matbaa maddelerinde de (*İstanbul Ansiklopedisi* ve *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*) kaynak ifşa edilmeden kullanılan bu bilgi için bkz. *Mühendishâne*, s. 136.

10. sahife, paragraf 3: "Yeni açılan Üsküdar Matbaası genel yayınlara, Mühendishane Matbaası'nda bırakılan bazı takımlar da bu okulun yayınlarına tahsis edildi." Verilen bu bilgi yanlıştır. Mühendishane Matbaası, Hasköy'den bütün alet ve edevatıyla birlikte, önce geçici olarak Kapalıfırın'da bir yere ve akabinde Üsküdar/Harem'deki yeni mekânına nakledilmiş ve bu taşınma neticesinde Hasköy'deki matbaa artık faaliyet göstermemiştir. Boşalan yeri ise Mühendishane'nin deposu olarak kullanılmıştır. Bu yanlış bilginin, malzemesinden istifade ettiği halde kendisinden bahsetmediği ve Kaynaklar kısmında da eserinden söz etmediği, bu sahaların ilk müteşebbislerinden Alpay Kabacalı'nın *Türk Kitap Tarihi* unvanlı eserinden (İstanbul 1989, s. 77) kontrolsüzce alındığı anlaşılıyor. Hasköy'deki matbaanın, bu taşınma ile faaliyetini tamamen durdurduğu ve bütün alet ve edevatıyla Harem'deki yeni mekânında faaliyetine devam ettiği yeterince belgelenmiştir. Bkz. *Mühendishâne*, s. 136 vd.

Aynı sahifenin 4. paragrafında *Cedid Atlas Tercümesi* Mahmud Raif Efendi'nin telifâtı olarak gösterilmekte olması büyük bir yanlıştır. Bu hususa ileride ayrıca tekrar değinilecektir.

Aynı sahifenin son paragrafında, "Levent ve Selimiye kışlaları, Üsküdar Matbaası ve başka yerler büyük hasar gördü (17 Rebiülevvel 1222/25 Mayıs 1807)" denilmektedir. Bu bilginin, keza hangi mîrî kaynaktan çıktığı malum olmakla beraber, büyük yanlışlığı, söz konusu olan hadisenin Mayıs 1807'de değil de 17 Kasım 1808'de gerçekleşmiş olmasında yatmasıdır. Bilindiği gibi, Mayıs 1807, Kabakçı Hadisesi, dolayısıyla III. Selim'in tahtan indirilmesi olayıdır ve Nizam-ı Cedid mekânlarına el uzatılmamıştır. 17 Kasım 1808 tarihli Alemdar Vak'ası sonunda ise, Yeniçeriler bütün bu adı geçen mahalleri tahrip etmişler ve bu arada Matbaa da kısmen yanmış ve tahrip ve yağma edilmiştir. Bkz. *Mühendishâne*, s. 139.

11. sahife: Bu sahifenin ilk yarısı Üsküdar Matbaası'nın İstanbul tarafına taşınması ile ilgili. Üsküdar Matbaası'nın İstanbul tarafına taşınma tarihi şimdiye kadar 1831 olarak bilinmekte olup, bu taşınmanın 1824'te olduğu tarafımızdan tespit edilmiş bir hususdur (Bkz. *Mühendishâne*, s. 144-145). Sözlü bilgilendirmemiz neticesinde, yukarıda adı geçen ansiklopedilerdeki matbaa maddelerinde kullanılan bu bilgi için herhangi bir kaynak ifşası yapılmadığı gibi, katalogda da bu bilginin intihalen kullanılmına devam edilmektedir. Ayrıca, buraya alınan bilgiler, iyi anlaşılmadan ve yanlış aktarıldıkları için sıhhatli değildir. "30 Haziran 1823'te bugünkü İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nin yerinde metruk bir halde bulunan Kaptan İbrahim Paşa Hamamı 20.000 kuruşa satın alındı. Cebehane-i Amire

Nazırı İbrahim Saib Efendi'nin 16 Muharrem 1239 (22 Eylül 1823) tarihli takriri ile matbaanın İstanbul tarafına taşınması teklif edildi. Üsküdar Matbaası 7 Şaban 1239'da (7 nisan 1824) buraya taşındı." Yukarıdaki satırlarda, 30 Haziran 1823 tarihiyle, önce metruk duran hamamın satın alınması, daha sonra da 22 Eylül 1823 tarihi ile Saib Efendi'nin İstanbul tarafına taşınmayı teklif etmesi, intihalen alınan bilgilerin bile sıhhatle verilmediğini ortaya çıkartmaktadır. Zira, taşınma gerekçesi ve teklifi ve İstanbul tarafında hangi mekâna taşınılabileceği, dolayısıyla metruk bir vaziyette durduğu tespit edilen adı geçen hamamın 20 bin kuruşa satın alınarak, içine yerleşilebileceği, hülasa, bütün bu bilgilerin hepsi, Mühib Efendi'nin vefatını müteakip matbaa riyasetine getirilen İbrahim Saib Efendi'nin, matbaanın içinde bulunduğu durumu dile getiren ve daha verimli çalışması için de İstanbul tarafına taşınması gerektiğini öne sürdüğü, 16 Muharrem 1239/22 Eylül 1823 tarihili takririnde dile getirilmekteydi (Bkz. *Mühendishâne*, s. 144). Dolayısıyla önce gerekçeli taşınma teklifi ve daha sonra da taşınılacak mahallin tesbiti ve satın alınması söz konusudur. Yukarıdaki alıntı 30 Haziran 1823 tarihiyle ve yanlış olarak bunun tersini söylemekte. "Üsküdar Matbaası 7 Şaban 1239'da (7 Nisan 1824) buraya [İstanbul tarafına] taşındı", kaydı, Şaban'lı ve Muharrem'li, 1210'lu ve bin iki yüz bilmemkaçlı intihallere bir başka örnek olmakla beraber, bu tarih, Matbaa mevcudunun ayıklanması, işe yarayacakların ve kullanılmayacak olup da satılacakların tesbit edilmesi için yapılan yoklama ve sayımların neticesi olarak hazırlanan defterler için verilen tezkirelerin tarihleridir. Dolayısıyla bu anlamda taşınma tarihi olarak kabul edilemez. Taşınma bu tarihten kısa bir zaman sonra tahakkuk etmiş olmalıdır.

11. Sahife, ikinci paragraf: İstanbul tarafına taşınan matbaanın ilk ürünleri için, "*Tuhfe-i Vehbi; Nazmü'l-Cevâhir; Tercüme-i Şerh-i Siyeri'l-Kebir*, 1241'de (1825) burada basılan ilk kitaplardır" deniliyor. Bu bilgiler de doğru değildir. İstanbul Matbaası'nın ilk ürünleri için, basım tarihleri itibariyle şu sıralama uygun ve doğrudur: 1) *Gunyetü'l-mutemelli*, Evâhir-i ZA. 1239/20-30 Temmuz 1824; 2) *El-Mevâfik fî ilmi'l-kelâm*, 1239/1824 (basım ayı belirtilmemiş); 3) *Mecma'u'l-enhûr fî Şerhi'l-Mülteka'l-ebhur*, 9 RA. 1240/1.11.1824. Görüldüğü gibi 1241/1825 senesine gelmeden önce basılmış daha pek çok eser vardır. Üstelik zikredilen, *Nazmü'l-cevâhir* ve Vehbî'nin *Tuhfe*'si (bu da herhalde *Nuhbe*'si olacaktır), 1826 basım tarihlidirler.

11. ve 12. sahifelerde yer alan "Taşbaskısının (Litografya) Ortaya Çıkışı" bahsi, yine kaynak vermeden malzemesini kullandığı Alpay Kabacalı'dan alınmıştır. (Bkz. Kabacalı, *Kitap Tarihi*, s. 92 vd).

12. sahifede, bütün bu derbederliğe bir Kaynaklar kısmı ilave edilmiştir. Burada, özgün malzemesinden bolca intihal edilen *Mühendishâne* unvanlı çalışmamız yer almadığı gibi, göstermelik olarak verilen arşiv vesikaları ile ilgili kayıtlar da aldatıcıdır. Mesela, Maliyeden Müdevver 7917 numerolu defter, tahlil ve tasnifi için senelerce uğraştığımız 900 sahife hacminde fevkalade çetin ve okunması zor bir defterdir (Tanıtımı için bkz. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 18). Bu defterin 14. sahifesi ve yine Maliyeden Müdevver 7919 numerolu defter kaynak olarak gösterilmektedir. 7917 numerolu defterin 14. sahifesindeki kayıt, hem tarihi ve hem de konusu itibariyle tamamen ilgisizdir. 16. CA 1210/28.11. 1795 tarihli bu kayıt, Hasköy'de Humbaracı ve Lağımcı neferâtı için ekmek pişirmekte olan habbâzân tâ'ifesinde Artin ve Mıgırdıç'ın, her gün pişirdikleri ekmek masrafı olarak talep ettikleri ödemeler ile ilgilidir. 7919 numerolu defterin ise, konu ile uzaktan ve yakından hiçbir alakası yoktur. 1281/ Aralık 1864-1865 tarihli bu defter, Rumeli ve Anadolu Varidat Muhasebatı ile ilgili çeşitli kayıtları içeren deftergûnelerin bir arada ciltlenmeleriyle oluşmuş bir maliye defteridir.

13. sahife ile "Avrupa'da Arap harfleriyle Türkçe ilk baskılar" konusuna geçilmektedir. 16 sahifede "Madeni Hurufatla Basılan İlk Türkçe Metin" başlığı ile Nâsireddin Tusî'nin 1594'de Roma'da Medici Matbaası'nda basılan Öklides şerhi'nin sonuna ilave edilmiş olan III. Murad'ın Fermanına yer verilmekte ve Latin harflerine çevrilmektedir. Burada bir sahife içine, pek çok yanlışlığı başarı ile sığdırabilme ustalığı sergilenmiştir. Önce, eserin basım tarihi, 1954 olarak verilmiştir. Hemen altında "Kitabın son sayfasında Sultan III. Murad'ın 1587'de Avrupalı tüccarlara verdiği fermanın sureti vardır" deniliyor. Oysa daha önce, 4. sahifede bu fermanın tarihi doğru olarak Zilhicce 996/Ekim 1588 olarak verilmekteydi. Bu sahifede ise derbederlikden 1587 olmuş ve ayrıca fermanı gösteren resmin altında da aynı hata tekrarlanmış. Fermanın okunuşunda yanlışlıklar göze çarpmaktadır. Her şeyden önce hemze ve aynları gösteren ciddi ve standart bir imla uygulaması -sair sahifelerde yer alan bu tür okuma denemeleri için de geçerli olmak üzere- takip edilmemiş, tamlamalara tam anlamıyla uyulmamıştır. "...ülü'l-kadri ve'l-ihtirâm el-muhtassu", "...ulü'l-kadr ve'l-ihtirâm el-muhtahsîn" olacak. "bi-mezidi inâyeti'l-...", "bi-mezîd-i inâyeti'l-..." olacak. (Birden fazla sancakbeyi için kullanılan bu elkab örneği için bkz. M. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 103.) "cemî' kitâblarını", "cemî'–i kitâbları" olacak. "aslâ ve ka'tâ", "aslâ ve kat'â" olacak. İki yerde geçen "mi'ber" kelimesi yanlış okunmuştur, doğrusu "ma'ber" olacak. Vesikanın yorumlanmasının da yanlışlığına daha önce işaret ettik. Burada söz konusu olan "gümrüksüz" kitap satışı değildir. Fermanda da dile getirildiği gibi, tüccarların mallarına el koymadan, denklerini açıp, rahatsız ve müzarrır etmeden, sizde Arabî, Farsî ve Türkçe kitapların işi ne, demeden, fazladan birşeyler talep etmeden, "şer'-i şerîfe ve ahdnâme-i hümâyûna muhâlif" bir muameleye maruz bırakılmadan, serbestçe ticaret yapma güvencesi bahşedilmekteydi.

18. sahifede gösterilen, 1604 tarihli Türk-Fransız

ahdnamesi bazı Türkçe cümleler içermekte olduğundan ve bu husus özellikle örneklenmek istendiğinden, başlık olarak seçilen, "Fransızca-Arap Harfli Metin", "Fransızca-Arap Harfli Türkçe Metin" şeklinde olmalıydı.

21-71. sahifelerde Müteferrika ile ilgili ve onun tarafından basılmış eserlere yer verilmiştir. "İbrahim Müteferrika'nın Matbaa Kurma Çalışmaları" başlıklı 30 ve 31. sahifelerde Müteferrika'nın dilekçesi ele alınmış ve resmi verilmiş. Bu sebepten okuma hataları kontrol edilebilmektedir. Vesikanın üstündeki mâil yazı tam olarak okunmamış. En üstteki "Mucebince, sahh" kaydı atlanmış. En alttaki "... deyu buyuruldu" okunmamıştır. Resim altında, "İbrahim Paşa'nın buyruğu ve İbrahim Müteferrika'nın arz-ı hali" denilmesi yanlıştır. Arzıhal Padişaha takdim edilmiş olup, üstteki mâil kayıt, Padişahın özgün dilekçe üzerine düştüğü Hatt-ı hümayun kaydının bir suretinden başka bir şey değildir. Bu yüzden "... deyu buyuruldu" deniyor. Dolayısıyla Sadrazam İbrahim Paşa'nın buyuruldusu değil, III. Ahmed'in hatt-ı hümayunu olacak. Arzıhal içinde bazı yanlış okumalar göze çarpıyor. "...nâdirü'l-vâki'...", "...nâdirü'l-vukū'..." olacak. "...istihlâb-ı duâyı hayr-ı cümle 'ibâd..." İstihlâb diye bir kelime yok. Dilekçede "Ha" harfinin altına nokta konulması unutulmuş. Tashih ederek okumak gerekliydi. Yani, "İsticlâb-ı du'â-yı hayr-ı cümle-i 'ibâd..." olacak. Bu tür bütün vesika ve metinlerde Âsâf, bir özel isme işaret ettiğinden, âsafî, âsafâne vs. gibi ibareler büyük harf ile başlayarak yazılmalıdır. Ayrıca, "...'âcizânede iken tâb u tüvân münkatı' ve 'âciz ve..." cümlesi birbiri ardı sıra mükerreren basılmış. Dilekçenin kendine özgü paragraf tanzimine ise riayet edilmemiştir.

32 ve 33. sahifeler: 33. sahifede III. Ahmed'in matbaanın kurulmasına izin veren fermanı ve altında bu işe şer'an cevaz veren fetva metnine yer verilmiş. 32. sahifede ise bunların okunuşu var. Burada, "Mucebince amel oluna" emri Padişaha aittir ve bu yüzden "suret-i hatt-ı hümâyûn" ile aynı hizada yazılmalıydı. Bu uyarı cümleciği altında yer alan ferman metnine ise, "suret-i emr-i şerîf" tanımlamasıyla işaret edilmiştir. 31. sahifede bütün bunlar birbirine karıştırılmış olarak gösterilmektedir. Fermanda geçen "...tahrîr-i devâvîn ü letâyif", "...tahrîr-i devâvîn-i letâyif" olacak.

41. sahife: *Târîh-i Seyyâh*'ın basılması için verilen emr-i şerîfde, "...nef'-i 'âm", "...nef'i-i 'âmm" olacak. Altındaki arz-ı hâl'de, "âsaf-nazîlerinde", "Âsaf-nâzîrlerinde" olacak.

42. sahife: "mütefferkağan-ı Dergâh-i Âlî", "müteferrikagân-ı Dergâh-ı âlî" olacak. (Kelime için bkz. Zenker, s. 813).

55. sahifede *Cihânnümâ*'nın şekil ve haritalarının bir dökümüne yer verilmiş olmakla beraber, Can. Dr. Fikret Sarıca'nın Türk Tarih Kurumu'nda basılmakta olan Cihânnümâ ile ilgili çalışmasından bî-haber olunduğundan verilen döküm iftihârla sunulmaktadır ancak bu liste eksiktir.

79. sahife'den 87. sahifeye kadar Raşid Efendi matbaasında basılan Voban Tercümeleri'nden örneklemeler yapılmış. Burada, bu eserlerin basım sayıları (*Fenn-i Harb*, 300 adet; *Fenn-i Lağım*, 300 adet ve *Fenn-i Muhâsara*, 327 adet) intihal edilmiş bilgilerdendir. Asıl kaynak olarak bkz. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 182.

79. sahifede *Fenn-i Harb* ile ilgili olarak verilen, "Sultan III. Selim'in imla şekliyle yeniden Goban yazılmıştır" türünden ayrıntı keza intihal edilen bilgilerdendir. (Aynı ifade için bkz. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 182.)

81. sahifede yer alan *Fenn-i Lağım*'ın son sahife görüntüsü, sebebi belirtilmeyen bir şekilde yarım sahife halinde verilmiştir. Belki altında bir mühür yer almaktaydı!

84. sahifede, *Fenn-i Muhâsara* ile ilgili verilen, "kitabın tercümesi Receb 1206 (Şubat 1792) tarihinde tamamlanmış" ayrıntı keza bir intihaldir. (Bkz. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 183, n. 6.)

Kataloğun 89 ve 147. sahifeleri Mühendishane ve Üsküdar Matbaası ürünlerinin örneklenmelerine ayrılmış ve resimleriyle ilk ve son sahife görüntüleri verilen eserler hakkında, eser ismi, müellifi, basım tarihi ve sahifesi gibi cüz'i bilgiler verilmiş olmakla beraber, bunların büyük bir perişanlık içinde oldukları, verilen bilgilerin sıhhatten yoksun ve tanzim edilen listenin eksik ve hatalı olduğu görülmektedir.

90. sahifede Mühendishane Matbaası'nın ilk ürünü olan *Sıı Risâlesi*'nin ilk ve son sahife görüntüsüne yer verilmiş. Eserin adı ilk sahife görüntüsünden de tesbit edileceği gibi *Mehâhi'l-miyâh* yerine, imlanın işaret ettiği Farsça kaidesine uygun olarak *Mehâh-ı Miyâh* olarak okunması gerekliydi.

91. sahifede *Humbara Cetveli*'ne yer verilmiş. "Basım yeri ve tarihi belirtilmemiş, 273 sahife" deniliyor. Buraya kadar kendi bilgisi olmakla beraber, "Ancak Selh-i Şa'ban 1212 (16 Şubat 1798) tarihli bir arşiv kaydına göre Mühendishane'de basılmıştır" kaydı ile intihal başlamış. Bir arşiv vesikasına istinaden vermiş bulunduğumuz bu bilgi için bkz. Beydilli, *Mühendisâne*, s. 254. Ancak, arşivden istihrac ettiğimiz bu bilgi *Humbara Cetveli* için değil, 92. sahifede yer alan *Logaritma Cetveli* için verilmiş olduğundan (bkz. *Mühendishâne*, s. 254, Kitap Listesi, nr. 2), bu intihalde intihal hatası yapılmış olduğu anlaşılıyor! Dolayısıyla, Selh-i Şa'bân'da basılan 92. sahifede gösterilen *Logaritma Cetveli*'dir.

93. sahifede yer alan ve basım tarihine, yerine ve baskıda özgün ismine yer verilmemiş olan *Tevâfût-ı arz* isimli cetvelin, vesikalardaki kayıtlar doğrultusunda *Tûl-i Arz Cetveli* olarak tesmiye edilmesi daha isabetlidir.

94. sahifede Hüseyin Rıfkı ve Mühendis Selim tarafından tercüme edilen *Usûl-i Hendese* için basım yeri ve tarihi belirtilmemiş deniliyor. Doğrudur. Ancak, arşiv belgelerinden istihracen bu eserin, 6 CA. 1212 (27. 10. 1797) tarihinde basıldığını ortaya çıkarttık. (Bkz. Beydilli, *Mühendishâne*, s.

254, Kitap listesi, nr. 4). Bu bilgi intihal edilmekten kurtulmuş! Ancak, hemem altındaki, 96. sahife yer alan, Mahmud Râif Efendi'nin maruf eseri *Tableau des Nouveaux Reglemens de L'Empire Ottoman* ile ilgili iki satırlık bilgide intihal devam ediyor. "27 levha halinde 36 bakır baskı şekil ve resim. 200 adet basılmıştır". Eserin yalnızca 200 adet basıldığı ve basım masrafları vs. hakkında ilk defa olmak üzere verilen özgün bilgiler için bkz. *Mühendishâne*, s. 254. Kitap Listesi, nr. 5 ve s. 153 vd. Mahmud Râif'in bu maruf eserinin Fransızcasının bizzat kendi elinden çıkmadığı ve tercümeye verildiği hakkında keza bkz. *Mühendishâne*, s. 155-159.

110. sahifedeki Seyyîd Mustafa'nın *Diatribe*'i hakkında herhangi bir bilgi verilmemiş olmakla beraber, bu eser ve müellifi hakkında yaptığım etraflı çalışma hiç olmazsa Kaynaklar'da gösterilmiştir. Basit tashihlere tenezzül edilmediğinden, *Scutar*, "*Scudar*" olarak basılmış.

112, 113, 114, 115, 116, 117, 118. sahifelerde fahiş hatalar vardır. 112. sahifede, "Mahmud Raif, *Ucaletü'l-Coğrafiyye, Cedid Atlas Tercümesi*, İstanbul 1218, 1+79 sayfa, 26 bakır kalıp baskı harita. 50 adet basılmıştır", kaydı altında *Ucâletü'l-Coğrafiyye*'den (Develioğlu'na göre bu kelimenin *icâlet* veya *ucâlet* olarak her iki okunuşu da doğrudur. Bkz. s. 484, 1343. Ş. Sami *icâlet* şeklini galat kabul etmekle beraber geçerli sayar. Sair maruf lugatlar her iki okunuş haline de cevaz vermektedir) ilk ve son sahifelere yer verilmiştir. 113. sahifede *Cedid Atlas Tercümesi*'nden ilk sahife görüntüsüne yer verilmiş olup, bu sahifede 1218 olan basım tarihi görülmektedir. Müteakip 114, 115, 116, 117 ve 118. sahifelerde yer alan *Atlas Tercümesi*'nden seçilen görüntülerin altına hep *Ucaletü'l-Coğrafiyye* yazılmıştır, ki bağışlanamaz bir hatadır. Evvelen, burada birbirinden ayrı iki eser söz konusudur ve bunların ikisini de Mahmud Râif Efendi'ninmiş gibi gösterilmesi büyük yanlıştır. Saniyen, bu iki eserden *Atlas Tercümesi*, İngilizce bir eser olup, müellifi, vaktiyle Hammer'in de işaret ettiği gibi William Faden'dır ve Resmî Mustafa Ağa tarafından Türkçeye tercüme edilmiş, çok pahalı bir basıma konu olarak enfes bir şekilde basılmıştır. Basım tarihi 1218 Hicri senesini, dolayısıyla, Nisan-Aralık 1803 ve Ocak-Mart 1804 zaman dilimlerini kapsar. Yalnızca 50 adet basılmış olması ve basımında çalışan tüm işçi, usta, mütercim ve sanatkârlara yapılan ödemeler vs. hakkında ayrıntılı döküm, arşiv kayıtlarına istinaden ilk defa olmak üzere tarafımdan ortaya çıkartılmıştır. Etraflıca bkz. *Mühendishâne*, s.169 vd. Bu durumda özellikle 50 adet basıldığını beyan eden nadide bilgi, doğal olarak bir intihalden başka birşey değildir. Salisen, bu iki eserin müellifleri ayrı olduğu gibi, listede gösterildiği gibi basım tarihleri de aynı değildir *Atlas*, 1218 tarihini taşımakla beraber, *Ucâletü'l-coğrafiyye*, verilen ilk sahife resmindeki kayıtlara bir göz atılacak ve son sahifede açık olarak belitilen basım tarihine dikkat edilecek olduğunda hemen görüleceği üzere, Şa'bân 1219/Kasım 1804 basım tarihlidir. Bu durumda, *Atlas*'dan yaklaşık bir sene kadar sonra basılan *Ucâletü'l-coğrafiyye*'nin, ilk sahife görüntüsünde -ki bu eserin Dibace'sidir ve Vâsıf Efendi'nin kaleminden çıkmıştır- bunun, daha önce basılan *Atlas*'a bir mukaddime ve bir şerh olmak üzere ve bizzat III. Selim'in arzusu doğrultusunda basıldığı ve *Atlas*'ın başına rabt ile birlikte ciltlendiği belirtilmektedir. Bu husus için ayrıca bkz. *Mühendishâne*, s. 169. Rabi'an, bu durumda değişik zamanlarda basılan iki ayrı eser söz konusu olduğuna göre, bunların verilen listede ayrı kalemler halinde ve müstakilen gösterilmesi gerekecektir. Hamisen, 114, 115, 116, 117 ve 118. sahifelerde yer alan *Atlas* görüntüleri altına *Ucaletü'l-Coğrafiyye* yazılması yanlıştır. Sadisen, bu kadar maruf bu iki eser hakkında, bu kadar büyük yanlışlıklar içine düşmek herkese nasip olmaz!

119. sahifede yer alan ve "*Mu'rib'i-i İzharü'l-Esrar*", görüntü verildiğine ve özgün unvan okunduğuna göre, *Mu'ribü'l-İzhâr* şeklinde okunması, ama her şeyden önce tashihe tenezzül edip, doğru yazılması gerekirdi. Okuyucunun, bir satırcık içinde olsa bile, kendisine saygılı olunmasını beklemesi herhalde hakkıdır. Aynı laubalilik 122. sahifede de devam ediyor. Burada da *Netâyicü'l-efkâr*, "*Netêyi'cü'-Efkâr*" şeklinde basılmış, Nece ise!

124. sahifede yer alan *Müsellesât Risâlesi*'ne ait son sahife görüntüsü olarak verilen resim, sondan bir evvelki, yani 78. sahifeye aittir. Dolayısıyla görüntü yanlıştır. Doğru görüntü için bkz. *Mühendishâne*, s. 233.

127. sahifede *Nuhbe-i Vehbî*'nin son sahife görüntüsü olarak verilen, aslında sondan bir sonraki sahifedir. Yani numero konulmamış olan 124. sahifedir. Burada görülen "sene 1214" kaydı okuyucuyu yanıltabilir. Bu, bu sahifede yer alan ve eser için yazılmış *Manzûme*'nin inşa tarihidir. Basım tarihi olan 1220 kaydı, görüntüsü verilmeyen 123. sahifededir.

128 ve 129. sahifelerdeki eserler karışık ve bunlara ait görüntüler yanlıştır. Karışıklık önce, 16 ve 18 numerolarda verilen *Tuhfetü'l-İhvân* ve *Ta'likü'l-Favâzıl 'alâ İrâbi'l-Avâmil* unvanlı eserlerin birbirleri ile olan irtibatının kurulamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak, sözü edilen eserler ele alınıp, ciddi bir şekilde incelenmemiş olduklarından, daha büyük yanlışlıklara düşülmüştür. Önce, 129. sahifede 18 numero ile gösterilen ve genelde *Mu'ribü'l-Avâmil* olarak bilinen eserin ismi *Ta'likâtü'l-Favâzıl...* değil *Ta'likü'l-Favâzıl...* olacak. (Bu özgün yazılım için eserin ilk sahifelerine bkz.) İkincisi, bu iki eser, -ki beşer defa basılmışlardır- aynı zamanda basılmış ve birlikte ciltlenmiştir. İki ayrı müellife sahiptirler ve dolayısıyla iki ayrı kalem ve numeroda gösterilmeleri doğrudur. Ancak, beraber ciltlenen bu eserin başındaki ilk kitap, Mustafa bin İbrahim'in *Tuhfetü'l-İhvân*'ıdır. Eser 88 sahifedir -bundan sonraki basımlarda da daha az sahifeli olan daima *Tuhfe*'dir- ve Muharrem 1220'de basılmış olduğu son sahifesinde gösteril-

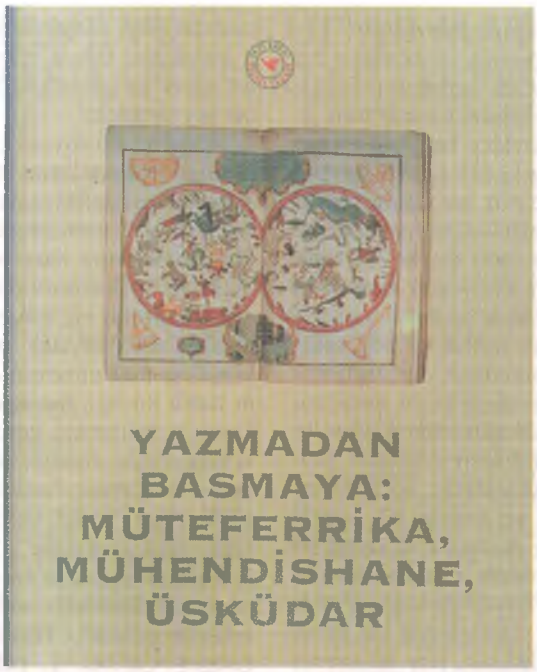

YAZMADAN BASMAYA: MÜTEFERRİKA, MÜHENDİSHANE, ÜSKÜDAR

miştir. Eserin 88. son sahifesi 128. sahifede verilen görüntüde yer almamaktadır. Burada yanlışlıkla, 118 sahifede biten ikinci kitap olan Zeynîzâde'nin *Mu'ribü'l-Avâmil*'ine yer verilmiştir. 128. sahifedeki resimlerin altına (Birinci Bölüm) ve (İkinci Bölüm) gibi açıklamaların konulmuş olması, içine düşülen karışıklığın boyutunu gösteriyor. Zira, burada bölümlük bir şey yoktur, yalnızca iki ayrı eser vardır. Yanlışlığın, eserin ele alınarak incelenmemiş olmasından kaynaklandığı kesindir. İki kitap bir arada olduğundan, eser *Tuhfetü'l-İhvân* ile başlıyor, ama 118 sahife olan *Avâmil* ile sona eriyor. Böylece 128. sahifede görüntüde son sahife olarak verilen ve 118 sahife olduğu görülen eser, belirtildiği gibi *Tuhfetü'l-İhvân*'a ait değil *Avâmil*'e aittir. Aynı şekilde 129. sahifede *Avâmil*'in (*Ta'likü'l-Fevâzıl*) ilk sahifesi olarak gösterilen, *Tuhfe*'nin ilk sahifesidir ve nihayet, 118 ile biten son sahife mecburen doğru olarak *Avâmil*'in son sahifesidir ve Evâsıt-ı Muharrem, 1220 tarihlidir. Bu karışıklıklar ve ikisini tek eser sanarak bir kalemde göstermeler, dolayısıyla eksik göstermeler, eserlerin ilerideki zikredilişlerinde de devam etmektedir. 128. ve 129. sahifelerde yer alan resimlerin birbirlerinin aynı olduğunun nasıl fark edilememiş olduğunu anlamak, cehlin sınırlarını keşfe kalkışmak demek olacağından, bu girişimi, 1 milyon lira vererek bu kataloğu alanlara bırakıyorum.

130. sahifede Mehmed Hafid'in *Ed'dürerü'l-müntehabâti'l-mensûre fî islâhi'l-galati'l-meşhûre* unvanlı eserinin ilk sahifesine yer verilmiş. Son sahife yeri boş bırakılmış olmakla beraber, bir açıklama yapılmamış. Acaba mührü mü vardı! Eserin son sahife görüntüsü için bkz. *Mühendishâne*, s. 243.

131. sahifede Gelenbevî'nin *Burhân ale'l Haşiye* unvanlı eseri var. Bu eser de, *Burhân* ve *Haşiyetü'l-burhân* olmak üzere iki ayrı kitaptan müteşekkildir ve iki kalem halinde ayrı ayrı numerolanarak gösterilmeliydi. Böyle yapılmadığı gibi, eserin iki kitaptan oluştuğu da pek farkına varılmamıştır. Sahife numerolarının, "83+74 sayfa" olarak belirtilmesi, derbederliğin devam etmekte olduğunu göstermektedir. Doğru gösterme şöyle olacaktır: 1) *Burhân*, 1221, 83 sahife. Basım tarihi *Haşiye*'nin sonundadır. 2) *Haşiyetü'l-burhân*, 1221, 74 sahife, basım tarihi: Z. 1221. İki kitap bir arada beraberce ciltlenmiştir. Bu durumda 131. sahifedeki resimler de yanlış gösterilmiştir. İlk sahife resmi 83 sahife olan *Burhân*'a ait olup, son sahife resmi *Haşiye*'nindir. Dolayısıyla, eser ele alınıp incelenmediğinden iki kitaptan oluştuğu bilinememiştir ve *Burhân*'ın son, *Haşiye*'nin ise ilk sahifelerine yer verilmediği gibi, verilen bu ilk ve son sahife görüntüleri, aynı kitabın ilk ve son sahifeleri olarak gösterilmişlerdir.

132. sahifede yer alan Zeynîzâde'nin *Fevâ'idü'ş-Şâfiyye 'alâ İ'râbi'l-Kâfiyye* (doğru yazılışı böyle olmalıydı) unvanlı ve 1223 basım tarihli eseri, gösterildiği gibi 527 sahife değil, 4+528 sahifedir. Bu eser, 140. sahifede 46. numero ile ve 1233 senesinde basılan kitaplar arasında yanlışlıkla tekrar gösterilmiştir.

133. sahifede, 28. numero ile gösterilen eser, "*Cehere-i Behiyye...*" değil "*Cevhere-i Behiyye...*" olacak. Aynı sahifede ve 29 numeroda yer alan Mustafa bin İbrahim'in *Tuhfetü'l-İhvân*'ı ile ilgili olarak verilen, "1225, 4+352 sayfa" kaydı yanlıştır. Eser, evâhir-i CA. 1226 tarihli ve 98 sahife olup, bu 128. sahifede uzun uzadıya yanlışlıklarını düzeltmeye çalıştığımız ikili eserin bir başka basımıdır. Eserin birinci kısmı *Tuhfe*, diğer kısmı *Mu'ribü'l-Avâmil*'dir. *Avâmil* ise gösterilmemiştir. Dolayısıyla listede eksiklik oluşturmaktadır. Eserin ikinci kitabı olan *Avâmil*, CA. 1226 tarihli ve 128 sahifedir. 2. baskı olduğuna dair herhangi bir kayıt da doğal olarak yoktur.

134. sahifede yer alan *Mu'ribü'l-İzhâr* gösterildiği gibi 362 değil 328 sahife olacaktır. 136 ve 137. sahifelerde 1231 senesinde basılan eserlere yer verilmiş. Bunların içinde *Zeynîzâde*'nin *Mu'ribü'l-Avâmil*'i (137. sahifede bu sefer *Mu'rib-i Avâmil* şeklinde yazılmış) yine 79+102 sayfa olarak gösterilmiş. 128. sahifede izah edilen yanlışlıklara konu olan iki kitaptan biri olan *Avâmil* 102 sahife ve evâ'il-i Ramazan 1231 tarihli, diğer, daima beraberce basılıp, beraberce ciltlendiğine işaret ettiğimiz Mustafa bin İbrahim'in *Tuhfetü'l-İhvân*'ına ise yer verilmemiş. Böylece listede hem yanlışlık hem de bir eksiklik doğmuş. *Tuhfetü'l-İhvân*, evâhir-i Ramazan 1231 tarihli ve 79 sahifedir. 138. sahifede yer alan *Tertib-i Ecza*'yı beraber ciltlendiği *Nehcetü'l-Menâzil*'den ayırarak göstermek, bir arada ciltlenmiş olsalar dahi iki ayrı eserden söz edilmekte olmalarından ötürü doğrudur. Aynı usulün bir arada ciltli, yukarıda örneklerini verdiğimiz sair müstakil eserler için uygulanmamış olması ise yanlıştır. 140. sahife pek çok eksik ve yanlışlıkları barındırmakta. 1) 1233 senesi basımları arasında yer alması

gereken Mustafa bin Hamza'nın *Netâyicü'l-Efkâr*'ının 2. baskısına yer verilmemiş ve böylece bir eksiklik daha oluşmuştur. Eser 267 sahifedir. 2) Yine Zeynîzâde'nin *Mu'rihü'l-İzhâri'l-esrâr*'ının 3. baskısına yer verilmemiş ve böylece bir yeni eksiklik daha oluşturulmuştur. Eser, 1233 tarihli ve 352 sahifedir. 3) Yine Zeynîzâde'nin bir başka eseri olan *Fevâ'idü'ş-Şâfiyye 'alâ İ'râbi'l-Kâfiyye*'si, 44 ve 46 numerolarda olmak üzere aynı yerde iki defa gösterilmiştir. 44. numerodaki künyenin tamamen iptali gerekmektedir, zira bu eksik olduğuna yukarıda işaret ettiğimiz 1233 basım tarihli ve 352 sahifelik *Mu'rihü'l-izhâri'l-esrâr* olmalıydı. 46 numerodaki yer alan *Kafiyye* ise 132. sahifedeki 24 numerolu, 1223 basım tarihli ve 4+528 sahifelik *Kafiye* ile aynıdır. Buraya yalnızca laubalilikten gelmiştir. Dolayısıyla bunun da iptali gerekmektedir. 4) 1234 tarihli basımlar içinde yer alan ve listede 47. sırada gösterilen yine Zeynîzâde'nin *Avâmil*'i 96 değil 98 sahife olacaktır. Bu eser Mustafa bin İbrahim'in *Tuhfetü'l-ihvân*'ı ile birlikte basıldığından, *Tuhfe* gösterilmemiş olarak kalmıştır. Dolayısıyla bir eksik daha oluşmuştur. *Tuhfe* 75 sahifedir. Her iki eserin basım tarihi *Tuhfe*'nin sonundadır. 5) 49. sırada yer alan Gelenbevî'nin *Ta'likat*'ı, "..'alâ Miri't-Teshîb", değil "...'alâ Miri't-Tehzîb" olacak.

141. sahifede yer alan Şanizâde'nin *Mir'âtü'l-ebdân*'ı ile ilgili ilk ve son sahife görüntülerinin hangi ciltlerden çıktığına dair bir işaret yoktur. Oysa bu resimler 2. cilt, 3. kitaptan alınmadır.

143. sahifede yer alan 1235, 1236 ve 1237 tarihli kitaplar arasında 5 adet eksik vardır. 1) Mollâ Câmî'den *Al-Favâ'idü'z-Ziyâ'iyye*, R. 1235, 310 sahife. 2) *Hülâsa-i Risâle-i Birgivî*, 1237, 24 sahife. 3) Zeynîzâde, *Avâmil*, Z.A. 1237, 124 sahife. 4) Mustafa bin İbrahim, *Tuhfetü'l-ihvân*, 1237, 97 sahife. Basım tarihi *Avâmil*'dedir. 5. baskı. 5) *Tuhfe-i Vehbî*, 1237, 65 sahife. 5. baskı.

144. ve 146. sahifelerde yer alan 1238 tarihli kitaplar arasında bir eksik vardır. Mustafa bin Hamza, *Netâyicü'l-efkâr*, 267 sahife.

146. sahifede, Üsküdar Matbaası'nın 7 Şa'bân 1239 (7 Nisan 1824) tarihinde İstanbul tarafına taşındığına dâir *Mühendishâne*'den intihâl edilen bilgiye rağmen (Bkz. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 144 vd.), Ali Kuşçu'nun *Mir'ât-ı Âlem*'ini İstanbul Matbaası'nda basılmış göstermek yanlıştır. Zira bu eserin basım tarihi Şubat 1824 tarihindedir. Dolayısıyla Üsküdar Matbaası'nın son ürünü olarak gösterilmelidir.

***

Bir milyon lira vererek satın aldığımız bu bir ambar yanlışlığı, günlerce çalışıp, böylece düzeltmiş olduktan sonra, kataloğun ayrıca bir genel muhasebesini yapmaya gerek kalmadığı açıktır. Yalnızca Üsküdar Matbaası'nda basılan eserlerden bu katalogda 13 adet eksik bulunduğunu söylemek herhalde yeterlidir. Bu kadar güzel ve pahalı ve zemini renklendirilmiş kuşe kâğıtlı bir yayına, bu kadar yoğun çalma-çırpma ve yalan-yanlışın doldurulması, son zamanlarda kültür hizmetlerine önemli meblağlar tahsis eden Yapı ve Kredi Bankası'nın iyi niyet ve güvenini kötüye kullanmaktan başka bir şey değildir.

Katalog ile ortaya çıkan bir başka gerçek, yaptığımız çalışmaların intihalinde gösterilen pervasızlığın had safhaya vardığıdır. Artık yalnızca çalışıp eser vermemek, aynı zamanda bu eserlerin ilim hırsızlarına karşı kollamak ve korunmasını da üstlenmek durumundayız. Kaynak olarak göstererek kullanma en nihayet alıntı halini ortaya çıkartacak iken, kaynak olarak zikretmeden bilgileri kendine mal etmenin çalıntı (intihal) tanımlamasını haklı kıldığı, meslekten olan veya olmayan herkes için bilinmesi gerekli bir husûs olmalıdır (Develioğlu'nda *intihâl* sözcüğü şu şekilde açıklanıyor: "1. Çalma, başkasının malını benimdir diye iddiâ etme. 2. Ed. birinin yazısını veyâ şiirini kendinin gibi gösterme". Ş. Sami'de ise şöyledir: "Diğerinin şiirini veya bir sözünü benimseme; İntihâl, edebiyat âleminde sirkatdir; İntihal ettiği Âsâr ile tefâhür ediyor". *TDK Türkçe Sözlük*'te, "İntihal = Çalıntı. Çalıntı: 1. çalınmış olan şey. 2. kaynak gösterilmeden başkasının yapıtından alınan parça"). Kitap kütüphaneye konulur, oradan çalınır. Bilgi eser haline getirilir, içindekiler kendine mal edilerek çalınır. Eskiler kitapların başlarına *Yâ Kebîkeç* yazmakla bazı kitap kurtlarını def edebileceklerini zannetmişlerdi. Bazıları bu kelimenin yanına bir de *Yâ Hâfız* yakarışını ilave etmiştir. Tıpkı, 1594'de Roma'da Medici Matbaası'nda basılan Nasireddin Tûsî'nin *Öklides Şerhi*'nin kütüphanelerimizin birinde mevcud nüshasının ilk sahifesindeki kayıt gibi. Kurtlardan ve hırsızlardan uzak, başına bir iş gelmeden bugüne eriştiği düşünülürse, *Yâ Kebîkeç* yanına bir de *Yâ Hâfız* ilave etmenin oldukca faydalı olduğu görülüyor. Ancak, biz yine, 400 senelik bu paha biçilmez değerdeki kitabın güvenliği için, mahfuz bulunduğu kütüphanenin adını açıklamayalım! Günümüzde eser ve bilgi hırsızlığı, kütüphanelerden yapılan kitap hırsızlığı (Enderun-ı Hümayun Kütüphanesi'nden başlayan günümüz kütüphanelerine kadar varan bu tür hırsızlıklar için ayrı bir yazı kaleme almaktayız) kadar doğal ve yaygın!

Müntehillere karşı şu anda yapılacak tek şey, vergi borcu açıklanan kurumların kamuoyuna tanıtılmaları benzeri, galiba yalnızca teşhirdir. Ancak, bunun da, yaptırımsız kalmasından, örtbas edilmesinden; kimi zaman bu tür teşhirleri içeren yazıların, eser verenin ve eseri çalınanın ilim ve emek hakkının değil de müntehilin kişisel haklarının korunmasından dem vuran, zamanenin hevasına uymuş kayırmalık gerekçelerle basımından kaçınılmasından ötürü, pek etkili olmadığı görülmektedir.

Mal ve mülkü yangına, her türlü hırsızlıklara, su baskınlarına ve doğal afetlere karşı sigorta eden şirketler gibi, acaba senelerce uğraşarak ortaya çıkardığımız çalışmaları bu tip beşeri afetlere karşı koruyacak bir kurum var mı?

MÜHENDİSHANE VE ÜSKÜDAR MATBAALARINDA BASILAN ESERLER LİSTESİ

Mühendishane ve Üsküdar Matbaalarında basılan eserlerin tespiti ile ilgili çalışmamız devam etmektedir. Şu anda araştırmamızın ve çalışmamızın vardığı son bilgi düzeyi itibariyle aşağıdaki yeni ve en son kitap listesini oluşturmuş ve yukarıda tanıtılan Kataloğun arzettiği zafiyet halinden ötürü bu listeyi burada vermeyi uygun görmüş bulunmaktayız. Kitap listelerinin Hammer'den beri gelen oluşum hikâyesi için bkz. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 253. Yayımlamakta olduğumuz kitap listesini 1824'ten sonrası kısmının da araştırmasını 1839 senesine, yani II. Mahmud devrinin sonuna kadar getirdikten sonra, Müteferrika'dan Tanzimat'a kadar uzanan bir devrin kitap kataloğunu ilim âlemine önümüzdeki seneler içinde sunmak istemekteyiz.

MÜHENDİSHANE MATBAASI

1) 1797. ***Mehâb-ı miyâh***. (Su Risalesi). Âşirefendizâde Derviş Mehmed Hafîd tarafından tertip edilmiş olan bu risale İstanbul'un çeşmelerini ve sularını tavsif etmekte. Eserin başında üç ayrı takrîz yer almaktadır. J. von Hammer'in 1830'daki ifadesiyle zor bulunan ve kitapçılarda mevcudu olmayan bir eserdir. 14 yaprak. 11. sahife derkenarında bir "Mizân" resmine yer verilmiştir. Mühendishane Matbaası'nda basılan ilk kitap. (Su Risalesi)

2) 1212/1798. ***Logaritma Cetveli***. 271 s. Basım yeri ve tarihi belirtilmemiş olmakla beraber, bu hususa ışık saçan vesikada, "Ensâb-ı cîb ve zıl cedveli" olarak tanımlanan bu eserin selh-i Ş. 1212/18. 2. 1798 tarihinde basıldığı anlaşılmaktadır (Bkz. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 254). Yine basım tarihi belli olmayan 3 ve 4. sıradaki cetvellerin de aynı sene içinde basılmış olabileceğini kabul edebiliriz. (Cetvel)

3) 1212/1798. (?). ***Humbara Cetveli***. 273 s. Basım yeri ve tarihi belirtilmemiştir. (Cetvel)

4) 1212/1798. (?). ***Tûl-ı Arz Cetveli***. Basım yeri ve tarihi belirtilmemiştir. 151 s. (Cetvel)

5) 1212/1797-98. ***Usûl-i hendese***. Mühendishane'nin ikinci halifesi Hüseyin Rıfkı Efendi'nin İngiliz asıllı mühtedi mühendis Selim ile beraberce (bkz. eserin "Dibâce"si, s. 5) John Bonnycastle'dan tercüme ettikleri "*Öklides Hendesesi*". Basım tarihi belirtilmemiştir. Ancak, basımı ile ilgili olarak verilen Tezkire 6. CA. 1212/27. 10. 1797 tarihlidir. (Bkz. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 254). Eserin 13. sahifesi şekillidir. 272 s. (Hendese)

6) 1213/1798. ***Tableau des Nouveaux Règlemens de l'Empire Ottoman***. Mahmûd Râif Efendi'nin Nizam-ı Cedid uygulamaları ile ilgili olarak çıkartılan kanunnamelerin özetlerini içeren eseri. Eserin özgün Türkçe metni Mahmud Râif Efendi tarafından hazırlanmış olmakla beraber, Fransızca metin tercüme ettirilmiştir. Dolayısıyla Fransızca metin Mahmud Râif Efendi'nin elinden çıkmamıştır. (Etraflıca bkz. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 153 vd.). 60 s. 27 levha halinde 36 gravür. 200 adet basılmıştır. (Nizam-ı Cedid kanunnameleri özetleri).

7) 1213. Ayı belirtilmemiştir./1798-1799. ***Tuhfe-i Vehbî***. Sünbülzâde Vehbî tarafından hazırlanmış ve Şâhidî'nin bu konudaki eserine dayanan, Farsça-Türkçe küçük manzum bir lugat. 55 s., 1. baskı. (Lugat)

8) 1213/1798-1799. ***Evrâk***. Rumca Propaganda Broşürleri. Fransızların eline geçmiş bulunan eski Venedik adalarının, Rusya ile yapılan ittifak dahilinde ele geçirilmesi için girişilen sefer esnasında, ada ahalisine hitaben bastırılan ve yöre Rumlarının Osmanlı Devleti tarafına meyl ve celbini amaçlayan *Nasihâtnâme Varakları*. 400 adet. (Evrak)

9) 1213-14/1799-1800. ***Evrâk***. Fransızca Propaganda Broşürleri. Eski Venedik adalarının Fransızların elinden alınması üzerine Mısır'da bulunan işgalci Fransız askerlerinin maneviyatlarını bozmak amacıyla hazırlanmış ve Mısır'a yollanmıştır. (Evrak)

10) 23. RA. 1214/25. 8. 1799. ***Kitâb-ı Tıbyân-ı Nâfî Tercme-i Burhân-ı Katı'***. Hüseyin bin Halefî-i Tebrizî tarafından elli kadar Farsça lugattan derlenen ve 21004 kelime içeren lugatı. Mütercim Ahmed Âsım tarafından tercüme edilmiştir. 863 s. (Lugat)

11) 27 M. 1215/20 Haziran 1800. ***Tuhfetü'l-manzûmetü'd-dürriye fî lugati'l-Farsiyyet ve'd-deriyye***. Tuhfe-i Vehbî şerhi. Ahmet Hayatî'nin dokuz senelik bir mesai sonunda 1791'de itmâm ettiği, *Tuhfe-i Vehbî*'ye yaptığı *Şerh*. Manzum lugat. Eserin mukaddimesinde *Burhân-ı katı*'dan sonra basıldığı belirtilmektedir. 503 s. (Lugat)

12) Evâhir-i L. 1215/Mart 1801. ***Telhîsü'l-eşkâl***. Mühendishane ikinci halifesi Hüseyin Rıfkı Efendi'nin lağım fenni ve endahı ile ilgili bu eseri, 100 adet halinde ve ders kitabı olarak 1220/1805-1806'da tekrar basılmıştır. 60 s. 7 levha. 1. baskı. (Fenn-i lağım)

13) 29. M. 1216/11. 6. 1801. ***Kitâb-ı Lebcetü'l-lugat***. Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi tarafından hazırlanan Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıklarını gösteren lugat. 851 s. 1000 adet basılmıştır. (Lugat)

14) 1216 Ayı belirtilmemiştir./1801-1802. ***Sübha-i Sıbyân***. Çocuklar için hazırlanmış Arapça-Türkçe küçük lugat. Müellifi hakkında ittifak yoktur. *Mahmûdî*'ye olarak da adlandırılmaktadır. 33 s. , 1. baskı. (Lugat)

15) 1216/1801-1802. ***Öklidis Şerhi***. Nasireddin Tusî. Arapça, 218 s. Basım yeri ve senesi belirtilmemiştir. (Eserin ilk baskısı 1594 tarihli olarak Roma'da Medici Matbaası'nda yapılmıştır. Ele aldığı konuyu büyük bir yetki ve derinlik ile işlemesi ve sahasının gerçek uzmanı olması cihetiyle özellikle bkz. Yahya Erdem, "Avrupa'da Arap Harfleriyle Basılan Arapça ve Türkçe Kitaplar, 1514-1700", *Kebikeç*, II, Ankara 1995, 173-218). 1217 tarihli bir vesikaya istinaden eserin Türkçeye tercümesinin de düşünülmekte olduğu anlaşılmaktadır. (Bkz. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 367. (Hendese)

16) 1216-17/ 1802. ***Tarif de Douane que les nègocians de Sa Majesté l'empereur de toutes les Russies doivent payer dans les états de le Sublime Porte, sur les marchandises d'importation et d'exportation, traduit et mis en ordre alphabetique***. İstanbul'daki Rus elçiliği tercümanı Antoin Fonton tarafından Fransızca olarak hazırlanmış olan bu "Gümrük Tarifesi", Rusya ile Osmanlı Devleti arasında kararlaştırılmıştır. İthal ve ihraç edilecek malların dökümü ve değerleri belirtilmektedir. 53 s. Mühendishane Matbaası'nda basılan bu türdeki tek eser. (Gümrük Tarifesi)

17) 9. R. 1217/9.8.1802. ***İmtihânü'l-mühendisîn***. Mühendishane hocası Hüseyin Rıfkı Efendi'nin İngilizceden tercüme ederek tertip ettiği bu risaleden önce 40 adet basılmıştır. 1220/1805-1806'da, Mühendishane'de ders kitabı olarak kullanılmak üzere tekrar 100 adet basılmıştır. Eserin sonunda 7 adet levha vardır. 115 s. (Hendese)

18) Evâ'il-i R. 1217/Ağustos 1802. ***Terceme-i Sıhâh-ı Cevherî (Vankulu Lugatı)***. İmam Ebu Nasr İsmâil bin Hammâd el-Cevherî'nin eserinden Vankulu olarak tanınan Mehmed bin Mustafa el-Vanî tarafından tercüme

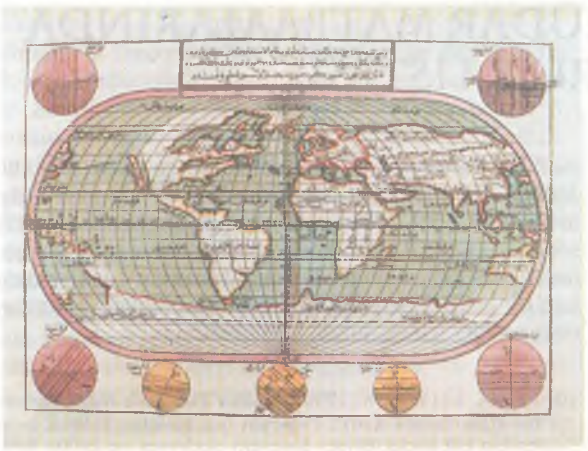

***Kitâb-ı Cihânnümâ*'dan tertibü'l-eflâk**

edilen Arapça-Türkçe lugat. 1. cilt. 650 s. 800 adet basılmıştır. (Lugat)

ÜSKÜDAR MATBAASI

1) 1218/1803. ***Diatribe de l'ingénieur Mustafa sur l'état actuel de l'art militaire du génie et des sciences à Constantinople***. 1795'te eğitime başlayan Mühendishane-i Berrî'nin ilk talebelerinden Seyyîd Mustafa'nın Nizam-ı Cedid faaliyetlerini tanıtan ve müspet ilimlere duyduğu hevesi dile getiren *Risâle*'si. 33 s. 1987 tarihinde tıpkıbasım olarak ikinci defa basılmıştır. Bkz. Kemal Beydilli, "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd'e dair Risâlesi", *TED*, XIII. (Nizam-ı Cedid Tanıtımı)

2) C. 1218/Eylül 1803. ***Risâle-i Birgivî***. Mehmed bin Pîr Ali Birgivî'nin (öl. 1573) İlmihal ile ilgili bu eseri Saray nüshası esas alınarak basılmıştır. Üsküdar Matbaası'nda basılan ilk din kitabı. 86 s., 1. baskı. (Din)

3) 1218/IV-XII. 1803/I-III. 1804. ***Atlas-ı Kebîr Tercemesi***. Mühendishane Matbaası'nda basılan sanat değeri ve maliyeti en yüksek eserler arasında yer alır. *Atlas Tercümesi*'nin müellifi William Faden olup, eser Resmî Mustafa Ağa tarafından İngilizceden tercüme edilmiştir. Eserde 21 harita yer almaktadır. Basımı için yapılan masrafları gösteren genel döküm Haziran 1803 tarihlidir. Eserin baş tarafına, III. Selim'in isteğine uygun olarak, Mahmûd Râif Efendi'nin daha sonra basılan *Ucâletü'l-coğrafiyye* unvanlı eseri ilave edilmiş ve beraberce ciltlenmiştir. 50 adet basılmıştır. Eserin maliyet hesabı ve hazırlanmasında emeği geçen sanatkârlara, ustalara ve mütercimine ödenen ücretler ve yapılan sair masraflar hakkında etraflıca bkz. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 169 vd. Bkz. nr. 5. (Atlas)

4) Gu. CA. 1218/Eylül 1803. ***Hallü esrâri'l-abyâr 'alâ i'râbi izhâri'l-esrâr***. (Mu'ribü'l-izhâr). Güzelhisârî Zeynîzâde Hüseyin bin Ahmed tarafından, Birgivî'nin *İzhârü'l-esrâr* unvanlı Nahiv ile ilgili Arapça dilbilgisi eserine yapılan Şerh. 326 s., 1. baskı. (Gramatik)

5) Ş. 1219/Kasım 1804. ***Ucâletü'l-coğrafiyye***. Mahmud Râif Efendi. 79 s. Fransızca olarak kaleme alınan bu eser, III. Selim tarafından beğenilmiş olduğundan Viyana maslahatgüzarı Yakovaki Efendi eliyle Türkçeye tercüme ettirilerek bastırılmıştır. Eserin "Dibâce"sini yazan Vâsıf Efendi'nin ifadesiyle, yapılan tercümenin "ba'zı mahalleri ta'dîl ve lâzımü'l-izâh olan ibâreleri tesvî' ve teshîl olunmak husûsu" kendisine ve Mahmud Râif Efendi'ye "bâ-hatt-ı Hümâyûn" havâle edilmiştir. III. Selim'in bu eseri daha önce basılmış bulunan *Atlas-ı Kebîr*'e bir şerh ve bir mukaddime olarak düşünmesi dolayısıyla, "Dibâce"de de vurgulandığı üzere, "daha önce basılan haritalara tezyîl olunmak bâbında hükm-i hümâyûn sudûr etmesi" üzerine, *Atlas-ı Kebîr*'in başına ilâve edilerek, birlikte ciltlenmiştir. 50 adet basılmıştır. Bkz. nr. 3. (Coğrafya)

6) 1219. Ayı belirtilmemiştir./1804. ***Tuhfe-i Vehbi***. 2. baskı, 65 s.

7) N. 1219/Aralık 1804. ***Şurûtu's-salât***. Çocuklar için "namaz hocası". Müellifi belli değil. 23 s., 1. baskı. (Din)

8) Evâhir-i RA. 1219/Haziran 1804. ***Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye***. Birgivî'nin meşhur *Risâle*'sine, Kadızâde Ahmed bin Mehmed Emîn Efendi tarafından yapılan *Şerh*. 2+315 s., 1. baskı. (Din)

9) Ş. 1219/Kasım 1804. ***Mehâsinü'l-âsâr ve hakâiku'l-âhbâr***. Vekâyi'-i nüvis Ahmed Vâsıf Efendi'nin 1166/1752-1188/1774 yıllarını içeren tarihi. 2 cilt. Birinci cilt 327 s., ikinci cilt 315 s. (Tarih)

10) Evâsıt-ı L. 1219/Ocak 1805. ***Netâyicü'l-efkâr 'alâ İzhâri'l-esrâr***. Mustafa bin Hamza. 268 s. Arapça. 1. baskı. (Gramatik)

11) 1220/1805-1806. ***Usûl-ı hendese ve müsellesât***. 2. baskı. Mühendishane'de ders kitabı olarak kullanılmak üzere 100 adet olarak tekrar basılmıştır. 1. baskı, 1212. (Hendese)

12) 1220/1805-1806. ***Telhîsü'l-eşkâl. (Fenn-i lağım risâlesi)***. Mühendishane hocası Hüseyin Rıfkı Efendi'nin tertip ettiği bu risale Mühendishane'de ders kitabı olmak üzere 100 adet olarak tekrar basılmıştır. 60 s. + 7 levha. 2. baskı. (Fenn-i harb)

13) 1220/1805-1806. ***Mecmû'atü'l-mühendisîn***. Mühendishane hocası Hüseyin Rıfkı Efendi'nin tertip ettiği bu risale Mühendishane'de ders kitabı olarak kullanılmak üzere 100 adet basılmıştır. Kitapta basım yeri ve tarihi belirtilmemiştir. Sonunda 15 adet levha mevcuttur. Metin içinde de çeşitli cetvellere yer verilmiştir. Zevâya-yı musattıla cetveli (s.115-119), Paris ve Londra libresi ile İslâm kıyyesi mukayese cetvelleri (s. 165-166), Mesâha-yı kıta'ât cetveli (s. 206-209). Bazı ecsâm-ı salîbe cetveli (s. 244-245), Topların resm ü inşâsına dâir cetvel (s. 269-271) ve Kundak cetveli (s. 288-289). 293 s. + 15 levha. (Hendese)

14) 1220. Ayı belirtilmemiştir./1805-1806. ***Müsellesât Risâlesi***. Gelenbevî İsmâil Efendi'nin bu risalesi Mühendishane'de ders kitabı olarak kullanılmak üzere 100 adet basılmıştır. 79 s. (Hendese)

15) 1220/1805-1806. ***İmtihânü'l-mühendisîn***. 2. baskı.

16) M. 1220/Nisan 1805. ***Tuhfetü'l-ihvân 'alâ avâmili'l-Birgivî***. Şeyh Mustafa bin İbrâhim tarafından hazırlanmış Birgivî'nin *Avâmil*'ine *Şerh*. 88 s., 1. baskı. *Mu'ribü'l-avâmil* ile aynı anda basılmış ve bir arada ciltlenmiştir. Bkz. nr. 17. (Gramatik)

17) Evâsıt-ı M. 1220/Nisan 1805. ***Ta'likü'l-favâzıl 'alâ İ'râbi'l-avâmil*** (*Şerh-i Avâmil-i Cedid-i Birgivî/Mu'ribü'l-avâmil*). Zeynîzâde Hüseyin bin Ahmed tarafından hazırlanmış Birgivî'nin nahiv ile ilgili Arapça bir eseri olan *Avâmil*'ine *Şerh*. 118 s., 1. baskı. *Tuhfetü'l-ihvân* ile aynı anda basılmış ve bir arada ciltlenmiştir. Bkz. nr. 16. (Gramatik)

18) Evâhir-i R. 1220/Temmuz sonları, 1805. ***Ferâ'idü'l-fevâ'id fî beyâni'l-akâ'id***. (Amentü Şerhi). Abdurrahman Mühib Efendi'nin babası Kadızâde Ahmed bin Mehmed Emîn Efendi'nin eseri. III. Selim'in kızkardeşi Hatice Sultân'a ithaf edilmiştir. 298 s., 1. baskı. (Akaid)

19) C. 1220/Eylül 1805. ***Risâle-i Birgivî***. 2. baskı. 99 s.

20) 1220. Ayı belirtilmemiştir./1805. ***Nuhbe-i Vehbi***. 123 s.

21) Gu. C. 1221/16. 8. 1806. ***Ed-dürerü'l-müntehabâti'l-mensûre fî islâhi'l-galati'l-meşhûre***. Müftizâde Mustafa Âşir Efendizâde Derviş Hafid'in bu eseri, yanlış kullanılan yerleşmiş kelimeler hakkında olup, eserin başında bu konu ile ilgili eserlerin unvanları ve müellifleri yer almaktadır. 534 s. (Gramatik)

22) Z. 1221/Şubat 1807. ***El-Burhân (ma'a Haşiye)***. Gelenbevî İsmâil Efendi'nin ilm-i mantıktan eseri. 83 s. (Mantık). *Haşiye* ile beraber basılmış olup, basım yeri ve tarihi *Haşiye*'nin son sahifesinde gösterilmiştir. (Bkz. nr. 23). (Mantık)

23) Z. 1221/Şubat 1807. ***Haşiyetü'l-Burhân***. Gelenbevî İsmâil Efendi'nin ilm-i mantıktan eseri. 74 s. *Burhan* ile beraber basılmış olup (bkz. nr. 22), basım yeri ve tarihi *Haşiye*'nin son sahifesinde yer almaktadır. (Mantık)

24) Evâsıt-ı SA. 1223/Nisan 1808. ***Cevhere-i Behiyye***. 340 s., 2. baskı.

25) Evâsıt-ı M. 1223/Mart 1808. ***Ferâ'idü'l-fevâ'id (Amentü Şerhi)***. 2+321 s., 2. baskı.

26) Evâsıt-ı N. 1223/Kasım 1808. ***Fevâ'idü'ş-Şâfiyye 'alâ İ'râbi'l-Kâfiye***. Zeynîzâde Hüseyin bin Ahmed. 4+528 s. Arapça. 1. baskı. (Gramatik)

27) 1223. Ayı belirtilmemiştir./1808-1809. ***Tuhfe-i Vehbi***. 60 s., 3. baskı.

28) Evâsıt-ı M. 1224/Mart 1809. ***Sübha-i Sıbyân***. 33 s., 2. baskı.

29) 1224/1809-1810. ***Hallü esrâri'l-ahyâr 'alâ i'râbi izhâri'l-esrâr***. (Mu'ribü'l-izhâr). 385 s., 2. baskı.

30) R. 1224/Mayıs 1809. ***Kitâbül-Muharrem fî Hâşiye-i Câmî***. Mollâ Câmî'nin İbn-i Hacîb'in *Kafiye*'sine yaptığı Haşiye. 757 s. (Gramatik)

31) 1225/1810. ***Cevhere-i Behiyye***. 352 s., 3. baskı.

32) Evâ'il-i M. 1226/Ocak - Şubat 1811. ***Tuhfetü'l-ihvân***. *Mu'ribü'l-avâmil* ile aynı zamanda basılmış ve beraber ciltlenmiştir. 98 s., 2. baskı. Bkz. nr. 33.

33) Evâhir-i CA. 1226/Nisan 1811. ***Ta'likü'l-favâzıl 'alâ İ'râbi'l-avâmil*** (*Şerh-i Avâmil-i Cedîd-i Birgivî/Mu'ribü'l-avâmil*). *Tuhfetü'l-İhvân* ile aynı zamanda basılmış ve beraber ciltlenmiştir. 128 s., 2. baskı. Bkz. nr. 32.

34) Evâsıt-ı B. 1227/Temmuz 1812. ***Hâşiyetü's-Siyalkûtî 'alâ'l-Mutavval***. *Telhîs-i Kazvînî*'ye *Şerh* olarak kaleme alınan Ahmed bin Yahya el-Taftazanî'nin *Mutavval*'ına Abdülhakim bin Şemseddin es-Siyalkûtî'nin *Hâşiye*'si. 663 s. (Retorik)

35) Evâ'il-i C. 1228/Haziran 1813. ***Hallü esrâri'l-ahyâr 'alâ i'râbi izhâri'l-esrâr***. (*Mu'ribü'l-izhâr*). 328 s., 3. baskı.

36) Evâhir-i M. 1229/Ocak 1814. ***Cevhere-i Behiyye***. 314 s., 4. baskı.

37) Evâsıt-ı Z. 1230/Kasım 1815. ***El-Okyanusü'l-basît fî Tercemeti'l-Kamûsi'l-Muhit***. Tahir Muhammed bin Yakub Fîruzâbâdî'nin Arapça lugatı. Mütercim Âsım tarafından ilaveler yapılarak Türkçeye tercüme edilmiştir. 3 cilt. Birinci cilt 943 s. Basım tarihi: Z. 1230/Kasım 1815; İkinci cilt 939 s. Basım tarihi: Z. 1231/Kasım 1816; Üçüncü cilt 973 s. Basım tarihi: M. 1233/Kasım 1818. Her üç cildinden 500'er adet olmak üzere cem'an 1500 adet basılmıştır. (Lugat)

38) Evâ'il-i N. 1231/Ağustos 1816 ***Şerh-i Avâmil-i Cedîd-i Birgivî***. (*Ta'likatü'l-favâzıl 'alâ İ'râbi'l-avâmil/ Mu'ribü'l-avâmil*). 102 s., 3. baskı. *Tuhfetü'l-ihvân* ile beraber basılmıştır. Bkz. nr. 39.

39) Evâhir-i N. 1231/Ağustos 1816. ***Tuhfetü'l-ihvân***. 79 s. 3. baskı. *Mu'ribü'l-avâmil* ile beraber basılmıştır. Bkz. nr. 38.

Kitâb-ı Cihânnümâ'dan zatü'l-kürsî

40) Evâhir-i Z. 1231/Kasım 1816. ***El-Okyanusü'l-basît fî Tercemeti'l-Kamûsi'l-Muhit***. 2. cilt. 838 s.

41) 1232. Ayı belirtilmemiştir./1817. ***Tuhfe-i Vehbi***. 4. baskı. 65 s.

42) 1232/1817. ***Cevhere-i Behiyye***. 5. baskı. 288 s.

43) Evâ'il-i C. 1232/Mart-Nisan 1817. ***Ferâ'idü'l-fevâ'id (Amentü Şerhi)***. 278 s., 3. baskı.

44) CA. 1232/Mart 1817. ***Nehcetü'l-menâsık***. Derviş elhâc Mehmed Edîb bin Mehmed'in 1193/1779 senesinde yaptığı hac seyahatini tasvir etmektedir. 255 s. Eserin sonuna müstakilen numerolandırılmış olarak ve 14 sahife halinde ilave edilen, Mustafa Reşid ve Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendiler tarafından yazılan ***Tertîb-i Eczâ*** risalesi ile hüccâcın yolda vaki olacak olan rahatsızlıklarına acilen müdahale ve tedavi imkânı verilmesi amaçlanmaktaydı. (Hac seyahati)

45) CA. 1232/Mart 1817. ***Tertîb-i Eczâ***. Mustafa Reşid ve Hekimbaşı Mustafa Behçet. 14 s. (bkz. nr. 45).

46) Evâhir-i M. 1233/Kasım 1817. ***El-Okyanusü'l-basît fî Tercemeti'l-Kamûsi'l-Muhit***. 3. cilt. 973 s.

47) Evâhir-i M. 1233/Aralık 1817. ***Netâyicü'l-efkâr***. 267 s., 2. baskı.

48) CA. 1233/Mart 1818. ***Sarf Cümlesi***. Okullarda öğretilen Arapça dersleri için bir araya getirilmiş Arapça dilbilgisi

(Sarf/Morfoloji) ile ilgili beş *Risâle*. 119 s. İçindekiler: 1) *Merâhıu'l-ervâh*. Ahmed bin Ali bin Mes'ûd'dan. Kelime teşkili ile ilgili. 43 s. 2) *İzzî*. Şeyh İzzeddin Ebil-Fazail Abdulvehhâb İmadeddin bin İbrâhim es-Sencârî'den (öl. 1257), s. 44-59. 3) *Maksûd*. Müellifi belli olmamakla beraber İmâm-ı ekber Yusuf Hanefî'ye atfedilmektedir. Fiillerin tasnifi ile ilgili. s. 60-77. 4) *Binâ'*. Fiillerin esası ile ilgili. Müellifi belli değil. s. 78-87. 5) *Emsile*. Fiillerin çekimi ile ilgili. Müstakilen numerolanmış olarak, s. 1-32. (Sarf/Morfoloji)

49) Evâhir-i L. 1233/Ağustos 1818. ***Hâşiyetü'l-Gelenbevî***. Celâleddin el-Devânî'nin *Akâ'id-i Adudiyye*'ye yaptığı *Şerh*'e Gelenbevî tarafından yapılan *Hâşiye*. 657 s. (Akaid)

50) 1233. Ayı belirtilmemiştir./1818. ***Sübha-i Sıbyân***. 33 s., 3. baskı.

51) 1233/1818. ***Hallü esrâri'l-abyâr 'alâ i'râbi izhâri'l-esrâr***. (*Mu'ribü'l-izhâr*). 351 s., 4. baskı.

52) Evâsıt- M. 1231/Kasım 1818. ***Ta'likü'l-favâzıl 'alâ İ'râbi'l-avâmil***. (*Şerh-i Avâmil-i Cedîd-i Birgivî/Mu'ribü'l-avâmil*). 98 s., 4. baskı. *Tuhfetü'l-ihvân* ile beraber basılmıştır. Bkz. nr. 53.

53) M. 1234/Kasım 1818. ***Tuhfetü'l-ihvân***. 75. s., 4. baskı. *Mu'ribü'l-avâmil* ile beraber basılmıştır. Bkz. nr. 52.

54) Evâhir-i L. 1234/Ağustos 1819. ***Ta'likâtü'l-Gelenbevî 'alâ Mîri'l-Âdâb***. Mîr Ebu Feth es-Sâ'idî'nin (öl. 1543) *Mîrü'l-Âdâb* unvanlı eserine, Gelenbevî tarafından 1775'te itmâm edilen *Ta'likât*. 609 s. (Retorik)

55) Selh-i L. 1234 Ağustos 1819. ***Ta'likâtü'l-Gelenbevî 'alâ Miri't-Tehzîb***. Mîr Ebu Feth es-Sâ'idî'nin (öl. 1543) *Mîrü't-Tehzîb* unvanlı esere yaptığı *Tâhşiye*'ye Gelenbevî tarafından itmâm edilen *Ta'likât*. 514 s. (Retorik)

56) Selh-i C. 1234/Nisan 1819. ***Nahiv Cümlesi***. Okullarda öğretilen Arapça dersleri için bir araya getirilmiş üç *Risâle*'yi havi Arapça dilbilgisi (Nahiv/Syntax) kitabı. 72 s. İçindekiler: 1) *Kâfiye*. İbn-i Hacîb'den, s. 1-30; 2) *İzhâri'l-esrâr*. Birgivî'den, s. 34-64. 3) *Avâmil-i Cedîd*. Birgivî'den, s. 66-72. (Nahiv/Sentaks)

57) R. 1235/Ocak 1820. ***Al-Favâ'idü'z-Ziyâ'iyye***. Mollâ Câmî. (Nureddin Abdurrahman bin Ahmed bin Muhammed). 302+8+2 s. 309 ve 310 numerolardaki iki yaprakık fihrist baş tarafa alınarak ciltlenmiştir. 304 ve 308 numerolu sahifeler mihrabiyeli bir Besmele ile başlamakta olup, burada dua formları ile birlikde müellif ve şârihin ve eserin unvanı zikredilmektedir. (Kâfiye şerhi)

58) B. 1235/Nisan 1820. ***Mir'âtü'l-ebdân fî teşrîh-i azâi'l-insân***. (*Kütüb-ı selâse-mine'l-Hamse-i Şânîzâde*) 2 cilt. Birinci kitab, 131 s. İkinci ve üçüncü kitap, 283 s. 400'er cildten 800 adet basılmıştır. Eserde 63 Levha yer almaktadır. (Tıb)

59) 1235. Ay belirtilmemiştir./1819-1820. ***Fevâ'idü'ş-Şafiyye 'alâ İ'râbi'l-Kâfiye***. 2+ 504 s., 3. baskı.

60) Evâ'il-i N. 1235/Haziran 1820. ***Ta'likât-ı Abdülhakîm el-meşhûr bi Siyalkûtî ale'l-hâşiyet li'l Mollâ el-Hayâli 'alâ Şerhi'l-aka'idi'n-Nesefiyye***. Ömer Nesefî'nin (öl. 537) *Akâ'id*'ine Taftazanî tarafından yapılan *Şerh*'e Mollâ Hayâli'nin yaptığı *Hâşiye* ve buna Abdülhakim bin Şemseddin Hindîyü'l-Siyalkûtî tarafından yapılan *Ta'likât*. Arapça. 392 s. (Akaid)

61) Evâ'il-i ZA. - Evâhir-i ZA. 1235/Ağustos-Eylül 1820. ***Ta'likât-ı dürrü'n-nâcî bi İsagoci***. Tokadlı Es-Seyyîd Ömer Sâlih'nin 1210/1795'de tekmil ettiği, Esireddin bin Ömer el-Ebherî'nin (öl. 1300) Porphyrius'dan yaptığı tercümenin *Şerh*'ine *Ta'likât*. 183 s. (Mantık)

62) Evâhir-i C. 1236/Şubat 1821. ***Reşehât-ı ayni'l-hayat***. Nakşibendi Tarikatı şeyhlerinin önde gelenlerinin hayat hikâyelerini menkâbe tarzında veren ve Mevlâna Ali bin Hüseyin tarafından 1503'de yazılmış bir eser. Aslı Farsça olan bu eser, Mehmed bin Şerif bin Abdülganî el-Abbasî (öl. 1593) tarafından 1584'de Türkçeye tercüme edilmiştir. 654 s. (Bibliyografya)

63) 23. CA. 1237/Şubat 1822. ***Tuhfetü'l-manzûmetü'd-dürriye fî lugati'l-Farsiyyet ve'd-deriyye***. *Tuhfe-i Vehbî* şerhi. 511 s., 2. baskı. (Lugat)

64) 1237. Ayı belirtilmemiş./1821-1822. ***Tuhfe-i Vehbi***. 65 s., 5. baskı.

65) 1237/1821-1822. ***Hülâsa-i Risâle-i Birgivî***. Müellif adı belirtilmemiş. 24 s. (İlmühal)

66) 29. Ş. 1237/21. 5. 1822. ***Neticetü'l-fetevâ***. Mehmed bin Ahmed Kudûsî'nin tertipledığı fetva metinleri. 683 s. (Fetva metinleri)

67) Evâ'il-i ZA. 1237/Temmuz 1822. ***Ta'lik'ül-favâzıl 'alâ İ'râbi'l-avâmil***. (*Şerh-i Avâmil-i Cedîd-i Birgivî/Mu'ribü'l-avâmil*). 124 s., 5. baskı. *Tuhfetü'l-ihvân* ile beraber basılmıştır. Bkz. nr. 68. (Gramatik)

68) 1237/1822. ***Tuhfetü'l-ihvân***. 197 s., 5. baskı. *Mu'ribü'l-avâmil* ile beraber basılmıştır. Bkz. nr. 67. Basım yeri ve tarihi *Mu'ribü'l-avâmil*'dedir. (Gramatik)

69) 1238/1822. ***Haşiye 'alâ Tahrîri'l-Kavâ'idi'l-Mantıkiyye***. Abdülhakîm bin Şemseddin el-Siyalkûtî'nin, Taftazanî'ye *Şerh* ve Abdülhakîm'e *Tahşiye* yazan Nasireddin'in talebelerinden Kâtibî'nin *Er-Risâletü'ş-Şemsiyye fî'l-kavâ'idi'l-mantikiyye* unvanlı mantık ile ilgili eserini çalışan ve *ilm-i mantık*'a başlayan oğlu için yazdığı, adı geçen esere bir *Tahşiye*. 617 s. Arapça. (Mantık)

70) Evâhir-i SA. 1238/Kasım 1822. ***Netâyicü'l-efkâr***. 267.

71) 1238. Ayı belirtilmemiştir./1822-1823. ***Tuhfe-i Vehbi***. 65 s., 6. baskı.

72) Evâsıt-ı RA. 1238/Kasım sonları-Aralık 1822. ***El-Risâle fî'l-hendese***. Eserin müellifi Mühendishene halifelerinden Masdârîyyecizâde Seyyîd bin Hüseyin Efendi'dir. 34 s. Geometri ile ilgili olarak 7 levhası mevcut. Basım tarihi Hammer'de (*GOD, Liste*, nr. 32) 1217/1802 olarak gösterilmesi yanlış olup, bu eser, verilen *Liste*'de 70 numero altında gösterilen müellifi bilinmeyen biri tarafından hazırlandığını ileri sürdüğü ve Öklides'in III. kitabından 23. teoremin halline ait bir risale olarak gösterdiği yayın ile aynıdır. Dolayısıyla, sözü geçen *Liste*'de aynı risale, iki ayrı yerde ve birbirinden farklı risaleler zannedilerek gösterilmiştir. (Hendese)

73) Evâhir-i L. 1239/Şubat 1824. ***Mir'ât-ı âlem***. Ali Kuşçu'nun (öl. 1474) Fatih Sultan Mehmed'e ithaf ettiği *Fethiye* unvanlı astronomi ile ilgili Arapça eserinin Türkçe tercümesi. 130 s. 4 levha. Üsküdar Matbaası'nın son ve burada ta'lik hurufat ile basılan tek eseri. 250 adet basılmıştır. (Astronomi)

İSTANBUL MATBAASI

1) Evâhir-i ZA. 1239/20-30 Temmuz 1824. ***Gunyetü'l-mutemelli***. Mülteka müellifi İbrâhim Halebî'nin İmâm Kasgarî'nin *Munyetü l-musalli* unvanlı eserine yaptığı *Şerh*. Arapça. 278 s. (Akaid)

2) 1239/1824. ***El-Mevâkıf fî ilmi'l-kelâm***. Addu'd-din Ebu'l-Fazl Abdurrahman bin Ahmed bin Abdülgaffar el-İcî'nin (öl. 756) kelam ile ilgili tanınmış eseri ve buna Ali bin Muhammed el-Cürcânî tarafından yapılan Arapça *Şerh*. Sahife altlarında Abdülhakim bin Şemseddin es-Siyalkûtî'nin ve hâmişinde de Hasan Çelebi'nin *Haşiye*'leri vardır. 12+635 s. (Kelam)

3) 9 RA. 1240/1. 11. 1824. ***Mecma'u'l-enhur fî Şerhi'l-Mülteka'l-ebhur***. Şeyhîzâde Abdurrahman bin Şeyh Mehmed bin Süleyman tarafından hazırlanan İbrâhim Halebî'nin *Mülteka*'sına Şerh. 2 cilt. Birinci cilt 352 s. Basım tarihi: 11. RA. 1240/1. 11. 1824. İkinci cilt 374 s. Basım tarihi: Evâhir-i Ş. 1240/20-30 Nisan 1825. (Akaid)

4) Gu. SA. 1241/15 Eylül 1825. ***Siyer-i Kebîr Tercümesi***. İmâm Muhammed bin Hasan es-Seybânî'nin (öl. 805) bu eseri, önce Muhammed bin Ahmed es-Serahsî tarafından Arapça olarak şerh edilmiş ve bu şerh Ayintâbî es-Seyyîd Mehmed Münib tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Tercüme 1796-1798 arası itmâm edilmiştir. 2 cilt (357 s., 375 s.). 1000 adet basılmıştır. (Siyer)

OSMANLI/TÜRK YAHUDİLİĞİ TARİHİ İLE İLGİLİ YAYINLAR VE İÇERDİKLERİ TARİH SÖYLEMİ-II

RIFAT N. BALİ

TÜRK YAHUDİLERİ'NİN VE ONLARIN TARİH ANLATIMINI BENİMSEMİŞ OLANLARIN ESERLERİ

Osmanlı/Türk Yahudiliği tarihi ile ilgili olarak, Türk Yahudileri ve/veya Türk Yahudileri'nin yansıtmak istedikleri tarih anlatımını benimsemiş ve Türk Yahudileri'nden doğrudan veya dolaylı destek alan yazarlar tarafından yazılmış eserlere göz atıldığında, ilk bakışta göze çarpan ad Yahudi tarihçi Avram Galanti'dir. Galanti nicelik açısından ilk sırada yer alır ve bu alanda öncü sayılır. Yayımladığı kitap sayısı kırk kadar olup çok sayıda makalesi de mevcuttur. Bunların dışında Osmanlı/Türk Yahudiliği'ni ilgilendirmeyen eserleri de vardır.[1] Galanti'nin Fransız dilindeki eserleri toplu basım olarak dokuz cilt halinde 1986 yılında İsis Yayıncılık Ltd. tarafından tekrar basılmıştır. Türkçe eserlerinden ise, sadeleştirilmiş tekrar basımı 1995 yılında Gözlem Gazetecilik Basım ve Yayın AŞ tarafından yapılmış olan *Türkler ve Yahudiler* dışında kalan diğerlerinin yeniden basımı maalesef bugüne kadar yapılmamış olup, bunlara erişmenin tek yolu ya kamu ya da özel kütüphanelerdir.

Fransız diline yetkin bir şekilde hâkim olmayan bir kişi için Galanti'nin bu dilde yazılmış külliyatı kapalı bir veri bankası niteliği taşımaktadır, zira bu eserlerin çok büyük bir çoğunluğunun Türkçe çevirileri mevcut değildir. Galanti'nin eserleri genellikle sorumlu bir Yahudi Cemaati mensubu/sözcüsü ve yaşadığı dönemde yürürlükte olan siyasi rejimin bir ideologu ağzıyla yazıldığı için "duyarlılık" arz eden birçok konu es geçilmiş, görmezlikten gelinmiştir.[2] Ancak Galanti'nin Osmanlı/Türk Yahudiliği alanında bir öncü olduğu ve eserlerinin günümüzde bu alanda yapılan araştırmalara vazgeçilmez bir kaynak teşkil ettiği de yadsınamayacak bir gerçektir. Birçok yazar/incelemeci Galanti'nin konumu ve eserlerinin içerdiği tarih söylemini tartışmış ve sorgulamıştır. Bir yazara göre bunlar "belgesel derlemelerdir",[3] başka bir yazara göre de Galanti bir "kronikçi"dir.[4]

Galanti'nin tarih yazımı ve içerdiği söylemi tartışmaya çok açıktır. Galanti bir yandan sorumlu bir cemaat sözcüsü, diğer yandan tarihçi olmuştur. Galanti bu iki kıyafetini birbirine karıştırmış ve sonuçta "sorumlu bir cemaat sözcüsü" konumunu esas olarak muhafaza edip tarihçiliğini bu kıyafet altında sürdürmüştür. Galanti kitaplarında Türk Yahudiliği tarihi açısından çok önemli olan 1927 yılında meydana gelen Elza Niyego olayı, 1934 Trakya olayları gibi olayları ya birkaç satırla değinerek geçiştirir veya Varlık Vergisi'nde olduğu gibi hiç söz etmez. Galanti'nin savunmaya yönelik ve özür dileme kısmının çok ağır bastığı tarih söylemini iyice anlamak için dönemin Sanayi Tetkik Heyeti Başkanı olan Şevket Süreyya Aydemir ile Varlık Vergisi konusunda yaptığı görüşmeyi okumak gerekir. Bu görüşmede Galanti, Aydemir'in yanına Varlık Vergisi'nin haksızlığını şikâyet etmek için gider. Aydemir'in ona Yahudilerin "orduya asker dahi vermediklerini" sadece para ve sermaye biriktirdiklerini, dolayısı ile bu Vergi'nin bu yapılmayanların yanında az olduğunu ve bir nevi "Kan Vergisi" olduğunu hatırlatmasına ve "sizin şu bir avuç vergi fazlanızı karşılaştıracağımıza, sizin biriken servetlerinizle bizim biriken kan ve askerlik haklarımızı teraziye koyarak hesaplaşalım" sözlerine karşılık Galanti haykırarak şu yanıtı verir: "Asla! Böyle bir hesaplaşmaya gidemeyiz! Çünkü o zaman yalnız bütün malımızı, mülkümüzü değil, cemaatlarımızın bütün fertlerinin canlarını da teraziye koyarsak, biz sizin asırlık kan ve askerlik haklarınızı ödeyemeyiz. Aldığınız vergi helâl olsun. Bu vergi, senin dediğin işler teraziye dökülünce, bizim ödememiz lâzım gelenin, bir zerresi bile değildir."[5]

Dahası Galanti Varlık Vergisi Kanunu çıktığında tüm kitaplarını yayımlayan Yahudi asıllı Fratelli Haim Matbaası'nın sahiplerine tahakkuk edilmiş olan Varlık Vergisi konusunda da hiçbir müdahalede bulunmamış ve sonuçta Sümerbank'ın Fratelli Haim Matbaası'nın vergisini ödemeyi üstlenmesi karşılığında matbaa da Sümerbank'a satılmıştır.[6]

Galanti'nin eserlerinin yayımlanma tarihleri olan 1940-50'lerden günümüze gelene kadar Türkiye'de kayda değer hiçbir yayın yapılmamıştır.[7] İspanya Yahudileri'nin Osmanlı İmparatorluğu'na göçlerinin 500. yılının kutlamaları vesilesiyle 1992 yılında nicelik/nitelik açılarından cılız da olsa bazı yayınlar ortaya çıkmıştır.[8] Bunlardan bazıları (abecesel sıra ile) şunlardır:

a) Burçin Erol (Der.), *Musevilerle 500 Yıl*, 1992, Turizm Bakanlığı

b) Moşe Grosman, *Dr. Markus (1870-1944) Osmanlıdan Cumhuriyete geçişte Türk Yahudilerinden Görünümler*, 1992 (kendi yayını)

c) Naim Güleryüz, *Türk Yahudileri Tarihi I (20. Yüzyılın Başına Kadar)*, 1993, Gözlem Gazetecilik Basın Yayın AŞ.

d) Ergun Hiçyılmaz ve Meral Altındal, *Büyük Sığınak*, 1992, Cep Kitapları

e) Burhan Oğuz, *Türk ve Yahudi Kültürlerine Bir Mukayeseli Bakış*, 1992 (kendi yayını)

f) Sara Pardo, *Tarih İçinde Türkiye Yahudilerine Genel Bakış*, İzmir, 1992, yayımlanmamış daktilo metin

g) Moshe Sevilla Sharon, *Türkiye Yahudileri*, İstanbul, 1992, İletişim Yayınları

h) Çetin Yetkin, *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler*, İstanbul, 1992, Afa Yayınları

Söz konusu sekiz eserden Türk Yahudiliği hakkında genel bir fikir edinmek isteyenler için (b), (c), (g) ve (h) sıralarındaki kitaplar yeterli ve faydalı olacaklardır, ancak bunlar genel okur kitlesine hitap ederler ve nitelikli araştırmalar için ancak ipuçları verirler, zira bu kitapların hazırlanmaları esnasında birincil derecede kaynaklar olan Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet arşivleri, Türkiye Hahambaşılığı ve İsrail arşivleri taranmamış olup ortaya özgün ve yeni çok fazla bulgu/bilgi koymazlar ve bu alandaki daha önce yapılmış araştırmaların bir derlemesi niteliğindedirler. Bu yayımlar 1992 yılı vesilesiyle yurtdışında bu konuyla ilgili yayın arzındaki artıştan esinlenerek Türkiye'de tamamen bakir olan bir alanı bir nebze doldurup genel okur kitlesini bilgilendirmek amacını gütmüşlerdir. Aslında bu tür çalışmaların bilimsel bir nitelik taşımadıkları yazarları tarafından ya "bu çalışmada akademik olmasından çok herkese hitap edilmesine ve rahatlıkla takip edilmesine dikkat ettik",[9] veya "kapsamlı bir tarih çalışması değil sadece bir deneme"[10] denilerek belirtilir. Ayrıca bu çalışmalardan bir kısmının amacı, İspanya Yahudileri'nin Osmanlı İmparatorluğu'na göçlerinin 500. yılı vesilesiyle yapılan tanıtım etkinlikleri çerçevesi içinde genel halk kitlesine Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan diğer etnik grupların aksine Osmanlı'nın tek sadık milleti olduğu izlenimini vermektir.[11] Bu izlenimin okura yansıtılması Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan diğer etnik grupların İmparatorluğa ihanetlerinin "Tartışmasız gerçek, Osmanlı Devletinde Anadolu Türk Halkı cepheden cepheye sürülüp kırılırken Ermeniler'in, Rumlar'ın, Arnavutlar'ın, Sırplar'ın, Araplar'ın... bu devlet sayesinde semirmiş ve varlık içinde yüzmüş olduklarıdır. Ama tarihimiz aynı zamanda bunların ihanetlerinin, bizi sırtımızdan hançerlemelerinin tarihidir" denilerek[12] ve altı çizilerek belirtilmesi pahasına olması da halkla ilişkiler/lobicilik bağlamında değerlendirilebilecek kendine has yeni bir tür tarih yazımına örnek olarak da gösterilebilir.

Moshe Sevilla Sharon'un *Türkiye Yahudileri* eseri ise Galanti'den sonra yayımlanmış ilk kitaptır, ancak konuya yine fazla bir yenilik getirmemiş olup, bir derlemeden öteye gitmemiştir. Aslında kitabın özgün olmadığını yazarın kendisi de itiraf etmektedir.[13] Amaç İsrail'de yaşayan Türkiye'den göçmüş ve belki de İbranice'yi yeterince öğrenememiş Yahudilere kendi dillerinde yazılmış olan bir genel tarih bilgisi vermektir.[14] Duyarlı konular da "tatsız olaylar" diye nitelendirilmiş ve "devrim yaşayan her ulusun içinde oluşan geçici bunalımlar göz önünde tutularak değerlendirilmeli" cümlesi ile geçiştirilmiştir.[15] Herhalde bu "tatsız" olaylardan kasıt kitapta yüzeysel olarak söz edilen Varlık Vergisi olayı, Elza Niyego olayı,[16] hiç değinilmeyen 1934 Trakya olayları,[17] Cevat Rifat Atilhan'ın önderliğini yaptığı Yahudi karşıtı akımlar ve benzeri olaylardır. Ergun Hiçyılmaz ve Meral Altındal'ın *Büyük Sığınak* kitabı ise yine konuya yeni bir bakış açısı getirmeyip, basit bir derleme niteliğindedir.

Moşe Grosman'ın *Dr. Markus* kitabı bir sohbet havası içinde Türk Yahudi cemaatlerinin özgün yanlarını anlatmaktadır. Yazar, Dr. Markus'un yaşamını öne çıkararak onun etrafındaki Yahudi toplumunun "sokak aralarındaki tarihi"ni[18] anlatmayı yüksek düzeyli bir bilimsel inceleme yerine tercih etmiş olup, bilimsel incelemelerde yer almayan günlük yaşam ve bu yaşamda yer alan kişilerin özgün yanları kitapta yer almaktadır. Galanti'nin tarih yazımı geleneğine uygun olarak kitabın içeriğinde olmasa da kapağında Osmanlı/Türk devlet adamlarının Yahudilerin devlete sadakatlerini teyit eden sözleriyle, Yahudilerin devlete karşı minnet duygularını ifade eden sözlerine yer verilmesi ihmal edilmemiş, aynı araştırmacı kitabında Varlık Vergisi'ne niye hiç yer vermediği konusundaki bir eleştiriye getirdiği açıklamada "birlikte yaşanmış" ve "huzurlu bir geçmişin izleri"ni taşıyan bir birliktelikte bu tür olayların "hiç sözü edilmemelidir" deyip bunlardan söz etmenin de "hiçbir yararı olmayacağını" vurgulamaktadır.[19]

Burhan Oğuz'un eseri ise kapsamlı hacmi ile (1012 sayfa), tarihsel bir inceleme yerine kültürel ve dini dokuları incelemeyi ve Türk ve Yahudi kültürleri arasındaki benzerlikleri belirtmeyi amaçlamıştır.

Türk Yahudiliği ile ilgili yazılmış başka bir eser Yakup Barokas'ın *Türkiye'de Yahudi Toplumları* (1987) olup, gerek yazarın İsrail'de yaşadığı yıllarda yazılmış olması ve gerekse daktilo yazması olduğu için, temininin herkesçe mümkün olmaması gibi nedenlerle yazar biraz daha rahat davranmış, kitabın "20'nci yüzyılın başlarında Yahudi toplumunu etkileyen önemli toplumsal olaylar" bölümünde, yazarın "bazı konularda tabular yaratmak, o konuları bütün açıklığıyla ortaya koymaktan kaçınmak daha ters tepkilere yol açabileceği gibi, yanlış bilgilerin yayılması sonucunu da doğurabileceğinden"[20] açıklaması ile 1934 Trakya olayları, Varlık Vergisi, 20 sınıf ihtiyatlar, 6-7 Eylül ve Milli Koru-

ma Kanunu olaylarına çok kısaca değinilmeye cüret edilmiştir.

Sadece İstanbul sinagogları ile ilgili olarak yapılmış incelemeler ise şunlardır:

- Nilüfer Akıncı, *İstanbul'da Balat Semti ve Çevresi Havraları*, İÜ Edebiyat Fakültesi yayımlanmamış lisans tezi, 1981
- Abraham Galante, *Les Synagogues d'Istanbul*, 1937
- Naim Güleryüz, *İstanbul Sinagogları*, 1992
- Mili Mitrani-Ersin Alok, *Anatolian Synagogues*, 1992

Türk Yahudi basını ile ilgili bilgi edinmek isteyen kişiler, her ne kadar kitap bilimsel bir disipline sahip olmaktan çok uzak, amatör bir çalışma olsa da Türkiye'de konusunda yapılmış tek inceleme olduğundan, Nesim Benbanaste'nin *Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi* (1988) kitabına başvurabilirler. Bu konu ile ilgili diğer tüm kaynaklar İbrani dilindedir.

Osmanlı Türk Yahudiliği tarihinin Türk tarihçileri tarafından ihmal edilmiş olmasından Prof. Dr. Jacob M. Landau da yakınmaktadır.[21] Aslında bu eksiklik sadece Osmanlı/Türk Yahudiliği tarihi ile sınırlı kalmamış olup, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı tarihi ile ilgili yayınlarda da geçerlidir.[22] Yakın tarihte yapılmış incelemelere bir göz atınca Adem Özen'in *Cumhuriyet'ten Günümüze İstanbul Yahudileri*,' (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış bilim uzmanlığı tezi, 1993) incelemesine rastlanmaktadır, ancak bu çalışma da bir derleme niteliğinde olup, konuya yeni bir bakış açısı getirmemektedir. Yakın tarihte yapılmış kayda değer tek inceleme Siren Bora'nın 20. yüzyıl başında "İzmir'de Yahudiler (1908-1923)" (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstisüsü, 1993) konulu doktora tezi olup, tez daha sonra *İzmir Yahudileri Tarihi (1908-1923)*, (Gözlem AŞ yayınları, 1995) adı altında kitap seklinde yayımlanmış olup, düzeyli bir inceleme olarak gösterilebilecek tek örnektir. Prof. Landau da bu çalışmaya cesaret verici bir örnek olarak isaret etmektedir.[23] Ancak bu eserin de 1992 yılı kutlamalarının felsefesinde yatan tarih söyleminin etkisinde kaldığı görülmektedir. Bir dönemde İzmir'de Yahudi karşıtı yayın yapan *Türk Sesi* gazetesinin içeriği verildikten sonra bu tür bir yayının Yahudi karşıtı olarak nitelendirilemeyeceği, olsa olsa "Türk tüccarlarının bir bölümünün gayri Türk unsurların ekonomik sektörlerdeki üstünlüğünden ve yabancıların kültürel yayılmacılığından duydukları rahatsızlığın abartılmış bir ifadesi" olduğu belirtilmiş ve "kanımızca *Türk Sesi*'nde yayımlanan makalelerin birinde kullanılan 'Türkiye'de antisemitizm vardır', 'Türkiye'de Yahudi aleyhtarlığı vardır' ifadelerinden yola çıkarak yeni Türk devletinin Yahudi aleyhtarı bir politika izlediği yargısına varmak ona haksızlık etmek olacaktır. Türk devleti milli bir devlettir. Ancak Atatürk'ün millet tanımında ırk ve din ayırımı yoktur" açıklaması ile[24] yazar başlı başına araştırma konusu olması gereken bir konuda derinliğine bir incelemeye gitmeden, o dönemde bir antisemitizmin var olamayacağının bir kere daha altını çizmiştir. Yazarın özellikle kanıtlamaya çalıştığı ikinci bir husus ise o dönemdeki İzmir Yahudileri'nin Siyonist olmadıklarıdır.[25] Osmanlı İmparatorluğu Yahudileri arasında Siyonist ve Siyonist karşıtı akımların etkinlikleri, birbirleri ile çatışmaları ve 1948'de İsrail Devleti'nin kurulması ile başlayan Türkiyeli Yahudilerin göçü, kendi başına derinlemesine incelenecek bir konu olup, dahası bu konuda yazılmış yetkin ve ayrıntılı incelemeler varken,[26] yazar birkaç sayfa içinde İzmir Yahudileri'nin Siyonist olmadıklarını "kanıtlayıp" aksini iddia eden Yahudi karşıtı çevrelere dolaylı bir yanıt teşkil edecek şekilde, "Yahudi cemaatinin bu dönemde ülkeye olan sadakatini" (s. 258) ve Yahudilerin Türklestiklerini bu şekilde tekrar teyit etmiştir. Siyonizmin çoğu zaman ayrılıkçı ve yayılımcı bir hareket olarak algılandığı bir düşünce ortamında, bu kitap da Galanti'nin cemaat sözcülüğü söylemi içinde yaptığı bir tarihçilik anlayışının izlerini taşıyan bir başka örnek olmaktadır.

Prof. Avram Galanti

Bir an için araştırmacıların, günümüz Yahudi Cemaati'nin sosyal yapısını öğrenmeyi, geçmişin tarihini araştırmaya yeğledikleri varsayılsa bile, bu alanın da tamamen bakir olduğu görülür. Günümüz Türkiye Yahudi cemaatinin yapısını nüfusbilim ve toplumbilim açılarından inceleyen fazla ciddi bir araştırma yoktur.[27] Bu alandaki tek girişim Prof. Stanford Shaw'a sunulmuş basit bir dönem ödevidir.[28] Bu tür bir veri eksikliği bir yerde Türkiye'de kamuoyunda yerleşik olan tüm Türkiye Yahudileri'nin varlıklı ve "kodaman" olup ayrıca ticaret ve basın yayın sektörlerine geniş bir şekilde egemen oldukları türündeki peşin yargıların canlı kalmalarını da mümkün kılmaktadır. Halbuki Türk Yahudileri içinde zengini kadar fakiri ve orta hallisi, büyük sermayedar ve sanayicisi kadar orta ve alt gelir düzeylerine mensup memur ve esnafı da mevcuttur.

Yine bu alanda yapılmış başka bir gözlem Dr. Nora Şeni'nin geniş bir araştırma iddiası taşımayan ve Türk Yahudi cemaatinin günlük yaşamını yansıtmaya çalışan "İstanbul Seni Unutursam" adlı kısa belgesel filmidir. Filmin İstanbul'da yapılan özel bir gösteriminden sonra Türk Yahudi cemaatinden gelen olumsuz tepkiler[29] aynı cemaatin kendi yapısını araştırmaya yönelik incelemelerde yer alabilecek olası olumsuz ve/veya gerçekleri oldukları gibi aktaran gözlemlere karşı tahammülsüzlüğünün belirgin bir örneğidir. Bu alanda yapılmış tek yetkin inceleme Prof. Walter Weiker'in *The Unseen Israelis, The Jews From Turkey in Israel* kitabı olup bu eser Türkiye Yahudi Cemaati'ni değil, Türkiye doğumlu olup sonradan İsrail'e göç edip oraya yerleşmiş olan Türk Yahudileri'ni incelemektedir. Kitabın bilimsel ve nesnel bir çalışmanın sonucu olarak, ortaya koyduğu bulgulara Türk Yahudi cemaatinden gelen tepkilerin bir özeti şu cümlede ve hitap tarzında saklıdır: "O Weiker'e bir söyleyin 'Görünmeyenler' kitabının başlığını değiştirsin. 'Dünyada Gözde Olanlar' diye düzeltsin, çünkü ayıp oluyor tıpkı fıkradaki gibi."[30]

Osmanlı/Türk Yahudiliği alanlarında yapılacak araştırmalar ile ilgili olarak şunları eklemek gerekir. Osmanlı/Türk Yahudiliği üzerine bugün en geniş ve özgün çalışmalar yurtdışında ve özellikle İsrail, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılmaktadır. İsrail'de yapılanların nerede ise tamamı İbrani dilinde yayımlandığından, onlara erişmek ancak yetkin ve üst düzeyde bir İbraniceye vâkıf olmakla mümkündür. Bugün Osmanlı/Türk Yahudiliği üzerinde uzmanlaşmak isteyen bir tarihçi veya sosyal bilimcinin önünde iki ana engel/sorun vardır: Birincisi arşivler ve yayınlara erişebilmesi için Türkçe'nin dışında Osmanlıca, Fransızca, İngilizce, İbranice ve Yahudi İspanyolcası dillerinin tümüne çok iyi düzeyde vâkıf olma zorunluluğudur. Bu mümkün değilse başka meslektaşları ile birlikte ortaklaşa çalışma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu gereksinim sadece dil engeli açısından değil, ilgili arşivlerin/kütüphanelerin muhtelif ülkelere dağılmış olmalarından da ileri gelmektedir. Bu olguya İrvin Cemil Schick de değinmekte ve "belgelerin bolluğu açısından ekip çalışmalarının kaçınılmazlığını" vurgulamaktadır.[31] Bu yapılmadığı takdirde araştırmacı erişebileceği kaynaklar konusunda çok kısıtlı kalacaktır.[32]

İkinci sorun/engel ise, araştırma yapacak kişinin bir yandan, 1992 kutlamaları vesilesiyle birçok kez tekrarlanmış olan "hoşgörü", "huzur", "barış" söylemleri ile dolu tarih anlatımına pek fazla ters düşmeyecek bir tarih söylemini kullanması, diğer yandan Türk Yahudi cemaatinin, bu tür araştırmalar sonucunda kendisini çevreleyen dış topluma yansıtabilecek cemaat görünümü ile ilgili duyarlılığı ve nihayet, "görünüm" ve "tarih" konularındaki cemaatçe kabul edilmiş "iyi hal ve gidiş" normlarını göz önünde bulundurarak cemaati incitmeyecek sonuçlara ulaşacak araştırmalar yapılması konularında, yazılı kuralları olmayan, ancak varlığı her zaman hissedilen zorunluluktur.

Türkiye'de nesnel olmasına rağmen "tabu", "duyarlı", veya "tartışmalı" olarak nitelendirilebile-

cek konulara ait incelemelerin maruz kaldığı eleştiriler herhangi bir kesimin tekelinde olmayıp her kesimdeki bilim adamlarından gelmektedir. Bunun pek belirgin ve bilinen bir örneği Rıdvan Akar ve Hülya Demir'in *İstanbul'un Son Sürgünleri* kitabına getirilen eleştiridir.[33] Bu tavra benzer bir davranışa bu satırların yazarının bir makalesine[34] verilen hakaretamiz cevapta da rastlanır.[35]

Araştırma sonucunun baştan belli olduğu, veya "kol kırılır, yen içinde kalır" türü bir yaklaşımla yapılabilecek bir araştırmada belli bir tarih döneminin veya bir dönemde meydana gelmiş bazı olayların es geçildiği, yok sayıldığı veya mazur görüldüğü durumlarda bu tür çalışmaların nesnelliklerinin ve niteliklerinin çok tartışılır olduğunu söylemek de herhalde hatalı olmaz.

Dahası İsrail'de yeni kuşak tarihçilerin İsrail devletinin yerleşmiş resmi tarih söylemini sarsmaya başladığı[36] ve Türkiye'de resmi söylemin dışına çıkan ve genel Türkiye tarihini, bu arada da Türkiye'deki azınlıklar ile ilgili konuları da kapsayan cesur incelemelerin yayımlanmaya başlandığı bir ortamda[37] Osmanlı/Türk Yahudiliği tarihi ile ilgili özgün ve nesnel çalışmaları beklemek de herhalde aşırı beklentiler diye nitelendirilemez. Aksi takdirde bu alanda yapılacak araştırmalar Türkiye Yahudileri tarihinin üzerindeki örtüyü aralayamayacaktır. Aslında bu tür bir beklenti sadece Osmanlı/Türk tarihinin ayrılmaz bir parçası olan Osmanlı/Türk Yahudiliği tarihi ile sınırlı olmayıp, en geniş anlamda Osmanlı/Türkiye tarihi araştırmaları için de geçerli olup, her kesime mensup Türk aydınının beklentisi ve özlemidir.

Bu tür beklentilere karşı ortaya sürülen alışılagelmiş sav, Tarih Vakfı'nın 31 Mart 1994 tarihinde düzenlediği "Varlık Vergisi" panelinde Yahudi cemaatini temsil eden kişinin ağzından şöyle ifade edilmiştir: "Bu çalışmalarda Türkiye'yi karalamaya malum odaklar için, malzeme teşkil etmeyecek şekilde dengeli ve dikkatli olunmasını da temenni ederim."[38]

Temenni edilen bu tür bir yaklaşım Türkiye Cumhuriyeti'nin bazı kurumlarında da bir peşin yargı olarak benimsenmiştir. Bu tutum aslında Türkiye'de egemen olan resmi tarih anlatımının bir yansımasıdır. Ancak bu tutum Türkiye'de araştırma yapan yabancı tarihçiler tarafından da şikâyet konusu olmuştur.[39]

Bu yazının sonuna gelirken, söyleneni tekrarlama pahasına da olsa, ifade edilmek ve altı çizilmek istenen olgu, tarihin anlatımında ve yazılışında anlatılan tarihsel dönemin ve olayların bir sterilizasyona tabi tutulmadan aynen olduğu gibi aktarılması zorunluluğudur.

Bu yazıyı İrvin Cemil Schick'den bir alıntı ile bitirmek istiyorum:

"Araştırma geçmişi değiştirmez, sadece onu yanlış bilmemizi önler; geçmişi yanlış bilmekten ise medet ummak abestir elbette."[40]

Bu alıntıya eklenecek bir şey daha var. Arşivler ve kütüphaneler geçmişin ve günümüzün belgeleri ve tanıklarıdır. Tarihçinin, araştırmacının görevi bu belgeleri unut(tur)mak değil, onları aynen olduğu gibi gün yüzüne çıkartıp herkesin onlara vâkıf olmasını mümkün kılmaktır.

1. Örneğin *Ankara Tarihi*, Niğde ve Bor Tarihi, *Küçük Türk Tetebbuları(!)* vs.
2. Bu konuda bu görüşleri içeren ayrıntılı bir biyografi çalışması olan Albert E. Kalderon'un *Abraham Galanti a Biography*, Sepher Hermon Press, 1983. eseri bu tarihçi hakkında yapılmış en ayrıntılı inceleme olup bir özeti de *Mülteferrikat* dergisinde yayımlanmıştır: sayı 5, s. 43-58, "Abraham Galanti, Bio-bibliografya".
3. Naim Güleryüz, *Türk Yahudileri Tarihi-I*, Gözlem AŞ, 1993, s. 12.
4. İrvin Cemil Schick, "Osmanlılar, Yahudiler ve Azınlıklar", *Tarih ve Toplum*, sayı 29, s. 34-42.
5. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, c. 2, Remzi Kitabevi, 1976, s. 236. Bu bölüme Türkçe baskısı hazırlanmakta olan *Toledot a Yehudim be Republika a Turkit* (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Yahudileri Tarihi) (Kudüs, 1992) adlı kitabında ilk kez yer veren ve dikkatimi çeken Dr. Avner Levi'ye teşekkür ederim.
6. Philip Mansel, *Constantinople City of the World's Desire, 1453-1924*, John Murray (Publishers) Ltd., 1995, s. 424.
7. Bu görüşü teyiden Naim Güleryüz şöyle demektedir: "Türk Yahudileri tarihi üç yıl öncesine kadar en az işlenmiş konulardan biriydi." *age*, s. 11.

8. Düzeyli Yahudi tarihi incelemeleri yapılması/yaptırılması için 500. yıl kutlamaları vesilesiyle Türkiye'de ortaya çıkan fırsatın kaçırılmış olduğuna Yılmaz Karakoyunlu da işaret etmektedir. (Bkz. "501 Yıl", *Barometre*, 27.10.1992)
9. Naim Güleryüz, *age*, s. 13.
10. Çetin Yetkin, *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler*, s. 13.
11. Çetin Yetkin, *age*, s. 15: "Yahudiler ise Osmanlılar'ın Türk unsuruna hep bağlı kaldılar, kritik günlerde Türkler'in davasına sahip çıktılar."
12. Çetin Yetkin, *age*, s. 15.
13. Moshe Sevilla Sharon, *Türkiye Yahudileri*, s. 9.
14. İlk olarak 1984 yılında Kudüs İbrani Üniversitesi tarafından Türkçe olarak yayımlanmıştır.
15. Moshe Sevilla Sharon, *age*, s. 104.
16. Bu konuda bkz. Avner Levi, "Elza Niyego Olayı ve Türk-Yahudi İlişkilerine Yeni Bir Bakış, *Toplumsal Tarih*, sayı 25 (Ocak 1996), s. 23-27.
17. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Halûk Karabatak, "1934 Trakya Olayları ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum*, sayı 146, s. 68-80 ve Avner Levi, "1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alınamayan Ders", *Tarih ve Toplum*, sayı 151 (Temmuz 1996), s. 10-17.
18. Moşe Grosman, *age*, s. 21.
19. Moşe Grosman, "Türk Yahudileri", *Birikim*, sayı 71-72, s. 156-157.
20. Yakup Barokas, *age*, s. 95.
21. "Turkish-Israeli Cultural and Scientific Relations, Present and Future: Some Suggestions", Prof. Ali Ihsan Bağış (Moderator), *Actual Situation and Prospects of Turkey's Bilateral Relations with Israel Potential and Opportunities*. Tes-Ar Yayınları, Ankara, 1992, s. 85-96.
22. Bu olgunun tevidi için, Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, YKY, 1995, yapıtındaki Orhan Azizoğlu'nun sunuşuna bakılması önerilir, s. 8
23. Jacob Landau, *agm*, s. 88.
24. Siren Bora, *age*, s. 144.
25. Siren Bora, *age*, s. 206-213 ve 256-258.
26. Walter Weiker, *The Unseen Israelis, The Jews from Turkey in Israel*, University Press of America, 1988 ve Esther Benbassa, Haim Nahum, *Un Grand Rabbin Sepharade en Politique 1829-1923*, Presses du CNRS, 1990.
27. Bu eksiklikten Adem Özen de bu yazıda adı geçen tezinde söz etmektedir.
28. Lorans Tanatar Baruh, "İstanbul Yahudilerine bir Bakış", *Şalom*, 27.02.1994, s. 2 ve 6.03.1994, s. 2.
29. *Şalom*, 27.11.1991, s. 9, "Empresyonist Bir Çekim Üzerine" ve "Nora Şeni'yle Söylesi, 500 Yılda Ne Değişti?", *Sanat Dünyamız*, sayı 48, s. 39-44.
30. Beki Bardavid, "Bize Biseyler Oluyor", *Şalom*, 18.12.1991.
31. "Osmanlı İmparatorluğunda Yahudiler. Bir Uluslararası Konferansın Ardından", *Tarih ve Toplum*, c.8, sayı 43, s. 49.
32. Bu tür bir ortak çalışma Aron Rodrigue ve Esther Benbassa'da görülmektedir. Bkz. *Juifs des Balkans*, Editions la Decouverte, 1993 ve *Une Vie Judeo-Espagnole a l'Est-Gabriel Arie*, Les Editions du Cerf, 1992.
33. *Cumhuriyet Kitap*, sayı 235, Prof. Toktamış Ateş'in yazısı.
34. Rifat N. Bali, "Popüler Milliyetçi Edebiyatta Yahudi İmgesi", *Birikim*, sayı 81 (Ocak 1996), s. 78-83.
35. Yaşar Aksoy, "Hasan Tahsin ve Harry Ojalvo", *Şalom*, 8 Mayıs 1996, s. 5. Bu yazıya verilen cevap için bkz. Rifat N. Bali, "Düşüncede Düzeni ve Nizamı Koruyan Muhafızlara Bir Yanıt", *Şalom*, 15 Mayıs 1996, s. 8.
36. Ethan Bronner, "Siyonizmin Tarihi Yeniden Yazılıyor", *Toplumsal Tarih*, sayı 16, s. 7-12 ve Calev Ben-David, "Heroes Under Attack", *The Jerusalem Report*, 29.12.1994, s. 13-19.
37. Örneğin Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi*, Belge Yayınları, 1992; Rıdvan Akar ve Hülya Demir, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İletişim Yayınları; Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İletişim Yayınları.
38. "Tarih Vakfında Varlık Vergisi Paneli", *Şalom*, 6.04.1994, s. 8.
39. Jacob M. Landau, *agm*, s. 88-89: "Foreign scholars have to apply at least 6 months in advance for permits to read in all government sponsored libraries." Başvurduğu kütüphaneye bu tutumun nedenini sorduğunda, Profesörün aldığı cevap şudur: "Foreigners are using libraries to collect materials against Turkey."
40. İrvin Cemil Schick, *agm*, s. 56.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

PAYİTAHT İSTANBUL'UN TARİHÇESİ

SARKİS SARRAF HOVHANNESYAN

Tarihçi ve eğitimci Sarkis Sarraf Hovhannesyan (1740-1805) en önemli eseri olan *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*'ni 1800'de tamamlamıştı. Yazması Ermeni Patrikhanesi'nde bulunan kitap, 1967'de Ermenice yayımlandı ve bu baskıdan Türkçeye çevrildi. Hovhannesyan, Narlıkapı'dan başlayarak Fenerbahçe'ye kadar İstanbul'u bize gezdiriyor, payitahttaki semtler, camiler, kiliseler hakkında değerli bilgiler veriyor. Anlattıklarındaki ilginç ayrıntılar 18. yüzyıl sonu İstanbul'unu ete kemiğe büründürüyor. İstanbul meraklıları ve araştırmacılar için önemli bir belge.

Çeviren: Elmon Hançer

x + 78 s.
ISBN 975-333-051-0
300.000.- TL

TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. (0212) 249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

GUILLAUME POSTEL, EVRENSEL UZLAŞMA VE TÜRKLER

ZEKİ ARIKAN

Guillaume Postel, 1581-1981, Actes du colloque international d'avranches 5-9 septembre 1981, Ouvrage publié avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique, Guy Trédianiel, Editions de la Maisnie, Paris, 1985, 393 s.

XVI. yüzyılda Fransa'da doğubilim çalışmalarının ilk önemli temsilcilerinden olan Guillaume Postel (1510-1581) hakkında bir süre önce kısa bir araştırma yapmış, ancak onunla ilgili olarak son yıllarda Batıda yapılan yayınlara ulaşamadığım için elimdeki notlarla yetinmek zorunda kalmıştım.[1] Bu arada 5-9 Eylül 1981 tarihlerinde Avranches'da (Manche) Postel üzerine yapılan uluslararası bir kongrenin sonuçlarını içeren bir kitabı da çok sonra ve ancak bir öğrencimin çabalarıyla elde edebildim. Burada tanıtmaya çalışacağım kitap da budur. Fakat kitabın tanıtımına geçmeden önce, XVI. yüzyılın bu ilginç kişisi üzeride kısaca durmanın yerinde olacağı kanısındayım.

Postel bir din adamı olarak yetişmiş, Yunanca, Latince, İbranice ve Arapça öğrenmişti. Dilbilim çalışmalarının onun eserlerinde önemli bir yer tutması bu geniş filolojik hazırlığından kaynaklanmaktadır. 1535 yılında Türk-Fransız diplomatik ilişkilerinde önemli bir rol oynayan Jean de la Forest'nin elçilik kuruluna katılarak İstanbul'a geldi. Kendisine verilen görev, Doğudan yazma eser toplamak ve bu eserleri Fransa'ya götürmekti. Dönüşünde Collège de France'da (o zamanki adı Collège de Lecteurs Royaux) İbranice, Arapça ve Matematik profesörlüğüne getirildi. Arapçanın ilk Fransızca grameri de Postel yazdı.[2]

Postel 1549 yılında Gabriel d'Aramon'un İstanbul'da büyükelçi olarak bulunduğu sırada yeniden Doğuya geldi.[3] Doğu toplumlarının tarihleri, dinleri, gelenekleri üzerinde daha önce toplamış olduğu malzemeyi zenginleştirdi. Dönüşünde Avrupa'da uzun süre dolaştı. İtalya, İsviçre ve Viyana'da bulundu. Venedik ve Roma'da Engizisyon kıyımlarına tanık oldu. Fransa'ya döndüğü zaman buradaki din kavgaları epeyce şiddetlenmiş bulunuyordu. Bu tartışmalar içinde yer aldı.[4] Yaşamının son yıllarını manastırda geçirdi ve 1581 yılında öldü. Arkasında basılmış olarak ve yazma halinde bulunan yığınla eser bırakan Postel'in mistik, anlaşılması güç bir kişiliği vardı. Gaipten sesler duyduğunu iddia ediyordu. Bu yüzden çağdaşları onun hakkında birbiriyle tamamıyla çelişen yargılarda bulunmuşlardır. Kimileri onu deli ve dinsiz olarak nitelerken kimileri de Postel'i yüzyılın en büyük filozofu olarak görmüştür. Yalnız döneminin en büyük doğubilimcilerinden biri olduğuna şüphe yoktur. Doğudan Batıya pek değerli yazmalar götürmüştür ki bunlar arasında Abu'l Fida'nın ünlü coğrafyası da bulunmaktadır. Doğudan götürdüğü yazmaların önemli bir bölümü Vatikan Kütüphanesi adına satın alınmış ve buraya konulmuştur. Onun Kuran'ı Latinceye çevirmesi ve bastırması doğubilim araştırmalarına önemli bir katkı olarak kabul edilmektedir.[5]

Uluslararası Postel kongresine sunulan bildiriler, J.C. Margolin'in önsözünden sonra dört ana bölümde toplanmıştır: Postel ve Zamanı (Postel et son temps, 11-94); Postel'in Mirası ve Etkisi (Héritages et influences, 96-187); Uzlaşma ve Dünya Vatandaşlığı (Concorde et cosmopolitisme, 189-298; Dil ve Bilimler (Langues et sciences, 299-371). Kitapta Postel'in değişik portreleri bulunmakta ayrıca kimi eserlerinden örnek olarak seçilen tıpkıbasımlara ve yine onun tarafından çizilen haritalara da yer verilmektedir. Her bölüm, Postel'i ve dönemini

Postel'in zamanında yapılmış bir portresi.

çeşitli yönleriyle ele alan uzmanların dikkate değer araştırmalarını kapsamaktadır. Bütün bu bölümlerdeki yazıları teker teker ele almak, değerlendirmek, eleştiri süzgecinden geçirmek bu tanıtma yazısının sınırlarını aşmaktadır. Ancak bir iki noktaya işaret etmekle yetineceğiz.

Kısaca özetlemek gerekirse, ilk bölümdeki yazılarda genellikle Postel'in çevresi ve çağdaşlarıyla olan ilişkileri ele alınmaktadır. İkinci bölümde Postel'in mirası ve etkilerini tartışan yazılara yer verilmiştir. Üçüncü bölümdeki yazılar, Postel'in düşüncesinde temel yer tutan bir sorunun yani evrensel uzlaşmanın (*De Orbis terrae concordia*) açıklanmasına ve çözümlenmesine ayrılmıştır. Hoşgörü (tolerance) kavramı da bu bağlamda önemli bir yer tutmaktadır. Nedir evrensel uzmanlaşma? Evrensel uzlaşma kısaca, bütün insanların uyum içinde yaşayabileceği, Doğunun ve Batının tek bir dünyada bütünleşeceği bir düzeni anlatmaktadır. Bu evrensel monarşi, tek bir kralın yönetiminde bulunmalı ve orada tek bir inanç, tek bir dünya olmalıydı (*Ung seul Monde soubz ung seul Dieu, soubz ung seul Roy...*). Aslında evrensel uzmanlaşma kavramının kaynakları ortaçağa kadar geri gitmektedir. Bir "Tanrı devleti" düşüncesi kilise babalarının dünya görüşüne de uygun düşmektedir. Tanrı devleti düşüncesinin gerçekleşmesi, buna karşı çıkacak güçlerin etkisiz kılınmasına bağlı görülmektedir. Ancak ortaçağ çıkışlı olan evrensel uzlaşmanın biçimlenmesinde Postel, çağdaşı olan hukukçu hümanistlerin görüşlerinden de önemli ölçüde yararlanmıştır. Bu bağlamda Postel, bütün ulusların bir arada yaşamasını sağlayacak kurumların varlığını zorunlu görmektedir. Ne var ki Postel, böyle bir birlikteliğin Fransa kralının öncülüğünde gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır.

Evrensel uzlaşma konusundaki düşüncelerini Postel *De Orbis terrae concordia* başlığını taşıyan anlaşılması güç bir Latinceyle yazılmış eserinde açıklamaktadır (1453, 1544). Burada bütün insanlığın bir arada yaşayabilmesini sağlayacak ilkeler yanında, bütün ulusların Hıristiyanlığı kabul etmeleri gerektiği tezlerine de verilmektedir. O tarihlerde Pek Hıristiyan (Très Chrétien) sıfatını taşıyan Fransa kralı, dünyevi bir güç olarak bu monarşinin başına geçecek ve Papa'nın da asıl yurdu olan Kudüs'e yerleşmesini sağlayacaktır. Eserin ikinci bölümü Müslümanlara ayrılmıştır ve bu bölüme yukarıda sözünü ettiğimiz Kuran çevirisi de eklenmiştir.[6]

Yeniçağ başlarında, bu ortaçağ kaynaklı bir dünya görüşünün gündeme gelmesinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan duyulan kaygının oldukça etkili olduğu sezilmektedir. Doğuya gelen diplomat, gezgin ve bilginler, evrensel uzlaşmanın Türkler tarafından gerçekleştirileceği korkusuna kapılmaktan kendilerini alamamışlardır. Postel'in ise bu rolü, yukarıda belirtildiği gibi, Fransa kralına vermeye çalıştığı görülmekte ve yarı ütopya öğeleri taşıyan bir kuramın "Fransız ulusçuluğu" damgasını taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Maurice de Gandillac, Michel Reulos, Filippo Mignini, Elisabeth Feist Hirsch, Marion Kuntz, Claude-Gilbert Dubois'nın incelemeleri eserin bu bölümünde yer almaktadır.

Söz konusu bölümde Türkler açısından son derece dikkate değer bir araştırmanın bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu araştırma Frank Lestringant imzasını taşımaktadır. Postel ve Türk saplantısı ("G. Postel et l'obsession turque", 265-298) başlıklı bu yazı, Batı'da Türk kimliğinin, Türk görüntüsünün geçirdiği aşamalara önemli bir açıklık getirmekte ve bu bağlamda Postel'in görüşleri üzerinde durulmaktadır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında büyük bir dünya imparatorluğu haline gelen Osmanlı devleti, Batılı gezginler üzerinde öfke, kızgınlık ve tiksintiyle karışık büyüleyici bir etki yapıyordu. Avrupa, ortaçağdan beri sözün tam anlamıyla bir "Türk miti" üretmiş ve bu "mit" Rönesans ve Reform sürecinde de etkisini sürdürmüş ve Türk kimliği üzerinde oldukça çelişik yargılara varılmıştır. Buna göre Türk, merhametsiz ve zalimdir. Ataları İskitler gibi barbardır. Tanrı'nın Hıristiyanları cezalandırmak için gönderdiği bir şer ve bela kaynağıdır. Ateş bacayı sarmış ve kıvılcımlar Hıristiyanlığın kenar mahallelerine kadar sıçramaya başlamıştır. Türklerin kökenleri, Orta Asya'nın karanlık mağaralarının içinde aranmalıdır. Bunlar leş yerler ve hemcinslerinin kanlarını içmekten çekinmezler. Nasıl ki İskitlerin tarihi yoksa Türklerin de tarihleri yoktur. Bu örnekleri istediğimiz kadar çoğaltabiliriz. Bu arada İskitler yanında Türklerin Truvalıların soyundan indikleri yolunda Avrupa'da yaygın bir görüşün de var olduğunu belirtmek gerekir. Ancak ne var ki aynı dönem içinde Türkler için söylenen bütün bu olumsuz söylentilerin yanında olumlu değerlendirmelere de rastlanmaktadır. Nitekim 1546-1549 tarihleri arasında Türkiye'de bulunmuş olan botanikçi Pierre Belon, Reformun çıkışı sırasında Avrupa'da görülen barbarlıklara Osmanlı İmparatorluğu'nda asla rastlanılmadığını belirtmekten kendini alamamıştır. Bunun yanında Türklerin, parlak antik dünyanın askeri, hukuki, idari kurumlarını, zenginliğini, güzel sanatlarını ve hatta ahlaki birtakım değerlerini de miras alıp özümsedikleri üzerinde durulmaktadır. Ancak şunu da eklemek gerekir ki bu dönemde Türk, Os-

manlı, Arap, Müslüman, Mağripli, Sarasan vb sözleri arasında pek ayırım görülmemekte ve bu kavramlar rastgele birbirinin yerine kullanılmaktadır. İşte bu konuda Postel'in denebilir ki ilk kez sağlıklı çözümler ürettiğine tanık oluyoruz.

Postel'in Türkler, Osmanlı İmparatorluğu ve Doğu toplumları üzerindeki gözlem ve araştırmaları aslında üç kitapçıktan oluşan ve *De la Rebupliqute des Turcs* (Poitiers, 1560) başlığını taşıyan kitabında bir araya getirilmiştir. Postel burada Türk ve Osmanlı sözcüklerinin çağındaki anlamı üzerine durmaktadır. Türklerin hangi kökenden geldikleri çağdaşları gibi onu da ilgilendirmektedir. O, Türklerin kökeni konusunda farklı bir görüş ileri sürmektedir. Ona göre Türkler Samirilerden iniyordu. Buna göre Osmanlı tarihi de Kutsal Tarih'in kapsamına giriyordu. Bunun anlamı Türklerin itibarının iade edilmesiydi.

Öte yandan Postel, Türklerin Ön Asya'da yayılmaları konusunda az çok tarihsel gerçeklere uygun bilgiler vermektedir. Bu, onun Batı dillerine çevrilmiş olan Ermeni kaynaklarını kullanmasından ileri gelmektedir. Postel, Osmanlı ve Türk kavramları üzerinde de kesin bir ayırım yapmaktadır. Osmanlı sözü, devletin kurucusu Osman'ın adından kaynaklanmaktadır. Oysa Türk, Türkmen (Turcomen) genellikle Anadolu'daki göçebeleri anlatmaktadır. Türk sözü kaba ve ilkel anlamına gelmektedir. Kaldı ki sözün asıl anlamı "terk edilmiş, bırakılmış, lanetlenmiş" demektir. Postel, Osmanlı devletinin yönetimi, hukuk yapısı, askeri düzeni, evlilik kurumu konusunda dikkate değer bilgiler de vermektedir. Adaletin çabuk gerçekleşmesinden, ordunun disiplininden, askerin azakanarlığından övgüyle söz eder. O da tıpkı çağdaşı, İmparator Ferdinand'ın elçisi Busbecq gibi Türklerin üstün yönlerini savunmaktan kendini alamamıştır. Doğu ve Batıyı sürekli olarak karşılaştırma yoluna gitmektedir. Böyle her iki tarafta bulunan kurumları, kuruluşları ve değerleri daha iyi tanıtmaya çalışmaktadır. Bu yüzdendir ki Postel, karşıtları tarafından sık sık şeytanın, yani Türklerin avukatlığını yapmakla suçlanmıştır. Ancak bütün bunlara rağmen yine de Postel, Türkleri yok etmek için bir Haçlı projesi oluşturmaktan da geri kalmamıştır. Şunu da eklemek gerekir ki Postel'in çağdaşı olan ünlü deneme yazarı Montaigne, en az elli denemesinde Türklere ve Müslümanlara gönderme yapmaktadır. Bunların çoğunun kaynağı, Postel'in yukarıda sözü edilen eseridir. Ancak dinsel kavgalar karşısında son derece sakınımlı bir tutum izleyen Montaigne, bu denemelerinde çok yakından tanıdığı Postel'in adını anmaktan çekinmiştir.[7]

Postel'in Türklerin kökenini Samirilere bağlayan efsanevi görüşleri yanında François Secret'nin ayrı bir incelemesi de söz konusu kitapta yer almaktadır. ("Postel et l'origine des Turcs", 291-306). Eserin son bölümü Postel'in bilim tarihindeki yerini irdeleyen araştırmalara ayrılmıştır. Bu yazılar, Postel'in dilbilim ve özellikle kozmoğrafya alanlarındaki eserlerini derinlemesine ve sistemli bir biçimde ele alan ve çözümleyen bildiriler olarak dikkati çekmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Avranches kongresinde sunulan bildirileri içeren bu kitap, büyük matematikçi, dilbilimci, kozmoğrafyacı ve doğubilimci Postel'i yaşamı, düşünce yapısı ve eserlerinin bütünlüğü içinde tanımamıza fırsat vermektedir. İncelemelerin büyük bir çoğunluğu tamamen yeni malzeme, yeni belgelere ve özellikle Postel'in basılmamış eserlerine dayanmaktadır. Hoşgörü, eşitlik, özgürlük, uzlaşma ve kimlik kavramlarının tarihsel köken, süreç ve boyutlar içinde tartışılması, çağımızın güncel sorunlarına da ışık tutmaktadır. Bu çerçevede XVI. yüzyılda Fransa'da Türk görüntüsü, Türk kimliğine ilişkin olarak ortaya konulan sonuçlar günümüz Türk tarihçileri için büyük bir değer taşımaktadır. ■

1. Zeki Arıkan, "Guillaume Postel ve De la Republique Tes Turcs". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II (1984), 68-82.
2. François Secret, "Guillaume Postel et les études arabes à la Renaissance", *Arabica*, IX/1 (1962), 21-36.
3. Jean Chesneau, *Le voyage de Monsieur d'Aramond* (pub. par Ch. Schéfer), Paris, 1887, 159.
4. Lucien Febvre, *Le probleme de l'incroyance au XVIe siècle La religion de Rabelais*, Paris, 1974.
5. Bu çevirinin Kuran'ın bütününün değil fakat birinci suresinin çevirisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu çeviri basılmış, fakat sonradan Postel'in çevirdiği ikinci sure yazma halinde kalmıştır (F. Secret, *age*, 27-28).
6. Bu konuda ayrıntılı bir araştırma: W. J. Bouwsma, *Concordia Mundi. The career and thought of Guillaume Postel (1510-1581)*, Cambridge Mass., 1957.
7. Zeki Arıkan, "Montaigne ve Türkler", *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi)*, 4 (1993), 23-42.

ASKERİN OĞLUNU KİM ÖLDÜRDÜ?

MEHMET S. ÖZGÜREK

Ahmet Rasim, *Asker Oğlu*, haz. Yrd. Doç. Dr. Erol Ülgen, İstanbul: Arba Yayınları, 1996, 71 s.

Osmanlıca, çoğu amatörlerce bir alfabe işi zannedilir. Otuz iki harfi öğrendin mi oldun allame! Geçmiş kültürün bütün yazılı hazineleri önünde. Yakut, mercan, elmas, zebercet, altın, gümüş. Ne bulursan senin! Köşk yaptır kendine, cariyelerle ye, fakir fukaraya başının gözünün sadakası olarak dağıt! Orhan Şaik rahmet-i Rahman'a kavuşalı Kırk Haramilerin kimseden korktuğu, ihtiraz ettiği yok.

Gerçekte Osmanlıca öğrenmek, Osmanlıca bilmek elbette bir alfabe meselesi değildir. Alfabe bir kapıdır, asıl iş o kapıdan girdikten sonra başlar. Lakin en gerekli olan şey iz'andır. Hani bir paşa varmış, oğlunu ilm-i cifir öğrensin diye zamanın bu ilimde üstat olanına göndermiş. Nice zaman geçip çocuk evine dönmüş. Üstat çocuğa bildiklerini nak-

lettiğini söylemiş. Paşa da "Hadi bir görelim, ne mertebe kesb etmiş cifir ilmini?!" demiş. Malum cifir ilmi, birtakım ipuçlarından yola çıkarak, bilinmeyeni bilmek. Üstat çocuğa göstermeden yüzüğünü avucuna saklamış ve çocuğa, "Evladım! Avucumda demirden, yuvarlak, ortası boş bir nesne var. Nedir bu?" diye sual etmiş. Paşanın oğlu düşünmüş, düşünmüş ve sonunda "Değirmen taşı!" diye cevap vermiş. Bu cevabı duyan paşa hiddetle üstada çıkışmış, bre bu nasıl öğretmektir, diye. Üstat "Paşam, biz ilmimizi senin oğluna naklettik. Ama bu ilimde gerektir ki, kişide iz'an ola ve değirmen taşının avuca sığmayacağını akledebile!" demiş.

Ahmet Rasim'in "Asker Oğlu" isimli hikâyesinin yeni harflerle neşri de bize bu kıssayı hatırlattı.

Arba Yayınları, Ahmet Rasim'in eserlerini yeniden okuyucuyla buluşturarak hayırlı bir iş yapıyor. Ancak bu bahse mevzu olan kitabın imla yanlışlarıyla, sayfa düzeniyle ve cildinin kalitesiyle hiç de övgüye layık olmadığını ifade etmek gerekir. Bu yayınevinin dikkatli ve işinin ehli bir musahhihe ihtiyacı olduğu aşikâr.

Osmanlıca metinlerle uğraşmak, esaslı bir birikim ister. Osmanlı kültürüne kâmilen vâkıfım diyen biri de muhakkak kâziptir. Eline Osmanlıca metni alıp çevirmeye kalkışan kişi önce tevazu sahibi olmalı, kaldıramayacağı yüklerin altına girmemelidir. Çünkü her yazılı metin, ecdat yadigârıdır. Onu yalan yanlış, eksik, kusurlu olarak güya "yeni nesillerin istifadesine sunmak" aslında geçmiş kültürümüze yapılan büyük bir haksızlıktır. Öyleyse bu işe kalkışan kimse, önce eksiklerini gidermeli, donanımını tamamlamalıdır. Demin bir "iz'an"dan bahsetmiştik. Önce kişide o olmalı. Ben şu kelimeyi böyle okuyorum, amma acaba mana oturuyor mu, diye bir düşünmeli. Tevazu sahibi olmalı. Lügate bakmasını bilmeli. Lügatler kimseyi ayıplamaz. Daha olmazsa başkalarının görüşlerinden faydalanmalı. Sormak kimseyi küçültmez.

Asker Oğlu isimli eseri hazırlayan sayın Yrd. Doç. Dr. Erol Ülgen'in unvanının tazammun ettiği donanıma sahip olmadığı, lügate bakmayı bilmediği, eseri hazırladıktan sonra kimselere sormadığı görülüyor. Orhan Şaik Gökyay'ın "Kâğıt Ziyanlığı" başlıklı bir yazısı vardır. Bu kitap da tam bu muhtevaya uymuş: Kâğıtlar ziyan olmuş. Yunanlıların şehit edemediği *Asker Oğlu*, Sayın Ülgen tarafından taammüden katledilmiş.

Burada, dizgi yanlışı olduğu belli olan hususları atlayarak "palalık yanlışlar"ın bazılarını gösterelim:

Bu kabil hatalar eseri hazırlayanın lügate bakmayı bilmemesinden, okuduğunu anlamamasından kaynaklanmaktadır. Bu iki zaaf bir araya geldi mi, ister Türkçe olsun, ister Arapça-Farsça olsun her türlü kelimeyi her an yanlış okuyabilirsiniz. Arapçaları Türkçe, Türkçeleri Arapça okursunuz. Önce okumak, sonra ne olduğunu düşünüp mana aramak gerekir. İşte ibretlik okumalar:

"- Oğlum! Bu babanın palasıdır! Vasiyeti böyle idi. Bu kırıldıktan sonra *olsun* dedi." (s. 16) Bu cümle ne demek acaba? Olsun mu ölsün mü?

"İhtiyar 'bir daha görür idik' *cümle-i tahammül sözünü* iki üç defa tekrar ettikten sonra ..." (s. 18) Ne anladık? Doğrusu *cümle-i tahammül-sûz*.

"...ıztırâb düşünmek, endişelerle üzülerek uyumamak sûretiyle âzerde eder." (s. 18) Âzerde etmek ne demekmiş? Lügatçede âzerde kelimesi yok, âzer "ateş" kelimesi var. Bu kelime ise metinde hiç geçmediğine göre nâşir âzerde'deki -de'yi bulunma hali eki olarak anlamış olmalı. Kendisi de metni anlayamayacak cahil okuyuculara lügatçesindeki manalar ile yol gösteriyor. Halbuki kelimeyi "azürde" okusaydı mana "hasta eder" olurdu.

"Bu iki *muakkib-i perestârı* görünce bütün bütün sarardı." (s. 19) Perestâr, lügatçeye bakılırsa "hizmetçi, kul" manasında imiş. Saddaknâ! Benim baktığım lügatler de öyle diyor. Bu harfleri böyle okumak mümkün. Ya mana! "Hizmetçinin takipçisi". Oysa anlatılmak istenen savaşa giden Osmanlı zabitinin arkasından onu uğurlamak için İzmit'e gelen annesi ve karısıdır. Peki bu perestâr kelimesi başka türlü okunmaz mı? Okunur elbette. Mesela

Ahmet Rasim

per yerine pür okuruz, geriye kalan kelime için de lügate bakarız. Lügat de der ki "sitâr: perde, örtü". Şu halde pür-sitâr da "örtüye bürünmüş, mütesettir" manalarına gelir ki, iki Osmanlı hanımının tabii halidir.

Şimdi şu üç cümleye bakalım: "Fakat *tesire* mahall yok" (s. 29); "...yine kendini *tesirden* alamıyordu." (s. 30); "Girye-i *tesiri* arasında ..." (s. 31). Anlaşılan sayın nâşirin elinin altında bir Osmanlıca lügat yok. Yahut var da bakmasını bilmiyor. Kelimeye doğru dürüst baksaydı bunun "teessür" olduğunu kolayca görebilirdi. Ben bile görebildiğime göre. Dahi miyim, neyim!

"Acaba oralarda patlayan toplar buraya kadar esmâ-ı velvele edemez mi?" (s. 32) Esmâ etmek ne demektir, anlamadım. Lügatçede yer verilmemiş. Ama bunun yerine "ismâ-ı velvele edemez mi" okunsaydı mana "velvelesini duyuramaz mı?" şeklinde benim de kolayca anlayabileceğim bir hal alırdı. Aynı durum a'lâ kelimesi için de geçerli: "...şeref ve şân-ı askerîsi ile *a'lâ eden* bir vücudun..." (s. 33); "vicdân-ı ittifâk-ı devlet *a'lâ-yı Hakk ve hakikate* muvaffakiyetten dolayı..." (s. 37) Bu iki cümlede de a'lâ değil, i'lâ olmalıydı.

"Lûtf-ı ilâhî bize muayyen oldu." (s. 34) Muayyen değil, muîn "yardımcı" olmalıydı.

"...pis bir sadâ ile..." (s. 37) Belki de dizgi hatası, bilmem ama doğrusu "pes bir sadâ ile" olmalıydı.

"Henüz eşkâl-i hariciyyeden ârî olan o dimağ, hassa-i tesbitiyyesini hâsıl ettiği zaman yan yana durmuş iki vücûd ile *ârâyiş-i bezir* olamayacak mı?" (s. 38): Bezir kelimesi Lügatçede "tohum" manasıyla alınmış. Artık kariin-i muhtereme ne mana çıkarırsa. Şöyle bir okuyuş da biz teklif ediyoruz: *ârâyiş-pezir* olamayacak mı?

"İnsan sûretinde *temsil* etmiş kulûb-ı beşerde..." (s. 40). Yukarıda geçen te'sîr, teessür gibidir. Temsil değil *temessül* olacaktı.

"Yine sokaklar *bir* velvele." (s. 44) Yine sokaklar pür-velvele.

"Matbuat ... halkı nâ-becâ mülâhazâta sevk edecek şarlatanlıklardan *ma'râ* bulunduğundan..." (s. 45) Cehlin de bir derecesi vardır ki, biraz malumat ister. Ecdadın binlerce can pahasına kazandığı bir savaşın hikâyesini yeni nesillere -güya- aktaran bir bilim adamının sözlüğe bakmaması veya bakmayı bilmemesi insana Yunan zulmünden daha çok acı veriyor. *Ma'râ* "vücudun çok zaman çıplak olan yeri" değil, *muarrâ* "ârî, tehî, boş" olmalıdır. Şemseddin Sami, bu kelimeyi açıklarken şu örneği verir: İlim ve terbiyeden muarra adam.

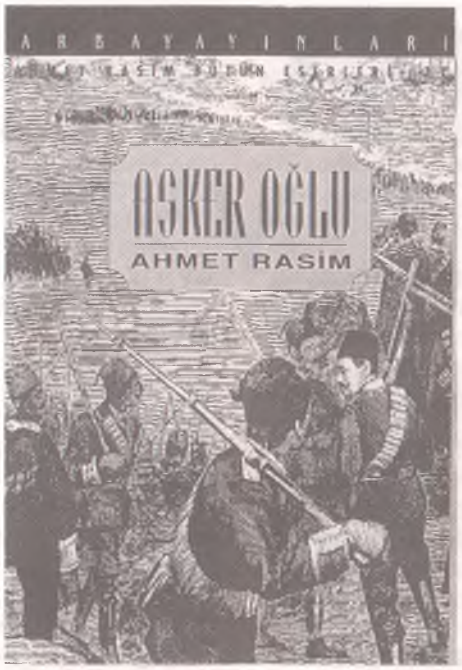

Metnin manası üzerinde düşünülmeyince bazen Türkçe kelimeler Arapça/Farsça gibi okunur. Şimdi bu kitaptan böyle bir örnek vereyim, sonra bir de fıkra nakledeyim. Siz ister gülün, ister ağlayın:

"Bir zamandan beridir kuvve-i nazariyyesi âfâk-ı mechûleye in'itaftan, ağlamaktan âzâlân-ı dîde-i hasret garip bir tezâd-ı hissîyi andırır sûrette siyah satırları görmekle iktisâb-ı fer eyliyordu." (s. 47)

İstanbul'da zamanın paşalarından biri Van valisine bir mektup yazar ve on tane Van kedisi ister. Altı ay sonra paşanın konağına on tane pala bıyıklı adam gelir. Paşa sorar, kimdir bunlar? "Paşam! Sizin vali hazretlerinden istemiş olduğunuz gidilerdir" derler. Sonunda mesele anlaşılır. Vali "kedi" kelimesini imlaları aynı olduğu için "gidi: kadın satıcısı" anlamış ve emri yerine getirmiştir. Bu *âzâlân* kelimesi de böyle bir yanlış okumaya kurban gitmiş. Lügatçede buna "âzâl: ezeller" diye de hoş bir mana verilmiş. Belki sonradan Sayın Ülgen de bunun Türkçe azalmak fiilinden *azalan* olduğunu anlamıştır. E, böyle yanlışlar olur tabi.

"Evimize *ferih* ü sürûr dolsun." (s. 48) Ferih değil, ferah olmalıydı.

"Bundan a'lâ rüyâ mı olur? Ma'bere hiç hâcet yok." (s. 51) Lügatçeye bakarsanız, ma'ber "geçit, köprü" demekmiş. Ubûr'dan ism-i mekân. Ancak rüya ile köprünün ne alakası var. Olayın kahramanı rüyasında köprüden filan mı geçiyor? Anlamak için ancak *muabbir*'e hacet var!

"Hadâ min fazl-i rabbi" (s. 52). Bu ayet-i kerimeyi de "Hâzâ min fadli Rabbî" şeklinde okursak, zannımca tecvid kurallarına daha uygun olur.

Bunlar dediğim gibi "palalık okuma yanlışları"nın bazıları. Lügate bakılsaydı, metnin manası düşünülerek okunsaydı, bir bilene sorulsaydı bu yanlışlar olmayabilirdi. Ancak aşağıdaki yanlışlar, ki onlarcasından birkaç örnek vermekle yetineceğim, Osmanlıca bilmemekten kaynaklanır. Bunları sözlükte de bulamazsınız. Bunlar Farsça tamlamalardır. Sayın Ülgen tamlama okunması gereken yerde tamlamasız okumuş, tamlamasız yerlerde tamlama varmış gibi okumuş. Bunlar o kadar çok ki kendisinin bu metinden hiçbir şey anlamadığını gösterir. Okuyan birinin de anlaması mümkün değildir.

kıt'a-i vekâyi-i dide terkibi (s. 7) *kıt'a-i vekâyi'-dîde* olmalıydı, sal-dide, umûr-dide vs. gibi.

"Etfâl-i vatan bile bazû-yı zaifinde mukavemet hissi mevcut olduğunu *fecâyî-i zedegân cezîreye* iânet vermek suretiyle isbat ederek..." (s. 8) cümlesindeki italik unsur *fecâyi'-zedegân-ı cezîreye* şek-

linde olmalıydı. Bu cümlede Osmanlıca ile az çok uğraşan birinin bilemeyeceği bir kelime mi var? Hayır!. Eksik olan "iz'an", yani "Türkçe düşünme şuuru"!

"İçeriye girer girmez karşısında bir endişe-i hayat ile *berk-i hazân dîde* gibi titreyen kadına nazar-ı iştiyak ve hürmet ile baktı." (s. 10) Bu cümlede de belirtilen terkip berg-i hazân-dîde şeklinde olmalıydı.

"...o vürd-i hazân dîde bütün bütün solmuş idi." (s. 40) cümlesi "...o verd-i hazân-dîde..." şeklinde olmalıdır. Burada vürd okumak gerekmez. Çünkü metinde çokluk manası yoktur.

"Mızıka hâlâ *aks-i endâz* oluyor." (s. 22) Lügatçede "endâz: atıcı" denildiğine göre bu ibarenin manası "atıcılığın aksi, atıcılık aksi" midir? Hatayı dizgiciye yükler geçerdik. Ne var ki, aynı yanlış bir daha geliyor:

"Kalbin bir râbıta-i ezeliyye ile bağlandığı şîrâze-i nâm-ı kibriyâ o miskin ittihâdda aks-i endâz etraf olduğundan genç, bir müddet için hânesini unuttu." (s. 23) Bu cümle de şöyle olmalıydı: "Kalbin bir râbıta-i ezeliyye ile bağlandığı şîrâze-i nâm-ı Kibriyâ o mesken-i ittihadda aks-endâz-ı etrâf olduğundan..."

Öyle anlaşılıyor ki, Sayın Ülger'in her Osmanlıca talebesinin bilmesi gereken Farsça vasf-ı terkibilerden, yani birleşik sıfatlardan haberi yok. Bu birleşik sıfatların çeşitli kuruluş özellikleri vardır. Cümleden biri, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi kelimeden sonra sıfat-fiil manası taşıyan bir Farsça fiil şeklinin (dîde "görmüş", zede "vurulmuş, uğramış", endâz "atıcı" vs) getirilmesiyle yapılanlardır. Biri de isim yahut sıfat tamlamasının tersine çevrilmişi gibidir. Türkçede bu gibi kelimelerin sonuna mesela -lı/-li eki getirilerek aynı mana elde edilebilir. Osmanlıcada çok kullanılan bu Farsça yapı özelliklerini bilmeyen biri metni anlayamaz, doğru okuyamaz. Nâşir bu yapıdan bihaber görünüyor.

"...asker mızıkalarla teşyî' edilerek *düşman asayiş* olan muhacemât-ı ağyara..." (s. 8): düşman-ı âsâyiş olan.

"Saat iki, üç *dem sükûtu* ihtar eder." (s. 9): dem-i sükûtu.

"fakat henüz *meşîme-nişîn tenemmüv* olan mahsûl-i muhabbeti..." (s. 11): meşime-nişîn-i tenemmüv.

"...ilk defa olmak üzere dehen-i tekellümünü açtığı zaman babasının şehâdetini işitirse o *gonce-i humret ibtidâiyyesini* kaybederek solmaz mı?! (s. 11): o gonca, humret-i ibtidaiyyesini kaybederek.

"Bir *bârân-ı sirişk-i mecârî kalbin* her tarafını temizler." (s. 15): bârân-ı sirişk, mecârî-i kalbin.

"...o aile-i *hasret-i karînin tesiratını* kendi gamı iftirâkına nisbetle muhakeme ediyor..." (s. 20): "...o âile-i hasret-kârının teessürâtını..."

"İki zî-rûh arasındaki *incizâb-ı sâde* câzibe kanununa tâbi' değildir." (s. 21): "İki zî-rûh arasındaki incîzâb sâde câzibe kanununa tâbi' değildir."

"*vücûd-ı metâib-i maneviyyeden* kurtuldukça..." (s. 26): "Vücûd, metâib-i mâneviyyeden kurtuldukça..."

"Zaman *nâ-kâbil zabt* olduğundan..." (s. 30): "Zaman nâ-kâbil-i zabt olduğundan..."

"*Felek-i sükût* denilen ve ye's ü fütûr-ı nâtık olan cenâhını bu âşiyân-ı mağmûm üzerine gerdi." (s. 32): "Felek, sükût denilen..."

"Yunanistan *esas iddiasındaki* za'f ü bî-tâbı cihetiyle..." (s. 37): "Yunanistan esâs-ı iddiâsındaki za'f u bî-tabî cihetiyle..."

"hilâl-i ferâh-ı fâl-i Osmânî" (s. 38): hilâl-i ferâh-fâl-i Osmânî.

Bu kadar yeter. Ancak bir iki de lügatçeyle, Türkçe kelimelerle ilgili husus var ki ifade etmeden geçemeyeceğim. Sayın Yrd. Doç. Dr. Ülgen bir de Lügatçe hazırlamış. Ancak pek çok kelime bu lügatçeye alınmamış. Ölçünün ne olduğu da belli değil. Türkçe kelimeler ise hiç alınmamış. Sormak isterdim: s. 52'de geçen "Havlu henüz ratîb, ıslak" cümlesindeki "havlu" ile s. 53'te geçen "Hergün kucağında şehzade havlusunda gezdirecek." cümlesindeki "havlu" ne manayadır. Yine bu cümledeki "şehzade" ne demektir?

s. 41'de geçen "Telgraf! Kulağına mührünüzü basın dedi." cümlesindeki "kulak" kelimesinin manasını nâşir bilmekte midir?

Bir de şu "Âh" kelimeleri var:

"Âh tezkiye-i rûh u vicdâna göz yaşlarını vâsıta kılmıştır." (s. 15)

"Âh habîb-i ekremi hürmetine pâdişâha yardımcı olsun!" (s. 42) Bu "Âh"lar "of"un müteradifi midir, yoksa bir başka "mana"ya mı delalet etmektedirler?

Nüsha kelimesine de Lügatçe'de "yazılı, yazılmış şey" manası verilmiş. Kitabın nüshası gibi. Amma bu nüsha başka bir "nüsha" olmasın?

Hiç ümit etmem ki, sayın nâşir bunları biliyor olsun. Bilse bir şekilde ifade ederdi. Çünkü bunlar "okuyucu"nun bilebileceği malumattan değil. Havlu'lardan ikincisi "avlu" manasındadır. "Şehzade havlusu" ise "Şehzade Camii avlusu" demek olur.

Kulak ise, vaktiyle resmi evrakın alıcı tarafından tesellümünde imzalanan bir kâğıt parçasıdır. Bugünkü tesellüm makbuzları gibi.

"Âh" ise, "Allah (c.c.)" kelimesinin kısaltmasıdır. Tabii, metindeki bütün âh'lar böyle değil.

Nüsha ise bu metinde hep "muska" manasındadır. Muska kelimesi de zaten nüshadan gelir.

Ahmet Rasim'in bu hikâyesi, Türk hikâyeciliğinin bugün ulaştığı seviyeye nazaran teknik olarak oldukça primitif bulunabilir. Ancak eserin yeniden neşri bize unuttuğumuz bir tarihi hatırlatmak, tarihin aslında hâlâ tekerrür etmekte olduğunu göstermek gibi bir fayda sağlamaktadır. Ne var ki, Ahmet Rasim'in eserinde sağ salim ocağına dönen "asker oğlu" bu defa bir bilim adamı tarafından şehit edilmiştir.

Halin muktezasına uygun bir beyit:

Âferin ey rûzigârın şebsüvâr-ı saf-deri
Arşa as şimden gerü tîğ-i süreyya-gevheri ■

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

NIŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C. SAMSUN APT. NO. 57 K. 2 80200 / İSTANBUL

1996 YAZINI GERİDE BIRAKIRKEN

Bültenimiz Mayıs 1991'de yayına başlayışından bu yana, temmuz-ağustos aylarında hep tek sayı olarak yayımlandı. Böylece, görece az etkinlik olan bir mevsimde bülteni hazırlayanlar bir soluk alsınlar istendi. Galiba şimdiye kadar hiçbir sene ağustos ayı bülteninin eksikliği bu kadar kendini belli etmemişti. Birçok okuyucumuz Genel Sekreterliğe telefon ederek bültenin çıkarılmasında bir aksama mı olduğunu, kendi bültenlerinin postada mı kaybolduğunu sordular. Biz de geçen yılların tersine, özellikle Darphane sergileri kapsamında yapılan kültür-sanat etkinlikleri ile çok yoğun bir çalışma ayına dönüşen ağustos ayı haberlerini size duyuracak bir araç bulmakta güçlük çektik. Size iki ayı bir bültene sığdırarak özetlerken "acaba yaz aylarında bültene bir aylık izin hakkımızı son kez mi kullandık?" diye düşünmekten kendimizi alamadık.

VAKFIMIZ BEŞ YAŞINDA

Tarih Vakfı'nın kuruluş işlemleri, tescil kararının 14 Eylül 1991 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlanmasıyla beş yıl önce bu ay tamamlanmıştı. Böylece 20.991 sayılı *Resmi Gazete*'nin 53. sayfasına göre, 264 kurucu "a) 6300 adet kitap, b) IBM PS/ 28555-X61 bilgisayar, IBM Mono Monitör, IBM Klavye, HP Desk Jet yazıcı, c) Pitney Bowes 6500 marka faks cihazı, d) Commodore marka PC 35 777 bilgisayar, e) Novel bilgisayar bağlantı aksamı ve program disketleri, f) 1 adet Mars marka voltaj regülatörü, g) Epson Marka GT 4000 scanner-metin tarayıcı, h) mikrofilm okuma cihazı, ı) 3 dış hatlı telefon santralı, i) 37 adet muhtelif demirbaş eşya, l) Prof Halet Çambel gazete koleksiyonu, m) Şükran Ketenci sendika tarihi arşivi, n) 80.000.000.- TL nakit" ve bunlardan çok daha önemli olarak, bir dizi umut ve büyük bir kararlılıkla Tarih Vakfı'nı yasal olarak kurmuş oldular. Bu kuruluşu olanaklı kılan tüm kurucularımıza ve bu arada 500.000'er liralık katkının ötesine geçerek, o zor günlerde aynı bağışlarıyla kuruluşu olanaklı kılan Halet Çambel, Osman Kavala, Şükran Ketenci, Hakkı Sevand, Orhan Silier ve Özkan Taner'e teşekkürlerimizi sunuyoruz. 1990 yılı sonlarından itibaren vakfı kurmak için çalışmaya başlayan (Tarık Zafer Tunaya'nın başkanlığında Korkut Boratav, Yiğit Gülöksüz, Şükran Ketenci, Haldun Özen, Ülkü Özen, Orhan Silier, Sönmez Taner, İlhan Tekeli, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Zafer Üskül'den oluşan) Vakıf Girişim Kurulu üyelerini ve bu dönem boyunca çeşitli biçimlerde vakfa katkıda bulunan tüm kişileri kutluyoruz.

Beşinci yılımızda çeşitli alanlarda geçmiş dönemdeki çalışmalarımızın değerlendirmesini yapmak için eylül ayında bir dizi toplantı düzenliyoruz. Sergiler ve İstanbul Müzesi, Bilgi-Belge Merkezi, yayın çalışmaları alanlarında son beş yılın derslerini özetlemek, ayrıca demokratik katılım, proje üretimi ve bir işletme olarak Tarih Vakfı alanlarını gözden geçirmek için bu alanlara en çok emek vermiş kişilerden oluşan tartışma grupları oluşturuyoruz. Bu toplantılarda zorunlu olarak ancak çok az sayıda üye ve destekçimizin görüşlerini öğrenebileceğiz. Okuyucularımızın da bu sürece katılmasını diliyoruz. Tüm okuyucularımızdan 1996'dan ileriye bakarken yararlanılmak üzere, Tarih Vakfı ve çalışmaları hakkındaki değerlendirmelerini, eleştirilerini, önerilerini, el yazısıyla da olsa, tek bir konudaki tek bir nottan ibaret de olsa, yazıp vakıf merkezine ulaştırmalarını rica ediyoruz.

MAHKEME KARARIYLA KINAMA

Geçen yaz aylarında Darphane ve İstanbul Müzesi ile ilgili olarak Tarih Vakfı'na karşı açılan kampanya kapsamında vakfın hükmi şahsiyetine ve vakıf yöneticilerine yönelik hakaretleri de içeren karalamalar olmuştu. Yönetim Kurulumuz bunlardan üçü ile ilgili olarak mahkemeye başvurulma-

sını kararlaştırmıştı. Avukat Aydil Kurtkaya'nın Tarih Vakfı adına katıldığı bu davalardan ilki sonuçlandı. Sümer Atasoy aleyhine açılan davada mahkeme kişisel haklara saldırıyı sabit görerek "kınama" kararı aldı ve karar özetinin ilgili yazının yer aldığı *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmasına hükmetti. Kararın son paragrafı aynen şöyle:

Sümer Atasoy dava yazısı

"..... davalı pazar konuğu Dr. Sümer Atasoy'un bir bilim adamı olarak bilimsel tenkit yaparken nezaket hudutlarını aşan davacı muhataplarını alaya alan onları kamu önünde inciten tarzda küçültücü ve bilimsel çalışmalarını kötüleyen bir dava sergilediği saptanmış bulunmaktadır. Yazının bu haliyle M. K. nun ve B. K. nun 491. maddesinde öngörülen kişilik hakkına saldırı olduğu kanaat ve sonucuna varılmıştır. Bu nedenle davacıların manevi tazminat istemeye hakları olduğu kanaat ve sonucuna varılmıştır.

Davacıların bir kültür vakfı ve onun yöneticileri olan ülkemizin sayılı bilim adamları oluşu ve ülke kültürüne ve insanlığa hizmet maksadı ile kurulan vakfın kuruluş gayesini yerine getirmek yönünden yürüttükleri faaliyetlerin diğer ilgili bilim adamları tarafından tenkit süzgecinden geçirilmesi gayet normal olup ancak bunun bilhassa bilim adamları çevresinde halka örnek olacak şekilde daha seviyeli bir tarzda icra edilmesi gerektiğinden taraflar arasındaki bu uyuşmazlığın davacılar yönünden manevi üzüntüyle karşılanmış olması ve bu manevi üzüntünün maddeten karşılanması manevi tazminatın ana gayesi olup, davacıların manevi tazminat isteminde parasal olarak tatmin Mahkememizce yeterli olmayacağı göz önüne alınarak B. K. nun 49. maddesinin 3344 sayılı yasa ile değişik son paragrafındaki değişiklik hükmünün gözetilerek "Hakim bu tazminatın ödenmesi yerine diğer bir tazmin sureti ikame veya idare edilebileceği gibi tecavüzü kınayan bir karar vermekle yetinebilir basın yolu ile ilanında hükmedebilir" hükmü göz önüne alınarak tarafların kişiliği de ön planda tutulma suretiyle davalının bilimsel tenkid gayesi ile bu söylesiyi yaptığı esas alınarak bu söyleşideki uygun olmayan ve yukarda kişilik hakkına saldırı olarak kabul edilen sözcüklerden dolayı parasal tazmin yerine davalının kınanmasına; iş bu Mahkeme kararının bu hüküm özetinin Cumhuriyet gazetesinin pazar konuğu sütununda kararın kesinleşmesini takiben yayınlanmasına dair kararın tebliğ edileceği bildirildi.

25.6.1996

K. Hakim 16303"

Aynalı Çarşı hakkında ne biliyorsunuz?

Çanakkale Belediye Başkanı Sayın İsmail Özbay vakfımızı ziyaret ederek bir yardım talebinde bulundu. Çanakkale'nin türkülere konu olan ünlü Aynalı Çarşı'sının restorasyonuna girişmek için Çanakkale Belediyesi'nin bu çarşının geçmişine ilişkin fotoğraf, çizim ve her türlü bilgiye ihtiyacı var. Biz, gelen bu talep üzerine kısa bir teknik çalışmayı projelendirip Çanakkale Belediyesi'ne ilettik. Ancak okuyucularımızın desteğine ihtiyacımız var. Aynalı Çarşı hakkında doğrudan belge ve bilgi sahibi olan ya da bu tür belge ve bilgilerin nerede, nasıl bulunabileceğini bilen okuyucularımızı "Aynalı Çarşı" başlığı ile Vakıf Genel Sekreterliğine başvurmaya çağırıyoruz. Aynalı Çarşı'nın yeniden var edilmesine en küçük bir katkımız olursa sevineceğiz.

Tarih ders kitapları konusunda Türkiye-Almanya işbirliği

İstanbul Türk-Alman Kültür Derneği ve Braunschweig'daki Uluslararası Ders Kitapları Enstitüsü ve Tarih Vakfı işbirliğiyle iki ülkeden bilim adamlarının tarih ders kitapları üzerine ortak bir çalışma yapmaları kararlaştırıldı. Önümüzdeki aylarda kurulacak bağlantılar yıl sonunda bir ortak atölyenin gerçekleştirilmesiyle yeni bir aşamaya yönelecek. Buca'da düzenlediğimiz Tarih Eğitimi ve Ders Kitapları Sempozyumu'ndan ve geçen yıl yapılan II. Ekonomik ve Toplumsal Tarih Kongresi'nden sonra bu yeni girişimin somut ürünler vereceğini ve bir dizi başka ülke ile yapılacak çalışmalar için başlangıç oluşturacağını umuyoruz.

Düzeltme yazılarından ikisi

Geçen iki ay boyunca özellikle İstanbul Sergisi ile ilgili olarak *Akit*, *Yeni Şafak* gibi basın organlarında ve bu serginin Atlanta'da açılan İstanbul Giysileri bölümü ile ilgili olarak ise *Milliyet* gazetesi spor sayfasında (daha sonra da *Cumhuriyet* kültür sayfalarında) bir dizi düzeltilmesi gerekli yazı yayımlandı. Bu yazılarda Tarih Vakfı'nın yabancı tarihçilerin görüşlerine yer vererek ve İstanbul tarihi içinde Bizans'a "aşırı ağırlık" tanıyarak ulusal çıkarlara aykırı davrandığından, sergide çarşaflı bir kadın fotoğrafının yer almasıyla Refah Partisi propagandası yapıldığına, Türki-

ye'nin dış imajının zedelendiğine kadar uzanan çeşitli iddialar ortaya atıldı. Bunların bir bölümünü, düzeltme ve cevap hakkını kullanarak düzeltmeye çalıştık; ne yazık ki, *Milli Gazete*'de çıkan kısa bir açıklama dışında düzeltme girişimlerimiz her zamanki gibi sonuçsuz kaldı. Okuyucularımızın sabrını taşırma pahasına bu yazılardan ikisini bilgi için aşağıda sunuyoruz:

İstanbul Sergisi'nin Fetih Bölümü Üzerine Bölüm Sorumlusu Edhem Eldem'in Düzeltmesi

24 Mayıs 1996 tarihinde Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı tarafından Darphane binasında düzenlenen "Dünya Kenti İstanbul" sergisinin basına tanıtıldığı toplantıyı takip eden günlerde bazı yazılı ve sözlü yayınlarda bu sergi ile ve özellikle serginin Klasik Osmanlı döneminin bir parçasını oluşturan "Fatih ve Fetih" konusuyla ilgili sergi düzenleyecilerini suçlayıcı ifadeler ve yorumlar yer almıştır. Bu yorumların samimi bir duyarlılıktan kaynaklandığını kabul etmek istemekle beraber, içerdikleri suçlamaların büyük bir kısmının yanlış anlamalardan, kısmi algılamalardan veya yetersiz bilgilenmeden kaynaklandığını düşünerek, aşağıdaki açıklamaların dikkate alınmasını dileriz.

Her şeyden önce kabul edilmesi gereken bir gerçek, tarihçiliğin mümkün mertebe duygulardan arınmış, objektif ve bilimsel verilere dayanması gerektiğidir. 15. yüzyıla ait kısıtlı kaynakların ne derecede bu objektifliğe ve bilimselliğe hizmet edebileceği tartışılabilir, fakat tarihçilerin bunların dışında başvuru kaynakları olmadığı göz önünde bulundurulursa, söz konusu kaynakların vazgeçilmez bir değere sahip olacakları rahatlıkla anlaşılacaktır. Bunun ötesinde, serginin amacının da iyice anlaşılması gerekir: Sergi bir kitap değil, görsel malzemeye dayalı ve genellikle izlenimci diyebileceğimiz türden bir anlatımı amaçlayan bir ifade şeklidir. Sergimizde de rastladığımız başlıca güçlüklerden biri, özellikle 16. yüzyıldan önceki dönemler için doğrudan kullanılabilecek görsel malzemelerin azlığı veya yetersizliği olmuştur. Bu sebepten dolayı, birçok defa yazı veya semboller, grafik bir düzenleme ile görsel malzeme olarak kullanılmış ve böylece gerçek görsellikteki darboğazları imkânlar dahilinde kapatmak yoluna gidilmiştir. Nihayet, şunu belirtmek gerekir ki, bu tür bir sergi bir bütün oluşturduğundan, oluştururken olduğu kadar, yorumlarken de parçalamak yoluna gitmek birçok olguyu genel bağlamdan koparma ve dolaylı olarak da tahrif etme tehlikesini beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, Vakıf, henüz natamam bir durumda olan sergiyi tanıtmaya açarak bu tür yanlış anlaşmalara mahal vermiş olabileceğini ve dolayısıyla zaman darlığından dolayı hataya düşmüş olabileceğini düşünmektedir.

Suçlamaların başında, tarihçi Dukas'tan yapılan üç alıntı ve bunların "Türk-İslâm tarihini aşağılayan iftiralar ve hakaretlerle dolu" oldukları gelmektedir. Bu yorumdan hareketle, "Tarih Vakfı'nın resmî tarihçisi adeta Bizanslı Dukas olarak kabul edilmiş" türünden sonuçlara varıldığı görülmektedir. Dukas'ın Bizanslı olduğu ve fetih sırasında Korfu adasında bulunduğu doğru olmakla beraber, bugün fetih için Osmanlı tarihçisi Tursun Beğ (Dursun Bey) ile birlikte elimizdeki nadir kaynaklardan biri olduğunu unutmamak gerekir. Dukas'ın da bir Bizanslı olarak fethi menfi bir şekilde değerlendirmesi kadar tabii bir şey de olamaz. Zaten, serginin kurgulanmasında amaçlanan, şehir için 1453 kadar önemli bir dönüm noktasının her iki tarafın (kazananların ve kaybedenlerin) gözüyle görülebilmesiydi. Serginin genel kurgusunda da Bizans dönemini sergileyen bölüm ile erken/klasik Osmanlı bölümüne bir geçiş teşkil eden Fatih ve Fetih kısmında bu tür ikili bir anlatımın çok daha gerçekçi ve faydalı olacağı düşünülmüştür. Bundan dolayıdır ki, Dukas'ın her alıntısının karşısında, Tursun Beğ'den bir alıntıyla bu dengeli anlatımın gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. Bu durumda, suçlamalara yer veren yayınlarda sadece Dukas'tan bahsedilip, Tursun Beğ'den tek bir söz edilmemesi anlaşılması güç bir seçiciliği veya dikkatsizliği akla getirmektedir. Aynı şekilde, bahsi geçen "Fatih ve Fetih" bölümü yorumlanırken, asılı bulunan iki Fatih portresinden, Fatih'in Patrik Gennadios'a berat ihsanını tasvir eden mozaikten, Fatih'in altın sikkesinin büyük boy röprodüksiyonundan, veya fetihten sonra giriştiği kapsamlı imar ve iskân hareketini konu alan panolardan hiç söz edilmemesi de aynı derecede hayrete düşürücüdür.

Kaynak ve şekille ilgili bu suçlamaların arkasında aslında başka düşünce ve kaygıların yer aldığı da âşikârdır. Bunlardan ilki Türklerin (Osmanlıların) "barbarlığı" konusudur. Buna dayanak olarak da, Dukas'ın kullandığı "Barbar" nitelemesinin ve fethin anlatımındaki şiddet ve cebir unsurlarıyla şehrin iskân ve şenlendirilmesinde Fatih Sultan Mehmed'in "sürgün" tabir edilen yolla bazı kişileri yeni payitahtına zorla getirmesinin gösterildiği anlaşılıyor. Oysa, fethin şiddet içerdiğinin, şehrin üç gün boyunca yağmalandı-

gının ve nüfus akımının ancak cebir kullanarak gerçekleştirilebildiğinin herkesçe bilinen ve inkârı veya saklanması gereksiz bir gerçek olduğu ortadadır. Osmanlı tarihçiliğinin en yetkin ve tecrübeli isimlerinden Prof. Dr. Halil İnalcık'ın 27 Mayıs 1996 tarihli *Zaman* gazetesindeki Eyüp Can ile söyleşisinde bu noktaların her biri gayet açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, buradaki sorunun tarihi gerçeklilik olmaktan çıkıp duygusal bir alana kaydığı anlaşılmaktadır. Günümüzün Türkiye'sinde bu tür gerçeklerden hâlâ rahatsız olmak, ancak Batı'ya karşı edinilmiş belirli bir kompleks veya yanlış tutumla izah edilebilir. Zira, günümüzde bile savaş halinin ne tür şiddet unsurlarını içerdiğini düşünecek olursak, 15. yüzyıl gibi bir dönemde bu tarz olayların ne denli olağan olduğu ve herhangi bir şekilde Osmanlı'ya has bir özellik gibi tanıtılmayacağı aşikârdır. Dönemin Batı'sında savaş ve şehir muhasaralarının nasıl bir vahşet içerebileceklerini hatırlatmaya gerek bile duyulmaması beklenirdi. Bu durumda, savaşın kendi başına ve dünya çapında bir barbarlık hali olduğunu kabul etmenin ötesinde, teslim olmayı kabul etmeyen bir şehrin fethini müteakip bir yağmanın nasıl bir milletin "barbar" damgası yemesini meşru kılacağı anlaşılacak şey değildir.

İstanbul Giysileri Bölümünde Çarşaflı Kadın Fotoğrafı Üzerine Bölüm Sorumlusu Çağla Ormanlar'ın Düzeltmesi

Habitat II kapsamında Tarih Vakfı tarafından Darphane'de gerçekleştirilen "Dünya Kenti İstanbul" adlı halen süren sergi içinde yer alan ve proje sorumluluğunu yürüttüğüm "İstanbul Giysileri" bölümünün, İstanbul Olimpiyatları Hazırlık Düzenleme Komitesi'nin isteğiyle bir eşinin Atlanta'da sergilenmesiyle ilgili olarak, *Milliyet* gazetesinin 6-17 Temmuz 1996 tarihli sayılarında yayınlanan "Çarşaflı Tanıtım" başlıklı manşet haberi hakkında kamuoyunu doğru bilgilendirmek amacıyla, aşağıdaki yazıyı hazırlama gereğini hissettim.

Düzenleme aşamasında, olimpiyat evsahipliği adaylığına yönelik bir İstanbul tanıtımını asla hedeflemeyen bu sergi, Bizans'tan bugüne farklı halkları, dinleri ve kültürleri bir arada barındıran İstanbul'un kentsel, toplumsal tarihinin izlerini, tarihsel araştırmaların geleneksel malzemelerinin yanı sıra, karakteristik özellikleri, benzeşmeleri ve farklılaşmalarıyla kendi başlarına birer göstergeler sistemi oluşturan giysilerde sürmeyi amaçlamaktadır. Söz konusu haberde tanımladığı gibi, ne bir "fotoğraf sergisi" ne de yalnızca "kadın giyimini yansıtan" bir moda sergisidir. Giysi, kendine özgü toplumsal kodları ve mesajları olan ve çözümlenmesi oldukça öğretici bir dil olarak ele alınmış ve sosyopolitik açılımları olan bir "giysi göstergebilim"in sosyolojiden tarihe birçok alanda önemli çözümleme imkânları sunabileceği göz önünde tutulmuştur. Serginin, habere konu olan "olaylı" panosunun sergide de yer alan yazılı açıklaması aşağıdaki gibidir:

"Toplum 12 Eylül 1980 darbesinden sonra yeni bir sürece girer. Ekonomideki liberalleşme politikaları, dış sermayenin daha büyük bir çapta Türkiye pazarına girişi ve depolitizasyon her kesimde tüketimi körüklerken pazara sunulan ürün profilini de etkiler. Ünlü dünya marka zincirleri peş peşe İstanbul'da mağazalar açar ve bunların markalarını taşıyan kıyafetleri giymek moda olur. Yabancı ürünlerin taklitleri işporta ve semt pazarlarına düşer. Tekstil ihraç alanındaki artış büyük firmaların doğmasını ve ürün kalitesinin yükseltilmesini getirir. Aynı dönemde politikleşen dinci akımların etkisiyle İstanbul sokaklarında sarıklı, çarşaflı, cüppe ve poturlu insanlar, Osmanlı yönetiminden bu yana görülmemiş bir yoğunlukta belirir. Kentin yoksul gecekondu semtlerinde ve dindar kesimlerinde tesettüre uygun giyim yaygınlaşır. Bu tür giysilerin üretimi, moda ve satış mağazaları giyim sektörünün önemli bir kolunu oluşturur."

1980 sonrası İstanbul giyimini yukarıda söz ettiğim bağlamda görselleştirmeyi amaçlayan iki panodan sonuncusunda, tesettüre uygun giyinen bir kadının ve sarıklı cüppeli insanların alınması, kentin bugün içinde bulunduğu sosyopolitik durumu yansıtması açısından nesnel bir gerekliliktir. Habitat II sırasında da örneklerini gördüğümüz ve yine hakikatler karşısında pek başarılı olmayan bir "tanıtım" tavrının, "istenmeyen" gerçekleri halının altına süpürme tavrının, evimizin dışında, çok uzaklardaki bir "konuk odası"nda başarılı olabileceği düşünülebilir. Ama görsel-işitsel iletişim teknolojilerinin giderek artan hızının uzaklıkları çoktan sildiği ve herkesin her şeyden haberdar olduğu apaçık bir gerçek. "Tanıtım fonları"ndan büyük paralar alıp görülür etkisi bile tartışılır, yanılsama yaratmaya ve hediye vb. dağıtıp "memnun etmeye" dayalı bir "tanıtım" faaliyeti yürüten bir "lobi"ciliğin örtme, saklama tavrıyla bu serginin nesnel göstergebilimsel bakışı arasında uzaktan yakından bir ortaklık kurulamaz. Olsa olsa böylesi bir tanıtım amacıyla seçilmiş olması, seçenlerin serginin amaçlarını iyi değerlendireme-

miş olmasına bağlanabilir ki bunda ne düzenleyici Tarih Vakfı'nın ne de proje sorumlusunun hiçbir payı yoktur. Ayrıca haberden sonra ve iznimiz alınmadan söz konusu panonun kaldırılmasını, bu değerlendirme yetersizliğinin bir göstergesi olarak değerlendiriyoruz. Sergi bir bütündür. Şu ya da bu amaçla keyfi müdahalelerde bulunmak hoş görülemez.

Serginin açıklamaya çalıştığım bakışı sosyopolitik saptamalar içermektedir, ama ne herhangi bir politik ideolojinin tarafını tutmakta, ne de ele aldığı toplumsal ve tarihsel alan hakkında yanılsamalar üreterek "ele güne" yaranmaya çalışmaktadır. Serginin enformatik metinleri okunduğunda bu boyut apaçık ortaya çıkmaktadır. *Milliyet* gazetesinin spor muhabirinin, haberini yazarken bu minimum çabayı göstermediği anlaşılıyor.

SERGİLERİMİZİN BASINDAKİ YANSIMALARI

Habitat II Konferansı kapsamında Tarih Vakfı tarafından hazırlanan iki sergi basında çok yoğun bir biçimde yer aldı ve halen de gerek kültür sanat etkinlikleri olsun gerek sergi içerikleri olsun yer almaya devam ediyor... Bugüne kadar gazete ve dergilerde çıkan yazıların toplamı beş yüze ulaşmak üzere... Burada kimi yazılardan alıntıları sizlere sunmak ve mutluluğumuzu sizinle paylaşmak istiyoruz.

2 Haziran 1996 tarihli *Hürriyet* gazetesinde Bugün Pazar adlı köşesinde "Sizden Dört Saatinizi İstiyorum" başlıklı yazısında bakınız Sayın Doğan Hızlan neler yazmış:

"...Darphane'nin tek taşına bile dokunmamışlar, hatta içlerinden çıkarılan çöplerden önemli olanları sergilemişler. Tahta işlerle ve demir çelik konstrüksiyonlarla, bugünle dünün birleştiği, insanın gözünü rahatsız etmeyen bir mekân yaratmışlar. Girişte bir pano üstüne, o mekânların eski halini gösteren fotoğraflar koymuşlar. Belki de bütün hücumlara karşı, bir tür savunma silahı, sessiz ama etkili..."

1 Haziran 1996 tarihli *Bizim Gazete*'de ise İstanbullu olmanın gururunu taşımak isteyen herkesin bu sergiyi mutlaka gezmesi gerektiğini ifade eden Sayın Doğan Kologlu "HABİTAT'dan Bıksan da Bu Sergileri Mutlaka Gez" başlıklı yazısında bakalım neler yazmış:

"...Çok uzun yıllardan beri terkedilmiş, tavanları çökmüs ve çöplüğe dönmüş (8000 m^3 çöp çıkarılmış olduğu açıklandı) olan Topkapı Sarayı içindeki Darphane-i Amire'nin temizlenmesiyle sağlanan mekanlar böylece, geleceğin Toplumsal Tarih Müzesi'nin gerçekleşmesi yolunda ilk adımları atmayı sağlamış bulunuyor. İki sergi de bunun başlangıç nüvesini oluşturacaklar. Kullanılan malzeme bakımından ve sunuş şekliyle tam bir mükemmellikteler.

Bir sivil toplum kurumu olarak Tarih Vakfı'nın başarısı üzerinde özellikle durmanız gerekiyor. Belli konularda uzmanlaşmış kişilerin bireysel girişimiyle kurulan bu kurum, yayınları, sempozyumları, sözlü tarih çalışmaları, ... kısa geçmişine rağmen uluslararası bir varlık olduğunu kanıtlamış bulunuyor. Umarız ki civataları gevşemiş Türkiye'nin çalkantıları arasında bu başarı kıskançlıkların kurbanı edilmez...."

Gelelim 9 Haziran 1996 tarihli *Milliyet* gazetesinde Esintiler adlı köşede çıkan Sayın Zeynep Oral'ın "Bu Cennet, Bu Cehennem Bizim" başlıklı yazısına:

"...Ben bugüne dek böylesine bilinçle, sorumlulukla, sevgiyle, titizlikle ve çok yönlü hazırlanmış, bunca geniş kapsamda mükemmeli yakalamış sergi ya hiç görmedim ya da çok az gördüm. (Şimdi yazarken fark ediyorum ki, gördüğümü anlatmak için "sergi" sözcüğü çok yetersiz kalıyor.)

Tarih Vakfı, olanaksızı olur kılmış ve bir mucize gerçekleştirmiş: "Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme" ve "Dünya Kenti İstanbul" başlıklı iki dev sergi...

Ve bunu, 18. yüzyıldan kalma, bir zamanların darphanesi, sonra kömür deposu, sonra çöplük olmaya terkedilmiş yapı kompleksinin içinde, dışında, avlularında, bahçelerinde gerçekleştirmiş. O "çöplük" sekiz ay gibi bir sürede nasıl bu hale geldi, çağdaş teknoloji, bilgi, birikim ve estetik yetkinlikle nasıl böylesi evrensel nitelikli bir sergi alanına dönüştürüldü, hâlâ kavramakta güçlük çekiyorum..."

Simdi de Sayın Yazgülü Aldoğan'ın 11 Haziran 1996 tarihinde *Yeni Günaydın* gazetesinde çıkan "Habitat'ın İlgi Çekenleri" başlıklı yazısından alıntılara yer vermek istiyoruz. Bakınız ne güzel bir çağrıda bulunuyor:

"...Habitat etkinlikleri içinde açılan, ama bütün yaz açık kalacak olan bir sergiye çağırmak istiyorum sizi. Tarih Vakfı'nın Topkapı Sarayı içinde bir virane olan eski Darphane binasını düzelterek hazırladığı sergiler size kentlilik bilincini aşılayabilecek harika bir yer. Özellikle varsa çocuklarınızı, ya da yakınlarımızdan olan gençleri alıp gö-

türün. Tarihi sevsinler. Tarihin ders kitapları arasındaki rakamlar ve isimler olmadığını anlasınlar..."

2 Temmuz 1996 tarihli *Hürriyet* gazetesinde Sayın Tuğrul Şavkay'ın İyi Şeyler Limited isimli köşesinde ise "Bir Kent, İki Sergi" başlıklı bir yazısı yayımlandı.

"...Bir Batı müzesinde ne varsa her iki sergide de bu çağdaş anlayışın bütün ayrıntılarını bulmak mümkün. Emeği geçen herkese bu kentte yaşayan birisi olarak şükran borçlu olduğumu söylemeden gecemeyeceğim..."

Arredamento Dekorasyon dergisinin temmuz-ağustos sayısının çok sayıda sayfası "Darphane'deki Sergiler Üzerine Görüşler" başlığıyla Tarih Vakfı sergilerine ayrılmıştı. Bu sayfalarda yer alan imzalı yazılardan da alıntılar yapmak istiyoruz. Bunlar daha çok sergileme tekniklerine ait eleştirel yazılar. Bu görüşlerin de üzerinde durulmasında yarar görüyoruz.

Sayın Haldun Dostoğlu: "...Her ne kadar, Anadolu'da Konut ve Dünya Kenti İstanbul sergilerinin düzeni ansiklopedi sayfası çeviriyor gibi olsa, İstanbul sergisinin mimari düzeni binayı saklamak zorunda kalmışsa ve Konut sergisinin sergileme elemanları herhangi bir şeyi sergilememek üzere tasarlanmış olsa da topyekun ifadeleri etkileyiciydi. Özellikle son anda karar verilip açılan ve Darphane'nin ön restorasyon süreciyle temizlik sırasındaki buluntuları sergileyen sergi, sunuşu itibariyle bence en başarılısıydı..."

Sayın Beral Madra: "... Serginin binaya yerleştirilmesini başarılı buluyorum ve bunun kalıcı olmasını diliyorum. İskeleler ve ahşap panolarla kurulan sergi labirenti biraz daha gevşek bir düzende kurulsa iyi olurdu, hafif bir klostrofobi yaşanıyor gezerken. İstanbul sergisinin içeriğinin görselleştirilmesinde kullanılan kolaj sistemi de ilginç, ancak yer yer bilgi vermekten uzaklaşıp, biçimselliğe ya da video-klip havasına teslim oluyor..."

Sayın Bülent Erkmen: "...İstanbul... ne kadar Amerikalı ise, Anadolu... o kadar Avrupalı, İstanbul... ne kadar küçükler için ise, Anadolu...o kadar büyükler için olmuş. Ama gerçekte bir bilgiler toplamının sergi yoluyla aktarılması için gerekli olan üç boyutlu, kavrayıcı, sürükleyici, izleyiciyi dışarıda bırakmayan çözümler bulunamamış. Sergileme büyütülmüş sayfalardan oluşmuş gibi. Yazı yoğunluğu, "sergi" diye adlandırılan uygulamaların ayakta izlenme özelliğiyle bağdaşmıyor..."

Sayın Stefanos Yerasimos: "...Bir sergi eninde sonunda özgün bir araştırmanın ürünü değildir, olsa olsa var olan araştırmaların, görsel ve estetik yanına parmak basarak daha geniş bir kitleye sunulmasıdır. Bundan dolayı da sergide hissedilen tatminsizlikler son tahlilde bu konudaki araştırma eksikliklerinin aynasıdır..."

SERGİLERİMİZİN KÜLTÜR VE SANAT ETKİNLİKLERİNDEN

Tarihi Darphane-i Âmire binaları bir kültür merkezi olma yolunda... İki dev serginin yanı sıra bir dizi kültür ve sanat etkinliğini de gerçekleştirdik ve devam ediyoruz. Bunlar konferanslar dizini/konserler/dans ayrıca meddah ve Karagöz gösterilerinden oluşuyor. Ayrıca bibliobar'da çeşitli kuruluş ve kişilere ait mini sergilerimiz de birbirini takip ediyor.

Bu konularda bize danışmanlığın da ötesinde can-ı gönülden sonsuz bir destek veren Sayın Ayşın Candan ve Sayın Gönül Paçacı'ya burada bir kez daha teşekkürlerimizi sunmak istiyoruz. Bu etkinliklerin oluşturulmasında yakın ilgilerini bizden esirgemeyen değerli bilim adamı ve sanatçılarımıza ve İFSAK İstanbul Fotoğraf ve Sinema-Amatörleri Derneği'ne teşekkürün ötesinde bizlerle gelişen güzel dostlukları için şükran duyuyoruz.

Kültür sanat etkinliklerimiz sergilerin açık kalacağı 29 Eylül 1996 tarihine kadar tüm hızıyla sürecek. Bol müzikli, danslı ve tiyatrolu günlerde buluşmak üzere...

DARPHANE'DE EĞİTİM ÇALIŞMALARI

Darphane'de 10-15 yaş grubuna yönelik bir eğitim çalışması gerçekleştirildi.

Okulların kapalı olması dolayısıyla yaz okulları aracılığıyla haftada üç gün ortalama on beşer kişilik gruplar halinde sürdürülen bu çalışmalardan yaklaşık 200 çocuk yararlandı. Çoğunlukla Darphane'ye ve sergilere kendi olanaklarıyla ulaşma şansı çok sınırlı sosyoekonomik gruplara mensup olan bu çocuklar, binaların tarihi atmosferi içinde kendilerini alabildiğine özgür hissederek birbirleriyle, sergilerle ve mekânla etkileşim kurdular ve sergi dolaşmanın eğitici olduğu kadar zevkli ve eğlendirici bir süreç olduğunun ayırdına vardılar. Gün boyunca gerçekleştirdikleri tüm etkinliklerde, ister yaratıcı drama çalışmaları, ister çizdikleri resimler veya yazdıkları

ufacık notlar olsun, bu etkileşimin olumlu izlerini görmek mümkündü. Bu çalışmaların büyük bir uyum içinde gerçekleşmesi ise bu işe yalnızca emeklerini değil, yüreklerini verenlerin başarısıydı. Yılların deneyimini bu çalışmalara taşıyan akademisyenlerden gencecik eğitimci adaylarına kadar herkesin gönül birliği içinde gerçekleştirdiği eğitim çalışmaları, katılanlar kadar izleyenler için de heyecan vericiydi. Bu projenin vakıf bünyesindeki yürütücüsü Ebru Salmaner arkadaşımız bugünlerde İstanbul Müzesi'ne giden yolda katılımcılığın sağlanabileceğine olan inancın bu çalışma ile pekişmiş olmasının mutluluğunu yaşıyor.

DARPHANE SERGİLERİ ZİYARETÇİ ARAŞTIRMASI SONUÇLANDI

İstanbul Müzesi ve Toplumsal Tarih Merkezi proje ekibi 1 Haziran-19 Temmuz tarihleri arasında Darphane sergilerinde bir ziyaretçi araştırması gerçekleştirdi.

Araştırmanın amacı;

1. Sergi ziyaretçilerinin sosyokültürel yapılarını, sergiler hakkındaki görüşlerini sergi dışı servislere ait beklentilerini öğrenerek, elde edilen verileri gelecek sergi planlamalarında kullanmak,

2. 2001 yılında aynı mekânda kurulacak olan İstanbul Müzesi ziyaretçi grubunu ve potansiyel hedef kitleyi belli bir açıdan tanımlayarak müzenin ihtiyaç programını destekleyecek veriler elde etmek,

3. Hedef kitleyi genişletmek ve beklentilerine uygun programların geliştirilmesinde katılımcı bir süreci başlatmaktı.

Araştırma yerli ve yabancı ziyaretçiler arasında anket yöntemi uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Anketler farklı iki yolla uygulanmıştır. 1. Ziyaretçilerin anket formlarını kendilerinin doldurmalarını sağlama. 2. Anketör kullanarak yüz yüze anket uygulama. 1738 yerli, 214 yabancı olmak üzere toplam 1952 anket toplanmıştır. Araştırmada örneklem %11.8 dir.

Araştırmanın belli başlı bulgularını şöyle sıralayabiliriz:

- Darphane sergilerini gezenlerin çoğu (%80), müze ve sergi gezme alışkanlıkları olan yüksek okul mezunu kişilerdir.

- Sergilerin Habitat etkinlikleri çerçevesinde açılması ve sergi konuları bağlamında, ziyaretçilerin meslekleri dağılımda, mimar, şehir plancı, arkeolog, sanat tarihçi, ressam... olarak yoğunlaşmaktadır.

- Yerli ziyaretçilerden İstanbul'da yaşayanların %45.8'i oturdukları semtler itibariyle Rumeli yakasında homojen bir dağılım gösterirken, %36.8'i Anadolu yakasındadır.

- Habitat nedeniyle İstanbul'da bulunan yabancı ziyaretçilerin etkisiyle, yabancı ziyaretçilerin yaşadıkları ülkeler dağılımı oldukça geniş bir yelpazeye yayılmıştır.

- Yerli ziyaretçilerden sergileri gezen kadın ziyaretçiler (%60.4), erkek ziyaretçilerden daha fazladır.

- Yabancı ziyaretçilerde, kadın ve erkek oranı hemen hemen birbirine eşittir.

- Yerli ziyaretçilerde sergilerden haberdar olma kaynakları arasında yazılı basın (%45.3) ve çevreden bilgi edinme (%45.5) etkindir.

- Yabancı ziyaretçilerin yarıdan fazlası (%78.5) sergi ziyaretini bir başka etkinlikle, özellikle müze ziyaretiyle birleştirmektedir.

- Ziyaretçiler %90 gibi büyük bir oranla sergileri beğendiklerini söylerken, en fazla maket, fotoğraf/harita ve panolar dikkatlerini çekmiştir.

- Ziyaretçiler, tarihi mekânların sergi alanı olarak kullanılmasını çok etkileyici bulmuşlardır.

BİR CD: "İSTANBUL-MÜZİĞİN RENKLERİ"

"İstanbul-Müziğin Renkleri" adlı CD, 2 Mart 1996 günü CRR Konser Salonu'nda gerçekleşen konser kayıtlarından seçilerek Gönül Paçacı'nın sanat yönetmenliğinde Tarih Vakfı ve Boyut Yayın Grubu tarafından ortak bir yapım olarak hazırlandı. Bu konserde yer alan müzik türleri ve seslendiren topluluklar Türkiye Sinagogları Müziği (David Sevi Maftirim Korosu), Musevi Halk Şarkıları (Los Paşaros Sefaradis), Ermeni Cemaati Müziği (Başmuganni Nişan Çalgıcıyan ve Teganni Grubu, Arduşan K. Halacyan, Feriköy Vartanantes Kilisesi Korosu), Ortodoks Rum Müziği (Leonidas Asteris, İstanbul Musiki Sevenler Cemiyeti Korosu), Osmanlı/İslam Müziği (Kani Karaca ve Dersaadet Oda Müziği Topluluğu) idi. Bu konser İstanbul'un kültür mozaiğinde önemli yeri olan kimi etnik grupların dini ve dindışı müzik örneklerini dinleme şansı yaratmış ve çok büyük ilgi uyandırmıştı.

Yukarıda adı geçen CD ilk kez 5 Haziran 1996 günü satışa sunuldu. Bu, CRR'deki konserin bir

Tarih Vakfı kültür etkinliği olarak Habitat Konferansı sırasında Aya İrini'de tekrarlandığı tarihti. "İstanbul-Müziğin Renkleri" CD'si Darphane'deki sergi satış birimlerinde de sergi kitaplarının yanı sıra en çok ilgi gören hediyelik eşyalar arasında yer almaya devam ediyor. Satış fiyatı 1.000.000. TL olan CD vakfın Nişantaşı merkez binasından da temin edilebilir.

İSTANBUL GİYSİLERİ SERGİSİ ATLANTA'DA

Habitat Sergileri'nin başarı ve övgü dolu eleştirileri süregelirken Dünya Kenti İstanbul'un İstanbul Giysileri bölümü henüz açılmamıştı bile. Ancak daha sonraki günlerde yerini alan bu bölüm de benzer övgülerle karşılandı. Öyle ki, 1996 Atlanta Olimpiyatları sırasında Atlanta'da sergilenmeyi hak edecek kadar...

Nihayet ön görüşmeler, teklifler ve teyitler sonrasında Sayın Ahmet Özgüner 09.07.1996'da sergi malzemesini Atlanta'ya götürdü. Başarıyla sergiyi kuran Sayın Özgüner'in arkasından 15.07.1996 - 22.07.1996 tarihleri arasında serginin Tarih Vakfı adına temsil edilmesi görevi İstanbul Müzesi Proje Koordinatörümüz Mehmet Yenen'e verildi. Çok onur verici olan bu görevin diğer bir bölümü daha vardı: İstanbul Müzesi'ne bilgi-birikim-görgü-teknoloji aktarılmasına yarayacak Atlanta History Center ziyareti.

İstanbul Giysileri Sergisi Atlanta Olimpiyatları sırasında lobi oluşturmaya çalışan İstanbul 2004 Komitesi'nin bir ay süreyle kiraladığı Rhodes Hall adındaki tarihi binada 15 Temmuz 1996 sabahı ziyaretçilere açıldı.

Tarihi bina içinde sergi için ayrılan oda zemin katta giriste sağda bulunuyordu. Kendi ayakları üzerinde duran beyaz panolar üzerine asılarak düzenlenen sergi mekânında bulunan eski mermer masa üzerine de Vakıf tanıtım broşürleri ile sergi broşürleri konuldu.

Bu oda aynı zamanda arasında bulunan kapının açılmasıyla yemek odası ile de birleşebiliyordu. Yemek odası davetler dışında kapalı tutulduğundan, sergi dolaşımı hiç bozulmadan yapılabiliyordu. Ancak davet olduğu zamanlarda serginin bulunduğu ortamda yemeklerini yiyen davetliler sergiye daha fazla zaman ayırabildiler.

Gerek İstanbul 2004 lobisi çalışmalarının olimpiyatlar süresince Uluslararası Olimpiyat Komitesi tarafından kısıtlanması gerekse Rhodes Hall'ın Türk Evi olarak üstlendiği işlevin tanıtımının iyi yapılamaması yüzünden genel olarak Türk Evi'ne ve dolayısıyla İstanbul Giysileri sergisine gelen ziyaretçilerin çoğunluğunu Türk izleyiciler oluşturdu.

Gelelim Atlanta History Center izlenimlerine...

Neden o kadar önemliydi Atlanta History Center? Çünkü,

. Tarih müzesiydi.

. 13.4 ha'lık bir alana yayılıyordu.

. Toplumsal ikilemlerin yaşandığı Atlanta'nın müzesiydi.

. İnteraktif müzeydi.

. Çok yeni kurulmuş ve dünya teknolojisinin yakından takip edildiği bir müzeydi.

. ABD dışındaki tanıtımını da başarıyla yapıyordu.

Sonuçta Mehmet Yenen Atlanta'da İstanbul Müzesi'ne ileride katkısı olabileceğini düşünebildiği tüm müzeleri ziyaret etti.

Çok geniş bir arazi içine yayılan Atlanta History Center 1926'da kurulmuş olan Atlanta History Society tarafından yönetiliyor. Atlanta'nın kuzeyindeki Buckhead bölgesinde bulunan Tarih Merkezi şu bina ve bölümlerden oluşuyor.

- Atlanta Tarih Müzesi (1993)
- Tullie Smith Çiftliği (1845 - 1850)
- Kuğulu Ev (1928)
- Oyunevi (1890)
- Mc Elreath Holü (1975)

ÇOCUK KİTAPLARI İÇİN

Dünya Kenti İstanbul ve Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme sergileri için hazırlanan iki ayrı bilimsel katalog, pek çok uzman ve öğretim üyesinin makaleleri, konsept metinleri ile yurtiçi ve yurtdışındaki birçok arşivden elde edilen görsel malzeme ile oluşturuldu. Habitat II gibi büyük bir organizasyonun bünyesindeki bu sergilerin bilimsel kataloglarının yanı sıra çocuklara yönelik yayınlarının da olması gerekliliği projenin yüklü kervanına son katılan halkalardan biri oldu.

Sergi konularını çocuklara ve gençlere anlatmayı amaçlayan bu yayınlarla ilgili çalışmaların Ocak 1996'da başladı. Her iki sergi için projelendirdiğim çocuk kitapları, üç ayrı yaş grubuna seslenen üç kitaplık iki set oluşturuyordu. Hazırladığım projenin vakıf ve sergilerin yetkilileri tarafından onaylanması ile başlayan dört buçuk ay içinde, bir yandan kitapların metinleri yazıldı, desenleri çizildi, grafik tasarımları yapıldı, öte yandan kitapların sponsorluğunu üstlenecek firmalar araştırıldı, baskı işleri tamamlandı.

Tümü Tarih Vakfı Yayınları'ndan çıkan bu kitaplardan orta öğretim gençliği için hazırlanan *Kentler Kenti İstanbul*'un sponsorluğu Onduline Avrasya AS tarafından, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşmenin Öyküsü*'nün sponsorluğu Bata ve Sport&Sport markaları tarafından üstlenildi ve Mas Matbaacılık tarafından basıldı. İlkokul öğrencileri için hazırlanan aktivite kitapları *İstanbul Oyunları* ve *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme İçin Oyunlar* ile okul öncesi çocuklar için hazırlanan boyama kitapları *Renk Renk İstanbul* ve *Renk Renk Anadolu* adlı dört kitap ise Tarih Vakfı ve Boyut Yayın Grubu ortaklığıyla yayımlandı.

Orta öğrenim gençliği için hazırlanan okuma kitapları, sergi kataloglarının bilimsel metinlerinin akıcı bir dille sadeleştirilmesi ile kaleme alındı. Kitaplar, kataloglarda kullanılan fotoğraf ve çizim gibi görsel malzemenin yanı sıra her bölümle ilgili hazırladığımız haritalarla renklendirildi. İlkokul öğrencileri için hazırlanan aktivite kitapları, ülkemizde daha önce yayımlanmamış bir kitap türünün de ilk örnekleri oldu. Bu oyun kitaplarında seçilen her konu desenler, haritalar ve bulmacalar gibi görsel uygulamalar üzerinde işlendi ve kısa metinlerle desteklendi. Okul öncesi çocuklar için hazırlanan boyama kitapları ise hem boyama hem de masal kitabı niteliğinde, benzerlerinden çok farklı kitaplar olarak tasarlandı. Çalışılan her boyama deseninin karşısında işlenen konuyla ilgili kaynağın küçük bir fotoğrafı ve son derece yalın bilgilere yer verildi.

Kitapların kolay anlaşılır ve akılda kalıcı bir dille kaleme alınması için yaptığım çalışmalarda görüşlerine başvurduğum 10-16 yaş grubundan arkadaşlarım bana çok değerli önerilerde bulundular ve yol gösterici oldular. Aktivite ve boyama kitaplarının tüm desenlerini çizen, okuma kitaplarının haritalarını ve kapak desenlerini hazırlayan ilustratör-grafiker Güldehen Özbay ve tüm kitapların grafik tasarımlarını üstlenen grafiker Sema Obuz benimle birlikte gece ve gündüz çalıştılar. Zamana karşı verilen bu akıl almaz yarışın en büyük ödülü, ülkemizde eksikliği fazlasıyla hissedilen bu tip yayınların gerçekleştirilebilmiş olması gerçeğiydi.

Mine Soysal

Bilgi-Belge Merkezi'ne Önemli Bağışlar

Temmuz/ağustos aylarında Bilgi Belge Merkezi'ne çok sayıda kütüphane ve arşiv malzemesi bağışlandı.

Sayın Sevinç Uyanıklar 1960'lı yıllarda vefat eden eğitimci Muslihittin Okyay'a ait Boğaziçi üzerine kitap ve arşiv malzemesi ile Okyay'ın kızı Yıldız Okyay'a ait Kafkaslar üzerine, ağırlıklı olarak yabancı dilde yazılmış çok sayıda kitap bağışında bulundu.

San sanatçısı, öğretmenlik ve çevirmenlik yapan Sayın Hamdi Konur ile jeolog Sayın Zikrullah Kırmızı 1950-1980 yıllarında yayınlanan çok sayıda süreli yayın, Sayın Dr. Gürel Tüzün çeşitli raporlar, yazar Sayın Arslan Kaynardağ Osmanlı dönemine ait çeşitli illere ait vesikalar, notlar ve reklam ajansında görevli Sayın Hasan Tevfik Belger, ailesinden kalma Osmanlıca kitap ve belge bağışında bulundular.

Araştırmacıların çok yaralanacağını düşündüğümüz bu malzemeler için Sevinç Uyanıklar, Hamdi Konur, Zikrullah Kırmızı, Gürel Tüzün, Arslan Kaynardağ ve Hasan Tevfik Belger'e en içten teşekkürlerimizi sunarız.

TEMA Vakfı'na Bilgi-Belge Merkezi Kuruyoruz

Tarih Vakfı, Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı'na kütüphane ve arşiv birimlerinden oluşan, araştırmacılara açık bilgi-belge merkezi kuruyor.

Temmuzda başlanan ve ekim sonunda tamamlanacak olan bu proje Muazzez Pervan yönetiminde kütüphaneci Emine Şen, arşivci Oktay Çelik tarafından yürütülmektedir.

Proje iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, uzmanlık konusu çevrebilimi ve konuyla ilişkili diğer bilimlerin monografi, süreli yayın, rapor vb yayınlarının toplandığı, düzenlendiği ve yararlandırmaya sunulduğu kütüphane biriminin kurulması.

İkinci bölüm TEMA Vakfı'nın evrak, dosyalama ve arşivleme sisteminin kurulması ve diğer her türlü arşiv malzemesinin dosyalama sistemi ile ilişkilendirilip arşivlenmesini içermektedir.

Her iki sistem bilgisayar programlarıyla yönetilecektir. Bu arada TEMA Vakfı Bilgi-Belge Merkezi için uluslararası kullanımı olan fotografik malzemeler ve yazılı belgeler için ayrı ayrı geniş kapsamlı konu başlıkları listeleri oluşturuldu.

DARPHANE'DE EYLÜL AYI KÜLTÜR-SANAT ETKİNLİKLERİ

Kültür-sanat etkinliklerimiz Eylül 1996 boyunca sürüyor. Aşağıda görülen liste Asos Gösteri Sanatları Festivali'ne katılan kimi topluluk ve sanatçıların da eylülün son haftasında etkinliklerini bir kez de Darphane'de tekrarlamalarıyla büyük olasılıkla oldukça zengin bir hal alacak. Sizlere şimdilik kesinleşen etkinlikleri duyurmakla yetiniyoruz.

1 Eylül 1996 / "Çocuklar Öldürülmesin, Şeker de Yiyebilsinler" Muteber Yüğnük

Çocukların geleceğine dair yeterli duyarlılığın oluşması, kurulması yönüne dikkat çekmek için Muteber Yüğnük tarafından bir plastik sanat aktivitesi olarak tasarlanan bu proje 1 Eylül Pazar günü sabah saat 10.00'da başlayıp, 19.00'a kadar sürecek.

7 Eylül 1996 / Yarışma / "Darphane-i Amire'de Hazine Avı"

Alternatif Turizm tarafından hazırlanan, çocuklar ve büyükler için eğlendirici, eğitici ve de ödüllü bir yarışma yapılacak. Yarışma saat 16.00'da.

7 Eylül 1996 / Konser / "İstanbul Çalacak Biz Eşlik Edeceğiz" / Ses'tanbul Projesi

Kurgusunu Sarp Keskiner'in yaptığı Ses'tanbul Projesi'nde şehrin 24 saati seslendirilecek. "İstanbul Çalacak Biz Eşlik Edeceğiz" adlı konserde, şehrin değişik ve karakteristik mekânlarından günün değişik zamanlarında kaydedilmiş efekt ve ses kolajlarının üzerine, Serkan Ayman, İlhan Babaoğlu, Salih Nazım Peker, Bülent Tangay, Can Tekgündüz ve Murat Tel doğaçlama yapacaklar. Konser saat 18.00'de.

8 Eylül 1996 / Tulumbacılar Gösterisi "Darphane-i Amire'de Yangın Vaaar...Yetişin Tulumbacılar!..." / İstanbul Büyükşehir Belediyesi İtfaiye Müdürlüğü Tulumbacıları

İstanbul Büyükşehir Belediyesi İtfaiye Müdürlüğü Tulumbacıları 1720'de kurulan Yeniçeri Yangın Tulumbacıları Ocağı'nı temsilen sergi sokaklarında bir gösteri yapacaklar. Gösteri saat 15.00'te.

8 Eylül 1996 / Konser / Los Paşaros Sefaradis Topluluğu

Topluluk saat 17.00'de eski İspanyolca (Judeo Espanol) güfteli şarkılardan oluşan bir Sefarad Müziği konseri sunuyor.

13 Eylül 1996 / Çağdaş Bale / Çağdaş Bale Topluluğu (25 Yıl)

Çağdaş Bale Topluluğu (25 Yıl), koreografisini Cem Ertekin'in yaptığı, "Othello", "Özgürbahçe", "Düet", "Sportmenler" isimli eserlerden oluşan bir çağdaş bale gösterisi sunacak. Gösteri saat 18.00'de.

14 Eylül 1996 / Klasik Türk Müziği Konseri / Hakan Ulu ve İtri Topluluğu

1991 yılında kurulan topluluk solist Hakan Ulu eşliğinde Türk Musikisinden klasik ve neoklasik örnekler sunacak. Konser saat 15.00'de.

14 Eylül 1996 / Konser "Türkülerimizle Anadolu" / Hasan Hüseyin Demirel

Hasan Hüseyin Demirel, Anadolu'nun çeşitli yörelerini türkülerini en iyi yorumlayan sanatçılarla birlikte saat 17.00'de bir konser sunacak.

15 Eylül 1996 / Konser "Bir Sopranodan Türküler" / Figen Genç

TRT Gençlik Korosu ve Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nda çalışan, Nüvit Kodallı'nın öğrencisi soprano Figen Genç, saat 14.00'te bir konser verecek.

15 Eylül 1996 / Konser "Müzikallerden" / Broadway Çast

Aynı gün saat 16.00'da, daha önce ağustos ayında bir konserlerini zevkle izlediğimiz topluluk ünlü müzikallerden seçtikleri parçaları seslendirecekler.

15 Eylül 1996 / Taş Plak Dinletisi "Türk Musikisi Plaklarında Kadın İcracılar / Bülent Aksoy - Cemal Ünlü

Bülent Aksoy ve Cemal Ünlü saat 17.30'da bir söyleşi ve taş plak dinletisi sunacaklar.

19 Eylül 1996 / Konser, Gitar Dinletisi / Gladius Grubu

Yalkın Erk ve Altay Dönmez'den oluşan grup izleyicilere saat 17.00'de bir gitar dinletisi sunacaklar.

21 Eylül 1996 / Konser "İstanbul Dolaylarından Rock Şarkıları" / Kumdan Kaleler Topluluğu

Kumdan Kaleler Topluluğu "İstanbul Dolaylarından Rock Şarkıları" adlı bir konser verecek. Konser saat 17.00'de.

22 Eylül 1996 / Konser / Erdoğan Eskimez

İTÜ Devlet Türk Musikisi Konservatuarı öğretim görevlilerinden Erdoğan Eskimez, bir Türk Halk Müziği konseri verecek. Konser saat 15.00'de.

22 Eylül 1996 / Konser "Tarih ve Musiki" / Hakan Ulu ve İtri Topluluğu

1991 yılında kurulan İtri Topluluğu saat 17.00'de solist Hakan Ulu eşliğinde "Tarih ve Musiki" konulu bir konser-söyleşi sunacak.

28 Eylül 1996 / Konser, Klavsen Resitali / Leyla Pınar

Uluslararası klavsen sanatçımız Leyla Pınar saat 14.00'te bir klavsen resitali verecek. Leyla Pınar'ın klavsen repertuarı 17-18 yüzyıl barok müziği ve çağdaş Türk bestecilerinihi olduğu 20. yüzyıl müziğinin yanı sıra geleneksel Türk çalgı müziğini içerir.

Dil Hayat Kalfa, Dede Efendi, İlhan Usmanbaş gibi Osmanlı / Türk besteciler ve Domenico Scarlatti, W. A. Mozart gibi yabancı bestecilerin eserlerinden oluşan çok zengin bir programla İstanbullu müzikseverlerin karşısına bu kez Darphane'de çıkıyor.

28 Eylül 1996 / Tiyatro / Özel Işıl Pinokyo Anaokulu

Özel Işıl Pinokyo Anaokulu öğrencileri "Hezarfen Ahmet Çelebi'nin Galata Kulesi'nden Üsküdar'a Uçması" adlı gösteriyi saat 16.00'da izleyicilere sunacaklar.

28 Eylül 1996 / Konser, Arp Resitali / Bülben Uz Hofmann

Bülben Uz Hofmann'ın sunacağı arp resitali saat 18.00'de dinlenebilecek.

YURT YAYINLARINDAN DÖRT YENİ KİTAP

Ege'de Eşkıyalar

"Ödemiş kavakları / Tellidir yaprakları / Bana da derler Çakıcı / Yar fidan boylum /Yakarım konakları."

Çoğumuzun bildiği bu Ege türküsünün altında sosyal tarihimizin çok konuşulan ama az araştırılmış bir bölümü yatıyor. Çakıcı denen ve konaklarını yakan ünlü Çakırcalı Mehmed Efe yüzyıl başının Osmanlıya kök söktüren Ege eşkıyalarının en önemlisiydi. *Ege'de Eşkıyalar* kitabının yazarı Dr. Sabri Yetkin'e göre Çakırcalı Mehmed Efe, tüm dünya sosyal tarihinde görülen, varlıklıdan alıp yoksula dağıtan ve doğal olarak onlardan yardım gören "sosyal haydut" tipinin Türkiye tarihindeki en önemli örneğidir. Çakırcalı'nın çetesi gibi onlarca eşkıya çetesi 19. yüzyılın ortasından itibaren Ege dağlarında kol gezdiler. Merkezi otoritesi çok zayıflamış olan Osmanlı İmparatorluğu bu eşkıyayla başa çıkamıyordu. Batı basını da bu eşkıyalarla çok ilgilenmiş, hatta Çakırcalı'ya "Le Roi des Montagnes" adı takılmıştı.

Dr. Sabri Yetkin'in Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeleri ve dönemin birçok yayınını tarayarak gerçekleştirdiği ve 1995 Afet İnan Ödülü'nü alan doktora tezinden hareketle kaleme aldığı *Ege'de Eşkıyalar* Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayımlandı. Kitapta eşkıya türkülerinden örnekler de var.

Anılar (Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cildi Evveli)

Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919), Tanzimat döneminde yetişmiş Osmanlı komutanlarının en ünlülerindendir ve anılarını kaleme almış ender askerlerdendir. "Sergüzeşt-i Hayatım" başlığını taşıyan bu anıların birinci cildi ilk kez Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayımlanıyor. Ahmed Muhtar Paşa önce çok sevimli birkaç çocukluk ve İstanbul'daki Mekteb-i Harbiye anılarıyla işe başlıyor. Okuldan mezuniyetinde "seferber ordu refakatinde bulunmak hevesine" düşüyor ve soluğu Hersek hududunda alıyor. Bundan sonra hayatı Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanında geçecektir. Dönemin askeri ve siyasi gelişmeleri Muhtar Paşa'nın yani birinci derecedeki bir tanığın, zengin ayrıntılara dikkat çeken gözüyle aktarılıyor. *Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Sanisi* de yakında Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çıkacak.

Payitaht İstanbul'un Tarihçesi

"Bebek Bahçesi'ni geçtikten sonra, pek çok servi ağacının bulunduğu, sahildeki Türk mezarlığına ulaşırız. Burada oturan kadınlar ve Hisar'da sakin Türklerin yaşlanmış çırpıcı beslemeleri denizde çamaşır yıkarlar..."

Ermeni tarihçi ve eğitimci Sarkis Sarraf Hovhannesyan (1740-1805) İstanbul'u anlatırken, günümüzde aklımızdan bile geçiremeyeceğimiz böyle manzaraları da gözler önüne seriyor. Hovhannesyan en çok İstanbul'un topografik tarihine ilişkin eserler ile tanınıyor. Hayatı hakkında pek bilgimiz yok. Yazması Ermeni Patrikhanesi'nde olan *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi* Türkçede ilk kez yayımlanıyor. Hovhannesyan "okuyanların ve duyanların eğlenebilmeleri için" yazdığı bu kitapta İstanbul'u anlatmaya Narlıkapı'dan başlıyor ve İstanbul'un bütün kapıları ile çevrelerini betimliyor.

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 SAYI (yurtiçi) : 1.000.000,-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
6 SAYILIK CİLT (yurtiçi) : 1.300.000,-TL.
(yurtdışı) : 55 US$
(1.09.1996 tarihine kadar geçerlidir. Yurtdışı normal posta için 1,5 US$, uçakla 3 US$ alınır.)

Adı Soyadı: _____
_____
Aboneliğe Başlangıç Sayısı: _____
Adres: _____
_____
_____
Posta Kodu: _____
Şehir: _____
Tel: _____

Aboneliğ Bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2022933 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz:

☐ Visa ☐ Master-Euro Card ☐ Diners Club

Kredi kartı No: |_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|
Geçerlilik Tarihi: |_|_| |_|_|
Kart Sahibi:.....
İmza:.....

Aylık TOPLUMSAL TARİH Dergisi
Tarih Vakfı tarafından yayınlanmaktadır.
Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Faks: (212) 227 37 32

Daha sonra Eyüp ve Kâğıthane'ye uzanıyor. Karşıya geçip Kasımpaşa ve Galata'yı sonra da Beşiktaş'ı anlatıyor. Boğaz'ın iki yakası Hovhannesyan'ın zaman zaman yetişen patlıcanlara kadar varan anlatımıyla 1800 yılındaki haliyle gözümüzün önünde canlanıyor. Hovhannesyan Üsküdar'dan Kadıköy'e geçip oradan da Fener Bahçesi'ne kadar uzanıyor.

Anadolu 1913

Anadolu 1913 Macar araştırmacı Béla Horvath'ın 1929 yılında yayımlanmış "Türkiye'nin Kalbinde, Anadolu'da 2300 Kilometre" isimli kitabının Macarca orijinalinden çevirisi. Türkçe bilen Dr. Horvath, yanında Dr. Milleker, bir Rum tercüman bir de Rum arabacıyla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Budapeşte'deki Turan Cemiyeti'nden ve İstanbul'daki Tahsil-i Sanayi Cemiyeti'nden aldığı referanslarla Anadolu'da bir seyahate çıktı. İstanbul'dan Nevşehir, Niğde, Konya, Karaman ve Ankara'ya kadar at sırtında 2300 kilometrelik bu seyahatte son derece ilginç kültürel, etnografik ve sosyolojik gözlemlerde bulundu. Dr. Tarık Demirkan'ın çevirdiği kitapta Anadolu'nun gerçekten de "kuş uçmaz kervan geçmez" yollarını, yoksulluktan kırılan köylerini, muhteşem ağa sofralarını, devlet memurları, aydınlar ve subaylar ve sıradan insanların geleceğin Türkiyesi'ne ait görüşlerini okuyabileceksiniz. Konya'da tiyatro, Anadolu hanları ve otelleri, çarşılar, tüccarlar, Tatar köyleri, Yörükler, kısacası seksen üç yıl önceki Anadolu'yu anlatan önemli bir belge.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

Tülin Aren, Yiğit Gülöksüz,
Hasan Karacal (Gen. Müd.), Stefanos Yerasimos,
Haldun Özen, Şevket Pamuk,
Orhan Silier (Gen. Sekr.),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tunçay (Bşk. Yrd.)

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ

Vakıf Merkezi, Projeler ve
Mali Koordinatörlük, Tanıtım ve Reklam
Nisantası, Vali Konağı C. Samsun Apt. No. 57 K. 2
80200 İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 66 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34
Faks: (0212) 227 37 32

Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen
Büyükelçi Sokak 14/2 Küçükesat-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

İzmir Temsilciliği (İrtibat)
Gül İnanç Tel: (0232) 420 85 63
Sabri Yetkin Tel: (0232) 420 48 82/330

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı 662932 numaralı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

NEW PERSPECTIVES ON TURKEY'NİN YENİ SAYISINI GÖRDÜNÜZ MÜ?

Araya Haberler'in tatili girdiği için size duyuramamıştık. *New Perspectives on Turkey*'nin 14'üncüsü, yani Spring 1996 Temmuz başında çıktı. Birbirinden önemli altı makalenin üçü "Doğu" sorununa ayrıldı. İlki Bilkent Üniversitesi'nden Ümit Cizre Sakallıoğlu'nun "Historicizing the Present and Problematizing the Future of the Kurdish Problem: A Critique of the TOBB Report on the Eastern Question." İkinci makale University of Wales'den Abbas Vali'nin "Nationalism and Kurdish Historical Writing," üçüncüsü de Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji bölümünden bir ortak çalışma: "Population Movements in Southeastern Anatolia: Some Findings of an Empirical Research in 1993." Yazarları Bahattin Akşit, Kayhan Mutlu, H. Ünal Nalbantoğlu, A. Adnan Akçay ve Mustafa Şen.

Bir makale de Ankara Polis Akademisi'nden, hukukçu A. Vahit Bıçak'tan: "The Admissability of Improperly Obtained Evidence: The Turkish Approach in Comparative Perspective", son dönemlerin tartışmalı konusu CMUK ile ilgili. Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nden Etienne Copeaux ise "*Hizmet*: A Keyword in the Turkish Historical Narrative" ile yazarlarımız arasına katılıyor. Son makale de Boğaziçi Üniversitesi'nden Nükhet Sirman imzalı: "From Economic Integration to Cultural Strategies of Power: The Study of Rural Change in Turkey."

New Perspectives on Turkey'de ayrıca Benjamin Arbel, Amy Singer, Esra Özyürek ve Fuat Keyman'dan kitap eleştirileri var.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

EGE'DE EŞKIYALAR

SABRİ YETKİN

Ege'de zengin bir eşkıya türküsü dağarcığı olması tesadüf değildir. Özellikle 19. yüzyılın ortasından itibaren Ege dağları eşkıyadan geçilmez olmuştu. Merkezi otoritesi çok zayıflamış olan Osmanlı Devleti bu eşkıyayla başa çıkamıyordu. Hikâyeleri dilden dile dolaşan Çakırcalı Mehmet Efe gibi ünlü eşkıyalar birer "sosyal haydut" diye nitelendirilebilecek kadar halka mal olmuş kişilerdi. Sabri Yetkin'in 1995 Afet İnan ödülü kazanan doktora tezinden hareketle kaleme aldığı bu kitap, toplumsal tarihimizin çok konuşulan ama az araştırılmış bir bölümüne ışık tutuyor.

viii + 232 s.
ISBN 975-333-052-9
700.000.- TL

TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

TÜYAP

SANAT FUARI

6. İSTANBUL

17 - 22 EYLÜL 1996, TÜYAP İSTANBUL SERGİ SARAYI / TEPEBAŞI - İSTANBUL

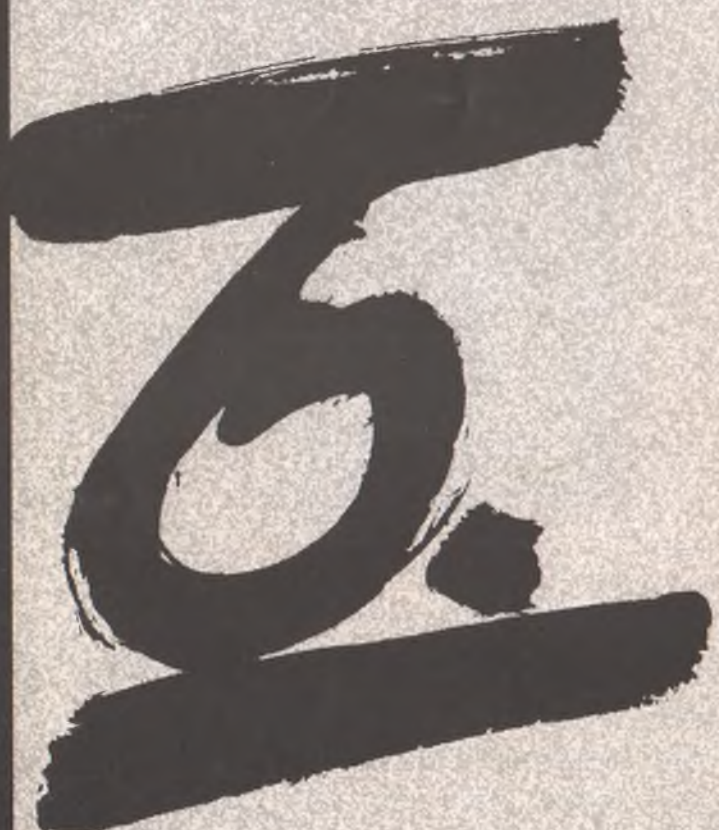

Ziyaret Gün ve Saatleri: 17 Eylül 1996: 11.00 - 17.00, 18 - 21 Eylül 1996: 11.00 - 20.00, 22 Eylül 1996: 11.00 - 19.00

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

EKİM 1996 FİYATI: 200.000 TL (KDV DAHİL)

HASKÖYLÜ KÜÇÜK ADİLE MERYEM SAMANON'UN ANILARI

1934 TRAKYA OLAYLARI

YAHUDİ KARİKATÜRLERİ

FES SAVAŞI

ALİ SAMİ BOYAR'IN ELEŞTİRİ FIRÇASI

MEMUR-MAAŞ YOLSUZLUK

BATILILAŞMA SÜRECİNDE VAKIFLAR

34

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

KAHVE VE KAHVEHANELER
BİR TOPLUMSAL İÇECEĞİN YAKINDOĞU'DAKİ KÖKENLERİ

RALPH S. HATTOX

Bir fincan kahve... Kırk yıl hatırı olan bu konukseverlik simgesinin hayatımıza girmesi pek de kolay olmadı. Kahve içilmesi ve ilk kahvehaneler büyük bir muhalefetle karşılaştı. Kahire'de, Mekke'de, İstanbul'da kadılar kahvenin haram olup olmadığına, hekimler de uyuşturucu olup olmadığına karar verebilmek için epey ter döktüler. Acaba karşı çıkılan kahvenin kendisi miydi, yoksa kahve içenlerin bir araya gelip "devlet sohbeti"nin keyfini çıkarmaları mı? Ralph H. Hattox Arap yazmalarına, Osmanlı tarihçilerine ve Avrupalı gezginlerin anılarına dayanarak kahvenin ve kahvehanelerin toplumsal tarihteki başlangıcını inceliyor.

ix + 134 s.
ISBN 975-333-054-5
550.000.- TL

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212 249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

SUNUŞ

Bu sayıda özel bir dosyamız yok, yine de ağırlıklı bir konumuz var: Türk Yahudileriyle ilgili dört yazıyı bir araya getirdik. Bunlardan ilki, 1905 doğumlu Hasköylü küçük Adile Meryem'in anıları. Adile Meryem Samanon'un çocukluk anılarını onun ağzından kaleme alan torunu Liz Behmoaras, Osmanlının son döneminde bir Yahudi ailesinin yaşamına "küçük Adile Meryem'in kocaman, mahzun ve dikkatli gözleriyle bakmaya" çalıştığını belirtiyor. Renkli, sıcak ve sürükleyici bir öykü lezzetiyle bir solukta okunan yazı, ayrıntı zenginliğiyle ete kemiğe büründürdüğü "olağan" tarih bilgimize canlı bir derinlik kazandırması açısından özellikle önemli. İbranice, Rumca, Türkçe, Fransızca, Almanca, ama ille de Ladino... Alyansçılar, Türkçüler, Sefaradlar, Aşkenazlar, Hayim Naumcular, Doktor Marküsçüler, Jön Türkler... Dahası ninniler, şarkılar (hem Dede Efendi, hem *El Kavretiko*), atasözleri, dualar, nazar, büyü, bayramlar, giyim kuşam, hele yemekler, tatlılar, şuruplar... Tekinalp, David Fresco, Haim Naum Efendi, Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi... Az bilinen bir çevreye ve daha da az bilinen bir gündelik yaşama ilişkin tanıklığın bu etkileyici örneğini, aile albümünden fotoğraflarla -birkaçı ne yazık ki sadece fotokopi- birlikte sunuyoruz.

Konuya ilişkin ikinci yazımız Zafer Toprak'ın. 1934 Trakya Olaylarına ilişkin CHF kaynaklı iki "mahrem" belgeyi irdeleyen Z. Toprak, hükümetin bu olaylardaki sorumluluk payını sorguluyor. Yazıda sözü edilen Orhon Seyfi Orhon'un "Yahudi Vatandaşlar" başlıklı yazısını da dönemin havasını yansıtması bakımından çerçeve içinde sunuyoruz. Bu konuda dönemin havasını en iyi yansıtan belgelerse herhalde karikatürlerdir. Laurent Mallet de dergimiz için kaleme aldığı yazıda, Türk Yahudiliğinin en karanlık dönemlerinden biri olarak nitelendirdiği 30'lu ve 40'lı yıllarda *Karikatür* dergisinde çıkan Yahudilere dair karikatürleri bu bakımdan ele alarak, Türk toplumunda söz konusu dönemde Yahudi azınlığa karşı egemen olan tavrın belirgin özelliklerinin altını çiziyor. Çoğu Ramiz'e ait karikatürlerle örneklenen yazı, 1936-48 yılları arasında *Karikatür* dergisinde yayımlanan konuyla ilgili karikatürlerin sayısal bir döküm ve tahliline dayanıyor. Üçüncü bölümüyle sona eren Rıfat Bali'nin yazısı da yine bu sayımızın ağırlıklı konusuyla bütünleşiyor. Rıfat Bali bu son bölümde Türkiye dışında yayımlanmış eserleri ele alıyor.

Kırıkkale'den Hamza Çakır, Feshane'nin ithal feslere karşı gazete ilanları eşliğinde açtığı savaşı özetliyor. Feshane'nin yenik ayrıldığı bu savaşın öyküsünü, Edhem Eldem'in sağladığı yabancı fes etiketleri süslüyor. Kapağımızda da bunlardan biri yer alıyor. Trabzon'dan Abdullah Saydam, Tanzimat döneminde rüşvet ve yolsuzlukları önlemeye yönelik düzenlemeleri ve modern anlamda memuriyet kavramının yerleştirilmesini hedefleyen çabaları arşiv belgeleri ışığında ele alıyor. Mustafa Şahin, Ressam Ali Sami Boyar'ın Türk Ressamlar Cemiyeti'ne hitaben yazdığı ve cemiyetin "alelumum" sergilerine ilişkin eleştirilerini dile getirdiği bir mektubunu aktarıyor. Turgut Kut, Kemal Beydilli'nin *Katalog* ile ilgili geçen sayımızda yayımlanan eleştirilerini yanıtlıyor. Salih Özbaran geçtiğimiz temmuz ayında Ankara'da düzenlenen bir semineri değerlendirirken, Herkül Millas Foça'yı konu alan bir uluslararası sempozyumu özetliyor. Kitabiyat bölümümüzde Sivas'tan Hasan Yüksel, Nazif Öztürk'ün *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesi* isimli kitabını eleştiriyor.

Bu sayıda dergimiz ne zamandır eksikliğini duyduğumuz bir formata kavuşuyor. "Not Defteri" adını verdiğimiz köşemizde, bundan böyle kısa değinme, hatırlatma, eleştiri, soru, dilek ve duyurularınıza yer verebileceğiz. Her türlü "not"unuzu bekliyoruz.

Ayşe Şen'in hazırlayıp sunduğu *İkdam*'dan seçmeler ve Tarih Vakfı'ndan Haberler yine her zamanki yerlerinde.

Gelecek ay yeniden buluşmak dileğiyle.

TOPLUMSAL
TARİH

Bir fes etiketi.

Aylık Dergi
Sayı: 34 Cilt: 6 Ekim 1996

Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
Orhan Y. Silier
Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Görsel Koordinatörü
Cengiz Kahraman
Grafik Tasarım
Haluk Tuncay
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Osman Köker
Dizgi
Esma Savaş, Meltem Yeyin
Abonc
Belgin Uçar, Yüksel Altıntop
Yapım: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*
Dağıtım: *Biryay*
Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33 - 34*
227 46 33 - 34
227 71 86 (Modem)
Faks: *(212) 227 37 32*
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen
Tel. ve Faks: (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 1.000.000 TL.
(yurtdışı): 40 US$
6 sayılık cilt (yurtiçi): 1.400.000.-TL
(yurtdışı): 35 US$
Yurtdışı normal posta için 2 US$, uçak için 4 US$ alınır.

ISSN 1300-7025

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
***Ayşe Şen**'in İkdâm'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

NOT DEFTERİ
***Mustafa Şahin, Ömer Özcan** ve **Sabri Yetkin-Erkan Serçe**'nin "not"ları.* 6

HASKÖYLÜ KÜÇÜK ADİLE MERYEM SAMANON'UN ANILARI
BİR ŞARKILIKTI HEPSİ...
***Liz Behmoaras** 1905 doğumlu anneannesi Adile Meryem Samanon'un çocukluk anılarını aktarıyor.* 8

1934 TRAKYA OLAYLARINDA HÜKÜMETİN VE CHF'NİN SORUMLULUĞU
***Zafer Toprak** CHF'nin iki "mahrem" genelgesi ışığında 1934 Trakya Olaylarında hükümetin sorumluluğunu irdeliyor.* 19

KARİKATÜR DERGİSİNDE YAHUDİLERLE İLGİLİ KARİKATÜRLER (1936-1948)
***Laurent Mallet** sayısal analiz eşliğinde dergideki karikatürleri değerlendiriyor.* 26

OSMANLI/TÜRK YAHUDİLİĞİ TARİHİ İLE İLGİLİ YAYINLAR VE İÇERDİKLERİ TARİH SÖYLEMİ - III
***Rıfat N. Bali**'nin yazı dizisinin üçüncü ve son bölümünde Türkiye dışında yayımlanmış eserler ele alınıyor.* 34

OSMANLI PAZARINDA YERLİ VE İTHAL FES SAVAŞI

Dr. Hamza Çakır *Feshane'nin ithal feslere karşı mücadelesini özetliyor.* 37

RESSAM-MÜZECİ ALİ SAMİ BOYAR'IN ELEŞTİRİ FIRÇASI

Mustafa Şahin *Ali Sami'nin sergilerle ilgili bir mektubunu aktarıyor.* 41

SIRÇA KÖŞKÜN SAKİNİ

Turgut Kut, *Kemal Beydilli'nin geçen sayıda yayımladığımız eleştirilerini yanıtlıyor.* 44

MEMUR-MAAŞ-YOLSUZLUK İLİŞKİSİ VE TANZİMAT YÖNETİMİ

Dr. Abdullah Saydam *arşiv belgeleri ışığında rüşvet, irtikâp, zimmet gibi suçlara karşı düzenlemeleri ele alıyor.* 51

"DÜNYA BANKASI-YÖK-MEB" KISKACINDAKİ TARİH SOSYAL BİLİMLER ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ BİR SEMİNERİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Salih Özbaran *geçtiğimiz günlerde Ankara'da düzenlenen bir semineri değerlendiriyor.* 58

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE FOÇA ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

Herkül Millas *ağustos ayında Foça'da yapılan sempozyumu değerlendiriyor.* 60

K İ T A B İ Y A T

BATILILAŞMA SÜRECİNDE VAKIFLAR

Dr. Hasan Yüksel, *Nazif Öztürk'ün kitabını eleştiriyor.* 61

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

برمجي سنه توسعي ٧٥ (پازارارتسي) ١٥ ربيع الاخر سنه ١٣١٤ نسخه سي ٥ پاره ٣ تشرين اول سنه ١٣١٠ رومي ١٥ تشرين اول افرنجي سنه ١٨٩٤

محل اداره سي

باب عالي جاده سنده مأذونه مخصوصه دن ماعدا عموميه تعلق ايدن اثار قلب مع الفكر درج اولنور . اجرت اعلانات اطلب مراجعت ايله ايروجه تعيين اوليديكي

صاحب امتيازي و مسئول مديري احمد جودت

مركز نشر اولنور

اقدام

شرائط اشترا

استانبول ايچون سنه لكي ١٠٠ الي ايلكي ٦٠ ولايات ايچون مركون موارده سي اولان ولايتلر حقنده سويلاً پوسته اجرتيله برابر سنه لكي ١٨٠ الي ايلكي ٩٥ غروشدر

سياسي و علمي غزتهدر

Her gün neşr olunur. Siyasi ve ilmi gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Babıâli Caddesi'nde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taalluk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i ilanat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

İKDÂM'DAN SEÇMELER

EKİM 1896

DERLEYEN

A Y Ş E Ş E N

ŞÜÛNÂT

Demir Kapılar Kanalı

Kısm-ı siyasiyyemizde dahi bast ü beyan olunduğu üzere dehâ-i ulvî-i beşerin mübdi'ât-ı cesimesinden madûd olan [büyük icat edilenlerinden] bir eser-i hatıra-güzârın bidâyet-i küşâdını ilân-ı rehin-i muvaffakıyyet olduğunu teşhir için geçenlerde Avusturya ve Macaristan imparatoruyla Sırbistan ve Romanya kralları Adakale'de hazır bulunmuşlardır. Tuna nehrinin mecrâsında hâsıl olup gayr-i kabil-i mürûr olduğu cihetle "demir kapılar" nâmıyla yâd olunan şedîd-el-cereyan akıntıların bundan böyle nehr-i cesim-i mezkûr üzerinde icra olunacak mürûdât [taşkınlıklar] ve münâkalâta haylûlet etmesine [ulaşıma mâni olmasına] artık imkân kalmamıştır. Her sene birkaç ay nakliyât-ı ticariyyeye karşı adeta bir hâit-i mümteni'-el-mürûr [geçilmesi olanaksız bir duvar] teşkil eden bu hâil [engel] ba'demâ ortadan kalkmış demektir. Vaktiyle Tuna'nın aksâm-ı ulyâsını [yukarı kısımlarını] süflâsından [aşağısından] tefrik eden bu mecrâdan ilk defa olmak üzere Avusturya imparatoru ile misafirleri bulunan diğer hükümdâran mürûr etmişlerdir.

Avrupa gazeteleri sanayi'-i beşeriyyenin tabiat üzerine bir muvaffakıyyet-i uzmâsı [çok büyük başarısı] demek olan bu eser-i cedîd el-husûlden bahs eyledikleri sırada bunun yalnız bir muvaffakıyyet-i maddiyyeden ibaret olmayıp iktisat ve politika nokta-i nazarından dahi ehemmiyeti hâiz bulunduğunu beyan ediyorlar...

(2 Teşrin-i evvel 1896)

Daily News İfade Değiştirmiş

Memâlik-i Şâhânede zuhur eden her türlü vakâyi' ve hadisâtı i'zâm ile bir mes'ele-i mühimme şekline koymayı itiyad eden bazı ecnebi garaz-kârân evrak-ı havadisi Saltanat-ı Seniyyenin âsâyiş-perverî ve müsâlemet [barış] gösterisini artık inkâra mecal bulamayarak hakikat-i hali yazmaya mecbur oldukları kemal-i şürkan ve memnuniyetle görülüyor. Bu cümleden olarak Londra'da çıkan Daily News gazetesi evvelce Ermeni hadise-i malûması üzerine gayet müheyyic [heyecan verici] makalât ve ekâzib [asılsız, uydurma sözler] derc ettiği halde şimdi tamamiyle ta'dîl-i lisan etmiş ve hatta nüsh-i ahiresinin [son sayısının] birinde memâlik-i Şâhânede ahvâl-i umumiyyenin gereği gbii kesb-i salâh eylediğini [düzeldiğini, iyileştiğini] ye bu da Devlet-i Adliyye-i Osmaniyyenin her ne suretle olursa olsun sükûn ve âsâyişi takrîr [yerleştirmek] ve idâme eylemek meslek-i müsâlemet-perverânesini takip eylemesinden ileri geldiğini yazmıştır.

Yine Daily News gazetesi Muş ve Erzurum taraflarında memurîn-i Osmaniyyenin tedâbir ve takayyüdât-ı cedidesi sayesinde âsâyişi ihlâle istidat gösterecek en ufak bir hadisenin bile zuhuruha meydan verilmediğini makam-ı takdir ve asâyişde derc-i sütun-i havadis eylemiştir.

Hakikat bir müddet perde-i hafâ [gizlilik perdesi] arkasında müstetir [saklı] olsa bile nasıl olursa olsun bir gün yine mertebe-i teâlîsini bulması tabiî idüğünden Daily News gibi gazeteler sütunlarında dahi bu gibi hakâyıka tesadüf ettiğimizden dolayı memnun olmamak kabil değildir... (4 Teşrin-i evvel 1896)

Ermeni erbâb-ı mefsedetinden [fesatlık, bozgunculuk erbâbından] eşhâs-ı melanet-i ihtisasın âhiren bir hânede ihtifâ eyledikleri [saklandıkları] hükümet-i aliyyece haber alınmakla derhal sevk olunan asâkir-i Şâhâne ve zabtiye marifetiyle eşkıya-yi merkume ahz ü istîsâl kılınarak saye-i inzibatiyye-i cenâb-i tacdârîde âsâyişe zerre kadar helal gelmediği ve herkes iş ve güçleriyle meşgul

idüğü mahallinden aldığımız hususi bir malûmâtta iş'âr olunmakta bulunduğu gibi sâir vilâyât-ı Şâhânede dahi emn ü âsâyiş berkemal olduğu başkaca istihsal eylediğimiz malûmât-ı mevsûka cümlesindendir...

(7 Teşrin-i evvel 1896)

İstanbul Rıhtımı

Dersaadet emtia-i ecnebiyye gümrüğü önünde rıhtım şirketi tarafından inşâ olunan rıhtımın evvelki gece saat dört kararlarında denize çökmüş olduğu dünkü nüshamızda malûmât-ı lazımesiyle yazılmış idi.

Dünkü gün rıhtım şirketi hey'et-i fenniyyesi denize uçan mahalleri keşif ve muayene etmişler ve muayene neticesinde zarar ve ziyanın yirmi bin lirayı mütecâviz bulunduğunu anlamışlardır.

Dünkü gün dalgıçlar vasıtasıyla münhedim olan mahaller muayyene edilmiş ve ka'r-ı deryada [denizin derinliğinde] bulunan taşların ihrac edilip edilemeyeceği hakkında tedkikât-ı fenniyye icrâ kılınmıştır.

Mahall-i mezkûrun inşâsı sırasında antrepoların çatlaması gibi hâlâtın vukûu üzerine rüsûmât emânet-i celilesince teşkil buyurulan hey'et-i fenniyye tarafından mezkûr antrepoların icrâ kılınan muayenesinde rıhtımın denize sukutu [düşmesi] ile yine inşâsı halinde antrepolara bir mazarrat tevlid edeceği erbâb-ı fen tarafından beyan kılınmıştır.

Denize giden rıhtımın üzerinde bazı eşya-yi züccaciyye bulunduğu ve onların dahi denize gittiği haber verilmiştir...

(8 Teşrin-i evvel 1896)

Tebligat-ı Resmiyye

Hadise-i âhireden sonra Dersaadet'te bulunan Ermeni cemaatinden aileli ailesiz, işli işsiz, birtakım adamların öteye beriye hicret etmekte ve birtakım serserilerin de bir takrîb ile [yolunu bulup] Anadolu vilâyât-ı Şâhânesine gitmekte oldukları görülüyor ve erbâb-ı agrâz ve müfsidenin bu hicreti gûyâ memlekette emniyet ve âsâyişin insilâbına [kalmamasına] atf ile birtakım isnadât ihtirâ ve neşrinden hâlî olmadıkları anlaşılıyor. Halbuki Devlet-i Aliyyenin tarih-i teşekkülünden beri sünûf-i tebaasının temin-i ırz ve canı ve malları yolunda ittihaz edildiği meslek-i adaletkârîyi her an ve zaman muhafaza ederek sâye-i asâyiş-vâye-i hazret-i mülûkânede havf [korku] ve endişe edecek ve mucib-i hicret olacak hiçbir hal ve vukûuna meydan bırakmamaya Hükümet-i Seniyye bezl-i iktidar etmekte olduğundan behemehâl hicret etmek isteyenler bir daha memâlik-i mahrûsa-i Şâhâneye avdet etmeyeceklerine dair kefilli ve Patrikhâneden tasdikli senedât ile beraber fotoğraflarından ikişer nüshasını komisyon-ı mahsusuna vermeye mecbur olacakları ve şu halde hicretlerine müsaade olunmak üzere yedlerine verilecek mürûr tezkeresine ba'de-mâ memâlik-i mahrûsa-i Şâhâneye avdet etmeyeceklerdir ibâresi sarâhaten derc olunacağı gibi tâbiiyet-i Saltanat-ı Seniyyeden sakıt olduklarını ve fi mâba'd memâlik-i mahrûsa-i Şâhâneye gelemeyeceklerini teşekkül eden komisyon kaleminde tutulacak deftere ve devâir-i âidesine ve patrikhâneye kayd ettirmeleri lâzım geleceği ve Hükümet-i Seniyyeden mezuniyet istihsal etmeksizin gidenler iş bu ilân-ı nâme tarihinden itibaren bir buçuk ve bir mâni'-i makbul olduğu takdirde nihayet iki mâh zarfında yerli yerine avdet etmedikleri halde bu makulelerin saltanat-ı Seniyyenin Avrupa'da bulunan sefaretlerine müracaat edip memâlik-i mahrûsa-i Şâhâneye avdet etmeyeceklerini ihbar eylemeleri icab edeceği ve her halde bu müddetin mürûrunda avdet etmeyenlerin kezâlik tâbiiyet-i Devlet-i Aliyyeden ıskat olunacağı ve her ne suret ve nâm ile olur ise olsun Avrupa'ya azimet ve ecnebi pasaportlarıyla avdet eden Osmanlı Ermenilerinin da'vâ-yi ecnebiyyelerinin tanınmayacağı gibi memâlik-i mahrûsa-i Şâhânenin hiçbir tarafına kabul olunmayacakları ve iş bu mukarrerâtın yirmi seneden beri hicret eden Ermenilere ve ale-l-husus komite efrâdıyla erbâb-ı mefsedetin tekrar avdetlerine müsaade olunmayacağı gibi gelecek fesede [fesat çıkaranlar] heman ahz ü girift olunup haklarında muamele-i kanuniyye icra olunmak üzere mahâkim-i umûmiyyeye teslim olunacakları ve bir de fesede-i merkumenin îkâ' eyledikleri şûrişlerin mürettibi olmak üzere birçok Ermeniler bulunup bunların tefrîkinde hükümetçe ve zâbıtaca müşkilât görülmekte olduğundan tâbiiyet-i asliyye-i ecnebiyyede bulunup da tâbiyyet-i Osmaniyyeye duhûl etmek isteyenlerin istidâlarının kabulü hakkında olan müsaadât-ı kanuniyyenin [yasal izinlerin] mevkî-i tatbike konulamayacağı meclis-i mahsusa-i vekelâca bi'l-istîzân Şeref-müteallik buyurulan İrâde-i Seniyye-i hazret-i Şehinşâhî mantûk-i münîfine tevfikan ilân olunur...

(9 Teşrin-i evvel 1896)

ŞEZERÂT [İNCİLER]

Pehlivan Kadın

Bir kadının pehlivanlık ettiği haber verilirse acaba bunun nerede olduğunu düşünmek lazım gelir mi? Bize sual olunsa ale-l-amyâ [körlemeden, körü körüne] bu olsa olsa Amerikadadır cevabını veririz. Çünkü fevkaladelik Amerikalıların bir meziyet-i mahsususasıdır. Evet bu kadın Amerika'da imiş. Amerika'da erkekler cür'etkâr, kavî, çevik oluyorlar da kadınlar niçin olmasın mütalâası üzerine tecrübeye kalkışmışlar. Michigan eyaletinde bir çiftçi ve tecrübeyi deruhde ile Amerika'nın asıl yerlilerinden (Çepeva) kabilesine mensup kavî-el-bünye üç yaşında bir kızcağız bulup her gün idmanlar, talimlerle işgal ede ede şimdi mütalâatının [tetkiklerinin] asabiyyetiyle merakını def' edebilmiştir.

Mezbure kız muntazaman yumruk kavgası, müsâraat [sür'atlilik], koşmak gibi müteaddid eğlence ve pehlivanlık talimlerinde ihrâz-ı meleke ve istidâd edip kız şimdi on dokuz yaşına vâsıl olmakla erkeklerden hangi biri ile koşmak yarışına çıksa onu geçmekte ve olur olmaz erkekleri güreşte mağlup eylemekte imiş. Daha neler göreceğiz bakalım?..

(4 Teşrin-i evvel 1896)

HALOUK FİKRET

Cüneyd Okay'ın Haluk'la ilgili değerli araştırmasını (*Toplumsal Tarih*, sayı 30, Haziran 1996) okuduktan sonra, gazetelerde rastladığım birkaç haberi sunuyorum:

"Fikret Bey merhumun yegâne oğlu. Tevfik Fikret Bey merhumun yegâne evladı olup bera-yı tahsil İngiltere'de bulunduğu sırada harbin zuhuru üzerine Amerika'ya azimet eden ve elyevm nerede olduğu valideynince de malum bulunmadığı için henüz pederinin uful-i elîminden haberdar olmayan Haluk Bey." (Gençlik resmi, Cenab Şehabeddin'in Fikret'le ilgili uzun bir yazısı, Türk Ocağı'nda Ahmed İhsan [Tokgöz], Köprülüzade Fuad, Rıza Tevfik beylerin konuşmalarından bölümler ve Fikret'le ilgili bazı kısa haberler. *Tasvir-i Efkâr*, 28 Ağustos 1915, s. 3)

"Tevfik Fikret'in oğlu Haluk, Amerika'da bir darülfünunda muallimdir. Bir Amerika darülfünununda muallimlik gibi yüksek bir mevki-i irfan ihrazına muvaffak olan Tevfik Fikret merhumun Haluk'u (resimaltı). Şair-i âlikadir Tevfik Fikret'in oğlu Haluk'un tanassur ettiği ve öldüğü hakkındaki şayiaların asılsız olduğu anlaşılmıştır. Babası gibi mahviyetkâr, babası gibi münzevi yaşayan zavallı Haluk, bu iftiralara ve fena haberlere mukabele etmek istememiş ve mutadı vechle sakitane ve sakinane çalışarak Amerika'nın Sen Mişigan [Saint Michigan] Darülfünunu'ndan diploma ahzına muvaffak olmuştur.

Haluk, her Türk gencine nasip olmayan bu muvaffakıyeti ihraz ettikten sonra Amerika'nın en mühim darülirfanlarından birisi olan Çin Çinati [Cincinnati] Darülfünunu'nda bir profesörlük deruhde etmiş ve şu suretle Amerika ilm ü irfan sahasında Türklüğe bir hisse-i şeref kazandırmıştır. Haluk'un tenassur etmesi şayiasına gelince bu, külliyen asılsız bir şayiadır. Haluk dinine sadık kalmıştır.

Haluk validesine gönderdiği ve mumaileyhanın bir muharririmize de gösterdiği mektubunda aynen şöyle diyor: 'Allahın inayeti, peygamberimizin şefaati ile inşallah gelecek sene babamın ihtifalinde ben de bulunurum.'

Amerika'da profesörlük mevkiini ihraz eden ilk Türk -biz pek iyi bilemiyoruz, Amerika ve Amerikalılarla fazla temas eden arkadaşlarımız daha iyi bilirler- galiba Haluk'tur.

Türklerin cehaletine güneşe iman ettikleri kadar inanan garip fikirli Amerikalıları okutan bir Türk bulunması, milletimizin yüksek kabiliyetini Amerikalılara ispat eylemiştir. Fikret'in vâris-i ilm ü fazileti olan Haluk'u tebrik eder ve gençliğimizin Haluk gibi Avrupa darülfünunlarında profesörlük edecek uzuvlar yetiştirmesini temenni ederiz." (Sadece bir kupür olduğu için gazete adı veremiyorum. *İkdam* olabilir. 1923 okunabilen bir not var.)

Mustafa Şahin

DR. HALİL FİKRET KANAD HAKKINDA

Toplumsal Tarih'in Mayıs 1996 tarihli 29. sayısında yayımlanan, Zeki Arıkan'ın "Muhittin Birgen ve Azerbaycan" isimli makalesine bazı düzeltme ve eklemelerin yapılması gerekmektedir.

Makalenin 51. sayfasında "Bakû elçiliği kapatılmış Mahmut Şevket'in de Türkiye'ye dönmesi kesinleşmişti" ifadesindeki şahıs hikâyeci Memduh Şevket (Esendal) olmalıdır.

53. sayfa 43 numaralı dipnotta Azerbaycan'a davet edilen öğretmenlerden İsmail Hikmet (Ertaylan) hakkında bilgi verilip, Halil Fikret hakkında bilgi bulunmadığı belirtilmektedir. 1923 baharında Azerbaycan Cumhuriyeti, Bakû Âli Pedagoji Enstitüsü ile Bakû Üniversitelerinde Türkçe öğretmek üzere Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümetinden öğretmenler istemesi üzerine[1] gönderilmesine karar verilen üç kişiden ikisi İsmail Hikmet (Ertaylan) ile Halil Fikret (Kanad)dır. Bakû'daki görevleri sırasında verimli çalışmalar yapan, mesai arkadaşları ile iyi ilişkiler kuran misafir hocalardan yerli ve Rus komünistlerin rahatsız oldukları anlaşılıyor. 1936, 1937 ve 1938 yılarında Azerbaycan'da ziyalılar aleyhine girişilen geniş soruşturma ve kanlı tasfiye hareketi sırasında sorguya çekilenlerden[2] öğretmen Medine Hanım Mehdigızı Gıyasbeyli, Kırımlı şair-filolog Bekir Sıtkı Çobanzade, Bakû Sovyeti'nin üyesi Büyükağa Mirkazımoğlu Talibli'ye yöneltilen sorularda, İsmail Hikmet ve Halil Fikret ile ilişkilerine açıklık getirmeleri istenilmiştir.[2] Bekir Sıtkı Çobanzade itiraflarında "aksinkılâbi milletçi grublar meydana getirdiklerini, ikinci grubun reisinin İsmail Hikmet olduğunu" belirtiyor.[3] Sorgulamalarda İlimler Akademisi Azerbaycan şubesinin hemen hemen bütün üyelerinin tutuklanarak, değişik zamanlarda alınan ifadelerinde, Muhittin Birgen'in faaliyetleri ile ilgili soru bulunmaması dikkat çekicidir.

Hakkında bilgi bulunamadığı belirtilen Dr. Halil Fikret Kanad (1892-1974) memleketimizde öğretmen yetiştirmede büyük hizmeti olan eğitimcilerden biridir. Almanya'da doktora yapmıştır. Azerbaycan'da bulunduğu süre içinde yazdığı iki ciltlik *Türkiye'de Tedris Tarihi* 1926'da Bakû'da basılmıştır. Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümünü kurmuştur. Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği yapan Kanad'ın telif ve tercüme çok sayıda eseri bulunmaktadır.[4]

A. Battal Taymas'ın "Kırımlı Şair Şevki Bektöre ve Eseri" isimli makalesinde verilen fotoğrafın arkasında "1926 senesinde Dağıstan Cumhuriyetinin Temirhanşura şehrinde birleşmek fırsatı bulan sekiz meslekdaşın bir hatıra olarak Dağıstan kıyafetiyle çektirdikleri resimdir" notu bulunmaktadır. Resimde isimleri verilmeyen dört kişiden biri Dr. Halil Fikret Kanad olabilir.[5]

Ömer Özcan

1. İsmail Hikmet Ertaylan "Azerbaycan'da Dörtbuçuk Yıl", *Dergi*, sayı 13, 1958, s. 84-92.
2. Ziya Bünyadov, *Gırmızı Terrör*, Bakû, 1993, s. 64, 91, 106.
3. *Age*, s. 91
4. Cavit Binbaşıoğlu, *Türkiye Eğitim Bilimleri Tarihi*, İstanbul, 1995, s. 154-158.
5. A. Battal Taymas, "Kırımlı Şair Şevki Bektöre ve Eseri", *Türk Kültürü*, sayı 41, s. 46-52.

KURULUŞ MU, KURTULUŞ MU?

ZAMAN

Osmanlı'nın kuruluş tarihi belgelend

Bir devlet ne zaman kurulur? Bunu tarih içinde tespit etmek, belli bir güne indirgemek mümkün müdür? Bu gün, birçok devletin "kuruluş" tarihi olarak kutladıkları günler gerçeği ne kadar yansıtmaktadır?

Modern zamanların ulus devletleri için sembolik kuruluş günlerini belirlemek olanaklıdır. Tarihlerinde bir kopuşu ifade eden kırılma noktasını devletinin kuruluşu olarak sembolik şekilde kabul etmektedirler. Ancak aynı kolaylık, modern devlet öncesi siyasal örgütlenmeler için söz konusu değildir. Bu yüzden tarihsel kökleri modern devlet öncesine uzanan devletler, kuruluşlarını sembolik, ama kesin olmayan gün veya haftalara indirgemişlerdir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin kuruluş da eylülün ilk haftasında çeşitli törenlerle anılmaktadır.

Zaman gazetesinin 8 Eylül 1996 Pazar günkü nüshasında, "Zaman Tarihe Işık Tutuyor: Osmanlının Kuruluş Tarihi Belgelendi (10 Temmuz)" manşetiyle verilen haber son derece dikkat çekicidir. Habere kaynak oluşturan belge Prof. Dr. Ahmet Akgündüz tarafından tanıtılmakta ve 10 Temmuz gününün Osmanlı Devletinin kuruluş tarihi olduğu, Osmanlıda kuruluş bayramı olarak kutlandığı iddia edildiği gibi, bundan sonra da kutlanılması gerektiği önerilmektedir. İddianın desteklenmesi için 10 Temmuz gününü bayram olarak kabul eden Meclis-i Ayan kararnamesinin klişesi veya ayrıca Sakız Adası'nda 10 Temmuz bayramının kutlanmasını gösteren bir fotoğraf da verilmektedir.

Belgeyi *Zaman* gazetesinde tanıtan ve iddiaları ileri süren Prof. Dr. Ahmet Akgündüz, Osmanlı beyliğinin kuruluşta ilk hareket bölgesini oluşturan Bilecik'teki İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin dekanı olup, ayrıca Osmanlı Araştırmaları Vakfı başkanıdır. Akgündüz, Osmanlı hukuk tarihi üzerine yapmış olduğu çalışmalarıyla tanınmaktadır. Bu konuda yaptığı derlemeler (dikkatlice ve şüpheyle okunmak kaydıyla), Osmanlı tarihi için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Çalışmalarının kapsadığı alan açısından sayın Akgündüz'ün kaynak diline, yani Osmanlıcaya hâkimiyetinden şüphe duymamak gerekir(di).

Gelelim ileri sürülen 10 Temmuz tarihi ve özelliğine: 10 Temmuz, gerçekten de Akgündüz'ün belirttiği gibi Osmanlı devletinde "Resmi Bayram" olarak kutlanmaktaydı; ancak Akgündüz'ün hayal edip, uydurduğu gibi "Kuruluş" bayramı değil, "Kurtuluş" bayramıydı. Neden kurtuluş? II. Abdülhamit'in baskı ve sansüründen. Peki öyleyse Akgündüz'ün manşete çıkardığı "Osmanlı Devleti'nin kuruluşu 10 Temmuzdur" iddiasını nasıl değerlendirmek gerekir? Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi Akgündüz'ün çalışmalarına bakarak onun kaynak diline olan hâkimiyetinden şüphe etmememiz gerekir! Halbuki, iddianın dayandırıldığı belgenin gazetedeki klişesi bunun aksini söylemektedir. Çünkü klişede yer alan "Mebde-i Saadet-i Osmaniyân olan on temmuz tarihinin eyyâm-ı resmîye-i Osmanîyeden addine dair..." şeklindeki ibarenin "Osmanlıların tarih sahnesine çıkış tarihleri olan 10 Temmuz tarihinin Osmanlı devletinin resmî bayramlarından sayılması" şeklinde Akgündüz tarafından algılanması ve aktarılması, cehaletden başka bir şeye işaret etmez.

Bu ibarede asıl anlatılmak istenen Osmanlıların "sa-adet kaynağı" olan 10 Temmuz tarihinin, Osmanlı devletinin resmi bayramı olarak kabul edilmesidir. 10 Temmuz günü ise, lise öğrencilerinin dahi bilebileceği gibi II. Meşrutiyetin ilanı, yani Kanun-ı Esasinin yeniden yürürlüğe konulması tarihidir.

10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) hemen ertesi yıldan itibaren "Hürriyet Bayramı" olarak kutlanılmaya başlanmış ve bu kutlamalar, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar sürdürülmüştür. Aynı tarih günümüzde de basının sansürden kurtulmasını simgeleyen bayram olarak kutlanmaya devam edilmektedir. Gerçi belgenin düzenlenme tarihindeki yanlış okumalar da cehaletin var olduğunu destekler nitelikte ise de, asıl anlamlı olan, bu cehaletin bilim kurumlarının içinden çıkmış olmasıdır. Anılan kişinin akademik yükümlülükleri düşünüldüğünde, durumun "vehameti" daha da çarpıcı hale gelmektedir.

Ayrıca gazetenin haberi sunuş biçimi ve kullandığı üslup, tarihin ideolojiye nasıl kurban edilebileceğini gösteren ilginç bir örnektir.

XIII. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu coğrafyası büyük bir karmaşa ve belirsizlik içindedir. Tarihçiler, Osmanlı beyliğinin ilk yıllardaki gelişmelerini bile tam olarak belirleyebilecek kaynaklardan yoksundurlar. Kaldı ki, diğer ortaçağ devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı devletinde de kuruluş, belli bir gelişme seyri içinde gerçekleşmiş ve beylik XV. yüzyılda kurumsallaşarak devlet niteliğine ulaşabilmiştir. Bu konuda Fuat Köprülü, Halil İnalcık, Colin İnber ve konuyla ilgilenen diğer bilim adamlarının çalışmalarına bakmak yeterlidir.

Sonuç olarak Osmanlı devletinin kuruluş gününü tespit ettiğini ileri sürmek, hayal içinde tarihi ideolojik amaçlı kullanmaktan başka bir anlam ifade etmez.

Sabri Yetkin-Erkan Serçe

ÇEVİRİBİLİM KONFERANSI

24-25 Ekim 1996 tarihlerinde Boğaziçi ve Hacettepe Üniversitelerinin Mütercim Tercümanlık Bölümleri tarafından düzenlenecek olan "translations: (re)shaping of literature and culture/çeviri: edebiyat ve kültürün (yeniden) biçimlenişi" başlıklı konferansa çeviribilimciler, kültür tarihçileri ve Osmanlı/Türk edebiyat bilimcileri bildiri sunmak üzere davet edilmiştir. Konuşmacıları arasında Walter G. Andrews, Mona Baker, Clifford Endres, Itamar Even-Zohar, Theo Hermans, Victoria R. Holbrook, Johann Strauss ve Gideon Toury bulunmaktadır.

Yer: BÜ Büyük Toplantı Salonu
Yazışma adresi: Boğaziçi Üniversitesi YADYOK
Mütercim Tercümanlık Bölümü, PK 2, 80815 Bebek-İst.

HASKÖYLÜ KÜÇÜK ADİLE MERYEM SAMANON'UN ANILARI

BİR ŞARKILIKTI HEPSİ...

LİZ BEHMOARAS

Doksan iki yaşını yeni doldurmuş anneannemin anılarını derlerken kendi dilimi kullandım... Ama asrın ilk yıllarıyla, Osmanlı devletinin son günlerinde bir Yahudi ailesinin yaşamına, "saçlarına beyaz bir fiyonk iliştirilmiş, beyaz 'broderi anglez' elbise giymiş küçük Adile Meryem'in" kocaman, mahzun ve dikkatli gözleriyle bakmaya da çalıştım zaman zaman...

1905 tarihinde, İstanbul'un Hasköy semtinde doğmuşum. Annemle babam, çocuk sahibi olmadan önce tam yedi yıl beklemişler. Babam gerçekleştirdiği evliliğin sıra dışı olduğunu ve doğacak çocuklar açısından birçok sakınca taşıyabileceğini pekâlâ biliyor olmalıydı: Annem yani eşi Eliza Kadun Samanon aynı zamanda öz be öz yeğeniydi. En büyük ağabeyi Mişon Samanon'un ilk kızı, babası Hayim Samanon'un ilk ve en sevdiği torunu! Zira Hasköylü boya tüccarı Hayim Efendi, sofraya oturduğunda karşısına yalnızca gözbebeği Kadunika'yı alır onunla yemeğini paylaşırken, sohbet edermiş. Diğer aile fertleri, usul gereği kendisinden sonra yemek yerlermiş.

Kadunika güzel sayılmazdı; tombul ve kısa boyluydu ama İzmir üzümlerini andıran küçük siyah gözleri fıldır fıldır bakardı. Üstelik Alyans okulunda birkaç yıl okumuş olması, dönemim bir genç kızı için iyi bir eğitim sayılırdı. İspanyolcanın yanı sıra Fransızca okur yazar ve konuşurdu. Alyans'ta dikiş nakış da öğrenmişti. İyi bir ev hanımı olma yolundaydı. Zekiydi, biraz da alaycı... *Senor nono* ev halkını taklit edişine çok gülermiş.

Eliza Kadun büyüyüp serpildiğinde *nono*'su ona en uygun damat adayının ancak en küçük oğlu Yakup "Jakito"nun olabileceği kanaatine varmış. Öyle ya, Jako'dan iyisini nereden bulabilirdi? Oğlan Alyans Mektebiyle yetinmemiş Galatasaray Lisesi'nden başarıyla mezun olmuştu. Sonra Darülfünun-i Osmani'ye bağlı Mekteb-i Hukuk-i Şahane'yi bitirmiş avukatlığa başlamıştı. İyi bir maaşla Şark Demiryollarında hukuk müşavirliğinin yanı sıra önde gelen Osmanlı paşalarına danışmanlık yapıyordu. Rusya Çarı Nikola'ya benzediği söylenirdi. Çar gibi uzun, ince bir yüzü vardı; bakışları sevecen, biraz da hüzünlüydü.

Amca ile yeğen, Jako ile Kadun, tahminime göre 1898'de Hasköy Mayor Sinagogu'nda evlenmişler ve aynı semtteki her ikisinin doğup büyümüş oldukları üç katlı evde, kendilerine ayrılan odaya yerleşmişler. Evlilik tarihlerini tam olarak bilmiyorum. Hasköy'de o kadar çok yangın oldu ki, belge niyetine kuşaktan kuşağa anlatılanlar ve anlatılanlardan akılda kalanlarla yetinmek zorundayız. Mevsimlerden yaz olduğunu söylerler.

Senor padre'sinin sözünün dışına çıkmayı aklından bile geçirmeyen babam yine de bu evlilikten epey tedirginmiş. Akraba evliliğinden sakat çocuk doğabileceğini dostu Dr. Abrevaya'dan işitmiş ve çocuk sahibi olma zamanını hep ertelemiş... Ta 1905 yılına kadar...

Eliza üç aylık hamileyken düşük yapmış; acele çağrılan Dr. Fresco kocaman pirinç yatakta takatsiz yatan genç kadını muayene ettikten sonra kendisine müjdeyi vermiş: "Aman sakın kalkmayın, ikiz duruyor!" İkiz benmişim! Erkek kardeşime bir tekme savurarak bütün yeri işgal ettiğimi söylerlerdi aile büyükleri... 5 Mart tarihinde doğmuşum, *Purim* Bayramında...

Artık anneme 40 gün yataktan kalkmayıp tebrike gelen konu komşuyu, eş dostu kabul etmek kalıyordu. Aralarında *ojo pesado* -hele o göz maviyse taşıyan olur kaygısıyla büyük annem Marianuça misafirler gittikten sonra, *klavos* ya da *ojikas de ruda* yakmayı hiç ihmal etmemiş.

Adımı Meryem Adile koymuşlar. Nedenini daha sonra öğrenecektim: Pek çok Müslüman dostu olan babam Osmanlı Yahudilerinin Türkleşmelerinden yanaydı. Yani Türkçe konuşmalarını, Türk adları kullanıp dualarını bile bu dilde etmelerini kimlik arayışlarına en uygun çözüm olarak görüyordu. Bu amaçla dostu Moiz Kohen Efendi (Tekinalp) ile birlikte, tam doğduğum yıl bir komisyon oluşturmuştu: Tamim-i Lisan-ı Osmani yani Osmanlı dilini yayma komisyonu. Ne var ki, o da dahil olmak üzere, yakınlarım bana hep Adel ya da Adelika diye hitap ettiler.

Ben doğduktan sonra Hasköy'de uzun süre yaşamadık: Ancak 5 yıl. Hatırladığımı sandığım olay ve görüntüler, belki de annemin bana ve kız kardeşim Linda'ya daha sonra anlatacaklarından ibarettir. Hasköy'de çoğu evler ahşaptı. Birbirine benzeyen cumbalı evler, daracık sokaklarla çevrili

dörtgenler oluşturuyordu. Evlerin arka cephesi, komşularla paylaşılan *kortijo*'ya (avluya) bakıyordu. Sokağa bakan cepheler sade, *kortijo*'ya dönük olanlar ise sardunyalar, manolyalar, güller, hortansiya ve yaseminlerle süslüydü. Derler ki, bu *kortijo* denen şey, cemaatin can noktası, sıvası ve de aynasıymış... Bilemiyorum! Hasköy'ün "iyi" ailelerinden olan biz, *a la franka* mobilyalı (yani yataklı, koltuklu, sandalyeli, yemek masalı) üç katlı taş bir binada oturuyorduk Annemle büyükannem *kortijo*'daki kadın sohbetlerine pek katılmazlardı. "Biz" ile annem ve babamdan başka, babamın ağabey-kayınpederi Mişonaçi ve eşi yani *noniko* ve *nonika* ile, annemin iki genç erkek kardeşini, Vitali ve İzak'ı kastediyorum. İzak Tıp Fakültesinde okuyordu; Vitali ise bir Fransız okulu olan Faure Lisesi'ne gitmek için her gün Hasköy'ü Pera'ya bağlayan tepelikten geçerdi. Bir de babamın ablalarından biri, Rozina Teyze vardı. Ufak tefek, kara kuru biri diye anımsadığım Rozina Teyze sağır ve sanırım biraz kıt zekâlıydı; annemin alçak sesle arkadaşlarına anlattığından tek tük kaptıklarıma göre, yeni doğurduğu bebeğini emzirmek için yatağına alarak uykusunda nefessiz bırakmış, ezmişti; bunun üzerine kocası onu kapının önüne koymuş, o da çaresiz bizim eve sığınmıştı. Evdeki bütün yatakları yapmakla yükümlüydü. Ağır işitenlerde ender rastlanır bir özelliği vardı: Sesi çok güzeldi, *kolçon*'ları ve *manta*'ları kaplarken, bir de akşamları başucumda, eski ezgiler mırıldanırdı... "*Avrisme mi blanca nina/ Avrisme mi blanca flor/ Torondo.../ Ke los pies tengo en la nieve/ La cabesa en la yelor/ No te avro pelegrino/ Ke me spanto de mi senor/ Torondo/ Tu senor lo comieron logos/ El haber te truşe yo...*" (Kapıyı aç bana beyaz tenli sevgilim/ Kapıyı aç beyaz çiçeğim/ Ayaklarım karda/ Başım ayazda/ Açmam gezgin şövalye, efendimden korkarım/ Efendini kurtlar yedi/ Haberini ben getirdim...) Ortaçağ İspanya'sından gelen şövalyeli, şatolu, prensesli, manastırlı bu aşk şarkısı Rozina Teyzenin sesiyle, gaz lambasının aydınlattığı odada usulca yankılanırdı, tabii kelimeleri cahil belleğinin süzgecinden geçtikten sonra nerdeyse anlaşılmaz hale gelerekten... Şu ninniyi de söylerdi: "*A la una yo nasi/ A las doz m'engrandisi/ A las tres tomiii amante/ İ ala quatro me kazaron*" Bu ninni beni nedense çok hüzünlendirirdi... Yaşamın ne hızlı bir yalınlıkla geçip gittiğini anlattığından mı yoksa sevgilime kavuşamayarak "evlendirileceğimi" bana önceden bildirdiği için mi, kim bilir... Gerçekten de yaşam bir, iki, üç, dört evrede akıp gitti; doğdum, büyüdüm, evlendirildim, şimdi ise yaşamımın kışındayım... Bir şarkılıktı hepsi...

Adile Meryem Samanon, Hasköy 1908.

Evimizin üç katlı olduğunu söylemiştim. Giriş katında hizmetçilerin odaları, mutfak ve çamaşırhane vardı. İkinci katta daha önce saydığım aile fertlerinin odalarının hepsi bir oturma odasına açılıyordu. *Senor Padre* Hayim Samanon ve eşi vefat ettikten sonra, babamın diğer ablaları değişik semtlere yayılmışlardı. Aile evinde sadece ailesiyle birlikte üçüncü kata yerleşen babamın büyük ağabeyi Simonaçi Samanon kalmıştı. Ne yazık ki güzel eşi Lea, nam-ı diğer Liuça annemle hiç anlaşamazdı. Müşterek kullanılan sarnıç ve kuyu suyu bitmek bilmez kavgalara neden olurdu. Karısının sözünden çıkmayan Simonaçi'nin bir çamaşır gününde sarnıcın üstüne oturup kullanımını engellediğini annem yıllar yılı öfkeyle anlatır dururdu. Lea gerçekten çok güzel bir hanımdı, siyah ipekli elbisele-

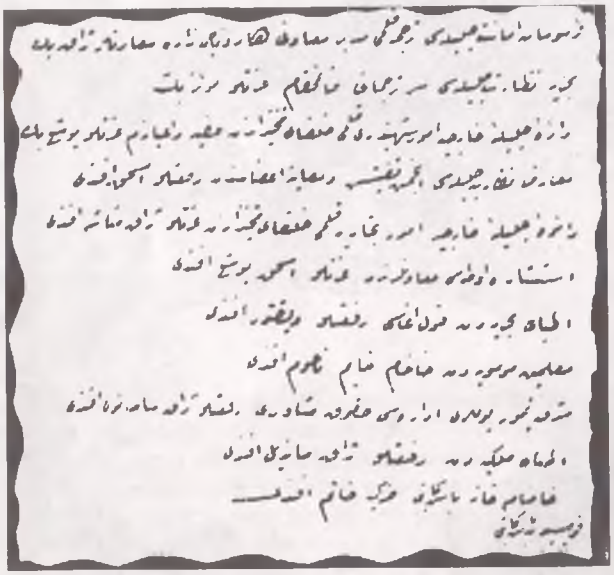

TAMİM-İ LİSAN-I OSMANİ KOMİSYONU

Rusumat Emanet-i Celilesi Tercüme Kalemi Müdür Muavini Harunaçizade Saadetlu Jack Bey.

Bahriye Nezareti Celilesi Sertercüman Kaymakamı İzzetlu Moiz Bey.

Daire-i Celile-i Hariciye Umur-i Şehbenderi kaleminden Haki izzettin Yusuf.

Maarif Nezaret-i Celilesi Encümen-i Teftiş ve Muayene azasından Refetlu İshak Efendi.

Daire-i Celile-i Hariciye ve Umur-i Ticariye kaleminden İzzetlu Jak Menaşe.

İstişare Odası müşavirlerinden İzzetlu İshak Yeuşa Efendi.

Ettiba-i Bahriyeden Kolağası Refetlu Viktor Efendi.

Muallimin-i Museviyeden Haham Haim Nahum Efendi.

Şark Demiryolları İdaresi Hukuk Müşaviri Refetlu Jak Samanon Efendi.

Ettiba-i Mülkiyyede Refetlu Jak Mandil Efendi...

rini dantel işlemeli yakalarını, başının üstüne topuz halinde topladığı ve elmas süslü taraklarla tutturduğu kumral saçlarını, hele hele yemyeşil gözlerini hâlâ anımsarım. Lea Teyzenin Paris'e göç etmiş ağabeyinin oğlu Raymond, I. Dünya Savaşından sonra Ray Ventura adı altında ünlü bir şarkıcı olacaktı. Ray Ventura'nın yeğeni Sacha Distel ise torunumun çocukluk yıllarının idolüydü. Sacha Distel'in zümrüt yeşili kedi gözleri hep bana annem ile sarnıç suyu yüzünden kavga eden eli maşalı Luça'yı hatırlatmıştır.

1910, dünyanın sonunun geleceği yıldı. Kıyamet, dünyaya hızla yaklaşan gök cisminin yerküreye çarpacağı gün ve saatte bekleniyordu. Bütün rasathaneler o anı önceden tespit etmişti; büyükler bunu aralarında sürekli konuşuyorlardı. Cismin çok yakınlaştığı gece çoğu insanlar sokaklara dökülüp dehşet içinde beklemeye koyuldular. Belki çaresizlikten, belki de bu kehaneti fazla ciddiye almadıklarından annemle babam alışılagelmiş saatte odalarına çekilmişler, bütün ev halkı da onlara uymuştu; sabaha karşı, alt kattan gelen gürültülerle uyandık: Fısıltılar, tıkırtılar, ayak sesleri, sonra yerde sürüklenen bakır kazanların tangırtısı. Rozina Teyzeyle paylaştığım odadan dışarı hızla fırlayıp kendimi karanlık ve soğuk sofaya attığımı, oradan, korkudan titreye titreye tam karşıda bulunan annemle babamın kapısının tokmağını çevirdiğimi hatırlıyorum; madem dünyanın sonu gelmişti ben de onlarla birlikte olmalıydım... Annem yüksek pirinç yatağında çarşaflar kadar beyazdı. Babam uzun geceliği içinde ayakta duruyor eline aldığı bastonu olanca hızıyla yere vuruyordu. Bir yandan vuruyor bir yandan da mum ışığında onu şaşkınlık ve dehşetle seyreden anneme "Alt kata yankesiciler girmiş olmalı; hizmetçileri boğazlamaya kalkışmışlardır; bu gece bütün başıbozuklar meydanı boş bulup evleri soyuyorlar" diyordu: "Bari burada kendilerini savunmaya hazır insanlar olduğunu gösterelim onlara." Babamın yankesicilere karşı kullanmayı düşündüğü elbette elindeki baston değil, başucu masasının çekmecesinde duran tabancaydı. Açık kalmış kapıdan girip konuşulanları duyan büyükbabamla büyükannem ve dayılarım da ellerine evdeki bütün bastonları alıp onları hızla yere vurmaya koyuldular. Alt kattan şimdi bağırtılar yükselir olmuştu: "*Şema İzrael! Şema İzrael!*" Bağıran hizmetçi Sultana idi. Birden bire merdivenin başında saçı başı darmadağınık halde beliriverdi... Meğerse kadıncağız, sabahın üçünde kalkmış, ateşi yakmış, sarnıçtan kova kova taşıdığı suyu bakır kazanlarda ısıtmış ebediyete iş kalmasın, dünyanın sonu gelmeden, çamaşır "aradan çıksın" kaygısıyla, yanına Klara'yı da alarak harıl harıl yıkamaya koyulmuş... Tepesindeki gürültü patırtıyla, artık kıyamet saatinin gelip çattığına ve işini bitirmeden bu dünyadan göçeceğine inanmış ve çaresiz *Kadış* duasına sığınmıştı. Onu hâlâ bu dünyada olduğuna inandıran, babamın "silahlıyız!" diye gürleyen sesi olmuştu.

1900'lerin başında şiddetli bir kolera salgınına uğrayan Hasköy iyice çaptan düşmeye başladı. 1910 yıllarında Samanonlardan başka bu semtte oturmaya devam eden başlıca ileri gelen aileler Assalar, Anaviler (Anavilerin 17 çocuğunun en genci İzidor ile evleneceğimi o zamanlar kimse tahmin etmese de ailelerimiz çok samimiydi) Meşulamlar, Molholardı. (Büyük dayım, tıp öğrencisi İzak'ın Molholaın kızına hayran olduğu herkesçe bilinirdi.) Hep birlikte kır gezileri düzenlenirdi. Sepetlere akşamdan hazırlanan katı yumurtalar (*uevos haminados*), *borekitas*'lar, *pırasiyuçi*'ler, *almodrote*'ler doldurulurdu ve "talika" denen tek atlı arabalarla yola çıkılırdı. Bazen de küçük vapurlarla Haliç geçilirdi.

Buena familya'lar yani bir iki kuşaktan beri varlıklı olanlar diğerlerine tepeden bakardı, onlara

"*la klasa başa*" diyecek kadar ileri gidilirdi. Soyluluk daha başka nüanslara bağlıydı ki bunların en önemlisi Fransızca konuşmaktı.

Peynir ticareti yapan Meşulam ailesinin bu konuda kimse eline su dökemezdi. Ailenin iki genç kızı, kır gezintilerinde Fransızcadan ziyade, biraz şarkı söyler gibi ve yüksek bir ses tonuyla Ladino konuşmayı tercih edenlerden alaycı bir edayla *borekitas* diye söz ederlerdi. Günün birinde, *borekitas*'lar sınıfına giren Salomon Assa adlı hazırcevap bir delikanlı dayanamayıp, öfkeyle "Matmazeller, tepeden baktığınız şu *borekitas*'lar babanızın *keziko*'su ile yapılıyor, yoksa unuttunuz mu?" diye taşı gediğine oturtmuştu... Öncelikler işte!.. Üstünlükler!.. Fransızcaya, Almancaya, Ladinoya, La Fontaine masallarına, "a la franka" mobilyaya, böreğe, peynire, kadınların boynundaki altın *kolanas*'ların halka sayısına ve uzunluğuna dayalı, o vazgeçilmez üstünlük duyguları.

"Adalet, Hürriyet..." Şirket-i Hayriye'nin küçük vapuruyla Hasköy'den Eyüp semtine bir akraba ziyaretine gidiyoruz. Üç yaşımdayım ve genç dayım Vitali'den duyduğum bu şarkıyı avazım çıktığı kadar bağırarak söylüyorum. Annemle büyükannem elimi sıkıyor, "sus" diye fısıldıyorlar, "sus nemize lazım!"

Jön Türklerin şarkısıydı bu... İhtilal olmuştu, ama üç yaşında olsa bile bir Yahudi'nin bulaşmaması gereken işlerdendi. "Nemize lazım!" Oysa şarkımla çok sükse yaptığımı hatırlıyorum. İnsanlar bana gülümsüyor, yanağımı okşuyorlardı... Ama hararetle tartışmaktan da geri kalmıyorlardı. Başımın üstünden çelişkili haberler uçuştuğunu dün gibi anımsıyorum; zira çok önemli haberlerdi bunlar: "Padişah kaçmış!" "Hayır, hayır, ölmüş!" "Haydarpaşa'da şeker kalmamış!" "Ordu darbe yapacakmış!"

Evde de bir telaş, bir telaş... Akşamları babam dayılarım ve annemle sürekli konuşuyor, tartışıyor... Daha sonra öğrenecektim ki, bizim cemaatten niceleri bu harekete bir ucundan katılmış. Ne var ki Yahudiler, basın hürriyeti için mücadele vermişken, aynı basında kendilerini, yeniçerilere armağanlar sunan koca burunlu, bir dudağı yerde bir dudağı gökte yaratıklar olarak karikatürize edilmiş görüyorlardı. Osmanlıları sömürmekle, imparatorluğu talan etmek üzere Batılı güçlerle ittifak kurmakla suçlanıyorlardı... Özgürlük silahı geri tepmişti. Entegrasyon isteği de öyle...

Babamın bu dönemi değerlendirirken "Hazır değildik!" dediğini hatırlıyorum. Doğruydu. "Gâvurlar" vergi ödemeye, askerlik yapmaya henüz hazır değillerdi...

Adile Meryem Samanon, Kadıköy 1910.

Evde bir de kasaplar grevi sorunu yaşanmıştı... Bir vergi hikâyesi yüzünden *koşer* kasaplar greve gitmiş; hademe İzhak artık eti Rumdan alacakmış... "Bu günleri de mi görecektik! *Ke me muero yo, no!*" diye yakınıyordu *nonikam*, güzel yüzlü büyükannem.

Jön Türk ihtilalinin üstünden tam bir yıl geçmişti ki her şey yeniden altüst oldu. Oysa bu arada Meşrutiyeti candan destekleyen Yahudiler yüksek makamlara atanmışlardı; Vitali Strumza'nın madencilik, orman ve tarımla ilgili bakanlığa getirileceği söyleniyordu... Tabii bunlar çok sonra ayrıntılı biçimde edindiğim bilgilerdir. O zamandan hatırladıklarım, uzaktan gelen silah sesleridir... Evdeki hararetli tartışmalar... Hasköy'de egemen bir sıkıntı, bir kaygı... Padişah geri dönerse Yahudilerden intikam almayacak mıydı? Babam Nisim Masliah adlı bir mebusun cesaretinden söz ediyordu. Çok sayıda Osmanlı Ya-

hudisinin hareket ordusuna katıldığını da... Yaralanan ve ölenler olmuştu. Hahambaşı Hayim Nahum Efendi'nin Sülfaris sinagogunda anılarına düzenlediği törene annemle babam katılmışlardı.

İhtilal ve karşı-ihtilalden sonra yeni kanunlar yürürlüğe girmişti... Babamla arkadaşlarının projesi nihayet gerçekleşmişti: Türk dili bütün okullarda zorunlu kılınmıştı; din farkı gözetmeksizin herkes zamanı gelince askere alınıyordu.

Babam Türk dilinin ateşli savunucularından biri ola dursun, ben büyük oğlumu okula yazdırana kadar (1930) Fransızca, Ladino ve Modalı komşulardan öğrenmiş olduğum Rumcadan başka dil konuşmadım. Dönemimin Yahudi kadınları arasında da bir istisna teşkil etmiş değilim... Engeller kafamızda mıydı yoksa etraftan mı kaynaklanıyordu, bunu hâlâ çözmüş değilim.

Babamın hukuk müşavirliğinin yanı sıra ne gibi politik faaliyetlerde bulunduğunu tam olarak bilemiyorum; hatta bulunup bulunmadığını bile... Özgürlükten, eşitlikten sık sık söz ederdi, bir gün gelecek, derdi, Rum, Yahudi, Ermeni diye bir ayrım yapılmayacak, sadece Türkler olacak. Din de kişiye özel bir iş kabul edilecek. Babamın ölümünden yıllar sonra annem, Jak Samanon Efendi'nin yaşamına ışık tutabilecek bazı olaylar anlatırdı: "Biz yeni evliyken, Hasköy'deki evin kapısına gece vakti bir at üstünde seyis kılığında bir adamın geldiği olurdu; ikinci bir atı dizginlerinden tutardı... Baban o ata biner karanlıkta kaybolurdu... Dönüşü ancak sabaha karşı olurdu." "Peki sen sormaz mıydın nereye gittiğini?" "Olur mu, hiç öyle şeyler sorulur mu? Hem baban namuslu bir *halabay*'dı, işi çıktı, diye düşünür, yatar uyurdum." Oysa ezilmiş bir Yahudi kadını değildi annem... Bence düpedüz gamsızdı... Her neyse, babam öylesine ketumdu ki, fikirlerini sadece sözle mi savunurdu, yoksa eylemle de destekler miydi, kimseler bilmeksizin kırk sekiz yaşında göçtü gitti.

Anılar sıraya giriyor: Hâlâ Hasköy'de miyiz yoksa artık Kadıköy'e mi taşındık, bilemiyorum. Babamı kırmızı fesli, bıyıklı, kimileri sakallı beyler ziyaret ediyor. Annem mutfakta Sultana ve Klara'ya emirler yağdırıyor: İki hizmetçi, onun gözetiminde *şarope*'yi, etrafında dört ya da beş kaşığın bulunduğu gümüş reçelliklere dolduruyor, kaşık sayısı kadar kristal bardağa buz gibi su döküyor, kristal bir tabağa küçük dörtgenler halinde kesilmiş *helva de binbriyo* yerleştiriyorlar; hepsi tığ işi *tapon*'larla örtülü gümüş tepsilere konuyor; evdeki tek erkek hademe İshak da tepsileri oturma odasına götürüyor... Arkasından minik fincanlarda kahveler... Orta ya da az şekerli. Ne annem, ne de olağan durumlarda bize yemek servisi yapan Balatlı Klara kapının eşiğinden geçiyorlar... Ama ben, İshak'ın peşinden gidip bu beyleri bir bir selamlamalıyım. Dudaklarıma doğru uzattıkları çoğu altın yüzüklü kıllı ellerini öpüp hafifçe eğilerek alnıma götürmeliyim. Ben bu işten nefret ediyorum; çünkü bu beylerin konuştuğu dili anlamıyorum... Oysa zaman zaman bana gülümsüyorlar, kimileri yanağımı okşuyor. Haim Nahum Efendi bana "küçük gelinim" bile diyor, İspanyolca da tekrar ediyor, "*de novya*"... İlerde beni oğluna alacakmış... Misafirler daha sonra, pirinç mangalın etrafına toplanarak musiki hocası Leon Efendi'nin yönetiminde fasıl okuyorlar... "Gördüğümden beri/ olmuşum serseri/ Bendenem ey peri/... İltifat et bana/ Aşığım ben sana/ Hasılı bunca dem/ Ben senin bendenem/ Gel gel ey gonca fem..." Ya da "Yine bir gülnihal aldı bu gönlümü /Sim ten gonca fem bi-bedel, bir güzel/ Ateşin ruhleri yaktı bu gönlümü/ Pür eda pür cefa pek küçük pek güzel..."

Dede Efendi'nin bestelerini ne zaman radyoda dinlesem hep o, kapıdan seyrettiğim biraz büyüleyici, biraz ürkütücü sahneyi anımsarım... Dillerini iyi anlamadığım beyleri, mangalın etrafında toplanmış elleriyle dizlerine vurarak tempo tutarken görür gibi olurum ve tabii onların arasında hüzünlü bakışı ve kadife sesiyle sevgili babacığımı... Kapı aralığında gizli gizli kaşıklarken, boğazıma yapıştığı için, bir keresinde nerdeyse boğulmama neden olan macun gibi *şarope*'nin tadı hâlâ damağımda...

Leon Efendi kimi akşam saatlerinde sırf ailemize musiki dersleri vermeye gelirdi: O zamanlar babam annemi mutlaka yanı başına çağırırdı: "*Ven aki Kadun Hanum!*" Annemin gözleri ışıl ışıl olurdu; ailemizin bütün fertleri gibi şarkı söylemeye bayılırdı.

Babamın ölümünden çok seneler geçtikten sonra annem bu şarkıları piyanoda çalmamı isterdi... Geçmiş günlerdeki fasıl heyetlerinin aile evinde yankılanan nihavent ve rast nağmelerini yeniden dinlerken, yanaklarından yaşlar süzülürdü.

Annemin asla katılmadığı müzikli toplantıların müdavimlerinin adlarını daha sonra öğrendim... Aralarında Sertercüman Moiz Bey (Tekinalp), Marif Müfettişi İshak Efendi, Musevi okulu muallimi (daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun son hahambaşısı olacaktı) Haim Nahum Efendi, Sarayın Baştabibi Jak Mandil Paşa, istişare odası müşavirlerinden İshak Yeuşa ve... veliaht Şehzade Yusuf İzzettin Efendi vardı. Yusuf İzzettin Efendi hakkında daha sonra çok sevimsiz şeyler işittim. Ama çocukluk anılarımdaki yeri çok özeldir. Peri masallarının prensiyle doğaüstü güçlere sahip bir büyücü arasında gidip gelir belleğimdeki imajı. Beyaz bir at üstünde, pırıl pırıl parıldayan madalyalı bir üniforma içinde gelirdi, yanında emir subaylarıyla... Kalın kara kaşlarının daha da gölgelediği birer kömür parçası gibi gözleri, kapkara pos bıyıklarının altında biraz alaycı gülümseyen ince dudakları vardı. Geldiğinde ev halkını olağanüstü bir telaş sarardı. Bir keresinde habersiz teşrif etmiş ve babamı evde bulmamıştı; annem onu oturma odasına aldırtmıştı; sonra da karşısına çıkma ya da çıkmama tereddüdü içinde, çok tipik bir sıkıntı işareti olarak tombul yanaklarını başparmağıyla işaret parmağı arasında tutup çimdiklemeye koyulmuştu: "*A Dio santo, vino el prens, i Jak no sta aki!*" Sonunda Prens'e İshak ile *şarope* ve soğuk su, ardından da az şekerli bir

Aile albümünde yer alan ve nerede çekildiği belli olmayan eski bir fotoğrafta, II. Meşrutiyet döneminde muhtemelen bir seçim günü (ortada cami maketini andıran döneme has bir seçim sandığı), oturanların en sağında Jak Samanon.

kahve yollanmış, örtünme çağına henüz gelmemiş olan ben, heyecandan titreye titreye elini öpmeye gitmiştim. Yusuf İzzettin de bana yaverinin ipekli bir kâğıt içinde taşıdığı kocaman beyaz bir yelpaze armağan etmişti; belki bunu önce anneme vermeyi düşünmüş sonra bunun münasip olmadığına kanaat getirerek jestinden vazgeçmişti... Eliza Kadun Hanım bir Osmanlı prensi karşısında nasıl hareket edeceğini bilmediği gibi, bir Osmanlı prensi de, pekâlâ, Hasköylü bir Yahudi hanıma nasıl davranılacağı hakkında tereddüde düşebilirdi... Sahi nasıl biriydi o? Doğulu bir harem kadını mı, Batılı bir "madam" mı?.. Ya da iki "dil"den ve "kültür"den avare bir hatun mu? Daha sonraları annemin bölük pörçük açıklamalarından anladığıma göre, Yusuf İzzettin Efendi'nin bizi ziyaretlerinin nedeni kişisel bir dostluktu, ama ayrıca, babam Mısır'daki veraset işlerinde kendisine danışmanlık yapıyordu.

Babam kız çocuğuyla fazla ilgilenmeyen, eğitimini anneye bırakan tipik Osmanlı Yahudi aile reislerinden çok farklıydı. Beni asla sahip olmayacağı erkek evlat gibi mi görürdü (annem erkek evlada hamile kaldı mı düşük yapardı; akraba evliliğinin bir sonucu olsa gerek...) yoksa evde barındırdığı bunca yaşlı ve oldukça miskin insanlarla bırakmaya mı kıyamazdı... Kim bilir? Her neyse, beni, saçlarına kocaman beyaz bir fiyonk iliştirilmiş, beyaz "broderi anglez" elbisesi içinde sessiz, sakin ama merak dolu küçük Adile Meryem'i, şefkatle elinden tutup çoğu dost ve iş ziyaretlerine götürürdü. Örneğin... Moda'da "Şan Tubini" oturan Maliye Nazırı Nail Bey'e. Nail Bey'in maliye nazırı olduğunu, unvan meraklısı annemin bunu defalarca tekrar etmesiyle öğrenmiştim. Rozina Teyzeme göre ise, Nail Bey "*el ke no da kafe*" idi. Neden mi? Her ziyaret dönüşümüzde yaşlı kadının ilk sorduğu soru, "*ke voz diyo?*" ("Size ne ikram etti?") olurdu. Ben, iki kere üst üste -herhalde ikramı beğenmediğimden- "hiiiç" diye cevap verince, Rozina Teyze bir Yahudi kadını için en utanç verici etiketlerden birini yapıştırıvermişti zavallı maliye nazırına: "Kahve bile ikram etmeyen!"

Saray'da bir harem ziyareti anısı belleğimde oldukça bulanık: Mangal etrafında toplanmış güzel hanımlar saçımı okşayıp duruyorlar... Etrafta ne baba var ne de anne... Ben herhangi bir kelime söylemekten aciz ağlamaya başlıyorum. Daha sonra kendimi babamla bir faytonda buluyorum... Babam bana dargın, onu mahcup ettiğim için benimle konuşmuyor, beni yok sayıyor. Karşısındakini yok saymak, babamın kızdığı zaman başvurduğu çok etkileyici bir ceza yöntemiydi.

En renkli çocukluk anılarımın başında *Purim* (şeker bayramı) kutlamaları geliyor: *Nono* bize Yahudi halkını ve zindanda çürüyen ve bahtsız kuzeni Mordehay'ı kurtarmak için Kral Ahaşverot'a gelin olan güzel Ester'in ve kötü kalpli vezir Aman'ın öyküsünü, sedef bir çubuğa dürülü papirüsü (Ester'in Megilası) açarak ve üstündeki İbrani harfleri okuyarak ya da okur gibi yaparak anlatırdı. Öykü bir tiyatro piyesiydi, bizse oyuncular: "Aman" adı geçince büyük küçük hepimiz olanca gücümüzle ayaklarımızı yere vururduk, Mordohay için "*ke biva! ke biva!*" diye bağırırdık. Ester'in adı anıldığında parmaklarımızın ucunu dudaklarımıza değdirerek ona öpücükler yollardık. Ardından tatlılar faslı gelirdi: "*Orejikas de aman*" (Amanın kulakları) denen, gerçekten de kulak memesi şeklinde nefis tatlılar, *masapan*'lar ve kırmızı beyaz akide şekerleri... Çocuklar neşe içinde evden eve gidip büyüklerden "bahşiş" alırlardı.

Bayramlar cemaat yaşamının mihenk taşlarıydı; *Pessah*'tan sonra, *Purim*'den önce geçen *Roşana*'da... diyerek tarih belirtilirdi.

Daha altı yaşıma basmadan, ilk kez *Pessah* (hamursuz bayramı) temizliğine iştirak ettiğimi hatırlıyorum. Bir ay kadar süren bu iş, *Şabat* öncesi hazırlığa benzemezdi. Bir suçlunun izini sürercesine, evin her bir köşesinde hamurlu yiyecek kırıntıları aranır ve yok edilirdi. *Pessah*'tan tam bir gece önce annem evin muhtelif yerlerine on kadar ekmek parçacığı serpiştirmişti; evin en yaşlı erkeği olan *noniko*, yani büyükbabam Mişon Samanon, üstünde uzun *kürdü*'sü ve *anteri*'si, elinde pirinç şamdanda yanan mumla onları aramaya koyulmuştu... En genç dayım Vitali ile ben ona eşlik ederken, Paskalya öncesi bahçede boyalı yumurta avına çıkan küçük Hıristiyanlar kadar coşkulu ve heyecanlıydık. Tavan arasından bodruma her taraf silinip süpürüldükten ve en ufak ekmek kırıntısı yok edildikten sonra, "*loksa*" denen *Pessah*'a has yemek takımları ve kapları, yıl boyu bembeyaz bir örtüyle sarılı durduğu sandıktan çıkarılırdı.

Sofra kurulur, önce *Kiduş* duası okunur, ardından *Agada de Pessah* söylenirdi. *Seder* tepsisine, *matza* dilimleri, bir demet maydanoz, tuzlu su, marul, "harosse" tatlısı, "şarope blanko" tatlısı; kuzu butu kemiği ve kahveyle, soğanlı ve karabiberli suda saatlerce haşlanarak kahverengine bürünmüş yumurtalar, yani "*uevos haminados*"lar yerleştirilirdi. Dualar genellikle İbranice okunduğundan biz çocuklar söylenenleri pek anlamazdık -*Pessah* sofrasında, Şimonaçi Amca, karısı Liuça Teyze ve çocukları İzak, Viktor ve Raşelika da bulunurlardı. Kimi zaman, herhalde bizler için, bazı önemli bölümler Ladino okunurdu: "*Este es el pan de l'afliksiyon ke komieran nuestros padres en tierra de Ayifyo. Todos los ke tienan hambre vengan i komen, todos los ke tienen de menester vengan i paskuan...*" ("İşte, atalarımızın, Mısır topraklarında yemiş oldukları çile ekmeği, her kim acıkdıysa, gelsin ve onu bizlerle paylaşsın. Her kim zor durumdaysa gelsin ve Hamursuzu bizlerle kutlasın.") Bunlar havada kalan sözler değildi... Babam bütün yoksul akrabaları ve dostları sofraya konuk ederdi... *Agada* uzun sürdüğü için, mideleri kazınan çocuklar, geleneksel olarak üstlerine toz şeker serpiştirilip yenen altın rengi, sıcacık *bumuelos*'ları, tam kıvamında kızarmış, patatesli ve bezelyeli kuzu butunu, *pirasifuçi*'yi, annemin özellikle güzel hazırladığı *pastel de spinaça i patatas*'ı sabırsızlıkla beklerlerdi. Sonra da hep bir ağızdan "*El Kavretiko*" şarkısı söylenirdi

Un kavretiko ke lo merko mi padre,
por dos levanim, por dos levanim.
Vino el gato i se komio el kavretiko,
ke lo merko mi padre
por dos levanim, por dos levanim,
I vino el perro i modio al gato
ke se komio al kavretiko ke lo merko mi padre
por dos levanim, por dos levanim.
I vino el palo i aharvo al perro
ke mordio al gato...

İki kuruşa alınan oğlakçığı kedi yerdi, iki kuruşa satın alınan oğlağı yiyen kediyi köpek ısırırdı, iki kuruşa satın alınan oğlağı yiyen kediyi ısıran köpeği kötek döverdi vs... Şarkı böylece sürüp giderken, aynı sözleri bıkmadan usanmadan tekrarlamaktan büyük bir keyif duyardık... O tekrar, sanki geleneği simgelerdi, zincirleme gelen felaketler ise hep bir öncekinden üstün bir gücün, her şeyin üstünde de Tanrısal gücün olduğunu anlatır gibiydi... Bana bu açıklamayı bir aile büyüğüm mü verdi, yoksa bunu kendim mi hissettim, pek emin değilim

Pessah ritüellerine *nonikom* yaşadığı sürece aynen uyuldu. Ağabeyine saygıda kusur etmek istemeyen babam, ekmeğe bu "düşmanca" davranışı umursamadığını hatta abartılı bulduğunu mimikleriyle ifade eder ama sesini çıkarmazdı. *Noniko*'nun ölümünden sonra -doğru hatırlıyorsam I. Dünya Savaşı başlayalı bir yıl olmuştu- bu konuda, döneme göre ufak bir devrim yapmıştı: "Ne demekmiş efendim ekmeği zehirli bir madde gibi evden dışarı atmak! Budur asıl günah olan! Ekmek de kalsın, *matsa* da gelsin... İsteyen, istediğini yer..." İçinden bin bir beklenmedik nesnenin çıktığı, taş gibi sert, üstelik de vesikaya bağlanmış mısır ekmeğinin, sanki gözümüzde daha kutsal bir değer kazandığı o günlerde hepimiz, babamın fikrini benimsedik.

Pessah hazırlıklarına katıldığım ilk yıl, cümbür cemaat Hasköy'den Kadıköy'e taşınmıştık. Geniş bir bahçe içinde iki katlı güzel bir evdi yerleştiğimiz... Babam bir süre sonra onu satın almayı aklına koydu, sahibi olan Rum asıllı hanıma bin altın liralık bir kopara vererek karşılığında bir senet aldı... Paranın arta kalanını Dimitra Hanım, akrabalarını ziyarete gideceği Yunanistan dönüşü alacaktı. Karşılıklı güvene dayalı bu anlaşmanın ilerde başımıza açacağı işlerden nasıl haberimiz olabilirdi ki!

Yaşam henüz sakindi. Kadıköy'deki evimiz çok güzeldi; tam dokuz odası vardı, bir ön bir de meyve ağaçlarına tırmandığım arka bahçesi. Babam oturma odasına sedef kakmalı mobilya almıştı; kü-

çük masalar, tabureler, çepeçevre bir sedir, üstünde de minderler... Musiki dersleri için de "Zimmerman" marka bir piyano... Her iki tarafında yükselen pirinç şamdanlara renkli mumlar yerleştiriliyor, mum ışığında İspanyolca "Romansazlar", Türk sanat müziği ve Viyana valsleri çalınıyordu. Duvarda bütün aile fertlerinin ünlü fotoğrafçı Kanzler'de çekilmiş fotoğrafları oymalı tahta çerçevelerde asılı duruyordu. Evet yaşam henüz sakindi: İmparatorluğu sarsan olayları, ev halkı olarak uzaktan takip ediyorduk. Babam erken saatte evden çıkıp Sirkeci'deki bürosuna gidiyordu; büyükbabam sedirin üstündeki minderlere kurulup Alyansçıların gazeteleri *El Tyempo* ve *El Telegraf*'ı açıyordu. Onları satır satır okuyup, babamın dostu olan yazıişleri müdürü ve başyazar David Fresco'nun merceğinden, dönemin politik olaylarını etrafındakilere aktarıyordu. Eve, ayrıca Fransızca yayınlanan, Sami Hochberg'in *Le Jeune Turc* ve Pierre Le Goff'un *Istanboul* gazeteleri alınıyor, akşamları annemle babam tarafından okunuyordu. (Annemin de, okuduklarını evdekilere etraflıca anlatmaya pek meraklı olduğunu hatırlıyorum...) Babam bir süre Nesim Masliah'ın çıkarttığı *İttihad* dergisini eve getirdi; sonra kapatıldığını duyduk. Annemle büyükannem ev işlerine bakıyorlardı ki bu, ev işlerinin hizmetçiler tarafından doğru dürüst yapılmasını sağlamak anlamına geliyordu. Seyyar satıcıların sesleri duyuluyordu. Merkeplerin taşıdığı küfelerde, sebze, meyve, francala, güğümlerde süt, toprak kaplarda kaymaklı yoğurt... damacanalarda Yakacık ya da Kayışdağı suyu... Balıkçı Yorgi'nin balıkları... Her şey ayağımıza kadar geliyordu... Yaz günlerinde Arnavut dondurmacının sesi yankılanıyordu: "Dondurma, vişne kaymaaak..." Rum eskici "Paylaruhacıı" diye bağırıyordu. Ayı oynatan çingeneye pencereden birkaç "para" atıyorduk. Öğleden sonra annem misafir kabul ediyor, "otuz bir", "konçina" ve poker oynanıyor, *şurup de vişnas* ve *şurup de prunas* içilip patlıcanlı *borekitas*'lar yenerek sohbet ediliyordu. Ben de, Rozina Teyze ve hizmetçi Klara sayesinde bütün kâğıt oyunlarını çok genç yaşta öğrenmiştim; Vitali Dayım da beni bir "tavla ustası" olarak yetiştirmişti... Ama büyüyüp genç kız olduğumda arkadaşlarımla tavla partileri çevirdiğimi görünce, beni azarlamaktan da kendini alamazdı: "Kız çocuğuna yakışır mı hiç? Bir kahvehaneye gitmediğin kalmış!"

Avukat Jak Samanon

Akşam yemekleri bizi bir araya topluyordu. Kimse (yaşlılar dahil) perhiz derdinde olmadığı için sofrada yok yoktu: Önce balık, özellikle *gaya kon avramila* (yeşil erikli kaya balığı) gelirdi ve salata ile yenirdi. Ardından *kaşkarikas, çufletos de pirasas* vs gibi zeytinyağlı sebzeler, *kodrero* (kuzu eti) ya da köfte... *Köftes*'ler *apyo*'lu *berencena*'lı ya da *espinaka*'lı olabilirdi. Yemek klasik *avas kon aroz* ve onun kadar klasik sütlaç ile son bulurdu. Mevsim kışsa, yemekten sonra komşular gelirdi ve hep birlikte çini sobanın etrafında toplanıp *kastanyikas* ve daha başka "eğlencelikler" atıştırırdık. Ardından kahve... "*Kahvez alegres!*"

İzak Dayımı pek görmüyorduk; yıllardan beri âşık olduğu Hasköylü Donna Molho ile yeni nişanlanmıştı. Tıbbiye'nin son senesindeydi ve derslerinden arta kalan zamanını nişanlısının evinde geçiriyordu. Saçları ve bıyığı briyantinli, (bıyığını sabitleştirmek için geceleyin taktığı garip şerit beni çok güldürürdü) her zaman mis gibi "Cuir de Russie" kokan, yakışıklı Vitali dayım ise o yıllarda hizmetçi Klarayı baştan çıkartmış ve bunu öğrenen babam çileden çıkmıştı! Evde ilk defa sesini yükselttiğini hatırlıyorum; kapalı kapılar ardından "zavallı, yoksul kızı bize güvenip emanet etmişler..." gibi sözler ulaşmıştı bana... Büyükannemle annem enişte ile kayınbiraderin arasını bulmaya çalışmıştı. Klara ağlayarak evden ayrılmıştı. Vitali Dayı süt dökmüş kediye dönmüştü.

Pazar günleri ailece, babamın en sevdiği ablası, Buena Teyzenin Kuzguncuk'taki yalısına gidiyorduk. Akşam üstü, son seferde geçen küçük geminin kaptanı, bütün yalıları selamlamayı ihmal etmezdi; sakin gün batımında acıklı acıklı çınlayan bu düdük sesi, beni ürkütür, hıçkıra hıçkıra ağlamama sebep olurdu. Çok yakınımızdan geçen kaptan, bu küçücük kızı ne kadar korkuttuğunun farkına vararak, zamanla düdüğünü daha da çok öttürmeye mi başlamıştı, yoksa bana mı öyle geliyordu, bilemiyorum.

Altı buçuk yaşıma geldiğimde, Balkan Savaşı patlak verdi, bir kız kardeşim oldu ve ilk kez olarak kocaman kuşlara benzeyen kadınlarla tanıştım... Tepelerinde açan bembeyaz kuğu kanatlı,

siyah gövdeli kuşlar... Notre Dam de Sion rahibeleri. O dönemde İstanbul'da eğitim veren çok sayıda Fransız okulunun en önemlilerindendi. 1919'da Dal Mediko adında bizzat Katolik olmuş bir Yahudi tarafından, Yahudi genç kızları Hıristiyanlığa kazandırmak amacıyla kurulmuştu. Merkez binası Pangaltı'da görkemle yükselirken, Kadıköy şubesi bahçe içinde mütevazı bir evden ibaretti. Yağmurlu bir eylül günü, o bahçede aceleyle gidip gelen siyah beyaz kuşlardan Sör Antonia karşıladı *noniko* ile beni (annemin doğum yapmasına birkaç gün kalmıştı). *Noniko* bir defaya mahsus *anteri*'sinden vazgeçmiş, siyah ceketi, ütülü fesi, çizgili pantolonu ve uzun rugan pabuçlarıyla gayet şıktı, beni Sör Antonia'ya emanet ederken sevgiyle, "Uğurlu kademli *ke seya ijika*" diye uğurladı... Beni en küçük sınıf olan kırmızı sınıfına aldılar. Tam on sınıf vardı, öğrencilerin kemerlerinin ve haç kurdelelerin rengine göre adlandırılan... Kırmızı, nar çiçeği rengi, turuncu, yeşil, mavi, açık mavi, çizgili beyaz, düz beyaz, çok renkli ve menekşe. Fransızcadan yana hiçbir sorunum yoktu: Zira Alyanslı annem, Galatasaraylı babam, hem kendi aralarında hem de benimle Fransızca konuşmaya özen gösterirlerdi... Her ne kadar bir süre sonra sıkılıp, rahat bir sabahlık giyercesine Ladinoya dönseler de... Asıl derdim, sınıfa girerken, kapının hemen sağında bizi, kavuşturulmuş elleri ve gökyüzüne dikili baygın gözleriyle karşılayan Meryem Ana heykeline tökezlemeden reverans yapmaktı. Disiplin oldukça katıydı: Düz beyaz yakalı siyah bir elbise, siyah kalın çoraplar ve siyah potinlerden oluşan üniformamızı, okula gidip gelirken beyaz eldivenler ve geniş kenarlı yuvarlak siyah bir şapka ile tamamlardık. Sokağa şapkasız ve eldivensiz adım atmaya yeltenenin vay haline! "Kurallara uyma" notu anında ikiye düşerdi.

Kurallara uyma, nezaket, düzen ve özenle notlarını kendi kendimize verirdik. 5'ten 2'ye giden notlar haftada bir yapılan toplantılarda yüksek sesle açıklanırdı. Üç kez 2 alan haçsız bırakılır, utancından başı eğik dolaşırdı. Ay boyu 5'e hak kazanmış olan ise, göğsünü boydan boya kaplayan geniş bir kurdele ile donanır ve minik bir kaymakam görünümüne bürünürdü... Okulda Katolik ve öz be öz Fransız olanlar (Büyük şirket müdürlerinin kızlarıydı çoğu) kraliçe muamelesi görürler, diğerlerine, yani Ortodoks Rumlara, Gregoryen Ermenilere, Müslüman Türklere ve Yahudilere tepeden bakarlardı.

Hangi dinden olursa olsun güzel sesliler, kilise ayinlerinde koroya alınıp, huşu içinde Meryem Ana'ya ve İsa'ya ilahiler söylerlerdi. Rahibeler kendilerini İsa'ya adamışlardı, en güzel ve doğru yaşam biçiminin bu olduğuna inanırlar ve çekinmeden söylerlerdi. Buna isterseniz Hıristiyanlık propagandası da diyebilirsiniz. Açıkça dile getirilmese de, antisemitizm ile ilk kez orada karşılaştım. "İsa'nın Yahudiler tarafından öldürüldüğü" sürekli olarak vurgulanırdı; Tevrat'ta Tanrıya addedilen şu sözler hatırlatılırdı: "Yahudi halkının ensesi bükülmez." İsmimi *Ade ela* şeklinde değiştiren Rum arkadaşım Sofi Kurukli büyük bir me-

Ade ela: Rumca, haydi gel.
Agada de Pessah: Pessah duası; Yahudilerin Mısır'dan kurtuluşunu anlatır.
Almodrote: Pirasifuçi'nin patlıcanlısı.
Apio: Kereviz.
Avas kon aroz: Pilav üstü kuru fasulye,
Balabay: Aile reisi.
Berencena: Patlıcan
Borekitas: İçi patlıcan, ıspanak ya da peynir ile doldurulan yarım ay şeklinde küçük börekler.
Buena familya: İyi aile.
Çufletos de pırasa: Düdüğü andıran pırasa dolması
De novya: Gelin olasın.
Ganeden: Cennet.
Harosse: Hurma ve kuru üzüm reçeli.
Helva de binbriyo: Ayva jölesi.
İjika: Küçük kızım.
Jak no sta aki: Jak burda değil.
Kahvez alegres: Ferah kahveler.
Kastanyikas: Kestane.
Kaşkarikas: Kabak ve sarmısak yemeği.
Ke biva, ke biva: Yaşasın, yaşasın!
Ke mal moz kere: Kötü talih bizden uzak dursun.
Ke me muero yo, no: Heyecan ve üzüntü belirtisi... "Öleyim bari!" denir, ardından kadere fazla meydan okumamak için "hayır" ekleyerek düzeltilirdi.
Keziko: Peynir, küçük peynir parçası.
Kezo de kaşkaval: Kaşarpeyniri.
Klasa başa: Aşağı tabaka.
Klavos: Nazar değmesin diye ateşte yakılan karanfil.
Kodrero: Kuzu.
Kolanas: Gelinin çeyizinde getirdiği, babasının "bekâret" armağanı altın zincir.
Kolçon: Yorgan.
Koşer: Din kurallarına göre kesilen et.
Manta: Battaniye.
Minyan: Dua okumak için gerekli on erkeğin bir araya gelmesi.
Nonika: Büyükannecik.
Noniko: Dedecik.
Ojo pesado: Nazar değdiren, kıskanç.
Pirasifuçi: Fırında pişen pırasa ve peynir ezmesi.
Semanadika: Haftalık.
Senor nono, senor padre: Bey dede ya da bey baba.
Siete: Matem tutulan yedi gün.
Spinaka: Ispanak
Şarope: Çevirme tatlısı.
Şema İzrael: Dinle İsrail... Kadış duasının ilk sözleri.
Tapon: Tepsinin üstüne konan ya da çekmecelere yerleştirilen dantelli kolalı küçük örtü.
Tiyenes ijas, tiene ansias: Kızın varsa derdin vardır.
Tres ijas I una madre mala vida para su padre: Üç kızla bir anne, babanın yaşamını kararır.
Ven aki: Gel buraya.

rakla, "Siz gerçekten hamursuz bayramından önce, Hıristiyan çocukları öldürür müsünüz?" diye sormuştu... "Hayır, neden öldürelim?" Sofi'nin zaten patlak olan gözleri korkudan daha da kocamanlaşmıştı: "Şey... matsayı onların kanıyla yapıyormuşsunuz. Kırılmadın değil mi? Belki de sizin ailenin böyle kötü bir alışkanlığı yoktur." Hayır kırılmamış, tenefüste Sofi ile her zamanki gibi seksek ve kaydırak oynamıştım... Bu deli zırvası sözler *Pessah* akşamları neşeli şarkılar söyleyen bizim ailenin fertleriyle, hatta akraba ve komşularımızla ne ilgisi olabilirdi ki! Sofi ve diğerleriyle iyi ilişkiler içinde oldum hep... Ama rahibeler okulunda, Yahudilerin etrafında oluşan bu kuşkuyla karışık antipatiyi çok yoğun hissetmiş olmalıyım ki hiç aklımdan çıkmadı.

Yahudiler, özellikle kadınlar Osmanlı İmparatoluğu'nda yabancı bir adacıkta yaşıyorlardı. Ama kendilerinin olmayan, Müslüman Türklerin esas sahibi oldukları bir adacık; ev sahiplerini kızdırmamakta yarar vardı. Gerçi ev sahiplerinde belirgin bir düşmanlık söz konusu değildi. Ama durum her an değişebilir, aleyhimize dönebilirdi. "*Ke mal moz kere!*" Bu ruh hali bence Lozan'dan, Cumhuriyetin ilanından çok sonra da devam etti.

Vitali Samanon ve nişanlısı Estella Kohen.

Okula başlayalı bir hafta olmuştu ki Dr. Fresko, elinde şişkin siyah çantasıyla evimize geldi. Annem sancılanmıştı. Evin bütün kadınları büyük bir telaş içinde gidip geliyor, kazan dolusu sular kaynatılıyordu. Kapının ardından duyduğum annemin çığlıkları öylesine korkunçtu ki bahçeye kaçtığımı hatırlıyorum. Komşunun kızı ile seksek oynamaya dalmışken, kapıda beliren babam bana haberi verdi: "Bir kız kardeşin oldu; ona hep bakacaksın değil mi?" Yoksa beş sene sonra aramızdan ebediyen ayrılacağı içine mi doğmuştu? Her neyse... İsteğine uydum: Hem Linda'ya, hem de üç yıl sonra doğacak ama maalesef az yaşayacak Lorika'ya bir abladan çok bir anne gibi baktım. Linda doğduktan sonra evimize Matmazel Babani adında bir bakıcı alındı.

O kış sofrada en çok sözü edilen konu Trablusgarp Savaşının ardından gelen Balkan Savaşıydı. Her ne kadar gerçekler, halktan gizlenmeye çalışılıyorsa da, ordunun soğuk, açlık ve tifüsle harap olduğunu biliyorduk... Ülke tam bir başıboşluk içindeydi. Yahudi cemaati de iyice bölünmüştü. Alyansçılar, Türkçüler, Sefaradlar, Aşkenazlar, "Hayim Nahum"cular ve ona karşı çıkanlar, Dr. Markus'çüler... Tutucular, ilericiler vs... Çoğu birçok eğilimi ve inancı aynı anda içinde barındırıp çelişkiler içinde kıvranıp duruyordu... Üstüne üstlük, özellikle Trakya Yahudilerinde, yoksulluk korkutucu boyutlara ulaşmıştı.

Büyüyordum, artık babamdan *semanadika* alıyordum. Büyüyordum ve etrafımdaki dünya hızla değişiyordu. Eve telefon bağlanmıştı; numaramız 17 idi. Santral memuresi ile dost olmuştuk; bütün aile fertlerini tanır, hal hatır sorardı. Bir tek zavallı Rozina Teyzeye, değil telefonun ne işe yaradığını, telefon demeyi dahi öğretememiştik. Onun için o garip alet "kelefan"dı ve hep "kelefan" kaldı. Yollara tramvay rayları döşendi. Galata'yı Pera'ya bağlayan bir tünel kazıldı ve oradan tıpkı Paris'te olduğu gibi metro geçirildi. Ama "tünel" hem yeraltı taşıtının, hem de semtin adı olarak kaldı. Modern semtlerde hamamın yerini banyo odaları tuttu. Buna çok sevindim; zira etrafımdaki çoğu ka-

dınların tersine hamamdan nefret ediyordum. Hale Sineması'nda piyano eşliğinde duygusal filimler gösterildi. Matmazel Babani ile bu filmlerin tiryakisi olduk. Bu arada, ele avuca sığmaz Vitali Dayım komşu Molho ailesinin dikkatini çekmişti. Molhoların üç kızı vardı: "*Tres ijas I una madre mala vida para su padre*" ya da "*tiyenes ijas tienes ansias*" der eski atasözleri. Üç kızlı babamın halinden hiç de şikâyet eder bir hali olmamıştır. Ama Molholar onlardan bir an önce kurtulmaya istekli görünüyorlardı: Dayımı 18 yaşındaki en büyük kızlarına çok uygun bulmuşlar ve bunu dolaylı olarak bildirmişlerdi. Vitali liseden sonra okumamış, bankada çalışmayı ve bol bol gezip tozmayı tercih etmişti. Ama biraz annemle babamın baskısına ("kötü" bir kadına kapılmasından korkuyorlardı), biraz da Molho ailesinin verdiği drahomanın çekiciliğine dayanamayarak Fani Molho ile çok genç yaşta nişanlandı... Artık bile bile mi, yoksa şimdi dedikleri gibi bilinçaltına uyarak mı, kim bilir, kızcağızı Haydarpaşa İngiliz Mezarlığı'ndan başka bir yeri gezmeye götürmedi. Bir, iki, üç, dört, beş mezarlık gezisi derken, iyice bezen Fani Molho yüzüğü iade etti. Daha sonra Vitali'nin gönlünün başka birinde olduğunu öğrendik: O da Estella Kohen'di. Eniştesi Mösyö Jak'tan, gidip genç kızı istemesini rica etti. İşte o zaman babamla çatışmaların en büyüğü yaşandı. Dindar olmayan, gelenekleri elinin tersiyle iten babam, Kohen soyadını taşıyan bir genç kızla evlenmeyi nedense "uğursuzluk" addediyordu. Kohen kızlarına halk arasında haksız yere yapıştırılan "uğursuz" etiketine bir açıklama getireyim: Kohenler Yahudilerin Mısır'dan çıkışından bu yana, Musa Peygamberin yeğenlerinden gelme, Tanrının kutsamış olduğu bir ruhban sınıfı, bir "kast" teşkil ederler. Bir Kohen ailesi mensubuna emir vermek, geleneklere ciddi şekilde karşı gelmek diye addedilir. Eh! Asrın başında bir Osmanlı Yahudisinin evlendikten sonra, kibarca dahi olsa, karısına emir vermemesine imkân yoktu; Kohen kızı ile evlenip bile bile yanlış bir davranışta bulunmaya ne gerek vardı! Ne ki Vitali ile Estella birbirlerine âşıktılar.

1914 tarihinde patlak veren I. Dünya Savaşı bu önemli sorunu şimdilik askıda bırakmıştı.

3 Ağustos'ta Almanya Fransa'ya savaş açmıştı! Herkes Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın bir iki ay içinde hakkından geleceğinden emindi. Ama olaylar çok farklı biçimde gelişti ve Osmanlı Devleti Almanya ile müttefik oldu. Bütün sınırlar kapatıldı. Vitali ve İzak Çanakkale cephesine yollandılar. Babamın dostlarından Saray'ın protokol şefi Galip Paşa, bizim eve kilolar ve kilolarca "koyun kavurması" yolladı. Kilerde istiflenen bu kuşbaşı kesilmiş et parçaları öylesine lezzetliydi ki, karşıki evde oturan arkadaşım Cilda Kamhi ile ben, gizliden gizliye gidip onlardan aşırıyorduk. Annem bir kez daha hamileydi ve yataktan kalkması yasaklanmıştı. Klara'nın yerini Rum asıllı Elefteriya tutmuştu. İyi bir pokerci olan Elefteriya, Cilda, Cilda'nın erkek kardeşi ve ben, asetilen lambalarının zayıf ışığıyla aydınlanmış mutfakta hararetli poker partileri çeviriyorduk. Tabii, eve artık çok geç saatlerde gelen babamın bundan haberi yoktu. Savaş ilanından bir hafta sonra Notre Dame de Sion okulu kapatıldı ve rahibeler Fransa'ya geri yollandı. Her tarafta egemen hüznün etkisiyle olacak, onlardan ayrıldığımız gün çok ağladık. Bir süredir böbreklerinden rahatsız olan *nono*'yu kaybettik. Hasköy'deki evimizde, kollarımdan çekerek "*Kayıkçı, Balat'a/ pişkadikos de la mar/ cup, cup!../ A la mar!..*" ("Kayıkçı Balat'a, küçük balıklar denize, cup, cup denize") diye bir öne bir geriye sallayıp hem yüreğimi ağzıma getiren, hem kahkahalarla güldüren, kâh çarşı dönüşü, kâh gazetesini okuduktan sonra hepimize dışarıdan "havadis"leri veren, kısa ceketi, yeleği, gri pantolonu ve rigali bastonuyla beni okula getiren *noniko* artık yoktu. Büyük oğlu cephede olduğu için ardından *Kadiş*'i babam okudu; *siete* boyunca her akşam bir kandilin fitili yakılıp ruhunun "*en ganeden*" olması için titrek bir alev yükseldi, her akşam, yaşlı erkeklerden zar zor "*minyan*" oluşturuldu bu erkekler başlarında "kipaları"yla sofraya oturup, beyaz peynir, *kezo de kaşkaval*, matemi simgeleyen siyah zeytin ile devamlılığın sembolü katı yumurta yediler. Kadınlar da ayakta durup onlara hizmet ettiler. Ve hayat devam etti.

Bana bir okul bulmak gerekiyordu. Aşkenazların Hahambaşısı Dr. Marküs hükümetin yabancı tarikat ve misyoner okullarını kapattığı günlerde Musevi Lisesini kurmuştu. Çoğu Yahudi gençler, Fransızca sevdalarını rafa kaldırarak oraya gittiler. Babam evimize en kısa mesafede, en iyi öğretimi verebilecek okulları araştırdı ve Alman okulunda karar kıldı. Derslerinin zorluğu, disiplininin katılığı ile ünlü Bürger Schule'de... Hazırlık sınıflarını Haydarpaşa'da okudum. Her gün Kadıköy'deki evimden, arkadaşım Leman'la (İdil Biret'in annesi) kıyı boyu yürüyerek gidiyordum yeni okuluma... Lodos esince daracık kıyı şeridini dalgalar kaplar, yolu su basardı. Biz de bu durumda bazen bekler, bazen de çamurlu sulardan aralıklarla sivrilen taşların üstünden zıplayarak yolumuza devam ederdik. Lora adında bir kız kardeşim olmuştu. Derslerden arta kalan zamanlarda ona tam bir küçük anne gibi bakıyordum. Savaş cephelerinden kötü haberler geliyordu. Kıtlık başlamıştı. Annemin besleyemediği Lora'ya süt bulmak için çırpınıyorduk. Babam hâlâ ülkede kalmış kimi yabancı şirketlerin çıkardığı sorunları çözmek için sürekli olarak Trakya ve Anadolu gezilerine çıkıyordu. 1917 yılında bu gezilerin birinde yanağını bir kara sinek soktu. Eve geldiğinde yanağı ürkütücü halde şişmişti ve ateşler içindeydi.

Puslu bir ocak sabahı müdürümüzün sınıfa girip beni usulca yanına çekerek babamın ölüm haberini vermesiyle çocukluğum sona erdi. On iki yaşımdaydım. ■

1934 TRAKYA OLAYLARINDA HÜKÜMETİN VE CHF'NİN SORUMLULUĞU

ZAFER TOPRAK

Ünlü tarihçi Eric Hobsbawm iki dünya savaşı arası dönemi "Katastrof Çağı" diye niteler. Diğer bir deyişle 1919-1939'u kapsayan yirmi yıllık evre, iki dünya savaşı dışlanırsa, gerek siyasal gerekse ekonomik açıdan 20. yüzyılın karanlık dönemidir. Demokrasi giderek geriler, yerini otoriter ve totaliter rejimlere bırakır. Aynı dönemde birçok ülke dışa kapanır. Aşırı milliyetçi, kimi kez ırkçı eğilimler güçlenir. Bu arada antisemitizm başta Almanya olmak üzere, değişik çevrelerde yeşerecek ortam bulur. Antisemit esintiden, sınırlı da olsa, Türkiye de payını alır. Trakya Olayları bunun somut örneğidir.

Ancak Türkiye, 30'lu yıllarda rejimin kapanmasına karşın hiçbir zaman Balkan diktatörlüklerinin çizgisine girmez. Savaş öncesi halk arasında Avrupa'daki gelişmelerin etkisiyle antisemit görüşler revaç bulduğu bir dönemde Cumhuriyet hükümeti ırkçılığa sıcak bakmaz. Kıta Avrupa'sındaki hâkim ırkçı-militer düşünceye prim tanımaz. II. Dünya Savaşı yaklaştıkça "şef" sözcüğü zaman zaman kullanıldıysa da meclis hiçbir zaman kapatılmaz. Bu dönemde Balkanlar'da olduğu gibi ne devlet terörü uygulanır, ne de kaba kuvvet ve işkenceyle toplumsal katmanlar yıldırılır.

Tek Parti döneminde "Trakya Yahudileri Olayı" ya da "Trakya Olayları" diye bilinen gelişmeler tarih kitaplarında yer almaz. Türkiye Yahudileri üzerine yazan kimi yazarlar da konuya pek değinmezler, ya da değinseler bile İnönü'nün antisemitizm konusunda güçlü bir çıkış yaptığını vurgulayarak Trakya'daki gelişmeleri geri plana iterler.[1]

Son aylarda *Tarih ve Toplum*'da iki yazar konuyu enikonu tartışmaya açtılar. Haluk Karabatak[2] ve Avner Levi'nin[3] farklı bakış açılarıyla ele aldıkları Trakya Olayları umarız bir gün Cumhuriyet arşivi ile birlikte daha derin tartışılabilir. Her iki yazar da konuya kafa yormuş, ulaşabildikleri oranda kaynakları taramış, ilki Türkiye'de oluşan türdeş bir ulus anlayışı ışığında, diğeri dünyadaki antisemit söylem ekseninde olayları değerlendirmişlerdir. Tarihsel birikimin ne denli engebeli bir yol olduğunu kanıtlarcasına vardıkları sonuçlarda temkinli olmaya özen göstermişler, kesin sonuçlara varmaktan kaçınmışlardır.

Haluk Karabatak yazısını bitirirken Trakya'da 1934 Temmuzunda yaşananlarla 6-7 Eylül olayları arasında benzerlik görmüş, hükümetin ve basının "birkaç çapulcu" yakıştırmasına şüpheyle bakmıştır. Gerekçe olarak da şu satırlara yer vermiştir:

"Her şeyden önce, kaçanların sözlerine güvenecek olursak, Kırklareli'de, Edirne'de, Lüleburgaz'da olayların çıkmasından günler önce Yahudi aleyhtarı bildiriler dağıtılmıştı. Günlerdir süren boykotlar vardı. Birileri halkı Yahudilere karşı tahrik ediyor ve Yahudi mağazalarından alış-veriş etmemeleri konusunda tehdit ediyordu. Ancak, bu olayların birkaç çapulcunun işi olmadığını düşündüren en önemli veri, olayların Trakya'nın farklı bölgelerinde, hemen hemen aynı anda, en azından aynı günde çıkmış olması. Bunun bir rastlantı olduğunu düşünmek, biraz 'saflık' olur kanısındayım. Sözü edilen 'birkaç çapulcu'nun Kırklareli'de, Lüleburgaz'da, Edirne'de, Babaeski'de, Uzunköprü'de, Çanakkale'de, Gelibolu'da aynı anda ortaya çıkması, en azından bunların 'sıradan çapulcu' olmadıklarının bir göstergesidir."

Avner Levi ise Trakya Yahudileri olaylarının 1930 Menemen-Kubilay olayını hatırlattığını, rejime ve Atatürkçülüğe karşı bir girişim olduğunu vurgular. Levi'ye göre olaylar Yahudilere Almanya dışındaki ilk darbedir. Olaylardan asıl ders alması gerekip de almayanlar o sıralarda Filistin'de Yahudi milletinin önderliğini üstlenen ve Türkiye olaylarıyla ilgilenmeyen, bu olaylardan hiçbir

Ne Sihirdir, Ne Keramet, El Çabukluğu Marifet
Makara muhtekiri: Çarşamba günü elimde bulunan bir makara... Perşembe günü bir benzin varili... Cuma günü bir bisiklet... Cumartesi günü bir otomobil oldu!..
Karikatür, sayı 208 (1939)

şey öğrenmeyen, Türkiye'yi görüp çare ve önlem aramayan kişilerdir. Nazizm Yahudiler için Almanya dışında da tehlike oluşturmaktadır ve Naziler her yerde işbirliği yapacak kişiler bulabilmektedir.

Trakya olayları konusunda tartışmalara yeni bir boyut katacağı umuduyla biz bu bu yazımızda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın "mahrem" ve "hizmete mahsustur" kaydıyla vilayetlerde idare heyeti reisliklerine gönderdiği iki yazışmayı ele alacağız.[4] Trakya olayları ne oranda hükümet düzeyinde bir antisemit tertiptir? Olayların gerisinde Ankara var mıdır? CHF'nin yerel birimleri ne oranda sorumludur? Toplumda antisemit tarihsel bir birikim var mıdır? Bunu tartışacağız.

"Mahrem" yazışmalar bizce sorumluluk konusuna bir nebze ışık tutuyor. Kuşkusuz Trakya olaylarının siyasi sorumluluğu devletin ve hükümetin sırtındadır. Bu konu şüphe götürmez. Ancak bu olayların müsebbibi, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde hükümet midir? Ankara ulusal kimlik arayışı doğrultusunda savaş öncesi sınır bölgelerinde bazı düzenlemelere gitmektedir. İskân Kanunu bu yolu açan bir mevzuattır. Ancak hükümetin bu alandaki düzenlemeleri Trakya olaylarının nedeni olarak görülebilir mi?

Yerli "Mallarımız"!

- Salamon, Yerlimallar sergisine sizin firmanız neden iştirak etmedi?

- Kredi düşmesin diye paşam. Bezin mallarimiz da kendimiz yibidir... Asli Balatta çikar ama, her kes Avrupali diye bilmeli!

Karikatür, 187 (1939)

Recep Peker'in yerel örgütlere gönderdiği yazıda Trakya olayları ile ilgili üslubu bizce ilginçtir. Hükümetin bildirisiyle karşılaştırıldığında Recep Peker'in konuya duyarlılığının epey düşük olduğu gözlenir. Olaylar iç ve dış etmenlerin sonucu, birikimin beklenmedik bir tezahürü müdür? Yoksa tıpkı İttihatçı fedailer gibi Fırka'nın yerel tosuncukları görev duygusuyla mı hareket etmişlerdir. CHF tebliğlerinden bizim çıkarsayabildiğimiz CHF yerel örgütleri bilfiil sorumlu gözüküyorlar. Merkez bu konuda Trakya'da olaylar gelişirken vilayet fırka reisliklerinin "yukarıya doğru bağlı oldukları makamlara vaktinde haber vermeleri" gerekirken bunu yapmamış olmalarından yakınıyor. Olaylar başlayıp gelişinceye kadar, partinin yerel teşkilatı ve özellikle doğrudan doğruya merkeze bağlı olan vilayet idare heyetleri genel sekreterliğe, o günkü deyişle

YAHUDİ VATANDAŞLAR!

Hayır hayır! Yüz defa hayır! Ben Yahudi aleyhtarı değilim. Kendilerinden iyilik görmedimse de fenalık ta görmedim. Bilâkis ben Yahudi vatandaşlarımızı severim. Çalışkandırlar, zekidirler, cana yakındırlar. Eğer aranızda hiç bir menfaat ihtilâfı yoksa, istediğiniz kadar samimi olabilirsiniz. Bakarsınız, bir milyoner. Gelir yanınıza oturur. Para vermese de nasihatler verir. Zararları ancak menfaatleri miktarıncadır. Fenalığı asla fenalık için yapmazlar.

Fakat, şu son yıllarda ahlâkları değişti. Eskiden gösterişi, israfı sevmezlerdi: Siz, taksitle yeni elbise yaptırırdınız; o paltosunu çevrip giyerdi. Siz, bütün paranızla otomobile binerdiniz; o, pabuçlarını yamatırdı. Siz, yazın borç harç sayfiyeye giderdiniz; o, mağazasında paracıklarını sayardı. Siz, yerdiniz; o, bakardı.

Şimdi tersine oldu: Siz yutkunuyorsunuz: o, yiyor. Siz, yazın şehirde pinekliyorsunuz; o, sayfiyede yan geliyor. Siz, delik pabuçlarla yaya gidiyorsunuz; o, otomobile kuruluyor. Siz, eski elbisenizi tornistan ettiriyorsunuz; o, son moda giyiniyor.

İnanmazsınız şöyle bir çarşıya pazara uğrayın. Yün gelmiş. Kızınıza bir kazak ördüreceksiniz, dükkan sahibi: "Bitti!" diyor. Yahudi vatandaşlarımız almış. Emprime keten gelmiş. Gelininize bir rob yaptıracaksınız. Dükkân sahibi: "Bitti!" diyor. Yahudi vatandaşlarımız almış. Ruj gelmiş. Yok. Yahudi vatandaşlarımız almış. Pudra gelmiş. Yok. Yahudi vatandaşlarımız almış. Çorap gelmiş. Yok. Yahudi vatandaşlarımız almış.

Büyükada'da ev kalmamış. Yahudi vatandaşlarımız tutmuş. Suadiye'de oda kalmamış. Yahudi vatandaşlarımız tutmuş. Kömür ticareti yapacaksınız. Yahudi vatandaşlarımızın elinde. Demir ticareti yapacaksınız. Yahudi vatandaşlarımızın elinde. Gazeteci iseniz, ilân, matbaacıysanız mürekkep, tüccarsanız para onların.

Sinirleri bozuluyor. Boğulacak gibi oluyorsunuz. Boğaziçi'nde biraz hava alayım, diyorsunuz. Yahudi vatandaşlarımız daha evvel gelip yerleşmiş. Gece Park otelinde bir çay içeyim, diyorsunuz. Bakıyorsunuz, bütün masaları onlar tutmuş. Humma nöbetleri geliyor. Kendinizi Uludağ'ın tepesine atıp kurtulayım, diyorsunuz. Bir de bakıyorsunuz, Yahudi vatandaşlarımız kayaklarla orada. Dağdan inip Çekirge oteline koşuyorsunuz. Bakıyorsunuz. Yahudi vatandaşlarımız şezlonglara kurulmuş yatıyor. Artık ellerinizi göklere açıp yalvarmadan başka çare kalmıyor:

- Aman Yarabbi, diyorsunuz, vatanımın nimetlerini bir nebzecik tatmak için bana Yahudi vatandaşsız bir bucak ihsat et!

Orhon Seyfi Orhon, "Yahudi Vatandaşlar!", *Dün, Bugün, Yarın*, İstanbul: Çınar Yayını, 1943, s. 47-48.

Makara İhtikârında:
Salamon-Sattığın makaralar sağlam diker mi Moiz?
Moiz-Ne soyluyorsun be Salamon, şu apartumani onunla diktim!..

Buz dolabı!
Salamon - Allah yardım etsin bu sicaklarda boyle bir dolabı olup da ferahliyamiyanlara!...

kâtibiumumiliğe hiçbir bilgi vermemişlerdir. Oysa daha olayların ilk tohumlarının ekildiği sırada gelişmelerin mahiyeti ve olası yönelimi hakkında merkeze ivedi bilgi vermeleri gereklidir. Bu konuda parti, hükümetin yanı sıra, kusurluları meydana çıkarmaya karar vermiş ve açtığı soruşturmada şu soruları sormuştur:

a) Yerel parti yöneticilerinin Trakya olaylarının gelişiminden ne zaman ve nasıl haberdar oldukları.

b) Partiye herhangi bir şikâyet olup olmadığı, ya da haber veren olup olmadığı. Bunlara ne cevap verildiği.

c) Parti merkeziyle yakın ilişkisi olan vilayet idare heyetinin herhangi bir toplantısında soruna değinen bir konuşma yapılıp yapılmadığı. Ne tür karar alındığı; deftere geçip geçmediği; kararın ne olduğu.

d) Mesele hakkında kaza fırka reisleriyle sözlü ya da yazılı görüşülüp görüşülmediği. Onlara bir tebliğ yapılıp yapılmadığı. Yapıldıysa sureti.

e) Kırklareli'ndeki olaylarda fırka reisleri ve üyelerinin rolü.

f) Nihayet meselenin telkin, hazırlık ve tatbik aşamalarında genel sekreterliğe neden haber verilmediği.

Bu son fıkra bizce anlamlıdır. Belgede yer alan "meselenin telkin, hazırlık ve tatbik devirlerinde Fırka Katibiumumiliğine haber vermek vazifesi ne için yapılmadı?" satırı, eğer "mesele" Yahudi mahallelerinin yağmalanması ise, fırkayı zan altında bırakmaktadır. Bir diğer deyişle Recep Peker merkezin bilgilendirilmeyişinden yakınmaktadır; olayların vahametini göz önünde bulundurarak ve 1 nolu paragrafta yer alan "yeni devletin gidişine esas teşkil eden prensiplere sadık ve nizamnamedeki usullerle birbirine bağlı ağır mesuliyet taşır siyasi bir teşkilat"ın genel sekreteri olarak "neden engel olmadınız" yerine "telkin, hazırlık ve tatbik aşamalarında genel sekreterliği neden bilgilendirmediniz" tarzındaki serzenişi fırkayı doğrudan sorumlu kılmaktadır.

Ancak Tek Parti ile hükümeti ve de devleti bütünlemek ve "fatura"yı hükümete çıkarmak ne oranda doğru olur? Devlet-hükümet-parti bütünlüğü o dönemin yönetim anlayışında giderek hâkim olan bir görüştür. Ancak gerçekten bu böyle midir? Her üç yapılanma da örtüşür mü? Bizce bu soruya olumlu cevap vermek, bırakalım Türkiye'yi, çok daha otoriter ve hatta totaliter rejimlerde bile güçtür. Nitekim ikinci yazışmada yer alan, (Haluk Karabatak bu hükümet bildirisini belge düzeyinde yayınlamış ancak yazısında irdelememiştir) bu bariz bir biçimde görülmektedir. Hükümet bu tebliğinde antisemitizme karşı tavır koymaktadır: "Anlaşıldığına göre Trakya'da Yahudi aleyhtarlığı büyük harpta başlayarak mütareke ve istiklâl mücadelesi zamanlarında devam etmiş ve Cümhuriyet zamanında bir müddet yatıştıktan sonra son seneler zarfında

dünyanın muhtelif yerlerinden antisemitizm yeni formüllerde ve daha şiddetli olarak memlekete girmiştir."

Tebliği özetlersek şu hususlar vurgulanmaktadır: Son zamanlarda bazı yayın organları "Yahudi düşmanlığı" yapmaktadır; Türkleri ve Yahudileri birbirine karşı kışkırtmaktadır. Her iki tarafın önyargılarını gidermek hükümetin görevidir ve bunda kararlıdır. Karşılıklı şikâyetlerde uluslararası semitizm ve antisemitizm edebiyatının bütün siyasal, ekonomik ve ulusal unsurları görülmektedir. Ayrıca bazı kesimlerde Türkiye'ye özgü olarak Yahudilerin yabancı dil ve harsta kalmakta ısrar ettikleri ve içlerinde askeri bölgelerde ülkenin güvenliği için zararlı ve "casus adamlar" bulunduğu zannedilmektedir. Bu konuda Yahudi aydınlar ayrı ulusal kültür sorununun imparatorluk dönemine ait bir "hata" olduğunu vurgulayarak Türk kültürü ile kaynaşmak için gösterdikleri arzunun gerçek ve ciddi olduğunu ve ülke güvenliği için sadakat ve vatandaşlık görevine riayet duyguları aleyhine söylentilerin haksız ve isabetsiz olduğunu içtenlikle bildirmektedirler. Nihayet haziran ortalarından itibaren halk arasında hükümetin Yahudileri Trakya'dan göçürmek istediği, ancak bunu açıktan açığa değil, özel tertipler ve baskılarla yapılmasını tercih ettiği söylentileri dolaşmaktadır.

Tebliğ olayların patlak vermesi ertesi gelişmeleri şöyle özetler:

a) Trakya'da ve Çanakkale'de yaşayan, yerli ve yabancı 13.000 Yahudiden toplam 3000'i İstanbul'a göçmüştür.

b) Kazalarda ve Edirne'de boykot girişimleri olmuş ve bunlara mektep çocukları karıştırılmak istenmiştir.

c) Kırklareli'nde 3 ve 4 Temmuz gecesi "çapulcu anasır" ya da çapulcu güruh Yahudi evlerine tecavüzle hırsızlığa ve soygunculuğa koyulmuşlardır. Soygunculuk çarşıya ve dükkânlara sirayet etmeden bastırılmış ve bu sırada 65 ev soyulmuştur.

d) Olaylar sırasında bir jandarma şehit olmuş ve bir Yahudi yaralanmıştır.

Cümhuriyet Halk Fırkası — Ankara
Genel Kâtipliği 322 — 15.7.1934

C.H.F. İdare Heyeti Reisliğine,

Bazı Yahudilerin yaşadıkları yerleri terk etmeleri hadisesi hakkında alâkalı Vilâyet Fırka Reisliklerine yaptığım tebliğ suretini bağlı olarak yollayorum. Bundan maksadım devlet ve fırka hayatını uzaktan veya yakından alâkalandıran her hangi hadise hakkında meselenin mahiyetine göre alâkadar teşkilâtımızın yukarıya doğru bağlı oldukları makamlara vaktinde haber vermeleri lüzumunu tekrar etmektir, Efendim.

C.H.F. Kâtibiumumisi
Kütahya Mebusu
Recep

Yahudilerin çıkarılmaları teşebbüsü üzerine Fırka idare heyeti reislerine 5-7-934 tarihli telgraf ile kısaca yazmıştım. Tetkik seyahatinden dönen Dahiliye Vekilimizin mütelealarını dinledikten sonra bu mesele hakkında aşağıdaki noktaların bildirilmesini lüzumlu gördüm:

1 - Yeni Türkiye millî hayat için lüzumlu gördüğü tedbirleri kanun yolu ile alan dürüst bir devlettir. Onunla bir bütünlük teşkil eden Cümhuriyet Halk Fırkası bu yeni Devletin gidişine esas teşkil eden prensiplere sadık ve nizamnamedeki usullerle birbirine bağlı ağır mesuliyet taşır siyasî bir teşkilattır.

2 - Yahudilerin başka mıntıkalara çekilmeleri işinde hadiseler başlayıp ilerleyinceye kadar, hadise mıntıkalarındaki Fırka teşkilâtı ve bilhassa doğruca merkeze bağlı olan Vilâyet idare heyetleri Kâtibiumumiliğe hiçbir şey yazmadılar. İdare heyetleri için; yer yer ve çeşit çeşit teşviklerle daha hadisenin ilk tohumları ekildiği sırada bu cereyanın mahiyeti ile muhtemel inkişafı hakkında merkeze acele malûmat vermek vazife idi.

3 - Vaziyeti tetkik eden Umumî İdare Heyeti mesele hakkında hükümetin yapmakta olduğu takibat ve almakta olduğu tedbirlerden başka olarak fırka bakımından ve fırka vazifesi yönünden görüşünü derinleştirmeğe ve kusurluları meydana çıkarmağa karar verdi.

4 - Bu maksadı temin için bu tezkeremin acele toplanmağa davet olunacak Vilâyet idare heyetinde okunmasını ve cevabının acele yetiştirilmesini rica ederim.

a) Fırka reisi ve Vilâyet idare heyeti âzaları ile tasdikleri merkezden yapılan kaza fırka reisleri bu cereyanı hangi tarihte ve ne suretle haber aldılar.

b) Fırkaya hiç şikâyet oldu mu, veya haber veren oldu mu? Bunlara ne cevap verildi?

c) Vilâyet idare heyeti her hangi bir toplantısında bu meseleye uzaktan yakından temas eden bir konuşma yaptı mı? Müsbet veya menfi bir karar verdi mi ve bu karar deftere geçtim mi? Bu karar nedir?

d) Mesele hakkında kazalar fırka reislerile ağızdan veya yazı ile bir şey görüşüldü mü, veya onlara bir tebliğ yapıldı mı? (Yapıldı ise sureti)

e) Bilhassa Kırklareli'ndeki uygunsuz vaziyet gibi fırka reisleri ve âzalarının kararla veya kararsız hadiseye fiilen iştirakleri vaki oldu mu?

f) Nihayet meselenin telkin, hazırlık ve tatbik devirlerinde Fırka Kâtibiumumiliğine haber vermek vazifesi ne için yapılmadı?

g) Fırkalılardan bu karışıktan şahsi menfaati için istifade eden ve Fırka nisbetini şahsî menfaati için kullanan veya suî istimal yapan var mıdır?

C.H.F. Kâtibiumumisi
Kütahya Mebusu
Recep

Mahremdir. Hizmete mahsustur. Fırka bürolarında kullanılacaktır. *Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Kâtibliğinin Fırka Teşkilâtına Umumi Tebligatı*, Temmuz 1934 den Birincikânun 1934 sonuna kadar, cilt 5, Ulus Matbaası, 1935, s. 37-38

Tebliğde yer alan hükümetin aldığı önlemler ise şunlardır:

a) Devlet görevlileri her türlü propagandanın etkisinden kurtularak sorumluluklarını yerine getirmişler ve olaylar sırasında yetersiz kalan ve müsamahakâr görülenler hakkında idari ve adli soruşturma açılmıştır.

b) Kırklareli olayının üzerine gidilmiştir. 3-4 Temmuz günleri Yahudi evlerinden çalınan eşyanın % 75'ten fazlası izleyen günlerde sahiplerine iade edilmiştir. Teşvik edenler ve saldırganlar tutuklanarak haklarında soruşturma açılmıştır. Olayların ardından yöreyi terk eden Yahudi vatandaşlar geri dönmektedirler.

Bundan böyle, 1. Hükümet baskı kurarak Yahudileri göçürme girişimlerine ve boykot hareketlerine mani olacaktır; 2. Yargı suçluları süratle cezalandıracaktır; 3. Geri dönen Yahudilere engel olma girişimlerine mahal verilmeyecektir; 4. Hükümet için en önemli sorun vatandaşların iyi geçinmeleri ve güvenlik içinde yaşamlarını sürdürmeleridir. İç ve dış nedenler ve propagandalar sonucu gündeme gelen bu tür olaylar karşısında hükümet başarıya ulaşacaktır. Hükümet, Türklerin çoğunlukla Yahudi vatandaşlara gizli ya da açık yardım etmek ve aşırı zehirli propagandalara karşı Yahudileri korumak için sarf ettikleri gayreti ve tecavüz girişimlerine karşı hissettikleri nefret ve tiksinti duygusunu sorunların çözümü için önemli görmektedir; 5. Türkiye'de Yahudi vatandaşlar aleyhinde tahriklere ve düşmanlık telkinlerine hükümet izin vermeyecektir. Hükümet basından vatandaşlar arasına nifak sokacak gelişmelere karşı duyarlı, ölçülü ve sağduyulu davranmalarını bekler; 6. Memurlar hükümetin politikasını uygulamak için bütün güçleriyle çalışacaklardır. Cumhuriyet Halk Fırkası genel sekreterliği görevini iyi yapmamış olan yerel örgütleri tahkik etmektedir. Fırka açısından görevlerini kötüye kullanmış olan birimler hakkında fırka gerekli işlemleri yapacaktır. Fırka örgütü, hükümetle tam bir görüş birliği içinde, memurlara kendi alanlarında her türlü yardımı yapacaktır.

***

Hükümet bildirisi kuşkusuz tarihçi için önemli bir kaynaktır. Ancak tek kaynak olamaz. Trakya olaylarını güncel gelişmeler ışığında değerlendirmek bizi spekülatif bir ortama sürükleyebilir. Toplum katmanlarının başıboş savruluşunu anlamak için daha geniş kültürel ortamı değerlendirmek gerekir. Toplumdaki önyargılar günübirlik bir olgu olamaz. Tarihsel bir tortunun ürünüdür. Bu tortuları irdelemek kültür tarihçiliğimizin görevi olsa gerek...

"Annelerimden, dadılarımdan dinlediğim, çocukluğuma ait en heyecanlı hikâyelere göre, o zamanlar bizi iki şeyle korkuturlardı. Biri, sokaklarda 'eskiler alayım' diye bağıra bağıra gezinen, çoğu sakallı Yahudilerdi. Güya bunlar, çocukları yakalayıp, ağızlarına eski bezler tıkadıktan sonra, gizli duraklarına götürür, orada iğneli fıçıya atarlarmış. Onların, her vesileden istifade ile Müslümanlara

Tuhafiye İhtikârcıları:
- Moruk, soyun bakalım!..
- Aman be kuzum, aci bana.. Meslekdaşiz..
- Sen de adam mı soyuyorsun?..
- Aşağı yukarı oyle bir şey: tuhafiyeciyim!..
Karikatür, sayı 206 (1939)

kötülük ettikleri sanılırdı." Bu satırlar 50'li yılların başında eski Milli Eğitim Bakanlarından Hasan Ali Yücel'in anılarından.[5] İğneli fıçı, Türkiye'de antisemit birikimin kültürel boyutu. Bugün artık tarihe karışmış bu önyargı, ünlü antisemit Cevat Rıfat Atilhan'ın en az beş baskı yapan (1937, 1958, 1966, 1969, 1975) eserinin adı *Tarih Boyunca Yahudi Mezalimi: İğneli Fıçı.*

Osmanlı'nın ve Cumhuriyet Türkiye'sinin hoşgörüsüne karşın, özellikle toplumun darboğaza girdiği dönemlerde toplum katmanlarında bir günah keçisi aranmış. Bu çoğu ülkelerde olduğu gibi bizde de azınlıklar olmuş. Yahudiler de bundan paylarına düşeni almışlar. Nedeni Yahudilerin fıtri "ticari" yetenekleri olduğu varsayımı. Savaş yıllarında ya da savaş bulutlarının gözüktüğü bir dönemde "ihtikâr" sorunu ticaret erbabını ön plana çıkarmış. İlişikteki karikatürler bunun somut örneği... Nitekim hükümet bildirisi de bu noktayı ima ediyor. II. Dünya Savaşı yıllarında birçok ülkede "harp ka-

Salamon - İmdat, imdat.. kurtaran yok mu?..
Kizimin yeni mayosu batıyor!..

zançları" vergileri gündeme gelmiş; bu tür uygulamalar çoğu kez kayırmaları da beraberinde getirmiş. Türkiye'de 1940'ların başında görüldüğü gibi bu olağandışı vergi etnik sorunu bir kez daha gündeme getirmiş. Bu, Orhan Seyfi Orhon'u "Aman Yarabbi... vatanımın nimetlerini bir nebzecik tatmak için bana Yahudi vatandaşsız bir bucak ihsan et!" demeye kadar götürmüş.[6] Ekte yer alan "Yahudi Vatandaşlar!" başlıklı yazısı ibretle okunacak bir belge.

Ancak bu tür kökten önlemler arifesinde genellikle toplumda uygun bir ortam oluşmuş. Bunda o günün "media"sının önemli rolü olmuş. Çoğu kez yayın organlarında işlenmiş. Hırslı, paragöz, varsa yoksa malını gözeten, fırsat kollayan, kazanç peşinde koşan bir Yahudi imajı iki dünya savaşı arası çekilen sıkıntılara panzehir olarak görülmüş.

***

Türkiye'de iki savaş arası liberal demokrasi olmadığı bir gerçek. 1918-1946 arası tüm dünyada bir demokrasi krizi yaşanıyor. 1918-1920 arası iki, 1920'lerde altı, 1930'larda dokuz ve Alman işgali altında diğer beş Avrupa ülkesinde yasama organları lağvediliyor. Tüm iki dünya savaşı arası oldukça demokratik siyasal kurumların kesintisiz işlediği ülkeler, İngiltere, Finlandiya, İrlanda, İsveç ve İsviçre. Daha geniş bir dünya kapsamında, otoriter olmayan anayasal düzen Kanada, Kolombiya, Kosta Rika, ABD ve "Güney Amerika'nın İsviçre'si" diye bilinen Uruguay. Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı sonları arasında dünyada siyasal hareketler liberal yörüngeden koparak sola ya da sağa kaykılmış. Büyük kısmı kolonilerden oluşan ve tanım gereği liberal olmayan dünyanın geri kalan kısmında ise eğilim, olduğu kadarıyla, liberal anayasalardan uzaklaşma doğrultusunda. 1930'ların başında Japonya'da ılımlı liberal düzen yerini nasyonalist-militer rejime bırakmış. Tayland anayasal hükümetler doğrultusunda birkaç girişimde bulunmuş. Amerika ve Avrupa dışında Avustralya ve Yeni Zelanda'dan başka demokratik rejim yok. Diğer bir deyişle tüm dünyada liberalizm ricat halinde. Bu ricat Hitler'in iktidara gelişiyle daha da hızlanmış. Tüm dünyada 1920'de 35 anayasal ve seçilmiş hükümet varken bu sayı 1938'de 17'ye düşmüş. 1944'te ise tüm dünyadaki 64 ülkenin ancak 12'si demokrat ve anayasal düzene sahip.

Bu tür bir karanlık dönemde Türkiye'nin konumu nedir? Türkiye'nin bu dönemde dünyadaki gelişmelerden ve yakın çevresinden etkilenmemesi düşünülemez. II. Dünya Savaşı ertesi nasıl demokrasinin zaferi Türkiye'yi de biçimlemişse, I. Dünya Savaşı ertesi Versailles, Saint Germain, Neuilly, Trianon gibi cezalandırıcı barış antlaşmalarının peşi sıra gündeme gelen rejim bunalımlarına da duyarsız kalması beklenemez. İki dünya savaşı arası Balkanlar diktatörlüklerin yaygın olduğu bir bölgedir. Cihan Harbi sonrası Balkan demokrasileri birbiri peşi sıra çöker, yerlerini otoriter rejimlere bırakır. Bu ülkelerde İtalyan Faşizmi birçok kez örnek alınır. İlk çöküntü Arnavutluk'tan gelir. Ahmed Zagu kendini 1924'te cumhurbaşkanı, 1928'de kral ilan eder. Yugoslavya 1929'dan itibaren I. Aleksandr'ın krallığında diktatörlük olur. Romanya'da Kral Karol benzer bir diktatördür. Bulgaristan 1935'ten itibaren Kral Boris'in demir yumruğu ile yönetilir. Yunanistan General Metaxas'ın diktatörlüğünde inler.

İki dünya savaşı arası liberal yapıların çözülmesinde etken olan bir diğer gelişme 29 buhranıdır. Türkiye bu buhranı siyasal bir çıkmaza neden olmaksızın devletçilikle yumuşatır. Oysa 1928'de Venizelos'la demokrasi şansını yakalayan komşumuz Yunanistan'da 29 buhranı ekonomik olduğu kadar siyasal bir çöküntüye de yol açar. Sonunda General Kondiles Yunan parlamentosunu kapatır. Cumhuriyet lağvedilerek monarşiye geri dönülür. Kralın Metaxas'ı iktidara getirmesiyle Yunanistan tam anlamıyla bir diktatörlük dönemine girer.

Demokratikleşmenin yapısal yönüyle siyasal demokrasi ayrımını yapmaksızın soruna çözüm getirmek bizce olanaksızdır. Özellikle Atatürk'ün ölümü ertesi toplanan Olağanüstü Kurultay'da parti tüzüğünde yer alan değişiklikler siyasal bağlamda demokratik kuramla bağdaşmaz. Bilindiği gibi bu değişikliklerle partiye değişmez başkan niteliğinde "şeflik" getirilmiştir. "Millet arasında politik kanaatleri birbirine uygun olanlar kendi halinde dağınık"tır. Bunları ancak bir "şef" birleştirebilir ve hepsini bir teşkilat altında toplar. "Şef"in rolü özellikle parti yaşamına yeni girmiş ülkelerde çok

önemlidir: "Çünkü politik kanaatları ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve prensipleri zihinlere aşılayacak ve mütemadiyen besleyecek, memleket siyasetine istikamet verecek, millet efradını politik sahada yetiştirecek olan Şeftir." Toplumda ve partide yüksek vasıflarda şahsiyetler her zaman bulunamaz. Siyasal partinin yönetimi emanet edilen makam ve şahsiyet üzerinde sık sık değişiklikler yapılması "otoriteyi zayıflatmak" açısından sakıncalıdır. "...hemen bütün vatandaşları sinesinde toplamış olan bir Partinin şefliğine intihap edilecek olan âli şahsiyetin Milli Şef vasfını da iktisap etmiş olması tabii olduğuna göre Parti umumi Reisinin yüksek şahsiyetini her dört senede bir ve her kurultay toplantısında müzakere ve münakaşaya mevzu ittihaz etmeyip Parti umumi Reisliğinde 'değişmez' vasfını esas olarak kabul etmek bu yüksek makamın istikrarını temin ve otoriteyi takviye bakımından milli menfaate daha uygun görülmüştür." (Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayının Fevkalâde Toplantısı 26.XII.1938 Tüzük Tadil Teklifi.)

Tek Parti döneminin doğası gereği, siyasi bağlamda demokratik olması beklenemez. Çoğulcu, katılımcı, parlamenter bir düzen olmaksızın demokrasi yeşeremez. Ancak demokrasi bir ortak payda rejimidir. Diğer bir deyişle bir uzlaşma düzenidir; ortak "asgari müşterek"leri vardır. Farklı görüşlerin hoşgörüyle karşılandığı ve kişinin konumunun diğer bireylere görece belirlendiği oranda başarılıdır. Demokrasinin nesnel koşulları Tek Parti ortamında bir ölçüde oluşur. Özel alanı düzenleyen Medeni Kanun'dan kadına seçme-seçilme hakkına geniş bir demokrasinin yapısal sorunlarına çözüm getirmeye yönelik önlemlerdir. Tek Parti dönemindeki eğitim seferberliği bireyi kulluktan yurttaşlığa yükseltmeye yönelik bir girişimdir. Sanayi toplumu olma özlemi demokratik toplumun uzun dönemde çimentosunu oluşturacaktır. İşte Tek Parti dönemi siyasal demokrasiden yoksun olsa da çağdaşlaştırıcı işleviyle demokrasinin nesnel koşullarını oluşturmaktan geri kalmamıştır.

Tüm bu rejim sorunsalına dikkat çekişimizin nedeni Türkiye'de aydının dönemle ilgili her türlü "anlama" çabasının rejimle barışıklığına orantılı oluşu. Beğenmediğimiz bir rejim "her haltı yer" anlayışı benimsemesek de bilinçaltını yönlendirmiş. Türkiye'de genel eğilim her türlü olumsuz gelişmenin ardında "devlet" aramak doğrultusunda. Trakya olaylarında da bu eğilim baskın.

"Toplum"la "devlet"in bir bütün olmasına karşın birçok kez toplum katmanlarında dinamikler siyasal yapılanmalardan bağımsız yörünge belirleyebiliyor. Almanya'da 1930'lardaki gelişmelerden salt Nazi partisini sorumlu tutmak ve toplumun kendi bağrında tarihsel-kültürel bağlamda oluşturduğu tortuları göz ardı etmek gerçekçi olmaz.

Trakya olayları şüphesiz Tek Parti yönetiminin menfi hanesine yazılacak bir gelişme. Ancak hükümetin doğrudan bir dahli olduğunu söylemek elimizdeki veriler ışığında, bizce olanaksız. Fırka ile hükümeti aynı kaba koymak, her iki unsura ortak sorumluluk yüklemek, dönemin siyasal yapılanmaları açısından sakıncalı. Birçok kez fırka ile hükümet karşı karşıya gelmiş. Siyasal çekişmeler Tek Parti yönetimlerinde de kıyasıya sürmüş. Ama son söz olarak şunu kaydetmeden geçemeyiz. Bu tür olaylarda siyasal sorumluluk her zaman yönetimindir, hükümetindir, son kertede devamlılığı olan devletindir. Bu sorumluluk Trakya olaylarında Yahudi vatandaşları savunurken şehit düşen "Trakya Kubilayı" jandarma eri için de geçerlidir. ■

Yükünü Tutanlar!
Salamon - Rebeka, ihtikârla mücadele başlıyormuş...
Bize ceza yüklemesinler!..
Rebeka - Ticaret yüzünden bu kadar yük altına girdik, kâfi değil mi?..

1. Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, New York University Press, 1991, s. 254.
2. Haluk Karabatak, "Türkiye Azınlık Tarihine Bir Katkı: 1934 Trakya Olayları ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum*, sayı 146, Şubat 1996, s. 68-80.
3. Avner Levi, "1934 Trakya Yahudileri Olayı-Alınamayan Ders", *Tarih ve Toplum*, sayı 151, Temmuz 1996 s. 10-17.
4. Mahremdir. Hizmete mahsustur. Fırka bürolarında kullanılacaktır. *Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Kâtibliğinin Fırka Teşkilâtına Umumi Tebligatı*, Temmuz 1934 den Birincikânun 1934 sonuna kadar, cilt 5, Ulus Matbaası, 1935.
5. Hasan Ali Yücel - 21 Şubat 1953 "Yirminci Asır" "Az Kalsın Satılıyormuşum...", *Yakın Tarihimiz*, c. 3, sayfa 229.
6. Orhon Seyfi Orhon, "Yahudi Vatandaşlar!", *Dün, Bugün, Yarın*, İstanbul, Çınar Yayını, Cumhuriyet Matbaası, 1943, s. 47-48.

KARİKATÜR DERGİSİNDE YAHUDİLERLE İLGİLİ KARİKATÜRLER (1936-1948)

LAURENT MALLET

30'lu ve 40'lı yıllar tarihe faşist ve nasyonal sosyalist ideolojilerin doruk noktasına yükseldikleri, sonra da en çok ölüme yol açan savaşın sonunda çöktükleri onyıllar olarak geçecektir. Yine bu onyıllar, altı milyon Avrupalı Yahudiyi programlı ve metotlu bir şekilde imha eden ve devlet eliyle yürütülen Yahudi düşmanlığının, ifadesini en açık şekilde Nazi Almanya'sının himayesinde bulduğu onyıllar olarak anılacaktır. Bu bulanık ortamda Türk hükümeti ince dengelere dayalı bir dış politika yürüterek, savaşan tarafların karşılıklı etkilerini ve o anki askeri durumlarını hesaba katarak Türkiye'yi çatışmanın dışında tutmayı başarmıştır. Bu ortamda, Avrupa Yahudilerinin başına gelenler Türkiye'deki Yahudi cemaatinin başına hiç gelmedi. Türkiye'de kanlı cinayetler de işlenmedi, devlet eliyle Yahudi düşmanlığı da yürütülmedi. Ama Yahudilere karşı genel tavrın hiçbir etkiye maruz kalmadığı da söylenemez: Özellikle, Yahudilerin Ermeni ve Rumlarla kader ortağı oldukları, örgütlü grupların eylemleri[1] veya azınlık karşıtı vurgular taşıyan bir devlet politikası[2] söz konusudur. Bu dönem Türk Yahudiliğinin en karanlık dönemlerinden birisi olarak hatırlanacaktır.

Burada, bir bütün olarak Türk toplumunun Türkiye'deki Yahudi azınlık hakkında ne gibi duygular beslediğini incelemek gerekir. Sayıca çok az olan bu azınlık aynı anda pek çok şeyin simgesi durumundadır. Bir taraftan, İspanya'dan atılanların 1492'de kabul edilmelerinden Cumhuriyete kadar uzanan Türk hoşgörüsünün devamlılığının bir simgesidir. Aynı şekilde, yeni rejimin ulusal ve laik niteliğinin de bir simgesidir. Nihayet, "azınlıkların" yurtdışındaki ilişkileri, mali ve ticari güçleri ve dilleriyle varlıklarını sürdürmelerinin simgesidir. Halbuki, söylevler ve niyet açıklamaları bir kenara bırakılıp söz konusu dönemde Türk toplumunun Yahudi azınlığa karşı takındığı tavır incelendiğinde, hem Cumhuriyet rejiminin temel ilkelerinin fiilen ve zihinlerde ne şekil aldığı, hem de o zamanlar Avrupa'da moda olan tezlerin bu ülke üzerindeki etkisi hakkında toplu bir bilgi edinilebilir.

Özgül bir sorunla karşı karşıya bulunan bir toplumun ruh halini ve bu sorunu zihninde nasıl canlandırdığını kavramakta, satirik resimlerin tahlilinin çok yararlı bir araç olduğu söylenebilir. Mizah gibi karikatür de, anlaşılır olmak için okurların tümünün sahip olduğu ortak klişelere başvurmak zorundadır. Karikatürde kullanılan stereotiplerin anlaşılması açısından, ancak çizerle okur arasında bir suç ortaklığı bulunuyorsa okur çizili karikatüre gülebilir. Ayrıca Türkiye söz konusu olduğunda, buna karikatürün Osmanlı döneminden beri toplum yaşamındaki önemli yerini de eklemek gerekir. 30'lu yıllardaki karikatürcüler Karagöz'ün ve köklü bir hiciv geleneğinin mirasçılarıdır. Kaldı ki karikatürün, bir çizerin çizdikleriyle tam olarak neyi kastettiğini anlamanın zorluğundan ötürü olası bir sansürden sıyrılmayı sağlama gibi bir özelliği de vardır.

Resim 1
Gazetelerden: Moskova tahliye ediliyor... Salamon-Aaaah... Beni bırakıp ta nerelere yidiyorsun?!..
Akbaba, no. 400, 16 Ekim 1941

Bizim ilgilendiğimiz dönemde satirik resim yayımlayan sadece iki dergi vardı: *Akbaba* ve *Karikatür*. *Akbaba*'da (1933'ten 1977'ye kadar çıkmış, 1950-1951'de yayınına ara vermiştir) karikatür çizen başlıca kişi, Salamon adlı ünlü tipiyle Cemal Nadir Güler'di (1902-1947). Aynı çizer *Karikatür*'de de çiziyordu. *Akbaba* Avrupa'daki ihtilaflarda daha ziyade Almanya'dan yana tavır alan bir dergidir. Kuşkusuz bunda başyazarı Yusuf Ziya Ortaç'ın kişiliği büyük rol oynamıştır. Bu Alman yanlısı yönelim çok açık dile getirilen bir antikomünizm, Yahudi ve mason

komplosu, demokrasinin Yahudi finans çevrelerine hizmet ettiği ya da Yahudilerle komünistlerin arasında gizli bir anlaşma olduğu (resim 1) gibi Avrupa için klasik olan Yahudi düşmanı tezlerle tamamlanmaktadır. 1944 yazında, Almanların artık kesinleşen yenilgisi Yahudilerin dünyaya hâkim oldukları şeklinde tanıtılıyordu (resim 2). Dolayısıyla derginin ideolojik çizgisi yayınların büyük çoğunluğununkine uymuyor, *Akbaba* Türk toplumundaki "ortak" önyargıları paylaşmakta zorluk çekiyordu. Bu konuda *Karikatür* dergisi kamuoyunun durumunu daha iyi yansıtmaktaydı.

Resim 2: Almanlar harbi kaybederse
Dünya - İğneli fıçı!
Salamon - Yule yule otur!
Akbaba, no. 21 (yeni dizi), 17 Ağustos 1944.

Haftalık *Karikatür* dergisi ilk olarak 1 Ocak 1936'da çıktı ve 18 Mart 1948'e kadar 638 sayısı yayımlandı. Sahibi Sedat Simavi *Hürriyet* gazetesinin sahibi olarak tanınır. Dergi 1941'den 1945'e kadar basın çevrelerinde önemli bir kişi olan ve yönetici çevrelere yakınlığıyla tanınan Servet İskit tarafından yönetilmiştir. Dergiden en önemli kopuş 1946 yılında olmuş ve *Karikatür*'ün orta direği olan çizer Ramiz Gökçe ayrılarak ünlü *Mizah* dergisini (1946-1951) kurmuştur. Gerçekten de Ramiz Gökçe ayrılıncaya kadar dergide çıkan çizimlerin hemen hemen hepsini üretmiş, özellikle de her hafta kapak sayfasını renkli olarak çizmiştir. Ramiz'in ayrılmasından sonra dergi çökmeye başlamış ve bu yıkılış dergi kapanıncaya kadar sürmüştür. 34x25 cm boyutlarında 16 ila 24 sayfadan oluşan derginin her sayfasında ortalama bir ile iki arasında karikatür, kısa şakalar ve fıkralar yer alıyordu.

Ramiz Gökçe (1900-1953) bir yandan *Karikatür*'ün resimlerinin önemli bir kısmını sağlarken, bir yandan da *Yeni Sabah* adlı günlük gazeteye çizerdi. Son derece yetenekli olan Gökçe, Fellinivari bir tip olan ve yıllar boyunca *Karikatür*'ün arka kapağına taht kuran iri yarı Tombul Teyze'siyle tanınmıştır. Belçika ve Amerikan ekollerinin en iyi temsilcilerine yetişebilecek, hatta daha da yeni şeyler yaparak zamanının ötesine gidecek kapasitede birisi olan Gökçe kuşkusuz kendi kuşağının en parlak çizeridir. Kaldı ki Gökçe Türkiye'nin ilk profesyonel karikatüristidir. Yahudi karikatürleri konusunda ise Ramiz neredeyse bir tekel kurmuştur: Bunların %80'i Ramiz'indir. Yıllar boyunca, Orhan Ural (1936 ve 1937'de), Necmi Rıza Ayça (1937), Şadi Dinççağ (1938), Ratip Tahir Burak (1939'dan 1942'ye kadar), Mustafa Uykusuz (1941) ya da Şevki Çankaya (1947) gibi o dönemin en iyi karikatüristlerinin imzaları yine Yahudiler konusunda çizilmiş karikatürlerde bulunabilir. Bunlara çizdiği "Tarihten Çizgiler"in birini bir Osmanlı Yahudisine ayırmış olan Salih Erimez de eklenebilir.[3]

12 yıl ve 637 sayı boyunca "Yahudi" tipi 265 kere basıldı. Bu tip hem fiziksel stereotipler hem de davranış öğeleri vasıtasıyla canlandırıldı. İki karikatürde Yahudi karikatürü konusundaki Avrupa geleneğinden alınmış özellikler görülür, diğerleri ise daha Türkiye'ye özgüdürler. Son olarak, bu 265 karikatür 1936'yla 1948 arasına eşit yoğunlukta serpiştirilmiş değildir, bu konudaki niceliksel gelişim irdelenmeye değerdir.

FİZİKSEL STEREOTİPLER

"Yahudi" tipini çizmekte kullanılan grafik tercihlerde Hıristiyan kökenli Yahudi karşıtı etkiler kendini hissettirmektedir. Sami burnu, çengel gibi eller, gür kaşlar, sakal ve kimi zaman yuvarlak bir şapka, eski bir Yahudi düşmanı geleneği olan Avrupa basınında da görülür. Daha şaşırtıcı olan, renkli kapaklardaki Yahudi tipinin saçlarının her zaman kızıl renkte olmasıdır; zira bu, ortaçağdaki Hıristiyan anlayışında kızılın şeytandan alınmış uğursuz bir renk sayılmasını hatırlatmaktadır...

Resim 3
- Bizim yelin çocuk düşurdu!...
- Şukret, ya para düşursaydi ne yapardin?...
Karikatür, no. 39, 5 Eylül 1936

Türkiye Yahudisinin kendine özgü yanları da vardır: Babacan görünümlü, göbekli (157 karikatürde) ve saçları önden döküktür. Avru-

pa'da olduğunun aksine, pek az karikatürde Yahudi ateşli bir devrimci veya fanatik bir dindar olarak canlandırılır. Parababası olarak canlandırıldığı da pek nadirdir, çoğunlukla işleri yolunda bir küçük tüccar olarak çizilmiştir. Darda olmamasına rağmen cimriliğinden üstü yamalı eski elbiseler giyer, bu da ona pejmürde bir görünüm verir. Bununla birlikte, bazı karikatürlerde, İstanbul'da alt düzeydeki Yahudilerin oturduğu semtler olarak tanınan Balat, Hasköy, Kuzguncuk gibi yerlere atıf yapılır. Çoğu zaman Yahudinin adı Salamon'dur. Eğer Yahudi kadınsa -ki bu nadirdir- adı genellikle Rebeka olur. Diyaloglarda ise dış görünüşü kadar şivesi de tipiktir. Bu Ermeni şivesi taklidinden farklı bir şivedir: Türk Yahudilerinin şivesi bütün çizerler tarafından bütün dergilerde aynı kurallara göre taklit edilir.[4] Genellikle "ortalama Yahudi" İstanbul'da oturur, ailesi varsa kalabalıktır, ticaret yapar (daha nadir olarak da eskicidir) ve yazları Büyükada'da geçirir.

Karaborsacı - İstifim bozuldu!..
Karikatür, no. 345, 6 Ağustos 1942

Stereotipler bu şekilde saptandığında, bunların kimi zaman, Eşkenaz Yahudilerine karşı uygulanmış Avrupa Yahudi düşmanlığının klasikleriyle, hatta Hıristiyan şeytan hurafeleriyle (kızıl saçlar gibi), kimi zamansa İstanbul'daki Sefarad Yahudilerini karikatürize eden öğelerle karıştığı görülür. Böylece okurun "uluslararası Yahudi" soyutlamasıyla, daha aşina olduğu İstanbullu Yahudi tipini kafasında bir araya getirmesi sağlanır. Arada bir de, genellikle Avrupa'da üretilene yaklaşan ve Türkiye'de yapılan alışılmış Yahudi karikatürü stereotiplerine aykırı düşen bir Yahudi karikatürü görülür (resim 3). Bununla birlikte Ramiz Gökçe ve Cemal Nadir Güler tarafından getirilmiş olan ve gücünün önemli kısmını Türk okurunda kökleşmiş olan görüntüye uygun düşmesinden alan model çok daha ağır basar.

Bizim ilgimizi çeken karikatürler özellikle ticaret ya da aile ortamı gibi özel ortamları canlandırırlar (sırasıyla 95 ve 59 adet). 1938'e kadar Filistin sorununa[6] da sıkça rastlanır (10 kere). Savaş sırasında hemen hemen hiç rastlanmayan bu konu 1944'ten sonra yeniden ortaya çıkarak ana konu halini alır (1944- 1948 arasındaki Yahudi karikatürlerinin %60'ı). Avrupa'daki Yahudi düşmanlığı teması fazla iş yapmaz (sadece 12 kere) ve 1938 ve 1939 yıllarında toplanır. Dolayısıyla, en azından İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar, öncelikle hedef alınan, isteyerek veya istemeyerek ihtilaflı durumlara (Filistin, Nazilik) karışan Yahudi değil, zaman dışı olan "ebedi Yahudi"dir.

DAVRANIŞ STEREOTİPLERİ

Yahudi tipine uygun görülmüş olan psikolojik özellikler Yahudi olmayanlarla ilişkilerinde dile getirilir. Yahudi olmayan, her şeyden önce gerçeği açığa çıkaran biridir, genellikle bir konuyu ele alarak Yahudinin "gerçek" yüzü olan vurguncu ve cimri tüccarı açığa çıkartır. Yahudi tipi paranın dışındaki şeylere karşı duyarsızdır. Aynı karakter özellikleri Yahudilerin kendi aralarındaki ilişkileri canlandıran resimlerde, özellikle aile ve aşk sahnelerinde de görülür.[7] Güzel kadınlar çizmeye bayılan Ramiz karikatürüne genellikle ileri yaşlı ve can sıkıcı, hatta çirkin bir erkek ekleyerek kadın tipin güzelliğinin altını çizer. Ramiz aynı şeyi Yahudi karikatürlerinde de yapar ve birkaç istisna sayılmazsa, çizdiği Yahudi kadınının güzel olmanın dışında belirgin bir özelliği yoktur. Böylece bu tezatla erkek Yahudi tipinin karikatürize edilmiş yanını daha da öne çıkartmış olur. Daha nadir olarak, ama pek çok defa, söz konusu tipin pisliği[8] veya hırsızlıktan hoşlanması[9] vurgulanır. Yahudi tipinde ulusal duygulardan da eser yoktur, bu eksikliğinden yararlanılarak ikiyüzlülüğü sergilenir (resim 4). Filistin ya da Almanya'daki Yahudilerin durumuyla ilgili birkaç karikatürde Yahudiliğe ait olmak gibi bir duygunun bulunmadığı ısrarla vurgulanır (resim 5). Parasal çıkarın başladığı yerde merhamet biter ve Türkiyeli Yahudi kötü durumdaki dindaşlarının acısını hissetmeyecek kadar aşağılık biri olarak gösterilir. Aslın-

Resim 4: (Cumhuriyetin 15. yıldönümü konusunda)
Nimetşinaslık:
Salamon - Senin sayende yaşiyorum, iki yunde tam bin tane bayrak sattim!...
Karikatür, no. 148, 27 Ekim 1938

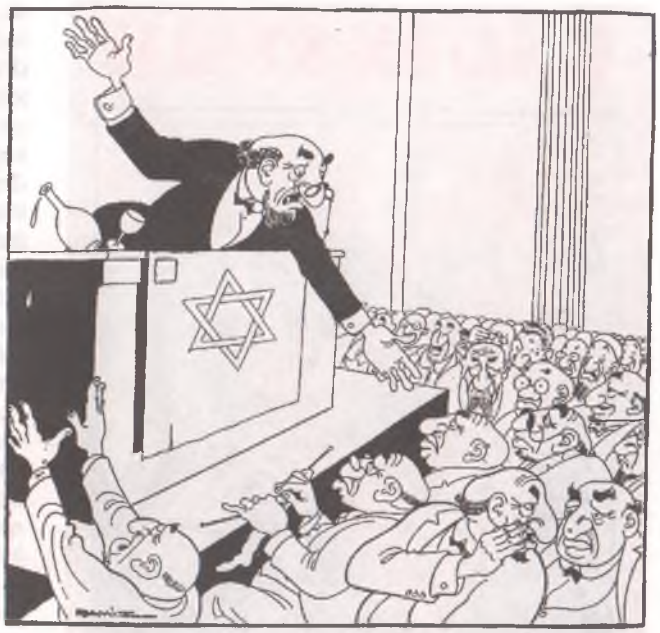

Resim 5: Beynelmilel Yahudi Kongresinde
Hatip - Vatanimiz, canimiz, şerefimiz, butun mukaddesatimiz oradadir...
Moiz - Filistinden mi bahsediyor?..
Salamon - Zanetmem, galiba kasadan bahsediyor!...
Karikatür, no. 88, 4 Eylül 1937

da onun vatanı da dini de paradır. Yahudiler kendilerini kâr hırsına kaptırmış, ona gerçekten tapınırmış gibi gösterilir ve iş bunu çocuklarına öğrettirmeye kadar vardırılır (resim 6). Nihayet korkaklık (kendisi ve malları konusunda) ve dövüşememe de, özellikle 30'lu yılların sonlarında Filistin konusuyla ilgili olarak işlenmiştir.

Yukarıda betimlenen davranış özellikleri -hepsi de olumsuzdur- Türk ulusu ve devleti ile ilgili sembolik resimlerde de görülür. Türk Yahudisi her türlü yurtseverlik duygusundan uzak olmakla kalmaz, üstüne üstlük "Türkler"in yurtseverliğini de kendi çıkarları için kullanır (bak. resim 4). Aynı şekilde Türkiye'de dil sorununun önemli olması da Yahudilerin şiveleriyle alay edilmesine yol açmış, hatta Yahudi İspanyolcası gösterilerek Türkiye Yahudilerinin Türklüklerinin yetersizliğine işaret edilmiştir (resim 7).[10]

Ramiz Yahudi "tabiatı" ile ilgili geleneksel stereotipleri (cimrilik, kâr hırsı, vb...) kullanarak alay etmekle yetinirken, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'ye de egemen olan kıtlık ortamında işi kızmaya vardırır (resim 8). Artık gülmenin ötesinde ihbar söz konusudur. Savaşla birlikte, tıpkı Avrupa'daki karikatürlerdeki Yahudi gibi, *Karikatür*'deki Yahudi de günah keçisi görevini üstlenmeye başlar. Bununla birlikte Yahudinin uluslar üzerindeki olumsuz etkisinin, savaştan önceki karikatürlerde de var olan ve Avrupa'daki Yahudi düşmanlığına karşı belirli bir hoşgörüyü de içinde barındıran bir tema olduğunu belirtelim. Avrupa'daki Yahudi düşmanlığı kendini her zaman Yahudinin "tabiatı" ile ilgili argümanlara ve imalara başvurarak haklı göstermeye çalışmıştır. Ama Türkiye bu konuyla doğrudan ilgili olmadığı için, karikatürler de 1941'in ortalarına kadar ihbar edici boyutlara ulaşmamıştır. Ama ekonomik zorlukların boy göstermesiyle birlikte,

Resim 6: Hovardalık
Salamon - Oğlum Yasef, uslu durursan iste böyle her cumartesi yunu seyrettireceyim!...
Karikatür, no. 120, 14 Nisan 1938

- İmdat, imdat, batıyorum!..
- Bravo karıcığım, tüccar karısı olduğun nasıl belli.. Hileli batış rolünü mükemmel yapıyorsun!..

"sorumlu Yahudi" tematiği Türk bağlamında da çizgiye dökülmekte gecikmemiştir (resim 9).

Yahudiyi ve karikatürlerde canlandırdığı değerleri dile getirmek için kullanılan kelimeler hep aynı yerden alınmış gibidir: En çok "vurguncu", "ihtikâr", "karaborsacı", "fırsat", "pahalılık", "hile", "muhtekir", "yeni zengin", "dalavere", "yalan" ve "ikiyüzlü" gibi kelimelere rastlanır. Yine aynı şekilde, Yahudi hep "vatansız millet"in simgesi olarak kullanılır. Bu olumsuz değerleri canlandıran Yahudiyi gösteren stereotiplerin kullanımı değişik biçimlerde olmuştur. Bazen Yahudinin Yahudiliği a-dıyla, şivesiyle, Yahudi yıldızıyla ya da "çıfıt çarşısı"nın kullanılması örneğinde olduğu gibi ima edici bir deyimle (bak. resim 8) açıkça ilan edilir; ama çoğu zaman Yahudi sadece fiziksel tipinden "tanınır". Bu tip özellikle Ramiz'de çok iyi saptanmış olduğu için, okurların Yahudiyi fiziksel özelliklerinin yanı sıra simgesi olduğu değerlerden de (vurguncu, muhtekir, vb...) tanımaya yönlendirilmeleri, aradaki suç ortaklığının dozunun artması demektir (bak. resim 9).

Bu ifadelerle Yahudi imajının bir araya getirilmesi zamanla gelişim gösterir, özellikle 1942 yılında sistemli bir hal alır. Savaş vurguncusu simgesiyle Yahudiden acayip bir karışım meydana getirilmesi aslında 16 Kasım 1942'de çıkartılan Varlık Vergisini haklı göstermeye yarar.

Genel olarak, dergide çıkan karikatürlerin miktarındaki gelişim politik mülahazalara bağlı görünmektedir (bak. grafik, resim 10). 1942 yılı hem en fazla Yahudi karikatürünün çıktığı, hem de Türk devletinin daha açık bir şekilde azınlık karşıtı politikalar güttüğü yıldır. Aynı şekilde 1943 yılının başında taşlamalı tarz hemen hemen sona erer, bu da Almanların Stalingrad'da bozguna uğramalarına, böylece Almanya'nın zafer kazanmasının olanaksız olduğunun kesinlik kazanmasına denk düşmektedir. O dönemde Türkiye'de basınla iktidar arasındaki ilişkiler ve derginin başında Sedat Simavi ve Server İskit gibi kişilerin bulunması, Yahudi tiplerini canlandıran satirik resimlerin hemen hemen ortadan kalkmasında Ankara resmi çevrelerinden gelen baskıların da rol oynadığının düşünülmesini mümkün kılmaktadır. Bu tema tamamen ortadan kalkmadığına göre, bir sansürden ya da otosansürden bahsetmek de zordur. Alınan karar ne olursa olsun, bu kararın alınması sürecinin Yahudi karikatürlerinin yayımlanmasının durmasıyla Almanya'nın

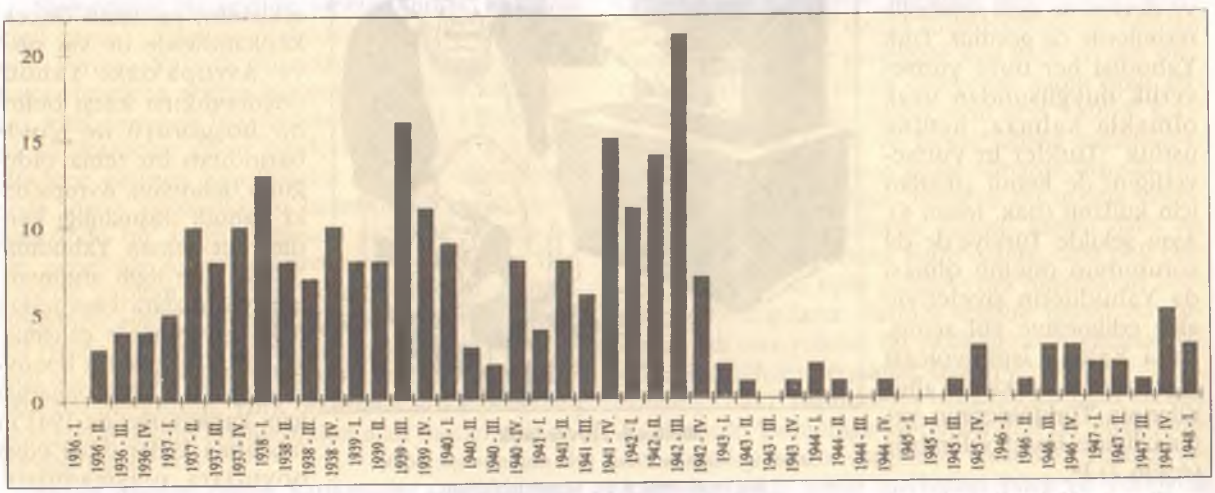

Karikatür dergisinde çıkmış olan Yahudi karikatürlerinin sayısını üç aylık dönemler halinde gösteren grafik.

yenilmesinin kaçınılmaz hal alması arasında açık bir bağ olduğunu gösterdiği varsayılabilir. Dolayısıyla daha önceki yıllardaki karikatürlerin basit bir Yahudi mizahından ibaret olduğunu söylemek zor gözükmektedir.

Başka bir duraklama da Fransa'nın yenilgiye uğramasıyla Almanya'nın Rusya'ya saldırması arasında daha az belirgin olarak kendini gösterir. Bu dönemde bu tema azalır. Derginin genel havasının Müttefik yanlısı olduğu söylenebilir. Almanya'nın batı Avrupa'da ve Avrupa'daki ihtilaftan esas kârlı çıkacak ülke olarak gösterilen Sovyetler Birliği karşısında elde ettiği zaferler gözle görülür bir tedirginlik yaratmıştır. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırıp başlangıçta başarılı olması üzerine, derginin de havası değişerek daha tarafsızlaşır ve Yahudi temasını da

karikatürlerinde gerek niceliksel gerekse niteliksel bakımdan daha güçlü bir şekilde işlemeye başlar. Ama yine de dergi bu konuda hiçbir zaman *Akbaba* kadar keskin olmamıştır. Nihayet, savaşın bitmesinden hemen sonra da Yahudi karikatürlerinin sayısında hafif bir artış görülebilir; ancak bu sefer Filistin neredeyse tek konudur.

30'lu yılların sonundan itibaren "Yahudi" karikatürü bütün gayrimüslimleri simgeler. Varlık Vergisi'nden ve bu verginin öncelikle Rumları, Ermenileri ve Yahudileri hedef aldığından bahsedilmek istendiğinde, bu mesaj hep Yahudi tipi vasıtasıyla verilmektedir. Yahudi tipi aynı şekilde, 1941 ve 1942 yıllarında azınlıkların ihbar edilmesinin arttığı sıralarda da simge vazifesi görmüştür. *Karikatür*'de Rum tipi hiç yoktur, Ermeni tipiyle ise pek az, toplam on defa kadar karşılaşılır ki bunun da büyük kısmı 1945'ten sonraya rastlamaktadır. İki defa da Ermeni tipi Yahudiyle birlikte çizilerek azınlıkların kendi aralarında gizli bir anlaşma olduğu vurgulanır (resim 10). Bu karikatürlerin çoğunda Ermeni diyasporasının kirli işler çevirdiği iddiası ima edilir (resim 11). Karikatürlerin ezici çoğunluğunda azınlıklara Yahudi tipi kullanılarak saldırılır, ama konusu sahiden sadece Yahudiler olan karikatürler de az değildir. Karikatürcülerin çizdikleri Yahudi tipine azınlıkların temsilcisi rolünü oynatmaları şaşırtıcıdır, çünkü Türk tarihi Yunanlılar ve Ermenilerle meydana gelmiş ihtilaflarla doludur, ama Türkiye'deki Yahudi azınlığıyla hiçbir ihtilaf olmamıştır.

Başta folklorik olan Yahudi tipi, savaştan kaynaklanan mahrumiyetlerle birlikte zararlı bir hale getirilir. Yahudilerin maruz kaldıkları ayrımlar hiçbir zaman "anormal" görülmez. O dönemde Türkiye'ye hâkim olan atmosferin o sıralarda Avrupa'da cereyan etmekte olan olaylarla hiçbir şekilde kıyas kabul etmeyeceği açıktır. Ama bu gerçeğin o zamanlar dile getirilmesinin mahzurlu yanı, aşırılıkları haklı göstermesiydi, çünkü bu aşırılıklar Avrupa'daki duruma kıyasla pek masumdu.

Savaş Türkiye'nin sınırlarına kadar gelip orada durduğu için, Türkler Batılılar gibi soykırımdan duyulan suçluluğun ağırlığını hissetmediler. Ama yine de "fazla ileri gitmiş olma" duygusunun fark edildiği söylenebilir. Nitekim Nazilerin ve ideolojilerinin yenilgiye uğraması ve toplu kırım kamplarının açılması belirli bir Yahudi karikatürü türünü kesinlikle ortadan kaldırmıştır. Salamon tipi, şivesi, Türkiyeli Yahudilere yapılan dokundurmalar ortadan kaybolmuştur. Bu konuya değinen son karikatürlerde de, savaş yılları sırasında Türkiye'deki Yahudilere yapılan "anormallik", hatta haksızlık konusunda -çoğu zaman dolaylı bir şekilde olan ve fazla acıma duygusu içermeyen- belirli bir bilinç gözlemlenir (resim 12). Sayıları çok az olan başka karikatürlerdeyse artık okurların pek iyi bildikleri klişelere, bu sefer daha önemsiz bir şekilde, "Yahudi" özellikleri daha az belirgin olan kişilerle başvurulmaya devam edilir. Bu son saldırılar artık o kadar doğrudan değildir, "Yahudi"yi temsil eden semboller dizisinin hepsi değil, sadece herhangi biri kullanılır.

Savaştan sonra da devam eden tek konu Filistin'dir ama, bu konu da artık hiç de eskiden olduğu şekilde ele alınmamaktadır. 1936-1939 arasında karikatüristler Filistin olayını fırsat bilerek "korkak Yahudi"den bahsediyorlar, onun ulusal bir dava konusunda hiçbir inanca sahip olmadığını, yurtse-

Yahudi Vapuru İzmirde:
- Aydi hep bir ağızdan yaşasin diye bağiralum...
- Kim için?.
- Aptala bak, vapurdakiler için be!..

Resim 7: Yahudiler Türkçe Konuşacaklar:
İsrail - Oğlum Salamon; lomaz başo kitalo: demanda maskaro [*].
Müşteri - Yahu, hani türkçe konuşacaktınız?..
- Biz konuşmayoruz, aliş verişten bahsediyoruz!..
*Birinci cümle Yahudi İspanyolcasıdır: Bunun tam çevirisi "En düşük kaliteyi al, en yüksek fiyatı iste"dir.
Karikatür, no. 250, 10 Ekim 1940

verliğin her türlüsünden habersiz bir kimsede böyle bir şey olamayacağını vurguluyorlardı. Ama İsrail devletinin kurulması ve hayatta kalmayı başarması ile bu imaj tamamen yıkıldı: Yahudi sadece yurtsever değildi, savaşmasını da biliyordu. Karikatürlerde bunun bir şok yarattığı görülür. O zamana kadar kafalarda taşınmış olan "Yahudi" imajı bu yeni durumdan o kadar uzaktır ki, Türklerin zihinsel dünyasında sadece zararlı olan Yahudi ilk defa olarak tehlikeli bir hal alır.[11] Bununla eşzamanlı olarak da, böyle bir değişikliğin kendiliğinden olamayacağı düşüncesinden ötürü, satirik resimlerde Yahudiyi sinsi bir komplocu ve devrimci haline getiren Yahudi düşmanı Batı geleneğinden kaynaklanan temalar görülmeye başlar. Yahudi karikatürlerinde, Türkiye'nin güneyinde Moskova'nın emrinde bir devlet kurmak için siyonistlerle komünistler arasında gizli bir ittifak olduğu tezi sıkça görülür ve böylece bu karikatür türü soğuk savaşla da bağdaşır. Hiç de çelişkili gelmeyecek bir biçimde, bazen komünist ve siyonistlerin yanında kapitalistler (çoğu zaman bunları Amerika simgeler) de görülür ve böylece savaş sonrasına ait yeni temalarla Nazi ideolojisini epeyce hatırlatan görüntüler bir araya gelir. Daha da şaşırtıcısı, Filistin sorunuyla birlikte Müslüman dünyasının birliğinin zorunluluğunun da haklı görülmesidir.

Kuşkusuz, *Karikatür* dergisindeki Yahudi imajının gelişiminin bütün bileşenleriyle (Türk Yahudisi, "uluslararası Yahudi" ve İsrail) incelenmesi Yahudilerle Türkler arasındaki ilişkilerin bütün girdisi çıktısıyla anlaşılması için yeterli olamaz, çünkü en azından derginin okuyucu sayısı sınırlıdır. Buna karşılık, o dönemdeki Türk toplumunda Yahudilerin -ve genel olarak bütün gayrimüslimlerin- algılanmasında ağır basan eğilimler açısından böyle bir incelemenin anlamı vardır. O dönemde Türkiye Yahudisinin Türk vatandaşlığı sorunsuz değildi (resim 13) ve Türk kimliğinin tanımı konusunda bile insanın kendi kendine soru yöneltmesine yol açıyordu. ■

Çev. İrvem Keskinoğlu

Resim 9: İhtikâr Mücadelesinde:
Muhtekir - Ben müşteriyi vurayım derken, bana vurdular!..
Karikatür, no. 308, 20 Kasım 1941

Resim 8
Bir fırsatçının kafasının içi: Çıfıt çarşısı!..
Karikatür, no. 347, 20 Ağustos 1942

Resim 10

B. Nisim - Mallara yuzde yirmi mi, yuzde otuz mi, yoksa yuzde elli mi zammolunacak, bir turlu anliyamadik..

B. Kazıklıyan - Bay Nisim, bir yağnışlığa mahal kalmasın deyi, benim gibi, hepisini toplayın zammet, bayım!...

Karikatür, no. 257, 28 Kasım 1940

Resim 11: Amerikadaki İnsanlar Arasında İnsanlık Komedisi...

- Kolay gele Baron Halavraciyan, Şiir yazoorsun?
- Hayır, Türkler aleyhinde mekalât ekrive edoorum...
- Yamansındır, eskiden Samatyada iken de kıyak yalancı dolma yapar idin!..

Karikatür, no. 501, 2 Ağustos 1945

1. 1934 Temmuzunda Trakya'da meydana gelen olaylar gibi. Bak. Avner Lévy, "1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alınamayan Ders", *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1996, no. 151, s. 10-17; Halûk Karabatak, "1934 Trakya Olayları ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum*, no. 146, Şubat 1996, s. 4-16.
2. Bu politika en açık bir şekilde ifadesini 1942'de çıkartılan ve Müslüman Türk yurttaşlarla yabancılar, gayrimüslimler ve Dönmeler arasında ayrım yapan Varlık Vergisi'nde bulmuştur. Söz konusu vergi özellikle son iki grubu hedef almaktaydı. Bak. Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi-Tek Partili Rejimde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*, İstanbul, Belge Yayınları, 1992, 129 s.
3. Bu çizerlerin pek çoğunun kariyerleri için bak. Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü: III - Kurtuluş Savaşı Dönemi (1918-1923)*, İstanbul, Adam Yayınları, 1991, 375 s.; ayrıca Semih Balcıoğlu ve Ferit Öngören, *50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü*, İş Bankası Kültür Yayınları, 1976, 355 s. + 256 s. Ek olarak bakınız Erdoğan Tokmaçıoğlu, "Öykücülüğümüzde Mizah ve Mizah Dergilerimiz", *Gösteri*, Mart 1985, no. 52, s. 62-81.
4. Karikatürlerdeki Yahudi konuşurken "g" ve "ğ"leri "y" olarak telaffuz eder ("yeliyor"), "ı"lar "i" olur. Kimi zaman da "ü"leri "u" ve "ö"leri "o" olarak söyler. Ermeniler ise "o" ları iyice uzatırlar (geliyoooor).

Resim 12

- Baba!.. Neye Halk Partisine rey vermedik?
- Varlik vergisi verdik, bir de rey mi verecektik...

Karikatür, no. 559, 12 Eylül 1946

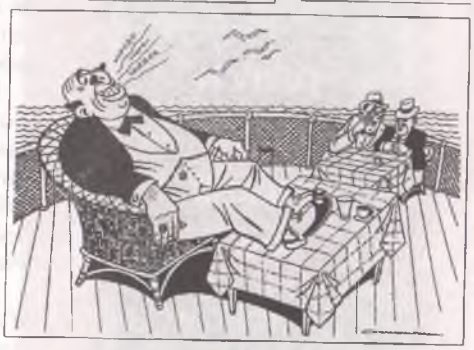

Resim 13

- Türk mü?..
- Yok canım, sana: Maçkada apartımanı, Boğazda yalısı, Adada köşkü var diyorum!

Akbaba, no. 392, 7 Ağustos 1941

5. İstanbullu Yahudinin esnaf karakterini belirtmek için Ramiz çoğu zaman kulağının arkasına bir kurşun kalem yerleştirir veya bu kalemin ucu cebinden dışarı çıkar.
6. Filistin'deki İngiliz mandası 30'lu yıllarda Yahudilerle Araplar arasında çatışmalara yol açmıştır.
7. Örnek (*Karikatür*, no. 134, 21 Temmuz 1938) "Salamon: Ester, senin için canımı feda ederim... Ester: Mersi Salamon... O halde bana bir lira ver... Salamon: Yok canimi veririm fakat ondan büyük fedakârlık edemem!"
8. Pislikle ilgili olarak: (*Karikatür*, no. 76, 12 Haziran 1937) "Rebeka, kocan banyoya yirdi, anahtar deliyinden yozetliyorsun, sanki onu hiç soyunmuş yormedin mi? -Soyunmuş yordum ama yikandiğini yormemiştim!..."
9. Hırsızlıkla ilgili olarak: (*Karikatür*, no. 32, 8 Ağustos 1936) "Ne biçim seyyah bunlar Salamon, hepsi çırçıplak... -Aferim bizimkilere be, herifleri uğradıkları yerde adamakıllı benzetmişler..."
10. Ramiz 21 Aralık 1939 tarihli derginin kapağında yer alan Yahudi tipinin elindeki gazeteye "El Dalavera" adını vererek bu konuya karikatüründe yer vermiştir.
11. İlk önce siyonist hareket, sonra da İsrail devleti 1953'e kadar Yakındoğu'da komünizm tehlikesinin temsilcisi olarak algılanmıştır. Bak. Amikan Nachmani, *Israël, Turkey and Greece: Uneasy Relations in the East Mediterranean*, Ed. Franck Cass, Londra, 1987, 130 s.

OSMANLI/TÜRK YAHUDİLİĞİ TARİHİ İLE İLGİLİ YAYINLAR VE İÇERDİKLERİ TARİH SÖYLEMİ - III

RIFAT N. BALİ

TÜRKİYE DIŞINDA YAYIMLANMIŞ ESERLER

Osmanlı/Türk Yahudiliği tarihi ile ilgili yurtdışında yayımlanmış eser sayısı oldukça fazla olup, bu tür yayınları kapsayan bir bibliyografik çalışma daha önce yapılmış ve o çalışmada Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemi Türkiye'sini inceleyen eserlerden seçmeler de yer almıştı.[1] Aşağıda sıralananlar Fransızca ve İngilizce olarak son yıllarda yayımlanmış genel referans niteliği taşıyan eserlerden bazı seçmeler olup konu ile ilgili çok zengin bir kaynakça seçkisi Stanford J. Shaw'ın *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* kitabında yer almaktadır:

a) M. Franco, *Essai sur l'Histoire des Israelites de l'Empire Ottoman Depuis les Origines Jusqu'a nos Jours*, Paris, 1897 (tıpkıbasım Georg Olms Verlag, 1973)

b) Joseph Nehama, *Histoire des Israelites de Salonique*, 7 Cilt, Librairie Molho, Selanik, 1935-1978

c) Morris S. Goodblat, *Jewish Life in Turkey in the XVIth Century as Reflected in the Legal Writings of Samuel de Medina*, The Jewish Theological Seminary of America, New York, 1952

d) Israel Zinberg, *A History of Jewish Literature: The Jewish Center of Culture in the Ottoman Empire*, KTAV Publishing House Inc., New York, 1974

e) Mark Alan Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and Their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Klaus Schwarz Verlag, Freiburg, 1980

f) Vivian B. Mann (Ed.), *A Tale of Two Cities - Jewish Life in Frankfurt and Istanbul, 1750-1870*, The Jewish Museum, New York, 1982

g) Benjamin Braude ve Bernard Lewis (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, vol. 1+2, Holmes & Meier Publishers, 1982

h) Aryeh Shmuelevitz, *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and the Sixteenth Centuries, Administrative, Economic, Legal and Social Relations as Reflected in the Responsa*, E. J. Brill, 1984

i) Don A. Halperin, *The Old Synagogues of Turkey - A Pictorial Narrative*, Wyndham Hall Press, Indiana, 1986

j) Esther Juhasz (ed.), *Sephardi Jews in the Ottoman Empire*, The Israel Museum, 1990 (Konu özellikle sanatsal açıdan incelenmiştir.)

k) Aron Rodrigue, French Jews, *Turkish Jews - The Alliance Israelite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey 1860-1925*, Indiana University Press, Bloomington, 1990 (Fransız dilinde eğitim veren Alliance Israelite Universelle okullarının bir incelemesidir.)[2]

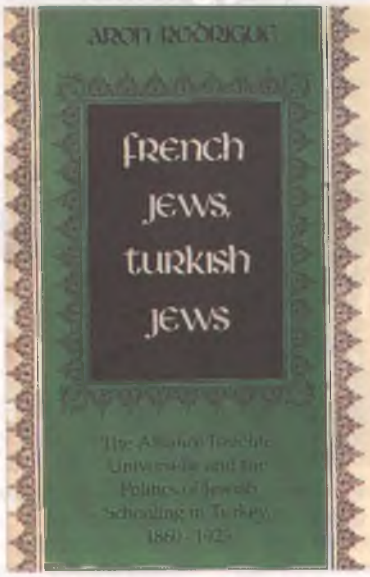

l) Ayşe Gürsan Salzmann ve Laurence Salzmann, *Anyos Munchos i Buenos "Good Years and Many More" Turkey's Sephardim 1492-1992, A Blue Flower*, Photo Review Book, Philadelphia, 1991 (Fotoğraf albümü)

m) Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, McMillan, 1991

n) Avigdor Levy, *The Sephardim in the Ottoman Empire*, The Darwin Press, 1992

o) Aron Rodrigue (ed.), *Ottoman and Turkish Jewry Commu-*

nity and Leadership, Indiana University Turkish Studies, Bloomington, 1992

p) Walter F. Weiker, *Ottomans, Turks and the Jewish Polity - A History of the Jews of Turkey*, University Press of America, 1992

r) Esther Benbassa, *Une Diaspora Sepharade en Transition - (Istanbul XIX - XX Siecles)*, Les Editions du Cerf, Paris, 1993

s) Jacob M. Landau, *Jews, Arabs, Turks: Selected Essays*, The Magnes Press, The Hebrew University, Kudüs, 1993

t) Stanford J. Shaw, *Turkey and the Holocaust*, New York University Press, 1993 (II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Avrupa'da yerleşik Türk pasaportlu Yahudileri Nazi soykırımından kurtarma gayretlerini konu eder.)

u) Avigdor Levy (ed.), *The Jews of the Ottoman Empire*, The Darwin Press, 1994 (1987 yılında Brandeis Üniversitesi'nde yapılan uluslararası konferansta sunulan tebliğlerin derlemesidir.)

v) Prof. Minna Rozen, *Hasköy Cemetery Typology of Stones*, Tel Aviv University Diaspora Research Institute, 1994 (Hasköy Mezarlığı'ndaki mezar taşlarının incelenmesi.)[3]

Bu eserlerin dışında Osmanlı/Türk Yahudiliğinin üç önemli şahsiyeti için aşağıdaki incelemeler de yayımlanmıştır:

• Esther Benbassa, *Haim Nahum, Un Grand Rabbin Sepharade en Politique, 1892-1923*, Presses du CNRS, 1990

• Albert E. Kalderon, *Abraham Galante, a Biography*, Sepher Hermon Press, 1983

• Jacob M. Landau, *Tekinalp Turkish Patriot 1883-1961*, Hollanda Arkeoloji Enstitüsü, 1984 [Bu eserin Türkçe çevirisi *Tekinalp-Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, İletişim Yayınları, 1996, yayımlanmıştır.]

İsrail'de İbrani dilinde konu ile ilgili özgün birçok makale ve kitap sürekli olarak yayımlanmakta ancak çeviri engelleri nedeniyle Türkçeye kazandırılamamaktadır. Bunlar arasında özellikle Salamon Rozanes'in *Korot ha-Yehudim be Turkyah ve Azzot ha-Kodem* ("Doğu ve Türkiye Yahudileri Tarihi"), (6 cilt, Kudüs ve Sofya, 1930-1945) eseri Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu dönemini çok ayrıntılı bir biçimde incelemesi açısından önemlidir. Dr. Avner Levi'nin *Toldot Hayehudim be Republica ha Turkit-Maamadam Hapoliti Yehamişpati* ("Cumhuriyet Dönemi Türkiye Yahudileri Tarihi"), (Kudüs, 1992) kitabı Türkiye Yahudilerinin Cumhuriyet döneminde gün ışığına çık(arıl)mamış yaşamını ayrıntılı olarak inceler. Çok önemli olan bu kitabın çevirisi de yakın bir tarihte yayımlanacaktır. Türkiye'nin uzak ve yakın tarih dönemlerini inceleyen bu ve buna benzer eserlerin Türkçeye ve/veya İngilizceye kazandırılmadığı sürece Osmanlı/Türk Yahudileri'nin tarihini nesnel bir yaklaşımla tam olarak bilmek mümkün olmayacaktır.

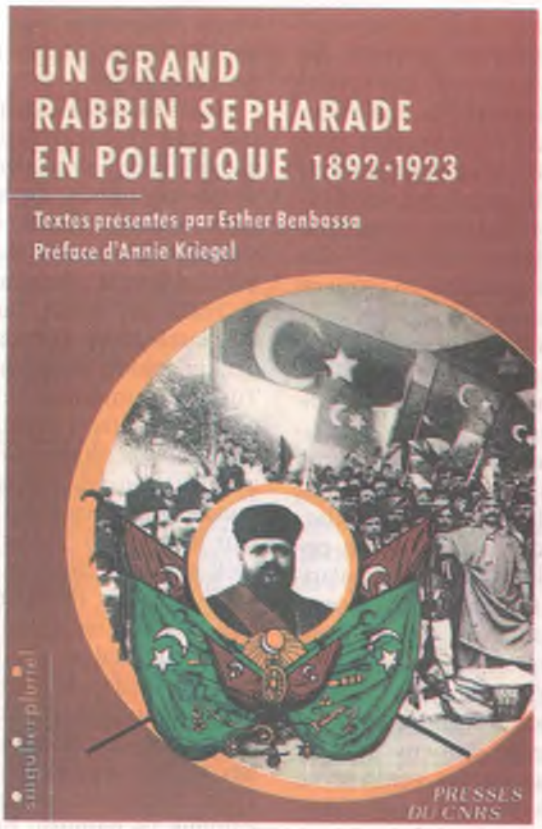

İstanbul'daki İbrani harfli yayınlarla ilgili olarak konunun en temel referans kitabı olan Abraham Yaari'nin *Hebrew Printing at Constantinople*, (The Magnes Press, 1967) de maalesef Türkçe veya İngilizce'ye (kitabın başlığı İngilizce olmasına rağmen İbrani dilinde yazılmıştır) çevrilmesini beklemektedir.

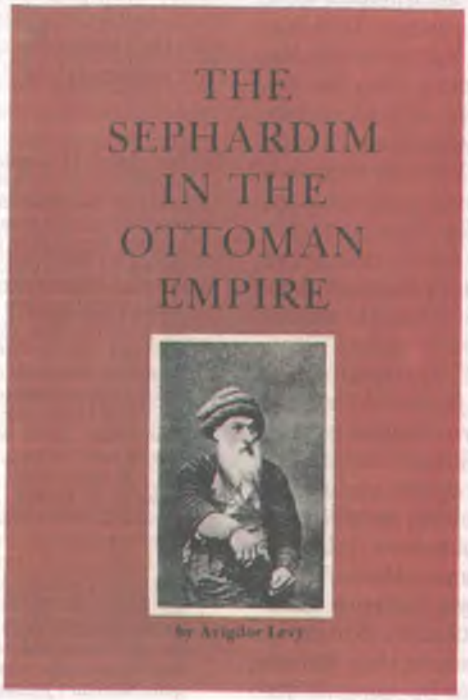

Yurtdışında yayımlanmış incelemelerden Yahudilerin Osmanlı topraklarına göçlerinin 500. yılının kutlamaları vesilesiyle yayımlanmış olanlar özellikle Amerikalı Yahudilere, Amerikan Kongresi nezdinde etkin kişilere, lobilere ve genel kamuoyuna hitaben hazırlanmış olup bu incelemelerde Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk Yahudi cemaatine olan hoşgörüsünün altı çizilerek vurgulanmıştır. Esas amaç Amerikan ve Amerikalı Yahudi kamuoyunda, sivil toplum örgütlerinde ve Kongre'de Türkiye lehine bir kamuoyu yaratma

ve Türkiye'yi tanıtma kampanyası olup, bu yayınları da bu çerçeve içinde değerlendirmek gerekir. Bu çalışmaların açıkça söylenmeyen ancak satır aralarından anlaşılabilen bir başka amacı da Amerikan kamuoyu ve Kongre'sinde etkin bir konumda olan Amerikan Ermeni lobisinin Türkiye'ye karşı yürüttüğü ve 1915 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilere uygulanan tehcir sonunda meydana gelmiş olan Ermeni nüfusu kayıplarının "soykırım" olarak kabul edilmesi yolundaki girişimlerini, Amerikan kamuoyu nezdinde etkisizleştirme idi.

1992 yılından sonra Türk Yahudi cemaatinin sözcüleri ve "önderler"i de bu lobicilik faaliyetlerinin Türkiye cephesini yürütmekte ve bir yerde de sanayicilik faaliyetlerinin yanı sıra "tarihçi" konumuna da girip 1915 Ermeni tehciri sonucu meydana gelen kayıplarla ilgili olarak Türkiye'nin benimsemiş olduğu tarih tezi doğrultusunda kesinkes beyanlarda da bulunabiliyorlardı.[4] Türk Yahudi cemaatinin de bu lobicilik/halkla ilişkiler çalışmalarının bir sonucu olarak 1915 Ermeni tehciri konusunda Türkiye devletinin benimsemiş olduğu Türk tarih tezi doğrultusunda bir "taraf" konumuna geçmesinden dolayı da İspanya Yahudileri'nin Osmanlı İmparatorluğuna göç etmelerini konu eden başka bir kitabın[5] bir bölümünde de, Ermeni "soykırımı" ile ilgili Ermeni iddialarına da yer veriliyor ve kamuoyunu etkileme amacı ile yapılan lobiler arası mücadele, sonuçta, nesnel ve tarafsız olması gereken tarih incelemelerine de yansımış bulunuyordu.

Stanford J. Shaw'ın *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* kitabı da yakın tarihimizin bazı olaylarını "hoşgörme"yi amaçlamaktadır. Bunun bir örneği yine Varlık Vergisi'dir. Prof. Shaw'ın Türk Yahudi Cemaati'nin önde gelenleri ile yaptığı söyleşilerden yaptığı aktarmalara göre halen hayatta olan ve o dönemi yaşamış Türk Yahudilerinin Varlık Vergisi'ni Türk Yahudilerinin Nazi kamplarına gitmelerini engellemiş olan bir önlem olarak değerlendirdiklerini ve aynı dönemde Avrupa'da Nazi kamplarında ölmekte olan Yahudilerin akıbetlerine göre de Türk Yahudilerinin çok daha talihli olduklarını belirttiklerini yazıyordu. Ayrıca aynı çevreler bu verginin "faydaları" arasında "Yahudilerin maddi varlıklarının erimiş olduğu ve bu şekilde de Müslüman Türklerin Yahudilere karşı hissedebilecekleri olası bir husumetin de dolaylı olarak önlenmiş olduğu" belirtiliyordu.[6] Prof. Shaw, *Turkey and the Holocaust*[7] kitabında Varlık Vergisi'ne ayırdığı bölümde de (s. 38-45) vergiyi mazur görmeye, önemsememeye yönelik tavrını sürdürür ve verginin "özellikle Türkiye Yahudilerini hedeflemediğini ve vergiden dolayı varlıklarını büyük ölçüde yitiren Yahudi ailelerin vergiyi ödeyerek vatanlarına yardım etmiş olmaktan dolayı iftihar ettiklerini" belirtmeyi de ihmal etmez. Türkiye'nin yakın tarihiyle ilgili dışarıya yansıyan görünümüne gölge teşkil edebilecek olan bu dönem ve bu dönemin bir ürünü olup haksız ve ırkçı bir uygulama olan Varlık Vergisi için de bu nedenle yukarıda belirtildiği gibi hafifletici ve verginin haklı temellere dayandığını teyit edici nedenler de ileri sürülebiliyordu.

Bu makaleler dizisine son verirken görülebileceği gibi Osmanlı/Türk Yahudiliği konusunda bilgilenme veya aynı alanda ciddi araştırmalar amacı ile kaynak arayan kişiler için erişilebilecek kaynaklar konusunda nitelik ve nicelik bakımından ciddi sorunlar mevcuttur. Bu sorunlar aslında bu makaleler dizisinde vurgulanmaya çalışıldığı gibi belki de tektir. Bu sorun, bu tür bir tarih yazımında konu olarak alınıp anlatılan, önce cemaatin, sonra cemaatin içinde yaşadığı Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin, bir milliyetçi/savunmacı/tanıtımcı tarih anlatımı ile yüceltilmesi sorunudur. Bu yüceltme süreci içinde küçük ayrıntılar unut(tur)ulmaya mahkûmdurlar; zira tarih anlatımında tanıtım esas öğe olunca, tanıtımın tanımı itibarı ile içerdiği "reklam" olgusunu da göz ardı etmek mümkün değildir.

Bunun bir devletin, bir cemaatin tanıtımında kullanılabilir bir yöntem olduğu bir an için kabul görse bile, kabul görülmesi mümkün olmayan bunun bir tarihçi kıyafeti altında "tüketici"ye sunulması, sunulmaktan öteye günümüz halkla ilişkiler/tanıtım tekniklerinin sonuna kadar kullanılmaları ve bu yapılırken de, bir Yahudi ve/veya bir Türk yurttaşının salt aydın ahlakı açısından açık kalplilik ve namuslu bir şekilde eleştirmesi gerektiği olayları önce örtbas etmek, sonra da haklı göstermeye yönelik davranışlardır.

Umut edilen ve beklenen şimdiye kadar çok fazla irdelenmemiş bir tarih sahası olan bu alanda Türkiye'de şimdiye kadar yayımlanmış telif ve çeviri eserlerinin çoğalmaları, yurtdışında da bu konudaki incelemelerin giderek artan bir şekilde yapılması, bunların dilimize kazandırılmaları ve tümünün de nesnel ve tarihi yüceltmeye yönelik olmadan yapılmalarıdır.[8] ■

1. Prof. Jacob M. Landau, "Bibliographie de Travaux Turcologiques Parus en Israel", *Turcica*, Tome IX (2-X-1978), s. 196-219. Bu makalenin 208-214 sahifeleri arasındaki bölümü Osmanlı/Türkiye Yahudiliğini kapsar. Osmanlı/Türk Yahudiliği konusunda hazırlanmış tek bibliyografya Hayyim J. Cohen ve Zvi Yehuda, *Asian and African Jews in the Middle East 1860-1971*, Ben Zvi Institute, Kudüs, 1976 olup Türkiye bölümü 979 künyeyi kapsar.
2. Bu konuyla ilgili olarak Aron Rodrigue'in "Ondokuzuncu Yüzyılda Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması - Çok Dilli Bir Cemaatin Oluşumu", *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1986, sayı 31, s. 17-21 makalesine de bakılması önerilir.
3. Bu kitabı tanıtır yazı için bkz. İlber Ortaylı, "Yahudi Kültürüne Katkı", *Tarih ve Toplum*, sayı 140, s. 62-63.
4. Bkz. Kanal 7, Odak Programı, "Yahudilik, Siyonizm, Soykırım", 26 Mayıs 1995.
5. Howard M. Sachar, *Farewell Espana, The World of the Sephardim Remembered*, NYC, Alfred A. Knopf, 1994.
6. Stanford Shaw, *age*, s. 255-256.
7. Bu kitabın tarih söyleminin çok ciddi bir eleştirisi için bkz. Bernard Wasserstein, "Their Own Fault - Attempts to Shift the Blame for the Holocaust", *Times Literary Supplement*, 7 Ocak 1994, s. 4-5.
8. İbrani Üniversitesi'nde (Kudüs) bir Türk Araştırmaları Merkezi kurulacağı yönündeki haberler bu açıdan sevindirici gelişmelerdir (*Şalom*, 12 Temmuz 1995).

OSMANLI PAZARINDA YERLİ VE İTHAL FES SAVAŞI

DR. HAMZA ÇAKIR*

Türkler bir başlık türü olan fesi 16. yüzyılda Cezayirli gemiciler aracılığı ile tanımışlarsa da, fesin Osmanlı başkentine yarı resmi girişi II. Mahmud dönemine rastlar. Akdeniz seferi dönüşünde (1827) Kaptanıderya Koca Hüsrev Paşa'nın kalyoncu askerine giydirdiği fesleri görüp beğenen II. Mahmud, bir genelge yayımlayarak tüm ordu mensuplarının fes giymelerini zorunlu kılar (1832) ve ilk etapta Tunus'a 50 bin fes siparişi verilir. Daha sonra sivil ve asker tüm devlet memurlarına, İstanbul'da yaşayan erkeklere fes giyme zorunluluğunun getirilmesi üzerine Fransa ve Avusturya'dan da fes ithaline gidilir. Ancak fesin toplumun diğer kesimlerince de ilgi görmesi ve hatta kadınların dahi fes kullanmaya başlamaları ile, mali açıdan zor durumda olan devlete büyük bir gelir kaynağı sağlayacağı düşüncesiyle bu ihtiyacın içeriden karşılanması fikri gündeme gelir. Bunun üzerine ilk etapta İzmit'te "dinkhane" adı altında bir fes yapım atölyesi kurulur ve 1833'te dövme yöntemiyle keçe türünden fes üretimine geçilir. Üretimi artırmak için daha sonra 1835'te İstanbul'un Kadırga semtinde Hazine-i Hassa'ya bağlı bir fes yapım atölyesi daha açılır. Böylece bir taraftan başlangıçta Tunus'tan, daha sonraları Fransa ve Avusturya'dan gelmekte olan fesler, diğer taraftan devletin feshanelerinde üretilen yerli fesler ülke pazarlarını doldurmaya başlar ve bu da ülkede ilk yerli ve ithal fes savaşının başlamasına sebep olur. Yerli üretimle pazar payını artırmaya çalışan Feshane, bu tarihlerde ülkede tek süreli yayın kuruluşu olan devletin resmi yayın organı *Takvim-i Vekayi*'e 24 Temmuz 1836 tarihinde bir reklam vererek ithal fesleri karalama kampanyasına girişir. Feshane Nazırı Ömer Lütfü Efendi tarafından verilen ve aynı zamanda Türkçe basında ilk ciddi ticari reklam örneği olan bu reklam metninde aynen şöyle denilmektedir.

"Bi-tevfikihî Te'âlâ sâye-i şevket-vâye-i hazret-i cihanbânîde inşâsı ve bi'l-cümle müteferri'ât ve levâzımâtının ikmâli müyesser olan Feshane-i Amire'de imal kılınan feslerin renk ve kumaş ve biçimleri Tunus fesinden a'la ve cünûd-ı muntazama-i şâhâne idare olunduktan sonra Dersaadet sekenesine ve Rumeli ve Anadolu ahalisine kifayet ederek bundan böyle biçim ve kumaşı uygunsuz ve bahası ziyade olan Tunus fesine ve iki-üç ayda işe yaramayan sâ'ir feslere ihtiyaç kalmayacağı zâhir ve hüveyda olduğuna binâ'en ba'd-ezîn lüzumu kadar dükkânlar küşad olunmak üzre şimdilik Yeni Cami-i Şerif havlusunda müceddeden bir bab dükkân inşasıyla taraf-ı eşref-i hazret-i hilâfet-penahiye isticlâb-ı de'avât-ı hayriye niyet-i hâlisesiyle kebir fesin güzîdesi altmış ve evsatı elli üç ve aşağı cinsi kırk beş guruş baha ile füruhtuna mübâşeret ve iç fesi ve zenne fesinin dahi büyüğü ve küçüğü imaline dahi şüru' ve mübâderet olunarak bimennihi Te'âlâ çend ruz mürurunda anların dahi füruhtuna ibtidar olunmak üzre ricâl-i Devlet-i Aliye'den Feshane-i Amire Nâzırı saadetlü Ömer Lütfü Efendi tarafından bâ-takrir ifade ve istizan olunmuş ve ol vechile icrâsına irâde-i seniye-i şâhâne şeref-sünûh ve südur buyurulmuş olmağla zât-ı şevket-semât-ı hazret-i şâhânenin zeman-ı mes'adet-ünvan-ı şehriyarilerinde böyle nice nice müesser-i celileye muvaffakiyetle ilâ âhirü'leyyam serir-i şevket-measir-i şâhânelerinde ber-devam ve sâye-i inâbet-vâye-i hilafet-penahileri zıll-efgen mefârik-i enam olmak daavât-ı hayriyesi sebt-i ceride-i icabet kılınmış ve zikr olunan ecnâs-ı selâsenin fiat-ı mutedele bir füruht olunacağı cümlenin malumu olmak üzre beyân ve iş'ar olunmuştur."

Kısaca bu reklam metninde hedef kitleye dört mesaj verilmek istenmiştir:

1. Tunus'tan ve başka ülkelerden getirilip piyasaya sürülen feslerin Feshane'de üretilen feslere oranla kalite bakımından düşük, fiyat bakımından pahalı olduğu,

2. Tüketicilerin yerli fesleri ilk etapta Yeni Cami avlusunda açılan dükkândan temin edilebilecekleri ve kısa bir süre içerisinde müşterilere rahatlık olması açısından bu tür dükkân sayısının artırılacağı,

3. Üç ayrı kalitede üretilen feslerin toptan alımlarında indirime gidileceği,

4. Fes almak veya fesini yenilemek isteyen kadınlar için de ayrıca fesler üretildiği, bunların da en kısa zamanda piyasaya sürüleceği.

Pazar payını artırmak için Feshane'nin başlatmış olduğu bu mücadele özellikle 1838'de başlayan gümrük anlaşmalarının Batılı tüccarlara sağlamış olduğu imtiyazlarla iyice kızışır. Bilindiği gibi ilki

* Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Kızkulesi (?) temalı "tuğralı" bir fes etiketi.

1838'de İngilizlerle ve daha sonraki tarihlerde diğer ülkelerle yapılan ticari anlaşmalar gereği Batılı tüccarlar her çeşit ürünü Osmanlı topraklarına ya tamamen vergi dışı ya da çok düşük vergilerle getirip satma hakkını elde etmişlerdi. Bu da teknolojiden yoksun, işgücüne dayalı, seri üretimden uzak ve buna bağlı olarak maliyeti yüksek yerli üretimin bir anda darboğaza sürüklenmesine sebep olmuştu. Öyle ki bu ticari anlaşmalardan önce Bursa'da bulunan binin üzerindeki el tezgâhları anlaşmalardan kısa bir süre sonra parmakla sayılacak kadar azalmıştı. İşte bunu fırsat bilen yabancı tüccarlar ülkelerindeki diğer ürünler gibi fesleri de kalitesine bakmaksızın Osmanlı memleketine getirip daha ucuz fiyatla satmaya başlamışlardı. Bu da rekabet ortamının daha da kızışmasına sebep olur. Bir taraftan Feshane, diğer taraftan farklı ülke tüccarlarının piyasaya sürdükleri fesler, özellikle İstanbul'da büyük bir rekabet ortamını doğurmuş olacak ki, üretmiş olduğu fesleri yukarıdaki metinde de ifade edildiği gibi önceleri sadece kendi açmış olduğu dükkânlarda satan Feshane, mevcut pazar payını da kaybetmeye başlayınca bu uygulamadan vazgeçerek üretmiş olduğu fesleri piyasaya da vermeye başlar. Ancak bu uygulamanın ne zaman başlatıldığını bilememekle birlikte uygulamanın kaldırıldığı yolunda *Tasvir-i Efkâr*'ın 54. sayısında çıkan duyurudan böyle bir yola gidildiğini görmekteyiz. Bu uygulamanın başlamasıyla birlikte fesçi ve serpuşçu dükkânlarında Osmanlı, Tunus, Fransız ve Avusturya fesleri bir arada satılmaya başlanır. Ancak dışarıdan gelen fesler gerçekten kalitesiz olunca halk tarafından pek rağbet görmez. Esnaf ucuza aldığı ithal fesleri, Osmanlı fesi diye halka yutturabilmek için üretim esnasında "Feshane" damgasını bu ithal feslere vurdurur. Feshane tarafından emsallerine oranla iç piyasaya daha pahalı olarak verilen fesler böylece satılamaz duruma düşer. Bunun farkına varan Feshane, *Tasvir-i Efkâr* gazetesine vermiş olduğu başka bir ilanla bu konuyu dile getirerek bundan böyle feslerin iç piyasaya verilmeyip Yeni Cami, Nuruosmaniye, Mahmutpaşa ve Dua Meydanı'nda açılmış olan özel dükkânlarda satılacağı ve bu dükkânların dışında "Feshane" damgasıyla satılacak feslerin sahte olduğu yolunda halkı uyarır.

Feshane'nin bu ithal feslere karşı kamuoyunda başlatmış olduğu yıpratma kampanyasına, çok ilginçtir ki bu ithal fes işleriyle uğraşan esnaftan hiçbir tepki gelmemiştir. Yarı resmi gazete *Ceride-i Havadis*'i bir kenara bırakacak olsak dahi *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkâr* gibi özel gazetelere birer ilan verip Feshane'nin yıpratıcı kampanyalarının önüne geçebilirlerdi. Bunu yapmadıklarına göre Feshane'nin ithal feslerle ilgili olarak "Feshane" damgasının taklit edilerek kalitesiz ithal feslerin piyasaya sürüldüğü yolundaki iddialarının doğru olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca piyasada zorunluluğun getirdiği büyük bir fes talebi vardı. Bu pazarı meşru yollarla elde etmek isteyen fes tüccarları, bu dönemde özel gazetelerde çatal-kaşık reklamlarının dahi yer aldığını düşünecek olursak

Köprü resimli bir Avusturya fes etiketi.

mutlak surette reklam verme ihtiyacı hissedeceklerdi. Halbuki bu dönem içerisindeki gazetelere özel girişimciler tarafından verilmiş bir tek fes reklamı yoktur. Bu da Feshane'nin iddialarını doğrulamaktadır. Buradan yola çıkılarak Osmanlıda ticari ahlakın bozulmuş olmakla birlikte, devletin de bu tür olayların üstesinden gelemediğini söyleyebiliriz.

Fesle ilgili tüm bu gelişmeler bugüne kadar yazılagelmekte olan bir yanlışı da düzeltmektedir: O da, Osmanlı vatandaşları arasında pahalı olmasına rağmen yerli festen çok ithal feslerin ilgi görmesinin kaliteli olmalarından kaynaklandığı yolundaki görüştür. Halbuki birinci elden kaynaklarla açıklamaya çalıştığımız üzere ithal fesler yerli feslerden hem oldukça kalitesiz, hem de ucuzdular. Sürümlerinin fazla olması bunların çok ucuz oluşlarından kaynaklanıyordu. İthal feslerin kalitesizliğini en büyük kanıtı ise yukarıda açıkladığımız gibi bunların "Feshane" damgası ile piyasaya sürülmeleri olayıdır.

Feshane'nin ucuz ve kalitesiz olan bu ithal feslere karşı basın yoluyla vermiş olduğu uzun süreli pazar edinme savaşından ne yazıktır ki yenik olarak ayrıldığını görmekteyiz. Aslında Feshane'nin reklam içerikli tüm bu uyarıları, okur-yazar oranı düşük bir toplum için ne kadar geçerli olabilirdi ki? Buna o günkü gazetelerin okunma oranlarını, yani tirajlarını da ekleyecek olursak, fazla başarılı olabilme şansının bulunduğunu da zaten söyleyemeyiz. Bunun içindir ki 13 Aralık 1865 tarihinde Feshane tarafından *Tercüman-ı Ahval* Gazetesi'ne verilen bir ilan, bunu doğrular gibidir. Bu ilanda, Feshane'nin 29 yıl boyunca resmi ve özel gazeteler aracılığı ile ithal ve sahte damgalı feslere karşı açmış olduğu savaşta yenik düştüğünü görmekteyiz. Zira 1836'da *Takvim-i Vekayi*'e vermiş olduğu reklamda belirlemiş olduğu fes fiyatlarını, 1865'te *Tercüman-ı Ahval*'e vermiş olduğu bir reklamla % 50'nin altına düşürmüştür. Buna göre:

Feshane'nin Fiyatları

1836'daki Fiyatlar	1865'teki Fiyatlar
1. kalite fes: 60 kuruş	1. kalite fes: 30 kuruş
2. kalite fes: 53 kuruş	2. kalite fes: 25 kuruş
3. kalite fes: 45 kuruş	3. kalite fes: 20 kuruş
–	4. kalite fes: 15 kuruş

Yukarıda da görüldüğü gibi Feshane 1865'te fes fiyatlarında %50'nin altında indirime gitmenin ötesinde, ayrıca 4. kalite fes üretimi de yapmıştır. Feshane'yi buna zorlayan sebep, hiç şüphesiz halkın belki de farkında olmadan "Feshane" damgasıyla piyasaya sürülen kalitesiz ithal fesleri çok ucuza almasıydı. Feshane'nin 29 yıl basın aracılığı ile vermiş olduğu bu mücadeleden yenik ayrılması, o günkü gazetelerin ne ölçüde halka inebildiklerini göstermesi açısından da güzel bir örnek teşkil etmektedir. ■

YARARLANILAN KAYNAKLAR:
AnaBritannica, (*Hürriyet* gazetesi tarafından verilen) XII, s. 172.
Büyük Larousse, (*Milliyet* gazetesi tarafından verilen) VIII, s. 4059.
CEM, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınları, İstanbul, 1973.
KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri*, VI, TTK, Ankara, 1983.
Takvim-i Vekayi, Sayı 132, 9 Rebiyülâhır 1252/24 Temmuz 1836.
Tasvir-i Efkâr, Sayı 28, 8 Rebiyülâhır 1273/3 Ekim 1862.
Tasvir-i Efkâr, Sayı 54, 12 Receb 1279/3 Ocak 1863.
Tasvir-i Efkâr, Sayı 263, 11 Şaban 1281/9 Ocak 1865.
Tasvir-i Efkâr, Sayı 352, 24 Receb 1282/13 Aralık 1865.
Tercüman-ı Ahvâl, Sayı 91, 9 Rebiyülâhır 1278/14 Ekim 1861
Tercüman-ı Ahvâl, Sayı 105, 1278/1861.
Tercüman-ı Ahvâl, Sayı 731, 24 Receb 1282/13 Aralık 1865.

ESKİ YAZIDAN YENİ YAZIYA

MEHMED SÜREYYA

SİCİLL-İ OSMANÎ

OSMANLI ÜNLÜLERİ

Sicill-i Osmanî Osmanlı biyografya geleneğinin son büyük halkasıdır. 14. yüzyıl başından 19. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı tarihinde ad bırakmış 17.000'e yakın kişinin biyografisinin yer aldığı eser bugüne kadar benzeri yapılamamış bir ansiklopedidir. En orijinal yönü de birçok biyografinin bugün büyük bölümü tahrip edilmiş olan mezar taşlarındaki kitabelerden elde edilen bilgilerle oluşturulmuş olmasıdır. Bu bakımdan da eşsiz bir örnektir. Mehmed Süreyya Bey'in (1845-1909) otuz yılı aşkın bir çalışma sonucu ortaya koyduğu *Sicill-i Osmanî* tarihle ilgilenen her düzeydeki araştırmacı için vazgeçilmez bir başvuru kaynağıdır.

İLK 5 CİLT KİTAPÇILARDA

1. cilt	2. cilt	3. cilt	4. cilt	5. cilt
ISBN 975-333-039-1	ISBN 975-333-040-5	ISBN 975-333-040-5	ISBN 975-333-040-5	ISBN 975-333-040-5
xiv + 338 s.	iv + 346 s.	iv + 346 s.	iv + 346 s.	iv + 346 s.

Bez cilt: 1.000.000 TL / Karton kapak: 800.000 TL

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Tarih Vakfı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Fax: (212) 227 37 32

Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

RESSAM-MÜZECİ ALİ SAMİ BOYAR'IN ELEŞTİRİ FIRÇASI

MUSTAFA ŞAHİN

Günümüz müzayedelerinde gerek öncül gerek artçıl ressamlarımızın tablolarına değer biçiliyor. Bu iş nerdeyse varsıllık gösterisi ya da fetiş halini aldı; hatta bir tiyatro sanatçımızın alışverişi medyaya sakız oldu. Böylesi gelişmeler belki de sevindiricidir, sanata ve sanatçıya sahip çıkma açısından.

Merhum Ali Sami Boyar'ın[1] mektubunu sunmadan, Türk resmi ve ressamları konusunda kulaktan dolma ve "ansiklopedik"ten öte bilgim olmadığı halde bazı noktalara değineceğim. Öğretmen öğrenciye ödev verir, kaynak vermez; öğrenci bu psikozla yararlanabileceğini umduğu bir kütüphaneye gider, bilisizce raflar önünde gezinir, el yordamıyla soruyu/soruları çözmeye uğraşır. Bu satırlar da aynı minval üzredir.

Türkiye'de ilk resim sergisinin 1872'de gerçekleştirildiği yazılıyor. Başvurduğum yazılarda Osmanlı Ressamlar Cemiyeti ne zaman kuruldu, çıkardığı gazete/mecmuanın yıl ve sayısı, ilk sergileri gibi sorulara pek yanıt bulamadım. Türkiye'de ortak ürünlerin yazgısı bu, birbirini tutmamak. Kısa alıntılarla sergilemeye çalışacağım.

Cemiyet 1908'de,[2] II. Meşrutiyeti izleyen dönemde,[3] 1909'da[4] kuruldu. Gazete 1910'da çıkmaya başladı, mecmua 1909-1913 arası,[5] gazete 7 Kânun-ı sani 1326-1 Temmuz 1330/20 Ocak 1911-1914 Temmuz 1914.[6] (Allahtan 18 sayı olduğunda birleşiyorlar.) Cemiyetin ilk sergisi 1916'da Galatasaray Lisesi'nde,[7] İlk Galatasaray Sergisi 1919'da.[8]

Cemiyetin adı 1921'de Türk ressamlar Cemiyeti, 1926'da Türk Sanayii Nefise Birliği, 1929'da Güzel Sanatlar Birliği oldu.[9] 1926'dan beri Güzel Sanatlar Birliği.[10]

Merhum Boyar, İnas Sayani-i Nefise Mektebi, Bahriye Müzesi,[11] iki kez Evkaf-ı İslamiye Müzesi,[12] 1935'ten itibaren de Ayasofya Müzesi[13] müdürlüğü yapmış. Bir süre de Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi müdürü olmuş. Başvurulan makalelerde tarihler ve biyografik ifadeler farklılıklar taşımakta olduğundan, meraklısına, okumadığım bir kitabı, merhum Bedi N. Şehsuvaroğlu'nun *Ressam Ali Sami Boyar*'ını sağlık vereceğim.

Mektubu, eleştiri biçimindeki resimselliğiyle genelde Türk resmi, özelde Ali Sami Boyar, Sami Yetik, Hikmet Onat'la ilgilenenlere/ilgileneceklere ve günümüz müzayede(ci)lerine armağan ediyorum. Keşke her eleştiri böyle olsa! Ayrıca, merhum Sami Yetik'e, Bayar, Muhittin Üstündağ dönemine ait olduğunu sandığım bir dilekçe taslağını da ekliyorum.[14]

ALİ SAMİ'NİN MEKTUBU

Türk Ressamlar Cemiyet-i Muhteremesine
Efendim

Cemiyet-i muhteremeniz azasından Hikmet Bey'e [Onat] alelumum sergilerini muamelatı hakkında bazı tenkidat-ı hayırhahanede bulundum ve ekseri fikirlerimi mumaileyh de kabul ve fikirlerime iştirak etti. Bu sözlerim ikimizden başka dört beş kişinin daha bulunduğu bir mahalde ceryan ettiğinden Hikmet Bey tarafından vaki olan zuhulün tashihi daima kabildir. Cemiyetinizin muvaffakiyeti senelerden beri memlekette terakki ve tealisine bezl-i vücud ettiğim sevgili mesleğimin muvaffakıyeti olacağından o hususta şahsiyattan âri olan tenkidatımın bütün aza-yı kiram tarafından hüsn-i kabule mazhar olacağına her zamandan ziyade eminim. Bu hususta bir su-i tefehhüm var ise ve arzu buyurulursa daima gelip hesap vermeğe amadeyim, aynı mütalaatı

Ali Sami Bey'in mektubunun ilk sayfası.

I. Dünya Savaşı sırasında Çallı'nın Şişli'deki atölyesi: (Soldan sağa) Ali Sami [Boyar], Ali Cemal, Namık İsmail, Veliaht Abdülmecid Efendi, Çallı, Hikmet, Sami ve Ruhi Beyler.

kemal-i serbestiyle bütün rüfeka-yı muhtereme huzurunda izah ederim. Söylediğiniz vechile hariçten cemiyet hakkında bir güne müfteriyat işitmedim, işitmiş olsa idim de başkalarının fikrini kendime mal edinecek kadar hafif meşreb olmadığımı cümleniz bilirsiniz. Takriben bir ay evvel ocağı ziyaretimde cemiyetin hedamüz-ı bergüzîdesini de bir lisan-ı sitayişle umum muvacehesinde yâd etmiş olduğumdan tenkidat kelimesinin meşruiyetine iltica ederek cemiyetin her hususta bî-aman bir münekkidi olduğum zehabına düşülmeyeceğine de emniyetim berkemaldir. Mezkûr beşinci Galatasaray Sergisi'ne ait aynı tenkidatı sergide birkaç gün sonra Müzeyi teşrif eden Sami Bey'e [Yetik] söylemiş idim. Benim içyüzünü bilmediğim halde zevahir üzerine vaki olan serzenişlerimi daha vâzıh ve daha kat'i bir lisanla izah ettikten ve Ankara Sergisi'nde bu gibi nekâsıtan tevakkî edilmekle gayret edileceğinden bahs ettikten sonra cemiyetin en faal azasından olan Sami Bey'in de benim fikirlerime iştirak etmekte olduğunu görmek bana tamamen inşirah-bahş olmuştu.

Sami Bey tarafından hüsn-i kabul ile karşılanan sözlerimin Hikmet Bey tarafından 'Cemiyet hakkında yakışmayacak mütalaat' şekline konulmuş olmasına hâlâ mütehayyirim!... Hikmet Bey'e Galatasaray Sergisi hakkında Sami Bey'e söylediğim sözlerden fazla bir şey söylemedim. Bu meyanda bazı umumî tenkidattan başka yalnız şahsıma taalluk eden kısmı: Evvela üç resmimin intihap edilmiş olması, vali beyle cemiyet-i belediye azasına bu suretle bildirilmesi ve intihap günü gönderdiğim adama da bu suretle izahat verildikten sonra herhangi bir sebepten dolayı bundan sarf-ı nazar edilerek fiyatı elli lira olan bir resimle iktifa edilmiş olmasıdır. Bu serginin hesabı hakkında bir güne şüphem olsa idi o vakitten beri sizlere tahriren ve şifahen müracaat eder hakkımı talep ederdim. Benim temenniyatımın herhalde paranın fevkinde olduğun anladıktan sonra Hikmet Bey'in bu derece su-i

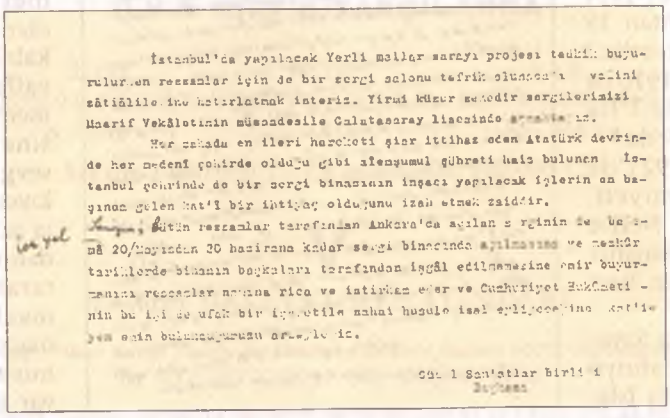

İstanbul'da yapılacak Yerli mallar sarayı projesi tedkik buyurulurken ressamlar için de bir sergi salonu tefrik olunacağı vaktinde sâtıâlilelerine hatırlatmak isteriz. Yirmi küsur senedir sergilerimizi Maarif Vekâletinin müsaadesile Galatasaray lisesinde açmakta idik.

Her sahada en ileri hareketi şiar ittihaz eden Atatürk devrinde her medenî şehirde olduğu gibi ehemmiyetli şöhreti haiz bulunan İstanbul şehrinde de bir sergi binasının inşaası yapılacak işlerin en başında gelen kat'i bir ihtiyaç olduğunu izah etmek zaiddir.

Bütün ressamlar tarafından Ankara'da açılan sergimizin de bu sene 20/Mayıstan 30 haziranа kadar sergi binasında açılmasına ve mezkûr tarihlerde binanın başkaları tarafından işgâl edilmemesine emir buyurulmasını ressamlar namına rica ve istirham eder ve Cumhuriyet Hükûmeti - nin bu işi de ufak bir ihtiyatla nahoş hudusa sebebiyet vermeden sonra bulunmuş olmasını dileriz.

Güz. Sanatlar Birliği
Başkanı

Başvekâlete yazılan dilekçenin taslağı.

tefehhüme neden kapılmış olduğuna ne kadar müteessif olsam yeridir.

Hikmet Bey'e asıl Ankara Sergisi hakkında pek ehemmiyetli ihtaratta bulunmuş ve tahsilat üzerinden vaki olan tevkifatın seyyanen olmasına itina olunmasını rica etmiş idim. Bu husus meskûtün-anh geçildiğinden buna dair tenvir edilmekliğimi cemiyet-i muhteremeden rica ederim.

Talep buyurulan terhiniyeye gelince terhine vermek için mutlaka bir hata işlemiş olmak lazım geldiğinden ve şu suretle vaki olan izahatımla hatanın adem-i vukuuna kanaatlerinizin inzımam edeceğine emin bulunduğumdan bu talepte artık ısrar olunmayacağını kaviyyen ümid eder ve bu yanlış anlaşmadan ibaret inkısarı izale etmek üzre izahat ve mesrudâtım kâfi gelmediği takdirde aza-yı muhteremeye şifahen hesap vermeye daima amâde olduğumu tekrar arz eylerim.

Kanun-ı Sanî 1340/Ocak 1924
Evkaf-ı İslamiye Müzesi
ve Medresetü'l-Hattatîn Müdürü
Ressam
Ali Sami

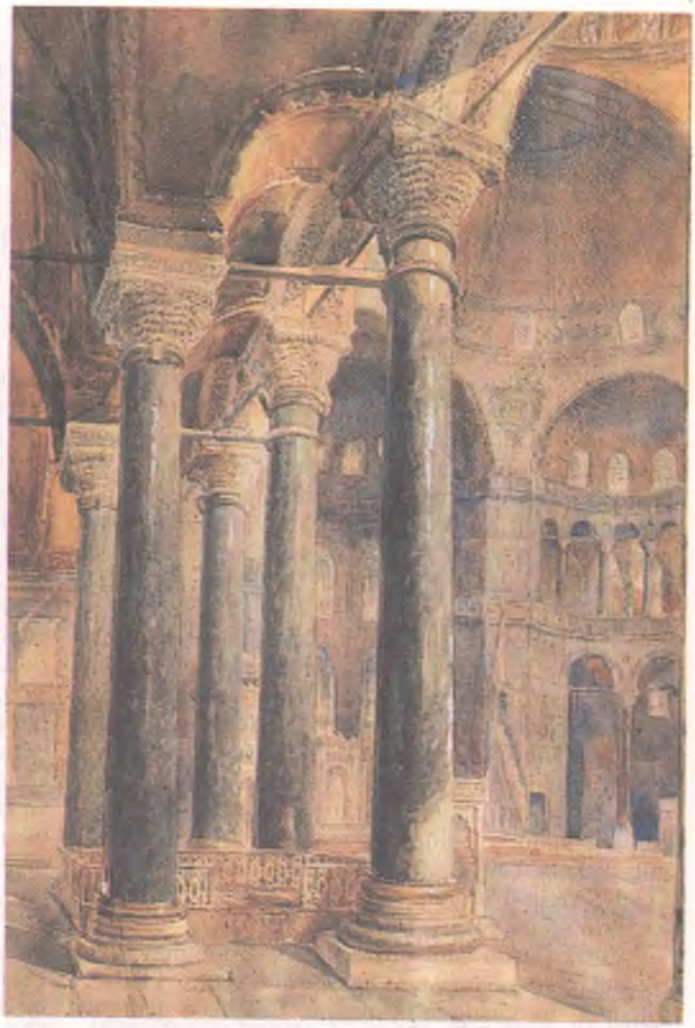

Sami Boyar, "Ayasofya", suluboya, 57x38 cm, Şehir Müzesi.

1. (1880 İstanbul-23 Eylül 1967 İstanbul) Bahriye çıkışlı olup Sanayi-i Nefise Mektebi'ne devam etti, Paris'te çalıştı. Enver Paşa'nın Şişli'de açtırdığı atölyede (1914-18) savaş resimleri yaptı. Galatasaray sergilerine katıldı. Cumhuriyet döneminin ilk pul ve paralarının resimlenmesinde görev aldı. Londra ve Paris'te sergiler açtı. *AnaBritannica*, c. 4, s. 510, ayrıca c. 19, s. 51; *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 5, Haziran 1970, s. 21-23. "Nizamname ile başlıklı kâğıtlar üzerine konmak üzere, cemiyetin farik alâmeti olarak kabul edilmiş olan mânalı ve pek tanınmış bir perişan çocuk resmi dahi ressam bahriyeli Sami (Boyar) Birader tarafından tertiplenmişti." *Türkiye'de Hür Masonluk Tarihi*, İstanbul 1953, s. 145. *Ülkü*'deki yazılarından bazıları (sayı 17, 18, 25). Doğum gününün 17 Şubat olduğu anlaşılıyor. *Libraire de Pera XII. Antika Kitap Müzayedesi*, 9 Mayıs 1993, sıra no 3b, s. 5; vefatı 22 Eylül olarak gösteriliyor. *Ankara Sanat*, sayı 173, s. 27.
2. Ressam Refik Epikman, "Türkiye'de resim sergisinin gelişmesi", *Türk Kültürü*, sayı 18, Nisan 1964, s. 152-157 (konu s. 155-156); *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nden Güzel Sanatlar Birliği'ne 1909-1991*, Alarko Eğitim-Kültür Vakfı yayını, İstanbul (1991), s. 7, 9.
3. Adı geçen sergi kitabı, s. 11.
4. *AnaBritannica*, c. 17, s. 228.
5. Alarko yayımı, s. 7, 11.
6. Seyfi Başkan, "Türk resim sanatında ilk sanatçı birliği: Osmanlı Ressamlar Cemiyeti", *Kültür ve Sanat*, sayı 23, Eylül 1994, s. 34-35. Kuruluş tarihine tesadüf etmedik.
Bir yerde de tarihler hicri usule göre çevrilmiş: "Osmanlı Ressamları Cemiyeti Gazetesi, İstanbul 1908-1911. Sayı: 1-18; 7 Kanun-u sâni 1326/1908-1 Temmuz 1330/191", *Libraire de Pera XIII. Antika Kitap Müzayedesi*, 14 Kasım 1993, sıra no. 79; 20 Ocak 1911'de yayımlanmaya başladı. *Ankara Sanat*. Gördüğüm bir nüshanın künyesi: *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*, numro 12, ikinci sene, 25 Nisan 1328/Miladiye çevirirsek 8 Mayıs 1912.
7. Alarko yayımı, s. 7; GSB'nin ilk sergisi 16 Ağustos 1916'da (*Cumhuriyet* 19 Ağustos 1939).
8. Taha Toros, "Türk resim dünyasında bir dağ. Şevket Dağ", *Skylife*, Nisan 1993, s. 50; 1927'de II.'si düzenlendi. *AnaBritannica* Ans., c. 18, s. 361-62; 20, 23. 25. sergi hk. (*Cumhuriyet*, 19.8.1939, 10.4.1940, 20.8.1941).
9. Alarko yayımı, s. 7
10. Başkan, *agm*, s. 33, 35; *Aylık Ansiklopedi*'de bu tarih Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi'nin adının Güzel Sanatlar Akademisi olmasıyla eşleştirilip bir başka ciltte 1927 deniyor (c. II, İstanbul 1946, s. 557; c. IV, İstanbul 1948, s. 1174); ayrıca bkz. *AnaBritannica*, c. 16, s. 358; c. 17, s. 228; GSA hak. bkz. *Milliyet*, 3.7.1957; *Akşam*, 20.7.1964.
11. Bahriye Müzesi müdürlüğü 1914, 1917 şeklinde. *Deniz Müzesi Kataloğu*, İstanbul 1970, s. 1; *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, sayı 494, Temmuz 1976, s. 45.
12. Erdem Yücel, "Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nin Kuruluş Talimatnâmesi", *Türk Kültürü*, sayı 191, Eylül 1978, s. 51-58 (Evkâf-ı İslâmiyye Müzesi'nin kuruluşu, açılışı, müdürleri, s. 51-53). GSA'nin Türk Süsleme Sanatları şubesine, 1936'da lağvedilmiş olan Medresetülhattatin de ilhak edildi. *Aylık Ansiklopedi*, c. II, s. 557.
13. Uzun yıllar Ayasofya Müzesi müdürlüğü yapan Boyar'ın bu konuda bir kitabı da var: *Ayasofya*, Maarif Matbaası, 1943. Ayrıca bkz. Ali Sami Boyar, "Ayasofya'nın Tarihi", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, sayı 11, Kasım 1980, s. 47-51; sayı 12, Aralık 1980, s. 47-54 (sanırım andığım kitaptan tefrika, Boyar'ın çeşitli çizimleriyle).
14. Başvekâlet Yüksek Makamı'na Güzel Sanatlar Birliği Başkanı sıfatıyla yazılan dilekçe taslağını ardına eski harflerle "Resim sergileri hakkında Başvekâlete verdiğim tezkere sureti" şeklinde not düşülmüş olup kâğıt ay yıldızlı ve eski harfli Türkiye Cümhûriyeti Hükûmeti filigranlıdır. "İstanbul ressamları valiye [F. K. Gökay] müracaat ederek devamlı bir resim sergisi tesisini istemişlerdir." (*Son Posta* s. 57).

SIRÇA KÖŞKÜN SAKİNİ

TURGUT KUT

Evvela, birkaç yıl önce yaşanmış ve olup bitmiş iki küçük olaydan bahsedeyim. 1990 yazında, Süleymaniye Kütüphanesi'nde tanıdık bir profesörle rastlaştık. Henüz tamamlamadığı bir çalışmasını gösterdi, Tarih Kurumu tarafından yayınlanmasını istediğini ama kurum yoğun olduğundan yayınlanamadığını söyledi ve yayını yapabilecek uygun bir yer bilip bilmediğimi sordu. Yardımcı olabileceğimi belirttim.

Kitap, üzerinde bugüne kadar toplu olarak pek durulmamış ama önemli bir konudaydı, ben de konunun yakın ilgililerinden sayılırdım ve dolayısıyla yayınlanmasını can u gönülden istedim. Ancak konu Tarih Kurumu'ndan ziyade Teknik Üniversite'yi ilgilendirdiği için, üniversite yayını olarak çıkması daha uygundu. Sadece yazarına ve de "ilme" küçük bir katkıda bulunmak amacıyla hemen ertesi gün Teknik Üniversite'deki bir profesör dostumu, Celal Şengör'ü aradım, konudan söz ettim ve birkaç gün sonra yazarla buluşturdum.

Ancak basım işini üniversite de üstlenmeyince, bu defa bir yayıncı tanıdığıma götürdüm, kitabın önemini, ne olduğunu anlattım, basılması gerektiğini izah ettim ve eser uzun tashihler ve ilavelerle 1995 kitap fuarına (TÜYAP) yetişti. Sonuçta, yazarının hiçbir yerde yayınlatamadığı kitap, -utanarak söylüyorum ama- benim girişimlerimle yayınlandı.

Tabii, yayın aşamasında geliş-gidişler eksik olmadı. Basılmış provalarda görebildiğim yerlerdeki hataları düzeltmeye çalıştım ve ayrıca görüşlerimi provalar üzerinde işaret ettim. "Bu kitap nasıl olsa konusundaki ilk çalışmalardan biridir, dolayısıyla öteki hataları daha sonra da düzeltebilir" düşüncesiyle, sadece önemli noktalar üzerinde durmakla yetindim. Zaten tamamını tashihe ne zaman ne de imkân vardı ve kitap iki-üç yıl kendisi tarafından üzerinde çalışılarak bu haliyle çıktı.

Yazar, tashihe çalıştığım bazı önemli yerlerde lütfetmiş adımı zikrederek ayrıca teşekkür de etmişti. Daha doğrusu, bana verilen son provada böyleydi ama sonradan bu kısımlar basılmış metinden çıkartılmıştır. Ancak hayret etmekle yetindim ve ses çıkarmadım.

Kitabın baskıda bulunduğu sırada yazar, benim kitap organizatörü olduğuma inanmış ki, bir başka "eserini" daha getirdi bana. Tarih Kurumu bunu da basmamış, yayınlatacak yer bulamamıştı. O günlerde Amerika'ya gidiyordum, elinde kalmış bu çalışmasını aldım, beraberimde götürdüm, Harvard Üniversite'sinin Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü'nden yayınlattım (ilk ve son kez). Yazar önsözünde bana teşekkür ediyordu ve böylelikle, 1995 yılında iki esere birden sahip oldu.

Şimdi, bu kitapların isimlerini vereyim: Amerika'da basılan *II. Mahmud Devri'nde Katolik Ermeni Cemâati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)* adını taşıyordu. İstanbul'da yayınlanmasına aracı olduğum ise *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne. Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826).* Yazarın ismi, Prof. Dr. Kemal Beydilli'ydi. Başka bir ifadeyle, *Toplumsal Tarih* dergisinin Eylül 1996 sayısında "Mühendishane ve Üsküdar Matbaaları'nda Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog" başlığıyla yer alan, beni hedef alan, bilimsel bir üslupla bağdaşmayan hakaretamiz ifadelerle ve suçlamalarla dolu yazıyı kaleme alan bilim adamı. Yazısına, geçtiğimiz haziran ayında Yapı ve Kredi Bankası'nın yayınları arasında çıkan *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar* isimli "Sergi Kataloğu"nu konu alıyor, demediğini bırakmıyor ve zihinlerde soru işaretleri uyandıracak çeşit çeşit imalarda bulunuyordu.

Beydilli'nin iddialarını cevaplamak için kaleme aldığım bu yazının girişine, onunla geçmişteki hukukumu anlattığım yukarıdaki hadiselerden söz etmemim gereği, işte buradadır. Yazısını hangi duygular ve şartlar içerisinde hazırladığına dair bende hâsıl olan kanaat.

Şimdi, işin öteki yanına, Beydilli'nin iddiaları bahsine geçelim. Öncelikle söylenmesi gereken husus Kemal Beydilli'nin *Mühendishâne*'sini göklerden indirilmiş semavi bir kitapmış gibi görmesi, görmekten de öte, buna inanmış olmasıdır. *Mühendishâne*, Beydilli'ye göre hatalardan münezzehtir, eşi-emsali yoktur ve bir çeşit levh-i mahfuzdur.

Levh-i mahfuza emsal bu kitapta sanki hiç hata yokmuş, yanlış okunmuş hiçbir kelime yer almamış gibi. Mesela Hasköy'de mektep kitabesinin atıldığı duvar dibinden kurtarılması için çağrılar yaptığı, konuyu gazetelere kadar intikal ettirdiği Şeyh Galib'e ait tarih manzumesinin *Mühendishâne*'deki okunuşunda (s. 41) "Cihânı kıldı"yı "Cihân-ı kıldı", "pây-endâz râhı"yı "pây-endâz-ı râhî", "cengi yekser"i "ceng-i yekser", "ihyâ"yı "ihyâyı"ya çevirmemiş, dokuz beyitte beş ayrı hata yapmamış, başka sayfalarda daha başka okuma gariplikleri yer alma-

mış gibi. Daha da ibret verici olanı, sergi kataloğuyla ilgili zoraki düzeltmenliğe kalkışan ama kitabenin aslından değil, matbu divandan alınan bir şiiri bile böylesine içinden çıkılmaz hale getiren bir profesörün, aynı sayfanın sonunda bir başka profesörü yanlış okumakla suçlayabilmiş olmasıdır. Ayrıca, çoğu fotokopiyle elde edilen resimlerin alt yazılarının yanlış oluşu (bkz. *Mühendishâne*, resim 11, 15, 37, 82, 95, 120, 135) resmini koyup da konulduğundan "bihaber" olması (bkz. *Mühendishâne*, resim 116-117), özellikle hicri tarihleri çevirmedeki yanlışlıkları (Bunlardan bazıları için bkz. *Mühendisâne*, s. 25 not 1'de, 15.10.1787 değil 16.10.1787 olacak; s. 45 not 5'de 12.7.1797 değil 12.7.1796 olacak; aynı sahife not 6'da 11.8.1797 değil 11.8.1796 olacak; s. 247'deyse 4.2.1828 değil 4.2.1827 olacak) gözümüzden kaçmamıştır.

Resim 1
Süleymaniye Kût. HP. 782

Beydilli'nin üslubunu örnek alarak okuma hatalarını sıralamaya kalkarsak, bu liste sayfalar dolusu uzar gider. Dergiyi zorlamış oluruz. Ama icap ederse *Mühendishâne*'deki ambar dolusu hatalar listeler halinde çıkartılabilir. Ama tenkitlerine cevap verirken, onun kitabında yer alan aynı şekildeki bazı yanlışları sergilemeden de edemeyeceğiz. Burada verilen cevaplar Beydilli'nin yazısındaki sahife numaralarına göre olacaktır.

Önemle şunu belirtmeliyim ki, üç defa ertelenen serginin kataloğu 60 gün gibi kısa bir sürede iddiasız bir şekilde hazırlandı. Amaç, Türk kitap tarihini yazmak değildi. Kitap dostlarına tam bir şekilde İbrahim Müteferrika'nın matbaasında basılan kitapların özelliklerini tanıtmak; Mühendishane ve Üsküdar matbaalarından çıkan kitaplarlardan da örnekler sunmaktı. Bu kısa sürede başımıza gelmeyen de kalmadı. Büyük zahmetlerle Arapça ve Türkçe kitaplardan çekilen ve özellikle numaralandırılan 24 rulo (240 kare) film, banyosunu yapan şirket tarafından içinden çıkılmaz bir şekilde birbirine karıştırıldı. Kataloğun basım aşamasında iki değişik grafik tasarımdan geçti. Kataloğun ne bu tasarımlarını görebildim ne de bir satırını tashih edebildim.

Biz sergi kataloğunda iddialı bilimsel bir çalışma yapmadık. Hatta giriş yazısından büyükçe bir bölümü de çıkardık. Mühendishane, Üsküdar baskılarını da eksiksiz vermek ilkemiz değildi. Bir çoğundan da vazgeçtik. Herkesin yararlanabileceği bol görsel malzemeye dayanan bir sergi kataloğu hazırlamaya çalıştık. Ayrıca kataloğa sergilenmeyen bazı kitapların resimlerini bile koymayabilirdik.

(s. 3) Cevdet Paşa'nın *Tarih*'inde geçen cümlenin tamamını almaya lüzum görmeyip sadece özünü verdim. Gutenberg'in soyadı meselesinde son araştırmalar anasının soyadı olduğu yolundadır (bkz. Otto W. Fuhrmann, *Gutenberg and the Strasbourg Documents of 1439*, New York, 1940 ve Janet Ing, *Johann Gutenberg and his Bible*, New York, 1988). Tekvin'de her ayetin başında bulunması gereken "ve" bizim çevirideki cümlede düşmüştür.

(s. 4) Doğrudur. Ferman, III. Murad'ın "gümrüksüz kitap satış izni" olmayıp yabancı tüccarlara imparatorluk toprakları içinde serbest ticaret güvencesi sağlamak üzere verilmiştir.

(s. 5) William Seeman değil (doğrusu Seaman olacak) demek ki gözden kaçabiliyormuş. Doğrudur İncil gerçekten Londra'da değil Oxford'da basılmıştır Ancak kataloğun gerekli yerinde basım yeri doğru olarak verilmiştir (bkz. s. 19). Beydilli, anlaşılmayan bir nedenle -âdeta yaslanacak birini arar gibi- Sayın Yahya Erdem'i tenkit yazısına müdahil etmek istemektedir. Sayın Yahya Erdem'in yazısından bilinen şeyleri almaya gerek olmadığı gibi resim de alınmamıştır.

(s. 5-8) Beydilli'nin yazdığı gibi Müteferrika Matbaasında basılan 17 kalem eser değil, 24 kalem eserin tümü sergilendiği gibi gerekli açıklamalarla ve özgün resimleriyle birlikte kataloğa girmiştir. "4 adet haritadan bahsediliyor" diyerek küçümsenen haritalar bugüne kadar dünyanın hiçbir yerinde birlikte sergilenmemiştir. Şimdiye kadar Marmara haritasının özgün kalıbından alınmış nüshayı bir sergide kim ziyaret edebilmiştir? Beydilli'nin bu hususdaki dar görüşleri kendisine aittir.

(s. 8) Evet Rumeli kadısı diye bir şey yoktur. "tasfif" "tasnif" çıkmış, dizgi hatasıdır. *Mühendishâne* kitabının kaynaklarda yer almamasında kesinlikle bir art niyetimiz ya da göz ardı etmek gibi bir isteğimiz olmamıştır. Sergi kataloğuna Beydilli'nin makalesi alındıktan sonra kitabı niçin alınmasın? Bu hata kataloğun maceralı basımı sırasında sehven olmuştur. Buna ben ve yardımcı arkadaşlarım da üzülmüşlerdi. Zaten sayfalarca yazılan tenkit yazısı bu hatada odaklanmaktadır.

(s. 9-10) Burada ileri sürülen iddialar yersizdir. Bu kısımda *Mühendishâne*'den alındığı söylenen bilgiler *Mühendishâne* kitabı basılmadan önce, 1994 yılında tarafımdan yazılan "matbaa maddelerinde" kaynaklarıyla birlikte yer almıştır. (bkz. "Dârüttıbâa" maddesi *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm An-*

siklopedisi, cilt IX (1994), s. 10-11 ve "Matbaalar" maddesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt V (1994), s. 308-310) Ancak, Beydilli bu maddelerin tarafımdan yazıldığını gizleyerek göz ardı etmiştir. Yine yakışıksız bir şekilde Alpay Kabacalı'dan kontrolsüzce yapılan gerçek dışı bir intihalden söz edilmektedir (*Türk Kitap Tarihi*, İstanbul, 1989, s. 77). Sözü geçen yerde, konuyla ilgili tek bir kelime bulunmadığı için bu manidar değerlendirmeyi Beydilli'nin peşin hükümle yazdığı yazısına müdahil aradığı şeklinde yorumluyor, konuyu okuyuculara havale ediyorum.

(s. 11) 1824'te Üsküdar Matbaası'nın İstanbul'a taşınması Beydilli tarafından tespit edilmemiş, bu tespiti çok önceleri tarihçi Ahmed Lütfi Efendi yapmıştır (bkz. *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi* yay. haz. M. Münir Aktepe, Ankara, 1988, cilt X, s. 110). Ayrıca bu husus *Mühendisâne*'de de belirtilmiştir (bkz. s. 150). Beydilli şimdi burada, niye bu notu zikretmeden kendisinden intihal edildiği iddiasında bulunarak kitabından yalnız 144 ve 145. sahifelerine atıf yapmaktadır?

(s.11, ikinci paragraf) Yazılanları çarpıtmakta mahir olan Beydilli cümleyi, "*Tuhfe-i Vehbi*, *Nazmü'l-cevâhir*, *Tercüme-i Şerh-i Siyerü'l-Kebîr* 1241'de (1825) burada 'basılan' ilk kitaplardır" şekline özellikle yanlış bir biçimde vermektedir. Ben "kitaplardandır" diye yazdım. Bilindiği gibi bunlar iki farklı kelimedir. *Nazmü'l-cevâhir* ve *Tuhfe-i Vehbi* ikisi de 1241/1825 tarihlidirler. *Tuhfe-i Vehbi* ise Beydilli'nin söylediğinin aksine *Nuhbe–i Vehbî* olmayacaktır, çünkü *Nuhbe*'nin henüz elimize 1241 tarihlisi geçmemiştir (krş. *Özege*, III, s.1335).

(s. 11-12) Beydilli, "Taşbaskısının (Litografya) Ortaya Çıkışı" bahsinde de kaynak vermeden bilgilerin Alpay Kabacalı'dan alındığını söylüyor ve çarpıtma maharetini sürdürüyor. Sergi kataloğunda verilen kaynaklara (s. 12) bakmak tenezzülünde bulunmadığı için orada verilen Selim Nüzhet ile Grégoire Zellich gibi iki önemli kaynaktan bi-haber görünüyor. Üstelik Kabacalı'nın kitabında verilen G. Zellich künyesi de yanlıştır (bkz. *Türk Kitap Tarihi*, s. 92).

(s. 12) Beydilli, Maliyeden Müdevver 7917 numaralı defterin fevkalade çetin ve okunması zor olan bir defter olduğunu yazıyor. Kendisi bunları okumuştur (Bkz. Ek-I, II, II, III, IV). Ancak bu belgelerin bilinmeyen bir nedenle resimlerini vermediği için, okunan metni kontrol etme imkânını da ortadan kaldırmıştır. Ayrıca bu defterin 14. sahifesinde konumuzla ilgili bir bölümün olmadığı belirtiliyor. Acaba orada başka bilgiler bulunmamakta mıdır?

(s. 13) Beydilli'nin, "el-muhtahsîn" şeklinde düzelttiği kelime aslında "el-muhtassîn" şeklinde olacaktır ve hatayı düzeltmeye çalışırken, kelimeyi daha da bozmuştur. Bizim metnimizde de "în" kısmı çıkmamıştır. "bi-mezîdi inâyeti'l-" ibaresinin yanlış olduğunu belirten Beydilli, bu ibarenin Arapça bir ibare olduğunu nasıl fark edememiştir de "mezîd-i" kısmını Farsça tamlama gibi okumuştur? Beydilli, "cemî' kitâblarını" şeklinde çıkan kelime grubunun "cemî'-i kitâbları" olacağını söylüyor ki doğrudur. Bizim metnimizde tamlama kısmı basım sırasında tashih edilmemiştir. Ama metne tekrar bakıldığında ikinci kelimenin "kitâblarını" olduğu ayan-beyan ortadadır. Zaten burada üçüncü şahıslara ait kitaplardan bahsedildiği için doğru olanı "kitâbları" değil "kitâblarını" yani onların kitaplarının hepsini ya da onların bütün kitaplarını anlamınadır. "kat'â" Beydilli tarafından doğru olarak düzeltilmiştir. "mi'ber" kelimesine gelince, anlamı "köprü"dür. Metinde geçen iskele kelimesine atıf "ve"si ile geldiğinden, "....yolda ve izde ve iskele ve mi'berlerde fuzûlî yüklerin yıkıp..." şeklinde okunmuştur. Ancak Osmanlı Türkçesini bilenler bu geçit anlamına gelen kelimenin yani "ma'ber"in de aynı imlada yazıldığını bilirler. Kelimeye hareke konulmadığı sürece anlama göre okunur.

(s. 18) Besbelli "Türkçe" kelimesi düşmüş. Ama yine de düzeltmedeki titizliğe teşekkür ederim.

(s. 21-71) Asıl metinde "Ha" harfini altına nokta konulmadığından düzelterek okumadığımıza ilişkin Beydilli'nin tashih şekli doğrudur. Beydilli'nin hatalı yazdığı "Âsâf" (doğrusu "Âsaf") kelimesinin büyük harfle yazılmasına gelince, buradaki anlamı sadece "vezir"dir. "Âsafâne" vezire yakışır biçimde, "âsafî" vezire ait demektir. Bir özel isim olan "Âsaf" aslında Süleyman peygamberin vezirinin ismidir. Ama daha sonraları özellikle sadrazamlar için kullanılır bir sıfat olmuştur. Bu nedenle büyük harfle yazıp yazmama bir tercih konusu olup zorunlu değildir.

(s. 32-33) "mucebince amel oluna" ile "suret-i hatt-ı hümâyûn" aynı hizaya girmemiş! Eğer kişinin amacı eksik bırakılan şeyleri arayıp bulmaksa, hiç zor değildir. Beydilli'nin yukarıda tam ismini verdiğimiz ve Amerika'da bastırttığımız Katolik Ermeni cemaatıyla ilgili kitabında böyle şeyler fazlasıyla vardır. Bu gibi atlamaların bilimsel eserde olmaması gerekirdi. (Mesela bkz. *age*, s. 182-183 vesika 27; s. 187-188 vesika 29. Gerekirse bu örnekler ve okuma hataları fazlasıyla bulunabilir.)

(s. 41) Emr-i şerîfte geçen ve bizim metnimizde de tashih edilemediğinden "nef'-i 'âm" şeklinde çıkan tamlama "nef'i-i 'âmm" olarak düzeltilmişse de yine dikkatsizlik yüzünden yanlış okunmuştur. Kısacası ikisi de yanlıştır. Aslında ibarenin "nef'i âm(m) şeklinde okunması gerekir. Metinde böyledir ("nef'i 'âm(m)...olmağla" yani faydası umumi olduğundan).

(s. 42) Açık seçik bir dizgi hatası için (*Zenker* s. 813) diye bir kayıt düşmeye bilmem gerek var mı? Kelimenin "müteferrikagân" olacağı çok açıktır. O zaman bütün dizgi hataları için *Zenker*'in mi kullanılması lazımdır?

(s. 55) Beydilli'nin de hak verdiği gibi, *Cihânnümâ*'nın şekil ve haritalarının dökümü iftiharla sunulmuştur. Listede herhangi bir eksiklik -yokturolsaydı hemen eksiklikleri belirtilirdi. *Cihânnümâ* ile ilgili henüz basılmamış bir eserden nasıl haberdar olabilirim? Yoksa kitabın basılmasını mı bekle-

yeydim? Bu kadar gülünç bir suçlamanın değerlendirilmesini okuyuculara bırakıyorum.

(s.79) Voban tercümelerinin basım adetlerinin *Mühendishâne*'de belirtildiği doğrudur.

(s. 79) *Fenn-i Harb* nüshalarında "Voban" kelimesinin silinip yerine "Goban" yazılmış olduğuna dair hususlarda Beydilli'nin dikkatini ben çekmiştim. (*Mühendishâne*, s. 182 ve not 4). Ayrıca "Goban" imlası çok önceden de biliniyordu (bkz. E. Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları*, Ankara, 1946, s. 57).

(s. 81) Beydilli, *Fenn-i Lağım*'ın sebebi bilinmeyen bir şekilde yarım sahife olarak verildiği vesveseşine düşüp, belki altında bir mührün bulunduğunu kastederek çirkin, kaba ve art niyetli bir duruma düşüyor. Dergiye resmini (resim no 1) koymam zinhar Beydilli'yi tatmin etmek için değildir. Resim, film rulosunun sonundaki fazla kareye düştüğü için yarım çıkmıştır. Grafik tasarımda da bu durum ele alınmadığından resim katalogda görüldüğü gibi basılmıştır. Beydilli'nin bu gibi teknik işlerden de anlamadığı ortadadır. Benim de kendisine aynı soruyu yöneltmem gerekecek. Mesela *Mehâh-ı Miyâh* ile *Telhisü'l-eşkâl*'in ilk sahifelerinin resimleri konduğu halde son sahifelerin resimleri niçin verilmemiştir? (bkz. *Mühendishâne*, sırasıyla resim no. 120 ve 135) Beydilli'de verilmeyen son sahife resimleri için (bkz. *Katalog*, s. 90, s. 101). Beydilli'nin bu yersiz değerlendirmesi kasıtlı değil de nedir?

Resim 2
Öklidis Şerhi

(s. 84) Beydilli, her yazının kendinden intihal edildiği zehabına düştüğü için "Receb 1206 (Şubat 1792)'de" tercüme edilmiş matbu *Fenn-i Harb*'den aldığımız kaydın bile kendinden alındığını sanıyor. Belki de bu matbu kayıttan "bi-haberdir"! (Resim ve kayıt için bkz. *Katalog*, s. 84 sağdaki resim.)

(s. 89-147) Burada belirtilen kitaplardaki bilgilerin "sıhhatten yoksun ve perişanlık" gösterdikleri belirtiliyor. Perişanlık ve bilgi yoksunlukları aşağıda Beydilli'nin verdiği kitap listelerinde görülecektir.

(s. 90) Beydilli tarafından yeni fark edilen bu Farsça kural acaba niye *Mühendishâne*'de uygulanmamıştır? Niye bu eser *Mühendishâne*'de beş yerde "*Mehâhü'l-miyâh*" Arapça tamlama ile tercih edilmiştir? (bkz. *Mühendishâne*, s. 254, 262, 263, 264, 540) *Karatay* (I, s. 250) ve *Özege* (III, s. 1066) kataloglarında da nedense bu eser "*Mehâhü'l-miyâh*" şeklinde kaydedilmiştir.

(s. 91) *Humbara cetveli*'nin bir arşiv kaydına göre Selh-i Şa'ban 1212'de basıldığının *Mühendishâne*'de belirtildiği doğrudur.

(s. 93) Tek nüshası kitaplığımda bulunan *Tevâfüt-ı 'arz* (doğrusu *Tefâvüt-i 'arz* olacak) adlı kitap için, Beydilli "...Kayıtlar doğrultusunda *Tûl-i Arz Cetveli*" olarak tesmiye edilmesinden söz ediyor. Benim yaptığım, cetvellerin başındaki ilk iki kelimeyi yani "Tefâvüt-i 'arz"ı ad olarak almak oldu. Çünkü kitapta eserin ismi kayıtlı değildir ve eser baştanbaşa cetvellerden ibarettir. Beydilli ise, esere, kaynağını zikretmeden meçhul kayıtlara dayanarak yanlış ve uydurma bir ad koymaktadır. Kaldı ki bu yanlış adlandırılan kitap hakkında *Mühendishâne*'nin hiçbir yerinde tek kayıt yoktur. Tenkit yazısına eklediği listedeyse bu eser (no. 4) *Tûl-ı Arz Cetveli* (?) biçiminde birdenbire ortaya çıkıvermiştir. Nereden, hangi katalogdan aldığını zikretmekten çekinmiştir. Benden intihal ettiğini gizleyebilmek için kitabın adını bile yanlış bir biçimde değiştirmiştir. Bu meseleye aşağıda da değinilecektir.

(s. 94) Mahmud Râif Efendi'nin ünlü *Tableau des Nouveaux Reglemens de L'Empire Ottoman* adlı kitabının, Beydilli'nin Seyyid Mustafa ile ilgili makalesinde ("İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd'e dair risâlesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı XIII (1983-1987), s. 388, not 2) de 200 adet basıldığı 1987 yılından beri bilinen bir şeydir.

(s. 110) Beydilli'nin yazısında sık sık tekrarlanan bu "tashihlere tenezzül edilmeme" meselesi için bu yazıda verilen resimlerdeki (resim no 5 ve 6) tashih hatalarına bakmak yeterlidir. Ayrıca Beydilli, Seyyid Mustafa'nın *Diatribe de L'Ingénieur* (Üsküdar, 1803) adlı kitabının var olduğu halde kütüphanelerimizde bulunmadığını iddia etmiş ve Prof. Dr. Bacquê-Grammont aracılığıyla Paris Bibliothèque Nationale'den mikrofilmini getirtmiştir (bkz. Beydilli, *agm*, s. 389 not 5 ve s. 446). Beydilli, Avrupalardan kitap sipariş etmeden önce kendi ülkesindeki kaynakları tarama "tenezzülünde" bulunmuş olsaydı bu kitabın varlığından haberdar olurdu. Nitekim biz bu tenezzülde bulunarak şimdilik Türkiye'deki tek nüshayı ortaya çıkarabildik (bkz. Yahya Erdem, "Doğubilimci Langlès'nin Notlarında Türkiye Matbaacılığıyla İlgili Bilgiler", *Kebikeç*, sayı I (1995), s. 18 not 7).

(s. 112-118) Beydilli burada uzun uzun kitabından aktardığı parçalar, lügatlerden verdiği örneklerle kelimenin, "icâlet" mi "ucâlet" mi şeklinde okunacağını incelemiştir. Sonunda, kitabındaki im-

ladan vazgeçerek yazısında, benim verdiğim "ucâlet" şeklinde karar kılmıştır. Katalogdaki resim altlarını büyük bir titizlikle düzeltmiş, kendi kitabından da bol bol alıntılar yaparak açıklamalarda bulunmuştur.

(s. 119) Beydilli dizgi hatalarını "lâubalilik" gördüğünden, okuyucuya bir satırcık içinde bile saygılı olunmasını beklemesinin herhalde hakkı olduğunu yazıyor. Doğrudur. Yüzden fazla tashih gören *Mühendishâne*'dekiler için bakınız yazımızdaki resim (no.6). Beydilli'nin amacı üzüm yemek değil bağcıyı dövmektir. Katalogda tashih göremeyen *"Netâyicü'l-efkâr"* doğru olarak düzeltilmiştir. Teşekkür ederim. Ama nece olduğu merak ediliyorsa söyleyeyim, Arapçadır.

Resim 3
Atlas-ı Kebîr Tercemesi

(s. 124 ve 127) Doğrudur. Resimler grafik tasarımda karışıklığa uğramıştır.

(s. 128-129) Bir sütun yazıyı özetlersek, Beydilli, "yanlışlığın, eserin ele alınarak incelenmemesinden kaynaklandığını"; *Katalog*, s. 128 ve 129'daki "resimlerin birbirinin aynı olduğunun nasıl fark edilememiş olduğunu anlamak, cehlin sınırlarını keşfe kalkışmak olacağını" büyük bir incelikle(!) irdeliyor. Şimdi "cehlin sınırlarını" *Mühendishâne* adlı kitapta çözmeye çalışalım. 1- *Mühendishâne*, s. 69 resim 11: Sağdaki resim arkasında baskı tarihi olmayan İshâk Efendi'nin *Usûlü's-siyâga* adlı kitabının ön sahifesi olup "lâubalilikle" buraya giren ikinci resim ise yine İshak Efendi'nin 1247'de basılan *Mecmû'a-i ulûm-ı riyâziyye* unvanlı kitabının birinci cildinin son sahifesidir. 2- *Mühendishâne*, s. 73 resim 15: buraya şaşkınlık ve acemilikle giren resim *Mecmû'a-i ulûm-ı riyâziyye* unvanlı eserin son sahifesi olmayıp, kitabın birinci cildinin fihristinin sonudur. 3- *Mühendishâne*, s. 251-52, resim 116-117: Resimler Zeynîzâde'nin 1228'de basılan *Mu'ribü'l-izhâr* unvanlı eserinin ilk ve son sahifeleridir. Ancak Beydilli bu resimlerden "bi-haber" olup, bu baskı için kitabında tek kelime etmediği gibi listesine de almayı unutmuştur. Bu gibi ufak tefek şeyleri bir bilim adamının ele alıp yukardaki üslubu kullanmasının nedenini bir türlü açıklayamıyorum. Çünkü bu tip yanlışlıkları erbabı nasıl olsa anlar. Kararı okuyuculara bırakıyorum.

(s. 130) *Ed'dürerü'l*... (doğrusu *Ed-dürerü'l*.. olacak) adlı kitabın grafik tasarımda son sahifesi gerçekten unutulmuştur. Ayrıca bu yersiz, çirkin ve kaba sorunun benzerine yukarıda da (s. 81) kısmında değinilmiştir.

(s. 131-134) Beydilli'nin burada sütunlarca yazdıkları yukarıdakiler gibi çoğu grafik tasarım ve Arapça kitap adlarının dizgi hatalarının tashihidir. Burada hepsine ayrı ayrı cevap vererek dergiye fazla yük olmak istemiyorum. Bunların benzerlerini ve "cehlin sınırlarını" aşağıdaki liste bahsinde göstermeye çalışacağım.

(s. 141) *Mir'âtü'l-ebdân*'da görüntülerin hangi ciltlerden alındığı yazılmamış. Doğru, ama *Mühendishâne*'de niye yok? (bkz. s. 236 resim 103)

(s. 143-146) Biz açıklamalı tam kitap kalaloğu hazırmayı düşünmedik. Amacımız çeşitli baskılardan örnekler vermekti. Bu nedenle eksikleri göstermek bilgiçlikten öteye geçmiyor.

Şimdi Beydilli'nin Mühendishane ve Üsküdar matbaalarında basılan kitaplara ve bunlar hakkında verilen açıklamalara kısaca bir göz atalım. Hemen söylemeliyim ki beğenilmeyen sergi kataloğu burada hazırlanan listeye bir bakıma önderlik etmiş, eksikler oradan tamamlanmıştır. Bu listede yer alan kitaplar hataları ve sevaplarıyla birlikte Hammer'den (*GOR*, cilt VII, s. 583-595) âdeta kopye edilmiştir. Kitaplar yeterli derece ele alınıp incelenemediği için "laubali" hatalar yapılmıştır. Ayrıca acemilikten bilgi zafiyetleri içine de düşmüştür. Aşağıda verdiği numaralar Beydilli'nin kitaplara verilen sıra numaralarına göre ele alınmıştır.

MÜHENDİSHANE MATBAASI

1) **Mehâh-ı miyâh.** Kitabın adı sergi kataloğunda tenkit edilirken burada düzeltilmiştir. *Mühendishâne*'de resim altı (no. 120) yanlış olup eserin son sahifesi olmayıp, kitaba yazılan takrizlerden birinin görüntüsüdür. Beydilli kitabın aslını göremediği için bu karışıklığa meydan vermiş, garip bir şekilde ve anlaşılamayan bir nedenle son sahifenin görüntüsüne(!) de yer verememiştir. Kitap ayrıca 14 varak olmayıp 15 varaktır.

4) **Tûl-i Arz Cetveli.** Kitabın adı bu şekilde verilirse "arzın tûlü" yani "enlemin boylamı" diye anlaşılır ki böyle bir şey olamaz. Ancak "boylam ve enlem" olur, dolayısıyla Beydilli'nin yazdığı şekilde hiç olmaz. Terimin doğrusu "Tûl u 'arz"dır. Sergi kataloğundan intihal edilen bu nadir kitabı Beydilli'nin nerede gördüğü belli değildir. Hammer de kitaba listesinde yer vermediği için, başka bir yerden intihal edememiştir.

8 ve 9) **Evrâk.** Her ne kadar arşiv kaynaklarında basıldıkları ortaya çıkarılmışsa da şimdilik bir

nüshası herhangi bir kütüphane ve arşivde tespit edilemediği gibi adlarına da muteber bir kitap kataloğunda rastlanamadığından asılları bulununcaya kadar "Evrak" adı altındaki yayınlara kayd-ı ihtiyatla bakmak gerekir. Nitekim, *Rekz ü nasb-ı hıyâm* adlı kitabın arşiv kayıtlarına göre 1828 Şubatında 300 adet basıldığı bildirildiği halde (*Mühendishâne*, s. 246-47) bugüne kadar bu eser ele geçmemiştir.

12) **Telhisü'l-eşkâl.** Kitap ele alınıp incelenemediğinden, kitapta geçen "bazı kütüb-i Efrenciyeden lisân-ı Türki üzre terkim olunması..." (s. 3) kaydı görülememiş ve *Mühendishâne*'de bilinmeyen nedenlerden(!) son sahifenin resmi de konulmamıştır (bkz. *Mühendishâne*, res. 135).

13) **Öklidis Şerhi.** *Mühendishâne* listesine giremeyen bu kitap sergi kataloğunda fark edilip buraya alınmıştır. Kemal Beydilli, bu arada Sayın Yahya Erdem'den destek alma lüzumu görüp kendisine haklı bir övgüde bulunmuştur. Ancak Erdem makalesinde (*Kebikeç*, II, Ankara, 1995, s. 189 not 48) Beydilli'nin *Öklidis Şerhi*'ni göremediğini yazmaktadır. Üstelik Beydilli sorumsuz bir şekilde görmediği bu kitapta basım yerinin ve tarihinin belirtilmediğini büyük bir vukufla yazıyor (bkz. res. 2). Anlaşılan Erdem'in makalesini de tam olarak okuyamadığı için orada doğru olarak kitabın 222 sahife olarak belirtildiğinden de "bi-haber" görünmektedir. İşte, bir bilim adamı olarak Beydilli başarıyla on bir satıra bu hataları "sığdırabilme ustalığını" göstermiştir.

16) **Tarif de Douane.** Beydilli'nin bu kitabı nerede görüp incelediği meçhuldür. Bu kitap için verdiği bilgilerin kaynağı da belirtilmemiştir ki hayret vericidir. Bu bilgiler Hammer'de olmadığı için de (*GOR*, cilt VII, no 39) kopye çekememiştir. (Kitabın tek nüshası bendedir.)

17) **İmtihânü'l-mühendisîn.** Beydilli, Hüseyin Rıfkı'nın bu kitabı İngilizceden tercüme ederek tertip ettiğini vukufla yazıyor ve ele alıp incelemeye "tenezzül" etmediğinden doğal olarak affedilmez bir yanlışlığa düşüyor. Hüseyin Rıfkı kitabında (s. 2-3) "lisân-ı Türkîde işbu risâle terkîm ve ismine *İmtihânü'l-mühendisîn* tevsîm..." ibarelerini yazdıktan sonra "bundan akdem İngiltere lisânından tercüme eylediğimiz *Usûl-i hendese* (listede no. 5) ye havâle birle..." diye yazmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, Hüseyin Rıfkı Türkçe *İmtihânü'l-mühendisîn*'in dışında *Usûl-i hendese* adında İngilizce'den tercüme ettiği bir başka eser de yayınlamıştır ve *İmtihânü'l-mühendisîn*'in dibacesinde, buna atıfta bulunmaktadır. Hüseyin Rıfkı'nın bu kitabı başkadır, İngilizce'den çevirdiği kitap başka.

ÜSKÜDAR MATBAASI

3) **Atlas-ı Kebîr tercemesi.** Beydilli tarafından Mühendishane Matbaasında basıldığı bildirilen bir eserin Üsküdar Matbaasında basılan kitaplar altına ne münasebetle girdiği belli değildir. Kitabın ön kapağında açık bir şekilde "Üsküdarda müceddeden binâ ve inşâ buyulan tabhâne-i hümayûnda tab' ve tekmili müyesser olmuştur" kaydından Üsküdar'da basıldığı anlaşılmaktadır (bkz resim 3). Eserin müellifinin William Faden olduğu Hammer'den (*GOR*, no 42) alınmıştır.

35) **Hallü esrâri'l-ahyâr 'alâ i'rabi izhâri'l-esrâr. (Mu'ribü'l-izhâr).** Beydilli'nin, *Mühendishâne*'ye kitabın resmini koyup listesine adını almaya unuttuğu eserdir (bkz. resim 116-117). Sonra sergi kataloğunda fark edip bunu son hazırladığı listeye almıştır. Bu gibi eksiklikler her kitapta olabilir. Ama Beydilli'nin üslubuyla bunun nasıl unutulduğunu anlamak "cehlin sınırlarını keşfe kalkışmak" mı olur acaba?

38) Kitabın doğru ismi "**Ta'lîkü'l-favâzıl 'alâ İ'râbi'l-'avâmil**" olacaktır (bkz. no. 17).

49) Yazarın doğru ismi "**Celâleddîn ed-Devvânî**" olacaktır.

58) Kitabın doğru ismi "**Mir'âtü'l-ebdân fî teşrîhi a'zâi'l-insân**" olacaktır.

61) Kitabın doğru ismi "**Ta'lîkâtü dürri'n-nâcî bi-İsagoci**" olacaktır.

65) **Hülâsa-i Risâle-i Birgivî.** Kitabın adı, Hammer'deki (*GOR*, no. 68) bilginin eseri görmeden Beydilli tarafından Almancadan yapılan çevirisidir. Oldukça nadir ve zor bulunan eserde, kitaba verilmiş herhangi bir isim yoktur.

72) **El-Risâle fi'l-hendese.** (Bu yazımın doğrusu tutarlı olmak için **er-Risâle fi'l-hendese** olmalı. Zira Beydilli, "ed-dürer"i "el-dürer" şeklinde okumuyor [bkz. no. 21]. Bu tutarsızlığa ne demeli?). Bir kere yazar kitabına herhangi bir isim vermemiştir. Kitabın yazarı, "Masdâriyyecizâde Seyyîd bin Hüseyin" değil "Masdariyyecizâde Seyyîd Hüseyin"dir. Kitapta geometri ile ilgili 7 levha olmayıp yalnız 1 levha vardır. *GOD* (=*Geschichte des osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit* "Osmanlı Edebiyatı Tarihi", Pesth, 1838) cilt IV, s. 598-603'de verilen listede kesinlikle 32 numara olmadığı gibi konuya ilişkin bir şey de yoktur. Söz konusu liste *GOR* (= *Geschichte des osmanischen Reiches* "Osmanlı Tarihi", cilt VII, Pesth 1831) s. 583-595'dedir. Ayrıca Hammer listesinin 32. numarasında 1217'de basılan 7 levhalı olarak ve "*El-risalet fil-hendeset*" adı altında verdiği kitap Hüseyin Rıfkı'nın "*İmtihânü'l-mühendisîn*" adlı eseri olmalıdır. Yine Hammer, listesinin 70. numarasında, adını vermediği Mühendishane hocalarından Masdariyyecizâde Seyyid Hüseyin'in 34 sahife ve 1 şekilli kitabı Öklides'in 3. kitabının 23. teoreminin çözümü olan *Teslîs-i zâviye* adlı eseridir. Hammer, nedense kitaplarda yazar adları olduğu halde bu adları vermemiştir. Karışıklık Seyyid Hüseyin'in eserine belirgin bir isim vermemesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Karatay kataloğunda "*Teslis-i zâviye veya teslîs-i kavsin bi'l-hendese halline dair risâle*" adını (cilt I, s. 322) Özege ise kataloğunda "*Teslîs-i zâviye ve kavs*" (cilt IV, s. 1838) adını vermiştir. Beydilli, 12 satırlık bir sütunda -tenkit yazısında beyan ettikleri gibi- pek çok yanlışı ustalıkla sığdırabilme başarısını göstermiş ve 12 satırda bu kadar yanlışa düşmek kendisine de nasip olmuştur.

İSTANBUL MATBAASI

2) Yazarın doğru ismi "**Adudü'd-dîn**" olacaktır. Okuyucuya saygı!

***

Şimdi, bütün bunlardan sonra, yukarıda yer alan üç adet sahife resmine bakın! (resim 4, 5, 6) Bu sahifeler, Beydilli'nin kitabının "Vauban Tercümeleri"yle ilgili bahsin kontrol edip düzeltmem için bana verilen ve tashihimden geçmiş provalardır (resim 4-5). İlki (resim 4) Beydilli'nin tercümelerle ilgili olarak kendi yazdıklarıdır. İkincisi (resim 5) konuyla ilgili olarak "bilgilenmesinden" sonraki baskıya hazır bölümüdür. Vauban konusu mükemmelleşmiş, yanlışlardan arınmış ve metnin arasında bu buluşların bana ait olduğu belirtilmiştir. Üçüncü sahifeyse (resim 6) aynı bahsin dizgi hatalarıyla basılmış son hali ve bir önceki sayfayla arasındaki asıl fark, metinden bu buluşun Hammer'e ve başka araştırmacılara devredilip metinden çıkartılmış olmasıdır.

İşte, Beydilli'nin eleştiri sınırlarını aşan, iddia ve ima hudutlarına giren yazısının sırrı: Yardım görme, destek alma duygusunun yarattığı huzursuzluktur. Bu yazıda kullanılan üslup, Beydilli'nin tenkit yazısındaki üslubunun kendisine yansımasından başka bir şey değildir. Ne yazık ki Beydilli, kaba dilli bu yazısında sırça köşkünden bir türlü çıkamadığını ortaya koyuyor.

İlgilenen okuyuculardan ricam: Kendi kütüphanemde bulunduğunu iddia ettiğim *Tefâvüt-i 'arz* ile *Tarif de Douane* adlı kitaplara eğer kütüphanelerin birinde rastlarlarsa bana bildirmelerini dilerim, ben de böylelikle iddiamda yanılmış olurum. ■

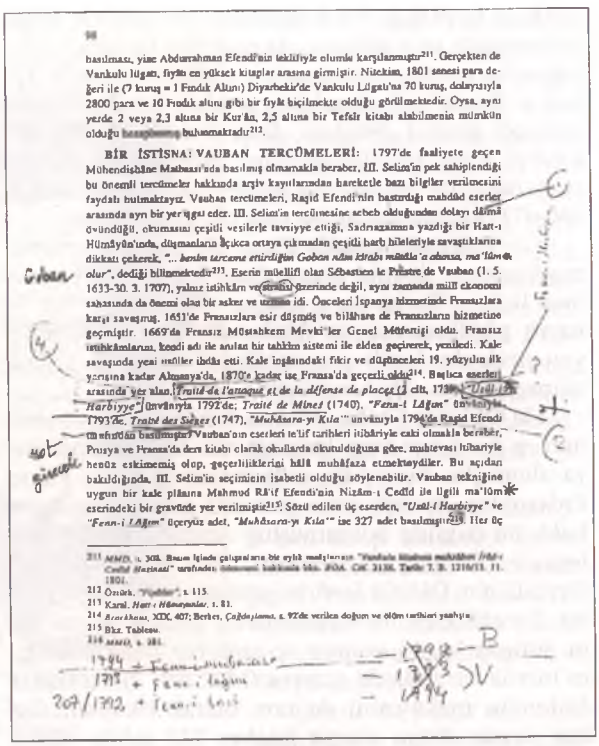

basılması, yine Abdurrahman Efendi'nin teklifiyle olumlu karşılanmıştır[211]. Gerçekten de Vankulu lügatı, fiyatı en yüksek kitaplar arasına girmiştir. Nitekim, 1801 senesi para değeri ile (7 kuruş = 1 Fındık Altını) Diyarbekir'de Vankulu Lügatı'na 70 kuruş, dolayısıyla 2800 para ve 10 Fındık altını gibi bir fiyat biçilmekte olduğu görülmektedir. Oysa, aynı yerde 2 veya 2,3 altına bir Kur'ân, 2,5 altına bir Tefsîr kitabı alabilmenin mümkün olduğu hesaplanmış bulunmaktadır[212].

BİR İSTİSNA: VAUBAN TERCÜMELERİ: 1797'de faaliyete geçen Mühendishâne Matbaası'nda basılmış olmamakla beraber, III. Selim'in pek sahiplendiği bu önemli tercümeler hakkında arşiv kayıtlarından hareketle bazı bilgiler verilmesini faydalı bulmaktayız. Vauban tercümeleri, Raşid Efendi'nin bastırdığı mahdûd eserler arasında ayrı bir yer işgal eder. III. Selim'in tercümesine sebeb olduğundan dolayı dâima övündüğü, okumasını çeşitli vesilelerle tavsiye ettiği, Sadrazamına yazdığı bir Hatt-ı Hümâyûn'unda, düşmanların açıkca ortaya çıkmadan çeşitli hartbi hîlelerîyle savaştıklarına dikkatı çekerek, *"... benim terceme ettirdiğim Goban nâm kitabı mütâlâ'a ederse, ma'lûmât olur"*, dediği bilinmektedir[213]. Eserin müellifi olan Sébastien le Prêstre de Vauban (1. 5. 1633-30. 3. 1707), yalnız istihkâm ve mühendislik üzerinde değil, aynı zamanda millî ekonomi sahasında da önemi olan bir asker ve uzman idi. Önceleri İspanya hizmetinde Fransızlara karşı savaşmış, 1651'de Fransızlara esir düşmüş ve bilâhare de Fransız hizmetine geçmiştir. 1669'da Fransız Müsahkem Mevkî'ler Genel Müfettişi oldu. Fransız istihkâmlarını, kendi adı ile anılan bir tahkîm sistemi ile elden geçirerek, yenîledi. Kale savaşında yeni usûller ihdâs etti. Kale inşâsındaki fikir ve düşünceleri 19. yüzyılın ilk yarısına kadar Almanya'da, 1870'e kadar ise Fransa'da geçerli oldu[214]. Başlıca eserleri arasında yer alan *Traité de l'attaque et de la défense de places* (3 cilt, 1739), *"Usûl-i Harbiyye"* (ünvânıyla 1792'de; *Traité de Mines* (1740), *"Fenn-ı Lâğım"* (ünvânıyla 1793'de, *Traité des Sièges* (1747), *"Muhâsara-yı Kilâ'"* ünvânıyla 1794'de Raşid Efendi tarafından basılmıştır. Vauban'ın eserleri telif tarihleri itibariyle eski olmakla beraber, Prusya ve Fransa'da ders kitabı olarak okullarda okutulduğuna göre, muhtevası itibariyle henüz eskimemiş olup, geçerliliklerini hâlâ muhâfaza etmekteydiler. Bu açıdan bakıldığında, III. Selim'in seçimlerin isabetli olduğu söylenebilir. Vauban tekniğine uygun bir kale plânına Mahmud Râ'if Efendi'nin Nizâm-ı Cedîd ile ilgili ma'lûmât[215] esnâsında hazırlamış olduğu bir gravürde yer verilmiştir[216]. Sözü edilen üç eserden, *"Usûl-i Harbiyye"* ve *"Fenn-ı Lâğım"* üçeryüz adet, *"Muhâsara-yı Kila'"* ise 327 adet basılmıştır[217]. Her üç

[211] *MMD*, s. 308. Basım işinde çalışanlara bir eylül maaşlarının *"Darbhane Hâsılatına mahsûben Îrâd-ı Cedîd Hazînesi"* tarafından ödenmesi hakkında bkz. *BOA*. *CK*. 21/38, Tarih: T. B. 1216/13. 11. 1801.

[212] Özbaş, *"Fiyatlar"*, s. 115.

[213] Karal, *Hatt-ı Hümâyûnlar*, s. 81.

[214] *Brockhaus*, XIX, 407; Berkes, *Çağdaşlaşma*, s. 92'de verilen doğum ve ölüm tarihleri yanlıştır.

[215] Bkz. Tablo:xx.

[216] *MMD*, s. 281.

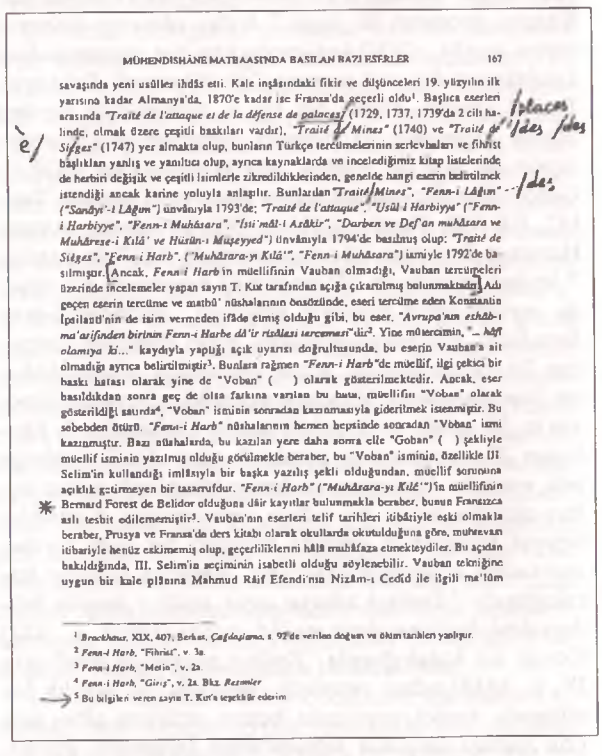

MÜHENDİSHÂNE MATBAASINDA BASILAN BAZI ESERLER 167

savaşında yeni usûller ihdâs etti. Kale inşâsındaki fikir ve düşünceleri 19. yüzyılın ilk yarısına kadar Almanya'da, 1870'e kadar ise Fransa'da geçerli oldu[1]. Başlıca eserleri arasında *"Traité de l'attaque et de la défense de places"* (1729, 1737, 1739'da 2 cilt halinde, olmak üzere çeşitli baskıları vardır), *"Traité de Mines"* (1740) ve *"Traité de Sièges"* (1747) yer almakta olup, bunların Türkçe tercümelerinin serlevhaları ve fihrist başlıkları yanlış ve yanıltıcı olup, ayrıca kaynaklarda ve incelediğimiz kitap listelerinde de herbiri değişik ve çeşitli isimlerle zikredildiklerinden, genelde hangi eserin belirtilmek istendiği ancak karine yoluyla anlaşılır. Bunlardan *"Traité de Mines"*, *"Fenn-ı Lâğım"* (*"Sandîy'-i Lâğım"*) ünvânıyla 1793'de; *"Traité de l'attaque"*, *"Usûl-i Harbiyya"* (*"Fenn-i Harbiyye"*, *"Fenn-ı Muhâsara"*, *"Isti'mâl-i Azâkir"*, *"Darben ve Def'an muhâsara ve Muhâreze-i Kilâ' ve Hüsûn-ı Müşeyyed"*) ünvânıyla 1794'de basılmış olup; *"Traité de Sièges"*, *"Fenn-ı Harb"*, *("Muhâsara-yı Kilâ'"*, *"Fenn-ı Muhâsara"*) ismiyle 1792'de basılmıştır. Ancak, *Fenn-ı Harb*'in müellifinin Vauban olmadığı, Vauban tercümeleri üzerinde incelemeler yapan sayın T. Kut tarafından açığa çıkartılmış bulunmaktadır. Adı geçen eserin tercüme ve matbû' nüshalarının önsözünde, eseri tercüme eden Konstantin İpsilanti'nin de isim vermeden ifâde etmiş olduğu gibi, bu eser, *"Avrupa'nın ethâb-ı ma'ârifinden birinin Fenn-ı Harbe dâ'ir risâlesi tercemesi"*dir[2]. Yine mütercimin, *"... hâfî olamıya ki..."* kaydıyla yaptığı açık uyarısı doğrultusunda, bu eserin Vauban'a ait olmadığı ayrıca belirtilmiştir[3]. Bunlara rağmen *"Fenn-ı Harb"*de müellif, ilgi çekici bir baskı hatası olarak yine de "Voban" ( ) olarak gösterilmekteydi. Ancak, eser basıldıkdan sonra geç de olsa farkına varılan bu hata, müellifin "Voban" olarak gösterildiği saurda[4], "Voban" isminin sonradan kazınmasıyla giderilmek istenmiştir. Bu sebebden ötürü. *"Fenn-ı Harb"* nüshalarının hemen hepsinde sonradan "Voban" ismi kazınmıştır. Bazı nüshalarda, bu kazılan yere daha sonra elle "Goban" ( ) şekliyle müellif isminin yazılmış olduğu görülmekle beraber, bu "Voban" isminin, özellikle III. Selim'in kullandığı imlâsıyla bir başka yazılış şekli olduğundan, müellif sorununa açıklık getirmeyen bir tasarrufdur. *"Fenn-ı Harb"* (*"Muhâsara-yı Kilâ'"*)in müellifinin Bernard Forest de Belidor olduğuna dâir kayıtlar bulunmakla beraber, bunun Fransızca aslı tesbit edilememiştir[5]. Vauban'ın eserleri telif tarihleri itibâriyle eski olmakla beraber, Prusya ve Fransa'da ders kitabı olarak okullarda okutulduğuna göre, muhtevası itibariyle henüz eskimemiş olup, geçerliliklerini hâlâ muhâfaza etmekteydiler. Bu açıdan bakıldığında, III. Selim'in seçiminin isabetli olduğu söylenebilir. Vauban tekniğine uygun bir kale plânına Mahmud Râ'if Efendi'nin Nizâm-ı Cedîd ile ilgili ma'lûm

[1] *Brockhaus*, XIX, 407; Berkes, *Çağdaşlaşma*, s. 92'de verilen doğum ve ölüm tarihleri yanlıştır.

[2] *Fenn-ı Harb*, "Fihrist", v. 3a.

[3] *Fenn-ı Harb*, "Metin", v. 2a.

[4] *Fenn-ı Harb*, "Giriş", v. 2a. Bkz. *Rezmler*

[5] Bu bilgiyi veren sayın T. Kut'a teşekkür ederim

Resim 5

Vauban tercümelerinin düzeltilmiş şekli.

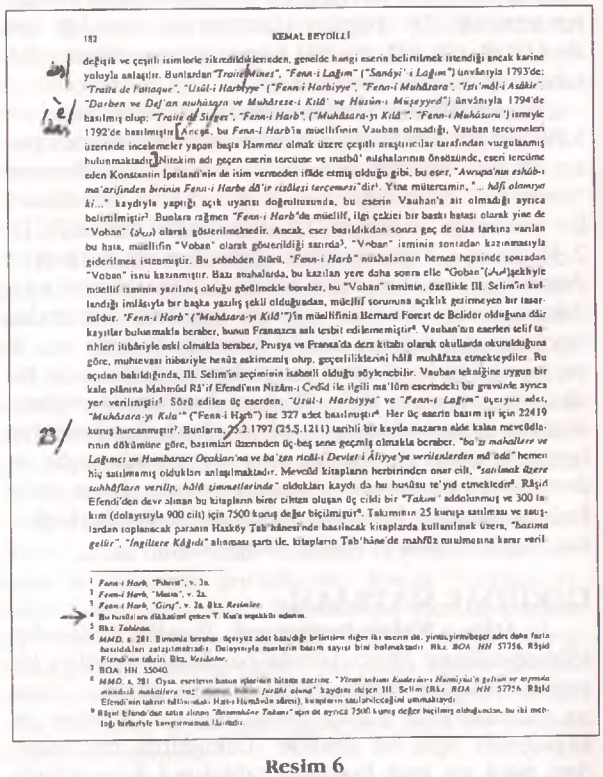

182 KEMAL BEYDİLLİ

değişik ve çeşitli isimlerle zikredildiklerinden, genelde hangi eserin belirtilmek istendiği ancak karine yoluyla anlaşılır. Bunlardan *"Traité de Mines"*, *"Fenn-ı Lağım"* (*"Sandîy'-i Lağım"*) ünvânıyla 1793'de; *"Traité de l'attaque"*, *"Usûl-i Harbiyye"* (*"Fenn-i Harbiyye"*, *"Fenn-ı Muhâsara"*, *"Isti'mâl-i Azâkir"*, *"Darben ve Def'an muhâsara ve Muhâreze-i Kilâ' ve Hüsûn-ı Müşeyyed"*) ünvânıyla 1794'de basılmış olup; *"Traité de Sièges"*, *"Fenn-ı Harb"*, *("Muhâsara-yı Kilâ'"*, *"Fenn-ı Muhâsara"*) ismiyle 1792'de basılmıştır. Ancak, bu *Fenn-ı Harb*'in müellifinin Vauban olmadığı, Vauban tercümeleri üzerinde incelemeler yapan başta Hammer olmak üzere çeşitli araştırıcılar tarafından vurgulanmış bulunmaktadır. Nitekim adı geçen eserin tercüme ve matbû' nüshalarının önsözünde, eseri tercüme eden Konstantin İpsilanti'nin de isim vermeden ifâde etmiş olduğu gibi, bu eser, *"Avrupa'nın ethâb-ı ma'ârifinden birinin Fenn-ı Harbe dâ'ir risâlesi tercemesi"*dir[1]. Yine mütercimin, *"... hâfî olamıya ki..."* kaydıyla yaptığı açık uyarısı doğrultusunda, bu eserin Vauban'a ait olmadığı ayrıca belirtilmiştir[2]. Bunlara rağmen *"Fenn-ı Harb"*de müellif, ilgi çekici bir baskı hatası olarak yine de "Voban" (وبن) olarak gösterilmekteydi. Ancak, eser basıldıkdan sonra geç de olsa farkına varılan bu hata, müellifin "Voban" olarak gösterildiği saurda[3]. "Voban" isminin sonradan kazınmasıyla giderilmek istenmiştir. Bu sebebden ötürü, *"Fenn-ı Harb"* nüshalarının hemen hepsinde sonradan "Voban" ismi kazınmıştır. Bazı nüshalarda, bu kazılan yere daha sonra elle "Goban" (گوبن) şekliyle müellif isminin yazılmış olduğu görülmekle beraber, bu "Voban" isminin, özellikle III. Selim'in kullandığı imlâsıyla bir başka yazılış şekli olduğundan, müellif sorununa açıklık getirmeyen bir tasarrufdur. *"Fenn-ı Harb"* (*"Muhâsara-yı Kilâ'"*)in müellifinin Bernard Forest de Belidor olduğuna dâir kayıtlar bulunmakla beraber, bunun Fransızca aslı tesbit edilememiştir[4]. Vauban'ın eserleri telif tarihleri itibâriyle eski olmakla beraber, Prusya ve Fransa'da ders kitabı olarak okullarda okutulduğuna göre, muhtevası itibariyle henüz eskimemiş olup, geçerliliklerini hâlâ muhâfaza etmekteydiler. Bu açıdan bakıldığında, III. Selim'in seçiminin isabetli olduğu söylenebilir. Vauban tekniğine uygun bir kale plânına Mahmûd Râ'if Efendi'nin Nizâm-ı Cedîd ile ilgili ma'lûm esnâsında hazırlamış olduğu bir gravürde ayrıca yer verilmiştir[5]. Sözü edilen üç eserden, *"Usûl-i Harbiyye"* ve *"Fenn-ı Lağım"* üçeryüz adet, *"Muhâsara-yı Kila'"* ("Fenn-i Harb") ise 327 adet basılmıştır[6]. Her üç eserin basım işi için 22419 kuruş harcanmıştır[7]. Bunların, 25.2.1797 (25.5.1211) tarihli bir kayda nazaren elde kalan mevcûdlarının dökümüne göre, basımları üzerinden üç-beş sene geçmiş olmakla beraber, *"bu'z mahallere ve Lağımcı ve Humbaracı Ocaklarına"* ve *"bâ'zen rical-i Devlet-i Âliyye'ye verilenlerden mâ'adâ"* hemen hiç satılmamış oldukları anlaşılmaktadır. Mevcûd kitapların herbirinden onar cilt, *"satılmak üzere sahhâflara verilip, hâlâ ümmetlerinde"* oldukları kaydı da bu hususu te'yid etmektedir[8]. Râşid Efendi'den devr alınan bu kitapların birer cildden oluşan üç cildi bir *"Takım"* addolunmuş ve 300 takım (dolayısıyla 900 cilt) için 7500 kuruş değer biçilmiştir[9]. Takımların 25 kuruşa satılması ve satışlardan toplanacak paranın Haskôy Tab'hânesi'nde basılacak kitaplarda kullanılmak üzere, *"bazıma gelir"*, *"ingiltere Kâğıdı"* alınması şartı ile, kitapların Tab'hâne'de mahfûz tutulmasına karar veril-

[1] *Fenn-ı Harb*, "Fihrist", v. 3a.

[2] *Fenn-ı Harb*, "Metin", v. 2a.

[3] *Fenn-ı Harb*, "Giriş", v. 2a. Bkz. *Rezmler*.

[4] Bu bilgiyi veren sayın T. Kut'a teşekkür ederim.

[5] Bkz. *Tablo:xx*.

[6] *MMD*, s. 281. Burada tercüme işlerinin bitmiş olduğu, "*Yirmi sekiz Kadırlıdır-ı Hazretinin'in gelüşün ve zeyrinde mündemiç mahallere* 192 *numerolu hattı-ı hümâyûn ferâhîi sebeb*" kaydına değişen III. Selim (Bkz. *BOA. HH.* 57756. Râşid Efendi'nin tahrir hâlinin okuduğu Hatt-ı Hümâyûn sûresi), kitapların satılabileceğini ummaktaydı.

[7] Râşid Efendi'den satın alınan "*Darbhane Takımı*" için de ayrıca 7500 kuruş değer biçilmiş olduğundan, bu iki mebliğ birbiriyle karıştırılmamalı ilâ-nihâye.

Resim 6

Vauban tercümelerinin yayınlanmış hali.

MEMUR-MAAŞ-YOLSUZLUK İLİŞKİSİ VE TANZİMAT YÖNETİMİ

DR. ABDULLAH SAYDAM*

Dünyanın en eski suç kategorilerinden birini, hiç şüphesiz, devlet görevlilerinin bulundukları mevki ve makamın siyasi ve askeri gücünü kullanarak kendilerine maddi ve manevi çıkarlar elde etmeleri oluşturmaktadır. Hemen her toplumda bu suç türünün mevcut olduğunu ve devlet yönetimlerinin en başta gelen meşguliyetlerinden birinin de böyle suçları önlemeye çalışmak olduğunu görmekteyiz. Basit ifadesiyle devletin asgari fonksiyonlarından birincisinin adalet olduğu düşünülürse, devlet memurlarının üstlendikleri sorumlulukların bilincinde olarak görevlerini yapmaları icap eder ve bu sırada vatandaşlar arasında en ufak ayrım yapılmaması gerekir. Devlet otoritesinin toplum tarafından sevimli karşılanmasını sağlayan bu olgudur. Vatandaş adaletin her aşamada gerçekleştiğini gördüğü takdirde, sağlanan otoriteyi kendisinin güvencesi sayar. Zira suçu yüzde yüz önlemek belki mümkün değildir, ancak suçluyu azami süratte ve hakkaniyete uygun biçimde yargılamak ve cezalandırmak devletin toplum tarafından kabulünü temin eder. Toplumu oluşturan bireylerin farklı kabiliyet ve karakterde olmaları, onlardan bazılarının diğerleri üzerinde hâkimiyet kurmaya yönelmelerine sebebiyet verir, ki hukuk devleti olmanın gereği olarak, devletler böyle hareketleri suç sayarlar ve önlemeye çalışırlar. Kanunların meşruiyet gerekçesi de budur. Buna karşılık memurların davranışlarıyla bu durumu zedeleyebildikleri bilinmektedir. Çoğu zaman böyle hareketlerin memur maaşlarıyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Türkiye açısından olayın tarihi boyutlarını değerlendirdiğimizde oldukça dikkat çekici uygulamalarla ve yaklaşımlarla karşılaşmaktayız.

Bilindiği gibi klasik dönemlerde Osmanlı Devleti kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi sırasında, görevli personele şimdiki gibi bir maaş tahsisine pek az yönelmiştir. Kapıkulu askerleri gibi bazı özel alanları saymazsak, günümüzdeki devlet memurluğundan daha farklı bir anlayışın mevcut olduğunu görmekteyiz. Başta tımar sistemi olmak üzere uygulanan en belirgin yöntem, kamu görevlilerine maaş yerine geçmek üzere belirli bir mali kaynağın gelirini tahsis etmektir. Görevli memur, devletin belirlediği hizmetleri yapmak karşılığında o mali kaynaktan hazineye intikal etmesi gereken kısma, maaşına karşılık olmak üzere tasarruf ederdi. Böylelikle memur olan kişi hem asli görevini yerine getirir, hem de kendisine tahsis edilmiş olan verginin tahsilini yapardı. Daha açık bir deyişle, mesela tımarlı sipahi kendisine tahsis edilmiş olan bölgedeki miri arazinin köylüye dağıtımını yapar, asayişi sağlar, gerektiğinde sefere gider, karşılığında da köylünün hazineye vermesi gereken vergileri toplardı. Dolayısıyla tımar sahibinin aynı zamanda tahsildarlık görevini yerine getirdiğini görmekteyiz. Devletin buradaki rolü sipahiye dirlik vermek, oradaki mali, idari ve askeri işleri nasıl yürüteceğini belirlemek ve usulüne uyulup uyulmadığını denetlemekti.[1] Bu durum sipahi gibi askeri ve idari görevi ön planda bulunan birisinin, vergi toplamak gibi mali bir işle de meşgul olması sonucunu doğurmuştur.

Bu tatbikatın dikkat çeken çeşitlerinden biri olan "serbest tımarlarda" yıllık gelir standart değildi. Serbest tımarlarda, tımar sahibi toprak ve ürün vergileri gibi nispeten standart sayılabilecek gelirlerden başka "bâd-ı hevâ" adı verilen vergileri de toplayabilme hakkına sahip idi. Mesela bir dirlikte evlenme olayı meydana geldiğinde erkek tarafından "resm-i arûs" (gerdek vergisi) adı ile belirli bir meblağ ödenmekteydi.[2] Meydana gelecek evlilik sayısı tahmin edilemeyeceğinden, oradaki dirlik sahibinin yıllık gelirini de önceden bilmek mümkün değildi. Böylece "bâd-ı hevâ" vergilerinin yıllık miktarı, dirlik sahibinin önceden tahmin edilemeyen kârı sayılmaktaydı.

Serbest tımar gibi standart olmayan gelir kaynaklarına sahip devlet görevlilerinin daha kolay suça yöneldiklerini görmekteyiz. Nitekim XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkenin muhtelif bölgelerinde levent ve suhte denilen eşkıyaların ortaya çıktığı malumdur.[3] Bunlar kanunen cezalandırılmak istendiğinde serbest tımarlara sığınıyorlar ve serbest tımar sahibi de suçluları adli kurumlara teslim etmek istemiyordu. Zira işlenen suçlar karşılığında alınacak para cezası da serbest tımar sahibinin gelirlerindendi. Dolayısıyla bu kişiler suçluyu teslim ederek gelir kaybına uğramamak için onları kendi topraklarında alıkoymayı tercih ediyorlardı.

* Yrd. Doç. Dr., KTÜ Fatih Eğitim Fakültesi

Daha sonra ise suçlulardan bir miktar para veya eşya alarak salıveriyorlardı.

Serbest tımarlarda suçlu saklanmasına dair elimizdeki örneklerden birkaçını zikretmekte yarar var. Bursa sancağındaki köylerin çoğu serbest tımar ve selatin evkafıydı. Bölgedeki eşkıya muhtelif suçlardan dolayı cezalandırılmak istendiğinde, serbest tımar sahipleri, "haps bizimdir" diye eşkıyayı vermeyip kendileri haps etmekteydiler. Bunlar daha sonra eşkıyanın adamları ile görüşüp "şeriatça üzerlerine nesne sabit olmadı" diye bir miktar akçelerini alıp kendilerini serbest bırakmaktaydılar. Böylece önemli ölçüde menfaat temin edilirken eşkıyalık olayları günden güne artmaktaydı. Durumun Bursa sancakbeyi Bayezid tarafından İstanbul'a bildirilmesi üzerine merkezden gönderilen 25 Mart 1560 tarihli fermanda "zahir olan eşkıyayı eğer zuama ve eğer serbest tımarlarında ve evkaf ve emlaklerinde her neredeyse ele getirip kadı marifeti ile ahvâlin şer'-i şerif üzere teftiş edip lazım geleni eğer salb ü siyasettir ve eğer katl-ı uzuvdur, mahallinde icra edip yerine koyup anın gibi ehl-i fesada yardımcı olup ele vermekte güçlük çıkaranları ve inat edenleri yazıp bildiresin ki, ehl-i fesada zahir olanların haklarından gelinip diğerlerine ibret ola" denilmiştir.[4]

Başka bir olay da Muğla'da meydana gelmiştir. Menteşe sancağı beyi Ali, Gevaş zeametine dahil olan Çiftlik köyünden Usta Cafer ile arkadaşlarını, üç kişiyi haksız yere öldürmeleri yüzünden, verilen buyruğa dayanarak tutuklayıp kanun önüne çıkarmaya teşebbüs etmiştir. Fakat bu sırada Gevaş köyü zâimi olan Kenan, "benim zeametim serbesttir" diyerek karşı koymuş, ayrıca halkı kandırıp kışkırtmış ve topluca sancak beyinin üzerine gelip katilleri geri alarak, daha bir sürü kötülük ve yolsuzluk etmiştir. Ali Bey hadiseyi hem mahkemeye intikal ettirmiş hem de İstanbul'a yazmıştır. Bunun üzerine Muğla kadısına gönderilen fermanda, davanın mahallinde görülüp şeriata göre gerekenin yapılması ve böyle suçluların himaye edilmemesi emredilmiştir.[5]

Standart maaş tahsis olunmamasının yolsuzlukları artırdığına dair bir örnek de kadılar için verilebilir. Kadılar, aylık almalarının yanı sıra yürüttükleri muhtelif hizmetler karşılığında miktarı önceden belirlenemeyen birtakım ek gelirler elde ederlerdi. Mesela bugünkü noterlik uygulamasını hatırlatır şekilde yapılan hizmetler karşılığında harç parası alınırdı. Sözgelimi ölen bir kimsenin mirası kadı tarafından paylaştırılır ve bu hizmet karşılığında belirli bir meblağ tahsil edilirdi. Kadının miras taksimini yapması ileride muhtemel anlaşmazlıkların ortaya çıkmasını daha baştan önlemek ve taksim işini yargı marifetiyle gerçekleştirerek tescil ettirmek amacına dayalı idi. Ancak kadıya harç ödemek istemeyenler taksim işini gayr-i resmi olarak kendi aralarında yaparlardı. Böyle hallerde kadılar "devre" çıkarak gayr-i resmi surette yapılan taksimleri geçersiz sayarlar ve terekeleri yeniden taksime tabi tutarlardı, ki bu halkın tepkisine sebep olurdu. Kadı devre çıkmazsa gelir kaybeder, çıktığında ise halk tepki gösterirdi. Yalnız bu tepkiler verilecek harç parasından ziyade, bu bahane ile kadı ile adamlarının günlerce köylülere misafir olarak onların mağduriyetlerine sebebiyet vermelerine yönelik idi. Nitekim bu iddia ile çeşitli zamanlarda Divan-ı Hümayun'a bazı şikâyetlerin intikal ettiğini ve bu tür yolsuzlukların önlenmesi için ilgililere sık sık fermanlar gönderildiğini görmekteyiz.[6]

Gerek kadıların gerekse diğer görevlilerin yaptıkları her türlü haksız ve kanunsuz hareket ve davranışlar, merkezi hükümet tarafından kesin surette engellenmeye çalışılmaktaydı. Kanunların belirlediği şartların dışında, reayaya ağır gelebilecek her türlü davranış ve yükümlülüklerin zulüm olduğu ifade olunmaktaydı. Resmi dilde zulüm kelimesi, devlet hizmetlilerinin halka türlü yollarla haksız ve ağır işler yaptırması anlamına gelmekteydi.[7] Zulüm suçlarının çeşitleri genel olarak şu şekilde sayılabilir: Kanunsuz vergi toplamak, gereksiz yere devre çıkarak halktan çeşitli armağanlar almak, çeşitli sebeplerle zor kullanmak, sahtecilik ve dolandırıcılık yapmak, eşkıya ile işbirliği içinde olmak, irtikâp, şantaj ve diğer şekillerde halktan para sızdırmak.[8]

Osmanlı tarihi boyunca bir hayli şekline rastlanabilecek bu suç türlerini önlemek için çıkarılan adaletnamelerin üslubu iyi olmakla birlikte uygulaması kolayca gerçekleşemiyordu.[9] Yani sadece ferman göndermek meseleyi çözemiyordu. Problem çözülemedikçe yeni fermanlar çıkarılıyor ama netice verici olmuyordu. Bundan dolayı bütün XVII. ve XVIII. yüzyıllarda böyle olayların giderek artan şekilde devam ettiğini ve Osmanlı devlet ve toplum düzenini tahribata uğrattığını görmekteyiz. Hemen her ıslahat döneminde bu tür zulüm yapan memurların cezalandırılması yoluna gidilmekte, fakat inzibati tedbirlerle belirli başarılar elde edilmekte idiyse de, en küçük fırsatta yolsuzluklar yeniden baş göstermekteydi. Zira problem gittikçe basit birer inzibati vaka olmaktan çıkıp bir ahlak ve zihniyet meselesi haline dönüşmekteydi. Bu yüzden devrin pek çok aydını toplumdaki bu yaraya değinerek çareler önermekteydiler. Hem devlet adamı olan hem de muhtelif konulara dair isabetli görüşleri ile tanınan Defterdar Sarı Mehmed Paşa'ya göre işin çözümü, ehliyetsiz insanların devlet görevlerinden uzaklaştırılması, yerlerine liyakatli olanların getirilmesi, kamu görevlilerinin sık sık azledilmemesi, kendilerine geçimlerini sağlayabilecekleri miktarda gelir tahsis olunması ile mümkündü.[10]

II. Mahmud döneminde de bu konunun yönetimi rahatsız eden hususlardan biri olduğunu görmekteyiz. Memurların kanunsuz eylemleri ile gelir kaynaklarının miktarı ve niteliği arasında doğrudan bağlantı bulunduğu dikkate alınarak, bu yıllarda önceki uygulamalardan daha farklı bir usulün tatbikine karar verildi. Görevlilerin gelirlerinin halktan karşılanması yolu yine benimsendi, yalnız bu sefer halkın vereceği miktarın standart olması kararlaştı-

rıldı. Mesela valiler maaş almıyorlar, eyaletten toplanan bir kısım vergiler kendilerine bırakılıyordu. Ayrıca normal zamanlarda "imdad-ı hazeriye", valilerin savaşa gitmeleri halinde de "imdad-ı seferiye" adıyla halkın maddi yardımda bulunmaları icap etmekteydi. Mesela 1828 yılında Karaman valisine eyalet halkının ödediği imdad-ı seferiyenin toplamı 40.750 kuruştu. Yine aynı eyalet halkının 1837 yılında valiye ödedikleri imdad-ı hazeriyenin 24.750 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.[11]

Böylece yıllık gelirlerini temin eden valilerin ya da diğer görevlilerin, halktan keyfi olarak para toplamaları, hediye ve benzeri şeyleri kabul etmeleri, hayvanlarına yem aldırmaları gibi ek mükellefiyetler yükleme alışkanlıkları kaldırılmış oluyordu.[12] Fakat tatbikatta bu yasaklamanın pek de sağlıklı uygulanmadığı anlaşılmaktadır.[13] Hele meccanen yapılan hizmetlerde bu tür suiistimallerin çok daha geniş boyutlara ulaşabildiğini görmekteyiz. Yaptığı hizmet karşılığında devletten herhangi bir maaş almayan, ama hizmetin gerektirdiği masrafları yerine getirmesi de görevleri gereği olan kişilerin yolsuzluklara yönelmeleri çok daha yaygın idi. Bunlar özellikle yaptıkları harcamaları gerekçe göstererek halktan yeni adlarla vergi alıyorlardı veya topladıkları vergileri zimmetlerine geçiriyorlardı.

Önceki reformcular gibi Tanzimatçıların da bu problemlerle uğraşması gayet normaldi, hatta bu çeşit toplumsal meselelerle daha yakından ilgilenme iddiasındaydılar. Zira kendi ifadeleriyle "usûl-i cedîd"in hedefi böyle suçları önlemekti. Tanzimatçılar rüşvet suçlarının en önemli sebebi olarak, birçok kamu hizmetinin doğrudan devlet hazinesinden maaş verilmek suretiyle gördürülmemiş olmasına bağlamaktaydılar. Onlara göre yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz yöntemler suçun işlenmesini daha da kolaylaştırmaktaydı. Halbuki memurlara doğrudan doğruya hazineden miktarı belirli olan bir maaş verilmesi halinde, söz konusu memurların tahsildarlıkla ilgileri kalmayacak ve zimmete para geçirmeleri mümkün olmayacaktı. Nitekim bu düşüncelerle ilk olarak sancaklarda ve vilayetlerde vergi toplama işi kadılardan ve valilerden alınarak "muhassıl" denilen görevlilere verildi. Hem vergi tespiti ve tahsili, hem de Tanzimat'ın taşradaki halka anlatılması işiyle sorumlu tutulan muhassıllar, getirilmek istenen yeni sistemin buralardaki iltizam ve benzeri işlerle uğraşan eşraf ve âyân kesimlerinin menfaatine dokunduğundan, onların engellemeleri ile karşılaşmışlar ve bu yüzden beklenen başarıyı gösterememişlerdi.[14]

Buna rağmen Tanzimatçıların en önemli amaçlarından biri devlet görevlilerinin halktan şu veya bu ad altında ücret almasına son vermekti. Bunun için bütün memurlara maaş tahsisi kararlaştırıldı. Basit deyişle yeni düzende halk vergiyi devlete ödeyecekti, memur da gelirini doğrudan devletten alacaktı. Böylece memur ile halk arasında mali münasebet olmayacaktı. Vergilerin toplanması işi özel görevlilerce yürütülecekti, yani günümüzdeki maaş dağıtım sistemi benimsenmişti. Ancak bir anda bütün memurların maaşa bağlanması mümkün değildi. Eski düzenden yeni düzene geçiş için yeterli altyapı, maddi kaynak, istatistiki veriler mevcut de-

ğildi. Uygulamanın nasıl gerçekleşebileceğini görmek üzere belirli bölgeler pilot alanlar olarak seçildi. Tanzimat ilkeleri öncelikle bu alanlarda tatbik edilmeye çalışıldı. Dolayısıyla bütün ülkede aynı anda bir yeniden yapılanma söz konusu değildi. Bazı vilayetlerde Tanzimatla getirilen vergi, nüfus sayımı, askerlik usulü ve maaş tahsisi gerçekleştirilirken, diğer yerlerde yüzyıllardır uygulanan sistem, çoğunlukla dejenere olmuş vaziyette geçerli idi. Hatta resmen Tanzimata dahil edilen bazı yerlerde de tatbikat hemen gerçekleştirilememiş, Trabzon örneğinde olduğu gibi, 8-10 yıllık bir deneme döneminin geçmesi gerekmiştir.[15] Kayseri'deki İngiliz konsolosu da fermanın ilanından dokuz yıl sonra, İstanbul'daki büyükelçiliğe gönderdiği 17 Teşrinisani 1848 tarihli yazısında; "Tanzimat-ı Hayriye'nin bu havalide ismi var cismi yok" demekteydi.[16]

Uygulamalardaki sıkıntılara rağmen Tanzimat yönetiminin hedefi, fermanda da ilan edildiği üzere, bir buçuk asırdır devam eden bozulmanın ve çözülmenin bertaraf edilmesiydi. Ancak memurların halkı soymaya kadar varan rüşvet ve zimmet suçları önlenmedikçe yine bir başarı elde edilmesi güç görünmekteydi. Zira yeni ilkelerin toplum tarafından kabul görmesi devlete güveni gerektiriyordu, ki bunun da yolu memurlara olan güvenin artırılmasından geçmekteydi. Niyet halisane olmakla beraber önemli bir sıkıntı vardı. İlan edilen ilkelerin cazibesi, etkileyici biçimde takdimi yani reklamı önemliydi, fakat daha önemlisi yıllardır belli bir düşünce ve hareket tarzına göre yaşamış olan memur kadrosunun arzu edilen biçimde davranması sağlanabilecek miydi? Yani temel mesele olan kadro, diğer bir deyişle insan unsuru yeni şartlara nasıl adapte olunacaktı? Birkaç yıl öncesinin devamlı rüşvet alan memuru bir anda, ne şekilde dürüst, çalışkan, insana hizmetten zevk alan görevliler haline getirilecekti? Bundan dolayı Tanzimatçıların en önemli problemi, iç ve dış meselelerden ziyade devleti temsil edecek kadroların niteliği ve istenen düzeyde yetiştirilmesi hususuydu. Aslında bu konunun önemi daha II. Mahmud devrinde fark edilerek askeri okulların yanı sıra, memur yetiştirmek üzere "Mekteb-i Adliye" teşekkül ettirilmişti.

Samimi gayretlere rağmen problemin çözümü kolay değildi. Çünkü bir neslin gerçek anlamda devlet ve toplum hayatında kalıcı etkisinin görülebilmesi için ortalama 30-40 yıl gerekliydi, hatta daha fazla süre lazımdı. Tanzimat devrinin düşünen şahsiyetleri de hadisenin farkındaydılar, ama zaman yoktu. Onlar bir işe adam aradıklarında hep yeterli niteliklere sahip kişiyi bulamamaktan mustarip olmaktaydılar. Öte yandan bir diğer sıkıntı da, maaşa bağlanması düşünülen bunca memura verilecek paranın nereden bulunacağı hususuydu. Mali darboğaz dolayısıyla bazı eski uygulamaların yürürlükte kalması tercih edildi. Özellikle bir kısım görevlilerin hizmetlerinden meccanen yararlanılması tercih edildi. Ancak rüşvet ve yolsuzluklar da en fazla bu birimlerde rastlanmaktaydı. Böylece daha Tanzimatın ilk yıllarında bir açmaza girilmişti. Söz konusu açmazın dikkat çekici örneği olarak bu türdeki en önemli kamu görevi olan kaza müdürlüklerini ele almakta yarar görmekteyiz.

Tanzimatın ilk dönemlerinde devlet ile vatandaş arasındaki münasebetlerin birinci kademesi olması sebebiyle kazalardaki uygulamaların sıhhati, bir bakıma halkın Tanzimat hakkındaki yargılarını etkileyecekti. Gerçekten bir valinin ya da sadrazamın niteliği önemliydi, ama vatandaşın en çok ilişki kurduğu görevliler sıradan memurlardı. İşte bu açıdan kaza müdürlerinin durumu Tanzimat uygulamaları için de önemli bir ölçü oldu.

Klasik devir Osmanlı devlet teşkilatında kadı tarafından yönetilen kaza, Tanzimat yıllarında başında "müdür" ya da "kaimmakam" denilen bir görevlinin bulunduğu, köylerin birleşiminden teşekkül etmiş olan idari birimdi. Kaza müdürlerinin işlerini yürütmelerine yardımcı olmak üzere kaza idare meclisi teşkil olunmuştu. Mart 1842'den itibaren yapılan uygulamaya göre her kazanın ileri gelenleri toplanarak içlerinden birini müdür seçmekteydiler. Müdürlük görevini yürütecek olan kişinin dürüst, güvenilir, halk tarafından sevilen şahsiyetler olmasına dikkat edilirdi. Kazaların durumuna göre bazen halkın istediği kimseler müdür seçilirken, zaman zaman vali ya da sancak kaymakamlarının inisiyatifleri altında atamalar yapılmaktaydı. Müdürlük tayini merkezin onayıyla kesinleşmekteydi.[17] Müdürlük hizmeti karşılığında devlet tarafından herhangi bir ödeme yapılmazdı, hizmeti meccanen yürütmekle mükellef idiler.[18] Hizmetin ücretsiz yapılması ve göreve atanacak kimselerin çekirdekten yetişme devlet memurları olmayışları yüzünden, başka birimlere nazaran suiistimalleri daha fazlaydı.

Kazaların idaresindeki problemleri iki yönlü düşünmek mümkündür: Birincisi mevzuatı bilmeyen ve en önemli marifetleri, zengin ve bölgenin sözü geçen ailelerinden birine mensubiyet olan müdürler, iyi niyetli olsalar bile, bilgisizlik yüzünden yer yer önemli hatalar yapmaktaydılar. Bununla birlikte iyi niyetli olduklarında hatanın telafisi kolaydı. İkincisi, ki asıl önemli olanı bu idi, makamın prestijinin kişisel menfaat elde etmek düşüncesiyle kullanılmasıydı. Kendilerine maaş ödenmemesine rağmen elde edebildikleri menfaatlerin fazlalığı yüzünden, müdürlüğe geçebilmek arzusuyla eşrafın ve âyânın giriştiği mücadele oldukça dikkat çekmektedir. Kaza müdürlerinin birtakım hizmetleri yürütürken halktan çeşitli vesileler ile para almayı meşru hakları gibi telakki ettiklerini görmekteyiz.

Meseleyi çözmek isteyen hükümetin 1846 yılında vilayetlerden görüş istemesi üzerine Bozok Mutasarrıfı Münib Paşa verdiği cevapta, özellikle kazalarda görevli olanların zulümlerine değinerek, köylüden aşâr toplama işinin "köy bitirme beliyyesi" haline dönüştüğünü vurgulamaktaydı. Mülki düzenlemeler dolayısıyla bazı eski usullerin men edildiğini, ancak görevlilerin yine aynı adamlar olduğuna dikkat çeken Münib Paşa şöyle demekteydi:

"Ekseri ve belki kâffesi mahalleri meclisinin a'zâ ve vücûhu ve kazalarının müteayyinân ve müdürü olduğu ve bunlar eski usullere alışmış ve celb-i menâfi kaziyesini kendilere hasr etmiş adamlar olduğu cihetle a'şâr maddesi fesaddan ve ahâli-i fukara hasardan henüz vâreste olamamış ve bunların zabıta-i ekîde tahtına idhâli lazimeden(dir)... Bu misüllü mezâlimin def'i gönderilen evâmir-i aliyye ve sair ile tenbih olumuş ise de ol makuleler âdet-i mekr ve hilelerin terk etmemiş idüğü."[19]

Kazaların ahalisi çoğunlukla ikiye bölünmüştü. Müdürleri yerliden olduğundan halkın bir kısmı yeni müdür, bir kısmı eski müdür tarafını tutuyor ve bunlar birbirleri hakkında merkeze şikâyet dilekçeleri yağdırıyorlardı. Zaman zaman haksız yapılan şikâyetler üzerine görevden alma olayları meydana gelmekteydi. Hatta bu durum diğer görevliler için de geçerli idi. Mesela Gümüşhane Kaimmakamı Tevfik Bey halkın meseleleriyle ilgilenmediği ve rüşvet aldığı iddiasıyla şikâyet edilmiş, bunun üzerine görevden alınmış, ancak bu arada halktan bazıları toplu dilekçe ile adı geçen şahsın gayet çalışkan ve halkın meseleleriyle ilgilenen biri olduğunu iddia eden yazıları hükümete yollamışlardır.[20]

Yolsuzluk işlerinde müdürlerin yalnız olduklarını söylemek elbette yanlıştır. Bunlar bir çete ya da ekip olarak görev yapmaktaydılar. Yolsuzlukların yaygınlığının en önemli sebebi, müdürlerin eşraftan olmalarının yanında, kaza idare meclisi üyeleri ve kadı naipleri ile birlikte hareket etmeleriydi. Bu durumu yönetici kadronun da bildiği anlaşılıyor. Konya Valisi Sami Paşa'nın belirttiğine göre kaza meclislerindeki azaların ekseriyeti "müdür bulunanların rey ve intihabıyla tayin olunduğundan aza-yı merkumun dahi mücerred tezvîc-i meramlarına medâr-ı nüfûz ve takviyet olmak üzere ehliyetli ve ehliyetsiz yerliden bazılarını mazbata ve arz ve mahzar ve inhâ ile kazalarına naib nasb ettirerek kendilerine uydurmakda ve bu suretle umûr-u mülkiye ve maliyece mazarrat-ı adideyi istilzâm eylemekte" idiler. Aynı şekilde kazalardaki mal sandıklarının başında bulunan ve devletin gelir kaynağını koruması gereken kişilerin de müdürlerle beraber yolsuzluk işlerine bulaştıkları anlaşılıyor. Bu konuda yine Konya valisi, "sandıkdâr bulunanların maaşsızlık serriştesiyle sandık masârifi namıyla akçe uyuşdurmak ve sandığa gelen akçeden hîn-i ta'dâdda noksan getirmek misüllü hiyanete cür'etleri rivayet olunmakda olduğuna... bunların mal-ı mirîyi zimmetlerine geçirmek ve sandık mesârifi nami ve nam-ı ahar ile tevzî-i zam eylemek ve bu bâbda müdürlerin bir gûne irtikâbı vukuunda haber vermemek ve hîn-i ta'dâdda akçeyi noksan getirmek gibi halâta cür'etlerinde haklarında kanunen tahdid olunacak muamele-i te'dîbiyenin" icrasını istemekteydi.[21]

Zimmete para geçirme işi özellikle kaza statüsünde olan ve başlarındaki ağalar ve beylerin resmen idari amir olarak kabul edildiği konar-göçer aşiretlerde daha yaygındı. Hükümet otoritesinin daha zayıf olduğu bu kesimlerde görevli beyler ve ağalar, zaman zaman devlet görevlileriyle de irtibat kurarak, onlara rüşvet ve hediye vermek suretiyle işlerini yürütmekteydiler. Mesela Afşar aşireti beyi iki senede halktan topladığı 1700 kese akçe vergiyi hazineye teslim etmemiş, görevlilerin 1845 yılında, bu parayı tahsil için aşiret içine gelmesi üzerine halk meseleyi anlamıştı.[22]

Benzer bir zimmet hadisesi de 1843 yılında Konya vilayetine bağlı olan Boynuincelu aşireti kaimmakamı, müdürü ve naibi tarafından müştereken gerçekleştirilmişti. Bunlar da toplam 156.700 kuruşu zimmetlerine geçirmişlerdi. Konunun hükümete intikal etmesi üzerine süresiz olarak Salih Ağa Gelibolu'ya, Hüseyin Bey Karahisar-ı Sâhib'e, Sâdık Efendi de bir başka mahalle sürülmüştü. Buna dair hazırlanan sadrazamlık yazısında "bu makule uygunsuzluk ara sıra vuku bulmakta olduğundan memurîn-i sâireye mucib-i ibret ve terhîb olmak üzere mumâileyhim haklarında icrâ olunacak muâmele-i te'dîbiyenin nüsha-ı Takvîm-i Vekâyi'de derciyle ilan kılınması" teklif olunmuş, teklif padişahça uygun görülerek gereği yerine getirilmişti.[23] Fakat daha sonra aynı aşiretin başına geçirilen kişilerin de benzer şekilde hareket ettikleri görülmektedir. Aşiret müdürü Osman Bey başta olmak üzere suçlu görülenler de muhtelif yerlere sürgün edilmişlerdi.[24]

Kaza müdürlerinin bulaştıkları muhtelif usulsüzlüklerin geniş boyutlara ulaşması üzerine hükümet, daha kalıcı ve etkili çözüm yollarını tatbik etmek istedi. Bunun için problemin nerden kaynaklandığı ve nasıl çözülebileceği hakkında vilayet yetkililerinin görüşleri soruldu. Hükümetin vilayetlere gönderdiği 16 Şubat 1846 tarihli yazıya muhtelif sancak ve vilayet yetkililerinden ayrıntılı cevaplar geldi. Bu layihalar daha sonra özetlenerek sadrazama ve padişaha sunuldu. Layihalarda kaza müdürlüklerinde meydana gelen yolsuzlukların çözüm yollarına dair bir fikir birliği olduğu söylenemez. Mesela Kastamonu mutasarrıfı kaza müdürlerinin yerli halkın muteberlerinden tayin olunmasını teklif ederken, Bozok Mutasarrıfı Münib Paşa müdürlerin üçte birinin emekli askeri zabitlerden ya da devlet memurlarından tayin edilmesini teklif ederek "işbu müdürlerin bit-tecrübe cümlesinin haricden ve yahut şerait-i lazime icrasıyla yerlüsünden nasb olunması şıklarının ilerüde tercih kılınması" görüşündeydi. Üsküp Valisi Selim Paşa ise hem yerliden hem de yabancı kazalardan liyakatli olanların tayin edilmesini teklif etmekteydi. İhtilaflara rağmen yöneticilerin uzlaşabildikleri noktalar da bulunmaktaydı. Bu noktaları şöylece sıralayabiliriz:[25]

a) Kaza müdürlerine, görev yerlerinin büyüklüğü dikkate alınarak, geçimlerini sağlayabilecek miktarda maaş tahsis olunmalıdır. Zira müdürler eyalet veya sancak merkezlerine görev gereği gidip gelmek zorundadırlar. Bu yüzden zorunlu masrafların ödenmemesi onları bazı uygunsuzluklara itmiş olabilirdi. Şayet kendilerinin masrafları karşılanırsa rüşvet ve zimmet için bahaneleri kalmayacak-

tı. Eğer yine bu tür suçları işlerlerse o zaman şiddetle cezalandırılmaları daha doğru olacaktır. Taşradaki yetkililerin önerdikleri maaş miktarı 300 kuruştan 1500 kuruşa kadar varmaktaydı. Ortaya çıkacak mali yükün de ya vergiye zam yapılarak karşılanması ya da hazineden ödenmesi görüşü ağırlık kazanmaktaydı.

b) Valiler arasında halkı tanıdığı için, hizmeti aksatacağı gerekçesiyle yerli müdür tayinini istemeyenler bulunmakla birlikte, bölgeyi tanıyan birinin daha iyi iş yapabileceği de inkâr edilmemekteydi. Öte yandan verilecek maaşın azlığı da, özellikle küçük kazalarda ahaliden müdür seçilmesini zorunlu kılmaktaydı, çünkü yabancı birisi bu kadar az maaş ile geçinemezdi. Vali ve mutasarrıfların büyük çoğunluğu, devlet memuru kökenlilerden müdür tayinine zimmet ve rüşvet suçu olmayacağı ya da daha az olacağı varsayımıyla olumlu bakmaktaydı. Ancak esas olan hizmetin iyi bir şekilde yürütülmesini sağlamak ve Tanzimat ilkeleriyle halkın uzlaşmasını temin etmek olduğundan bu konuda layık olanın tercihi fikri ağır basmaktaydı.

c) Valiler yolsuzlukların önlenebilmesi için kefalet sisteminin sağlıklı çalıştırılmasından yanaydılar. Yani müdür olmak isteyen kişi "kavi kefil" göstermek zorundaydı. Osmanlı Devleti'nde öteden beri uygulanan bu ilginç yöntem o sıralarda laçkalaşmaya başladığı için, yolsuzlukların önlenmesinde kefaletin daha titizlikle takip edilmesi genel olarak kabul görmekteydi. Nitekim Tanzimat yıllarında diğer organlarda da bu sistemin uygulandığını ve neredeyse herkesin birbirine kefil olduğunu görmekteyiz. Mesela imamlar bütün mahalledeki ya da köydeki Müslümanlara, kocabaşılar da Hıristiyanlara kefil olurdu. Kefaletsiz kişilerin yer değiştirmesi mümkün değildi. Medrese öğrencileri de bir kefil gösterdikten sonra medreseye ve imarete kabul edilirlerdi.[26] İlk muhtarlık teşkilatı kurulurken de benzer bir yöntem uygulanmıştı. Mahalleli arasından ve güvenilir kimselerden 1. ve 2. muhtar seçilirdi. Muhtarlar mahalleliye, imam da onlara kefil olurdu.[27]

Yetkililer sadece müdürlerin değil kazada görevlendirilecek mal sandığı emini ya da kabz-ı malın da birer güvenilir kefil göstermesi üzerinde titizlikle durmaktaydılar. Şayet onlar da bir zimmet veya rüşvet işine bulaşmışlar ise hazinenin kaybının kefillerinden tahsili yoluna gidilmeliydi.

d) Cezalandırmanın etkin şekilde uygulanarak caydırıcı yönünün gösterilmesi şarttı. Suçu işleyen kişi cezalandırılmadığı takdirde başkalarının da suç işleme temayülüne girmesine yol açabilecektir. Dolayısıyla belirtilen suçların önlenmesi için en önemli yöntemlerden biri hiç şüphesiz sorumluların süratle cezalandırılması olacaktır. Aynı zamanda yılın belli aylarında haberli ya da habersiz teftişler yapılarak kamu görevlilerinin muhtemel yolsuzluklara sapmaları önlenmelidir. Yine devir-teslim sıralarında eski müdürün hesabının ayrıntılı ve doğru şekilde görülmesinden sonra görevinden ayrılmasına izin verilmelidir. Ayrıca Münib Paşa'nın deyişiyle "kanunnamenin ve sair tenbihnamelerin mucib ve muktezasıyla amel olunmak ve hilafında bulunanlar olduğu halde bilâ-aman nefy ve habs ve ta'zîr ve tekdîr" olunduğu takdirde toplumsal düzen tamamen sağlanabilecektir.

Elbette sadece müdürler değil, diğer meclis üyelerinin, mal sandığı eminleri ile öteki görevlilerin de zimmet veya benzeri suçları işlemelerinde ya da bunu bildikleri halde haber vermemeleri durumunda kendilerinin sorumlu tutularak kanun gereğince cezalandırılmaları da önemle vurgulanmaktaydı.

e) Kazaların daha sağlıklı idare edilebilmeleri ve maaş tasarrufu sağlanabilmesi için bir kısım yakın kazalar birleştirilmeliydi.

f) Kazalardaki devlet gelirlerinin toplanması ve hesabının görülebilmesi için müdürden başka yetkili bir sandık emini ya da kabz-ı malın tayini gerekli görülmekteydi. Bu görevliler müdürden bağımsız olarak atanmalı, kendilerine maaş tahsis edilmeli ve kanunlar karşısında müdürle birlikte sorumlu olmalıydılar.

g) Kaza müdürlerinin bulaştıkları yolsuzluklarda onların görev ve sorumluluklarını belirleyen talimatların hazırlanmasındaki gecikmenin doğurduğu problemler de etkiliydi. Tanzimat devrindeki çoğu yenilikler gibi kaza müdürlüğü de altyapısı hazırlanarak teşekkül ettirilmiş bir kurum olmadığından, bu konudaki gecikme art niyetli insanların işine yaramaktaydı. Bundan dolayı bazı vilayet yetkilileri bu konunun da ihmal edilmemesini özellikle vurgulamaktaydılar.

h) O dönemlerde sıklıkla rastlanan evrak sahtekârlığının önlenebilmesi için ilgililerin kullandıkları mühürlerin tatbikinin sancak ve vilayet meclisleri huzurunda yapılması ve bir usulsüzlük şüphesi halinde merkezdeki mühür örnekleriyle karşılaştırılması istenmekteydi. Gerçi mühürlerin darphanede yaptırılması suretiyle sahtekârlıkların önlenmesine çalışılmaktaydı. Bununla birlikte ya çalınmak suretiyle ya da sahtesi yapılarak bazı önemli görevlerde bulunanlar adına sahte evraklar hazırlandığını belirtmeliyiz.[28]

ı) Bir önemli husus da müdür azli ya da tayini ile ilgili olarak kazalardan münferit ya da toplu dilekçeler verildiğinde, işin aslı esası ayrıntılı biçimde araştırılmadan müdürlerin veya diğer kamu görevlilerinin görevlerine son verilmemesi gerekmektedir.

Yayınlanan çeşitli fermanlardan buradaki görüşlerin önemli bir kısmının kabul gördüğünü söylemek mümkün ise de, memur-maaş-rüşvet ilişkisi hiçbir zaman tamamen ortadan kaldırılabilmiş değildi. Kaza müdürlükleri ile ilgili ayrıntılı nizamnameler hazırlanmış, 1848'de,[29] 1858'de[30] ve sonraki tarihlerde yapılan değişikliklerle günümüze kadar süren bir gelişme gerçekleştirilmiştir. Şekil bakımından muhtelif aşamalardan geçen kaza idaresinin düzenli ve sağlıklı yürütülmesi için gerekli olan en önemli unsur ise yetişmiş eleman idi. Ancak bu

konuda talimatlar hazırlanması derecesinde başarılı olunduğunu söylemek güçtür. Söz konusu talimatların hazırlanmasından ve ilanından sonra da bazı yolsuzluk olaylarının mevcut olması bunu gösterir. Zaten önemli olan talimatları hazırlamak değil, onları uygulamak idi. İşte bu konuda arzu edilen başarının sağlandığı söylenemez. Kaza müdürleri ile alakalı olarak belirttiğimiz hususların ve problemler ile çözüm önerilerinin diğer devlet memurlarını da kapsadığına kuşku bulunmamaktadır.

Nitekim muhtelif görevlerde bulunan memurların alınan bütün tedbirlere rağmen bulundukları görevleri kötüye kullandıklarını ve fırsat buldukça yolsuzluklara bulaştıklarını görmekteyiz.[31] Bununla birlikte bütün sorumluluğu memurlara yüklemenin çok da doğru olmayacağını belirtmek gerekir. Zira vatandaş da yılların getirdiği alışkanlıkla, Tanzimatçıların uygulamaya koyduğu yeni usulleri anlamamış yahut da anlamak istememiş, yine eskiden olduğu gibi rüşvet ve hediyelerle işini yürütmeye teşebbüs etmiştir. Bu şekilde hediye ve rüşvet teklifleriyle karşılaşıp reddedenler olduğu gibi,[32] verilen meblağı kabul ederek kanunlara aykırı davrananlar da vardı.[33]

Bütün bu arayışlar neticesinde devlet memurlarının aldıkları rüşvetin ya da yaptıkları zimmete para geçirme eylemlerinin tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmadı belki, fakat en azından memuriyet kavramının günümüzdeki şekline kavuşması yolunda bir hayli gelişme gösterilmiş oldu. Esasen Tanzimatçıların bir anda bu problemi çözmesi de beklenemezdi. Zira ilk başta da söylediğimiz gibi problem öncelikle insan unsuruyla ilgiliydi ve insanın yetişmesi ise hiç de kolay değildi. Hele hele kısa süreli hiç değildi.

Söz konusu problemlerin çözümü sadece Tanzimatçılar için zor olmamıştır elbette. İnsan yetiştirmenin güçlüğü, bilhassa da uzun vadeliliği bütün devletlerin ve hükümetlerin en çok uğraştığı mesele olmuştur. Burada Tanzimat aydınlarının ve devlet adamlarının samimi düşüncelerle devlet otoritesini zedeleyen, toplumsal dinamizmi yok eden rüşvet ve yolsuzluklarla mücadele etmeye çalıştıklarını söylemekle yetinelim. ■

1. Bkz. Nicorarâ Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1985.
2. Oranları farklı olmakla birlikte çoğunlukla Müslüman bakire için 60, dul kadın için 30 akçe alınmaktaydı. Gayrimüslimler bu meblağın yarısını öderlerdi.
3. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası - Celalî İsyanları*, Ankara, ty; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul, 1965.
4. *3 Numaralı Mühimme Defteri -Özet ve Transkripsiyon-*, haz. Nezihi Aykut vd, Ankara, 1993, s. 397-398. Koca-ili'ndeki bir örnek için de bkz. s. 541, 549.
5. *Mühimme Defteri-90*, haz. Nezihi Aykut vd, İstanbul, 1993, s. 18.
6. Kadıların halktan fazla akçe aldığına dair Güzelhisar kadısı örneği için bkz. *Mühimme Defteri-90*, s. 190, Balat kadısı örneği s. 190, Burdur-Elmalı kadısı örneği s. 150, Trabzon kadısı örneği s. 201.
7. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara, 1985, s. 7.
8. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Aynı eser*, s. 12-21.
9. Adaletnameler hakkında geniş bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Adaletnameler", *Belgeler*, c. II, sayı 3-4 (1967), s. 49-142. Kadıların zulümlerini önlemeye yönelik örnek bir ferman için İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, 1988, s. 257-258'e bakılabilir.
10. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamına Öğütler*, haz. H. Ragıp Uğural, İzmir, 1990.
11. Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleten*, sayı 201 (1988), s. 1224-1225.
12. Memurlar köylüden yiyecek ve yem gibi hizmetler talep etmeleri ve bunlarda senet tanzim edip vermekle yükümlü tutuldular. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade-Meclis-i Vâlâ, 3616.
13. BOA, İrade-Dahiliye, 250; Cevdet-Dahiliye, 6463.
14. Abdüllatif Şener, *Tanzimat Devri Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul, 1990, s. 39-41.
15. Tanzimat ilkelerinin Trabzon vilayetinde uygulanabilmesi için girişilen ilk teşebbüsler, engeller, problemler hakkında bkz. Esin Sarıoğlan, *Tanzimat'ın Trabzon'da Uygulanması (1839-1853)*, Trabzon, 1996 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
16. BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ, 3525.
17. Daha geniş bilgi için bkz. Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, sayı 206 (1989), s. 237-257.
18. BOA, Cevdet-Dahiliye, 1019.
19. BOA, Kepeci Tasnifi, Sadaret Müteferrika Defteri, 9/714, s. 1-4.
20. BOA, Bâb-ı Asafi Divan-ı Hümayun kalemleri (A.DVN.), 59/50; Ayniyat Defteri, 425, s. 32; A.DVN. 60/73, 61/39-1.
21. BOA, Kepeci Tasnifi, Sadaret Müteferrika Defteri, 9/714, s. 9-11.
22. BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ, no. 1211.
23. BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ, no. 1040. Daha sonra sürgün mahalli Varna olarak değiştirilmişti. BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ, no. 1268.
24. BOA, BEO Sadaret Evrakı Mektûbî Mühimme Kalemi, no. 1-A/94-1.
25. BOA, Kepeci Tasnifi, Sadaret Müteferrika Defteri, no. 9/714.
26. Buradaki amaç, imkânları öncelikle gerçekten ilim öğrenmek isteyenlere ve güvenilir kimselere sunmaktı. Nitekim suhte olaylarının yoğunlaştığı tarihlerde kefil gösteremeyenlerin medreselerden atıldıkları görülmektedir. Rum beylerbeyine ve Tokat kadısına gönderilen 3 Mayıs 1560 tarihli bir fermanda, Tokat'taki Hatuniye imaretinden yararlanan bazı suhtenin fesat üzere olduğu, kefilleri bulunmadığı, imaretin kilerinden cebr ile bal, yağ ve et aldıkları yolunda şikâyetler olduğu belirtilerek gereken teftişin yapılması, söylendiği gibi ise fesadın def'i ve imarette kefilsiz kimsenin barındırılmaması emredilmiştir. *3 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 472. Yine İstanbul kadısına yollanan 1 Kasım 1574 tarihli fermanda "mücerred suhte namına kendü hevasında olanları ve kefilleri olmayanları hücrede tutmayıp hücreleri ilim yapmak arzusunda olanlara verip şugl ettirilmesi için" gerekenin yapılması buyurulmuştur. Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, haz. Abdullah Uysal, Ankara, 1987, s. 51.
27. Çadırcı, "Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", s. 1238.
28. Sahte evrak hazırlayarak menfaat temini yeni bir olgu değildi. Osmanlı tarihinin muhtelif dönemlerinde bu tür suçlara rastlanmaktadır. Burada Kanuni devrinde işlenen bir evrak sahtekârlığı örneği vermekte yarar vardır. Bolu'da üç bin akçelik timar tasarruf eden Ali adlı sipahi ile Nasuh adlı birinin ellerindeki hükmün sahte olduğu anlaşılınca Anadolu beylerbeyiliğine yollanan 6.10.1559 tarihli fermanda, sahtekârlıktan sorumlu olanları derhal hapsettirip durumun İstanbul'a arz edilmesi emrolunmuştur. *3 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 185. Bir başka fermanda ise sahte emir yazan Bursalı bir kâtip ile yazdıran ve aracılık eden kişilerin "kayd u bend ile" İstanbul'a gönderilmeleri istenmiştir. *Aynı yer*, s. 148-149, 240. Aslan oğlu Nasuh adlı biri de Alanya sancağından iki bin akçelik timarı sahte berat ile almış idi. *5 Numaralı Mühimme Defteri -Özet-*, haz. Hacı Osman Yıldırım vd, Ankara, 1994, s. 162 (tıpkıbasım, s. 366).
29. 1848 yılında Trabzon vilayetine gönderilen bir talimat-ı umumiyede kaza müdürlerinin görevleri ayrıntılı biçimde yer almış olup ilgililere tebliğ olunarak şer'iye sicillerine kaydedilmiştir. Trabzon Şer'iye Sicilleri, 1974/6.
30. 22 Eylül 1858 tarihli talimatın kaza müdürleri ile ilgili kısmı Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi", s. 255-257'de bulunmaktadır.
31. BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ, 22848, lef 9.
32. BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ, 3954.
33. BOA, İrade-Meclis-i Vâlâ, 7802.

"DÜNYA BANKASI-YÖK-MEB" KISKACINDAKİ TARİH SOSYAL BİLİMLER ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ BİR SEMİNERİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

SALİH ÖZBARAN

"Milli eğitimi geliştirme" ve "hizmet öncesi öğretmen eğitimi" amacıyla Yüksek Öğretim Kurumu ve Dünya Bankası işbirliğiyle düzenlenen, Milli Eğitim Bakanlığı'nın kurulu düzeni üstüne yerleştirilerek yürütülen, 1994 yılından başlayıp 1997 yılında sonuçlandırılması planlanan bir projenin, 1-4 Temmuz günlerinde Ankara'da yapılan Sosyal Bilimler Öğretimi Semineri'ne Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi'ni temsilen katıldım. Yerli ve yabancı sözcüleri, yürütücüleri, uzmanları ve panelistleri önceden -ve bilemediğim ölçütlerle- belirlenmiş bulunan, bizlerin andığım toplantıdan çok kısa bir süre önce haberdar kılındığımız (ancak proje çerçevesinde olup bitenleri anlamak, uzmanların getirebileceğini düşündüğüm gelişmelerden yararlanmak, kendi deneyimlerimi yansıtabilmek ve çağrılı olanların açabilecekleri tartışmaların boyutlarını görebilmek için, biraz da merakla) böyle bir proje girişiminin andığım toplantısında bulundum. Aşağıdaki satırlarda sosyal bilimler öğretimi için Dünya Bankası'ndan 23.1 milyon dolar kredi sağlandığını öğrendiğim ve başka bilim dallarının öğretimini de içeren, şüphesiz bazı çağdaş gelişmeleri, değişimleri, özellikle de teknik yeniliklerin bolluğundan kaynaklanan uygulamaları yakalamayı amaçlayan böyle bir projeyi değerlendirmek istedim. Sorunu, kendi uğraş alanım olan tarih için, çok daha fazla sayıdaki tarihçiye ve tarih öğreticisine duyurmak suretiyle, sadece eğitim fakültelerinin henüz pek geliştirilememiş bölümlerinden toplanmak istenen değerlendirmelerin yanına, tarih araştırma ve öğreticiliğinde bir hayli yol kazanmış -hangi fakültelerde bulunurlarsa bulunsunlar- yetkinlikleri tescil edilmiş bilgin ve eğiticilerimizin de ilgi alanlarına sunmak istedim; onların da unutulmuşluktan ya da özellikle geçiştirilmelerinden kurtarılarak işin içine karıştırılmalarının çok yararlı olacağını düşündüm. Aşağıdaki satırlar, 1-4 Temmuz toplantısından yansıttıklarım ve tarih öğretimine ilişkin, geleceğe yönelik, bazı önerilerimdir.

1) Seminere katılanlara sunulan ve deneme mahiyetinde oldukları bildirilen kitapçıklarda yer alan proje başkanı Barbaros Güncer'in önyazılarında dile getirdikleri amaçlar şöyle:

"- Konuyu ve konunun öğrenciler ile ilgisini daha iyi kavramalarını sağlamak,

- Kapsamlı öğretim stratejilerini ve öğrencilerin kavramalarına katkıda bulunacak kaynakları sunmak,

- Öğrenci gelişimini kavramalarını sağlamak ve öğrenim deneyimlerini bu gelişime nasıl uyarlayacaklarını öğretmek,

- Kendi öğretmenlik performanslarını planlama, uygulama ve değerlendirme olanakları vermek ve

- Çeşitli tekniklerden yararlanarak öğrencilerin çalışmalarını değerlendirme olanakları vermektir."

Sosyal bilimlerin ya da başka bilgi dallarının öğretimine yönelik belirlenen bu amaçlar, eğitim dünyasında bilinmeyen şeyler değildir; ancak Türkiye'de tartışılmaları ve uygulanmaları gecikmiş olduğundan üzerlerine bir kez daha dikkat çekilmesi yararlıdır. Seminerin temel konularını teşkil eden, öğretmen adayının okullardaki uygulamasını, deneyimini pekiştirmeye yönelik daha uzun bir zaman içinde gerçekleştirilmesi önerisi ve fakültelerde yapılagelen öğretim yöntem dersinde işlenebilecekler hususunda yeni gelişmelere yol açabileceği umuduyla üzerinde durulması, yararlı uyarılar olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, seminerde üzerinde nedense, en çok durulan konu olan araç-gereç kullanımına ilişkin öneriler, o ana kadar söz konusu araç ve teknikleri kullanmamış öğretim elemanlarının uyanmalarına yardımcı olabileceği düşüncesiyle faydalı bulunabilir.

Ancak, seminerde birçok öğretim elemanının dikkat çekmek istediği hususu hemen hatırlatmalıyım: MEB'in ortaöğretim kurumları çoğu zaman öğretmen adaylarının uygulamalarını angarya olarak kabul etmektedir; saatleri çoğaltılmış uygulamaların sağlıklı bir iletişim içinde gerçekleştirilmesi çok zor bir iş gibi görünmektedir. Ayrıca, benim özellikle vurgulamak istediğim bir husus ise, ortaöğretim kurumlarındaki yönetici ve öğretmen kadrolarının öğretmen adaylarının çağdaş gereksinimler doğrultusunda, demokratik ortamın benimsediği, akademik yaklaşımların zorunlu kıldığı zihniyet ve davranışları yansıtıp yönlendirebilecek yetki ve donanımdan uzak oluşlarıdır. Bu nedenle, okullarda saatleri çoğaltılmak istenen etkinlik süreçlerinin ne denli yararlı olabileceği şüphelidir. Öğretmen adaylarının uygulamasının haftada 0-12-6 kredi saate çıkartılmasının getirebileceği yarar reddedilmeyecek denli açık görünmektedir, ama altyapı düşündürücülüğünü sürdürmektedir. Üniversite (YÖK, Eğitim Fakülteleri) ve okul (MEB) işbirliği ile gerçekleştirilmeye çalışılan böyle bir projenin, yıllardır üniversite dersliklerini kapasitelerinin çok üstünde dolduran yaklaşımla nasıl sonuçlanacağı büyük bir merak konusudur bence. Sağlıklı öğretmen-öğrenci diyaloğunda esas olan az sayıda öğrenci-öğretmen buluşması, kalabalık sınıflarla nasıl sağlanabilir? Öğretimin temeli sayılan birebir ilişki nasıl kurulabilir? Onca dış borçlanmaya yol açan böyle bir projenin iç ve dış

kurmayları neden "tavşana kaç tazıya tut" politikasını yeğliyorlar?

2) Projede, bir yandan öğretmen adaylarına gerektiğinde alanları dışında ders verebilmeleri düşünülerek 18 kredi saatlik -enter disiplin anlayışı içinde- başka sosyal bilim dersleri izlemeleri isteniyor, diğer yandan da bu işlem sadece iki dal/bölüm, yani tarih ve coğrafya arasında alışverişe indirgeniyor (daha doğrusu yıllardır sürüp gelen böyle bir uygulama tasdik ediliyor). Ancak, seminer boyunca, ilgililerin ekonomi, siyasetbilim, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, din ve ahlak vb derslere ilgi gösterilmesi gereği - bilmem ne kadar kararlıkla- hatırlatılıyor. Tabii temel soru sonunda yine yanıtsız kalıyor: Öğretmen adayına gerekli sayılan kültür dersleri sıralanırken, eğitim fakültelerindeki sosyal bilimler neden "tarih" ve "coğrafya"dan oluşturuluyor? Öğretmenin eğitim fakültelerinden yetişebileceğine inanan, onlara öncelik tanıyan, akademik niteliklerinde bir hayli yıpranmaya uğramış olmalarına rağmen edebiyat fakülteleri ve benzerlerinin birikimlerini yok sayan YÖK ve MEB yetkilileri bu politikalarından niçin vazgeçmiyorlar? Sadece pedagojik tekniklere indirgenmiş bir eğitim düzeninde, bilimsellikten, yaratıcılıktan, yargılamaktan söz etmek çok zor bir iştir.

3) Sosyal bilimler öğretim programı (bak. *Sosyal Bilimler Öğretimi* başlığını taşıyan deneme kitabı, Ünite 8, s. 8.3) daha işin başında MEB'in öğretim programlarına teslim olmuştur:

"Bu ünitede, ortaöğretim Sosyal Bilimler öğretmenliği yapacak öğretmen adaylarının Milli Eğitim Bakanlığı'nca hazırlanan öğretim programlarında yer alan Sosyal Bilimler derslerinin mahiyetini, neler olduklarını, derslerin süre ve amaçlarını ve bunlara ilişkin programdaki açıklamalarını daha iyi öğrenip, öğretmenlik yapacakları Sosyal Bilimler Öğretim programlarına aşina olmaları amaçlanmaktadır. Böylelikle, öğretmen adayları, okul deneyimleri ve okul uygulamaları dersinde ve en önemlisi mezun olup öğretmenliğe başladıktan sonra nasıl öğretecekleri kadar hangi ders ve konularda neyi okutacaklarını ve meslekte nasıl yükseleceklerini öğrenmiş olacaklardır."

İlk bakışta mantıklı gelebilir bu yaklaşım; öğretmen adayının elindeki programa isyanı beklenmez. Ançak, proje sahiplerinin tarih programlarını pek incelemedikleri dikkat çekmektedir ve MEB Talim ve Terbiye Kurulu'ndan yayılan müfredat ve ders kitaplarının ne denli düzeltmeye muhtaç, öğrenciye, başka ülke ve toplumlar bir yana, kendine çok yakın bulabileceği toplum ve coğrafyanın tarihsel derinliğini vermekten bile uzak bulunduğunun farkına varamamıştır; ya da proje böyle bir ön kabul ile işe başlamıştır. Parlak sözler, insanlık tarihinden dem vurmak, sınıfta konuların tartışılması gereğini müjdelemek ve benzeri etkinlikleri sıralamak gibi, eğitimin sorunlarına daha çok para ayırarak çözüm arayan ülkelerdeki haliyle, bugüne kadar kabullenilmiş biçimleriyle, devreye sokulabilse dahi, örneğin ortaokullarda zorunlu olarak okutulan *Milli Tarih*ler ile nereye kadar varabilirsiniz? İnsanlığın geçmişine ortak kimi değerlerle yaklaşmak isteyen duyarlı bazı örgütler, kuruluşlar, "ötekiler"in tarihlerine yer verme gereği duyarken, andığım kitapların Anadolu kültürüne ve dünya tarihine sanki yasak getirmiş gibi tavır alması, sadece Türk-İslam çerçevesinde kalması proje sahiplerini acaba neden ilgilendirmiyor? Türk toplumunda bir öğrenci başkalarının tarihlerini neden öğrenmiyor? Ankara'da merkezi bir bürokrasinin, dar milliyetçi ve dinci anlayışların güdümünde hazırladığı konular neden öğrenciyi cenderede tutuyor; lise sınıflarında *Tarih I* ve *Tarih II* kitaplarında çok sınırlı bir oranla "bizden olanlar"ın sınırını aşıp "bakınız, Avrupa tarihi de okutuyoruz" dedirtecek gülünçlüklere neden düşülüyor? "Avrupa ülkelerinde Türkler hakkında çok mu iyi şeyler okutuluyor?" sorusunu sorabilecek kadar ileri giden ve böyle bir soruya olumsuz yanıt bulduğunda da tüm günahlarını affettirecek haklı bir merci yakalamış gibi kendilerine özgü tavırlar alan kişilerin felsefesine sığınmaktan ne zaman vazgeçilecektir? Dünyaya kimi zaman bir şeyler öğretebilmeniz ya da uluslararası ortamlarda özgün, yararlı, mantıklı önerilerle aşık atabilmemiz mümkün görülmüyor mu? Türk ve İslam tarihini içerdiği sanılan egemen konularda bile ufuklarını daraltan, dost ve düşman ayrımcılığı yapan, körpe beyinlere şablonlar dayatan, yirminci yüzyıl tarihini ve çağdaş gelişmeleri kapı dışı bırakmakta direten anlayışların karşısına, net bir şekilde, neden çıkılmıyor? Tarih Öğretmenleri Dernekleri Avrupa Daimi Konferansı Başkanı Joke van der Leeuw-Roord'un çok kısa bir süre önce Avrupa'daki tarih öğretiminin saklı amaçlarına sarmalanmış "yüce bir millet" sarhoşluğundaki yaklaşımların eleştirisine niçin ortak olamıyoruz, ya da öncülük edemiyoruz? Bütün bunların ele alınamadığı bir projenin, tarih öğretiminin amaç ve ilkelerini bazı araç gereçlerin kullanımına indirgemesi ne yarar getirebilir? Harcanan onca kredinin hesabı öğretimin ve tarihçiliğin geliştirilmek istenen amaç ve ilkeleri karşısında nasıl verilebilir?

Tarih programlarının içine daha fazla girmek istemiyorum; 1990'lı yılların tarih öğretimine yol göstermiş olan müfredat ve kitapların eleştirisine ilişkin olarak şimdilik Tarih Vakfı'nın geçen yıl yayımladığı *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: Buca Sempozyumu*'nu salık vermekle yetiniyorum.

4) Projenin sosyal bilimlerde sadece coğrafya ile birlikte yer alan tarih öğretiminin ilkelerini, seminere sadece eğitim fakültelerinden katılan ve pek çoğu tarihçiliğin deneyim kazanma aşamasında bulunan, aslında tarih öğretiminin sorunlarını akademik bir gelenek içinde henüz ele alabilecek kıvam ve döneme ulaşamamış öğretim elemanlarının sınırlı sayıdaki temsilcileriyle, proje yetkililerini belirledikleri sözcüleri, yerli ve yabancı bazı uzmanları ve özellikle ABD'den emekli Profesör Bill Gardner ve Hacettepe Üniversitesi'nden emekli Doçent Abdullah Demirtaş'ın yönlendirmeleri belirlemektedir. Bu seçim çok sınırlıdır, hatalıdır ve eksiktir. Hangi fakülte ya da kuruluşta çalışırsa çalışsın, hangi konumda bulunursa bulunsun, tarih öğretiminin temel prensipleri, açılımları üstünde durmuş deneyimli kişilerle ve tarihçiliğin 1990'lı yıllardaki sorunlarına parmak basmış araştırıcı ve öğreticileriyle kesinlikle desteklenmelidir. Burada adlarını sayamayacağım, tarihçilikte ve öğretiminde ilgili kişilerin listelerinde perçinleşmiş gibi duran yabancı uzmanların, Türkiye'de tarihçiliği ve tarih öğretiminin sorunlarını yıllardır ve çağdaş bilincin yakaladığı sorumlulukla

sürdüren yerli uzmanların katkıları muhakkak sağlanmalıdır. Söz gelişi, Sina Akşin'in, İlber Ortaylı'nın, Özer Ergenç'in, Zafer Toprak'ın, Halil Berktay'ın böyle bir seminerler dizisinde düşüncelerine başvurulmamasını anlamak mümkün değildir. Eğitim fakültelerinin programları için bile olsa, öğretmen adaylarının yetişmeleri dahi olsa, söz konusu tarih ve öğretimi ise, ona getirilebilecek amaç, ilke ve yöntemler, konuyu bilen, tartışmış olan, dünyaya açılan araştırıcı ve öğreticilerin tezgâhından geçirilmek zorundadır. Kısa yoldan ve yerinde saptanan uzmanların gözetiminden uzak kalarak elde edilecek şeyler, yarar bir yana zarar getirir, önlenmesi zor uygulamalara yol açar.

Sonuç. YÖK/Dünya Bankası işbirliğiyle sürdürülen ve "Milli Eğitim Geliştirme Projesi Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitimi"ni hedef almış olan böyle bir girişimin tarih eğitimi için vurguladığı, çoğu yerde yararlı olacağını sandığım yaklaşımların, örneğin tarihin farklı yorumlamalarına yol açabilecek, onun karmaşıklığını benimseyen, "paylaşılan insanlık" fikrine bağlı, kendimizi ve başkalarını anlayabilmemize yardımcı olabilecek yaklaşımlara kapı açan yaklaşım ve davranışlar için ipuçları verebilecek uzman tarihçi, araştırıcı ve öğreticilerden yararlanma yollarını yakalamalıyız. Esas olan, çok uzun vadede kazanılabilen düşünme ve yargılama yeteneğine getirilmek istenen bir formasyon ise, bilgisayar ve benzeri tekniklerin sadece aracı olabileceği düşünülmelidir; tarih öğretimini beyin yıkama eğitiminden, bir ırka, bir mezhebe zarar verme tutkusundan, korkuya dayandırmaktan ve kin ve şiddet üretmekten kurtardığımız zaman, önerilen ve geliştirilmesinde fayda bulunan araç, gereç ve teknikler bir anlam ifade edebilir; belki o zaman, 23.1 milyon doların işe yaradığına inanılır. Belki o zaman, maaşlarının on beş bin dolara kadar yükseldiğini duyduğum (belki de yanlış duyduğum!), tarihçilik ve tarih öğretimi adına bilebildiğim her hangi birine rastlayamadığım yabancı uzmanların MEB içinde temel olan Türk-İslam tarihine yönelik olarak -tabii ki kendi vatandaşlarımızın da katkılarıyla!- öğrettikleri, benim seminer sırasında kaldığım otelde fazladan içtiğim bir çaya ya da biraya cepten dolar rayiciyle ödediğim paranın getirisi olarak düşünülebilir, Türkiye'de tarih öğretimi için gösterilen çabalar meyvesini verebilir. ■

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE FOÇA ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

23, 24 ve 25 Ağustos günlerinde Foça'da, Foça Belediyesi ile Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin birlikte tertipledikleri sempozyum gerçekleşti. Başkan Yrd. Doç. Dr. Engin Berber ve üyeler H. Millas, B. Tanık, S. Bolkan'dan oluşan Düzenleme Kurulu'nun çabaları ve yurtdışından gelen konuşmacılarla göreli olarak nüfusu sınırlı ama, belki bütün Anadolu yöreleri gibi, tarihi çok zengin Foça'da kültür açısından hareketli üç gün yaşandı.

Foça'nın "dominyonu" Marsilya'dan gelen M. Morel-Deledalle, antik kazılar; Bochum Üniversitesi'nden Fikret Adanır, 19. yy. Foça ekonomisi; Atina'dan katılan Y. Yianakopulos, M. Tsalikidis ve H. Millas, sırasıyla, Yunanistan'da Foça ile ilgili arşivler, Yunanistan'a yerleşen Foçalı Rumlar'ın korumları ve bu kimselerin kimlikleri konularını sundular.

Bütün konuşmalar, konuşmacıların çalışma alanları içinde ve Foça üstüneydi. Bildirilerinde, S. Yılmaz bölgenin 18. yy tarihini, E. Berber Yunan işgali dönemini, S. Çakmak Foça'nın Türk eserlerini, U. E. Daş mezar taşlarını, S. Pekak gayrimüslimlerin imar faaliyetini, yani tarihi konuları sundular. F. Altınçekiç bölgesel işbölümü, A. Koçman ve A. Kaplan ise Foça'nın kent olarak gelişme sorunlarını ele aldılar.

Sempozyumda şeref konuğu ve tüm tartışmalara çoşku ile katılan Prof. Dr. Ekrem Akurgal'a plaket verildi. Oturumları yöneten Ege Üniversitesi'nden Rektör Yardımcısı G. Öney, Dekan R. Tatlıdil ile Mete Tunçay'ın ve dinleyicilerin katkılarıyla da, sunulan bildiriler tartışılmış ve ilgili konularda öneriler yapıldı.

Sempozyumla ilgili olarak şu sonuçlardan söz edilebilir: 1) Foça'nın Marsilya'ya ve Atina'ya dek uzanan tarihi bağları, yalnız bir kültür zenginliği değil, ulusları bir araya getiren yapıcı bir güçtür de; 2) bu tür sempozyumlar kültür alışverişin yanı sıra, yörenin gelişmesini de sağlayacak gerekli bilgi birikimini de sağlamaktadır. Bildirilerin kitap halinde yayınlanması planlanmış bulunmaktadır. Foça'nın (Belediye Başkanı N. Dirim'den, Leon Oteli'ne dek) misafirperver sıcak insani havasının ise bu girişimin başarı ile sonuçlanmasında katkısı büyük olmuştur.

Herkül Millas/Atina

BATILILAŞMA SÜRECİNDE VAKIFLAR

DR. HASAN YÜKSEL*

Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 1995, XXI+ 666 s.

Vakıflar üzerinde çalışan her araştırmacının mutlaka okuması gereken Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız'ın bir takrizinin de yer aldığı, 1800-1950 yılları arasında geçen 150 yıllık bir dönemi kapsayan Türk yenileşme (Batılılaşma) tarihi çerçevesinde İmparatorluktan Cumhuriyete geçişte vakıfların tarihsel serüvenini anlatan, Nazif Öztürk'ün *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi* isimli çalışması, çarpıcı belgelerle mala mal bir kırkambar gibi olmasına rağmen haşviyatı çok bir çalışmadır.

Eserin Giriş'inde (1-16) dönemin genel hususiyetlerinin verildiği özet kısmında, özellikle bu dönemde yapılmak istenen her tür yenilik hareketine -bilhassa askeri alanda- karşı çıkan Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da ortadan kaldırılışı esnasında 6000 civarında yeniçeri ve sempatizanın idam edildiği, 40-50 gün içerisinde İstanbul'dan 20.000'den fazla kişinin sürüldüğü ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte Bektaşi tekkelerinin yıktırılması için de şeyhülislamdan fetva alındığı; Anadolu ve Rumeli'ye gönderilen görevliler vasıtasıyla cami ve türbe ittihaz olunan tekkelerin dışındaki bütün tekkelerin yıktırılıp emlak ve malları hazine adına müsadere edilirken de şiddetli bir tasfiye yoluna gidildiği anlatılmaktadır. Örneğin Zağra'da yıktırılan Mümin Baba Tekkesi'nin mal ve emlaki müsadere edilirken, tekkeye ait mescidin dahi eşyası ve arazisi miri adına zapt edilerek satılmıştır. Diğer bir kısım Bektaşi tekkelerinin de ehl-i salah -ki bunlar Nakşibendilerdir- kimselere verildiği belgeleriyle sunulmaktadır.

Yazara göre,"Yeniçeriliğin ilgasının büyük neticelerinden biri devlet bünyesindeki muvazenenin yıkılması olmuştur" (s. 5). Öztürk'ün bu teşhisine katılmamak elde değildir. Ne var ki yazarın, "filhakika Ocağın ortadan kalkması ile beraber, onunla hükümdarlık makamı arasında bir nevi muvazene unsuru olarak rol sahibi olan ulema sınıfı da birden bire ehemmiyetini kaybetmiş..." (s. 5) görüşü bizce pek isabetli değildir; çünkü Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla beraber Bektaşi tekkelerinin de kapatılması, meydanın büsbütün sünni ulema ile Nakşibendilik ve Kadirilik gibi sünni tarikatlara bırakılmış ve daha sonra Cumhuriyet devrimlerine karşı şiddetli bir muhalefet oluşturan bu sünni gruplara karşı Osmanlı'nın incitmiş olduğu Bektaşilerin (Aleviler), devrim hareketlerini büyük bir sempati ile karşılayıp desteklerken de, âdeta bu sünni muhalefet cephesinden intikam aldıkları söylenilebilir. Bugünkü laik-antilaik söylemlerin ve cepheleşmelerin temelini burada aramak gerekir. Ulema sınıfının gücü vakıfların merkezi bir idare altına alınmasıyla kırılmıştır.

Başlangıçta bir askeri ıslahat hareketiyle başlayan bu yenileşme -daha doğrusu Batılılaşma- çabalarının zamanla bir rejim sorunu haline geldiğini belirten yazar, yöneticilerin ve Batılı devletlerin bu hareketten ne amaçladıklarını ve ne umduklarını irdelemektedir (s. 6-9). Yazar, bundan sonra "Kaynaklar" arabaşlığı altında, araştırmasında başvurduğu arşivleri ve belgeleri tanıtmaktadır (9-16). Çalışmasını iki kısım ve her kısmı dörder bölüme ayıran Öztürk, Birinci Bölüm'de klasik vakıf sistemine ilişkin vermiş olduğu genel bilgilerden (s. 19-31) sonra -bence okuyucunun bu eserde görmek istediği bilgiler bu değildir- esas görmek istediğimiz taze bilgileri, "XIX. Asır Vakfiyelerinin Muhteva Tahlilleri" (s. 31) başlığı altında sunmaktadır. Halbuki yazar, ele aldığı döneme değin, en azından Tanzimat'tan önce, diğer bütün Orta ve Yakındoğu Türk ve İslam devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim yapısı anlayışı, ülkede adalet ve güvenliği sağlamaktan ibaret olduğunu ve bugünkü modern devletlerin ana görevleri arasında görülen altyapı, sağlık, eğitim ve diğer sosyal hizmetlerin varlıklı kimselerce tesis edilen vakıflar tarafından deruhte edildiğini; yenileşme hareketiyle birlikte bu hizmetlerin çoğunun zamanla belediyelere ve diğer kamu kuruluşlarına bırakıldığını vurguladıktan sonra, XIX. yüzyıl Osmanlı vakıflarının tahlil ve değerlendirmesine geçseydi, sanırım çalışması daha anlamlı olurdu.

Bu bölümün ikinci altbaşlığı altında, XIX. asır vakıflarını tahlil eden yazarın, bazı tasnif ve değerlendirmeleri şöyle sıralanabilir:

1. Tanzimat'tan sonra bazı kimselerin evlatlarını ve akraba çocuklarını askere göndermemek amacıyla vakıf kurduklarını ve bu vakıfların cami ve tekke gibi müsseselerine yakınlarını görevli olarak atadıklarını; devletin de bu durum karşısında aldığı tedbirler arasında, askerlik sırası gelenlerin tayin edilmemesi kararının bulunduğu belgeleriyle açıklamaktadır.

2. Bu asırda geçmiş dönemlerde olduğu gibi çok amaçlı ve zengin vakıflara rastlanmadığını, kurulan vakıfların daha çok mevcut dini ve sosyal hizmet veren müesseselerin ihyasına katkı sağladığını ve en çok da uhrevi mükâfat arzusuyla hatim, mevlit okutup ve kendilerine dua edilmesine yönelik vakıflar olduğunu belirtmektedir (s. 32-33). Örneğin XIX. yüzyıla ait 9000 vakfiye arasında örnekleme yöntemiyle ele almış olduğu 60 vakfiyenin %66'sının bu amaçla tesis edildiğini yazmaktadır (s. 34).

3. Bu yüzyılda tesis edilen vakıfların %28.34'ünün askeriler (kamu görevlileri) tarafından ve %66.67'sinin ise "mesleksizler" diye nitelediği kimselerce tesis edildiğini belirten yazar, XIX. asırda vakıf kuranlar arasında %66.67 ile mesleksizlerin başta gelmesinin, "bu

* Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Sivas

asırda Osmanlı klasik sınıf dengelerinin değişmeye başladığını" (s. 35) gösterdiğini ileri sürüyorsa da, bizce bu hüküm pek isabetli değildir. Çünkü yazar her ne kadar bu mesleksizlerle reaya denen sıradan insanları (vergi mükellefi Osmanlıları) kastediyor ise de, bu mesleksizlerin %72'sini ağa olarak nitelemiş ve % 6.67'sinin Saray'a mensup kadınlardan oluştuğunu belirtmiştir. Yazarın vermiş olduğu bu bilgiler, söz konusu vakıf kurucularının sıradan kimseler olmadığını göstermektedir. Zaten Osmanlı yasalarına göre, "...evlâd-ı askeri ve sâdât dahi külliyen askeridir ve mu'tak ve mu'takaları ve müdebber ve müdebberleri ve mükâtib ve mükâtibeleri, askerînin zevcâtı askerîdir."[1]

4. Öztürk'ün, XIX. asırda yönetici sınıfın vakıf kurmadaki isteksizliği, yenileşme hareketiyle birlikte müsadere ve temlik konusunun ortadan kalkması ve benimsenen Batı tarzında yaşama biçimi, sivil yöneticilerin imkânlarını vakıf kurma yerine köşkler ve yalılar yapmaya sevk etmiş olabilir (s. 36), yargısı yerinde bir tespittir ve en sağlam kanıtı ise İstanbul'daki XIX. yüzyıldan kalma yalılardır.

5. XIX. asır vakıf gelirlerinin takriben %56.81'inin nakit paralardan geldiğini ve bu parayı vakfedenlerden kimisinin vakfettikleri paraların zimmilere faize verilmesini şart koştuklarını belgeleriyle bize göstermektedir.

6. XIX. yüzyılda mesken, ticarethane, tarım alanları, değirmen, boyahane vb gayrimenkule dayalı vakıfların yıllık toplam gelirlerinin %43.19 olduğunu öğrenmekteyiz.

7. Yazar, XIX yüzyılda İmparatorlukta işler halde -tahmini- 35.000 vakıf bulunduğunu (s. 40) ve bu vakıfların yıllık toplam gelirinin 137.171.785 kuruş olduğunu; bu dönemde (H. 1257-1277 tarihleri arasında) devletin ortalama yıllık bütçesinin ise 869.449.656 kuruş olduğunu belirtmekte ve XIX. yüzyıl vakıflarının ekonomik boyutu devlet gelirlerine göre %15.77 civarındadır, demektedir (s. 40).

Yazar amaçlarına göre vakıfları ikiye ayırmaktadır (s. 40):

a - XIX. yüzyıl vakıflarının %34.61'inin dini, %27.12'sinin eğitim ve %17.06'sının ise sosyal hizmetlere katkı gayesiyle tesis edildiğini belirtiyor. Halbuki yenileşme hareketiyle -1850'lerde- Osmanlı İmparatorluğu'nda belediye teşkilatı kurulduktan sonra tesis edilen vakıfların vakfiyeleri daha dikkatli incelenseydi, bu tarihten sonra kurulan vakıfların şehirlerdeki altyapı hizmetlerine pay ayırıp ayırmadıkları ortaya çıkmış olurdu. Böylesi bir tespit bu tezden beklenen temel amaçlardan biridir.

b - Ele almış olduğu 60 vakfiyenin %85'i hayri, %15'i yarı ailevidir. Tanzimat sonrası müsaderenin kalkmasıyla XIX. asır vakıfları arasında zürri vakıflara rastlanmadığını öğrenmekteyiz.

Hizmet ve Personel Harcamaları (s. 45) arabaşlığı altında yapılan değerlendirmeyi şimdilik ihtiyatla karşılamak gerekir; çünkü Evkaf-ı Hümayun Nezareti Arşivi henüz araştırmaya açılmamıştır; aynı ihtiyatı nezaretin yıllık gelir giderleri konusunda da göstermeliyiz.

Eserin birinci kısmının ikinci bölümünde, "Vakıfların Yönetiminde Merkeziyetçilik" (s. 63) konusu tartışılmaktadır. Ancak burada, "Klasik Dönemde Vakıfların idari Yapısı"[2] başlığı altında XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar tesis edilen Osmanlı vakıfları hakkında M. Hamdi Yazır'dan iktibas edilen şu bilgiler tashihe muhtaçtır:

"...kadı huzurunda yapılan murafaalı duruşma sonunda, Şeriyye Sicilleri'ne yapılan tescilin haricinde, ayrıca merkezi bir tescil makamı bulunmadığı için, 'evkâf-ı lâzime-i sahiha'dan birçoğunun varlığından merkezi hükümet çoğu zaman haberdar bile olamıyordu." (s. 63)

a - Klasik dönemde (XVII. yüzyıla kadar) tesis edilen her tür vakfın tahrire gelen ilyazıcıları tarafından tahrir defterlerine kaydedildiği Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki tahrir defterlerinde görülmektedir. Örneğin Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından tıpkıbasımı yayınlanan 438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)'indeki Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Sultan-önü, Hamid ve Ankara livalarındaki bütün vakıflar ayrı ayrı kaydedilmiştir. Sözgelimi "Evkâf-ı Livâ-i sultan-önü" (s. 143), "Evkâf-ı Kaza-ı Ankara" (s. 360), "Evkâf-ı Kaza-ı Çubuk" (s. 388) ve "Evkâf-ı Kaza-ı Ayaş" (s. 399) gibi...[3] Hatta ve hatta 25, 30, 40 ve 50 kuruşluk nukud vakıflarının dahi tahrir defterlerine kaydedildiği görülmektedir. Bilindiği üzere bu defterlerin bir sureti payitaht ve bir sureti de ilgili vilayetin paşa sancağında muhafaza ediliyordu.

b - M. Hamdi Yazır gibi XX. Yüzyıl Osmanlı uleması, geçmiş dönemlerdeki Osmanlı idari yapısını pek iyi kavrayamadıklarından, yaşadıkları dönem ile klasik dönemi birbirine karıştırmışlardır. Bu nedenle bunların klasik dönem Osmanlı sistemine ilişkin bilgilerini ihtiyatla karşılamak gerekir.

Öztürk'ün vakıf taşınmazları üzerinde kiracı olarak bulunanlar ve bu vakıfların mütevellileri arasında çok iyimser ilişkiler bulunduğu ve hatta, "günümüzde husumete varan kiracı-mal sahibi çekişmesi o dönemlerde görülmüyordu" (s. 63) yaklaşımının da pek gerçekçi olduğu söylenemez; çünkü belgeler hiç de bu yargıyı destekler gibi değildir.

Yazar, XIX. yüzyılda tesis edilen vakfiyeler arasında örnekleme yöntemiyle ele almış olduğu 60 vakfın %91.5'inde mütevellilerin vâkıf tarafından tayin edildiğini ve bu mütevellilerin %69.6'sının ise ya vâkıfın kendisi veya akrabaları olmasının dikkat çektiğini söylemektedir. Halbuki bu tespitin pek dikkat çekecek yanı olduğunu söylemek mümkün değildir; çünkü bu husus aşağı yukarı XVII. ve XVIII. yüzyıl vakıfları için de geçerlidir

XIX. yüzyıl vakıf mütevellileri hususunda yapmış olduğu tespiti XVIII. yüzyıl vakıf mütevellileriyle mukayese ederek, "XVIII. asırda kurulan vakıfların %56'sının idaresi vâkıfların ve ailelerinin, %11'inin vâkıflar tarafından belirlenen kimselerin, %33'ünün ise kadı veya nâzır tarafından tayin edilen kimselerin elinde bulunuyordu. Bu oranlara bakarak, XVIII. asırda mütevelli seçiminde nâzır ve kadıların daha esnek davrandıkları düşünülebilirse de uygulama bunun aksinedir. Osmanlılar tarafından benimsenen hukuk prensibine göre, 'vâkıfın evlâd ve ehl-i beytinden tevliyete ehil ve müstehak bir kimse mevcut iken hâkim ol tevliyeti ecnebiye tevcih edemez, etmiş olsa tevliyet ecnebiden ref' olunarak vâkıfın evlâd ve ehl-i

beytinden olan kimseye tevcih olunur'. O halde görülüyor ki bu vakıfların idareleri bile, vasıtalı olarak, vakfı kuranların aileleri eline geçiyordu" (s. 64) demektedir. Bu yargıya iki açıdan itirazda bulunulabilir:

Birincisi, Osmanlı vakıf hukukuna göre, nazır ve kadıların tesis edilen vakfın ilk mütevellisine hukuken müdahale hakları ve yetkileri yoktur. İlk mütevelliden sonra gelen ikinci ve üçüncü mütevellilerin seçiminde ancak etkili olabilirlerdi. Bunda da vâkıfın evlat ve akrabası varsa, yabancıyı mütevelli olarak atayamazlardı.

İkincisi, bu vakıflar vasıtalı olarak değil, doğrudan vakıf kuranların ailelerinin elinde bulunuyordu. Zaten XVIII. yüzyılda bir kısım vâkıfların ailelerine müsadereden masun gelir ve iş sağlamak gayesiyle vakıf tesis ettikleri bilinmektedir.

"Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti'nin Kuruluşu ve Sebebleri" (s. 68) anlatılırken, nezaretin tarihçesini yazan İbnü'l-Emin ve H. Hüsameddin'in de varlığından söz ettikleri fakat göremedikleri, nezaretin kuruluşuna dair fermanı bulamadığını belirten yazar, "şu ana kadar Evkâf Nezareti'ne ait arşiv tasnif edilip araştırmacılara sunulsaydı, sözkonusu fermanın bulunması kuvvetle muhtemeldir", demektedir. Ardından nezaretin tarihçesini yazan söz konusu yazarların kuruluş tarihi olarak gösterdikleri 1242 (M. 1826) Rebiü'l-evvelinin 12-14'üncü günleri üzerinde tartışma ve yorum yapmaktadır.

Yazarın "Kuruluş Sebebleri" (s. 69) başlığı altında, "Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti'nin iç ve dış etkilere, hatta teşviklere dayalı çok yönlü kuruluş sebebleri bulunmaktadır. Bunların çoğu dağınık bir vaziyette olan vakıf yönetiminin tek elde toplanması, vakıf sektöründe başgösteren yolsuzlukların kaldırılması, devlet çatısının batı tarzında merkezi bir anlayışla yeniden düzenlenmesi ve evkâf potansiyelinden, devletin diğer sektörlerinde yararlanma fikri, dini çevrelerin gücünü kırmak düşüncesi ve batılılı dostları memnun etmek eğilimleri şeklinde özetlemek mümkündür" (s. 69) diye serdettiği fikirleri yerinde tespitlerdir.

"Vakıfların Ekonomik Faaliyetleri"ne ayrılan Üçüncü Bölüm'de yazar, "yenileşme hareketlerine paralel olarak, merkezi idare içerisinde yeni bir teşkilat yapısına kavuşturulan Vakıf Müessesesi'nin evvela zirai faaliyetlerini, arkasından da iktisadi çalışmalarını mevcut belgeler ışığında" (s. 109) irdeleyeceğini belirtiyor.

"Kura ve Mezari A'şarı ile Mukata'a Gelirleri": Tanzimatın ilanına değin sahih vakıflarda olduğu gibi, kura ve mezari aşarının hayri bir amaca tahsisi suretiyle tesis edilen irsadi vakıfların gelirlerinin toplanması vs diğer işlemler mütevellileri tarafından yapılırken, Tanzimat Fermanı gereğince 18 Zilka'de 1255/1840 tarihli Muhassilin Talimatı ile sahih ve gayr-i sahih bütün vakıf arazilerinin vergilerinin merkezden tayin edilen muhassıllar tarafından tahsil edilmesi ve tahsil masrafları düşüldükten sonra geri kalan bedellerin vakıflara verilmesi kararlaştırılmıştır (s. 110). Bunun için Maliye Nezareti merkez teşkilatı içerisinde, bedele bağlanan vakıf kura ve mezari aşarı ile mazbut vakıfların mukataa gelirleri hesaplarını tutmak üzere Evkaf Muhasebesi Dairesi kurulmuştur. Buna rağmen Mevlana Celaleddin-i Rumi, Hacı Bektaş-ı Veli, Hacı Beyram-ı Veli, Gazi Evrenos Bey, Gazi Ali Bey, Gazi Mihail Bey, Gazi Süleyman Bey vb 15 eizze ve guzât vakıfları müstesna vakıflar arasına alınmıştır. Tanzimatın ilanından hemen sonra maliye tarafından zabtedilen vakıf kura ve mezari aşarının ilk başlangıçta %10'u, daha sonra %20'si tahsil masrafı olarak kesildikten sonra geri kalan kısmı Evkaf Hazinesi'ne iade edilirken, 1885 tarihinden itibaren bu oranlara ilaveten geri kalan gelirin 1/2'si daha kesilmeye başlanmış ve bu miktar, o tarihte bedele bağlanan vakıf gelirlerinin %35'ine tekabul ediyordu (s. 111). Bu uygulamanın vakıf görevlileri ile Evkaf İdaresi'nin şikâyet ve sızlanmalarına yol açması üzerine bazı iyileştirmelere gidilmiş ise de pek fazla bir şey değişmemiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra 1924'te müstesna vakıfların istisnaiyetine son verilmiştir (s. 115).

Vakıfların Mali ve Sinai Faaliyetleri: Yazar, XIX. yüzyıldan itibaren para vakıfları ve vakıf bankacılığını irdelerken, XIX. asır vakıflarının %56.81'inin para vakıfları olduğunu belirtmekte ve Tanzimattan sonra diğer vakıf hizmetleri ile faaliyetlerinde olduğu gibi, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin para vakıflarını da denetim altına almaya başladığını, daha sonra yürürlüğe konulan bir uygulama ile Evkaf tarafından idare edilen "Avarız Akçesi Sandıkları"nın 1286/1869 tarihinde belediyelere devredildiğini belirtmektedir (s. 140).

Para vakıflarının işletilmesiyle ilgili yazarın şu satırları dönemin toplumsal kanaatini -yakın zamanlar dahil- yansıtması açısından ilginçtir:

"Önceleri tamamen vakfiyelerde öngörülen oranlarda istirbah yoluyla işletilen vakıf paralar, daha sonra Murabaha Nizamnameleri ile yıllık faiz nisbetleri %9 gibi belirli esaslara bağlanmıştır. Fakat Nezaret'ce yapılan daha sonraki hukuki düzenlemelerde halkın, "faiz" tabirine karşı isteksizliği sebebiyle Murabaha Nizamnameleri'ne iltifat edilmeyerek "Muamele-i Şer'iyye" usulünde ısrar edilmiştir" (s. 140).

Halbuki her iki işlem de faize dayanmaktadır. Ayrıca vakfedilen paraların zaman zaman zimmilere istirbaha verilmesi şartı da aynı anlayışın sonucudur. Örneğin Mehmet Ağa b. Ali adlı bir vâkıf vakfettiği 15.000 kuruşun 9.000 kuruşunun istanbul Rum Patrikhanesi'nde istirbah edilmesini; diğer bir vâkıf da Arapkir'de bulunan cami, mektep ve suyollarının bakımı için vakfettiği 15.000 kuruşun aynı yerde ikamet eden zimmilere "bâ devr-i şer'i" faize verilmesini şart koşmuştur (s. 37).

Sinai İşletmecilik: XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da başlayan Sanayi Devrimi ve XIX. asırda gerçekleştirilen makineleşme hareketine paralel olarak Batıda başlayan "seri üretim" karşısında Osmanlının geleneksel el tezgâhlarına dayanan zenaatlerin çöküşüyle sanayileşme konusunda birtakım kararlar alınmıştır. Bu kararlar çerçevesinde vakıfların maddi potansiyelinden yararlanılarak Üsküdar'da "Santral Mensucat" adıyla bir ipekli dokuma merkezi ve 1826'da sadır olan irade-i seniye ile Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından İstanbul'da bir iplik fabrikası kurulurken, 1831'de de Beykoz'da bir çuha fabrikası inşa edilmiştir. Yine bu dönemde Üsküdar, Kısıklı ve Alemdağı elektrikli tramvay hattı ile Hicaz demiryolu işletmesinin de bir süre Evkaf Nezareti'nin ortak olduğu işletmeler arasında yer aldığı belirtilmektedir (s. 148).

Dördüncü Bölüm (s. 169): Yazar bu bölümde Tanzimatın ilanı ile birlikte hızlanan Batı tarzındaki yapılaşmanın Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ndeki personel tayininde, müessesât-ı hayriyenin bakım-onarım ve diğer faaliyetleri üzerindeki etkilerini irdelemektedir.

"Vakıf Hizmet ve Faaliyetlerinde Tasfiye Eğilimleri" diye başlamakta olan bölümde vakıfları tasfiye projeleri ve dağıtım planları (s. 379) anlatılmaktadır. 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı kanunla Şeriyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye Vekaletlerinin ilgasının kabul edilmesi ve bu kanunun 7. maddesinde, "Evkâf umur-ı milletin hakiki menafiine muvafık bir şekilde halledilmek üzere bir müdüriyet-i umumiye halinde şimdilik Başvekâlet'e tevdi edilmiştir" ifadesiyle bir genel müdürlük olarak olarak Başbakanlığa bağlandığı görülmektedir. Bu yasanın kabulünden iki yıl sonra, vakıfların tasfiyesine ilişkin bir projenin hazırlandığı ve tasfiye komisyonunun tetkikine sunulduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki yazar, belgeler arasında bu projeye rastlamadığını, bu nedenle projenin mahiyeti hakkında bilgi edinemediğini belirtmektedir (s. 379). 1931 yılı genel seçimlerinde milletvekili adaylarının birçoğu seçim propagandalarında, "vakıfların tasfiyesi"ne özel önem vermişlerdir.

"Gerek bu siyasi ve hukuki düzenlemeler ve verilen direktifler doğrultusunda, Evkâf Umum Müdürlüğü bünyesinde bir 'Tasfiye Komisyonu' kurulmuştur. Vakıfların tasfiyesi için kurulan bu komisyon, bir taraftan kanunlar, icra vekilleri kararları ve çıkarılan yönetmenliklerle vakıf mal varlığı ve hizmet alanlarının büyük bir bölümü diğer kamu kurum ve kuruluşlarına devretmek; diğer taraftan da vakıflar idaresinin teşkilat yapısını küçültmek ve personel sayısını azaltmak amacıyla hayrat akar ayırımı yapılmadan bütün vakıf mal varlığını satmak tarzında çalıştığı görülmektedir" (s. 381).

Ne var ki yazarın da belirttiği gibi vakıf hizmet ve mallarının başka müesseselere devri ve tasfiyesi Tanzimatla beraber ve hatta Tanzimattan önce, Osmanlı Devleti'ndeki yeniden yapılanmayla zaten başlamıştı ve Cumhuriyet rejimi batılı tarzda daha hızlı ve keskin bir yapılanmaya gittiği için vakıfların da bu değişimden nasiplendiği bir gerçektir.

Dördüncü Bölüm'de "Camilerin Tasnifi ve Satışı" ve bu satışta izlenen yol ve yöntem anlatılmıştır (s. 473- 499). Burada herhangi bir yorum yapmadan yazarın şu iki paragrafını aynen aktarmak ilginç olacaktır:

"Toplumun tasvip etmediği vakıfların tasfiyesi, cami ve mescidlerin evvela tasnifi ve arkasından satışı (...) (konusunda) o dönem yöneticilerin(in) bu kadar ısrarlı olmalarının sebebi acaba nedir?

Çanakkale, Balkanlar, I. Cihan Harbi ve İstiklal Savaşı yıllarında verdiğimiz binlerce şehit yüzünden nüfusumuzda meydana gelen azalmalar, bu mabedlerin fonksiyonsuz kalmasına yol açmış olabilir mi? Bu görüşü doğru kabul ettiğimiz takdirde, özellikle mübadele sebebiyle ülkemizden ayrılan azınlıklar yüzünden cemaatsiz kalan birçok kilisenin satılmış olması gerekirdi. Oysa 1926-1972 yılları arasında satılan 3000 civarında cami, mescid ve bunların arsasına karşılık, aynı dönemde satılan kilise - manastır sayısı, üçü arsa olmak üzere sadece altı adetten ibarettir." (s. 498)

Sayın Öztürk'ün bu düşüncesine saygı duyulur; ne var ki, sözünü ettiği birçok kilise ve manastırdan bugün ne bir iz ne de bir eser kaldı. Peki bunu nasıl izah edeceğiz. Bence, toplum olarak tarihi ve kültürel değerlerimize karşı pek de saygılı değiliz. Bugün bir Müslüman İspanya'ya veya Balkanlara gittiğinde elbetteki mensup olduğu İslam medeniyetine ait eserleri görmek ve gezmek isteyecektir; oradaki kilise ve katedraller ona pek fazla bir şey ifade etmez. Aynı şekilde Türkiye'ye gelen Batılı turistler kendi kültür ve dinlerinin kalıntıları olan kilise ve manastırları gezmek ve görmek isteyeceklerdir. Halbuki, bugün, üçbeş simgesel kilise ve manastır dışında, hiçbiri kalmamıştır.

"Müze ve Müze Deposu Olarak Tahsis Edilen Cami ve Mescidler" (s. 499): Cumhuriyet döneminde bir kısım cami ve mescitlerin ticari amaçla kiraya verildiğini, bir bölümünün askeri depo ve Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından ambar olarak kullanıldığını, Ayasofya Camii gibi bir kısmının da müzeye dönüştürüldüğünü belirten yazarın vermiş olduğu şu bilgiler ilginçtir:

"Kiliseden çevrilen camiler üzerinde, müze yapılmadan önce Birleşik Amerika ve Avrupa devletlerinde bulunan Bizans Enstitüleri'ne bağlı arkeolog ve bilim adamları tarafından Türk Hükümeti'nin izni ile kazı ve araştırma çalışmaları yapıldığı görülmektedir. Bu araştırmalar sırasında, sıva veya raspa ile kapatılan Hıristiyanlık dönemine ait eski resim, mozaik, freskler ve diğer kalıntılar çıkarılmış, bu işlemlerden sonra, üzerinde çalışılan camiin müzeye çevrilmesi gündeme getirilmiştir." (s. 499)

Sonuç (s. 549-552), Kaynakça (s. 553 - 605), Ekler (s. 606 - 616), Kelimeler Sözlüğü (s. 617 - 631) ve İndeks (s. 633- 666) ile biten bu eserin yazarını tebrik etmek gerekir. ■

1. Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı, XVI Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayını, Ankara, 1995, s. 214, dn 3.
2. Bizce bu bölüm bu eserde bulunması gereken bir bölüm değildir.
3. *438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), I -Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livâları (Dizin ve Tıpkıbasım)*, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1993.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C. SAMSUN APT. NO. 57 K. 2 80200 / İSTANBUL

BEŞİNCİ YILDA KATKILARA TEŞEKKÜR

Tarih Vakfı bu ay beşinci kuruluş yıldönümünü, Dünya Kenti İstanbul ve Anadolu'da Konut ve Yerleşim Sergilerinin kapanışı ile birlikte, 29 Eylül günü kutlayacak.

Vakfın son derece dar olanaklar içinde son beş yılda gerçekleştirdiği çalışmalarda destekçilerin büyük rolünü göz önüne alan Yönetim Kurulumuz, geçen beş yıllık süre içinde vakfa taşınmaz mal bağışında bulunmuş, vakfın başlıca projelerine önemli ölçüde destek olmuş, vakıf kütüphane ve arşivine çok büyük çapta yayın ve malzeme bağışlamış, uzun süre gönüllü çalışmalarıyla vakfa destek olmuş kişilere ve yıllar boyunca verimlilik ve özveriyle vakıfta çalışmış elemanlara bir teşekkür armağanı vermeye karar vermiştir. Toplam olarak 48 kişiye sunulacak ve tasarımı Sayın Bülent Erkmen ve Doğan Karakaş tarafından yapılmış olan bu armağanların Tarih Vakfı'nın başarısına katkıda bulunan kişiler için övünçle saklanacak birer küçük anı olacağı umuluyor. Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel dışında kendilerine teşekkür armağanı sunulacak değerli destekçi, bağışçı, gönüllü ve çalışanlarımız şunlar:

Vakfa taşınmaz mal bağışında bulunmuş değerli üyemiz: Sayın Fatma Hikmet İşmen

Vakfın başlıca projelerine önemli ölçüde destek olmuş üyelerimiz ve destekçilerimiz: Sayın Köksal Anadol-Sayın Ersin Arıoğlu (Yapı Merkezi Grubu); Sayın Tuncay Artun (İstanbul Menkul Kıymetler Borsası), Sayın Raif Bakova (Darphane Genel Müdürlüğü); Sayın Mehmet Ali Berkman (Arçelik), Sayın Peter Goldmark (Rockefeller Vakfı, New York); Sayın Akif Hamzaçebi (Milli Emlak Genel Müdürlüğü); Sayın Burhan Karaçam (Yapı Kredi Bankası Genel Müdürlüğü); Sayın Osman Kavala (Kavala Grubu); Sayın Prof. Dr. Emre Kongar; Sayın İlham Küsmenoğlu (Milli Piyango İdaresi); Sayın Michael Lake (Avrupa Birliği Türkiye Temsilciliği); Sayın Prof. Dr. Oğuz Oyan; Sayın Timurçin Savaş; Sayın Hakkı Sevand (Tepum); Sayın Prof. Dr. Nurettin Sözen; Sayın Miray Tekelioğlu; Sayın Fügen Uğur (Heinrich Böll Vakfı Türkiye Temsilciliği); Sayın Ulrich Voswinckel (Körber Vakfı, Hamburg); Sayın Yavuz Zeytinoğlu (Zeytinoğlu Grubu).

Vakıf Bilgi-Belge Merkezine çok büyük çapta kitap, süreli yayın ya da arşiv malzemesi bağışında bulunmuş bağışçılarımız: Sayın Tektaş Ağaoğlu (Samet Ağaoğlu'na ait arşiv malzemesi); Sayın Güllü Aybar (Mehmet Ali Aybar'a ait arşiv malzemesi); Sayın Mehmet Cemal (büyük miktarda süreli yayın); Sayın Nazife-Adnan Cemgil (büyük miktarda kitap, süreli yayın ve arşiv malzemesi); Sayın Prof. Dr. Halet Çambel (büyük miktarda süreli yayın); Sayın Sabire-Hulusi Dosdoğru (büyük miktarda kitap); Sayın Seniha-Prof. Dr. Talat Halman (büyük miktarda kitap); Sayın Arslan Kaynardağ (büyük miktarda kitap ve arşiv malzemesi); Sayın Leyla-Kemal Melek (büyük miktarda kitap); Sayın Seniye Pakalın (Mehmet Zeki Pakalın'a ait arşiv malzemesi); Sayın Şen Sahir Sılan (Necmettin Sahir Sılan'a ait arşiv malzemesi ve kitaplar); Sayın İsmet Tuna (Prof. Dr. Orhan Tuna'ya ait arşiv malzemesi, kitap, süreli yayın); Sayın Prof. Dr. İlhan Unat (Faik Reşit Unat'a ait kitaplar ve süreli yayınlar); Sayın Sevinç Uyanıklar (Muslihittin ve Yıldız Okyay'a ait kitap ve arşiv malzemesi); Sayın Ünal Volkan (büyük miktarda kitap ve süreli yayın).

Gönüllü çalışmalarıyla Vakfa uzun süre destek olmuş arkadaşlarımız: Sayın Suay Aksoy; Sayın Ayşe Semiha Baban; Sayın Bülent Erkmen; Sayın Gülden Hacaloğlu; Sayın Orhan Koloğlu; Sayın Burhan Oğuz; Sayın Doç. Dr. Ayla Salman

Geçen dönem uzun yıllar boyunca verimlilikle ve özveriyle Vakıfta çalışmış olan elemanlarımız: Sayın Nuri Akbayar (*İstanbul Ansiklopedisi* Yayın Kurulu Üyesi ve Eski Yazıdan Yeni Yazıya Dizisi Editörü); Sayın Ayşen Anadol (Yurt Yayınları Editörü), Sayın Nuran Çakarlı (Tanıtım ve Organizas-

yon Bölümü elemanı); Sayın Satılmış Şenel (Genel Sekreterlik elemanı); Sayın Güngör Tekgümüş (Mali İşler Bölümü elemanı)

Bu isimleri saptamak için vakfın geçen beş yılını gözden geçirirken önemli saydığımız iki gözlemimiz oldu: İlk olarak Tarih Vakfı'nın bir aydın girişimi olduğu ifadesinin ne kadar yerinde olduğunun somut bir biçimde bilincine vardık. Vakfın son beş yılda düzenlediği sayısı yüzü çoktan aşan kongre, sempozyum, seminer, atölye, konferans türü etkinlikler olsun, yayın çalışmaları ya da çeşitli projeler olsun, Bilgi-Belge Merkezi'nin kuruluş ve gelişmesi olsun, hep yüzlerce aydının imecesiyle gerçekleştirilmiş. Hemen her çalışmanın arkasında bazen gönüllü çalışarak, bazen ücretsiz malzeme sağlayarak, hatta bazen bir telefonla tıkanmış kanalları açarak ya da kısa bir süre zaman ayırıp ihtiyaç duyduğumuz yönlendirmeyi sağlayarak katkıda bulunan destekçilerin çok büyük payı var. Öte yandan vakıfla proje temelli ya da sürekli olarak ücretli çalışma ilişkisi içinde olanların önemli bir bölümü sorumluluklarını en geniş bir biçimde tanımlayarak ya da ek sorumluluklar üstlenerek benzer bir katkıda bulundular. Gelecek aylarda en geniş anlamda gönüllülerimizle ilişkiler daha ustaca ve daha sürekliliği olan bir temelde yeniden örgütlenebilirse, vakfımız yeni beş yıllarda geçen dönemdekinden de verimli olabilir.

Vakfın geçmiş çalışmalarını değerlendirirken yaptığımız ikinci gözlem çeşitli katkıları "önem ve büyüklük" sıralarına göre gruplamakta kendini gösterdi. Böyle bir öncelik sırası saptamak gerçekten çok zor. Bu zorluk yalnızca "en küçüğünden" "en büyüğüne" tüm katkıların son derece değerli olmasından kaynaklanmıyor. Aynı zamanda, çoğu zaman yetersiz kalan bazı kriterler kullanılarak, en çok-çok-az tasnifleri yapılmaya çalışılsa bile, sınırlı sayıda kişiyi kapsayan bir seçim yapma zorunluluğu nedeniyle, daima bir alttaki grupta kalan kişilere haksızlık etmiş olma riski de göze alınıyor. Bu riskten hiçbir seçimle kurtulmak olanaklı değil. Dolayısıyla yukarıdaki isimler dışında kalan tüm destekçilerimizden, tüm bağışçılarımızdan, tüm çalışanlarımızdan büyük bir nesnellik, hoşgörü ve özveri bekliyoruz.

Vakfın beşinci kuruluş yıldönümü dolayısıyla, bu tür bir uygulamanın vakıf yaşamındaki ilk deneyimini gerçekleştiriyor olmamızın verdiği tüm eksikliklerle yürüttüğümüz, teşekkür armağanı verme girişimi istisnasız tüm destekçileri ve katkı sahiplerini hedefleyen bir çalışmadır. Bu küçücük anı plaketçikleri hepimizi temsilen bazılarımıza verilmektedir. Tarih Vakfı'nı kuruluş hazırlıklarının başından bu yana yaptıkları çeşitli katkılarla var edenlerin tümüne gelecek nesiller teşekkür edecektir.

Tarih Vakfı Yeni Bir Direnç Sınavı Veriyor

Dört aydır Tarih Vakfı büyük sanayi ya da ticaret kuruluşlarının bile zorlanacakları bir durumda umulmaz bir direnç örneği veriyor. Habitat sergileri dolayısıyla vakfımıza ödenmesi gereken 20 milyarı lirayı aşkın bir meblağ, Yüksek Planlama Kurulu oluşturulup ilgili karar üyelerce imzalanmadığı için mayıs ayından bu yana ödenmiyor. Üstelik bu durumun tek mağduru Tarih Vakfı da değil, vakfa iş yapan taşeronlarla telif ödemelerini bekleyen birçok kişi de vakıf aracılığıyla girdikleri bu ilişkide güç duruma düşmüş oldular.

Üç rakamlı enflasyon ortamında Tarih Vakfı büyük maddi kayba uğratılarak Habitat çalışmaları dolayısıyla ödüllendirilmiş oldu.

Beş yıldır ilk defa vergi ve sigorta ödemelerimizi zamanında yapamadığımız için cezalı duruma düştük. Geçen aybaşında personele ücretlerinin ancak 25 milyon liraya kadar olan bölümünü ödeyebildik. Vakıfta mali sıkıyönetim var: Ne sebeple olursa olsun taksi, kurye kullanımı yasak, kırtasiye, şehirlerarası telefon harcaması ise son derece sınırlandırılmış durumda.

Habitat kapsamında vakıfla ortak çalışmaya girmiş kuruluşların sorunlarına çözüm bulamamak, çaresiz kalmak en büyük üzüntü kaynağı.

Bültenimiz yayına hazırlandığı sırada henüz sorunun çözümü sağlanamamış olmasından yola çıkarak, *Haberler* okuyucularını Tarih Vakfı'na destek olmaya ve ilk fırsatta vakfın aşağıdaki banka hesaplarından birine özel bir bağış göndermeye çağırıyoruz. Bir kerede önemli miktarda bağış veremeyecek okurlarımızı hesaplarının bulunduğu bankaya sürekli ödeme emri vererek ya da kredi kart numaralarını bildirdikleri ve her ay (ya da daha seyrek aralarla) belirli bir ödeme yapacaklarına dair imzalı taahhütlerini yazıp vakfa göndererek her ay belli bir bağışı vakfa göndermeye davet ediyoruz. Şu anda geciktirilen ödeme ile karşı karşıya bulunulan mali krizden bağımsız olarak vakfa yöneltilecek destek vakıf yapısını sağlamlaştırmaya katkıda bulunacaktır.

Tarih Vakfı Hesap Numaraları:

250962 İş Bankası Ayaspaşa Şubesi

2022933 Vakıflar Bankası Taksim Şubesi

VAKIFTAN AYRILANLAR VE YENİ GELENLER

Eylül ayı vakfımız için oldukça hüzünlü bir ay oldu. Çok sevdiğimiz birçok çalışma arkadaşımız yeni ayda artık aramızda olmayacaklar... En başta zor bir dönemde vakıfta ağır bir görev üstlenen Genel Müdürümüz Sayın Hasan Karacal 15 Temmuz 1995'ten beri sürdürmekte olduğu görevinden 16 Eylül 1996 tarihinde ayrıldı. Karacal'a katkıları için teşekkür ediyor ve bundan sonraki çalışmalarında başarılar diliyoruz.

İstanbul Müzesi entelektüel altyapı çalışmalarını bugüne kadar özveri ve entelektüel birikimine paralel bir başarıyla sürdüren Sayın Çelen Birkan da ekim ayında aramızda olmayacak. Ayrılmasıyla yeri kolay kolay doldurulamayacak bir boşluk açılıyor. Çelen Birkan'a İstanbul Müzesi Projesine verdiği tartışılmaz büyüklükteki emek için teşekkür borçluyuz. Kendisine bundan sonrası için başarılar diliyoruz.

Ağustos ortalarından beri vakıfta çalışmayan bir diğer arkadaşımız Yasemin Atalay. Proje uzmanı olarak Genel Müdür Yardımcıları Münevver Eminoğlu ve Işıl Uyar ile birlikte çalışan Yasemin, uzunca bir süre Tanıtım ve Halkla İlişkiler Bölümüne de yardımcı oldu. Eğer Sevgili Yasemin söz verdiği üzere sık sık Vakfa uğrarsa, belki onun yokluğuna daha kolay alışabileceğiz...

STK Bilgi Merkezi Projesinde görevleri sona eren bilgisayar operatörü arkadaşlarımızdan Osman Atmaca şimdi Yıldız'daki Yayın Bölümümüzde farklı bir görevde çalışıyor. Eylül ayı içerisinde görevi sona eren arkadaşlarımızdan Tülin Taşaner'in tatil yaptığını, Pelin Bakaç'ın bir sigorta şirketinde personel şefi olarak çalışacağını, zaten emekli olan Ayşe Arar'ın artık çalışmayacağını öğrendik. Araştırma asistanı Sinan Köseoğlu'nun ise öğrencilerine Almanca dersi verdiğini duyuyoruz. Bu arkadaşlarımızın hepsine STK Bilgi Merkezi Projesi'ne verdikleri emek için tekrar teşekkür ediyor, yeni yaşantılarında başarılar diliyoruz.

Kayıplarımızın en sonuncusu İnanç Farber. Geçen yıl İstanbul Teknik Üniversitesi'nde İngilizce okutmanlığı yaparken Orhan Silier'in teklifine hayır diyemeyen İnanç, verimli ve uyumlu çalışma döneminden sonra, bu sefer Yeditepe Üniversitesi'nde okutmanlığa başlıyor. Genel Sekreterimiz "şimdi biz İnanç'sız ne yapacağız?" diyip, surat asıyor. Üç ay önce Ali Suat Ürgüplü'nün bütçe kısıtlamaları dolayısıyla aramızdan ayrılmak zorunda kalmasından sonra, işleri boyuna artan Genel Sekreterlik tenhalaştıkça tenhalaşıyor. Bu gidişle yakında Orhan Silier ve Bülent Özden artık geç saatte eve gitmek yerine 24 saat Vakıf'ta kalmaya başlayacaklar.

Son aylarda vakfın kimi kazanımları da oldu. Aramıza bazı yeni arkadaşlar katıldı. Haziran ayında ayrılan Hilal Ünalmış Duda'dan boşalan Tanıtım ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü görevine yakında Çiğdem Demir başlayacak. Demir, İstanbul Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü mezunu ve halen bu bölümde yüksek lisans yapıyor. Bugüne kadar birçok arkeolojik kazıya katılan Demir aynı zamanda Galata Şenliği ve Assos Gösteri Sanatları Festivali gibi etkinliklerin organizasyon komitelerinde de görev almış. Ağustos ve eylül ayı Darphane etkinliklerini de organize eden Çiğdem Demir'e ekim ayında başlayacağı görevinde başarılar diliyoruz.

Şebnem Şahin de Tanıtım ve Halkla İlişkiler Bölümüne eylülde katıldı. Aslında Şebnem Nisan 1996'dan beri Sivil Toplum Kuruluşları Bilgi Merkezi Projesi'nde araştırma asistanı olarak çalışıyordu ve koordinasyondan sorumluydu. Ayrıca Darphane'deki etkinliklerin koordinasyonunda Işıl Uyar'a yardımcı oldu. Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü mezunu olan Şebnem katıldığı çeşitli bilgisayar programcılığı kursları ile kendisini bu konuda da çok geliştirmiş bir arkadaşımız. Nitekim şimdi de Tanıtım ve Halkla İlişkiler Bölümümüzde göreve başladı; vakfın özellikle internetteki tanıtımı ile uğraşacak. Henüz çiçeği burnunda bir gelin olan Şebnem'e mutluluklar, eşi Taner'e de şimdiden eşinin çalışma temposuna göstereceği anlayış için sabır ve güç diliyoruz!..

Carolina Fletes-Çetinok aramıza gönüllü olarak katılan yeni bir arkadaşımız... Guatemalalı bir Amerikan vatandaşı olan Carolina, Berkeley Üniversitesi'nde siyaset bilimleri okumuş. İlgi alanı ise Ortadoğu ve Latin Amerika... 1989-1990 arasında AFS Kültürel Değişim Programı ile Türkiye'ye gelen Carolina 1995 yılında Barış Çetinok ile evlenerek ülkemize yerleşmiş. İngilizce, İspanyolca ve Fransızca biliyor, üstelik de çok güzel Türkçe konuşuyor... İnternet'te web sayfaları düzenleme konusundaki bilgisini Şebnem'e aktarmaya başlayan Carolina, sempatik kişiliği ve zengin birikimiyle şimdiden vakfın vazgeçilmez bir elemanı oldu bile. Kendisini sürekli aramızda görebilmeyi umuyoruz...

Bu arada bir de stajyerimiz var: Gottfried Plagemann. Leipzig Üniversitesi'nin Tarih Bölümü'nde

Prof. Wolfgang Höpken'in yanında "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Hukuk Sisteminin Değişimi ve Sekularism (1923-1945)" konusunda doktora tezini yapmış olan Plagemann, Almanya'daki Hans-Böckler-Vakfı burslusu olarak vakıfta staj yapıyor.

Orhan Esen ise yaklaşık bir buçuk aydır Darphane Sergileri Halkla İlişkiler Danışmanı olarak vakıfta geçici görev yapıyor. Alman Lisesi ve Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü mezunu olan arkadaşımız bir süre de Viyana Üniversitesi'nde sanat tarihi ve arkeoloji dalında doktora çalışması yapmış. 1982'den beri profesyonel rehber ve tur operatörü olarak çalışan ve bu arada bir çok uluslararası kültürel iletişim programını yürüten Esen, son dönemlerde tarih konusundaki birikimini şehircilik üzerinde çalışmalarla bütünleştiriyor. Habitat Konferansı esnasında Ev Sahibi Komite'de ve Kentleşme Kozası'nda çalışmış ve "İstanbul'un Diğer Yüzü" başlığıyla İstanbul'un kentleşme ve ekoloji sorunlarını konu alan bir dizi gezi düzenlemişti. Bu yıl ağustostan beri Orhan'ın katkısıyla yabancı sergi ziyaretçi sayısının yarı yarıya artmış olması, onun kararlılığının ve işbirliğinin somut bir göstergesi. Kendisiyle gelecek yıl da birlikte çalışmayı umuyoruz.

"Türkiye'de Sendikalar, 1996" Projesi Tamamlandı

Friedrich Ebert Vakfı için hazırlanan 1996'da Türkiye'de Sendikalar (Trade Unions in Turkey, 1996) projesi tamamlandı ve İngilizce proje raporu Friedrich Ebert Vakfı'na teslim edildi.

Ocak 1996'da başlayan proje çalışmalarını *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*'ni hazırlamakta olan ekip yürüttü. 1996 Temmuzu itibariyle faal durumda olan 111 işçi, 59 kamu çalışanı ve 52 işveren sendikası teker teker araştırılarak kısa tarihçeleri, yapıları, şubeleri, genel kurullarda seçilen yöneticileri, önemli eylemleri, üye sayıları ve benzer bilgiler bir araya getirildi.

Proje raporunda ayrıca Türkiye'de sendikacılığın 1946-1996 arasındaki 50 yıllık döneminin ana çizgilerini özetleyen bir önsöz, bir adres listesi ve dizin yer alıyor.

"Darphane-i Âmire'de Hazine Avı"

Eylül bülteninde ay içerisinde gerçekleştirilecek olan Darphane Kültür Sanat Etkinliklerinin bir listesini vermiştik. 7 Eylül 1996 Cumartesi günü Alternatif Turizm tarafından desteklenen "Darphane-i Âmire'de Hazine Avı" adlı etkinlik büyük bir ilgi gördü. Hazine Avı ilk kez Nisan 1996'da Rahmi Koç Sanayi Müzesi'nde çocuklara yönelik olarak yapılan bir etkinlik. İkinci kez Darphane'de, fakat bu defa büyüklere yönelik olarak düzenlendi. Alternatif Turizm'den sayın Gencer Emiroğlu'nun bu etkinlik için hazırladığı tanıtım metninde yarışmanın amacı şu satırlarla açıklanıyordu:

"Hazine Avı kimler için? Türkçe bilen herkes için. Hiçbir tarih bilgisi aranmıyor. Bilmediğinin farkında olup öğrenmek isteyenler için. Öğrenirken eğlenmek isteyenler için. Sergi, müze kurdu olup bir kez de farklı bir deneyim yaşamak isteyenler için. Hayatında bir sergi ya da müzeyi bazen arkadaşsızlıktan, bazen sergi ve müzeyi anlayacak bilgiye sahip olmadığı için gezememişler için. Ailece veya arkadaş grubu ile eğlenmek isteyenler için. Hazine Avı İstanbul'un, tarihimizin, sonuçta kendimizin gizli kalmış hazinelerini keşfettirecek bir yarışma ve bu özgün olay sizlerin katılımı ile İstanbul tarihine geçecek..."

Sergiye gelenlerden katılmak isteyenler hakem masasına gelerek kayıt yaptırdılar, herkes kendine özel yarışma kartını ve sergi yerleşim planını alarak istenen sorulara doğru cevapları en kısa sürede bulmak üzere sergiyi gezdi (veya koştu!) ve kartı hakem masasına geri getirdi. Tüm soruların yanıtları sergide ve sergi alanında mevcuttu. Bir kişinin puanı kullandığı zaman ile cevap veremediği veya yanlış cevaplandırdığı soruların toplamı olarak hesaplandı ve en az puanı alan kişi birinci oldu. Yarışmanın birincisi Yavuz Bayoğul, ikincisi Seda Meraklı, üçüncüsü ise Neşe Davran oldu. Birinci gelen yarışmacıya sergi kitaplarından birer adet hediye edildi, ikinci ve üçüncü olan yarışmacıların hediyesi ise Yurt Yayınlarından birer kitaptı.

Şimdi gelelim yarışmanın sorularına... Acaba siz de kendinizi denemek ister miydiniz?... Yarışmanın toplam 19 sorusundan bazılarını seçip yayınlıyoruz. Ama bu defa bir ödülümüz yok!

1. Bosphorus yani Boğaziçi'nin asıl anlamı nedir? 2. Halkedon'a (Kadıköy) neden körler ülkesi denmiş? 3. Bizans dönemindeki İstanbul'da bugünkü gibi cami minareleri olmamasına rağmen benzer siluet vardı. Bu görüntüyü ne veriyordu. 4. MS 2. yüzyılda, bugün İstanbul'un olduğu yerde ay ve yıldız birlikte, İslamiyetten ve Türklerden önce kullanıldı ve resmedildi. Nerede, ne şe-

kilde? 5. İstanbul'un en tipik ağacı hangisidir? 6. İstanbul'da bir zamanlar yabani bir ayı türünün yaşadığı belirlendi. Bulgular nerede ortaya çıkartıldı? 7. İlhan Mimaroğlu'nun prelüdünde İstanbul'dan özellikle hangi ses duyulur? 8. 18. yüzyılda İstanbul'daki evlerin ne kadarı üç ve daha fazla odalıydı. 9. Darphane'nin restorasyonu sırasında içinden kamyon kalıntısı çıkan salonun adı nedir? 10. Üç dönemden (Roma-Bizans-Osmanlı) üç tapınağın karşılaştırıldığı video görüntüsünde kubbe çapı en geniş olan yapının adı nedir? 11. İlk Osmanlıca gazete *Takvim-i Vekayi* hangi dillerde yayınlanıyordu? 12. Gövdesi yere yatay, dalları göğe doğru dik ağaç hangi avludadır? 13. Antikçağ Anadolu kentlerinden birinde vatandaş kendi kenti için bir övgü şiiri yazar ve bu şiir kentin ana caddesinde bir sütun üzerine işlenir. Cevat Capan'ın çevirisini yaptığı şiirin son bölümünde vatandaş kenti için "Asla sahtelik yoktur içinde, çünkü bu haklara sen Senato kararıyla eriştin" der. Bu kentin adı nedir?

Cevaplar: 1. İnek Çeçidi. 2. Daha güzel ve verimli olan karşıya yerleşmedikleri için. 3. Anıt Sütunlar. 4. Sıkke üzerinde. 5. Erguvan ağacı. 6. Yarımburgaz. 7. Vapur düdüğü. 8. %5. 9. Meclis-i mebusan odaları. 10. Pantheon. 11. Ermenice, Rumca, Osmanlıca, Fransızca. 12. Elma ağacı. 13. Perge.

DARPHANE'YE GRUP GEZİLERİ

1 Haziran 1996'dan bu yana açık olan Darphane sergilerimiz ziyaretçilerimizin beğenisiyle bir sergiden fazlasını sunmaya devam ediyor.

Uykusuz geceler, koşuşturmaya saatlerin yetmediği günler... Habitat II kapsamında açılan sergilerimizde ilk ziyaretçileri beklerken duyduğumuz heyecan. Satış noktalarında ilk kitabı, ilk afişi, ilk anı eşyasını alan müşteriye duyurulmamaya çalışılan yürek çarpıntıları...

Konuklarımızdan duyduğumuz ilk teşekkür, ilk tebrikle uçup giden yorgunluklar. Kim derdi ki iki aylık bir solukla çıkılan bu yolda dört ayı tamamlayacağız.

Ziyaretçilerimize sergileri gezmek yetmiyor. Yalnız geldilerse yakınları, yakınlarıyla geldilerse tüm tanıdıkları bu sergileri gezsin, bu mekânı solusun istiyorlar. Darphane'de konuklarımızın taleplerini karşılayacak her şey var.

4 Eylül'de Levent Rotary Kulübü bir grup gezisi düzenleyerek sergileri gezdi ve asırlık ağacın altında Armada'nın güzel yemekleriyle tamamladı günü.

Öte yandan dokuz bin yıllık bir yerleşim merkezi olan Çatalhöyük kazısının "co-sponsor"larından British Airways, tanıtım için kazının başındaki Ian Hodder'ın kazı hakkındaki gelişmeleri aktaracağı basın toplantısını düzenlemek için Darphane-i Âmire'yi seçti. Misafirler sabah 10.00'da panayır alanında kahvaltı ikramından sonra çok amaçlı kapalı salona alındılar. Cambridge Üniversitesi Arkeoloji Profesörü Ian Hodder slaytlı, videolu bir sunumla Çatalhöyük hakkındaki son gelişmeleri de içeren bir konuşma yapıp soruları cevapladı. Dünyanın bilinen ilk duvar resimlerinin burada yer aldığı, 21. yy'ın arkeolojik metotlarının burada uygulanmakta olduğu, meraklılarını çok yakında Internet'te sanal bir Çatalhöyük inceleyebilecekleri öğrendiklerimizden sadece birkaçıydı. Soruların cevaplanmasının ardından Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme sergisi daha farklı bir ilgiyle gezildi.

Aynı gün Bentix Otomotiv'in bayiler toplantısı yapıldı mekânımızda. Eşleriyle gelen bayiler toplantıya girerken, eşler profesyonel rehberimiz eşliğinde sergilerimizi ve yakın çevremizdeki tarihi bölgeleri gezdiler. Toplantı salonunda her şeyin yolunda olup olmadığına bakmak için girdiğimizde Bendix'in genel müdürü toplantıyı açış konuşmasına henüz başlamıştı: "Bu toplantıyı çok farklı yerlerde yapabilirdik. Burayı seçmemin nedenini şöyle özetleyebilirim. Geçmişini bilmeyenin geleceği olamaz..." Bentix'çileri çalışmalarıyla baş başa bırakıp ayrıldık. Öğle yemeği ve çay arasının ardından yemek hazırlıkları yapıldı. Akşam bastırdığında Darphane, aydınlatılan duvarları ve Armada'nın zevkle hazırladığı üzeri çiçeklerle süslenmiş masalarıyla bir düş bahçesini andırıyordu. Akşam Klasik Türk Müziği konseri eşliğinde yemeklerini yiyen misafirlerimiz son derece memnun ayrıldılar.

13 Eylül akşamı dışişleri mensuplarından 50 kadar kişi, 15 Eylül'de Türk Kadınlar Derneği mensuplarının bir bölümü gezdi sergilerimizi. Ayın 15'inin pazara gelmesi nedeniyle olsa gerek oldukça kalabalıktı. Saat 16.00'da bibliobar'da rembetiko müziğini 17.30'da taş plak dinleti ve söyleşisi izledi. Konuklarımız her iki etkinliğe de çok ilgi gösterdiler.

Eylül deyince sonbahar ve okul gelir insanın aklına. Darphane'de sonbaharın hüznü cıvıl cıvıl öğrenci sesleriyle dağıldı, sevince dönüştü. Avusturya Lisesi öğrencileri üç gün üst üste (10-11-12 Ey-

lül 1996) 100-130 kişilik gruplarla, ardından İnanç Lisesi 100 kişiyle sergileri gezdiler. Satış mekânlarında kart seçerken gösterdikleri özen görülmeye değerdi. Bu bülten yayına hazırlanırken son on günde sergileri gezmek için çeşitli liselerden 2.500-3.000 kişilik bir talep kesinleşmişti.

Önümüzdeki günlerde bu güzellikleri Güneş Hayat Sigorta şirketi çalışanlarıyla ve kapanmak üzere olan bu mekândan yararlanmak isteğinde olan niceleriyle paylaşacağız. ... Ve International Data Group (IDG) ile. Faaliyet gösterdiği semtte, ekonomik nedenlerle sergiye gelemeyen bir okula sponsorluk yaparak sergiye getirmeyi üstlenen kuruluş. Onlarla ve getirecekleri öğrencilerle övünç duyuyoruz. Bu modeli gelecek yıllar daha da yaygınlaştırmayı umuyoruz...

Şimdilik görünen, 4 ayda 40.000'i hayli aşan izleyici sayısıyla ve 4 ayda 98 değişik konser, tiyatro, dans, slayt gösterisi, konferansla Darphane sergilerinin bir rekora ulaştığı. Bu ilk deneyimden sonra gelecek yıl kendi rekorumuzu yine kendimiz kırmayı umuyoruz.

İKİ YENİ KURUM TARİHİ ÇALIŞMASI

Tarih Vakfı tarafından gerçekleştirilen kurum tarihi çalışmalarına iki yeni çalışma ekleniyor. Bunlar daha önce de haberini verdiğimiz SSK (Sosyal Sigortalar Kurumu) ve SEKA (Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları) kurum tarihi çalışmaları... SEKA tarihi ekim ayı sonuna kadar kitap haline gelmiş olacak. Simdiden araştırmacılarımıza ve ilgililere duyururuz. Bu sayımızda mart ayında başlayan ve yıl sonunda tamamlanacak olan SSK Tarihi ve SEKA Kurum Tarihi çalışmaları hakkında daha detaylı bilgi vermek istiyoruz. Bunun için de projenin yürütücüleri Sayın Doç. Dr. Gürhan Fişek ve Prof. Dr. Uygur Kocabaşoğlu'nun yoğun iş tempolarında bizleri kırmayarak hazırlayıp gönderdikleri kısa raporları yayınlıyoruz. Ayrıca kendilerine bu yazıları için teşekkür ediyoruz.

SSK Tarihi

Kurum tarihi çalışmaları içerisinde yer alan "SSK Tarihi" araştırmasına Mart 1996'da başlandı. Ülkemizde, "örgüt toprağı", "örgüt belleği" gibi alanlardaki çalışmaların ne denli az önemsendiği düşünüldüğünde, SSK yönetiminin bu çağdaş yaklaşımının övülmeden geçilmesi haksızlık olacaktır.

Değinilmeden geçilemeyecek bir başka nokta da, SSK'nın ülkemizdeki kurumlar içerisindeki yeri ve önemidir. SSK, birçok kamu kurumundan farklı özellikler taşımaktaydı. Giderek nüfusumuzun yarıya yakınını kavrayan bir sosyal güvenlik aracına dönüşmüş olması, bütçesinin, ülkemizdeki ikinci büyük "kurum bütçesi"ne sahip olmasına yol açmıştır. Sosyal olmasının getirdiği sorumluluklar, SSK'nın bugün suçlanmasına yol açan en önemli "ayak bağları"dır.

Öte yandan SSK, önemli bir sosyal politika aracıdır. Dün olduğu gibi, bugün de kaçırılan sayısız fırsatlar, bu kurumdan, ülkemizin en verimli biçimde yaralanmasının önüne dikilmiştir. Çalışmalarımız, giderek SSK'nın bugün karşılaştığı birçok sorunun dün de var olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmalarımızın 6 aylık bölümünde alınan yolu şöyle özetleyebiliriz:

1. Kurum sağlık tesislerinin kuruluşundan bu yana gelişmelerini ortaya koymak amacıyla kurum yetkilileri ile birlikte hazırlanan anket formuna beklenen yanıtların büyük bölümü gelmiştir; değerlendirilmektedir. Kurum sağlık tesislerindeki gelişmeleri ve yürütülen değerli çalışmaları ortaya koymak amacıyla, uzun süre başhekimlik yapan kişilerle görüşmelere başlanmış olup, el yazıları alınmaktadır. Kurum emektarlarının el yazılarının, bu çalışmanın ekinde sunulması tasarlanmaktadır. Bu görüşmeler sürecektir.

2. Genel Kurul Raporları'nın "Temenni ve Dilekler" bölümleri, katılımcıların kurum ile ilgili değerlendirmeleri ve yönlendirmelerini yansıttığı için önemle üzerinde durulmuştur. Bugüne değin 1946-1980 arasında hazırlanan raporlar incelenmiştir. Genel Kurul çalışmalarına bakıldığında, kurumun bugüne değin geçirdiği evreler, sosyal güvenliğe verilen önem görülebilmektedir. Kısa sayılabilecek bir süre içerisinde SSK'ca büyük aşamalar gerçekleştirilmiştir. Ancak bazı uyarıların dikkate alınmadığı, çoğu dileklerin gerçeğe dönüşmeyip umut olarak kaldığı anlaşılmaktadır.

3. Yüksek Öğretim Kurumu'nun (YÖK) Tez Birimi'nin "tez katalogları" üzerinde yapılan araştırma sonucu, sosyal güvenlik, sosyal güvenlik kuruluşları, Türkiye'de sosyal güvenlik, sigorta, sosyal sigorta, sigorta sektörü, sosyal devlet, çalışma hayatı, Avrupa Topluluğu ve SSK anahtar sözcükleri ile 1983-1993 dönemine ait tezlere ulaşılmıştır. Bunların listesinin, tarih çalışmasının ekleri arasında sunulması tasarlanmaktadır.

4. SSK ile ilgili istatistiksel verileri toplamak amacıyla, kurumun 4792 sayılı yasayla 1946 yılında "İşçi Sigortaları Kurumu" adıyla çalışmaya başladığı dönemden itibaren, kurumun faaliyet rapor-

ları ve istatistik yıllıkları incelenmiştir. Toplanan istatistiksel veriler, çalışmanın gerektirdiği ölçülerde tablolaştırılmış, hesaplamalar yapılmıştır. Henüz elde edilememiş veriler dolayısıyla bazı yıllara ait boşluklar bulunmaktadır. En kısa zamanda, kurumdan alınan yardımla bu eksiklikler de tamamlanacaktır. SSK'nın yıllar itibariyle karşı karşıya kaldığı sorunları, kurum yönünden sorun oluşturan alanları daha ayrıntılı görmemize olanak sağlayan genel kurul raporları, 1946 yılından başlayarak ayrıntılı bir biçimde ve birkaç ekip halinde okunmuş ve elde edilen bulgular sınıflandırılmıştır.

5. SSK'nın uluslararası kuruluşlarla olan ilişkilerinin ortaya konulması ve konuyla ilgili birimlerin incelenmesi de çalışmaların bir bölümünü oluşturmuştur. Bu başlık altında üç temel birim belirlenmiştir. Bu üç temel birim şunlardır: a) ILO Pojesi ve bu projeyi izleyen birim, b) ISSA sekreteryası ve ISSA ile ilişkiler, c) Yurtdışı İşçi Hizmetleri Daire Başkanlığı.

Kurumun uluslararası ilişkileri, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın talimatıyla düzenlenmektedir. Araştırmamızda gözetilen önemli noktalardan biri, düzenlenen bu ilişkilerin kurum içinde nasıl örgütlendiğinin aydınlatılmasıdır. Kurum içi yapılan çalışmalarda uluslararası bilgilere ulaşma ve çalışmaların örgütlenmesinde nasıl bir işleyiş olduğu gözlenmektedir. Uluslararası alanla ilişkili birimlerin ne tür bir eşgüdüm içinde oldukları araştırılmaktadır.

6. SSK'nın hukuki konumunun ve ilgili mevzuatın ortaya konulması için ayrıntılı araştırmalar yapılmıştır. Özellikle Sosyal Sigortalar Yasası ile Sosyal Sigortalar Kurumu Yasası incelenmiştir. Anılan yasaların ilk ortaya çıkışından başlayarak geçirdikleri tüm yasal değişiklikler saptanmış ve bu yasaların kabulü ve değişiklikleri sırasında TBMM'ce gerek komisyonlarda gerekse genel kurulda yapılan çalışmalar, tartışmalar ve gerekçeler *TBMM Tutanak Dergisi*'nden araştırılarak ortaya konulmuştur. Ayrıca Anayasa Mahkemesi'nin, SSK yasasına ilişkin kararları da bulunmuş ve örneklenmiştir. Böylece kurum tarihinin, "hukuk" boyutunun yazılması için gerekli hazırlıklar tamamlanmaktadır.

Bir kurumun yükselmesinde olduğu gibi, tarihinin de yazılmasında katılımın önemi çok büyüktür. Kurum yetkililerinin çabası olmadan böyle büyük bir çalışmanın altından kalkmak olanaksız olurdu. Bir kurumun tarihini yazmak, her şeyden önce, onu bugünlere getiren "emek" ve "sahiplenme" duygusunu yansıtabilmeyi de zorunlu kılar. SSK, çeşitli dönemlerinde, kurum emektarlarının katılımını özendirmiş ve artırmıştır. Böylesi dönemler, kurumun parlak dönemleridir. Başarabilirsek, "gölge"nin düştüğü dönemlerle "parlak" dönemleri yan yana sergilemek istiyoruz.

Doç. Dr. Gürhan Fişek
SSK Tarihi Projesi Yürütücüsü

SEKA Kurum Tarihi

Vakfımızın kurum tarihleri projesi çerçevesinde hazırlanmakta olan SEKA Tarihi ya da Türkiye kâğıt sanayiinin kuruluşu ve gelişmesini kapsayan çalışma da tamamlanmak üzere.

Çalışmanın giriş niteliğindeki ilk bölümünde, ya-

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 SAYI (yurtiçi) : 1.000.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
6 SAYILIK CİLT (yurtiçi) : 1.400.000.-TL.
(yurtdışı) : 55 US$
(1.09.1996 tarihine kadar geçerlidir. Yurtdışı normal posta için 1.5 US$, uçakla 4 US$ alınır.)

Adı Soyadı: .....
.....
Aboneliğe Başlangıç Sayısı: .....
Adres: .....
.....
.....
Posta Kodu: .....
Şehir: .....
Tel: .....

Abonelik Bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2022933 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz:

☐ Visa ☐ Master-Euro Card ☐ Diners Club

Kredi kartı No: |_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|
Geçerlilik Tarihi: |_|_| |_|_|
Kart Sahibi:.....
İmza:.....

Aylık TOPLUMSAL TARİH Dergisi
Tarih Vakfı tarafından yayımlanmaktadır
Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Faks: (212) 227 37 32

zı malzemelerinin ve kâğıdın evrimi kısaca özetlendikten sonra, Türklerde ve Osmanlılarda değişik tarihlerde kâğıt üretme çabaları ve bunların sonuçları anlatılıyor.

Cumhuriyet Türkiye'sinde ulusal kâğıt sanayiinin kurulması fikri ne zaman doğdu ve Birinci Sanayi Planı kapsamına alınmadan önce kimler kâğıt üretimine talip oldu? Ulusal kâğıt sanayiinin kurulması fikrinin şampiyonluğunu yapan Mehmet Ali Bey'in (Kâğıtçı) temel tezleri neydi? Devlet ilk kez ne zaman ve ne amaçla kâğıt üretme fikriyle ilgilendi? İzmit, kâğıt fabrikasının kuruluşu için uygun bir yer miydi? Bu ve benzeri soruların cevaplarının irdelendiği birinci bölümde kuruluş yeri seçiminden fabrikanın temelinin atılmasına ve ilk kâğıdın üretilmesine kadar meydana gelen gelişmeler ayrıntılı bir şekilde ele alınıyor.

Kasım 1936'da faaliyete geçen Sümerbank Kâğıt ve Karton Fabrikası'nın 1955 yılında SEKA'nın kurulusuna kadar geçirdiği evrim, örgütsel yapıdaki değişiklikler, çalışanların durumu, yeni kurulan fabrikalar, üretim göstergeleri, üretim ve satışta karşılaşılan güçlükler, sanayiin kurucusu Mehmet Ali Kâğıtçı'nın 1941 yılı ortasında görevden alınması, 1936 yılında temelleri atılan yeni fabrikaların kuruluşunun gecikme nedenleri, İkinci Dünya Savaşı'nın ulusal kâğıt sanayiimiz üzerindeki etkileri bir diğer bölümün konuları arasında yer alıyor.

Çalışmada, SEKA'daki gelişmeler, eğitim faaliyetleri, kültür ve spor etkinlikleri, işçi işveren iliskileri açısından ayrıntılı bir şekilde izleniyor ve Demokrat Parti'nin iktidar yılları selüloz ve kâğıt sanayiimiz açısından değerlendiriliyor.

Planlı döneme gecildikten sonra ulusal kâğıt sanayiinin geçirdiği evrim, özel sektör kuruluslarındaki gelişmelerle de ilişkilendirilerek ele alınıyor; selüloz ve kâğıt sanayiinin İzmit dışına taşarak yeni tesislerle güçlenmesi kronolojik sıraya göre izleniyor. SEKA'nın ülkenin çeşitli yörelerine dağılmış bulunan işletmeleri, Afyon, Akdeniz, Aksu, Balıkesir, Bolu, Çaycuma, Dalaman, İzmit ve Kastamonu müesseselerinin özellikleri, kurulus ve gelişme öyküleri, üretimlerinin, çalışanlarının durumu ve sorunları üzerinde duruluyor.

1980'lerde izlenen politikaların ulusal kâğıt sanayiine etkilerinin izlendiği son 15-16 yıllık dönem, kapasite, üretim, istihdam vb açılardan değerlendirilerek ulusal kâğıt sanayiinin bugün varmış olduğu aşama gözler önüne serilmeye çalışılıyor.

Türkiye'nin en eski, en köklü ve en stratejik sanayi kuruluşlarından birisinin öyküsü, yöneticisi, çalışanı, olanakları ve sorunlarıyla çeşitli yönlerden irdelenmeye çalışılırken, aslında, 500 çalışandan 8.000 çalışana, 10.000 tonun altında üretimden 650.000 ton üretime ulaşan bir iktisadi devlet teşekkülünün öyküsü anlatılmış oluyor.

Kâğıdını tümüyle ithal eden bir ülke olma konumundan kâğıt ihraç edebilen bir ülke konumuna geçen ama yine de tüketiminin yaklaşık dörtte birini ithalatla karşılayan; 60 yılda kişi başına kâğıt tüketimini 20 kat artırdığı halde bununla yetinemeyen bir ülkenin kâğıt sanayiinde, SEKA'nın rolü ve yeri tarihsel bir perspektifle verilmeye çalışılıyor.

Doç. Dr. Uygur Kocabaşoğlu
SEKA Kurum Tarihi Projesi Yürütücüsü

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yönetim Kurulu

Tülin Aren, Yiğit Gülöksüz,
Hasan Karacal (Gen. Müd.), Stefanos Yerasimos,
Haldun Özen, Sevket Pamuk,
Orhan Silier (Gen. Sekr.),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tunçay (Bşk. Yrd.)

Adres ve Telefon Numaralarımız

Vakıf Merkezi, Projeler ve
Mali Koordinatörlük, Tanıtım ve Reklam
Nişantaşı, Vali Konağı C. Samsun Apt. No. 57 K. 2
80200 İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 66 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34
Faks: (0212) 227 37 32

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Küçükesat-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

İzmir Temsilciliği (İrtibat)
Gül İnanç Tel: (0232) 420 85 63
Sabri Yetkin Tel: (0232) 420 48 82/330

Posta Çeki Hesabımız

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı 662932 numaralı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

Banka Hesap Numaralarımız

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

ANADOLU 1913

BÉLA HORVATH

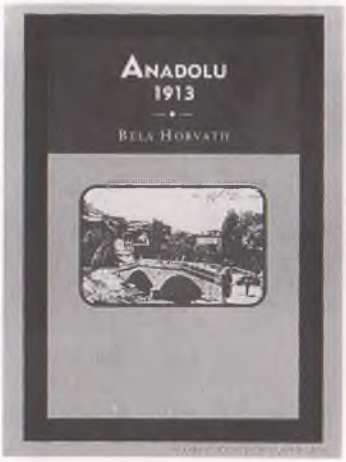

Macar araştırmacı Bélo Horvath, Birinci Dünya Savaşı'nm arifesinde Budapeşte'deki Turan Cemiyeti'nden ve İstanbul'daki Tahsil-i Sanayi Cemiyeti'nden aldığı referanslarla Anadolu'da bir seyahata çıktı. İstanbul ve Ankara üzerinden Nevşehir, Niğde, Konya ve Karaman'a kadar at sırtında 2300 kilometrelik bu seyahatte son derece ilginç kültürel, etnografik ve sosyolojik gözlemlerde bulundu. Devlet adamları, aydınlar ve subaylar ve Anadolu'nun sıradan insanlarıyla konuştu, onların geleceğin Türkiye'sine ait görüşlerini kaydetti. Konya'da tiyatroya gitti, Hasandağı'na tırmandı, köy evlerinde yattı, fasulye yedi, ayran içti, antik şehirleri dolaştı. Seksen üç yıl önceki Anadolu'yu anlatan önemli bir belge.

xiii + 120 s.
ISBN 975-333-057-X
400.000.- TL

TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

TARİHÇİ MUSTAFA ÂLİ

BİR OSMANLI AYDIN VE BÜROKRATI

CORNELL H. FLEISCHER

Gelibolulu Mustafa Âli 16. yüzyılın sonunda yaşadı, olağanüstü bir kapsayıcılık ve kavrayışla devletinin tarihini belgeledi ve sorunlarını çözümledi. Bütün yaşamını içinde yaşadığı toplumun kuruluştaki ülkülerine adamış, ama aynı topluma gücenmiş ve yabancılaşmıştı. Tıpkı kendi düzensiz meslek yaşamı ve sabırsız kişiliği gibi toplum da çöküşünün tohumlarını içinde taşıyordu. Âli'nin idealle gerçek arasındaki farkı tanımış olması, onun etkili bir tarihçi olmasını sağlayan göreli yansızlığını ortaya çıkarmış, ama bir tür kültürel ve dünyevi parçalanmışlığa da yol açmıştı. Cornell Fleischer son yılların bu en önemli araştırmasında Âli ve eserlerini, imparatorluğun biçimlendiği bir dönemde Osmanlı entelektüel ve toplumsal hayatının çözümlenmesinde temel alıyor. Âli ile adeta bütünleşerek onun yaşamını ve Osmanlı toplumunu yeniden kurguluyor.

xii + 348 s.
ISBN 975-333-055-3
1.000.000.- TL

YÖNİTE
EKONOMİK VE TOPLUMSAL
TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

KASIM 1996 FİYATI: 250.000 TL (KDV DAHİL)

AŞAR VERGİSİNİN KALDIRILMASI

1912 TRAKYA DEPREMİ

TRABZON'DA TEKÂLİF-İ MİLLİYE

YALINCAK OCAĞI

BEZİRGÂNLAR CEMİYETİ

35

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

KADILAR, KULLAR, KUDÜSLÜ KÖYLÜLER

AMY SINGER

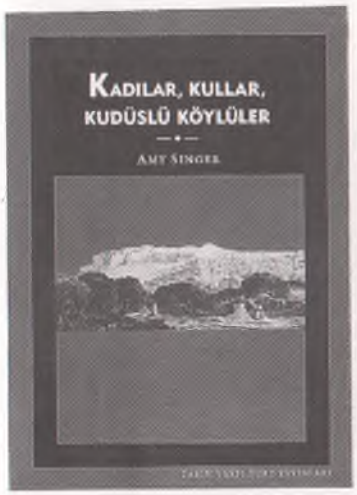

Köylüler tarih sahnesine genellikle sadece ayaklandıkları zaman çıkarlar. Hele Osmanlı'nın kalbine onca uzak bir ülkenin, Filistin'in köylüleri, hep bulutların arkasında kalmışlardır. Oysa Osmanlı reayası imparatorluğun can damarıdır. Köylünün ürettiği her kile arpanın, buğdayın, her zeytin ağacının, her üzüm salkımının bir parçası Osmanlı'nın egemenliğini sürdürmesini sağlar. Amy Singer, tapu tahrir defterleri, Kudüs kadı sicilleri ve mühimme defterlerini tek tek tarayarak elde ettiği bilgilerle Filistin köylülerini ete kemiğe büründürüyor, onların Osmanlı sipahileri, subaşıları ve sancakbeyleriyle ilişkilerini inceliyor.

x + 216 s.
ISBN 975-333-059-6
700.000.- TL

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

SUNUŞ

Bu sayımızda yine farklı ama birbirleriyle ilgili konulardaki yazılardan oluşan bir seçmeyle karşınızdayız. İlk yazımızda Necdet Sakaoğlu bir meçhul gaziyi yeniden yaşatıyor. 1912'den 1924'e kadar ömrünün 12 yılını silah altında geçiren Mülazım-ı Evvel Nâzım Derviş Bey, cepheden cepheye koşan bir kuşağı temsil ediyor: Balkan Harbi, ardından Harb-i Umumi, daha sonra Milli Mücadele... Kırmızı şeritli İstiklal Madalyası sahibi Nâzım Derviş Bey, TBMM'nin "bilfiil ateş altında fevkalade yararlık gösterenlere mahsus" Gazi Mustafa Kemal imzalı takdirnamesiyle de taltif edilmiş. Ailesinin elinde kalmış üç beş belge ve fotoğraf bir yana Nâzım Derviş Bey de mensubu olduğu kuşağın çoğunluğuyla aynı kaderi paylaşıyor. Hamasi nutuklarla ancak topluca anıldıkları ve bir kısmında da Necdet Sakaoğlu'nun deyişiyle "epizodik figüranlar" olarak kullanıldıkları törenler dışında koca bir kuşak, daha doğrusu bu kuşağın adsız neferleri, toplumun hafızasında her geçen gün daha da silik bir gölgeye dönüşüyor. Burada söz konusu olan sadece "eksik tarih" değil. Böylesine belirsiz, kimliksiz ve cansız, dolayısıyla da her yöne çekiştirilebilen, ama hep "tarihin kenarına" itilen bir gölge üzerinde şekillenen "tarih bilinci"nin demokratik ve insani değerlerle donanması da aslında pek mümkün değil. Tarihe farklı bir açıdan, sözgelimi hep yukarıdan değil, aşağıdan da bakmak, her zaman öğretici ve tamamlayıcıdır. Bu açıdan *Toplumsal Tarih*'te "küçük insan"ın serüveni özel bir yer tutuyor. Geçen sayımızda çocukluk anılarını torununun kaleminden sunduğumuz Hasköylü Küçük Adile Meryem'in öyküsü ya da 31. sayımızda Esra Danacıoğlu ve Pelin Böke'nin bir sözlü tarih projesinden aktardıkları Milli Mücadele yıllarına ilişkin tanıklıklar da, okurlarımız tarafından gerçekten özel bir ilgiyle karşılanmışlardı. Bundan böyle de benzeri yazılara sayfalarımızda yer vereceğiz.

İkinci yazımızda Mesut Çapa yine aynı dönemde, ama bu kez cephe gerisindeki faaliyetleri konu ediniyor. Gerek yerel basında yer alan haber ve yazılara, gerekse vilayetin yazışmalarına dayanan çalışmasında Mesut Çapa Trabzon'un Batı Cephesine katkılarının izini sürerken, hemen Büyük Taarruz öncesi Anadolu'daki halet-i ruhiyeyi de bir ölçüde yansıtmış oluyor. Milli Mücadelenin ardından aşarın kaldırılmasını ele alan Nevin Coşar'ın yazısı da, bu vergiyle ilgili tartışmaları özetlerken savaş döneminin iktisadi koşullarına, cephe gerisinde yaşanan zorluklara da değiniyor. Aşarın kaldırılma nedenlerini tartışan ve bu işlemi "sonuçları hesaplanmamış ve bertaraf edilmemiş, vergi yapısını etkileyen önemli bir düzenleme" olarak değerlendiren Nevin Coşar'ın aşarın kaldırılmasının sonuçlarını incelediği bir diğer yazısına da önümüzdeki sayılarda yer vereceğiz. (Bu arada on yıl kadar sonraya da ait olsa bu konu vesilesiyle kapağımızda yer alan fotoğrafın, Temmuz 1996 tarihli 31. sayımızda Tarih Vakfı'ndan Haberler'de yayımladığımız "Aile Albümleri Sergisi Sponsor Arayışında..." başlıklı haberde "gördüğünüzde Amerika'da bir tarlada çalışan işçiler olduğuna 'yemin etsem başım ağrımaz' diyebileceğiniz bir fotoğrafın Söke'de çekilmiş olduğunu öğrendiğinizde... aklınız iyice karışıyor" diye sözü edilen fotoğraf olduğunu da geçerken belirtelim.)

Bu sayımızdaki bir diğer katkı da yine aynı kuşağın öyküsüne bağlanıyor. Samsun'dan Mehmut Yavuz Erler'in incelediği 1912 Marmara havzası depremi, Balkan Harbi'nin hemen öncesinde vuku bulmuş ve bu depremde harap olan yerlerin bir bölümü, iki-üç ay sonra patlayan savaşın bütün acılarını yaşadığı gibi ardından da işgale uğramış. Bu yazıda kullandığımız fotoğrafların hepsi, orada da sözü edilen Doktor Yüzbaşı M. Sadi'nin sıcağı sıcağına çıkardığı kitapçıkta yer alıyor. Kısmen rötuşlanmış olan bu fotoğrafların kalitesi istenir düzeyde olmasa da belge değerinin yüksek olduğu su götürmez.

Cüneyd Okay Türkiye Sosyalist Fırkası'nın her halde popüler olsun diye burjuva toplumu anlamına *Bezirgânlar Cemiyeti* adıyla yayımladığı 1921 tarihli risalesini sunarken, Yücel Demirel'in *Tevhid-i Efkâr*'dan yeni yazıya aktardığı bir dizi haberden oluşan çerçevemizde, bu partinin tüzüğünde kendini azledilemez kılan İştirakçi Hilmi'nin daha sonra Müstakil Sosyalist Fırkası'nı kuracak olan muhaliflerince parti riyasetinden uzaklaştırılma girişimini izliyoruz.

Antalya'dan Fuat Bozkurt'un kenine has üslubuyla kaleme aldığı Yalıncak Ocağı ile ilgili yazıyı da ilgiyle okuyacağınıza eminiz. Murat Koraltürk'ün ticaret ve sanayi odalarının yayınlarının Cumhuriyet dönemi toplumsal ve ekonomik tarihi açısından önemine dikkat çektiği yazısı da kitabiyat bölümümüzü oluşturuyor. Eylülün son günlerinde yitirdiğimiz ve ekim sayımız baskıya girdiği için ancak bu sayıda saygıyla anabildiğimiz Kevork Pamukçiyan'ı, üstatla birlikte çalışabilme ayrıcalığına kavuşabilmiş Vağarşag Seropyan dostumuz tanıtıyor.

Ayşe Şen'in *İkdam*'dan seçmeleri ve bu kez 16 sayfaya çıkarak dergimizi yarım forma artıran Tarih Vakfı'ndan Haberler her zamanki yerlerinde bulunurken, geçen sayımızda açtığımız Not Defteri'de iki "yazar-okur"umuzun *İncil-i Mukaddes* ve Dr. Habil Âdem'le ilgili notları yer alıyor. Geçen "Sunuş"ta da belirttiğimiz gibi Not Defteri, kısa değinme, hatırlatma, eleştiri, soru, dilek ve duyuru türünden "not"larınızı bekliyor.

Gelecek ay yeniden buluşmak dileğiyle.

TOPLUMSAL
TARİH

1930'larda Söke'de bir grup çiftçi.
B. Tuna'nın izniyle

Aylık Dergi
Sayı: 35 Cilt: 6 Kasım 1996

Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Görsel Koordinatörü
Cengiz Kahraman
Grafik Tasarım
Haluk Tuncay
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Osman Köker
Dizgi
Esma Savaş, Meltem Yeyin
Abone
Belgin Uçar, Yüksel Altıntop
Yapım: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*
Dağıtım: *Biryay*
Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33 - 34*
227 46 33 - 34
227 71 86 (Modem)
Faks: *(212) 227 37 32*
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen
Tel. ve Faks: (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 1.200.000 TL.
(yurtdışı): 40 US$
6 sayılık cilt (yurtiçi): 1.750.000.-TL.
(yurtdışı): 35 US$
Yurtdışı normal posta için 2 US$, uçak için 4 US$ alınır.

ISSN 1300-7025

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
***Ayşe Şen**'in* İkdâm*'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

NOT DEFTERİ
***Yahya Erdem**'in "İncil-i Mukaddes Hakkında", **Cüneyd Okay**'ın ise "Dr. Habil Âdem" üzerine notları.* 6

İSTİKLAL HARBİ MÜCAHİDİ MÜLAZIM-I EVVEL NÂZIM DERVİŞ (1892-1959)
***Necdet Sakaoğlu** Milli Mücadele yıllarının "mütevazı bir kahramanı"nı tanıtıyor.* 7

TEKÂLİF-İ MİLLİYE KOMİSYONU'NUN ÇALIŞMALARI

BATI CEPHESİNİN İKMALİNDE TRABZON'UN ROLÜ
***Dr. Mesut Çapa** Trabzon'un Milli Mücadelede Batı Cephesine katkılarını ele alıyor.* 13

AŞAR VERGİSİNİN KALDIRILMA NEDENLERİ
***Dr. Nevin Coşar** aşarın kaldırılmasında rol oynayan toplumsal, siyasi, iktisadi ve ideolojik etkenleri tartışıyor.* 21

1912 MARMARA HAVZASI DEPREMİ
***Mehmet Yavuz Erler** Balkan Harbi'nin hemen öncesinde meydana gelen bir depremin sonuçlarını belgelere dayanarak inceliyor.* 30

YALINCAK OCAĞI

Fuat Bozkurt *Sivas/Hafik'e bağlı Yalıncak Köyü'ndeki "ocak"ı betimliyor.* 38

BEZİRGÂNLAR CEMİYETİ - BURJUVA TOPLUMU

Cüneyd Okay

İştirakçi Hilmi'nin Türkiye Sosyalist Fırkası tarafından 1921'de yayımlanan Bezirgânlar Cemiyetinin Hastalıkları *isimli risaleyi aktarıyor.* 42

RYCAUT'NUN KİTABINDA OSMANLI TOPLUM YAPISINA İLİŞKİN VERİLER

Çağrı Erhan *Rycaut'nun kitabında yer alan toplumsal yapıyla ilgili bilgileri sistemli halde işliyor.* 49

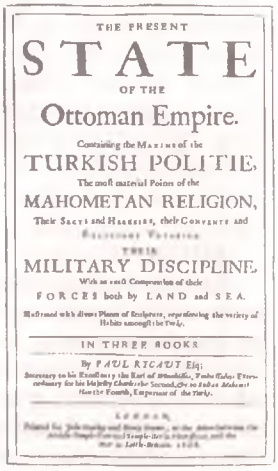
THE PRESENT
STATE
OF THE
Ottoman Empire.
Containing the Maxims of the
TURKISH POLITIE,
The most material Points of the
MAHOMETAN RELIGION,
Their Sects and Heresies, their Convents and
THEIR
MILITARY DISCIPLINE,
With an exact Computation of their
FORCES both by LAND and SEA.
IN THREE BOOKS
By PAUL RICAUT Esq;

CANLI KÜTÜPHANEMİZ KAPANDI KEVORK PAMUKCİYAN ÜSTADIMIZ YOK ARTIK

Vağarşag Seropyan *geçtiğimiz 23 Eylül'de kaybettiğimiz Kevork Pamukciyan'ı anıyor.* 58

K İ T A B İ Y A T

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE TOPLUMSAL VE EKONOMİK TARİHİ KAYNAKLARI VE TİCARET VE SANAYİ ODALARI YAYINLARI

Murat Koraltürk *kısıtlı kaynaklar arasında ticaret ve sanayi odalarının çeşitli yayınlarının önemine dikkat çekiyor.* 60

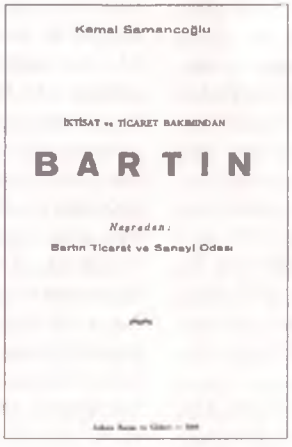
Kemal Samancoğlu
İKTİSAT ve TİCARET BAKIMINDAN
BARTIN
Neşreden:
Bartın Ticaret ve Sanayi Odası

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

پرچمی ث. نومرو ۷۵ (پازارتسی) ۱۵ ربیع الاخر سنه ۱۳۱۲ تشرین ثانی سنه ۱۳۱۰ وق ۱۵ تشرین اولنافرنجی سنه ۱۸۹۴

محل اداره‌سی

باب عالی جاده‌سنده دائره مخصوصه‌در . منافع عمومیه‌یه تعلق ایدن آثار قلمیه مع‌الشکر درج اولنور . اجرت اعلانات اصحاب مراجعت ایله اروجه تعیین اولنیر .

مرکز اداره‌سی

İKDÂM

شرائط اشترا

استانبول ایچون سنه‌لکی ۱۰۰ غروش ایلی ۶۰ ولایات ایچون مرکز موافقه‌سی اولان ولایات ایلی ۱۸۰ غروش

Her gün neşr olunur. Siyasi ve ilmi gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Babıâli Caddesi'nde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taalluk eden âsâr-ı kalemiye maateşekkür derc olunur. Ücret-i ilanat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

İKDÂM'DAN SEÇMELER

KASIM 1896

DERLEYEN

AYŞE ŞEN

ŞÜÛNÂT

Lazkiye Sancağı dahilinde bulunan nüfus-i mektûmenin [kütüğe kaydolunmamış kimselerin] zâhiren ihracı zımnında teşekkül eden komisyonun riyasetine bâirâde-i Seniye-i Cenab-ı Padişahî Halep redif miralayı Ali Bey tayin edilerek tescîlâta [kütüğe geçirmeler] ibtidâ olunmuş olduğundan mir-i mumâileyhe yevmiye yüz kuruştan yüz yirmi beş günlük harc-ı râh ve sairesi olan yirmi üç bin dört yüz kuruşun Beyrut vilayeti emvâlinden i'tâsı zımnında Dahiliye tahsisâtına zam ve ilave olunmuş ve keyfiyet Dahiliye Nezaret-i celilesinden vilâyât-ı müşârünileyhâya bildirilmiş olduğundan tescîlâta kemal-i germî ile başlanıldığı istihbar olunmuştur...

(2 Teşrinisanî 1896)

On iki nüfus Rumeli muhaciri idare-i mahsusanın (Gelibolu) vapuruyla dün İzmit'e sevk edilmiştir.

-İdare-i mahsusanın (Selanik) vapuru 158 efrad-ı cedide-i Şâhâneyi hâmilen ve Kal'a-i Sultaniyeye müteveccihen Dersaadet'ten hareket eylemiştir...

(2 Teşrinisanî 1896)

Osmanlı Hapishaneleri

Bu ser-levha ile Kırım'da çıkan *Tercüman* refikimizde okunmuştur:

Hakikat kadri bilmeyenlerin veya ki garaz-ı mahsus ile kalem çekip ekser Avrupa gazetelerine Osmanlı hapishaneleri hakkında verilen malumatı okuyup bilâmuâheze [itirazsız] kabul edenlerin saçı dimdik dursa gerektir. Bu halde Petersburg'da neşr olunan "Novoye Viremya"(?)nın İstanbul'da bulunan seyyar muhabiri (Malçanov) cenablarının yazdığı mektup şâyân-ı işarettir. Malçanov'un mektubu Osmanlı hapishaneleri hakkında doğru malumat veriyor. Ne medh ediyor ne ta'yib [ayıplıyor]; gördüğünü ve olduğunu yazıyor. Biz yazmış olsa idik belki Müslümanlığımız hasebiyle kalem-i mülâimâne çekmiş zannolunurdu. Mösyö Malçanov Dersaadet hapishanelerini Rusya Elçi-hanesi baştercümanı ile beraber gezip diyor ki: İstanbul'a geldiğimden beri günde on defa Osmanlı hapishanelerinden şikâyetler işitiyordum. Güya hapsedilenler fıçıya balık doldurulmuş gibi zindanlara rîhtım [(rîh=kum) rıhtım] edilip eziyetten ve açlıktan yüzer yüzer kırılırlar imiş.

Güya mahbuslara verilen ceza o türlü işkenceler en karangı zamanları yâda getiriyor imiş! Bu halde hapishaneleri gözüm ile görmeye merak ettiğim tabiidir. Hâdim-i matbuat olduğum hasebiyle bunları görüp hakikati ilan etmek vazifemden bulunmakta idi. Binaenaleyh hapishane-i umûmîyi, bâb-ı zabtiye ve Galatasarayı tahaffuz-hanelerini [karantina yerlerini] gidip gördüm. Bunun için Zabtiye Nâzırı Nâzım Paşa ve Beyoğlu Mutasarrıfı Enver Bey ile görüşmek lazım oldu. Görüştüm... Nâzım Paşa malumatlı ve münevver paşaların biridir, gençtir, çalışkandır, iltifatlıdır, ehl-i kalemden yalnız hakkaniyet ümit edenlerdendir; padişahın gözündedir, Avrupa'ya malumdur. Görüşmeye vardığımda muhtelif konsolosların ve elçi-hanelerin tercümanlarını paşanın nezdinde buldum. Bunların her biri bir dil ve her biri bir meram ile söyleşmeye gelmiş idi; her biri ne diyeceğini ne isteyeceğini düşünüp taşınıp gelmiş idi; bunların her birine bir cevap yâ ki her biri ile bir müzakere etmek lazım idi. Bu bir gün değil heman her gün böyledir. Tercüman efendilerin hücumundan kurtulur kurtulmaz bana doğru gelip hapishanenin gösterilmesi emrini verdi. Gittik, İstanbul'un hapishaneleri bizim bildiğimiz mahsus bir tarzda inşa edilen kârgirlere ulaşamayıp (?) adi büyük konaklardır. Ha-

pishanenin haricen görünüşü pek güzeldir. İçerisinde korkunç ve fena bir şey yoktur. Havluları, meydan, hapis odaları temiz oldukları gibi havadar ve ziyalıdır. Mahbuslar ekser vakitler havluda serbest bunurlar, ismi hapis olmaya idi rahat yaşıyorlar demek olurdu. Mahbuslara devletten ekmek ve su veriliyor, lakin parası olanlar her türlü yemek aldırmaya muhtardırlar. Her hapishanede kahveci ve çaycı gördüm. Hali vakti olan mahbuslar lazımınca döşek yastık ve halılar peyda edip oldukça rahat etmişler. Fransa ve İngiltere hapishanelerinde görüyen sarılık, yorgunluk Türk mahbuslarında görülmüyor. Çehreleri sağ ve her hareketleri hürdür. Bilâ-mani istediğiniz mahbus ile görüştük, söyleştik. Mahbus bulunan Hasköy Ermeni mektebinin coğrafya muallimi ile Fransızca istediğim kadar konuştum. Bu kadar müsaade bizim hapishanelerde olamaz değil mi?.. (4 Teşrinisanî 1896)

VUKUÂT-I ZABITA VE HAVADİSÂT-I MÜTEFERRİKA

Dersaadet sakinlerinden mühtedi [İslam dinini kabul eden] Ali Rıza ile refiki Yorgi evvelki gün Tophane'de kışla hamamına giderek yıkanıp çıktıktan sonra hamam parası vermemek üzere tezgâhtar Yorgi'ye belayı mucib teşhir-i silah etmiş iseler de memurin-i zabıta tarafından merkumân der-dest olunarak Beyoğlu Mutasarrıflığına irsal kılınmıştır.

-Kasımpaşa'da Uzunyol'da bıçakçılık etmekte bulunan İbrahim evvelki gün mahall-i mezkûrda Cami-i Kebir Mahallesinde sakin Rıza ve Yusuf ve Abdullah ve İsmail taraflarından saati sirkat olunmuş ve bu bâbda müddei İbrahim'in iddiası üzerine merkumun zabıta tarafından derdestle haklarında muamele-i kanuniyeye ibtidâr edilmiştir.

-Evvelki akşam Üsküdar'da Yeni Mahallede sakin kahveci çırağı Petro ile civar-ı mezkûrda börekçi Ali beyninde zuhur eden münâzaa üzerine merkum Ali Petro'yu hâmil bulunduğu bıçakla sol taraf böğründen cerh ederek firar etmiş ise de merkum memurin-i zâbıta tarafından derdest olunmuştur.

- Kasımpaşa'da Kulaksız Mahallesinde sakin Zehra Hanım evvelki gün hamama gitmek üzere bohçasını hazırlayarak odaya bırakıp sokağa çıkarak avdetle bohçanın yanına bırakmış olduğu yirmi yedi lira kıymetindeki küpesini mahall-i mezkûr sakinlerinden Seher Hanım sirkatle komşusu bulunan Zahide Hanıma bera-yi muhafaza mezkûr küpeleri verdiğini müddeiyei mezbure tarafından haber alınarak mahallî zabıtasına müracaatla bunlar haklarında ikame-i da'vâ edip der-dest ettirmiştir...

(4 Teşrinisanî 1896)

MUSAHABE

Ölürken

Sername müthiş değil mi? Fakat bunda mündemic olan dehşet henüz izhar-i hakikat eden keyfiyattan olmadığı cihetle fikr-i beşer birçok zamandan beri bu mesele-i mühimme ile işgalden hâli kalmamıştır. Hatta bu hafta manzûrumuz olan [baktığımız, dikkatimizi çeken] (*Revue Ansiklopedique*) nam mecmua-i nefisede ilm-i menâfi'el-â'zâ-yi rûhîye şiddet-i intisabı der-kâr bulunan bu bahs-i mühim hakkında doktor (Filip Povariye)nin bazı tetkikât ve muktatafâtı [derlemeleri] dahi vardır. Mumâileyh zat meseleye: "Mevtin takarrübünde bir insanın derûnunda neler oluyor? Tasavvurât, teheyyücât [coşkular] ve ıztırabâtı nasıl şeylerdir? Bu meseleyi hall ve teftiş umum için bir fâide-i mahsusa hasıl edebilir" cümleleriyle girişerek ilm-el-ruh ulemasından mösyö Eger ile meşâhir-i etıbbâdan doktor (Soliye)nin muâvenetlerinden mütehassıl [hâsıl olan, meydana gelen] bazı gûnâ malumat-ı müfide veriyor. Dem-i ihtizârda vicdânen hissedilen keyfiyâtın tamamî-i tefhimi için iki halin pîş-i dikkate alınması elzemdir. Bu iki halden biri bir hastanın derece derece dûçâr-ı zaaf olarak memâta [ölüme] takarrübü anındaki hissiyâtı ve diğeri dahi şiddet-i zindegî içinde olduğu halde bir müddet-i muhakkaka dûçâr olan şahsın idrakât ve taakkulâtı [hatıra getirmeleri, anlamaları] olup Mösyö Eger bu ikinci hal hakkında epeyce emsal toplamıştır. Mösyö Eger'in serd ettiği emsalin kâffesi sezâvâr-ı dikkat-i itirafâttan olmakla biz dahi birer birer nakl ediyoruz: (Makariyo) namında bir zat Sen nehrinde istihmâm ederken [yıkanırken] gark olmayı tasavvur eder: Mumâileyh bu tasavvuru üzerine hissetiği hâli beyan için demiştir ki (o dem-i âhirde kâffe-i ef'âl-i hayatiyem garâibten olmak üzere enzâr-ı medhûşe-i tefekkür-i ümem önünde tecellisâz oldu), diğer bir magrûk dahi hayat-ı güzeştesinin [geçen hayatının] kâffe-i vakayi'ini bir silsile-i mahsusa-i rec'iye halinde ve kâffe-i tafsilat-ı dakikasıyla beraber görmüştür. Vakayi'in mezkûrenin her biri iyi veya fena bir tahassüs [duygulanma] ile beraber nazar-ı hayretinden geçmiştir. Herifin biri kemal-i sür'atle üzerine doğru gelen tren altında ezilmemek için boylu boyuna iki demir arasına atılır. Merkum orada geçirdiği hali anlatırken demiştir ki: (Tren üzerimden geçtiği esnada gördüğüm tehlikeden hâsıl olan hissiyatım vakayi'-i hayatiyemin kâffesini hâtıramda uyandırdı.) Uğradığı bir felaket-i uzmâ [büyük felâket] üzerine Zürihli muallim Haym İsviçre dağlarında cibâl-i mezkûrede gezinen seyyahların ale-l-ekser düçâr oldukları mehâlik-i sukut [düşme tehlikesi olan yerler] esnasında hissettikleri tesirat hakkında icra-yi tetkikat etmiş ve bu bâbta demiştir ki: Sukutum esnasında mürûr eden birkaç saniye zarfında hissettiğim şeyleri nakil ve hikâye için şimdi tamam bir saat lazımdır. Bütün tasavvurat, bütün eşkâl ve hayalât-ı menkuşe-i zihniyem [zihnime nakşolunmuş, işlenmiş bütün hayaller, biçimler, tasavvurlar] bir sâfiyet ve bir sıhhat-i fevkalade ile piş-i nazarımda ayân oluyordu...

(6 Teşrinisanî 1896)

N O T D E F T E R İ

İNCİL-İ MUKADDES HAKKINDA

"Yazmadan Basmaya" kataloğu dolayısıyla Sayın Kemal Beydilli ile Sayın Turgut Kut arasındaki kalem savaşında sıkça adım geçti. Her iki yazıda da, ismimin daha ziyade hasım tarafa karşı kullanılmak amacıyla anıldığı izlenimini edindim, bu da beni elbette üzdü.

Sayın Turgut Kut'un da belirttiği gibi aslında bu tartışmada müdahil değilim. Yalnız bir konuda hayal kırıklığına uğradığımı söylemeden geçemeyeceğim. Sayın Kut, kataloğun 19. sayfasında "Tamamı Arap Harfli Türkçe Olarak Basılan İlk Kitap"ı tanıtmıştır. Sayın Kemal Beydilli'nin de yazdığı gibi, bu kısmın kaynağının *Kebîkeç* dergisindeki incelemem olduğunu düşünüyorum. Orada, "Tamamı Türkçe Olan İlk Matbu Kitap Bir İncil'dir" başlığı altında konuya değinmiş ve gerek metin içinde gerekse genişçe tuttuğum dipnotlarda bu bilginin matbaacılıkla ilgili yerli kaynaklarımızda yeni duyurulduğunu özellikle yazmıştım. *İncil-i Mukaddes*'in tam Türkçe adı da ilk defa orada verilmişti. Bu sebeple Sayın Kut'un, Sayın Beydilli'ye cevaben "Yahya Erdem'in yazısından bilinen şeyleri almaya gerek olmadığı gibi resim de alınmamıştır" diyebilmesini samimi bulmadım. İncil'in son sayfası dışındaki üç sayfasının resmi (Latince başlık sayfası, Türkçe ilk sayfası ve ikinci sayfa) bizde en önce *Kebîkeç*'te yayımlanmıştır. Bu o kadar önemli değil. Fotoğrafları, bu kitabın bulunduğu iki kütüphaneden herkes alabilir. Ama sayın Kut'a soruyorum: "Bilinen şeyler" dediğiniz "İlk Türkçe Kitap İncil" hakkında *Kebîkeç*'teki yazımdan önce Türk matbuatında münhasıran bu noktayı dile getiren başka bir makale gördünüz mü? Hatta yabancı kaynaklarda bana "İncil-i Mukaddes Arap harfleriyle basılmış ilk Türkçe kitaptır" mealinde bir bilgi gösterebilir misiniz? Kaynağınız benim incelemem değilse, Bibliyografya'da neden zikrettiniz? Dipnotlarda da belirttiğim gibi bizde birkaç yazıda dolaylı bir biçimde bu İncil çevirisinden bahsedilmiştir. Ancak bunlarda konunun yayıncılık tarihi açısından önemi anlaşılmamış ve anlatılmamıştır. Eğer "ben bunu biliyordum", "bu benim müktesebat-ı ilmiyyem" diyorsanız neden *The Encyclopaedia of Islam*'ın yeni serisindeki -Günay Alpay Kut imzasıyla çıkan, ancak sizin katkınızla hazırlandığı kataloğun 3-12. sayfalarındaki Turgut Kut imzalı girişin, *The Encyclopaedia of Islam*'daki bu yazının tam bir özeti oluşundan anlaşılan- "Matba'a" maddesinde bu bilgi yok? Medici matbaasından, Savary de Brêves'in Şark Dilleri matbaasına, hatta Megiser'in Türkçe gramerine kadar Müteferrika öncesi Arap harfli matbaacılık burada yer aldığı halde, neden Oxford ekolü ve ilk Türkçe kitap İncil ile ilgili bir satır dahi bulamıyoruz? Eğer "bilinen şeyler" ise, hususiyeti olan bu kitap o yazının çerçevesinde mutlaka anılmalı değil miydi? *The Encyclopaedia of Islam* gibi akademik bir ansiklopedinin oldukça geniş tutulmuş "Matba'a" maddesinde sözü edilmeyen bu husus, nasıl oluyor da onun özeti mahiyetindeki bir yazının içine girebiliyor? *The Encyclopaedia of Islam*'daki "Matba'a" maddesi ile katalogdaki "Türk Matbaacılığı" yazısı arasındaki tek fark, ikincisinin ilkinin özeti oluşu ve araya sadece "Tamamı Arap Harfli Türkçe ilk Matbu Kitap: William Seaman'ın Türkçeye çevirdiği İncil-i Mukaddes'tir" ifadesinin yerleştirilmiş olmasıdır. Kataloğun 19. sayfasındaki kısa bilgi de bunun bir devamıdır. Eğer *Kebîkeç*'te ilk defa zikredilen bu nokta sizin için "bilinen şeyler" ise, neden tam yeri gelmişken *The Encyclopaedia of Islam*'da bahsedilmedi de, *Kebîkeç*'in yayımlanmasından altı ay sonra çıkan katalogda yer aldı? Yoksa "bilinen şey" düşüncesiyle mi ansiklopediye konulmadı?

İncil-i Mukaddes'in yayıncılık tarihindeki önemi *Kebîkeç*'in ikinci sayısında etraflıca ortaya konmuştur. Sayın Kut, bu bilgiyi kapsayan yazımızın künyesine, hazırladığı kataloğun bibliyografyasında yer vermektedir. Bu durumda iyi niyetinden şüphe etmiyor, fakat herhalde Sayın Beydilli ile giriştiği tartışmanın havasına kendisini fazla kaptırarak sonradan "sürç-i lisan" ettiğini düşünüyorum.

Yahya Erdem/Ankara

DR. HABİL ÂDEM

Toplumsal Tarih sayfaları karanlıkta kalmış olan çeşitli kişilerin -kısmen de olsa- aydınlığa çıkmasına vesile oluyor. Hakkında hemen hemen hiçbir şey bilinmeyen şahsiyetler evvela bir başlangıç yazısı ile gün ışığına kavuşuyor ve bir dizi katkı yazıları ile kişi hakkında "bilinmeyen"lerin sayısı giderek azalıyor. Bu süreçte bazen, çok küçük çapta bir katkı bile büyük bilmecelerin çözülmesinde önemli bir basamak teşkil ediyor. "Not Defteri" bu tip küçük katkıların araştırıcılara sunulması açısından isabetli bir köşe.

Toplumsal Tarih'te gün ışığına kavuşturulmaya gayret edilen kişilerin başında Habil Âdem Pelister geliyor. Mustafa Şahin-Yaşar Akyol'un iki sayı süren yazıları, (*Toplumsal Tarih*, S. 11, s. 6-14 ve S. 12, s. 17-23) Habil Âdem hakkındaki dağınık bilgileri bir araya toplamış ve çeşitli sorular ortaya koymuştu. Daha sonra yayınlanan üç yazı yakın devir tarihinin bu renkli simasının hayatı ile ilgili bazı boşlukları doldurmuş ve yeni ipuçları ortaya çıkarmıştı. (Mustafa Şahin, "Habil Âdem'e Dair", *Toplumsal Tarih*, S. 13, s. 6-12; Ali Sinirci, "Habil Âdem Hakkında", S. 19, s. 55-56, Cüneyd Okay, "Habil Âdem'e Dair Bazı Notlar", S. 19, s. 56-58) Bunlardan Mustafa Şahin'in yazısı, Y. Akyol-M. Şahin'in makalelerinde zikredilmeyen iki (*Büyük Gazete*, *Yeni Sene*) ve zikredilip de inceleme imkânı bulunamayan bir (*Resimli Cuma*) süreli yayın hakkında teferruatlı bilgiler veriyordu. Bu yayınlarda Habil Âdem'i bizzat yazar/idareci olarak görüyoruz. Ben de IRCICA kataloğunda (*İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu, 1328-1928*, haz. Hasan Duman, İstanbul, 1986) gördüğüm bir künyede yer alan süreli yayını bunlara eklemek istiyorum. "Kazanç gazetesi. İktisadiyat, sanat, deniz ve kara ticareti. Sahib-i İmtiyaz ve Müdür-i Mes'ul: Hâmid Nuri Müdür ve Başmuharriri: Dr. Hâbil Âdem, İstanbul. Halk Matbaası (Süresi bellisiz) Mevcut Sayı. Belediye Kitaplığı 1928-2/355 Kitaplık Katalog N: 95"

Bu künyede, Habil Âdem isminin başında yer alan "Dr." sıfatı ne derece doğrudur bilinmez. Bununla beraber M. Şahin ve Y. Akyol makalelerinde Habil Adem'in Almanya'ya elektrik mühendisi olmak için gittiği ve fakat felsefe doktoru olarak geri döndüğü belirtiliyor (*Toplumsal Tarih*, S. 11, s. 13). Yazarlar, Pelister'in doktora tezinin *Pancermenizm-Panislavizm* kitabı oluduğunu ama felsefe doktorluğunu, Habil Âdem'in "felsefe ile ilgili çok kitap okumasını" vurgulamak için söylediği yolundaki kanaatlerini de ortaya koyuyorlardı (*agm*). IRCICA kataloğuna göre 355 sayı çıkan *Kazanç* gazetesinin yalnızca son sayısı Belediye Kitaplığında mevcut görünüyor. Yani Habil Âdem hangi sayıdan beri işin içindedir ve nasıl yazılar yazmıştır -ya da yazmış mıdır- belli değil. Belki bu gazete kişilerin özel koleksiyonlarından tedarik edilebilirse daha kesin sonuçlara varılabilir.

Cüneyd Okay/İstanbul

İSTİKLAL HARBİ MÜCAHİDİ MÜLAZIM-I EVVEL NÂZIM DERVİŞ (1892-1959)

NECDET SAKAOĞLU

Kaçtı gemiler; / Alnı sargılı, kolu sargılı, boynu sargılı, / Ahmetler, Bekirler, Aliler, / Mahmutlar, Kâzımlar, İsmailler / Peşlerinden yettiler, / Diz çöküp Kordonboyu'na / Tâ yürekten çekip tetiği / Gemilere yaylım ateşi ettiler. (Cahit Külebi)

Nâzım Derviş, takımındaki Ahmet, Mehmet, Ali, İsmail... ile Kordonboyu'nda düşman gemilerine ateş eden bir üsteğmendi.

Onun "mütevazı bir kahraman" olduğunu kendisiyle ilgili belgeler ve bilgiler kaybolsa ve unutulsaydı öğrenemeyecektik. Çünkü Nâzım Derviş Bey de Ahmet, Bekir, Ali, Mahmut, Kâzım, İsmail... adlı binlerce kahraman da özverileri, yararlıkları ile unutulmuşlardır. Onları destanlar ve "meçhul asker" kavramı temsil ediyor; gerektiğinde de "Kimi şehit oldu, kimi gazi!" gibi yavan dizelerle topunu birden anmak kadirşinaslığı esirgenmiyor.

Unutmak ve önemsememek bir yakın zaman özrü de değildir. Geçen yüzyıllarda da savaş eğitiminden yoksun, hatta silahsız, cephelere sevk edilen, çoğu bir daha dönmeyen milyon milyon Anadolu yiğidi var. Tarihlerimiz, onları "diyar-ı küffara gazaya götürenleri" ululamakta, fakat "yiğitler"in adlarını vermemektedir.

1912-1922 on yılında birbiri ardınca yaşanan Balkan (1912-1913), I. Dünya (1914-1918) ve İstiklal (1920-1922) savaşları ise, bir öncekinde ölümden kurtulanın, bir sonrakine daha usta savaşçı olarak katılmasına imkân veren uzun bir deneyim süreci olmuş; Balkan ve Dünya savaşlarının hayatta kalan subayları, çavuşları, onbaşıları ve erleri, İstiklal Savaşında kahramanlıklar sergilemişlerdir. Nâzım Derviş Bey bunlardandır.

Mevcut belgeler ise onun 67 yıllık ömrünün 12 yıl (1912-1924) askerlik dönemiyle kamudaki 34 yılının (1924-1958) dürüstlük, özveri ve çalışkanlık örneği hizmetlerle geçtiğini göstermektedir. Bu nedenle de Nâzım Derviş (Bozkurt) Bey'in özgeçmişi, temsil ettiği kuşak açısından bir yazı konusu olmaya değer niteliktedir.

Rumi 1309 (Miladi 1893) tarihinde Balıkesir'de Mustafa Fakih Mahallesi'nde doğan Nâzım Bey'in babası "Erdekli Binbaşıoğullarından" Derviş Mehmed Efendi olup aileye "Ayrancı Hocalar" da deniliyormuş. Nâzım Derviş 1319'da (1903) Antalya Mecidiye İptidai Mektebinden şehadetname ile mezun olmuş ve "Mekâtib-i iptidaiyenin mafevkinde olan mekâtib-i rüşdiye-i mülkiyeden her kangısına ister ise bilâ-imtihan kabul edilmek" hakkını kazanmış. 10 Temmuz 1326 (1910) tarihli, Sultan Reşad'ın tuğrasını taşıyan Balıkesir Mekteb-i İdadi-yi Mülkiye şehadetnamesi ise onun, komisyon huzurunda imtihan olduğu ulum-i diniye, ahlak ve malumat-ı medeniye, Arabî Türkçe, Farisî, tarih, coğrafya, malumat-ı fenniye, hesap ve cebir, hendesiye, hüsn-i hat ve resim derslerinden, "âlâ", "karib-i âlâ" "karib-i vasat" ve "vasat" derecelerinde başarı gösterdiğini, Fransızca ve tatbikat derslerindense "zayıf" aldığını ve sonuçta "karib-i âlâ" düzeyinde "ihraz-ı muvaffakiyet eylediği"ni göstermektedir.

Nâzım Derviş Bey'e Balıkesir Mekteb-i İdadi-i Mülkiyesi'nden verilen şehadetname.

Mülkiye idadisinden mezuniyetinden 3 ay sonra 11 Teşrinievvel 1326'da (23 Ekim 1910) Küçük Zabit Mektebine "Nâzım Derviş İbn Derviş Mehmed Balıkesir 309" künyesi ve 27245 kayıt numarası ile ikinci sınıf ihtiyat zabiti namzedi yazıldığını; 2 Haziran 1328'de (14 Haziran 1912) "neş'et" ederek küçük zabit (gedikli başçavuş) olduğunu; İkinci Kolordu

* Nâzım Derviş Bey'le ilgili belge, bilgi ve anılar, oğlu MEB Talim ve Terbiye Kurulu üyesi Sayın Necat Bozkurt'tan sağlanmıştır.

Milli Mücadele yıllarında Mülazım-ı Evvel Ahmed Nâzım Bey (sağda).

10. Alay 6. Bölük'te, sonra 43. Alay 5. Bölükte "İfayı vazife" ettiğini; Ekim 1912'de başlayan Balkan Savaşlarında, bilahare I. Dünya Savaşı'nda muhtelif cephelerde savaştığını; yararlıklarından dolayı 2 Eylül 331 (14 Eylül 1915) tarihinde "küçük zabitlikten re'sen mülazım-ı saniliğe" (teğmen) terfi ettirilerek "Harp ve Muharebe Gümüş Liyakat Madalyaları ile taltif" edildiğini Kânunuevvel 334 (Aralık 1918) tarihli, "6. Ordu-yı Hümayun Kumandanı"nın imza ve mührünü taşıyan "Bilumum İkinci Sınıf İhtiyat Zabitanıyla Vekilleri ve Namzetlerine Mahsus Vesika"dan öğrenmekteyiz. Bu belge, Nâzım Derviş Bey'in I. Dünya Savaşı'nın bitmesi ve Mondros Ateşkesi'nin imzalanması ardından 10 Teşrinsani 334 (10 Kasım 1918) tarihinde terhis edildiğini de göstermektedir.

10 Teşrinisani (Kasım) 1334'te (1918) terhis olan Nâzım Derviş Bey, 1951'de düzenlenen hizmet cetveline göre Mülazım-ı Sani rütbesiyle 16 Şubat 335'e (1919) kadar 750 kuruşluk maaşını almış gözükmektedir. Cetvelde, "Boşta" süresi 17 Şubat-15 Mayıs 1335 (1919) arasında 3 aydır. Bir rastlantı sonucu Atatürk'ün Samsun'a hareket ettiği 16 Mayıs 1335 tarihinde 2000 kuruş ücretle ve mülazım-ı sani rütbesiyle orduya katılmış, "İkinci sınıf İhtiyat Zabitanıyla bilumum vekilleri ve namzetlerine mahsus vesika"daki bilgilere göre ise "İstiklal Harbinde Teşrinievvel 36 tarihinde (Ekim 1920) tavzif olunarak" önce 20'nci Süvari Alayının İkinci Bölüğünde, daha sonra Birinci Ordu Süvari Bölüğünde görev almış, üstün hizmet ve yararlığı görülerek 1 Mart 1337'de (1921) "İhtiyat Mülazım-ı evveliğine (üsteğmen) terfi ettirilmiştir.

"Birinci Ordu Süvari Bölüğü takım kumandanı Mülazım-ı Evvel Nâzım Derviş Efendi"ye verilen kırmızı şeritli İstiklal Madalyasına ait vesikanın numarası (337) ise, onun savaşı müteakip tüm büyük komutan ve subaylarla birlikte İstiklal Madalyasını ilk alanlardan biri olduğunu kanıtlamaktadır.

Savaştan sonra Üçüncü Süvari Fırkası emir zabitliğine atanan Nâzım Derviş'e fırka kumandanı "Akif" imzasıyla verilen 26 Ağustos 339 (1923) tarihli belgede ise hizmetleri ve kişiliği ısrarla vurgulanarak aynen şöyle denilmektedir:

> Bâlâda künyesi muharrer Nâzım Derviş Efendi şimdiye kadar taht-ı emrimde uhdesine mevdu vezaifi kemal-i ehliyet ve liyakatle hüsn-i ifâ ve ikmal ederek âmirlerinin isticlab-ı teveccüh ve takdiratına mazhar olmuş ve Mücadele-i Milliye-i meşruamızda bilfiil bütün safahat-ı harbiyeye iştirak ederek şayan-ı şükran hidamât ve yararlıkları mesbuk bulunmuştur.
>
> Fevkalade faal, gayur ve son derece metin bir azim ve iman ile vazifesine sadakati bil-fiil izhar ve isbat eyleyen mumaileyhin fi-mâbadda tevdi edilecek her türlü vezaifte ayni takdirata mazhar olacağı, mütehâllik ve meftûr olduğu, bunu evsaf ve mezâyâya istinaden tasdik ederim.

Ahmed Nâzım Efendi'ye ait ikinci sınıf ihtiyat zabitliği vesikası.

Askerlik yaşamını, başında, kolunda, sırtında onulmaz yaralar almış olarak Milli Müdafaa Vekâleti'nin genel bir terhis emri üzerine noktalayan Nâzım Bey'in 1 Haziran 1340 (1924) tarihli "terhis vesikası"nın yeni yazıya çevrilmiş sureti "Kumandan Behcet" imzalıdır. "İkinci sınıf ihtiyat zabitanıyla bil-umum vekilleri ve namzetlerine mahsus" bu belge aynı zamanda bir sicil özetidir: "İstiklal Harbinde Teşrinievvel 36 tarihinde tavzif olunarak 20'nci Süvari Alayının İkinci Bölük ve Birinci Ordu Süvari Bölüğünde istihdam olunmuştur. 21 Haziran 331 tarihinde ihtiyat mülazım-ı saniliğine ve 1

Mart 1337 tarihinde ihtiyat mülazım-ı evvelliğine terfi etmiştir. Bâlâda künye-i muvazzahası yazılı Nâzım Derviş Efendi, Birinci Ordu Süvari Bölüğünde müstahdem iken bu defa şeref-mevrud emr-i âli-yi Nezaret-penahi ile 1 Haziran 340 tarihinde terhis edilip yedine işbu vesika itâ kılınmıştır."

Terhisinden sonra bir ay kadar boşta kalan Nâzım Bey'in 6 Temmuz 1340'ta (1924), -muhtemelen Balıkesir'de- 700 kuruş maaşla nüfus memurluğunda; 14 Mart 1341 (1925) tarihinde Korucu Nahiyesi Müdürlüğünde görev aldığı; 5 İkinciteşrin (Kasım) 1341'de emlak-i mirîye kâtipliğine, 1 İkincikânun (Ocak) 1927'de başkâtipliğe atandığı; 31 Mart 1928'den 27 Haziran 1939'a kadar Balıkesir'de Bigadiç, Ömerköy, Şamlı, Sığırcı (Çunlu) bucaklarında nahiye müdürlüğü yaptığı; açıkta iken, II. Dünya Savaşı seferberliğinde 25 Haziran 1941'de, "Hava Haber Verme Bölge Komutanlığı mülhakı üsteğmen" rütbesiyle silah altına alındığı; terhisinden on gün sonra 12 Ocak 1944'te Bergama Askerlik Şubesi mülhak muamelat memuru yardımcılığına atandığı, 31 Ocak 1951'de düzenlenen hizmet cetvelinden öğrenilmektedir. Hizmet cetvelinin "mülahazat" sütununa "Balkan Harbi zammı", "Umumi Harp zammı" ve "Milli Mücadele Harp zammı" yazılmışsa da süreleri işlenmemiştir.

Son görevini 1 Temmuz 1958'de emekli oluncaya kadar sürdüren Nâzım Bey, 9 Mart 1959 Pazartesi sabahı kalp krizi sonucu Bergama'da oturduğu kira evinde vefat etmiş; aynı gün Bergamalıların, onu "Nâzım Abi" diye tanıyan ve seven çevre köylülerin, resmi daireler personeli ile askerlerin ve şehir bandosunun katıldığı kalabalık bir cenaze töreni ile şehir mezarlığına defnedilmiştir.

Mezar taşında "İstiklâl Harbi Mücahidi ve emekli askeri memur Ahmed Nazım Bozkurt ruhuna fâtiha 1892-1959" yazılıdır.

12 yıllık savaş, 34 yıllık kamu hizmetlerine karşılık bir ev sahibi dahi olamadan bu dünyadan göçen Nâzım Bey, kuşkusuz yaşadığı dönemin koşullarında, birçok yönden haksızlığa uğramış olmanın huzursuzluğunu duymamış olmalıdır. Aksine, kıt kanaat geçim olanağı sağlayan maaşı sayesinde, ailesiyle birlikte mutlu yaşamıştır. Akşamları eve dönünce uzun askerlik hayatının bir alışkanlığı olarak giymekten vazgeçmediği çizmelerini küçük oğluna çektirip onun yuvarlanışıyla ilk neşeyi tadar; sonra "bir tek" atarmış. Bazen dost meclislerine katılıp eve geç döner, fakat çocuklarının gönüllerini almak için onlara "kâğıtta çikolata" getirmeyi ihmal etmezmiş.

Nâzım Bey'in "sergüzeşt-i hayatından" elde kalan diğer birkaç belge ise şunlardır:

Türk Tayyare Cemiyeti Balıkesir Merkez Şubesi Reisliği'nin 17 Ağustos 1341 (1925) tarihli yazısı:

> Korucu Nahiyesi Müdiri Nâzım Beye
>
> Korucu'nun pek hamiyetli ahalisi tarafından teberru içün kurban derileri esmânı olarak taraf-ı vâlâlarından irsâl olunan 33.850 kuruş, cemiyetimiz veznesine irad kaydolunmuş ve makbuzu da evvelce takdim kılınmıştı.

استقلال مدالیه‌سی

İstiklal Madalyası vesikası.

> Bu hamiyet müsabakasında hemen hemen nahiyelerimizin içinde temayüz eden Korucu halkını en derin şükranlarımla takdir ve tebcîl ederken pek vatani olan bu eser-i hayra azami ve meşkûr hizmetleri sebk ettiği anlaşılan zât-ı vâlâlarına da cemiyet namına ayrıca eda-yı teşekkürü bir vecibe addeylerim. Bu hususta sizden cemiyetimizin daha büyük fedakârlıklar umduğunu ihtirâmata terdifen beyan ederim, efendim. İmza.

İstiklal Harbi'ndeki üstün hizmetini ve yararlığını ululamak üzere TBMM tarafından verilen, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'in imzaladığı 2.12.1926 tarihli takdirname:

> Türkiye Büyük Millet Meclisi takdirnamesiyle

Muhtemelen 29 Ekim 1933'te Ömerköy'deki törende. (Önündeki mikrofon değil, tencke kutudan meşale.)

usul-i taltif hakkında olup işbu varaka zahrında muharrer bulunan 152 numerolu Kanun mucibince İstiklal Muharebelerinde bil-fiil ateş altında fevkalade yararlık gösterenlere mahsus

TAKDİRNAME

Numero
1709

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci intihap devresinin üçüncü ictima senesinin 18/5/1926 tarihinde mün'akid 102'nci ictimaının 1'inci celsesinde Müdafaa-yı Milliye Vekâletinin inhâsı üzerine zîrde künyesi muharrer Nâzım Derviş Bey'e

İstiklal muharebatında ibraz eylediği yararlığı tebcîlen birinci defa olarak işbu takdirname ita kılındı.

2.12.1926

Mühür
(Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti)
İmza: (Gazi M. K.)

Takdirnameyi alan zatın künyesi: Sınıf 2, ihtiyat piyade mülâzım-ı evvel Nâzım Derviş Bey - Derviş Mehmed Balıkesir 27545

Takdirnameye ekli 152 No'lu Kanun metninin altında ise şu satırlar okunmaktadır:

Kaydına muvafıktır. 8/11/1926 Kavanin Müdürü
(imza)

Mumaileyhe üç yüz otuz dokuz senesi mükâfat-ı nakdiye faslından 140 lira mükâfat tediye olunmuştur. Fi ağustos sene 927 (mühür)
İmza: Kâşif.

Fırka kumandanı Akif imzalı tezkiye vesikası.

1934-38'de bucak müdürlüğü yaptığı Şamlı'da, jandarma komutanı ile. O yıllarda, görevlerini çoğunca at sırtında yapan sivil-asker memurlar süvari giyimliydiler.

Balıkesir Valiliğinin 28.2.1928 tarihli yazısı:

Bigadiç Nahiyesi Müdürü Nâzım Bey'e

Şehrî bin yedi yüz elli kuruş maaşlı münhal bulunan Bigadiç Nahiyesi müdiriyetine tayin kılınmış olduğunuzdan hemen merkez-i nahiyeye azimetle kavanin-i meriye ve evamir-i mübelleğa ahkâmı dairesinde ifa-yı vazife eylemeleri lüzumu beyan olunur.

1941'de yeniden silah altına alındığında, önceki terhis tezkiresinde "Teşrinievvel 1336" (Ekim 1920) olarak gösterilen "İstiklal Harbinde tavzifi" tarihinin 16 Mayıs 1335 (1919) olarak düzeltilmesi ve askerlik hizmetlerinin emekliliğe esas fiili hizmetten sayılması için yaptığı başvuruya, Milli Müdafaa Vekâleti Zat İşleri Dairesinden Tümg. Avni Ula imzasıyla Balıkesir Askeri Mıntıka Komutanlığına yazılan 14.8.1942 tarihli cevap:

2/7/942 Tarih ve II. Ş. 21290 Sayılı yazı cevabıdır. İstiklal harbine ait terhis tezkeresinde 1/Teş./336 olarak gösterilen tavzif tarihinin 16/Mayıs/335 tarihine tashihini isteyen yedek P. Ütğm. Nazım Bozkurdun (27245) Dosyası tekrar incelendi.

Bu yedek subayın Milli mücadelede Balıkesirde 16/Mayıs/335 de teşekkül eden Müdafaai hukuk cemiyetine girerek 1/Teşrin/336'da 20. Süvari alay 2. Bl.de tavzif olununcaya kadar milis kuvvetlerle Soma ve Bergama cephelerinde ve Anzavurun takibinde fasılasız hizmet ettiğinin yapılan tedkikat ve tahkikattan anlaşıldığı 13/6/942 tarih ve 14525 sayılı yazılarıyla bildirilmiştir.

Terhis tezkeresinde kayıt tashihine imkân olmadığının ve bu hususta hakkında buraca yapılacak başka bir muamele bulunmadığının tebliğini rica ederim.

Zt. İş. D. Rs.
Tümg.
Avni Ula

Nâzım Bey Bergama askerlik şubesindeki son görevi sırasında arkadaşlarıyla.

Hayattaki çocuklarının kendisinden dinledikleri ve henüz unutulmayan birkaç da anı var. Kuşkusuz saklanabilmiş üç beş belge gibi bunlar da badirelerle dolu bir yaşamı her yönüyle yansıtır doyuruculukta değildir:

• Irak cephesinde Osmanlı-İngiliz birlikleri karşılıklı taciz atışları yaparlarken, kendi askerlerine cesaret vermek amacıyla siperden ayağa kalkıp silahını ateşleyen Nâzım Bey'e isabet eden bir düşman mermisi kafatasını sıyırıp geçmiş. İlk müdahale ile kemik kırıntıları alınmış. Fakat yara yeri her zaman kaşınırmış. Arada da bünyenin attığı küçük kemik kıymıkları eline gelirmiş.

• I. Dünya Savaşı'nda bir muharebe sonrasında sıhhiye erleri yaralıları kaldırırlarken Nâzım Bey de yaralı bir Arap'a kendi matarasından su vermiş. Diğer yaralılarla ilgilenmek için arkasını döndüğünde aynı Arap ateş ederek sırtından yaralamış. Omuz altından giren kurşun göğüs kemiğine takılmış. Bağdat asker hastanesinde ameliyat edilmiş.

• Savaş boyunca yaşanan yokluklar ve ikmal yetersizliği nedeniyle pek çok zaman açlık susuzluk çekmişler. Hatta, giyilmeyecek kadar eskimiş partal postalların kösele ve derilerini küçük küçük parçalara ayırıp yıkayarak açlığı gidermek için uzun süre emer ve çiğnerlermiş.

• Yunanlıların İzmir'e doğru kovalanışı sırasında verilen bir gece molasında tam teçhizatlı olarak bir ağacın altında dinlenirken toprağın altından sanki "Kalk Nâzım kalk, düşman geliyor!" diyen bir ses duymuş. Yorgunluk ve uykusuzlukta bunu rüya sanmışsa da aynı sesi birkaç kez daha duyunca kalkmış. Dürbünüyle baktığında mola yerine çok yakın bir çaydan geçmekte olan düşman birliklerini görmüş ve birliğini baskından kurtarmış.

• Birliği ile Balıkesir mıntıkasından düşmanı ilk kovan süvari subaylarındanmış. Askerlerinin ısrarına rağmen şehri terk eden Yunanlıların ve Rumların mallarına ganimet diye el koymamış ve koydurtmamış. Düşman malından hayır gelmez, dermiş.

• Balkan savaşları sırasında Balıkesir'e göçmen gelen ve Milli Mücadele yıllarında telgrafçılık yapan Serezli İplikçizadelerden Mehmed Hilmi'nin (Çokşen) kızı, Seniçe doğumlu Müzeyyen Hanımla (1907-1972) 1923'te evlenmiş.

• Nâzım Bey Bergama Askerlik Şubesindeki görevini sürdürürken her gün sabah erkenden evinden çıkıp yürüyerek şubeye gider, herkesten önce mesaiye başlar, akşamları Bergama ve çevresindeki Milli Mücadele eylemlerinin öncülerinden olan dostu Şerif Ali Efe'nin (Akıncı) küçük hanına uğrar, han avlusuna ve sokağa bakan, duvarlarında sıra sıra kılıçlar, palalar, fişeklikler, efe kamaları asılı sundurmamsı "efe odasında" Şerif Ali'yle ve diğer dostlarıyla oturur, savaş anılarını yinelerlermiş.

TBMM'nin verdiği Gazi Mustafa Kemal imzalı takdirname.

SONUÇ

1309'da doğan, "Tebaa-yı Devlet-i Aliye-i Osmaniye"den, "Nâzım Derviş Efendi bin Derviş Mehmed" künyesiyle nüfusa kaydolan; 1959'da "T.C. vatandaşı Ahmet Nâzım Bozkurt" olarak yaşama veda eden kahramanımız, mensubu olduğu kuşağın geçirdiği sosyal evrimi düşündürüyor: Nâzım Bey kuşağı, Rumi-Hicri tarihlerde doğdular; Müslüman olanları nüfus kütüklerine birer Arap gibi kaydedildiler. Okulları iptidai, rüştiye, mülkiye; dersleri ulum-i diniye, Arabî, Farisî, hüsn-i hat...; diplomaları icazetname, şehadetname idi. Fesi, kalpağı çıkartıp kasket veya fötr şapka giydiler; boyunbağına alıştılar. Yeni adlar, soyadları aldılar; sağdan sola yazmayı bıraktılar; kitapları arkasından açmaya başladılar... Kendilerini sorumsuzca harcayıp tüketerek Alman dostlarının gözüne girmeye çalışan Enver Paşa'nın buyruğuyla sarp, soğuk Balkan dağlarından, Arabistan çöllerine uzanan bir coğrafyada hiçbir karışık beklemeden savaştılar. Aç kalınca kösele çiğnediler. Sağ kalanları Milli Mücadeleye katıldılar. Savaşlar devri bitince köylerine, kasabalarına döndüler.

Sonraki Cumhuriyet kuşakları onların çoğunu çolak, topal, bastonlu, anılarını anlatmaktan bıkmayan gaziler olarak tanıdı. Babamın dükkânının bir köşesinde kırık dökük yazı makinesinde felçli parmaklarıyla "istida" yazarak ek gelir sağlamaya çalışan "binbaşı mütekaidi" Asım Bey gibi, çoğu da yoksuldu. Yine, 33 yıl önce Amasra'da tanıdığım Barut Hüseyin, olası ki anıtı dikilecek bir kahramandı. Oysa 80 yaşında kör olup kendisine asker karavanası bağlanıncaya kadar, günde bir somunla bir paket köylü sigarasına, kasabın kesimlik hayvanlarını otlatıyordu. 1880-1900 kuşaklarından, tüm olumsuzlukları aşarak uzun yaşam şansını yakalayanlar, ancak 1970'lerde "kahraman gazilerimiz!" olabilmişler, fakat bu kez de epizodik figüranlar olarak eski zabit üniformalarından bozma urbalar içinde ayyıldızlı kalpaklar, dürbünler, fişeklikler ile pürnakıl tören meydanlarına çıkartılmışlardır.

Nâzım Bey için ilk ve son tören: 9 Mart 1959, Bergama.

Nâzım Derviş Bey'in Balıkesir'de, Bergama'da, seferberlik neferi Barut Hüseyin'in Amasra'da unutulmadıklarını gösteren ne bir sokak adına, ne de duvarlara asılmış portrelerine, özgeçmişlerine rastlanır. Ailelerinin sonraki kuşakları da onların anılarını ve andaçlarını koruyamamaktalar. Tarih dünyamız ise dikkatini bu yüzlerce binlerce küçük kahramana değil, onları baba mirası gibi harcayan Enver Paşa'ya çevirmeyi yeğlemiştir. ■

TEKÂLİF-İ MİLLİYE KOMİSYONU'NUN ÇALIŞMALARI
BATI CEPHESİNİN İKMALİNDE TRABZON'UN ROLÜ

DR. MESUT ÇAPA*

BATI CEPHESİNİN İKMALİNE YÖNELİK İLK HAZIRLIKLAR

Milli Mücadelede Trabzon, cephelerin takviyesinde ve özellikle deniz nakliyatı açısından önemli bir konuma sahip bulunuyordu. 1920 yılı sonlarından itibaren Trabzon'un önemi daha da artmış; 1921 yılı boyunca yapılan sevkıyatla Batı Cephesinin güçlendirilmesine çalışılmıştır.

Söz konusu sevkıyatı organize eden Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı idi. Rus limanlarından Trabzon'a ve buradan Karadeniz'in diğer iskelelerine yapılacak nakliyatı düzenlemek ve idare etmek amacıyla Eylül 1920'de kurulan Trabzon Kaçakçı Müfrezesi'nin adı kısa bir süre sonra Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Müfrezesi olarak değiştirildi. Nihayet bu müfrezenin çalışmaları genişletilerek 9 Şubat 1921'de Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı kuruldu. Milli Mücadelenin sonuna kadar varlığını sürdüren bu teşkilat emrindeki buharlı, motorlu ve yelkenli araçlarla, Yunan donanmasının kontrolü altında bulunan geniş bir sahada çok güç şartlar altında, Rus limanlarından Trabzon'a ve Trabzon'dan Karadeniz kıyılarındaki iskelelere askeri nakliyatın yapılmasını sağlamıştır.

Doğuda Ermenilere karşı kazanılan zaferden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi, bütün güç ve kaynaklarını batıda Yunanlılara karşı birleştirmek istiyordu. Bu amaçla bazı kararlar alındı; Doğu Cephesinden silah, cephane, levazım eşyası ve asker sevkıyatı yapılmaya başlandı. Genelkurmay Başkanlığı, II. İnönü ve Aslıhanlar muharebelerinin yapıldığı sırada, 30 Mart 1921'de, Üçüncü Kafkas Tümeni'nin takviye amacıyla Batı Cephesine gönderilmesini kararlaştırdı. Trabzon'da toplanan tümenin dağınık birlikleri 4 Nisan 1921 tarihinden itibaren Karadeniz Ereğlisi ve Akçakoca'ya sevk edildi.[1] Gerek asker gerekse silah ve cephanenin nakli, Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı'nın sevk ve idaresinde gerçekleşiyordu.

Doğu Cephesinden nakliyat devam ederken, Yunanlılar 10 Temmuz günü yeni bir taarruza geçerek kısa bir süre içerisinde Afyon, Kütahya, Eskişehir ve Bilecik'i ele geçirdiler. Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir, "Garp Cephesi'nde düşmanın 10 Temmuz'da taarruza başladığını ajanslar da ilan etti. Bu muharebenin milli mevcudiyetimizi ne kadar yakından ilgilendirdiğini izaha gerek yoktur" cümleleriyle başlayan 14 Temmuz tarihli yazısıyla Trabzon Vilayeti'nin dikkatini Yunan ilerleyişinin önemine çekiyordu. Kâzım Karabekir'e göre, Batı Cephesinde sarf olunacak cephanenin ikmali hususunda doğu vilayetlerine büyük ve mukaddes bir vazife düşmekteydi. Ordunun mevcut vasıtalarından azami istifade için ilgililere gerekli emirler verilmişti. Ücreti daha sonra ödenmek üzere makbuz karşılığında veya fedakâr kişiler tarafından karşılıksız mühimmat nakli hususunda resmi taşıtlara yardımda bulunulmasının temini gerekmekteydi. Bu hususta bağışta bulunanların, "takdir ve sitayiş edilmek üzere" isim ve sevkıyat miktarlarının bildirilmesi Trabzon Valiliği'nden isteniyordu.[2]

Anlaşılacağı üzere cephanenin taşınmasında resmi taşıtların yanı sıra, sivil taşıtların da görevlendirilmeleri söz konusuydu. Bu yazıda, Yunanlıları mağlup edebilmek için topyekûn bir yükümlülüğün ilk işaretlerini görmek mümkündür. Sivil taşıtların ücreti daha sonra ödenecek, ücret talep etmeden taşıyanlar ise takdir edilecekti. Tekâlif-i Harbiye şeklinde başlayan bu yükümlülük, bir ay sonra Tekâlif-i Milliye şekline dönüştürülerek milletin topyekûn seferber olması sağlanacaktı. Her iki halde de Batı Cephesinin ihtiyacı olan malzeme ve cephanenin taşınması hedefleniyordu.

Trabzon Valiliği sahildeki kazalara, Jandarma Alay Komutanlığı, Polis Müdürlüğü ve Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı'na Doğu Cephesi Komutanlığı'nın emrini bildirerek, "Orduya mühimmat nakli hususunda azami gayret ve himmet sarfıyla netayic-i müstahsaldan peyderpey malumat itası"nı istedi. Temmuz 1921 sonlarına kadar gelen cevaplarda, Trabzon ve çevresindeki deniz taşıtlarının[3] miktarı bildirildi.

Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanı Mustafa Bey, Trabzon Liman Riyaseti'nin hazırladığı mühimmat nakli için tedariki mümkün vasıtaların listesini sunduğu yazıda şöyle diyordu:

"Trabzon limanına mensup olan vasıtaların büyük kısmı seferde olduğu gibi Trabzonlu Yahya Reiszade Yahya Efendi'ye ait ve limanda bulunan

* Doç. Dr., KTÜ Fatih Eğitim Fakültesi

iki motorun askeri nakliyatta istihdamı hususunda zat-ı alileriyle bilistişare kararlaştırılmak üzere sahibine haber gönderilmiş ve adı geçen kişinin Trabzon'da bulunmadığı cevabı verilmiş ve zat-ı alilerine de arzı keyfiyet edilmişti. İçinde bulunduğumuz savaş şartları ve dolayısıyla askeri nakliyatın kemal-i basiret ve ihtiyat ile devamı mecburiyeti karşısında buradan hareket edecek olan gemiler ve diğer deniz vasıtalarının hareket günleri kesin olarak tayin edilemez. Bundan dolayı, ilgili memuru bulunan Liman Riyaseti vasıtasıyla limanımıza mensup motorların seferden men ettirilmesi vaziyet-i harbiye-i bahriyenin müsait olduğu zamanlarda askeri nakliyata tahsisi rey-i alilerine (sunulmuştur)."[4]

Trabzon Liman Riyaseti'ne kayıtlı motor ve diğer deniz taşıtları şunlardı:

"Rüsûm	Hamûle	Mutasarrıfı
4	8	Trabzonlu İsazade Hasan Efendi
33		Trabzonlu Panayot oğlu Ezgiruplu ve Trabzonlu İmamecizade Mustafa Efendi
23		Trabzonlu Bekircanzade Hüseyin ve Trabzonlu Yanko Lefteryadi Efendiler
2	8	Trabzonlu Yahya Reiszade Yahya Efendi
10	20	Trabzonlu Yahya Reiszade Yahya Efendi
5	20	Trabzonlu İsazade Hasan bin Mehmet Efendi ile Kurdzade Osman bin Ali Efendi
2	4	Trabzonlu Kurdzade Osman bin Ali Efendi
9		Trabzonlu Eyübzade Mehmet Ali Bey
17	39	Rizeli Sadıkzade biraderler
4	10	Trabzonlu Gümrükçüzade Abdullah Bey ve Çulhazade Halim Efendi
5	15	Trabzonlu Hacı Dursunzade Sırrı Efendi
10	15	Trabzonlu İskenderpaşa Mahallesinde Topal Ali oğlu İbrahim Reis
20		Arhavili Yelkencizade Harun ve Abdullah Reiszade Ahmet Hilmi bin Hasan Efendi'nin
16		Selanikli Duhanizade Ahmet Besim Efendi bin Abdurrahman "[5]

Akçaabat Kaymakamı Şevket Bey verdiği ilk cevapta, "Kazada vesait-i nakliye teberru edecek kimse bulunmadığı"nı bildirmişti. 26 Temmuz tarihli yazısında ise şu bilgileri veriyordu:

Akçaabat'ta otuz bir parça kayık mevcuttu. Bunlardan başka kırk beş tonilatoluk bir motor, Rusya'dan askeri mühimmat taşımakta ve o sırada Rusya'da bulunmaktaydı. Kayıklardan üçü askeriyenin emri altındaydı, yirmisi birer tonluk küçük balıkçı kayıkları olduğundan bunlarla nakliyat yapılamazdı. Diğer sekiz parça kayık ise, ikişer tonluk pazar kayıklarıydı. Liman reisinin de katıldığı bir toplantıda, kayık sahipleriyle yapılan görüşmelerden sonra şu sonuca varılmıştı: "İşbu sekiz parça kayık sahipleri fukara takımından ve Akçaabad ile Trabzon arasında mahalli hamuleyi götürüp getirmekle temin-i maişet eden takımdan olduklarından teberrua yanaşamayacakları gibi ücretleri peşin verilmeyip de bilahare ahz edilmek üzere mazbata mukabilinde Samsun gibi nakliyat yapılacağı takdirde de kürekçi tedarikine ve onların kumanyalarının teminine ikdar-ı maliyelerinin müsait olmadığını ifade eylediler."[6]

Vakfıkebir'de mevsim dolayısıyla esnaf, eşraf ve köylüler yaylalarda bulunduğundan haftada yalnız pazartesi günleri merkeze geliyorlardı. Bu sebepten Kaymakam İsmail, komisyonun toplantısını pazartesi gününe ertelemişti. Daha sonraki günlerde Vakfıkebir'den gelen haberler ümit vericiydi. 26 Temmuz'dan itibaren ilçedeki mevcut taşıtlar Trabzon'a hareket ettirilmeye başlanmıştı. İlk önce "Vakfıkebirli Muhibbi oğlu Yunus ve Koyunoğlu Osman ve Çobanoğlu Bahri ve Emirza oğlu Hüseyin Reisler nakliyatı hamiyeten yapmayı taahhüt eylediklerinden ol babda yedlerine vesika verilerek" Trabzon'a doğru yola çıkarılmışlardı. 27 Temmuz tarihli bir yazıda da, "Bugün de Şarlılı Gedikoğlu Ali ve Kemabucu oğlu Mehmet, İbrahim oğlu Abdullah ve Torullu oğlu Yunus ve Ömer oğlu Hamid Reisler nakliyatı hamiyeten yapmayı taahhüt eylediklerinden ol veçhile Şarlı Müdüriyetinden yedlerine vesika verilerek tahrik edildikleri ve yalnız muhtacinden bulunduklarından kendilerinin cihet-i askeriyeden iaşe edilmelerini istirham eyledikleri" bildirilmişti.[7]

Sürmene'de iki yüz ton istiabında beş motor tedarik edilerek ordunun emrine verilmişti. Of Kaymakamı Derviş, "kaza mıntıkasında küçük büyük merakib-i bahriye olmadığı"nı yazmıştı.[8]

Trabzon Merkez kazada, "bazı zevatın teberruata amade bulundukları ve Yahya Reis'in iki motorunu cihet-i askeriyeye tahsis eylediği" öğrenilmişti. Trabzon Valiliği, vasıta mevcudunu zaman geçirmeden Doğu Cephesine bildirmiş ve oradan alınan talimatlar doğrultusunda nakliyata devam edilmiştir. Doğu Cephesinin istediği bilgiler, 14-27 Temmuz tarihleri arasında, kısa bir zamanda toplanmıştı. 1 Ağustos'ta, Müdafa-i Milliye Vekâleti Sevkıyat ve Nakliyat Müdüriyet-i Umumiyesi, "Garp nakliyat-ı bahriyesinin" yeniden başlamasıyla ilgili bir telgraf gönderdi.

Sevkıyatta kullanılacak motorların tonları, hareket saatleri, nasıl istihdam edilecekleri ve ne kadar deniz vasıtasına ihtiyaç olduğunun tespiti ve bu işlerin yürütülmesiyle Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı ilgileniyordu.[9]

TRABZON TEKÂLİF-İ MİLLİYE KOMİSYONU

Yunanlılarla yapılan Kütahya-Eskişehir savaşlarından sonra Türk ordusu 25 Temmuz günü tamamen Sakarya'nın doğusuna çekilmişti. 5 Ağustos'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Başkomutanlık Kanunu kabul edilerek Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süreyle askerliğe ait hususlarda Meclis'in yetkilerini kullanabilme yetkisi verildi.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, ordunun ihtiyaçlarının sağlanması ve savaşın kazanılması için 7 ve 8 Ağustos 1921 tarihinde "Tekâlif-i Milliye" adıyla kanun kuvvetinde on emir yayınladı. Bu emirler-

de belirtilen milli yükümlülükler şu şekilde özetlenebilir: Halk istenen bazı malları ordunun emrine verecek; esnaf ve tüccar elinde bulunan mamul ve yarı mamul bazı malların yüzde kırkını devlete verecek, bunların bedeli bilahare kendilerine ödenecek; halk elindeki taşıt araçlarıyla orduya ait malzemeyi ücretsiz taşıyacak; ülkeyi terk etmiş olanların mallarından ordu ihtiyacına yarayacak olanlara el konulacak; halkın elinde bulunan ve savaşta işe yarayabilecek bütün silahlara el konulacak; bazı sanat erbabı ve bazı imalathaneler belirli işleri yapmak ve belirli malları imal etmekle yükümlü tutulacaklardır.[10]

Trabzon Tekâlif-i Milliye Komisyonu Başkanı Seyfi (Düzgören) Bey.

Tekâlif-i Milliye emirlerini uygulamak üzere, Bir Numaralı Emir uyarınca bütün il ve ilçelerde Tekâlif-i Milliye Komisyonlarının kurularak 11 Ağustos'tan itibaren çalışmalara başlaması gerekiyordu. Tekâlif-i Milliye Komisyonu, mahallin en büyük mülkiye memurunun başkanlığında, yine mahallin en büyük askeri amiri ile mal müdürü ve askeri memurlarla, idare meclisi, belediye ve ticaret odalarının seçtikleri ikişer üyeden oluşuyordu. Bu komisyonlara mahalli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Merkez Kurulundan iki üye katılabilecekti. Ayrıca her komisyon, iki ay süre ile askerlikleri tecil edilmek üzere ikişer kâtip ve dörder memur istihdam edebileceklerdi. Komisyon üyelerinin görevi fahri idi, hiçbir ücret almayacaklardı.[11]

Trabzon Merkez Tekâlif-i Milliye Komisyonu şu üyelerden oluşuyordu: Vali Vekili ve Tümen Komutanı Miralay Seyfi (Düzgören) Bey'in[12] başkanlığında muhasebeci Mehmet, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Kurulu üyesi Hacı Ali Hafızzade Mehmet Salih, Eyübzade Daniş, Vilayet İdare Meclisi üyesi Minla Bey, Çulhazade Hacı Kadri, Belediye Meclisi üyesi Hacı İzzetzade Hasib ve Kulzade Ömer Kemal ve Ticaret Odası üyesi Hacı Ali Hafızzade Hakkı ve Hatibzade Mustafa Efendiler.

11 Ağustos 1921 tarihinden itibaren çalışmalara başlayan Komisyon, ilk iki toplantısını Valilikte yaptı. 14 Ağustos'tan itibaren toplantılara Nizamiye Alayı Dairesi üstündeki salonda devam edildi.[13] Tekâlif-i Milliye Komisyonu 18 ve 19 Ağustos günleri yaptıkları toplantılarda önemli kararlar aldılar.[14] Bu kararlar basın yoluyla halka duyuruluyordu.

Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'deki Tekâlif-i Milliye Komisyonları, Doğu Cephesi Komutanlığı'na bağlıydı. Ankara'dan Trabzon'a gönderilen 24 Ağustos tarihli bir yazıda bu konuda şunlara yer veriliyordu:

"1- Şark Cephesi Kumandanlığı dairesinde bulunan yerlerdeki Tekâlif-i Milliye istihsalatı esasen Şark Cephesi için olduğundan, emirlerin buralardan suret ve derece-i tatbiki de müşarileyh kumandanlıkça ihtiyac-ı haliye göre takdir ve emr olunacaktır.

2- Bu taraflardaki Tekâlif-i Milliye Komisyonları bu işlere dair bademe Şark Cephesi Kumandanlığı ile muhabere edeceklerdir.

3- Şark Cephesi Kumandanlığı'na cevaben mülhakata tebliğ edilmek üzere Erzurum, Van, Trabzon Vilayetleriyle Rize, Kars ve Ardahan Mutasarrıflıklarına resen yazılmış ve bera-yı malumat Başkumandanlığa arz edilmiştir."[15]

İhraç edilmek üzere Trabzon'a gelen hayvanlardan yüzde kırk nispetinde Tekâlif-i Milliye payı alınıyordu. Ancak, ot ve otlak bulunamamasından dolayı bu hayvanların Trabzon'da bekletilmeleri telef olmaları sonucunu doğurabilirdi. İlk günden itibaren Doğu Cephesiyle irtibat halinde bulunan Komisyon Başkanı Seyfi Bey, 13 Ağustos tarihli bir yazısında, bu konuda ne gibi bir tedbir alınabileceğini Cephe Komutanlığı'ndan sormuştu.[16]

Seyfi (Düzgören) Bey'in, Başkumandanlık ile Şark Cephesi Kumandanlığı'na gönderdiği 13 Ağustos 1921 tarihli yazısı.

Komisyon, ilk toplantılarından birinde Trabzon için elzem bir başka karar almış ve bunu da aynı gün Başkomutanlık ve Doğu Cephesine bildirmişti. Trabzon Vilayeti arazisi dağlık ve engebeli olduğundan buğday ve arpa ziraatine uygun değildi. Ayrıca değirmen ve fabrika olmadığından un da

imal edilemiyordu. Trabzon'un ekmek ihtiyacını karşılayacak olan un vilayet dışından getirtiliyordu. Bir hafta müddetle dışarıdan un gelmezse vilayette iaşe sıkıntısı baş gösterebilirdi. Bu sebeple, "Anadolu'ya ve Karadeniz sevahil-i Osmaniyesine gelecek olan dakiklerin (unların) Tekâlif-i Milliye hissesinin mahallerinde verilmiş olacağı da tabi bulunduğu veçhile" buralardan Trabzon'a gelecek unların Tekâlif-i Milliye'den muaf tutulması gerekiyordu.[17]

Trabzon limanı eski önemini yitirmiş olsa da, gümrükteki mallar Tekâlif-i Milliye için önemli bir kaynak oluşturuyordu. Seyfi Bey, öncelikle Trabzon Gümrüğündeki mal ve eşyaların Tekâlif-i Milliye paylarının alınması için teşebbüse geçti. Doğu Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği telgrafta, "Tekâlif-i Milliye Komisyonlarının kuruluş tarihi olan 11 Ağustos 1921 tarihinden önce ve sonra Trabzon ve havalisi gümrüklerine gelip henüz harice çıkarılmayan ve transit muamelesi yapılmayan birçok emval ve eşyanın gümrük ambarlarında mevcut bulunduğu Rüsumat İdaresi'nden alınan defterler münderecatından anlaşılmış ve bunlardan büyük kısmının Tekâlif-i Milliye hissesini vermemek maksadıyla transit olarak İran ve Rusya'ya sevk edileceği yapılan tahkikat sonucu anlaşıldığından, buna mahal kalmamak üzere 11 Ağustos 1921 tarihinden evvel gelip elyevm Gümrük İdaresi'nde mevcut olan ve henüz transit muamelesi icra edilmeyen emval ve eşyadan transit suretiyle memleket haricine sevk edilmek istenilen eşyadan, dahilde mevcut olanlar misüllü yüzde kırkının ve söz konusu tarihten sonra gelecek, kezalik transit suretiyle sevk ve nakl edilecek olan eşyadan dahi yüzde on Tekâlif-i Milliye hissesi alınmasının muvafık" olacağı bildirilerek gerekli müsadenin verilmesi isteniyordu.[18]

11 Ağustos'tan sonra Trabzon limanına gelen tüm mallardan yüzde on Tekâlif-i Milliye payı alınması uygun görülmüştü.[19] Öncelikle gümrükteki mevcut malların tespiti gerekiyordu. Komisyon, mahalli basına verdiği ilanda, gümrükte Tekâlif-i Milliye'ye tabi eşya ve erzakın işlemlerini bitirmek üzere mal sahiplerini 23 Ağustos Salı günü Gümrük Dairesi'ne davet etti.[20] Birkaç gün sonra yeni bir duyuru yapılarak gümrük (Rüsumat) ambarlarında Tekâlif-i Milliye'ye tabi eşya ve ticari malı olanlardan, mallarının cins ve miktarlarıyla İran veya Rusya'ya gönderilecek transit eşyası olup-olmadığını yahut dahilde sarf edilip edilmeyeceğini 27 Ağustos Cumartesi akşamına kadar Gümrük İdaresi'ndeki Tekâlif-i Milliye Komisyonu'na kaydettirmeleri istenmişti. Bu çağrıya uymayanların gıyabında işlem yapılarak Rüsumat ambarlarındaki mallardan Tekâlif-i Milliye payı alınacaktı.[21]

Gümrükteki malları kontrol altına alan komisyon, daha ilk günden itibaren üç, dört ve sekiz numaralı emirlerin gereklerini de yerine getirmeye başlamıştı. Tekâlif-i Milliye Komisyonu Başkanlığı, bu emirleri ihtiva eden duyuruyu 13 Ağustos'ta *İkbal* ve *İstikbal* gazeteleri müdürlüklerine göndererek ertesi gün yayınlanmasını sağladı. Bu bildiride halkın yükümlülükleri şöyle sıralanıyordu:

"Bilumum tüccar ve esnaf ve ahalinin mağaza, ardiye vesairelerinde bulunan aşağıda yazılı cinste eşya ve erzakın miktarını gösterir bir cetvelin tanzim ve ayın on sekizinci günü akşamı zevali saat beşe kadar Tekâlif-i Milliye Komisyonu'na teslim eylemeleri ve bu müddet zarfında komisyona malumat vermeyenlerin veyahut ketm-i hakikat edenlerin (hakikati gizleyenlerin) Hıyanet-i Vataniye Kanunu mucibince tecziyesi mukarrer bulunduğu ilan olunur.

1- Rengi ne olursa olsun çamaşırlık bezler, amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün, tiftik, erkek elbisesi için her nevi kumaş, kalın bezler, kösele ve iğne, daban astarlığı sarı ve siyah meşin, sahtiyan, mamul yemeni, çarık, fotin, çarık imaline mahsus deri, demir kundura çivisi, kundura, saraç iplikleri, nallık demir, mamul nal, mıh, yem torbası, yılar, belleme, kolan, kaşağı, gebre, sicim, urgan.

2- Ordu iaşesi için: Buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvanat, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, mum, çay, benzin, vakum, kıras, makinayağı, donyağı, balıkyağı, vazelin, otomobil, fayton, solüsyon, boru, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, mücerred (fincan) ve malzemesi, İspanyol karlık."[22]

Gerek yukarıdaki bildiri ve gerekse aşağıda kısmen vereceğimiz bildiriler, Tekâlif-i Milliye Komisyonu'nun faaliyetlerini göstermesi açısından önemlidir.

Tekâlif-i Milliye adına tüccar mallarından alınacak olan payın, ordunun o günkü ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğunu düşünen her kişi, milletin kurtuluş ve bağımsızlığını sağlayacak bu mukaddes emri yerine getirecek, hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacaktı. Bununla birlikte, menfaat hislerine kapılarak, Tekâlif-i Milliye'ye tabi eşyanın az veya çok bir kısmını kaçıran veya gizleyenler ve 20 Ağustos Cumartesi günü öğleye kadar beyanname vermeyenlerin malları müsadere edilecekti. Mal sahipleri ve kaçak eşyayı kabul edenler Hıyanet-i Vataniye suçuyla cezalandırılacaklardı.[23] Bu ilandan sonra müracaat süresi bir hafta daha uzatıldı. 25 Ağustos'tan itibaren kırk sekiz saat içinde kapalı mağaza, dükkân ve ardiye sahipleri komisyona müracaat etmedikleri takdirde, "usulü dairesinde mezkûr kapalı mahaller açtırılarak gıyaben Tekâlif-i Milliye hissesi" alınabilecekti.[24]

Sakarya Savaşı'nın sürdüğü eylülün ilk günlerinde yayımlanan bir bildiride, Doğu Cephesi Komutanlığı'ndan alınacak ikinci bir emre kadar, komisyonca tespit edilen eşya ve erzakın derhal toplanıp ambarlara teslim edileceği belirtiliyordu. Kasaplık hayvanların yüzde yirmisi Tekâlif-i Milliye payı olarak alınacaktı. Bu tespitten sahilde bulunan askeri birliklerin ihtiyacına tekabül eden mik-

tarı aynen ve sahipleri razı olurlarsa, geri kalan kısmı mahalli rayiç üzerinden satın alınacaktı. Anadolu limanları dışından Trabzon limanına gelecek Tekâlif-i Milliye'ye tabi bütün erzak ve eşyadan transit olup olmadığına bakılmaksızın 11 Ağustos'tan itibaren yüzde on alınacaktı.[25]

Tekâlif-i Milliye uygulamasının ilk günlerinde hasat işlemlerine başlanan fındıktan da, başlangıçta Tekâlif-i Milliye payı alındığı anlaşılmaktadır. Ancak bu uygulamadan kısa bir süre sonra vazgeçilmiş, Doğu Cephesi Komutanlığı'nın emri üzerine 27 Eylül'den itibaren fındık çuvallarından Tekâlif-i Milliye hissesi alınmamıştır.[26]

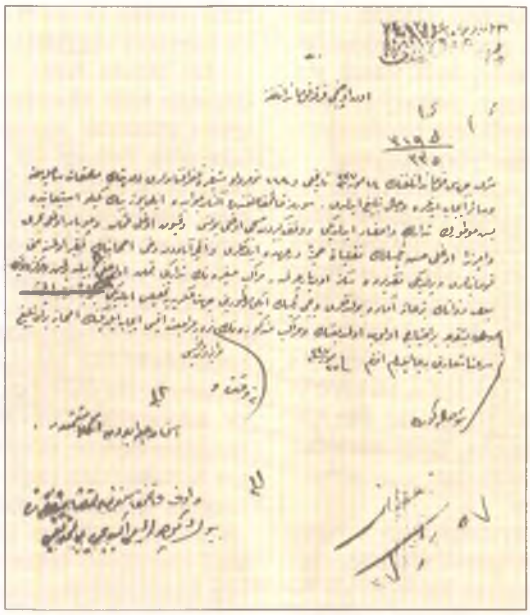

Trabzon Valiliği'nden 13. Tümen Komutanlığı'na gönderilen 27 Temmuz 1921 tarihli yazı.

da belirlenen oranda pay almayı sürdürdü; bununla birlikte, tüccarın satmakta ve sevk etmekte olduğu eşya ve mallardan belge alınmasını "beyhude müşkülata bais olacağı" gerekçesiyle kaldırdı.[31]

Tekâlif-i Milliye Komisyonu masrafları "seferberlik tertibinden" ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesinden ödeniyordu.[32]

Tekâlif-i Milliye Komisyonlarınca el konulan mallara karşılık kendilerine senet niteliğinde birer belge verilmiş olan esnaf ve tüccar, bunların bedellerini Milli Mücadeleden sonra almaya başladılar. Hak sahiplerine alacakları bir düzen dahilinde ödendi.[33]

KOMİSYONUN BAZI UYGULAMALARI

Tekâlif-i Milliye komisyonları, her şeyden önce, esnaf ve tüccardan topladığı malın değerini takdir etmekteydi. Bunu hak ve adalete uygun biçimde, halkın ve hazinenin menfaatlerini dikkate alarak yapmaktaydı. Düzenlenen tutanaklarda el konulan malın cinsi, miktarı ve takdir edilen bedel gösterilmekte ve senet yerine geçmek üzere yükümlüye verilmekteydi. Ayrıca el konulan malların cins ve miktarları Başkomutanlık karargâhına ve Maliye Vekâleti'ne gönderilmekteydi.[27] Trabzon'da da aynı uygulamaları görmek mümkündü.

Tekâlif-i Milliye'nin toplanması sırasında hububat, un çuvalı, kazma, kürek, balta, hasta terliği, battaniye vb. eşya ve malzemelerin dahi "Tekâlif-i Milliye Komisyonları tarafından kuruşlu mazbata verilmek üzere yüzde kırkının" alınması komisyonlara bildirilmişti.[28]

Eşyalar belirli ambarlarda toplandıktan sonra mal sahipleri çağrılarak kıymet takdir ediliyordu. İskele Boğazı'ndan Kunduracılar Caddesi nihayetine kadar olan yerlerdeki esnaf ve tüccardan Tekâlif-i Milliye Komisyonu'na yüzde kırk hesabıyla eşya vermiş olanların, 24-25 Eylül tarihinde, "verdikleri eşyanın cins ve miktarıyla kıymetlerini havi faturalarını hamilen" komisyonca ambar olarak kullanılan Abranoszade'nin mağazasına müracaatları istenmişti. Ambardaki malların değeri tespit edilerek sahiplerine "kuruşlu mazbata" verilecekti.[29] Bu işlemler belirtilen sürede tamamlanmadığı için 2 Ekim'den itibaren yeniden bir haftalık süre tanındı.[30]

11 Ağustos'tan önce gümrüğe getirilip ambarlara yerleştirilmiş olan mallardan, tespit edildikten sonra, yüzde kırk Tekâlif-i Milliye payı alındı. Komisyon, bu tarihten sonra gümrüğe gelmekte olan mallardan

BEŞ NO'LU TEKÂLİF-İ MİLLİYE EMRİNİN UYGULANMASI

Beş No'lu Tekâlif-i Milliye emrine göre, ordu ihtiyacı için evvelce alınan taşıtlar dışında, halkın elinde kalan her türlü taşıtla, ayda bir defa olmak ve yüz kilometrelik mesafeyi geçmemek üzere orduya ait malzeme ücretsiz nakledilecekti.[34] Bilindiği gibi 10 Temmuz'da başlayan Yunan harekâtından sonra Trabzon'daki kayık ve teknelerin çoğu ordunun hizmetine verilmişti. Ancak bu defa bir mecburiyet söz konusu idi; Karadeniz'deki bütün sivil tekne sahipleri emri yerine getirmekle yükümlüydüler. Bu yükümlülük Büyük Zafer kazanılıncaya kadar sürmüştür.

Trabzon limanında kurulan Teçhizat-ı Harbiye Komisyonu, Rus limanlarından, Batum'dan ve Doğu Cephesinden getirilen malzemeyi takalara yükleyerek İnebolu'ya gönderiyordu. Ancak Karadeniz'deki Yunan ablukası sebebiyle ulaşım pek de kolay yapılamıyordu.[35] Yunan gemilerinin faaliyetleri Sakarya Savaşı'ndan sonra da devam etti.[36]

Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin 18 Eylül 1921 tarihli bir emriyle askerlik hizmetini kayıklarıyla yapmak isteyenlere yeni bir imkân tanındı. Ekim ve Kasım 1921'de Batı Cephesine yönelik nakliyatın büyük bir kısmı, küçük yelkenli ve motorlu Tekâlif-i Milliye tekneleriyle yapıldı. Kış mevsiminin girmesi nakliyatı bir kat daha zorlaştırdı.[37]

HALKIN GÖNÜLLÜ KATKISI VE SONUÇ

Çalışmalarına Sakarya Savaşı'ndan sonra da devam eden Tekâlif-i Milliye Komisyonu, yerel basından ve halktan büyük destek görüyordu. Özellikle *İstikbal* gazetesinde yayımlanan ilan, haber ve makaleler halk üzerinde büyük tesirler uyandırmıştı.

Bunun sonucudur ki, orduya yapılan yardım Tekâlif-i Milliye ile sınırlı kalmamış, çoğu kez Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde, halk varını yoğunu ordunun emrine vermiştir. Sakarya Savaşı'ndan önce yöredeki askeri birliklere yapılan yardım,[38] daha sonra Batı Cephesine yöneltilmiştir.

Ağustos 1921 tarihinden itibaren, *İstikbal*'de yayımlanan muhtelif bildiriler halkın Tekâlif-i Milliye'yi benimseyip, üzerlerine düşen yükümlülüğü yerine getirmelerinde oldukça etkili olmuştur. *İstikbal*'e göre; "Tekâlif-i Milliye, gayeye vüsul için milletten istenilen son fedakârlık"tı, bu sebeple varımızı yoğumuzu vermeliydik.[39] Bildiriler "Tekâlif-i Milliye'ye Şitab Edelim",[40] "Tekâlif-i Milliye'yi Unutmayalım",[41] "Unutmayalım"[42] ve "Bir Kat Çamaşır"[43] başlıkları altında verilmiştir. Bunlardan birkaçını kısmen sadeleştirerek veriyoruz:

"Tekâlif-i Milliye'ye Koşalım!

Ordu, milletin sinesinden ayırarak kan ve ateş içinde ırz, namus müdafaasına gönderdiği fedakâr kafilesidir. Ordunun başarısı halkın hamiyet ve fedakârlığının derecesine bağlıdır. Fazilet yolunda hayatını hiçe sayanların ihtiyaçlarını düşünmekte göstereceğimiz gayret, alçak düşmana indireceğimiz darbenin en kuvvetli amilidir."

"Tekâlif-i Milliye'ye Koşalım!

Cephe gerileri de harp sahasıdır. Serhatte vatan evladı hayatını feda ederken, geridekiler de silah, nakit ve mal bağışlayıp hazırlarlar. Fedakârlık böyle iki taraflı olursa, karşısında dayanabilecek düşman tasavvur edilemez. Bundan dolayı esirgemeyelim. Hiçbir şeyi esirgemeyelim."

"Tekâlif-i Milliye'yi Unutmayalım!

Fedakârlığımızın sonuçları cephelerde görünmeye başladı. Zaferin sonuçlandırılması Tekâlif-i Milliye'ye katılmakta göstereceğimiz şiddete bağlıdır. Bize ulvi günler yaşatan ordumuzu sevmekliğimiz onun ihtiyaçlarını düşünüp temin etmeği gerektirir."

"Unutmayalım!

Cephede namus ve istiklalimiz uğrunda cansiperane çalışan kahraman askerlerimiz için Tekâlif-i Milliye Komisyonu'nca en az her hane başına toplanmakta olan (don, gömlek, çorap, çarık)dan ibaret olmak üzere bir kat çamaşırı unutmayalım, verelim."

İstikbal'in sahibi ve başyazarı Faik Ahmet (Barutçu) o günleri "İmtihan Devresi"[44] ve "Fedakârlık Zamanı" olarak niteliyor ve özetle şöyle diyordu:

"Milletlerin hayatlarında bazen öyle zamanlar olur, öyle devirler gelir çatar ki o devrin, o zamanın icabatı bir milleti bütün varıyla, yoğuyla ileri atılmaya, mukaddes ve mübarek bir maksat uğrunda azami fedakârlık icrasına sevk eder. Hususi düşünceler, şahsi menfaatler, hayata meclubiyet hisleri, servete ve menfaate bağlı kalmak arzu ve temayülleri mevkilerini umumi alakadar eden, cemiyet ve cemaatin müşterek menfaatlerine taalluk eyleyen çok necip hislere, çok faziletkâr emel ve düşüncelere terk eyler. ... Böyle zamanlarda herkesin düşüncesi, umumi varlığın müdafaası noktasında birleşir ve üzerine terettüb eden hidmeti ve fedakârlığı, her türlü hususi ve şahsi temayülattan tecerrüdle hayat ve menfaati istihkârla, ifaya inhisar eder...

Bu lüzum hatta zarurete binaen diyeceğiz ki, hepimiz Milli Mücahedemizin en çok fedakârlık isteyen günlerini yaşamakta olduğumuzu bilmeli ve ona göre umumi bir gayret-i fedakâri ile ileri atılmalıyız. İçinde yaşadığımız hal ve şerait bizi bir mevcudiyet ve muhafaza-ı hayat mücadelesinin hepimizden istediği fedakârlıkların azami haddini icrada bir nevi müsabakat meydanına çekip götürmüş bulunmaktadır. Hakk-ı hayat ve istiklalimizi bilfiil müdafaadan ibaret bulunan bugünkü mücahedemizde bizi zafer ve galibiyete isal edecek olan da ancak bu müsabaka ve imtihan meydanında elde edeceğimiz muvaffakiyet neticesidir. Yani Yunanlıları denize dökmek, yalnız Eskişehir'den yalnız Kütahya'dan değil bütün Anadolu'dan sürüp çıkarmak için yapacağımız fedakârlık, aynı zamanda davamızın zaferini istihsalde de başlı başına bir amil olacak ve vatanımızda mesut bir devr-i huzurun başlaması imkânını hasıl eyleyecektir. Bu neticeye varmak için ise memleketin bütün kuvvetlerini, maddi ve manevi bütün vesait ve menabiini cepheye akıtmak ve fedakârlık hududunu çok geniş tutmak iktiza ve kifayet eyler. Vazife yalnız cephede çalışanlara mahsus ve münhasır değildir, belki daha ziyade cephe gerisinde bulunanlara ait ve raci' bulunmaktadır ve bütün millet için cepheyi düşünmek, cephedekilerin yiyeceğini, içeceğini, giyeceğini, atacağını yetiştirmek, orduyu yeni kuvvetlerle takviye eylemek bir farize-i milliye ve diniye hükmünü almış bulunmaktadır.

Haydi fedakâr millet! Yeni vazifelerin başına. Zaman fedakârlık zamanıdır."[45]

Aynı tarihlerde "Tekâlif-i Milliye" başlığıyla yayımlanan bir başka makalede de şunlara yer verilmişti:

"Mondros Mütarekenamesi'nin akd ve imzasından sonra aksam-ı vatan haris emperyalist hükümetlerin istila ve işgalleri altında zar ve zebun inlerken Anadolu'nun öz ve istiklale âşık evladının emel-i istihlas ve arzu-yı istiklaline birkaç arkadaşıyla iştirak eden ve kemal-i minnet ve şükranla gördüğümüz bugünkü Ankara Hükümeti Milliyesi'nin tesis ve teessüsünde elhak büyük yararlıkları görülen Mustafa Kemal Paşa Hazretleri "millet ve memleketin mukadderatına bilfiil vazü'l-yed, yegâne kuvvet-i aliye olan ve azasından her birinin Kanun-ı Esasi ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla hukuk ve masuniyet-i teşriyesi tabiatıyla mahfuz ve şahsiyet-i maneviyesi Başkumandanlığı haiz bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kararıyla Başkumandanlık vazife-i aliye ve mühimmesini deruhte buyurdukları dakikadan beri işi daha amik (derin) bir nüfuz-ı nazarla kavramış ve istilacı düşmanımızı her ne pahasına olursa olsun mübarek topraklarımızdan tard ve def eylemek için muktezi esbap ve vesaile (vesileler) tevessül eylemiştir. Bu cümleden olarak ve belki de kışa intikali muhtemel olan büyük bir harbin muhtaç ve mütevakkıf bu-

lunduğu bazı levazım ve teçhizatın şimdilik dahil-i memleketten tedariki kesb-i zaruret etmiş ve bu hususatın ifasıyla vazifedar kılınan Tekâlif-i Milliye Komisyonları 11 Ağustos 337 (1921) tarihinden itibaren her tarafta hal-i faaliyete geçmiştir.

Tekâlif-i Milliye hakkında hükümet-i merkeziyece ittihaz-ı mukarrerat hemen umumiyetle matbuat ile ilan edilmekte ve cihet-i askeriyenin muhtaç olmadığı hiçbir şey alınmamaktadır. Bununla beraber Tekâlif-i Milliye Komisyonlarını teşkil eden zevattan ekserisinin Müdafaa-i Hukuk, Meclis-i İdare ve Meclis-i Beledi ile Ticaret Odası azasından müntehib olmaları ve binaenaleyh memleketin ve muhitin her türlü icabat ve şeraitine pek yakından vakıf bulunmaları belki bazı bedbinlerin vukuuna ihtimal verecekleri ahvalin hiçbir suretle zuhur-yafte (ortaya çıkmış) olmayacağı hakkındaki ümit ve kanaatimizi teyit ve tarsine (sağlamlaştırmaya) kâfidir.

Milli hudutları dahilinde tam ve kâmil bir istiklal ile yaşamak mefkûresini umde-i kat'i ittihaz eylemiş ve bunu kanıyla, canıyla, malıyla istihsale savaşmakta bulunmuş olan Türk milletinin şimdiye kadar hiçbir türlü fedakârlıktan çekinmemiş olduğuna son iki, iki buçuk senelik tarihi bir şahittir. Bir şahid-i adildir.

Gerçi bugünkü Trabzon Vilayeti'ni teşkil eden aksam-ı arazi el-haletü hazihi (şimdiki zamanda) bütün hanedanıyla beraber mahv ve nabedid (meydanda olmayan) olan emperyalist Rus Çarlığı ordularının tahribkâr istilası ve fuzuli tahribat ve tecevvüzatını hiçbir vakit unutamayacağımız bazı hain çetelerin, çetecilerin imhakâr idareleri altında uzun müddet kalmış ve henüz iktisadi ve ticari faaliyet-i sabıkasını iktisap edememiş ise de, murdar ayağın girdiği her zerre hakkımızda ika eylediği fecayii ve şenayi ile Türk mevcudiyetinin imhasına matuf bir siyaset ve haşiyane ve hainane takip eylediğine artık bütün dünyanın şüphesi kalmayan Kostantin sürülerinin er geç milli yurtlarımızdan süpürülüp atılacağına imanımız pek kuvvetlidir. Bunun için de milletimizin uhdesine terettüb eden vezaif ve muavenatı ifadan zerre kadar kaçınmayacaklarını ve hatta vaziyet ve müntesibi oldukları meslek dolayısıyla Tekâlif-i Milliye'ye iştirak edemeyen ağniya-ı vesairemizin (diğer zenginlerimizin) de istihlas ve istiklalimizi temin için düşman safları karşısında cansiperane bir surette çalışmakta olan ordumuza, kardeşlerimize başka suretle ibraz-ı muavenet ve fedakâride yekdiğeriyle müsabaka edecekleri hakkındaki kanaatimiz de derindir, kavidir.

İcmal ve tekrar edelim ki, giriştiğimiz bu mücahede-i mukaddesede gaye-i milliyemizin tamamen istihsali için, daha açık bir tabir ile yaşamak için öleceğiz ve menafi-i atiyemiz namına bugün icap ederse sırtımızdaki gömleği bile fedadan çekinmeyeceğiz."[46]

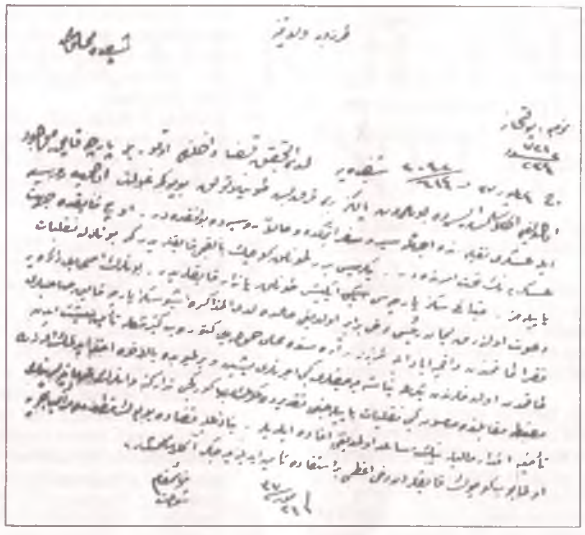

Akçaabat Kaymakamı Şevket Bey'in Trabzon Vilayeti'ne gönderdiği 26 Temmuz 1921 tarihli yazı.

Sakarya Savaşı'ndan bir gün sonra, 24 Ağustos 1921'de, Trabzon'da binlerce kişinin katıldığı büyük bir miting yapıldı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin önderliğinde düzenlenen miting sonunda tertip heyeti, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, "kahraman ordunun muvaffakiyet-i Sübhaniye'ye mazhariyetini temenni" eylemişti.[47]

Sakarya Savaşı'nın sürdüğü günlerde ve özellikle zaferden sonra orduya yapılan bağışlarda artış gözlenmekteydi. Birkaç istisna dışında[48] halkın Tekâlif-i Milliye'ye gönülden katıldığı ve bunu bir vatan borcu olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Bağış yapılırken, ordunun hemen bütün ihtiyacı göz önüne alınmaktaydı. Örneğin askerlere gönderilmek üzere satın alınacak tütün için, Trabzon tüccarlarından Sadıkzade kardeşler elli lira bağışlamışlardı.[49] Tüccarlardan bazıları Tekâlif-i Milliye Komisyonu'na verdikleri yüzde on miktarındaki malların bedelini orduya bırakmışlardı.[50]

Diğer yandan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti, Trabzon Alayına beş yüz çift çapula bağışlamıştı.[51] Trabzon Hilal-i Ahmer (Kızılay) şubesi orduya bin beş yüz lira yardımda bulundu. Trabzon limanındaki kayıkçılar ise, asker ve kömürü ücretsiz taşıdılar.[52]

Orduya yapılan bağışın cins ve miktarı merkeze nispetle farklılık gösterebiliyordu. Maçka'ya bağlı bazı köylerden on altı bin iki yüz kuruş değerinde iki öküz, üç inek, dört tosun ve iki dana askeriyeye bağışlandı.[53] Kısa bir süre sonra yine Maçka köylerinden yirmi üç bin beş yüz kuruş değerinde üç inek ve dört tosun orduya verildi.[54]

Tekâlif-i Milliye emirleri sadece Sakarya Savaşı'nın kazanılmasıyla sınırlandırılmamıştır. Bu yükümlülük Anadolu'da Milli Mücadele'nin kazanılmasına kadar sürmüştür. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, topyekûn savaş stratejisinin ilk adımını Tekâlif-i Milliye Emirleri'yle atmış,[55] Türk milletini maddi ve manevi bütün gücüyle seferber etmiştir. Biz bu uygulamadan bir kesit sunmaya çalıştık.

1921 yılında, özellikle temmuz-kasım aylarında Batı Cephesinin ikmalinde ve Tekâlif-i Milliye emirlerinin uygulanmasında Trabzon'un çok büyük bir rol oynadığını görülmektedir. Trabzon'daki heyecan ve hazırlıklar, adeta, bir yıl sonra kazanılacak Büyük Taarruzu müjdeler gibidir. ■

1. *Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı*, c. V, Ankara, 1964, s. 29-30; *Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi*, c. III, Ankara, 1965, s. 250-251.
2. Trabzon İl Kültür Müdürlüğü'nde, 1921 yılında Vilayet yazışmalarının bulunduğu klasör (KM Belgeleri).
3. Vilayet'in yazısı başlangıçta yanlış anlaşıldığından kaymakamlar, sınırları içinde bulunan deniz taşıtları (merakib-i bahriye) ile birlikte yararlanılabilecek yük hayvanlarının sayısını da bildirmişlerdi.
   Akçaabat Kaymakamı, "Kazada hayvan daha pek azdır. Mazbata mukabilinde hadd-i azami olarak yedi-sekiz re's bargir alınabileceği"ni; Sürmene Kaymakamı ise, "Bedelatı peşin tesviye edilmek ve rıza-yı muvafakata bakılmamak şartıyla yüz re's mekâri" temin edilebileceğini yazıyordu. Ofi'ta ise, "ancak mübayaa suretiyle yirmi beş kadar vesait-i nakliye hayvanı tedariki mümkün olabilecektir. Ahalinin ve hayvanatın kâffesi yaylalarda olduğundan hayvanların merkez kazaya celp ve şubeye teslimi için üç taraftan jandarma çıkarılmış"tı. KM Belgeleri.
4. Mesut Çapa-Veysel Usta, *Milli Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar*, Trabzon, 1995, s. 177-178.
5. KM Belgeleri.
6. KM Belgeleri.
7. KM Belgeleri.
8. KM Belgeleri.
9. Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanı Binbaşı Mustafa imzasıyla, Trabzon Valiliği'ne gönderilen bir yazıda şunlara yer verilmekteydi: "On üçüncü Fırka Kumandanlığı'na işar buyrulan tezkere-i samiyelerinde muharrer ve Sürmene limanına mensup iki yüz bin kilo hacmi istiabiyesindeki beş motorun Trabzon'a gönderilmesinin ve Merkez vilayette teberruata amade bulunan zevat ile iki motorunu cihet-i askeriyeye tahsis eylediği işar buyrulan Yahya Reis'in makamı senaveriye müracaatlarının temini müsterhemdir efendim. 2 Ağustos 1921", Çapa-Usta, *age*, s. 195-196.
10. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara, 1990, s. 376-377; Mehmet Kayıran, "Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. V, sayı 15 (Temmuz 1989), s. 650-651.
11. Birinci Emir *İstikbal* gazetesinde yayımlanmıştı:
    "Başkumandanlıktan mevrud emirnamedir:
    5.6.37 tarih ve 928 numaralı Heyeti Vekile kararının ikinci maddesinde bazı mübayaat için en büyük mülkiye memurunun riyaseti altında en büyük maliye ve askeriye memurlarıyla meclis-i idare ve belediye ve ticaret odası mevcut olan yerlerde ikişer azadan mürekkep bir komisyon teşkili emir buyuruluyordu. Bu komisyonlara derhal her kaza merkezinde teşekkül edecek ilave-i kazalar Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziye ve idarelerinden iki aza da mezkûr komisyona aza sıfatıyla idhal olacaklardır. Bu komisyonların ismi Tekâlif-i Milliye Komisyonlarıdır. Komisyonlar, 11.8.37 tarihinden itibaren daima hal-i inikadda bulunacak ve komisyon azaları hiçbir ücret almayacaklardır. Her komisyon iki ay müddetle hidmet-i askeriyeden tecil edilmek üzere ikişer kâtip dörder memur ayrıca istihdam edeceklerdir..." *İstikbal*, 14 Ağustos 1921, 379; Ayrıca bkz. Müderrisoğlu, *age*, s. 381; *İstikbal*'de yayımlanan diğer emirler için bkz. 14 Ağustos 1921, 379; 15 Ağustos 1921, 380; 20 Ağustos 1921, 381; 23 Ağustos 1921, 384.
12. Seyfi Bey, vilayet işlerine 10 Ağustos 1921'den itibaren vekâlet ediyordu. Bu görevi yeni Vali Hazım (Ebubekir Hazım Tepeyran) Bey'in, 26 Ağustos'ta Trabzon'a gelmesiyle son buldu. Bkz. *İstikbal*, 28 Ağustos 1921, 388.
13. *İstikbal*, 15 Ağustos 1921, 380.
14. *İstikbal*, 20 Ağustos 1921, 381.
15. KM. Belgeleri.
16. KM. Belgeleri.
17. KM. Belgeleri; Ağustos 1921 sonlarına doğru ortaya çıkan ekmek buhranı karşısında halk fevkalade müşkilat çekmekte ve hatta ekmeksiz kalmaktaydı. Gerçi bunun sebebi Tekâlif-i Milliye uygulamaları değil, Belediyenin tedbirsizliği idi. "Eğer Belediye un fiyatlarındaki terfii nazar-ı dikkate alarak narhı değiştirmek lüzumunu anlaya idi, buhran zuhura gelmeyecek ve halk da mutazarrır olmayacaktı. Çünkü memleketin ihtiyacına kâfi miktarda un gelmektedir. Gelmese bile getirtmek çarelerini temin Belediyenin vazifesidir." *İstikbal*, 30 Ağustos 1921, 390.
18. KM. Belgeleri.
19. *İstikbal*, 6 Eylül 1921, 396.
20. *İstikbal*, 23 Ağustos 1921, 384.
21. *İstikbal*, 25 Ağustos 1921, 386.
22. "Tekâlif-i Milliye Komisyonu Riyaseti'nden", *İstikbal*, 14 Ağustos 1921, 379. Gazetelere gönderilen yazılar için bkz. KM. Belgeleri.
23. *İstikbal*, 20 Ağustos 1921, 381.
24. *İstikbal*, 25 Ağustos 1921, 386.
25. *İstikbal*, 6 Eylül 1921, 396.
26. *İstikbal*, 3 Teşrinievvel 1921, 419.
27. Müderrisoğlu, *age*, s. 387-388.
28. *İstikbal*, 21 Ağustos 1921, 382.
29. *İstikbal*, 23 Eylül 1921, 411.
30. "Tekâlif-i Milliye suretiyle anbar ittihaz olunan Abranoszade'nin mağazasına mal teslim edenlerin mallarına takdir-i fiyat olunmak üzere verdikleri eşyanın nevi ve miktarıyla o günkü fiyatlarını mübeyyen faturalarını hamilen bugünden itibaren bir haftaya kadar müracaat eylemeleri ilan olunur." *İstikbal*, 2 Teşrinievvel 1921, 418.
31. *İstikbal*, 2 Teşrinievvel 1921, 418.
32. *İstikbal*, 22 Ağustos 1921, 383.
33. Müderrisoğlu, *age*, s. 388.
34. Müderrisoğlu, *age*, s. 379; Kayıran, *agm*, s. 650.
35. Müderrisoğlu, *age*, s. 393-394.
36. O günlerde Yunan gemileriyle ilgili şöyle bir yazı yayımlanmıştı: "Dün öğle vakti Yunan'ın bir torpidosuyla güya melun kruvazör olacak bir nakliyesi yine Trabzon açıklarında boy göstermiş, şarka doğru geçmiştir. Anlayamıyoruz ki, bu soytarılar buralarda ne dolaşırlar. Eskişehir'de geldikleri yolları kulaçlayarak, yahut kucaklayarak kaçarken arkalarından yaralanan, memleketlerindeki yavuklularına bu arka yaralarını nişan götürecek olan palikaryalar Mudanya ve İzmir sahillerinde sızlanır, Atina'ya gitmek için çare ararken bu teknelerin buralarda gezmeleri bütün manasıyla serseriliktir. Baksanıza, giryeler. Yanlış geldiniz haydi yaralı taşımaya sizi bekliyorlar." *İstikbal*, 23 Eylül 1921, 411.
37. *Türk İstiklal Harbi*, c. V, s. 45.
38. Bu konuda şu haberler örnek verilebilir: "Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi, Trabzon Merkez Alayına beş yüz ceket, beş yüz pantolon, iki yüz çift çapula ve kabalak ve dolak yapılmak üzere dört yüz metre kumaş ihda eylemişlerdir." *İstikbal*, 8 Temmuz 1921, 348 ; "Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesince Trabzon Topçu Taburuna yüz adet ceket, yüz on pantolon ve kezalik yüz on çift çapula ihda edildiğini istihbar eyledik." *İstikbal*, 29 Temmuz 1921, 366; Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı'nın teşekkür yazısı için bkz. 31 Temmuz 1921, 367; ayrıca bkz. Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon, 1986, s. 53-54.
39. Bu yazı, *İstikbal*'in ilk sayfasının altında üç gün boyunca büyük puntolarla verilmişti. Bkz. *İstikbal*, 22 Ağustos 1921, 383; 23 Ağustos 1921, 384; 24 Ağustos 1921, 385.
40. *İstikbal*, 21 Ağustos 1921, 382; 22 Ağustos 1921, 383.
41. *İstikbal*, 29 Ağustos 1921, 389.
42. *İstikbal*, 19 Eylül 1921, 407.
43. *İstikbal*, 7 Teşrinievvel 1921, 423.
44. "İmtihan Devresi", *İstikbal*, 9 Ağustos 1921, 375.
45. "Fedakârlık Zamanı", *İsttkbal*, 22 Ağustos 1921, 383.
46. Adnan Sabih, "Tekâlif-i Milliye", 21 Ağustos 1921, 381.
47. *İstikbal*, 25 Ağustos 1921, 386.
48. "Tekâlif-i Milliye'den mal kaçırmakla maznun olup bidayet ceza mahkemesinde mevkufen mahkemesi icra edilen demir tüccarından Hacı Muratoğlu (Kosti) ve efyadının hıyanet-i vataniyeye fiilen teşebbüsü sabit olmakla yedi sene kürek cezasına mahkûm edilmiştir." *İstikbal*, 29 Eylül 1921, 416; Türkiye Büyük Millet Meclisi bu cezanın, hıyanet-i vataniye suçunu işleyenlerden bir kısmının affına dair kanun kapsamına girmesi sebebiyle affını ve Hacı Muratoğlu Kosti'nin tahliyesini kararlaştırdı. Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara, 1991, s. 238.
49. *İstikbal*, 15 Eylül 1921, 404.
50. *İstikbal*, 12 Teşrinievvel 1921, 427.
51. *İstikbal*, 13 Teşrinievvel 1921, 428.
52. Sabahattin Özel, *age*, s. 207.
53. *İstikbal*, 8 Teşrinisani 1921, 450.
54. *İstikbal*, 17 Teşrinisani 1921, 458.
55. Kayıran, *agm*, s. 664.

AŞAR VERGİSİNİN KALDIRILMA NEDENLERİ

DR. NEVİN COŞAR*

AŞARIN TARİHÇESİ

Aşar Vergisi, geleneksel Osmanlı vergi sisteminin önemli bir parçasıdır. Geleneksel iktisadi ve idari yapı içinde aşar, tımar sistemiyle tahsil edilirdi. Geleneksel yapının bozulmasıyla birlikte, aşar vergisinin toplanma biçiminde büyük değişiklikler meydana geldi. Aşarın toplanmasında, iltizam usulü daha geniş bir biçimde kullanılmaya başlandı. İltizam usulünün yaygınlaşmasıyla birlikte köylülerin şikâyetleri arttı. Devlet, gelir kaygısıyla uzun bir süre bu konuda duyarsız kaldı. Malikâne usulü, aşar konusundaki şikâyetleri azaltmak üzere geliştirildi, ancak olumlu bir sonuç alınamadı.

19. yüzyıla gelindiğinde, aşarın tamamına yakın bölümü iltizam usulüyle toplanıyordu. Aşar vergisi tarım kesiminden tahsil edilmekte, yıllık gayri safi hasat üzerinden alınmakta ve oranı toprağın verim kabiliyeti, sulama şartları, ziraat çeşitleri, mahalli örf ve âdetlere göre büyük değişiklikler göstermekte, %10 ile %50 arasında değişmekteydi (Barkan, 1966:485). Bu farklılıkları gidermek, eşitliği sağlamak ve refahı yükseltmek üzere, Tanzimat Fermanı'yla aşarın oranı %10 olarak belirlendi (Şener, 1990:129). Ancak, daha az verimli topraklara sahip olanlar için tek oranlı vergi pek adil olmadı. Öte yandan, iltizam usulünden vazgeçilerek, emanet usulüne geçilmesi benimsendi. Ancak pek başarılı olunamayınca iltizam usulüne geri dönüldü. Tanzimat döneminde, sancak sancak devlet gelirleri iltizama verilir, mültezimler aldıkları iltizamı bölerek daha küçük mültezimlere ihale ederlerdi. Bu şartlarda, köylünün ödediği vergi, ödemesi gereken vergiden çok daha fazla olurdu; bu durum, köylülerin şikâyetlerinin artmasına, sorunlarının büyümesine yol açardı. Aşar vergisinin mükellefi köylüydü, küçük köylü devletin mali temelini ve en önemli vergi kaynağını oluşturuyordu. Aynı zamanda, devletin meşruiyet kaynağı küçük üreticilik idi (İslamoğlu-İnan, 1991:75; Pamuk, 1982:22). Ancak devlet, mali ihtiyaçları nedeniyle uzun süre köylülerin şikâyetlerini önlemek konusunda herhangi bir düzenlemeye gitmedi.

Aşar vergisi, uzun süre %10 oranında alındı. 1883 yılında ulaşım-haberleşme ve eğitim-öğretim yatırımlarına kaynak ayırmak üzere %1,5 artırılarak, %11,5'a yükseltildi. Buna "maarif ve menafi hissesi" denirdi. Bu oranda, maarif hissesi yarım, menafi hissesi bir idi. İkinci Meşrutiyet yıllarında ise paylar arasında tam tersi bir bölüşüm yapıldı (Pelin, 1937:321). 1896-97 yılı bütçe açığını kapamak üzere aşarın oranı %12'ye, 1900 yılında ise %12.6'ya çıkarıldı (Duran, 1989:335). 1906'dan itibaren ise, %12.5 olarak belirlendi. Bağımsızlık Savaşı sırasında %12 idi (Müderrisoğlu, 1988:106).

Aşar vergisini daha adil bir biçime büründürmek üzere, iltizam usulü ve emanet usulü arasında sürekli gidiş gelişler yaşandı.[1] II. Abdülhamid döneminde, "Aşar ve Ağnam Emaneti" kuruldu; kazalara aşar memurları tayin edilerek, aşar devlet hesabına toplanmaya başlandı. Ancak bir süre sonra bundan vazgeçildi. Bazı Rumeli ve Anadolu kazalarında, bir köyün son beş yılda gerçekleşen aşar hâsılatının ortalaması alındı (tahmis-i aşar); köy sakinlerinden bu ortalama kadar bir vergiyi nakdi olarak ödemeleri bekleniyordu. Bazı yörelerde, üç taksitte uygulanarak teslis-i aşar adını aldı. Ancak bu çabalar vergiyi karmakarışık hale getirdi. Ne köylü ezilmekten kurtuldu, ne de devlet hâsılatını artırabildi (Akarlı, 1982:232).

Verginin %90'ı iltizam usulüyle, sadece %10'u emaneten toplandığından (Du Velay, 1978:454), aşarın iktisadi ve sosyal açıdan olumsuzluklarını ihmal etmek pek mümkün değildi. Şikâyetleri önlemek üzere, aşarın toplanmasında 1302 (1886) tarihli Aşar Nizamnamesi'yle, köy köy ve idare meclisleri tarafından aşarın ihale ve iltizam edilmesi usulü benimsendi (Pelin, 1937:320). 1905 (1321) yılında neşredilen Aşar Nizamnamesi'nde iltizam ve ihale usulü aynen korunurken, talep görülmeyen veya asgari haddi bulmayan yerlerde aşarın emaneten idaresi esası kabul edildi (Eldem, 1970:248). Bu Nizamname'de suiistimalleri önlemek ve iltizamı denetim altına almak üzere sıkı önlemler alındı. Örneğin ürünün tarlada bozulmasını önlemek üzere ve gecikmeye karşı birtakım önlemler alındı; mültezim ve adamlarının ancak parasını vererek, yiyecek ve yem alabilmeleri öngörüldü. Bu Nizamname, çeşitli değişiklikler yapılarak, 1925 yılında aşar kaldırılana kadar yürürlükte kaldı.[2] Aşar ni-

* Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Görevlisi

zamnameleri ve bunlarda yapılan değişikliklerde, devlet-mültezim, devlet-köylü ve mültezim-köylü ilişkileri düzenlendi. Kısmen de olsa, iltizam ile aşar toplanması bazı kurallara bağlandı.

Meşrutiyetin ilanının ardından, mali alanda geniş çaplı araştırmalar yapıldı; karmakarışık bir görünüm arz eden mali sistemin düzen içine konulması amaçlandı. Meclis, üreticiyi mültezimlerin baskısından ve hazineyi zarardan kurtaracak bir nizamnamenin hazırlanmasının Maliye Nezaretine teklifini kabul etti (7.12.1909). "Aşar Nizamnamesinin Tadilatına Dair Kanun Teklifi" Meclis-i Mebusan'da görüşüldü (18 Mayıs 1910), ancak kanun ile sadece devlet ile mültezimler arasında ortaya çıkmış olan mali karmaşayı çözmek üzere düzenlemeler yapıldı.[3] Öte yandan, 1905 Nizamnamesinde bazı değişiklikler yapılarak suiistimal ve baskıyı önleyecek hükümler konuldu. Getirilen bir dizi düzenlemeye rağmen iltizama ilişkin şikâyetler azalmadı,[4] savaş yıllarında artarak devam etti.

Aşardan en büyük faydayı mültezimler elde etti. Devlet, umduğu gibi gelirlerini iltizamla artıramadı; köylü ise, sömürülmekten kurtulamadı. Çeşitli sorunlarına rağmen, aşarın iltizam sistemiyle toplanmasına 1924 yılına kadar devam edildi. Oysa 20. yüzyılın ilk çeyreğinde aşar tipi vergiler, Avrupa ülkelerinin vergi sistemlerinden tamamıyla çıkmıştı.

AŞAR KONUSUNDAKİ TARTIŞMALAR

Bağımsızlık savaşının en çetin günlerinde, Ankara'da hükümet ek gelir kaynakları ararken, aşar konusundaki şikâyetler meclis görüşmelerinde defalarca gündeme geldi. Savaş yıllarında aşarın kaç taksitte toplanacağı, düşman işgali altındaki yörelerde aşarın toplanması gibi konularda birçok düzenleme yapıldı. Sık sık gündeme gelen aşara ilişkin şikâyet ve eleştirilere karşılık, Maliye Vekili Ferit Bey (1920), vergiler üzerinde köklü bir düzenleme yapmamaya karar verdiklerini, bugünkü mali ihtiyaçların bunlarla oynamaya uygun olmadığını ifade etti. Ferit Bey aşar konusunda değişiklik önerilerine ve eleştirilere karşı, "aşarın gerek tespiti suretine, gerek tahmin suretine tebdiline veya arazi vergisine çevrilmesine, bunlar gayet azim ve derin mesaili maliyedir ki bunlarla inşallah karşımızda bulunan düşmanla kozumuzu paylaştıktan ve istikbalimizi temin ettikten sonra uğraşacağız" dedi. Savaş yıllarında para basma, borçlanma gibi araçlardan mahrum olan veya bu araçları kullanmaktan kaçınan hükümet için en acil konu öncelikle orduyu finanse etmekti. Vergiler ve vergilerin önemli bir payını oluşturan aşar gelirleri, çok önemli bir kaynaktı. Bu nedenle, aşar konusunda köklü bir düzenlemeye gitmek, hem mali, hem de siyasi açıdan mümkün değildi. Bundan ötürü, savaş sırasında şikâyetler konusunda pek bir şey yapılamadı. Bağımsızlık Savaşı sonrasında, aşar konusunun gündeme gelmesinde, biriken sorunlar ve şikâyetlerin etkisi büyük olmuştur.

Bağımsızlık Savaşı sonrasında çözümlenmesi gereken birçok siyasi, iktisadi ve mali konu bulunmaktaydı. Aşar konusu, çözülmesi gereken öncelikli mali konulardan birisiydi. Aşara ilişkin gelişmeleri üç yönden izlemek mümkündür: Birincisi, yeni kurulan rejimin ideolojisi doğrultusunda yapılan düzenlemeler bağlamında. İkincisi, aşar konusunda sosyal sınıfların yaklaşımları ve ekonomik bağlamda. Üçüncüsü ise, mali bağlamda. Birincisi, daha çok siyasi ve ideolojik gerekçeleri ve düzenlemeleri içerirken; ikincisi ekonomik, siyasi ve sosyolojik amaçları; üçüncüsü ise, aşarın devlete gelir sağlama fonksiyonu ile ilgilidir.

Aşar vergisinin kaldırılmasına ilişkin ilk öneri, İzmir İktisat Kongresi'nde Çiftçi Grubu tarafından yapıldı. Aşarın kaldırılarak Türkiye'de yaşayan tüm halka taksim edilecek bir verginin konulması istendi. Amele grupları hazırlanan tasarıyı desteklerken, ticaret ve sanayi grupları, aşar usulünün kaldırılması ve yerine adil bir usulün konulmasını teklif etti (Ökçün, 1971:375). Kongrede önce aşarın kaldırılmasını istemeyen ticaret ve sanayi grupları, daha sonra aşarın kaldırılmasını destekledi; ancak yerine konacak verginin tüm ülkeye yayılmasını istediler. Kongrede aşarın kötü bir usulle toplandığı, sorunları olduğu konusunda bütün çiftçi üyeler ve çeşitli kesimler ittifak halindeydi.

Aşar konusu, kongre sonrasında basında büyük ölçüde yer aldı. Verginin kaldırılması desteklenirken, önemli bir gelir kaynağı olduğu konusu da göz ardı edilmiyordu. Ahmet Hamdi Başar'a göre (1971:379) hükümet, aşarın düzeltilmesine ilişkin görüşünü 1923 yılı bütçe gerekçesinde ifade etmişti. Buna göre aşarı ağır bir yük olmaktan çıkarmak için onu maktu bir şekle sokmak gerekiyordu, "savaşın ilk yılından geriye on yıl aşarın ortalaması alınıp altına göre fark eklenerek elde edilecek miktar maktu öşür yerine ikame edilmeliydi. Bu miktar beş dereceye ayrılarak her yöredeki arazinin değerine uygun olarak bölüştürülmesi esasının kabul edilmesi tavsiye edilmekteydi." Kongrede aşarın kaldırılması yönünde bir karar çıkmış olsa da, başlangıçta hükümetin görüşü, aşar vergisini kaldırmak yerine, iyileştirilmesini sağlamaktı.

Aşar konusunda ilk öneriler, kuruluş hazırlıkları yapılan Halk Fırkası'nın ilk programı olarak kabul edilen Dokuz Umde'nin arasına da girmişti. Birinci umdenin ikinci fıkrasında hukuki, kurumsal, her türlü idari ayrıntıda, eğitimde, ekonomide temel alınacak ilkenin "hâkimiyet-i milliye" olduğu ifade edilmiş, emniyet ve asayişten sonra aşarda yapılmak istenen düzenlemeye ilk sırada yer verilmişti. Beşinci umdenin ilk fıkrasında ise, aşar usulünde halkın şikâyet ve mağduriyetine neden olan hususların yeniden düzenlenmesi ve tarıma ilişkin alınacak önlemler kredi, makineler konusu ele alınıyordu (Tunçay, 1981:354-6). Dokuz Umde içinde aşar vergisi konusu önemli bir yer tutmakta, ancak kaldırılması değil, yeniden düzenlenmesi öngörülmekteydi.

Fethi Okyar başkanlığında oluşturulan 5 Eylül

1923 tarihli İcra Vekilleri Heyeti'nin programında, aşar vergisinin %12,5'tan %10'a indirilmesi konusu yer aldı (Arar, 1968:15). Ayrıca programda aşar vergisinin toplanma usulünü düzeltmenin ve tarımın gelişmesine uygun bir şekle dönüştürmenin, hükümetin temel ilkelerinden biri olduğu, ancak bunun gelir bütçesini altüst etmeden uygulamaya konulması için uzun ve etraflıca dikkatli bir incelemeye gerek bulunduğu, bu incelemenin sonucunda bir kanun teklifinin Meclis'e gönderileceği ifade ediliyordu. Programda aşarın köylü üzerinde ağır bir yük olduğu, çalışma şevki ve isteğini yok ettiği, bu nedenle konuya hem adalet hem de üretim artışını sağlayacak bir teşvik unsuru olarak bakıldığı vurgulanmaktaydı. Fethi Okyar hükümeti yerine, 30 Ekim 1923'te kurulan İsmet İnönü hükümetinin programında da aşarın kaldırılmasından değil, uygun bir biçime dönüştürülmesinden söz edilmekteydi.

Aşarın kaldırılmasına ilişkin ilk teklif hükümetten gelmedi. 17 Ekim 1923'te "Aşar Vergisinin İlgasıyla Arazi Vergisinin Tatbiki Hakkında Bir Kanun Teklifi" adı altında Diyarbekir Mebusu Zülfi Bey tarafından yapıldı.[5] Bu teklif, basında ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nda destek buldu (Kırkpınar, 1992:115). Tasarı, Kavanin ve Muvazene-i Maliye Encümenlerine gönderildiyse de, daha sonra gündeme alınıp görüşülmedi.

Hükümetin önemli bir uygulama aracı olan, 1924 Yılı Genel Bütçe Kanunu'nun mazbatasında, 1925 yılı içinde memleketin başında ortaçağın en insafsız belası olarak hâlâ musallat duran aşarın makul bir biçime sokulmasının planlandığı ifade ediliyordu. Mali politika bölümünde, "halkın mevcut servetinin bir kısmını alarak bütçe açıklarını kapatmak usulünün artık ebediyen tarihe karıştığı, gelir artışının vergi ve rüsumu artırmakta değil, memlekette sınai zirai, iktisadi teşebbüsü teşvik ve çalışan bazılara yardım ederek serveti umumiyeti çoğaltmakta aranması gerektiği" vurgulanıyordu. Devletin gelir siyasetinin temeli buydu.

Cumhuriyet hükümetleri, devletin amacının sadece mali olmadığını, aynı zamanda ülkede yaşayanların refahını artırmayı hedefleyen iktisadi bir amacının da olduğunu; mali politikanın, vergilemenin temel ilkelerinin buradan hareketle oluşturulacağını belirtmişlerdi. Ancak aşarın kaldırılması konusunda, içinde bulunulan mali darboğazlar nedeniyle hükümet pek de acele etmiyordu.

Aşarın kaldırılması konusunda teklifi, İnönü Hükümeti 20 Ekim 1924'te yaptı, ancak bir hükümet değişikliği meydana geldi. İkinci Fethi Okyar Hükümeti'nin 27 Kasım 1924 tarihli programında, aşarın ilgasına doğru atılmış olan adımları takip etmek ve sonuçlandırmanın hükümetin tek isteği olduğu ifade ediliyordu (Arar, 1968:41). Aşar konusunda hükümetin bakış açısı, başlangıçta olumsuz taraflarını telafi ederek vergiyi yeniden düzenlemek iken, 1924 yılının son çeyreğinde verginin kaldırılmasına dönüştü.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ TARTIŞMALAR

20 Ekim 1924'te Meclise verilen "Aşarın İlgası Hakkında Kanun Tasarısı" 7 Şubat 1925'te gündeme alındı. Hükümet tasarısı aşar vergisi oranını %10'a indiriyor ve yeni verginin, yalnız nakden ve pazara satış için taşınan tarımsal ürünlerden alınmasını öngörüyordu. Verginin kapsamı daraltılıyor; ortaya çıkacak vergi açığının ise, arazi vergisine sekiz kat zam yapılarak karşılanacağı ifade ediliyordu.

10 Şubat 1925 tarihinde tasarı görüşülmeye başlandı.[6] Görüşmelerde aşar vergisinin uygulama biçiminden kaynaklanan idari, ahlaki, sosyal birçok olumsuz etkilerinin bulunduğu ifade edildi. Mültezim zulmünün sosyal alanda kabul edilemeyecek bir şekle geldiğinin bilindiği ileri sürülerek, tasarının Ziraat Encümenine gönderilmesi teklifine bir yıllık gecikmeye yol açacağı gerekçesiyle karşı çıkıldı. Meclisteki genel eğilim verginin bir an önce iptaliydi, birçok milletvekili bu kadar kötü etkileri olan bir verginin bir yıl daha uygulanmaması gerektiğini ifade ediyordu. Sonunda tasarının Ziraat Encümenine gönderilmesi, üç gün içinde incelenerek geri iade edilmesi şartıyla kabul edildi.

15 Şubat 1925'te yapılan görüşmede müzakerenin yeterli olduğu ve maddelere geçilmesi gerektiği ifade edilirken, Trabzon mebusu Ahmet Muhtar Bey, görüşmelerin yeterli olmadığını aşarın ilga edilmeyerek tadil edilmesi ve başka bir şekle konsa neler olacağı konusunun tartışılmasını önerdi. Ancak genel görüşmeye son verilerek, maddelerin görüşülmesine başlandı. Ahmet Muhtar Bey, ülkenin acil gereksinimler içinde olduğunu, tedrici bir ıslahata gidilerek verginin daha mutedil bir orana çekilmesini teklif etti; aşarın da ağnam vergisi gibi beyannameye tahvil edilmesini önerdi. İlginç olan konu, Ahmet Muhtar Bey bu önerilerini açıklarken, milletvekillerinden son derecede ilgisiz bir tutum ve peşin yargılı bir tepki görmesiydi. Meclisteki egemen görüş, aşarın kaldırılması yönündeydi. İltizam kötüydü ve bu yolla çiftçi sömürülmekteydi, daha ötesi ise önemli değildi. Tasarının kabulünden sonra uygulama aşaması, hükümetin tasarıyı fazla araştırmadan oluşturduğunu gösterdi. Öyle ki konuyu köklü çözmek aşarı kaldırmaktı; uzun vadeli hedefler ve iktisadi kalkınma açısından doğuracağı sonuçların ne olacağı ise hiç hesaplanmamış ve tartışılmamıştı. Bu konu, Meclis'te incelenmemiş, milletvekillerince tartışılmamış ve irdelenmesine fırsat da verilmemişti. Meclis'te son sözü alan Meclis başkanı, "sonuç iyi olacak, hem de gayet nafi ve hayırlı olacaktır" biçiminde bir iyimserlikle tartışmaya noktayı koymuş ve maddelerin görüşülmesine geçilmişti. Aşar vergisinin kaldırılmasını öngören kanun teklifi görüşülürken, aşarın niteliği ve toplanma biçimi ve olumsuz sonuçları ile ilgilenilmişti, vergi konusundaki kötü izlenimler ve tarım kesiminin yoksulluğu ve geri kalmışlığı, tarımın nasıl vergilenmesi gerektiği konusunun ihmal edilmesine yol açmıştı; kaldırmak yerine arazi hâsılatından %10 alınmasını öneren Ahmet Muhtar Bey'in teklifi hafife alınmıştı.

Aşar vergisi bu ortamda kaldırıldı. Aşarın ilgasını içeren birinci madde kabul edildikten sonra eleştiriler aşara tabi alanlarda mahsulden vergi alınması ve arazi vergisine sekiz kat zam yapılması üzerinde yoğunlaştı. Her milletvekili kendi seçim bölgesinde yetişen ürünlerden alınacak aşarın düşürülmesine veya muaf tutulmasına çalışıyordu. Sonuç olarak, aşar vergisi 17 Şubat 1925'te kaldırıldı ve yerine daha dar kapsamlı bir vergi olan Mahsulat-ı Arziye vergisi konuldu.

TABLO 1: KÖY VE ŞEHİR HALKININ VERGİ YÜKÜ (MİLYON KURUŞ)

	1897/98	1908/9	1909/10	1911/12
Köy Halkına yüklenen vergiler				
Aşar resmi	513	675	775	816
Ağnam vs. resimleri	205	180	205	211
Arazi vergisi	129	122	133	153
Musakkafat V.1/3 ü	35	46	41	48
Damga resminin 1/2si	12	13	23	25
Tarik bedelinin 3/4ü	12	42	22	47
Hs. orman. hâsılat resmi	1	13	3	5
Toplam	**907**	**1090**	**1205**	**1305**
Şehir halkına yüklenen vergiler				
Temettü vergisi	34	41	47	38
Musakkafat V.2/3ü	72	92	82	94
Damga resminin 1/2si	12	13	23	25
Tarik bedelinin 3/4ü	4	13	8	16
Harç	1	1	1	1
Maden resmi	5	5	5	4
Toplam	**128**	**165**	**166**	**178**

Kaynak: A. Heidborn, *Les Finances Ottomanes*, Viyana-Leipzig, 1912'den aktaran Eldem, 1970: 245-46

AŞARIN KALDIRILMA NEDENLERİ

Türkiye 1920'lerde tarım sektörünün egemen olduğu bir ekonomiye sahipti. Milli gelirin büyük bölümünü tarım sektörü yaratıyor, nüfusun %80'den fazlası kırsal kesimde yaşıyor, ihracatın tümünü tarımsal ürünler ve hammaddeler oluşturuyordu. Uzun süren savaşlar sonucunda en büyük zararı tarım kesimi görmüştü. Bu nedenle, Bağımsızlık Savaşı sonrası yeniden inşa çabalarında en büyük yeri tarım kesimi almaktaydı. Köylünün durumu çok kötüydü. Devletin aşarı iltizam yoluyla toplayarak tarım kesimindeki en büyük soyguna ortak olduğu sık sık vurgulanıyordu. Aşarın çeşitli siyasi, iktisadi ve ideolojik uygulamalar içeren uzun bir tarihi geçmişe sahip olması nedeniyle, kaldırılmasında iktisadi önceliklerin yanı sıra, tarihsel, ideolojik ve siyasi etmenlerin de önemli rolü olmuştur.

Tarihi Etmenler

Aşar, toprak mahsullerinin onda birini oluşturduğu ve ağır olmadığı halde, hazinenin fevkalade ihtiyacı neticesinde fazlalaşmakta ve umumiyetle tahsil tarzı nedeniyle ağırlaşmaktaydı (Du Velay, 1978:37). İltizam ve aşar birbirinin ayrılmaz parçalarıydı. Geçmişte aşarda iltizam uygulamasının hiçbir zaman anlayış, hüsnüniyet ve ahlaka bağlı tatbikatlar olmadığı, düşük ahlaklı ve mütegallibe zihniyetine açık olduğu görülmüştü (Sakaoğlu, 1986:421-4; Boratav, 1982). Uygulama, iltizamın ne kadar denetim altına alınırsa alınsın mahzurlarının ortadan kalkmadığı-

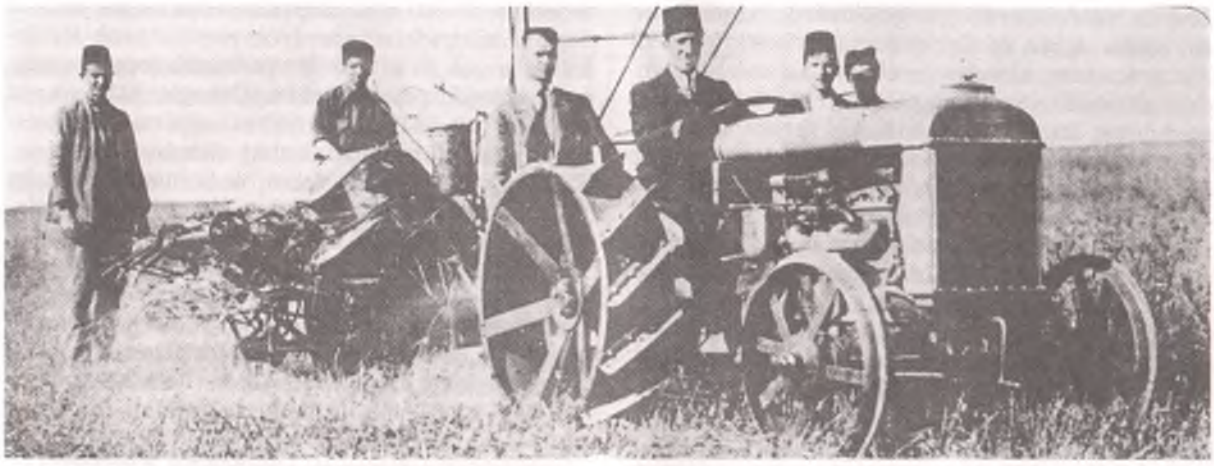

Türkiye'ye ilk defa 1920'li yıllarda gelen traktörlerden biri.

nı, iltizamı kaldırmanın da mümkün olmadığını göstermişti. Aşar ve iltizam adeta birbirinin lazım ve melzumu idi. Aşarın iltizam olmadan toplanamayacağı konusunda yaygın bir kanı bulunuyor ve iltizama acımasız bir sömürü aracı olarak bakılıyordu.

Kırsal ve kentsel vergi yükü arasındaki farklılıklar, vergi yükünün daha çok köylüler üzerinde yoğunlaşması, köylünün mültezimle karşı karşıya bulunması, mültezimin eziyetleri karşısında yalnızlığı, devletin mültezimin yanında yer alması sık sık eleştirilen konulardı.

Köy ve şehir halkının vergi yükü arasında büyük eşitsizlik vardı. 15. ve 16. yüzyıllarda, vergilerin daha çok tarımdan alınması, şehirli kitleden gelir ve kazanca göre çok az vergi alınmasına yol açmıştı. Reayanın en yüksek %50 ile en düşük %12,5 vergi ödediği göz önüne alınırsa, çiftçi halkın kazançları üzerinden alınan vergilerin ortalaması %50'yi bulmakta, buna karşılık şehirli halkın ödediği vergiler %10'dan başlayıp sıfıra kadar inmekteydi (Akdağ, 1974:289). 19. yüzyılın sonları ile Yirminci yüzyılın başlarında köy ve şehir halkının vergi yükü Tablo 1'de görülmektedir.

Köylülerin ödediği vergiler şehirlilerin ödediğinden yedi kat fazlaydı. Köylüler üç ana vergi, aşar, ağnam ve arazi vergisi, şehirliler mussakkafat vergisi ile temettü vergisi ödemekteydi. Şehirlilerin ödediği iki verginin toplamı ise, aşarın %20'sine bile karşılık gelmemekteydi. Vergi yükünün ortalama %87'si milli gelirde hissesi yarının altında olan köy halkına yüklenmişti (Eldem, 1970:246). Tanzimattan sonra Osmanlı vergi sistemi değiştirilmek, gelire dayanan bir yapı kazandırılmak istense de, vergilerin şehir ve köy arasındaki dağılımdaki dengesizliği değiştirmek hiç kimsenin aklından geçmemişti. Ekonomik kesimler arasında dengesizlik sürerken, ticaret en hızlı gelişen sektör olmasına rağmen kapitülasyonlar nedeniyle vergilenemiyordu. Yabancılar, dini kesimler, İstanbullular, tüccarlar, sanayiciler, işadamları ve diğerleri vergiden muaflardı veya çok az vergi öderlerdi. Türkiye'de tarım alanındaki küçük üretici dünyanın en yüksek vergilenen insanıydı. En zengin sarraf bile fakir bir köylü kadar vergi ödemezdi (Aktan, 1966:112).

Köylülerin kamu harcamalarına olan katkısının doğrudan vergiler ele alınarak yapılan bir hesaplamada, 1903 yılında köylülerin %84,7 oranında kamu harcamalarına katkıda bulunduğu, bu oranın çiftçi aleyhine yükselerek 1910 yılında %87,2'e ulaştığı görülmüştür (Aktan, 1966:112). Devlet vergilerin çoğunu köylüden almış olmasına rağmen köylere çok az hizmet götürmüştü. Kamu harcamalarından köylüler dışında kalanların yararlanma oranı %54 iken, köy dışındaki kaynaklardan elde edilen gelir %16 düzeyinde bulunmaktaydı (Aktan, 1966:113). Bu durum da önemli bir adaletsizliğin kaynağıydı.

Şehirlilerin, ticaret, hizmet ve sanayi kesimlerinin vergi vermemesi, özellikle ticarette canlanma yaşanan 19. yüzyılda devlet maliyesi için önemli bir açmaz yaratmıştı. Yabancıların ve gayrimüslimlerin ticari gelirlerinden, dış ticaretten kapitülasyonlar nedeniyle vergi alınamaması ve vergi yükünün kırsal kesimde yoğunlaşması, bir yandan devletin mali kaynaklarını sınırlıyor, öte yandan devlet gelirlerinde esneklik sağlanamamasına yol açıyor, devletin gelirlerini artırma kapasitesini sınırlandırıyordu. Cumhuriyet dönemi yöneticileri Osmanlı dönemindeki uygulamalara karşı, ülkenin mali, iktisadi ve siyasi bağımsızlığını yitirmesine neden olduğu gerekçesiyle büyük bir tepki duyuyorlardı. Bu nedenle, tarihi bir birikimin getirdiği sorunlar ve başarısız geçmişten kurtulma isteği aşarın kaldırılmasında etkili olmuştur, denilebilir. Bunun sonucunda, kırsal kesim üzerindeki vergi yükü hafifletilerek, vergilerin kentsel alana kaydırıldığı söylenebilir.

İktisadi Etmenler

Savaştan en büyük zararı tarım kesimi görmüştü ve Bağımsızlık Savaşına en büyük destek, tarım kesiminden gelmişti. Tarım kesiminde toprakların büyük kısmı ekilemiyor, tarımsal üretim düzeyi çok düşük bulunuyordu. 1920'lerde tarımsal üretim dü-

zeyi on yıl öncesinin çok gerisinde kalmıştı. Burada, aşarın düşen üretim düzeyi üzerindeki etkilerinin ayrıca sorgulanması gereklidir. Tarımsal üretimdeki düşüşün esas nedeni nedir? Aşar vergisinin ağırlığı mı, iltizam mı, yoksa ilkel üretim teknikleri ve savaşlar nedeniyle önem verilemeyen, harap olan tarım kesimi mi? Kuşkusuz bunları birbirlerinden ayırt etmek güçtür. Ancak savaş ortamında özveride bulunan köylülerin içinde bulundukları durumun, aşara karşı gelişin tonunu artırmış olabileceğini söylemek yanlış olmaz.

Aşarın tarımda üretim artışını engellediği konusunda yaygın bir izlenim vardı. Aşar nedeniyle çiftçiler çalışmaktan kaçınmaktaydı, parası çok olandan çok para alınacağı bilindiğinden, açlıktan ölmeyecek kadar ekerek onunla yetiniliyor, bunun sonucunda birçok arazi boş kalıyordu. Bu tarzda vergileme sürdükçe, üretimi artırmak, tarımı geliştirmek mümkün olmadığı gibi, vergilerin tarh ve tevzilerinde adalet sağlamak da mümkün değildi (Birinci Köy ve Ziraat Kongresi, 1938:66-7).

Tarh ve tahsil yöntemi olarak aşar önemli sorunları içinde taşıyordu. Aşar, vergi matrahı olarak gayri safi ürünü kapsadığından, safi ürüne göre hesaplanan vergi yükü daha ağırdı. Girdi fiyatları dikkate alınmadığından, bu ürünlerdeki bir fiyat artışı safi ürün üzerindeki vergi yükünü ağırlaştırıyordu. Aşar vergisi matrahının gayri safi ürün olması ve tarh ve tahsil aşamalarında iltizam usulünün uygulanması, bir yandan tarım kesimine yapılabilecek yatırımları olumsuz yönde etkilerken, diğer yanda mültezim kârını araya sokarak pazara çıkacak nihai ürün içindeki maliyetlerin artmasına yol açıyordu. Mültezimin aradan çıkartılması ile, ürün maliyetlerinin düşeceği ve üretimin artacağı varsayılıyordu. Örneğin buğday maliyeti dışarıdan ithal edilenlere göre çok yüksekti.

Kırsal kesimde aşar ile ilişkisi kurulan kredi mekanizması, aşarın kaldırılmasında etkili olan bir diğer etmendi. Zor duruma itilen köylü, murabaha mekanizmasıyla büyük çiftçiyi besliyordu. Kredi alıyor, krediyi ödeyemeyince toprağını alacaklıya devretmek zorunda kalıyordu (Silier, 1981; Önder, 1988). Kredi mekanizmasının ne ölçüde aşarla veya mülkiyet ilişkileriyle bağlantılı olduğu, aşar kaldırıldıktan sonra ortaya çıktı. Tarımda eski kredi ilişkileri değişmedi.

Savaş sonrası yeniden inşa hareketinde, tarımsal üretimin artırılması, Cumhuriyet hükümetlerinin öncelikli hedeflerinden birisiydi. Devlet, üretimi artırmak üzere tarımsal girdilerin sağlanması, pazarlanması ve pazar fiyatlarına müdahale edilmesinin yanı sıra, vergileri araç olarak kullanabilirdi (Keyder, 1982:42). Devlet bu politikaların tümünü uyguladı. 1923 yılında çıkan bir kanunla makine ithalatını düzenledi, daha sonra tarıma ve kırsal kesime ilişkin düzenlemeleri, vergi indirimlerini, teşvikleri ve kredileri kapsayan Köy Kanunu 18 Mart 1924'te, İtibar-ı Zirai Birliği Kanunu 21 Nisan 1924'te çıktı. Hükümet, traktör ve diğer tarım makinelerinin ithalatı için, doğrudan veya başka yollarla önemli miktarda sübvansiyon verdi. Ancak teşvikler daha çok ticari ürünler ve büyük toprak sahiplerini özendirmeye yönelikti. Örneğin 1927 yılında toplam 43.637.727 dönüm ekilen arazinin 39.093.220 dönümü hububat ekimine ayrılmıştı. Köylülüğün tamamına yakın bir bölümünün geçim ve gelir kaynağı olan hububat ekimi hava koşullarının etkisi altındaydı, maliyetler yüksek, verimlilik ise düşüktü. Hububat üretimi teşvik edilmişti, ancak teşvikler bu işin ticaretini yapanlar ile değirmencilerin lehine gelişmişti; büyük üreticiler fayda sağlamıştı, ancak geniş köylü kitlesine çok fazla olumlu etkileri olmamıştı (Silier, 1981:29-30). Öte yandan, 1920'lerde ticari tarım ürünleri hububata göre daha fazla destek görmüştü. Devlet, pazar ekonomisini geliştirmek için büyük çiftçileri desteklemekteydi. Zhukovsky (1951:828) üretimi artırmak için tarımda aşar vergisinin kaldırılmasının bir başına teşvik unsuru olduğunu ileri sürse de, aşarın kaldırılması konusu üretimi artırıcı, sınıfsal ve sosyolojik ilişkilere ilişkin alınan önlemlerin bir parçası olarak düşünülmeli ve kısa ve uzun dönemli iktisadi etkileri tartışılmalıdır.

Siyasi Etmenler

Aşarın kaldırılmasında siyasi etmenlerin rolü büyüktür. Şeyh Sait isyanının başladığı sırada aşarın kaldırılmasına ilişkin kanunun alelacele gündeme alınıp 17 Şubat 1925'te çıkartılması tesadüf değildir (Küçük, 1989;95). Aşar kaldırılarak, doğudaki ağalara, aşiret reislerine kolaylık sağlanmak istendiği ileri sürülmüştür. Gerçekten de isyan aşarın kaldırılmasını çabuklaştırmış olabilir, ancak aşara ilişkin kanun teklifinin 20 Ekim 1924'te Meclise verildiğini ve hükümet değişikliği nedeniyle teklifin görüşülmesinde gecikme olduğunu göz önüne alırsak Meclise verilmiş bir kanun teklifinin gündeme alınmasının sadece isyan dolayısıyla olmadığını söylemek daha doğrudur.

Toprak ağaları aşar vergisinin kaldırılması konusunda hükümete ne ölçüde baskı yaptılar? Bu soruya verilecek cevap, hükümetin genel iktisat politikası çerçevesinde değerlendirilmelidir. İktisat politikası, tarımsal üretimi artırmayı hedeflemekte ve ticari ürünlerin üretimini teşvik etmekteydi. Bu yönüyle, toprak ağaları ve aşar arasında doğrudan ilişki kurulabilir. Ancak toplam toprağın %5'inin fiilen ekilebildiği (Keyder, 1982:41) göz önüne alınırsa, ağalar büyük topraklara sahip olsalar da, ekilmeyen topraklar için aşar ödemiyorlardı (Palamut, 1987:76). Bu durum, ağaların aşarın kaldırılması konusunda büyük baskı yaptıklarını doğrulamamaktadır. Hükümet, toprak ağalarının siyasi desteğini alıyordu; bu yönüyle aşarın kaldırılmasında toprak ağalarının rolü olduğu söylenebilir, ancak bürokrasinin tüm toplumsal sınıflara dikte ettiği yaptırımlar daha ağır bastığından, aşarın sadece ağaların yaptığı siyasi baskı nedeniyle kalktığını ileri sürmek pek yeterli görünmemektedir.

Geçimlik üretimi bile mümkün kılmayan küçük işletmelerin ve büyük toprak sahipliğinin yaygın olduğu bir tarımsal yapıda, aşarın olumsuz etkileri küçük işletmelerce ağır bir biçimde hissediliyor ve köylü-toprak ağası-mültezim-sarraf-devlet düzeninde, devlet aradan çıkmak istiyordu. Bu yönüyle aşarın kaldırılmasını genel iktisat politikasının bir parçası olarak düşünmek, sadece toprak ağaları için değil, tüm köylüler için Bağımsızlık Savaşındaki desteklerine karşılık bir siyasi jest olarak değerlendirmek daha uygun olmaktadır. Ayrıca iktisadi etmenlerin yanı sıra devletin kırsal kesimdeki sömürü mekanizmasından çekilerek köylüye moral destek sağlamak istemesinin aşarın kaldırılmasında etkili olduğu söylenebilir.

İdeolojik Etmenler

Aşarın şeriat kuralı olduğu, bu nedenle kaldırılamayacağı konusunda eleştiriler yapılmaktaydı. Aşarın bir şer'i vergi olması, şeriatın ayrılmaz bir parçası gibi algılanmasına yol açmış, bu iki sözcük arasında demagojiler yapılmıştı. O yıllarda şeriat din olarak lanse ediliyor ve aşarın bir dini vergi olması nedeniyle kaldırılması, şeriatın dolayısıyla dinin kaldırılması olarak yorumlanıyordu. Oysa aşarın kaldırılmasında önemli etmenlerden birisi mültezimlik sistemiydi. Mültezimlerin çoğu ve mültezimlere kefalet sağlayan sarraflar gayrimüslimdi. Osmanlı devleti bunların finansal tekeli altındaydı. Berkes'e göre (1982:152-5) "aşar şeriat kuralıdır kaldırılamaz demek, Müslüman halkı gavurlarla çıfıtların sömürüsü altında yaşatmak için din buyruğudur anlamına gelmekteydi." Aşarın kaldırılması ekonomiyi laikleştirmek, modern hukuk kuralları temelinde bir iktisadi yapılanmayı gerçekleştirecek altyapıyı hazırlamak anlamına geldiği gibi, ekonomiyi millileştirmenin bir parçası olarak da düşünülebilir.

Palamut'a (1987) göre aşarın kaldırılması konusuna ekonomik ve teknik olgular açısından değil, fakat 19. yüzyılın başlarından beri giderek artan bir şekilde şartlandırılan Batıya dönük kafa yapısı itibariyle yaklaşmak gerekmektedir. Batı kapıkulları durumundaki yarı ya da tam Cumhuriyet aydınları, kuruculara, tamamen Osmanlının toprak düzeninden ve onun manevi değerlerinden kaynaklanan aşarı zaman ve kamu maliyesinde meydana çıkan teknik şartlara uyacak bir tarzda yeniden düzenleme yerine, tamamen kaldırmayı önermişlerdir. Böylece aşar Türk vergi sisteminden sökülüp atılmış ve Batı kapıkullarının aşırı gayretkeşliği sayesinde gerçekleştirilen bu olumsuz olayın adı da Türk finansında en büyük, en radikal bir inkılap (Pelin, 1937:327) olarak nitelendirilmiştir.

Batılılaşmak, tüm devlet mekanizmalarını siyasi, iktisadi, mali yapıyı içine alan genişlikte bir yaklaşımdı. Aşar gibi eski toplumsal örgütlenmeye ait bir vergi, Türkiye'ye 20. yüzyılda bir nevi derebeylik hayatı yaşatıyordu (Pelin, 1937:326). Batılı ülkeler vergi sistemlerinde yer almayan, ayni, mültezimliği içeren ortaçağdan kalma bir vergiye, üstelik tarihsel olarak ağır bir sömürü mekanizmasına ön ayak olmuş olması nedeniyle, pek olumlu bakılmamaktaydı.

BATILILAŞMA VE MALİ DÜZENLEMELER

Yüzyıllar süren devlet maliyesine istikrar ve düzen sağlama çabalarına Cumhuriyet kurulduktan sonra özel bir önem verildi. Devlet maliyesinin modernizasyonu 1920'lerde devletin güçlülüğünü ve ülke ekonomisinin istikrarını gösterecek tek araçtı. Bu doğrultuda "denk bütçe" ilke olarak kabul edildi, mali işlemler, kanunlar ve mali teşkilat yeniden düzenlendi. Tek hazine ve merkezi bütçe sistemi tam anlamıyla Cumhuriyet döneminde başarıldı. Bu süreç, II. Mahmud döneminde başlayan maliyenin merkezileştirilmesi sürecinin son durağıydı.

1924 Mayısında yürürlüğe giren ve ulusal egemenlik temelinde oluşturulan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda "vergi devletin umumi masarifine halkın iştiraki" olarak tanımlanarak, hakiki veya hükmi şahıslar tarafından veya onlar namına rüsum, aşar ve diğer vergilerin alınması yasaklandı. Bu madde ile yüzyıllar boyunca dokunulamayan vakıfların vergi toplama yetkisi elinden alınıyordu. Devlet hizmetlerinde ve savaşlarda bazı yararlılıklar gösterenlere, bazı şeyhlere, bazı yerlerin aşar gelirleri müstesna evkaf diye tahsis edilirdi. Bu vakıfların bazıları çok güçlü idi ve aşara kimsenin taarruz etmemesi için padişah fermanlarında kesin ibareler vardı. Daha sonra, müstesna vakıflar istismar edildi, müstesna vakıfların sayısı ve ayrıcalıkları artırıldı. Tanzimatta

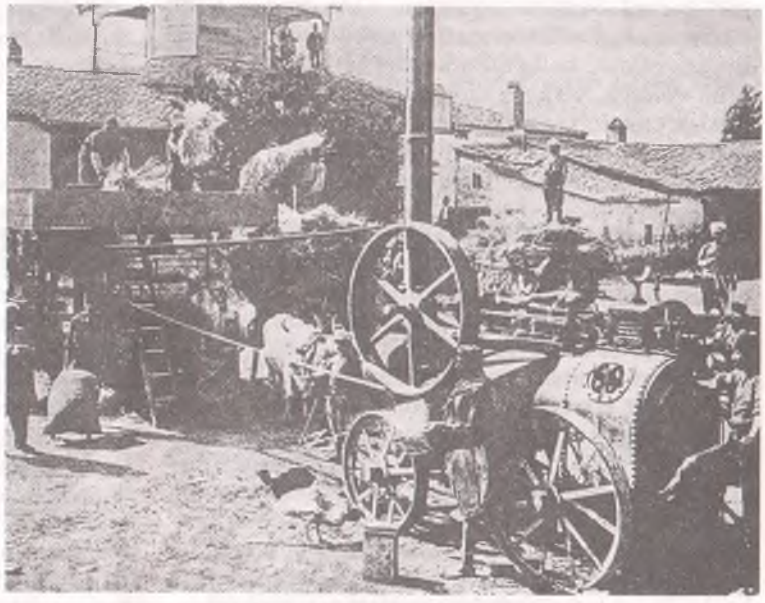

Manisa'da bir çiftlikte harman makinesi.

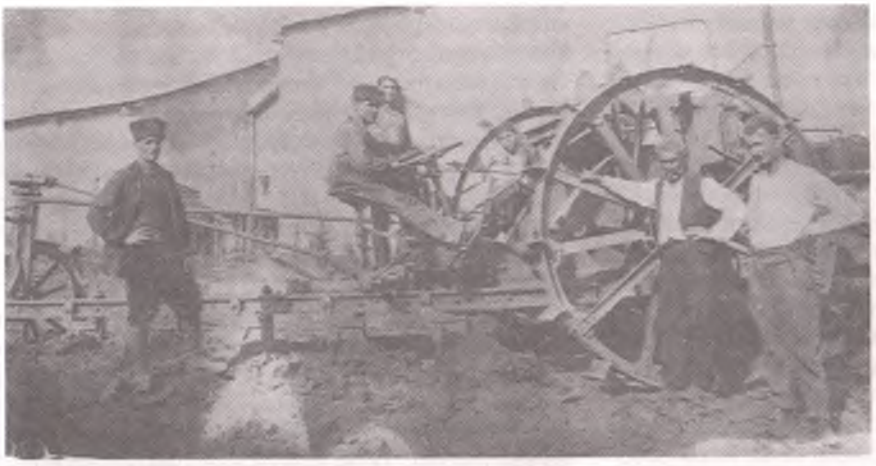

iltizam kaldırıldığında bu araziler, kurumlar ıslahat dışında tutularak, bunlara dokunulamadı. Daha sonra vakıflardan bir kısmı zapt olundu, zapt olunamayanların iltizam senetleri mütevellilerine ciro edildi. Bunlara, Meşrutiyet de dokunamadı (Pelin, 1937:324). Cumhuriyet kurulduktan sonra, yukarıda sözü edilen değişiklikle vakıfların ayrıcalıklarına son verildi. Bu gelişme devletin gelirlerini merkezileştirme hareketinin bir parçasıydı. Devlet eğitim, hukukta olduğu gibi mali alanda da ikili yapıyı ortadan kaldıracak düzenlemelere öncelik verdi.

Bu mantık silsilesi içinde aşarın kaldırılması, yapılan geniş kapsamlı modernleşme hareketinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Yeni rejimin ideolojisi doğrultusunda bir mali düzen kurulmak isteniyordu. Modern bir toplumda ise, ayni vergilerin yeri yoktu; bu nedenle vergi sistemi modernleştirilmeli, merkezi idare ise vergilerin tek toplayıcısı ve uygulayıcısı olmalıydı. Bu yönüyle aşarın kaldırılması, her şeyden önce bir ideolojik yaklaşım meselesiydi. Öte yandan, Osmanlıdan farklı bir hükümet biçimi öngörüldüğünden, Osmanlıdan farklı davranmak, özellikle mali konularda halka karşı duyarlı olmak, halkı fazla sıkmayacak vergilere öncelik vermek, yeni vergiler getirmek yerine vergileri ıslah etmek, vergi politikasının temel ilkeleri olarak kabul edilmişti. Bütün bu yaklaşımlar ve ilkeler, aşarın kaldırılmasında etkili oldu.

AŞARIN KALDIRILMASI VE HALKÇILIK

İzmir İktisat Kongresi başlamadan önce Ahmet Cevdet, "İktisat Kongresinden Halk Fırkası İçin Faide" (Ökçün, 1971:359) isimli yazısında, Halk Fırkası'nın çiftçi ve köylü hakkında pek açık bir genel politikasının olması ve tarımı himaye etmesi gereğinden söz etmekte, böyle bir politikanın ilk maddesinin çiftçi ve köylüyü ağır ve gayri adilane vergi yükünden kurtarmak olduğuna işaret etmekteydi.

1923 yılı boyunca Mustafa Kemal çeşitli yerlerde yaptığı konuşmalarda tarımın ve köylünün önemi üzerinde durdu. Tarımın ekonominin temeli olduğu, çiftçilerin ulusun temelini oluşturan önemli bir kesim olduğunu ifade ederek, köylünün refahını artırmanın ve köylüyü verimli kılmanın iktisat politikasının temeli olduğunu vurguladı. "Köylü milletin efendisidir" sloganı o dönemde benimsendi. Aşarın kaldırılmasına ilişkin hükümet teklifinin komisyon tutanağında "halkçı bir ülkenin temel prensibi olan yüce bir amaç namına komisyonun böyle bir fedakârlığa cesaretle katlanma gereğine inandığı" belirtilmişti (Baydar, 1978:33). Yapılan her düzenlemede halkçılık vurgulanmış ve köylü övülmüştü, ancak Keyder'e (1988:110) göre popülizm tabanla hiçbir şekilde eklenmemekteydi. Popülizm, köylülerin kendiliğinden hareketi olmadığından yüzeysel kalmıştı. Bu nedenle Cumhuriyet'in köylüden yana olduğu (Toprak, 1988:22) konusundaki etkinin abartılmaması gerekmekteydi. Daha sonra devletin tarıma ilişkin yaklaşımı ve tarımsal alanda üretimi artırıcı önlemlerin eksik bırakılması nedeniyle aşarın kaldırılmasının Cumhuriyet'in köylüden yana bir politika izlediğini gösteren bir faktör gibi ele alınmasının yanıltıcı olabileceği söylenebilir. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında "halkçılığın" yüzyıllardır ezilen köylüye yakın bakılmasına olanak verdiğini ve aşarın kaldırılmasının, küçük köylüyü de gözeten yegâne düzenlemelerden birisi olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

Aşarın kaldırılması, dönemin şartları içinde, siyasi amaçlı iktisadi kararlardan en önemlisidir. Aşarın kaldırılmasında elde edilecek sonuçlardan çok, nedenlerin etkili olduğu görülmektedir. Tarihsel, iktisadi, siyasi ve ideolojik nedenler aşar vergisinin kaldırılmasında rol oynamıştır. Aşarın kaldırılması, yerinde bir karardır, ancak uzun dönemde yerine bir vergi konmaması, tarım kesiminin dolaysız vergi alanı dışında tutulması büyük bir hatadır. Aşar vergisinin kaldırılması ile, döneminin siyasi ve iktisadi ortamında aşarla ilgili fert grup veya çevrelere kısa dönemli yararlar sağlanmış (Önder, 1981:85), ancak uzun dönemde tarımı vergileyecek uygun bir verginin konmaması, olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmış ve iktisadi gelişmenin niteliğini belirlemiştir. Başlangıçta tarım kesiminin fakirliği, küçük üreticiliğin ve geçimlik üretimin yaygınlığı, bu kesimin vergi alanı dışında tutulmasına yol açmıştır. Ancak tarım kesimindeki büyüme dönemlerinde, aynı siyasi yaklaşım biçimi devam etmiş, tarım gelirleri vergilenememiştir.

Gelişmeyi siyasi varlığının temeline koymuş bir rejimin, aşarın kaldırılmasından kısa bir süre sonra tarım kesimini içine almayan bir finansman politikası uygulaması, önemli siyasi ve iktisadi sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Türkiye'de devlet giderlerinin fi-

nansmanı sorunu çözülememiştir. Bunun nedeni, aslında sadece aşarın kaldırılmasından sonra tarım kesiminin vergilenmemesi değil, iktisadi gelişme düzeyine uygun tüm kesimleri kapsayan bir vergi yapısının da kurulamamış olmasıdır. Aşarın kaldırılması, sonuçları hesaplanmamış ve bertaraf edilmemiş, vergi yapısını etkileyen önemli bir düzenlemedir. Türkiye vergi konusunu daha sonra çok partili siyasal hayat içinde çözümleyememiştir. Bu durum, aşarın kaldırılmasıyla ortaya çıkan etkileri, iki binli yıllara kadar taşımıştır. ■

1. İltizam usulü: Devletin, vergi ve resimleri toplama imtiyazını, belli bir süre için, kendi belirlediği yöntemlerle özel kişilere devretmesidir. İltizamı alan kişinin (mültezim) görevi, devlete taahhüt ettiği gelirleri hazineye ödemektir. Mültezim, bir tüccar, sarraf, devlet adamı olabilirdi. Mültezimin topladığı vergi ile devlete ödediği vergi miktarı arasındaki fark, mültezimin kârını oluşturur.
   Emanet usulü: Devletin gelirini maaşlı devlet memurları (emin) aracılığıyla toplamasıdır. Emanet usulünün yaygınlaşabilmesi için, etkin ve güçlü bir idari yapı gereklidir. Tanımlar için bkz. Ahmet Tabakoğlu (1985), *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergâh; Yavuz Cezar (1986), *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul: Alan; Niyazi Berkes (1969), *Yüz Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, c. II, İstanbul: Gerçek.
2. Aşar Nizamnamesi, 9 Haziran 1321, *Düstur*, Birinci Tertip, c. 18, s. 265.
3. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, c. 2, İ:101, s. 624-8.
4. Örneğin 1909 yılında Kastamonu vilayetine bağlı Kengri kazasının mültezimlere ilişkin şikâyetleri Meclis-i Mebusan'da görüşülürken, tüm mebuslar mültezimlerin mezalimini dile getiriyordu; hükümetin gücünü iyi kullanması halinde bu sorunun çözülebileceğini, köylünün himaye edilebileceğini ileri sürüyorlardı. Uzun tartışmalar boyunca devlet memurlarının rüşvet aldığı, devletin biraz daha gelir elde etme uğruna mültezimleri tazyik ettiği, yüksek fiyatlarla alınan müzayedelerin acısının köylüden çıkarıldığı, bu yüzden üç beş kazanın mahvolduğu, bu durumun düzeltilmesi gerektiği ifade edildi (*Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, c. 3, İ:81, 14 Mayıs 1325). Ancak aşara ilişkin köylülerin şikâyetleri, Meşrutiyet Meclisinde defalarca ifade edilse de, çözüm bulunamadı. Ayrıca aşar konusundaki şikâyetlere ilişkin bkz. Ahmet Şerif'in (1909, 1977) *Anadolu'da Tanin*, İstanbul: Kavram yayınları). Ahmet Şerif, gezi notlarında köylülerin son derecede kötü durumda olduğunu, hizmet beklediğini, idarenin ise umursamaz ve ihmalkâr olduğunu, yetersiz kaldığını vurgulamaktadır.
   Ahmad'a göre (1995:65) İkinci Meşrutiyet dönemi iktisat politikaları tarıma çok az önem verdi. Geleneksel yapının dönüşmesini kolaylaştırıcı, geniş köylü kitlesini etkileyecek önlemler almak yerine, toprak sahiplerinin köylü üzerindeki denetimlerini arttıran, toprak temerküzünü kolaylaştıran düzenlemelere gidildi.
5. *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 2, İ:37.
6. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, c. 13/1, İ:52, 10 Şubat 1924; c. 14, İ:56, 15 Şubat 1924; c. 14, İ:58, 17 Şubat 1924.

KAYNAKLAR

Ahmad, Feroz (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Sarmal.

Ahmet Şerif (1977). *Anadolu'da Tanin, Birinci Gezi 1909*, İstanbul: Kavram.

Akarlı, Engin Deniz (1982). "1872-1919 Bütçeleri Işığında Osmanlı Maliyesinin Sıkıntıları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, Cavit Orhan Tütengil'e Armağan*, özel sayı 1.

Akdağ, Mustafa (1974). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Cilt II, İstanbul: 1974.

Aktan, Reşat (1966). "The Burden of Taxation on the Peasants", *The Economic History of the Middle East 1800-1914*, der. Charles Issawi, Chicago: The University of Chicago Press.

Arar, İsmail (1968). *Hükümet Programları 1920-1965*, İstanbul: Burçak.

Barkan, Ömer Lütfü (1966). "Öşür", *İslam Ansiklopedisi*, 9, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Baydar, Ertuğrul (1978). "Aşarın Kaldırılması (Belgeler)", *Maliye Dergisi*, 34, Temmuz, Ağustos.

Berkes, Niyazi (1969). *Yüz Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, Cilt II, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Berkes, Niyazi (1982). "Aşarla Şeriat", *Atatürk ve Devrimler*, İstanbul: Adam Yayınları.

Boratav, Korkut (1982). "Anadolu Köyünde Savaş ve Yıkım", *Toplum ve Bilim*.

Cezar, Yavuz (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Duran, Bünyamin (1989). "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Türkiye Tarımındaki Gelişmeler (1870-1914)", *Beşinci Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Du Velay, A. (1978). *Türkiye Maliye Tarihi*, Ankara: Maliye Bakanlığı Maliye Tetkik Kurulu.

Eldem, Vedat (1970). *Osmanlı İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

İslamoğlu, Huricihan (1991). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, İstanbul: İletişim.

Keyder, Çağlar (1982). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Ankara: Yurt Yayınları.

Keyder, Çağlar (1988). "Zafer Toprak, İlhan Tekeli-Selim İlkin ve Şevket Pamuk'un Tebliğlerine İlişkin Yorum", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, der. Zafer Toprak ve Şevket Pamuk, Ankara: Yurt Yayınları.

Kırkpınar, Kenan (1992). "Aşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1: 2.

Küçük, Yalçın (1989). *Türkiye Üzerine Tezler 1908-1998*, I, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Morawitz, Charles (1978). *Türkiye Maliyesi*, Ankara: Maliye Bakanlığı Maliye Tetkik Kurulu.

Müderrisoğlu, Alptekin (1989). *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Cilt I, İstanbul: Kastaş.

Ökçün, Gündüz (1971). *Türkiye İktisat Kongresi 1923, İzmir, Haberler, Belgeler, Yorumlar*, ikinci baskı, Ankara: SBF

Önder, İzettin (1981). "Aşarın Kaldırılması", *Toplum ve Bilim*, 13, Bahar.

Önder, İzettin (1988). "Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, der. Zafer Toprak ve Şevket Pamuk, Ankara: Yurt Yayınları.

Palamut, Mehmet E. (1987). "Aşar ve Düşündürdükleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası, S. F. Ülgener'e Armağan*, 43.

Pamuk, Şevket (1982). "Osmanlı Tarımında Üretim İlişkileri 1840-1913", *Toplum ve Bilim*, Bahar.

Pelin, İbrahim Fazıl (1937). *Finans İlmi ve Finansal Kanunlar*, İstanbul.

Sakaoğlu, Necdet (1986). "Mültezimlerin Aşar Toplama Yöntemleri", *Tarih ve Toplum*, 5: 25, Ocak.

Silier, Oya (1981). *Türkiye de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Şener, Abdüllatif (1990). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul: İşaret Yayınları.

Tabakoğlu, Ahmet (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergâh.

Toprak, Zafer (1988). "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler (1900-1950)", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, der. Zafer Toprak ve Şevket Pamuk, Ankara: Yurt Yayınları.

Tunçay, Mete (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları

Zhukovsky (1951). *Türkiye'nin Zirai Bünyesi, Anadolu*, çev. Celal Kıpçak, H. Nouruzhan ve S. Türkistanlı, Ankara: Ziraat Vekâleti.

Birincil Kaynaklar

Meşrutiyet Dönemi Meclisi Mebusan Zabıt Cerideleri 1325, 1326.

Aşar Nizamnamesi, 9.6.1321, *Düstur*, Birinci tertip, Cilt 18.

Bağımsızlık Savaşı Dönemi Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, 1919-1923

TBMM Zabıt Cerideleri, 1923-29.

1340, 1341, 1926, 1927 Yılları Muvazenei Umumiye Kanun Layihası Hakkında Mazbatayı Umumiyeler,

Maliye Vekillerinin Bütçe Sunuş Konuşmaları, 1924, 25, 26, 27.

Birinci Ziraat Kongresi Tebliğleri, 1938

1912 MARMARA HAVZASI DEPREMİ

MEHMET YAVUZ ERLER*

Deprem olgusu insan zekâsının bilinmeyen karşısında düşmüş olduğu çaresizliğin somut ifadelerinden birisidir. Rüzgârın esişi ya da yağmurun yağması kadar olağan bir gerçektir. İnsanoğlu doğal çevresinin bu gerçeğini her zaman endişe ile karşılamış olmasına rağmen bilinçsizce yapmış olduğu yapılaşma ve yerleşim yerlerinin seçimi ile de bu doğal probleme davetiye çıkarmıştır. Depremler ve deprem sonrası oluşan yangın, açlık ve yoksulluk gibi diğer afetler depremin olumsuz etkisini ve can kaybını artırmaktadır.

Mürefte'de deprem ve ardından çıkan yangından harap olan mahallelerden biri.

XIX. yüzyılda gelişen ilim sayesinde deprem hadisesi bir muamma olmaktan çıkmış ve kesin tanımına kavuşmuştur.[1] Günümüzde jeomorfoloji uzmanlarının çalışmaları sayesinde Anadolu'da deprem bölgelerini tespit edebilmekteyiz.[2] Bu deprem kuşağında yer alan bölgelerden biri de Edirne vilayetidir. Edirne vilayeti 1904 tarihli istatistiklere göre 1.022.207 kişilik bir nüfusa sahipti. 1904 tarihinde vilayet Edirne Merkez, Gümülcine, Kırkkilise, Dedeağaç, Tekfurdağı, Gelibolu sancakları ile birlikte 6 sancak, 27 kaza, 115 nahiye, 1950 köyden ibaret bir yerleşim birimi olarak bugünkü Edirne ilimizden çok daha geniş bir alanı kapsamaktadır.[3] Edirne vilayeti 1509, 1510, 1511, 1557, 1558, 1751, 1762 ve 1766 tarihlerinde meydana gelen depremler ile sarsılmıştır.[4] Ayrıca 1745 ve 1751 tarihlerinde geçirmiş olduğu yangınlar da bu şehrin gelişiminde durak noktalarını teşkil etmiştir.[5] Çalışmalarımız esnasında 1912 tarihinde Edirne vilayetindeki Tekfurdağı ve Gelibolu sancakları içersinde bulunan Mürefte ve Şarköy kazalarında meydana gelen deprem ve bu deprem sonrasında toplumun sıkıntıları ve sosyal dayanışmanın halk ve devlet bazında ne düzeyde olduğu sorularına cevap arayacağız.

5 Ağustos 1766'da meydana gelen Mürefte ve Şarköy depremi, Tekirdağ, Gelibolu, Bursa, İstanbul, Edirne ve Biga bölgelerini etkilenmiş, can ve mal kaybına sebebiyet vermiştir.[6]

1912 tarihinde depremin Edirne, Çorlu, Gelibolu, Mürefte, Şarköy ve Dedeağaç'ta etkili olduğu görülmektedir.[7] Depremin İzmit, Adapazarı, Karamürsel bölgelerinde yarım dakika kadar sürdüğü, fakat ciddi bir hasara yol açmadığı İzmit mutasarrıfı tarafından bildirilmektedir.[8] Balıkesir'de ise hafif bir sarsıntı olmuştur. Mürefte'nin nüfusu bu dönemde 6.000 kişi kadardır. Halkının büyük çoğunluğunu Rumlar oluşturmaktadır. Bir miktar Müslüman, az sayıda da Ermeni, Musevi ve Kıpti vardır. Şarköy ise 5.500 kişilik bir nüfusa sahiptir.[9] Deprem 28 Temmuz (10 Ağustos) gecesi Gelibolu'da şiddetli bir sarsıntı ile başlamış, saat 7.30'da hafifçe ve 29 Temmuz (11 Ağustos) günü saat 3.55'te şiddetli bir şekilde etkisini göstermiştir.[10] Kale-i Sultaniye Mutasarrıfı Rüşdü'nün ifadesine göre deprem cuma günü 3.15'te olmuş, cami minareleri ile kâgir binaların bir kısmını ve Hükümet Konağı'nı tahrip etmiştir.[11] Doktor

* On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Bölümü araştırma görevlisi.

Gelibolu'da Mekteb-i İdadi binası.

Yüzbaşı Sadi'ye göre ise deprem, gece saat 3'te olmuştur. Yazar, deprem esnasında halkın kendini sokağa attığını, evlerin yıkıldığını, minare ve kilise kulelerinin devrildiğini ve insanların bu enkaz altında kaldığını belirtmektedir.[12] Mürefte ve Şarköy kazalarında depremden sonra gece saat 4'te ortaya çıkan yangın hızla yayılmış ve depremin yıkmış olduğu binaların yanı sıra, depremde sağlam kalmış olması gereken ahşap binaları da tahrip etmiştir.[13] Yıkıntılar altında yaralı olarak kalan insanların bu yangın esnasında ölmüş olma ihtimali bir hayli yüksektir. Deprem ve yangın sonrasında tahrip olan binaların miktarı bütün deprem sahası içerisinde 9.000 civarındadır.[14] Mürefte'de çıkan yangında Hora, Kirasye, Melen, Ganos, Platanos, Kalmus ve Uçmakdere ile diğer bazı köyler zarar görmüştür. 15.000 kadar halkın sahilde toplandığı ve 25 kadar caminin yangından zarar gördüğü belirtilmektedir. Çorlu da yangın sonrasında 200 ev ile 100'e yakın dükkân ve mağaza yanmış, tespit edilen hasar ise 200.000 lira civarına ulaşmıştır. Şarköy'de çıkan yangın sonrasında ise 200 ev yanmış, 60-70 kişi ölmüş ve 150 kişi de yaralanmıştır. Ayrıca Edirne ve Gelibolu'da un fabrikalarının bacaları yanarak kullanılmaz hale gelmiştir.[15] Şarköy'de deprem nedeni ile 182 kişi hayatını kaybetmiş, Mürefte'de 707 kişi ölmüştür. Deprem sonrası, bu bölgede depremde yaralanan 120 kişi daha vefat etmiştir. Gelibolu ve civarında 33, Kala-i Sultaniye'de 3 ölüm hadisesi de ele alındığında deprem sahası içerisinde toplam 1.115 kişinin hayatını yitirmiş olduğu anlaşılmaktadır.[16] Depremin hasat mevsiminde olması can kaybının az olmasını sağlamıştır. Halkın bir kısmı kırlarda, harmanlarda ve bağ evlerinde yattığından depremden zarar görmemişlerdir.[17] Depremin gece vaktinde olması yerleşim merkezlerinde bulunan halk üzerinde olumsuz etkide bulunmuştur.

Deprem sonrasında enkaz kaldırma çalışmalarının öncelikle ele alındığı görülmektedir. Mürefte ve Şarköy depremi enkazının kaldırılması ve depremin hasarını tespit için buraya İstanbul'dan bir mühendis gönderilmiştir.[18] Doktor Yüzbaşı Sadi ise ilk gün enkaz altında kalıp sağ çıkarılan insanlardan ve 10-15 gün sonra enkaz altından sağ olarak çıkan keçi, köpek gibi hayvanların varlığından bahseder.[19] Binaların yapımı esnasında kullanılan malzeme enkaz altında kalanların sağ olarak kurtulma oranlarını doğrudan etkilemektedir. Osmanlı taşrasının bazı bölgelerinde oluşan bilinçsiz yapılaşma depremin olumsuz etkisini artırmaktadır. Taştan yapılmış ya da tavanı kalın bir toprak tabakası ile kapatılan binalar, çökme esnasında ağırlığı artırıcı etkide bulunduğu için enkaz altında kalanların yaşama oranlarını azaltmaktadır. Ahşap evler ise daha hafif malzeme ile yapıldıkları için enkaz altından sağ kurtulma olasılığı bir hayli yüksektir. Ancak bu tür binaların deprem sonrası çıkması ihtimali bulunan bir yangında enkaz kaldırma çalışmalarına imkân vermeden can kaybını artırma riski vardır. Bina inşa tarzı konusunda deprem öncesi alınacak olan tedbirler bu doğal afetin olumsuz etkisini azaltacaktır. Ayrıca önceden oluşturulacak itfaiye gibi kuruluşlar, deprem sonrası ortaya çıkan yangın riskini kontrol altına almada faydalı olacaktır.

Deprem sonrası ortaya çıkan bir diğer sosyal gerçek ise göç olayıdır. 1912 Mürefte ve Şarköy depremini takip eden günlerde halkın bir kısmı Gelibolu'ya, Kala-i Sultaniye'ye, İstanbul'a veya civar bölgelere taşınmış ve birkaç gün içerisinde, depremden etkilenen Mürefte ve Şarköy'de halkın yarısı dağılmıştı.[20] Ayrıca deprem esnasında yaralanan insanların, mevcut sağlam hastane olmaması yüzünden İstanbul'daki hastanelere sevki[21] de göz önüne alınırsa zaruri şartların kısa süreli bir göç olayını beraberinde getirdiği söylenebilir. İstanbul'a Basra torpidosu ve Başlangıç vapuruyla gönderilen yaralılar Etfal, Haseki, Demirkapı'daki Kalahane, Beyoğlu Zükûr ve Yedikule Rum hastanelerine yatırılmışlardır. Bu yaralıların İstanbul'da bir ay kadar tedavi gördükleri belirtilmektedir.[22] Çorlu Metropoliti Hristomos imzasıyla gönderilen telgrafta Karaca ve Belgrad köyleri Rum halkının mahalli memurlar tarafından yerlerini terk etmeye zorlandıkları bildirilmiştir. Çatalca mutasarrıfı Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Silivri'ye giden Çorlu metropoliti ve Patrikhane'den gönderilmiş olan papazların vapura binmek üzere olan Karaca ve Belgrad köyleri halkından bazılarını görmüş olduklarını bildiriyor. Bu halkın bir kısmının kendi yörelerine gittikleri ve Podime Köyü halkından bir kısmının birkaç gün

için İran Kumpanyasından kiraladıkları Şiraz vapuru ile hicret ettikleri ve zor kullanılmadığına dair bilgi verilmektedir.[23] Ayrıca İstanbul Rum Patrikhanesi'nin kendi kaynakları ile deprem bölgesindeki Rum halkının durumu hakkında toplamış olduğu bilgilerin devlet tarafından yapılan tahkikat neticesinde asılsız ve çarpıtılmış bilgilerden ibaret olduğu sonucuna varılmıştır. Patrikhane'nin iddia ettiği gibi Mürefte Kaymakamı Cevdet Efendi'nin Rum halkına yüklediği ağır vergiler ve bu halkın yörelerini terk etmeleri yönünde yaptığı baskının ve muhacirlerin Hıristiyanlara saldırıları yönündeki haberlerin, bölgedeki devlet memurları ile yapılan yazışmalar neticesinde, Patrikhane'nin yöre bürokratlarına yönelik şikâyetlerinde haksız olduğu ve olayları çarpıttığına karar verilmiştir.[24] Görüldüğü üzere deprem, beraberinde Osmanlı toplumunun yapı taşlarını oluşturan milletlerin ve dini grupların birbirine olan güvensizliğini açığa çıkarmış ve devletin bütünlüğünü ve toplumun birlikteliğini zedeleyecek spekülasyonlara ortam hazırlamıştır.

"Büyük Kabine" diye anılan Ahmed Muhtar Paşa hükümeti ve mahalli idare, deprem sonrası iaşe temini açısından üzerlerine düşen görevi aciliyetle yerine getirmiştir. Civar bölgelerden deprem sahasına halkın ihtiyacını temin için un, ekmek ve eşya gönderilmiştir.[25] İstanbul ise bu iaşe sorununa Edremit vapuruyla ilk etapta gönderdiği 1000 çuval un ve civar vilayetlerden temin edilecek olan erzak masrafının karşılanması için önce 100.000 kuruş ve sonradan Maliye Nezareti tarafından gönderilen 200.000 kuruşluk yardım ile katkıda bulunmuştur.[26]

Depremin tahrip etmiş olduğu haberleşme ağı ve ulaşım sistemi bölgeye yardımın ulaştırılması ve sahadaki hasar derecesini tespit etmede gecikmelere sebebiyet vermiş olsa gerektir. Bu nedenledir ki, devlet tarafından öncelikle ele alınan konulardan birisi de bölge ile olan iletişimin temini yönündedir. Depremden etkilenen köylere bir adet santral ve dört adet telefon makinesinin ilk vasıta ile gönderilmesi hususunda Gelibolu Mutasarrıflığı'na talimat verilmiştir.[27] Gelibolu'da deprem nedeniyle telgraf direklerinin yıkıldığı ve bu nedenle bölgenin durumu ile ilgili sağlıklı bilgilerin alınamadığı bildirilmektedir.[28] Edirne vilayetinde H.1322 tarihli tespitlere göre, sıhhatli bir şekilde yapımı tamamlanmış olan 638 kilometrelik bir karayolu mevcuttur. İstan-

TABLO I: ŞARKÖY VE CİVARINDAKİ DEPREM HASARI (1912)

Köyler	Hane Miktarı	Yıkılan Bina Miktarı	Ölenler	Yaralılar	Nüfusu
Şarköy	1085	1080	57	100	5314
Gölcük	98	98	29	44	476
Ulaman	26	26	0	0	140
Yayaağaç	55	0	0	9	226
İshaklı	45	38	0	1	216
Emirali	44	38	0	3	188
Aksakal	70	61	0	3	312
Müstecib	61	52	0	4	298
Dilyallar	22	18	0	0	119
Aydemir	43	38	1	0	221
Balyole	35	30	0	0	171
Yıva	14	12	0	0	60
Arabhacı	35	30	0	0	202
Beğ	43	37	0	0	209
Esendik	131	105	0	6	595
Palamut	100	87	0	3	430
Bulgur	22	19	0	0	119
Kızılcaterzi	48	38	0	0	232
Kocaali	18	2	0	0	73
Sofu	9	9	3	3	46
Cedid	160	150	7	10	679
İstirna	607	200	10	60	2443
Iraklıca	326	296	30	42	1255
Çengilli	33	30	0	5	145
Arablı	293	248	46	36	1245
TOPLAM	3.523	2.647	183	329	15.314

Kaynak: Doktor Yüzbaşı Sadi, *Marmara Havzasının 26-27 Temmuz 1328 Hareket-i Arzı*, 15 Eylül 1328.

TABLO II: GELİBOLU VE CİVARINDAKİ DEPREM HASARI (1912)

Yer Adları	Hane Miktarı	Yıkılan Bina Miktarı	Ölenler	Yaralılar	Nüfusu
Gelibolu	2344	802	5	16	13.127
Cedid	592	202	8	21	2.604
Fındıklı	466	92	0	20	1.914
Kavaklı	42	14	0	0	214
Bayır	340	307	1	8	1.609
Galte	288	7	0	0	1.287
Cumaeli	29	27	2	3	120
Birhanlı	45	47	0	3	217
Pazarlı	36	38	0	4	150
Teyfur	359	5	0	0	1.490
Birgos	220	47	0	9	825
Bolayır	467	257	5	20	2.113
Eksemil	232	104	0	22	1.208
Evreşe	314	174	1	5	1.373
Adilhan	84	78	0	1	360
Kavak	147	150	7	4	609
Piramiç	127	161	0	0	517
Bollıca	97	75	0	0	447
Kilisalı	80	72	0	0	356
Şadilli	109	51	0	0	447
Çokal	60	45	2	1	311
Kalealtı	29	17	0	0	132
Karaçalı	50	47	2	2	205
Mariz	107	25	0	0	468
TOPLAM	6.699	2.890	33	142	32.263

Kaynak: Doktor Yüzbaşı Sadi, *Marmara Havzasının 26-27 Temmuz 1328 Hareket-i Arzı*, 15 Eylül 1328.

bul-Edirne arasındaki demiryolu Selanik ve Avrupa'ya kadar uzanmaktadır. Ayrıca bu vilayetin Karadeniz, Ege Denizi (Adalar Denizi) ve Marmara Denizi'ne kıyılarının olması deniz ulaşımına da fırsat vermektedir. Marmara'da Tekfurdağı ve Gelibolu, Adalar Denizi'nde Dedeağaç ve Karaağaç iskeleleri vapur seferlerine imkân vermektedir.[29] Karadeniz sahillerine ise yalnızca yelkenli gemiler yanaşabilmektedir. Görüldüğü üzere bu bölge deprem sonrası yardımın ulaştırılabilmesi açısından diğer bölgelerle mukayese edildiğinde oldukça şanslıdır. 1914'te Burdur ve Isparta'da meydana gelen deprem sonrası bu bölgeye gönderilen yardım köprülerin yıkılması ve İstanbul'a olan uzaklık nedeniyle gecikmiştir.[30] İaşe ve sıhhi yardımın Edirne vilayetinde depremden etkilenen bölgelere gönderilmesinde çoğunlukla deniz ulaşımından yararlanılmıştır. Depremzedelerin iaşesi ve yaralıların tedavisi için gönderilecek doktor ve memurların, erzak vs'nin taşınması için römorkör temini,[31] depremzedelerin tedavisi için Bezm-i Âlem vapuruyla deprem bölgelerine sağlık heyetlerinin gönderilmesi[32] ve I. Kolordu Kumandanlığı tarafından deprem bölgesine sevk olunacak sıhhiye heyetini götürmek için bir vapurun hazır bulundurulması[33] gibi konuları ihtiva eden belgelerde ilk akla gelen ulaşımın bu bölge için deniz ulaşımı olduğunu görmekteyiz. Bazen eldeki vasıtaların yetersizliği bu ulaşımın kolaylığından yararlanmayı engellemiştir. Bir belgede depremzedelerin ihtiyaçlarının nakliyesinde kullanılmak üzere İstanbul'dan istenilen vapurun Tersane-i Âmire'de olmadığı belirtilmiştir.[34]

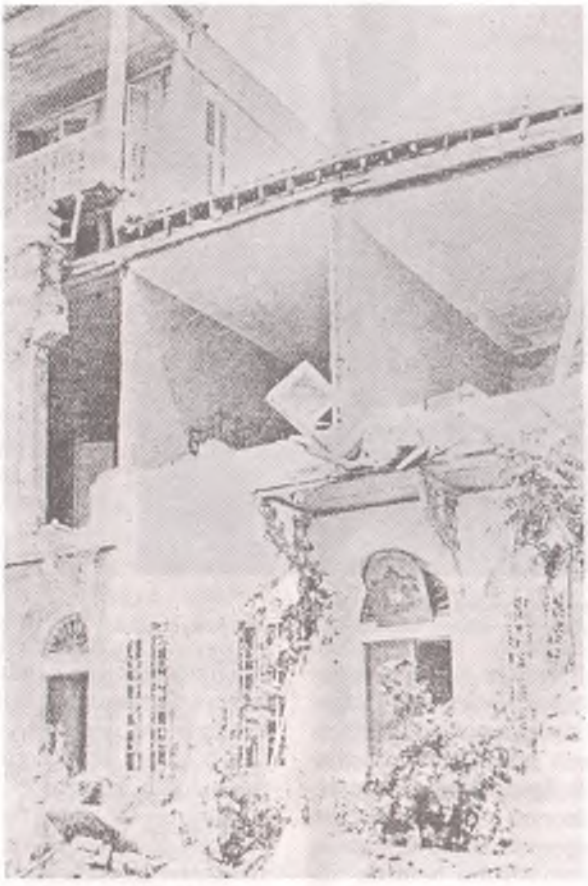

Çanakkale'deki Yunan konsolosluk binası.

Hasar bölgesinde öncelikle ele alınan konulardan birisi de asayiş ve bölgenin güvenliğini temin etme meselesidir. Deprem bölgelerine asayiş için jandarmalar gönderilmiş,[35] depremzedelerin mal ve canlarının güvenliği için Mürefte'ye bir bölük nizamiye askeri sevk edilmiştir.[36] Deprem sonrası asayişin temini için üç polis memurunun Tekfurdağı ve Gelibolu'ya gönderilmesi istenmiştir.[37] Deprem nedeniyle Tekfurdağı'nda bulunan hapishane tahrip olmuş ve mahkûmlar can endişesi ile kaçmaya çalışmışlardır. Hapishanenin polis ve jandarma kordonu altına alınması ile cinayetten hüküm giymiş 100 kadar tutuklunun kaçması engellenmiş ve bunların bir kısmının Edirne'de, bir kısmının da sancak dahilinde tutulması kararlaştırılmıştır. Tekfurdağı'nda bulunan hapishanenin vakit geçirilmeksizin tamiri için 13.000 kuruşluk bir meblağ tahsis edilmiştir.[38] Bölge güvenliği ile ilgili bir diğer örnek de Keşan'ın İbriktepe köyünde 20'yi aşkın Müslümanın mandıralara hücum ederek 500 kadar koyunu çaldıkları ve asayiş görevlilerinin müdahalesi ile Vasili'nin çalınan 90 koyunun haricindeki koyunların bulunup sahiplerine iade edilmesi olayıdır.[39] Görüldüğü üzere deprem sonrası ordu ve birimleri hem asayiş, hem de kaynak temininde yararlanılan bir unsur olarak görevini yerine getirmektedir.

Deprem bölgesinde çözüme kavuşturulması beklenen bir diğer unsur ise su meselesidir. Başlangıçta ihtiyaç haline geldiği bildirilen suyun, Bahriye ve Liman İdaresi tarafından sağlanacak olan su depolarıyla Şarköy sahillerine ulaştırılması Bahriye Nazırı'ndan istenmiştir.[40] Şarköy depremzedeleri için istenen su,[41] depremzedelere içme suyunun temini,[42] Şarköy, Mürefte[43] ve Gelibolu depremzedelerinin su ihtiyacının karşılanması[44] hususlarında yapılan yazışmalardan anlaşılacağı gibi, deprem sonrası hasar gören su kaynakları nedeniyle halk sıkıntı içerisindedir. Su yollarındaki hasarın halkın sağlığını tehdit etme olasılığını da beraberinde getireceği göz önüne alınırsa, su şebekesinin tamiri öncelikle halledilmesi gereken meselelerden birisi haline gelmiştir. Erzurum bölgesinde meydana gelen depremlerde, kanalizasyonların içme suyuna karışarak salgın hastalıklara sebebiyet verme endişesi, mahalli idare tarafından ele alınan konulardan biridir.[45] Deprem sonrası su yollarının tamirine de önem verilmiş ve Mürefte'de depremde bozulan su yollarının tamiri ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.[46]

Depremden sonra öncelikli ihtiyaçlar kısmen de olsa halledilmiştir. Fakat hükümetin en büyük hatası, gerekli tahkikatın geciktirilmesi ve halkın barı-

Tekirdağ'da tümüyle yıkılan Gümrük Camii.

nak ihtiyacının daha önemli olduğu gerçeğinin anlaşılamaması yönünde olmuştur.[47] Deprem bölgesindeki hasarın ve bölge ihtiyaçlarının yerinde tespiti, bu bölgeye gönderilecek görevlilerin çalışmaları ile mümkün olacaktır. Bölgedeki hasarın tespitinde hükümet görevlilerinin yanı sıra, bölgeye gelen gazeteciler ve dini grupların liderlerinin yapmış oldukları çalışmalar, hem kamuoyunu hem de hükümetin yetkili organlarının yardımlarını organize etme açısından önem taşımaktadır. Hükümet, resmi kurumlara ait binaların hasar tespitini ihmal etmiş ve depremden zarar gören Soğukçeşme'deki Şûra-yı Devlet Mahkemeleri binasının kullanılıp kullanılamayacağı hakkında rapor istemiştir.[48] Ayrıca bölgeye gönderilen Hamidiye kruvazörünün süvarisi deprem bölgesine gitmiş ve bölgede yaptığı incelemeleri bir rapor ile merkeze bildirmiştir.[49] Evkaf Nazırı Mehmed Fevzi Paşa'nın deprem bölgelerinde yapmış olduğu incelemeler ve depremzedelerin ihtiyaçlarını belirleme çalışmaları, tespit edebildiğimiz bir diğer hasar tespit çalışmasıdır.[50] Dini grupların liderlerinin deprem bölgesi hakkında bilgi topladıkları ve gerek kamuoyunu, gerekse hükümeti gerekli gördükleri yerlerde yardıma çağırdıkları görülmektedir. Deprem bölgelerine gidecek olan İstanbul Rum Patriğine iyi davranılmasına dair merkezden gönderilen yazı, devletin bu tür faaliyetleri desteklediğinin açık bir kanıtıdır.[51] Ayrıca Çardak imamı Edhem tarafından çekilen telgrafın okunup depremzedelere gereken yardımın yapılması yönünde alınan karar, idarecilerin bu tür bilgilere ciddiyetle yaklaştığını gösterir.[52] Deprem bölgesi hakkında bilgi veren bir diğer unsur da basındır. Mürefte'ye gidecek olan *Novye Vremya* gazetesi muhabir muavini Atanos Baisiyos[53] ve Edirne yöresini ziyaret edecek olan *Times* özel muhabiri ile İngiliz yazarlarından Bortelt'e[54] gerekli kolaylığın gösterilmesine dair vilayet idarecilerine gönderilen yazılar hükümetin bu konudaki duyarlılığının göstergesidir.

TABLO III: MÜREFTE VE CİVARINDAKİ DEPREM HASARI (1912)

Yer Adları	Hane Miktarı	Hasar Gören Evler	Ölenler	Yaralılar	Nüfusu
Mürefte	850	800	68	40	5.250
Platanos (Çınarlı)	250	250	49	30	1.400
Kirasye (Kirazlı)	160	160	75	35	982
Kalasic	150	150	30	20	750
Mursallı	40	40	29	30	255
Yaya	20	20	4	3	120
Yergüç	26	26	7	7	180
Hora (Hoşgör)	592	592	192	45	4.098
Ganos (Gaziköy)	550	550	130	140	3.480
Melen	280	280	111	30	1.470
Uçmakdere	360	210	6	34	1.840
Kestanboli	163	119	5	20	1.070
Yenice	240	150	1	8	1.450
Beyoğlu	35	30	0	1	235
Tatarlı	20	20	0	0	125
TOPLAM	3.736	3.382	707	343	22.705

Kaynak: Doktor Yüzbaşı Sadi, *Marmara Havzasının 26-27 Temmuz 1328 Hareket-i Arzı*, 15 Eylül 1328.

Barınma ve deprem sonrası evsiz kalan halkın iskânı, depremin beraberinde getirdiği bir diğer problemdir. Depremden 10-15 gün sonra Mürefte'de barakalar yapılmaya başlanmıştır. Mürefte'de 300-400 aileyi yerleştirmek mecburiyeti varken günde ancak bir ya da iki baraka ikmal edilebilmektedir. Malzeme ve işçinin olmaması barınma ihtiyacının çözüme kavuşmasını engellemiştir. Halk, geçici olarak barınma ihtiyacını temin edebilmek için enkazdan arta kalan malzemeleri değerlendirerek derme çatma barakalar inşa etmiştir.[55] Hükümetin imkânları ölçüsünde, barınma meselesinin halli için yeterli olmamakla birlikte, halka yardımcı olmaya çalıştığını tespit ettik. Bahriye nazırı tarafından Şarköy, Mürefte ve Gelibolu depremzedelerinin iskânı için 100 çadır Basra torpidosuna yüklenerek ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmıştır. Ayrıca sahilde bulunan halkın geçici olarak barındırılabilmesi için Şarköy sahiline 1-2 gemi gönderilmesi istenmiştir.[56] Dahiliye Nezaretine Edirne Valisi Halil tarafından gönderilen telgrafnamede, deprem ve sonrasında çıkan yangından etkilenenlerin iskânları için İstanbul'dan çadırların gönderilmesi istenmiş ve bunun mümkün olmaması halinde, Bahriye Nezareti bünyesinde bulunan ve sefer dışı tutulan gemilerin römorkörlerle

Mürefte ve Şarköy sahillerine gönderilerek halkın barınma ihtiyacının çözüme kavuşturulması talep edilmiştir.[57] Erdek kazası, Gelibolu ve civarı ve Edirne vilayetindeki depremzedeler için istenen çadırlar imkânlar dahilinde bu bölgelere sevk edilmiştir.[58] Harbiye Nezareti'nden istenen çadırlar ise ordunun seferberlikte olması nedeniyle temin edilememiştir.[59] Barınma meselesini çözemeyen bir kısım halk civar vilayetlere göç etmiştir. Mürefte ve Şarköy'den -kimsesiz kalan- 30 kadar nüfus, çoluk çocuk İstanbul'a gelmiş ve bunların geçici olarak yerleştirilmesi yönünde çalışmalar olmuştur. Bu şekilde İstanbul'a gelecek olanlar için askeri kışlalardan uygun bulunan birisinin ayrılması yönünde yapılan yazışmalarda ihtiyaç duyulan kışlanın bulunamadığını görmekteyiz.[60] Deprem sahasında kalan halkın kendi barınma problemlerini halletme yönünde yaptıkları çalışmaları tespit ettik. Bu çalışmalar esnasında ihtiyaç duyulan inşaat malzemesi hükümet tarafından bulunmuş, ya da mevcut kaynaklar halkın yararına sunulmuştur. Maydoslu usta mimarlar Gelibolu depremzedelerinin iskânı için gönderilmiştir.[61] Şarköy depremzedelerinin, baraka inşası için kereste ve usta gönderilmesine dair istekleri[62] iki gün sonra görüşülmüş ve gerekli olan kerestenin temin edilerek Mürefte ve Şarköy depremzedeleri için bölgeye sevk edilmesine karar verilmiştir.[63] Genel olarak deprem sahası içerisinde bulunan diğer bölgelere baraka inşasında kullanılmak üzere kereste ve diğer yapı malzemelerinin sevk edildiğini tespit ettik.[64] Hükümetin temin etmiş olduğu yapı malzemeleri, depremden etkilenen halkın işçiliği sayesinde barınaklara dönüştürülerek barınma ihtiyacına çözüm aranmıştır. Barınak inşası için gerekli olan kerestenin temininde halk bazen yakın kaynakları kullanma yoluna gitmiştir. Depremde evleri yıkılan Cedid karyesi halkına Koru dağından kereste kesilmesine dair verilen izin bunun bir kanıtı olsa gerektir.[65] Dikkat edilen bir diğer husus da, halkın civar yerlere dağılmadan eski yerleşim yerlerine ya da buralara yakın yerlere iskânları hususunda mahalli idarelerin gerekli tedbirleri almış olmasıdır. Gelibolu, Evreşe,[66] Şarköy kasabası, Ereğlice, Arablı, Gölcük bölgesindeki köylerde[67] depremden etkilenen halkın bölge dahilinde iskânları yönünde çalışmalara başlanmıştır. Deprem bölgelerinin yeniden imarı için hükümetin gerekli çalışmaları yaptığını tespit ettik. Depremde yıkılan Mürefte ve Şarköy kasabalarının planları çıkarılmış[68] ve bu bölgelerin yeniden düzenlenmesi hususunda yapılacak çalışmaların keşfi için Mühendis Silos ve Başmühendis İrfan Bey görevlendirilmiştir.[69]

Deprem sonrası bölgedeki halka yapılan yardım, sosyal dayanışmanın en güzel örneği olsa gerektir. Yapılacak yardım çalışmalarını düzenlemek ve bu yardımları Edirne ve Kala-i Sultaniye'deki gerekli yerlere ulaştırmak için "İane Komisyonu" adı verilen geçici bir kurul görevlendirilmiştir.[70] Depremden etkilenen halk için Şehzade Abdülmecid'in fahri başkanlığında kurulan İane Komisyonu'na[71] Ermeni Patrikhanesi ve hahamlardan birer kişinin seçilmesine karar verilmiştir.[72] Depremden etkilenen halk için toplanan paraların İane Komisyonu'na gönderilmesine karar verilmiş[73] ve bu komisyon için Harbiye Dairesi'nin bir salonu tahsis edilmiştir. Komisyonun riyaset vekâleti ise İstanbul Valiliği makamına bağlanmıştır.[74] Bununla birlikte halk içerisinden gönüllü olarak deprem bölgesi için yardım toplama faaliyetinde bulunanlar olmuştur. Bunların, bulundukları idari makamlardan izin almak suretiyle yardım toplayabildiklerini görmekteyiz. İstanbul'daki Rum kadınlarının sokaklarda depremzedelere yardım toplamak için çiçek satmalarına ruhsat verilmesi yönündeki istekleri, yardım toplama çalışmalarının idarecilerin bilgisi dahilinde olduğunu göstermektedir.[75] Ayrıca depremzedeler için toplanan yardım paralarının, bazen hükümet tarafından farklı bir meselenin çözümü için kullanıldığını tespit ettik. Gelibolu depremzedeleri için toplanmış olan yardım parasının İstanbul'da vilayet adına bir bankada toplandığı ve meblağın 7.000 lira olduğu haber alınmış ve bu paranın açıkta kalan Gelibolu'daki muhacirlerin iskânında kullanılabilmesi için Edirne valisi tarafından Edirne İskân-ı Muhacirin Komisyonu'na devredilmesi istenmiştir.[76] Karşılaştığımız bir diğer belgede de İstanbul vali vekili tarafından Şarköy ve Mürefte için oluşturulan komisyonda toplanan 2.570 lira 3 kuruşun, vilayet dahilinde en çok faiz veren bankaya yatırılarak, bir diğer bölgede afetten mustarip olanlara

Mürefte'de Hilal-i Ahmer'in çalışmaları.

Müreftc mahallelerinden biri.

verilmiş olduğunu gördük.[77] Bazı durumlarda depremzedeler için toplanan yardım paralarının kullanılmadan geri gönderilen miktarının ancak Babıâli'nin yeniden karar almasıyla kullanılabileceği belirtilmektedir.[78] Öyleyse doğal afetler esnasında yardım için halktan toplanan paralar Maliye Nezareti'nin tasarrufu altına girmekte ve hükümetin istekleri doğrultusunda kullanılabilmektedir.

Sosyal dayanışmanın yanı sıra bu tür afet dönemlerinde görülen bir diğer gelişme uluslararası yardımlaşmadır. Amerikan sefaretince depremzedelerin tedavisi için Şarköy'e gönderilecek doktorlara gerekli olan ilaç yardımı yapılmıştır.[79] Almanya imparatoru depremzedelere 10.000 mark tutarında mali yardımda bulunmuş ve Almanya Sefareti'ne ait Loreley adlı vapur depremzedeler için yardım malzemesi ile İstanbul'dan afet bölgesine gönderilmiştir.[80] Ayrıca Güney Bavyera'da Hohenkammer'de Westernarh Baronluğu arazisi müdürü J. R. Schmitt depremzedeler için mali yardım göndermiştir.[81] Gelibolu depremzedeleri için ise hayırsever bir vatandaş Berlin Sefareti vasıtasıyla nakdi yardım göndermiştir.[82] Bunlara ilaveten Londra belediye reisi depremzedeler için yardım toplama faaliyetlerine girişmiş ve depremde harap olan yerler ve depremzedelerin sayısı hakkında bilgi istemiştir.[83] Mısır'da yayınlanan *Bars Ecipsiyen* gazetesi depremzedeler için mali yardımda bulunmuştur.[84] Devletin üst düzey yetkililerinin bu yardım faaliyetine katkıda bulunduğu görülmektedir. Padişah, Edirne depremzedelerinin ihtiyacı için sarf olunmak üzere nakdi yardımda bulunmuştur.[85]

Deprem sonrası bölgede sıkıntı içerisinde bulunan halka vergi ve kredi gibi konularda kolaylıklar sağlanmıştır. Depremden zarar gören çiftçilere Ziraat Bankası şubelerinden krediler verilmiştir.[86] Depremden zarar gören Bolayır ve civarındaki 6 köy halkı, 3 sene müddetle vergiden muaf tutulmalarına dair istekte bulunmuşlardır.[87] Aynı şekilde Mürefte depremzedeleri de bir sene için tekâlif-i maliyeden muafiyet istemişlerdir.[88] Edirne'deki depremde zarar görenlerin müsakkafat vergileri görüşülmüştür.[89] Hükümetin deprem sahasında gerekli gördüğü yerlerdeki halkın vergileri ve bunların ödenme süreleri hususunda tavizkâr yaklaşımı dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, Ekim 1912 tarihinde başlayacak olan Balkan Harbi öncesi Edirne vilayeti sınırları içerisindeki Gelibolu ve Tekfurdağı sancaklarında meydana gelen deprem, bölge insanını savunmasız bırakmıştır. Vilayet hudutları içerisinde bulunan 10.000 kadar askerin yiyeceksiz kalması[90] ve askeri binaların hasarı, ordu için iki ay kadar sonra başlayacak olan I. Balkan Harbi öncesinde bir dezavantaj niteliğini taşımaktadır. Bölge için yapılan deprem sonrasına yönelik yatırımlar harp nedeniyle gecikmeye uğramış olmalıdır. Mevcut erzak stoku ve maliyenin yapmış olduğu yardımlar göz önüne alındığında hükümetin elindeki kaynakların önemli bir kısmını deprem bölgesi halkına yardım için tahsis ettiği görülmüştür. Bu ise ordunun iaşe ve mali açıdan zayıf düşmüş olduğunu gösterir.[91] Savunma açısından stratejik önemi olan kalelerin ve lojistik tesislerin deprem nedeniyle tahribinin tespiti ve bu durumun bölge savunması üzerinde meydana getirdiği boşluk tarihi olayları incelerken göz ardı edilmemelidir.[92] Deprem bölgesinde bulunan halkın bürokratlara yönelik şikâyetleri ve bazı göç olayları burada bulunan Hıristiyan Osmanlı halkını huzursuz etmiştir. Bu tür olaylarda devleti temsil eden bürokratların gösterecekleri ihmalkârlıklar, Osmanlı halkından olan gayrimüslim tebaa üzerinde karşılıklı güven unsurına zarar verecektir. Depremin, nüfus kaybı ve halkın moral gücünü düşürücü etkide bulunarak bölgeyi savunmasız hale getirdiği söylenebilir. Bölgede deprem sonrası yapılan hasar tespiti esnasında yeldeğirmenleri, un fabrikaları ve büyük ve küçükbaş hayvancılıkla geçinenlerin gerek hayvanlarında ve gerekse bunların barınaklarında meydana gelen hasar bölge ekonomisinin deprem nedeniyle felce uğradığını gösterir. Ayrıca ticaret ve ziraat nazırının Dedeağaç bölgesinde yaptığı incelemelerde deprem nedeniyle bölgedeki ekinlerin kuruduğu görülmüştür.[93] Depremin ekonomik hasarı İstanbul'u da etkilemiş ve hükümet mali açıdan hesapta olmayan harcamalarda bulunmak zorunda kalmıştır. Bölgede ekonomik durumun ve mevcut hasarın giderilmesi için hükümet tarafından yapılacak olan yatırımlar, I. Balkan Harbi ve buna bağlı olarak Ahmed Muhtar Paşa Hükümeti'nin görevden çekilmesi nedeniyle sonuçlandırılamamıştır. ■

1. Ali Koçyiğit, "Deprem", *Yeryuvarı ve İnsan*, Şubat 1977, s. 5.
2. İbrahim Atalay, "Türkiye Jeomorfolojisine Giriş", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları*, no. 9, İzmir 1982.
3. Tüccarzade İbrahim Efendi, *Memalik-i Osmaniye Ceb Atlası*, Babıâli 1323, s. 32-33.
4. N. N. Ambraseys - C. F. Finkel, *The Seismicity of Turkey and Adjacent Areas, A Historical Review, 1500-1800*, İstanbul, 1995, s. 169-178.
5. *Büyük Larousse*, c. 6.
6. N. N. Ambraseys - C. F. Finkel, *ibid*, s. 145-148.
7. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mütenevvia (DH.MTV). 16-2/33 (1330 N. 2)
8. BOA, DH.MTV. 16-2/41 (1330 N. 9)
9. Doktor Yüzbaşı M. Sadi, *Marmara Havzasının 26-27 Temmuz 1328 Hareket-i Arzı*, 15 Eylül 1328.
10. BOA, DH.MTV. 16-2/13 (29 Temmuz 1332 tarihli Edirne Valisi Halil'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgraf.)
11. BOA, DH.MTV. 16-2/3 (1330 Ş. 25)
12. Doktor Yüzbaşı Sadi, *ibid*, s. 16.
13. BOA, DH.MTV. 16-2/13 (29 Temmuz 1332); Doktor Yüzbaşı Sadi, *ibid*, s. 25.
14. Doktor Yüzbaşı Sadi, *ibid*, s. 29.
15. BOA, Meclis-i Vükela (M.V.) 167 (31 Temmuz 1328)
16. Doktor Yüzbaşı Sadi, *ibid*, s. 29-31.
17. Doktor Yüzbaşı Sadi, *ibid*, s. 29.
18. BOA, DH.MTV. 16-2/46, (1330 N. 7)
19. Doktor Yüzbaşı Sadi, *ibid*, s. 31.
20. Doktor Yüzbaşı Sadi, *ibid*, s. 31.
21. BOA, DH.MTV. 16-2/71 (1330 N. 20)
22. BOA, DH.MTV. 16-2/41 (1330 N. 9)
23. BOA, Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH.KMS.) 19/55 (20 Nisan 1330)
24. BOA, DH.KMS. 19/55 (17 Nisan 1330)
25. Doktor Yüzbaşı Sadi, *ibid*, s. 31-33.
26. BOA, DH.MTV. 16-2/13 (30 Temmuz 1328)
27. BOA, DH.MTV. 16-2/14 (1330 Ş. 28)
28. BOA, DH.MTV. 16-2/41 (1330 N. 9)
29. Tüccarzade İbrahim Efendi, *ibid*, s. 37.
30. Nedim İpek, "Burdur-Isparta Depremi (1914)", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1 (Isparta, 1995), s. 191-197.
31. BOA, DH.MTV. 16-2/23 (1330. Ş. 29)
32. BOA, DH.MTV. 16-2/24 (1330 Ş. 29)
33. BOA, DH.MTV. 16-2/31 (1330 N. 2)
34. BOA, DH.MTV. 16-2/89 (1330 L. 18)
35. BOA, DH.MTV. 16-2/34 (1330 N. 4)
36. BOA, DH.MTV. 16-2/42 (1330 N. 6)
37. BOA, DH.MTV. 16-2/16 (1330 Ş. 29)
38. BOA, DH.MTV. 16-2/2 (1330 Ş. 25)
39. BOA, DH.KMS. 19/55 (22 Mayıs 1330)
40. BOA, DH.MTV. 16-2/13 (30 Temmuz 1328)
41. BOA, DH.MTV. 16-2/22 (1330 Ş. 29)
42. BOA, DH.MTV. 16-2/34 (1330 N. 4)
43. BOA, DH.MTV. 16-2/40 (1330 N. 5)
44. BOA, DH.MTV. 16-2/52 (1330 N. 11)
45. Selahattin Tozlu, "Erzurum Depremleri (1850-1900)", *Akademik Araştırmalar*, S. 1 (Erzurum, 1996), s. 119-126.
46. BOA, DH.MTV. 16-2/67 (1330 N. 18)
47. Doktor Yüzbaşı Sadi, *ibid*, s. 31-33.
48. BOA, DH.MTV.43/40 (1330 Ş. 29)
49. BOA, DH.MTV. 16-2/29 (1330 N. 1)
50. BOA, DH.MTV.16-2/63 (1330 N. 14)
51. BOA, DH.MTV.16-2/37 (1330 N. 4)
52. BOA, DH.MTV. 16-2/44 (1330 N. 6)
53. BOA, DH.MTV. 38/39 (1330 N. 25)
54. BOA, DH.MTV. 38/53 (1331 N. 13)
55. Doktor Yüzbaşı Sadi, *ibid*, s. 31-33.
56. BOA, DH.MTV. 16-2/8 (1330 Ş. 27)
57. BOA, DH.MTV.16-2/7 (1330 Ş. 27)
58. BOA, DH.MTV. 16-2/35 (1330 N.4); BOA, DH.MTV.16-2/39 (1330 N.4); BOA, DH.MTV.16-2/55 (1330 N.11); BOA, DH.MTV. 16-2/56 (1330 N.12); BOA, DH.MTV. 16-2/62 (1330 N.14).
59. BOA, DH.MTV. 16-2/53 (1330 N. 11)
60. BOA, DH.MTV. 16-2/36, (1330 N. 4)
61. BOA, DH.MTV. 16-2/38 (1330 N. 4)
62. BOA, DH.MTV. 16-2/57 (1330 N. 12)
63. BOA, DH.MTV. 16-2/65 (1330 N. 14)
64. BOA, DH.MTV. 16-2/83 (1330 L. 7)
65. BOA, DH.MTV. 16-2/66 (1330 N. 18)
66. BOA, DH.MTV. 16-2/78 (1330 N. 29)

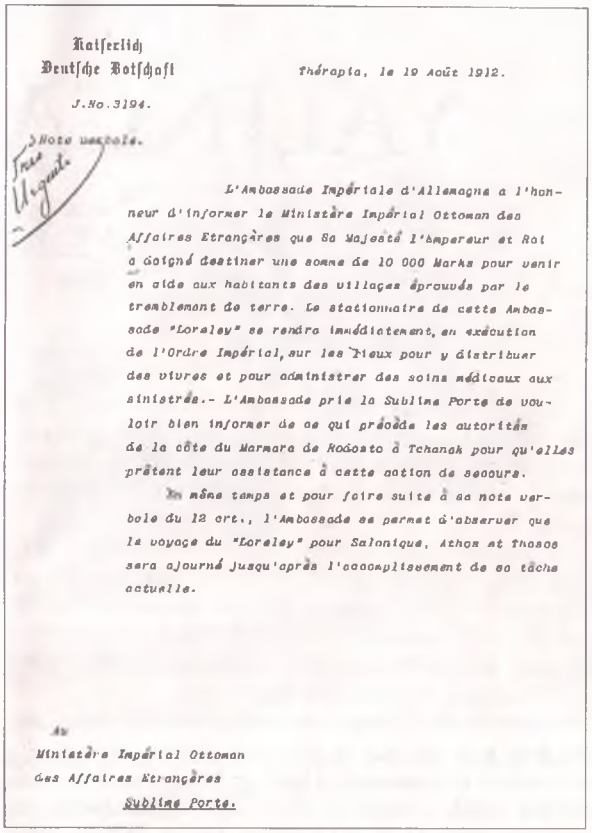

Kaiserlich
Deutsche Botschaft

Thérapia, le 10 Août 1912.

J.No.3194.

Note verbale.

Très Urgente

L'Ambassade Impériale d'Allemagne a l'honneur d'informer le Ministère Impérial Ottoman des Affaires Etrangères que Sa Majesté l'Empereur et Roi a daigné destiner une somme de 10 000 Marks pour venir en aide aux habitants des villages éprouvés par le tremblement de terre. Le stationnaire de cette Ambassade "Loreley" se rendra immédiatement, en exécution de l'Ordre Impérial, sur les lieux pour y distribuer des vivres et pour administrer des soins médicaux aux sinistrés.- L'Ambassade prie la Sublime Porte de vouloir bien informer de ce qui précède les autorités de la côte du Marmara de Rodosto à Tchanak pour qu'elles prêtent leur assistance à cette action de secours.

En même temps et pour faire suite à sa note verbale du 12 crt., l'Ambassade se permet d'observer que le voyage du "Loreley" pour Salonique, Athos et Thasos sera ajourné jusqu'après l'accomplissement de sa tâche actuelle.

Au
Ministère Impérial Ottoman
des Affaires Etrangères
Sublime Porte.

Alman sefaretinin imparatorun bağışıyla ilgili yazısı.

67. BOA, DH.MTV. 16-2/47 (1330 N. 8)
68. BOA, DH.MTV. 16-2/95 (1330 Za. 11)
69. BOA, DH.MTV. 16-2/54 (1330 N. 11)
70. BOA, DH.MTV. 16-2/58 (1330 N. 12)
71. BOA, DH.MTV. 16-2/49 (1330 N. 8)
72. BOA, DH.MTV. 16-2/59 (1330 N. 13)
73. BOA, DH.MTV. 16-2/67 (1330 N. 18)
74. BOA, DH.MTV. 16-2/98 (1330 Z. 15)
75. BOA, DH.MTV. 16-2/50 (1330 N. 8)
76. BOA, DH.MTV. 16-2/101 (1331 Za. 21)
77. BOA, Dahiliye İdare (DH.İD.) 128/12 (3 Rebiülevvel 1331)
78. BOA, M.V. 169 (23 Eylül 1328)
79. BOA, DH.MTV. 16-2/27 (1330 Ş. 29)
80. BOA, DH.MTV. 16-2/43 (1330 N. 6)
81. BOA, DH.MTV. 16-2/82 (1330 N. 23)
82. BOA, DH.MTV. 16-2/94 (1330 L. 25)
83. BOA, DH.MTV. 16-2/77 (1330 N. 28)
84. BOA, DH.MTV. 16-2/93 (1330 L. 13)
85. BOA, DH.MTV. 16-2/64 (1330 N. 14)
86. BOA, DH.MTV. 16-2/90 (1330 L. 19)
87. BOA, DH.MTV. 16-2/70 (1330 N. 20)
88. BOA, DH.MTV. 16-2/79 (1330 N. 30)
89. BOA, DH.MTV. 16-2/79 (1330 N. 30)
90. BOA, M.V. 167 (31 Temmuz 1328)
91. Nevzat Gündağ, *1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi*, Ankara, 1987, s. 98.
92. Selçuklular döneminde kuşatma altındaki kalenin deprem sonucu yıkılması Bizans'ı hem savunma sisteminden mahrum etmiş, hem de psikolojik olarak halkın ve askerin moral gücünü zayıflatmıştır. Ahmet bin Malımut, *Selçuk-Nâme*, I, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977, s. 61-62. Ayrıca Bizans kroniklerinden Ulubat'ın fethini naklen anlatan günümüz Osmanlı araştırıcıları deprem gerçeğini dile getirmişlerdir. "1327'nin 12 Mayıs'ın da büyük bir deprem oldu. Bu depremi takip eden gün, Müslümanlar Ulubatı aldı." Dr. Colin Imber, *The Ottoman Empire 1300-1481*, The ISIS Press, İstanbul, 1990, s. 20.
93. BOA, DH.MTV. 16-2/41 (1330 N.9)

YALINCAK OCAĞI

FUAT BOZKURT*

İnanç, bilginin bittiği yerde başlayan kişioğlunun umutlu düşüdür. Bu düşler renklidir, semboller canlıdır. İnançlar konusunda çalışan araştırmacılar, bilimsellikten elini kesmeden yol almaya çalışırlar.

Türkleşen Anadolu'nun geçmişinde inancın kurumlaşmış biçimlerinden biri de ocaklardır. İslam görünümünde uyarlanmış doğaya ve atalara tapınımın sürdüğü kurumlardır bunlar. Bu yeni toprakların pek çok yerine yayılmış ocakların toplumsal işlevi açısından incelenmesi önem taşır.

Yalıncak Ocağı, söylencesel geçmişi ve işlevi ile Anadolu'nun yaygın ocaklardan biridir. Sıvas'ın 86 kilometre doğusunda Hafik'e bağlı bir köy. Sıvas'tan çıkıp Karayün, Celali-Aydoğdu, Belikaya köylerini aştıktan sonra geliyor. Türbe, köyün sağına düşen bir düzlükte yer alıyor.

Yalıncak bakımsız bir anıt mezar konumunda. İki kez iç içe taş duvarlarla çevrilmiş. Dıştan çeviren dörtgeni andıran duvar iyisinden çökmüş. Büyük olasılıkla bir yapı kalıntısı. İçteki duvar sekizgen bir alanı çeviriyor. Bu alanda iki mezar yer alıyor. İki mezardan biri Yalıncak Baba'nın sayılıyor. 25-30 metre uzakta ikinci bir mezar var. O ise Seyit İsmail Dede'nin. Ağuçanlı Seyit İsmail Dede'nin mezarı üstünde 1300 tarihi kazılı. Söylendiğine göre, mezar 70-80 yıl önce yapılmış. Ermeni ustaların elinden çıkmış. Mezarın bir yüzünü, bir at motifi, bir çam ve dört kadeh süslüyor. İkinci yüzünde iki keçi çizimi yer alıyor. Mezarın başına yeşil başlık sarılmış.

Hemen yanında ise Aziz Dede yatıyor. Aziz Dede, İsmail Dede'nin oğlu. Mezarın üstünde 1933 tarihi bulunuyor. Aziz Bey'in Dersim ayaklanmasına katıldığı söyleniyor. Bu durumda mezar taşı üzerindeki 1933 yılı ölüm yılını yansıtmıyor. İkisinin de mezarı motifli.

Sekizgen duvarla çevrili iki önemli mezarın biraz uzağında asıl mezarlık uzanıyor. Bu mezarlık ile Yalıncak Ocağı'nı bir yol ayırıyor. Hemen karşıda Yalıncak Ocağı bulunuyor. Yalıncak Ocağı'nın soyu bu geleneksel köy evinde yaşıyor. Bir dizi çocuk ve genç adam bozkır sessizliğinde tekdüze günlerini geçiriyorlar. 1964 doğumlu Mahmut Yalıncakoğlu ocağın son dedesi sayılıyor. 1993'te babasının ölümü üzerine posta oturmuş. Geleneğe göre bu genç adam baba ocağını tüttürmek uğruna kendini feda etmiş. Baba Hüseyin Fevzi Bey 1939-1993 yılları arasında yaşamış. Ocağın en özgün kişisi 92 yaşındaki "ebe". Mahmut Yalıncakoğlu'nun babaannesi. Yıllar yüzünde derin çizgiler oluşturmuş. Beli eğilmiş, boyu gittikçe küçülmüş. Başında beyaz üstüne kırmızı nakışlı fes, üzerinde uzun, üstte yelek. Beli-

Yalıncak Ocağı bireyleri, İngeborg de Jong (sol başta) ve Fuat Bozkurt (sağ başta) ile bir arada.

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi.

ni sımsıkı bağlamış. Bir çağa uzanan yaşam koşusunun son günlerini yaşadığının bilincinde. Pırıl pırıl Türkçe konuşuyor. Belleğinden ve bilincinden en küçük bir şey yitirmemiş.

Ama yine de yaşam güzel. Özellikle yaşam yaşadıkça tat kazanıyor. Tıpkı yıllanmış şarap gibi. Gençlerdeki yaşamlarını umursamaz tavrı yaşlılarda görmek olanaksız. Yaşlandıkça yıllara karşı direnç artıyor gibi.

İsmail Dede 1800'lerde Dersim'den gelmiş. Aşağıdaki Yalıncak Köyü'ne yerleşmiş. O yıllarda yalnız Yalıncak Ocağı var. Sonra Yalıncak Ocağı ile Ağuçan Ocağı arasında kız alışverişi ile bir kan bağı kurulacak. İki soyağacı birlikte yürüyecek.

19. yüzyıl, belki de daha önce Hafik toprakları bomboş. Yine bir halk devinimi başlıyor. Dersim'deki kimi aşiretler Sıvas yöresine doğru kayıyorlar. Boylar, oymaklar bu çevrede kendilerine yerleşim alanı arıyorlar. Bir oymak şimdiki adı Yalıncak olan aşağıdaki obaya yerleşiyor. 19. yüzyıldan günümüze değin uzanacak insan soyunun geçmişi başlıyor.

Yalıncak Ocağı alçakgönüllü ziyaret yerlerindendir. İşte tüm ocak şu iki mezarda gizli. Görüntüde İ. de Jong ve F. Bozkurt.

Yalıncak hem tekke hem köy. Tekke köyün üstündeki bir düzlükte yer alıyor. Köy ise o düzlüğün altındaki yamaca kurulmuş. Daha aşağıda bir vadi uzanıyor. Anadolu'nun yorgun toprakları. Köyde kışları 20 ocak tütüyor. Yazın ise 30-35 eve ulaşıyor. Yaz ile kış oturanlarının sayısı gün geçtikçe değişken uçlara tırmanıyor.

Tüm Anadolu'nun yazgısı, şimdi Yalıncak'ı da kucaklamış durumda. Şöyle 150-200 metre uzaktan köyü seyrediyorum. Kapı önlerinde basma yığınları. Basma, tezeğin ayak altında kalıp çiğnenme ile oluşmuş bir türü. Söğüt ve kavak ağaçları tüm yeşilliği oluşturuyor. Küçük bostanları bozkır güneşi aydınlatıyor. Bir temmuz öğle sonrasının güneş aydınlığını yaşıyoruz. Yorgun dağlarda ekili topraklar parmakla sayılacak ölçüde az. Köy evlerinin kimileri çatılı artık. Ama yıkık ev sayısı, yapılı, kullanılan evlerden çok. Kapı önlerinde tek tük İstanbul, Ankara ve Almanya plakalı arabalar hazin bir görüntü veriyor. Bu toprağa bağlı insanlar, yaz aylarında geçmişlerini arıyorlar. Yol boyu tüm köylerde bu üzüntülü görüntüleri izleyeceğim. Hele Süleymaniye Köyü içimi ürpertecek. Köyde tümü üç ev kalmış. Yağmurun etkisiyle kerpiç duvarlar eriyip gitmiş. Yalnız taş dış duvarların dökütüleri ayakta durmaya çalışıyor. Bol bol "peğ" denen ev yerleri. Eskiden böyle yıkıntılar tu-

Gerçek ve yan anlamda ocak: Yalıncak Ocağı'nın ocağında...

valet yerine kullanılırdı. Şimdi tuvalet yapılmış. Elektrik de var. Televizyon her evi süslüyor. Radyo çoktan unutulmuş. Söğüt ağaçlarının diplerindeki o eski yoğun söyleşiler ise tümden silinip gitmiş. Kıranta pos bıyıklı köylüler, kasketli yaşlılar, bir elinde baston, başında fötr şapkalı ağa görüntüleri yalnız filmlerde kalmış. Gözlerim bu topraklara sahip çıkacak ağaları arıyor şimdi. Yol sormak için Süleymaniye Köyü önünde duruyoruz. Bir Murat arabanın yanında bir kağnı duruyor. Tekerleğin öyküsünü izliyoruz. Evrimini yapamamış, pelit üzerine demir çember geçirilmiş kağnı tekeri ile, evrimini tamamlamış otomobil tekeri. Birinde demir dışta, öbüründe içte. İki bin yıllık taşıma aracı ile son model motorlu araç yan yana garip bir görüntü sunuyor. Birkaç yıl önce Japon bilim adamları Anadolu'dan bir kağnıyı müzeye koymak üzere satın alıp götürmüşlerdi. Çocukluğumda ise Sıvas'ta kağnı yapan dülger sayısı, araba onarımcısından kat kat fazlaydı.

Hollandalı Türkolog Prof. Dr. Frederich de Jong ve eşi ile bu temmuz gününde ocağın konuğuyuz. Bu değişik gezginler, ziyaretçi değil, konuktur. Sözcüklerdeki anlam ayrımı burda gizli. Ziyaretçi ocağın kutsallığına inanıp gelmiş inançlı kişi, oysa konuk gezip görmeye gelmiş. Biz de gezip göreceğiz ve sonra bu gözlemlerimizi bir iki dergide yansıtacağız. Prof. Dr. de Jong alanla ilgili az basılan İngilizce bir dergide yazacak. Ben ise aynı konuyu Türkçe bir dergide anlatacağım. İkimiz de birbirimizin ne yazdığını bilmeden aynı olayı anlatacağız. Ve sonuçta birbirine hiç benzemeyen iki yazı çıkacak. Tıpkı ressam Ludwig Richter'in gençliğinde üç arkadaşı ile belli bir görüntüyü resmetmeye girişmesi gibi. Dört arkadaş, doğadan kıl payı ayrılmamaya söz verecek ve aynı görüntüyü tüm gördüklerine tam bağlı kalarak yansıtacaklar. Sonuçta dört ressamın kişilikleri kadar birbirinden apayrı dört resim ortaya çıkacak.

Zaman öğleden sonra, ikindi. Bozkırda yalnız sinek ve böcek sesleri. Kimileyin uzaktan bir ses yankılanıp susuyor. Prof. Dr. de Jong ile eşi İnci - gerçek adı İngeborg'dur- evin önündeki kavakların gölgesine oturmuşlar. Saygın mezarları görüntülemişiz. Şimdi işin söyleşi kesimindeyiz. Soğuk yayık ayranlarımızı yudumlayacağız. İşi bitirmiş olmanın mutluluğu içinde sorular soracağız. Yalıncak Ocağı'nın bireylerini tanıyacağız. Kalabalık aile bireyleri arasında dikkat çeken biri var: Sevim Yalıncakoğlu, bu yıl liseyi bitirmiş ve üniversite seçme sınavlarına girmiş. Mahmut'un kardeşi oluyor.

Ocakta özgün bir belge, soykütüğü yok. Her ocakta bulunan soykütüğü, gittikçe dağılan ocağın bir bölümünün elinde kalmış. Efsanevi soykütüğü ise 13. yüzyıla uzanıyor. Tekkenin son dedesi Mahmut Yalıncakoğlu 13. göbekten Yalıncak Ocağı'nın torunu oluyor. Yalıncak Sultan'ın söylencesel konumu ise şöyle:

Yalıncak Sultan'ın gerçek adı Seyit Muhammet Nuri'dir. Hacı Bektaş Veli'nin beşinci halifesi olur. Post sahibi ulu bir kişidir. Hacı Bektaş'ın çerağcılığını üstlenmiştir. 13. yüzyılda Moğol yayılmasının ardından Anadolu'da düzen altüst olmuştur. Avrupa'yı Çin'e bağlayan İpek Yolu şu yalnız ve yorgun mezarların yanından geçen dar, köy yoludur. Yolun bu bölümü sürekli kesilir. Eşkıyaların saldırısına uğrar. Kervancılar yol güvenliğini sağlaması için Anadolu Selçuklu Sultanından yardım isterler. Sultan yol güvenliğini sağlaması amacıyla Rükneddin'i görevlendirir. Rükneddin askerleri ile bölgeyi eşkıyalardan arındırmak ister. Ne ki, bir iki çatışmanın ardından tuzağa düşer, öldürülür. Bu kez halk Hacı Bektaş'tan yardım ister. Hacı Bektaş Yalıncak'ı görevlendirir. Yalıncak Sultan kırk yiğidi ile bu topraklara gelir. Kendisine halktan 300 gönüllü katılır. Eşkıyaya karşı amansız bir savaşıma girişir. Bir çatışma sırasında pabucu biraz ilerdeki gözede kalır. Kendisi de çarpışmada ölür. Yalıncak'ın kızı Gönül Hanım, Hubuyar ile evlenir. Soy, oğul Seyit Muhammet Nuri ile sürer. Günümüzde biraz ilerdeki gözeye "Pabuçluk" adı verilmesi böyle bir söylenceye dayanır. Şimdilerde gözeden koç vurulması gibi "güm, güm" sesi gelir.

Topsöğüdün gölgesinde ayranları beklerken. Yalnız fotoğrafı çeken Ferit (Frederich) de Jong yok bu görüntüde.

Mahmut Yalıncakoğlu'nun tuttuğu notlara göre soykütüğü çerçevede görüldüğü gibi.

Yalıncak Ocağı'nı geziyoruz. Evin ocağı önünde Prof. Dr. de Jong bir görüntümü alıyor. Tezekle işleyen ocağın, giderek işlevi azalmış. Artık ocakgaz da girmiş Yalıncak Ocağı'na. Bu geleneksel ocak, yufka pişirmek, büyük yemekler yapmak için kullanılır olmuş. Bir süre sonra tüm işlevini yitireceğe benzer.

Ocağın asıl oturma odasına giriyorum. Baş köşede "Taht-ı Muhammet" adı verilen bir yüksek oturma yeri bulunuyor. Duvarlarda resimler asılı. Bir iki yaşlı Bektaşi babası, Atatürk, onun yanında Hz. Ali'nin resmi. Halılar, resimli duvar halıları. Duvar halılarının tümü yakın dönemlerden. Almancıların getirdikleri bağışlar. Musa, İsa ile süslü makine halıları.

Örneğini gördüğümüz gibi, her ocak bir umut ışığı olarak doğmuştur Anadolu insanının yüreğinde. Doğaya, yazgıya, devlete karşı inanç gülleridir. Toplumun düşleri, umutları yankılanmıştır buralarda.

Yirmi birinci yüzyılın eşiğinde de ocaklar ülkemizde işlevini sürdürmeye çalışıyorlar. Çağa uyum gösterme çabasına ve bilim-tekniğe ters düşmeme kaygısına karşın, ne kadar sürdürebilecekler bu koşuyu, belli değil. ■

YALINCAK OCAĞI SOYKÜTÜĞÜ

Yalıncak Sultan
Seyit Muhammet Nuri — Gönül Hanım (Hubuyar Ocağı)
Ahmet Nuri
Yalıncak Mehmet Nuri
Mustafa Nuri
Muhammet Nuri
Hacı Ahmet Nuri
Mehmet Emin Dede
Şeyh Ahmet Nuri
Kara Mahmut
Yalıncak Halil Ağa
Kanber Dede
Yusuf
Pirebi Sultan
Şeyit Ali Ağa
İbrahim
İsmail
Mahmut Efendi
Hamza Efendi
Mehmet Dede
Hüseyin Fevzi (1939-1993) + Eşi Ağuçanlı
Karadonlu Canbaba
Mahmut Yalıncakoğlu (1964 doğumlu)

BEZİRGÂNLAR CEMİYETİ - BURJUVA TOPLUMU

CÜNEYD OKAY

Meşrutiyet döneminde peşi peşine kurulan siyasi partilerden biri de Hüseyin Hilmi'nin Osmanlı Sosyalist Fırkası idi (Eylül 1910). Hükümetçe kapatılmadığı halde bir müddet sonra kendiliğinden siyasi hayattan silinen[1] Osmanlı Sosyalist Fırkası Meşrutiyet döneminde, Türkiye Sosyalist Fırkası adı altında tekrar faaliyet göstermeye başlamıştı (Şubat 1919). Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yayın faaliyetleri genel olarak periyodikler üzerinde yoğunlaşıyordu. Bu periyodikler sık sık divan-ı harbi örfi tarafından kapatıldıkça fırka, farklı isimler altında yayınını sürdürmeye devam ediyordu. OSF Meşrutiyet döneminde *İştirak*, *İnsaniyet*, *Sosyalist* ve *Medeniyet* adlı süreli yayınları neşretmişti. Bu dergilerin yayın hayatları iki sayı ve yirmi sayı arasında değişmiştir.

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın süreli yayın faaliyeti ise *İdrak*'le sınırlı kalmıştır.[2] Fırka bunun dışında bastırdığı broşürlerle taraftarlarını ve sempatizanlarını bilgilendirmeyi ve propaganda yapmayı tercih etmiştir. TSF'nin bastırdığı bu çeşit broşürlerin halen üç adetten ibaret olduğu bilinmektedir.[3] *En Büyük Kuvvet, Sosyalistlik Nedir?* ve *Bezirgânlar Cemiyetinin Hastalıkları.*

En Büyük Kuvvet'in muhtevası hakkında malumat Kerim Sadi'nin *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı* isimli kitabında vardır.[4] Keza *Sosyalistlik Nedir?*'in tam metin olarak Latin harflerine aktarılmış şekli *Toplum ve Bilim* dergisinde Zafer Toprak tarafından yayımlanmıştır.[5]

Aşağıda *Bezirgânlar Cemiyetinin Hastalıkları*'nın[6] tam metni yer almaktadır. (Türkiye Sosyalist Fırkası Neşriyatından, Adet: 3, İstanbul: İskon Papazyan Matbaası, Mayıs 1921-1337, nüshası 5 kuruştur.) Broşürde dikkat çeken özelliklerden biri yazarın kullandığı dildir. Osmanlı aydınının 19. asırdan beri Batıdan giren kavramlara Osmanlıca karşılık arama gayreti/özentisi bu risalede de göze çarpıyor. Sınıf-ı mütehakkim, müterakim servet, müterakim sermaye gibi sosyalist doktrinin terminolojisini çağrıştıran kavramların yanında bezirgân ve bezirgânlık kelimeleri bu gayretin/özentinin değişik bir örneği olarak görülüyor. Metinden de anlaşılacağı üzere risalenin ismi belli olmayan yazarı bu kelimeleri burjuva ve burjuvazi karşılığında kullanmıştır. Aynı devirlerde basılan bazı broşür ve makalelerde bu terim burjuvazi olarak yer almaktaydı.[7] Redhouse ilk baskısı da dahil olmak üzere Osmanlıca sözlüklerin çoğunda sadece tüccar anlamı verilen bezirgân kelimesi için 1316/1900 tarihli *Kamus-ı Türki*'de bu mananın yanında "Yahudilere ıtlak olunur unvandır" açıklaması geçmekte, bundan sonra da olumsuz anlamı yaygınlaşma eğilimi göstermektedir. Nitekim Türk Dil Kurumu'nun

İştirakçi Hilmi

1988 tarihli son sözlüğünde bu gelişmeyi ve mana değişmesini takip etmek mümkün. Sözlükte tüccar anlamının eski devirde kullanılmış olduğu bugün ise "alışverişte çok kâr amacını güden kimse, mesleğini sadece kazanç için kullanan kimse, Yahudilere verilen ad" anlamlarında kullanıldığı belirtiliyor. Buradan da anlaşılacağı gibi yazar burjuvanın sosyalist terminolojide yüklendiği olumsuz anlamı dikkate alarak bu kavrama karşılık olarak bezirgân kelimesini kullanmayı tercih etmiştir. Kitapçıkta bütün sıhhi ve ahlaki hastalıkların sebebinin bezirgânların idaresi ve hâkimiyeti altındaki cemiyet olduğu açık ve detaylı bir biçimde ortaya konulurken kitabın son paragrafında birdenbire bütün bu hastalıkların tek çaresinin sosyalizm olduğu hiçbir ikna edici delil gösterilmeden ifade edilmiştir.

1. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 1, İstanbul, 1984, s. 247.
2. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925)*, İstanbul, 1991, s. 38.
3. *age*, s. 40.
4. Kerim Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul, 1994, s. 399-403.
5. Zafer Toprak, "Türkiye Sosyalist Fırkasının Bir Risalesi: Sosyalistlik Nedir?", *Toplum ve Bilim*, Bahar 1977, s. 124-139.
6. Belgeye ulaşmamda yardımlarından ötürü Mehmet Törenek'e teşekkür ederim.
7. Bir örnek için bkz. Sadrettin Celal, *Burjuva Demokrasisi ve Sosyalizm*, Aydınlık Külliyatı, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1922.

BEZİRGÂNLAR CEMİYETİNİN HASTALIKLARI

- 1 -

BEZİRGÂNLAR CEMİYETİ NE DEMEKTİR?

Memleketimizde alışverişle meşgul olan adamlara yaptıkları işin veya sattıkları şeylerin nevine göre çerçi, manifaturacı, kavaf, bakkal, sarraf ve saire gibi ayrı ayrı isimler verilirse de umumuna birden bezirgân namı verilir. Büyük bezirgânlara tüccar, banker, komisyoncu falan denilir. Halbuki büyük ticaret küçük ticaretin büyümesi ile vücuda geldiği gibi, banker de sarraflıktan, komisyoncu da simsarlıktan yetişmiş, yani hepsi bizim Anadolu halkının sade bir lisanla bezirgân dedikleri adamlardır.

Bugünkü medeniyetin merkezi olan Avrupa'da yüz otuz bir sene evveline gelinceye kadar bütün hayat derebeylerin elinde idi. Ziraatla meşgul olan köylüler derebeylerin hesabına çalışırlardı. İki derebeyin arasında toprak, borç veya kadın meselelerinden dolayı muharebe zuhur ettiği zaman köylü askerlik ederdi. Asla eksik olmayan siyasi muharebeler için hem köylü ve hem şehirli silah altına alınırdı. Din muharebeleri için yine köylü yine şehirli cephelere sevk edilirdi. Zavallı halk bir taraftan derebeyleri, bir taraftan kral, diğer taraftan papazlık teşkilatı arasında ezilmiş kalmıştı. Köyün çiftçisinde hiç kuvvet yoktu. Kasabanın bezirgânında az para vardı. Baştakilerin zulüm ve istibdadını devirebilecek bir kudret ortada mevcut değildi. Fakat öyle bir zulüm ve istibdadın ebediyen devamı kabil olmadığı için aşağıda anlatacağım gayet tabii ve tedrici sebeplerle nihayet bu büyük kudret husule geldi; memleketin idaresi, emlak ve arazi müstebitlerin elinden alındı ve eski istibdadı meşru addeden kanunlar lağvedildi.

[2] İnkılabı yapan sebeplerin başlıcaları şunlardı:

1- Ehl-i salib muharebelerinde büyük mikyasta sevkıyat-ı askeriye yapmak mecburiyetinde kalan derebeyleri bu sevkıyatın masarifini temin edebilmek için külliyetli paralar istikraz ettiler. Parayı ikraz edenler o zaman alışverişten, muharebe fırsatlarından epeyi servet biriktirmeye muvaffak olan bezirgânlardı. Derebeyleri para tedarik etmek mecburiyetiyle zulüm ve tahakkümlerini hafifleştirmeye ve bazı imtiyazlarından sarf-ı nazar etmeye lüzum ve ihtiyaç gördüler. Frenklerin burjuva dedikleri kasaba ahalisi, yani bizim bu kitapta (bezirgânlar) dediğimiz sınıf bu suretle ehemmiyet kazanmaya başladı.

2- Büyük muharebelerin çoğalması ve uzun müddet devam etmesi her tarafta nüfusun artmasından dolayı büyük şehirler ve büyük devletler teşekkül etmesi bu devletlerin biri birine karşı uyanık davranmalarının ve icabında derhal harbe hazır olmak için daimi ordulara malik olmalarına mecburiyet hasıl etti. Evvelce sebeb-i harp olan şeyler ehemmiyetsiz idi. Hatta ekseriya muharebe çapulculuk için yapılırdı. O zaman derebeyi maiyetindeki efradı kolaycacık toplar giderdi. Halbuki büyük bir devletle mühim bir sebepten naşi çarpışmak kolay bir şey olmadığı için her memleketin hükümdarı askerlik nokta-i nazarından yarını düşünmeye mecbur kaldı; ve doğrudan doğruya hükümet-i merkeziyenin emrine tabi nizamiye ve bahriye askeri teşkiline, bunları bir kanun-ı mahsusa tebaan birkaç senelik bir hizmet ile mükellef tutarak bu vechile husule gelen daimi orduyu talim ettirmeye, mühimmat-ı harbiye ile techiz etmeye, giydirmeye, beslemeye mecbur oldu. Bütün bunlar paraya mütevakkıf şeylerdi. Yeni ordu teşkilatı olunca (müteahhit), (mukriz), (simsar) ve saire namlarıyla türlü türlü bezirgânlar türedi ve hükümet bunların hizmetinden azade olamadı. Yavaş yavaş bu türedilerin ehemmiyeti, mali ve siyasi iktidarı çoğaldı; nihayet memlekette adı anılır, hükmü sayılır bir sınıf oldular.

En altta kalan esnaf, amele ve köylü idi. Hükümdarın elinde nüfuz-ı siyasi, derebeylerin elinde toprak, bezirgânın elinde para vardı. Sınaatten ve çalışmadan geçinen biçareler bunların hükmü altında zebun ve mahkûm kaldılar.

Bezirgânlar bilahare büyük ihtilali yaparak hükümdarın elinden nüfuz-ı siyasiyi aldılar, [3] meşrutiyet yaptılar. Derebeylerin elinden toprağı aldılar. Para ile serbest alım satım muamelesini tesis ettiler ve para kendi ellerinde olduğu için bittabi bu muameleden yalnız kendileri müstefid oldular.

Ondan sonra bununla iktifa etmeyerek muhtelif sınaatler için icat edilen makineleri de bol para ile satın aldılar. Büyük makinelerin rekabetine tahammül edemeyen küçük sınaatkârlar nihayet züğürtlediler ve dükkânlarını kapayıp bezirgânın fabrikasına amele olmaya mecbur oldular.

Daha sonra gerek muharebelerden gerek müteahhidlik ve buna mümasil işlerden kazandıkları milyonlarla bü-

yük ziraat şirketleri tesis ederek -evvelce derebeyi amelesi olan- köylüyü bu defa bezirgân amelesi yapdılar.

Eskiden yolları hükümet yapardı. Bu sefer büyük şose yollar ve şimendiferler yapmak icap ettiği ve bu da paraya tevakkuf eylediği içün bezirgânlar bu işi dahi üzerlerine alarak kendileri inşaat ve şimendifer şirketleri vücuda getirdiler. Hasılı vapur şirketleri, tramvay şirketleri, şu bu dediler; cemiyet hayatının damarları olan münakalat vasıtlarını da ellerine aldılar.

Şimdi: Toprak ellerinde, ticaret ellerinde, hükümet ellerinde, yollar ellerinde, ordular ellerinde, köylü amele ellerinde... Eee!... Bu ne demektir?

Bu sadece demektir ki cemiyet-i beşeriye yalnız (bezirgânlar cemiyeti) dir. Derebeylerden kurtulduk fakat onların pençesine düştük. Arada şu fark vardır ki derebeyi istibdadı mertçe icra edilirdi. Bunlar avukatlıkla yapıyorlar. Meşrutiyet diyor, kanun diyor (hürriyet, adalet, müsavat) diyor, inanma!.. Bezirgânlık ruhunda bunların hiçbiri yok. Onda olan hırstır hodgâmlık ve hodbinliktir. Arzu-yı galibiyettir; hangi tarik ile hangi vasıta ile olursa olsun kazanç, kazanç, kazançdır. Kazanmak için mal satar, esham satar, toprak satar, ev satar, para satar. Ticaret fikriyle muharebe açar; kaç bin nefer, kaç bin çavuş, kaç bin zabit feda etmekle bu istimlak muharebesini kazanabileceğini inceden inceye hesap eder.

Bezirgânların elinde insanlar dahi kabil-i sarf bir maddedir. Demir, kömür ve saire gibi bir şeydir. Başkasının hayat ve haysiyeti, aileler çocuklar, vicdan, namus onların nazarında hiçtir. Onlar yalnız paraya tapar eyvah! Ne feci bir beşeriyetteyiz! Bu, beşeriyet değil hayvaniyettir. Elim, derin bir hayvaniyet!..

[5] CEMİYETİN TEŞHİSİ

İmdi, bu acib hayvanın vücudunu muayene edelim:

Nabzına dokunur dokunmaz anlıyoruz ki hastadır, hem vahim hastadır. Vücudu ateşler içindedir. Deli gibi sayıklıyor. Ne yaptığından ne haykırdığından haberi yok. Başından ayağına kadar her tarafı yara bere oldu. Harici ve dahili marazları saymakla tükenmez. Dimağı hasta, çünkü makul, salim bir şey düşünüp hayatın intizamını temine muvaffak olamıyor. Midesi hasta, çünkü açlığa, sefalete istihsalat ve istihlakatın yolunda olmasına çare bulamıyor. Elleri hasta, çünkü say ü amel erbabının ihtiyacını tatmin edemiyor. Ayakları hasta, çünkü bütün manasız hareketlerine rağmen ileriye doğru bir adım atamıyor. Hâlâ bugün yirmi asırlık evvelki fecaiyi görüyoruz. Bugünkü cemiyetin hastalıkları başlıca üç nevidir.

1- Bedeni ve müstevli illetler
2- Ahlaki marazlar
3- Sırf içtimai hastalıklar

• • •

BEDENİ VE MÜSTEVLİ İLLETLER

İnsanın vücuduna arız olan hastalıkların bazıları tabii sebeplerden neşet eder. Bunları herkes bilir, uzun uzadıya anlatmaya lüzum yoktur. Fakat diğer bazıları esas itibariyle tabii hastalıklar olmakla beraber her memlekette âdet üzere icra-yı hüküm etmez. Kolera, veba, sarı humma lekeli humma, frengi gibi. Bu müstevli illetler ve yine sari hastalıklardan madud olan verem, çiçek, kızıl, kızamık ilh. Her suretle temiz olan bir memlekette asla bulunmamak lazım gelir.

Müstevli ve sari hastalıklar şerait-i hayatiyenin fenalığından dolayı sirayet ve intişar eder. Mesela hac zamanında binlercesi bir vapurda adeta üst üste denilecek derecede kalabalık bir halde seyahat eden Hintli, Cavalı veya Rusyalı hacılar tabiidir ki yine böyle sürü halinde olarak karantinalarda ne kadar tathirata tabi tutulsalar koleranın hiç olmazsa birkaç mikrobunu -kaçak suretiyle- gittikleri yerlere nakledeler. Bu hayvancıklar memlekete girdi mi idi, tekessür ve istila birkaç günlük meseledir.

[6] Halbuki insanların hususi ve temiz kamaralarda mükemmel ve tehlikeden masun şerait dahilinde seyahat etmesi kabildir. Nitekim vapur ve trenlerde birinci mevki yolcuları o suretle sefer ederler. Bunlar gittikleri yerlerde bittabi aynı seviyede ve temizlikte otellere nazil olurlar. Güzel ve muntazam yemek yerler. Hastalığa bulaşık mahallere gitmezler. Binaenaleyh sıhhıye muayenelerinde birinci mevki yolcuları arasında hiçbir vakit koleralı veya vebalı bir adama tesadüf edilmez. Edilse bile müstesna kabilinden bir şey olur ve o şeraitte yolculuk eden bir adama karşı tedabir ittihaz etmek kadar kolay bir şey olamaz.

Fakat yukarıda anlattığımız gibi, münakalat vesaitini ellerinde tutan bezirgân şirketleri bütün insanları insan gibi seyahat ettirmezler. Bu nimet ancak çok para verenlere nasip olur. Vapur şirketleriyle güverte yolcuları arasındaki uçurumu dolduracak, adaleti tatbik edecek, öyle bir halden -güverte yolcuları için tevellüd eden rahatsızlıktan başka- umum cemiyet için hastalık ve ölüm tehlikesi tahassul ettiğini düşünecek ve bunun menine çalışacak bir kuvvet mevcut olsaydı, sirayetler ve istilaların elbette önü alınır ve zaman zaman yüz binlerce hayatların bu yüzden telef olmasına meydan verilmezdi. Çünkü müstevli illetler daima bulaşık memleketlerden gelen yolcular vasıtasıyla intişar eder; ve mükemmel tedabir-i sıhhıye ile intişarına mani olmak insanın elindedir.

Lekeli humma, hepimiz gördük ki muharebe mahsulüdür. Eğer biribirini ezmek için sermayedar grupları bu muharebeyi ortaya çıkarmamış olsalardı bu pis hastalığın aldığı kurbanlar bugün aramızda yaşayacak, ailesinin, çocuğunun yanında oturacaktı. Beş altı senelik askerlik hayatı bu müthiş illeti iyiden iyiye şehirlerde, kasabalarda, köylerde hatta dağ başlarında, memleketin her köşe ve bucağında yaşattı. Ne fecaatlar, ne acı ölümler husule getirdi!

İşte bu ve bunun gibi emrazın esbab-ı intişarı hiç tabii değildir; içtimaidir. Bunların önünü almak için biz de içtimai bir nokta-i nazardan düşünmeye mecburuz. Kezalik frengi denilen bela-yı azim bugün her memleketin mühim bir kısım ahalisinin hayatını kemirmekte, vücutlarını çürütmekte ve ırkı tehlikede bırakmaktadır. Niçin?.. Hepimizn malumudur ki bu murdar illetin sebeb-i mevcudiyeti fahişe denilen namussuz ve pis kadınlarla münasebette bulunulmasıdır. Temiz bir evlilik hayatı geçiren adamlar hiçbir vakit bu hastalığa duçar olmazlar. Bir adamın izdivaç [7] edebilmesi, aile teşkil edebilmesi ve bu gibi tehlikelerden kendini kurtarması gayet mühim ve hayat pahalılığı devam ettikçe daha ziyade ehemmiyet kesbeden, fevkalade güçleşen bir meseledir. Bahusus yevmiyesi kut-i layemut geçinmesine ancak kifayet eden amele kolay kolay öyle bir yük altına giremez, meğer ki alacağı kadın servet sahibi ola.

İzdivacın bugün müşkül bir mesele halini alması iktisadi, yani istihsalat, ticaret, nakliyat, mesken ve bunlar gibi idame-i hayata doğrudan doğruya lazım olan şeylerin ve faaliyetlerin pek fena idare edilmesinden ve umuma değil, ancak sermayedar sınıfına faide temin etmesinden ileri gelmektedir. Filhakika ucuzluk olan yerlerde izdivaçlar daha çok olur ve fuhşiyattan mütevellit hastalıklar binnisbe az bulunur. Çünkü bunlar öyle marazlardır ki soğuk almakla, adamın ayağı kaymakla yahut başka

türlü bir kaza veya tedbirsizlikle yakalanmaz. Hele son bahsettiğimiz frengi sırf pis ve hastalıklı kadınlarla münasebette bulunmak suretiyle yakalanır ki öyle bir şeyden tevakki etmek insanın elindedir ve pek kolaydır. Ancak bir hastalığa karşı tavsiye edilecek çare (nasihat)ten ibaret olursa hükümsüz ve tesirsiz kalır. Zira ihtiyaç yahut hırs tatmin edilmek ister. Temizlik ve meşruiyet yolunda teskini kabil olmazsa fena yollara sapmaktan cahil halkı hiçbir suretle men edemeyiz. Edemeyince hastalık alabildiğine intişar ve tevessü eder. Bugün yapılan istatistikler gösteriyor ki İstanbul'da fahişelerin yarısından ziyadesi frengilidir ve ahalinin de yüzde yirmisi bu hastalığa müpteladır. Unutmamalı ki sirayeti bu dereceyi bulmuş olan illetin mikrobu artık bu kadar çoğaldıktan sonra insanın vücuduna başka yollardan da girebilir.

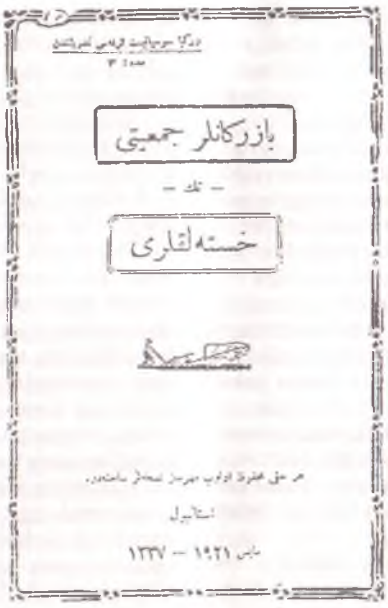

Düşününüz arkadaşlar, bu ne azim tehlikedir? Acaba öyle tehlikeler mevcut olduğu zaman şahsi olarak mı düşünmek lazım gelir, yoksa bütün cemiyetimizi, yani halkı, milleti nazar-ı itibare almak mı icap eder?

Bu suale başka bir bahiste cevap vereceğim. Şimdilik şunu hatırda tutalım ki elyevm bezirgân sınıfının elinde olan hayat-ı umumiyenin bozukluğu insanların fena şerait dahilinde yaşayıp seyahat etmelerini intac ediyor, fuhşiyatı artırıyor, temiz ve meşru izdivaçların vukuuna mani oluyor ve bundan da sari ve müstevli hastalıkların cemiyette serbestçe hüküm sürmesine ve pek feci tahribata sebebiyet veriyor.

* * *

[8] AHLAKİ HASTALIKLAR

Bundan evvelki makalede vücuda arız olan içtimai hastalıklardan bahsettim. Şimdi ruha tasallut eden marazları tarif ve izah edeceğim.

Ruhun, ahlakın bozukluğuna dalalet eden fenalıkların en hafifi yalancılıktır. Düşünelim: İnsan ne için ve ne vakit yalan söyler? Vakıa bazı adamlar vardır ki yalan söyleye söyleye bu fenalığa o kadar alışmıştır ki artık lüzumlu lüzumsuz her zaman ve her yerde yalan söylemekten zevk alır. Fakat esas itibariyle yalan bir menfaat için söylenilir ve itiyat ondan hâsıl olur. Edinmek istenilen menfaat eğer meşru ve bir kaideye tabi olursa yalan söylemeye lüzum kalmaz. Ancak aldatmaya, kandırmaya, yutturmaya lüzum hissedildiği zaman yalan söylemek ihtiyacı hasıl olur. Mesela amele vazife başında iken nasıl ve ne mecburiyetle yalan söyleyebilir? O muayyen bir iş görüyor ve hafta nihayetinde gündeliklerini alıyor. Aldatacak, kandıracak kimsesi yoktur. Bunu yapsa yapsa müstesna ve tesadüfi olarak yapar. Fakat hangi meslek ve sanata mensup olursa olsun, ister dükkâncı ister müteahhid, ister sarraf veya komisyoncu olsun, bezirgân işini yürütmek, müşterilerini kandırmak için her an yalan söylemeye mecburdur. Ticarette kaide evvela para, sonra ahlaktır. İcabında ahlak paraya feda edilir. Fakat bir yalanla kazanılması mümkün olan para asla feda edilmez. Bazı tüccarın namuslu olması, yani akdettiği bir mukaveleden caymaması ve sözünü yerine getirmesi yine menfaat iktizasıdır. Çünkü ahlaksızlığı bu dereceye vardırırsa kimse kendisine itimat edemez; münasebet-i ticariyesi sekteye uğrar ve kazancı azalır.

Ben iddia etmiyorum ki yalanın menbaı ticarettir. Hayır insan başka bir münasebetle de yalan söyleyebilir. Fakat başkalarında arızi ve tesadüfi olan bu fenalık bezirgânlar için daimi bir ihtiyaçtır. Hele alıcılarla satıcılar arasında mütevassıtlık eden simsarlar, dellallar ve komisyoncuların bütün sermayesi yalandır. Doğrulukla iş görelim deseler aç kaldıkları gündür.

Ahlaki fenalıklardan biri de serserilik ve tembelliktir. Bazı kimseler kendilerine münasip bir iş bulmakta güçlük çekerler ve köyden köye, kasabadan kasabaya, memleketten memlekete hicret ede ede nihayet meyus olur ve işi dilenciliğe serseriliğe vururlar. Çalışmakla [9] hayatlarını temine muvaffak olamadıkları için başkalarına bâr olarak yaşarlar. Bunlar çalışmaksızın yaşadıkları, cemiyetin vücudu üzerinde fuzuli olarak bulundukları için hayvan veya insanın kanıyla beslenen bit, pire, tahta kurusu gibi hayvancıklar kabilindendir. Hükümetler serseriliğin önünü almak için serseri nizamnameleri yaptılar ve bu nizamnameler mucibince zabıta memurları rastgeldikleri serserileri tevkif edip hapise tıkarlar. Bu neye benzer bilir misiniz? Kirli bir vücut üzerinden ufaklıkları toplayıp bir kutuya atmaya!.. Fakat vücut kirli kaldıktan sonra kaç para eder? Bir gün sonra mahut hayvancıklar tekrar zuhur eder ve daha ziyade çoğalır.

Serseriler adeta ayrı bir millettir. Geceleri geç vakte kadar köprü altlarında, cami avlularında, fıçı yığınları arasında, kabristanlarda, ötede beride yatarlar. Gündüzleri caddelerde serbestçe dolaşırlar ve sair insanlar gibi yukarıdan aşağı gidip gelirler. Elleri, vücudu, üstü başı kirli olan bu evsiz barksız adamlar en mükemmel hastalık nâkilleridir. Bundan maada sefalet, açlık onları hırsızlığa ve her türlü fenalığa sevk eder. Eğer cemiyette bir taraftan çalışmak mecburi olsa ve diğer taraftan işler bir sınf-ı mütehakkimin elinde bulunmayıp da her çalışmak isteyenin ihtiyacına küşade bulunsa, şüphesizdir ki hiçbir serseri kalmaz. Zira tembel olan adam hem kendi ihtiyacının tazyiki, hem zabıtanın takibatı ve hem istediği anda kuvveti ve bilgisiyle mütenasip bir iş bulmak hususundaki suhulet hasebiyle akıbet-i say ü amele teslim-i nefs eder.

Yankesicilik, gece hırsızlığı ve bahusus kasa hırsızlığı serseriliğin mütekâmil ve faal nevileridir.

- Düşününüz: Bir tarafta namuslu, yahut hiç olmazsa öyle görünmekte menfaat gören adamlar cemiyete az çok faideli işlerle meşgul iken bu kelepürler mütemadiyen başkalarını soymak, evleri kasaları boşaltmakla meşguldürler. Zanneder misiniz ki bunlar müterakim servetlerin gayr-i meşru olduğu kanaatinden münbais bir adalet fikriyle hareket ediyorlar? Haşa! Adalet böyle tatbik edilmez. Kanunla, ıslahat ile muntazam ve umumi icraatla tatbik edilir. Hırsız mal ve para toplamak için bu mesleği ihtiyar etmiş bir bezirgândır. Küçük yalanlarla iktifa eden satıcılar, oldukça büyücek yalanlar yutturan simsarlar yalandan başka sermayesi olmayan borsa dellalları, tatlı dille şundan bundan para dolandıran [10] kimseler, sonra işi daha serbestliğe vurup doğrudan doğruya şirkete cüret

edenler ve nihayet yukarıda tadad ettiğimiz ve şekavete, kasa hırsızlığına kadar varan mesalik-i redie erbabı hep derece derece bezirgânlardır. Hepsi aynı aile efradındandır. Yalnız alınlarının teriyle çalışan amele, memurin, müstahdemin ve mütefekkirin o aileden değildir.

Ahlaki hastalıklardan bir tanesi vardır ki ona -eyvah!- bilhassa müptela olan çalışanlardır. Bu hastalık ayyaşlıktır. Bugün aşikâr bir hakikattir ki müskirat namıyla satılan ve azı keyif getirip çoğu insanı sarhoş eden içkiler sinirleri uyuşturur. Mideyi, kalbi, ak ve kara ciğerleri tahrip eder, kanı zehirler. Ama bu tesirat tedrici olduğu için birdenbire hissedilmiyor. Bunun için cahiller inanmıyor. Halbuki aklı erenler gözü görenler için hakikat meydandadır. Bir ayyaşın yüzüne, burnuna, gözlerine ellerine bakınız. Yüzünde kırmızı alametler var mı? Burnu şişkin mi? Gözleri donuk mu? Elleri titrek mi? Bir de hekim olsanız da vücudunun dahilindeki azayı muayene etseniz, oradaki cerihaları, çıbanları, iğrenç halleri görseniz eminim ki bir daha rakıyı ağzınıza almayacaksınız. Fakat bunu kaç kişi düşünür? Hele amele arasında kaç kişi tatbik eder?

Umumiyetle halk, akşam üzeri işi terk ettikten sonra biraz zevk etmek, işin yorgunluğunu unutmak, eğlenmek def-i gam etmek ister. Akıllı olanlar faideli eğlenceler arar. Akılsız olanlar faideli faidesiz her türlü eğlenceye dalar. Zenginler pahalıya eğlenir. Fukara ucuz eğlenceye gider. Halkın ekseriyeti hem fakir ve hem cahil olduğu için en ucuz ve keyifli eğlence olmak üzere içkiyi bulmuş, ona iyiden iyiye sarılmış. Fakr ü zaruretten naşi öyle basit bir vasıta-i zevk bulmak mecburiyeti olmasaydı bazı da tiyatroya gidecek ailesiyle bir araba tenezzühü yapacak, yüksek ve mütenevvi zevklerle gönlünü eğlendirecek ve çok zaman, belki de asla meyhaneye gitmeyecekti. Bununla beraber, cehalet olmasaydı tabii sufli şeylerden hoşlanmasa, terbiyesi ince ve yüksek olsaydı yine meyhaneye gitmez, müskiratla vücudunu ve ruhunu zehirlemezdi; hava latif olduğu zaman ailesiyle veya arkadaşlarıyle gezmeye gitmek, sair zamanlarda müfid ve eğlenceli kitaplar mütalaa etmekle iktifa ederdi. Fakat sermayedarların her suretle hayat-ı umumiyeye tahakküm ettikleri bu acibü'ş-şekil cemiyet dahilinde halkın ekseriyeti mecburen sefil ve cahil yaşıyor. Para mahrumiyeti ile fikir mahrumiyeti [11] bir arada oldukça işret gibi hem sıhhati mahveden, hem ahlakı bozan, ve çok defa cinayete sevk eden, hanman söndüren beliyyeleri yarım tertip kanunlar ve tedbirlerle ortadan kaldırmak kabil değildir. İşret bütün tesirat-ı musırresiyle bugünkü sermayedar cemiyetin vücuduna has bir hastalıktır. Tarihin hiçbir devrinde bu fena âdet bu kadar mühlik ve umumi bir maraz halini almamıştı. Hiç, hiçbir zaman: Ne kurun-ı ulada Mısırlılar, Yahudiler, Yunaniler ve Asurilerde. Ne kurun-ı vustada Romalılar arasında işret bu kadar vâsi ve esaslı bir âdet olmamıştı. Herkes evinde, yahut ziyafette bulunduğu zaman içerdi. Bugünkü gibi şehrin her sokağında aynı zamanda yüzlerle kişiyi zehirlemeye muktedir, rakılar, konyaklar, absentler, viskiler, romlar, magşûş ve boyalı şaraplarla, her türlü yakıcı ve öldürücü mailerle mücehhez müesseseler yoktu. Doğrusu bu lutf-i alü'l-ali bezirgânlığın terakkıyatına medyunuz.

Sermayedarlığın terakkıyatına medyun olduğumuz müesseselerden biri de kumarhanelerdir. Şehrin bazı evlerinde yemek yemeden yorganın altına girip açlıktan kıvranan masum aileler, çocuklar dururken kulüplerde banknotlar elden ele uçuyor. Sonbahar yaprakları gibi masaları örtüyor; haris eller uzanıp onları mütemadiyen topluyor. Banknotların masaya düşmesiyle toplanması arasında ne facialar geçiyor! Biri sahib-i servet olurken diğeri iflas ediyor. Birinin felaketinden öteki kâşane-i saadetini inşa ediyor. Buna da medeniyet deniliyor, anladınız mı arkadaşlar?

Sermayedarlığın kadını ne hale getirdiğini hiç sormayınız. Bugünün en feci meselesi budur. Sefalet ve cehalet erkeği meyhaneye ve her türlü fenalığa sevk ettiği gibi kadını da umumhaneye sevk ediyor. Kadın bu girdaba tabii bir surette düşüyor.

Derebeylik devrinde muaşakalar ekseriya saf ve samimi bir surette cereyan ederdi. Menfaate müstenid olanlar bile hususi ve temiz bir halde vuku bulur ve heman ve her vakit izdivaca müncer olurdu. Bazen ufak tefek istisnalara tesadüf edilirdi. Fakat şimdiki gibi düzinelerle (sermayeler)i bir evde toplayan ve makine gibi muayyen bir ücret mukabilinde işleyen fuhşiyat fabrikaları yoktu. Düşününüz ki arkadaşlar bu umumhanelerin çoğuna (sermaye)ler adeta amele olarak kaydediliyor. Çünkü iş o kadar vüsat peyda etmiş ki öyle bir müesseseyi idare etmek için hayli paraya malik olmak icab eder. Binaenaleyh otelin ve evin dahilinde müzeyyen ve mükellef mefruşatın sahibi veya sahibesi işleyecek kadınları tıpkı amele gibi bazı şerait [12] dairesinde istihdam eder. Bunlardan maada hususi odalarda çalışanlar; ve bunlardan başka ötekine berikine muvakkaten metreslik edenler, hâsılı kocalarından nail olamadıkları elbise ve mücevherat elde edebilmek hırsıyla gizlice öteye beriye gidip ırzlarını satanlar; ve hâsılı münevver ve terakkiperver görünmek için sıkılmadan, hatta kimseden gizlemeksizin (randevu)lara gidenler; erkek avına çıkanlar... Bütün bunlar, bütün bunlar var ve pek çoktur. Hem zannettiğinizden fazladır, aziz arkadaşlar.

Ahlaki hastalıkların mahiyet itibariyle en müthişi cinayettir. Gazetelerin vukuat-ı cinaiye sütununu okurken dikkat ettiniz mi? Sermayedarlığın müterakki olmadığı yerlerde, alelhusus şark memleketlerinde cinayet binnisbe azdır. Sermayedarlığın çok terakki ettiği memleketlerde ise yevmi cinayetler binlere baliğ olur. Bu bir vakadır. Beliğ, aşikâr bir vaka.

Şarkta halkın muhtelif sınıfları arasında servet farkı Avrupa ve Amerika'da olduğu gibi değildir. Hele Anadolu'da bu fark o kadar ehemmiyetsizdir ki sahib-i servet olanlar bundan dolayı büyük bir gurur bile hissetmezler. Kahvede bir masa etrafında eşraftan Mehmed Ağa'yı, demirci Hüseyin'i, bakkal Yorgi'yi, çiftçi Mustafa'yı, manifaturacı Haim'i görürsünüz. Lakin Avrupa'da eşraftan Mehmed Ağa lord bilmemne olmuş kendi kulübünde vakit geçiriyor, demirci Hüseyin fabrika amelesidir, ötekiler de kısmetlerine göre ya küçük ya büyük bir şey olmuşlar. Herhalde sınıflar arasında mesafe pek büyüktür. Bir tarafta çok sermaye, bir tarafta muzlim bir fakr ü zaruret var. Bunların yanında da deminden beri izah ettiğim fenalıklar insanların kalbinde öyle derin nefretler uyandırmıştır ki bu fena hislerle yaşayan kimseler için artık beşeriyetin, namusun, hayatın hiçbir kıymeti yoktur. Cinayeti meslek ittihaz etmişler. Bu meslekte tecrübe ve maharet sahibi olmuşlar. Tutulup idam edilinceye kadar onda sebat ediyorlar. Müterakim sermayeler işte böyle hırsları uyandırmış, cinayette kahramanlık derecesinde adamlar yetiştirmiştir. Cemiyet cinayetlere karşı kendisini müdafaaya lüzum görüyor ve ona göre kanunlar cezalar tertip ediyor, polis, jandarma teşkilatı ve hapishaneler vücuda getiriyor. Bunlar filhakika bir dereceye kadar müdafaayı temin eder. Fakat aynı zamanda fiil-i cinayeti, caniler sınıfını ibka eder, lağv etmez. Ruhu cinayete mütemayil olanlar bu teşkilat-ı tedafüiyeden ihtiraz etmiş

olsaydı şimdiye kadar, bilhassa garp memleketlerinde bu fenalığın hiç eseri kalmazdı. [13] Demek ki bir menbaı vardır. İşte bu menba sermayedarlıktır. Çünkü insan cani olarak doğmaz. Bazı ailelerde öyle ırsi haller varsa da bu bir tereddi, yani bir düşkünlüktür. Esbab-ı asliyesi de işret, terbiye gibi içtimai müessirlerdir. Sermaye hem sefaleti idame ediyor, hem hırsı davet ediyor. Bu muza'af tesirden netice olarak derece derece ahlaksızlıklar ve nihayet cinayet çıkıyor. Bundan daha bedihi bir hakikat olamaz.

SIRF İÇTİMAİ HASTALIKLAR

Mahiyeten içtimai olmakla beraber insanın vücudunda veya ruhunda hükümferma olan illetleri bundan evvelki bahislerde anlattım. Bu makalede izah edeceğim hastalıklar doğrudan doğruya insanın bedeni veya ahlakıyla alakadar olmayıp cemiyette bir hareket veya bir yokluk suretinde tecelli eder ve insanlar dolayısı ile gerek ruhen gerek bedenen müteessir olurlar. Mesele asayişsizlik, içtimai ve siyasi mücadelattan mütevellid inkıtaı münakalat, pahalılık, yokluk, iktisadi muvazenesizliklerden mütevellid buhranlar, hasılı bazı sınıflarda daimi açlık, milletler arasında muharebeler... İşte bunlar birer illet-i içtimaiyedir.

Ben asla tasavvur edemem ki serserilerin, ahlaksız ve cani adamların mütemadi ve faal surette iş gördüğü bir cemiyette asayiş ve emniyetin tamamen takriri kabil olsun. Kezalik gerek münakalat ve istihlakâtta, gerek istihsalat ve umur-i maliyede husule gelen buhranlar bugünün zaruri bir hastalığıdır. Çünkü sermayedar amelenin hakkını yemeksizin servetini idame edemez. Bu böyle olunca sermaye ile say ü amel arasında mücadele, mübareze zaruridir. Mücadelat buhranları tevlid eder.

Ve bu mesele-i mühimme halledilmedikçe pahalılığı, yokluğu, açlığı izale etmek kabil değildir. Muharebelere gelince: Malumdur ki bugün muharebeler ticaret için yapılıyor. Sermayedarlık baki kaldıkça bu usul devam edecek ve cemiyet-i beşeriye fecaatlerden felaketlerden kurtulamayacaktır.

* * *

Acaba muntazam, hasta olmayan bir cemiyetin esasları ne olmak lazım gelir? İçtimai hayatın esası yaşamaya lazım olan mevaddı yapmak ve bu mevaddı kullanacak olanlara tevdi etmektir. Bu işlerden birincisine (istihsal) ikincisine (tevzi) [14] denilir. Birincisi de çalışmakla olur. İkincisi de yapılan mevaddan istifade etmek isteyen ya istihsalde, ya tevzide çalışmalıdır. Ya (tarlada, ya maden ocağında, ya fabrikada), ya (nakliyatta, ya mağazada veyahut bunların işleyebilmesine muktezi banka, daire-i devlet ve saire gibi müesselerde) iş görmelidir. fakat bu iş gören adamın mevadd-ı müstahsileden istifadeye hakkı olmalıdır. Aç, çıplak, havaic-i zaruriyeden mahrum kalmamalı, binaenaleyh istihsal ve tevzi teşkilatı ona göre olmalıdır.

Cemiyette herkes çalışır ve herkes çalıştığından müstefid olursa fenalık kökünden kesilmiş olur. Bu hale adaletin umuma ale's-seviye tevzii ve inzibatın ciddi surette temini keyfiyetleri inzimam ederse intizam-ı içtimai büsbütün tesis ve tespit edilmiş olur.

* * *

Bu kitabın ibtidasından buraya kadar tarif ettiğim emraz-ı içtimaiyenin çare-i tedavisi la-yuadd ve la-yuhsa [sayısız] ulema ve mütehassıslar tarafından aranılmıştır. Bedeni ve müstevli illetlerin izalesi için hekimler çalışmışlar ve bu yolda pek mühim neticeler istihsal etmişler, büyük keşfiyata muvaffak oldular ve kütüpheneler dolusu kitaplar telif ettiler. Bununla beraber bu hastalıklar elyevm zaman zaman her memlekette saldırıyor ve azim tahribata sebebiyet veriyor. Anlaşılıyor ki bu işte hekimliğin büyük bir münasebeti varsa da esasında hekimlikten gayri bir meslek ve marifete ait meseleler vardır. Eğer öyle olmasaydı mevzu-i bahsimiz olan illetler tababetin daimi mübarezatına rağmen elan ötede beride hüküm süremezdi ve ara sıra vâsi mikyasta salgınlara kuvvet bulamazdı.

Ruha ait hastalıklar için de ilm-i ahlak ve hukuk mütehassısları birçok nazariyeler tertip ettiler. Şüphesiz düşündükleri şeylerin çoğu doğrudur ve faideden hali olmamıştır. Lakin işte görüyoruz: Ulemanın yüzlerce binlerce müellefatı, mahkemeler, kanunlar her türlü teşebbüsat-ı hayriye ve tedabir-i zecriye ahlak-ı umumiyeyi ıslah edememiştir. Bunun da sebebi şudur ki mesele yalnız ilim-i ahlak ve hukuk mütehassıslarının usulleri ve nazariyeleriyle halledilebilecek bir mahiyette değildir. Daha şamil ve umumidir. Binaenaleyh vâsi bir nazarla bakmak ve ona göre bir çare aramak lazım gelir.

[15] Sırf içtimai dediğimiz ve kâh iktisadi buhranlar ve kâh siyasi muharebeler tarzında hükümran olan hastalıklar için dahi bir taraftan iktisadiyun, diğer tarafdan siyasiyun uzun uzadıya düşünmüşler ve türlü türlü fikirler beyan etmişlerdir. Hatta bu hususta icraata dahi girişerek hem muvazene-i iktisadiyeyi temin etmek hem muharebe yerine beynelmilel muhakeme usulünü vaz eylemek üzere teşkilat-ı mahsus vücuda getirdiler ve buna dair muahedat-ı beyneddüvel akdettiler. Fakat bütün bunlar tesirsiz kaldı. Ne iktisadiyatta ve ne siyasiyatta muvazene tesis edilebildi. Buhran ve muharebe hâlâ devam ediyor. Meseleyi etrafıyla ve mahiyet-i hakikiyesiyle ilk defa olarak tedkik ve tamık eden sosyalistlerdir.

Sosyalistler diyorlar ki cemiyetin duçar olduğu bütün felaketler ve intizamsızlıklar hayat işlerinin (sosyal) yani içtimai bir nokta-i nazarla değil, hususi ve şahsi nokta-i nazarla tedvir edilmesinden ileri gelmektedir. Hayat işlerinin (istihsal) ve (tevzi) olmak üzere ikiye ayrıldığını yukarıda beyan etmiştim. İstihsalin müesseseleri toprak, maden ocağı ve fabrikadır. Tevzi müesseseleri vesait-i nakliye mağazalar ve bankalardır. Bütün bu müessesat bugün hususi ellerde bulunuyor. Yani ya birtakım eşhas veya birtakım müstakil ve hususi şirketler tarafından idare ediliyor. Halbuki deruhte ettikleri vazifeler hususi değil içtimai ve umumidir. Bir memlekette fabrikaların, maden ocaklarının nakliyatın işleyip işlememesi hayat-ı umumiyeye taalluk eden bir meseledir. Ziraate bir sekte arız olursa bütün millet müteessir olur. Sair işler de böyledir. O halde herkesin hayat-ı umumiyeye müteallik bir vazifeyi deruhde edip de hususi bir nokta-i nazarla, şahsi bir menfaatle hareket ettiği bir cemiyette teşevvüş ve intizamsızlık olacağı bedihi değil midir? Cemiyetin hayatına doğrudan doğruya taalluk eden müesseseler (içtimai) bir hale ifraz edilirse mesele büsbütün değişir. O zaman gerek istihsalatta, gerek tevziatta umumi ve binaenaleyh vahid bir nokta-i nazar hâkim olacağı cihetle onları teşkil eden müesseseler arasında bir ahenk temin etmek kabildir. Teşkilatın ruhu umumun ihtiyacını tatmin cihetine matuf olur. Ve bugün bütün ayrılıklar, bütün kin ve nifakları, bütün hırsları, ahlaksızlıkları tevlid eden haller bu yolda ıslahat icra edildikçe tedricen zail olur.

Yavaş yavaş bir gün, bir saadet günü gelirken cemiyet yalnız bezirgânların değil, bütün milletin cemiyeti olur. ■

AMELE KONGRESİ

SOSYALİST FIRKASINDAKİ MUKARRERÂT-I CEDİDE

Kendine layenazl süsü veren Hilmi Efendi riyasetten iskat edildi

Toplu ve kuvvetli bir mesul şahsın su-i idare ve tahakkümü yüzünden bir devr-i fetret geçiren Türkiye Sosyalist Fırkası ahiren fırka merkez-i umumisinde umumi kongresini akdetmiştir.

Fırkada kongre akdini istilzam etttiren buhran, reis-i sabık Hilmi Efendi tarafından amele menafiinin kâmilen aleyhine neticelenen ve bilalüzum ve bilatemel ilan edilen (grev) üzerine hâdis olmuş ve bilahare Hilmi Efendi'nin "Elektrik kablolarını tahribine kasdı.." cürmiyle tevkifi üzerine had bir devreye dahil olmuştur. On beş gün mukaddem sabık reis tarafından riyasete tevkil olunan mütekaid Miralay Hamdi Bey tarafından da bir kongre akdine teşebbüs edilmiş ise de bazı esbab ve mehâzir dolayısıyla mümkün olamamış ve bunun üzerine fırka mühr-i resmisi dahiliye nezareti tarafından istirdad edilmiştir.

Fırkadaki bu şûriş-i efkâr ve vaziyetin ıslah ve tanzimi için evvelki gün polis müdiriyet-i umumiyesi üçüncü şube müdürü Nafiz, muavini İsmail Hakkı, Ayasofya polis merkezi memuru Seyfeddin Beylerin huzuruyla umumi ve resmi kongre akd ve kongreye Beşiktaş, Şişli, Aksaray, Feshane, Haliç, Mavnacılar, Elektrik ve Şirket-i Hayriye şubeleri namına birer murahhas iştirak etmiştir. Kongrede fırkanın yeni heyet-i idaresi intihâb ve nizamname-i dahilisi tadil olunmuştur. Nizamnamenin siyasi program kısmı: "Sosyalist Fırkası'nın Meclis-i Mebusan'daki mebusları diğer fırkalar mebuslarına karşı bir heyet-i müttehide halinde bulunacaktır. Bu heyet-i müttehide sermayedaran sınıfının her türlü tahakkümüne karşı protesto ve bütçenin bilhassa tahsisat-ı mesturesini reddedecektir.

Sosyalist mebuslar, fırkanın izni olmadan müstakilen bir gûne teşebbüsât-ı siyasiye ve hususiyede bulunamazlar. Meclis-i Mebusan'da heyet-i müttehide, işçilerin hukuk ve hürriyet-i siyasiyelerini ve amele hayatını bir hal-i refaha isal edecek olan ıslahatın mevki-i fiile çıkmasına hasr-ı mesai edeceklerdir. Her mebus gerek memleket dahilindeki faaliyette gerek propaganda ve icraatta ve hasılı sosyalizme aid her türlü harekâtta fırkanın kararlarına tabi olacaktır."

Nizamnamenin umumi esaslar bahsine nazaran fırka "İkinci Enternasyonal"e merbût ve fırkanın siyaset ve muamelat-ı umumiyesinin tanzim ve tedviri hususi ve bundan mütevellid mesuliyet ve selahiyet yalnız kongreye aid ve râci' bulunacaktır. Bundan maâdâ; fırkanın, reis-i evvel ve sanisiyle heyet-i idaresi her sene mayıs ibtidasından intihab olunacak ve mezkûr heyetin muamelatını murakebe için de bir heyet-i temsiliye teşkil edilecektir. Bu suretle Hüseyin Hilmi Efendi'nin layenazl ve layüselliğine aid bilcümle mevad tayyedilmiştir. Heyet-i temsiliye bir sene müddetle intihab edilecek ve her şubenin murahhaslarından mürekkeb bulunacaktır. Heyet-i idare, mezkûr heyet tarafından istenildiği zamanda tebdil edilebilecektir. Aynı zamanda, amelenin bir hakk-ı meşruu ve son silahı olduğu halde Hilmi Efendi tarafından alelade bir bâziçe şekline sokulan (grev) ilanı ancak heyet-i temsiliyenin icra edilebilecektir.

Para meselesi de en mühim ve şayan-ı dikkat bir mesele bulunduğu cihetiyle herhangi bir şubede (50) liradan fazla bırakılmayacak ve üç azanın mührüyle bankalara tevdi olunacaktır. Nizamname-yi dahilinin asri ve hervech-i bâlâ esasat dahilinde tadilini müteakib rey hakkı ile yeni heyet-i idare intihabatına başlanmış ve riyasete Aksaray tramvay deposu müdir-i sabıkı Şakir Rasim, riyaset-i saniyeye Silahdarağa fabrikası ateşçibaşısı İstavri, murahhas-ı umumiliğe Şirket-i Hayriye iskeleler sermemur-ı sabıkı Rıza Beyler, kâtipliğe intizam memuru Süleyman, veznedarlığa Nuri, azalıklara Kenan ve Mehmed Cemal Efendiler ve heyet-i temsiliye azalığına da Mehmet Cemal, Mehmet Ali, Süleyman, Nuri, Mehmet Behiç, Hüseyin Avni, Burhaneddin, Murat, Maraşlıyan Efendiler intihab olunmuşlardır.

Bu yeni heyet-i idarede, sabık heyet-i idareden bulunanların fırkanın hesabatının rüyeti neticesinden su-i istimalatı tahakkuk edenlerin haklarında muamele-i kanuniye icrası karargir olmuştur. Heyet-i merkeziye ve şuabat hesabatını tedkik için heyet-i temsiliyeden beş kişilik bir heyet intihab olunmuştur.

Tevhid-i Efkâr, 10 Mart 1992

SOSYALİST FIRKASI

RİYASET HİLMİ EFENDİYE TESLİM EDİLİYOR

Sosyalist fırkası reisi İştirakçi namıyla maruf Hilmi Efendi'nin tevkifi üzerine Sosyalist Fırkası'nda yeni intihab yapılarak heyet-i idare tebdil edilmiştir. Hilmi Efendi tahliye edildikten sonra icap eden makamata müracaatla fırka intihabının yolsuzluğunu iddia ve beyan-ı şikâyet eylemiş ve fırkanın re's-i kârında ancak kendisinin bulunabileceğini söylemiştir.

Aldığımız malumata nazaran Dahiliye Nezaretince Hilmi Efendi'nin bu müracaatı muvafık görülmüş ve fırka riyasetinin mumaileyhe teslimine karar verilerek bu hususta polis müdiriyet-i umumiyesine tebligat-ı lazıme icra edilmiştir.

Bugün fırka riyasetinin Hilmi Efendi'ye devr ü teslimi muamelesi icra edilecektir. Maheza fırka nizamnamesinin şekl-i hazırında muhafazası hükümetçe de muvafık görülmediğinden takarrür etmiştir.

Tevhid-i Efkâr, 12 Haziran 1922

SOSYALİST FIRKASI RİYASETİ

Sosyalist Fırkası riyasetinin bazı kuyûd tahtında eski reisi Hilmi Efendi'ye tevdi edileceğini evvelce yazmıştık. Polis müdüriyeti keyfiyeti dün akd-i ictima eden muhtelif polis komisyonuna bildirmiştir. Riyasetin Hilmi Efendi'ye tevdii için lazım gelen muamele icra edilmek üzeredir.

Tevhid-i Efkâr, 16 Haziran 1922

MÜSTAKİL SOSYALİST FIRKASI

Hilmi Efendi'nin Sosyalist Fırkası riyasetini iadesi üzerine mezkûr fırka azasının Müstakil Sosyalist Fırkası unvanı tahtında yeni bir fırka tesis ve teşkil ederek Hilmi Efendi'den ayrıldıklarını evvelce yazmıştık.

Ahiren, dahiliye nezareti fırka nizamnamesini tasdik etmiştir. Fırka heyet-i faâlesi kâtibi 3 numaralı vatman Yaşar Efendi imzasıyla aldığımız bir varakada hulasaten deniliyor ki: "Birinci grevi kazandığımız günden sonra şiddetli bir propaganda, idaresizlik ve suiistimalat yüzünden ayrı ayrı fırkalara taksim olduk ve bu suretle pek çok haklarımızdan mahrum kaldık. Nihayet son günlerde de pek acı günler gördük ve acı vakaya şahit olduk. Bundan sonra aklımızı başımıza toplayıp herkesin âmâline alet olmaksızın müceddiden küşad edilen amele fırkasında birleşelim. Reis amele, heyet-i idaresi amele olan bu fırkada toplanmakla, bizi bu hale getirenlerden hesap soralım ve kendilerini pençe-yi adalete teslim edelim..."

Tevhid-i Efkâr, 9 Temmuz 1922

Transkripsiyon: Y. Demirel

RYCAUT'NUN KİTABINDA OSMANLI TOPLUM YAPISINA İLİŞKİN VERİLER

ÇAĞRI ERHAN*

GİRİŞ

1668 yılında, Londra'da basılan, Paul Rycaut'nun,[1] *The Present State of the Ottoman Empire* ("Osmanlı İmparatorluğu'nun Mevcut Durumu") adlı kitabı, Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıldaki siyasi, ekonomik ve toplumsal yapılarıyla ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Rycaut 1662-1667 yılları arasında beş yıl boyunca, İstanbul'daki İngiliz Elçisi Winchilsea Kontu'nun (Earl of Winchilsea) özel sekreterliği görevini yürütmüş, bu vesileyle Osmanlı devlet yönetimi ve toplumsal hayatıyla yakından ilgilenmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Arlington Lordu Henry'e ithaf ettiği kitabının önsözünde yazar, görevi icabı sadece İstanbul'da oturmadığından, İmparatorluğun özellikle Avrupa'daki birçok şehrini de dolaştığından bahsetmekte ve bu seyahatleri sırasında yaptığı gözlemler sonucunda, Türkleri[2] daha iyi tanıma fırsatını bulduğunu ifade etmektedir. Yine bu önsözde, İstanbul'da, İngilizlerle Türkler arasında yapılan diplomatik görüşmelere de bizzat katıldığını ve bu sayede, devletin üst düzey yetkililerinden birçoğu ile konuşma imkânı bulduğuna; onlardan ilk ağızdan bazı bilgiler aldığını yazmaktadır.

İstanbul'da, bazı din ve hukuk adamlarıyla da yakın temas kurduğuna, bu yolla, özellikle Türklerin dini ve adli mekanizmasının işleyişi hakkında çok iyi malumata sahip olduğuna da değinen Rycaut, özellikle Osmanlı Sarayı'nda 19 yıl öğretmenlik yapan bir Polonya asıllıdan, padişah, vezirler, enderun, harem gibi konularda çok yararlandığını dile getirmektedir.

Kitap üç bölüme ayrılmıştır. Türk Devlet Yönetiminin Kuralları adını taşıyan birinci bölümde, devletin işleyişine ve bu işleyişte etkili olan aktörlerin rollerine değinilmektedir. Öncelikle Saray hakkında çeşitli bilgiler verilmekte, hükümdarın, valide sultanın, Saray okullarında öğrenim gören ve eğitim verenlerin ve diğer Saray halkının yaşantısı, zaman zaman ilginç olaylar nakledilmek suretiyle anlatılmaktadır.

İkinci bölüm, Türklerin Dini Hakkında adını taşımaktadır. Burada İslam dini hakkında genel bilgiler verildikten sonra, önce din alanında hizmet veren görevliler bir bir tanıtılmakta, sonra da ülkede yaygın olan tarikatlar hakkında ilginç bilgiler sunulmaktadır. Bu bölümün sonunda, Türklerde evlenme, boşanma, temizlik, sünnet, bayramlar, içki ve domuz eti yasağı gibi toplum yaşantısına ait ipuçları verebilecek konulara değinilmektedir.

Türk Ordusu adındaki son bölümde ise, Osmanlı ordusunun disiplini, yapılanması, tımar sistemi ve ordunun önde gelen askeri birimleri hakkında kısa kısa bilgiler sunulmaktadır.

Rycaut'un eserinin, Türkler arasında kısa süreler kalınarak ya da Osmanlı Devleti'ni hiç ziyaret dahi etmeden kulaktan dolma bilgilerle yazılan kitaplardan çok daha gerçekçi olduğunu teslim etmemiz gerekir. Ancak yeri geldikçe değineceğimiz gibi, zaman zaman Rycaut da bugün doğru olmadığını bildiğimiz bazı abartılı değerlendirmeler yapmıştır. Bu özellikle harem bölümü anlatılırken karşılaştığımız bir konudur. Girmesi mümkün olmayan bu mekânı ya kulaktan dolma ya da daha önce buraya dair yazılan kitaplardan aldığı bilgilere dayanarak anlatmıştır.

Pek tabii olarak Rycaut kitabında Osmanlı toplumunun çeşitli kesimlerine ilişkin bilgiler verirken, bugün anladığımız manada bir sosyolojik metot takip etmemiştir. Ele alacağı her konuyu ayrı başlık altında, küçük metinler içinde anlatma yoluna gitmiştir. Bu durumda, birinci bölümde 22, ikinci bölümde 26 ve üçüncü bölümde 12 altbaşlık ortaya çıkmıştır. Bu ça-

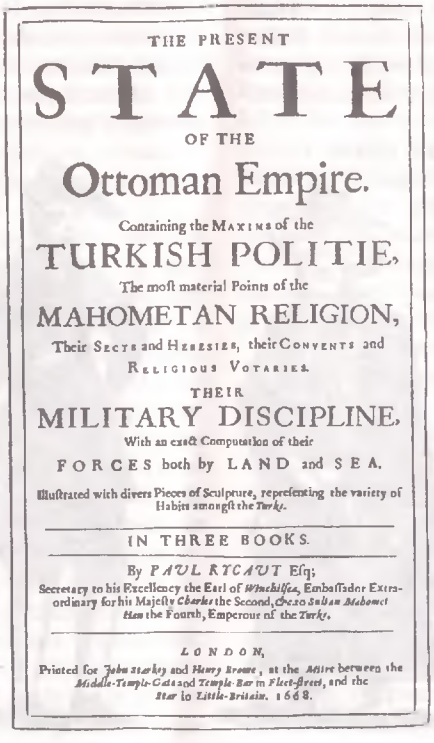
THE PRESENT

STATE

OF THE

Ottoman Empire.

Containing the Maxims of the

TURKISH POLITIE,

The most material Points of the

MAHOMETAN RELIGION,

Their Sects and Heresies, their Convents and Religious Votaries.

THEIR

MILITARY DISCIPLINE,

With an exact Computation of their

FORCES both by LAND and SEA.

Illustrated with divers Pieces of Sculpture, representing the variety of Habits amongst the *Turks*.

IN THREE BOOKS.

By *PAUL RYCAUT* Esq;

Secretary to his Excellency the Earl of *Winchilsea*, Embassador Extraordinary for his Majesty *Charles* the Second, *Chezo Sultan Mahomet Han* the Fourth, Emperour of the *Turks*.

LONDON,

Printed for *John Starkey* and *Henry Brome*, at the *Mitre* between the *Middle-Temple-Gate* and *Temple-Bar* in *Fleet-Street*, and the *Star* in *Little-Britain*. 1668.

Difcipline in War. 193

content they evidence by fighting, by kicking down their Plates of Rice, and ſhewing better ſtomacks to be revenged, than to their Entertainment; which Mutinies the Grand Signior and Principal Miniſters having found oftentimes fatal, endeavour by fair promiſes and ſatisfactory compliance with their deſires to pacifie in their firſt motion. Mutinies.

Janyzar Agasi or *Generall of the Janizaries*

The General of this Militia is called *Janizar Agasi*, and is always elected from the * Royal Chamber of the Seraglio, becauſe it being an Office of great Charge, it is thought neceſſary to be intruſted to one whoſe Education and Preferment hath made a Creature of the Court; which Policy hath been the ſuppreſſion of divers mutinies amongſt the *Janizaries*, the diſcovery of their Combinations, and an engagement to a ſtronger dependency on the favour of the Seraglio. When this General either dies by a natural death, or the Sword of the Grand Signiors Juſtice or Authority, his Riches, like that of other *Paſhaws*, is not confiſcated to the Sultans Exchequer; but the Inheritance accrues to the publick Treaſury of the *Janizaries*; which how dangerous it is to a State to have a Militia endowed with Revenues appropriated to their Officers (as already we have declared they poſſeſs in ſome parts of *Anatolia*) and a Bank of Wealth united to the maintenance of a licentious Sword, the *Ottoman* Princes have by ſad effects rather felt, than been able by vertue of their abſolute Power to remedy.

* *Harpax* The *Janizar Aga*. The publick Treaſure of the *Janizaries*.

D The

lışmanın amacı, kitapta Osmanlı toplum yapısıyla ilgili olarak, ayrı ayrı bölümlerde, dağınık olarak verilen bilgilerin, toplum yapısını incelerken kullanabileceğimiz bir çerçeve içine oturtulması ve o güne ışık tutması yönünde daha işlevsel hale getirilmesidir.

Bu çalışmada, Osmanlı toplum yapısı önce yönetenler ve yönetilenler olarak ikiye ayrılacak, daha sonra bu iki ana bölüm içinde yer alan çeşitli sınıflara değinilecektir. Fakat Rycaut kitabında toplumun her kesimine eşit yer ayırmadığı ve hatta bazılarına hiç değinmediği için, tabii olarak boşluklar göze çarpacaktır.

YÖNETENLER

Rycaut Osmanlı Devleti'nin yöneten sınıfları adını verdiğimiz, saray, seyfiye, kalemiye ve ilmiye sınıflarına, bu başlıklar altında yer vermemiştir. Ancak kitabın içeriğine, tüm bu sınıflarla ilgili bilgiler ve mütalaalar serpiştirilmiştir. Bu çalışmada, kitaba serpiştirilmiş bu bilgi ve mütalaalar, yukarıda bahsedilen sınıflar çerçevesinde ele alınacaktır. Zira ancak bu şekilde kitapta yer alan bilgiler Osmanlı toplum yapısını anlamakta yararlı olabilir.

Osmanlı yönetim sisteminin en üst katmanında Saray yer almaktadır. Yönetim sistemini bir piramide benzetirsek, piramidin en üst noktasında hükümdar yer almaktadır. Daha 1215'te Magna Carta ile hükümdarın birtakım yetkilerinin sınırlandırıldığı ve içinde yaşadığı döneme çok yakın bir tarih olan 1628'de Haklar Bildirisi'ni[3] ilan eden parlamentonun hükümdar üzerinde daha sıkı bir denetime sahip olma yoluna girdiği bir ülkeden, İngiltere'den gelen Rycaut Osmanlı Devleti'nde hükümdarın gücünü ve niteliklerini acayip olarak nitelendirmektedir.

Rycaut'ya göre padişahın gücü mutlaktır. Bu gücü sınırlandıracak hiçbir kurum veya kişi söz konusu değildir. Tüm mülk onundur ve üzerinde istediği gibi tasarruf yetkisine sahiptir. Hükümdarın bu mutlaklığı ona verilen, "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi", "güneş ve ayın kardeşi", "dünyadaki tüm taçların vericisi" gibi sıfatlarla da görülmektedir (s. 5).

Yazara göre eski Roma'da olduğu gibi, Türk hükümdarı adına tapınaklar ve sunaklar inşa edilmemektedir, ancak yine de hükümdara bir kutsiyet atfedilmekte, hatta söylediği ve yaptığı her şey hukukun üzerinde görülüp, eleştirilmemektedir. Devlet işlerinin hukuka ve dine uygunluğunu denetleyen müftü bile, hükümdarın fiil ve davranışlarını eleştirme hakkına sahip değildir. Esasen hükümdarın tabi olduğu hukuki düzenlemeler yok değildir, ancak bunlara uymaması halinde kendisine karşı işletilebilecek bir cezalandırma mekanizması yoktur. Bu noktada yazar, İngiltere'de hükümdarın yasaları ihlali durumunda işletilen ve bazen hükümdarın Parlamento tarafından görevden alınmasıyla sonuçlanabilen *impeachment* sistemine gönderme yapmaktadır[4] (s. 6).

Rycaut en üst düzey görevliden, halkın en alt tabakasına kadar herkesin, hükümdarın karşısında kul adını aldığını belirterek, Osmanlı Devleti'nde hükümdar hariç herkesin köle olduğunu ifade etmektedir. Devlet adamları hükümdara öylesine bağlıdırlar ki, bir gün onun emriyle ölmeyi bile seve seve kabul ederler. Bu son iddiasını desteklemek için Rycaut çok başarılı bir sadrazam olan Kara Mustafa Paşa'nın en büyük isteğinin, padişahın emriyle ölmek olduğunu söylediğini yazmaktadır (s. 8).

Her ne kadar hükümdarın gücü mutlak ise de,

Rycaut'ya göre güç zaman zaman hükümdar dışında kişilerce de ele geçirilmiştir. Bu kişilerin en önde gelenleri, hükümdarların anneleri veya büyükanneleridir. Rycaut kadınlar saltanatı olarak adlandırabileceğimiz bu duruma çeşitli örnekler vererek değinmiştir. Bu örneklerden birinde Sultan Ahmed'in eşi, Sultan IV. Murat ve Sultan İbrahim'in annesi, Sultan IV. Mehmed'in de babaannesi olan Kösem Sultan'ın, hükümdarın çocuk yaşta tahta çıkması sonucu, yönetimi ele geçirmeye çalışması, ancak IV. Mehmed'in annesinin Kösem'in bu faaliyetine karşı çıkması, yeniçerilerin önde gelenlerinden Bektaş Ağa, Kul Kâhya ve Kara Çavuş ile birlikte hareket eden Kösem'in yeniçerilerle sipahilerin aralarının açılmasına ve bu iki grubun İstanbul'da terör havası estirmesine neden olması uzun uzun anlatılmaktadır. Rycaut, Kösem'in Sultan IV. Mehmed'e zarar vermesinin, Sadrazam Siyavuş Paşa ve Kızlarağası Süleyman Ağa'nın büyük gayretleri sonucu önlendiğini ve sonuçta Kösem'in ve pek çok isyancı yeniçerinin öldürülmesiyle bu olayın kapandığını da belirtmektedir (s. 11-24).

IV. Mehmed

(Bu yazıdaki resimler Rycaut'nun kitabında yer alıyor.)

Saraydan söz ettiği bölümlerde yazar, Saray içindeki okullara da değinmiştir. Yazara göre Türkler kendi sivil ve askeri bürokratlarını seçerken ve yetiştirirken çok dikkatli davranmaktadırlar. Sarayda eğitilen çocuklar ya savaşta Hıristiyanlardan alınan ya da uzak ülkelerden hediye olarak gönderilen kişilerdir. Bunların hiçbir akrabası olmadığı için, hükümdara tam sadakat duygusu içinde yetiştirilirler.[5]

Saray okullarına alınan gençler, kapı ağasının başkanlığında, hadımağalar gözetiminde çok sıkı bir eğitime tabi tutulurlar. Her suç ve hata en ağır biçimde cezalandırılır. Rycaut'ya göre ceza verme konusunda hadımağalar normal bir erkekten daha sert ve acımasız davranırlar. Gençler eğitimleri sırasında Sarayda görülen her türlü hizmette çalıştırılır. Böylece kibirli olmaları engellenir ve padişaha bağlılıkları pekiştirilir. Yazara göre bu tür bir uygulamanın olumsuz sonuçları da doğmaktadır. Mesela okulu bitirip de bir memuriyet aldıklarında, tam bir köle gibi yetiştirilen bu kişiler inisiyatif kullanmakta zorlanmaktadırlar. Bazıları ise tam tersi bir biçimde, kendilerini sınırlayan bağlardan kurtuldukları için, çok başına buyruk hareket etmektedir. Yazar, belki de şahit olduğu bu tür olumsuzluklara dikkat çekmektedir, ancak bugün de bazı devlet memurlarının benzer davranışlarına şahit olduğumuzdan, bunu Osmanlı eğitim sisteminden doğan olumsuz bir sonuç olarak değil, insanların kişiliklerinin birbirinden çok farklı olmasının tabii sonucu olarak değerlendirmek doğru olacaktır (s. 25-27).

Rycaut Saray okulunun temelde iki odaya ayrıldığını ifade eder. Bunlardan Büyük Oda 400 kişilik, Küçük Oda ise 200-250 kişiliktir. İkisinde de önce sessiz, mütevazı ve halim selim olmak öğretilir. Öğrenciler ellerini öne bağlayıp, başlarını öne eğerek dolaşırlar. Elbiseleri kaliteli İngiliz kumaşından yapılır. Yemekleri genellikle pilav ve etten oluşur. Tüm hareketleri, hadımağaların yakın takibindedir. Bu nedenle birbirleriyle laubali olamazlar. Koğuşları uzun ve geniştir. Gece ışıklar sürekli yanar. Her altı yatağın arasında konulan bir yatakta bir hadımağa yatar. Bu şekilde gece bile gözetim altındadırlar (s. 28).

Yazar Sarayda çalışan öğretmenlerden, buradaki eğitim konusunda bizzat bilgi aldığını ifade etmektedir. Buna göre Saray okullarında önce okuma ve yazma konusunda temel bir eğitim verilir. Kuran'ı ve hukuk kitaplarını okuyup anlayabilecek seviyeye çıkarılırlar. Bunun ardından Arapça öğrenmeye başlarlar. Yazara göre bir vezir ya da paşa Arapçayı çok iyi bilmelidir. Çünkü ancak bu şekilde kadıların yazdıklarını anlayabilirler. Arapçadan sonra Farsça öğretilir. Farsça, öğrencilere daha nazik ve kibar bir konuşma şekli kazandırır. Farsça, birçok roman ve şiiri okuma imkânı verir. Bu öğrencilerin hayal gücünü geliştirir. Dünyanın diğer bölgelerinden haberdar olurlar. Genellikle okudukları kitaplar arasında, *Kırk Vezir*, *Hümayunname*, *Kelile ve Dimne*, *Seyyid Battal*, *Gülistan ve Bostan* vardır. Bazıları Kuran'ı ezberleyerek hukuk adamı olma şanslarını artırırlar (s. 31).

Rycaut Osmanlı Sarayındaki eğitimin mantık, fizik, matematik gibi önemli alanlarda yetersiz olduğu iddiasındadır. Ona göre tüm İstanbul'da sadece birkaç kişi astroloji ve astronomiden haberdardır. En yüksek mevkilere ulaşanlar bile coğrafya ve harita ilimlerinden bihaberdir. Rycaut matbaanın yasaklanmasının, ülkede eğitim düzeyinin yükselmesini engellediğini ifade ederek, bu yasaklamanın nedeninin, devleti yönetenlerin, bazı bilgilerin herkes tarafından öğrenilmesinin devleti tehlikeye düşüreceğine duydukları yanlış inanç olduğunu iddia etmektedir.[6] Tarih konusunda da yeterli eğitim verilmediğini belirten Rycaut, bir paşanın bile kronolojiyi birbirine karıştırabildiğini ifade etmektedir (s. 32).

Yazar, Sarayda gençlerin eğitimini ve yaşantılarını anlatırken, birçok Batılı yazarın yaptığı gibi Sarayda sapık cinsel eğilimlerin yaygın olduğu konusuna da yer vermiştir. Rycaut'ya göre hem gençler, hem de seçkin yetişkinler arasında bu tür ilişkiler yaşanmaktadır. Hatta hükümdarların bile zaman zaman bu tür temayüller gösterdiğini, Sultan IV. Murat'ın Musa adındaki bir genç çocuğu beğenip, sırf güzel olduğu için, çalıştığı Galata Tersanesi'nden Hasoda'ya aldırdığını, IV. Mehmet'in de Kuloğlu adlı bir hizmetkâra aynı eğilimi gösterdiğini iddia etmektedir. Rycaut'ya göre yaşlı saray kadınları da genç ve güzel kızları maiyetlerine almaktan hoşnut olmaktadırlar (s. 33-34).

Haremde hükümdarın ailesi ve onların hizmetkârlarının yaşadığını ifade eden Rycaut, ilginç bir uygulamaya dikkat çekmektedir. Hükümdarın kızları dört-beş yaşlarında önde gelen bir devlet görevlisiyle evlendirilir. Böylece görevli, padişahın damadı olma onuruna erişir. Evlendikten sonra sultanların eğitimi ve bakımı damat paşalara aittir. Ancak sultanların nikâhlandıkları kişilerin yaşlı olması zaman zaman ilginç sonuçlar doğurmaktadır. Mesela Sultan İbrahim'in kızlarından Gevher Han Sultan beş kez nikâhlanmış ve her seferinde kocaları öldüğünden dul kalmıştır (s. 40).

Haremi anlatırken Rycaut'nun yer verdiği bir diğer uygulama da, padişahın ölmesi durumunda eşlerinin ne olduğu konusundadır. Yazara göre kız çocuklarının anneleri olan hükümdar eşleri, eski saraya gitmek ya da saraydan ayrılıp başka biriyle evlenmek konusunda serbesttirler. Ancak erkek çocukların anneleri, eski saraya yollanırlar. Eğer bunlardan birisinin çocuğu hükümdar olursa, o zaman tekrar Topkapı Sarayı'na döner (s. 40).

Rycaut eserinde, yönetici sınıftan vezir-i azam ve vezirler hakkında da çeşitli bilgiler vermektedir. Vezir-i azamın padişahın başyardımcısı ve temsilcisi olduğunu kaydeden Rycaut, bu tarz olağanüstü yetkilerle donatılan bir vezirin varlığının tüm doğu monarşilerinde yer aldığını, Pers ve Mısır devletlerinden örnekler vererek iddia etmektedir. Vezir-i azam padişahın mührünü taşır. Böylece bürokrasiden ve kanuni formalitelerden kurtulup, hızlı karar alma imkânına kavuşur (s. 43-45).

Vezir-i azamın yanı sıra altı divan veziri de yönetimde görev almaktadır. Rycaut bunların divan toplantılarında vezir-i azam izin vermeden görüş beyan edemeyeceklerini, dolayısıyla devlet yönetiminde etkilerinin, vezir-i azamın izin verdiği ölçüde gerçekleşebileceğini savunmaktadır. Ancak müftü ve kazasker her konuda serbestçe fikir ileri sürebilmektedir.

Rycaut vezir-i azamın divana gidiş ve evine geri dönüşünün törensel bir hava içinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Vezir-i azamın çok sayıda hizmetkârının, bu yol üzerinde ona yüksek sesle dualar ettiğini belirten Rycaut, bunu Roma askerlerinin imparatorları için yaptığı dualara benzetmektedir.

Yazar, vezir-i azamın padişahın temsilcisi olmakla beraber, bazı sınırlamalara da tabi olduğunu bildirmektedir. Mesela vezir-i azam, padişahın izni ve imzası olmadan bir vezir hakkında ölüm emri veremez. Hatta bu izin olmadan bir sipahiyi ya da yeniçeriyi bile cezalandırması mümkün değildir. Diğer bütün konulardaki yetkisi ise mutlaktır.

Bu noktada yazar, doğruluğu tartışmalı eski bir gelenekten de söz etmektedir. Buna göre tüm şikâyet dilekçeleri vezir-i azama gönderilir. Ancak bir kişi doğrudan vezir-i azamdan şikâyetçi ise şikâyetini padişaha sunma yetkisi vardır. Bu kişi, başının üzerine koyduğu bir kutu içerisinde ateş yakar ve hızla divanın önüne koşar. Geleneksel olarak, bu kişiyi kimse durdurmaz ve şikâyetini yapmasına izin verilir (s. 46).

Rycaut vezir-i azamı ve vezirleri anlatırken sık sık İngiltere'deki aristokrat sınıfı ile karşılaştırmalar yapmaktadır. Yazar, biraz da hayret dolu bir üslupla, hiç malı ve mülkü olmayan bir kimsenin çok rahat bir biçimde vezir-i azam olabileceğini, yine bir vezir-i azamın rahatça beş parasız bırakılabileceğini anlatır. Çünkü vezirin tüm gücünü padişah verir. Yetkileri padişahtan ödünç alınmış yetkilerdir. Azledilen bir vezir öldürülebilir. Ya da küçük bir eyaletin paşalığına gönderilebilir. Yazar, Türklerin birçoğunun büyük makamlardan küçük makamlara getirilmelerini umursamadıklarını, çünkü her yeri ve makamı padişahın kutsal toprağı saydıklarını, her yerde zevkle görev yapabildiklerini ifade etmektedir. Rycaut'ya göre insanların bir gecede bir makama gelmeleri ve sabah o makamı kaybetmeleri Türkler arasında normal karşılanır ve yadırganmaz. En alt tabakadaki insanların bile üst makamlara çıkabileceği iddiasını desteklemek için Rycaut, IV. Mehmet döneminde geçtiğini söylediği bir olayı nakletmektedir:

Kasapların ihmalinden dolayı, İstanbul'da et sıkıntısı çekilmekteydi. Sabahları et almak için geç kalanlar, akşam etsiz yemek yapmak zorunda kalıyorlardı. Yeniçerilerin aşçılarından bir derviş geç kalktığı için et alamamıştı. Bu nedenle cezalandırılacağını düşünen aşçı sinirlenerek, İstanbul'a yapılan et sevkıyatının aksamasının devletin suçu olduğunu yüksek sesle söylemeye başladı. O sırada kı-

yafet değiştirerek halkın içinde dolaşmakta olan hükümdar ile rastlaştı. Hükümdar ona ne olduğunu sorduğunda, çobanların hayvanları zamanında getirmediğini, mezbahanın doğru dürüst çalışmadığını, vezirlerin ihmal içinde olduklarını, hatta vezirlerin kendi keselerini doldurmak dışında bir işle uğraşmadıklarını söyledi. Bununla da yetinmeyip, kendisinin vezir-i azam olması halinde tüm İstanbul'u et ile doldurabileceğini de sözlerine ekledi. Padişah saraya döndükten sonra, dervişin gerçekten bunu başarıp başaramayacağını düşündü ve onu saraya çağırdı. Derviş konuştuğu kimsenin padişah olduğunu öğrenince önce çok korktu. Ancak padişah ona vezirlik verdi. Derviş gerçekten de çok başarılı oldu ve uzun yıllar görevde kaldı (s. 48).

Yazar, Osmanlı Devlet'inde bir aristokrat sınıfın oluşmasının bilinçli olarak engellendiğini ifade etmektedir. Çünkü devletin merkezden uzak bölgelerinde güçlenen bey ve paşaların bir gün hükümdara meydan okumaları istenmemektedir. Bir İngiliz olarak, aristokrasinin oluşmasının engellenmesini tasvip etmeyen Rycaut, aristokrasinin olmadığı yerlerde monarşilerin mutlak tiranlığa dönüştüğünü ve Türklerde de bunun görüldüğünü ifade etmektedir. Yazara göre Türkler aristokrasi oluşumunu engellemek için çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Öncelikle, Saray okullarında eğitilen çocukların ailelerini ve köklerini bilmemeleri, onların güçlü bağlılıkları ve destekçileri olmalarını engeller. İkinci olarak, isyan eden paşalar en ağır biçimde cezalandırılır. Böylece başkalarının buna kalkışması engellenir. Üçüncü olarak, yöneticiler genellikle hiçbir bağları olmayan bölgelere atanırlar. Görev yerleri de sık sık değiştirilir. Bu sayede bir yerde bulunup güçlenmeleri, yerel önderlerle yakın ilişki kurmaları engellenir. Dördüncü olarak, ölen paşaların mal ve mülkleri çocuklarına kalmaz, müsadere edilir. Böylece makamın ve zenginliğin sonraki kuşaklara taşınması engellenir. Bununla birlikte, ölen paşaların çocuklarına bizzat padişah tarafından mali yardım yapılır. Son olarak, sadece merkezden uzak paşaların değil, Osmanlı kanını taşıyanların da güçlenmesine izin verilmez. Bir sultanın bir paşadan veya beyden olan çocuklarının devlet mekanizması içinde kapucubaşılıktan yüksek bir mevkie gelmeleri kanun ile önlenir. Padişahın kardeşlerinin de tehlike doğurmaları engellenir. Ya hapsedilirler ya da öldürülürler (s. 69-75).

Vezir-i azam ve vezirlerden söz ederken Rycaut, rüşvetin son derece yaygın bir alışkanlık olduğunu, gizli değil aleni yapıldığını, hatta bazı işlerin olabilmesi için üst düzey görevlilerle rüşvet pazarlığının yapıldığını da anlatmaktadır. Yazara göre rüşvet alanların başında vezir-i azamlar ve vezirler gelir. Bu hastalık toplumun tüm katmanlarına yayılmıştır. Bazı vezir-i azamların servetleri padişahın şahsi servetini kat kat aşabilir (s. 50).

Yazar, kitabın son bölümünü tamamen "Türk Ordusu"na ayırmıştır. Bu bölümde önce tımar sistemi anlatılmakta, sonra çeşitli eyaletlerden elde edilen tımar ve zeamet gelirleri ayrıntılarıyla sayılmaktadır. Ardından da sipahiler, yeniçeriler, topçular, sekbanlar, beşliler, deliler ve deniz kuvvetleri hakkında bilgiler verilmektedir (s. 169-216).

Askeri sınıf dışında, Rycaut'nun eserinde, yönetici sınıflardan ilmiye hakkında da bilgiler bulmamız mümkündür. Kitabının ikinci bölümünde Türklerin dinini anlatırken yazar, kadı, müftü, imamlar, nakibüleşraf gibi ilmiye sınıfına mensup kişilere değinmektedir.

Yazar, kadılardan sıradan yargıçlar olarak bahsetmektedir. Her yönetim biriminde bulunan kadıların idari görevleri göz ardı edilmekte ve sadece adli görevlerinden söz edilmektedir. Kadıların görevlerine genellikle merkezden uzak ve fakir yerlerde başladıklarını ifade eden Rycaut, zamanla ve kabiliyetleri nispetinde İstanbul'a doğru geldiklerini, Edirne, Bursa ve İstanbul kadılarının en üst düzeyde yargıçlar arasından seçildiğini kaydetmektedir. Bu çerçevede Türklerin uyguladıkları hukukun Kuran ve peygamberin sünnetinden kaynaklandığını ifade eden yazar, kazaskerden sadece askeri bir yargıç olarak bahsetmekte, onun teşkilatına yer vermemektedir (s. 108).

Müftü ya da diğer ismiyle şeyhülislam için Rycaut, "İslam dininin başı" nitelemesini kullanmaktadır. Ona göre müftü tüm kanuni ihtilafların en üst çözüm makamıdır. Türkler arasında çok büyük itibarı vardır. Padişah tarafından hukuk bilgisi iyi olan, önde gelen erdemli insanlar arasından seçilir. Onun aldığı kararlara, padişahın kendisi bile karşı çıkamaz.

Yazar, devleti ilgilendiren konularda da, mesela savaş açılması ya da üst düzey bir görevlinin idamı konularında da hükümdarın, müftüden fetva almak durumunda olduğunu belirtmektedir. Yazara göre hükümdar her ne kadar müftünün verdiği karar yönünde hareket etmek durumundaysa da, istediği fetvayı vermeyen müftüyü görevden alabilir ve yerine kendi isteklerine cevaz verecek birini atayabilir. Böyle olunca hükümdarın hukukun üstüne çıktığı bir durum söz konusu olmaktadır. Önceki yıllarda müftülere çok daha fazla değer ve itibar ve-

rildiğini anlatan yazar, içinde bulunduğu dönemde bu önemli din ve hukuk kişilerinin görüşlerinin eskisi kadar itibar görmediğini söylemektedir (s. 106).

Müftünün dini konularda gelen sorulara da cevaplar verdiğini ifade eden Rycaut, bunu bazı soru örnekleri vererek anlatmaktadır. Bu soruların günümüzde bile dini makamlara sorulmakta olduğunu göz önünde bulundurarak, burada yer vermenin ilginç olacağını düşündüm.

Birinci soru, kışın gündüzlerin bir saat civarında sürdüğü kuzey bölgelerine giden bir Müslümanın beş vakit namazı nasıl kılacağına ilişkindir. Müftü, Allah'ın Kuran'da zorluğu değil, kolaylığı emrettiğini kaydederek başladığı cevabında, dini vecibelerin yere ve zamana uygun olarak yerine getirilebileceğini, söz konusu yerde bulunan bir kişinin, güneş doğmadan hemen önce sabah, gün ışığı varken birbiri ardına öğle ve ikindi, gün batınca akşam ve daha sonra yatsı namazlarını kılarak farzını ifa etmiş olacağını ifade eder (s. 107).

İkinci soru ise, gemi ile seyahat etmekte olan bir yolcunun, namazlarını kılarken kıbleyi nasıl tespit edeceği hususundadır. Müftü bu soruya, güneşe ve yıldızlara bakarak kıblenin tespit edilebileceğini, ama bu mümkün olmuyorsa kişinin namazını dairevi biçimde dönerek kılmasını, bu durumda bir şekilde Mekke'ye dönülmüş olacağını belirterek cevap verir (s. 107).

Rycaut müftünün ender de olsa diğer görevliler gibi azledilip öldürülebileceğini, ancak idam cezasının diğerlerinden farklı olarak ya boğulmak ya da sopa ile dövülmek suretiyle infaz edildiğini, eğer azledilen müftü öldürülmezse kendisine arpalık adı altında bir maaş bağlandığını da sözlerine eklemektedir (s. 109).

Yazarın değindiği bir diğer ilmiye mensubu imamdır. Yazar, imamların çok iyi Kuran okumayı bilen iyi huylu kimseler arasından seçildiğini, cemaate namaz kıldırdıklarını, Türklerde bir ruhban sınıfı olmadığından yukarıdaki keyfiyeti taşıyan herkesin imam olabileceğini, imamlara makamlarından dolayı saygı duyulduğunu, kişinin bu makamı bırakması ve eski işine dönmesiyle bu saygıyı da yitirdiğini, imamların diğer insanlardan tek farklarının ve ayrıcalıklarının büyük sarıklar giymeleri olduğunu belirtmektedir (s. 108).

Bu çerçevede kitapta, peygamber soyundan gelen, koyu yeşil sarık giyen seyyidlerden de bahsedilmekte, seyyidlerin başının nakibüleşraf adı verilen bir kişi olduğu, bunun seyyidlik iddiasında bulunanların iddialarının doğruluğunu ortaya koymakla görevli bulunduğuna değinilmektedir. İlginç olan bir şey, Türklerin peygamber soyundan gelmelerine rağmen bu kimselerin suiistimallerine kesinlikle göz yummadıklarının, bunlardan birisini sarhoş yakaladıkları zaman önce başından sarığını çıkartıp, daha sonra da acımadan dövdüklerinin anlatılmasıdır (s. 111).

Dini görevleri olan kişilerden bahsedilen bölümlerde, Osmanlı ülkesinin topraklarının üçte birinin kutsal hizmetler için ayrılmış olduğu, bunun Hıristiyan dünyası ile karşılaştırıldığında çok büyük bir oran olduğu ifade edilmekte ve İstanbul'daki Ayasofya, Fatih, Süleymaniye, Şehzadebaşı, Sultan Ahmet, Sultan Bayezid camilerinden ve bunların yakınlarındaki vakıflardan söz edilmektedir. Burada da Ayasofya Camii ile ilgili ilginç bir tespit ve değerlendirme yer almaktadır. Rycaut Türklerin fetihten sonra Ayasofya'da soyguna girişmediklerini, bilakis mabedin zenginliğini artırdıklarını belirtmekte ve Topkapı Sarayı Bizans İmparatoru'nun Ayasofya'ya bağışladığı arazi üzerine kurulduğu için padişahın her gün Ayasofya mütevelli heyetine caminin ihtiyaçlarında kullanılmak üzere 1001 akçe kira ödediğini bildirmektedir (s. 113).

YÖNETİLENLER

Eserde, yönetilenlere, yani halka yöneten sınıflar kadar ayrıntılı biçimde yer verilmediğini görüyoruz. Bunun bir nedeni, Rycaut'nun kitabını yazarken genellikle üst düzey devlet görevlilerinden bilgi alması, dolayısıyla sıradan halkın arasına girip, onların yaşantısı hakkında bilgi sahibi olamaması olabilir. Bir diğer muhtemel neden de, kitabını başta Dışişleri Bakanı olmak üzere İngiltere'deki devlet görevlilerinin okuması için yazan Rycaut'nun daha ziyade, okuyucu kitlesinin yakından ilgilendiği siyasi, idari ve askeri mekanizmaya yer vermiş olması ve ilgi çekmeyeceğini düşündüğü konuları göz ardı etmesi olabilir. Yine de kitabın genelinde halkın yaşantısına dair ipuçları bulmak mümkündür. Özellikle dini müesseselere, mezheplere ve tarikatlara ilişkin bilgilerin sunulduğu kitabın ikinci bölümünde, bunların içinde yer alan kişiler anlatılmaktadır.

Paul Rycaut Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Buna göre ülke eyaletlere bölünmüştür. Bunların bir kısmına has ile beylerbeylik, bir kısmına da saliane ile beylerbeylik adı verilir. Has ile beylerbeyliklerin sayısı 22'dir. Bunlar, Anadolu, Karaman, Diyarbakır, Şam, Sivas, Erzurum, Van, Çıldır, Şehriresül, Halep, Maraş, Kıbrıs, Trablus, Şam, Trabzon, Kars, Musul, Rika, Rumeli, Gelibolu, Budin, Temeşvar ve Bosna'dır. Saliane ile beylerbeylikler ise Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Basra, Lahsa, Cezayir ve Tunus olup sekiz tanedirler (s. 51-57).

Yazar, bu eyaletleri saydıktan sonra, bunlara bağlı sancakları da teker teker saymış ve yıllık gelirlerine ilişkin bilgiler vermiştir. Bu çerçevede söz konusu eyalet ve sancaklarda yaşayanlara da değinilmiştir. Diyarbakır ve Şam eyaletlerinin yapıları özellikle dikkat çekicidir.

Diyarbakır eyaletinde 19 sancak vardır. Bunların 11 tanesinde doğrudan merkezden atanan beyler görev almaktadır. 8 tanesinin başında ise bölgede yaşayan Kürtlerin beyleri bulunmaktadır. Bir de bu sancakların dışında hükümet adı verilen bir idari birim vardır ki, bunlar tımaryotlar tarafından yönetilmezler, tüm vergi ve yükümlülüklerden muaftır ve kendi topraklarının hâkimi durumundadırlar[7] (s. 52). Şam eyaletinde de benzer bir durum söz konusudur. Kadmar, Sayda, Beyrut, Kiurk ve Şubek bölgelerinde yaşayanlar her türlü vergiden muaftır; kendi topraklarını istedikleri gibi kullanırlar (s. 52).

Rycaut tüm Osmanlı ülkesinin, özellikle de başkent İstanbul'un[8] tam bir ırklar karışımı olma özelliği taşıdığını belirtmektedir. Türklerin yanı sıra, Tatarların, Çerkezlerin, Rumların, Yahudilerin, Araplaların ve birçok değişik dine mensup kavimlerin bir arada yaşadıklarını ifade etmektedir (s. 10). Buna rağmen, yazarın Türkler dışındaki Osmanlı halklarının yaşayışlarıyla ilgili bilgi vermediğini görmekteyiz. Bunu kitabın yazılma gayesinin Türkleri tanıtmak olmasıyla açıklayabileceğimiz gibi, Hıristiyan ve Yahudilerin yaşantısıyla ilgili bilgiler ihtiva eden çok sayıda kitabın zaten yazılmış olmasıyla da bağdaştırabiliriz. Ancak yine de yazarın dünyanın diğer yerlerindeki Hıristiyan ve Yahudilerin yaşantılarından az-çok farklı yaşayan bu insanlar konusuna değinmemesi bir eksikliktir.

Yazar, Türklerin pek çok kavim ile karışmış olduğunu, safkan Türk bulmanın, hükümdarın kendi ailesi içinde bile pek mümkün olmadığını ifade etmekte ve Türklerin bu karışmaya rağmen büyük ölçüde kendi kimliklerini korumaya devam ettiklerini belirtmektedir. Yazara göre Türkler (Müslümanlar) nüfuslarını üç yolla artırmaktadırlar. Birincisi fethedilen yerlerdeki gayrimüslimlerin Müslümanlığa geçmesi ya da satın alınan bir kölenin Müslüman olması karşılığında azat edilmesi yoludur. Müslüman olan ve Türkleşen köleler, tüm ayrıcalıklara sahip olurlar. Geçmişleri tamamen unutulur. Doğuştan Müslüman olanlardan hiçbir farkları kalmaz. Hatta bunlar beyaz sarık giyerler ve diğer Müslümanlardan daha çok itibar görürler. Rycaut sonradan Müslüman olan kişilerin doğuştan Müslümanlara nazaran, Hıristiyanlar için daha büyük tehlike arz ettiğini belirtmektedir. İkincisi, beş yılda bir Balkanlar'dan toplanan çocukların Müslümanlaştırılıp, Türkleştirilmesidir. Üçüncüsü de, Kafkasya'da Tatarlar tarafından yakalanan esirlerin İstanbul'a getirilip satılması yoludur. Bu yolla yılda yaklaşık 20 bin kişi İstanbul'a ve diğer şehirlere taşınır. Rycaut'ya göre bunların çoğunluğu cahil Rus köylüleridir ve kolayca İslamı kabul ederler (s. 79-80).

Yazar, Türklerin aile yaşantısını ve evlenip boşanmalarını da anlatmaktadır. Rycaut'ya göre Türklerde evlenme, insan neslinin devamını sağladığı için hem onurlu hem de kutsal bir davranış sayılır. Evlenme, kadı önünde yapılan tamamen medeni bir uygulamadır. Evlenme sırasında erkek, ölmesi ya da boşanması halinde kadına ne kadar mal ve para bırakacağını kadı huzurunda kayda geçirtir. Kadın doğrudan kadı huzuruna gelmez. Onu babası ya da çok yakını olan bir erkek temsil eder. Evlenme muamelesinin tamamlanmasından sonra gelin at sırtında damadın evine götürülür. Bundan bir gece önce gelinin baba evinde çok eğlenceli törenler düzenlenir (s. 152).

İslam dininin müsaade etmesine rağmen, Avrupa'da yaygın olarak inanıldığının aksine Türklerin birden fazla kadınla evlenme konusunda çok da istekli olmadığını belirten Rycaut, bunun nedenlerini erkeğin evlendiği her kadın için bir ev açmak, para vermek zorunda olması, ayrıca aile içinde kıskançlığa, rekabete, mücadeleye yol açarak aile huzurunu ortadan kaldırması olarak saymaktadır. Yazar, birden çok kadınla evli erkeklerin başının dertten kurtulmadığını, birbirini kıskanan kadınların çocuk düşürtmek ya da do-

ğan çocuğun sakat olmasını sağlamak için birbirlerine büyü yaptırdıklarını, çok evlilerin evlerinin gürültü ve patırtıdan geçilmediğini anlatmaktadır (s. 152-153).

Boşanma konusuna da değinen yazar, erkeğin kadının tüm ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü olduğunu, bunların karşılanmaması halinde kadının boşanma davası açabileceğini, erkeğin ise başka sebeplerle de karısını boşayabileceğini ve üç tür boşanma biçimi olduğunu kaydetmektedir. Boşanma türleri, kadın ve erkeğin evlerinin ayrıldığı, ancak erkeğin kadının ihtiyaçlarını karşılamaya devam ettiği birinci tür, kocanın karısına evlenme sırasında vaat ettiği para veya malı vererek, onunla ilişkisini tamamen kestiği ikinci tür ve kocanın üç kez "boş ol" demesiyle gerçekleşen ve kadının başka biriyle evlenmeden kocasıyla tekrar birleşmesine izin verilmeyen üçüncü tür boşanmalardır. Üç tür boşanmanın da kadı nezdinde kayıtlara geçirilmesinin zorunlu olduğunu ifade eden yazar, üçüncü tür boşanma yoluyla karılarını boşayan erkeklerin, onlarla tekrar evlenebilmeleri için, önce onların başka erkeklerle evlenmesini zorunlu kılan uygulamanın, kocanın sabırsızlığını ve tahammülsüzlüğünü cezalandırmak için getirilmiş bir kural olduğunu belirtmektedir (s. 155-156).

Evlenme konusunda yazar son olarak, "yarı evlilik" adlı bir evlenme türünden bahsetmektedir. Türkler arasında yaygın olduğu iddia edilen bu tür evlenmede, kadın ve erkek belli bir süre, mesela bir ay için evlenirler. Kadın bu evlilik için belli bir para alır. Bu adet sayesinde sık seyahat etmek zorunda olanlar, gittikleri her yerde evlenecek birini bulabilirler (s. 154). Bildiğimiz kadarıyla, ehl-i sünnet hukukuna göre bu tür evlilikler geçerli değildir. Bu evlilik türü, muhtemelen kitabın yazıldığı tarihlerde ehl-i sünnet dışındaki dinsel gruplar içinde yaygındı. Türklerin büyük çoğunluğunun Sünni olduğunu dikkate aldığımızda, söz konusu "yarı evlilik" uygulamasının, yazarın iddia ettiği gibi çok yaygın olduğuna katılmamız mümkün değildir.

Rycaut, kitabında sünnet törenlerine de yer ayırmıştır. Kuran'da sünnete ilişkin bir ayet olmadığını belirten yazar, bunun eski Araplardan gelen bir adet olduğunu, Hz. Muhammed'in de sünnetli doğduğunun söylendiğini ifade etmektedir. Rycaut'ya göre Türkler çocuklarını yedi yaşına gelmeden sünnet ettirmezler. Sünneti ya bir berber ya da bir cerrah yapar. Bu işin imamın huzurunda yapılması gerekmez.[9] Sünnet sırasında yöreden yöreye değişen çeşitli törenler yapılır. Genellikle sünnet öncesinde erkek çocuğa en temiz elbiseleri giydirilir ve ata bindirilir. Kuran'dan ayetler okuyan arkadaşlarının eşliğinde, sünnetin yapılacağı yere getirilen çocuğa sünnet işleminden sonra büyük ihtimam gösterilir. Yine genellikle sünnetin şerefine halka ziyafetler verilir (s. 157).

Kitabın son derece ilginç olan bölümlerinden birisi, Rycaut'nun, Türklerin temizliğe gösterdiği özene dair gözlemlerini aktardığı bölümdür. Yazar, Kuran'da dinin temizlik üzerine kurulduğunun söylendiğine, Hz. Muhammed'in de dinin yarısının temizlik olduğunu söylediğine işaret ettikten sonra, bu nedenden ötürü Türklerin temizliğe ve yıkanmaya büyük önem verdiklerini, son derece temiz insanlar olduklarını, yıkanmanın onları günahlardan uzak tutacağına inandıklarını kaydetmektedir. Yazar üç tür yıkanma biçiminden söz etmektedir. Bunlar, abdest, gusül ve taharettir. Bu üç yıkanma biçimini de en ince ayrıntısına kadar anlatan yazar, Türklerin özellikle hacet giderdikten sonra temizlenmeye büyük önem verdiklerini ve bunu yapmayan Hıristiyanlara "taharetsiz" şeklinde hitap ettiklerini belirtmektedir. Ayrıca her yemek öncesi ve sonrası ellerini yıkayan Türkler arasında, "Tanrı, yemeği biz ellerimizi daha çok yıkayalım diye yarattı" biçiminde bir deyiş olduğunu da sözlerine eklemektedir (s. 158-159).

Temizlik bahsinden sonra Türklerin yaptığı ibadetlerden yine ayrıntılarıyla söz eden Rycaut, sırasıyla namaz, oruç, zekât ve hacca değinmektedir. Türklerin namazı son derece huşu içinde kıldıklarını, namaz kılarken dünya ile ilişkilerinin kesildiğini belirtmekte ve gözlemini şu çarpıcı cümle ile desteklemektedir: "Bir kişi namaz kılarken, Sultan'ın onun hakkında verdiği idam hükmü uygulansa, bulunduğu yerde yangın çıksa ya

da silahlı bir düşman kendisine yaklaşsa yine de namazını kesmez." Namazın biçimini ve vakitlerini anlatan Rycaut, bu biçimin dört halife tarafından tayin olunduğunu söyleyerek yanılgıya düşmektedir. Zira namaz Hz. Muhammed döneminde farz kılınmış, o da namaz kılarak bu ibadetin şeklini tüm Müslümanlara göstermiştir (s. 159). Bu noktada, kendisinden önce Türkler arasında bulunan Busbeck'in[10] eserinden bir alıntı yaparak Türklerin cemaat halinde kıldıkları namazı anlatmaktadır.

Türklerin ramazan ayını kutsal saydıklarını, bu ayda cennet kapılarının açık, cehennem kapılarının ise kapalı olduğunu söylediklerini kaydeden Rycaut, oruç hakkında da bilgiler sunmaktadır. Yazara göre ramazan ayında oruç tutan Türkler, gündüz yapmaları gereken işlerinin çoğunu gece yaparlar. Gündüzleri ise uyumakla geçirirler (s. 160).

Kitapta, İslam dininin domuz eti ve şarabı yasakladığı kaydedilmekte, ancak bu yasağa rağmen, içinde bulunulan dönemde şarabın eskiye nazaran daha çok içildiğini bildirmektedir. Yazara göre Türkler arasında gençlerin şarap içmesine genellikle müsamahakâr yaklaşılırken, yaşlı birinin şarap içmesi tam bir skandal olarak değerlendirilmektedir. Rezalete yol açmamak isteyen devlet görevlileri şarabı gizli gizli içmektedir (s. 165).

Rycaut Türklerin hayır işleri yapmakta çok ileri olduklarını, genellikle zengin kişilerin veya yüksek dereceli memurların, yolcuların konaklamaları için hanlar, ibadet için camiler, hamamlar, okullar, çarşılar inşa ettirdiklerini, bu nedenle Türklerde mimarinin çok geliştiğini anlatmaktadır. Hanlarda yolculara yiyecek ve yatacak yer verilir. Bu konaklama mekânlarında öyle bir disiplin vardır ki, alt katta yemek yiyenler, üst katta uyuyanları rahatsız etmemek için hiç ses çıkartmazlar. Yazar, hayvanlara iyi davranmanın da Türklerin meziyetlerinden olduğunu belirterek, kafesteki bir kuşu satın alıp azat etmenin, aç köpekleri doyurmanın, develere, atlara, eşeklere haddinden çok yük yüklememenin Türklerin dikkat ettiği konular olduğunu, hatta bu konuların yasalarda bile yer aldığını dile getirmektedir (s. 166-168).

Paul Rycaut İslam dinindeki mezheplere ve tarikatlara dair de çok ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu bağlamda önce İslam dünyasının temelde dört ortodoks mezhebe ayrıldığını, bunların Hanefi, Şafi, Maliki ve Hanbeli mezhepleri olduğunu, aralarındaki farklılıkların, namazdaki duruşlardan, abdest alma biçiminden ve medeni hukuktaki bazı nüanslardan kaynaklandığını ifade etmekte; bunların yanı sıra inanç konularında da bazı mezheplerin mevcut olduğundan bahsederek, bunların Mutazile, Kaderi, Morgii, Şii, Sefatii, Giabari ve Vahidi mezhepleri olduğunu kaydetmektedir (s. 122). Yazar, bu temel mezheplerden 73 tane tarikatın kök aldığını söyleyerek, Türkler arasında yaygın olanlarla ilgili bilgiler sunmaktadır. Bunu yaparken tasavvufi tarikatlarla, diğer dinsel uygulama biçimlerini birbirinden ayırmıştır. Bu çerçevede önce Türklerin arasında yaygın olan tarikatlar başlığı altında, Kadızadeli, Şupmessahi, Muserin tarikatlarından söz etmekte, dervişler başlığı altında ise, Nimetullahi, Kadiri, Kalenderi, Edhemi, Hizrevi, Bektaşi, Emirbuhari ve Mevlevi tarikatlarını ele almaktadır (s. 123-125).

Paul Rycaut'nun İslamdaki mezhepler ve tarikatlar hakkında ayrıntılı bilgileri tanıştığı din adamlarından alması muhtemeldir. Yazarın diğer konularda olduğu gibi bu konuda da gözlemlerini araştırıcı bir ruhla edindiği bilgilerle desteklemesi, kitabın XXVII. yüzyıl Osmanlı yaşayışı hakkında bilgi edinmek isteyenlerin atlamaması gereken bir eser olma özelliğini öne çıkarmaktadır. ■

1. Yazarın soyadı, ona atıfta bulunulan Türkçe metinlerde (Mesela, İsmail Hami Danişmend'in *Garb Menbalarına Göre Eski Türk Seciye ve Ahlakı* adlı eserinde) Ricaut olarak yer almaktadır. Ancak benim üzerinde çalıştığım 1668 tarihli orijinal metinde yazarın soyadı, Rycaut biçiminde yazılmaktadır. Bu farklılığın, Türk müelliflerinin temel aldığı, kitabın 1670 yılında Briot tarafından *Histoire de l'état Présent de l'Empire Ottoman* adıyla yayımlanan çevirisinde, yazarın isminin Ricaut biçiminde yazılmasından kaynaklandığını düşünüyorum.
2. Rycaut pek çok Batılı yazar gibi, Türk kelimesi ile Osmanlı tebaası olan kişileri ifade etmektedir. Zaman zaman da Türk'ü Müslüman karşılığı kullanmaktadır.
3. *Petition of Rights*, Haklar Bildirisi olarak çevrilmiştir.
4. 1649 yılında İngiltere'de I. Charles, bu mekanizma işletilerek Avam Kamarası tarafından yargılanmış ve idam edilmiştir.
5. Yazar, devşirme usulü hakkında çok ayrıntılı bilgiye sahip değildir.
6. Osmanlı Devleti'ne matbaanın Lale Devri'ne kadar girememesinin en önemli nedeni, geçimlerini yazı yazarak sağlayan kişilerin işsiz kalmasına yol açacağı düşüncesidir. Buna benzer bir yasaklama, XVIII. yüzyıl sonunda İngiltere'de yaşanmış, binlerce kişiyi işsiz bırakacağı için iğne makineleri yasaklanmıştır.
7. Burada yazar, günümüzde bölgede süren feodal yapının köklerine ışık tutmaktadır. Merkezin idari etkisinden büyük ölçüde uzak kalan bu bölgede, kaçınılmaz olarak bazı aileler ve aşiretler güç kazanmış ve kendilerine özgü hiyerarşik bir yapı oluşturmuşlardır. Bu yerel güç odakları, merkezin etkisine girmeye zorlandıkları her dönemde ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmaların örneklerini, II. Mahmud'un merkezileştirme hareketleri esnasında görmemiz mümkündür.
8. İstanbul yerine Costantinople adını kullanmaktadır.
9. Yazar, sünnet töreni ile Hıristiyanların vaftiz törenini birbiri ile karşılaştırmakta ve dinsel özellik taşımasına rağmen, vaftizin aksine sünnetin din adamı olmayan kişilerce de yapılabileceğini ifade etmektedir.
10. Ootgeer Gijelsin van Busbeck, 1522-1592 yılları arasında yaşamış, 1554-1562 yılları arasında Osmanlı Devleti nezdinde Alman İmparatoru'nun elçiliğini yapmış olan Hollandalı bir diplomattır. Türklere dair Latince dört uzun mektubu 1581 yılında *Itinera Costantinopolum et Amastanum ab Augerio Gislenio Busbequii ad Soltmannum Turcarum Imperatorem* başlığı altında Venedik'te yayınlanmıştır. Çeşitli yabancı dillere çevrilen eser Kanuni Sultan Süleyman dönemine ilişkin ilginç tespitler içerir.

CANLI KÜTÜPHANEMİZ KAPANDI

KEVORK PAMUKCİYAN ÜSTADIMIZ YOK ARTIK

VAĞARŞAG SEROPYAN

İstanbul'da, hatta Türkiye'de ciddi araştırma yapmaya niyetlenen birçok kişinin çaldığı ilk kapı ebediyen kapandı artık. Kevork Pamukciyan veya alışık olduğumuz adıyla Bay Pamukciyan artık bizimle değil. Yarım asrı aşkın emeğiyle yorgun işçi, ebedi istirahatına çekildi. Canlı kütüphanemiz kapandı artık.

Kumkapı'da Ermeni Patrikhanesi'ndeki odasının kapısını çalar, içerden cevaben mırıltıya benzer bir ses duyardınız. Bu onun "giriniz"iydi. Son derece tertipli küçük masasının başında Bay Pamukciyan'ın karşısındaydınız. Tarih kokan odada sizi ayakta karşılayan genellikle kravatlı, daima ceketli, önü ilikli, sakin görünümlü, tabiri caizse bir "eski İstanbul beyefendisi"ydi. Hiç zaman kaybetmeden konuya girer, ne için yardım istediğinizi sorardı. Kendisine zaman kaybettirebilecek tek şey size ikram ettiği çikolata veya şeker, ardından da kolonyaydı. Bunlar dışında ne fazla bir söz, ne bir hareket...

Kalem müdürü olduğu, 1982'de emekli olduktan sonra fahri kültürel danışmanlık görevini yürüttüğü ve haftada iki kez, son zamanlar da ise bir kez geldiği Patrikhane'nin dışında sosyal faaliyeti yok gibiydi. Bay Pamukciyan'ın sosyal yönü sade odasında kabul ettiği ziyaretler, pazar günleri hiç aksatmadan gittiği kilise, bir de seyrek olarak akraba ziyaretlerinden ibaretti. Bunun dışında tüm hayatını okumaya, yazmaya, araştırmaya vakfetmişti. Televizyon, radyo ve benzeri şeylerle arası yoktu. Gazeteleri bile toplandıktan sonra birkaç günde bir okurdu.

Müthiş hafızasına, elli yıllık emeğine, çalışmasından dolayı kazandığı haklı saygınlığa rağmen yalnızlıktan hoşlanırdı. Belki bu nedenle, yoksa neden bilmiyorum, -galiba kendisi de bilmiyorduyarım asırlık çalışma hayatında hiç öğrenci yetiştirmedi. Hatta bazen gençlerle geçinemedi bile. Son birkaç yılda kendisiyle sık sık birlikte olan ender insanlardandım. Bu yüzden cenazesinde dahi bulunamadığım üstadın ardından bu yazıyı yazma gereğini duydum.

Hayatın 73 baharını geride bırakmış olan Pamukciyan üstat çok çalışan biriydi. *İstanbul Ansiklopedisi*'nin hazırlandığı dönemde vücudu isyan ediyordu. Bunca çalışmasına rağmen sayısız kitap yayımlamadı. Ermeniceyle Patrik Hagop Nalyan'ın ve Patrik Hovhannes Golod'un kapsamlı biyografilerini yazdı. Eremya Çelebi Kömürciyan'ın *İstanbul'un 1660 Yangını Tarihi* adlı yazma eserini yayına hazırladı. Cumhuriyetin 50 yılında Türkiye'de yayımlanan tüm Ermenice kitapların listesini hazırladı. Başta Türkiye Ermenileri Patrikliği'nin yayını olan *Şoğagat*'ın aşağı yukarı tüm sayılarına, *Jamanak*, *Marmara* gazetelerine, *Kulis* dergisine yazılar yazdı. Bugün kapanmış olan *Asdğapert* gibi dergilerde ve yurtdışında yayımlanan yazıları da cabası...

Ermenice kadar Türkçe eserler de veren Bay Pamukciyan, daha önce Hrant Der-Andreasyan tarafından çevrilip yayımlanan Eremya Çelebi Kömürciyan'ın *İstanbul Tarihi* adlı eserini yeni notlarla yayına hazırladı. Birçok dergide makaleler yazan üstat, gerek Reşat Ekrem Koçu'nun, gerekse Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın hazırlayıp yayımladıkları İstanbul ansiklopedilerine katkıda bulundu. Kendi söylediğine göre elliyi aşkın Ermenice ve Türkçe esere, altı ansiklopediye çalıştı.

Maddi bir çıkar beklemeksizin yaptığı tüm çalışmalara ve yardımlara karşın beklediği tek şey yayından bir örnek ve bir teşekkürdü. O kadar... Ama kendi çalışması hor görülür veya "izinsiz" alınıp da adı dahi anılmazsa müthiş sinirlenirdi. Böylelerine "hırsız", "sahtekâr", "bela" diyordu. İyi bilirdi böylelerini, çünkü başına çok gelmişti.

Evinde bile küçücük bir masa üzerinde çalışan Bay Pamukciyan yukarıda saydığımız eserlerin yanı sıra birçok yayımlanmamış eser de bıraktı. Eski mezar kitabe kayıtları şu anda ilk aklıma geleni. Ermeni mimar, mühendis ve kalfaların, üç bin beş yüzü aşkın ünlü insanın, "Kevork" adlı ünlü insanların (yanılmıyorsam bunlar da iki bin civarındaydı) biyografilerinin toplanması da bu çalışmalar arasında sayılabilir. Daha yapmayı tasarladığı şeyler hariç...

Çok çalışmasına rağmen az eser veren üstat bunun bilincindeydi. Son günlerinde bu konudan yakınıyordu: "Herkese, her gelene yardım ettim, kendi işlerimi yapamadım. Her şey yarım kaldı. Tamamlayamadım." Bir burukluk, sessiz bir isyan vardı mırıltıya benzeyen sesinde.

Biraz daha çalışmak, ortaya bir şeyler daha çı-

KEVORK PAMUKCİYAN
(23 ŞUBAT 1923-23 EYLÜL 1996)

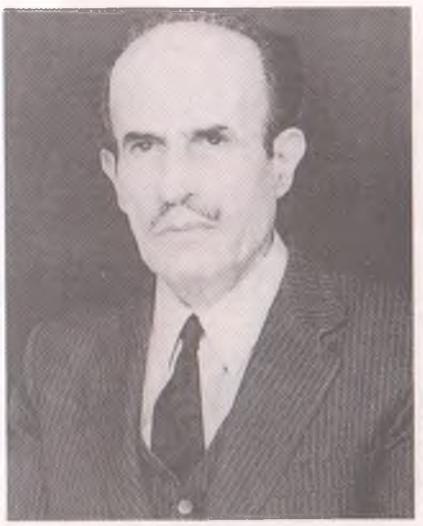

Kuzguncuk'ta doğdu. İlköğrenimini Üsküdar-İcadiye'deki Nersesyan-Yermonyan Ermeni ilkokulu'nda tamamladı. Saint Joseph Fransız Lisesi'nin 10. sınıfına kadar devam etti.

2 Temmuz 1943'te Ermenice *Nor Lur* (Yeni Haber) gazetesinde amatör olarak yazı hayatına atıldı. 1944-1950 arasında bir süre karakalem portre ressamlığı ile uğraştı. 1949'dan itibaren yurtdışındaki Ermeni basınında da yazıları yayımlanmaya başlayan Pamukciyan, 1953'te Kültürel Araştırmaları Teşvik Cemiyeti'nin kurucularından biri oldu. 1953-1967 arasında Dabkoviç Vapur Acenteliği'nin muhasebe bölümünde çalışan Pamukciyan 1956'dan itibaren Türkçe popüler tarih dergilerinde yazılar yayımladı. 1967'de Ermeni Patrikhanesi'nde çalışmaya başladı; arşiv yöneticisi (1968), genel sekreter (1977-1982) olarak görev yaptı. Patrikhane tarafından çıkarılan *Şoğagat* (Işın Düşmesi) dergisi ve yıllıklarının yayımını yönetti (1968-1978), 1982'den sonra Ermeni Patrikhanesi'nin fahri kültür danışmanlığını yaptı. 1976'da İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü ve 1983'te Hollanda'nın Leiden şehrindeki Association Internationale des Etudes Erméniennes (Uluslararası Ermeni Araştırmaları Kurumu) üyesi oldu.

Kaynak: M. Sabri Koz, "Pamukciyan, Kevork", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 6, s. 208.

karmaktı emeli. Bir yere davet edildiğinde hemen "yapacak çok işim var, hiç zamanım yok" diyordu. Ona kimsenin işleri bitiremeyeceğini hatırlattığımızda, "biraz daha yapayım" diyor ve kesip atıyordu.

Son günlerine dek çalışmayı bırakmadı. Ünlü inadıyla çalışıyor, daha doğrusu çalışmaya çalışıyordu. Bir çeşit ölüme meydan okuma vardı halinde. Acılarının içinde yayımlanan tüm eserlerinin listesini hazırlamaya çabalıyor, "Ancak bunu yapabiliyorum" diyordu.

Sessiz sakin çalışmasıyla gerek Türkiye'de, gerekse yurtdışında ün kazanan Bay Pamukciyan'ın doğumunun 70'inci yılı Beyrut'ta kutlandı. Üstadı yakından tanımayan "ucuz eleştirmenler" ise ait olduğu cemaatini böyle bir girişimde bulunmadığı için suçluyorlardı. Sadece benim bildiğim birkaç jübile, 50'nci çalışma yılı, doğumunun 70'nci yılı kutlama önerilerine üstadın cevabı kısa ve tekti: "Jübilesi yapılanlar çabuk ölüyor. Gerekmez." Sağlığında kendisine önerilen, tüm eserlerini birlikte yayımlama önersini bile kesinlikle reddetmişti.

Şu anda tüm dokümanlardan uzak olmam nedeniyle eserleri hakkında kesin bir şey söyleyemiyorum. Ancak ne bir akademik kariyeri vardı, ne de bir üniversite bitirmişti. St. Joseph Lisesi'ni 10'ncu sınıfta terk edip kendini yetiştiren üstadın Leiden Üniversitesi'nde şeref üyeliği, İTÜ Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü'nde şeref üyeliği vardı.

Hafızası, müthiş çalışması ile araştırmacılığın bir dönemine damgasını vurmuştu. Üstat 1996 yılını tümüyle içine kapanarak geçirdi. Fahri kültürel danışmanlık görevini 1982'den beri yürüttüğü Patrikhane'yi tümüyle bıraktı. Sanki yavaş yavaş sona hazırlanıyordu. Yıllarca bitiremediği işleri bitirmeye çalışıyordu.

Kendisini tanıyanlardaki "Kevork Pamukciyan imajı"nı zedelememek için hastalığı sırasında ziyaret kabul etmiyordu. Askere gelirken veda etmek için telefonla aradığımda kabul edemeyeceğini, o halde göreceğime hiç görmememin daha iyi olacağını belirtti. Israr etmekte anlam yoktu. Çünkü bir İstanbullu olan üstat, Kayserili ceddinden Anadolu kanı taşıyor ve o inatla her şeye karşı çıkıyordu.

Dağıtım iznimde üstadı iki kez ziyaret ettim. Hastanedeydi. Uzun uzun konuştuk. Vücudu tükenmişti. Sonunu biliyor, ama inatla direniyordu. Sadece bazen dostlarına "benim için dua edin, daha fazla acı çekmeden öleyim" diyordu. Yanından ayrılırken bunun üstattan son ayrılış olduğunu hissediyordum. Bunu kendisi de biliyordu. Ama her zamanki soğukkanlılığını kaybetmiyor, kaybetse de belli etmiyordu... Böylece Bay Pamukciyan'dan son kez ayrıldım.

Birkaç gün önce İstanbul'dan gelen bir mektup üstattan şöyle bahsediyordu: "Pamukciyan hep aynı... Allah kurtarsın..."

28 Eylül Cumartesi kendi isim yortusu olan Aziz Kevork günüydü. Çok önem verdiği bu günü mektupla kutlamak istedim. Tebrik mektubunu postaya verdikten sonra Tarih Vakfı'nı aradım. Aldığım ilk haber şu oldu: "Başımız sağ olsun. Üstadı kaybettik."

Kimilerinin "Mir"i kimilerinin "Üstat"ı, kimilerininse "Bay Pamukciyan"ı artık aramızda değil. Sayısız öğrencinin, araştırmacı ve yazarın ödevlerine, bitirme tezlerine, kitaplarına yardım etmiş, bunun dışında sayısız eserde gerek maddelere, gerekse tüm kitaba imzasını atmış olan Kevork Pamukciyan durmak bilmeyen kalemini, geceleri geç vakitlere dek durmadan tıkırdayan daktilosunu sonsuza dek bıraktı artık.

Üstat,

Bugün sen aramızdan ayrıldıktan sonra biz, dostların ve senden bir şeyler öğrenenler dağınık veya yarım kalmış eserlerini toparlayıp yayınlayabilirsek ne mutlu bize... Belki bize kızacaksın, ama ne yapalım. Bir kez daha mazur gör.

Ve ebedi istirahatgâhında rahat uyu.

İzmir, 30 Eylül 1996

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE TOPLUMSAL VE EKONOMİK TARİHİ KAYNAKLARI VE TİCARET VE SANAYİ ODALARI YAYINLARI*

MURAT KORALTÜRK**

YAKIN DÖNEM SORUNU

Türkiye toplumsal ve ekonomik tarihine ilişkin araştırmalara sürekli yenileri eklenmektedir. Buna karşın Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik tarihi birçok yönü ile halen bakirliğini korumaktadır.[1] Yapılan araştırmaların bir bölümü Türkiye'de, önemli bir bölümü ise Amerika Birleşik Devletleri, Batı ve Doğu Avrupa ülkeleri, Japonya ve bazı Kuzey Afrika ülkelerinde gerçekleştirilmektedir. Bu araştırmaların çoğunda Osmanlı dönemi konu edilmektedir. Cumhuriyet dönemine ilişkin Türkiye'de ve Türkiye dışında yapılan araştırmaların sayısı, Osmanlı dönemine ilişkin olanlara göre daha azdır.

Cumhuriyet dönemi Türkiye tarihine ilişkin bilimsel disiplin çerçevesinde gerçekleştirilen araştırmaların Osmanlı dönemi Türkiye tarihine ilişkin olanlara göre daha az sayıda olmasının nedenleri üzerinde kısaca durmak gerekir.[2] Bu nedenlerin başında yakın tarihe doğası gereği insanların soğukkanlılıkla bakamaması gelir. Ancak bilim adamını, bilim adamı olmayanlardan ayıran olayları yalnızca oldukları yerden, bir açıdan ve heyecan ile değerlendirmek değil, sürekli kuşku ve soğukkanlılık ile değerlendirmesidir.

Yakın dönem Türkiye tarihi genellikle ideolojik kaygılar doğrultusunda, gerçekten geçmişi yeniden inşa etmek değil, bazen bir şeyleri savunmak bazen bir şeylere saldırmak için kişi veya kişilere meşru zemin sağlamak amacı doğrultusunda kaleme alınmıştır. Bunun sonucu ortaya resmi tarih olarak nitelendirilen, devletin başta eğitim olmak üzere denetimindeki kültür kanalları ile dikte ettirdiği, eleştirel hiçbir yönü olmayan bir yakın tarih çıkıyor. Diğer yanda ise bu resmi tarihe göre aykırı kalan, sol ve sağ diye nitelendirilen genellikle Marksist ve İslami dünya görüşünün biçimlendirdiği başka yakın tarihler çıkmaktadır. Aslında bunlara yakın tarihler değil yakın tarih yorumları demek daha yerinde bir nitelendirme olur. Çünkü tarihin bir tanımı geçmişe ait buluntular ile geçmişi yeniden kurmak ise ne resmi tarih ne de aykırı tarih yazımlarının bu tanıma uymadığı görülür. Bu araştırmalar genellikle çok sınırlı malzeme ile yazılmıştır veya altları yetersiz ve ikna edici olmayan malzeme ile doldurulmuş iddia ve görüşler içermektedir. Bu da yakın dönem Türkiye tarihine ilişkin bilimsel disiplin çerçevesinde kaleme alınmış araştırmaların Osmanlı tarihine ilişkin olanlar oranında bulunmamasının bir diğer nedeni olan araştırma kaynakları sorununu gündeme getirir.

Osmanlı tarihinin Türkiye dışında da yaygın olarak üzerinde çalışılan bir alan olmasında, Cumhuriyet Türkiye'sine göre Osmanlı Devleti ile ilgili birçok ülkenin bulunması önemli bir nedendir. Balkan ülkelerinin hemen hepsinin XX. yüzyıldan önceki tarihleri Osmanlı Devleti tarihi kapsamındadır. Aynı durum bütün Ortadoğu ülkeleri için de geçerlidir. Dolayısıyla Osmanlı tarihinin Türkiye dışında da birçok ülkede araştırma konusu olması doğaldır, hatta bir bu zarurettir.

Bunun yanında başta devlet arşivleri olmak üzere geniş bir tarih malzemesinin tarihçilerin kullanımına sunulması da bir diğer önemli etkendir. Cumhuriyet dönemi Türkiye tarihi üzerine çalışan araştırmacılar, yerli arşiv belgeleri bakımından Osmanlı tarihi üzerine çalışan araştırmacılar kadar şanslı değildirler. Cumhuriyet arşivlerinin çok sınırlı bir bölümü araştırmacıya açıktır.[3] Devlet arşivleri yanında gerek kamu gerek özel kuruluşlara ait arşivlerin durumu ise bir başka muammadır. Bazı kurumların arşivleri CHP'nin olduğu gibi ortadan kalkmıştır.[4] Bazıları önemli kayıplara uğramıştır. Araştırmacıların yararlanma olanağı mevzuat ile bürokratların inisiyatifleri arasındadır. Örneğin Tariş ve Milli Pi-

* Bu yazı Cumhuriyet dönemi Türkiye iktisat tarihi araştırmalarına ilişkin bazı kaynaklara, özellikle ticaret ve sanayi odalarının yayınlarına dikkat çekmek amacı ile kaleme alınmıştır. Bu amaç doğrultusunda yazıda belirtilen kaynak türlerine dipnotlarda örnekler verilmeye azami dikkat edilmiştir.

** Marmara Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi.

yango Kurumu, tarihçelerinin yazımı amacı ile kurum arşivlerini araştırmacılara açmışlardır.[5] Aynı olanağı araştırmacılara tanıyan Seka, SSK ve Darüşşafaka'nın da tarihleri yazılmaktadır. Darülaceze ise benzer hassasiyeti göstermemiştir.[6]

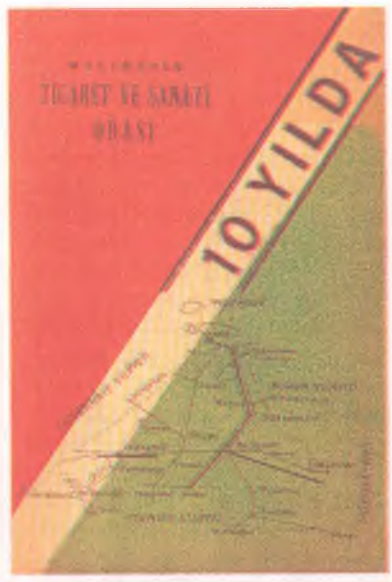

Tarihin yegâne kaynağı arşiv belgeleri değildir. Ancak Türkiye'de bu anlayışın yaygın olarak egemen olduğu söylenemez. Cumhuriyet tarihine Osmanlı tarihine ilişkin olduğu kadar veya ona yakın düzeyde ilgi gösterilmemesinin nedenlerinden birisi araştırmacıların önemli bir bölümünün tarihi, arşiv çalışması ile özdeşleştirmesi, tarih araştırmasını arşiv belgesi yayınlamak olarak değerlendirmesi, dolayısıyla arşive dayanmayan Cumhuriyet dönemi tarihinin yazılamayacağı, yazılan tarihin yeterli olamayacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Arşiv belgesinin, tarih araştırmasındaki önemi yadsınamaz. Ancak arşiv belgesi dışında da farklı önemde kaynaklar bulunmaktadır. Bunları tek tek sıralamaktansa bazı örnekler ile kaynakların çeşitliliğini belirtmek mümkündür. Burada kaynakların zenginliği ifadesini özellikle kullanmıyoruz. Kaynakların içerik olarak zenginlikleri birbirinden farklıdır. Ancak kaynakların çeşitliliği araştırmanın boşluklarını doldurma veya geçmişi daha kapsamlı ve yeniden aslına yakın inşa etme olanağını araştırmacıya verir. Yoksa hiçbir kaynak bir diğerini ikame edemez. Osmanlı tarihi yazılırken arşiv belgelerinden yararlanılacaktır. Arşiv belgeleri yanında edebiyat ürünlerinden de yararlanılacaktır. Örneğin divan ve halk şiiri klasik dönem Osmanlı tarihi için bakir bir kaynaktır.[7] Tanzimat edebiyatı da Osmanlı Batılılaşmasının tarihi için araştırmacıya zengin bir kaynak oluşturur. Bu dönem üzerinde çalışan araştırmacılar örneğin Namık Kemal'i "edebi bir kişiliktir, ondan bugüne ulaşanlar edebiyatçıları ilgilendirir" düşüncesi ile bir kenara bırakamazlar. Daha nice Batılılaşma dönemi yazarlarının eserleri gündelik yaşamdan, dönemin siyasal eğilimlerine kadar araştırmacılara kaynaklık edecek niteliğe sahiptir. Aynı özellikler Cumhuriyet döneminde Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve başka romancılar için de söz konusudur.[8] Yakın dönem Türkiye tarihi araştırmalarına ilişkin sorunlar üzerine olan bölümü burada noktalarken konuyu biraz daha daraltarak Cumhuriyet dönemi toplumsal ve ekonomik tarihi kaynakları üzerinde duracağız.

CUMHURİYET DÖNEMİ TOPLUMSAL VE EKONOMİK TARİHİ KAYNAKLARI

Cumhuriyet dönemi Türkiye toplumsal ve ekonomik tarihi üzerine çalışanlar açısından yararlanılması elzem olup da bugün araştırmacılara yeterli oranda açılmamış olan başlıca kaynak Cumhuriyet arşivleridir. Cumhuriyet arşivlerinin yanı sıra kamu ve özel kuruluşların arşivleri de aynı öneme sahip diğer kaynakları oluşturur.

Arşivler dışında resmi nitelikli bir diğer kaynağı TBMM Zabıt Cerideleri oluşturur.[9] Siyasal tarih için olduğu kadar toplumsal ve ekonomik tarih araştırmaları için de önemli bir kaynak ise yasal düzenlemelerdir. Osmanlı dönemi için *Takvim-i Vekayi*, *Düstur*, *Sicill-i Kavanin* gibi yayınlar önem kazanırken Cumhuriyet dönemi için *Düstur* ve *Sicill-i Kavanin*'e, *Resmi Gazete* ilave olmuştur. Yasa, tüzük ve yönetmelikleri yayın tarihi sırasına göre içeren bu yayınların yanında belli konulardaki yasal düzenlemeler bir araya getirilerek de yayınlanmıştır.[10]

Basılı kaynakların bir bölümünü dergi ve gazeteler oluşturur. Bunlar içinde yayınlandıkları dönem yasa dışı bulunmuş veya daha sonra benzer nedenlerle kütüphanelerde tam koleksiyon halinde bulunmayan, bazı sayıları ise ancak özel koleksiyonlarda yer alan ve genellikle sol eğilimi temsil eden en tipik örneğini *Aydınlık*'m temsil ettiği onca dergi ve gazete bulunmaktadır.

Dergi ve gazeteler yanında istatistikler de önemli bir kaynaktır. 1927 yılında kurulan Devlet İstatistik Enstitüsü, yayınladığı istatistiklerle Osmanlı dönemi üzerine çalışanların özlemini duydukları bir hizmeti araştırmacılara sağlamaktadır. DİE yayınları arasında Celal Aybar ve İsmail Hüsrev Tökin'in çalışmalarını öncelikle anmak gerekir.[11] İstatistikler DİE'nin yayınladıklarından ibaret değildir. Örneğin Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yayınlanan *İstanbul Belediyesi İhsaiyat Mecmuası benzeri bir yayın olan ve yine aynı belediye tarafından 1930'ların ortalarında yayınlanmaya başlanan Ekonomik İstatistikler Bülteni* kentte tüketici fiyatlarından, bina inşaat ve onarım istatistiklerine, borsada satılan hayvan miktarından ulaşım istatistiklerine kadar önemli bilgiler içerir.

Salnameler, Osmanlı Devleti'nde ilk kez XIX. yüzyılda yayınlanmaya başlanmıştır. Benzer gelenek Cumhuriyet döneminde de sürer. Devlet ve il yıllıkları yayınlanır. Özellikle devlet salnameleri iktisadi bilgiler de içerir.[12] Doğrudan iktisat tarihi kaynağı olarak kullanılabilen diğer bir yıllık türü ise ticaret salnameleri ve rehberleridir.[13] Bunlar hangi yıla ait ise o dönem türlü alanlarda faaliyet gösteren tüccar, esnaf ve sanayicilere ilişkin ansiklopedik bilgiler içerir. Cumhuriyet dönemi için bir diğer önemli kaynak ise *Teracim-i Ahval Ansiklopedisi*'dir.[14] Osmanlı döneminde yayınlanmış olan, *Sicill-i Osmanî*'ye benzeyen *Teracim-i Ahval Ansiklopedisi*, kapsam olarak o derece geniş olmamakla birlikte Cumhuriyet dönemi için alanında eşsiz bir kaynaktır. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına ilişkin önemli kaynaklar arasında "Türkiye'nin Sıhhî-i İctimâî Cografyası" dizisinden yayınlanan kitaplara da işaret etmeliyiz. Halk kültürü araştırmaları açısından değer taşıması yanında, bu kitaplar içerdikleri gerek demografik gerek kentlerdeki sağlık kurumları, fabrikalar, otel ve hanlara ilişkin bilgiler açısından da önem taşır.[15] Bu kaynaklara daha spesifik olmakla birlikte ağırlıkla 1930'lu yıllarda başta İktisat Vekâleti ve Ali İktisat Meclisi olmak üzere çeşitli kamu kurumlarınca yayınlanmış rapor, broşür vs'yi ilave etmek gerekir.

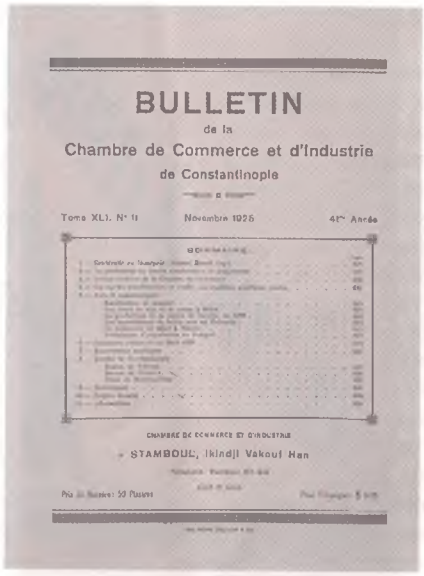
BULLETIN
de la
Chambre de Commerce et d'Industrie
de Constantinople
Tome XLI. N° 11 Novembre 1926 41ème Année
CHAMBRE DE COMMERCE ET D'INDUSTRIE
STAMBOUL, Ikindji Vakouf Han

ODALAR TARİHİNE İLİŞKİN KAYNAKLAR

Türkiye'de ticaret ve sanayi odalarının kuruluşu XIX. yüzyıla kadar uzanır.[16] Yerli odalardan önce yabancı ticaret odaları kurulur. Önce Avusturya-Macaristan Ticaret Odası faaliyete geçer. Bunu İngiliz ve Fransız Ticaret odaları izler. Osmanlı Devleti'nde ticaret odası benzeri bir kurum olarak önce Ticaret ve Ziraat Meclisi kurulur. Bunu Cemiyet-i Ticariye izler. 1882'de İstanbul'da önce Dersaadet Sanayi Odası ardından Dersaadet Ticaret Odası kurulur. 1910'da ise odalar birleştirilir ve Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası adını alır.

Cumhuriyet dönemine kadar gayrimüslim tüccar ve sanayicinin etkinliğinde bulunan odalar, Cumhuriyetin ilanını izleyen süreçte millileştirilir. Özellikle İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın millileştirilmesinde Milli Türk Ticaret Birliği'nin genel sekreteri olan ve "limancı" lakabı ile anılan Ahmet Hamdi Başar önemli rol oynar.[17] 22 Nisan 1925 tarih ve 655 sayılı kanun ile odalar tüzel kişiliğe kavuşur. Ticaret Bakanlığı'na odaları denetleme yetkisi tanınır. 1920'ler boyunca odalar ekonominin nabzını yansıtan kurumlar olarak etkinliklerini sürdürdüler. 1930'larda devletçiliğin egemen olması ile odalar etkinlikleri yitirmeye başlarlar. 1943'te gerçekleşen kanun değişikliği ile odalar iyice devlet denetimine tabi olurlar. 1950'deki kanun değişikliği ile odalar yine özel kesimin sözcüsü konumu elde ederler. 1952'de İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, İstanbul Ticaret Odası ve İstanbul Sanayi Odası biçiminde ikiye ayrılır. Ticaret ve sanayi sermayesinin, sözcüsü konumunda olan odalar, iktisadi olduğu gibi siyasal konularda da etkinliğe sahiptirler.

Türkiye'de ulusal burjuvazinin gelişiminin araştırılması, odaların incelenmesini ve bu yöndeki rollerinin belirlenmesini zorunlu kılar. Odalara ilişkin bir araştırmanın en başlıca kaynaklarını yine odalara ait belge ve yayınlar oluşturur. Ancak odalar da Türkiye'nin tarih bilinci konusundaki şanssızlığından nasibini alınış kurumlardır. Bu nedenle odalar tarihine ilişkin araştırmalarda odaların arşivlerinden yararlanma olanağı çok azdır. Türkiye'nin en eski ticaret odası olan İstanbul Ticaret Odası buna en iyi örnektir. Oda arşivinde üye kayıtları dışında bir şeyin bulunmadığı yetkililerce ifade edilmiştir. İstanbul Ticaret Odası, arşivini koruyamamış başka bir ifade ile bir arşiv oluşturamamışsa diğer odaların durumlarının bundan farklı olduğunu düşünemeyiz.[18]

İstanbul Ticaret Odası'nın arşivinden eski kayıtlarına ulaşma olanağı olmamasına karşın oda yönetiminin her toplantısının gündem, konu ve aldığı kararlara ilişkin bilgiler oda dergisinde bir sonraki ay yayınlanmıştır. Bunlar belli aralıklar ile toplu olarak da sonradan yayınlanmıştır.[19] Odalara ilişkin bir önemli kaynak da oda ve mıntıka kongre zabıtları ve faaliyet raporlarıdır.[20] Oda kongrelerinde belli bir kent odasının görüş ve yaklaşımları ortaya konurken mıntıka kongrelerinde belli bir bölgedeki odaların ortak veya farklı görüşlerini görmek mümkündür.

Odalar tarihi üzerine yegâne kaynak odaların kendi arşivi değildir. Yayınladıkları dergi, bülten, kitap, rapor, broşür ve istatistikler de zengin bir kaynak dağarcığını oluşturmaktadır.[21] Diğer odalara göre daha eski kurumlar olmaları dolayısıyla özellikle İstanbul ve İzmir Ticaret Odaları tarafından yayınlanan dergiler, içerikleri bakımından değer taşırlar. Bu dergilerinin 1920'li ve 1930'lu yıllarda yayınlanmış sayılarına uzun boylu bir inceleme yapmaksızın dahi bakıldığı zaman, her iki dönemin birbirinden ayrılan iktisadi politikalarını ve odaların bunlara yaklaşımını görmek mümkündür.

Odaların yayın faaliyetleri içinde kitaplar da önemli yer tutar. Bunlar iktisadi konulara ilişkin olduğu gibi teknik konulara da ilişkin olabilir.[22]

Odalar araştırma sonucu belli bir konudaki görüşlerini bazen yayınladıkları dergilerde, bazen de müstakil kitaplar halinde yayınlamışlardır. Bunlar içinde Türkiye'nin yakın dönem iktisadi tarihine ilişkin önemli bilgiler içerenleri mevcuttur.[23]

T. C.
İZMİR
TİCARET VE SANAYİ ODASI

Mıntakamızın Kitabı

Güzel İzmir
ve
İzmir İktisadi mıntakasının
tabii hazineleri Ticari,
Sınaî ve Malî vaziyeti

BİRİNCİ CİLT

1930

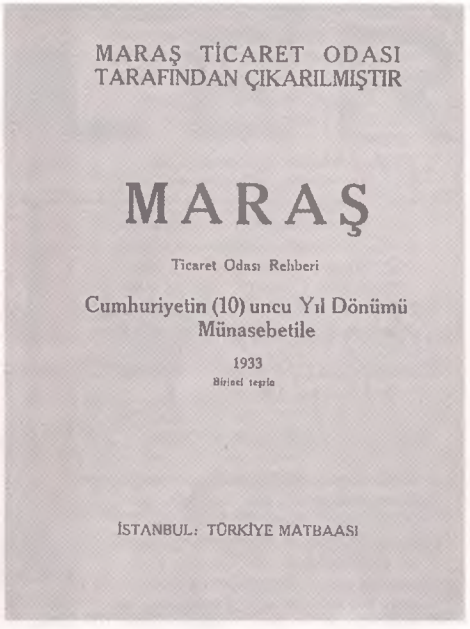
MARAŞ TİCARET ODASI
TARAFINDAN ÇIKARILMIŞTIR

MARAŞ

Ticaret Odası Rehberi

Cumhuriyetin (10) uncu Yıl Dönümü
Münasebetile

1933
Birinci tepia

İSTANBUL: TÜRKİYE MATBAASI

Odalar yayınları içinde bir önemli kalemi ise tanıtıcı broşür ve kitaplar oluşturur. Bu kitaplarda hangi oda tarafından yayınlanmış ise o odanın faaliyette bulunduğu kent veya kasabanın tarihçesinden gündelik yaşamına ve iktisadi faaliyetlerine kadar bilgi verilir.

Cumhuriyetin onuncu yıldönümü bu amaçla hazırlanan ve kabul edilen bir yasa çerçevesinde kutlanır.[24] Bu önemli yıldönümü dolayısıyla birçok kurum gibi ticaret ve sanayi odaları da özel yayınlar ile kutlamalara katkıda bulunurlar.

Cumhuriyetin on yılda özellikle iktisadi konularda ulaştığı düzeye ilişkin övgüler içeren bu kitaplar, dönemin geleneksel yayın anlayışı doğrultusunda genellikle devlet erkânının fotoğrafları ile başlar. Kitapları yayınlayan odanın bulunduğu kentin tarihi ve coğrafyasına ilişkin genel bilgiler verilir. Kısaca odaların tarihçesi de yer alır. Kitapların doğal olarak ağırlık noktasını o kentin iktisadi faaliyetleri oluşturur. Tarımsal ve sınai üretim, ticari faaliyetler, ihracat ve ithalat malları ve rakamları yer alır. Esnaf ve işletmelere ilişkin listeler de verilir. *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*'nın 1933 özel sayısı bu yayınlar içinde en kapsamlı olanıdır. Aynı dönemde yayınlanan kitaplar arasında örneğin Maraş Ticaret Odası tarafından yayınlanan rehber de 1930'ların Güneydoğu Anadolu ekonomisine ilişkin kaynak niteliği taşır.

İçerdikleri bilgiler ile Türkiye ekonomisini yerel düzeyde ve sektör sektör tanıma olanağı veren bu kitapların bir bölümünde yer alan fotoğraflar ise yazılı bilginin yanı sıra 1930'ların Türkiye'sine ilişkin değerli görsel malzeme niteliği de taşımaktadır.

Cumhuriyet dönemi Türkiye toplumsal ve ekonomik tarihi araştırmalarına ilişkin kaynaklar bu yazının sınırları ötesine taşacak çeşitlilikte ve genişliktedir. Biz sadece bir kaçına ve özellikle odaların tarihine olduğu kadar bu odaların faaliyette bulundukları kentlerin ekonomik durumlarına ilişkin de bilgiler içeren oda yayınlarına dikkat çekmek istedik. Bu fırsatla Cumhuriyet dönemi Türkiye toplumsal ve ekonomik tarihi üzerine çalışanlara Erdal Yavuz, Orhan Kurmuş ve Şevket Pamuk'un hazırladıkları XIX. yüzyıla ilişkin bibliyografyanın XX. yüzyıla ilişkin bir benzerine duyulan gereksinimin çok arttığını belirtmek gerekir.[25] ■

1. Murat Koraltürk, "Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Tarih Araştırmaları Üzerine Son Gelişmeler", *M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Öneri*, c. 1, sayı 3 (İstanbul, 1995), s. 215-219.
2. Yakın dönem Türkiye tarihçiliğine ilişkin çeşitli görüşler için bkz. *Türkiye'de Tarih Eğitimi*, Felsefe Kurumu Seminerleri içinde, Ankara, 1977; *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Fırat Üniversitesi yay., Elazığ, 1990; Kurtuluş Kayalı, "Türk İnkılâp Tarihi Öğretiminin Yeniden Şekillenmesi Üzerine", *Tarih ve Toplum*, c. 10, sayı 56 (İstanbul, 1988), s. 47-56. Türkiye'de tarihçilik üzerine diğer kitap ve makaleleri için şu bibliyografyalara bkz. Mehmet Kayıran, "Tarih Metodolojisi ve Araştırma Yöntemleri İçin Seçme Bibliyografya", *A.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, sayı 2 (Eskişehir, 1989), s. 315-335; Murat Koraltürk, "Tarih Metodolojisi ve Türkiye'de Tarih Yazıcılığının Gelişmesine İlişkin Bir Bibliyografya Denemesi", *M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Öneri*, c. 1, sayı 3 (İstanbul, 1995), s. 195-201.
3. 1920-1944 dönemine ilişkin bakanlar kurulu kararları tasnif edilmiş ve araştırmaya açılmıştır.
4. CHP'nin arşivi ötesinde, Partiye ilişkin matbu belgeler de dağınık ve bir bölümü kayıptır. Konu üzerinde çalışanların da ifade ettiklerine göre genel merkezden teşkilata gönderilen tebligat toplu olarak bir yerde bulunmamaktadır. CHP'nin TBMM grup toplantı tutanakları ise kayıptır. bkz. Hakkı Uyar, "Çarşaf, Peçe ve Kafes Üzerine Bazı Notlar", *Toplumsal Tarih*, c. 6, sayı 33 (İstanbul, 1996), s. 10.
5. Tariş tarihi için bkz. Zeki Arıkan vd, *Tariş Tarihi*, İzmir, 1993. Milli Piyango tarihi için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Piyango Tarihi ve Milli Piyango İdaresi, Milli Piyango İdaresi yay., Ankara, 1993*.
6. Darülaceze tarihi için bkz. Nuran Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, Darülaceze Vakfı yay., İstanbul, 1996. Yazarın sözlü ve yazılı beyanlarına göre Darülaceze yöneticileri yazara kurum arşivinden yararlanma olanağı tanımamışlardır. Bazı mekânların çizim ve fotoğraflarının çekilmesini de engellemişlerdir. Bütün bunların yanında yazarın ve proje kapsamında görev alan diğer araştırma elemanlarının gayretleri sonucu, kurum tarihçiliği alanında çok önemli bir boşluğu dolduran araştırmanın yayınlanmasından sonra, kurumun arşivinden yararlanmadan tarihini yaz-

manın ve yazılan tarihin önemi olmadığı yönünde araştırmayı karalamaya ve küçümsemeye yönelik söylentiler çıkarılmıştır. Bu tavır, Türkiye'de tarih bilincinin düzeyini yansıtan çarpıcı bir örnektir.

7. Tarih-edebiyat ilişkisi için bkz. Mehmet Kaplan, "Tarih ve Edebiyat", *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, s. 71-76. Divan şiirinin tarih kaynağı olmasına örnek olarak bkz. Orhan Şaik Gökyay, "Divan Edebiyatında Şehirler I-III", *Tarih ve Toplum*, c. 18, sayı 105 (İstanbul, 1992), s. 9-12; c. 18, sayı 106 (İstanbul, 1992), s. 9-11; c. 18, sayı 107 (İstanbul, 1992), s. 9-14.
8. Yakup Kadri'nin eserleri arasında örneğin *Yaban*, Kurtuluş Savaşı'na İstanbul veya Ankara'dan değil Anadolu'dan bakışı yansıtır. Savaş yıllarında bir Anadolu köyünü tasvir eder. Bu yönü ile *Yaban*, 1920'lerin Türkiye toplumsal ve ekonomik tarihi üzerine çalışanlar için Cumhuriyet'in devraldığı Türkiye'de kırsal yaşamın birçok yönünü ortaya koyan eşsiz bir kaynaktır. Edebiyat ürünlerinin tarihçiye yeni açılımlar vermesine ilişkin olarak bkz. Korkut Boratav, "Anadolu Köyünde Savaş ve Yıkım: Bekir Eliçin'in Romanının Öğrettikleri ve Düşündürdükleri", *Toplum ve Bilim*, sayı 15-16 (İstanbul, 1981), s. 61-75.
9. Osmanlı Meclis-i Mebusan ve Ayan Meclisi zabıtları ile TBMM Zabıt Cerideleri'nin arap harfleri ile yayınlanmış olan bölümü latin harflerine çevrilerek yeniden yayınlanmıştır.
10. Örneğin bkz. T.C. Ekonomi Bakanlığı, *Bakanlığı İlgilendiren Mevzuat*, c. 1-2, MTA Matbaası, Ankara, 1947. Mustafa Nuri Anıl-Nejdet Meray, *Türkiye'de Maden Mevzuatı*, c. 1-2, Tan Matbaası, İstanbul, 1942. TC Ziraat Vekâleti, *Ziraat Kanunları*, TC Ziraat Vekâleti yay., nr. 461, Ankara, 1940.
11. Celal Aybar, *Osmanlı İmparatorluğu Ticaret Muvazenesi 1878-1913*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü yay., Ankara, 1939. İsmail Hüsrev Tökin, *Türkiye'de Sanayi*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü yay., Ankara, 1946. Enstitü, "Tarihi İstatistikler Dizisi" adı altında iktisat tarihçilerini yakından ilgilendiren yeni bir yayın faaliyetini de sürdürmektedir.Beş kitaptan oluşacak dizi dahilinde şimdiye kadar yayınlanan iki kitap için bkz. Şevket Pamuk, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, DİE yay., nr. 1831, Ankara, 1995; Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, DİE yay., nr. 1877, Ankara, 1996.
12. Bu salnamelerde sırayla her ildeki ticari, sınai ve zirai faaliyetlere ilişkin bilgiler verildiği gibi faal veya faaliyetini durdurmuş yerli ve yabancı şirketlerin adı, sahibi, kuruluş tarihi, faaliyet alanı ve sermaye miktarını gösteren listeler de yer almıştır. Örneğin bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927*, Matbuat Müdüriyet-i Umumisi yay., nr. 2, s. 386-415. Salnamelere dayanan Osmanlı dönemi ile ilgili örnek araştırma için bkz. İlber Ortaylı, "19. Yüzyılda Kastamonu Vilâyetindeki Yapısal Değişim Üzerine", AÜ SBF BYYO *Yıllık* (1974-1976), Ankara, 1977, s. 301-307; Özer Ergenç, "Salnamelerde İzmir", *1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, İzmir, 1986, s. 141-151.
13. Bu salnamelere ve rehberlere örnek olarak bkz. Hayreddin Nadi-Abdullah Yesari, *Samsun Ticaret Rehberi*, Birinci Sene 1339. *Türk Ticaret Salnamesi 1340-1341 [1924-1925] Senesine Aid Nüsha*, Sahibi ve Naşiri: İktisadi Tedkikat, Neşriyat ve Muamelat Türk Anonim Şirketi, İstanbul, 1340-1341. *Türkiye Cumhuriyeti Malûlgâziler Ticaret Salnamesi 1927*, Malûlgâziler Neşriyat Şirketi, İstanbul. *Türk Ticaret Rehberi ve Adres Kitabı 1944-1945*, İstanbul. *Şark Ticaret Yıllığı 1933*, Ahmed Cevdet ve Şürekâsı Matbaası yay., İstanbul.
14. Mehmet Zeki Mahmut Paçacı, *Türkiye Teracim-i Ahvâl Ansiklopedisi*, İstanbul, 1928. Bu kaynağa dayanan bir araştırma için bkz. Mete Tunçay, "Teracim-i Ahvâl Ansiklopedisi'ne Göre Atatürk Türkiye'sinde Yabancılar", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu*, İTİA Mezunlar Derneği yay., İstanbul, 1977, s. 85-112.

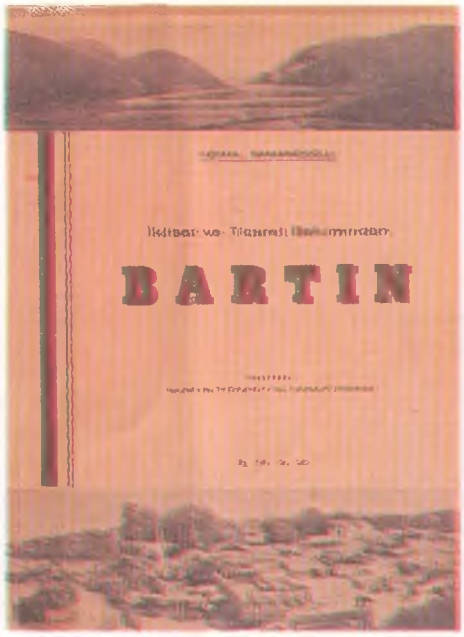

15. M. Sabri Koz, "Türk Halk Kültürünün Unutulmuş Kaynaklarından Biri: Türkiye'nin Sıhhî-i İctimâi Coğrafyası", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1992, s. 37-58.
16. Türkiye'de odaların ilk kuruluşu ve tarihçesi için bkz. Tülin Aren, "İstanbul Ticaret Odası'nın Kuruluşu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 63 (İstanbul, 1972), s. 30-31. *Cumhuriyet'in 50 nci Yıldönümünde İstanbul Ticaret Odası*, İTO yay., İstanbul, 1974. Adnan Giz, "Bir Sanayi Odası Kuruluncaya Kadar", *İstanbul Ticaret Odası Dergisi*, sayı 1 (İstanbul, 1966), s. 3. Aynı yazar, "Türkiye'de Odaların Kuruluşuna Ait İlk Resmi Belgeler", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, sayı 42 (İstanbul, 1969), s. 22-23. Aynı yazar, "Osmanlı Devleti'nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, s. 748-752. Hakkı Nezihi, *50 Yıllık Oda Hayatı 1882-1932*, İTSO yay., nr. 45, İstanbul, 1932. Ayşe Öncü, "Cumhuriyet Döneminde Odalar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 6, s. 1566-1576. Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995. Aynı yazar, "Ticaret Odaları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, s. 269-270. Aynı yazar, "Odalar Tarihinde Gezinti", *Ekonomik Forum*, yıl 2, sayı 10, (Ankara, 1995), s. 70-73. Celal Yerman-Samet Ağaoğlu, *Türkiye İktisadi Teşkilatında Ticaret ve Sanayi Odaları Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları*, Titaş Basımevi, Ankara, 1943. Erol Zeytinoğlu-Necla Pur, *İstanbul Ticaret Odası'nın 100 Yılı (1881-1982)*, İTO yay, İstanbul, 1982.
17. Murat Koraltürk, "İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'ndaki Mesaisi ve Ahmet Hamdi Başar", *Tarih ve Toplum*, c. 25, sayı 150 (İstanbul, 1996), s. 4-8.
18. Örneğin Antalya Ticaret Odası için bkz. Muhammet Güçlü, "Antalya'nın Ticari Durumuna İlişkin Bir Belge", *Toplumsal Tarih*, c. 4, sayı 19 (İstanbul, 1995), s. 33-38.
19. bkz. *Ticari, Sınai ve Mali Teamüllere Dair Oda Meclisi Kararları*, İTSO yay., nr. 48/2, İstanbul, 1951.
20. Örneğin bkz. *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Eylül 1923-Mayıs 1926 Faaliyet ve Muamelâtına Dair Umumî Rapor*, İTSO yay., nr. 4, İstanbul, 1926. *1933 Oda Kongresi Rapor ve Kararları*, İTSO yay., nr. 47, İstanbul, 1933. Ziya Lütfi, *Samsun Mıntıkası Ticaret ve İktisadiyatı*, Şems Matbaası, Samsun, 1934. H. Avni [Şandal], *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1926-1927-1928 Seneleri Faaliyet ve Muamelâtına Dair Umumî Rapor*, İTSO yay., nr. 50, İstanbul, 1935.
21. Odaların yayınladıkları istatistiklere ilişkin bir araştırma için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti", *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu*, Akademi Kitabevi yay., İzmir, 1994, s. 25-37.
22. Örneğin bkz. Mehmet Sırrı, *Deniz Çarkçılarına Rehber*, İTSO yay., İstanbul, 1928.
23. Örneğin bkz. *Ticaret ve Sanayi Odası'nda Müteşekkil İstanbul İktisad Komisyonu Tarafından Tanzim Olunan Rapor, 29 Kanun-i sani 1340-1924- 26 Teşrin-i sani 1340-1924*, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatı, İstanbul, 1324 (1924). Rapora ilişkin değerlendirmeler için bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, "1913 Yılında İstanbul'un İktisadi Durumu ve İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası İktisat Komisyonu Raporu", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri (29 Mayıs-1 Haziran 1988) Bildiriler*, İstanbul, 1989, s. 261-316.
24. Cemil Koçak, "Cumhuriyetin 10. Yılı Kutlamaları", *Tarih ve Toplum*, c. 8, sayı 46 (İstanbul, 1987), s. 7-8.
25. Erdal Yavuz-Orhan Kurmuş-Şevket Pamuk, "19. Y.Y. Türkiye İktisat Tarihi Kaynakları: Bir Bibliyografya Denemesi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II: 1979-1980 Özel Sayısı (Ankara, 1981), s. 329-371.

T A R İ H V A K F I ' N D A N

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C. SAMSUN APT. NO. 57 K. 2 80200 / İSTANBUL

Tarih Vakfı Beşinci Kuruluş Yıldönümü Kutlamaları

Tarih Vakfı beşinci kuruluş yıldönümünü 29 Eylül 1996 Pazar günü Darphane'de "Dünya Kenti İstanbul" ve "Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme" sergilerinin kapanışı ile birlikte kutladı.

Beş yıllık dönemin değerlendirmesinin yapılmasını amaçlayan tartışma oturumlarından ilki sabah saat 11.00'de Yönetim Kurulu Başkanımız İlhan Tekeli'nin "Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Tarih Vakfı'nın Geleceği" konulu sunuşu ile başladı. Tekeli kamu alanının sivil toplum kuruluşları tarafından kullanımında ortaya çıkan alternatifler üzerinde durdu. Bu alanın etik kurallarının Türkiye'de henüz yeni yeni gelişmeye başlamasının yol açtığı sonuçlara değindi. Tarih Vakfı'nın kuruluşundan ve yapısından gelen özelliklerin hem geçen beş yılı hem de önümüzdeki yılları nasıl etkileyebileceğini tartışmaya açtı.

Saat 14.00'te günün ikinci oturumu Vakıf Genel Sekreteri Orhan Silier'in sunuşu ile başladı: "Bir İşletme Olarak Tarih Vakfı'nın Geleceği". Tarih Vakfı'nın çapı sürekli büyüyen projeler için gönüllü emekle ücretli emeği yan yana harekete geçirmek durumundaki bir işletme olmasının avantaj ve sorunları üzerinde durulduı. Kısa bir kahve arasından sonra saat 16.00'da bir değerlendirme toplantısı yapıldı. Burada vakfın gelecek 5 yılı ve özellikle İstanbul Müzesi projesi üzerine katılımcıların görüşleri dinlendi, tartışıldı.

Gün boyunca orada görevli olarak bulunan tüm vakıf personeli akşam yağmur yağmaması için dua etmekle meşguldüler. Dualar boşa gitmedi ve akşam saatleri gündüze göre daha sakin ve hatta ılık oldu.

Saat 18.30'da İlhan Tekeli'nin açış konuşmasıyla programın akşam bölümü başladı. Önce Habitat sergilerine ayni ya da nakdi katkıda bulunan sponsorlar takdim edildi ve Habitat için Darphane Genel Müdürlüğü tarafından özel olarak yaptırılan hatıra paralarıyla bezenmiş plaketleri Toplu Konut İdaresi Başkanı Yiğit Gülöksüz tarafından verildi.

Daha sonra ilk beş yıldaki en büyük destekçilerimize, bağışçılarımıza gönüllülerimize ve uzun yıllar vakıfta özveriyle ve verimlilikle çalışan arkadaşlarımıza, tasarımı Doğan Karakaş tarafından yapılan teşekkür armağanları İlhan Tekeli tarafından dağıtıldı. Plaket ve armağanların dağıtımı çok düzenli ve profesyonelce olmadı. Tarih Vakfı çalışanları hiçbir uzmanlık kuruluşundan destek almadan, ilk defa 90'a yakın plaket ve armağanın dağıtımının yapıldığı bir büyük organizasyonu üstlenmeye çalıştılar. Yine de çok içtenlikle ve çok kısıtlı olanaklarla yürütülen evsahipliği davetlileri memnun etmeye yetti. Armada Otel'in nefis yemekleri, sergilerin açılış kokteylinde de bizlerle olan Müfide, Aybars, Sonay üçlüsünün güzel müziği geceyi daha da keyifli bir hale getirdi. 500'ü aşkın davetlinin Darphane'nin alt avlusunu doldurduğu bu toplantı bir veda gecesi niteliğiyle de önemli oldu. Sergiler süresince Darphane'de bizlerle çalışmış birçok genç üniversiteli arkadaşımız o gece orada en azından bu yıl için son kez birlikte oldular...

Gecenin asıl keyifli bölümü davetlilerin önemli bir bölümü ayrıldıktan sonra başladı. Kapanış ve ayrılış hüznünü dağıtmak için gece yarısına kadar dans edildi. Öyle ki gece yarısı olduğunda toplantıya son vermekte büyük güçlük çekildi... Daha nice yıllara diyoruz ve tüm dostlarımızdan bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da destek ve katkılarını eksik etmemelerini diliyoruz...

Afet İnan Tarih Araştırmaları Ödülü

1996 Yılı Afet İnan Tarih Araştırmaları Ödülü'nü kazanan adayı saptamak için oluşturulan jüri 17

Ekim 1996 günü saat 10.00'da Tarih Vakfı Ankara temsilciliğinde toplandı. Jüri Prof. Dr. İlhan Tekeli'nin başkanlığında, Doç. Dr. Mete Tunçay, Prof. Dr. İlber Ortaylı, Prof. Dr. Sina Akşin ve aile adına Arı İnan'dan oluşuyordu.

Başvuran sekiz aday içinden Dr. Yücel Güçlü "The Alexandretta Question 1936-1939" adlı eseriyle, Fahri Çoker "Türk Parlamento Tarihi" adlı iki ciltlik eseriyle ve Mehmet Seyidanlıoğlu "Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)" adlı eseriyle ödüle layık görüldüler.

Bültenimiz yayına hazırlandığı sırada Afet İnan Tarih Araştırmaları Ödülleri'nin, 25 Ekim 1996 Cuma günü saat 17.00'de TÜBİTAK Feza Gürsey Salonu'nda yapılacak törenle sahiplerine verilmesi için gerekli hazırlıklar yapılıyordu. Ödül törenini bültenimizin gelecek sayısında size duyuracağız.

DARPHANE SERGİLERİNDEN SAYISAL SONUÇLAR...

Darphane sergileri sonunda bitti... Yoğun ilgi kaynağı olan bu sergilerin daha niceliksel dökümünü merak edenlere bazı bilgiler vermeyi istedik.

* Sergiler 1.6.96-29.9.96 arasında toplam 98 gün açık kaldı.

* Habitat döneminde (1.6.96-14.6.96) her gün saat 10:00-22:00 iki vardiya; geriye kalan haziran-temmuz döneminde (15.6.96-31.7.96) pazartesi hariç her gün ve aynı saatlerde iki vardiya; ağustos-eylül döneminde (1.8.96-29.9.96) saat 10:00-19:00 arasında tek vardiya çalışıldı.

* Başlangıçta temmuz sonunda kapatılması planlanan sergiler, ilginin yoğunluğu ve eylülde açılacak okullar nedeniyle eğitimcilerden gelen baskı nedeniyle eylül sonuna kadar uzatıldı.

* Sergileri toplam 45.154 biletli izleyici gezdi. Bunların %44'ü tam, %42'si indirimli, %3'ü grup tam, %10'u grup indirimli, %1'i ise bedelsiz biletle giriş yaptılar. Basın toplantıları, açılış ve tanıtım kokteylleri ile bu sayı elli bine yaklaştı.

* Sergileri günde ortalama 461, ayda ortalama 11.288 kişi gezdi.

* Ay bazında giriş toplamları ve ortalamaları sırasıyla şöyle: Haziran ayı 381 ortalama ve 10.673 toplam; temmuz ayı 447 ortalama ve 11.629 toplam; ağustos ayı 349 ortalama ve 8.032 toplamla en düşük ve eylül ayı 706 kişi ortalama ve 14.820 kişi toplamla en yüksek oldu.

* Eylül ayının son iki haftasında okullardan toplu gelen 4.307 öğrenci gezdi Darphane'yi. Bu sayının düşük kalmasındaki temel etmen okulların bir hafta geç açılmasıydı.

* Gene eylül ayında çeşitli firmalardan 832 kişi grup gezisi yaptı.

* Sergileri gezenlerin yaklaşık %16'sı yabancı turistti. Habitat süresince %17 civarında dolaşan turist oranı, İstanbul'un turizm sezonundaki beklenen durgunlukta %13'lere kadar düştü. Turistlere yönelik pazarlama teknikleri uygulanması ağustosun ortasından itibaren yabancı girişlerinde büyük artış sağladı ve %25'lere ulaştı. Eski dönemde günde 50 turist olan ortalama bu dönemde 104 turiste çıktı.

* Sergileri gezenlerin %53'ü cumartesi-pazar giriş yaptı, diğer günlerin payı yaklaşık %15 civarında oldu. Tüm sergi süresi dikkate alınırsa cumartesi günlerinin giriş ortalaması 570, pazar günlerininki ise 741'e ulaştı.

* Son yedi gün sergilerin en yoğun günleri oldu ve toplam 8.180 kişi giriş yaptı, bu da günde ortalama 1.169 kişi ediyor.

* Sergilerin açık olduğu süre boyunca toplam 98 kültür-sanat etkinliği düzenlendi, yani ortalama günde bir etkinlik... Bazı günler 4-5 etkinlik bile gerçekleşti Darphane'de.

Önümüzdeki yıl Darphane'de gene sergiler, gene sanat var. Çok daha uzun bir süre boyunca, geçtiğimiz yılın deneyimi ile çok daha fazla insana ulaşmayı amaçlıyoruz.

5. YIL ETKİNLİKLERİ HABİTAT SERGİLERİ DEĞERLENDİRME TOPLANTISI

Vakfın 5. kuruluş yıldönümü etkinliklerinin ilki olarak planladığımız "Habitat Sergileri Değerlendirme Toplantısı"nı 7 Eylül 1996 Cumartesi günü gerçekleştirdik.

İstanbul Müzesi'ne giden süreçte yaşanan bu çok önemli deneyimin bir muhasebesini yapmak ve buradan hareketle gerek müzeyi planlarken gerekse bu arada düzenlenecek yeni sergilerde Habitat sergilerinin yanlışlarını tekrarlamamak üzere görüş ve deneyim alışverişi yapmak amacıyla düzenlediğimiz toplantıya 11'i vakıf çalışanı, 10'u sergi ekibi ve bölüm sorumlusu, 4'ü sergi tasarımcısı ve 4'ü de izleyici olmak üzere toplam 29 kişi katıldı.

Yönetim Kurulu Başkanımız İlhan Tekeli'nin "Bu sergileri ikinci kere yapsak, neleri nasıl yapardık" sorusuna cevap aramamız gerektiğini vurgulayan açış konuşmasıyla başlayan toplantının ilk bölümünde, projeden sorumlu Genel Müdür Yardımcısı Münevver Eminoğlu ile sergi koordinatörleri Afife Batur ve Yıldız Sey, işin yürütücüleri olarak yaşadıkları sürecin izlenimlerini aktardılar. Bu bölümdeki ana vurgu bu çapta sergi düzenleme konusundaki deneyimsizliğin işin her boyutunu etkilemesi oldu. Bu deneyimsizlik işi kavrama ve projeye dönüştürme süresinin zaman, bütçe ve insan kaynağı planlaması açısından son derece başarısız olmasının başlıca nedeni olarak vurgulandı.

Daha sonra söz alan konuşmacıları iki ana grupta toplamak mümkün. Birincisi bölüm sorumluları, tasarımcılar gibi sergilerin mutfağında bulunanlar, ikincisi ise sergi izleyicileri.

Ayla Ödekan, Edhem Eldem, Attila Yücel gibi İstanbul Sergisi bölüm sorumluları ile aynı serginin mimari tasarımını üstlenen Ahmet Özgüner ve pano grafik tasarımını üstlenen Şölen Bazman ve Eray Makal'ın oluşturduğu birinci grup konuşmacılar, esas olarak süre ve bütçe sıkışıklığını en yoğun yaşayan, ama üretimleriyle bu sıkışıklığın daha da artmasının kaynağını oluşturanlar olarak, özellikle İstanbul Sergisi üretim sürecini çeşitli açılardan eleştirdiler. Serginin tematik/kronolojik kurgusundan "Sergiyi bilim adamı mı tasarımcı mı yapmalıdır?" sorusuna, sergilerin eğitim amaçlı kurgulanmasından, anlatım dili sorgulamasına kadar geniş bir yelpazede toplanan bu eleştiri ve tartışmaların en çarpıcı noktası, tartışmacıların sorgulanan konularda hâlâ hemfikir olmamalarıydı.

Anadolu'da Konut Sergisi ise Sergi Koordinatörü Yıldız Sey, Koordinatör Yardımcısı Şeyda Arguner, Mete Tapan ve Doğan Kuban tarafından tartışıldı. Burada da sorgulama alanları benzerdi. "Anadolu Konutu kronolojik mi irdelenmeliydi, bölgesel/kronolojik mi ele alınmalıydı; sergide anlamlı alt-kronolojik bölümler üretilebilmiş miydi; bu alt bölümler arasında bütünlük sağlanamaması kronolojik kurgunun getirdiği bir zorunluluk muydu, yoksa yalnızca koordinasyon eksikliği miydi" gibi içerik tartışmalarının yanı sıra, mimari tasarım/grafik tasarım ilişkisinin geç kavranmış olması, sergi koordinatörü/sergi küratörü tanımlarının bu sergide hangi seviyede var olduğu, anlatım dili ve çeviri sorunları üzerinde durulan konuları oluşturdu.

İzleyiciler diye adlandırabileceğimiz ikinci grup Nezih Başgelen, Beral Madra, Haldun Dostoğlu ve Orhan Esen'den oluşuyordu. Doğrusu hiçbiri ortalama izleyici sınıfına dahil edilemeyecek olan bu grup, esas olarak son günlerde sağlanabilen büyük ilerlemenin kendilerinde yarattığı büyük hayranlığı vurgularken, "sergi"nin kitap, konferans gibi diğer ifade biçimlerinden farkını, kataloğu olmadan açılan sergilerin eksikliğini, tanıtım kanallarının yetersizliklerini kendi açılarından tartıştılar. İstanbul sergisinin koordinatörlüğünü 2 ay süreyle yürütmüş olan Beral Madra, sergilerden çıkarılacak en önemli dersin müze için küratör yetiştirmek olduğunu söyleyerek, vakfın bu alana yatırım yapmasının aciliyetini özellikle belirtti. Tanımlı bir sorumluluk üstlenmediği halde konseptin oluşmasından sponsor bulmaya uzanan geniş bir yelpazede her iki sergi ekibinin yanı başında olan Mete Tapan, tüm bu tartışmalara hem mutfaktan hem de izleyici gözüyle bakabilen biri olarak katıldı.

Toplantının sonuç konuşmalarını Orhan Silier ve İlhan Tekeli yaptılar. Sergilerin başarısını üç ana alanda toplayan Orhan Silier, aydınların bir araya gelip bir şey üretebiliyor olmalarını sergi hazırlanış sürecinin bir başarısı olarak değerlendirirken, sonuç başarısını Darphane'nin kültür merkezi olarak var olabileceğinin kanıtı ve Habitat Konferansı'ndan kalan somut ürün olarak tanımladı. Sergi mutfağından gelen bütçe ve süre yetersizliği şikâyetlerini haklı bulmayan Orhan Silier, işlerin para ve zamana göre tasarlanamadığını; bunu yapmak için mutfağın talep ettiği belirliliğin de vakfın içinde bulunduğu koşullar içinde hiçbir zaman olamayacağını söyledi. Her zaman daha iyiyi daha az parayla ve daha az sürede yapmak gerekliliğinin olduğunu; ancak şu anda vakfın önündeki darboğazın bu birikimin kurumsallaşamamasında yattığını vurguladı.

Sergilere başlarken var olan iki belirsizlik ortamını tartışan İlhan Tekeli, bu alanları yol gösterenin olmadığı bir "ilk"in yapılması ve Türkiye'deki siyasal belirsizlik olarak tanımladı. Birinci alandaki problemin aşılmış olduğunu, artık bu çapta, kapsamlı, uluslararası sergiler düzenlerken izlenecek yolların bilindiğini ancak Türkiye'deki siyasal belirsizlik sorununun hiçbir zaman aşılamayacağını söyleyen Tekeli, bu bilinmezliğin sonuç ürün üzerindeki zenginleştirici etkisini, az zamanda az parayla çok iş yapma arzusu ve bitmez tükenmez bir arayışla

tanımladı. Bu sergilerin kazandırdığı deneyimden yararlanılmasının ülke koşullarına bağlı olmasının üretkenliği azaltıcı değil artırıcı olması gerektiği, bir taraftan koşulları iyileştirmeye çalışırken diğer taraftan işi en iyi yapma çabasının hep canlı, hep zenginleştirici unsur olarak var olması ihtiyacı, toplantıyı terk eden katılımcıların, en çok da sergi çalışanlarının kulaklarında çınlayan son sözler oldu.

DARPHANE, KÜLTÜR MERKEZİNE DÖNÜŞME YOLUNDA...

"Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme" ve "Dünya Kenti İstanbul" sergilerinin açıldığı 1 Haziran 1996 gününden itibaren tarihi Darphane binaları, sergilerin açık kaldığı toplam dört ay süresince tam bir sanat şölenine sahne oldu. 100'ü aşkın gösterinin yer aldığı kültür sanat etkinlikleri konferans, söyleşi, dans, tiyatro, müzik, saydam gösterisi vb. çok geniş bir yelpazeye yayılıyordu. Habitat Konferansı süresince, yani haziran ayının ilk yarısında her gün bir etkinlik yer aldı. Haziran sonrasında ise etkinlikleri genellikle daha yoğun izleyici trafiğinin olduğu hafta sonralarına kaydırmayı yeğledik. Türk sanatçı ve toplulukların yanı sıra dünyaca ünlü bazı isimler de Darphane'de izleyicilerle buluştular. Bütün bunlara paralel olarak bir dizi mini sergi Darphane'nin sevimli mekânı Bibliobarda açıldı. Ayrıca sergi izleyicilerine multivizyon ve video filmleri sunuldu. Gazete ve dergilerde tüm etkinlikler bazen tüm sayfa olarak dahi yer aldı. Örneğin üst avludaki akşam konserleri veya dans gösterileri Darphane'nin de mekân olarak getirdiği artılarla unutulmaz anlara dönüştü ve izleyenlerde tam bir doygunluk hissi yarattı. Önümüzdeki yıl İstanbul'da birçok kişinin "Darphane'de acaba bu yıl hangi etkinlikler olacak" diyeceğini biliyoruz ve şimdiden bu konuda planlar yapmaya başladık bile...

Daha önceki sayılarımızda çeşitli kereler kültür-sanat etkinlikleriyle ilgili haberlerimiz oldu. Bu kez toplu bir bakışla tümünü hatırlamayı tercih ettik. Şöyle bir tablo önümüze çıktı: 1 Haziran-28 Eylül 1996 tarihleri arasında sergilerimiz toplam 98 gün açık kaldı. Bu 98 gün boyunca toplam 99 etkinlik gerçekleşti; tiyatro 8, konser 38, konferans 5, söyleşi 10, seminer 1, dans 9, bale 1, saydam gösterisi 10, Karagöz 2, sema gösterisi 1, tulumbacılar gösterisi 1, proje 1, şiir dinletisi 1, yarışma 1, mini sergi 6, video gösterisi 3, multivizyon gösterisi 1.

Bunların yanı sıra "Osmanlı Dönemi", "Cumhuriyet Dönemi", "Pencere ve Kapılar" adlı multivizyon gösterimleri ve "İstanbul Üzerine Belgeseller", "Sergi Sponsorlarının Tanıtım Filmleri" başlıklı video gösterimleri sürekli olarak sergi izleyicilerine sunuldu.

Kültür-Sanat etkinliklerimiz gerçekleştikleri tarihlere göre şöyle sıralandı:

1 Haziran 1996, Tiyatro: Moskova Petushki, Antalya 5. Sokak Tiyatrosu

3 Haziran 1996, Konser: Şiirden Müziğe, İstanbul Korosu

4 Haziran 1996, Konferans: İstanbul'un Fethi, Halil İnalcık; Meddah: Bir Düzensiz Hikâye, Erdoğan Akduman

5 Haziran 1996, Konser: İstanbul'da Müzik ve Etkileşim (Aya İrini), David Sevi Maftirim Korosu, Los Paşaros Sefaradis, Nişan Çalgıcıyan ve Teganni Grubu; İstanbul Musiki Sevenler Cemiyeti Korosu, Kani Karaca ve Dersaadet Oda Müziği Topluluğu

6 Haziran 1996, Konferans: Konstantinopolis Maketlerinin Tasarımı ve Hazırlanması, Albrecht Berger; Tiyatro: Bu Son Gece, Şahine Hatipoğlu

7 Haziran 1996, Konser: Klasik Türk Müziği, Boğaziçi Üniversitesi Türk Müziği Korosu; Kent ve Şiir: "İnsana Çıkar Bütün Yollar", Konuşmacılar: Cengiz Bektaş, Gülsüm Cengiz Akyüz, Eray Canberk, Dia: İsa Çelik, Şiir: Gülsün Çınar

8 Haziran 1996, Konferans: 17.Yüzyıl İstanbul'u Üzerine, Robert Mantran; Dans Gösterisi: Christine Brodbeck

9 Haziran 1996, Konferans: Antik Efes'te Konaklama, Gilbert Wiplinger; Gösterimli Seminer: Gösterim Sanatında Oyuncunun Yaratıcılığı, Ayla Algan ve öğrencileri; Konser: Sevelim Sevilelim, Ayla Algan

10 Haziran 1996, Konser: Türk Ritimleri, Yarkın Türk Ritimleri Grubu

11 Haziran 1996, Konser: Türk Tasavvuf Müziği, Talip Kargı Türk Tasavvuf Musikisi Korosu

12 Haziran 1996, Konferans: Demokratik Katılım, Cengiz Bektaş; Dans Gösterisi, MSÜ Modern Dans Bölümü

13 Haziran 1996, Konser: Oda Müziği, Dersaadet Oda Müziği Topluluğu; Karagöz Gösterisi, Cengiz Özek

14 Haziran 1996, Konser: Oda Müziği, İstanbul Kuartet

15 Haziran 1996, Söyleşi: İstanbul'un Geleceği, Doğan Kuban, İlber Ortaylı, Stephanos Yerasimos; Konser: Türk Tasavvuf Müziği, Talip Kargı Türk Tasavvuf Musikisi Korosu

16 Haziran 1996, Dans Tiyatrosu: Yeşil Üzümler

20 Haziran 1996, Konser: Klasik Müzik, Grup Klasik

22 Haziran 1996, Konser: Yunan Kent Halk Müziği, Polites

23 Haziran 1996, Karagöz Gösterisi, Cengiz Özek

29 Haziran 1996, Konser: Enstrümantal Klasik Türk Müziği, Aslıhan Eruzun, Ayşegül Kostak

30 Haziran 1996, Konser: Sefarad Müziği, Erensya Sefaradi

3 Temmuz 1996, Saydam Gösterisi: Safranbolu Evleri, Nevzat Çetin (İFSAK)

5 Temmuz 1996, Söyleşi: Oyun-Şiir, Çevir Denize At, Cevat Çapan

6 Temmuz 1996, Konser: Enstrümantal Klasik Türk Müziği, Kemal Karaöz, Eymen Gürtan (ney), Enes Ergür (Bendir)

7 Temmuz 1996, Saydam Gösterisi: Surlar, Nevzat Çakır (İFSAK)

10 Temmuz 1996, Saydam Gösterisi: Kent ve Yaşam, İFSAK Karma

12 Temmuz 1996, Saydam Gösterisi: Başka Türlü Yüzler, Tanju Akleman (İFSAK)

13 Temmuz 1996, Konser: Sefarad Müziği, Erensya Sefaradi

14 Temmuz 1996, Saydam Gösterisi: Kazlıçeşme, Grup Fog (İFSAK)

19 Temmuz 1996, Saydam Gösterisi: Hititler Ülkesi, Engin Kaban (İFSAK); Tiyatro: Ben Anadolu, EAÜ Devlet Konservatvuarı Öğrencileri Tiyatro Topluluğu

20 Temmuz 1996, Söyleşi: Fotoğraf Tarihine Giriş, Alberto Modiano (İFSAK); Söyleşi: Antik Kameralar, Hilmi Nakiboğlu (İFSAK); Saydam Gösterisi: Yarına Ümit, Maggie Danon - Alberto Modiano (İFSAK); Tiyatro: Ben Anadolu, EAÜ Devlet Konservatuvarı Öğrencileri Tiyatro Topluluğu

21 Temmuz 1996, Tiyatro: Ben Anadolu, EAÜ Devlet Konservatvuarı Öğrencileri Tiyatro Topluluğu; Dans Gösterisi: Christine Brodbeck

24 Temmuz 1996, Saydam Gösterisi: İstanbul'dan Görüntüler, Timurtaş Onan (İFSAK)

25 Temmuz 1996, Kısa Video Filmleri Gösterisi: İngiltere'de yaşayan azınlık sanatçılarının yaratıları

26 Temmuz 1996, Video Gösterisi: Güvenli Yolculuk, Dans ve Şarkılarla Romanya Çingenelerinin Göçü Hakkında... Konser-Şiir Dinletisi: Esin Afşar, Önder Focan, Doppelganger Gypsy Orkestrası Elemanları, Muammer Ketencoğlu, Şiir: Tarık Günersel, Dilek Türker, Gülsün Çınar

27 Temmuz 1996, Saydam Gösterisi ve Söyleşi: Türkiye Doğası; İFSAK Doğa Grubu; Konser: Müzikallerden..., Broadway Cast

29 Temmuz 1996, Multivizyon ve Müzik, İsa Çelik - Gary Lachman, Öykü Patuoğlu "Su Gibi Aziz Olun" Doğaçlama Dans Gösterisi

28 Temmuz 1996, Video Gösterisi, Biuro Prodrozy Tiyatrosu (Polonya), Konser: Yeryüzünün Yedi Rengi- Kafkaslar'dan Balkanlar'a Halk Türküleri, Muammer Ketencoğlu ve Arkadaşları

4 Ağustos 1996, Gitar Dinletisi: Biz N'Olucaz?, Erhan Şakar

8 Ağustos 1996, Dans/Opera: Mytos Oedipus, Ellen Stewart, La Mama Etc.

9 Ağustos 1996, Labirentin İçinde Dans: Geranos, Andrea Pasciotto, La Mama Etc.

10 Ağustos 1996, Konser: Eski Zaman Caz Bandı, İstanbul Blues Kumpanyası

11 Ağustos 1996, Sema Gösterisi: Semazenler ve Söyleşi, Nezih Uzel İstanbul Sema Grubu; Konser: İlahiler ve Nefesler, Nezih Uzel

15 Ağustos 1996, 20. Asır Türk Şairlerinden Türkçe-İngilizce Seçmeler, Hüseyin Katırcıoğlu

17 Ağustos 1996, Konser, 1 Piyano 5 Perküsyon

18 Ağustos 1996, İstanbul Kültüründe Kadiri Geleneği ve Helva Sohbeti, Tophane İsmail Rumi Dergahı Zikir Grubu

23 Ağustos 1996, Konser: Bezm-i Elest, Asitane Üçlüsü

24 Ağustos 1996, Konser: Türk Musikisinde Yahudi Bestecilerin Eserleri, Itri Topluluğu/Solist Hakan Ulu; Konser: Sefarad Müziği, Erensya Sefaradi

25 Ağustos 1996, Performans: Düzgün, Yeşil Üzümler; Taş Plak Dinletisi ve Söyleşi: 78 Devirli Taş Plaklar ve İstanbul, Cemal Ünlü

31 Ağustos 1996, Konser: Rebetiko, Buzuki Erol ve Despina; Toplu Doğaçlama: Darphane-i Amire Konseri, Zen

1 Eylül 1996, Çocuklar Öldürülmesin, Şeker de Yiyebilsinler, Muteber Yüğnük; Toplu Doğaçlama: Darphane-i Amire Konseri, Zen

7 Eylül 1996, Yarışma: Darphane-i Amire'de Hazine Avı; Konser: İstanbul Çalacak Biz Eşlik Edeceğiz, Ses'tanbul Projesi

8 Eylül 1996, Tulumbacılar Gösterisi: Darphane-i Amire'de Yangın Vaaar... Yetişin Tulumbacılar!, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İtfaiye Müdürlüğü Tulumbacıları; Konser: 500 Yılın Şarkıları, Los Paşaros Sefaradis

12 Eylül 1996, Şiir- Söyleşi:Şiir ve Hayat, Tarık Günersel; Gülsün Çınar

13 Eylül 1996, Çağdaş Bale: Othello, Özgür Bahçe, Düet, Sportmenler, Çağdaş Bale Topluluğu (25. Yıl), Koreografi: Cem Ertekin

14 Eylül 1996, Konser: Klasik Türk Müziği, Hakan Ulu ve Itri Topluluğu; Konser: Pir Sultan Abdal'dan Meluli'ye Türkülerimiz, Hasan Hüseyin Demirel

15 Eylül 1996, Konser: Türkülerimizle Anadolu, Kadir Eskimez; Taş Plak Dinletisi ve Söyleşi: 78 Devirli Türk Musikisi Plaklarında Kadın İcracılar, Bülent Aksoy-Cemal Ünlü

19 Eylül 1996, Konser: Gitar Dinletisi, Gladius Topluluğu

21 Eylül 1996, Saydam Gösterisi: Güneydoğu Anadolu'dan, İFSAK; Konser: İstanbul Dolaylarından Rock Şarkıları, Kumdan Kaleler Topluluğu

22 Eylül 1996, Konser: Türkülerimizle Anadolu, Erdoğan Eskimez; Konser: Tarih ve Musiki, Hakan Ulu ve Itri Topluluğu

25 Eylül 1996, Performans: Watermarks, Blue Room

26 Eylül 1996, Tiyatro: Amlet

27 Eylül 1996, Dans-Müzik: Profanes, Sabine Jamet-Kamil Tchalaev

28 Eylül 1996, Sohbet Dinleti: İstanbul'dan Geçerken, Kaan Erten; Klavsen Resitali: Leyla Pınar; Tiyatro: Hezarfen Ahmet Çelebi ile Lagari Çelebi'nin Göklere Uçuşu, Özel Pinokyo Işıl Anaokulu; Konser: Arp Resitali, Bülben Uz Hofmann; Darphane'deki kültür sanat etkinlikleri kapsamında düzenlenen mini sergiler de vardı

1-15 Haziran 1996: Oxygen by Fax, Grafikerler Meslek Kuruluşu 1-30 Haziran 1996: Dargelirliler İçin Komşuluk İlişkisinde Konut Tasarımı, YTONG Öğrenci Proje Yarışması

16-30 Haziran 1996: Karagöz Figürleri, Cengiz Özek

6-20 Temmuz 1996: Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kartpostalları, Ali İhsan Gökçen

20 -31 Temmuz 1996: Bitlis-Haliç, İFSAK

23 Ağustos-20 Eylül: Ruhsatsız Şehirler Karikatür Sergisi, Tan Oral - Behiç Ak

Önümüzdeki yıl yine Darphane'de ve sergilerin ötesinde yine sanat dolu günlerde buluşmak üzere diyoruz...

HABİTAT SERGİLERİNİN ARDINDAN

Bültenin sergilerin kapanmasından sonra çıkan bu sayısına yazmaya karar verdiğimde, daha ciddi, projenin artıları ve eksilerini toparlayan ve vakıf ortak belleğine bu önemli tecrübeyi aktaran bir yazı amaçlıyorken, günlerdir bunu beceremiyor olmamın nedenini anlamış ve rahatlamış bulunuyorum. Anladım ki ben, emekliliğine altı ay kalan bir proje yöneticisi olarak bu projeyi beylik kriterlerle değerlendirmeyi kendime yediremiyorum. Sekiz kriter ve bir yarım sayfadan ibaret bir muhasebe, bu projenin yani Habitat Konferansı dolayısıyla iki büyük sergi yapma ve bu sergiler için mekân yaratma projesinin her zaman kelimenin sözlük anlamında ve büyük harfle yazılacak kadar önemli ve özel; zaman zaman veya çoğunlukla da korku ve endişe yani hayalet, cin, şeytan olan ruhunu nasıl anlatabilir?.. Her şeye rağmen aşağıda bunu yapacak olmamın tek nedeni, haklı olduğumu bülten okurlarına kanıtlamak.

Proje başarıyla sonuçlandı. Çünkü:

a) Ziyaretçilerin % 93'ü sergileri başarılı/çok başarılı buldular. Beğenmedim/hiç beğenmedim diyenlerin oranı %2.2 (Çıkarsama: 82 Anayasası'ndan daha fazla kabul gören bir ürün olarak sergiler çok geniş bir yelpazede beğeni topladılar.)

b) Ziyaretçilerin % 82'si sergilerin hiç kaldırılmaması, sürekli kalmasını talep ettiler. (Çıkarsama: Doğru ve güzel bir iş yapıldı, toplumdaki potansiyel talep iyi değerlendirildi, bu anlayışla kurulacak bir müzenin kabul göreceği kanıtlandı.)

c) Sergileri gezenlerin % 35'i sergiler kadar sergilerin düzenlendiği mekânı ve sergi/mekân etkileşimini birinci derecede beğendiklerini ifade ettiler. (Çıkarsama: İstanbul Müzesi için yer seçimi doğru, İstanbul yeni bir kültür mekânı kazandı.)

d) Sergileri 4 ay boyunca 45.000 kişi gezdi. Bunların içinde iki veya daha fazla gelenlerin oranı % 30. (Çıkarsama: Her şey çok iyi oldu, gelen bir daha geliyor.)

Proje yönetimi sonuca göre daha başarısızdı. Çünkü:

a) Projenin öngörülen bütçesi, projelendirilen işin ancak %65'ine yetti. Sponsor katkıları olmasaydı, sergileri projelendirildiği gibi bitirmek mümkün olmazdı. (Tabii bu çıkarsama, bu kapsamda sponsor bulabilme başarısını ihmal ediyor.)

b) Proje başlangıçta planlandığı gibi açılış tarihinden ne bir ay önce, ne bir hafta önce, ne de açılış günü % 100 tamamlanamadı. Zaman yönetimi başarısız oldu.

c) Projenin son ürününe (pano, maket, videoklip, belgesel, müzik vs) giden yolda yapılan öngörü yanlışları son ürünün bazen kalitesini, bazen de kullanılabilirliğini etkiledi. Bazı malzemeleri yeniden üretme ihtiyacı doğdu.

d) Projenin gerçekleşme sürecinde yaşanan çalışan girdi-çıktısı "az zaman-çok iş" tablosu içinde bilgi ve birikim aktarımında sorunlar doğurdu.

Projenin, yöneticisi olarak bu muhasebeden, "başarı herkesindir, başarısızlıklar ise sadece benim" sonucunu elbette çıkarmıyorum. Ancak gerçekleşme süreci ve sonuç ürünündeki tüm bu olumsuzlukların, izleyiciye başarı olarak yansımasının yalnızca işte o büyük harfle yazılması gereken, muhasebesini yapmak yerine öyküsünün anlatılmasını hak eden ruh olduğunu söylemek istiyorum.

Gerek her iki sergiyi üreten ekipler, gerekse Darphane'yi yeniden kullanılır kılmakla görevli tüm ilgililer işlerini çok sevdiler. Tüm olumsuzluklarına karşın olumlu izlenim bırakan bu projenin altında yatan mucize sözcük sadece sevgi. Duyulan coşku ve heyecan, İstanbul'un ve Anadolu konutunun

bilimadamları ve tasarımcılar tarafından sonuna kadar hissedilen büyüsü işi tanımlamaya, çerçevesini çizmeye mani oldu. Herşey olsun ve doğru olsun arzusu, zaman ve parayı hepimize unutturdu. Hep bir mucize olacak, günler 48 saate, bütçeler 5 misline çıkacak diye umduk. Tasarımcılarımızı frenleyemedik; panoların basılması için 5 gün lazım, tasarlanması için 3 gün, dolayısıyla malzeme teslimi şu gün bitmeli'nin programını 100 kere yaptık, bir kere bile uymadık (İtiraf: Ben programa uymamayı savundum). Ya daha iyisini bulursak endişesi hep içimizi kemirdi. Darphane'nin bir taşına zarar gelmesin diye harcadığımız zaman, sonunda belki daha güzel çatılar yapmak için harcayabileceğimiz zamanı kemirdi. Bu süreci yaşarken de birbirimize tahammül etmeyi öğrendik. İşe duyulan sevgi, işi tüm güçlüklerine rağmen bitirme onuru adına kendi doğrularımızdan, kişiliğimizden tavizler verdik.

Sonunda bu sevgi, bu heyecan, bu iş bitirme arzusu ve bu tahammül Darphane'nin taşına toprağına, panoların alt ve üst yazılarına, maketlerin minik ağaççıklarına işledi. Projeye ruh verdi. Bu yüzden anladılar ki bu emeği verdiren sevgi ve heyecan oldukça çok daha iyisi yapılabilir; bu yüzden inandılar ki eksik yönlendirme levhaları, düşünülmemiş dinlenme yerleri, İstanbul maketinin yetişmeyen lejandına rağmen sergiler birkaç kez gezilmeyi, İstanbul Müzesi desteklenmeyi hakediyor.

Evet, pek çok yanlış yaptık. Gerek hazırlık sürecinde, gerekse sergiler açıldıktan sonraki mekan kullanım programında yaptığımız ve tespit edebildiğimiz yanlışların hepsi gelecek sergilere ve İstanbul Müzesine yararlı olacak. Yeter ki o zaman da heyecanımızın, çoşkumuzun paylaşıldığını hissedebilelim.

Kendim ve bu projede çalışmış arkadaşlarım adına, bazen kendimize rağmen, bu projenin içinde bulunmaktan, tüm eksiklerine, yanlışlarına sahip çıkmaktan ve doğrusu beğendiklerini söyleyenlere de "biz yaptık" demekten büyük keyif duyduğumuzu itiraf ediyorum; tabii destek olanlara minnet borcumuzu hep hatırlayarak.

Münevver Eminoğlu

VAKFIN NİŞANTAŞI MERKEZİNDE YER DEĞİŞİKLİKLERİ

Vakfın Nişantaşı merkezinde son günlerde hummalı bir faaliyet vardı. Vakfın merkez büro çalışanları Samsun Apartmanı'nın dört katına zor sığıyordu. Neredeyse koridorlara masalar konmuştu, insanlar ışık ve hava almayan mekânlarda çalışmak durumundaydılar. Sonunda Habitat için hazırlanan iki sergi çalışması tamamlandı, bu gruplarda yaprak dökümü başladı ve geriye yeni bir görev üstlenen Canset Aksel ve Ayşe Bilen'den başka kimse kalmayınca birinci kat birdenbire boşalıverdi... Bu kata Eminönü binamızdan Sivil Toplum Kuruluşları Bilgi Belge Merkezi Projesini yürüten Canan Big, Şebnem Kocabaş ve Hasan Acılar taşındılar, ancak yine de hayli yer boş kaldı. İdari İşler ve Muhasebe Birimimiz hemencecik aşağıya birinci kata iniverdi... Gerekçeleri çok makuldü, bir fatura için gelen insan niçin fazladan iki kat daha tırmansındı? Samsun Apartmanı'nda iki katı birbirinden ayıran her bir merdiven kolunda 20 rıht bulunduğu ve rıht yüksekliğinin de 17.5 cm olduğu göz önüne alındığında durum daha iyi anlaşılıyordu... Muhasebe servisine gelenler artık fazladan 7 metre yukarı çıkmaktan kurtuldular. (Tabii bütün bu bilgiler tarihi asansörümüzün genellikle pek kullanılamadığı koşullarda idari işler görevlilerinin bu tamirden iyice ilgilerini ve ümitlerini kesip kendilerini sağlama aldıkları biçiminde de yorumlanabilir.)

İkinci kata İstanbul Müzesi Grubu tam kadro yerleşti. Aylar boyunca gezgin bir yaşam süren Mehmet Yenen arkadaşımıza nihayet sabit bir oda bulunduğu gibi, Bilgisayar Destek Birimi'nin çalıştığı büyük salon, bir yıl önce olduğu gibi, yine toplantı odası oldu. Üçüncü kata Tanıtım ve Halkla İlişkiler, Bilgisayar Destek Birimi ve Pazarlama Grubu rahat rahat yerleşti.

Gelelim dördüncü ve son kata, yani Genel Sekreterlik katına... Orhan Silier ve Bülent Özden eski odalarında kaldılar, toplantı salonu da aynen muhafaza edildi. Bir zamanlar Bilgisayar Destek Birimi'nin daha sonra da Tanıtım ve Halkla İlişkiler Birimi'nin kullandığı odada ise artık Hatice Tığlay çalışıyor. İs'af Hanım artık ziyaretçileri buyur edebileceği bir yere sahip. Bu katta diğer bir oda ise vakıfta çalışacak gönüllülere ayrılmış durumda. Bu, özellikle altı çizilmesi gereken bir durum. Nihayet gönüllülerimize ancak koridorlarda yer verebilme utancından kurtulduk.

Sonuçta, şimdilik vakıfta herkes hayatından memnun görünüyor. Fakat bir yandan da, o eski kalabalık ve koşuşturması, stresi bol ortamı özlemiyor değiliz doğrusu... Ne diyelim, umarız kısa

zamanda "Anadolu" ve "İstanbul" benzeri dev projeleri tekrarlama ve aşma şansımız olur...

Tarih Vakfı'nın WEB sayfaları

Tarih Vakfı hakkında bilgi edinmek, örneğin belli başlı projelerini, üyelerinin adlarını, süreli yayınlarının içerik listelerini öğrenmek, hatta yayınların son sayılarından birer-ikişer seçme yazıyı okumak isteyenler artık bunu internet aracılığıyla yapabilecekler.

Tarih Vakfı'nın internet sayfalarını arkadaşımız Carolina Fletes- Çetinok hazırladı. Carolina hazırladığı bu sayfaları Darphane'deki sergilerin 29 Eylül'deki kapanış kokteylinden bir gece önce tüm dünyadaki internet kullanıcılarının hizmetine sundu. Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanan sayfalarda, vakfın genel tanıtımı, İstanbul Müzesi, Sergiler, Projeler, Yayınlar ve Bilgi-Belge Merkezi gibi başlıklar yer alıyor. Ayrıca yakında yayınlarla ilgili kitap satış ve abonelik hizmetlerinin de bu kapsama alınması planlanıyor. Açılacak olan ziyaretçi sayfasıyla ziyaretçilerin öneri ve istekleri değerlendirilerek işleme konacak. Sürekli güncel ve dinamik tutulması amaçlanan sayfalarda her zaman yeni bir bilgi veya hizmetle karşılaşmak mümkün olacak. Tarih Vakfı sayfaları için aşağıdaki adresler kullanılabilir:

e mail: tarihv@vol.com.tr

WWW Adres: http://www.vol.com.tr/TARIHVAKFI

BBM Değerlendirme toplantisi yapildi

Vakfımızın 5. kuruluş yıldönümü kapsamında Bilgi-Belge Merkezi'nin çalışmalarıyla ilgili değerlendirme toplantısı 22 Eylül'de Darphane'de yapıldı. Toplantıya Marmara Üniversitesi öğretim üyelerinden Sayın Oğuz İcimsoy, Kadın Eserleri Kütüphanesi'nden Sayın Aslı Davaz Mardin ile Sayın Meryem Turan, Yönetim Kurulu üyemiz Sayın Tülin Aren ve Bilgi-Belge Merkezi çalışanları katıldı.

Öncelikle BBM'de bugüne kadar yapılan çalışmaların neler olduğu, nelerin yapılıp, nelerin yapılamadığı tartışıldı. Eylül 1992'de faaliyete geçen BBM'nin amacı, ülkemizin ekonomik ve toplumsal tarihine katkıda bulunan her türlü malzemeyi toplamak, düzenlemek, saklamak, korumak ve bunlardan yararlanmak isteyenlere sunmak, diğer bir deyişle özel araştırma merkezi olmak.

Bu amaçla, öncelikle Tarih Vakfı kütüphane ve arşiv sistemini kurma çalışmalarına başlandı. Kitaplar Dewey Onlu Sınıflama Sistemine göre sınıflandırılıyor, "Anglo-Amerikan Kataloglama Kuralları 2"ye göre kataloglanıyor. Sistem kurulurken erişimin en önemli kriterlerinden biri olan konu başlıkları üzerinde de çalışılıyor. Bunun için uluslararası kullanımı olan "UNESCO Thesaurus" ve ikonografik malzemeler için Fransız Kültür Bakanlığı tarafından hazırlanan "ikonografik thesaurus" temel alınıyor, vakfın ilgi alanlarına uyarlanıyor. Bu çalışmaların yanı sıra vakfın evrak, dosyalama ve arşivleme sistemi ile bunun temel öğesi olan "Ana Dosya Planı" hazırlanıyor.

Arşiv ve kütüphane birimimizin malzemeleri esas itibariyle bağışlardan oluşuyor. Bugüne kadar 317 kişi kütüphaneye, 39 kişi arşive, 53 kişi hem arşive hem kütüphaneye olmak üzere toplam 403 kişi bağışta bulundu.

Araştırmacılarımız için son derece önemli olan bu bağışlardan kütüphanemizde yer alan yayınların 1996 Haziran'ında başladığımız sayımını tamamlamak üzereyiz. Bu amaçla yayınların bibliyografik künyeleri çıkarılıyor, aksesyon düzende raflara yerleştiriliyor ve bilgisayar kayıtları tamamlanıyor. Şu ana kadar depoda kayıtlı tek nüsha kitap adedi 5.973, mükerrer kitap adedi 1.580'dir. Okuyucuya doğrudan hizmet veren BBM binasındaki bölümde ise 8.527 kitabın kaydı yapılmıştır. Böylece toplam 16.080 kitabın işlemleri tamamlanmıştır. 3.532 kitabın işlemleri ise önümüzdeki günlerde tamamlanacaktır. Süreli yayınların tümünün de bibliyografik künyeleri çıkarılıyor ve bilgisayar kayıtları yapılıyor. Böylece şimdiye kadar toplam 781 süreli yayın okuyucunun hizmetine sunulmak üzere hazırlanmış bulunuyor.

Aralık ayı sonunda kütüphane birimine ait tüm yayınların yazar ve bağışçı bazında envanteri çıkartılmış, sayımı tamamlanmış olacaktır.

Arşivimizde yer alan fonların büyük bir bölümünü ise henüz açamadık. Yalnızca TİP fonunu açabildik. II. Meşrutiyet Meclis-i Mebusan kâtiplerinden, İnönü ve Okyar'ın özel kalem müdürü, CHP milletvekili ve daha sonra DP müfettişi olan Necmettin Sahir Sılan fonunun ise kaba tasnifi Sayın Orhan Koloğlu tarafından yapıldı. Oysa Osmanlı ve Cumhuriyet döneminin ekonomik, siyasal ve toplumsal yaşamına ilişkin fotoğraftan kartpostala, afişten yazılı belgeye binlerce değerli malzememiz var ve biz henüz bunları araştırmacılara

açamadık. İç kaynaklı malzemelerimizden *İstanbul Ansiklopedisi*, Göç ve İnsan Hakları Tarihi sergilerinin görsel malzemelerinin envanterini alabildik.

BBM olarak bugüne kadar yapabildiklerimiz bunlar. Yayınların sınıflandırılması ve konu başlıklarının verilmesi gerekiyor. Arşivde ise araştırmacılara açılacak binlerce belge söz konusu. Ayrıca yalnızca gelen bağışları değerlendirmekteyiz. Halbuki bağış dışındaki malzemelerin de tespit edilmesi, toplanması gerekmektedir. Değerlendirme toplantısındaki konuşmalar, tartışmalar her kurumda var olan malzemenin araştırmacıya açılması konusunda sorunların yaşandığı, kurumların dışarıdan amaçları doğrultusunda malzemeleri temin edemedikleri, personel sayısının çok az olduğu konularında yoğunlaştı. Sonuç olarak, bütün katılımcıların ortak görüşü, daha büyük kaynakların aktarılmasının, yeterli sayıda uzman kadronun sürekliliğinin sağlanmasının çok daha verimli, etkin, giderek büyüyen, güçlenen bir Bilgi-Belge Merkezi için gerekli olduğudur.

Bilgi Belge Merkezi'ne Yeni Bağışlar

Geçtiğimiz günlerde Bilgi-Belge Merkezi'ne önemli miktarlarda kütüphane ve arşiv malzemesi bağışlandı. Sayın Güllü Aybar babası Mehmet Ali Aybar'a ait çok sayıda kitap bağışında bulundu. Sayın Oya Köymen ve Sayın Ali Suat Ürgüplü de kendi koleksiyonları içindeki kitapların bir bölümünü bağışladılar. Sayın Mehmet Bozışık ve Sayın Seniha Pakalın eşi Mehmet Zeki Pakalın'a ait arşiv malzemeleri bağışında bulundular.

Araştırmacılarımızın çok yararlanacağını düşündüğümüz bu malzemeler için Güllü Aybar, Oya Köymen, Ali Suat Ürgüplü, Mehmet Bozışık ve Seniha Pakalın'a en içten teşekkürlerimizi sunarız.

"Elveda Doğduğum Toprak" Sergisi Bursa'daydı

Organizasyonu Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı tarafından üstlenilen kurtuluş şenliği kapsamında açılan sergilerden biri de "Elveda Doğduğum Toprak"tı.

Hatırlayacaksınız Tarih Vakfı bu sergiyi İstanbul'da Haziran-Temmuz 1995'te açmıştı. Bu sergi Anadolu'nun 150 yıllık göç tarihini fotoğraflarla anlatıyordu. Osmanlı'nın ilk toprak kayıplarından Bulgaristan'dan gerçekleşen son göçe kadar sınır içinden ve dışından yapılmış tüm büyük göçleri kapsıyordu.

Ne yazık ki bu sergiyi Bursa'da, İstanbul'da açtığımız AKM Sergi Salonu'nun dörtte biri kadar bir galeride açmak zorunda kaldık. Serginin son bölümlerini hele de Afganistan'dan göçü nereye sığdıracağımızı düşünmek için kapıya çıktığımızda Bursa'ya yerleşmiş onlarca Afgan göçmeninin o sırada sokaktan geçtiğini gördük. Her zaman Bursa'nın "bir göçmen şehri" olduğunu söylerlerdi ama bu kadarını tahmin edememiştik. Hatta sergi izleyicileri arasında Bulgaristan göçünü anlatan bir fotoğraftaki kişileri tanıyanlar, orada bulunanlar da çıktı... Belki Bursa en doğru yerlerden biriydi ve sanki sergimiz birebir onların öyküsünü anlatıyordu.

Turizmcilerle İşbirliği

Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) Dış İlişkiler Komisyonu 18 Eylül 1996 günü Darphane'de toplandı. Gündemin ana maddesi 2.000 yılı çevresinde odaklanacak olan "İnanç Turizmi" etkinlikleri idi. Komisyon üyeleri bu vesile ile Tarih Vakfı'nı ve Darphane'yi daha yakından tanımak ve kütüphanelerini vakıf yayınları ile zenginleştirmek olanağı da buldular.

Yeni kurulan TÜRSAB Merkez Bölge Yürütme Kurulu, Asya ve Avrupa üyeleri ile ilk tanışma toplantısını da 25 Eylül günü Darphane'de gerçekleştirdi.

Her iki toplantı da Darphane'nin uzun vadede kültür ve *incentive* turizmi kapsamında değerlendirilmesi konusunda çeşitli tartışma ve önerilerle zenginleşti. Gerek Tarih Vakfı, gerekse turizm sektörünün önde gelen temsilcileri olan konuklarımız gelecekte somut işbirliklerine hazır olduklarını karşılıklı olarak ifade ettiler...

Rockefeller Projesinin 2. Bölümü Tamamlandı

İstanbul Müzesi'nin entelektüel altyapısını oluşturma sürecini kapsayan Rockefeller Projesinin ikinci bölümü, projeyi yürüten ekibin, çok sayıda uzman ve danışmanın değerli katkılarıyla ağustos ayının sonunda tamamlandı.

Yapılan çalışmalar 2001 yılında açılması planlanan İstanbul Müzesi'nin kuruluş sürecine ivme kazandıracak veriler oluşturdu.

Ana Proje:

- Mevcut Koleksiyonlardaki Malzeme Envanterinin Çıkarılması

- Deneyim Paylaşımı ve Referans Kitaplığı Oluşturulması

- Müze ve Eğitim

- Mimari İhtiyaç Programının Hazırlanması alt-projelerinden oluşuyordu.

Normal koşullarda 96 Nisanında bitirilmesi gereken proje süresince ortaya çıkan fikirlerin, elde edilen ipuçlarının Darphane'de gerçekleştirilen iki önemli sergide pratik olarak uygulamaya geçirilmesi, denenmesi ve gelecekte İstanbul Müzesi olarak kullanılacak bu binaların alternatif kullanım şekilleri hakkında bilgi toplanması, çocuklara yönelik eğitsel aktivitelerin deneysel bir uygulama olarak gerçekleştirilmesi ve ziyaretçilerin sergiler ve diğer kültürel etkinlikler hakkındaki tepkilerinin ölçülmesi açısından bu sergiler önemli bir fırsat oluşturduğu için, proje ağustos sonuna kadar uzatıldı.

Sergilerin, yapılan aktivitelerin ve araştırmaların sonucunda ortaya çıkan verilerin projeye katkısı, uzatma kararının yerinde olduğunu doğrular nitelikteydi.

Nisan ayıyla ağustos ayı arasındaki süreçte, proje kapsamında yapılan çalışmalar arasında:

- Çok kısa bir zamanda, oldukça yoğun bir çalışma temposu ile ortaya çıkarılan "Darphane'den İstanbul Müzesi'ne" sergisi, bu sergi nedeniyle eski bir Darphane ustasıyla yapılan "sözlü tarih" çalışması ve yönetmenliğini Güneş Karabuda'nın yaptığı İstanbul Müzesi'ni tanıtan, Tarih Vakfı'nın kent yaşamına ve toplumsal tarih müzelerine olan yaklaşımını anlatan bir tanıtım filminin hazırlanmasını,

- İstanbul Müzesi'nin potansiyel ziyaretçi kitlesinin sosyokültürel yapısını tanımlamak, sergi ziyaretçilerinin sergiler ve aktiviteler hakkındaki görüşlerini alarak bundan sonra açılacak sergilerin oluşum sürecini yönlendirmek ve müzenin ihtiyaç programına veri sağlamak amacıyla 45.000 kişinin gezdiği sergiler kapsamında yapılan "ziyaretçi araştırması"nı,

- Bir buçuk aylık bir süre boyunca, yaklaşık 200 çocuğun katıldığı, yaratıcı drama çalışmaları, rehberli geziler ve resim çalışmalarından oluşan eğitsel aktivitelerle ilgili deneysel uygulamayı,

- Proje bazında gerçekleştirilen tüm çalışmaların ışığı doğrultusunda, hazırlanmış olan "İstanbul Müzesi İhtiyaç Programı"nın gözden geçirilmesi ve geliştirilmesini sayabiliriz.

Yapılan çalışmalar doğrudan ya da dolaylı olarak projenin amacına ulaşması doğrultusunda oldukça yararlıydı. Ama elde edilen sonuçlardan belki de en önemlisi, İstanbul Müzesi'nin tanıtımına, müzenin oluşturulma sürecine katkı sağlayacak çemberin genişletilmesine ve kamuoyunu da bu sürece katılma yönünde harekete geçirmeye yönelik oldu.

150. YILINDA TÜRK MÜZECİLİĞİ SEMPOZYUMU

Harbiye'deki Askeri Müze ve Kültür Sitesi Konferans Salonu'nda 24-26 Eylül 1996 tarihleri arasında "Kuruluşunun 150.Yılında Türk Müzeciliği" adlı bir sempozyum gerçekleştirildi. Üç gün yoğun bir programla süren bu sempozyumda Genel Sekreterimiz Orhan Silier de söz aldı ve ayrıca görüşlerini yazılı olarak katılanların dikkatine sundu. "Müzeciliğimizin Bugünkü Temel Çıkmazları ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Potansiyel Katkıları Üzerine Bazı Özet Görüşler" başlığını taşıyan bu metni önemini göz önüne alarak ve tartışmaları sürdürmesi dileğiyle okurlarımıza sunuyoruz:

1. Ülkemizde müzecilik, Anadolu topraklarının insanlığın en eski ve en gelişkin bir dizi uygarlığına beşiklik yapmış olması dolayısıyla, ek sorumluluklar altındadır. Dünyanın birçok ülkesinden farklı olarak Türkiye'de tarihi mirasın korunması ve kitlelerin kullanımına sunulması bir bütün olarak dünya kültürünü ilgilendiren bir önemdedir. İstanbul söz konusu olduğunda bu sorumluluk zirveye ulaşmaktadır. İstanbul insanlığın dünya üzerinde kurduğu uygarlığın tarihsel olarak en önde gelen 5-10 merkezinden biridir. Bu şehirde tarihle ilişkili mesleklerden tüm kişiler gibi müzeciler, her şeyden önce insanlık camiasının bir ferdi olarak, tüm insanlığa karşı sorumludurlar. Aynı şekilde, İstanbul'da müzeciliğin başarı ve başarısızlıkları genel olarak dünya kültürünün başarı ve başarısızlıklarıdır. Bu açıdan, başta en varlıklılar olmak üzere tüm dünya ülkelerinin ve ilgili tüm uluslararası kuruluşlarının da Türkiye'de tarihsel mirasın korunma ve kullanımı alanında, politik hesaplardan arınmış bir biçimde ifade etmeleri gereken yükümlülükleri vardır.

2. Anadolu topraklarına ve İstanbul'a sahip olsa da Türkiye'nin son iki-üç yüzyıldır dünyanın varlıklı ülkelerinden biri olmaktan çıkmış bulunması,

son otuz yılda eşi seyrek görülen bir göç dalgasının yaşanıyor olması, bir dizi başka -genellikle kültürel temelli- nedenle birlikte ele alındığında, topraklarımız üzerindeki ve altındaki tarihsel mirasın korunmasını artan ölçüde güçleştirmektedir. Müzecilikte Osman Hamdi Bey'in öncülüğünde başlatılan çok değerli atılım, 1940'lardan sonra hızını kaybetmiş ve büyüyen ihtiyaçlar karşısında müzeciliğimiz derinleşen bir yetersizlik içine girmiştir. Bugün Türkiye'de müzecilik, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, tarihle ilgili öteki alanlarda olduğu gibi, çağdaş, gelişkin kültürlü, çok yönlü, dinamik bir toplum olmanın gereklerine cevap verememektedir.

3. Bir avuç müzeci ve müzeciliğe çeşitli biçimlerde destek olan aydın, son derece güç koşullarda görevlerini yerine getirmeye çabalamaktadırlar. Genellikle kahramanca denilebilecek bir çaba ile yürütülen bu çalışmalar, elde bulunan koleksiyonların paha biçilmez değeri ile birleştiğinde, hele de ortalamayı aşan birkaç örneğe bakıldığında, müzeciliğimiz esas olarak işlevlerini yerine getiriyor sanılmakta ve kimi politikacılar ve sorumlular tarafından böyle bir görüntü yaratılmaktadır. Böyle bir görüntü, yalnızca yanlış değil, aynı zamanda zararlıdır. Çünkü sorunun tüm önemiyle teşhisini ve çözüm yolları üretilmesini engellemektedir.

4. Bugün ülkemiz insanlarını, tüm çokrenkliliklerine rağmen, ve bu çokrenkliliği bir zenginlik olarak ele alarak, barış ve uyumluluk içinde yaşatmak açısından, gerçek bir tarih bilinci, en az su, ekmek, karayolu, ilaç, enerji santralı ya da modern silah kadar değerlidir. Yarısına yakını birinci kuşak şehirli olan, on-on beş yıl gibi insan yaşamı içinde bile kısa sayılabilecek süreler içinde büyük sosyal, ekonomik, politik fırtınaların önünde savrulup durmuş on milyonların hafıza kaybından, derin kimlik bunalımından kurtulmaları için olanaklar sağlanması toplumumuz için yaşamsal önemdedir. Müzelerin bir parçası oldukları çağdaş eğitim, bilim, kültür kuruluşları Türkiye toprakları üzerinde yaşayan altmış beş milyonun güvenli bir geleceğe sahip bulunmasının yaratıcılarıdır. Ülke kaynaklarının kullanımında bu alanın yok sayılırcasına ihmali önünde sessiz kalınamaz.

5. Uzun süredir Türkiye'nin yönetimini üstlenmiş iktidarlar sistemli bir biçimde müzeciliğin ihtiyaç duyduğu kaynakları ayırmaktan kaçınmakta, öncelik tercihlerinde genel olarak kültürel harcamalar, bu arada özellikle tarihsel mirasın korunması ve toplumun kullanımına açılmasına yönelik harcamalar en arka sıralarda yer almaktadır. Niyetten bağımsız olarak, objektif sonuçlarıyla, yıllardır devletin müzecilik politikası, her cins tarihi eserin ticarileşmesine, yurtdışına kaçırılmasına, özel tarihsel koleksiyonların gerçek bir denetimden uzak biçimde gelişmesine göz yumma politikası haline gelmiştir. Daha geniş bir perspektiften bakılırsa, tarihi yalnızca bir kahramanlık ve kendine övgü edebiyatı olarak ele alan, ancak bu alana yatırımdan kaçınan, bilimsel araştırma ve çalışmaları desteklemeyen politikalar geniş halk kitlelerinin kendi geçmişlerine ilgilerini kaybetmelerine yol açmaktadır. Bu politikaların yakın dönemde olumluya dönüşeceği konusunda hiçbir belirti yoktur.

6. Bu ülkenin eşit haklara sahip yurttaşları olarak taşıdığımız sorumlulukla, yıllardır iktidarlar tarafından sürdürülen bu kültür ve müzecilik politikalarına sessiz kalmamız mümkün değildir. Türkiye'de müzeciliğin neredeyse bütünüyle devlet kontrolünde bulunması ve müze yönetici ve görevlilerinin var olan mevzuat çerçevesinde görüş ve eleştirilerini açık açık ve mesleki geleceklerini tehlikeye atmaksızın ortaya koyamamalarının yarattığı sınırlar tüm toplumu bağlayıcı olmamalıdır. Müzecilik alanında cesaretli bir bilanço ve çözüm yolları arama çalışmasına ihtiyaç vardır.

7. Müzelerin karşı karşıya bulundukları sorunların çözümünde "toplumla daha yakın ilişki" ve "müze yönetimlerinin özerkleştirilmesi" kilit kavramlardır. Özerkleştirmede yeni bir vesayet doğuracak yönelimleri ve özerkleştirmenin dolaylı ve toplu bir özelleştirmeye dönüşmesini engellemek için, üniversitelerin, başta ilgili sivil toplum kuruluşları olmak üzere uzmanlık kuruluşlarının aktif bir rol oynaması zorunludur. Ayrıca her müzenin başarısında müze ziyaretçi sayısını ve ziyaretçilerin izlenimlerini hesaba katacak bağımsız ve bilimsel bir değerlendirme mekanizmasının geliştirilmesi önemli bir gerekliliktir.

8. Türkiye'de müzeciliğin temel sorunlarının çözümü için kamuoyunun desteğinin kazanılması, bu amaçla basın-yayın kuruluşları ile kamuoyunu yönlendiren başlıca sivil toplum kuruluşlarının bilgilendirilip, bunların katkılarıyla aktif bir kampanyanın örgütlenmesi zorunludur. Bu çalışmaya paralel olarak, Büyük Millet Meclisi'nde her partiden kültür ve müze dostu milletvekillerinden oluşan bir grubun oluşturulmasına girişilmelidir. Son yıllarda azımsanmayacak sayıda özel sektör kuruluşu kültür projelerine karşı duyarlılık göstermeye, destek sağlamaya başlamıştır; müzeciliğin ge-

nel çıkarlarını ilgilendiren bazı projelere özel sektör desteği sağlanması olanaklıdır ve zorunludur. Aynı kapsamda, uluslararası kuruluşlar ve Türkiye'de yatırımı bulunan yabancı şirketlerle, önemli bazı yabancı kültür kuruluşlarının Türkiye'de müzeciliğin desteklenmesine duyarlı hale getirilmesi için sistemli bir çalışma yapılmalıdır. Tarih Vakfı bu alanlarda üzerine düşen her görevi yerine getirmeye hazırdır.

9. Türkiye'de müzelerin neredeyse tümüyle yabancı konuklara hizmet eder duruma gelmiş olmasını kabullenmemek, ancak turizm alanındaki sivil toplum kuruluşları, şirketler ve Turizm Bakanlığı'yla işbirliği yaparak kültür turizmi ve müzecilik ilişkisini yeni bir niteliksel ve niceliksel düzeye çıkarmak mümkündür. Buradan sağlanacak fonların büyük bölümünün ülkemiz insanlarının müzelere çekilmesi için kullanılması koşuluyla turizm sektörü müzeciliğe önemli katkılar yapabilir. Tarih Vakfı, bu alanda geliştirdiği projelerde en yaygın işbirliklerine açıktır.

10. Konu ile doğruda ilişkili sivil toplum kuruluşlarının kendi aralarındaki bağlantıları somut ortak projeler üzerinde geliştirmeleri ile çok önemli bir potansiyel devreye sokulabilir. Eleştiricilikle ve önericilikle yetinmeyen, "özne" ve "ortak" olmaktan kaçınmayan bir yaklaşım sivil toplum kuruluşlarının katkılarını var olanın çok ötesine çıkartabilir.

11. Kısaca, müzeciliğimizin sorunlarının çözümünde devlete gerçekleştirmesi olanaksız, tekelci bir konum atfetmek, sorunları tespit edip beklemeye geçmek sonuç vermeyecek bir yöntemdir. Ancak, daha etkin yolların aranması, var olan güçlüklerin aşılabilmesi için, tarihsel mirasın korunması amacına gönül ve enerji veren kuruluşlar arasındaki ilişkilerin etik kurallarına tüm ilgililerin uyması bir zorunluluktur. Ülkemizde tarihsel mirasın korunması ve kullandırılması kavgasını veren birkaç bin kişilik küçük bir grup içinde düşmanca tutumlara, baltalamalara yer olmamalıdır.

12. Ülkemizde müzecilik alanında çeşitli girişimlerin, hatta ekollerin var olması, bunların birbiriyle yarışması ve doğal olarak birbiriyle tartışmalara girişmesi bir zenginliktir. Diğer birçok alanda olduğu gibi, müzecilik alanında da, çeşitli ele alış ve uygulamalar "doğru ve yanlış" kategorisiyle değil, "farklı sanatsal ve bilimsel yaklaşım ve uygulama" kategorisiyle değerlendirilebilir niteliktedir. Bu farklılıklar konusunda, eğer ortada bir seçim ve nihai karar söz konusu ise, bunu halkımız, kullanıcılarımız, izleyicilerimiz ve "tarih" verecektir.

Bu kapsamda Müzeciliğin 150. Yılı Sempozyumu'nun VI. Oturumu'nda "yeni müzecilik, "müzecilikte pano kullanımı" ve "müzecilik ve eğitim" alanlarında Tarih Vakfı tarafından geliştirilen İstanbul Müzesi projesine ve bu projenin adımlarından biri olan Darphane'deki İstanbul ve Anadolu sergilerine ilişkin doğrudan ve dolaylı eleştirileri, bu konuları daha derinliğine ve uygarca tartışabileceğimiz platformlarda yeniden işitmek ve yararlanmak isteğimizi belirtmek isterim. Tarih Vakfı, hemen önümüzdeki haftalarda sergi tasarımı ve eğitim konularındaki eleştirilerin derinliğine ortaya konulacağı mesleki tartışma atölyeleri düzenlemeye ve hemen önümüzdeki yılın ilk aylarında "yeni müzecilik" konusuna hasredilmiş ayrıntılı ve kapsamlı bir görüş alışverişi toplantısı örgütlemeye hazırdır.

Emlak Bankası Kurum Tarihi

Ülkemizin en büyük bankalarından ve toplu konut kuruluşlarından Emlak Bankası'nın tarihi Tarih Vakfı tarafından yazılacak. Geçen haftalarda Emlak Bankası Genel Müdürü Sayın Zafer Kültürlü ve çalışma arkadaşları ile yapılan görüşmeler sonunda daha önce vakfımız tarafından verilen öneri kabul edilerek, 10 ay sürecek çalışmanın başlatılması kararı alındı. Emlak Bankası tarihi, Emlak ve Eytam Bankası'ndan günümüze bu önemli kuruluşun organizasyon yapısının, bankacılık ve konut alanındaki çalışmalarının yayınlara, arşiv malzemesine, sözlü tanıklıklara dayanan ve görsel malzeme ile tamamlanan bir bilançosu niteliğinde olacak. Çalışmayı beş kişilik bir ekip yürütecek ve sonuçları 1997 yılı sonunda bir albüm-kitap biçiminde yayınlanacak.

Kitap Fuarına Gelin, Yeni Kitaplarımızı da Görün!

İstanbul Kitap Fuarı 1-10 Kasım 1996 tarihleri arasında kitapseverlerin hizmetinde olacak. Tarih Vakfı'nın her zamanki yerinde, B Katı 6. Sokakta bulunan standında Yurt Yayınları kitaplarının yanı sıra ilk cildi fuara yetiştirilen *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, ansiklopedicilik alanındaki ilk göz ağrımız *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, vakfın tarihi Darphane binalarında gerçekleştirdiği sergilere ait *Tarih Boyunca Anadolu'da Konut ve Yerleşme* ile *Dünya Kenti İstanbul* kitapları, vakfın çıkardığı süreli yayınlar, yani *İs-*

tanbul ve *Toplumsal Tarih* dergileri ile *New Perspectives On Turkey* de satılacak.

Bu yayınlardan Yurt Yayınları ve Darphane sergileri kitaplarına % 25 indirim yapılacak. *Sendikacılık Ansiklopedisi*'ne abone olanlar da bu eseri 10 milyon lira yerine 7,5 milyon liraya elde edebilecekler.

Bu yıl kitapseverlere standımızda daha hızlı hizmet edilecek. Çünkü hem barkod okuyuculu yazar kasamız, hem de on-line kredi kartları okuyucumuz var.

Yeni kitaplarımız neler mi? Hangi birinden başlayalım...

Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı 1541-1600, Cornell Fleischer'ın tarihçilerin dünyasında yankı uyandırmış çalışması. Çeviren Ayla Ortaç. 16. yüzyılın sonunda yaşayan ve olağanüstü bir kapsayıcılık ve kavrayışla devletinin tarihini belgeleyip sorunlarını çözümleyen Gelibolulu Mustafa Âli bütün yaşamını içinde yaşadığı toplumun kuruluştaki ülkülerine adamış, ama aynı topluma gücenmiş ve yabancılaşmıştı. Tıpkı kendi düzensiz meslek yaşamı ve sabırsız kişiliği gibi toplum da çöküşünün tohumlarını içinde taşıyordu. Âli'nin idealle gerçek arasındaki farkı tanımış olması, onun etkili bir tarihçi olmasını sağlayan göreli yansızlığını ortaya çıkarmış, ama bir tür kültürel ve dünyevi parçalanmışlığa da yol açmıştı. Tarih Vakfı üyesi Cornell Fleischer son yılların bu en önemli araştırmasında Âli ve eserlerini, imparatorluğun biçimlendiği bir dönemde Osmanlı entelektüel ve toplumsal hayatının çözümlenmesinde temel alıyor. Âli ile âdeta bütünleşerek onun yaşamını ve Osmanlı toplumunu yeniden kurguluyor.

Yine bir üyemizin, Carter V. Findley'in çok önemli bir çalışması var sırada: *Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi* (çev. Gül Çağalı Güven). Findley Tanzimat döneminin idari reformlarını, Osmanlı mülkiye memurlarının toplumsal tarihi açısından inceliyor. Nezaretler ve diğer dairelerdeki "sicill-i ahval"lerden yola çıkarak memurların kökenlerine iniyor. Kitap, modernleşme çabaları içerisinde, geleneksel kalemiyenin mülkiyeye, kalem efendisinin mülkiye memuruna doğru geçirdiği evrimin öyküsü. Teknik ayrıntıların ve nicel çözümlemelerin metnin içine ustaca yerleştirildiği, Aşçı Dede'nin "Keramet Bahçesi"nden Ali Nizami Bey'in köşküne yolculukların yapıldığı bu incelemeden kurmacaların verdiği edebi hazzı da alacaksınız.

Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler* başlıklı kitabında (çev. Sema Bulutsuz) tapu tahrir defterleri, Kudüs kadı sicilleri ve mühimme defterlerini tek tek tarayarak elde ettiği bilgilerle Filistin köylülerini ete kemiğe büründürüyor, onların Osmanlı sipahileri, subaşıları ve sancak beyleriyle ilişkilerini inceliyor.

Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri-Yusuf Akçura (1876-1935), François Georgeon'un ilk baskısı 1986'da çıkıp tükenen kitabının ikinci baskısı (çev. Alev Er). Akçura, imparatorluğun çöküşünü önlemeye yönelik çeşitli önerilerin karşısına değişik bir toplumsal ve kültürel programla çıkar: Türk milliyetçiliği. Bu kitap "Pantürkizmin babası"nın sadece biyografisi değil, aynı zamanda Osmanlı düşün hayatına ve modern Türkiye'ye yaptığı katkıların bir değerlendirmesidir.

Kahve ve Kahvehaneler, Bir toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökeni, Ralph S. Hattox'un (çev. Nurettin Elhüseyni). Hattox, Arap yazmalarına, Osmanlı tarihçilerine ve Avrupalı gezginle-

Yurt Yayınları, Afa Kitabevinde Ayın Yayınevi

Kitapseverler bu ay Bekâr Sokak no. 17, Beyoğlu adresindeki Afa Kitabevi'ne uğradıklarında Tarih Vakfı Yurt Yayınlarına özel bir pano ayrıldığını gördüler. Bunun nedeni Yurt Yayınları'nın ayın yayınevi seçilmesiydi.

rin anılarına dayanarak kahvenin ve kahvehanelerin toplumsal tarihteki başlangıcını inceliyor. Kahve içilmesi ve ilk kahvehaneler büyük bir muhalefetle karşılaştı. Acaba bunca karşı çıkılan kahvenin kendisi miydi, yoksa kahve içenlerin bir araya gelip "devlet sohbeti"nin keyfini çıkarmaları mı?

Anadolu 1913, Macar araştırmacı Béla Horvath İstanbul ve Ankara üzerinden Nevşehir, Niğde, Konya ve Karaman'a kadar at sırtında 2300 kilometrelik seyahatinde kültürel, etnografik ve sosyolojik gözlemlerde bulundu. Konya'da tiyatroya gitti, Hasandağı'na tırmandı, köy evlerinde yattı, fasulye yedi, ayran içti, antik şehirleri dolaştı. Seksen üç yıl önceki Anadolu'yu anlatan önemli bir belge (Macarcadan çev. Tarık Demirkan).

Sicill-i Osmanî tamamlandı

Eski yazıdan yeni yazıya dizisinin ilk kitabı olan *Sicill-i Osmanî*'nin yayımı bu ay başı çıkan 6. ciltle tamamlandı. Mehmed Süreyya Bey'in bu çok önemli eserinin tümü böylelikle ilk kez yeni yazıya kazandırılmış oldu. İlk beş ciltte A'dan Z'ye 16.500 kadar Osmanlı ünlüsünün uzunlu kısalı biyografisi yer alıyor. 6. cilt ise ilk beş cildi bütünleyen sinoptik listelerle ayrıntılı dizinleri kapsıyor. Bu cildin başında yer alan sinoptik listeler Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan 19. yüzyıl sonuna kadar görev yapmış üst düzey yöneticilerin adlarından ve tayin tarihlerinden oluşuyor. Bunlar padişah damatları, padişah hocaları ve imam-ı sultaniler, hassa sertabipleri, darüssaade ağaları, silahdarlar, büyük mirahurlar, kazaskerler, kubbe vezirleri, meclis-i has üyeleri, şeyhülislamlar, Mekke emirleri, sekbanbaşılar, yeniçeri ağaları, seraskerler, topçubaşılar, kapdan-ı deryalar, bahriye nazırları, nişancılar, reisülküttablar, hariciye nazırları, sadaret kethüdaları, dahiliye nazırları, sadaret müsteşarları, çavuşbaşılar, divan-ı deavi nazırları, başdefterdarlar, maliye nazırları, rüsumat eminleri, evkaf nazırları, darphane eminleri ve nazırları, hazine-i hassa nazırları, meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliye reisleri, meclis-i âli-i tanzimat ve tanzimat-ı askeriye reisleri, meclis-i âli-i hazain reisleri, şûra-yı devlet reisleri, ahkâm-ı adliye nazırları, ticaret, ziraat ve nafia nazırları, maarif nazırları, Kırım hanları, Mısır valileri ile Budin valileri olarak sıralanabilir.

Dizin ise kişi adları, yer adları, yapı adları ve eser adları olarak dört bölümden oluşuyor. Kişi adlarında maddelerin içinde geçen tüm özel adlar ile aile adları, mahlas, künye ve lakaplar yer alıyor. Yer adları gene maddelerde geçen ülke, bölge, kent, köy, kasaba, semt, mahalle ve mezarlık adlarıyla göl, deniz, ırmak, ada, dağ gibi doğal coğrafyaya ilişkin adları kapsıyor. Yapı adları dizini bir mimari birim oluşturan her tür (külliye, cami, medrese, darüşifa, darülhadis, darülkurra, mescit, tekke, hamam, çeşme) yapı adını içine alıyor. Eser adları dizininde ise dönemin özelliğini yansıtır biçimde kitabın adı yanında o eser üzerinde yapılan çalışmalar da (şerh, hâşiye, ta'likat gibi) belirtilmiş ve kime ait olduğu da gösterilmiştir.

Bu dizinlerle *Sicill-i Osmanî*'nin salt biyografik bir kaynak olarak değil, içine dağılmış türlü özellikleriyle de irdelenebilmesi olanaklı kılınmıştır.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi projemiz sona eriyor

Yayın bölümümüzde Oya Baydar'ın yönetmenliği altında iki yıla yaklaşan bir süredir çalışmaları yürütülen *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi* projesinin sonuna yaklaştık. Üç ciltlik ansiklopedinin 1. cildi, bültenimiz elinize geçtiğinde yayımlanmış olacak. 2. ve 3. ciltlerin masaüstü yayıncılık işlerini kasım ve aralık aylarına bitireceğiz. Ciltler de ocak-şubat aylarında yayımlanmış olacak. Gelecek bültenimizde Oya Baydar bu ansiklopedinin hazırlanış öyküsünü sizlere anlatacak.

Tarih Vakfı bağışlarınızı bekliyor

Bültenimizin geçen sayısında "Tarih Vakfı Yeni Bir Direnç Sınavı Veriyor" başlıklı haberimizle Habitat Sergileri sonrasında ödenmeyen alacaklarımızın yarattığı büyük mali sıkıntıyı özetlemiştik. Aradan bir ay geçmesine karşın durum devam ediyor. Normal koşullarda dört ay önce almamız gereken 20 milyar liraya yakın alacağımız için hâlâ Yüksek Planlama Kurulu kararının imzasını bekliyoruz. Bu arada vergi ve SSK ödemelerimizi yapamadığımız için büyük cezalar ödüyor, tüm alacaklılarımıza olan borçlarımızı ertelemek zorunda kalıyoruz.

Ancak Tarih Vakfı dört aylık bu uzun beklemeden sonra hâlâ personeline gecikerek de olsa ücretlerini ödüyor, yayınlarını çıkartıyor, toplantılarını sürdürüyor, telefonlarını açık tutuyor. Bütün

bunların ne büyük güçlüklerle başarılıyor olduğunu tahmin edebilirsiniz.

Tarih Vakfı bu büyük mali krizden çıkış için özel bağışlarınızı bekliyor. Lütfen İş Bankası İstanbul Ayaspaşa Şubesi'ndeki 250 962 nolu ve Vakıflar Bankası İstanbul Taksim Şubesi'ndeki 202 29 33 numaralı hesaplara bağışlarınızı iletin. Çevrenizden bağış toplayıp gönderin. Yayın abone bedellerinizi aksatmayın, Tarih Vakfı yayınlarına abone değilseniz, abone olun.

KOÇ ÜNİVERSİTESİ'NİN DÜZENLEDİĞİ "OSMANLI DÜNYASINDA KADINLAR" KONFERANSI

Koç Üniversitesi tarih bölümü 26, 27 ve 28 Eylül tarihleri arasında Üniversite'nin İstinye'deki kampusünde "Osmanlı Dünyasında Kadınlar" adıyla uluslararası bir konferans düzenledi. Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve Hollanda gibi çeşitli Avrupa ülkeleri ve Türkiye'den toplam yirmi üç araştırmacı, Osmanlı dünyasında Avrupalı kadınlar, Osmanlı edebiyatında kadının yeri, Osmanlı kadınlarının yaptırdıkları hayratlar, Osmanlı hanedanına mensup kadınların imparatorluğun çeşitli yerlerindeki mimari yatırımları, Osmanlı kadınları ve hukuk ve XIX-XX. yüzyılda Osmanlı kadınları gibi çeşitli konularda yaptıkları araştırmaların sonuçlarını sundu.

Konferansın açılış konuşması, *Women and Gender in Islam* ("İslam'da Kadın ve Cinsiyet") adında kendi dalında çok yetkin bir kitap yazmış olan Prof. Dr. Leila Ahmed tarafından yapıldı. Aslen Mısırlı olan Prof. Ahmed Mısır'ın XIX. yüzyıldan 1960'lara kadar olan sosyokültürel tarihini incelerken, tesettür sorununun tartışma odağı haline gelmesinde, Batı kültürlerinin Doğudaki tesettürü kadınları kısıtlayıcı bir konu olarak algılayıp ele almasının büyük rol oynadığını kavradığını anlattı. Prof. Ahmed'e göre İslamiyeti Hıristiyanlıktan daha aşağı bir din olarak gören Batı kültürü, bu konuda tesettürü bir örnek olarak gösteriyordu. Müslüman feministlerin gerçek İslamın hiçbir zaman uygulanmadığını ve çok şoven ve ataerkil bir şekilde günümüze aktarıldığını savunduğunu anlatan Prof. Ahmed, İslamın içindeki eşitlikçi yan önplana çıkarılmadığı müddetçe ideal bir Müslüman toplumundan bahsedilemeyeceğini söyledi.

26 Eylül 1996 Perşembe günü öğleden sonra yapılan birinci oturumda ilk konuşmayı yapan Harvard Üniversitesi'nden Barbara Petzen Avrupalı mürebbiyelerin Osmanlı ve Mısırlı çocukların zihinsel, sosyal ve duygusal gelişimi üzerinde oynadığı rolü anlattı. Berlin Modern Doğu Araştırmaları Merkezi'nden Börte Sagaster, Marmara Üniversitesi'nden Sema Uğurcan ve Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nden Yücel Özkaya da Osmanlı edebiyatında kadının yeri üzerine konuşmalar yaptılar.

Aynı gün yapılan ikinci oturumda, Ohio State Üniversitesi'nden Ayfer Karakaya-Stump, Koç Üniversitesi'nden Erol Köroğlu ve California Üniversitesi, Los Angeles'tan Ruth Barzilail-Lumbroso da edebi literatürde Osmanlı kadını konusunda konuştular.

27 Eylül 1996 Cuma günü sabah oturumunun ko-

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 SAYI (yurtiçi) : 1.200.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
6 SAYILIK CİLT (yurtiçi) : 1.750.000.-TL.
(yurtdışı) : 35 US$
(1.09.1996 tarihine kadar geçerlidir. Yurtdışı normal posta için 1,5 US$, uçakla 4 US$ alınır.)

Adı Soyadı: .....
.....
Aboneliğe Başlangıç Sayısı: .....
Adres: .....
.....
.....
Posta Kodu: .....
Şehir: .....
Tel: .....

Aboneliğ Bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2022933 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz:

☐ Visa ☐ Master-Euro Card ☐ Diners Club

Kredi kartı No: ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐
Geçerlilik Tarihi: ☐☐/☐☐
Kart Sahibi:.....
İmza:.....

Aylık TOPLUMSAL TARİH Dergisi
Tarih Vakfı tarafından yayınlanmaktadır.
Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Faks: (212) 227 37 32

nusu Osmanlı kadınlarının iktisadi girişimleriydi. Bu ay vakfımız yayınları arasında *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler* kitabı yayınlanan Tel Aviv Üniversitesi'nden Amy Singer Osmanlı kadınları tarafından yaptırılan hayratları dünyanın çeşitli yörelerinde yapılan diğer hayratlar ile karşılaştırdı. Koç Üniversitesi Tarih Bölümü üyesi ve konferans direktörü Lucienne Thys-Şenocak Yeni Valide Camii'nin yazı programı üzerine yaptığı araştırmayı sundu. Boğaziçi Üniversitesi'nden Hatice Aynur Osmanlı kadınlarının İstanbul'da yaptırdıkları çeşmelerin özelliklerini anlattı. İstanbul Üniversitesi'nden Mahir Aydın ise Osmanlı sarayında oldukça önemli bir iktisadi role sahip olan Yahudi *kira* kadınlar hakkında bir tebliğ sundu.

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yönetim Kurulu

Tülin Aren, Yiğit Gülöksüz,
Hasan Karacal (Gen. Müd.), Stefanos Yerasimos,
Haldun Özen, Şevket Pamuk,
Orhan Silier (Gen. Sekr.),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tunçay (Bşk. Yrd.)

Adres ve Telefon Numaralarımız

Vakıf Merkezi, Projeler ve
Mali Koordinatörlük, Tanıtım ve Reklam
Nişantaşı, Vali Konağı C. Samsun Apt. No. 57 K. 2
80200 İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 66 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34
Faks: (0212) 227 37 32

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Küçükesat-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

İzmir Temsilciliği (İrtibat)
Gül İnanç Tel: (0232) 420 85 63
Sabri Yetkin Tel: (0232) 420 48 82/330

Posta Çeki Hesabımız

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı 662932 numaralı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

Banka Hesap Numaralarımız

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

Aynı günün öğlen oturumu Osmanlı hukukunda kadının yeri üzerineydi ve Bonn Üniversitesi'nden Hedda Rendl-Kiel'in XV-XVIII. yüzyıllarda üst tabaka Osmanlı kadının toplumsal yeri ile ilgili değişimi konu alan konuşması ile açıldı. Georgetown Üniversitesi'nden Yvonne Seng XVI. yüzyıl mahkeme kayıtlarına dayanarak kadınların hukuki durumunu irdeledi. Columbia Üniversitesi'nden Karen Kern Osmanlı fahişe kadınları, bir süre önce vakfımız yayınları arasında *Harem-i Hümayun* adında bir kitabı çıkmış olan Cornell Üniversitesi'nden Leslie Peirce de Antep'te XVI. yüzyılda yaşanmış bir olaydan yola çıkarak din ve kadın arasındaki ilişkiyi inceledi. En hararetli tartışmaların yaşandığı bu bölüm tek bir tip Osmanlı kadını değil, çeşitli Osmanlı kadınları olduğu konusundaki uzlaşmayla sonuçlandı.

28 Eylül 1996 Cumartesi günü yapılan sabah ve öğle oturumları XIX. ve XX. yüzyıl Osmanlı kadınlarına ayrılmıştı. Sabah oturumunu açan Cornell Üniversitesi'nden Elizabeth Frierson kadın dergilerinden yola çıkarak Osmanlı kadınlarında yurttaşlık kimliğinin gelişimi, moda, dans, kadınların çalışma isteği gibi çeşitli konuları kapsayan uzun bir konuşma yaptı. Koç Üniversitesi'nden Yavuz Selim Karakışla Osmanlı kadın dergilerindeki ve gerçek hayattaki çalışma hayatının farklılığı üzerine konuştu. Yine Koç Üniversitesi'nden Nicole van Os "milli iktisat" çerçevesinde "milli moda"yı ele aldı. Boğaziçi Üniversitesi'nden Arzu Öztürkmen Selma Selim Sırrı'nın dans ve beden hakkındaki iki eserini inceledi.

Öğleden sonra oturumunda, Marmara Üniversitesi'nden Haluk Harun Duman Balkan Savaşlarının Osmanlı kadınları üzerindeki etkisini, Boğaziçi Üniversitesi'nden Zehra Toska ise kadın dergileri etrafında önde gelen kadın figürleri, Ohio State Üniversitesi'nden Müge Galin ise Fatma Aliye Hanım ve eserleri hakkında konuştular.

Vakfımızın da bir kitap standı ile katıldığı konferans, katılımcıların toplu halde katıldıkları bir tekne gezintisi ile sona erdi.

Konferans ile ilgili ayrıntılı bilgi almak veya tebliğ özetlerinin toplandığı İngilizce ve Türkçe kitapçıktan edinmek isteyenler konferans direktörü Yard. Doç. Dr. Lucienne Thys-Şenocak ile (212) 229 30 06/425 numaralı telefon veya (212) 229 06 80 numaralı fax ile irtibat kurabilirler.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN KÖKENLERİ YUSUF AKÇURA (1876-1935)

FRANÇOIS GEORGEON

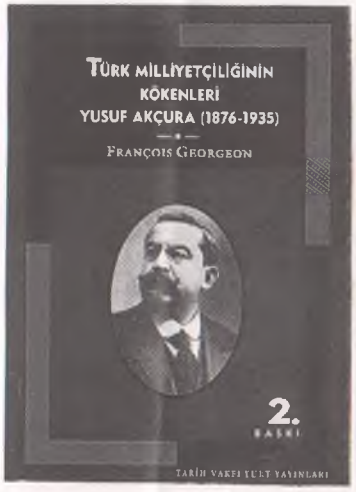

Ortodoksluğun sınırlarını zorlayan özgün bir aydın, bazı gelişmeleri önceden kestiren bir azizdir o. "Yusuf Akçura'yı François Georgeon böyle tanımlıyor. Akçura, imparatorluğun çöküşünü önlemeye yönelik çeşitli önerilerin karşısına değişik bir toplumsal ve kültürel programla çıkar: Türk milliyetçiliği. Ziya Gökalp'in tersine, Akçura, ideolojik bir unutulmuşluğun öznesidir. Toplumsal çözümlemelerinde Marksizmin bazı yöntemlerini kullandığı için garipsenmiş, "fikirleri biraz sola kaçan" biri olarak nitelendirilmiştir. Bu kitap "Pantürkizmin babası"nın sadece biyografisi değil, aynı zamanda Osmanlı düşün hayatına ve modern Türkiye'ye yaptığı katkıların bir değerlendirmesidir.

vii + 218 s.
ISBN 975-333-058-8
700.000.- TL

TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

KALEMİYEDEN MÜLKİYEYE

OSMANLI MEMURLARININ TOPLUMSAL TARİHİ

CARTER V. FINDLEY

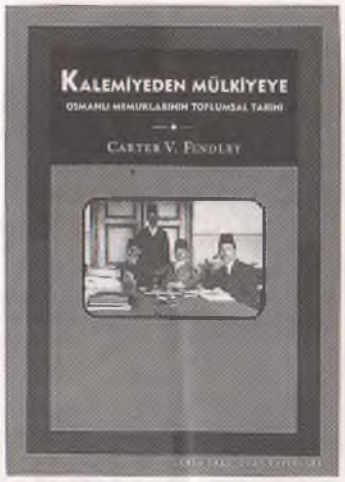

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 18. yüzyıl ortalarından Cumhuriyete kadar geçen süre reformlar dönemidir. Carter V. Findley idari reformları, Osmanlı mülkiye memurlarının toplumsal tarihi açısından inceliyor. Nezaretler ve diğer dairelerdeki "sicil-i ahval"lerden yola çıkarak memurların kökenlerine iniyor. Elinizdeki kitap, modernleşme çabaları içerisinde, geleneksel kalemiyenin mülkiyeye, kalem efendisinin mülkiye memuruna doğru geçirdiği evrimin öyküsü. Teknik ayrıntıların ve nicel çözümlemelerin metnin içine ustaca yerleştirildiği, Aşçı Dede'nin Keramet Bahçesi'nden Ali Nizami Bey'in köşküne yolculukların yapıldığı bu incelemeden kurmacaların verdiği edebi hazzı da alacaksınız.

xvi + 424 s.
ISBN 975-333-056-1
1.000.000.- TL

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

ARALIK 1996 FİYATI: 250.000 TL (KDV DAHİL)

TÜRKLERİN KAFKASLARI

DAĞ YAHUDİLERİ

AHMET AĞAOĞLU

KAFKAS ASILLI KÖLELER

51 TEVKİFATI

AŞAR'IN KALDIRILMASI

36

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

KADILAR, KULLAR, KUDÜSLÜ KÖYLÜLER

AMY SINGER

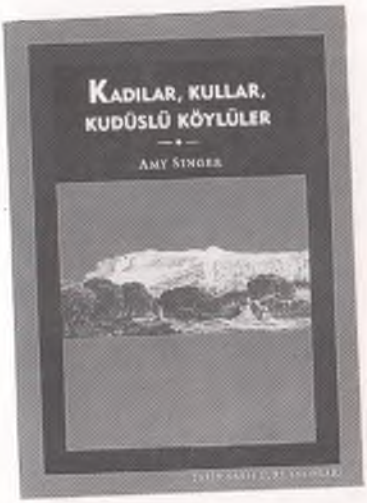

Köylüler tarih sahnesine genellikle sadece ayaklandıkları zaman çıkarlar. Hele Osmanlı'nın kalbine onca uzak bir ülkenin, Filistin'in köylüleri, hep bulutların arkasında kalmışlardır. Oysa Osmanlı reayası imparatorluğun can damarıdır. Köylünün ürettiği her kile arpanın, buğdayın, her zeytin ağacının, her üzüm salkımının bir parçası Osmanlı'nın egemenliğini sürdürmesini sağlar. Amy Singer, tapu tahrir defterleri, Kudüs kadı sicilleri ve mühimme defterlerini tek tek tarayarak elde ettiği bilgilerle Filistin köylülerini ete kemiğe büründürüyor, onların Osmanlı sipahileri, subaşıları ve sancakbeyleriyle ilişkilerini inceliyor.

x + 216 s.
ISBN 975-333-059-6
700.000.- TL

TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

SUNUŞ

6. cildimizi tamamlayan bu sayıda ağırlıklı konumuz, Kafkaslar, Transkafkasya ve biraz daha ötesi... Sovyetler'in dağılmasından sonra yeni boyutlar kazanan çıkar çatışmalarıyla iyice çetrefil hale gelen, yüzlerce etnik, kültürel vb sorunla karmaşıklaşan yapısıyla dünya gündeminden hiç eksik olmayan bu sancılı bölgeyle doğrudan ya da dolaylı ilgisi olan bir dizi yazıyla karşınızdayız.

Uzunluğundan ötürü iki bölüm halinde yayımlamak zorunda kaldığımız yazısında Stefanos Yerasimos Osmanlının Kafkaslar'ı nasıl görüp bildiğini ve buraya yönelik ilgi ve girişimlerinin hangi etkenlere dayandığını ele alıyor. Çerkezistan'ı 1470'lerden beri kendi elinde sayan Osmanlının bu birkaç asırlık oldukça dolaylı -himayesi altındaki Kırım Hanlığı'nın Altın Orda'dan tevarüs ettiği varsayılan bir tabiiyete dayalı- "hâkimiyet"inin nasıl sözde kaldığını, Yerasimos'un *Tarih-i Cevdet*'den aktardığı pasajlar çarpıcı şekilde gösteriyor: Cevdet Paşa hem doğrudan ifade ettikleriyle, hem de bunları ifade ediş tarzıyla, mektep kitaplarından müze duvarlarına kadar pek çok yerde görmeye alıştığımız Osmanlı topraklarını gösterir malum tarih haritalarının ima ettiği o uçsuz bucaksız ve mutlak egemenlik alanlarını ister istemez akla getiriyor. Tek bir insanın bile ayak basmadığı kuş uçmaz kervan geçmez çöllerden, Kafkaslar'ın o devirde kimsenin varlığından bile haberdar olmadığı en ücra köşelerine ve tepelerine kadar her yeri, Osmanlının diyelim İstanbul'daki egemenliğiyle eşdeğer renklere bulayan bu haritaların ideolojik arkaplanı ve egemen tarih bilincinin yeniden üretimine katkısı, her açıdan irdelenmeye değer.

35. sayımızda Ramiz'in karikatürleriyle ilgili beğeniyle karşılanan bir yazısı yer alan Laurent Mallet, bu kez çok az bilinen bir Kafkas "tuhaflığı"nı, Dağ Yahudilerini işliyor. Onca karmaşık etnik dokunun içinde bir de Yahudi topluluklarının yer aldığını görmek gerçekten şaşırtıcı. Laurent Mallet önceki gibi bu yazısını da *Toplumsal Tarih* için kaleme aldı, ancak Fransızca yazdığı için Yerasimos'un makalesi gibi İrvem Keskinoğlu tarafından Türkçeye çevrilmesi gerekti. Edhem Eldem'in himmetiyle yayımlayabildiğimiz her iki yazı da çevrilmiş olsalar bile telif sayılacakları için bu sayımızdaki tek çeviri, geçen ay Tarih Vakfı Yurt Yayınları arasında Yusuf Akçura ile ilgili kitabının ikinci baskısı yapılan François Georgeon'un Ahmet Ağaoğlu'nun *Serbest İnsanlar Ülkesinde* adlı ütopyasını ele alan yazısı. Georgeon'un yine Ahmet Ağaoğlu'nu konu edinen bir başka makalesi, dergimizin 8. sayısında (Ağustos 1994) yine Gün Soysal'ın çevirisiyle yayımlanmıştı. Dağlık Karabağlı Agayev'le ilgili bu yazı da ağırlıklı konumuzla bütünleşiyor, çünkü söz konusu yöreden gerçekleşen beyin göçü, Osmanlının son ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde sağladığı nitelikli aydın aşısı ile, özellikle milliyetçiliğin serpilip gelişmesinde önemli rol oynamış, böylelikle Mavera-i Kafkas ile Türkiye arasındaki tarihi ilişkiye yeni bir boyut katmıştır. Ahmet Ağaoğlu'nun ütopyasının, bu eserin Cumhuriyetin ilk yıllarındaki anlamını sorgulayan Georgeon'un belirttiği gibi, günümüzde esen liberalizm rüzgârları kapsamında özellikle ilginç olduğunu da bu arada belirtelim.

Osmanlının Kafkaslar'la en kapsamlı ve önemli ilişkisi hiç kuşkusuz köle ticaretine dayanıyordu. Ömer Şen'in yazısı bu kölelerin fiyatlarını başka fiyat ve ücretlerle karşılaştırıyor. Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü'nden Nesrin Sarıahmetoğlu 1905 devrimi öncesinde ve sırasında Bakû'daki işçi hareketlerini ele alırken, yine aynı enstitüden Ahmet Salih Bıçakcı'nın bugünkü Özbekistan sınırları dahilindeki Hive'ye dair MacGahan'ın seyahatnamesini tanıtan yazısı Kitabiyat bölümümüzü oluşturuyor.

Geçen sayımızda aşarın kaldırılma nedenlerini tartışan Nevin Coşar, bu verginin kaldırılmasının kısa ve uzun dönemli sonuçlarını da bu ayki yazısında ele alıyor. Bu sayıdaki ilginç katkılardan biri de titizliğiyle maruf Oğuz Tekin'in nümismatikle ilgili yazısı. Eski tüfek Bilal Şen'in önümüzdeki günlerde İzmir'deki İleri Kitabevi tarafından yayımlanacak anılarından seçtiğimiz ve Mete Tunçay'ın sunuşuyla aktardığımız 51 tevkifatıyla ilgili anıları da ilgiyle okuyacağınızı sanıyoruz. Sanıkları mahkemede gösteren fotoğrafı sağlayan Emin Karaca'ya ve diğer fotoğraflarla Bilal Şen'in biyografisini bize aktaran Tarık Demirkan'a teşekkür borçluyuz. Sayın Karaca, ayrıca davanın sanıklarından Vedat Türkali'nin bilgisine başvurarak fotoğraftaki kişileri teşhis etmemizi sağladı.

İkdam'dan seçmeleri her ay aksatmadan derleyen Ayşe Şen yurtdışında olduğu için bu sayıda Yücel Demirel imdadımıza yetişti. Not Defteri'nde Mustafa Şahin'in 1914 Isparta-Burdur depremine dair notları yer alıyor. Gelecek aydan itibaren yeniden bağımsızlığına kavuşacak, ama dergimizin eki olarak size ulaşmaya devam edecek olan *Tarih Vakfı'ndan Haberler* yine 16 sayfa.

7. cildimizin ilk sayısında yeniden buluşmak dileğiyle...

TOPLUMSAL
TARİH

Kafkaslar'da bir grup köylü,
19. yy sonu (Freshfield'den).

Aylık Dergi
Sayı: 36 Cilt: 6 Aralık 1996

Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
Orhan Y. Silier
Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Görsel Koordinatörü
Cengiz Kahraman
Grafik Tasarım
Haluk Tuncay
Uygulama
Saliha Bilginer
Düzelti
Osman Köker
Dizgi
Meltem Yeyin
Abone
Belgin Uçar, Yüksel Altıntop
Yapım: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Numune Matbaacılık*
Dağıtım: *Biryay*
Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33 - 34*
227 46 33 - 34
227 71 86 (Modem)
Faks: *(212) 227 37 32*
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen
Tel. ve Faks: (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 1.200.000 TL.
(yurtdışı): 40 US$
6 sayılık cilt (yurtiçi): 1.750.000.-TL.
(yurtdışı): 35 US$
Yurtdışı normal posta için 2 US$, uçak için 4 US$ alınır.

ISSN 1300-7025

OSMANLI BASININDA
YÜZ YIL ÖNCE BU AY
***Yücel Demirel**'in İkdâm'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

NOT DEFTERİ
ISPARTA, BURDUR DEPREMİ (1914)
***Mustafa Şahin**'in 1914'teki depreme ilişkin ilginç notları.* 6

AŞAR VERGİSİNİN KALDIRILMASININ KISA VE UZUN DÖNEMLİ ETKİLERİ
***Dr. Nevin Coşar** aşarın kaldırılmasının sonuçlarını tüm boyutlarıyla tartışıyor.* 7

TÜRKLERİN KAFKASLARI:
EGZOTİZMLE JEOPOLİTİK ARASINDA-I
***Stefanos Yerasimos** Osmanlının Kafkaslar'a yönelik ilgi ve girişimlerini ele alıyor.* 14

BİR KAFKAS "TUHAFLIĞI":
DAĞ YAHUDİLERİ VE TATLAR

***Laurent Mallet** Kafkaslar'ın az bilinen bir yönüne ışık tutuyor.* 21

AHMET AĞAOĞLU: AYDINLANMA VE DEVRİM HAYRANI BİR TÜRK AYDINI
François Georgeon, *Ahmet Ağaoğlu'nun* Serbest İnsanlar ülkesinde *'sinin anlamını sorguluyor.* 28

OSMANLI DEVLETİ'NDE KAFKAS ASILLI KÖLELERİN EKONOMİK DEĞERİ (1817-1872)
Ömer Şen *arşiv belgelerinden hareketle köle fiyatlarını başka fiyat ve ücretlerle kıyaslıyor.* 36

1905 RUS İHTİLALİ VE AZERBAYCAN'DA GREVLER DÖNEMİ
Dr. Nesrin Sarıahmetoğlu *Bakû'da yüzyıl başında meydana gelen işçi hareketlerini ele alıyor.* 42

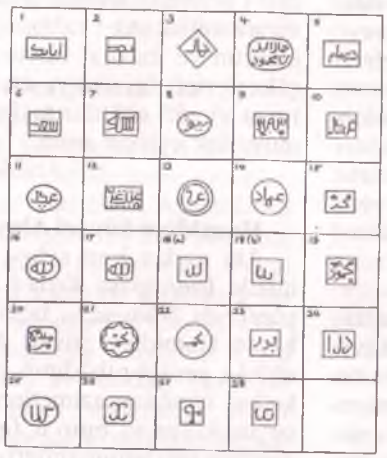

AŞAĞI ANZAF (VAN) KAZISINDAN İSLAMİ KONTRMARKLI BİR BİZANS SİKKESİ
Oğuz Tekin *"adl" damgalı anonim bir Bizans sikkesini tanıtıyor.* 48

1951 TEVKİFATI VE HAPİSHANE ANILARI
Eski tüfek ***Bilal Şen*** *'in anılarından bir bölüm.* 51

K İ T A B İ Y A T

HİVE'DEN YANKILANAN (MACGAHAN'IN HİVE SEYAHATNAMESİ)
Ahmet Salih Bıçakcı *MacGahan'ın seyahatnamesini tanıtıyor.* 58

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

برنجی سنه ۷۵ نومرو ۷۵ (پازارایرتسی) ۱۵ ربیع الاخر سنه ۱۳۱۲ تشرین اول سنه ۱۳۱۰ وق ۱۵ تشرین اول افرنجی سنه ۱۸۹۴

محل اداره‌سی

باب عالی جاده‌سنده دائره مخصوصه‌ده مطابع عمومیه‌یه تعلق ایدن آثار قلمیه مع‌التفکر درج اولنور . اجرت اعلانات اصحاب مراجعت ایله اورته یه تعرفه‌یه توفیقاً

مرکز دیر اولنور

شرائط اشترا

استانبول ایچون سنه‌لکی ۱۰۰ اق‌چه‌لی ۶۰ ولایات ایچون مرکز موارده‌سی اولان ولایات محض سویلمک اوزره سنه‌لکی ۱۸۰ اق‌چه‌لی ۹۵ قروشدر

اقدام

Her gün neşr olunur. Siyasi ve ilmi gazetedir. Sahib-i imtiyaz ve Sermuharriri, Ahmet Cevdet. Nüshası 10 paradır. Mahall-i idaresi, Babıâli Caddesi'nde daire-i mahsusadır. Menafi-i umumiyeye taalluk eden âsâr-ı kalemiye maa't-teşekkür derc olunur. Ücret-i ilanat eshab-ı müracaat ile ayrıca tayin edilir.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

İKDÂM'DAN SEÇMELER

ARALIK 1896

DERLEYEN

YÜCEL DEMİREL

ŞÜÛNÂT

Ermeni Patrik-i Cedîdi

Evvelki günkü nüshamızda muharrer olduğu üzere şâyân buyurulan müsaade-i seniyye-i hazret-i zıllullahî mantuk-ı âlîsince evvelki gün Ermeni Patriği rütbetlu Ormanyan Efendi hazretleri huzur-ı müfîzü'n-nûr-ı hazret-i tâcidâr-ı azamîye lutfen kabul buyurularak müsûl-i şeref-i âlem-behâsına nâil olmuşlardır. Müşârünileyh Patrik Efendi Hazretlerinin huzur-ı lâmiü'n-nûr-ı hazret-i şehinşâhîde bulundukları sırada irad eyledikleri nutka dest-res olduğumuzdan nutk-ı mezkûr ber-vech-i âtî derc ü tezbîr olundu:

Şevketlu kudretlu mehâbetlu padişahım

Mütehattim-i zimmet-i çâkerânem olan sadakat-ı kadîme ve kâmile-i kemterâneme emniyeten patriklik memûriyet-i mühimmesinin uhde-i âcizâneme bi't-tefvîz huzur-ı şevket-mevfûr-ı şehinşâhîlerine müsûl şerefine nâiliyetim hususuna buyurulan müsaade-i mekârim-âde-i şehriyâr-ı azamîlerinin teşekküründen külliyen âciz bulunmuştum. Cenâb-ı hakkın avn ü inâyet-i rabbâniyesine tevekkülen ve şevket-meâb-ı merâhim-nisâb efendimiz hazretlerinin merhamet ve âtıfet-i şahanelerine tevessülen ifa-yı hüsn-i hidmet ve ibrâz-ı meâsir-i sadakat eylemek sıfat-ı ruhaniyem ve vazife-i tâbiiyyet-i kemterânem vâcibâtından bulunmuştur.

Şevketlu padişahım

Bunca asırlardan beri saltanat-ı seniyye-i ebed-müddetlerinin adâlet ve avâtıf-ı celîlesine ve imtiyâzât-ı adîde-i ruhaniyeye nâil olup taht-ı âlî-baht-ı şahanelerine sığınmış olan ve ilticâgâhları dergâh-ı şevket-penâh-ı tâcidâr-ı azamîleri bulunan Ermeni milleti kullarının saye-i ihsân-vâye-i hazret-i mülûkânelerinde iktisâb-ı refâh-hâl ile müsaadât ve imtiyâzât-ı mezhebiyelerinin devâm ve bekasını hâmî-i celîl ü mutlakımız şevketlu padişahımız efendimiz hazretlerinin mücerred merhamet ve âtıfet-i seniyye-i şahanelerinden beklemekte olduklarını hâkipây-i şevket-ihtivâ-yı tâcidârîlerine arz ile kesb-i fahr u ibtihâc ederim. Heman cenâb-ı rabbü'l-âlemîn zerîa-i ârâm-ı cihân ve vesile-i âsâyiş-i âlemyân olan zât-ı şevket-simât-ı şahanelerimi ilâ ahirü'd-devrân kemâl-i sıhhat ve âfiyetle zîver-i erîke-i saltanat buyurup her bir âmâl-i lutf-iştimâl-i şehinşâhîlerinde muâvenet ve muvaffakıyet-i rabbaniyesine makrûn ve mazhar buyursun ve çâkerlerini de rıza-yı mekarim-ırtıza-yı gîtî-sitânlarını istihsale muvaffak eylesin amin.

(8 Aralık 1896)

Hamidiye Süvari Alayları

Altı aydan beri şehr-i şehîrimizde Davutpaşa Kışla-i Hümâyûnu'nda ârâm–sâz-ı besâlet bulunan Hamidiye Süvari Alayları efrâd-ı şecâat-nihâdının memleketleri cânibine azimetleri hususu mukteza-yı emr ü fermân-ı cenâb-ı hilafetpenâhîleri bulunmuş olduğundan efrâd-ı mumaileyhümün her nevi levâzımâtı sâye-i ihsan–vâye-i cenâb-ı şehriyârîde tedarik ve ita olunarak bugün vapurlara irkâb olunacağı ve bir kısmının İskenderun ve kısm-ı diğerinin de Trabzon tarîkiyle azimet edecekleri mevsukan istihbâr kılınmıştır.

(28 Aralık 1896)

Denize Düşen Yahudiler

Dün saat sekiz raddelerinde Boğaziçi'nde Köprü'ye gelmekte olan Şirket-i Hayriye 19 numerolu vapuru Dolmabahçe açıklarında balık avlamakta olan cemaat-i Museviye'den Hasköylü İsak ve refiki Yasef'in râkib oldukları [bindikleri] piyâde ile müsademe ederek mezkûr piyadeyi gark ey-

lemiş ve bu esnada denize düşüp ref'-i âvâze-i istimdâd eylemiş [imdat çığlıklarını yükseltmiş] olan merkum kayıkçılar mahall-i mezkûrda lenger-endâz [demir atmış] İstanbul vapur-ı hümâyûnundan dört çifte filika ile imdada şitâbân olan nöbetçi Yüzbaşı fütüvvetlü İbrahim Edhem Efendi ile filikanın mürettebâtı bulunan asâkir-i şahanenin mesai ve ikdamat-ı cansiperâneleri semeresiyle sâlimen bi't-tahlis liman daire-i aliyyesine teslim olunmuş ve oradan da memura terfikan [yanlarına memur katılarak] berâyı tedavi [tedavi edilmek için] Karaköy Hamamı'na gönderilmiştir. Mumaileyh İbrahim Edhem Efendi tahlis-i can [can kurtarma] hususunda şimdiye kadar birkaç kereler hidmet-i memdûha ibrâz eylemiştir.

(22 Aralık 1886)

Avcılara Şimendifer Hizmeti

Şark Şimendiferleri avcılara bir hizmet olmak üzere sabahları alafranga saat altına Ayastefanos treninin furgonuna avcı alacağını alakadarâna bildirmiştir. Fakat avcıların inerken binerken bir kazaya uğramaları mesuliyetinden kumpanya kendisini tecrid ettiğinden avcılardan trene binerken birer beyanname alıyor imiş. Köpeklere gelebilecek kazadan da kumpanya mesul değil imiş. (20 Aralık 1886)

Aranıyor!
Yırtık Kulaklı Acemyan

Ermeni erbâb-ı fesadından olduğu iddiasıyla maznun olup vadi-i firarda bulunan orta boylu, esmer benizli, matruş [tıraşlı], az kır bıyıklı, kara gözlü ve kulağı yırtık kırk beş yaşında Hamparsum Acemyan'ın Usul-i Muhakemât-ı Cezâiye Kanununun mevâdd-ı mahsusası [özel maddeleri] ahkâmına tevfikan Dersaadet Cinayet Mahkeme-i Aleniyesinde muhâkemesi icrâ kılınmak üzere Kanun-ı Cezanın elli altıncı maddesi mucibince cinayetle ithamına karar verildiğinden müttehem-i merkumun [adı geçen zanlının] her nerede görülür ise tutulup mahkeme-i mezkûre tevkifhanesine teslimi lâzım geleceği bilcümle zabıta-i adliye memurlarının malumu olmak üzere işbu ahz u girift [tutuklama] müzekkeresi dersaadet heyet-i ittihamiyesinden bi't-tanzim ita kılındı.

(20 Aralık 1886)

Firari Manda

Çatalca sancağına tâbi' Çilingir karyesi ahalisinden Ömer evvelki gün mezkûr köyden arabasına saman yükleyip Dersaadet'e gelir. Samanları fürûht ettikten [sattıktan] sonra bazı bakkaliye iştirâ eylemek [satın almak] üzere Yemiş İskelesi'ne arabasıyla geldiği sırada her nasılsa mandalar ürküp firar eder. Merkum dahi Zeyrek Yokuşu'na kadar takip eder ise de mandanın birisi orada zayi olur. Diğeri Edirnekapı haricindeki Münzevi civarında bataklıkta elde edilir. Merkum, mandayı alıp avdet eder. Diğerini taharri etmek [aramak] üzere Fatih civarına gelmekte iken esna-yı râhda [yolda] bir şahıs rast gelip ben mandayı bulurum lakin iki mecidiye alırım der. Ömer iki mecidiyeyi vermiş ise de herif bir aralık firar eder. Biçare Ömer mandayı elde edemedikten başka üste iki mecidiyeyi dolandırıcıya kaptırdığına teessüf ile zabıtaya müracaatla hikâye-i hal eyler. (10 Aralık 1896)

Bir Âfet-i Hârikulâde

Cenâb-ı hak bilcümle Memâlik-i Şâhâneyi her türlü âfet-i kevniyeden muhafaza buyursun. Şehr-i hâlin birinci günü bihikmetullahu teala nüzûl eden ve yarım ve bir kıyye sıkletinde bulunan hârikulâde doludan Adana vilayeti mülhakatından Haylazlı karyesinde 25 kadar büyük ve küçük sığır ile iki re's kısrağın telef olduğu Fonduralı Mehmed'in hanesini sel tahrip ederek eşya-yı beytiyesiyle mahsulâtını götürdüğü ve Oluk karyesinde elli kadar koyun telef olduğu ve başka nüfusça telef olmadığı mahalli iş'arâttandır.

(8 Aralık 1896)

Dilencinin Toplanması

Sokaklarda bir hayli seele [dilenciler] görülmekte olduğundan bunlardan işe güce yarayanların hemen memleketlerine i'zamı [gönderilmesi] ve işe yaramayacak derecede ma'lûl olanların Darülaceze'ye sevki evvelce de iş'ar olunduğu halde bir takım tüvânâ [sağlam] ve ma'lûl eşhasın elân şurada burada dest-küşâ-yı sûâl olduklarından [dilencilik yaptıklarından] Darülaceze'nin teessüsünden maksad-ı hayr-mirsad-ı âlî seelenin ortadan kaldırılmasıyla beraber içlerinden alîl [sakat] ve dermânde [zavallı] ve merhamete şâyeste olanların şiâr-ı mürüvvet ü âtıfete lâyık bir hale mazhar edilerek temin-i ihtiyacatı cihetine matuf olduğundan züll-i sûâli [dilencilik zilletini] irtikâbda ısrar edenler hakkında iş'âr-ı sabık vechile muamelenin sür'at-i icrasıyla şu halin ortadan kaldırılması esbâbının istikmâli Dahiliye Nezaret-i Celilesinden icab edenlere te'kiden iş'ar buyurulduğu cümle-i mesmûâtımızdandır [duyumlarımızdandır].

(19 Aralık 1896)

İLANAT
Sıhhî Tıraş

Sirkeci şimendifer istasyonu kurbunda [yakınında] Mariça Oteli karşısında numero 25.

Nezafet ve taharetin herkese ve bilhassa berberlere lüzumu derece vücûbda [gerekli] olduğu müsellemdir. Binaenaleyh temizlemeye pek ziyade dikkat ve itina ile beraber tıraştan hâsıl olacak her türlü mazarratı kavaid-i hıfzıssıhhaya tevfikan def' etmek için ustura, makas, fırça ve sair tıraşa ait her nevi edevatın cümlesi ve hatta ellerimiz bilâ etıbbânın tensib ve intihâb ettiği muâlecelerle [ilaçlarla] göz önünde tathir edildikten [temizlendikten] sonra ve can sıkıntısına meydan verilmeksizin sür'at-i fevkalâde ile tıraş edilip muhterem müşterilerimizin celb-i memnuniyetlerine ihtimam olunacağını arz eylerim.

Selanikli Mustafa
(23 Aralık 1896)

ISPARTA, BURDUR DEPREMİ (1914)

Derginin 35. sayısında (Kasım '96) yer alan yazılardan, M. Yavuz Erler'in makalesi, bize bazı eski deprem görüntülerini hatırlattı: Mürefte (*Resimli Kitap*, sayı 42/474 vd; 43/497, Ağustos 1328), Çanakkale (*20. Asırda Zekâ*, sayı 13, 20 Ağustos 1328, s. 232; *Karagöz Salnamesi*, s. 36-37), İzmir (*Servet-i Fünun*, Sayı 1622/85; 1652/337, 340). Tabii tümü bu kadar değil; yeri geldikçe anmaya çalışacağız.

Dr. Besim Ömer [Akalın] 28 Temmuz 1328 Cumartesi akşamı Mürefte ve Şarköy'de meydana gelen depremde, Dr. Nafiz Bey'in başkanlığında Hilal-i Ahmer'in gayretlerini dile getirmiştir. (*Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans*, İstanbul, 1330, s. 113-14). Gerçekten, bu gibi hallerde Hilal-i Ahmer'in yardımları yadsınamaz.

Erler, Marmara Havzası'nı incelediği için, haklı olarak, Isparta-Burdur depremine kısaca değinmiştir. Görebildiklerimizi "Not Defteri"ne aktarıyoruz:

"Isparta belediye reisi matbuata şöyle bir telgraf çekiyor:

Bir Feryad-ı İstimdad

'Memleketimizi kurasıyla beraber yerle yeksan eden müdhiş zelzele 40 bin nüfusu sokaklarda çamurlar ve sular içerisinde bıraktı. Kabil-i iskân bir ilticagâh yoktur. Umum aileler üryan ve giryan, ayaklar altında sürünüyor. Her tarafta başgösteren ihtiyac-ı umumiye inzımam eden şiddetli ve devamlı yağmurdan mütevellid sefalet de, her merhametli insan yüreğini parçalayacak kadar dilsûz bir manzara teşkil etmektedir. Anadolu'nun en güzel şehirlerinden biri olan Isparta şimdi baştan ayağa muhtac-ı muavenettir. Elyevm, bu tali'siz toprakta hiç kimse bir şeye malik değildir. Hemhududumuz olan Burdur dahi aynı haldeki bir harabeden başka bir şey değil. Isparta'da zayiat 2 bin nüfustan fazladır. Mecruh çoktur. Enkaz altından hâlâ cesad çıkarılıyor. İhtiyac-ı umumiyi tehvin için mutasarrıfımız ve valimiz çalışıyor. Fakat, bu felaketzede havalide her vasıtadan mahrum bulunuyoruz. Çamurlarda yatan 40 bin nüfus, zannederim, bütün Osmanlı ve İslam âlemini düşündürecek ve ağlatacaktır. Hamiyyetperverânın dikkatine, bu sadâ-yı istimdadı îsal eylemenizi istirham ederim.'

Burdur ve Isparta için...

Bu telgrafnameden kalbi sızlamayacak bir hamiyyetperver var mıdır? Cemiyetimiz, kuvvetini milletten alır. Kasasındaki 1 kuruş da milletindir. Onun için bugün bu zavallı dindaşlar, bu bîkes vatandaşlar için yine milletin semahatine müracaat ediyor. En müşkil, en gaileli zamanlarda büyüklük gösteren bu millet; bu musibete de çaresâz olmalıdır.

Bunu düşünen Donanma Cemiyeti, taht-ı idaresinde bulunan Millet Tiyatrosu'nda, muhterem Dahiliye Nâzırımızın [Tal'at Bey/Paşa] himaye-i mahsusalarında perşembe günü hanımlara ve gecesi erkeklere

Büyük bir Müsamere tertip etmiştir ki, hasılatı kâffeten o biçarelere aittir. Teşvik için fazla söz söylemek cidden fazladır. Yalnız programı yazmakla iktifa ediyoruz:

1- Konser: Donanma Cemiyeti Bandosu.

2- Tiyatro: *Şair* (komedi),

3- Konser: Darüttalim-i Musikî Heyeti,

4- Monolog: *Kafkasya'da Türk Kızı* (Eliza Binemeciyan Hanım),

5- Konferans: Ubeydullah Efendi Hazretleri

6- Tiyatro: *Yarım Türkler* (facia) [Aka Gündüz]"

(*Donanma Mecmuası*, sayı 15(63), 29 Eylül 1330/12 Ekim 1914 Pazartesi, s. 225)

21 Eylül 1330/4 Ekim 1914 gecesi Isparta ve Burdur'da müthiş bir deprem olmuş, halk evsiz barksız kalmış, bunu haber alan Hilal-i Ahmer ertesi gün, Dr. Nafiz Bey başkanlığında Op. Dr. Hulki Bey ve sekiz hastabakıcı, hastane gemisi haline getirilen Edremid vapuruyla Bandırma, İzmir yoluyla Isparta'nın istasyonu olan Kuleönü'ne ulaşmış; gerek orada gerek Burdur'da olan felaketzedelere her türlü yardımı yapmış, Belediye eczanesi yıkılmış olduğundan, getirilen ilaçlar hastane ve belediye doktorlarına verilmiş; 74 çadır dağıtılmış, ağaç ve taş yıkıntıları altında kalıp ezilenler operatörce hastane çadırında tedaviye alınmış; 413 aceze, dul, yetime nakdi yardım yapılmış; 300 yorgan, 300 kat çamaşır, 41.300 kuruş dağıtılmış, enkaz altında kalan hayvan leşleri için hemen tedbir alınmıştır. Ayrıca Konya Hilal-i Ahmer Merkezi de yardımda bulunmuştur. İstanbul'a 800 km uzaklığına rağmen bu hızlı yardımdan hem halk hem belediye reisi teşekkür etmiştir. Reisin basında yer alan 5 T.evvel 330/18 Ekim 1912 tarihli telgrafında da halkın ve şahsının Hilal-i Ahmer'e duyguları dile gelmiştir (Akalın: 111-13). Dr. Muallim Kıbrıslı Hafız Cemal Lokman Hekim de dergisi *Lokman Hekim*'in 18. sayısını (Kânunuevvel 1938) Hilal-i Ahmer'e ayırmış, Isparta ve Burdur depreminden de bir nebze bahsetmiştir (s. 306). Dr. Hafız Cemal, Hilal-i Ahmer yayınlarındaki birçok belge fotoğrafın da sahibidir. Özel sayısında da, bazılarına yer vermiştir.

Eski Isparta mebusu Böcüzade Süleyman Sami, 20 Eylül 1330 Pazar gecesi vukua gelen depremde eski yeni birçok binanın bir anda yerle bir olduğunu, 500'e yakın insanın yıkıntılar altında can verdiğini, yangın çıktığını, ölülerin yıkanmadan, tören yapılmadan, birkaçı bir arada gömüldüğünü, 3 gün içinde yörenin 467 kez sallandığını; (Burdur'da toprak evlerin tamamının yıkıldığını, 1000'e yakın insanın öldüğünü), mutasarrıfın deprem gecesi içki ve kumar âleminde olduğunu; Hilal-i Ahmer'in yardımlarına halkın şükranını dile getiriyor. Halk, mutasarrıf Süleyman Sırrı Bey'in yerine gelen Hakkı Behiç [Bayiç] Bey'e büyük ümitler bağlıyorsa da, yaptıklarıyla "gelen gideni aratır" dedirtiyor. Böcüzade, Hakkı Behiç'e uzun sayfalar ayırmış, eseri yer yer kısaltarak ve sadeleştirerek yayıma hazırlayan torunu Isparta eski senatörü Dr. merhum Suat Seren de uzun uzun notlar düşmüştür. Bu sayfalarda Vali İttihatçı Azmi Bey'in, mutasarrıfların, özellikle Hakkı Behiç'in psiko bir tip olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. İlgili sayfalarda, ileri gelenlerin olaya yaklaşımları, şehre ve şehirciliğe bakışları ibret vericidir. Şehircilik uzmanlarımızın dikkatine sunarız (*Isparta Tarihi*, I-II, Serenler Yayını, İstanbul, 1938, s. 309-21, 323).

"Not Defteri" sayfasının müsaadesi nisbetinde, Akalın'ın kitabındaki planşlardan Isparta ve Burdur'a ait olanları [s. 120-21] arz ediyor; hiçbir yörenin depremi yaşamamasını diliyor; yaşayanlara, Allah tekrarını göstermesin temennisinde bulunuyoruz.

Trablusgarb'ı işgale hazırlanan İtalyan notasını, İbrahim Hakkı Paşa kumar masasında aldı, sıradan bir şeymiş gibi davrandı şeklinde yazılıp çizilmedi miydi? Burada da karşımıza Süleyman Sırrı Bey çıkıyor. Acaba rical-i devletimize bühtan mı ediyorduk? Oyun masasında akıbet için fal açıyor olabilmezler miydi? Davranışlarıyla Hıristiyan halkı dahi dilhûn eden Hakkı Behiç için Senirkentli Kâmil Efendi'nin destanı (Böcüzade: 315), yazılanlar doğruysa, çok mu görülmeli? Bu da bizim zihin depremimiz olsun. Böcüzade'nin eserinin gösterilen sayfalarını bu vesileyle okuma fırsatı bulduk. Bugünün "Abe hiç"leri de okur m'ola?

Mustafa Şahin, İstanbul

AŞAR VERGİSİNİN KALDIRILMASININ KISA VE UZUN DÖNEMLİ ETKİLERİ

DR. NEVİN COŞAR*

Osmanlı devlet gelirlerinin temelini oluşturan aşar vergisi, kırsal kesimi vergileyen vergiler içinde en kapsamlısıydı. Aşar vergisi, ayni bir vergiydi ve ekilen topraktan elde edilen gayri safi ürünün %10'u olarak toplanıyordu. Toprağın verim düzeyine göre hesaplanan vergi oranı Tanzimat Fermanı'yla %10 olarak sabitlenmişti. Daha sonra çeşitli gereksinimlerle verginin oranı %12.5'e kadar yükselmişti. Osmanlı devletinde 16. yüzyıldan itibaren iltizam usulüyle toplanan aşar vergisi, toplanma biçimi itibariyle çeşitli sorunları içinde barındırıyordu. Devlet, toplayabileceğinden az gelir elde ediyor, köylüler ise ödemeleri gereken vergiden çok daha fazlasını ödüyorlardı. Arada kalan miktar ise mültezimlerin kazançlarını oluşturuyordu. Devlet mültezimleri denetleyemiyor, bu ise köylü üzerindeki baskıları ve sömürüyü artırıyordu. Aşar vergisini köylüden toplayıp devlete ödeyen ve bu işlemden kazanç sağlayan aracı sınıfın kaldırılması, Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra üzerinde en çok tartışılan konulardan birisiydi. Bağımsızlık Savaşı mali ve fiziki olarak kırsal kesime dayanılarak verilmişti. Aşarın iktisadi etkileri de göz önüne alınmış, aşarın kaldırılması tarımsal üretimi teşvik politikasının önemli bir parçası olarak görülmüştü. Verginin geçmişi, sosyal ve iktisadi etkileri ve vergiye ilişkin her türlü husus verginin kaldırılması yönündeydi (daha geniş bilgi için bkz. Coşar, 1996).

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde yapılan İzmir İktisat Kongresi'nde verginin kaldırılması konusundaki talepler gündeme geldi. Sınırlı gelir kaynaklarına sahip olan bütçede, bir kalemde bütçenin %30'dan fazlasını oluşturan bir verginin silinmesi kolay değildi. Öte yandan uzun yıllar sürekli savaşlarla yaşayan toplumun büyük gereksinimleri vardı. Bu gereksinimleri karşılayacak yeterli gelir kaynakları yoktu. Hükümet, büyük gelir sıkıntısı içindeydi. Bu nedenle verginin kaldırılması bir süre geciktirilse de, sonuçta tarihi, iktisadi, siyasi ve ideolojik nedenlerle, 17 Şubat 1925 tarihinde kaldırıldı.

Bu yazıda, aşar vergisinin kaldırılmasıyla ortaya çıkan kısa ve uzun dönemli etkiler incelenecektir.

* Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü öğretim görevlisi

AŞARIN KALDIRILMASININ KISA DÖNEMLİ ETKİLERİ

Aşarın kaldırılmasının kısa dönemde mali, iktisadi ve sosyal alanda etkileri oldu. Kısa dönem ile, ilk 10 yıllık dönemi ifade ediyoruz. Ancak, öncelikli olarak aşarın kaldırılmasının ilk etkisini analiz etmek üzere, 1925 ve 1928 yılları arasındaki gelişmeleri ele alacağız. 1929 yılına kadar olan dönemi ayrıca incelememizin nedeni, 1929 Dünya Krizi'nin, aşar vergisinin kaldırılmasıyla ortaya çıkan etkilerin analizini güçleştirmesidir. Dünya Krizi ile birlikte Türkiye'nin iktisat politikası değişti; kapalı, içe dönük bir iktisat politikası uygulandı. İktisadi gelişme sürecinde sanayi ön plana alındı, tarıma yaklaşım önemli ölçüde değişti. Aşarın kaldırılmasının sonuçları mali, iktisadi ve sosyal etkiler bakımından incelenecektir.

Devlet Maliyesi Üzerindeki Etkileri

Aşarın kaldırılmasının en olumsuz etkisi devlet gelirleri üzerinde oldu. Devlet gelirlerindeki azalmayı önlemek üzere, hükümet ek gelir artırıcı önlemler alma yoluna gitti. Gelirlerin azlığı, bütçe politikasının sınırlarını belirledi, denk bütçe politikasına geçildi. Öte yandan aşarın kaldırılması devlet maliyesi alanındaki modernizasyona geniş bir temel sağladı. 1925-29 yılları arasında hazine birliği, denk bütçe ve düzgün ödemeyi sağlamak üzere mali düzenlemeler yapıldı.

Mali Politika

Aşarın kaldırılmasıyla ortaya çıkan ilk etki, gelir açığı ve bunun kapatılması konusuydu. Aşarın kaldırılmasıyla mali yönetimin temel ilkeleri tasarrufa uymak, israftan kaçınmak, denk ve hakiki bütçe yapmak, vergi idaresi ve toplanma usullerinde esaslı ıslahat yoluyla gelirleri artırmak, iç ve dış borçları düzenli ödemek, borçlanmaya gerek duymadan, para basmadan maliyeyi düzen ve güven çerçevesinde idare etmek olarak belirlenmişti.[1] 1925 yılı bu ilkelere ve alınan önlemlere rağmen zor bir yıl oldu. Bütçe açık bağlandı ve bütçe açığı tahmin edilenden yüksek gerçekleşti. Tablo I, 1924 yılından itibaren bütçe gelir ve giderlerinin gelişimini ve bütçe dengesini göstermektedir.

1925 yılında bütçe gelirleri bütçe giderlerinin

TABLO I: 1924-1928 BÜTÇE GELİR VE GİDERLERİ (MİLYON TL)

	Bütçe Gelirleri		Bütçe Giderleri		Açık	
	Tahmin	Tahsilat	Ödenek	Harcama	Tahmin	Gerçekleşen
1924	129.2	138.4	140.4	131.6	-11.2	6.9
1925	153.0	170.7	183.9	202.3	-30.9	-31.7
1926	190.1	180.2	190.1	172.4	0	7.7
1927	194.5	203.6	194.5	199.1	0	4.4
1928	207.2	221.7	207.2	200.8	0	20.9

Kaynak: Maliye Bakanlığı BÜMKO, *Bütçe Gider ve Geltr Gerçekleşmeleri (1924-1991)*, Ankara, 1992.

ancak %84.4'ünü karşılayabildi. Maliye Vekili Hasan Bey 1926 yılı bütçe sunuş konuşmasında 1925 yılını değerlendirirken "aşarın kalktığını ancak devletin eline 1924'ten az bir gelir geçmediğini, bir vergi bir matrah olarak kalkıvermekle derhal varidatın azalmadığını, bazan komposizyon olarak, başka matrahların çıktığını ve yine hazinenin cebine girdiğini" ifade ediyordu.[2] Tengirşenk'e göre (1935:41-3), aşarın kaldırılması körü körüne bir cesaret değildi, aşarın kalkmasıyla devlet başka taraflardan daha fazla para alacağını düşünmekteydi ve düşüncesi tahakkuk etmişti. Gerçekten de devlet gelirleri azalmadı, ancak devlet fazladan 40 milyonluk bir gelirden vazgeçmişti. Konuya dar denk bütçe politikasının optiğinden bakıldığında, kısa sürede her şey yerli yerine oturmuş gibi görünmektedir. Ancak aşar, mevcut bütçelerin %25 fazlası gelir demekti, bu da gereksinimlerin daha büyük bir bölümünün karşılanması; daha fazla sağlık, eğitim ve iktisadi yatırım anlamına gelebilirdi. Bu şekilde, daha fazla harcama yapılabilmesi, gereksinimlerin daha hızlı sağlanması mümkün olabilirdi.

Devlet bütçesi, 1925 yılında büyük bir açık verdi. Bütçe açıklarına çeşitli nedenlerle olumsuz bakıldığından, hükümet 1926 yılında "denk bütçe politikası"na geçti (Coşar, 1995a). Ancak gelir azlığı, 1926 yılından itibaren sıkı bir biçimde uygulanan denk bütçe politikasının yönünü çizdi. Denk bütçe politikası, tahsil edilen gelire göre gider yapma esası üzerine oturtuldu ve harcamalar baskı altında tutuldu. Gelirin yüksek olduğu yıllarda, harcamalar gelire göre artırıldı. Bunun sonucunda, tahmini bütçe denkliği ile fiili bütçe denkliği arasında büyük farklar ortaya çıkmaya başladı. Bir diğer deyişle, Millet Meclisi'nden çıkan bütçe ile uygulama sonucu elde edilen bütçe arasında büyük farklar meydana geldi. Denk bütçe politikasının gelir yönü sağlam temellere oturtulamadı. Kısa dönemde bütçe açık vermedi, ancak vergi sistemi ülkenin gelişme düzeyine uygun bir biçimde oluşmadı ve gelişemedi. Bu durum, uzun dönemde yapısal gelir yetersizliği sorunun çözülememesine ve bütçe gelirlerinin iktisadi gelişme düzeyinin gerisinde kalmasına yol açtı.

Vergi Sistemi

Aşarın kaldırılması sonucunda kısa dönemde nicel olarak devlet gelirleri azalmadı, diğer kaynaklarla bu açık ikame edildi. İlk düzenlemeler, aşar vergisini kaldıran kanunla getirildi. Aşar kaldırılırken, sınırlı olarak belirli ürünlere uygulanmak üzere mahsulat-ı arziye vergisi kondu. Ayrıca öşre tabi arazi vergileri sekiz kat artırıldı. 1924 yılında ağnam (hayvan) vergisi, beyanname usulüne geçilerek, sayım vergisi adını almıştı. 1925 yılında tekel ürünlerine zamlar yapıldı. Bunların yanı sıra vergi sistemi yeniden düzenlenerek temettü vergisi, 1926 yılında kazanç vergisine dönüştürüldü. Yine aynı yılda, intikal harcı, veraset ve intikal vergisine dönüştürüldü. 1926 yılında umumi istihlak vergisi getirildi, ancak uygulamadaki zorluklar nedeniyle 1927 yılında kapsamı daraltıldı ve muamele vergisi getirildi. Bu düzenlemeler sonucunda, aşarın kaldırılmasının vergi yapısı üzerindeki etkisi, kısa dönemde ortaya çıktı. Aşar dolaysız bir vergiydi, kaldırıldıktan sonra hükümet, ağırlığı dolaylı vergilere verdi. Dolaylı vergiler tekel gelirleri, muamele vergisi, dahili istihlak vergisi ve gümrük vergisinden oluşmaktadır.

Vergi politikasının amacı mali idi, mali tekeller bu dönemde büyük önem kazandı. 1930 yılında ayrı bir Gümrük ve Tekel Bakanlığı kuruldu. Tekel gelirleri 1925 yılından itibaren giderek yükseldi. Tekel gelirleri vergi gelirlerinin %25'ini oluşturmaktaydı. Gümrük vergileri ise vergi gelirlerinin ortalama %20'sini, dahili istihlak vergisi %20'sini muamele vergisi ise %10'unu oluşturmaktaydı. Muamele vergisi getirildikten sonra, dahili istihlak vergisinin vergi gelirleri içindeki payı azaldı. Dolaylı vergilerin vergi sisteminde ağırlık kazanması nedeniyle, köylü temel ihtiyaçlarını karşılarken kibrit, tuz, dokuma, şeker, kahve ve çay, kakao, sigara, oyun kâğıdı gibi tekeller nedeniyle vergi vermek durumundaydı. Picharles'e göre (1937:21) tüm mükelleflerin ödediği vergiler 1930 yılında vergi gelirlerinin %68'ini oluşturuyordu. Bina sahipleri vergilerin %6.3'ünü, çiftçiler %15.5'ini, ticari-sınai-serbest meslek sahipleri ve ücretliler vergilerin %10.6'sını ödüyorlardı. 1934 yılında bu dağılım değişmiş, bina sahipleri, çiftçiler ve tüm mükelleflerin ödediği vergilerin vergi gelirleri içindeki payı düşmüş, buna karşın ücretlilerin ödediği vergilerin payı artmıştır.

Dünya Krizi sırasında getirilen iktisadi buhran vergisi, muvazene vergisi gibi vergiler ücretler üzerine konuldu. Bunun sonucunda dolaysız vergiler ücretler üzerinde yoğunlaştı. Kazanç vergisi ve diğer vergilerin sağladığı gelirler yetersizdi. Bu durum, yani kısa dönemde kriz şartları altında vergilerin ücretler üzerinde yoğunlaşması, normal bir gelişmeydi. Bu yıllarda ücretliler dolaysız vergilerin %62'sini ödediler. Ancak bu dağılım daha sonraki dönemlerde de devam etti. Bu eğilimin sürdürülmesi, adaletsiz bir gelir vergisi yapısını ortaya çıkardı. Uzun dönemde ise vergi yapısının bu yönde gelişmesi, adaletsiz ve çarpık bir vergi sisteminin ortaya çıkmasına neden oldu. Aşarın kalkmasıyla vergi yapısı dolaysız vergilerin ağırlıklı olduğu bir

yapıdan dolaylı vergilerin egemen olduğu bir yapıya büründü. 1929 krizinden sonra ise getirilen olağanüstü vergiler nedeniyle dolaysız vergilerin payı arttı, böylece vergi sistemi köylülerin ağırlıklı olarak vergi ödediği bir yapıdan ücretlilerin vergi yükünü taşıdığı bir yapıya doğru yönelmiş oldu.

Aşarın kaldırılmasıyla, vergi yükü kırsal alandan kentsel alana kaydı. Osmanlı imparatorluğu'nda vergi yükü büyük ölçüde tarım kesimi üzerindeydi, kentler çok düşük oranda vergilenmişti. Köylü vergi veriyor, askere gidiyor, tarım yapıyor ve mültezimlerle boğuşuyordu. Aşarın kaldırılmasıyla bu duruma son verildi. Meclis'te, hükümette ve basında hemen herkese göre, aşarın kaldırılmasının çok haklı nedenleri vardı. Oysa Türkiye nüfusunun %80'inden fazlası tarım kesiminde yaşıyor, gayri safi milli hâsılanın %50'den fazlasını tarım kesimi yaratıyordu. İktisadi gelişmenin başlangıcında tarım kesiminin dolaysız vergilerin alanı dışına çıkartılması, erken dönemde kentsel ekonominin ana unsurunu oluşturan sanayi kesimi ve hizmetler kesimi üzerinde vergilerin yoğunlaşmasına neden oldu. Sanayi kesimi yetersiz olduğundan ve ekonomide kurumsal yapı ve vergi yönetimi gelişmediğinden, dolaylı vergilere ve dolaysız vergilerde ise ücretlilere yönelindi.

Tasarruf Yetersizliği

Aşar kaldırıldı ve yerine ne tür bir vergi konarak tarım kesiminin iktisadi gelişmeye doğrudan katkısının sağlanması gerektiği konusu tartışılmadı. Aşar kaldırıldıktan çok kısa bir süre sonra Türkiye, Dünya Krizi sırasında ulusal ekonomisini kurma ve sanayileşme fırsatını yakaladı, ancak Türkiye'nin önünde bulunan engellerin en önemlilerinden biri, kronik gelir yetersizliği ve tasarruf eksikliği idi. Denk bütçe politikasının ve vergilemenin sınırına gelinmişti (Coşar, 1995b). Türkiye, sanayileşmeye finansman kaynağı bulmak için çeşitli ülkelere başvurdu. İşte bu sırada aşarın kaldırılmasının hâlâ böbürlenme konusu yapılması ironik bir durumdur. Cumhuriyetin Onuncu Yıl kitabında, Meşrutiyet hükümetlerinin kaldırmayı başaramadığı bir verginin, Cumhuriyet idaresi tarafından kaldırılması övünülecek bir konu, büyük bir cesaret, güçlülük ve adaletin göstergesi olarak yorumlanıyordu. Bu da konunun vurgulanması gereken önemli bir yönüdür. Cumhuriyet döneminde Türkiye, iktisadi gelişme aşamasına ve düzeyine uygun gelir kaynaklarını belirlemede ve vergilemede başarısız kaldı. Vergileme, toplam tasarrufları artıracak bir araç olarak ele alınmadı.

Tarımın Vergi Dışı Kalması

Aşarın kaldırılmasıyla tarım kesimi kısa dönemde vergi dışında kalmadı. Örneğin 1924 yılında 27.5 milyon TL aşar toplanacağı tahmin edilmişti; gerçekleşme ise bunun çok üzerinde, 39.6 milyon TL idi. Bu tutar, bütçe gelirlerinin %28.6'sını, vergi gelirlerinin %32.6'sını oluşturuyordu. Aşarın yerine mahsulat-ı arziye vergisi kondu (Baydar, 1978). Aşar yerine iki çeşit vergi oranı konmuştu: Hububata % 10, ticari ürünlere % 8.

Mahsulat-ı arziye vergisini düzenlemek üzere Aşar Talimatnamesi 10 Mart 1925 tarihinde yayınlandı (Kırkpınar, 1992:121). İki farklı oranda vergi için her bir ürünün nasıl tahsil edileceği, görevlilerle mahsul sahiplerinin görevleri ve yapacakları işler talimatnamede düzenlendi. Yeni verginin tahsili için gerekli 5.000 memurun yanı sıra, kısmen aşar mültezimleri ve emanet usulü gibi farklı tip tahsil mekanizmalarından oluşan karmaşık bir yapı meydana getirildi. Bunun yanı sıra, devlet geçmişte aşara ilişkin haklarından vazgeçti (Kırkpınar, 1992:123-4). Küçük ve orta büyüklükteki hububat üreticileri, düşünülenin tersine pazarla son derecede az ilişkili, kendi ürettiğini tüketen bir grup olmaktan çok, giderek artan oranlarda borçlanan ve borçlandıkça da ister istemez ürünlerini, sonradan tekrar satın almak durumunda kalsalar bile, ilk anda satmak zorunda olan bir grup olduğu için %10'luk hububat vergisinden büyük ölçüde etkilenmişlerdi (Silier, 1981: 68).

Bu vergiden beklenen verim elde edilemedi, 1925 yılında mahsulat-ı arziye vergisinden 15.3 milyon toplanacağı tahmin edildi, ancak 11.3 milyon TL toplanabildi. Beklenen verimi veremeyen ve son derecede karışık tahsil yöntemleri ve uygulamaları içeren mahsulat-ı arziye vergisi, aşarı telafi etmek için konmuştu, ancak aşarın devamı olarak algılandı ve adaletli uygulanamadı, bu nedenle bir yıl sonra kaldırıldı.

TABLO II: BÜTÇENİN GELİR KISMINDA KÖYLÜNÜN DOLAYSIZ VERGİ PAYI (MİLYON TL)

Yıllar	Arazi	Bina*	Hayvan	Toplam**	Toplam Gelire Oranı (%)
1924	5.0		4.3	48.3	35.3
1925	10.0	-	6.5	27.8	16.2
1926	8.0	3.3	14.2	19.7	10
1927	9.7	2.8	12.5	25.0	12
1928	8.2	2.8	13.0	24.0	11
1929	8.1	4.2	15.5	25.8	11
1930	7.5	4.3	15.3	27.2	12
1931	5.4	2.7	15.0	21.1	10
1932	4.5	2.1	11.8	18.3	10
1933	4.8	2.2	11.3	18.3	10
1934	4.7	2.2	10.8	17.7	9
1935	5.2	2.3	10.7	18.2	9

Kaynak: 1926 yılından sonraki kısım *Türkiye Ekonomisi*, Ulus, Ankara, 1940, s. 171'den; 1924 ve 1925 yılları ayrıca hesaplanmıştır.

* 1924 ve 1925 yılları için arazi ve musakkafat (bina) vergisi bir aradadır.

** 1924 yılında 39.6 milyon liralık aşar, 1925 yılında 11.3 milyonluk mahsulat-ı arziye vergisi toplama dahil edilmiştir.

Aşarı ikame etmek üzere, ayrıca öşre tabi arazi vergisi sekiz misline çıkartılmış ve öteden beri öşre tabi olmayan araziden alınmakta olan binde on vergide bir değişme olmamıştı. Bunun sonucunda, musakkafat ve arazi vergilerinin gelirleri, 1924'te 5 milyondan 1925'te 10 milyona yükseldi.[3]

Aşarın kaldırılmasıyla, köylünün dolaysız vergiler içindeki payı ilk etapta azaldı. Tablo 2'den hareketle tarım kesiminin ödediği dolaysız vergilerde 1925 yılında belirgin bir düşüş olduğu söylenebilir. Tarım kesiminin ödediği vergi gelirlerinin toplam bütçe gelirlerine oranı 1924 yılında %35.3'den 1925'te %16.2'ye düştü, mahsulat-ı arziye vergisinin kaldırılmasından sonra bu oran %10'a indi. Dünya Krizi yıllarında tarımdan alınan dolaysız vergilerin yükü artmış olsa da, toplam bütçe gelirleri içindeki payı %11-12 düzeyinde kaldı. 1931'den sonra vergilerde yapılan indirimlerin etkisiyle bu payın giderek azaldığı, Tablo II'den izlenebilir.

Kısa süreli mahsulat-ı arziye vergisi uygulamasından sonra, kırsal kesime dolaysız vergi konulmadı, ancak köylünün vergi yükünün ağırlığı konusundaki şikâyetleri devam etti. Özellikle Dünya Krizi sırasında sabit oranlı vergilerin yükü ağırlaştı, şikâyetler arttı. Vergiyi ödemek üzere topraklarını satan küçük köylüler azımsanmayacak oranlardaydı (Silier, 1981:40). Böyle bir ortamda devlet yeni vergi koyamadığı gibi, mevcutları da 1930'ların ortalarında azaltmaya başladı. Dolayısıyla aşarın köylü üzerinde yarattığı olumlu psikolojik etki, Dünya Krizi nedeniyle kısa sürdü.

Aşar kaldırıldıktan sonra, İkinci Dünya Savaşı yıllarında kısa süreli uygulanan toprak mahsulleri vergisi hariç, tarım bir daha dolaysız vergilerle vergilenemedi, ancak dolaylı vergilerin alanı içindeydi.

Mali İdare

Aşar kaldırıldıktan sonra modern bir mali idare kurulabildi mi? Aşar Vergisi kaldırıldıktan sonra denk bütçe politikası doğrultusunda mali düzen ve disiplin sağlayacak önlemler alındı. Bu önlemler Millet Meclisi'nden başlıyor, mali idareye kadar uzanıyordu. 1927 yılında devletin harcamalarını düzenleyen Muhasebe-i Umumiye Kanunu çıkartıldı, 1926 yılında hazine birliğini sağlayacak düzenlemelere gidildi. Modern bir mali yapı için gerekli yasal düzenlemeler yapıldı. Aşarın kaldırılması bu düzenlemelerin temeli idi. Aşarın kalkmasıyla birlikte ayni vergilerden nakdi vergilere geçilmiş, iltizam usulü tamamen terk edilmişti. Vergi hukukunda o zamana kadar olmayan zamanaşımı ilkesi getirilmiş, itiraz yolları açılarak idari kazanın yanı sıra mali kaza teşkilatı kurulmuştu. Aşar kaldırılırken vergilerde, vergi hukukunda yapılan birçok düzenlemelere rağmen, mükelleflerin şikâyetleri azalmadı. Vergi idaresi-mükellef ilişkileri iyileşmedi.

Aşar kaldırıldıktan sonra etkin bir vergi sistemi kurulabildi mi? Bu soruya da cevap verebilmek güçtür. Türk vergi sisteminde açıklık olmadığı, vergilerin sınırlarının iyi belirlenmediği, vergi sisteminde düzen ve uyum eksikliği olduğu, önlemlerin mali tahsilatı kolaylaştırmak üzere alındığı, umumi ilkeler ve adalet fikrinin ikinci planda kaldığı görülmüştür. Birbiri ardı sıra getirilen mali düzenlemelerle, mali mevzuat hızlı bir gelişme göstererek yenileşmiş, mali teşkilat bu gelişmeyi izleyememiş, yeni gereksinimlere ve şartlara intibakta güçlük çekmiştir.

İktisadi Etkileri

Zhukovsky'e göre "1925 yılında aşarın lağvı kendi kendine köy iktisadiyatının kalkınması için teşvik edicidir." Aşarın kaldırılması her şeyden önce kullanılabilir ürünü %12 artırmıştı ve %12 daha fazla pazarlanabilir ürün anlamına gelmekteydi (Keyder, 1982:30). Aşarın kaldırılması ile büyük çiftçinin payı artarken, orta çiftçiler de olumlu etkilendi (Keyder ve Birtek, 1983:198). Aşarın kalkmasıyla köylü %12'lik bir fazlaya sahip oldu ayrıca, köylü nakdi vergilerini ödemek için hayvanlarını ve hayvani ürünlerini pazarda satıyordu. Pazarlanabilir fazlanın artması ile piyasa ilişkileri genişledi. Böylece artan tarımsal kârlar ekili toprakların genişletilmesinde ve ticari tarımın gelişmesinde önemli rol oynadı (Keyder, 1982).

Aşarın kaldırılması ve tarım kesiminde alınan birçok önlemin etkisiyle üretim arttı, tarımsal ürün ithalatı düştü. Maliye vekili 1927 yılı bütçe sunuş konuşmasında, "Cumhuriyet devrinin tarıma yaptığı en büyük yardımın aşarın ilgası dolayısıyla yaptığı yardım olduğunu, bütçe ile yapılan yardımdan başka bilvasıta aşar dolayısıyla yapılan muavenetin (yardım) resmi muavenetin 10 misli bulunduğunu" ifade etmiştir.[4] Bakana göre aşarın kalkmasıyla en büyük sonuç ithalatta elde edilmişti. 1926 yılında 77.400.000 kilo buğday ithal edilmiş iken, 1927'de

10.024.900 kilo ithal edilmişti. Gerçekten hububat ithalatının 1926'dan itibaren önemli bir düşüş gösterdiği, bunun 1928 yılına kadar sürdüğü görülmektedir.[5] Ancak üretim artışını yalnızca aşarın kaldırılmasına bağlamak pek doğru değildir. 1920'lerde tarım geniş bir biçimde teşvik ediliyordu. Ekonomide, pazar ve para ekonomisini yaygınlaştırmak amacı güdülüyordu. Uygulanan tarımı teşvik politikası da büyük ölçüde bunu amaçlıyor, ticari ürünler daha büyük teşvik alıyordu. Tarımsal üretimi artırmak üzere alman önlemlerin de (örneğin traktör ithalatı, geniş teşvikler), üretimin artırılmasında önemli rolleri vardı. Bu nedenle, aşarın kaldırılması tarıma yönelik alınan önlemlerin sadece bir parçasıydı. Tarımsal üretimi teşvik edici bu önlemler sonucunda tarımsal üretim arttı, köylü pazara daha fazla açıldı. Büyük çiftçiler dünya pazarlarıyla daha sıkı bütünleştiler (Keyder ve Birtek, 1983:198).

Ancak tarımsal üretimi artırıcı iktisadi önlemleri tamamlayacak, üretim ilişkilerini düzenleyici önlemler alınmadı. Kredi mekanizmasının düzenlenmesi, tarımsal eğitim vb gibi birçok konu çözümlenmedi. Dünya Krizi ile birlikte Türkiye iktisat politikasını değiştirdi, tarım öncelikli bir sektör olmaktan çıkarak, sanayi ön plana alındı. "1920'lerde tarımın teşvik edilmesiyle, bir süre için tarımın ekonomi politikasında önemli bir yer işgal edeceği hatta, iktisadi kalkınmada bir başlangıç noktası olarak alınacağı ihtimali belirmişti. Fakat bu görüntü uzun sürmedi." (Aktan, 1978:42) Yöneticiler ülke ekonomisini yaşayan ve gelişen bir organizma gibi düşünmüyorlardı. Bu nedenle sanayileşmeye birinci derecede önem verilirken, tarım ihmal edildi. İthalatta getirilen yasaklar ve sınırlamalarla, ayrıca ihracat olanaklarının daralmasıyla birlikte büyük çiftçilerin yaptığı makine ithalatı düştü, dış pazarlarla bağlantıları koptu (Tökin, 1990:43). Hükümet, orta çiftçilerle ittifak kurarak hububat üretimini dolaylı yoldan destekledi. Kendine yeterli bir ekonomi yaratılmak istendiğinden, tarımsal kesimden kıymetli dövizin yiyecek ithaline harcanmamasını garanti etmek üzere, tahılda kendi kendine yeterliliğin elde edilmesine çalışıldı (Keyder ve Birtek, 1983:200). Orta çiftçilerle ittifak kurularak buğday üretimi teşvik edildi. Bu dönemde hükümet, iç ticaret hadlerini tarım aleyhine çevirerek tarım kesiminden sanayie kaynak aktardı (Keyder ve Birtek, 1983).

Tarımda Üretim İlişkileri

Aşar vergisi dört temel üzerinde duruyordu: köylü, devlet, mültezim, sermayedar. Devlet, Cumhuriyetle birlikte köylünün yanında yer aldığını göstermek için, aşar vergisini kaldırarak bu sömürüdeki payını çekti. Ancak aşar kaldırılınca mültezim ve devlet aradan çıkmış olsa da, köylü-ağa-toprak-kredi ilişkileri pek değişmedi. Var olan üretim ilişkileri devam etti, bu nedenle aşarın kaldırılması ile köylünün durumunda uzun dönemli bir düzelme görülmedi. Devlet ağa ve sermayeye dokunmadı. Dolayısıyla ağanın nüfuzu (zorbalık ve zihniyeti) sürdü. Toprak politikası da, var olan toprak ve işletme dağılımlarını değiştirme yönünde olmadı (Silier, 1981). Devlet, 1926 yılında Medeni Kanunu çıkartarak özel mülkiyeti pekiştirdi, miri arazi rejimine son verdi.

Eski rejim ve gelenekçilik politik gücünü yitirse de iktisadi ve ideolojik gücünü koruyordu (Galip, 1971:368; Steinhaus, 1973:121), Kemalist yönetimin bunu değiştirmesi mümkün olmadı. Devlet köylüleri kendi tarafına ideolojik ve politik yönden çekmeye çalışmadı, köylerin yönetimi yerel ağalara bırakıldı. Bu yönüyle, aşarın ve mültezimliğin kaldırılması küçük köylüyü kapsayan nadir düzenlemelerden birisi oldu. Bu bağlamda konuya baktığımızda aşarın kaldırılması, sadece ortaçağ artığı bir verginin kaldırılması, devletin bu üretim ilişkileri sürecinin dışına çıkması olarak değerlendirilebilir.

Sosyal Etkiler

Aşarın kaldırılmasıyla, aşar mültezimleri ortadan kaldırılmış oldu. Ancak üretim ilişkileri değişmediğinden köylü açısından kısa dönemde bir ferahlama olsa da, pek değişen bir şey olmadı. Aşarın kaldırılmasından sonra buna asla inanamayan nice Anadolu çiftçisinin, birkaç yıl aşarı verilmedi diye mahsullerini tarlalarında tuttuğu görüldü (Palamut, 1987). Öte yandan aşarın kalkmasıyla köylünün çalışma isteğinin arttığı kabul edilir. Aşar, bu şekilde, yalnız mali değil, sosyal alanda da değişiklikler meydana getirmiştir. Devlet köylü ile kısa süreli de olsa barışmış, iyi iklim koşullarının da etkisiyle olumlu bir psikolojik hava yaratılmıştı. Ancak bu etki Dünya Krizi ve kuraklık gibi nedenlerle kısa sürdü. Dünya Krizi'nin etkisiyle tarımsal ürünlerin fiyatları sanayi

ürünlerinden çok daha fazla düştü, çiftçinin geliri azaldı, bu durumda çoğu sabit oranlı olan vergilerin (hayvan vergisi, arazi vergisi, yol vergisi gibi) ödenmesinde büyük zorluklarla karşılaşıldı. Çiftçinin şikâyetleri arttı. Kriz ortamında devletin de gelirleri azaldı, bütçe açıkları arttı. Köylülerin şikâyetleri, ancak 1930'ların ortalarına doğru göz önüne alınarak, vergi oranlarında indirimlere gidildi.

AŞARIN KALDIRILMASININ UZUN DÖNEMLİ SONUÇLARI

Aşarın kaldırılmasının sermaye birikimi ve ekonomik kalkınma itibariyle ciddi sonuçları bulunmaktadır. Öncelikle Cumhuriyetin temeline konulan iktisadi kalkınmanın finansmanı konusu, sağlam finansman kaynakları yaratılmadığından, uzun dönemde ciddi bir sekteye uğradı. Kalkınmanın ilk aşamalarında genellikle tarım kesiminin finansman, gıda ve iktisadi faaliyetlerin canlanması noktasında, iktisadi gelişme üzerinde olumlu etkileri olduğu kabul edilir. Kalkınmış olan birçok ülkenin tarım kesiminde yaratılan fazlayı çeşitli yöntemlerle gelişmenin ilk aşamalarında sermaye birikiminin oluşturulması için kullandıkları ve bazı darboğazları aştıkları görülmüştür. Türkiye'de tarım kesimi, uzun dönemde bu yönde ancak dolaylı olarak kullanıldı.

Türkiye'de iktisadi yapının sağlam temellerde kurulamamasında, tarım kesiminin doğrudan vergilenmemesinin önemli etkileri bulunmaktadır. Aşarın kalkması ile tarım kesimi üzerindeki yük azalmış, ancak uzun dönemde ortaya çıkan mali ve iktisadi sorunlardan tüm sektörler gibi, tarım sektörü de olumsuz etkilenmiştir. Kamu kesiminde kronik gelir açığı, sermaye birikiminin temel kaynağının kaybedilmesi ilk etkidir; daha sonra vergi yükünün kırdan kente geçmesi, iç tasarruf yetersizliği, dış finansman gereksiniminin ortaya çıkması aşarın kaldırılmasının uzun dönemli sonuçlarıdır. Vergi sisteminde dolaysız vergilerden dolaylı vergilere geçilmesi, dolaysız vergilerin ücretli kesim üzerinde yoğunlaşması, aşarın kaldırılarak yerine tarımı vergileyecek doğrudan bir verginin konmamasının uzun dönemli mali sonuçlarıdır. Bu durum, vergi adaleti açısından sakıncalı sonuçlar ortaya çıkardığı gibi, gelişmeyi hedefleyen bir ekonomide pazar daralmasına da neden oldu. Bu şartlarda, emeğin pahalılaşması nedeniyle sermaye talebi yükseldi ve dış finansman gereksinimi arttı (Önder, 1981; Okçuoğlu ve Önder, 1985:2816).

Türkiye'de tarım iktisadi gelişme için hiçbir zaman doğrudan bir kaynak haline gelmedi. Bu durum tarımın hiç vergi vermediği, iktisadi kalkınmaya katkıda bulunmadığı biçiminde değerlendirilmemelidir. Parasal ekonomi geliştikçe tarım kesiminin ödediği dolaylı vergilerin miktarı arttı. Özmucur-Krzyaniak'a göre (1974:25) 1960'larda tarım sektörünün dolaysız vergiler içindeki payı azdır, ancak dolaylı vergi yükü sanayi kesiminden fazla bir farklılık göstermemektedir. Dolaylı vergiler, tersine artan oranlı vergiler olduğundan ve esnekliği düşük mallar üzerinde yoğunlaştığından, tarımda dolaylı vergiler yükünün düşük gelirlilerde olduğu ileri sürülebilir. Büyük çiftçi, kazançlarına göre yok denecek kadar az dolaysız ve dolaylı vergi öderken, küçük çiftçi gelirine göre dolaylı vergilerin yükünü daha fazla taşımaktadır. Var olan toprak dağılımı ve gelir düzeyleri ile bağlantılı olarak küçük köylü aleyhine adaletsiz sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Dolaylı vergilerin yanı sıra, iç ticaret hadleri tarım aleyhine çevrilerek tarımdan sanayie kaynak aktarıldı. Böylece, doğrudan sağlanamayan kaynak aktarımı dolaylı yollarla gerçekleştirildi.

Tarım kesiminden tarım dışı kesime, doğrudan etkin kaynak aktarımının gerçekleştirilememesinin olumsuz sonuçları vardır. "Sanayi kesimine vergi yolu ile sağlanan teşvikler fazla etkili olmadı. Gerçekten, vergi teşvikleri nispi fiyat yapısını değiştirerek emek sermaye bileşim katsayısını etkilemekle beraber, sermaye birikimi üzerinde genelde fazla etkili olmamıştır. Bunun temel sebebi, teşvik politikalarının finansal yükünün tarım kesimine dayanmamış olmasıdır. Teşvik önlemlerinin finansal yükü yine teşvik verilen kesimler üzerine oturduğu zaman alınmış olan önlem global etkisini yitirmekte, ancak göreli marjinal etkilerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu durum, sermaye birikimi yolunda tarım kesimini kullanamama, kaçınılmaz olarak dış borçlara yönelme sonucunu doğurmuştur." (Önder, 1981 ve 1988)

Türkiye'de tarım kesimi iktisadi olarak vergi kapasitesini içinde barındırmasına rağmen, siyasi nedenlerle vergilenmedi ve toprak sahipleri uzun süre güçlü bir sınıf ve baskı grubu olma özelliği göstererek sadece tarımın vergilenmemesinde değil, ülkenin ekonomik kalkınmasını da yönlendirerek siyasi alanda da önemli roller üstlendiler.

Kırsal kesimin vergilenmesine ilişkin uzun dönemli bir bakış açısı, aşarın kaldırılmasına ilişkin kanun tasarısı TBMM'de görüşülürken ortaya çıkmamıştı. Bu, bize şöyle bir yorumda bulunma fırsatını vermektedir: Aşarın kaldırılması, tarım kesiminin dolaysız vergi alanı dışına çıkartılması ve yerine uygun bir vergi konmaması nedeniyle, kalkınmanın finansman yönü ihmal edilmiştir. Bu durum barındırdığı geleneksel ilişkilerin değişmemesine, küçük köylünün sömürü mekanizmasının dışına çıkamamasına yol açtığı gibi, uzun dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı siyasi ve ekonomik temeli de güçsüzleştirmiştir.

Önemli bir sonuç da, devlet bütçesinin sağlıklı gelir kaynaklarına dayanma olanağını daraltmasıdır. Aşarın kaldırılmasından en büyük darbeyi devlet bütçesi yemiştir. Ayrıca Batılılaşma isteği, vergi yapısının kötü, geri ve olumsuz yanlarının atılarak mükemmel vergi yapıları oluşturma arzusu, kısacası finansman politikasının niteliğini belirlemiştir. Uzun dönemde bakılırsa, Türkiye'de Fransız vergi sisteminden esinlenilerek getirilen vergiler, gelişmiş bir ekonomiden alınmaları nedeniyle Türk ekonomisine uyum sağlayamamıştır. Örneğin umu-

mi istihlak vergisi kısa sürede değiştirildi, kazanç vergisi birçok değişikliklere uğradı. Uzun dönemde bu yaklaşım devam etti, Türkiye ekonomisinin şartlarına uygun bir vergi yapısı geliştirilemedi.[6]

Mali yapılar bir ülkenin siyasi, kültürel, toplumsal yapısıyla yakından ilişkilidir. Bu gerçek gözetilmeksizin, vergi sistemi ve mali kurumların ithal edilmesi, ülkenin iktisadi yapısına uygun olmayan vergi yapısının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Getirilen yeni vergiler (örneğin gelir vergisi, kurumlar vergisi gibi) daha gelişkin bir iktisadi gelişme düzeyinin, farklı siyasi ve kültürel ilişkilerin ürünü olduğundan, beklenen faydalar sağlanamadı, yeterli gelir toplanamadı. Vergi yapısının bu özelliği 1990'lara kadar sürdü, Türkiye iktisadi yapısına uygun bir vergi yapısı oluşturamadı.

SONUÇ

Birçok ülkenin yaşadığı deneyimler, iktisadi gelişme ile mali gelişme arasında daima birebir bir bağlantı olmadığını, mali gelişmenin ülkenin politik, idari ve kültürel yapısı tarafından belirlendiğini göstermiştir (Kindleberger, 1987). Gelişmeyi siyasi varlığının temeline koymuş bir rejimin tarım kesimini içine almayan bir finansman politikası uygulaması, önemli siyasi ve iktisadi bunalımlara yol açmıştır. Türkiye'de devlet giderlerinin finansmanı sorunu çözülememiştir. Cumhuriyetin başlangıç yıllarından itibaren milli gelir ve kişi başına düşen milli gelir artmış, sanayi ve ticaret kesimi gelişmiş, kurumsal ve parasal olarak geniş bir vergi kapasitesi ortaya çıkmış olmasına rağmen, vergi gelirleri yeterince artmamıştır.[7] Bunun nedeni, aşarın kaldırılması değil, iktisadi gelişme düzeyine uygun, tüm kesimleri kapsayan bir vergi yapısının siyasi olarak kurulamamış olmasıdır.

Aşarın kaldırılması, pragmatik bir yaklaşımın sonucudur. Aşar kaldırıldıktan sonra tarım kesiminin doğrudan vergi alanı dışında tutulması da pragmatik bir yaklaşımın ürünüdür. Bu nedenle tarım kesiminde kapalı yapı kırılamamış, üretim ilişkileri değişmemiş, modernizasyon hareketi köylere uzanamamıştır. Hükümetlerin amacı burjuvazinin oluşturulması, hızlı sanayileşmedir. Tarımın bu süreçteki temel rolüne yeterince yer verilmemiş, gerektiği zaman kullanılmıştır. Türkiye'nin uzun vadeli bir kalkınma modeli ve anlayışı yoktur. Bunun sonucunda Türkiye'de dengesiz bir iktisadi gelişme süreci yaşanmış, gelişigüzellik ve rastgelelik iktisat politikalarına egemen olmuştur. Bu yönüyle, aşarın kaldırılarak yerine tarımı iktisadi gelişme sürecine doğrudan katacak bir vergi yapısının kurulmaması, Türkiye ekonomisinin en büyük eksikliğidir. Pragmatizmin Türkiye'yi getirdiği nokta ise bir çıkmazdır. ■

1. "1341 Senesi Muvazenei Umumiye Kanun Layihası Hakkında Mazbata-i Umumiye", *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1925, s. 19.
2. Maliye Vekili Hasan Beyin 1926 yılı Muvazenei Maliye Kanununun Sunuş Konuşması, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 15 Mayıs 1925, I:99.
3. Köylüler arazi, bina ve hayvan vergisinin yanı sıra, hususi ormanlar resmi, sıhhi hayvan zabıtası resmi, yol vergisi gibi vergiler ödemekteydi. Ayrıca, tescil ve kadastro masrafı toplanmaktaydı. Bunların içinde en önemlisi yol vergisiydi, nakdi veya bedeni çalışma ile ödenebiliyordu.
4. Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Beyin 1927 yılı Muvazenei Maliye Kanununun Sunuş Konuşması, *TBMM Zabıt Ceridesi*, 9 Nisan 1927, I:48, s. 13.
5. Bkz. *İstatistik Yıllığı 1930-31*, 1931.
6. Du Velay (1978), vergi konusunda teori oluşturmanın kolay, ancak uygulamanın o kadar kolay olmadığını 20. yüzyılın başında vurgulamıştı, "bu konuda genelleme çok defa cüretkarane bir hareket veya ihtiyatsızlık olur ve vergiden tatbik edileceği memleketlerin hususi şartları daha evvel ihtimamlı bir tarzda tetkik edilmeksizin iktisadi prensiplerle mutabakatı ne olursa olsun mali tadilatı ithal etmek istemek hassaten tehlikeli" olduğunu ifade etmişti.
7. İktisadi gelişme sürecinde vergi yapısında meydana gelen değişim için bkz. Hinrichs, Harlem H. (1966). *A General Theory of Tax Structure Change During Economic Development*, Chicago.

KAYNAKLAR

Aktan, Reşat (1978). *Türkiye İktisadı*, Üçüncü Baskı, Ankara: SBF.

Arar, İsmail (1968). *Hükümet Programları 1920-1965*, İstanbul: Burçak.

Baydar, Ertuğrul (1978). "Aşarın Kaldırılması (Belgeler)", *Maliye Dergisi*, 34, Temmuz-Ağustos.

Coşar, Nevin (1996). "Aşar Vergisinin Kaldırılma Nedenleri", *Toplumsal Tarih*, 35, Kasım.

Coşar, Nevin (1995a). " Cumhuriyet Döneminde Denk Bütçe Politikasına Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11:31.

Coşar, Nevin (1995b). "Denk Bütçe-Sağlam Para Politikası ve Devletçilik", *Türkiye'de Devletçilik*, der. Nevin Coşar, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Du Velay, A. (1978). *Türkiye Maliye Tarihi*, Ankara: Maliye Bakanlığı Maliye Tetkik Kurulu.

Galip, Reşit (1970). *Köycülük*, Yayınlayan: Emin Türk Eliçin, İstanbul.

Hinrichs, Harlem H. (1966). *A General Theory of Tax Structure Change During Economic Development*, Chicago.

Keyder, Çağlar (1982). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Ankara: Yurt Yayınları.

Keyder, Çağlar ve Faruk Birtek (1983) "Türkiye'de Devlet Tarım İlişkileri, 1923-195)", *Birikim*, Aralık 1977, *Türkiye'de Toplumsal Tarih Çalışmaları* içinde, Ankara: Dost.

Kırkpınar, Kenan (1992). "Aşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1:2.

Kindleberger, (1987). *A Financial History of Western Europe*, Londra: George Allen, Unwin Co.

Okçuoğlu, Gülsevin ve İzettin Önder (1985). "Aşarın Kaldırılması", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul: İletişim.

Önder, İzettin (1981). "Aşarın Kaldırılması", *Toplum ve Bilim*, 13, Bahar.

Önder, İzettin (1988). "Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, der. Zafer Toprak ve Şevket Pamuk, Ankara: Yurt Yayınları.

Özmucur, Süleyman ve M. Krzyaniak (1974). "The Short-run Burden of Taxes on the Turkish Agriculture in the Sixties", Paper No. 52, Houston: Rice University Press.

Palamut, Mehmet E. (1987). "Aşar ve Düşündürdükleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, S. F. Ülgener'e Armağan, 43.

Picharles, J. (1937). "Türkiye Vergi Rejimine Dair Umumi Mütalaalar", *Maliye Mecmuası*, I, İkinci Kanun, Şubat.

Rozaliyev, Y. N.(1978). *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri 1923-60*, çev. A. Yaran, Ankara: Sol Yayınları.

Silier, Oya (1981). *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Steinhaus, Kurt (1973). Atatürk Devrimi Sosyolojisi, çev. M. Akkaş, İstanbul: Sander.

Tengirşek, Yusuf Kemal (1935). *Türk İnkılabı Dersleri*, Ankara.

Tökin, İsmail Hüsrev (1990). *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İkinci Baskı, İstanbul: İletişim.

Zhukovsky (1951). *Türkiye'nin Zirai Bünyesi, Anadolu*, çev. Celal Kıpçak, H. Nouruzhan ve S. Türkistanlı, Ankara: Ziraat Vekâleti.

TÜRKLERİN KAFKASLARI:
EGZOTİZMLE JEOPOLİTİK ARASINDA-I*

STEFANOS YERASİMOS

SÖMÜRGE AMAÇLI BİR SEFER

Cevdet Paşa bir aydınlanmacı, yani Osmanlı aydınlanmacısıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nu geleneklerini, özellikle de dinsel geleneklerini muhafaza ederek modernleştirecek kapasitedeki o aydın despotizmine inananlardandır. Reformizmi İslam yasalarını düzene sokma girişiminde bulunmasına kadar varır; bu devasa ama boşuna bir girişimdir, çünkü bir süre sonra Türkiye bu yasaların yerine İsviçre Medeni Kanunu'nu koyacaktır. Bununla birlikte başta gelen yapıtı 1854 ile 1891 arasında on iki cilt halinde yazılmış ve 1774'ten 1826'ya kadar olan zaman dilimini kapsayan *Tarih*'idir. Büyük Osmanlı vakanüvislerinin sondan bir evvelkisi olan Cevdet Paşa, olayları yıl yıl anlatarak geleneksel yapıya sadık kalmakla birlikte, her fırsattan yararlanıp konu dışına uzun kaçamaklar yapar, bitmez tükenmez tarihi vakalar ve İbn Haldun'dan veya Michelet'den, Taine'den veya Montesquieu'den esinlenerek Fransız devriminin sebepleri ya da toplumsal sınıfların gelişimi gibi Osmanlı vakanüvisliğine yabancı konuları ele almaktan çekinmez.

Cevdet Paşa

Nitekim 1785 Eylülünde meydana gelen olayları anlatırken "Soğucak muhafızlığı ve Anapa bânisi olan Ferah Ali Paşa'nın vefatı haberi evâil-i Zilhicce'de (1199) Dersaadet'e vârid olmağla Soğucak muhafızı ve Ankara sancağı ber vech-i te'bid Acaralı Ali Paşa uhdesine tevcih kılındı" diye belirtir. Bu cümleden yola çıkarak yüz sayfa kadar süren uzun bir konu dışı gezinti yapıp bize Ferah Ali Paşa'nın inanılmaz macerasını ve Çerkezleri keşfetmesini anlatır. İyi bir tarihçi olan Cevdet Paşa bu bilgileri paşanın kâtibi olan Mehmed Haşim Efendi tarafından kaleme alınmış ve kendisinin yetmiş yıl sonra imparatorluğun en büyük müftülerinden birinin kitaplığında bulduğu bir risaleden edindiğini belirtir. Bu risaleye kendisi de bazı coğrafya yapıtlarından ve Çerkez ülkesi uzmanlarından alınmış kimi bilgileri eklemiştir.

"Çerkesistan iki üç yüz yıldan berü eğerçe Devlet-i Aliyye yedinde idi" diye başlar Cevdet Paşa: "Lakin Kırımın mülhakatından add olunmağla ne Devlet-i Aliyye Çerkeslerin halini bilür ve ne de anlar doğrıdan doğrıya Devlet-i Aliyyeyi tanur idi. Hanân ve Selâtin-i Cengizziye çocuklarını kabâil içinde terbiye itdirmek mu'tâdları olmağın Çerkesistan Kırım hanlarının çiftliği mesabesinde tutulub kabâil beğleri dahi anların atalıkları yani süt babaları olmak sebebiyle Tatarlar ile amiziş ve ülfet idüb anlardan başkasıyla ihtilâtları olmadığından üzerlerine taraf-ı Devlet-i Aliyyeden zabt ve vali nasb olunmadığından din ve devleti tanımaz ve belki rû-yi arzda Tatarlar'dan başka adam olduğunu bilmezler idi." (s. 161)

Böylece "Canikli Hacı Ali Paşa Kırım cânibi seraskeri nasb olunub doksan tarihinde Kapudan-ı Derya Gazi Hasan Paşa ile beraber ol havaliye giderek Soğucak limanına vaz'-ı lenger itdikten sonra Soğucak kalası pişgâhına ordu kurub sefaine su almak bahanesiyle birkaç gün aram ve ikametle sefaya dalmak fikrinde iken cibâl-i Çerâkise'nin Çupsun tabir olunan tarafından şenlik toplarının sadasını işiden Narçu Mehmed Giray ve Hajun ve Hâçrâk ve Hapâk nam beğler ve Afraspa ve Tuka ne neferâtıyla süvar olarak ordu kenarına gelmişler?

Alexandre Toumarkine'e özen ve çabalarından, Jean-Louis Bacqué-Grammont'a da Kâtip Çelebi ve Evliya Çelebi'nin Kafkaslar'la ilgili yayımlanmamış pasajlarının transkripsiyonlarından yararlanmama olanak verdikleri için teşekkür ederim.

İşte kabâil-i Çerâkise'nin en ibtidâ Devlet-i Aliyye askerini ve ordu şeklini gördükleri bu defa vuku bulmuşdur." (s. 161-162)

"Kabâil-i Çerâkise böyle görmedikleri eşkâl kıyafetleri birden bire görüb hayme ve har-gâhın eşkâline ve orduda bulunan sipâhın ahvaline nazaran türlü hayâlâta dalarak hayran olmuşlardır. Şöyle ki mecmu' kabile halkının libasına vâki kumaş-ı kirbâsı birbirine diküb ve hane şekline koyub içine girmişler ve bir torba derununa vâfir penbe vaz' ile üzerine iki gömleklik bezi bağlayub başlarına bâr itmişler ve iki âdeme vâki libası israf ile bol ve uzun kaftan kesdirüb bir âdeme giydirmişler. Ve kürklerinin bahasından ziyade zağra (?) ve yakasına akça harç eylemişler ve on âdeme taksim olunabilecek tütün çubuğunu bir âdem zabt idüb başına bir esir bahası ider kehrübâ ve sim ve zer ile ziynet virmişler. Ve birkaç at takımı olabilecek kadar sahtiyânı israf idüb çizme diyü ayaklarına giymişler diyü zihinlerinde tahayyül idüb ve sair bunun gibi medeniyetin ve şehriliğin lüzum ve teferruatından olarak kabâil halkının görmediği ve işitmediği ve hatırlarına getürmediği teklifât ve tecemmülâtı görüb mütehayirâne ve müteaccibâne temâşâ ile meşgul oldukları esnada ordu halkından bazıları anları görüb her ne kadar hüsn-i suret ve endamları müsellem ise de üzerlerinde muhteşem libas olmadığından fakir zannıyle yoğurt ve yumurta getürmek içün akça virdiklerinden akçayı ellerine alub vâfir temâşâdan sonra redd ile zemine bırağur ve lisanları üzere (ne yeşâr) yani ne işe yarar bunlar bir parça madenden ibaretdir diyü itibar itmezler imiş ve çünki kendüleri sebükbâr ve sebükser olub ordu halkı ise tecemmülâta müstağrak olduğundan kaçub koğmakda bi-mecâl ve kendülerine nisbetle firar ve necâtları mahal olduğunu teyakkun itmeleriyle hemân ol gice saat ikide derun-ı orduda olan âdemlerden vâfirin başlarına tulum geçirüb sessizce esir ve çadırlardan vâfirini ordu halkının üzerinden ahz ve sirkat idüb gitmişler ve (menem diğer nîst) zu'mundan olan nice bahadırları cibâl-ı mezkûrede birer öküz bahasına füruht itmişler. Ordu halkı uyanıb cengâver yiğitler ve yola sığmıyan nice âdemler ile çadır ve çerkaları bir haylisi nâbud olduğunu gördüklerinde keyfiyet-i zâbitânın malumı olıcak kemâl-ı ta'accüb ve istiğrab ile mahall-i mezkûrdan hareket ile kararı karara tebdil eyledikleri rivayet-i sahihe ile menkuldur." (s. 162-163)

Batı Kafkasya'daki Gebi'de (bugünkü Gürcistan dahilinde) bir grup köylü.
D. W. Freshfield, *The Exploration of the Caucasus*, Londra-New York, 1896

Bu metnin bizde uyandırdığı şaşkınlık Çerkezlerin uyandırdığından aşağı kalmaz. Çerkezler ilkçağdan beri aynı yerde, yani Karadeniz'in kuzeydoğusundaki kıyılarda ve iç kısımlarda yaşamışlardır. Bizanslıların ve Osmanlıların başkenti olan İstanbul ile Soğucak arasındaki mesafe, yelkenliyle, sakin havada beş gün sürer. Osmanlılar bu bölgeye 1474'te kendilerine bağlanmış olan Kırım Hanlığı vasıtasıyla sahip olduklarını, fethettikleri yerlerde

İslamı yaydıklarını söylerler ve bundan üç yüzyıl sonra Osmanlılarla Çerkezlerin ilk defa olarak karşılaşmaları bir *conquistador*'un Yenidünya'ya ayak basması veya Cook'un Polinezya'ya yaptığı araştırma gezileri havasında anlatılır.

Burada önemli olan anlatının gerçeklere uygun olması değil, aynı zamanda modern vakanüvisliğin başlatıcısı olan bir 19. yüzyıl Osmanlı tarihçisinin, olayları yaşamış bir kişinin naklettiklerine dayanarak olup bitenleri nasıl anlattığıdır. Anlatısının şaşırtıcı olduğunun bilincinde olan Cevdet Paşa hemen izahatta bulunmaya başlar: "Çerkesistan memâlik-i Devlet-i Aliyyenin bir büyük parçası olduğu halde bu kadar senelerden berü ahalisinin halini bilmemesi ve arayub sormaması bir emr-i acîb görünür ise de çünkü Devlet-i Aliyye vaktiyle birden bire az vakit zarfında tevessü' itmiş olduğundan memâlik-i füshatü'l-mesâlikinin her kûşesini teftiş ve tefahhusa ibtidâları vakt olmayub kuvve-i mevcûdesi derece-i kifâyede olmak hasebiyle ihtiyacı dahi olmadığından ve sonraları kûşelerini teftiş idememiş idi. Vaktâ ki seksen iki seferinde vuku'a gelen hâlât-ı müdhişe bu misillü dakayık-ı mülkiyeye sarf-ı efkâr itmenin lüzum-ı hakiki ve ihtiyâc-ı sahihini Devlet-i Aliyyeye hissetdirdi ise buralara sarf-ı efkâr olunmağa başladı." (s. 163) Görüldüğü gibi, Osmanlıyı Çerkezleri keşfetmeye iten neden Kafkasların Rusya tarafından fethedileceği kaygısıdır.

Cevdet Paşa tarafından daha sonra anlatılan olaylar ilk izlenimlerimizi doğrulamaktadır. Kırım'ın Ruslar tarafından alınmasından sonra, Osmanlılar için Çerkezlerden yararlanarak Karadeniz'in kuzeybatı kıyısında yeni üsler oluşturmak kesin bir zorunluluk olmuştur. 1778'den beri incelenen bu olanak 1781'de yeniden gündeme gelir. "Keyfiyet beyne'l-vükelâ tezekkür ve dermeyân olundukda fi'lvâki Çerakise kabâilinde gayr-i ez-pir ü sabi seksen bin başı taslı ve âhen-puş harb ü darba yarar bahadırân mevcud olub ancak ber-minval-i muharrer bunlar dağî ve vahşî âdemler oldukları halde Devlet-i Aliyyeyi tanımaz ve hüsniyât-ı din-i İslamı bilmez bir halk olmağın el-haletü hazihi vüzerâ ve mir-i mirân ve ümerâ ve zu'amâ ve ekâbirden Yeni Dünya mesâbesinde olan işbu cibâl-i hatar-nâka gidüb de püşt pâ uracak ve bu akvâm-ı acîbeyi tedabir-i garibe ile Devlet-i Aliyyeye bend ve teshir idebilecek kimler vardır." (s. 163)

Bu sözleri unutmayalım! Cevdet Paşa için Çerkez ülkesi Osmanlıların Yenidünya'sıdır ve anlatıda Amerika'daki ilk fetih ilişkilerinden esinlenme vardır. Bundan sonrası da, doğruluğuna gölge düşürmemekle birlikte, aynı havada devam eder, üstelik tarihçimizin seferin görgü tanığı olan Haşim Efendi'nin anlattıklarına sadık kaldığı da anlaşılmaktadır.

İhtiyar bir kâtip, Bulgaristan'da Şumen önlerinde kurduğu tahkimatla Rusların İstanbul'a doğru inmelerini durdurduktan sonra bu işin şanını komutan paşaya bırakıp kendisi başkent yakınında bir kazanın yönetimini üstlenecek kadar güçlü ve tanınmamış bir kahramanın varlığını hatırlatarak Divan-ı Hümayunu içinde bulunduğu kararsızlıktan kurtaracaktır. Gürcü kökenli ve bir tarikat mensubu olan bu kişinin adı Ferah Ali Paşa'ydı; ferah lakabı neşeli, açık fikirli anlamında kullanılıyordu.

Bunun üzerine Ferah Ali Paşa İstanbul'a çağrılmış ve seferin planı onun direktifleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Ferah Ali Paşa ve adamları bir kalyonla giderlerken yanlarına barakalar kurmak için kereste, çivi, tuğla ve kiremit, ayrıca gereksinimlerini karşılamak için tuz ve un, Çerkezlere tarımı öğretecekleri umuduyla bir miktar buğday tohumu, ok ve yaylar, süslü tüfekler, yerlilere hediye etmek üzere basma kumaş, deri, yüksük, dikiş iğnesi, tarak ve cep aynaları alırlar.

Kalyon Soğucak önlerine 1782 Nisanın ortalarında vardı, ama gemiden yapılan top atışlarına kaleden yanıt verilmeyince herkes şaşkınlık içersinde kaldı. Ali Paşa karaya birkaç kişi çıkarttırarak bunlar vasıtasıyla acı gerçeği öğrendi: İmparatorluk erzak ya da para yollamadığı için kaleyi savunmakla görevli onlarca kişi açlıktan ölmüşler, sadece bir asker karısının ölenlerin evlerinden boş un çuvallarını toplayıp suya batırarak elde ettiği unlu karışımla birkaç gün daha hayatta kalmasını sağlayacak bir tür yağsız çorba yaparak onu beslemesi sayesinde son dakikada kurtarılabilmişti. Bunu haber alan Ali Paşa adamlarından bu olayı saklamalarını ister ve ötekilerin karaya çıkmalarını yasaklar. İlk çıkmış olan takım kaleye geri dönerek, sefere katılanlarda her şeyin yolunda gittiği izlenimini uyandırmak için birkaç el top atışı yapar ve hayatta kalmış olan çifti de özenle besler. Yapılan top atışları akşama doğru çevredeki birkaç Çerkez'in dikkatini çeker ve karanlıktan ve kalabalıktan yararlanılarak karaya çıkma emri verilir.

Gece Ali Paşa nasıl bir politika izleyeceğini belirlemek için, kendisi için değerli bir bilgi kaynağı olan sağ kalmış son kişiyle görüşür. Her şeyden önce, başta Ali Paşa'nın kendisi için olmak üzere, çevredeki bir Çerkez kabilesi olan Şapsug'lardan kadın alınacak, bu münasebetle kayınpederler şeref payeleriyle donatılacak, ailelere de bol miktarda hediye verilecekti. İkinci olarak, herkesin önünde gösteri yapmaktan hiçbir şekilde çekinilmeyecek ve -mümkün olursa- topluca dua okumak, bir ağızdan Kuran okumak gibi dinsel gösteriler yapılarak yerliler dinin debdebesiyle etkileneceklerdi. Son olarak da, meydana geleceği kuşkusuz olan adam kaçırmalar karşısında soğukkanlılık yitirilmeyecek, istenilen fidye tartışmasız verilecek ve adam kaçıranlarla iyi ilişkiler korunacaktı.

Ali Paşa bu kurallara sıkı sıkıya uyar ve adamlarına da üzerlerinde taşıdıkları veya giydikleri ve Çerkezlerin ilgisini çekecek her türlü eşyayı hemen vermeleri ve yanlarına da köylerde dağıtmak üzere cep aynası, tarak gibi eşyalardan bol miktarda almaları emrini verir.

Seferin vakanüvisi olan Haşim Efendi'ye inanmak gerekirse, sefer, en azından Ali Paşa'nın ko-

Merkezi Kafkaslar'ın batısındaki Mazeri'de bir cenaze töreni.
D. W. Freshfield, *The Exploration of the Caucasus*, Londra-New York, 1896

mutasındayken, başarıyla sonuçlanmıştır; gerçekten de Çerkezlerin yığınsal bir şekilde Müslümanlaştırılmalarının ve Rus ordularına şiddetle karşı koymalarının bu tarihte başladığı söylenebilir. Ali Paşa ayrıca, eski Ceneviz kolonisi Napa'nın yerine Anapa kalesini yaptırtmış, böylece Kerç kıstağının hemen güneyinde müstahkem bir mevki kurdurtmuştur. Ama bu göreve fazla dayanamayan Ali Paşa 1785 yazında ölmüştür. Onun yerine atananlar bu tatsız işten kurtulmaya çalışmışlar, hatta kimileri görev yerine gitmeyi dahi reddetmiştir. Nihayet 1787'de patlayan bir sonraki Türk-Rus savaşı sırasında Soğucak ve Anapa 1791'de Ruslar tarafından alınmış, Çerkezler yetmiş beş yıl daha çarın ordularına karşı savaşmak zorunda kalmışlardır.

Çokça roman unsuru içermekle birlikte, Ferah Ali Paşa seferinin hikâyesi hiç de fıkra benzeri bir şey değildir, çünkü Çerkezlerin ve öteki kuzeybatı Kafkas halklarının Rus ve Osmanlı imparatorlukları arasındaki büyük jeopolitik oyuna çekilmelerinin başlangıcını oluşturur. Daha Herodotos tarafından buranın yerlisi diye bahsedilen bu halklar, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar burada oturmuşlar, daha sonra Ruslara karşı direnmelerinin başarısızlığa uğraması üzerine büyük ölçüde Anadolu'ya göçmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla Kafkaslar'la Türkiye arasındaki ilişkilerin 18. yüzyılın sonunda cereyan etmiş olan olayların etrafında oluştuğu söylenebilir.

KAFKASLAR'IN OSMANLILAR TARAFINDAN İLK FETHİ

Osmanlılar İstanbul'un alınmasından itibaren Kafkaslar'a, Karadeniz üzerinden, o sıralarda Doğu Karadeniz kıyılarındaki kolonileri sayesinde Rusya'dan geçen ticaret yollarını ellerinde tutan Cenevizlilerle süregelen rekabetleri çerçevesinde ilgi gösterdiler. Bu bağlamda Osmanlı filosunun 1454'te Abhazya'daki Suhumi'yi işgal edip hemen güneyde yer alan Gürcü Mingrelya krallığına muğlak bir protektora dayattığı sanılmaktadır. Ancak 1474'te Kefe'nin işgal edilip Kırım Hanlığının protektora altına alınmasıyla Karadeniz'de Ceneviz varlığının kökü kazınmış ve kilidi İstanbul Boğazı olan bu sularda üç yüzyıl boyunca Osmanlılardan başka kimsenin varlığı söz konusu olmamıştır. Böylece, Kırım hanlarının Cengiz'in torunları olmaları nedeniyle doğudaki Müslüman olmuş Dağıstan'dan batıdaki animist Çerkezlere kadar uzanan halklara dayattıkları adı var kendi yok süzerenliğin de Osmanlılara geçtiği kabul edilmiş, onlar da bu süzerenliği kimse tartışma konusu yapmadığı müddetçe bu adı var kendi yok durumla yetinmişlerdir.

Kaldı ki, kendi içersinde oturmuş hiyerarşiye sahip bir toplum şeklinde yaşamayan, bir üst yö-

Kafkaslar'da bir grup köylü.
J. F. Baddeley, *The Rugged Flanks of Caucasus*, Londra, 1940

netimi kabul etme âdeti olmayan, para dolaşımından ve entansif tarımdan haberi olmayan halkların yaşadığı bu toprakları Doğu Karadeniz kıyılarından başlayarak sahiden işgal etmek faydadan ziyade dert getirmek tehlikesini de içeriyordu; hatta bölgenin ana ürünü olan erkek ve kadın kölelerin sağlanmasına halel de getirebilirdi, çünkü bölge halkları Osmanlı tebaası ve hiç kuşkusuz Müslüman olacak, bu da alınıp satılmalarını imkânsız hale getirecekti. Osmanlıları ilgilendiren tek şey Çerkezlerin ve Abhazaların hafif tekneleri sayesinde Anadolu kıyılarında yapılan korsanlıktı. Dolayısıyla Osmanlı yönetimi bu halklara ateşli silah satımına ambargo koymak istiyor, ancak Saraya Çerkez köle ve av kuşları -av kuşları Mingrelya'nın bir spesiyalitesiydi- sağlayanlar bile bu ambargoyu sürekli deliyor, bu çok makbul ürünleri verip karşılığında bu kıyılarda oturanlar için çok değerli şeyler olan tüfek ve barutu alıyorlardı.

Buna karşılık Osmanlıların karadan ilerlemesi çok daha uzun, rastlantılara bağlı ve acılı olmuştur. Genel olarak Osmanlıları başka Müslüman devletlere ait olan Yakındoğu'daki topraklardan ziyade Balkanlardaki gayrimüslim toprakları çekmiştir. Dolayısıyla Kafkaslar'ın kapısını açan Anadolu'daki ilk fetih, kuralı doğrulayan istisna olmuştur, çünkü burada söz konusu olan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun 1461'de ilhakıdır. Trabzon Rum İmparatorluğu bütün Bizans'tan ayakta kalmayı başarmış tek kalıntıydı; bunu bugünkü İran'ın tümünü ve Türkiye'nin doğusunu ve Transkafkasya'yı kapsayan Türkmenlerin Akkoyunlu hükümdarlığına dayanarak sağlamıştı. Trabzon'un alınması Osmanlıları kuzeydoğuda bugünkü Batum ve Kobuleti şehirleri arasındaki kıyıda bulunan Gürcü Guriya prensliğiyle ve güneydoğuda yine Gürcü olan, bugünkü Türkiye'nin kuzeydoğu kısmının hinterlandında kalan Atabekler (Sa-atabago) beyliğiyle temasa soktu. Osmanlılar ayrıca Akkoyunluların baş hasmı oldular; 1473'te Akkoyunluları yenmelerine rağmen sınırlarında doğuya doğru önemli bir kayma olmadı, bunun için 16. yüzyılın dönüm noktasında Akkoyunluların yükselmekte olan Safeviler tarafından ortadan kaldırılmasını beklemek gerekti.

Politik ve Şii renkleri taşıması nedeniyle ideolojik bir girişim olan Safevi İmparatorluğu'nun ortaya çıkmasıyla birlikte Osmanlılar ile İran arasındaki mücadele -bu Kafkaslar'da cereyan edecek olan temel karşıtlıklardan biridir- de belirginleşti. Kafkaslar güzel kadın kölelerin ve nadir av kuşlarının olduğu yabani bir yöre olmaktan çıkıp üzerinde jeopolitik oyunlar oynanan bir yer haline geldi.

Osmanlılar Safevi devletinin Kafkaslar'ın güneyine yerleşmek için harcadığı zamandan yararlanarak bugünkü Acar ülkesi topraklarını işgal edip Guriya'ya ve Gürcistan krallığının 15. yüzyılda parçalanmasıyla ortaya çıkan üç prenslikten en

batıda yer alanı olan Kahetya (Açıkbaş) krallığına süzerenliklerini kabul ettirerek Doğu Karadeniz kıyısındaki nüfuz alanlarını pekiştirdiler. Buna karşılık, Osmanlılarla Safeviler arasında 1514'te başlayan büyük mücadelenin sonunda Osmanlılar bütün Mezopotamya'yı aşıp Basra Körfezi'ne varmış olsalar bile, 1555 Amasya barışı sırasında Osmanlı İmparatorluğuyla İran ülkesi arasındaki Kafkas sınırı Türkiye'nin bugünkü doğu sınırından daha içeride bulunuyordu. Bu dönemde Osmanlıların Kafkaslar'a doğru kaydettikleri tek ilerleme Atabekler beyliğinden küçük miktarlarda toprak alınarak sağlandı. Atabekler sonunda Müslümanlığı kabul edip ülkelerini babadan oğula geçen bir sancak beyliği haline getirdiler.

Osmanlılar Kafkaslar'da ilk fetihlerine 1578'de, çıkış sebebi Rus etkeninin boy göstermeye başlamasına bağlı olan yeni Türk-İran savaşı sırasında giriştiler. Korkunç İvan'ın 1552'de Kazan'ı ve 1557'de Astrahan'ı alarak Altınordu devletinin devamcısı olan iki devleti ortadan kaldırması ve böylece Rusların Hazar Denizinin kıyısına kadar inmeleri ile Hazar Denizinin doğusunda yer alan Türk-Moğol ve Sünni devletleriyle batısındakiler arasında bağlantı koptu ve batı-doğu doğrultusunda uzanan Türk-Özbek eksenine karşı kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir Rus-İran ekseni oluşmaya başladı. 20 Ağustos 1561 günü Korkunç İvan, Kabartay beyi Temrük'ün kızı Altıncan'la evlenip ismini Marya olarak değiştirdi. 1567'de Ruslar Sunca ırmağının kıyısında, gelecekte Grozni'nin bulunacağı yerde bir kale inşa ettiler. Buna yanıt olarak Osmanlılar Don ile Volga'yı birbirine bağlayacak, böylece filolarının Astrahan'a kadar gitmesini ve doğunun kapılarını zorlamalarını sağlayacak dev bir inşa projesini yürürlüğe koydular. Moskova ile İstanbul arasındaki gizli pazarlıklardan sonra proje terk edildi ve bunun karşılığında Ruslar da Sunca'nın kıyısındaki kaleyi yıktılar.

Zinago (Osetya) sakinleri.
D. W. Freshfield, *The Exploration of the Caucasus*, Londra-New York, 1896

Bu bağlamda, 1578'de Safeviler İran'ına karşı yapılan seferlerde, hem geçişe elverişli bir yer olan hem de Ruslarla İranlılar arasında tampon bölge oluşturabilecek Kafkaslar'ın işgali amaçlanıyordu. Fetih üç aşamadan oluştu: Gürcü krallıklarının işgali, Azerbaycan'ın işgali ve Kafkaslar'ın kuzeyindeki devlet ve aşiretlerin bağlanması. Bu üç operasyon çoğunlukla değişik, ama tek bir parametreyle, Kafkaslar'ın karmaşıklığıyla özetlenebilecek nedenlerden ötürü uzun sürdü, meşakkatli oldu ve kısa veya orta vadede başarısızlıkla sonuçlandı.

Hıristiyan, feodal ve tepkileri belirsiz eski Gürcü ülkesinin Osmanlı orduları tarafından ele geçirilmesi bütün bu nedenlerden ötürü kolay oldu, ama bu ülkeyi sürekli kontrol altında tutmak mümkün olmadı. Osmanlı ordusunun komutanı olan Lala Mustafa Paşa 28 Nisan 1578'de birlikleriyle İstanbul'dan ayrılıp 2 Temmuzda Erzurum yakınlarına geldi, burada değişik illerden gelen orduları birleştirdi ve ağustos başında bugünkü Gürcistan-Türkiye sınırının yakınında bir yerden İran'a bağlı olan topraklara girdi. Ayın 9'unda Safevi ordusu yenildi, Atabekler'in son kaleleri olan Ahıska ve Ahılkelek şehirleri alındı. İmeretya kralı teslim olduğunu bildirdi ve Osmanlı ordusu 24 Ağustos günü Kartli krallığının başkentini işgal etti, kral kaçtı. Yoluna devam eden ordu 1 Eylül günü Kahetya krallığının sınırına vardı, buranın kralı Aleksandr teslim oldu; bu ülkeyi beş günde geçen ordu bugünkü Azerbaycan Cumhuriyetinin kuzeyinde bulunan Şirvan'a girdi. Safevi ordusunun ikinci bir kez yenilgiye uğramasından sonra, Derbent ile Bakû arasında yer alan eski Şirvanşahlar krallığının fethinin bittiği kanısına varıldı ve ordu buralarda işgal orduları ve garnizonları, yeni oluşturulan üç eyalet olan Çıldır (Atabekler ülkesi), Tiflis ve Şirvan'da sayım yapmakla görevlendirilmiş görevliler bırakarak kışı geçirmek üzere Erzurum'a döndü.

Ama kasımla birlikte Safevi orduları ve Gürcü prensleri geri döndüler ve uzun, belirsiz ve kanlı bir mücadele başladı. Azerbaycan'daki Türkmen boyları Şii'ydiler ve Safevilerin yanında yer aldılar. Bu durumda Osmanlı ordusu fetihlerini gittikçe daha güneye yöneltmek ve tarihsel Azerbaycan'ın tümünü Tebriz'e ve hatta daha ötesine kadar işgal etmek zorunda kaldı; böylece Safevileri 1590'da bir barış antlaşması imzalayarak Kafkaslar'ın tümünü Osmanlılar'a bırakmaya zorladı. Bu bağlamda Gürcü krallıkları Osmanlılara bağımlı durumda kaldılar, yerel prensler kendi topraklarının başında sancak beyi statüsünde oldular. Kafkaslar'ın kuzeyindeyse Osmanlılar yerel reislerin yolladığı bağlılık mektupları ve heyetleriyle yetinmek zorunda kaldılar.

Oysa Kafkaslar'ın kuzeyi Osmanlılar için iki misli önem taşımaktaydı. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda giden ve Taman'la Derbent'i birbirine bağlayan yol buradan geçiyordu, Kırım hanı da bu yoldan yardım yollayabilirdi, ama Osmanlı orduları da bu yolu kullanarak geri çekilebilirlerdi. Aynı zamanda bu bölge Rusların güneye inişi karşısında bir ileri karakol oluşturuyordu. Ama sıra işin askeri yanına gelmeden, daha düşünsel bakımdan bile ellerinde tutamayacakları bu dünyanın karmaşıklığı karşısında çaresiz bir durumları vardı. Bu konuda Ruslar ve İranlılar için de durum aynıydı.

Nitekim Şirvan'a daha ilk yerleşmelerinde, değişik kaynaklardan varlıklarından haberdar oldukları kuzeyin çeşitli reislerine mektuplar yollayarak yardımlarını, aslında bağlılıklarını, istediler. Bu mektupların çoğu Dağıstan yöneticilerine yollanmıştı. Gerçekten de, 9. yüzyıldan itibaren Müslümanlaşmış ve Sünni mezhebinden olan bu yöre onlara daha kendilerinden geliyordu. Böylece Kumıkların reisi Şamhal ve onun yardımcısı -ve çoğu zaman rakibi- Nim Şamhal (Türkler "Şamhaloğlu" diyorlardı), Kaytakların reisi Utsmi, Tabasaranların reisi Ma'sum ve Avarların reisi Nutsal ile irtibat kuruldu. Dağıstan'ın dışında böyle bir irtibat sadece Kabartay reisleriyle kuruldu.

Osmanlıların yakınlarındaki -zira Derbent'i ellerinde tutuyorlardı- bu ülkeyi tanımadıkları, hükümdarların hiç kuşkusuz bilmedikleri isimlerinin yerine şamhal, utsmi, nutsal, ma'sum gibi sıfatları sistemli olarak kullanmalarından anlaşılmaktadır; zira Osmanlılar, çoğunlukla kulaklarına çalınan söylentilere dayanarak seçtikleri bir reisin bağlılığını -çoğu zaman sözlü olarak- bildirmesinin bütün "ulusunu" da peşinden getireceğini sanıyorlardı. O zamanlar Rusların da yaptıkları bu hata, yani Kafkaslar'ın kuzeyindeki karmaşık ama hiyerarşik düzeni sınırlı yapılardan habersiz olmak, sürekli hayal kırıklığına uğramaktan başka bir şeye yol açamazdı.

Bununla birlikte, çevrede Osmanlıların varlığı orduyla birlikte, çoğu zaman kâtip olarak gelmiş olan Türk okumuşlarının bir dizi anlatı kaleme almalarına yol açtı. Bugün bu anlatılardan hepsi de yazma halinde olan on kadarını bilmekteyiz. Bu yazarlardan, 1584'te Osmanlı ordusuyla birlikte Derbent-Taman yolunu kat eden Âşıkî Mehmed Çelebi hiç kuşkusuz bu bölge hakkında bize birinci elden bir tanıklık bırakan ilk kimsedir.

Terek ırmağı aşıldıktan sonra birkaç gulam satın alması için yazar, bir Çerkez reisinin meskûn olduğu "Kabak" adı verilen köye paşa tarafından yollanır: "Çerkes taifesinün âdâtı: Bir karye halkı, bir karye halkının evlâdın sirkat idüp, tüccâra bey' etmekdür. Biz vardığumuz beldede, bizden evvel rakîk-i Çerkes (âzâd edilmez köle ve cariye) iştirâsına muntazır bir nice tüccar dahi var idi. Ol eyyamda (kış bastırmıştı) sirkat-ı Çerkesiyye (Çerkes hırsızlıkları) 'adimü'-vuku' olub; mevcûd olan mesrûkalar cevârî (cariyeler) olub, gılman olmayup; üç gün bu varduğumuz beldede intizâr etdük." Üç gün bekledikten sonra eli boş dönmek zorunda kalan yazar köyü gözlemleme fırsatı bulmuştur: "Bu varduğumuz beldenün vasatında, bir arsa-i azîme vardur; ve bu belde halkınun dûr ü büyûtu (kapıları ve evleri) bu meydânun etrâfındadur. Ve Arz-ı Çerkes, ekseri neyistân (kamışlık-sazlık) ve bişezâr (ormanlık)dur. Ve âb-i firâvânı vardur. Ve Arz-ı Çerkes'de gendüm (buğday) hâsıl olmaz; 'alef ve erzeni (darısı) firâvândur. Ve me'kûlleri, akdarı'dur: âb ile âteşde kaynadub, nân yerine ekl ederler. Ve bu gûne tabh edilen erzene pasta derler [Trabzonlu Âşıkî Mehmed Çelebi'nin *Menâzirü'l-avâlim*'inden nakleden Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara, 1976, s. 77-78].

(Çev. İrvem Keskinoğlu)

BİR KAFKAS "TUHAFLIĞI":
DAĞ YAHUDİLERİ VE TATLAR

LAURENT MALLET

Dağ demek siper demektir. Denize açık ovada, bataklık veya verimli göl havzasında, aşağıdan veya yukarıdan boğazların sıkıştırdığı vadide, taşlı çölün ortasında yer alan vahada yaşam küçük hücrelere sıkışmıştır; sıkışıktır, kapalı değildir. Çünkü dağ, bir engel, bir sınır değil bir siperdir.

Jacques Ancel[1]

Kafkasya'da süregelen çekişmeler, bu bölgeyi kana bulayan -ve bulamaya hazırlanan- en karmaşığından etnik, dilsel ve dinsel bir olguyla bütünleşen ihtilaflar, gözlemciyi, her an tehlikeli bir güncellik karşısında kendine yönelttiği sorulara göre, hatta diplomasi söz konusu olduğunda da, doğru bir politik konum belirlemek amacıyla tahlil aletlerini seçmeye iter. Çoğu zaman, temel nitelikte olmayan ama yine de Kafkasya'nın değişik, hatta bazıları efsanevi kökenlerden gelen halkların sürekli birbirine karışmasıyla oluşmuş tarihsel dokusunu anlamak açısından önem taşıyan unsurlar, basitleştirmek amacıyla kenara itilir.

Azerilerle Ermenileri, Çeçenlerle Rusları karşı karşıya getiren ihtilafların ve bölgede belirmeye başlayan iştah kabartıcı petrol perspektiflerinin aksine, Kafkasya'daki çeşitli Yahudi "cemaatleri"nden hemen hiç bahsedilmemektedir. Kafkasya'da her şeye ilaveten bir de Yahudilerin çok eskilere dayanan varlığı, buradaki sorunlara (İslam-Ortodoks kilisesi, sömürgeleşme-bağımsızlık, Türk-Rus çekişmesi, vb) ilişkin yaklaşımlara egemen olan basit karşıtlıklara dayalı düşünce kalıplarına hiçbir katkıda bulunmamaktadır. "Dağ Yahudileri" gerek dinleri, gerek tarihleri, gerek coğrafi konumları, gerekse dilleri itibariyle Kafkasya'daki çarkın içerisinde yabancı bir kum tanesi gibi kalmaktadır; hem de, günümüzdeki akıl yürütme biçimlerine engel olabilmek açısından çok küçük bir kum tanesi.

Kafkasya'da bulunan farklı gruplar mozaiğinden sadece üçü Yahudi dinindendir. Bunların 20. yüzyılın ilk on yıllarından beri sayıca en önemli olanı Avrupa Yahudileridir (Aşkenaziler). Bunlar genellikle Rusça konuşur, ama hâlâ Yidiş konuşanları da vardır. Ruslarla birlikte gelmiş, kentlere yerleşmiş (çoğu Bakû'dadır), kırlarda kök salmamışlardır ve dolayısıyla aslında bir Kafkas grubu oluşturmamaktadırlar. Gürcistan Yahudileri ve Dağ Yahudileriyse diğer iki grubu oluşturur. Bunlar kökenleri bakımından aynı geleneği sürdürürler. II. Nabukodonozor'un zulmü neticesinde Samarya'dan sürülmüşler, Asur ülkesini ve Medlerin şehirlerini terk etmişler, kuzeye, Transkafkasya'nın batısına (Ermenistan ve Gürcistan) ve doğusuna (Azerbaycan ve Dağıstan) doğru yürümüşlerdir. İkinci Tapınak devrinde Med ve Pers ülkeleri ve Kürdistan'dan gelen başka halkların da onlara katıldığı sanılmaktadır.

Gürcistan Yahudileriyle Dağ Yahudileri aynı gelişimi göstermemiş, gerek yaşam tarzları, gerekse çevrelerindeki toplumlarla ilişkileri bakımından birbirlerinden farklılıklar göstermişlerdir. Çoğunlukla diyaspora halindeki Gürcistan Yahudileri komşularının dilini konuşurlar. Daha ender olarak da, İbrani alfabesini bırakıp Gürcü yazısını benimsemişlerdir. Soyadları da Hıristiyanlarınkinden bir farklılık göstermez. Nihayet öncelikle kentli[2] ve tüccardırlar. Rus devrimi ve özellikle de Gürcistan'ın kısa süren (1918-1921) bağımsızlığı cemaatte bir "panik rüzgârı"[3] estirmiş, bini aşkın Yahudi yeni Yahudi Ulusal Ocağı'nın kurulmaya başlandığı Filistin'e, başkaları ise İstanbul'a[4] kaçmıştır.

Dağ Yahudileri ise köy kültürüne sahiptir. Zanaatkâr ve özellikle de çiftçidirler. Dağıstan ve Azerbaycan sınırlarındaki dağlarda ve Kuba ve Derbent gibi çevre şehirlerinde yaşarlar. Dağıstan'da *aul* adı verilen bu dağ köyleri, tıpkı diğer dağlı Kafkas gruplarında olduğu gibi, köy zincirleri veya ağları oluşturmaktaydı. Bu Yahudi köyleri ağlarının yapısı pek çok defa yıkılıp yeniden kurulmuştur. Dağ Yahudileri, Dağıstan için çok tipik olan bu dağ kültürüne[5] tamamen katılırlar. Genişletilmiş bir aile temeli üzerine kurulu güçlü bir dayanışma etrafında örgütlenmiş bir grup olan *tuhum* (tohum) uygulaması[6] dağların her yerinde, bu arada Yahudilerin yaşadığı köylerde de aynı adla görülür.[7] *Tuhum* uygulaması kapsamında, Dağ Yahudilerinin başka köylerde icabında onları ağırlayan veya çıkarlarını savunan partnerleri vardır.[8] *Tuhum*'daki partner illaki Yahudi değildir. Aynı şey ataerkil türdeki aile yapısı veya "büyük aile-*Kala Kaglat*"[9] için de geçerlidir. Kenarda kalmak şöyle kalsın, Yahudiler herkesin paylaştığı bu dağ kültürüyle bütünleşmişlerdir. Arthur Byhan Birinci

Dünya Savaşının arifesinde Dağ Yahudilerinin İbrani inancına ek olarak, öteki dağlı Kafkas gruplarına benzer bir biçimde, doğal tanrılara da inandıklarını belirtmekteydi.[10] Dağ Yahudileri dinsel bakımdan bile çevrelerinden kopuk değillerdi. Ama İslamın 19. yüzyılda bölgedeki gücünün bu açıdan olumsuz bir etkisi olmuş, bu topluluğu, kısmen de olsa kaderini komşularınınkinden ayırmaya yöneltmiştir.

Dinleri dışında Dağ Yahudilerini Kafkasya'daki öteki komşularından ayırt eden ana öğe, dilleri olan Tati (veya Tat) dilidir. Fars dilleri grubunun bölgedeki tek temsilcisi olan Tati dili[11] hepsi birden Tatlar diye adlandırılan Yahudi olmayan nüfus tarafından da konuşulmaktaydı. Arap fatihlerin "Cebelü'l-Elsine" diye adlandırdıkları "Diller Dağı"nda konuşulan öteki diller Kafkas dil grubundandır. Yalnız Dağıstan'da bu dil grubuna mensup 21 dil (Lezgce, Avarca...) ve yüz kadar lehçe sayılmıştır. Bitişik ovalarda konuşulan dillerse Türk dilleri grubundan gelmedir (Dağıstan-Azerbaycan kıyısında Azerice, Dağıstan'ın merkezi kısmında Kumukça, kuzey kısmında Nogayca).[12]

Dil kıstasına dayanılarak gidilmeye devam edilirse, dağ Yahudileri bazen Tatlara bağlanırlar ve öyle adlandırılırlar. Yahudi "Tatlar" ismiyle "Dağ Yahudileri" ismi arasında yapılacak seçim tamamen tarafsız bir şey değildir ve hatta 1950-1970 yıllarında bütün Dağıstan çapında politika malzemesi olmuştur. Bu iki isim arasındaki fark çok karmaşıktır. "Dağ Yahudileri" (veya Dağlı Yahudiler) sözü 19. yüzyılın başında Ruslar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu isim, dağlılarla Aşkenazi Yahudilerini birbirinden ayırmaya yarıyordu. Yerel diller de sadece "*Çufut*" (Çıfıt)[13] demek yerine "*Dağ Çufutı*" adını kullanarak aynı ayrımı uygulamıştır.

Tat sözcüğü ise çok daha karmaşıktır. Aslında bu sözcük "Türk topraklarındaki yabancı unsurlar"[14] anlamına gelir, daha sonra Acem ve Türk egemenliği altındaki İranlılar için kullanılmıştır. "Tatsız Türk, başsız börk olmaz"[15] gibi bazı eski atasözlerinin de gösterdiği gibi, kelimenin hakaretamiz bir içeriği olduğu kuşku götürmez. Sözcük ayrıca başka halklar için de kullanılmıştır. Hazar denizinin ötesindeki Türkmenler İran kökenli Taciklere,[16] Kırım yarımadasının kuzeyinde yaşayan Nogay Tatarları güney kıyılarında oturan ve daha karışık bir Türkçe konuşan Müslümanlara Tat diyorlardı. Nihayet bu sözcük Azerbaycan ve Dağıstan'da yaşayan ve temel özelliği Tatice konuşmak olan belirgin bir insan grubu için de kullanılır.

Tatice konuşanlar arasında her üç dine de -bahsettiğimiz gibi Yahudiliğe, Ermeni-Gregoryen Hıristiyanlığına ve Caferi mezhebinden Şii Müslümanlığa-[17] bağlı kişiler bulunur. Başlangıçta çok az sayıda olan Hıristiyanların bu yüzyılın başından itibaren Ermeniler tarafından asimile edildiği sanılmaktadır. 1970'ten beri de nüfus sayımlarında Ermeni olarak sayılmaktadırlar.[18] Bunlar 1950'lerde Azerbaycan'ın kuzeyindeki iki köyde hâlâ bulunmaktaydılar. Konuştukları Tati lehçesi, hâlâ kullanılmakla birlikte, Ermenicenin çok etkisinde kalmış durumdadır. Müslüman Tatlar özellikle Azerbaycan'ın kuzeyinde, güneydoğusu hariç Apşeron yarımadasında yaşarlar ve kozmopolit Bakû'da da bulunurlar. Yarımadanın güneyinde, Sumgait'in çevresinde yaşayan Tatlar, daha kuzeyde, Hazar denizi kıyısında Siazan ile iç kısımlardaki Kuba arasında yaşayanlardan daha yoğun olarak Azeriler tarafından asimile edilmişlerdir. Şemahi, Göyçay ve Gence bölgelerinde ve Gürcistan sınırında, Zagatala'da da daha küçük gruplar olduğu bildirilmiştir.[19] Dağıstan'da sayıları daha azdır: Derbent'te ve bu şehrin güneyindeki köylerde, Azeri ülkesinde bulunurlar. Hıristiyan Tatlar gibi Müslüman olanlar da dillerini giderek kullanmamakta, onun yerine Azerice konuşmaktadırlar.[20] Musevi Tatlar (ya da Dağ Yahudileri), Müslüman olanların aksine, özellikle Dağıstan'da yaşarlar. Kıyıdaki kentsel merkezlerde, özellikle Derbent'te, ama ayrıca İzerbaş, Mahaçkala (özellikle Tarko'da) ve Sulak'ta da bulunurlar. 80'li yılların başlarında Derbent'te Dağ Yahudileri nüfusun dörtte birine yakınını oluşturuyordu. Köylüler Kafkasların eteklerinde, Derbent'in hemen batısında (Hunşi, Magalis), güneye doğru Mamras ve Magaremkent bölgelerinde, aynı şekilde kuzeyde Sergo-kala ve Buynaksk'ta yaşarlar. Azerbaycan'da Tat Yahudilerinin merkezi, Kuba'nın bir mahallesi olan Krasnaya Sloboda'dır ve Müslüman mahallesine Kubinka'yı aşan tek köprü ile bağlanmaktadır.[21] Bakû'da da 19. yüzyılın sonundan beri bir Dağ Yahudisi cemaati vardır. Azerbaycan ve Dağıstan'ın dışında, Grozni (Çeçenya) ve Nalçik'te (Kabar-Balkar ülkesi) de birkaç bin dağ Yahudisi vardır.

Tatların ve özellikle de Yahudilerin coğrafi konumlarına bakılarak bunların kökenleri konusunda çok sayıda varsayım geliştirilmiştir. Bunlar Kafkasların uzun doğu sıraları boyunca, dağlık engellerle Hazar Denizi arasında yer alırlar. Bu son derece stratejik konuma İran kökenli bir grup (Tatlar) yerleşmişti ve çevreleri tamamen Türk ve Kafkas dilleri konuşan halklarla çevriliydi. Bu bir rastlantı olmayabilir. Eski kaynaklarda Sasanilerin kuzeyden gelen Hazarların ve Alenlerin akınlarına karşı bu "kilit"i güçlendirmek amacıyla Derbent bölgesine 6. yüzyılda kolonlar yerleştirdikleri belirtilir. Kral Hosro (Hüsrev) Anuşirvan (531-579) 6. yüzyılın ortasında Derbent'ten[22] dağa kadar ulaşan, uzunluğu 50 kilometreyi aşan bir set yaptırmıştır. Bu seddin ve bölgenin savunmasının İran göçmenlerine verildiği sanılmaktadır. Tatlar Fars ülkesinden gelmiş olan bu asker/köle kolonların[23] torunları olabilir. Ayrıca 1946'da Rus etnografı Şilling "Etnografik gözlemlerin Dağ Yahudilerinin (...) eskiden daha önemli bir ulus oluşturduklarını, sadece Hazar Denizine kadar değil, Dağıstan'ın batı kısmını da kapsayan dağlık bölgelere de uzandıklarını gösterdiğini" belirtmektedir. Aynı etnograf birçok yerde, özellikle de Avar ülkesinin ortasındaki Şotuta Hunzah'da, "Yahudi bir geçmiş"e ait arkeolojik izler bulunduğunu ve "haritaya bir göz atıldığında böl-

gede etrafı yabancılarla çevrili bir cep oluşturan gerçek bir Yahudi kolonileri zincirinin görülebileceğini" belirtir.[24] Aynı şekilde Arthur Byhan da Dağıstan ve Çeçenya'da çok sayıda yerleşme yerinin "çufut" sonekiyle bittiğini, bunun da bu batı bölgelerinde Yahudilerin çok eskiden beri bulunduklarını gösterdiğini belirtmektedir.[25]

Öylesine karmaşık bir durum vardır ki, Tati dili konuşan Yahudilerin ve Tatların kökeniyle ilgili birçok da varsayım bulunmaktadır. Tatlara göre, bölgedeki halkların konuşma geleneği Sasanilerin askeri kolonlarının mirası olarak kalmıştır. Başka bir varsayıma göre, Tatlar Med ülkesinde daha uzun süre kalmış Yahudilerdir ve günün birinde Doğu Kafkasya'ya gelmeden önce İslamı benimsemişlerdir. Gerçekten de, Tatların Sasaniler zamanında Kafkasya'ya gelmiş halkların torunları olmaları olasıdır, ama bu Yahudilerin nasıl olup da Tatice konuştuklarına (ya da nasıl olup da Tatların Yahudi dininden olduklarına) açıklık getirmemektedir. En sık öne sürülen tez, Arapların fetihlerinden kaçarak Med ülkesinden gelen Yahudilerin günümüz Azerbaycan'ının kuzeyinde Tat nüfusunun ortasına yerleştikleri ve onların dilini edindikleridir.[26] Arap fetihlerinin Kafkasya'ya ulaşması ve Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki mücadelenin yaygınlaşması üzerine çok sayıda Yahudi kuzeye, daha doğrusu "yukarıya", Dağıstan dağlarına yönelmiştir. Başkaları ise Hazar krallığının korumasına sığınmıştır. (Bu krallığın yönetici sınıfı 7. yüzyılın ortalarında, belki de bu sığınmacıların etkisiyle, Museviliği seçmiştir.)

Tatlar ve Dağ Yahudileri (1989)

Tati dilinin incelenmesi bazı bilgiler sağlamakla birlikte kesinlik getirememektedir. Bu dil çok sayıda lehçeden oluşur, bunlardan biri olan Dağ Yahudilerinin -veya Yahudi Tatların- lehçesi bazı özellikler taşımaktadır.[27] 20. yüzyılın başındaki en canlı konuşma aracı olan bu lehçe o dönemde edebi Taticenin temelini oluşturmaya da yaramıştır.[28]

17. ve 18. yüzyıllarda Derbent ile Kuba arasındaki bölgede önemli bir Yahudi cemaati bulunmaktaydı. Hatta Derbent yakınındaki bir vadinin adı "Yahudi Vadisi"ydi. Bu nüfusun manevi merkezi, 18. yüzyılın sonlarında Lak'ların darbeleriyle yıkılan en büyük yerleşme yeri olan Aba-Sava'ydı. Buradaki erkekler kırımdan geçirildi, kadınlar ve çocuklar köle yapıldı. Sağ kalanlar doğudaki Derbent şehrine gittiler. Daha önceleri, 1730 yıllarında köylerde oturan Yahudiler Nadir Şah'ın Osmanlılara karşı yürüttüğü savaştan çektiler. Bir kısmı Müslüman oldu, diğerleri ise Kuba'ya kaçıp orada güçlü bir yerel hâkim olan Hüseyin Han'ın[29] himayesinden istifade edebildiler. Dağ Yahudilerinin Derbent ve Kuba arasında iki kutba ayrılmaları o zamandan kalmadır.

Kuba dini merkez olarak Aba-Sava'nın yerini alacak ve Kafkaslar'ın "Küçük Kudüs"ü olacaktır.[30] Kuba Yahudileri, muhtemelen büyük gezginler olarak ün yapmış Gürcü Yahudileri aracılığıyla, doğudaki, Mısır'daki ve İtalya'daki başka Yahudi cemaatleriyle temas halindeydiler. Daha bu yüzyılın başında bile, 17. yüzyılın başında Venedik'te basılmış İbranice dua kitaplarını Kuba'da bulmak mümkündü. Sefarad mezhebinin o dönemde Kafkasya'daki Yahudi cemaatlerinin tümüne yayılması kuşkusuz bu kitapların kullanılmasıyla olmuştur.[31]

Birkaç başarısız girişimden sonra 19. yüzyılın başında gerçekleşen, bölgenin Ruslar tarafından

fethinin Dağ Yahudileri için ağır dolaylı sonuçları olmuştur. Değişik önemdeki birbirinden kopuk birçok ayaklanmadan sonra 1830'da genel isyan patlak vermiş ve 1859'a kadar sürmüştür. Kültürleri itibariyle dağlı olan Yahudiler Müslüman komşularının kışkırtmalarına hedef olmuşlardır. Zira bölgedeki direniş Müslümanların önderliğinde gerçekleşmiştir. İsyanın başlıca ivmesi Nakşibendi müridizminden gelmiştir. "Ön plana cihat fikrini çıkaran"[32] hareket, alışılagelmiş mistik Müslüman geleneklerinin aksine, şiddete başvurmuştur. "Kâfir"lere karşı verilen bu savaşın önderi İmam (Şeyh) Şamil'dir. Pek çok köylü Yahudi Müslüman olmak zorunda kalmış, bazıları vadilerinden atılmış, diğerleri ise öldürülmüştür. Yahudilerle Müslümanlar arasındaki gerginlik o kadar artmıştır ki, Derbent'teki Yahudi cemaatinin önde gelenleri Çar I. Nikola'dan "dağlara, ormanlara ve Tatarların elindeki küçük köylere dağılmış Yahudileri şehirlerde ve yerleşim yerlerinde toplaması" isteğinde bulunmuşlardır.[33] Yahudi düşmanı eğilimleriyle tanınan I. Nikola, hiç kuşkusuz uysal bir yerli nüfusu kaybetmek istemediğinden, Yahudileri Kafkasya'dan atma projesinden[34] vazgeçmiştir.

Yahudi-Tat dilinde ders kitabı, 1927.
Encyclopedia Judaica, Decemmial Yearbook 1983-1992, s. 285.

Müslüman fanatik dinciliğinin Dağ Yahudilerinin tavırları üzerinde kaçınılmaz sonuçları olmuş, onları Ruslara sığınmaya zorlamıştır; ama Yahudilerle Müslümanlar arasındaki bu gerginliğin esas kökeninde Hıristiyan atalarının bazı sözlerinin olup olmadığını sormak yerinde olacaktır. Nitekim Hıristiyanların Yahudi düşmanlığına özgü bazı suçlamalarının ortaya çıkması, bölgenin Ruslar tarafından fethine rastlamaktadır. Bakû'da 1814'te, yani Azerbaycan'ın fiilen Rusya'ya ilhakından sadece bir yıl sonra, dini sebeplerle cinayet işlendiği ve bunun bir soykırıma dönüştüğü suçlaması şehirde oturan sessiz sakin İran Yahudi cemaatini altüst etmiş, cemaatin çok sayıda mensubu sığınmak için Kuba'ya gitmiştir. Rus yöneticilerinin kendilerine güvence vermelerine rağmen, bunların çoğu Bakû'ya geri dönmemiştir. Benzeri bir suçlama 1878 yılında da Kuba'da onlarca Yahudi'nin tutuklanmasına yol açmıştır. 20. yüzyılda bile, 1911'de, Tarko'daki Yahudiler dini nedenlerle genç bir Müslüman kızını öldürmekle itham edilmiştir.[35]

Sovyet Devrimi ve Dağıstan'ı sarsan karmaşık iç savaş sonucunda, Yahudilerle öteki dağlı halklar arasında bir başka önemli ayrılık konusu doğmuştur. Kudüs Üniversitesi'nden Michael Zand Dağ Yahudilerinin "Sovyetlerle ayrılıkçılar arasındaki mücadeleyi Ruslarla Müslümanlar arasındaki eski karşıtlığın bir devamı olarak gördüklerini ve Sovyetlere yakınlık duyduklarını, Dağıstan'daki Kızıl Muhafızların %70'ini Dağ Yahudilerinin oluşturduğunu" söyler. Yahudilerin ülke nüfusu içindeki payının sadece %1 ettiği göz önünde tutulursa, %70 son derece yüksek bir orandır. Her şeye rağmen, Dağ Yahudilerinin devrimi (ve Rus ordularını) iyi karşıladıkları inkâr edilemez. Kaldı ki, sahici Kafkas dağlıları olan Yahudi Tatların savaşmaktan da kaçındıkları yoktu. Devrim ve iç savaş sırasında Filistin'e göçen birkaç yüz Dağ Yahudisinin önemli bir kısmı ilk kibbutzların silahlı muhafızlığını yapmış, daha sonra da Hagana'yı[36] oluşturmuştur.

Sovyet Devriminin karşıtları Yahudi köylülerini kırmışlar, köylerini de yağmalamışlardır. Yahudilerin Samur Vadisini bir daha dönmemecesine terk etmeleri bu döneme rastlar. Sığınmacılar Hazar Denizinin kıyılarına, yine Derbent'e, ama onun yanı sıra daha sonra Mahaçkala olacak olan Port-Petrovsk'a ve bugünkü adı Buynaksk olan eski başkent Temir-Han-Şura'ya gitmişlerdir. Zulüm Bolşevik rejiminin iyice yerleşmesiyle de durmamıştır: 1926 ve 1929'da iki büyük Yahudi düşmanı kampanya yürütülmüş ve bunlardan birincisi bir pogroma yol açmıştır. Bolşevik yönetiminin ancak 1921'de kurulduğu Azerbaycan, Rus Siyonistlerinin Filistin'e göçünün kavşak noktası olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Yahudi Konseyi 1919'da Bakû'da Yahudi Halk Üniversitesini kurmuş ve aynı yıl Kafkasya Bölge Siyonist Komitesi de bir gazete çıkartmaya başlamıştır. Şehirlerde oturan Tat Yahudileri bu harekete ancak ucundan ve sadece Aşkenazilerin ağırlığı (1926'da şehir Yahudilerinin %89'u) nedeniyle katılmışlardır. Buna karşılık, Dağıstan sınırlarında Dağ Yahudilerinin de kaderi kuzeydeki dindaşlarından daha iyi olmamıştır. Miudyi köyü terk edilmiş, Vartaşen köyü ise tamamen boşalmıştır (burada Azeri Türkçesiyle eğitim veren bir Yahudi okulu 20'li yılların ortalarına kadar açık kalmıştır). Kuba da birkaç yılda 3500 Yahudi sakinini yitirmiştir.

Bu iki olay (Şamil İsyanı ve Sovyet Devrimi) çerçevesinde Dağ Yahudileri komşularından ayrışmış ve kopmuşlardır. Bugün de Chantal Lemercier-Quelquejay'in tanımladığı şekliyle Dağıstan'ın birliğinin üç faktöründen sadece birine sahiptirler: Kuşkusuz onlar da öteki dağlılarla aynı şekilde yaşamaktadırlar, ama ne Ruslara karşı mücadele konusundaki "ortak tarih geleneği"ni paylaşmaktadırlar,

ne de "ortak bir inanç çevresindeki manevi uyum"a[37] dahildirler. Yahudilerin komünizmi hoş karşılamaları -ya da hoş karşıladıklarının varsayılması- Dağ Yahudilerinin şöhretine daha da leke sürmüştür.

Stalinist rejimde devlet eliyle yürütülen Yahudi düşmanlığının da eklenmesi gereken bütün bu öğeler, demografik istatistiklerin çok dikkatli bir şekilde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Sovyetler zamanında yapılan nüfus sayımlarında Tatça konuşan bir Yahudi, Tat olduğunu da söyleyebilirdi, Dağ Yahudisi olduğunu da. Hatta şehirde oturuyorsa kendini kolaylıkla Yahudi olarak da tanımlayabilirdi. Tatların, Dağ Yahudilerinin ve Yahudilerin demografik analizleri yapıldığında, bu üçünü birbirinden ayırmanın ne denli güç olduğu hemen göze çarpar. Bu üç kategori aralarında oldukça geçişken durumdadır. Sonuç olarak, 1926 ile 1989 arasında yapılan Sovyet nüfus sayımlarından elde edilen nüfus istatistikleri demografik gerçeklerden ziyade politik konjonktüre bağlı mülahazaları dile getiriyor gibidir. Örneğin yukarıda, Dağıstan'da 1926-1929 yıllarında yürütülen Yahudi düşmanı kampanyalardan söz ettik. Dağ Yahudilerinin nüfusu 1926'da 11.600 iken 1937'de 3.450'ye, 1959'da da 2950'ye düşmüştür. Buna karşılık, sayılan Tatların nüfusu 1926'da 200 iken 1959'da 3.000 dolayına çıkmıştır. Muhtemelen çok sayıda Dağ Yahudisi kendilerini başka bir milliyetten, bu arada Tat olarak, beyan etmişlerdir.

Dağ Yahudileri

É. Reclus, *Nouvelle Géographie Universelle -La Terre et les Hommes*, c. VI, Paris, 1881, s. 101.

Aynı şekilde, Michel Zand İkinci Dünya Savaşı sırasında Dağ Yahudilerinin Kızıl Orduya katıldıklarında, bu kuruma egemen olan Yahudi düşmanı aşağılamalardan çekindikleri için kendilerini Tat olarak beyan ettiklerini belirtmektedir. Aynı olay Sovyet Yahudiliğinin "kara yılları"nı (1948-1953) sırasında da, yerel polisin rüşvet yemesi, hatta 60'lı yılların başlarında "en azından Kafkaslar'ın güneyinde, sabit bir fiyata ve sabit bir uygulamayla bunu rutin haline getirmesi(...)" şeklinde sürmüştür.[38]

Sovyetler tarafından yapılan iki nüfus sayımı arasında toplam Dağ Yahudisi nüfusunun gelişimi inanılmayacak boyutlara varmış, 1979'da 9.400 kişiden 1989'da 19.500 kişiye çıkmıştır... 1987'den beri mevcut olan İsrail'e göçme olanağı ve Gorbaçov döneminin daha liberal havası çok sayıda "Tat"ın 1989'da kendilerini "Dağ Yahudisi" olarak kaydettirdiklerini düşündürtmektedir.

Dağ Yahudilerinin 1979'da sayıca çok az (9.400 kişi) gözükmeleri, şüphesiz 70'li yıllarda başlamış bir olgunun sonucudur. Altı Gün ve Yom Kippur savaşlarının yol açtığı ve resmi propagandanın da desteklediği Yahudi düşmanı duygular tüm Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi Doğu Kafkasya'da da güçlenmiştir. Dağıstan'da basın, Dağ Yahudilerinin aslında Yahudi Tatlar olduklarını savunan çok sayıda yazı yayımlamaya başlamıştır. 1930'lardan kalma bir tez olan bu "Tatçılık" o zamana kadar pek itibar edilen bir görüş değildi. 60'lı yıllarda kendisinin de bir Dağ Yahudisi olduğunu ilan etmiş olan H. Avşalumov 1977'de *Dagestanskaya Pravda*'da Dağ Yahudisi isminin "siyonistlerin işi" olduğunu, bununla "'vaad edilmiş topraklar' denilen yere göç edilmesinin sağlanmak istendiğini" ve sonuç olarak bunun bir "ideolojik yıkıcılık" olduğunu yazmıştır. Tartışmanın yönü bu şekilde belirlendikten sonra, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Etnografya Enstitüsü Bilimsel Konseyi çok geçmeden, 1979'da, "Tatçılar"ı desteklemiştir. Bundan kısa bir süre sonra da aynı gazetede Dağ Yahudilerinin kendilerine milliyet olarak "Tat"lığı seçebileceklerine dair bir hükümet kararı yayımlanmıştır.[39] Gerginlik azalmış, ancak 80'li yılların sonlarındaki İsrail'e büyük göç dalgasıyla birlikte yeniden artmıştır.

"Tatlaştırma" iki önemli faktörün bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır; bunlar, rejimin ve nüfusun Yahudiler ve İsrail konusundaki genel tavrı ve Dağıstan'da yürütülmekte olan "ulusal bütünleşme" politikalarıdır. Burada söz konusu olan, tek bir dilin etrafında birliğin sağlanmasıydı; rejim bu konuda bir dönem tutucu bir dil olarak görülen Arapçayı kenara itebilecek tek dil olan Azericeyi *lingua franca* (ortak dil) olarak destekledi. Stalin'in 1928'den başlayarak parti aygıtını "pantürkist burjuva milliyetçileri"nden arındırmasıyla Türkçe çözüm de terk edildi.[40] Bunun üzerine yöneticiler Dağıstan'daki 11 resmi dili tanımladılar; bunların arasında Tatice de vardı. Bu resmi dillerin hiçbiri bu görevi yerine getiremediği için, Rusça yeni ortak dil oldu. En marjinal birkaç nüfus grubu, birkaç güçlü milliyetin etrafında toplanmak zorunda kaldı. Bunun

mantıki sonucu olarak da, Dağ Yahudileri kendilerini Yahudi Tatlar olarak görmeye itildiler.

Edebi Taticenin temelini Yahudi Taticesinin (veya Yahudi Tatçası) meydana getirmesi bu "dönüş"ü kolaylaştırdı. Tatice olarak hazırlanmış ilk iki kitabı 1903 ve 1909'da Vilna'da Asaf Pinhosov yayımladı. Bunlardan ilki Joseph Samir'in *Siyonizm* adlı eserinin çevirisiydi, ikincisi ise Yahudi dualarının Tatice çevrisinin bulunduğu bir kitaptı.[41] Sadece Yahudilerin Tati lehçesi yazı dili olmuştur. Başlangıçta bu dili yazmak için İbrani alfabesi kullanıldı. Daha sonra 1929-30'da Latin alfabesi benimsendi, ardından 1938'de o da yerini Kiril alfabesine bıraktı. Dağ Yahudilerinin Tatlar haline gelmelerini kolaylaştıran bir başka unsur da Dağıstan'daki Müslüman Tatların sayılarının az olması ve bunların hem Dağıstan'da hem de Azerbaycan'da Azerilerle iyice karışmış olmalarıdır.

Bir Dağ Yahudisi.
Arthur Byhan, *La civilisation caucasienne*, Paris, Payot, 1936, Levha XXI, s. 224.

Sovyetler Birliği Yahudilerine 1987'den itibaren, ama özellikle de 1989'dan sonra, İsrail'e göç etme imkânının tanınmış olması nüfus sorununu daha da karmaşıklaştırmıştır. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz "Tatlaştırma"nın da ötesinde, en azından 19. yüzyıldan bu yana, zorla ya da koşulların doğurduğu din değiştirmelerden ileri gelen bir Kafkas "marranizm"i (İspanya'daki Marranolar örneğinden esinlenerek baskı altında Musevilikten sözde ayrılma) söz konusudur. Yahudi, Tat veya Dağ Yahudisi dışında bir şekilde kayıtları bulunan kimseler kendilerini Yahudi ilan edebilmektedirler. Bir başka olasılık da, sadece Yahudiler için Batının zenginliklerine açılan bir kapı olan İsrail'e ekonomik nedenlerle göç etmek amacıyla, o zamana kadar gizli kalmış bir kuşağın "kendiliğinden Yahudi" oluyor olmasıdır ki, bu da değerlendirmeleri daha da karmaşıklaştırmaktadır. Eski SSCB'li Yahudileri İsrail'e yönlendiren başlıca etkenler, eski SSCB ülkelerinin içinde bulundukları ekonomik yıkım, savaş (Grozni'deki Yahudiler 1995'te kurtarılmışlardır) ve Gürcistan ve Azerbaycan gibi silahlı çatışmaya girmiş bir ülkede askerlik yapma zorunluluğudur.

Buna hiç kuşkusuz bir üçüncü etken daha eklenmektedir, bu da Yahudi düşmanlığıdır. Kuşkusuz artık devlet eliyle yürütülen bir Yahudi düşmanlığı kalmamıştır. Ama yine de, eski Sovyet topraklarındaki Müslüman dünyasında devlet eliyle yürütülen Yahudi düşmanlığı, yerini Rusların Yahudi anlayışıyla Müslüman dünyasının Yahudi anlayışının tipik yanlarını bir araya getiren başka biçimlerdeki Yahudi düşmanlığına bırakmıştır. Devletin İsrail'le iyi ilişkiler içinde olduğu Azerbaycan, kendi sınırları içinde yayılan Yahudi düşmanı propagandayla ayrı bir yere sahiptir. Bu propaganda, kendini Türk ve İran kökenli şiddet yanlısı dini akımlarda da göstermektedir, milliyetçilikte de, pantürkizmde de. 1993 sonlarında, *And* adlı süreli yayın Azerbaycan'ın üç düşmanı olarak "Yahudi mafyası" ile Rus ve Ermeni imparatorluklarını görüyordu.[42] Ayrıca karikatürlerde de Ermeni tipi, savaş öncesi Avrupa'dan kaynaklanan Yahudi çizgileriyle gösterilmektedir.

Amerikan Yahudi Komitesi, BDT ülkelerinin çoğundaki Yahudi anlayışını değerlendirmek amacıyla 1992'de yapılmış ve 1990 tarihli benzeri bir incelemeyle kıyaslamalı bir incelemeyi yayımlamıştır.[43] Bu inceleme Azerbaycan'da Yahudilerin statüsünde genel bir kötüleşme olduğunu göstermektedir: Sorulan 144 soruya verilen cevaplar 1990'dakinden daha olumsuzdur. Daha olumlu cevap alınan birkaç soru ise, "dünya çapındaki Siyonist komplo" gibi Sovyet propagandasına özgü konularda olanlardır. Yahudi'nin reddedilmesi her zaman eski rejimin reddedilmesiyle birlikte yer almaktadır. Yahudilerin komünizm ve daha genel olarak Ruslar konusundaki tavırlarıysa az veya çok işbirlikçilik olarak algılanmaktadır. Kimi zaman Yahudi Tatlarla Avrupalı Yahudiler arasında ayrım yapılmakta, özellikle Aşkenaziler yüzkarası olarak görülmektedir. Bunların Ruslarla birlikte geldikleri, onlarla birlikte gitmeleri gerektiği söylenmektedir. Azerbaycan toplumunun tümünün karşısında gösterilmek istendiği zaman Yahudi diye adlandırılan Yahudi Tatlarını propaganda daha az hedef almaktadır. Onların tamamen Kafkasyalı olan tarihlerine saygı gösterilmektedir. Her şeye rağmen bunların çoğu, Ermeni düşmanı karışıklıklardan beri kozmopolitliği sona ermiş olan Bakû'yu terk etmiştir. Ülkeyi terk etmemiş olan en sonuncuları ise Kuba'ya, ya da daha belirgin söylemek gerekirse, onun "kızıl kenar mahallesi" olan ve eski rejime çok -fazla- yakın olduğu için adı aynı zamanda lakabı halini almış olan Krasnaya Sloboda'ya geri dönmüştür.

Bazı kaynaklar en son resmi rakamlara (1989'da SSCB'de 19.489 Dağ Yahudisi) dayanarak Dağ Yahudilerinin üçte ikisinin bugün İsrail'de olduğunu söylemektedir).[44] Bugün hâlâ Azerbaycan ve Dağıstan'da, çoğu Kuba ve Derbent'te oturan, Dağ Yahudilerinin sayısı 10.000 ile 15.000 arasındadır. 1989'dan beri 18.000 ile 25.000 arasında dağ Yahudisi Kafkasya'yı terk ederek İsrail'e yerleşmiştir. Bu yığınsal göç geride ancak dağlı kökenlerinden kopmuş bir cemaat kalıntısı bırakmakta, pratik olarak Doğu Kafkasya'nın bu "tuhaflığı"na son vermektedir. ■

(Çev. İrvem Keskinoğlu)

1. Jacques Ancel, *Peuples et nations des Balkans - Géographie politique*, Paris, Collection Armand Colin, no. 74, 1930, s. 13.
2. Bununla birlikte, Gürcistan'da Yahudiler en azından 14. yüzyıldan Rusya'da 1860'ların sonunda serflik kaldırılıncaya kadar toprak kölesi olarak da kullanılmışlardır. Efendilerinin topraklarında yaşayan serfler Kafkas Yahudiliğinin dini merkezlerinden yalıtılmış durumdaydılar. Bölgeyi 1780'de gezmiş olan Alman gezgin Reineggs, kendi dindaşlarının bu Yahudilere, muhtemelen biraz da hor görerek, "Kenanlılar" dediklerini söyler. Michael Zand, "Du servage aux pogromes...", *Regards*, no. 278, s. 58.
3. Michael Zand, "Durer, Partir...", *Regards*, no. 279, s. 21. Isaac Ben-Zvi şöyle demektedir: "'Yahudi çocuğu tüccar olarak doğar' özdeyişi onların durumuna o kadar iyi uymaktaydı ki, Bolşevik devriminin üzerlerinde trajik sonuçları oldu: Burjuva diye baskı altında kaldılar ve Gürcistan'dan kaçtılar". Isaac Ben-Zvi, *Les Tribus Dispersées*, Paris, 1959, s. 63.
4. Küçük bir Gürcistan Yahudisi topluluğu 19. yüzyılın son on yıllarından itibaren İstanbul'a yerleşmiştir.
5. Dağıstan'ın kelime anlamı "dağ memleketi" demektir, Türkçe "dağ" ve Farsça ülke ismi oluşturmaya yarayan -stan ekinden oluşur. Ayrıca Dağıstan, Sovyet imparatorluğundan çıkıp da ismini tek bir halktan almayan tek coğrafi birimdir.
6. Bak. Frédérique Longuet-Marx, *Traditions et modernité à travers l'analyse des fêtes et rituels au Daghestan*, doktora tezi, Georges Charachidzé'nin yönetiminde, Paris, INALCO, Şubat 1992, s. 94-103.
7. Michael Zand, "Les Juifs des Montagnes - I", *Regards*, no. 280, s. 23.
8. Arthur Byhan, *La civilisation caucasienne*, George Montandon'un girişi ve çevirisiyle, Paris, Payot, 1936, s. 232.
9. Yahudi ataerkil ailesini incelemek üzere Sovyetler 1947-48 yıllarında bilimsel bir "araştırma gezisi" düzenlemişlerdir. Bak. J. J. İhilov, "Bolşaya Semya I Patronima u Gorskih Yevreev", *Sovyetskaya Etnografiya*, c. 1, 1950.
10. Arthur Byhan sayfalar boyunca inançları ve dinsel gelenekleri betimlemiştir. *La civilisation...*, s. 237-239.
11. Bir de, sayıları belki binin biraz üstünde olan, 19. yüzyılda Derbent'e gelip yerleşmiş küçük bir İranlı tüccar kolonisi vardır.
12. Dillerin bu karmaşıklığının birbirlerine çok yakın olan dillere verilmiş adlardan ileri gelen yapay bir yapılandırma olmadığını hatırlatalım. Aynı dilin farklı lehçelerini konuşan ve iki komşu köyde oturan kimselerin birbirlerinin dillerini anlamamaları sık rastlanan bir olaydır. Dağıstan'da dillerin durumu ve gösterdiği gelişimler konusunda bak. Chantal Lemercier-Quelquejay, "Problèmes ethno-linguistiques au Daghestan", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, c. 31 (2-3), Nisan-Eylül 1990, s. 360-365.
13. "Çıfıt" Farsça Yahudi demektir. Bu sözcük Osmanlı imparatorluğunda da yaygın bir şekilde kullanılmış, ama en azından 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında hakaretamiz bir anlam da taşımıştır. Özellikle günümüz Türkiye'sinde ve Azerbaycan'da Dağ Yahudileri (Yahudi Arapça ve Türkçede kullanılan bir sözcüktür) nitelemesi kullanılır. Arapça "Yahud" sözcüğünün "Cahud" veya "Cuhur" gibi deforme olmuş biçimleri de vardır. Bu sonuncusunu Dağ Yahudileri kendileri için kullanırlar.
14. Tat sözcüğünün evrimi ve ilk izleri için bak. V. Minorsky, "Tat", *Dictionnaire Géographique, Ethnographique et Biographique des peuples musulmans*, E. L. Brill (Leiden) & Libr. C. Klincksieck (Paris), 1934, c. 4, s. 733-734. Bu sözcük ilk olarak Vambréry tarafından 19. yüzyılın sonunda Orhon yazıtlarında (8. yüzyıl) bulunmuştur.
15. *Aynı eser*, s. 733.
16. 1926 nüfus sayımına göre, Hazar ötesi bölgede 970 "Tat" bulunmaktadır.
17. Alexandre Bennigsen ve Chantal Lemercier-Quelquejay, *Les Musulmans oubliés - L'Islam en Union soviétique*, Paris, PCM - Petite collection Maspéro, 1981, s. 179-180 ile yine aynı yazarlara ait *Le soufi et le commissaire, les confréreries musulmanes en URSS*, Paris, Editions du Seuil, 1986, s. 24. Nicholas Beroutchachvili ve Jean Radvanyi, *Atlas Géopolitique informatique du Caucase, Observatoire des Etats post-soviétiques* (INALCO/Paris) & Laboratoire de cartographie (Université de Tblissi, Géorgie, Publications Langues'O, 1. basım, Şubat 1996)daki 10 numaralı Kafkasya dinleri haritasında Sünni İslam, 9 numaralı haritada tanımlanmış olan Azerbaycan'da Tatlara (Müslüman) ait olan bölgede gösterilmektedir. Ayrıca Dağıstan'da Hanefi mezhebinden bir Müslüman Tat azınlığı da gösterilmektedir. Bak. A. Bennigsen ve H. Carrere d'Encausse, "Une république soviétique musulmane: le Daghestan", *Revue d'études islamiques*, c. 23, 1955, s. 40.
18. Alexandre Bennigsen ve Chantal Lemercier-Quelquejay, *Les musulmans oubliés...*, s. 179.
19. Şerafeddin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1961, s. 51.
20. Bak. A. Bennigsen ve H. Carrere d'Encausse, "Une république soviétique musulmane: le Daghestan", *Revue d'études islamiques*, c. 23, 1955, s. 41.
21. Bak. Catherine Poujol, "Une journée à Kuba et dans la 'Petite Jérusalem' d'Azerbaïdjan, octobre 1987", *Central Asian Survey*, c. 9, no. 3, s. 119-124.
22. "Derbent" Farsça kapı kilidi anlamına gelir. Şehrin diğer adları da Tatarca Demir Kapı ve Arapça Bab el-Abvab'dır (kapıların kapısı).
23. Arthur Byhan s. 228'de "Tatarlar"ın Tatlara "Raiyat Helayik" (özgür olmayan halk) dediklerini belirtmektedir. Bunun karşıtı olan "Helayik" (özgür halk) ise yine Sasanilerin askeri amaçlarla Kafkasya'ya getirdikleri bir halk oldukları sanılan Tabasaranlara verilen addır. Tabasaranlar bugün Hunçi'de ve bu kasabanın güneyindedirler.
24. J. M. Chilling, "Dağıstan'a 1946 Araştırma Gezisi", *Kratkye Soobçenya* (SSCB Bilimler Akademisi Etnografya Enstitüsü), c. 6, 1948, s. 34 ve devamı. Ben-Zvi tarafından *age* s. 68'de alıntılanmıştır.
25. Arthur Byhan, *Les civilisations...*, s. 230.
26. Bunun bir varyantı da, Yahudiler bölgeye Tatlardan önce gelmiş bile olsalar eski dillerini bırakıp yeni gelenlerin dilini konuşmaya başladıkları şeklindedir. Bak. V. Minorsky, *age*, s. 736.
27. Minorsky Yahudilerin lehçesi olan "Yahudi Taticesi" konusunda, bu lehçeleri incelemiş olan Vsevolod Miller'den bahseder: "Bu Sami şivesiyle konuşulan, fonetiği ve morfolojisi kısmen Türk biçiminde oluşturulmuş olan bir İran lehçesidir". Minorsky Türk özelliklerin "tamamen Farsi koşutlukları" bulunduğunu, eskiden bu grup Arapça konuştuğu ya da ortak anlaşma dili Arapça olan öteki Kafkas halklarından alındığı için, şivenin Arap şivesi de olabileceğini ekler.
28. Alexandre Bennigsen ve Chantal Lemercier-Quelquejay, *Les musulmans oubliés...*, s. 180.
29. Michael Zand, "The Mountain Jews", *Encyclopedia Judaica - Ten Years Book*, 1992, s. 284.
30. Bak. Catherine Poujol, "Une journée à Kuba...", s. 122.
31. Michael Zand, "Les Juifs des Montagnes - I", *Regards*, no. 280, s. 23.
32. Frédérique Longuet-Marx, *age*, s. 73.
33. Michael Zand, "Les Juifs...", s. 23.
34. I. Nikola 1837'de Kafkasya Yahudilerine Kafkasya'da "ikamet hakkı" tanımıştır. Ama Kafkasya Yahudilerinin, imparatorluğun başka yerlerine yerleşme hakları yoktu, öteki Rusya Yahudilerinin de (bu konuda esas hedef alınanlar Aşkenazilerdi) Kafkasya'ya yerleşmeye hakları yoktu.
35. Michael Zand, "The Mountain...", s. 286.
36. Özellikle Juda, Zvi ve Ezechiel Nissanov adlı üç erkek kardeş. Bak. Isaac Ben-Zvi, *age*, s. 70. [Hagana (İbranice "savunma, korunma"), Filistin'deki Yahudi kolonilerin kendilerini savunmak için kurdukları yarı askeri örgüt. Özellikle 1920 olaylarında ve 1936-1939 isyanlarında oynadığı rol sayesinde ün salmıştır. 1951'de Ben Guryon tarafından lağv edilmiştir.]
37. Bak. Chantal Lemercier-Quelquejay, "Problèmes ethno-linguistiques...", s. 360-361.
38. Michael Zand, "Les Juifs des montagnes - II", *Regards*, no. 281, s. 22.
39. Bu, bir ölçüde ilgililerin onayıyla yapılmıştır. Bak. *age*, s. 23.
40. Chantal Lemercier-Quelquejay, "Problèmes ethno- linguistiques...", s. 362.
41. Michael Zand, "The Literature of the Mountain Jews of the Caucasus (Part I)", *Soviet Jewish Affairs*, c. 15, no. 2, 1985, s. 6. Genel olarak Dağ Yahudilerinin edebiyatları, basını ve kültürü konusunda bu makaleye ve ayrıca aynı derginin c. 16, no. 1, 1986, s. 35-51'inde yayımlanan devamına başvurunuz.
42. *Antisemitism World Report 1994*, Londra, Institute of Jewish Affairs, 1994, s. 137-138.
43. Lev Gudkov Alex Levinson, *Attitudes toward Jews in the Commonwealth of Independent States*, New York, The American Jewish Committee, 1994, 61 s. Söz konusu inceleme sadece BDT devletlerini kapsadığı için Dağıstan tahlil edilmemiştir.
44. Bu kaynaklar arasında Helen Krag ve Lars Funch, *The North Caucasus: Minorities at a Crossroads*, Londra, Minority Rights Group International - Report, Aralık 1994, s. 16 sayılabilir.

AHMET AĞAOĞLU: AYDINLANMA VE DEVRİM HAYRANI BİR TÜRK AYDINI*

FRANÇOIS GEORGEON

1930 yılında İstanbul'da *Serbest İnsanlar Ülkesinde* adlı küçük bir kitap çıktı.[1] Doğu tarzı hikâyelerle Aydınlanma dönemi ütopyalarının bir karışımı olan bu kitap, zincirlerini kırıp esaretten kaçmış ve serbest insanlar ülkesine girmiş bir Türkün öyküsünü anlatır. Pirlerin yardımıyla, bildiklerinden çok farklı olan kurum ve âdetleri hayranlık ve şaşkınlıkla keşfeder, sonunda ikna olarak, serbest insanlar ülkesinin bir vatandaşı olmayı kabul eder, kanunlarına uyacağına ve daima özgürlüğe sadık kalacağına yemin eder.

Bu eser tanınmış bir siyaset adamı ve yazar olan Ahmet Ağaoğlu'na aittir. Mustafa Kemal'e yakın biri olarak görülen Ağaoğlu, o sırada Büyük Millet Meclisi'nde Kars milletvekili ve Ankara Hukuk Fakültesi'nde profesördü. Anadolu direnişine katıldığı 1921'den itibaren, önce matbuat umum müdürü daha sonra Ankara hükümetinin resmi yayın organı *Hâkimiyet-i Milliye*'nin yazışleri müdürü olarak yeni rejimde önemli rol oynadı. Hukukçu olarak 1924 Teşkilat-ı Esasiyesinin taslağının hazırlanmasına katıldı, Cumhuriyet Halk Partisi'nde önemli faaliyetlerde bulundu, Türk Ocakları'nın düzenlenmesinde heyecanla çalıştı. Kısacası Ağaoğlu Cumhuriyet Türkiye'si için etkili hizmetlerde bulunmuş bir şahsiyettir. İstikrarlı bir Kemalist tutum sergileyen biri için, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*'yi oluşturan bu gerçek özgürlük manifestosunun, Atatürk'ün büyük reformlarının gerçekleştirilmiş olduğu, ekonomik krizin de ilk belirtilerinin hissedildiği 1930'da yayımlanması ne ifade ediyordu?

Girişte Ahmet Ağaoğlu, Montesquieu'nün değişik hükümet şekilleriyle ilgili ünlü tasnifini hatırlatır: İstibdat korkuya, monarşi şerefe ve cumhuriyet fazilete dayanır (L. Althusser, 1959). Montesquieu'ye göre cumhuriyet geçmişte ortaya çıkmıştır. Eski Atina gibi küçük bölgeler için geçerli olan cumhuriyet büyük devletlerin modern rejimi olamazdı. Hükümete kim gelirse seçeneği aristokrasi tarafından sınırlanmış monarşi olmuştur. Ağaoğlu bu bakış açısından rahatsız olmamıştır: Çünkü Türkiye, kaderine hâkim olan "Dâhi Rehber"in sevki ile bir cumhuriyet olmuştur. Ağaoğlu cumhuriyet rejiminin özelliği olan faziletin tam olarak ne olduğunu araştırmaya davet eder. "Bu fazilet neden ibarettir? Nasıl tezahür eder?" Yazar tarafından altı çizilen sorulardır bunlar; çünkü cumhuriyet "pek ince, pek zarif" bir hükümet şeklidir, bu yüzden Ağaoğlu onu güçlendirmek için çağrıda bulunur.

Bu eser tek parti yönetiminin radikal bir eleştirisi midir yoksa Kemalist devrimin "liberal" yorumu mu? *Serbest İnsanlar Ülkesinde*'nin anlamını belirtmeden önce onu Ağaoğlu'nun eserleri ve kariyeri içinde bir yere yerleştirmek, genel olarak da 20. yüzyılın başında Türkiye'deki liberalizm çerçevesine oturtmak uygun olacaktır.

LİBERAL BİR AYDININ ÇİZGİSİ

Ahmet Ağaoğlu Rus Azerbaycan'ında Karabağ'da doğdu.[2] 1869 yılında Şuşa'da varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. İlk eğitimini ailesinden aldı, orta eğitimini de kentteki lisede yaptı. Eğitimi ona, Arapça ve Farsça bilgisiyle onun konumunda bir genç için klasik bir formasyon ve Sankt-Peterburg'daki politeknik okuluna girmeden önce gittiği Tiflis lisesinde (1887) modern bir formasyon sağladı. 1888'in sonunda Rus Çarlığının başkentinden Paris'e gitmek üzere ayrıldı, burada altı yıl kaldı ve hukuk ve dil dallarında yüksek öğrenim gördü. Scheffer ve Darmesteter gibi hocaların öğrencisi oldu, Ernest Renan ve Hippolyte Taine gibi ünlü aydınlarla birlikte Juliette Adam'ın toplantılarına katıldı, bu genç Azeri öğrenci ilk edebi yazılarını Paris dergilerinde yazdı. Cemaleddin Afgani ile tanıştı ve Ahmet Rıza gibi sürgündeki Jön Türklerle ilişki kurdu (F. Georgeon, 1986, 373-387).

1894'te Kafkasya'ya döndüğünde önce Tiflis'te, sonra Bakû'da Fransızca öğretmenliği yaptı, Rus gazetelerinde yazdı. Rusya'nın Japonya'ya yenilmesi ve 1905 devrimiyle Ağaoğlu Rusya'da Türkçe konuşan Müslüman halkların haklarını savunan harekete faal olarak katıldı. Hüseyinzade Ali ve Ali Merdan Topçubaşı ile Bakû'da Azeri dilindeki ilk gazetelerden *Hayat*'ı kurdu, daha sonra kendi gazeteleri *İrşad* ve *Terakki*'yi yönetti.

1909'da Rusya'da yönetim değişince İstanbul'a yerleşti ve bundan sonra faaliyetini temel olarak Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye'de sürdürdü.

* "Ahmed Ağaoğlu, un Intellectuel Turc Admirateur des Lumières et de la Révolution", *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*, 52-53 (1989), s. 186-197.

Ahmet Ağaoğlu

Ağaoğlu siyasal hayata, İttihat ve Terakki'nin meclis-i umumi üyesi ve Afyonkarahisar mebusu olarak, kültürel hayata ise İstanbul Üniversitesi profesörü ve Türk Ocağı, *Türk Yurdu* gibi milliyetçi dernek ve dergilerin faal üyesi olarak katıldı. Aynı zamanda gazeteciliği de sürdürdü; *Tercüman-ı Hakikat*'in başyazarı ve Fransızca yayımlanan *Jeune Turc*'ün belli başlı sorumlularındandı. Savaş sırasında Ahmet Ağaoğlu Orta Avrupa'da çeşitli görevlerde bulundu, 1918'de Azerbaycan'daki Osmanlı ordusuna eşlik etti. Ertesi yıl İstanbul'a döndüğünde İngilizler tarafından tutuklandı ve Malta'ya sürüldü. 1920 yılının sonunda serbest bırakılınca hemen Anadolu'ya geçti ve büyük bir heyecanla Mustafa Kemal'in direniş hareketine katıldı. Yeni Türkiye'de daha sonraki yıllarda da çeşitli vesilelerle hatırlanacak olan önemli bir rol oynadı.

Serbest İnsanlar Ülkesinde yazarının yaşam çizgisi, kısaca böyledir. Karabağ'dan Anadolu'ya uzanan, Sankt-Peterburg, Paris, İstanbul'dan, farklı kültürler, kurumlar ve siyasi rejimlerden geçen karmaşık bir yol. Bu Azerbaycanlının aslında üç vatanı vardır: İran, Rusya ve Türkiye. Mutlakıyeti III. Aleksandr'ın Rusya'sıyla, Nasreddin Şah'ın İran'ıyla ve II. Abdülhamid'in Türkiye'siyle tanıdı. Fakat Ağaoğlu bir dizi devrime de yakından veya uzaktan katıldı: 1905 Rus devrimi, 1906 İran devrimi, 1908 Jön Türk devrimi, Bolşevik devrimi ve son olarak da Kemalist devrim. Gazeteci, yayıncı, siyaset adamı, yetenekli bir polemikçi olarak Ağaoğlu, Müslüman halkların ve genel anlamda "Doğu"nun tarih ve sosyolojisi ile ilgili çeşitli kitap, makale ve denemeler yazdı. Doğudan bahsettiği zaman içinde yaşadığı coğrafi bölgeye, fakat Batıdan ayrılan çok genel bir siyasal ve kültürel yapıya atıfta bulundu. Bununla birlikte kendisini bu bölgenin içine yerleştirme tarzı da evrim geçirdi. Devrin birçok Azerisi gibi kendisini öncelikle İran'ın kaderi ile ilgili Şii bir Müslüman olarak gördüğüne ve ancak 19. yüzyıl sonunda Kafkasya'ya döndükten sonra "Türklüğe" ait olduğunu idrak etmeye başladığına ve Türk milliyetçiliğine "döndüğüne" daha önce değinmiştim (F. Georgeon, 1986).

Milliyetçilik anlayışı bu yüzden, deyim yerindeyse, İslami bir kimlik içinde de "yerini bulamaz". Buna karşın Ahmet Ağaoğlu'nun yaşamı boyunca sadık kaldığı tek bir düşünce vardır: Özgürlük. Tiflis lisesinde öğrenci olduğu ve III. Aleksandr'ın mutlakıyetçi yönetimine karşı gizli muhalefete katıldığı dönemden, 1939'daki ölümünden önce çıkan son makalelerine kadar özgürlüğe olan inancını açıklamaktan bıkmadı. Bu, istibdada, serbest rekabeti önleyen ve bireyin gelişmesini engelleyen dini, sosyal, hukuki ve kültürel düzenden ileri gelen kölelik ve cebre cephe alan bir özgürlüktür.

Birey, aslında Ağaoğlu'nun düşüncesinin ana kelimesidir. Tarih ve sosyoloji üzerinde çalışırken Ahmet Ağaoğlu insanlığın bireyciliğe doğru adım adım ilerleyen hareketini de gördüğünü düşünür. İlkel kabileden modern devre kadar, farklılaşma, özelleşme ve bireyselleşmeden oluşan üçlü bir süreç görür. Tarih bireyin tahta çıkışına doğru yürümektedir. Doğası gereği durağan olan topluma dinamizmini veren bireydir. Ağaoğlu'na göre, ortaçağ toplumlarını modern toplumlardan ayıran, birincilerin içtimaiyata, cemiyetlere ikincilerinse ferdiyete dayanmasıdır (A. Ağaoğlu, 1912). Ona göre modernlik olgusu tarihte siyasal anlamda bireyin, yani birtakım hak ve vazifeleri olan insanların ortaya çıkmasına dayanır. Birey modern toplumun temelidir (L. Dumont, 1983).

Ağaoğlu'na göre, Doğu ve Batı birbirinden tam da bu noktada farklılaşır. Batıda özgürlüklerin elde edilmesi ferdiyetin ilerlemesine izin verdiği ve böylece maddi ve entelektüel gelişmeyi garanti altına aldığı zaman Doğuda birey boğulmuştu. Tanzimat dönemine kadar uzanan liberal geleneğin sağ kanadında yer alan Ağaoğlu Doğudaki gecikmeyi özgürlüklerin eksikliğine dayandırır. Malta esaretindeyken (1919-1920) yazdığı ve ancak 1927'de basılan *Üç Medeniyet*'te Doğu toplumunun çöküşü ve Batılılaşmanın gereği üzerine düşüncelerini bütünlüklü bir şekilde ortaya koyar (A. Ağaoğlu, 1927-a). "Doğu" toplumunu din, ahlak, fert, aile, cemiyet, devlet, hükümet gibi tüm yönleriyle inceleyen Ağaoğlu, kurumlarda ve ruhlarda bireyi boğan bir is-

tibdat olduğunu ileri sürer ve sonuç olarak, bugün bizim "medeni toplum" dediğimiz şeye Doğuda neredeyse hiç rastlanılmadığını iddia eder.

Ahmet Ağaoğlu böylece Türk entelijensiyasında, radikal Batılılaşma ve özgürlüğün en kararlı taraftarları arasında yer alır. Bu bakımdan Ağaoğlu, Türk devriminin ideoloğu Ziya Gökalp tarafından geliştirilen tezlerin çok uzağına düşer. Türk milli hareketi içinde birlikte çalışmalarına rağmen bu iki kişi, birey, toplum ve devlet ilişkilerini birbirlerine neredeyse tamamen zıt bir şekilde değerlendirir. Durkheim'dan derinden etkilenmiş olan Gökalp, üstünlüğü ferdiyete karşı içtimaiyata, hakka karşı vazifeye vermiştir. Öte yandan, kültür ve medeniyet ayrımına dayanarak, Türk toplumu için seçici bir Batılılaşmayı savunmuştur. Ağaoğlu ise Batılılaşmanın bütünlüklü olması gerektiğini düşünmüştür.

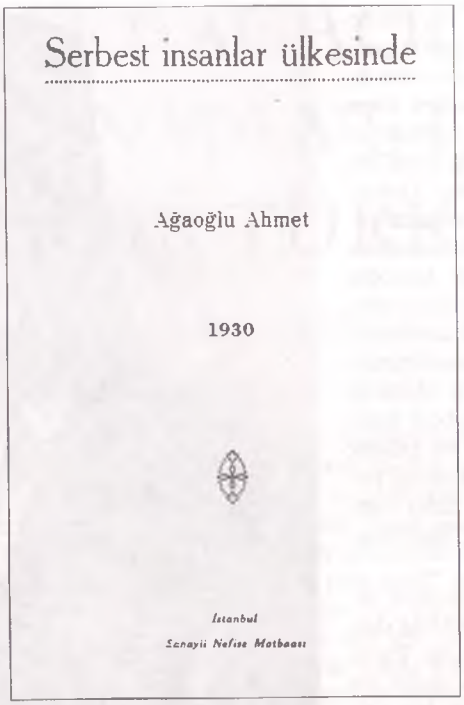

LİBERALİZMİN KAYNAKLARINDA

1889: Fransız Devriminin ilk yüzyılının kutlandığı sırada İstanbul'da bir grup Mekteb-i Tıbbiye öğrencisi, Jön Türk hareketi adıyla, II. Abdülhamid'e karşı gizli bir muhalefet hareketinin temelini atıyordu. Bu ilginç bir tesadüftü, çünkü başlıca amacı Abdülhamid'in "istibdadına" son vermek ve Meşrutiyeti yeniden kurmak olan Jön Türkler kendilerini 1789 hareketinin mirasçıları olarak ilan ediyorlardı. 60'lı yılların liberal Osmanlıları, Yeni Osmanlılar, özgürlük, halk ve vatanı her şeyden üstün tutan Fransız devriminin romantik bakış açısından etkilenmişlerdi. Jön Türkler daha çok devrimin Üçüncü Cumhuriyet tarafından geliştirilen "radikal" anlayışından etkileneceklerdi. Bu anlayış özellikle devrimin başlamasında felsefi düşüncelerin etkisi, 1789, insan ve vatandaş hakları ile onun evrenselliği ve dayanışma üzerinde duruyordu (Alice Gerard, 1970). Siyaset bilimi derslerini daha çok Albert Sorel ya da Emile Boutmy gibi muhafazakâr addedilen tarihçilerden alan Jön Türklerin çoğu siyaset bilimi ekolünün yolunu izlediler, devrimi vatanseverlik noktasından hareketle savundular. 20. yüzyılın başında Türk seçkinleri Fransız devriminin bu "radikal" yorumuyla yoğrulmuştu. Modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal'in eseri üzerinde Fransız radikalizminin, özellikle kilise egemenliğine muhalefetin etkisi inkâr edilemez.

1889: Ocak ayında genç bir Azeri öğrenci dünya sergisi ve ilk yüzüncü yıl kutlamalarının ateşinde yaşayan Paris'e ayak bastı. Daha önce Rusya'daki eğitimi sırasında Ağaoğlu militan halkçılarla ilişkideydi. Bu tarihten itibaren, Fransız devrimine ve 18. yüzyıl ansiklopedistlerine büyük bir hayranlık besliyordu. Fransa'ya gitmek üzere Rusya'dan ayrıldığında, "büyük inkılabın vatanı içinde" bulunma fikrinin verdiği duygu ve coşkuyu anlatır (S. Ağaoğlu, 1940, 103-104). Arkasında petrol devriminin henüz başladığı bir Azerbaycan bırakmış olan Ağaoğlu, 1889 dünya sergisinde ortaya konan Batıdaki gelişmelerden (Eyfel Kulesi ve "sihirli elektrik") çok etkilenir. Bir diğer önemli husus da College de France'ın avlusundaki Voltaire'in heykeli önünde düşündükleridir:

"Senelerden beri hayalimde yaşattığım büyük şahsiyetin zayıf, kırışık ve müstehzi siması, bana hâlâ da etrafına bakınan, gördüğü zaafları, hamakatleri ve yanlışları merhametsizce kırbaçlıyan canlı bir adam intibaı verdi." (Samet Ağaoğlu, 1940, 121)

Genç Ağaoğlu'nun, Aydınlanma dönemi, Fransız Devrimi ve daha genel bir deyişle liberal Batıya karşı duyduğu hayranlık hiç tükenmez. Fakat zaman zaman ihtiyatlı davrandığı hissedilir. Nitekim Ağaoğlu, bazı akıllıca reformlar sayesinde XVI. Louis ve çevresinin kolaylıkla devrimi ve ardından gelen şiddet olaylarını engelleyebileceğini, Fransa ve onu izleyen diğer ülkelerin de acılardan korunabileceklerini ileri sürer (A. Ağaoğlu, 1913). Başka bir yerde devrim dönemini bir "volkan"a, "kendi amillerini bile boğup mahveden" bir "tufan"a benzetir (A. Ağaoğlu, 1927-a, 111-112). Bu kelimeler devrim sürecini tümüyle kabul edip, şiddeti reddeden bir insanı ortaya çıkartır. Bu noktada dönemin Türk aydınlarının tipik tavrını görmek mümkündür. Belki de Osmanlıca sözlüklerde "revolution" terimi için tam bir karşılık bulunmamasının ve sürekli "ihtilal" ve "inkılap" arasında tereddüt edilmesinin bir nedeni de budur.

Bütün bunlardan Fransız Devriminin Ahmet Ağaoğlu'nun düşüncesinde özel bir yer tuttuğu anlaşılabilir. Ağaoğlu Fransız devriminden toplumların ilerlemesinde aydınların rolü ve fikirlerinin yeri ile ilgili önemli bir ders çıkarır ve devrimin aslında Aydınlanmanın doğrudan sonucu olduğunu ileri sürer. Devrim adamları 18. yüzyıl filozoflarından beslenmiştir.

"Büyük Fransız İnkılabının tarihini mütalaa ediniz. Mirabeau'dan Robespierre'e, Charlotte Corday'den Madame Rolland'a kadar (...) bütün kahramanları Voltaire'den, Diderot'dan, Montesquieu'den ve bilhassa Rousseau'dan mülhemdirler."

İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi tümüyle Rousseau'nun kavramlarında ortaya çıkar. Girondin'ler *Kanunların Ruhu*'nun yazarı Montesquieu'dan ilham almıştır, Montagnard'lar ise *Toplumsal Sözleşme*'nin yazarı Rousseau'dan. Aydınların Müslüman halkların tarihinde oynadığı rol tam tersini gösterir. Erbab-ı kalem dalkavukluk yaparak müstebidlerle uzlaştıkları için çok önemli görevlerini yapamamış, İslam ve tüm Doğu ülkeleri tümüyle çökmüşlerdir (A. Ağaoğlu, 1914).

Fransız Devrimi aynı zamanda diğer devrimlerin kaynağı ve modelidir. Ağaoğlu'na göre, özellikle, 20. yüzyıl başında "Doğu"yu karıştıran devrimci hareketler (Rusya, İran, Osmanlı İmparatorluğu, Çin) 1789'da ortaya çıkan ve Avrupa'dan Asya'ya varması bir yüzyıldan fazla süren devrimci dalganın sonucudur. Fransız Devriminin büyüklüğü önce Avrupa'ya sonra tüm dünyaya taşıdığı yapıdadır. Devrimin sınırları aşması yalnızca ihtiva ettiği fikri güçten değil, aynı zamanda devrimden önce, Fransız dil ve kültürünün, "Fransız Avrupası" kavramını oluşturacak kadar yayılmış olmasından da kaynaklanır. Ağaoğlu 1913'te yazdığı "Osmanlı İnkılabının Şarktaki Tesiratı" adlı makalesinde Jön Türk devrimi için de aynı şeyin geçerli olduğunu anlatır: Osmanlı İmparatorluğunun, çevresinde, 1908'den önce halifelik ve İslam dininin etkisiyle artan bir gücü vardı ve Jön Türk hareketi bu güç sayesinde Müslüman dünyasını ve Doğuyu da tesiri altında bırakabiliyordu (A. Ağaoğlu, 1913).

Ağaoğlu'na göre bundan çıkartılacak en önemli sonuç Fransız Devriminin bireyin özgürleşme tarihinde belirleyici bir aşamayı temsil etmesidir.

"Yüksek ferdiyet, serbest saha üzerinde serbest faaliyet, serbest müşareket ve serbest rekabet esaslarına müsteniddir. Bu esasları ilk evvel Fransız İnkılab-ı Kebiri, tatbik etmeye başladı ve o zamandan itibaren Garbde aile, devlet ve cemaat teşkilatlarının kaffesi mezkur esaslardan mülhem olmağa koyuldu" (A. Ağaoğlu, 1927-a, 87).

Ağaoğlu'nun eserinde, "bireyin doğuşunun belgesi" (Louis Dumont) diye adlandırılabilecek İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'ne birçok kez atıfta bulunması şaşırtıcı değildir. Ağaoğlu Fransız Devrimini toplum ve birey arasındaki ilişkiler sorunsalına oturtur; Auguste Comte'dan beri devrimin ortaya attığı soru, "bireylerin oluşmaya başladığı andan itibaren toplum ne hale gelir?" şeklinde formüle edilebilir. Bu gelişmelerden yüzyıldan fazla bir zaman sonra yazan ve o zamandan beri Batının gerçekleştirdiği ilerlemeyi gözlemleyen Ağaoğlu için bu soru farklı bir şekil alır: "Fertsiz cemaat tasavvur etmek elsiz, ayaksız, başsız ve gövdesiz insan tasavvur etmektir" (*age*, 93).

Bireye ve rekabete böylesine yer veren bir aydın için, doğal olarak İngiliz liberalizminin etkisi ne olmuştur sorusu akla geliyor. Aslında sorun Ahmet Ağaoğlu'nun ötesinde Osmanlı ve Türk entelijensiyasının tümüyle ilgilidir. Genel olarak Fransız dil ve kültürünün egemenliğinin İngiliz düşüncesine engel olduğu söylenebilir; bunun Türk seçkinlerine ulaşması ise genellikle gene Fransız yazarlar kanalıyla gerçekleşir. Buna en anlamlı örnek ise İngiliz liberalizmini, İngiliz modelinin büyük Fransız hayranı Edmond Demolins'den öğrenen Sabahattin'dir (İlber Ortaylı ve Tekin Akıllıoğlu, 1986, 197-208). Ağaoğlu'na gelince, o 19. yüzyıl sonunda İran'daki İngiliz oyunlarına gösterdiği ilk tepkilerden itibaren bu konuda ısrarlı davranmış, her zaman İngiltere'yi Müslüman ülkelerin baş düşmanı olarak görmüştür. Ağaoğlu'nun büyük ölçüde İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından açıklanan İngiliz düşmanlığı, onun İngiliz demokrasisinden etkilenmesine kesinlikle engel olmamıştır. Bununla beraber, Ağaoğlu'nun 1925-26'dan sonra, özellikle Türkiye Cumhuriyeti ve İngiltere arasındaki anlaşmazlık çözülmeye başladığında (Musul sorununun halledilmesi) tutumunu yumuşattığı görülür. 1927'de basılan *Hukuk-u Esasiye Notları* demokraside İngiliz deneyimine gittikçe artan bir ilgiyi yansıtır (A. Ağaoğlu, 1927-b). 1929'da çıkan *İngiltere ve Hindistan* adlı kitapçıkta meseleye daha farklı bakar: Ağaoğlu, Magna Carta'nın, Haklar Bildirgesi'nin ve *habeas corpus*'un İngiltere'sine olan hayranlığını dile getirir; başka ülkelerde kanlı devrimlere ve mazinin yıkılmasına yol açtığı halde "tedrici ve hayattan doğarak" kurulmuş, diğerlerine de bir model oluşturan demokratik sistemi de över (A. Ağaoğlu, 1929). İngilizlerin girişimci ruhlarını överken diğer halkları küçümseme ve onlar üzerinde baskı kurma eğilimlerini ise eleştirir.

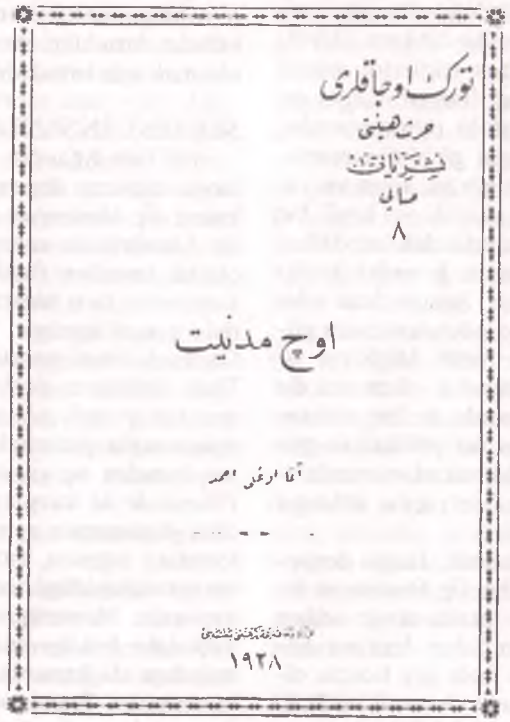

Üç Medeniyet

DOĞU DESPOTİZMİ...

İngiliz ya da Fransız, kaynağı ne olursa olsun, Ağaoğlu'nun Doğuda kurulmasını düşlediği liberalizm öncelikle despotizmin karşıtıdır. Fransa'ya geldiğinde

Doğuyu yöneten siyasi sistemin yapısını idrak edebilmişti. O aslında, Paris'te şahın 1889 Dünya Sergisini ziyaret etmesine tanık olan ayrıcalıklı bir "İranlı" idi. İlk gördüğü Nasreddin Şah ile Carnot'nun bir arabada yan yana oturuşuydu.

"Şahın tacındaki pırlantalar gözleri kamaştırıyordu. Göğsü mücevheratla mestur idi. İri gözleri, kalın çatık kaşları, dik başı, tasviri kabil olmayan bir gurur ve tekebbür ifade ediyordu... Karno'nun sade siyah redingotu, dik beyaz fukolu, mütevazı tavrı, bu gurur ve tekebbür ile tam bir tezad teşkil ediyordu. Ben ilk defa hür ve serbest bir milleti temsil eden bir reis ile azamet ve ceberrutu temsil eden bir müstebidi yan yana görüyordum".

Şahit olduğu bir başka sahneyi ise şöyle tasvir ediyordu:

"Gece idi, yine halkın iki safı arasından geçiyordu, yolda üzerindeki mantoyu, her nedense, omuzunun bir hareketi ile yere attı ve arkasından gelen sadrazama çevrilerek: "Berdar!" emrini verdi. Zavallı sadrazam, derhal [illegible]ütün o kalabalığın gözü önünde yerlere kadar eğildi, mantoyu kaldırdı ve bir uşak gibi kolu üzerine alarak taşıdı, durdu. Şahın bu edası ve sadrazamın bu mezelleti, şark istibdadının mahiyetini gösteren bariz nümunelerdendi" (Y. Akçuraoğlu, 1928, 423).

Bunlar Ağaoğlu'nun eserlerinde sürekli ele aldığı liberal Batı ile despotik Doğu arasındaki zıtlık, iktidar simgelerinin önemi, "istibdad" modeli olarak İran gibi konuların toplu bir halde bulunduğu önemli satırlardır.

Daha sonra Ağaoğlu, İstanbul'da 1910'da *Sırat-ı Müstakim*'de çıkan bir makalesinde, uzun uzadıya Kaçar istibdadının ve hüküm sürdüğü dönem neredeyse 19. yüzyılın ikinci yarısıyla örtüşen (1848-1896) Nasreddin Şah istibdadının etkilerini anlatır (A. Ağaoğlu, 1910-a). Ona göre, İran ne adalet ne de hukuk tanıyordu. Şeriate dahi uyulmuyordu. Nasreddin Şah âyan ve ulemanın gücünü kırmıştı. İran'ı kendi şahsi mülkü olarak görüp, ailesi ve yakınları arasında paylaştırmıştı. Mutlak ve keyfi bir idare ile yönetmişti. Şahın maiyetindekiler dalkavuklar ve çıkarcılardan oluşuyordu. İnsanlar iktidarı eleştirmeyi göze alamıyorlardı. Zengin İran edebiyatı şahın büyüklüğünden söz eden kasideler yüzünden eski ihtişamını kaybetmişti. Mülkiyet ve maddi hayatın belirsizliği yüzünden ekonomi de çökmüştü. Binlerce çiftçi kaçıyordu ve bir zamanlar Gülistan olarak bilinen İran bir çöl haline gelmeye başlamıştı. Gene de maddi zararlar onarılabilirdi, fakat ya Nasreddin Şahın İran'ı içine soktuğu manevi bozulma!

Ağaoğlu'na göre İran, bu suretle, Doğu despotizminin bir örneğini sunuyordu. *Üç Medeniyet* incelendiğinde, çok eleştirel bir tarzda tasvir edilen "Doğu toplumu"nun Nasreddin Şahın İran'ına Abdülhamid Türkiye'sinden daha fazla şey borçlu olduğu anlaşılır. Burada İran örneği Osmanlı ve Türk toplumunun bir karikatürü gibidir. Bu durumu Ağaoğlu şöyle açıklar: Doğu despotizmi ne kadar karanlık tasvir edilirse, özgürlük o derece gerekli ve o derece parlak görünecektir.

Doğu despotizmi Batıda *ancien regime* zamanında görülenden daha kötü bir rejim türüdür. Çünkü onların otokratları, XIV. Louis ya da I. Nikolay gibi krallar bile, belli kural ve usullere uymuşlardır. Ama keyfi ve mutlak bir idarenin hüküm sürdüğü Doğuda durum böyle değildir: Tüm kuralların dışında hükümdarların kaprisleri hâkimdir. Kimse canından, malından, ırzından emin değildir (A. Ağaoğlu, 1927-a, 149).

Üstelik, çok uzun sürdüğü ve etkileri çok derin olduğu için istibdat devrimlere de direnmiş, özgürlüğe kavuşulmasından sonra da uzun zaman devam etmiştir. Ağaoğlu bir kez daha İran'dan örnek verir: 1906'da kurulan meşruti yönetim kısa bir süre sonra noktalanmıştır. Hiçbir zaman "hürriyet alınır, verilmez" sözü bu kadar doğru olmamıştır (A. Ağaoğlu, 1910-a). Ağaoğlu o yıllarda Stolipin irticasıyla biten 1905 Rus devrimini de göz önüne almıştır. Jön Türk devrimine gelince, İran devriminden farklı olarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi bir güce dayanmasına rağmen toplum içinde başarılı bir şekilde kök salamamıştır. Ahmet Ağaoğlu 1910'dan itibaren bunu gösterip uyarmıştır:

"...inkılab-ı Osmani bir inkılab-ı fikri olmayıp askeri, siyasi ve binaenaleyh sırf havassa mahsus bir inkılabdır. Sunûf ve tabakat-ı millet ise eski hayat ve efkârında berdevam[dır]..." (A. Ağaoğlu, 1910-b)

Savaştan sonra Ağaoğlu Malta'da sürgündeyken, kendisinin de bağlı olduğu Jön Türk rejiminin 10 yıllık bilançosunu yaptığında yenilginin tespiti daha da ağır olur (A. Ağaoğlu, 1927-a, 149). Doğu, ruhları ve düşünce tarzlarını istila eden çeşitli, dayanıklı istibdat örnekleri ortaya koyar. Gerçek özgürlüğe ulaşmak için istibdadın kökleri nasıl yok edilir?

SERBEST İNSANLAR ÜLKESİNDE

1927'de Ağaoğlu, Malta'da 1919-20 yıllarında Doğu toplumu üzerine yazmış olduğu bir dizi makaleyi *Üç Medeniyet* adıyla yayımlamaya karar verir. Önsözünde eserin eskimiş olduğunu belirtir, çünkü önerilen Batılılaşma reformlarının çoğu o zamandan beri Mustafa Kemal'in dâhiyane eserleriyle gerçekleşmiştir. Yine de eserin genç nesillere, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde bir Türk aydınının düşünce tarzını göstermesi bakımından yararlı olacağını düşünür. Mamafih, bu açıklamayla yetinmek zordur. Aslında *Üç Medeniyet*, bundan üç yıl sonra yazılan *Serbest İnsanlar Ülkesinde* ile karşılaştırılırsa, Ağaoğlu'na musallat olan düşüncenin aynı olduğu görülür: Kemalist reformlara rağmen, istibdattan miras kalan zihniyet ve tutumlar düşünceleri işgal etmeye devam etmektedir. Montesquieu ve Tocqueville gibi, 1924 Teşkilat-ı Esasiyesinin hazırlanmasına katılan bu hukukçu da kanunlar ve kurumlardan çok ahlaka inanıyordu. Tanzimat'tan beri Batılılaşmanın Batıdan esinlenerek oluşturulan kurum, kanun ve kural meselesi olduğuna inanılmıştı. Ağaoğlu bunun

kısmen doğru olduğunu düşünüyordu. Bir kere özgürlüğün siyasal ve hukuki çerçevesi kurulduktan sonra, geriye esas görev olan halka telkin ve yurttaşları özgür kılma kalıyordu. Bu da *Serbest İnsanlar Ülkesinde*'nin liberal ütopyasını hatırlatıyor.

Eserde değişik akımlardan etkilenilmiştir. Hâkim olan ise 1789'da ortaya çıkan Fransız liberal geleneğidir. Ülkenin esas yasası kısmen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nden esinlenmiştir (*age*, 7-9). Özgür vatandaşların hakları ve vazifeleri meselesi, hukukun korunması, kamu düzenini temsil edenleri kontrol etme gereği ve yaptığı işler hakkında istendiğinde hesap verme zorunluluğu gibi konular vardır. Ciddiyet, yemin etme zorunluluğu gibi devrim ahlakından esinlenmiş konular da yer almaktadır. Ülkede, en seçkin insanların toplandığı insanı yanıltacak kadar Academie Française'e benzeyen bir akademi ve içinde ülkenin büyük adamlarının gömüldüğü, üzerinde "Serbest ülkenin büyük evlatlarına minnettarlık abidesi" yazan bir panteon vardır (*age*, 82). Fakat İngiliz demokrasisi de bu tabloya katkıda bulunmuştur: Özgürlük adayı, hatiplerin sandalyelere çıkıp nutuk çekerek yönetimi açıkça eleştirdikleri bir parktan geçerken, Hyde Park'ı düşünmemek mümkün değildir. Metnin içinde Doğudan esintiler de vardır. Eser, özünde Serbest İnsanlar Ülkesine büyük bir tarikat görünümü veren pirlerin delaletiyle "intisab" edilmesini anlatır. Ağaoğlu uzun uzadıya, şahsen ilgilendiği Budizmden kaynaklanan "nefsine hâkim olma" kavramı üzerinde ısrar eder. Ağaoğlu bir başka önemli, temel sözcük ekler; bu mobilya ve giysileri olduğu kadar dil ve âdetleri de karakterize eden "sadelik"tir. Ağaoğlu sadelik adına tüketimin yerel ürünlerle sınırlanmasını savunur; aynı şekilde Doğuda kullanılan karmaşık, fazla hürmetkâr nezaket formüllerini de eleştirerek sade, doğrudan ve demokratik bir dili tercih eder.

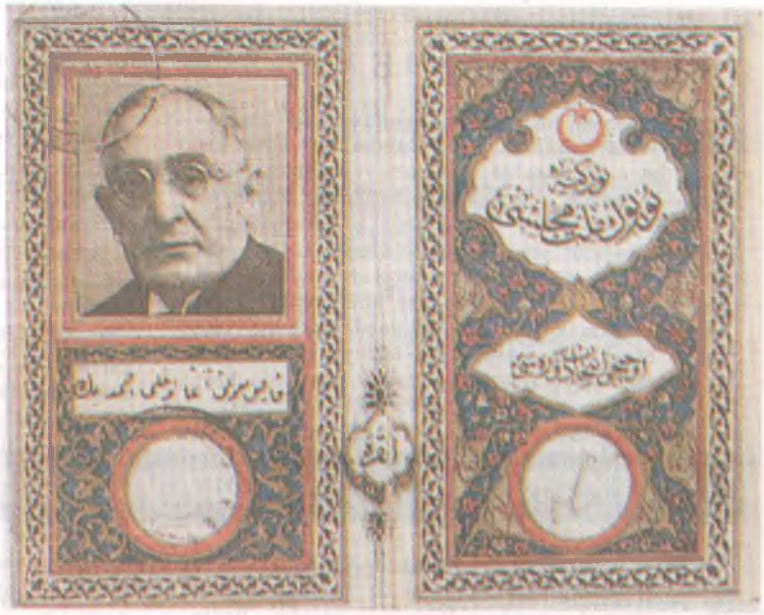

Ahmet Ağaoğlu'nun TBMM kimlik kartı.

Serbest İnsanlar Ülkesinde, Ağaoğlu'nun kendi özgürlük deneyimini ortaya koyduğu bir sentez gibi görünüyor. Ağaoğlu sosyal yapının sadelik, doğruluk, hakkaniyet, iyilik ve gerçek aşkı gibi yeni değerleri benimsemesini sağlayan eğitimin temel rolüne inanıyordu. Bu düşünceler Montesquieu'nün sözünü hatırlatır:

"Cumhuriyet idaresinde yalnızca eğitimin gücüne ihtiyaç vardır".

Ağaoğlu eleştiri ve halkçılık işlevlerini yerine getirmeleri gereken aydınların rolüne de inanıyordu. Ağaoğlu'nun düşlediği demokrasi doğrudan demokrasi değildi; halkın titizlikle seçtiği temsilciler yoluyla uygulanan bir rejimdi ve halka -bu konuda çok ısrarlıydı- bunları kontrol görevi düşüyordu.

Bireycilik, fakat aynı zamanda da yardımlaşma. Ağaoğlu için bireycilik, bireylerin hırs ve egoizmlerinin egemen olması değildir; tam tersine dayanışma ve yardımlaşmanın egemenliğidir. Yalnızca güçlü fertler diğerlerinin yardımına koşabilir. Ağaoğlu *Üç Medeniyet*'te savunduğu tezleri tekrar ele alır; Doğu'da aile ve toplumdaki dayanışmanın zayıflığından bahseder. Sonuçta bu zayıflık, toplumu, hepsi bir kum kâsesindeki taneler gibi birbirinden ayrı ve hâkim güç tarafından istenildiği gibi yönlendirilen bireyler kümesine dönüştürür. Batı örneği, bireyciliğin dayanışma ile birlikte yürüdüğünü gösterir, cemiyet hayatının gelişmesi bunu kanıtlar (Ağaoğlu Charles Gide'e dayanarak 20. yüzyıl başında Fransa'da 60 bin teşekkül olduğunu belirtir).

Sonuç olarak, Ağaoğlu'nun aradığı fazilet, biraz da Montesquieu gibi, bireyin toplumun iyiliği için kendisini kişisel çıkarlarından soyutlayabilme kapasitesi (yani fedakârlık) olarak tanımlanabilir . Ayrıca Ağaoğlu son eserlerinden birinde, kendisinde egoizme ve altruizme (bencillik ve diğerkâmlık) ait parçaları belirlemek için bir çeşit iç hesaplaşmaya girer (A. Ağaoğlu, 1939). Fazilet, aynı zamanda Batıda Sokrat'a kadar götürülebilecek bir gelenek olan hukuka bağlılık da demektir; Doğuda ise fazilet olarak değerlendirilen hükümdarın şahsına bağlılıktır.

Bütününde *Serbest İnsanlar Ülkesinde* adlı eser, özgürlük adına, bir kısım kötü vatandaşların, yalancılar, casuslar, korkaklar, hilekârlar ve tembellerin toplum dışında bırakılmaları[3] gibi tedirgin edici bazı hususlara rağmen, Kemalist rejime daha fazla demokrasi getirmek için yapılmış bir savunmaya benzemektedir.

SONUÇ

Serbest İnsanlar Ükesinde'nin yayımlanışından sadece birkaç ay sonra 1930 Ağustosunda Türkiye

– MUKADDEME –

Monteskiyö «Kanunların ruhu» adlı eserinde hükûmet şekillerinden bahsederken diyor ki: «istiplat - yani şahsî kükûmet - korkuva, Meşrutiyet - şerefe Cümhuriyet te fazilet dayanır»

Bu taksim hâlâ da mâna ve ehemmiyetini gaybetmemiştir. Şahsî hükûmette halk - bir tek şahsın keyf ve hevesine tabi olduğundan milyonlarca insanların bu keyf ve hevese itaat etmeleri için halkı korkutmak ve yıldırmak yegâne çaredir. İşte bunun içindir ki, istipdat ta terbiye ve talimden başlayarak idare usullerine kadar her şeyde korku telkini esastır.

Meşrutiyette – Hâkimiyet hükûmdarla mümtaz bir sınıf elindedir. Bu müşterek hakimiyetin yürüyebilmesi için bedihidir ki, her iki tarafın birbirine sadakat ve merbutiyet alakaları ile bağlı olmaları lâzımdır, yani şeref şarttır.

Cümhuriyete gelince orada – Hakimiyet tam ve şamil olarak Halkın elindedir. Ahaliden herkes idareye iştirak etmek salâhiyetini haizdir. Bedihidir ki, milyonlarca insanların iştirak ettikleri idarenin muntazam ve makbul olabilmesi için - bu insanların yüksek vazife ve mes'uliyet duyguları ve mümtaz ahlak dusturları ile mücehhez olmaları lâzımdır; yani cümhuriyette vatandaşların faziletli olmaları şarttır.

Bu fazilet neden ibarettir. nasıl tezahür eder?

İşte bu suallere cevap vermek endişesidir ki, bu kere karilere arzettiğim bu eseri yazdırtmıştır.

Türk milleti Dahî rehberinin sevki ile Cümhuriyet gibi en mütekâmil bir idare şeklini tahakkuk ettirmiştir; Fekat bu pek ince, pek zarif ve binaenaleyh pek müşkül olan Devlet idare şeklinin inkişaf ve takviyesi için - Cümhuriyet bizden yani Türk milletinin fertlerinden bazı manevi hususiyetlerin mevcudiyetini talep ediyor.

Bu âcız de bu milletin bir ferdi olmak sıfatı ile mezkûr hususiyetleri nasıl tasavvur ve telâkkî ettiğimi bu naciz eserde yazmak istedim, yani Cümhuriyetin manevî cepheden ideolojisini kendime göre kurmak cür'etinde bulundum.

Eserime nasıl bir şekil vermek hususunda bir çok tereddüt zamanları geçirdim; nihayet onu bir hikâye şeklinde yazmağa karar verdim. Esaretten kurtulmuş bir Türk ferdini hür ve serbest bir ülkeye götürdüm; bu ülkenin rehberleri Türk Cümhuriyetini kuran Dahinin emel ve arzularının tahakkuku için çalışmaktadırlar. Türk ferdi - İşte benim «Pir» dediğim bu rehberler ile görüşüyor. Onların bir Cümhuriyette hür ve serbest vatandaşların nasıl olmaları lâzımgeldiği hakkındaki fikirlerini öğreniyor; ayni zamanda da - Memleketimizin istikbalde - Hürriyet ve fazilet sayesinde nasıl inkişaf ederek bir nur ve medeniyet menbaı olacağını da - Serbest ülkede gördüğü irfan ve medeniyet müesseselerini tasvir etmekle gösteriyor.

İşte naciz eserimin şekil, hedef ve gayesi:

Bu eser evvelce - «Cümhuriyet» gazetesinde tefrika olarak neşrolundu. Halkımızın gösterdiği rağbet ve aldığım birçok teşvik mektupları bu kere onu bir kitap şeklinde arzetmek cür'etini verdi

Ağaoğlu Ahmet

***Serbest İnsanlar Ülkesinde*'nin "Mukaddime"si (s. 1-2).**

bir siyasal çoğulculuk deneyimi ile tanışır. Mustafa Kemal'in isteğiyle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı muhalefet yapacaktır ve lideri Türkiye'nin eski Paris büyükelçisi Fethi Okyar'dır. Fethi Okyar'ın en büyük destekçisi ise Ahmet Ağaoğlu'ndan[4] başkası değildir. Acaba *Serbest İnsanlar Ülkesinde* dersi anlaşılmış mıydı?

Aslında ülkedeki gizli hoşnutsuzluğu açığa çıkaran Serbest Fırka deneyimi kısa ömürlü oldu: Yeni parti Kasım 1930'da dağıtıldı. Diğer taraftan Türkiye 1929'daki krizin ilk etkilerini göğüslemek için ekonomide güdümlülüğe doğru yöneldi. Devletçilik özellikle *Kadro* (1932-34) dergisi etrafında toplanan bir grup aydın tarafından savunuluyordu. Burada da, kendilerine atılan okları kıran ve devletin ekonomiye müdahalesini en aza indirmeyi savunan kişinin Ağaoğlu olduğunu görmek bizi şaşırtmamalıdır.[5]

Böylece birkaç yıl içinde liberalizm rüzgârı hem siyasal hem de ekonomik alanda yön değiştirdi. Liberalizmin savunucusu Ahmet Ağaoğlu bu yön değişikliğinden kişisel olarak da etkilendi: Önce Büyük Millet Meclisi'ndeki milletvekilliğini, sonra da 1933 Üniversite temizliği sırasında İstanbul Hukuk Fakültesi'ndeki makamını kaybetti.

Hayatının son altı yılı boyunca da liberalizm savunuculuğunu terk etmedi. Fakat gittikçe daha çok yalnız kaldı. Devletçilikle ilgili tartışmada en önemli rakibi, Kemalizme dönmüş eski komünist Şevket Süreyya Aydemir 1934'te *Kadro* dergisinde "1789 İhtilalinin Mezarı Başında" başlığıyla çok anlamlı bir makale yayımladı (Ş. S. Aydemir, 1934). Aydemir bir anlamda devrimin cenaze duasını yapmıştır. 1789'un ilkelerine olan bağlılığını terk eden yazar 1934 Fransa'sını (Stavisky olayı ve anti parlamentarizm*) hıyanet içindeki işleri yüzünden suçlar. Ayrıca altyapının çözülmesini, ilkelerinin ebedi olamamasına bağlar. Planlı bir ekonomi fikri gelişmekteyken Fransız Devrimi ekonomik özgürlük fikrini ortaya atmıştı. Bu yüzden Fransız Devrimi Türk Devrimine hiç bir şekilde örnek teşkil edemez: O kendi başına, kapitalizm ve komünizm arasında üçüncü bir yol açan bir model ve bir başlangıçtır. Şüphesiz moda olan, *Kadro*'da savunulan antiemperyalizm, milliyetçilik ve devletçilik gibi fikirlerdi. Dergi yetkililer tarafından kısa süre içinde kapatılmışsa da, en azından 1980'lerin başına

yani Türkiye'de yeni liberalizm rüzgârları esmeye başladığı yıllara kadar bu sorunun Türk entelijensiyasını derinden etkilediği bilinmektedir. ■

(Çev. A. Gün Soysal)

* Fransa'da 1933'te ortaya çıkan mali skandal. Faşistlerin cumhuriyet karşıtı eylemleri için gerekçe oluşturmuş, parlamenter rejimin çürüdüğü yolundaki inanç kamuoyunda destek bulmuş ve büyük bir siyasal bunalıma yol açmıştır. -ç.n.

1. *Serbest İnsanlar Ülkesinde* kitap olarak yayımlanmadan birkaç ay önce *Cumhuriyet*'te dizi halinde yayımlanmıştı, 1930, 128 sayfa.
2. Bildiğim kadarıyla Ahmet Ağaoğlu'nun bir biyografisi yoktur. Oğlu Samet Ağaoğlu'nun hatıralarında hayatı hakkında bilgi bulunabilir. Ayrıca Yusuf Akçuraoğlu (1928, s. 419-433) ve Hilmi Ziya Ülken'e (1979, 673-681) bakınız. Adının Rusça şekli Agaieff'dir (ya da Agaev).
3. "Bütün ütopik yaratıların en temel özelliği, düzenlenmesinin tek ve biricik bir sona tabi kılınmasıdır. Buna uymayanlar cezaların en ağırıyla karşı karşıya gelirler: Ayrılık ve red". J. M. Goulemot (1987).
4. Ahmet Ağaoğlu (1969) Serbest Fırka üzerine bir anı kitabı yayımlamıştı.
5. *Kadro* ile olan polemik için Ahmet Ağaoğlu (1933) ve Ayşe Trak'a (1981) bakınız.

KAYNAKÇA

Ahmet Ağaoğlu'nun Eserleri

1910-a, "İran'ın Mazi ve Haline Bir Nazar", *Sırat-ı Müstakim*, no. 103-110, İstanbul.
1910-b, "Darü'l-Hilafe'de Maarif-i İbtidaiyenin Hali ve Suret-i Islahı", *Sırat-ı Müstakim*, no. 113, Ekim.
1912, "Biraz Tarihten", *Türk Yurdu*, 1/11 Nisan.
1913, "Osmanlı İnkılabının Şarktaki Tesiratı", *Türk Yurdu*, 11/20 Temmuz.
1914, "İslam Aleminde Görülen İnhitâtın Sebepleri", *İslam Mecmuası*, 1/2.
1927-a, *Üç Medeniyet*, İstanbul, 2. baskı, İstanbul, 1972.
1927-b, *Hukuk-u Esasiye Notları*, Ankara.
1929, *İngiltere ve Hindistan*.
1930, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, İstanbul.
1933, *Devlet ve Fert*, İstanbul.
1939, *Ben Neyim*, İstanbul.
1969, *Serbest Fırka Hatıraları*, 2. baskı, İstanbul.

Diğer Kaynaklar

Ağaoğlu (Samet), 1940, *Babamdan Hatıralar*, Ankara.
Ağaoğlu (Samet), ty, *Babamın Arkadaşları*, İstanbul.
Akçoraoğlu (Yusuf), 1928, *Türkçülüğün Tarihi, Türk Yılı* içinde, İstanbul.
Althusser (Louis), 1959, *Montesquieu, la politique et l'histoire*, P.U.F., Paris.
Dumont (Louis), 1983, *Essais sur l'individualisme. Une perspective anthropologique sur l'idéologie moderne*, Paris.
Georgeon (François), 1986, "Les débuts d'un intellectuel azerbaïdjanais, Ahmed Ağaoğlu, en France, 1888-1894", *Passé turco-tatar, présent soviétique, études offertes à Alexandre Bennigsen*, Paris. ("Azerbaycanlı Bir Entellektüelin Ortaya Çıkışı: Ahmed Ağaoğlu'nun Fransa Yılları 1888-1894", *Toplumsal Tarih*, 8, Ağustos 1994).
Alice (Gérard), 1970, *La Révolution française, mythes et interprétations*, Paris.
Goulemot (Jean-Marie), 1987, "La politique rêvée", Pascal Ory (haz.), *Nouvelle histoire des idées politiques*, Paris.
Ülken (Hilmi Ziya), 1979, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2. baskı, İstanbul.
Montesquieu (Charles de), *De l'esprit des lois*, II. ve III. kitaplar.
Aydemir (Şevket Süreyya), 1934, "1789 İhtilalinin Mezarı Başında", *Kadro*, Ağustos-Eylül.
Ortaylı (İlber) ve Akıllıoğlu (Tekin), 1986, "Le Tanzimat et le modèle français: mimétisme ou adaptation?", H. Batu ve J. L. Bacqué-Grammont (haz.), *L'Empire ottoman, la République de Turquie et la France*, İstanbul.
Weiker (Walter), 1973, *Political Tutelage and Democracy in Turkey*.
Trak (Ayşe), 1981, "Devlet ve Fert: Gecikmiş Bir Kitap Eleştirisi", *Toplum ve Bilim*, 14.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN KÖKENLERİ
YUSUF AKÇURA (1876-1935)

FRANÇOIS GEORGEON

"Ortodoksluğun sınırlarını zorlayan özgün bir aydın, bazı gelişmeleri önceden kestiren bir azizdir o." Yusuf Akçura'yı François Georgeon böyle tanımlıyor. Akçura, imparatorluğun çöküşünü önlemeye yönelik çeşitli önerilerin karşısına değişik bir toplumsal ve kültürel programla çıkar: Türk milliyetçiliği. Ziya Gökalp'in tersine, Akçura, ideolojik bir unutulmuşluğun öznesidir. Toplumsal çözümlemelerinde Marksizmin bazı yöntemlerini kullandığı için garipsenmiş, "fikirleri biraz solo kaçan" biri olarak nitelendirilmiştir. Bu kitap "Pantürkizmin babası"nın sadece biyografisi değil, aynı zamanda Osmanlı düşün hayatına ve modern Türkiye'ye yaptığı katkıların bir değerlendirmesidir.

x + 226 s.
ISBN 975-333-058-8
700.000.- TL

TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

OSMANLI DEVLETİ'NDE KAFKAS ASILLI KÖLELERİN EKONOMİK DEĞERİ (1817-1872)

ÖMER ŞEN

19. yüzyılda Osmanlı topraklarına köle ihraç eden önemli bölgelerden biri de Kafkasya'ydı. Buradan çıkarılan Gürcü, Çerkez ve Abaza asıllı köleler Müslüman tacirler tarafından deniz yoluyla Karadeniz liman şehirleri ve İstanbul'a taşınıyordu. "Çerkez celebleri" adıyla da anılan bu tüccar, spesifik tarifeye göre İstanbul emtia gümrüğüne köle başına "amediye" vergisi öderdi.

Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yönelik kitlesel göçler, 1855 yılından sonra başladı. Bu göç hareketi, köle ticaretinin kaldırılmaya çalışıldığı dönemde gerçekleşti. 1857 yılında, zenci köle ticaretini yasaklayan karar alınırken, Çerkezistan'dan gelen göçmen köleleri bu kapsam dışında tutuldu.[1]

Göçmen köle ticaretinde köle fiyatları tarifelere göre değil, piyasanın talebine göre belirleniyordu. Dolayısıyla devlet, fiyatları belirlemede etkili olamazken gümrüklerde alacağı vergiyi cari fiyatlar üzerinden tespit edebiliyordu.*

GÖÇMEN KÖLELERİN EKONOMİK DEĞERİ

Kölenin fiyatı, birçok faktörün etkisine bağlı olarak değişiyordu. Doğal olarak fiyatın oluşmasında en önemli etken piyasanın arz ve talep konumuydu.

Göç sırasında çok sayıda kölenin göçmenlerle birlikte Osmanlı topraklarına gelişi, köle piyasasındaki fiyatları düşürdü.

Göçmen köle ticaretinde, gerek göçmen köle sahipleri ve gerekse Osmanlı vatandaşı olan Müslüman köle tüccarı etkiliydi. Köle sahibi göçmenler veya köle tüccarı ile müşterileri arasında resmi mukaveleler olan satış "ilamları" düzenleniyordu. Bu ilamlardan, köle satın alan kişileri ve kölelerin piyasa değerini öğrenmek mümkündür. Tablo I, 1867 ile 1872 yılları arasındaki köle fiyatlarını ve müşterelire ile ilgili vergileri gösterir.[2]

Tablodan da anlaşılacağı gibi "köle ve cariye" fiyatları, bu tarihlerde 2.750 kuruş ile 6.000 kuruş arasında değişiyordu. Bilindiği gibi piyasada kölenin fiyatı, yaşı, cinsiyeti, kadınlar için güzellik ve zerafet, erkekler için fiziki güç, hüner ve kabiliyete bağlı olarak değişiyordu.[3]

Yukarıdaki tabloda görülen köle fiyatları ile 1817 ve 1846 yıllarındaki köle fiyatlarını karşılaştırmak yararlı olacaktır. 1817 yılında Çerkez ve Abaza kölelerinin piyasa fiyatı 250 kuruş ile 5.000 kuruş arasında değişiyordu.[4] 1846 yılında ise "sagir" (küçük) ve "kebir" (büyük) Çerkez köleleri için gümrükte biçilen değer 8.000 kuruştu. Bu gümrüğün belirlendiği resmi bir fiyat değil, piyasadaki en düşük fiyattı. Oysa köle tüccarı, bu kö-

TABLO I

Köle Müşterisinin Adı	Satış Bedeli
Daire-i Meşihat Hademesinden İsmail Efendi	4.000 kuruş
Defterhane Ketebesinden Ahmet Nihal Efendi	24 adet 100'lük mecidi altını
Lazistan (Rize) Mutasarrıfı Kethüdası	(Fiyat belirtilmiyor)
Asakir-i Şahane tabib kaymakamlarından Said Bey	400 kuruş
Esma Hanım	4.800 kuruş
Şerife Hanım	5.000 kuruş
Topçu Mirlivalığından Emekli Emin Paşa	5.000 kuruş
Çerkez Göçmenlerinden ve Silahşoran-ı Hassa Emeklileri	(Fiyat belirtilmiyor)
Gülsüm Hatun	2.750 kuruş
Hatice Hatun	4.250 kuruş
Nizamiye Muhasebesi Kâtiplerinden Ahmet Şakir Efendi	6.000 kuruş
Yenikapı Mevlevihanesi Postnişini Osman Salahattin Efendi	(Fiyat belirtilmiyor)
Hatice Hanım	4.250 kuruş
Çerkez ümerasından İsmail Bey	300 adet karbon
Hasan Ağa	29 Osmanlı Lirası ve 2 adet gümüş mecidiye
Kâmil Efendi	7.000 kuruş (2 cariye)
Hasan Efendi	18 yüzlük mecidi altını

Pierre-Alexandre Wille (1748-1821), "Hareme Yeni Gelen", karakalem desen, 50x72 cm, özel koleksiyon.

leleri talebe göre aynı tarihte, 8.000 kuruştan az olmamak üzere 15.000 kuruşa kadar müşterisine satabiliyordu.[5]

1817 yılında, "Çerkez ve Abaza diyarı"ndan esir getiren bir tüccar gemisi fırtınaya yakalanmış ve Kırım'ın Kefe limanına yanaşmak zorunda kalmıştı. Ruslar tüccara ait 60 köleye ve emtiaya el koymuştu. Tüccar, bir araya gelerek şikâyetlerini bir rapor halinde Osmanlı hükümetine sunar. Bu rapora göre değişik özelliklere sahip kölelerin fiyatlarıyla köle tüccarının isimleri Tablo II'de gösterilmiştir.[6]

KÖLE FİYATLARI İLE ÜCRET VE TAŞINMAZ FİYATLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Önceki bölümde gösterilen köle satış bedelinin bir anlam taşıması bakımından, aynı dönemdeki maaş, konut inşa maliyeti, asgari aylık harcamalarla sair fiyatlar Tablo III'te gösterilmiştir.[7]

1867 ile 1872 yılları arasındaki köle fiyatlarının 2.750 kuruştan 6.000 kuruşa kadar olduğu dikkate alınırsa, 1846 tarihindeki köle fiyatlarından gayet düşük olduğu anlaşılır. Doktor veya eczacının, 3 aylık maaşının toplamı ile bir köle satın alması mümkündü. Bir öğretmenin en ucuz köleyi satın alabilmesi için 20 aylık maaşını feda etmesi gerekirdi. Göçmenler için yaptırılan vasat bir evin inşa maliyeti 1.000 kuruş olarak kabul edilirse, en ucuz kölenin değeri, 3 vasat eve karşılık gelirdi. Bu tarihlerde 2 adet öküzün bedeli 1.000 kuruş olarak kabul edilirse, en ucuz kölenin değeri 6 öküz fiyatıyla aynı idi.

1863-1866 yıllarında Trabzon vilayetinde görevli memurlara verilen aylık ücretin 40.000 kuruş (maksimum) ve 50 kuruş (minimum) olduğu düşünülürse (bak. Tablo IV) köle fiyatlarının ücretler karşısındaki durumu açıkça anlaşılacaktır.[8]

SONUÇ

1817, 1846 ve 1867-72 yıllarına ait verilere göre köle fiyatlarını müşterinin talebi belirliyordu. Piyasaya arz edilen köle sayısının azlığı ya da çokluğu da fiyatlar üzerinde doğrudan etkiliydi. 1817'de, köleler âdeta bir yatırım aracı olarak kabul ediliyordu. 1846 yılında İstanbul piyasasındaki köleler, çok yüksek fiyatlarla satılıyordu. Bu tarihteki fiyatlar, 1817'ye göre yaklaşık 5 kat artmıştı. 1867 ile 1872 yılları arasında tespit edilen köle fiyatları tekrar 1817'deki fiyatlara geri dönmüştü. Bu tarihte fiyatların düşmesinde en önemli etken, göç hareketiyle birlikte Osmanlı piyasasına çok sayıda kölenin girmesiydi. Esir pazarlarında satılan kölelerin fiyatları önemli ölçüde düşerken bu ticaret alanı, Osmanlı toplumsal yaşantısında yaygınlık kazandı. Osmanlı hükümetinin kölelerin "azad" edilmesi ko-

TABLO II

Köle Tüccarının Adı ve Unvanı	Kölenin Kıymeti (kuruş)								Köle Sayısı Adedi	Yekûn Kuruş
	Çerkez Duhter	Abaza Duhter	Çerkez Seyyibe	Abaza Seyyibe	Çerkez Gulam	Abaza Gulam	Arap Müslim	Çerkez Gulam		
Esirci Topal Mehmet Ağa bin Hasan	3 adet 9.000-	1 adet 4.000-	3 adet 9.000-		1 adet 1.000-		1 adet 460-		9	23.460-
Kömürcüoğlu Mehmed'in oğlu Mustafa	1 adet 5.000-		1 adet 1.600-						2	6.600-
Fatma Hatun	1 adet 2.000-								1	2.000-
Çerkez İsmail		1 adet 1.400-							1	1.400-
Esirci Malatyalıoğlu İshak Efendi ibni Osman	1 adet 1.400-	3.400-	1 adet 2.100-		2 adet				4	6.900-
Emin Ağa				1 adet 2.500-	1 adet 250-				2	2.750-
Küçük Ahmed		2 adet 3.100-			1 adet 600-				3	3.700-
Doksanoğlu Ali Reis ibn Hüseyin	3 adet 6.300-		1 adet 1.600-	1 adet 3.000-					5	10.900-
Esirci Mustafa bin Ali			1 adet 1.700-		1 adet 1.600-	1 adet 1.750-			3	5.050-
Esirci Ayyaş Hasan bin Abdullah				2 adet 5.200-					2	5.200-
Esirci Kankaloğlu Mehmed bin Mustafa	1 adet 1.250-			3 adet 8.700-	1 adet 1.400-	1 adet 1.200-			6	12.550-
Gemi reisi Karahasanoğlu Ali Reis İbn Mustafa			2 adet 1.500-	1 adet 4.000-	2 adet 1.700-	1 adet 1.600-			6	8.800-
Arif Yazıcı ibn Elhac Ali		1 adet 3.100-			1 adet 1.200-				2	4.300-
Esirci Esseyyid Mehmed ibn Ahmed	1 adet 2.300-	1 adet 3.000-	1 adet 1.100-	1 adet 2.300-	1 adet 700-				5	9.400-
Mısırlı Ahmed bin Abdullah					1 adet 1.200-				1	1.200-
Esirci Esseyyid Ömer Mehmed				2 adet 3.000-					2	3.000-
Esirci Sarı Mustafa bin Abdullah	1 adet 3.000-	1 adet 2.000-							2	5.000-
İmam Ahmed Reis ibn Mehmed		1 adet 2.000-			1 adet 500-				2	2.500-
İsmail Yazıcı		1 adet 3.200-		1 adet 1.050-					2	4.350-
								YEKÛN =	60	119.060-

nusunda ısrar etmesinden sonra, bu ticaret cazip bir sektör olmaktan çıktı. ■

* Köle ticareti ve kölelerin ekonomik değeri konusunda aydınlatıcı bilgileri sağlayan Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'na teşekkür ediyorum.

1. Ömer Şen, "19. Yüzyılda, Osmanlı Devleti'ndeki Köle Ticaretinde Kafkasya Göçmenlerinin Rolü", *Toplum ve Ekonomi Dergisi*, Sayı 6 (Mayıs 1994), s. 171-192.
2. (AD, No: 934, S. 1, Gurre-i Muharrem 1283/1867), (AD, No: 931, S. 38, 17 Rebiyül'l- hir 1285/1869), (Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.), No: 190, S. 357, 26 Muharrem 1282/1866), (AD, No: 931, S. 70, 24 Rebiyü'l-Evvel 1286/1870), (AD, No: 931, S. 74, 20 Cemaziye'l-Evvel 1286/1870, (AD, No: 931, S. 67, 20 Safer 1286/1870), (AD, No: 934, S. 31, 17 Rebiyü'l- Evvel 1285/1869), (AD, No: 1141, S. 153, 3 Rebiyü'l- hir 1288/1872), (AD, No: 931, S. 48, 18 Cemaziye'l- hir 1285/1869), (AD, No: 931, S. 1, 13 Safer 1284/1868), (AD, No: 931, S. 3, 28 Safer 1289/1868), (AD, No: 931, S. 7, 26 Rebiyü'l- hir 1284/1868).
3. Halil Sahillioğlu, "15. yy. Sonu ile 16. yy'ın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 özel sayısı, s. 111.
4. BOA, Hattı Hümayun, (H.H), No: 46236, Şaban 1233/1817.
5. BOA, Cevdet Maliye (CM), No: 24408, 17 Muharrem 1262/1846.

TABLO III

Göçmen okullarında görevli öğretmen (maaş)	150 kuruş
Göçmenler için tayin edilen kâtip (maaş)	250-400 kuruş
Göçmenler için tayin edilen doktor ve eczacı (maaş)	1.000-1.430 kuruş
Tercüman (maaş)	700 kuruş
İtalyan asıllı doktor (maaş)	2.500 kuruş
1 çift öküz bedeli	700-1.000 kuruş
Ev, ahır, samanlık, 1 çift öküz, tarım aletleri ve tohumluk bedeli	5.000 kuruş
Göçmenlere ödenen yevmiye (aylık)	30-60 kuruş
Göçmenler için inşa edilen evlerin maliyeti	300-1.140 kuruş
Göçmen köylerinde inşa edilen mescid inşa maliyeti	6.000 kuruş
Panayırda istihdam edilen memur (maaş)	1.228 kuruş
Panayırda istihdam edilen kâtip (maaş)	1.125 kuruş
Panayırda istihdam edilen muayene memuru (maaş)	750 kuruş

6. BOA, H.H. No: 46236, Şaban 1233/1817.
7. AD, No: 929, S. 2, Safer 1283/1867), (irade, Meclis-i Mahsus (İMM), No: 962, 19 Zilkade 1277/1861), No: 929, S. 207, 4 Zilkade 1294/1877), (İD, No: 29899, 29 Recep 1276/1860), (İD, No: 32442, 28 Cemaziyel'l-Evvel 1278/1862), (İD, No: 37050, 3 Ramazan 1281/1865), (Cevdet Dahiliye (CD), No: 10016, 15 Muharrem 1281/1865), (AD, No: 1136, S. 205, 11 Şaban 1288/1872), (İrade, Meclis-i Vâlâ (İMV). No: 25396, 15 Cemaziye'l hir 1283/1867), (Maliye Nezareti, Varidat Kalemi (ML. VRD), 8 Eylül 1277/1861).
8. BOA, Maliye Nezareti, Mesarifat Defteri (MLMSF), No: 16869, 1279-1280/1863-1864, ML-MSF, No: 17746, 1281-1282/1865-1866.

TABLO IV

Trabzon Vilayeti Memurları	Aylık (kuruş)
Vali	37.200-40.000-
Vilayet muhasebecisi	5.000-
Vilayet kadısı	4.000-
Vilayet müftisi	400-
Vilayet mal kâtibi	1.930-
Vilayet tahrirat kâtibi	2.796-
Kaza müdürleri	1.500-
Meclis-i kebir başkâtibi	200-
Meclis-i tahkik kâtibi	550-
Karantina memurları	1.000-
Tulumbacılar	648-
Sandık emini	690-
Muhasebe kalemi odacısı	150-
Sandık hamalları	50-

EK1

Çerkez celeblerinin Çerkez memleketinden celb itmede oldukları esirlerinin beher re'si içün emtia gümrüğü tarafına 792 kuruş ita ve kefenlik tabir ile memleketlerine götürmekde oldukları kirpas içün dahi başkaca rüsûmât ifa itmekde ve bu husus kendülerine gadrı mucib olmakda olduğu beyaniyle marü'z-zikr üserâ içün alunagelen rüsûmâtdan bir mikdarının tenzili ve mezkûr kirpas rüsûmunun ve fevt olan esirleri rüsûmâtının afvı hususuna müsaade-i seniye erzan buyurulması hususu mezkûr celeblerin mübârek rikâb-ı fahriyâb-ı cânib-i mülûkâneye ref' ve takdim idüb fermân-ı sâmileri savb-ı çâkeriye havale buyurulan bir kıta arzuhallerinde istida olunmakdan nâşi kuyuda müracaat ve iktizası Darbhâne-i mire nâzırı ve gümrük emini saadetlu beyefendi hazretlerinden istilâm olunduğu 256 tarihinde tanzim olunan tarife mucibince Çerkez esirlerinin sagir ve kebirine 8.000 kuruş kıymet takdir olunarak âmediye olarak ma'harç 792 kuruş vaz'-ı tarife olundı ve kefenlik tabir eyledikleri kirpas-ı Gedüs ve buna mümasil kirpas-ı Lâdik ve alaca-i Manisa alub ol dabi tüccarı bulunan ashabı taşra mahallerden Dersaadet'e götürdüklerinde ber mûcib-i tarife yüzde dokuz resm-i gümrük âmediyesi götüren tüccarından ve hin-i fürûhtlarında eşyay-ı mezkûreyi mübayaa idenlerinden ber mûcib-i tarife fakat yüzde üç guruş reftiye gümrük ahz kılınmakda bulunmuş ve merkumların Dersaadet'e götürmekde oldukları esirlerin beherini sekiz, on ve on beş bin kuruşa ve daha ziyade baha ile fürûht itmekde olduklarından sâye-i maadeletvâye-i hazret-i şâhânede ashab-ı üserâyı gadrdan himâye ve gümrük varidâtını kesr ve tedenniden vikayeten ber vech-i muharrer mezkûr esirlerin beherine alesseviye sekiz bin kuruş kıymet takdiriyle mukaddeme vaz'-ı tarife olunarak rüsûmât-ı mukarreresi istifa ve tevarüd iden cevvâri ile üserânın sefineden hin-i ihracında içlerinde çiçek ve sair emraz ile hasta bulunanlarının on beş güne kadar ba-emr-i Teâlâ vefatı vuku bulub isbat ve ihbar olunduğu halde anların dahi rüsûmâtı ashabına terk ve ita olunmakda ve bu tarafdan mübayaa ile memleketlerine götürdükleri enva' kirpasın kezalik yüzde üç kuruş resm-i reftiyesi ber mûcib-i tarife istihsal kılınmakda olub bunların bu vechile aralık aralık istirham ve istidaaya tasaddi ve ibtidar eylemeleri âdetlerinden bulunmuş olduğundan marü'l-beyân ahz ve istifa kılınan rüsûmâtın ber-mûcib-i istida bir mikdarının tenzili veyahud ber-mûcib-i nizam kemafissâbık kâmilen ahz ve istifa kılınması mütevakkıf-ı irâde-i âliyeleri idüğü müfad-ı derkenar ve ilamdan nümayân olmuş olmağla bu suretde müfad-ı derkenar emr-i ilama nazaran ne vechile irade-i âliyeleri mütealik buyurulur ise olvechile icray-ı iktizasına ibtidar olunacağı.

17 Muharrem Sene [12]62

BAO, Cevdet, Maliye, no. 24408 (müsveddedir)

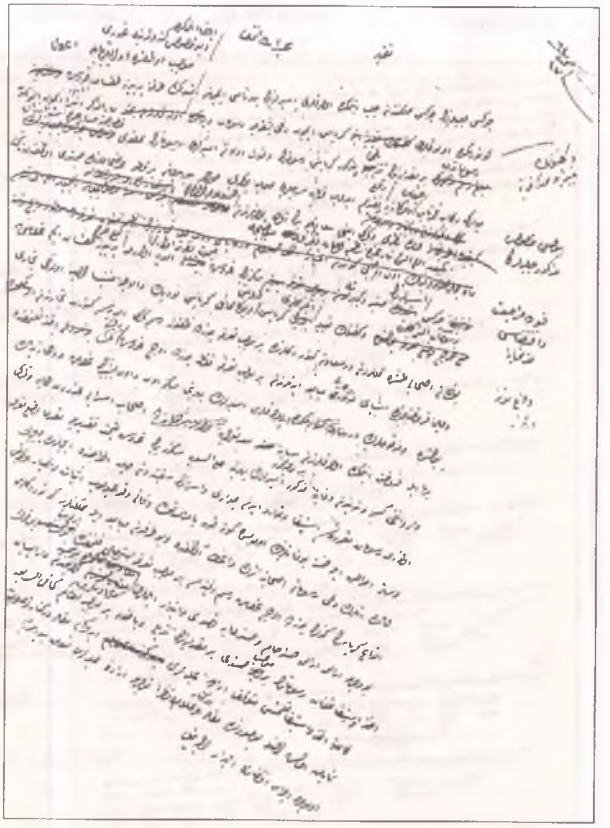

BOA, Cevdet Maliye, no. 24408

EK 2

Asitane-i saadet-i aşiyaneye Çerkez ve Abaza diyarından esir getüren ber vech-i ati isimleri mezkûr tüccar mahmiye-i İstanbul'da meclis-i şer'e gelüb şu vechile takrir-i kalem ile istirham iderler ki bin iki yüz otuz iki senesi hilalinde Çerkez memleketinde vaki Soca (Soçi?) iskelesinden iş bu hazır bi'l-meclis Kara Hasan oğlu Ali Reis İbn Mustafa'nın rakib olduğu çatal kıçlı Şayika tabir olunur bir kıta sefinesine zikri ati Çerkez ve Abaza cinsinden esirlerimizi vaz' ve bizler dahi sefine-i mezbüre ve esirlerimiz ile asitane-i âliyeye gelür iken esnay-ı radihe zuhur iden şiddet-i furtunadan sefine-i merküme ile nefislerimizi tahlis içün cezire-i Kırım'da kain Kefe limanına dahil olduğumuzda zikri ati esirlerimizi mahal-i merkumda Rusyalu tarafından gasben ahz ve bazılarımızın eşyay-ı atiyye ve nakdimizi sefine derununda garat itmeleriyle salifü'z-zikr esirlerimiz de res-i mallarımız olan mebalig ve garat olunana nakd ve eşya kıymetleri erbab-ı vukufdan tahkik olunub bir kıta defter olunmak matlubumuzdur didiklerinde mezbûrunın takrir-i meşruhları vakıa mutabık oldugı ve zikri ati mebaliğ esirlerinin sahihen re's malları ve eşyalarının kıymeti idüğü malûmü'l-esami bigaraz müslimin haberleriyle tahrir ve defter alındığıdır ki zikr olunur fi'l-yvm aşar min şabanü'l-azim sene sülüs ve sülüsin ve maiteyn ve elf.

Tüccar-ı merkumundan esirci Topal Mehmed Ağa ibn Hasan nam kimesnenin kendi malı olan zikri ati esirlerde re's malı olmak üzere haber virdikleri:

Çerkez duhter re's	Abaza duhter re's	Defa Çerkez duhter re's	Defa Çerkez duhter re's
1	1	1	1
4.000 kuruş	4.000 kuruş	3.000 kuruş	3.000 kuruş

Mezbur Topal Mehmed kendi hizmetinde ve malı olan

Çerkez seyyibe re's	Çerkez gulam re's	Arab Müslim gulam Benam Abdullah
3	1	460 kuruş
9.000 kuruş	1.000 kuruş	

YEKÛN= 2.3460 kuruş

Defa mezbur Mehmed Ağa'ya mahallinden Kömürcüoğlu Mehmed'in oğlı Mustafa nam kimesnenin emaneti olan esirler ve re's malları:

Çerkez duhter re's	Çerkez seyyibe re's	YEKÛN = 6.600 kuruş
5.000 kuruş	1.600 kuruş	

- Defa mezbur Mehmed Ağa'ya mahallinden Fatma nam hatunun kezalik emaneti olan esir ve re's malı:

Çerkez duhter re's
1
2.000 kuruş

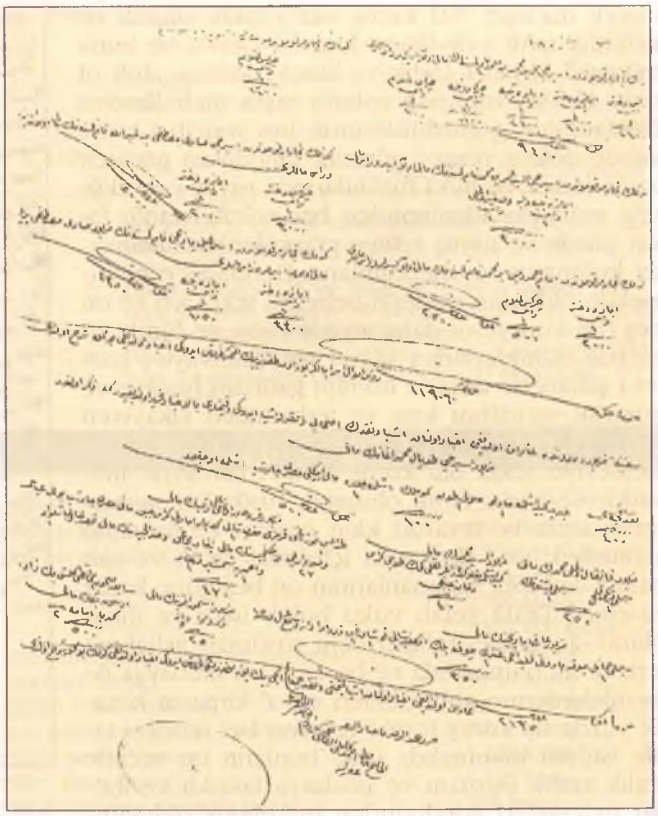

- Defa mezbur Mehmed Ağa'ya mahallinde Çerkez İsmail nam kimesnenin kezalik emaneti olan esir ve re's malı:

Abaza duhter
re's
1.400 kuruş

- Kezalik tüccar-ı merkumundan esirci Malatyalıoğlu İshak Efendi ibn Osman'ın kendi malı olan zikri ati esirlerde re's malı olmak üzere haber virdikleri:

Çerkez duhter	Çerkez seyyibe	Çerkez gulam	Çerkez gulam
re's	re's	re's	re's
1.400 kuruş	3.400 kuruş	1.100 kuruş	1.000 kuruş

YEKÛN: 6.900 kuruş

- Defa mezbur İshak Efendi'ye mahallinden Emin Ağa nam kimesnenin emaneti olan esirler ve re's malları:

Abaza seyyibe	Çerkez gulam	
re's	re's	YEKÛN: 2.750 kuruş
1	1	
2.500 kuruş	250 kuruş	

- Defa mezbur İshak Efendi'ye mahallinden Köçek Ahmed nam kimesnenin emaneti olan esirler ve re's malları:

Abaza duhter	Abaza duhter	Çerkez gulam	
re's	re's	re's	YEKÛN: 3.700 Kuruş
1	1	1	
2.500 kuruş	600 kuruş	600 kuruş	

- Kezalik tüccar-ı merkumundan Doksanoğlu Ali Reis ibn Hüseyin nam kimesnenin malı olan esir ve re's malları:

Çerkez duhter	Çerkez duhter	Çerkez duhter	Abaza seyyibe	Çerkez seyyibe
re's	re's	re's	re's	re's
1	1	1	1	1
4.000 kuruş	1.600 kuruş	700 kuruş	3.000 kuruş	1.600 kuruş

YEKÛN: 10.900 kuruş

- Kezalik tüccar-ı merkumundan esirci Cömerdoğlu Mustafa ibn Ali nam kimesnenin malı olan esirler ve re's malları:

Çerkez seyyibe	Çerkez gulam	Abaza gulam	
re's	re's	re's	YEKÛN: 5.050 kuruş
1.700 kuruş	1.600 kuruş	1.750 kuruş	

- Kezalik tüccar-ı merkumundan Esirci Ayyaş Hasan bin Abdullah nam kimesnenin malı olan esirler ve re's malları:

Abaza seyyibe	Abaza seyyibe	
re's	re's	YEKÛN: 5.200 kuruş
1	1	
2.600 kuruş	2.600 kuruş	

- Kezalik tüccar-ı merkumundan Esirci Kankal oğlu Mehmed bin Mustafa nam kimesnenin malı olan esirler ve re's malları:

Abaza gulam	Çerkez gulam	Abaza seyyibe	Abaza seyyibe	Abaza seyyibe	Çerkez duhter
re's	re's	re's	re's	re's	re's
1	1	1	1	1	1
1.200 kuruş	1.400 kuruş	2.300 kuruş	3.200 kuruş	3.200 kuruş	1.250 kuruş

YEKÛN: 12.550. kuruş

- Sefine-i merkumenin reisi mezbur Kara Hasanoğlu Ali Reis ibn Mustafa'nın kendi malı olan esirler ve re's malları:

Abaza seyyibe	Çerkez gulam	Çerkez gulam	Abaza gulam	Çerkez seyyibe	Daye ve Sagire Kızı
re's	re's	re's	re's	re's	re's
1	1	1	1	1	1
4.000 kuruş	800 kuruş	900 kuruş	1.600 kuruş	1.500 kuruş	

YEKÛN: 8.800 kuruş

- Kezalik tüccar-ı merkumundan Arif Yazıcı ibn Elhac Ali nam kimesnenin malı olan esirler ve re's malları:

Abaza duhter	Çerkez gulam	
re's	re's	YEKÛN: 4.300 kuruş
1	1	
3.100 kuruş	1.200 kuruş	

- Kezalik tüccar-ı merkumundan Esirci Esseyyid Mehmed bin Ahmed nam kimesnenin malı olan esirler ve re's malları:

Çerkez duhter	Abaza duhter	Abaza seyyibe	Çerkez seyyibe	Çerkez gulam	
re's	re's	re's	re's	re's	YEKÛN: 9.400 kuruş
1	1	1	1	1	
2.300 kuruş	3.000 kuruş	2.300 kuruş	1.100 kuruş	700 kuruş	

- Kezalik tüccar-ı merkumundan Mısırlı Ahmed bin Abdullah nam kimesnenin malı olan esir re's malları:

Çerkez gulam
re's
1
1.200 kuruş

- Kezalik tüccar-ı merkumundan Mısırlı Ahmed bin Abdullah nam kimesnenin malı olan esir re's malları:

Abaza duhter	Çerkez gulam	
re's	re's	YEKÛN: 2.500 kuruş
2.000 kuruş	500 kuruş	

- Kezalik tüccar-ı merkumundan Esirci Esseyyid Ömer bin Mehmed nam kimesnenin malı olan esir ve re's malları:

Abaza seyyibe daye ve sagir oğlu	YEKÛN: 3.000 kuruş
3.000 kuruş	

- Kezalik tüccar-ı merkumundan Esirci Sarı Mustafa bin Abdullah nam kimesnenin malı olan esirler ve re's malları:

Çerkez duhter	Abaza duhter	
re's	re's	YEKÛN: 5.000 kuruş
1	1	
3.000 kuruş	2.000 kuruş	

- Kezalik tüccar-ı merkumundan İsmail Yazıcı nam kimesnenin mezbur Sarı Mustafa yediyle malı olan esirler ve re's malları:

Abaza duhter	Abaza seyyibe	
re's	re's	YEKÛN: 4.350 kuruş
1	1	
3.300 kuruş	1.050 kuruş	CEMAN YEKÛN: 119.060 kuruş

BOA, Hattı-ı Hümayun, No: 46236, Şaban 1233/1817

1905 RUS İHTİLALİ VE AZERBAYCAN'DA GREVLER DÖNEMİ

DR. NESRİN SARIAHMETOĞLU*

AZERBAYCAN'DA SINIFLARIN TEŞEKKÜLÜ

XIX. yy'ın ikinci yarısı Rusya'da yeni sınıfların -burjuva[1] ve işçi sınıfları- ortaya çıktığı bir devirdi. Burjuva sınıfının esası Bakû'da bulunmaktaydı. Bu sınıfın içerisinde iktisadi yönden daha güçlü ve hâkim durumda bulunan petrol sanayii burjuvazisi ağırlık taşıyordu.[2] Bu sınıf sadece Azerilerden ibaret olmayıp Ermeni, Rus ve dış sermaye sahiplerinin temsilcilerini de içine alıyordu. İşçi sınıfını ise yerlilerin yanı sıra, Bakû'ya çalışma maksadı ile ülkenin diğer bölgelerinden gelen Ermeni, Gürcü, Dağıstanlı gibi köylü kökenliler meydana getiriyordu. Bu terkibin içine Rusya'nın çeşitli bölgelerinden gelen Rus köylüleri ve güney Azerbaycan'dan gelen göçmenler dahildi. Azerbaycan'da iş imkânları arttıkça işçilerin sayısında da bir artış görülmeye başlandı. 1879'da petrol çıkarılmasında 1.800 işçi çalışırken, 1901'de sadece petrol sanayiinde 35.911 işçi çalışmaktaydı. Madenlerde, petrol kuyularında çalışan işçiler Azerbaycan işçi sınıfının çekirdeği idi. Bununla beraber Bakû'nun çeşitli fabrikaları, Azerbaycan'ın dağ-maden sanayii (bakır çıkarılması ve eritilmesi, tuz, balık), ipek sanayii, şarapçılık, tütün fabrikaları, demiryolu ve deniz nakliyatı, inşaat işleri vb sahalarda değişik milletlere mensup birçok işçi vardı.[3] Kapitalizmin gelişmesi ülkede iktisadi ve sosyal merkezlerin meydana gelmesi, cemiyette sınıfların teşekkülü, bütün Rusya'da olduğu gibi Azerbaycan'da da zengin bir tabakanın ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu sırada burjuva sınıfı içerisinde zümrelerin meydana gelmesi, iç karışıklıkların çıkması, burjuva ile işçiler arasında problemlere yol açtı. Çarlık idaresinin zorla Ruslaştırma uygulaması ve anadilde eğitim, basın-yayın ve milli tiyatronun yasaklanması, genel siyasetinin bir göstergesiydi. Bütün bunlara herhangi bir şekilde karşı koyanlar da şiddetle cezalandırılıyordu.[4] Bu şartların ağırlığı karşısında milletin kaderi ve karşılaşılan zorluklar hakkındaki fikirler devrin öncü Azeri aydınlarının zihnini meşgul ediyordu. M. F. Ahund(ov), H. M. Zerdabi, H. B. Vezir(ov) gibi aydınlar, feodal kanunları, zulüm ve cehaleti, çarlığın Azerbaycan'daki ağır siyasetini tenkit etmekten çekinmiyorlardı.[5]

AZERBAYCAN İŞÇİLERİNİN SOSYOEKONOMİK DURUMU

Bakû, petrol sanayiinin gelişmesi neticesinde Avrupai bir şehir görünümü kazandı. Bu arada petrol sanayiinde çalışan işçilerin sayısı da süratle artıyordu.[6] RSDİP (Rusya Sosyal Demokrat İşçiler Partisi) Bakû Komitesi'nin kurulması ve Bakû petrol sanayiinde çalışan işçilerin sayıca artması neticesinde ihtilal hareketinin ilk sinyalleri verilmeye başlandı. Bakû işçileri, bünyesinde değişik milletlere mensup kişileri barındırdığı için çok milletli olarak nitelenecek bir özelliğe sahipti. 1904'te Bakû işçilerinin esas çoğunluğunu Azeriler (%44) meydana getirirken Ruslar (%25) ve Ermeniler (%20) de önemli bir miktarı teşkil ediyorlardı. Başka milletlerden olan işçiler %11 oranında idiler ki, bunun da çoğu Dağıstanlı işçilerden ibaretti.[7] 1900-1903 yıllarında Avrupa'da meydana gelen sanayi krizi Rusya'yı da etkiledi, böylece 2 bin civarında büyük ve küçük imalathane, fabrika kapanarak, işçilerin sayısı azaltıldı. Bunun tesiri Bakû'ya ulaşarak petrol sanayiinde faaliyet gösteren müesseselerin kapanmasına sebep oldu. 1899'da Bakû'da 101 fabrika mevcutken, 1903'te bunların sayısı 36'ya düştü. Petrol ürünleri üreten 63 fabrikadan sadece 40'ı çalışıyordu. Bakû'daki petrol sanayiinin gelişmesi neticesinde, işçilerinin sayısı da süratle arttı. 1879'da Bakû'da en fazla 1.800 işçi olduğu halde, 1901'de petrol kuyularında ve rafinerilerde çalışan işçilerin sayısı 33.000'e ulaştı. Aralık 1904'te Bakû'nun nüfusu 266.000 iken bunun 65.000'i işçilerdi.[8] Kriz yıllarında birçok sanayi dalının özellikle petrol sanayiinin gerilemeye başlaması geniş çapta bir işsizler ordusunun meydana gelmesine sebep oldu. Nuha, Gence, Gedebey demiryolu işçilerinin büyük bir çoğunluğu işsiz kaldı.[9]

Sanayi kuruluşlarındaki çalışma saatleri 12-14 saat arasındaydı. Petrol kuyularında ise genelde çift vardiya sistemi uygulanıyordu. Rusya'nın başka sanayi merkezlerinde yıllık iş 230-300 gün olmasına rağmen Bakû'nun petrol kuyularında 360 gün olarak tespit edilmişti. Nuha'da ve Karabağ'ın ipekçilik müesseselerinde işçiler sabahtan akşama kadar

* MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü araştırma görevlisi

Geçen yüzyılın sonlarında Bakû'da bir grup petrolcü işadamı.
J. D. Henry, *Baku, An Eventful History*, Londra, 1905.

son derece ağır ve zor şartlarda çalışıp, çok cüzi bir ücret alıyorlardı. Çoğu zaman ücretlerinin miktarları işçilerin milliyet ve ihtisaslarına göre belirleniyordu. Kadınlar ve çocukların ücretleri ise daha azdı. Erkeklerle aynı işi yapmanın karşılığında kadınlara %25-30 daha az ücret verilmekteydi. Emeği muhafaza etmek için alınan tedbirlerin hayata geçirilmesi neticesinde birçok işçi ağır hastalıklara yakalandı.[10] Azerbaycan işçilerinin, özelde ise Bakû'nun maden ve fabrika bölgelerinde yaşayan işçilerin konut şartları da çok kötüydü. İşçilerin yaşadıkları kötü yaşam koşulları çarın bölgeye atadığı memurlar tarafından bile tasdik ediliyordu.[11] Bunlardan biri olan senatör A. M. Kuzminski (1843-1917) Bakû şehri ve eyaletini teftiş maksadıyla gönderilmiş ve bütün kazaları dolaşarak raporunu çara takdim etmişti.[12]

GREVLER

Azerbaycan'da işçi hareketleri XIX. yy'ın 70-80'li yıllarında meydana gelmeye başlarken, Bakû işçileri bu hareketin ön saflarındaydı. 1870'lerde Bakû, Gedebey ve Gence'de ayrı ayrı ve dağınık şekilde grevler yapılmaya başlandı. 1880-1890'da Bakû tütün fabrikası işçileri, Ramana maden işçileri ve Bülbüle'deki taşocağı işçileri greve gittiler. Belli teşkilatlar tarafından düzenlenen ilk grevlerin 1895 yılında Mirzabekyan'ın (Mirzayev) tütün fabrikasında meydana geldiği görülmektedir. 400 işçiye sahip olan bu müessesenin çalışanları ücretlerinin artırılması talebiyle işlerini bıraktı. İki hafta devam eden grev, işçilerin maaşlarının artırılması ile sonuçlandı. 1898'de Gedebey bakır madeni işçileri ve Hazar Ticaret Donanması işçileri çalışma koşullarının kötülüğünü ve maaşlarının azlığını protesto ettiler. Bakû, Nuha, Gence ve diğer şehirlerde grevler yapılmaya başlandı. Ayrı ayrı ve birbirinden müstakil şekilde ortaya çıkan grevlerin sadece bu devir için maaşların artırılması amacına hizmet ettiği söylenebilir.[13] Ağustos 1900'de Tiflis demiryolu işçilerinin grevine Gence'deki demiryolu istasyonunun 150'den fazla işçisi de katıldı. Bu grev daha öncekiler gibi belli bir programa sahip olamadığı için dağınık bir karakter taşımaktaydı.

Azerbaycan'da, özellikle Bakû'da işçi hareketlerini başlatan öncü gruplar plansız ve programsız mücadele ile işçi sınıfının maddi durumlarının ve iş şartlarının iyileştirilmesinin mümkün olmadığını görerek, teşkilatlanmanın gereğini anlamaya başladılar. Çar hükümeti tarafından Kafkasya'ya sürülmüş olan Rus ihtilalcileri 1896-1898 yılları arasında sosyal demokrat teşkilatları kurmaya başlayınca işçi hareketleri düzenli[14] bir hale geldi. 1899'da Bakû'da altı tane sosyal demokrat teşkilat faaliyet halindeydi. İ. Popov, N. P. Kozerenko, İ. P. Vatsek, Mazilkin kardeşler, İ. F. Sturuva, H. Tideman, İ. T. Fioletov, M. B. Kasım(ov), B. E. Dadaş(ov), M. Memmedyar(ov) bu teşkilatlarda çalışmaktaydılar. 1900 yılının ağustos ayında Tiflis'te demiryolu işçilerinin yaptığı greve katılanlardan bir grup, polis

takibatından gizlenerek aynı yıl içinde Bakû'ya geldi ve sosyalist teşkilatların yaptıkları çalışmalara katıldı. Bu gelenler arasında V. Z. Ketshoveli, S. Y. Alliluyev, A. S. Yenukidze gibi şahıslar da vardı.[15] Bakû'da ortaya çıkan RSDİP parti merkezi, sosyalist teşkilatları birleştirerek onların çalışmalarına bir yön verdi. Ancak işçilerin durumları gün geçtikçe kötüleşmeye devam ediyordu. Rusya'nın da içinde bulunduğu ekonomik kriz yıllarında (1900-1903) 100 binden fazla işçi işten çıkarıldı. Aynı yıllarda Bakû işçilerinin de %30'u işten çıkartılmıştı. İşçilerin %10'u ayda sadece sekiz veya 15 gün çalışmaktaydı. Petrol sanayiinde çalışan işçilerle beraber fabrika ve imalathanelerdeki işçilerin ücretlerinde %20-25 oranında bir azalma oldu. Bu kadar yoğun iş temposuna rağmen Nuha, Gence, Gedebey ve kazalarındaki işyerlerinde, ayrıca demiryollarında çalışan işçilerin ücretleri en basit ihtiyaçlarını dahi karşılamaktan uzaktı.

SOSYAL DEMOKRASİ VE İŞÇİ HAREKETLERİ

Bakû'da sosyal demokrat hareket ve onun ürünü olan işçi hareketleri Rusya'nın diğer sanayi merkezlerinden daha geç başladı. 1898'de başlayan ufak çaptaki çalışmalar 1903 genel grevine kadar kitle hareketi boyutuna ulaşamadı. Ancak yine de Bakû'nun yeri ve önemi St. Peterburg ve Moskova ile karşılaştırılabilecek düzeydeydi. Bakû işçileri Rusya tarihinde ilk defa olmak üzere işçi-işveren sözleşmesini imzalayarak büyük şehirlerdeki ve başka merkezlerdeki işçilere örnek olmuşlardı.[16]

Kriz yıllarında işçilerin durumunun kötüye gitmesi, işçiler arasında siyasi fikirlerin de gelişmesine sebep oldu. Özellikle yüzyılın sonlarında Bakû'da sosyal demokrat hareket büyümeye başladı. 1901'de Bakû'daki RSDİP teşkilatı artık şekillenme emareleri gösteriyordu. Bu devirde Bakû'da ve çevresinde 15 dernek faaliyet halindeydi.[17] 1901'in yazında RSDİP Bakû Komitesi ve kısa bir süre sonra da bu partinin birçok bölge komitesi ortaya çıktı. Yedi kişiden meydana gelen bu komitede bir tane bile Azeri bulunmuyordu. İskra'nın (Kıvılcım) ajanları[18] gazetenin çeşitli nüshalarının Bakû'ya getirilmesini sağlıyorlardı. Bakû'nun Vorontsov [daha sonra Azizbey(ov)] ve Balahanski [daha sonra[19] Basin] caddelerinin köşesinde kurulan gizli matbaaya "Nina" adı verildi.[20]

Rusya'da, bununla birlikte Bakû'da ve Azerbaycan'ın başka bölgelerinde işçi sınıfının oluşmaya başlaması ve kapitalizm fikirlerinin artması, sınıf çatışmaları, milli bağımsızlık hareketlerinin kuvvetlenmesine zemin yarattı. Ocak 1901'de Ter-Grigoryan'a ait fabrikanın işçileri, 24 Mart'ta ise Balahani-Sabunçi tamir makineleri imalathanesinin işçileri grev yaptılar. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu grevlerde istenilenler tamamen iktisadi taleplerle sınırlıydı. Köylerde meydana gelen sosyal-iktisadi değişiklikler, sınıf farklılıkları, ilişkilerin daha da kızışmasına, köylü hareketlerinin -ki köylü hareketleri aynı zamanda çarlığa da karşıydı- hız kazanmasına yol açtı. Bu harekete Azerbaycan halkının diğer kesimleriyle birlikte öğrenciler ve aydınlar da katıldı.[21] Aydınlar arasında N. Neriman(ov), M. E. Resulzade, M. Azizbey(ov), C. Memmed Kulizade, M. E. Sabir gibileri saymak mümkündür. Bakû'daki sosyal demokrat teşkilatlarının süratle büyümesi neticesinde Mart 1903'te RSDİP Kafkas İttifak Komitesi'nin faaliyetleri arttı. 1900-1901'de Bakû'da "1 Mayıs Bayramı" gizli olarak kutlandı. Şehrin bazı müesseselerinde grevler meydana gelerek, Gence ve Tovuz demiryolu istasyonlarındaki idareciler ve işçiler arasında çatışmalar yaşandı. 1902'de Batum'da yapılan sokak gösterileri Bakû'da da hissedildi. Mirzayev'in tütün fabrikasında, Bartdorf'un müesseselerinde meydana gelen grevler şehirde aralıksız sürdü. İhtilal hareketlerinin süratle genişlemesinden çar hükümeti rahatsız olmaya başlamıştı; aynı yılın mart ayında hükümet Bakû'yu polis denetimi altına aldı. Bundan sonra pek çok gelişme yaşandı, önce işçi hareketinin birçok öncüsü ve faal sosyal demokrat hapsedildi. Letonyalı Henrih Tideman hapishanede öldürüldü. Hükümet ajanları Bakû'daki gizli matbaanın başkanı Lado Ketshoveli'yi ele geçirdiler ve onu Tiflis'te Meteh hapishanesinde öldürdüler.

2 Mart 1903'te Bakû işçileri bir miting yaptı, böyle bir gösteri Balahani'de[22] de meydana geldi. 27 Nisan'da geçen sefer gizli olarak yapılan 1 Mayıs Bayramı büyük törenlerle kutlandı. 1 Temmuz 1903'te Hatisov'un imalathanelerinde başlayan grev Bakû'da ilk genel grev için bir işaret oldu ve 4 Temmuz'da, Karaşehir, Balahani, Akşehir işçilerini sararak genel bir hüviyet kazandı. Bakû'nun bütün fabrikaları, madenleri, demiryolları, ticaret donanmasının denizcileri, matbaaların büyük bir kısmı greve iştirak etti. Greve katılanların sayısı 40 binden fazlaydı. Çar hükümeti grevi bastırmak için Bakû'ya hayli asker gönderdi. İşçi liderlerinin çoğu hapsedilmesine rağmen hükümet grevi 22 Temmuz'da güçlükle bastırabildi.[23] Bütün bu grevlere RSDİP Bakû Komitesi liderlik ediyordu.[24] Balahani-Sabunçi maden bölgelerinde meydana gelen gösterilerin siyasi bir önemi vardı. Bakû Komitesi grevleri teşkilatlandırmanın yanında Balahani işçileri arasındaki faaliyetlerine devam etmekteydi. Tiflis mahkemesinin savcısı 2 Mart gösterileri hakkında yazdığı raporunda bunu teyiden, Bakû'daki gösterilere katılan işçilerin çoğu aynı gün Balahani köyündeki toplantılarda da bulunmuşlardır, demekteydi. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür. 2 Mart'ta Balahani'de ve diğer merkezlerde meydana gelen gösteriler arasında kuvvetli bir bağ mevcuttu ve hiç şüphesiz ki, bu bağı yaratan da Bakû Komitesiydi.[25] Bu günlerde ortaya çıkan grev komitesi işçilerin taleplerini hazırlayarak petrol sanayicilerine takdim etti. Grevlere Müslüman işçiler büyük ölçüde katıldılar. Çarın vekillerinden biri Bakû'nun Rusya'daki rolünü kastederek, "Bakû elektrikli zil düğmesine benzemektedir. Aynı düğmeye bu veya

başka olay münasebeti ile basıldığı anda, zilin sesi ve heyecanı bütün Rusya'ya yayılır" demiştir. Gerçekten de Bakû'daki grevin başlamasından birkaç gün sonra bütün Transkafkasya, kısa bir süre sonra da Rusya'nın güneyi büyük ölçüde siyasi grevlere sahne oldu.[26] 1903 yılının Temmuz-Ağustos aylarında RSDİP II. Kongresi bütün Rusya ile birlikte Bakû'nun sosyalist teşkilatlarının hayatında ve işçi hareketi tarihinde oldukça büyük rol oynadı. Kongrede yeni tipte işçi partisinin temeli kondu. II. Kongre bu yönden tarihi ehemmiyete sahiptir.

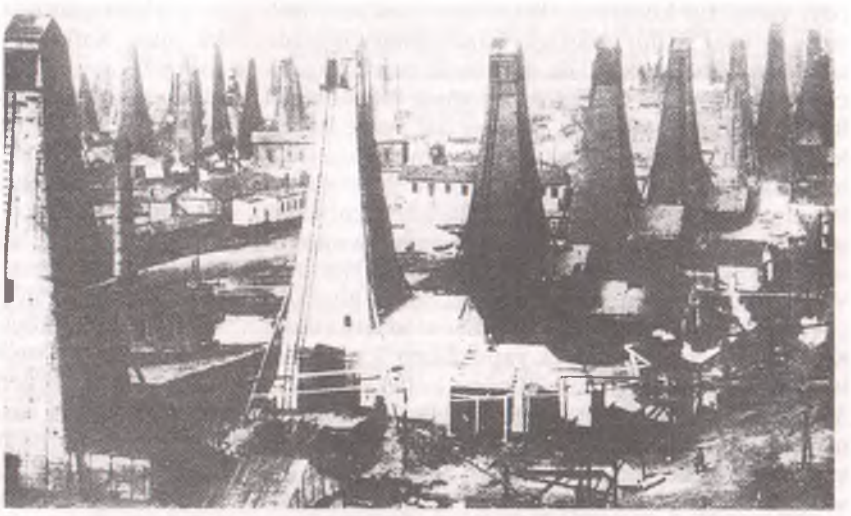

Yüzyıl başında Bakû'da petrol kuyuları.

Partinin II. Kongresinden sonra işçilerin ihtilal hareketinde, RSDİP'nin ve Bakû Bolşevik teşkilatının faaliyetlerinde yeni bir dönem başladı. Bakûlu ihtilalciler, partinin II. Kongre kararlarıyla 1903'ün ağustos ayında tanışabildiler. Bakû Komitesi işçi bölgelerinde (*rayon*) toplantılar tertip ederek, her yerde II. Kongrenin kararlarını müzakere etti. Fakat bu toplantılarda Menşevikler kendilerini ön plana çıkartarak, Bakû Komitesini ele geçirmek istediler. Bakû teşkilatının üyeleri, önde gelen işçiler büyük ölçüde Bolşeviklerin yanında yer alarak, Menşevik Komitesinin derhal terk edilmesini talep ettiler.[27] RSDİP MK (Merkezi Komitesi) ve Kafkasya İttifak Komitesi temsilcilerinin iştirak ettiği toplantının 4 Haziran 1904 tarihli kararına uygun olarak bu talep yerine getirildi ve Bakû Komitesinin yeni heyeti Menşevikleri lağvetmekle beraber aynı zamanda işçi grupları içinde faaliyetlerini de arttırdı. Bu arada aydınlar halkın hayat şartlarının iyileştirilmesi fikrine daha cesaretle yaklaşmaya başlarken, talebe gençler de yavaş yavaş çarlığa karşı mücadeleye giriştiler. Bu amaçla "Bakû Talebe Komitesi" adı altında bir teşkilat meydana geldi. Ancak fazla uzun ömürlü olmadı.[28]

1905'e gelindiğinde Rusya'da ve Azerbaycan'daki grevlerin durumu şöyleydi: 3 Ocak 1905'te St. Peterburg'da Putilov fabrikası işçilerinin grevi başladı ve hızla genel grev haline döndü. 8 Ocak'ta bütün St. Peterburg grevdeydi. Grevciler 9 Ocak'ta taleplerini kışlık saraya götürdüler. Ancak çarın emriyle kalabalık üzerine ateş açıldı. Bu kanlı hadise hakkındaki haber Bakû'ya ulaştığı zaman işçiler ayaklandı. Müesseselerin çoğunda işler durduğu gibi ulaşım da sekteye uğradı. Ocak ayının sonlarında Gence, Gedebey, Tiflis, Batum, Kutais demiryolu işçileri St. Peterburg işçilerine destek verdi.[29] Bakû'daki işçi hareketlerinin büyük bir hız kazandığını gören çar, Kafkasya'da yaşayan milletlerin dikkatini ihtilalden uzaklaştırmak maksadıyla, Azeriler ve Ermeniler arasında milli nifak sokmaya niyetlendi ve bunda başarılı da oldu.[30] 6-9 Şubat'a kadar Bakû'da Azeriler ve Ermeniler arasında kanlı çatışmalar meydana geldi. Bunun dışında Şuşa, Gence, Tiflis ve Erivan'da da benzer olaylar oldu. Ortaya çıkan bu durum karşısında çar hükümeti birtakım yasal tedbirlere başvurdu. 18 Şubat'ta ise Bakû eyaletinde (*guberniya*) savaş hali (sıkıyönetim) ilan edildi. 1882'de lağvedilen Kafkasya canişinliği 26 Şubat 1905'de tekrar kuruldu ve Kont Vorontsov-Daşkov olağanüstü yetkilerle canişin tayin edildi. Vorontsov-Daşkov ihtilal hareketini zorla engellemenin mümkün olmayacağını dikkate alarak yerli burjuva ile ittifak yapmayı tercih etti. Bunun için bazı liberal vaatlerde de bulundu.[31] Bundan istifade eden Azeri aydınlar bazı talepler ileri sürdüler ki, bunlar zemstvo[32] idarelerinin kurulması, mahkeme hakkının Azerbaycan'a uygulanması, Azerilerin bütün hizmet işlerine kabul edilmesi, çocuklara mekteplerde anadilde eğitim görmeleri için izin verilmesi, köylülere toprak kazandırılması vs idi. 1905 yılının yaz aylarında ihtilal dalgası artık bütün Rusya'yı sarmıştı. Mart ayının sonlarına doğru Azerbaycan yeni bir grevin içine girdi. Gence demiryolu işçilerinin grevleri başladı. Şehir mezarlığının yakınlarında grev yapan işçilerle lise talebelerinin birlikte bir siyasi miting yaptıkları görüldü. Grevler bütün Transkafkasya'daki demiryolu işçileri arasına yayıldı. Yapılan grevlerde çok ciddi siyasi talepler ileri sürüldü. Bakû demiryolu işçileri, Kuzey Kafkasya demiryolu işçilerini yardıma çağırmalarına rağmen grev başarısızlıkla sonuçlandı. Bakû'da 1 Mayıs 1905 bayramı için geniş çaplı hazırlıklara başlanırken bilhassa talebe gençler ve askerler arasında ihtilal fikirlerinin yayılması ve süratle genişlemesi dikkate değer bir durum yarattı. 10 Mayıs'ta yüzden fazla şirketin işçileri grev yaptı. Gence'de, Şuşa'da, Nuha'da, Yevlah'ta 1 Mayıs büyük gösterilerle kutlandı. Bu grevler, gösteriler ve halk hareketlerinde RSDİP'nin Nisan 1905'te Londra'da yaptığı III. Kongrenin büyük

payı vardı. Bu kongrenin kararlarını esas alan Bolşevik gruplar silahlı isyan için hazırlanmaya başladılar. Mayıs 1905'te Bakû'da 15 büyük petrol sanayicisi, grevlere karşı mücadele amacıyla "Mukavemet İttifakı"nı kurdu. Mollalar, keşişler her yerde işçilerle konuşup onları grevlere karşı uyarıyorlardı. Böylece Bakû'daki mayıs grevleri başarılı olamadı. St. Peterburg, Riga, Lodz, Odessa, İvanova-Voznesensk şehirlerinde başlayan grevler mayıs ayından ağustosun sonuna kadar devam etti. Özellikle İvanova-Voznesensk işçilerinin mücadeleleri bütün Rusya işçilerinin örnek aldığı bir harekete dönüştü. Bakû Komitesi'nin başkanlığında yapılmasına karar verilen grevler, 1 Mayıs Pazar gününe isabet ettiği için 30 Nisan'da sabah saat 7:00'de Nobel kardeşlerin makine fabrikasının 582 işçisi ile başladı. Bunu duyan başka işçiler de işi bıraktılar. Saat 12:00'de Eisenchmidt işçileri de artık grevdeydi. Durumun ciddiliğini anlayan Bakû polis müdürünün 30 Nisan'da Bakû'daki geçici genel valiye yazdığı raporunda şöyle denmektedir: Nobel kardeşlerin fabrikasında 582 kişi, Melnikov fabrikasında 120 kişi ve Eisenchmidt fabrikasında 142 kişi, toplam 844 kişi greve katıldılar. Greve katılanlar hiçbir sebep göstermeyip hiçbir talep de ileri sürmemişlerdir. Durumu siz ekselanslarına bildirmeyi kendime şeref addediyorum.[33] Ağustosun ortalarında Balahani-Sabunçi bölgesinde bir grev daha oldu. Bunun sebebi işçilerin durumunun son derece kötü olması ve mezbaha müdürünün işçilere iyi davranmaması olarak gösterildi. Ayrıca mezbahada bir işçi suçsuz olarak işten çıkartılmıştı. Grev yapan işçiler işten çıkartılan arkadaşlarının yeniden işe dönmesini ve mezbaha müdürünün işten alınmasını talep ettiler. İdare, işçilerin isteklerinden vazgeçip işe devam etmelerini istedi ise de, işçiler hiçbir vaade inanmadılar. Böylece idare, işten çıkartılan işçiyi işe almaya mecbur oldu. İşçiler 8 Ağustos'ta işbaşı yaptılar. Balahani bölgesindeki Hazar-Karadeniz Cemiyeti işçilerinin durumu da çok kötüydü. Grev iktisadi bir karakter taşıyordu. İşverenler grevin uzun süreceğinden korkarak bütün talepleri yerine getirmeye mecbur oldular.[34] Bakû Komitesi bu arada işçileri siyasi grevlere hazırlıyor ve onları silahlandırıyordu. Polis her gün ve her yerde aramalar yapıyordu. 8 Ağustos'ta Kafkas Merküri Şirketi'nin ambarlarında yapılan aramalarda polisler, dört kutu mermi ve bir adet tabanca buldular. Bütün bunlara rağmen Bakû Komitesi 17 Temmuz'da, Bütün Bakû işçilerine başlıklı bir bildiri yayımladı. Burada, zorluklardan ve tehlikelerden korkmayarak, kurbanlar vermekten çekinmeyerek bütün gücümüzle partimize yardım etmeliyiz, deniyordu. Bu arada hükümet, eylül ayında St. Peterburg'da petrol sanayicileri ve işçi temsilcileri arasında bir toplantı yapmaya karar verdi. Menşevikler bunu desteklerken, Bolşevikler boykot ettiler. Toplantıya katılan işçiler ise aradıklarını bulamadan ve bir uzlaşma sağlanamadan geri döndüler.[35]

Azerbaycan'ın köylerinde de kıpırdanmalar başlamış ve bilhassa Bakû eyaletinde toprak sahipleriyle köylüler arasında çarpışmalar şiddetlenmişti. Bakû valisi, Kafkasya genel valisine bu ihtilafların az kalsın bir isyana sebebiyet vereceğini yazdı. Köylü hareketi Gence eyaletinde Alabaşlı köyüne ve Şuşa kazasının Karadolag köyüne yayıldı. Cevad, Kazalı, Cevanşir, Karyakin gibi kazalarda da olaylar meydana geldi. Yine 1905 yılında Azerbaycan'da Kaçaklar hareketi gittikçe büyüyen bir isyan karakteri kazandı. Kaçak Zahid (Göyçay Şamahı'da), Gandal Nagi (Kazah'ta) ve Kaçak Yusuf'un (Zagatala'da) bütün Azerbaycan'da şöhreti yayıldı. Buna rağmen Azerbaycan'da köylü hareketi, köylerin birbirinden uzak olması ve belli bir merkezden idare edilemeyişi gibi sebeplerden dolayı başarılı olamadı.[36]

1905 yılının ekim ayında Moskova-Kazan demiryolunda başlayan ve 2 milyondan fazla kişinin iştirak ettiği grev süratle bütün Rusya'da siyasi bir grev niteliğini kazandı. Aynı yıllarda yine Transkafkasya demiryolunda başlayan grev Bakû'nun demiryolu işçilerini etkileyip, birçok sanayi müessesesini, Nuha ve Şuşa'nın ipek imalathanelerini, Gence'deki öğrencileri bile içine aldı. Bakû'daki 1905 Ekim grevlerine 129 büyük müessese iştirak etti. Bu grevlere kaç kişinin katıldığı ve kaç gün sürdüğü hakkındaki bilgiler açık değildir. Bolşevik yazarlar ekim grevlerinin büyük öneminden bahsederken, Menşevik yazarlar, ki Frolov bunlardan birisidir, meseleyi fazla önemsememektedir.[37]

Sonuç olarak bütün bu zaman içinde yaşanan grevler o dönem için emsali görülmemiş bir dereceye ulaştı. Grevler, Bakû işçileri için bir yerde büyük bir siyasi okul niteliği taşırken aynı zamanda ihtilal mücadelesini kendi tecrübeleriyle zenginleştirdi, sınıf şuurunu artırdı. Bakû ise bir şehir olarak hem Rusya'nın hem de Kafkasya'nın en önemli ihtilal merkezlerinden biri haline dönüştü. ■

1. Ortaya çıkan burjuva sınıfını zengin petrol sanayicileri, Bakû ve kazalarındaki diğer sanayi kuruluşlarının sahipleri, gemi sahipleri, dükkân sahipleri ve zengin köylüler teşkil ediyordu.
2. E. N. Guliyev-E. İ. Memmedov, *Azerbaycan Tarihi*, Bakû 1964, s. 131.
3. *age*, s. 132.
4. Lenin çar monarşizminde milletler için bağımsızlık ve eşit haklar olamaz, ayrıca çar monarşizmi ister Avrupa'da isterse Asya'da vahşilik ve geriliğin başlıca temelidir, demektedir.
5. Panislamizm ve Pantürkizm fikirlerinin Azerbaycan'a bu yüzyılda nüfuz etmeye başladığı söylenebilir. Yine bu yıllarda Ermeni Hınçak ve Taşnak partilerinin kurulmaya başlaması da dikkate şayandır. Azerbaycan sosyal hayatında daha çok göze çarpan çağdaş demokratik akımlardır. Bu akımın temsilcileri olan şahıslar fikir ve bilgiyi en ağır şekilde cezalandıran çarlığın takibatına maruz kaldıkları için zamanın şartlarına da rahatlıkla karşı gelme fırsatı bulamamışlardır.
6. İ. Medetov, *1905'çi İlde Bakû Proletariatının İngilabi Tetil Herekatı Tarihinden*, Bakû, 1965, s. 15.
7. *age*, s. 16; Z. İbrahimov, *Sosyalist İnkılabı Uğrunda Azerbaycan Zahmetkeşlerinin Mübarizesi (1917-1918)*, Bakû, 1957, s. 12; Z. İbragimov, *Revolyutsiya 1905-1907 g.g. v Azerbaydjane*, Bakû, 1955, s. 33-34.
8. Z. İbrahimov, *age*, s. 33.
9. Sanayi krizi petrol sanayiinin bütün sahalarını etkiledi, petrolün çıkarılışı, yeni kuyuların açılması, petrol ve petrol ürünlerinin ihracı, sondaj gibi işlerin yapılmasına büyük

zarar verdi. 1899-1900 yılında Bakû'daki 208 şirketin 90'ı iflas etti.

10. Bibiheybet'teki Petrol Sanayii Sahipleri Kurultay Şûrası Hastahanesi'nin başhekimi sadece 1903 yılı için bu bölgedeki hastalıklardan bahsederek şöyle demektedir: "Bir yıl içinde 1000'den fazla hastalık vakası görülmüştür. Bunlardan 455 kişi elinden, 240 kişi gözünden, 135 kişi başından, 11 kişi sırtından, beş kişi karnından, beş kişi kaburgasından rahatsızlanmışlardır. Hastaların 176'sı eğitim görmüş olup. 824'ü cahildi." İşçi sağlık merkezleri çok azdı. Sağlık hizmetleri paralı olduğu için işçilerin çoğu doktora gidememekteydi. Bunun neticesinde hasta işçilerin sayısı da gün geçtikçe arttı.
11. Senatör teftişi XVIII. yy'dan itibaren olağanüstü bir teftiş şeklinde uygulanmaya başlandı. 1861 reformlarından sonra ülkede zirai tedbirlerin ağırlaşması neticesinde buna bağlı olarak teftişçi senatörlerden, köylülerin sosyal ve iktisadi durumları hakkında geniş bilgi toplamak, halkın refah seviyesinin aşağı düşmemesi, köylüler arasında meydana gelen akımların sebeplerinin tetkik edilmesi talep ediliyordu. Senatörler ayrıca arazilerin köylüler tarafından satın alınması ve göç meselesinin düzenlenmesi hakkında da kendi fikirlerini bildirmekle yükümlüydüler. Bundan dolayı senatör raporlarında zirai konulara büyük ehemmiyet verilmekteydi. Bir kaide olarak senatör teftişi büyük idari tecrübesi olan yüksek rütbeli memurlara havale edilirdi. Böyle memurlar bağımsız hareket eder ve hiçbir dış baskıya maruz kalmazlardı.
F. M. Eliyeva, "1905-1907'çi İller İngilabı Dövründe Azerbaycanın Agrar Veziyyetinin Öyrenilmesinde Senator Kuzminskinin Hesabatı Menbe Kimi", *Azerbaycan Birinci Rus İngilabı İllerinde*, Bakû, 1986, s. 38-45.
12. A. M. Kuzminski'nin raporu, *Vsepoddanneyeşiy otçet o proizvedennoy v 1905 godu po vsoçayşemu poveleniyu senatorom Kuzminskim revizii goroda Baku i Bakinskoy gubernii* adını taşımakta olup 1906'da Bakû'da basılmıştır.
13. İ. Medetov, *age*, s. 21; *Azerbaycan Tarihi. En Gedim Zamanlardan XX. Esredek*, c. I, Bakû, 1994, s. 221.
14. İ. Medetov, *age*, s. 21-22; E. N. Guliyev-E. İ. Memmedov, *age*, s. 137; *Azerbaycan Tarihi*, s. 221.
15. Tiflis sosyal demokrat teşkilatlarının emriyle İ. F. Sturua 1898-1899 yılları arasında iki defa Bakû'ya gelerek siyasi içerikli neşriyat getirdi ve bunların işçiler arasında yayılmasını sağladı.
16. R. G. Suny, *Bakû Komünü. Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf*, (çev. K. Emiroğlu), İstanbul, 1990, s. 41.
17. *Azerbaycan Tarihi*, s. 229.
18. Yurtdışından gönderilen *İskra* ve *Zarya İskra* yazı kurulu tarafından 1901 ve 1902'de Stuttgart'ta yayınlanan Marksist bilimsel-siyasi dergi) gibi yayın organları ve başka broşürler, Rusya'da faaliyet gösteren *İskra* temsilcilerine getirilmekteydi. Bu temsilciler illegal matbaalarda çağalütkları yayınları yayın komitelerine ulaştırıyor ve *İskra* ile yazışmaları yürüttükleri gibi bütün Rusya'da yapılan çalışmalar hakkında da bilgi verip, para topluyorlardı. Stephan İvanoviç Rodçenko ve kardeşi İvan İvanoviç (Arkadi ve Kayan olarak da bilinmektedir) *İskra* için çalışan gezici ajanlardı. Bauman (Viktor, Ağaç ve Karga adıyla da bilinmektedir) ve onunla sıkı bir ilişkide bulunan İvan Vasilyeviç Babuşkin (Bogdan) Moskova'da çalışmaktaydılar. St. Peterburg teşkilatıyla yakın ilişkide olan Yelena Dmitriyevna Stassova (Guşça olarak da bilinmektedir) ve Banman tutuklandıktan sonra Moskova'ya yerleşen Glafira İvanovna Okulova da *İskra* ajanlarındandı.
19 Bakû'da *İskra* için faaliyette bulunan matbaa tam bir gizlilik içinde çalışıyordu. Yönetimi Krassin'in elinde olan matbaada, Yenukidze kardeşler çalışmaktaydı. Nina matbaanın kod adıydı. Daha sonra kuzeyde Novgorod'da bir başka matbaa açma girişimi olduysa da, bu kısa bir süre sonra açığa çıktı.
20. Matbaa daha sonra ihtiyaten başka bir yere nakledildi. Nina matbaasında *İskra*'nın nüshaları çoğaltılarak K. Marx, F. Engels, V. İ. Lenin'in eserleri, ihtilal amaçlı broşürler ve diğer Marksist yayınlar basıldı. *İskra* gazetesi kısa sürede Bakû matbaasından bütün Rusya'ya yollandı. Nina matbaası RSDİP II. Kongresinin hazırlanmasında büyük rol oynadı.
21. *Azerbaycan Tarihi*, s. 229.
22. Balahani'deki gösteriler öğleden sonra saat 15:00'te oldu. Aynı saatte Balahani köyünde 2 bine yakın kişi toplanmış olup, bunların içinde çeşitli milletlerin temsilcileri de vardı. Göstericilerin çoğu sopa ve silah taşımaktaydılar ve üzerinde "Yaşasın bağımsızlık ve sekiz saatlik iş günü" sözleri yazılı bayrakları taşıdılar. Gösteriler hakkında polis müdürüne haber verildi ve polis müdürü birkaç görevliyle beraber Balahani'ye giderek işçilerle anlaşmaya çalıştı. Göstericiler polis müdürünün önünü keserek taleplerini dile getirdiler: "Bize siyasi bağımsızlık verilsin. Hem biz hem çocuklarımız açlıktan ölüyor. Bize karşı adaletsizce hareket ediyorlar, yüksek vergiler ödememizi istiyorlar... Bize siyasi bağımsızlık, yeteri kadar ücret ve sekiz saatlik iş günü lazımdır."
E. Guliyev, "Bakû'da 1903'çü İlin 2 Mart Nümayişi", *Azerbaycan Tarihine Aid Megaleler Mecmuesi*, 2. bas., (Bakû 1949), s. 15.
23. *İskra*, sayı 42, 15 Temmuz 1903; Z. İbragimov, *Revolyutsiya 1905-1907 g.g. v Azerbaydjane*, s. 56-57.
24. E. Guliyev, *agm*, s. 20-21.
25. Tiflis mahkemesinin savcısı, Balahani'de meydana gelen gösterilerin Bakû Komitesi tarafından yapıldığını tasdik ederek, "2 Mart'ta Balahani'deki gösteriler Bakû'da da kendine Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Bakû Komitesi adını veren gizli bir teşkilatın liderlerinin faaliyeti neticesinde olmuştu" demekteydi.
26. İ. Medetov, *age*, s. 26-27; E. N. Guliev-E. İ. Memmedov, *age*, s. 149.
27. RSDİP II. Kongresi bir bölünme ile sonuçlandı. 1903'ün sonunda iki grup ve iki örgüt vardı. Lenin'le *İskra* arasındaki problemler, sonuçta Bolşeviklerle Menşeviklerarasında hizipleşme doğurdu. Rakip yaklaşımlar üretildi. Her yerel komite için mücadele ediliyor, iki taraf da zafer kazandığını iddia ediyordu. Bolşevizm ve Menşevizm birbirinden farklı iki ideolojik akım olarak ortaya çıktı ve 1905 ihtilali bunlara kesin şeklini verdi.
28. Bakû Talebe Komitesi 1903'ten itibaren RSDİP Bakû Komitesi'nin etkisi altında kalarak ihtilal için çalışmaya başladı. Fakat bütün bunlara rağmen Bakû'da gençlik hareketi gerektiği şekilde güç kazanamadı.
29. İ. Medetov, *age*, s. 37-38.
30. R. İsmailov, *Azerbaycan Tarihi*, Bakû. 1923, s. 133.
31. *Azerbaycan Tarihi*, c. II, Bakû, 1964, s. 231.
32. Zemstvo: 19 Şubat 1961'de toprak köleliği kanunu (*krepostnoye pravo*) feshedilerek köylüler, toprak sahiplerinden azat edildiler. Bütün Rusya halkı bu kanundan haberdar oldu. 1864'te ise yani bundan tam üç yıl sonra 1 Ocak'ta Rusya'nın 34 eyaletinde zemstvo idarelerinin meydana getirilmesi hakkında bir kanun çıkarıldı. Zemstvolar mahalli idare örgütleriydi ve daha çok kırsal bölgelerde faaliyet gösteriyorlardı. Zemstvolardan önce halk kendi işleriyle ilgilenme imkânına sahip değildi. Zira bütün işler çar memurlarının ve beylerin elinde toplanmıştı. Onlar da halkın ihtiyaçlarıyla ciddi olarak ilgilenmemekteydi. Bürokratların büyük azim ve gayretle çalışmalarının sebebi amirlerinin kendilerinden memnun kalarak maaşlarının artırılması ve daha üst makamlara getirilmeye yönelikti. Rusya'da halkın ihtiyaçlarını karşılayacak başka bir kurum olmadığı için halkın bütün işleri bu memurların ellerinde idi. Her köyün veya şehrin amiri kendini bu bölgelerin hâkimi kabul ederek dilediği şekilde davranmaktaydı. Zemstvo, Rusya'da 1864'e kadar devam etti. Bu tarihten sonra halk memurlardan zemstvo vasıtasıyla kurtulabildi.
M. Sadık, *Zemstvo Nedir? Cemaatten Ötrü Ne İş Görmüştür ve Zemstvo Ne Cür Gerek Olsun*, Bakû, 1909, s. 2-6.
33. Azerbaycan MDTA (Azerbaycan Merkezi Tarih Arşivi), fond 484, list 6, s. 78.
34. Hazar Karadeniz Cemiyeti işçileri 8 Ağustos'ta işbaşı yapsalar da, Bibiheybet'teki birçok maden işçisinin grevi devam etti. Bunların pek çoğu belli bir programdan yoksundu. Bu arada Haçaturov ve Melikov maden işçilerinin 12 Ağustos'ta başlayan grevleri iyi düzenlenmişti. Her iki madenden 110 işçi, müdürlerinin işten çıkartılmasını talep ediyordu. İdare, sonunda grevin büyümesinden korkarak müdürü işten almaya mecbur oldu.
35. E. İ. Guliev-E. İ. Memmedov, *age*, s. 154-156.
36. *age*, s. 157; Z. İbragimov, *Revolyutsiya...*, s. 132-133.
37. Çarın 17 Ekim manifestosuna karşı ayaklanan Bakû işçilerinin sayısını 100 bin olarak veren Frolov, bu siyasi grev ve gösterileri, fabrika ve imalathane işçilerinin ehemmiyetini fazla önemsemez. Bolşevik yazarlara göre 14 gün süren grevler ona göre toplam dört gün devam etmiştir. İşçi sayısı ise Frolov'a göre 8 bin civarındadır. Lenin ekim grevlerine bilhassa önem vermiş ve "Çeşitli milletlere mensup işçiler, Bakû'da bir arada bulunmaları dolayısıyla büyük ve güçlü bir potansiyel teşkil ettiklerini çar hükümeti ve sanayicilere bir kere daha gösterdiler" diyerek grevlerin hastırılmasının ihtilal hareketini engelleyemediğinden bahsetmiştir.
Ekim 1905 grevleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. V. İ. Frolov, *Zabastovki Bakinskih neftepromişlennih raboçih v 1908 godu*, Bakû, 1909.

AŞAĞI ANZAF (VAN) KAZISINDAN İSLAMİ KONTRMARKLI BİR BİZANS SİKKESİ

OĞUZ TEKİN*

Aşağı Anzaf Kalesi, Van-İran kara ve demiryoluna yakın, Van Kalesi'nin (eski Tuşpa) yaklaşık 11 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. 6000 m²'lik bir alan üzerinde bulunan kale, Urartu Krallığı'nın önemli merkezlerinden biridir.[1] Aşağı Anzaf Kalesi'nde 1996 sezonunda sürdürülen kazılarda ortaçağ yerleşmesine ait apsisli mekân içinde, anonim bir bakır Bizans sikkesi ele geçti. Sikkenin üzerinde bulunan iki adet İslami kontrmark nedeniyle ilgimizi çeken bu sikkeyi ayrıca yayımlamak istedik.[2]

Bizans anonim follisi.
27 mm, 6.90 gr, kalıp yönü: 6. Kazı env. no. AAK 1996-133 (apsisli mekân içi).

Ön yüz: İsa Antiphonetes,[3] sakallı, başında haçlı nimbusu, tunik ve himation giymiş olarak dizlerine kadar betimlenmiştir. Sağ elini göğsüne götürmüş, sol elinde ise kutsal kitabı (İncil) tutmaktadır. Figürün çevresinde olması gereken + EMMANOVHL (=Tanrı bizimledir) lejandı ile figürün sağ ve sol boşluğundaki IC XC (= İsa) silik olduğundan okunamamaktadır. Sikkenin bu yüzüne biri figürün soluna, öteki sağına olmak üzere iki kontrmark vurulmuştur.

Arka yüz: Mücevher taşlı bezemeli haçın kolları arasında IC XC/NIKA (İsa'nın zaferine) lejandı bulunmaktadır.

Sikke, anonim Bizans follislerinin "C grubu" içine dahil edilmektedir.[4] C grubu follislerini Wroth[5] ve Ratto[6] Theodora (1055-56) dönemine, Bellinger[7] ve Grierson[8] IX. Konstantinos (1042-55) dönemine, Thompson[9] ve Morrisson[10] ise IV. Mikhael (1034-1041) dönemine tarihlendirmektedir.

KONTRMARKLAR

Yaklaşık olarak 11. yüzyılın ortalarına ya da ikinci çeyreğine tarihlendirilen söz konusu follisin ön yüzünde biri figürün solunda, öteki ise sağında olmak üzere iki adet İslami kontrmark bulunmaktadır. Oval bir kalıba kazınmış olan kontrmarkların ikisinin de içinde aynı yazı, عدل (=ADL) vardır ve iki ayrı kalıptan vurulmuşlardır. Hebert, *ayın*, *dal* ve *lam*'dan oluşan ADL'i "tam, doğru, adil" olarak verirken, Weller, Dr. Balog'a atıfta bulunarak sözcüğün (ADL) "tam/adil ağırlık" anlamı olduğunu vurgulamaktadır. Lowick de kontrmarkın, sikkenin standart ağırlık ve kalitede olduğunu onaylayan (garanti eden) "doğru/tam" veya "adil" anlamı olduğunu söylemektedir.

Gerçekte kontrmark uygulaması daha antik çağdan beri bilinen bir olgudur. Basılmış olan bir sikkeye sonradan (ayrıca) vurulan ufak damgalara verilen bir ad olan kontrmark, bir harf, kısa bir yazı, bir sayı, insan veya hayvan figürü veya bir sembol olabilmektedir. Bir sikkeye kontrmark vurulmasındaki en önemli nedenleri şöyle sıralayabiliriz: 1) Eskiyen ya da tedavülden kalkan bir sikkeyi yeniden geçerli kılmak, 2) Sikkenin, ait olduğu ya da basıldığı yerin dışında (örneğin başka bir kent ya da ülkede) geçerliliğini sağlamak, 3) Değerinde bir değişiklik yapılmak istenildiğinde, bu değişikliği belirtmek, 4) Metal kalitesinin kontrol edilmiş olduğunu göstermek, 5) Ağırlığının doğru ve tam olduğunu belirtmek. En erken ufak damgalar (punchmark) Lydia Krallığı'na atfedilen bazı elektron staterler üzerinde görülmesine rağmen, kontrmarklar esas olarak ancak İÖ 4. yüzyıl ortalarından itibaren görülmeye başlarlar. Roma imparatorluk dönemi Anadolu kentlerinin sikkelerinde de (özellikle güneyde) kontrmarklar vardır. Kontrmarklama, İslam dünyasında da bilinen bir olgudur.

* Doç. Dr., İÜ Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı

DEFİNELERDE İSLAMİ KONTRMARK

Üzerinde İslami kontrmark bulunan Bizans sikkelerini içeren definelerden önemli gördüğümüz üçüne burada referans vermek yerinde olacaktır. Bunlardan biri Smithsonian Institution koleksiyonunda bulunmaktadır ve R. J. Hebert[11] tarafından yayımlanmıştır. 1971 yılında satın alınarak koleksiyona kazandırılan definenin buluntu yeri belli değildir. Definede yer alan ve 10.-12. yüzyıl arasına tarihlenen 187 Bizans follisinden 178 adedi kontrmark taşımaktaydı. Bunların 16 adedi, Anzaf Kazısı'nda ele geçen C grubu sikkesindendir. ADL kontrmarkı ise anonim follislerin B, I ve K grubu ile VII. Mikhael Dukas'ın bir sikkesi üzerinde bulunmaktaydı. Yine 1970'li yılların başlarında piyasada görülen ve ele geçtiği yer itibariyle "Diyarbakır Definesi" olarak adlandırılan define ise 2000 Bizans follisi içeriyordu. H. Weller[12] tarafından yayımlanan sikkelerin yaklaşık 140 kadarı kontrmark taşıyordu. En erkene tarihleneni I. Justinos'un Antiochia darplı bir follisidir. Kolye olarak kullanıldığı için bu kadar uzun süre varlığını koruyabilmişti. Kontrmarklı sikkelerin en erkeni VI. Leon'a (886-912), en geç olanı ise I. Aleksios'un (1081-1118) hükümdarlığının başlarına aittir. ADL kontrmarkı X. Konstantinos (?) ile J ve K grubu follislerinde mevcuttur. İslami kontrmarklı Bizans follislerini inceleyen en önemli çalışma ise *The Mardin Hoard* adlı yayındır.[13] Mardin definesindeki yaklaşık 13.500 sikkeden 2.200 adedi kontrmarklıdır. Üç İslami sikke dışında, definedeki Bizans sikkeleri, Anastasius'tan (491-518) I. Aleksios'un (1081-1092) reform öncesi (+1 adet reform sonrası -1092- tetarteron) sikkelerine değin uzanmaktadır. Kontrmarklı sikkelerin büyük çoğunluğunu anonim follisler oluşturmaktadır ve bunların da C grubuna dahil olan 1586 adedinden 247'si kontrmarklıdır. ADL kontrmarkından, altta üç noktalı bir varyasyonun da bulunduğu toplam 57 örnek (44+13) vardır. Burada ele aldığımız sikkenin üzerindeki iki kontrmarkta da ADL'in altında üç nokta vardır.

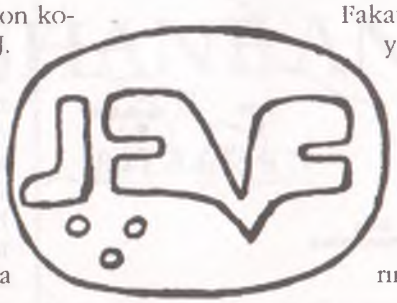

Arap harfleriyle kûfî olarak yazılmış ADL kontrmarkı.

Weller Diyarbakır definesindeki kontrmarklı sikkelerin, orijinal ağırlıklarından daha hafif olduklarını söylemektedir. Anzaf follisi de 6.90 gr ağırlığı ile orijinal ağırlığının altında bir ağırlığa sahiptir. Fakat, Smithsonian Institution koleksiyonundaki define ile Mardin definesindeki sikkelerde böyle bir durum söz konusu değildir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz definelerde, Weller ve Lowick'in gözlemlediği şekilde, kontrmarkları Bizans sikkelerinin üzerinde yer alan İsa ya da Meryem'in başlarının üstüne vurarak, onların görünmesini engellemek gibi bir düşünce yoktu. Ön veya arka yüzde herhangi bir yere vuruluyordu. Lowick, kontrmarkların, sikkede yazının olduğu tarafa mümkün olduğunca vurulmamaya özen gösterildiğini söylemektedir. Bizim sikkemizde de durum böyledir. Arka yüzde IC XC/ NIKA yazısı yer aldığından kontrmarklar ön yüze vurulmuştur.

BİZANS SİKKELERİNİN BAŞKA DEVLETLERCE YENİDEN KULLANIMI

Lowick, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Bizans bakır sikkelerinin, Selçukluların 1071'deki Malazgirt zaferinden sonra 200 yıl kadar bir süre tedavülde kalıp kalmadıklarını sormaktadır. Zira 1071'den sonra bölgede Bizans'ın varlığından söz etmek imkânsızdır. Bölgede bir ara egemen olan Haçlılar kendi sikkelerini basmışlardı. Kilikia'daki Armenia Krallığı ile öteki Türk beylikleri de kendi sikkelerini basıyorlardı. Fakat bu toplulukların, ihtiyaçları olmadığı için, Bizans sikkelerini kullanmamış olduklarını söylemek tartışmaya açıktır. Moğolların önce 1243'te Anadolu Selçuklularını Köse Dağ'da yenilgiye uğratması, daha sonra 1258'te Bağdat'ı ele geçirerek Abbasi Devleti'ne son vermeleri hem Selçukluların hem de Artukoğulları ve Zengiler gibi Türk beyliklerinin de sonunu getirmişti. Lowick, bölgedeki siyasal egemenlik mücadelelerini de göz önünde bulundurarak Bizans sikkelerine kontrmark vurulduğu dönemi

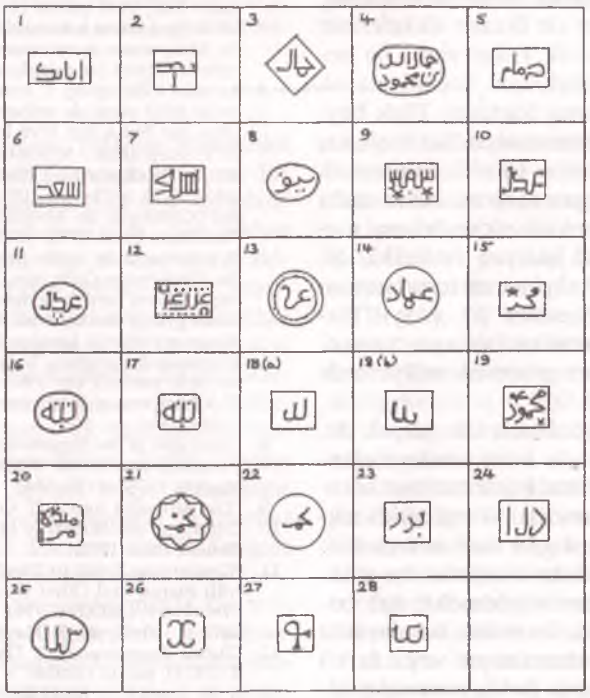

Bizans sikkeleri üzerinde görülen İslami kontrmarklar.
Lowick'ten

Artukoğulları'nın egemenlik alanı ve Aşağı Anzaf.

1140/45-1200 olarak vermektedir. Bu tarihlerde Bizans egemenliği söz konusu değildir, fakat sikkeleri kontrmarklanmak sureti ile kullanılmaktadır. Dolayısıyla 11. yüzyılın Bizans sikkeleri, 12. yüzyılın ikinci yarısında bölgedeki Türk beylikleri tarafından yeniden tedavüle sokulmuşlardır. Kuşkusuz bu, yeni sikke basmaktan daha az masraflı ve daha kolay bir işti. Bizans sikkelerini kullanmaları, bölgedeki Türk beyliklerinin sikke basımına geç başlamalarının bir nedeni olarak gösterilmektedir. Kontrmark başlamadan önce de Bizans sikkelerinin kullanılmış olması mümkündü. Fakat yasal bir zemin oluşturmak için kontrmarklama kaçınılmaz olmuştu. Lowick kontrmarklama âdetinin, Türk beyliklerinin sikke basmaya başlamaları ile başlamış olabileceğini öne sürmektedir. Çünkü kontrmark işi için gerekli ekip ve organizasyon, biraz daha basit olmakla birlikte geleneksel sikke basma metoduna benziyordu: Bir kalıp kazıyıcı (hakkâk), demir veya bronz kontrmark kalıplarının hazırlanması için bir ocak-atölyesi ve görevliler. 12. yüzyıl Türkiye'sinde kontrmarklama esas olarak aynı zamanda darphane olarak faaliyet gösteren atölyelerde yapılıyordu.

Ele geçen definelerde gözlenen bir gerçek de, kontrmarklı sikkelerin yanında kontrmarksız olanlarının da bulunması idi. Hatta kontrmarksız olanlar sayıca daha fazla idi. Lowick, kontrmarklı sikkelerin vergi (cizye) ödemesi gibi özel amaçlı kullanımı olduğunu, kontrmarksız olanların ise günlük alışverişte kullanıldığını söylemektedir. Lowick 11. yüzyıl Bizans sikkelerinden bazılarında birden fazla kontrmark bulunmasını veya farklı kalıplardan çıkmış (dolayısıyla farklı zamanda vurulmuş) benzer kontrmarkın bulunmasını, bu sikkelerin periyodik tedavül süreleri sonunda yeniden kontrmarklandığı şeklinde yorumlamaktadır.

Nitekim bu yazının konusu olan Anzaf kazısında bulunmuş olan sikkenin üzerinde bulunan iki kontrmark da farklı kalıplardan olmalarına rağmen aynıdır (ADL). Ön yüzdeki İsa'nın yüz ve elbisesi ile arka yüzdeki haçın kollarındaki mücevher taşları bezemelerin aşınma nedeniyle silik olması, buna karşın kontrmarkların okunabilir ve nispeten iyi bir kondisyona sahip olmaları, sikkenin uzun süre tedavülde kaldıktan sonra kontrmarklanmış olduğuna işaret etmektedir. 11. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen sikkenin, yaklaşık 100 yıllık bir aradan sonra, 12. yüzyılın ikinci yarısında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Türk beyliklerinden biri tarafından iki kez kontrmarklanarak yeniden kullanıldığını görüyoruz. ADL kontrmarkının atribüsyonu tartışmalı olmakla birlikte, Lowick Artukoğullarını ve Diyarbakır darphanesini önermektedir. ■

1. Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. TC Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmakta olan ve sempozyum bildirilerinin yer aldığı *Kazı Sonuçları Toplantısı* yayınları (1992 yılından itibaren).
2. Sikkeyi yayımlamama izin veren kazı başkanı sayın Prof. Dr. Oktay Belli'ye teşekkür ederim.
3. Bu figür, gerçekte İmparatoriçe Zoe'ye adanmış bir ikonayı temsil etmektedir. Kocası IV. Mikhael'in ölümü üzerine dul kalan Zoe, 1041 yılının 10-13 Aralık tarihlerinde birkaç gün tek başına tahtta kalmıştır. İmparatoriçe adına basılmış altın bir *histamenon nomismanın* ön yüzünde yine İsa Antiphonetes'in figürü bulunmaktadır.
4. Anonim follis tipleri, I. Ioannes'ten (969-1042) I. Aleksios'un 1092 yılındaki reformuna kadar olan sürede basılmış olup, her biri A'dan N'ye kadar harfler ile gösterilen 15 veya 16 grup altında toplanmaktadırlar. Genellikle kabul edilen M. Thompson'un ("The Athenian Agora, II: Coins", Princeton 1954, s. 73-4 ve 109-15) gruplandırmasıdır. C. Morrisson (*Catalogue des Monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1970) ve P. Grierson da (*Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, III / 2, Washington 1973) anonim follisleri hemen hemen aynı gruplama içine almışlardır.
5. *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum (=BMC)*, London 1908, no. 6-16.
6. *Monnaies byzantines*, Lugano 1930 (1908 yılındaki orijinalinin tıpkı basımı), no. 1998-2003.
7. *The Anonymous Byzantine Bronze Coinage*, New York 1928 (NNM, no. 35).
8. *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, III / 2, Washington 1973, s. 681-684.
9. "The Athenian Agora, II: Coins", Princeton 1954, s. 73-4.
10. *Catalogue des Monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1970.
11. "Concerning Tenth to Twelfth Century Byzantine Folles with islamic and Other Countermarks", *The Numismatic Circular*, c. LXXXII (1974), no. 3 (Mart), s. 94-96; no. 4 (Nisan), s. 140-41; no. 5 (Mayıs), s. 189-90.
12. "Turkic Countermarks", *The Numismatic Circular*, c. LXXXII (1975), no. 12 (Aralık), s. 475-77.
13. N. M. Lowick, S. Bendall, P. D. Whitting, *The Mardin Hoard. Islamic Countermarks on Byzantine Folles*, A. H. Baldwin and Sons Ltd., Hampshire 1977. Bu yayına dikkatimi çeken sayın Günay Paksoy'a ve yayını görmemi sağlayan sayın Bora Etker'e teşekkür ederim.

1951 TEVKİFATI VE HAPİSHANE ANILARI

BİLAL ŞEN

Sosyalist düşünce ve eylemler, ülkemizde 1908, 1945 ve 1960 ertesinde yaşanan kısa kültürel çiçeklenme dönemlerinde görülmüş, ama uzun ömürlü olmamış, bastırılmışlardır.

Cumhuriyetin başından itibaren yeraltında çalışan TKP (Komünist Enternasyonal'in Türkiye sekstyonu), 1936'da separat kararıyla merkezden ayrılmıştır. Üyelerin yasal kuruluşlarda antifaşist propaganda yapmaları istenmiştir. Komintern'in kendisi de 1943'te kapatılmıştır.

Savaşın sonuna değin, Dr. Şefik Hüsnü Değmer ve arkadaşlarının önderliğindeki TKP yeniden örgütlenmeye koyuldu. Merkez Komiteye muhalefetin başındaki Nâzım Hikmet ise, 1938'de çarptırıldığı 28 yıllık hapis cezasını çekiyordu.

1945'te Türkiye'nin çokpartili yaşama geçmesi üzerine, ertesi yıl birçok solcu parti kuruldu. Bunlardan ikisi önemliydi:

Esat Âdil Müstecaphoğlu'nun "Türkiye Sosyalist Partisi" ile Dr. Şefik Hüsnü Değmer'in "Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi". 1940'ların ilk yarısında solcular aralarındaki anlaşmazlıkları unutmuş görünürlerken, bu iki parti arasında yeniden ayrılıklar ve karşılıklı suçlamalar ortaya çıktı.

1946 yılı sona ermeden, sıkıyönetim -sendikaların vb yanı sıra- her iki partiyi yasakladı, ileri gelenlerini tutukladı ve yargıladı. TSEKP, TKP'nin "legale çıkışı" gibi görünmüştü. Fakat bu girişimin askeri mahkemece mahkûm edilmesi, TKP'yi yeniden yeraltına itti.

TC hükümetleri, komünizm tehlikesine karşı, savaştan zarar gören Avrupa ülkelerine yardımı öngören Marshall Planı gibi Amerikan programlarından yararlanmak istiyorlardı. Bunun için de, ülkede böyle bir tehlike olduğunu kanıtlamak ihtiyacındaydılar. Demokratik özgürlüklerin tanınması için mücadele eden solcuların en önemli kaygısı, Amerikan emperyalizminin yörüngesine girmekle ülke bağımsızlığının ortadan kalkacağıydı. 1951-52'de yapılan 167'ler tevkifatı, Türkiye'nin 1950'de Kore Savaşına bir tugay göndermesi ve 1952'de NATO'ya kabul edilmesi ile ilgisiz değildir. İşte bu tutuklamaya ve sıkıyönetim mahkemesindeki yargılamaya katılan, Bulgaristan göçmeni Bilal Şen'in anılarından okuyacağınız parçalar, bu olaylara değgindir.

M. Tunçay

1951 yılının son aylarında Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) büyük tutuklaması başlamıştı. İki yıl süren bu tutuklama sırasında 184 kişi yargılanmıştı. Dört yıl sonra bir sonbahar günü, beş yıldan fazla cezaya çarptırılmış olan biz 25 kişi, ikişer ikişer kelepçelenerek bir otobüse doldurulduk, İstanbul'da Orhaniye Cezaevi'nden Adana'ya yollandık. Bu çileli yolculuk bir iki kısa mola ile 48 saat sürdü. Bu 25 kişi şunlardı: Zeki Baştımar, Enver Gökçe, Halil Yalçınkaya, Câzım Aktimur, Kâmil Akar, Şevki Akşit, Mihri Belli, Ruhi Su, Abdülkadir Demirkan, Reşat Fuat Baraner, Kemal Ergin, Recep Yelkenkaya, Macit Bilge, Ahmet Bilge, Sabahattin Dikmen, Orhan Suda, Ahmet Gayretli, Kâmuran Baştuji, Faruk Vural, Fadıl Barkan, Cemil Toygar, Süleyman Salter, Bekir Karayel ve ben.

Adana Merkez Cezaevine vardığımızda bu yolculuğun öyküsünü Ruhi Su türküleştirmişti. "Hasan Dağı" adlı bu türkünün aşağıdaki dizeleri söz konusu yolculuğu çok iyi anlatıyor:

Hasan Dağı, Hasan Dağı/ Eğil, eğil, eğil bir bak/ Sıkıyor zincir bileği/ Candarmada din iman yok!/ Sıkıyor zincir bileği,/ Candarmada din iman yok!// Gidiyor kalktı gücümüz,/ Gülmez ağlamaz içimiz,/ İnsan olmak suçumuz/ Hasan Dağı insan olmak,/ İnsan olmaktı suçumuz,/ Hasan Dağı insan olmak.

İşte böyle, viran otobüsümüz Torosları aşmış, Çukurova'yı geçmiş, bizleri Adana Merkez Cezaevi'ne boşaltmıştı.

Beş altı ay sonra, Adana Emniyet Müdürlüğü bana "sınırdışı" edileceğimi bildirdi. Ben, bu Bakanlar Kurulu kararının dayanağını, yani gerekçesini öğrenmek için ilgili yerlere dilekçeler yazdım ise de sonuç alamadım. Çaresiz, boyun eğmiş bir durumdaydım.

O günlerde bizler, 1956 Şubatında yapılan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Kongresi'nde alınan kararları merak ediyorduk. Hruşçov'un, Stalin'e yönelttiği eleştiriler hakkında Batı basınının verdiği haberlere inanmıyorduk. Hepimiz bunlara "düşman uydurması" gözüyle bakıyorduk.

Adana hapishanesi yeni yapılmıştı. 25 kişilik koğuşumuz güneş ışığına açıktı. Bu açıdan İstanbul'daki Tophane Cezaevi'ne, Harbiye Askeri Cezaevi'ne, Orhaniye Cezaevi'ne, Sultanahmet Cezaevi'ne, yani bu hapishanelerde kapatıldığımız ko-

ğuşlara benzemezdi. Sirkeci'deki Sansaryan Hanı'nın 5. katındaki, hele de bodrum katındaki işkence hücreleriyle karşılaştırılamazdı.

Galiba 1957 yılı başlarında idi. Cezaevi gardiyanı, Sabahattin Erdem'i bizim koğuşa getirdi. Yüzbaşı Sabahattin beni görünce uzaktan "ben seni tanıyorum" diye bağırdı. Gerçekten de daha önce beni görmüştü. 1952 yılında biz Harbiye Askeri Cezaevi'nde iken Sabahattin orada taş odalarda kapalı idi. Ben mutfak nöbetçisi olarak bir iki kez, orada bulunan dört arkadaşa (Şefik Hüsnü, Reşat Fuat, Mihri Belli ve Mehmet Bozışık) öğle yemeği götürmüştüm. Ayrıca da Sabahattin'in polise verdiği ifadede benden bahsettiği söylenmişti.

TKP soruşturmalarını yürütenler, yüzbaşıyı parti üyesi diye gösteremeyeceklerini anlayınca, ifadesini bizim dosyalardan almışlar, kendisini Ankara'ya göndermişler ve "Sovyet casusu" suçlamasıyla 24 yıla mahkûm ettirmişlerdi. Yüzbaşı Sabahattin çok halim selim ve talihsiz bir kişi izlenimini veriyordu insana.

Adana hapishanesindeki koğuşumuza Sabahattin Erdem'den sonra "Bulgaryalı" Recep'i getirdiler. Recep, Harmanlılı olduğunu, Osman isminde bir hemşerisi ile Türkiye'ye geldiğini, Osman'ın kendisine iftira etmiş olabileceğini söylüyordu. Orta boylu, biraz esmerce idi. Tıknaz denecek bir yapısı vardı. Kızının geleceğini düşündüğünü, Rusçuklu Bilâl Sinan'ı tanıdığını anlatıyordu. O da 1952'de tutuklanıp Ankara'da "Bulgar casusu" suçlamasıyla yargılanarak 24 yıl hapis cezasını çarptırılmıştı. Çok aciz, zavallı biriydi. Acınacak bir durumdaydı.

Burada yeri değil, ama yine de Recep olayının çağrıştırdığı Nazif öyküsüne kısaca değineyim. 1951'deki kitlesel göçte İstanbul'a gelen Yenipazar'dan İsmet Meriç ile arkadaşı Arif Çalışkan, İstanbul siyasi polisinin aşırı gayreti yüzünden 1952 yılı başlarında tutuklanıyorlar. Bu iki toy delikanlının sorguları yapılınca tutuklamanın bir falso olduğu ortaya çıkıyor. Ne var ki, polis kötü duruma düşmüş görünmek istemiyor. Çünkü basında "yeni bir komünist şebeke yakalandı" türünden bir balon uçurulmuştu artık. Şimdi, bu fos çıktı denemezdi. Gedikli Emniyet Amiri Parmaksız Hamdi çareyi buluyor. Eski Bulgaristan göçmenlerinden Rami'de oturan Provadalı Hüsnü Özdemir'i hasta yatağından kaldırıp tevkif ettiriyor. Sonra da bu her üç genci alıyor karşısına ve "şimdi yeni ceza kanunu var, biz sizi idamdan kurtaramayız. Ama Hüsnü'nün tanıdığı Bilal Şen sizi kurtarabilir, onun için o verdi bu görevi bize diye yazın ve imzalayın" der. Onlar da "kurtuluş(!)" için basarlar imzayı ve gelirler Harbiye Askeri Cezaevi'ne. O sıralarda Ankara Cezaevi'nde bulunan Nazif isminde bir hemşerileri olayı gazetelerden öğrenir. Kendilerine yazdığı mektupta bana da selam gönderir. Benim ise bu kişinin ne isminden ne kendisinden haberim vardır. Nazif'in o yıllarda Türkiye'ye görevli geldiği anlaşılıyor. İstanbul'da yakalanmış, Ankara'da yargılanmış, 20 yıl hapse mahkûm olmuştu. Daha sonra da, Türkiye hapishanelerinde fazlaca çürümeden dönmüştü. Konumuzdan biraz uzaklaştık galiba.

Bana, hapis cezam bitince hemen sınır dışı edileceğim söylenmişti. Buna göre demek, iki yıllık sürgün (genel gözetim) cezamı çekmeyecektim. 1957 ilkbaharı gelmişti. Tahliye zamanım yaklaşıyordu. Arkadaşlarla veda konuşmaları yapıyordum. Bir gün saat on sıralarında arkadaşlar dışarı temiz hava almaya çıkmışlardı. Sabahattin Erdem koğuşumuzun hela tarafında bulunan ranzalardaki yatağıma gelip oturdu. Benimle konuşmak istediğini söyledi ve alçak sesle "Sen garip bir arkadaşımızsın. Memlekette kimsen yok. Benim durumum iyi. Evden bana ihtiyacım olan her şey geliyor. Sana çıkarken bir miktar para verebilirim. Paltom yeni, bana lazım değil, onun sana vereceğim" dedi. Devam ederek "sana güveniyorum. Zeki partiye ihanet etti. Ben 20 yıl sonra hapisten çıkıp da normal yaşama devamı düşünmüyorum. Ben kendimi bir fedai olarak görüyorum. Gerekirse Zeki'yi derhal temizleyebilirim. Ne dersin?" diyerek beni şaşırtmıştı. O zaman bu sürpriz olayı Ahmet ve Macit Bilge kardeşlerle birlikte görüştük. Sabahattin'in, Zeki hakkındaki yargısının Reşat çevresinde işittiklerinden oluşmuş olabileceği sanısında birleştik. Arkadaşlar arasında dört yıldır süren amansız söz düellosuna karşın, o zamana dek hiç kimseden böyle bir delilik işitmemiştik, "Mutlaka bunu Reşat'a söylemeliyiz" dedik. Sabahattin'in durumu, ona parti içinde olan biteni anlama olanağı veremezdi. Onun sinir bunalımı içinde olduğu belliydi. Bu olayı Reşat Fuat'a bildirdiğimizde "Benim için Zeki diye biri yoktur" deyip kesip atmıştı.

Bu tutum bizi kara kara düşündürmüştü. Daha Harbiye Cezaevi'nde iken İstanbullu çalgı yapımcısı Faik Şekeroğlu ile Zeki Baştımar arasında bir yumruklaşma kavgası yaşanmıştı. Az zaman önce Adana Cezaevi'nde ses sanatçısı ve halk ozanı Ruhi Su ile Zeki Baştımar arasında bir kapışma olmuştu. Güneşli bir gün koğuştakilerin dışarı çıktığı bir sırada Ruhi Su ile Abdülkadir, Zeki Baştımar'a yüklemişlerdi. Ben ise tuvaletten çıkınca aralarına girmiş ayırmıştım. Olayın nedeni şuymuş: Ruhi Su, sazı ile söylediği türküde Mevlana'nın bir şiirinden alınan "köpek! bacağıma saldırma!" sözlerini yineleyip duruyormuş. Buna sinirlenen Zeki yatağından fırlamış sazı kırmak istemiş. O sırada Kadir de Ruhi'nin yardımına koşmuş. Her biri birer kaba güç gösterisi olan bu olaylar, ülkü yolculuğunda kader birliği yapmış kişiler tarafından yaratılmış ortamın doğal ürünleriydi. "Devrimcilik" adına yaratılan bu ortamda "suçlu"-"suçsuz" kavramlarına yaşam hakkı yoktu. Bence bu atmosfer "7. fıkracılar"ın (aşağıya bkz.) sayılarını arttırmada bir etmen oluşturuyordu.

Hapishane, kahrolası, yere batası bir yerdir. Tahliye günleri yaklaşınca insan kendisini büyük bir canlılık içinde buluyor, dinçleşmiş hissediyor. Arkadaşlar arasındaki konuşmalar da çok daha içtenleşiyor. Söylenenler, verilen salıklar belleğe adeta kazılıyor.

51 tevkifatı sonrasında sanıklar mahkemede: (Ön sıra soldan) Ferit Teksoy, Abdülkadir Demirkan (Pirhasan) (Vedat Türkali), Celal Zühtü Bennoi ve Sevim Tarı (Belli). S. Tarı'nın sol arkasında Sabahattin Dikmen ve onun sol arkasında da Turgut Akalın (7 Ekim 1953).

Emin Karaca'nın izniyle

Böylesi bir psikolojik durumda TKP Merkez Komitesi üyesi olarak mahkûm olmuş Halil Yalçınkaya ile sohbet ediyoruz. O, hapishanedeki arkadaşlar arasında egemen olan ilişkilerden, merkez komitesindeki bölünmelerden, Zeki Baştımar ile Reşat Fuat'tan yakındı. Yönetici durumda olan arkadaşların hislerine kapıldıklarını, soğukkanlı davranamadıklarını anlattı. Bundan sonra partinin kendisini kolay kolay "toparlayamayacağı" tahmininde bulundu. "Eğer nasip olur da İsmail'i görebilirsen, ona söyle, iş başa düştü, derhal memlekete dönsün" dedi. Ben, "İsmail kim?" diye sorunca, "Yukarda iyi bir arkadaştır" yanıtını verdi. "Burada olaydı bölünmeyi önleyebilir miydi?" soruma da "Elbette" diye karşılık vermiş, "Diyarbakır hapishanesinde o bu becerisini gösterdi" diye de eklemişti. Kendisinin gidemediğini anlatarak bana Parti Okuluna mutlaka gitmemi öğütledi. Halil Yalçınkaya, partimizin durumunu "yalnızca İsmail'e anlatmamı" özel olarak tembihledi. Ondan İsmail'in eşkâlini sorduğumda onun portresini "gözlüklü, dazlak, iriyarı" biri olarak çizdi. "Laz İsmail" diye de arayabilirsin diyerek sözünü noktaladı.

(Halil Yalçınkaya 1917 Ekim Devrimi'nde Rusya'da harp esiriymiş. Partiye Mustafa Suphi kolundan gelmiş, sıradan bir köy emekçisi. Ben onunla 1950'nin ilkbaharında tanıştırıldım. O, benim sekreteri olarak çalıştığım partinin Türkiye Sendika Komitesi'nin başkanı idi. İşlevi, Reşat Fuat ile Türkiye Sendika Komitesi arasında bağlantı sağlamaktı. Benden 20 gün kadar önce tutuklanmıştı.)

Burada bir ayraç açarak şunu da söyleyeyim. Bu veda konuşmalarında bana şu veya bu türden öğütler verenler partinin eski sorumluları idi. Bunlar o zaman hapishanede birbirleriyle konuşmuyorlardı. Bana söyledikleri tamamen kendi kişisel görüşlerini yansıtıyordu.

Zeki Baştımar'ın söyledikleri: Arkadaşlar senden gerçekleri öğrenecekler. İnanıyorum ki sen doğruları anlatacaksın. Tavsiye ederim, dışarı çıktıktan sonra bazı şeyleri not et. Çünkü zaman geçtikçe onlar kafada silikleşir. Karşına çıkacak kişilere dikkat et. Önce bizim temsilciyi görmeye çalış. Durumu ona anlatmaya bak. Nâzım'ı (Hikmet) da görürsen iyi olur. Sosyalist ülkelerin radyolarında Türkçe çok kötü. Özellikle Moskova Radyosu'nda. Nâzım gittikten sonra düzelir, diyordum. Bilmem ne oldu. Sen İktisat Fakültesi bilgilerini geliştir. Parti iktisat okuluna git. (Zeki Baştımar Merkez İcra Komitesi sekreteri olarak on yıla mahkûm edilmişti.)

Zeki bu göreve 1951 yılının şubat ayında, Cihangir'de (İstanbul) gizli yapılan Merkez Komitesi toplantısında seçilmişti. Bu toplantıya şu altı kişi katılmıştı: Şefik Hüsnü Değmer (genel sekreter), Reşat Fuat Baraner (eski icra komitesi sekreteri),

Mihri Belli, Halil Yalçınkaya, Mehmet Bozışık ve Zeki Baştımar.

Benim inancıma göre Doktor Şefik Hüsnü ve Reşat Fuat, Zeki Baştımar'ın bu işin altından kalkamayacağını bilecek durumda idiler. Biz orta kadrolar Zeki'nin yöneticilik yeteneğini 1949-1950 yıllarındaki pratikten öğrenmiştik. O nedenle Parti Konferansı yapılmasını öneriyorduk. Bu öneriye Zeki'nin tepkisi çok olumsuzdu.

TKP tutuklamaları başladıktan yaklaşık iki buçuk ay sonra, Ceza Kanunu'nun komünistlerle ilgili maddeleri değiştirildi. Yeni düzenlemeye göre üst düzeydeki parti yöneticileri, belli koşullarda idama mahkûm edilebilirlerdi. Bu arada ünlü 141. maddeye eklenen 7. fıkra uyarınca, sorgu sırasında bildiğini söyleyen sanığın cezası da üçte birine indirilebilecekti.

Partinin İstanbul il sekreteri Tevfik Dilmen ile Ankara il sekreteri Ömer Tuncay bu fıkralardan yararlanma yolunu tuttular. İki yıl süren polis soruları boyunca Zeki bu iki sekreterin tuttukları yolu bilmezlikten geldi. Polisin ya da sorgu hâkiminin kendisine sorduğu soruların bazılarına, "bunları il sekreterleri bilir" tutumunu sürdürdü. Bu davranış bana göre affedilemezdi.

O koşulların dehşetine yabancı olmayan bir kişi olan ben, "Zeki inkâr yöntemini uygulamalıydı" diyen savı irreel buluyorum. O yılların koşullarında bizde hiçbir yönetici bu yöntemi uygulayamamıştır. 1937'de başlayan Moskova'daki sorgulamalarda Ekim Devrimi yöneticilerinden binlerce Bolşevik de söz konusu bu yöntemi uygulama gücünü kendilerinde bulamamışlardır.

Bu partimizin en nazik sorunlarından biridir. 70 yıl boyunca her tutuklamanın başlıca tartışma konusu olagelmiştir. Korkmak, korkmamak soyut bir şey değil, somut bir durumdur. Her tutuklamadan sonra partinin önüne çıkmakta olan bu ciddi sorun öyle hamaset edebiyatıyla çözülebilecek türden basit bir olay değildir. Parti nasıl kurulursa öyle olur. Partide güvenlik sorunu, onun kuruluş anından, kadroların seçilişinden başlar. Bu sorun, bence partinin politikasına dolaysız olarak bağlıdır. Yazdığı gizli bültenlerde (1949 yılı başlarında) "Stalin'i Türkiye komünistlerinin babası"(!) ilan eden Zeki Baştımar, parti yöneticiliğinde tipik bir "allahlık"lık örneği vermişti. Ne ki, bunu yalnızca eylem içinde olan deneyli kadrolar bilebilirdi. Zeki'nin kendisinin de bunu bilmeyeceğini düşünmek ise, fazla saflık olurdu. Ben bir gün 1950 güzünde Şevki Akşit ile, bir dizi somut olayları anlattıktan sonra, Zeki'nin yöneticilik yeteneğini tartıştım. Buna çare düşünülmesini önerdim. Şevki, buna karşı çıktı. Zeki'yi yakından tanıdığını söyledi. Onun Moskova'da Kızıl Profesörler okulunda okuduğunu ileri sürdü. Bu doğru değildi. Zeki bu enstitüde okumamış, KUTVA'da okumuştu. Ama önemli olan bunlar da değildim. Çünkü benim izlenimim 1949-50 yıllarındaki parti pratiğine dayanıyordu. O zaman Zeki'yi şahsen tanımış değildi. Ama ahlakça dürüst, tevazu sahibi, alçakgönüllü biri olarak düşünüyordum. Reşat Fuat'ın en yakın arkadaşı diye anlatılıyordu. 1949'a dek partide başrole heves etmemişti. 1947-49 döneminde, öteki yöneticiler hapishanede iken sorumluluk almaktan kaçınmıştı. 1949'da bunu yüklenmesi de yalnızca Boz Mehmet'in ısrarına bağlanamazdı. Herhalde, akıl hocalarının etkisi altında Ankara'yı bırakıp İstanbul'a gelmek zorunda kalmıştır, diye düşünüyordum.

Ne yazık ki bu kanımda yanılmıştım. 1954 yılında askeri mahkemede savunmalarımızı yapıyorduk. Ağustos ortalarında bir gün Zeki Baştımar müdafaasını okudu. Bunda "Proletarya diktatörlüğü şiarı Türk Komünistlerinin çalışma programlarında hiçbir zaman yer almamıştır" diye bir açıklama yaptıktan sonra, şöyle devam etti: "Halkın müşterek davasından memleketin bütün sınıflarının, bütün halkın birleşmesi zorunluluğunu kabul etmeyenler, buna engel olmaya çalışanlar, barış hareketini küçümseyenler, bu hareketi içinden yıkmak ve ona öncü olan kuvvetleri dağıtmak için her çareye başvuranlar ancak emperyalizme ve gericiliğe ajanlık etmekten başka hiçbir rolleri kalmayan Troçkist kalıntılarıdır." (*Dava ve Müdafaa*, 1966, s. 17)

Bu sözlerin hedefi Reşat Fuat ve arkadaşları idi. buna, sorgu yargıcı İzzet Cebe "Bu sizin iç işinizdir" diye tepki gösterdi. İnancıma göre, Zeki'nin bu yaptığı, ilkel ahlaka ve dürüstlüğe aykırıydı. Biz komünistler ahlaksızlığın egemen olduğu toplumsal ilişkilerin değiştirilmesini istiyorduk. Yalanın saltanat kurduğu düzeni suçluyorduk. Ahlakı ve dürüstlüğü baş tacı etmeden, sömürüsüz, baskısız, sosyal adaletin ve sosyal eşitliğin egemen olduğu uygar toplumun kurulamayacağına inanıyorduk. Bir komünist, ahlak kurallarını böylesine çiğneyemezdi.

1954 Ekiminin 7. günü mahkeme (Ankara Garnizon Komutanlığı 2. No'lu Askeri Mahkemesi) kararını bildirdi. Biz mahkûmlar mahkeme salonundan aşağıya hapishaneye indirildik (İstanbul'da, Harbiye'de bulunan bu büyük binanın büyük bir kısmı hapishaneye ayrılmıştı). Güneşli bir sonbahar günüydü. Ağır hapis cezalarının üzerimizde yarattığı şokun etkisinde idik. Tam bu sırada koğuşların birinde ikinci bir karar açıklanmıştı. Bunda Merkez Komitesi eylemcileri olarak mahkûm olanlardan Doktor Şefik Hüsnü, Reşat Fuat ve yandaşlarının (ki bunlar büyük bir çoğunluktu), bundan böyle Zeki Baştımar ve Mehmet Bozışık ile komunada birlikte olamayacaklarını bildiriyorlardı. Açıklanan karara göre, bu iki kişi davaya "ihanet" etmişlerdi. Sonradan öğrendiğime göre o zaman açıklanan söz konusu bu karar, 1953 Kasımında alınan Merkez Komitesi kararı imiş. Buna şu altı Merkez Komitesi üyesi katılmış: Dr. Şefik Hüsnü, Reşat Fuat, Halil Yalçınkaya, Ahmet Fırıncı, Celal Benneci ve Mihri Belli. Bu karara göre, bu iki Merkez Komitesi üyesinin parti ile ilişkileri kesiliyordu.

Saim Altınes, Doğan Çetiner, Nihat Tunalı, Enver Gökçe, Macit Bilge, Ahmet Bilge, Şahap Bakırsan, ben ve daha birkaç arkadaş hapishanedeki bu

1920'de Bulgaristan'da (Razgrat ili Ostrovo köyü) doğdum. Türk oğlu Türk'üm. Anamın adı Hasibe, babamın adı Beytullah.

İkinci Dünya Savaşı içinde Türkiye'ye gittim. 1945 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğrencisi iken gece işçisi olarak çalıştığım Eyüp-Defterdar Feshane fabrikasında 1 Mayıs bildirisi dağıtmaktan tutuklandım ve "İleri Gençler Birliği" davasında 6 ay hapse mahkûm oldum.

1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ne girdim. Onun Ayvansaray bölge teşkilatında teşkilat görevlisi olarak çalıştım.

1948'de Sahaflar Çarşısı'nda terlikçi Ferit'in işyerindeki bir provokasyon üzerine 11 kişiyle birlikte tutuklandım. 11 ay Sultanahmet Cezaevi'nde kaldım ve İstanbul 1 Numaralı Ağır Ceza Mahkemesi'nde aklandım.

1950'de İktisat Fakültesi'nden mezun oldum. Tüm bu zaman kesiti içinde bir yandan fakültedeki öğrenimime devam ettim, bir yandan da çeşitli işlerde çalıştım: Baca temizleyiciliği, tenekecilik, kurşun boru dökücülüğü, evrak takipçiliği, muhasebecilik gibi çeşitli alanlarda çalışarak geçimimi sağladım.

1949 ortalarından 1951 sonlarına kadarki zaman kesimi içinde gizli parti çalışmalarında semt komitesi, üniversite gençlik komitesi, İstanbul sendika komitesi ve Türkiye sendika komitesi sekreterliği yaptım. 1951 Aralığında tutuklandım. 1954'te Ankara Garnizon Komutanlığı 2 Numaralı Askeri Mahkemesi'nde, 167 sanıkla birlikte mahkûm edildim; 6 yıl ağır hapis, 2 yıl sürgün cezasına çarptırıldım.

1954 sonlarına doğru Bakanlar Kurulu beni, 1944'te aldığım vatandaşlıktan çıkardı. 1957 sonlarına doğru da sınır dışı etti.

1958-61 öğrenim döneminde Sofya'da Yüksek Parti Okulu'nu bitirdim. 1962'de evlendim, bir kız çocuğum var.

1961-1965 yıllarında Bizim Radyo'da redaktör, başredaktör, Parti Grubu sekreteri, Basın Yayın Komitesi sekreteri ve Dış Büro üyesi olarak çalıştım.

1966-1981 yıllarında Bulgar Bilimler Akademisi'nin Ekonomi Enstitüsü'nde "Çağdaş Kapitalizm" bölümünde uzman olarak çalıştım.

Şimdi artık 15 yıldır emekliyim. Kâh Sofya'da, kâh Moskova'da yaşıyorum. 1991'de vatandaşlığımın ihyasını istedim, fakat ret yanıtı aldım.

Bilal Şen

cepheleşmenin dışında kaldık. Tarafların bir yıl kadar süren propagandaları bizleri inandıramamıştı. Biz bu iki kişinin "hainlik" ettiklerine kani değildir. Zeki için ileri sürülen temel neden, Başbakanlık Kütüphanesi'nde çalışmış olması idi. Biz "bu delil olamaz" dedik. "Gerçekten bunun delil olduğuna inanılaydı, Zeki'nin partiyle ilişkisi o zaman kesilirdi ve parti de bugünkü facia ile karşılaşmazdı" diye düşünüyorduk. Ama hiçbir zaman "Zeki partiden uzaklaştırılmalıydı" diye düşünmedim. Zeki Baştımar Başbakanlık Kütüphanesi'ndeki bu işi, 1937 yılı başlarında Komintern Yürütme Komitesi Sekreterliği'nin aldığı karar uyarınca, Halk Partisi'ne üye olma girişimi sonucunda bulmuştur. Bunu Şefik Hüsnü ile Reşat Fuat iyi bilir. Bununla Zeki Baştımar, Halk Partisi'ne girme ödevini yapamıyor, ama kararın ikinci emrini, yani durumunu yasallaştırma ödevini gerçekleştiriyor. Bence bu açıdan Zeki Baştımar'ı suçlamak abes kaçar. İleri sürülen iddia, genellikle ispatlanması güç bir olasılıktır. Doktor ile Reşat bilirler ki, Merkez Komitesi'nden birinin çıkarılması ancak Komintern'in onayı ile olabilir. Aynı şekilde yeni üye olmak da. (1943'te Komintern kapatıldıktan sonra durumun değişip değişmediğini bu arkadaşların bilmedikleri kanısındayım.) Öyle iken, TKP yönetimi 1953 Kasımında hapishanede aldığı kararı Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne bildiriyor. Fakat Moskova Radyosu'ndan, beklediği yanıtı alamıyor. Nedenini yazık ki öğrenemedim. Kişiliklerine saygı duyduğum bu iki yöneticinin böylesi bir kararı neden bu kadar kolay aldıklarını uzun zaman düşünedurdum. Bulduğum açıklama şu oldu. Doktor ile Reşat, 1934'ün Ağustosunda Moskova'da 69 partiliyi ajan ilan etmişler, 45 üyeyi partiden atmışlardı (bkz. *Orak Çekiç*, 1.6.1936). Bu karar diğer Merkez Komitesi üyelerine kıyasla en çok bu iki arkadaş için bir ders kaynağı idi. Heyhat! Bu iki yönetici de özlenen olgunluk düzeyinde değillermiş. Ya da bilmediğim aşılmaz engellerle karşılaşmışlar da yeteneklerini ortaya koymamışlar. Bu konuda kesinlikle söylenecek şey, önde gelen bu iki yöneticimiz, Stalin'in ölümünden sonra SBKP'de olacak değişmeleri kestirememişlerdi. Yoksa Stalin'in ölümünden 8 ay sonra bu kararı kolayca alamazlardı. Burada, "Kahrolsun hapishane! Kahrolsun alışkanlıklar! Kahrolsun ilkesizlik!" diye yüksek sesle bağırmak geliyor içimden.

Kişisel inancıma göre bu karar alınmadan önce yapılması gereken iki şey vardı: a) Merkez Komitesi, Zeki Baştımar'ın yeteneklerini değerlendirmede yanıldığını kabul edip özeleştiri yapmalıydı. b) Zeki Baştımar'ın partiyi nasıl toparladığını ve nasıl yönettiğini, gizli çalışmaya baştan beri etkin şekilde, özveriyle katılmış olan orta kadrolardan (ki bunlar tutuklular arasında idi) sorup öğrenmeliydiler.

Burada ikinci noktayla ilgili olarak şu bilgiyi mutlaka vermeliyim: 1953 Kasım kararını alan Merkez Komitesi'nin 6 üyesinden hiçbiri Zeki Baştı-

mar'ın partiyi nasıl toparladığına ve yönettiğine dair gerçekleri bilmiyordu. Çünkü Doktor ve Reşat o zaman hapisteydiler. 1950 Temmuzunda çıkan af ile serbest bırakıldılar. Mihri Belli dışarıdaydı. 1950'nin sonbaharında Türkiye'ye döndü. Celâl Benneci ile Ahmet Fırıncı ise gizli çalışmaya katılmamışlardı.

Bu somut gerçekler göz önüne alınınca Merkez Komitesi'nin soruşturma yapmamakla Zeki'nin yararına ve partinin zararına hareket etmiş olduğu kolayca anlaşılır.

Böyle bir soruşturma gösterecekti ki, siyasi polis, Zeki'yi 1948'den başlayarak tutuklanana kadar yakından kontrol etmiştir.

Sözgelimi, 1946 tutuklamasından kaçan Mehmet Bozışık'ın İzmir'de 1947'de kurduğu TKP İl Komitesi'ne Şükrü Dinsel adındaki Milli Emniyet ajanı giriyor. Daha sonra da İbrahim Turan ile Behçet Şener adındaki ajanlar giriyorlar (Bkz. Atilla Akar, *Eski Tüfek Sosyalistler*, İstanbul, 1989, s. 166-167).

Zeki'nin genel yönetmenliğindeki Ankara parti teşkilatına 1946'da polis ajanı Necdet Günçakın 1948'de polis ajanı Sabahattin Orbay giriyor. Zeki'nin güvenle kullandığı Ankara, İzmir ve İstanbul gizli haberleşme adreslerinin uzun süre polisçe kontrol edildiği ise yargılama sırasında anlaşılmıştı. Bu durumda siyasi polisin parti içine gerekli gördüğü sayıda kendi adamını sokabileceğini düşünmek mantığın bir gereğidir. Bu bir. İkincisi, bu devlet kurumunun kontrol ettiği gizli TKP'de kimi kime karşı koyma, örgütü parçalama, onu içten çökertme taktik ve yöntemlerini de, kendi planlarına göre uygulayabileceğini düşünmek, yine mantığın bir buyruğudur.

Bu düşünce ile, 1953 Kasım kararını alanlar "1951 tutuklamalarının nedenini yanlış yerde aradılar" demenin temelsiz olamadığı inancındayım. Bu düşüncelerimi uzun yaşam deneyimine dayanarak yazıyorum. Somut olarak söylemek gerekirse, 16 Aralık 1946 tarihinde, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) kapatıldıktan sonra gizli polisin İstanbul'da parti kadrolarını otomatikman gizliliğe çekme ve gerektiğinde kullanmak üzere kendilerine yeni yeni deliller yaratma çabalarına karşı mücadelede edindiğim deneylere dayanarak söylüyorum.

Polis ajanları o zaman "komünist partisi hiçbir zaman kapatılamaz" genel kuralını, kendilerine maske olarak, ustaca kullanıyorlardı. Bu arada TSEKP'nin kuruluşunu bir "hata" olarak göstermeyi de ihmal etmiyorlardı.

Ne denli esef edilirse edilsin bence azdır. İzmir'de Mehmet Bozışık, Ankara'da Zeki Baştımar, o zaman bizim İstanbul'da gösterdiğimiz uyanıklığı gösteremediler. Oralarda 1951 yıkımını hazırlayacak "parti örgütleri" kurdular. Daha açık bir söyleyişle, bu örgütler içine 1951 yıkımı için "dinamitler" yerleştirdiler. Onlar bunu, derin inancıma göre, hiç de kötü niyetlerinden değil, kötü eğitimlerinden yaptılar. Devrimcilik onlara, ezberlenmiş, cansız kurallara körü körüne inanç biçimde öğretilmişti. Ne denli acı da olsa gerçek olduğu için söylemeliyim: Partide o zaman hiçbirimiz bunun ayırımında değildik. Olan varsa da kendisini açığa vurmuş değildi. O nedenle, karşılaştığımız felaketlerin nedenlerini araştırırken, birbirimizi yiyip duruyorduk.

Bu söylediklerim, kolay anlaşılıp benimsenecek şeyler değil. Bunun bilincindeyim. Ama düşünen beyinleri mutlaka ilgilendireceklerine inanıyorum. O nedenle buraya bir gözlem öykümü aktaracağım: 1949 yılının birinci yarısında Sultanahmet Cezaevi'nin üst katındaki TSEKP davasından mahkûm olmuş arkadaşların arasında bulunuyordum. Partinin İzmir il sekreteri Kerim Soyka da oradaydı. O, Doktor Şefik Hüsnü ile konuşmuyordu? Nedeni, doktorun polis ifadesinde onunla yapmış olduğu görüşmeyi kabul etmesi imiş. 1948 yılının ağustos ayında İzmir'de tutuklanan Mehmet Bozışık da orada bulunuyordu. O da Doktor Şefik Hüsnü'yü eleştiriyor, polise ifade vermiş diye. Fırsat buldukça da emniyette kendisine yapılan polis işkencesini anlatıyordu. Öyleyken, her şeyi reddettiğini söylüyor, Doktor Şefik Hüsnü ise aşağıdan alıyor, tartışmaya girmiyordu. Çünkü Mehmet Bozışık İzmir'de "saklı" yaşarken gizlice İstanbul'a gelip partinin eski kadrolarını yeraltı çalışmasına yönlendiriyordu. Doktor ise, "polis gözetimi altında" olabileceği düşüncesiyle, Bozışık'ın bu girişimine karşı çıkıyor, hatta o sıralarda İstanbul'da Sabahattin Ali'nin çıkardığı *Zincirli Hürriyet* gazetesinde yayınlanan bir başmakalesinde bu konuda bir de uyarı yapıyordu. İşte bu nedenle, belki de o zaman kendisini "yanılmış" sayıyordu. Oysa 1951-53 davasında açıklanan bilgiler doktorun zannını doğrulamıştı. Mehmet Bozışık tutuklanmadan önce, daha doğrusu 1947'de, hava subaylığından emekli Milli Emniyet ajanı Şükrü Dinsel'in de görev aldığı İzmir il komitesini kurmuştu. Bu komitenin yardımıyla gizli çalışmaları örgütleme girişiminde bulunuyordu. Hem de yalnız İzmir çapında değil, bütün memleket çapında. Fakat asıl paradoks tutuklandıktan sonra polisin kendisine bu konuda hiçbir şey sormamış olmasıdır. O ise bunu kendi direngenliği ile açıklıyordu. Tıpkı Kerim Soyka'nın yaptığı gibi (Bkz. *aynı kaynak*, s. 161-167).

Bu öykü, 16 Aralık 1946 tutuklamasında İzmir ile Ankara örgütlerinin kovuşturma dışında bırakılmış olmalarının nedenini açıklıyor sanırım. Ayrıca, polisin yanıltma taktiğine de, bir nebze olsun ışık tutuyor kuşkusuz bu örnekler.

Ne var ki, 1949'dan sonra gizli çalışmayı omuzlayan Zeki Baştımar o zaman bu olasılıkları düşünemezdi. Haklı olarak neden denecek. Çünkü onun kişisel durumu, bunun tam tersini düşünmesini istiyordu. Onun politik pozisyonu "ben iyi çalıştım, Ankara örgütünü korudum" konumunda olmasını gerektiriyordu. Tıpkı Kerim Soyka'nın İzmir'de yaptığı gibi. Bu düşüncemi doğrulayan üç tipik olgunun öyküsünü özet olarak aşağıya aktarayım:

1) 1949'da Ankara'da yapılan "terziler tevkifatı"nda kimi sanıklar "gizli çalışmayı" kabul etmişlerdi. Fakat polis davayı kapatmış, sanıkları serbest

bırakmıştı. Zeki Baştımar ise, bunların önde gelenlerini (Şevki Akşit, Enver Gökçe, Melahat Türksal gibi İstanbul'a götürüyor ve onlara İstanbul'da gizli parti çalışmaları örgütletiyordu.

2) 1950 Mayısında İstanbul'da Yüksek Tahsil Gençlik Derneği tutuklamasında polis kimi sanıklardan gizli çalışma hakkında bilgi almıştı. O zaman tutuklananlar arasında Şevki Akşit ve Hayati Sencer de vardı. Hayati Sencer, tutuklandığından bir hafta kadar sonra bir sabah erken erken Aksaray'da kaldığım eve geldi. "Bilal, parti tevkifatı başladı... Tek kurtuluş kaçmakta... Beni iki gün için dışarı bıraktılar... Dr. Şefik Hüsnü'nün, Müntekim Öçmen'in, Sabahattin Erdem'in (bu subaydan yukarıda söz etmiştim) TKP ile işbirliği derecelerini öğreneceksin... Ayrıca da Şevki Akşit ile Bilal Şen'in parti içindeki görevlerini araştıracaksın, dediler" dedi. Ben kendisine söyleyecek bir şeyim olmadığını söyledim. Bunun üzerine çekti gitti.

Bilal Şen

O zaman ben, semt komitesi sekreteri idim. Hayati ise İstanbul Mıntıka Komitesi üyesi idi. Ben partiye Hayati aracılığıyla bağlı idim. Şevki ise Hayati'nin üyesi bulunduğu İstanbul Komitesi'nin sekreteri idi.

Bu akıl almaz olayı o zaman (1950 Haziranında) İstanbul İl Komitesi sekreteri Tevfik Dilmen'e bildirdim. Ayrıca da, Hayati'nin son günlerde Şevki tarafından benim sekreterliğini yaptığım İstanbul Sendika Komitesi'ne takviyeci olarak gönderildiğini anımsattım. Tevfik Dilmen'in o zaman bu bilgiyi Zeki Baştımar'a aktarmamış olacağını asla düşünemiyorum.

Hayati Sencer İstanbul grubundan en son, 1952 Şubatında tutuklandı. 1953 yılı sonlarına kadar bu olayı kimseye söylemedi. Hayati herkesle konuşuyordu. En fazla da hapishanede Baştımar'la volta atıyordu.

O günlerde dosya tetkiki süresi bitmek üzere idi, savunma hazırlığı için, bir gün, dosya incelemeye gittim. O gün, 1950 Mayısında Hayati Sencer ile İstanbul Emniyet Müdürlüğü Birinci Şube Müdür Muavini Hamdi Özdemir (Parmaksız Hamdi) arasında yapılmış bir konuşmanın tutanağını gördüm. Hayati'nin bana söylediği yukarıdaki satırları orada okudum. Bunlar ses bandından aktarılmışlardı. Deşifre edilip dosyaya konulmuş olan bu magnetefon bandında Hayati Sencer'in vermiş olduğu yanıt yoktu. Fakat bence bu kadarı da yeterdi. Yeterdi, ama ilgilenen olsaydı. Yazık ki, gördüğünüz gibi ilgilenen kimse olmadı. Daha doğrusu bilgilendirilen kişi onu partiden saklama işinde deneyli olmasaydı, ahlaksızlıkta ustalaşmamış bulunmasaydı.

3) Bir başka örnek de şu: 1951 Ağustosu idi galiba. İstanbul'da gençlik örgütleri içindeki partililer ve sempatizanlar Burgaz Adası'ndaki Kalpazankaya plajında toplanmışlar. Öğlen sularında Zeki Baştımar yanında Profesör Pertev Naili Boratav ve Adnan Cemgil olduğu halde plaja geldiler, güneşlendiler, denize girdiler ve bir iki saat sonra çektiler gittiler. O gün sempatizanlar kıskançlıkla partili arkadaşlarının gizli bülten okuyuşlarını seyrettiler. İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği içindeki partili arkadaşlarını tanıdılar. En önemlisi de gizli parti yöneticilerini tanımış oldular. Ben de kendisini ilk kez bu plajda gördüm. Fakat şahsen tanışmadım, akşamüzeri İstanbul'a dönmek için gruplar halinde vapur iskelesine doğru yollandık. Ben son grupta idim. İskeleye yaklaşınca kendimi sanki bir "meydan savaşı" içinde buldum. Partili arkadaşlar, sanki alınlarında damga varmış gibi yumruk yağmuruna tutuluyorlardı. Balkonlardaki kalabalık "Moskova uşaklarına ölüm!" narası atıyordu. O gece yaralananlar eczaneye koşuyordu. Üzerlerinde gizli bülten bulunanlar ise sıra kadem basmışlardı. Ben de kendimi tutuklananlar arasında bulmuştum. Gece yarısından sonra siyasi polis ekibi bizleri serbest bırakmıştı. O zaman parti bağım Tevfik Dilmen'le idi. Bu olayla ilgili eleştirilerimi yaptım. Yaptığımız çalışmaların "gizli parti çalışması değil, gizli particilik oyunu" olduğunu söyledim. Bana yanıt olarak İstanbul il sekreteri, "benim şahit olduklarım senin anlattıklarından daha kötü, üzülme" dedi. Gizli çalışmaların siyasi polisin kontrolü altında olduğunu gösteren bu olaylardan sonra partide ne bir eleştiri yapıldı ne de herhangi bir önlem alındı. Eski minval, eski biçim çalışma sürdürüldü, tabii tam bir aymazlık içinde.

Bu satırları okuyanlar bir zahmet ederler de TKP'nin 1932 yılında Macar komünistlerinin hazırladığı bir belgeden çevrilen "İllegal Şerait Altında Gizli Çalışma Usulleri" başlıklı makaleyi okurlarsa, Zeki Baştımar'ın bu ilkeleri nasıl kabaca çiğnediğini kolayca göreceklerdir. (Bu makaleyi Mete Tunçay *Türkiye'de Sol Akımlar II/1925-1936* adlı kitabının 307-308'inci sayfalarına almıştır.)

Ayrıca Komintern Sekretaryası'nın Türkiye Komünist Partisi'ne ilişkin 1937 yılı başlarındaki yönergesi bulunup okunabilirse, yukarda örneklenen davranışlar ile orada örgütlenen şekil arasında ne denli büyük bir uyumsuzluğun bulunduğunu açık seçik göreceklerdir. Buraya kadar sergilenen olaylardan ve yapılan açıklamalardan şu sonuç çıkarılabilir: 1951-52 tutuklamasının hareketimizi yıllarca felce uğratacağı kestirilemedi. Yıkımın nedenlerinin geleneksel yöntemimizle, yani yalnızca "kimi kişilerin bu çetin savaşı başarıyla verememiş olmaları"yla açıklanamayacağı anlaşılamadı. Başarı için önce kendimizi sorgulamanın gereği ne yazık ki kavranamadı. ■

HİVE'DEN YANKILANAN
(MacGAHAN'IN HİVE SEYAHATNAMESİ)

AHMET SALİH BIÇAKCI*

Batılıların deyimiyle "Orta Asya", asırlar boyunca gerek stratejik önemi gerekse yeraltı zenginlikleri sebebiyle imparatorlukların hedefi olmuştur. Çok eski zamanları bir yana bırakırsak (daha yakın zaman diyebileceğimiz) 19. yüzyılda ve 20. yüzyılda bile aynı gelişmelerle karşılaşabiliriz.

Dönemin güçlü devletlerinden Rus İmparatorluğu asırlık planlarını Orta Asya'da hayata geçirmeye çoktan beridir karar vermiş ve fırsat kollamaktadır. Bu planının ilk merhalesi olarak İdil Ural bölgesindeki Kazan Hanlığı'nı 1552 yılında işgal etmiştir. Daha sonra Çar I. Petro döneminde parlak günlerini yaşayan Rus İmparatorluğu Doğuyu araştıracak bir keşif grubunu yola çıkarır. Bu keşif grubunun vazifesi Hive Hanı'nın haberi olmadan Oksus (Ceyhun) nehri yatağında bin askeri barındırabilecek bir kale inşa etmektir. Bu sayede hanın Rus himayesine girmesi sağlanacaktır. Ayrıca Buhara Hanlığını boyunduruk altına alma imkânları ve Hindistan'a gitme yolları araştırılacaktır. Keşif hareketi başarı ile devam eder ve 1717 yılının ilkbaharında Çerkaskiy, 3.500 askerle Hive şehrine girer. Hive Hanı Şir Gazi Han, Çerkaskiy'e bu kadar çok askeri alabilecek kışlasının bulunmadığını belirterek, askerleri evlere dağıtıp yerleştirmesini ister. Çerkaskiy bu teklifi kabul ederek askerleri evlere yerleştirir. Han hepsinin öldürülmesini emreder. Gerçekten de Çerkaskiy dahil bütün ordu imha edilir.[1] Bu olaydan sonra Ruslar Hive Hanlığı'nın kesinlikle ele geçirilmesine karar verir. Bundan sonraki iki seferde de gerek lojistik problemler gerekse iklim şartları yüzünden başarılı olamazlar. Ancak Rusya bölgedeki müstahkemlerini tamamladıktan sonra 3 Aralık 1872'de Hive'nin istilasına karar verir. General Petroviç Konstantin von Kaufmann komutasındaki Rus ordusu Hive'ye doğru yola çıkar. General Kaufmann bu seferde Hive'yi almaya kararlıdır.

Hive Seyahatnamesi ve Tarihi'nin yazarı MacGahan, *New York Herald Tribune* gazetesinin muhabiri olarak Rusların işgal hareketini izlemek üzere Hive'ye gitmeye karar verir. Rusların bu konuda çıkardıkları güçlüklere ve hatta Rusya hükümetinin Hive seferine hiçbir yabancının katılmaması hususundaki kesin emrine rağmen MacGahan bu sefere katılır.[2] Rusların hiçbir yabancının sefere katılmamasını istedikleri tavırlarından açıkça belli olmaktadır. Yazar eserin ilk kısmında General Kaufmann'a ulaşmak için yaşadığı zorlukları anlatmaktadır. İkinci bölümde Kaufmann'ın ordusuna katılmasını ve ordunun halini tasvir eden yazar, üçüncü bölümde de Rusların Hive'yi işgal edişini tasvir eder.

Campaining on the Oxus and the Fall of Khiva[3] adı ile 1874'te New York'ta, 1875'te ise Londra'da basılan eser Mekteb-i Bahriye-i Şahane İngilizce öğretmeni Kolağası Ahmed Efendi tarafından hemen özet olarak Türkçe'ye çevrilip, önce *Basiret* gazetesinde tefrika edilir, ardından da 1292 (1876) yılında İstanbul'da yayımlanır.[4] Kolağası Ahmed Efendi'nin yaptığı bu tercümenin tashihini Mustafa Süeda Bey üstlenmiştir.[5]

"Hive Hanı Muhammed Rahim Bahadır Han Hazretleri"
Resimler ve resim altları *Hive Seyehatnamesi*'nden

Hive Seyahatnamesi ve Tarihi adıyla yapılan bu tercüme Muhiddin Nalbantoğlu tarafından *Türklere Karşı Rus Vahşeti. Türkmenlerin Destanı* (İstanbul, 1970) adıyla yeni harflere aktarılmıştır. Bu aktarımda hatalar olduğu anlaşılıyor.[6] Tam ismi Januarius Aloysius MacGahan olan yazarın seyahatnamesine ait tercümenin ikinci aktarımı ise İsmail Aka ve Mehmet Ersan tarafından yapılmıştır.[7] Akademi Kitabevi tarafından 1995 yılında İzmir'de basılan bu aktarım, Kolağası Ahmed Efendi tarafından yapılan tercümenin transkripsiyonu şeklindedir. Aka ve Ersan aktarımlarının önsözünde ya-

* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Araştırma Görevlisi

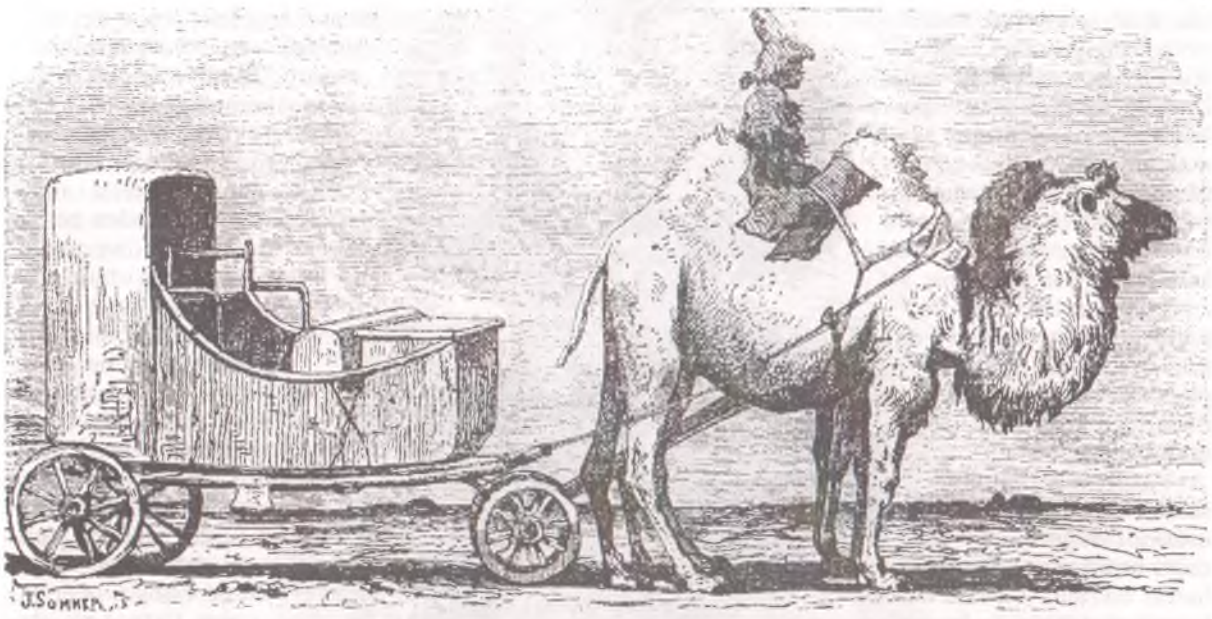

"Taranta tabir olunan arabanın resmidir."

bancı araştırmacıların da rahatça faydalanabilmeleri için transkripsiyon yöntemini tercih ettiklerini belirtirler. *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi*, resimli bir seyahatname olup dönemin yaşantısına dair tarihi, etnografik ve antropolojik bilgiler vermektedir.

Hive Seyahatnamesi ve Tarihi'nin İsmail Aka ve Mehmed Ersan tarafından yapılan transkripsiyonunda, Kolağası Ahmed Efendi tarafından yapılan tercümeye ek olarak *Basiret* gazetesi yazı heyeti tarafından hazırlanan "Hive'nin Tarihi Hakkındaki Muhtasar Malumat" başlıklı bölüm bulunmamaktadır. Sadece MacGahan'ın seyahatnamesinin tercümesinin transkripsiyonunu yapmakla yetinmişlerdir. Yararı tartışılmaz olan bu aktarımın ekinin de transkripsiyonunun yapılması kuşkusuz ki faydalı olacaktı. MacGahan'ın bu seyahatnamesinin tercümesine ve transkripsiyonuna yönelik yazılarda da eserin içeriğine ait doyurucu örnekler verilmemiştir.

Kolağası Ahmed Efendi'nin tercümesindeki bir noktayı burada ifade etmek istiyorum. Kolağası Ahmed Efendi, General Kaufmann kumandasındaki Rus ordusunun 1874 senesinde altıncı defa sevk edildiğini belirtiyor. Halbuki Kaufmann Hive üzerine yaptığı altıncı seferini 1872 senesinde gerçekleştirmiştir.[8] Dolayısıyla aynı hata İsmail Aka ve Mehmet Ersan transkripsiyonunda da tekrarlanmıştır.[9]

MacGahan'ın seyahatnamesi şimdiye kadar yeterince irdelenememiştir. Tercümesinden bile olsa bu eserin tanınmasının araştırmacılara büyük faydalar sağlayacağı açıktır. Hive seyahatnamesi sayesinde Rus ve Orta Asya halklarının münasebetlerinin tarihi bir parça da olsa berraklaşacaktır.

Rusların Türkistan halkı tarafından istenilip istenilmediği çok merak edilen bir konu değildir. Çünkü hiçbir millet esaretten hoşlanmaz. MacGahan bir mülakatında konuyu merak edip, yolu üzerinde karşılaştığı Kırgızlardan birine bu soruyu sorduğunda göçebe grubunun reisi yaşlı Kırgız, Hive Hanlığı idaresinde iken memnun olduklarını belirtir ve Rusların kendilerini zorla ele geçirdiklerini ifade eder. "Şimdi her iki devlete de vergi vermekteyiz, bu yüzden fakr u zarurete düştük" der. Bunun üzerine MacGahan yaşlı Kırgıza, Rusya'nın ele geçirmesiyle sadece Ruslara vergi verirsiniz bu sayede zenginleşirsiniz, deyince Kırgız reis de "Rusların idaresinde bulunacağımıza keşke telef olsaydık" diye cevap verir. Rusların Hive Hanını yenememesi için gözyaşları içinde Allaha dua eder.

Rusların Orta Asya'yı işgal ederken büyük çapta bir mukavemetle karşılaşmadıkları bilinen bir hususdur. Bölgeye giren Rus kuvvetleri Türkistan hanlıklarının birbirlerine karşı olan husumet ve rekabetini kullanarak kısa bir süre içinde bütün Orta Asya'yı işgal etmişlerdir.[10] MacGahan da aynı tespiti yaparak bu konudaki görüşlerini şöyle ifade eder:

"Rusların Hive'yi işgal etmelerine imkân sağlayan unsurlardan birisi de şüphesiz ki bölgedeki bazı hanlıkların Ruslardan himaye umarak yardım etmiş olmasıdır. MacGahan buna benzer bir durumla Kala-Ata'da karşılaşır. Buhara Hanlığı Kala-Ata'da, Ruslara topraklarında bir karakol ve istihkam inşasına müsaade etmiştir."[11]

"Özbekler, Rusyalıların Hive üzerine hücumlarında adeta erzak anbarı mesabesinde idiler. Eğer ahali-i merkume tarafından Rusyalılara me'kulat verilmemiş olsaydı elbette Rusyalılar fevkalade sıkıntı çeker ve belki bu sevdadan vazgeçib geldikleri yola giderlerdi. Böyle kendi vatanlarına hayrı olmayan kimselerden faide ümidiyle Rusyalıların buralara kadar gelmesine taaccüb ederim!"[12]

Yukarıda MacGahan'ın belirttiği gibi Özbekler, sadece istihkâm sağlamakla kalmamış, bunun yanı

sıra Ruslara yiyecek temininde de bulunmuşlardır. Tabii ki MacGahan'ın yiyecek sağlanması konusundaki tespitlerini tamamen doğru saymak mümkün olmayabilir. Çünkü böyle bir yardımdan bütün Özbekleri sorumlu tutmak haksızlık olur. Ticari kabiliyetleriyle ünlenmiş bu kavmin içinden para düşkünü kişilerin çıkması ve Rus ordusuna sağlanan yiyeceklerin bunlar tarafından satılmış olması da mümkündür.

Yazar, seyahatnamesinde belge neşri yaparak eserinin değerini bir kat daha arttırmıştır. MacGahan'ın eserinin önemini artıran belgelerden birisi de kuşkusuz Rusların Hive Hanlığı ile yaptığı anlaşmanın metnidir. Bu anlaşma kıyaslama yapılabilmesi ve diğer anlaşma metinleri ile karşılaştırılması açısından önemlidir.[13]

"Bir Kırgız resmidir."

Ruslar, Hive ve Orta Asya'yı alırken çok kan dökmüştür. Bu cümlenin yukarıdaki "Ruslar Türkistan'ı büyük bir mukavemetle karşılaşmadan aldı" tezi ile çelişkili olmadığı söylenebilir. Zira Ruslar Orta Asya'yı alırken büyük bir karşı koymayla karşılaşmamasına rağmen, işgal sonrasında bölge halkını sindirebilmek için Türkistan halkına büyük zayiat verir. MacGahan Rusların işgali sırasındaki vahşeti şöyle anlatır:

"Bir takım kadınlar ciğerparelerine sarılıp korkularından melûl melûl etrafa bakarak Rusyalılardan istirham ettikce bu merhametsizler de kılıçtan başka bir şeyle cevab vermezlerdi. Hasılı bir adam taştan yürekli olmak kabil olsa da bu gadr ve mezalimi görse yine tahammül etmek mümkün olamıyacağından ben de ağlıyacak hale gelirdim. Fakat Rusyalılar benim şu halimi görür de Türkmenlere acıyor diyerek bana da buğz ve adavet eder mülahazasıyla gözlerimin yaşını göstermemek için başımı öte tarafa çevirip silerdim."[14]

Rusların işgaline şahit olan MacGahan'ın bu konuda da tespitlerde bulunduğunu görürüz. MacGahan bugün bile düşünülmesi gereken şu tespitleri yapar:

"Ben Rusyalıların Asya-i Vusta politikası tecavüz ve teaddiden ibaret olduğu zuumunda bulunanlardan olmadığım cihetle Asya-i Vusta'yı tamamen taht-ı tasarrufa almak emelinde olduğunu tasdik edemem.

Rusyalıların Buhara ve Hive'yi zabt etmesi ise Rusya ve İngiltere devletlerinin Asya müstemlekatı beyninde hali kalmış olan arazinin elbette bir gün ikisinden birinin eline geçmesi melhuz olduğuna binaen İngilizlerden evvel kendilerini zabt etmek emelinden naşidir. Bundan başka Asya-ı Vusta komutanları kesb-i iştihar ile bir kaç nişan kapmak sevdasında bulunduklarından Asyaca Rusya'nın tevsi-i mülk etmesine yardım eden bir takım hareketde bulunurlar ki, buna Rusya devletinin ibtidasından rey'i munzam olduğunu tekzib ederim.

Bununla beraber balada beyan etmiş olduğum politika Rusya devletinin Samarra'dan Semerkand'a kadar bir şimendifer inşasına muvaffak olur ise o vakit başka bir renk kesb edeceği şüphesizdir."[15]

Yazar, bunları belirttikten sonra Orta Asya demiryolu hattının inşasının tamamlanmasıyla birlikte ulaşım sorununun çözülmesinin askeri ve siyasi olarak önü açılacak Rusya'nın Hindistan sınırına kadar ilerleyebileceğini belirtir.[16]

Böylece Ruslar, Orta Asya'yı işgal ederek sıcak denizlere inme politikalarının ilk adımını atmış olurlar.

Belgesel olarak en iyi görüntüleme tekniklerinden birisi gravürdür. Gravür sayesinde birçok seyyah gördüklerini okuyucularına aktarabilmiştir. İstisnalar dışında, seyyahlar genelde ressam olmadıklarından seyahatnamelerini resimlemek için iki yol kullanmışlardır. Bunlardan en çok kullanılanı yanlarında ressam götürmeleridir. İkincisi ise fotoğrafın icadından sonra kullanılan bir teknik olmuştur. Bu teknikte de seyyah seyahati sırasında çektiği fotoğrafları ressamlara vererek gravürletme yolunu tercih eder. MacGahan'ın seyahatnamesinde hangi yöntemi kullandığı kesin olarak belli olmamakla birlikte gravürlerin sağ alt kısmındaki "Hildebrand" imzasından görsel malzemeyi kendisinin yapmadığını anlıyoruz. Bu resimler etnografya ve sanat tarihi açısından önemli ipuçları vermektedir. Günümüz Türkistan'ında şu anda ayakta olmayan birçok mimari eser de, MacGahan'ın resimleri arasında görülmektedir. İsmail Aka ve Mehmet Ersan aktarımında da aynı resimler özenle hazırlanarak ilave edilmiştir. Ancak, özellikle son kısımdaki resimler Kolağası Ahmed Efendi'nin tercümesine göre sırası bozulmuş bir şekilde verilmiştir. Kolağası Ahmed Efendi'nin tercümesindeki önemli resimlerden birisi olan "Hive Sarayı ve Önündeki Meydan"ı gösteren resim Aka ve Ersan'ın aktarımında atlanmıştır.[17]

MacGahan eserinde sadece gördüğü yerleri resmettirmekle yetinmemiş ayrıca gezdiği yerlerin haritasını da çizmiş veya çizdirmiştir. Yeni gördüğü

yerleri ve kendi haritasında bulunamayan yerleri de bu haritalara ilave etmiştir. Seyahatnamesinde genelkurmayın haritasında bile olmayan vadileri harita üzerinde tashih ettiğini belirtir.[18] Bu beyanından Rusların işgalden önce Orta Asya'yı tanımadığını çıkarabiliriz.[19] Harita ve çizimlerin siyasi ve askeri olarak ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Günümüzde bile gerek haritaların eksikliğinden gerekse tarihçilerin görerek mekânsal kavrama metodunu kullanmamalarından dolayı bölgenin anlaşılması konusunda haritalar ihmal edilmektedir. MacGahan'ın bu konudaki hassasiyetini şu satırlarda buluyoruz:

"General Kofman'ın resmidir."

"Merkum yeni kılavuzumuzun çadırında bir kahvaltı ettikden ve kendisini önümüze katdıkdan sonra Kala-Ata istihkamına mütevvecihen hareket ettik ise de asıl kervan tarikiyle gitmeyip koyun yolu (Yazar burada keçiyolu demek istemiş olabilir.) tabir ettikleri kestirme ve oraların ecnebisinin de hiç bir vakit de fark etmeyeceği derece de dar bir yoldan gitmeğe başladık. Bu yolda benden başka bir ecnebi gitmemiş olduğundan yalnız benim tersim ettiğim haritada gösterilip sair haritaların hiçbirinde yoktur."[20]

Yazarın bahsettiği haritayı ne Kolağası Ahmed Efendi'nin tercümesinde ne de Aka ve Ersan'ın aktarısında bulabilmekteyiz. Ayrıca yazarın haritayı ne için çizdiğini bilmemekteyiz.

Siyasi durumun güzel fotoğrafını veren MacGahan, etnografik yapılanma hakkındaki görüşlerini belirterek okuyucuyu bu konuda da doyurmuştur. Bölgenin karmaşık ve birbiriyle örtüşen yapısını çözmek gayreti göstermemiş sadece kendi gözlemlerini ve tespitlerini aktarmıştır. Bölge halkını kendine göre şöyle anlatmıştır:

"Ahali-i merkume alelumum orta boylu enli alınlı gayet sabur ve gayur adamlar ise de yüzleri biraz abus ve uzun olub ekseri sakallı idi. Rusyalılara hain hain bakarlardı. Özbeklerin elbisesi pamukdan mamul bir nevi yerli beyaz veyahut haddizatında beyaz iken sonra pislikden başka bir renge girmiş bir gömlek ile kezalik bezden yapılmış paçaları gayet bol pantolon picama don ve bunun üzerine dahi halat tabir ettikleri bir nevi entariden ibaret idi. Bundan ekserisinin ayakları üryan olduğu gibi başlarına uzun ve siyah kuzu derisinden yapılmış külah giyerlerdi ki, bunların beheri laakall ikibuçuk kıyye ağırlığındadır. Böyle ağır külah taşıyan kafaların tarik-i medeniyede ilerlemesi biraz müşkil olduğundan Hivelilerin de bu yolda geri kalmalarına asla taaccüb etmedim. Çünkü bir kimse ne kadar kuvve-i akliyeye malik olursa olsun başına ağır külah giydi mi altında o akıl ezilib bir türlü eserini meydana çıkaramayacağından o makulelerin medeniyet cihetinde geri kalmaları tabidir. Elhasıl Hivelilerin elbisesi alelumum ağır ve pis olduğundan Buharalıların parlak ve temiz olan elbisesine benzemiyor."[21]

MacGahan seyahatnamesinin birçok yerinde, Türkistan içindeki kavimlerin birbirlerine benzediğini belirtir. Kültürel paralellik ve paralel gelişme gösterdikleri için ancak nüanslarla ayrılabilirler. Bir kavmi diğerinden ayırt etmemizi sağlayacak nüanslar ancak dikkatli tespitlerle bulunabilir. MacGahan, o dönemin Özbekleriyle Türkmenlerini ayıran nüansı şöyle anlatır:

"Özbeklerle Türkmenler başlarını açmadıkca birbirinden fark olunmaz ve bazen bununla da yek diğerinden tefriki kabil olamazdı. Çünkü Türkmenlerle Özbekler bir dereceye kadar birbirleriyle ihtilat etmişlerdi ki, herbirinin kendine mahsus adeti diğerininki ile mecz olunmuş idi. Lakin yalnız Özbekler tepelerinde perçem bırakıp Türkmenler bütün bütün saçlarını tıraş ederlerdi. Bize mekulat satan Özbeklerin içinde Rusya ordusunun halini anlamak üzere bazı Türkmen casusları dahi bulunduğuna şüphe yok."[22]

MacGahan siyasi yapılanma ve etnografyanın yanı sıra kültürel hayata da önem vermiştir. Objektif tespitleri sayesinde araştırmacıya ileride kullanabileceği ipuçları sunmuştur. Enteresandır ki, MacGahan kendisinden önce pek çok defalar bölgeyi ziyaret eden sahte derviş ve Türkolojinin atalarından sayılan Vambéry'nin bölge halkı için düşündüklerine katılmamaktadır. Zira Vambéry eserinde Orta Asya ahalisinin kaba davranışlarından dolayı Rusya ve İngiltere'nin terbiyesine muhtaç olduğunu belirtmiştir. Oysa MacGahan bu görüşe katılmamaktadır. Hatta Türkistan halkının Avrupalıların pek çoğundan daha terbiyeli, edepli ve misafirperver olduklarını belirtir, buna binaen bu insanlara vahşi demenin ve bunu vesile kılıp Orta Asya halkını Avrupa medeniyetine ulaştıracağız diyerek ülkelerine girmenin haksızlık olduğunu ifade eder.[23]

MacGahan Hivelilerin hayvan sevgisini şu enteresan tespitiyle anlatır:

"Bu Kırgızların sabahleyin yatakdan kalktıklarında birinci işleri koyun ve keçi ve develerini sağmak maddesi olup ondan sonra karılar çadırın içinde olan eşyayı dışarıya çıkarıp ve güzelce silkip tozunu toprağını temizlerler. Bu iş bittikden sonra yukarıda beyan olunan ayran ile çocuklarının karınlarını doyurup oynamak üzere çadırdan dışarı koyuverirler.

Bir gün bulunduğum çadırın kenarında bir deve yavrusu var idi. Sahibi bunu dahi çocuklarına verdiği ayran ile doyurduğunu ve ciğerparesi evladlarından fark etmediğini gözüm ile gördüm ki, bu hal hayvan muhabbetlerine delil olduğu gibi kendilerinin malcanlı adamlar olduğunu ve bunda Asya ahalisinin kaffesine takaddüm ettiklerini ima ederdi."[24]

MacGahan Türkistanlıların kültür seviyelerinin göstergesi olarak hayvanlarına olan sevgisinden bahsetmiştir. Unutulmamalıdır ki, bölge halkının hayvan sevgisinin kökeninde hayvanların günlük hayatta önemli bir fonksiyon eda etmesinin de rolü vardır.

Hivelilerin kültürel hayatını etkileyen unsurlardan en önemlisi ticarettir. Ticaret, zamandan ve şartlardan bağımsız olarak Hivelilerin hayatında fonksiyonunu icra etmiştir. Hivelilerin, düşmanları Ruslara satış yapmalarına MacGahan dahi hayret eder. General Kaufmann tarafından teminat verilmesi üzerine Hiveliler ordunun yanında bir pazar oluştururlar. Pazar yerinde un, meyve, tavuk, koyun ve taze hıntadan yapılmış Hive böreği, gayet güzel kayısı ve pirinç ve şeker ile çay ve kezalik arpa yüküyle taze beyaz dut ve hayvanat için de çok miktarda yulaf ve arpa getirilip dağlar gibi yığıldığı belirtilir. Hivelilerin bu hallerine hayret ettiğini belirten MacGahan, onların bu halini şu cümlelerle anlatır:

"Ruslar öteden beri kendilerine düşman-ı can olub hususıyla bu kere memleketlerini zabt etmek üzere bilhassa gelmişlerdi ve canlarından aziz olan vatanlarını çiğnemek azminde oldukları görünmekde ve Hanları ne yapacağını şaşırıp cümlesi de telaş içinde idi."[25]

MacGahan Hivelilerin bu durumundan memnun olan Rusların dahi korktuklarını ifade eder. İş bu halde iken bir kısım insanın birkaç kuruş kazanmak için ta orduya kadar gelmesini akılları almadığından General Kaufmann, diğer komutanlar ve subaylar bunları casus zannettiklerinden orduyu kalabalık göstermek için askeri takım takım gezdirip uygun mahallere yerleştirdiklerini belirtir.[26]

Yüksek ticari zekâya sahip olan Hivelilerin eğitim seviyelerinin aynı ileri seviyeye sahip olduğunu söyleyemeyiz. MacGahan'ın verdiği örnek dönemin eğitim seviyesi için gözden kaçırılmaması gereken bir tespittir:

"Hive hanı Ruslara mektup ve bilgi veren bir takım hainleri yakalar ancak ele geçirilen mektubun içeriğini öğrenmek için Rusça bilen Hiveliler aranmıştır. Bütün aramalara rağmen Hiveli bulunamamıştır. Bulunan kişi de Orenburg'a defeatle gitmiş, Ruslarla hemhal olmuş birisi olduğundan Rusların Hive'ye gireceğini tahmin ettiğinden mektubun içeriğini tam hakkıyla anlatmamıştır. Dolayısı ile de Han işin gerçek yüzünü tam anlamıyla öğrenememiştir."[27]

MacGahan Hiveliler daha doğrusu bütün Türkistan hanımları ilgili orijinal tespitlerde bulunmuştur. MacGahan Hive kadınlarının israf etmeden, iktisatlı bir şekilde giyindiklerini şöyle ifade eder:

"Hive kadınlarında öyle Avrupa madamaları gibi fistan ve tezyinat-ı saire mesarifi olmayıb gayet idareli davrandıklarından ve hususiyle elbise cihetinde hiç biri diğerine gıbta ve hased etmediğinden Avrupa'nın medeni kadınları bile bunlardan pek çok şeyde ibret alıp tehzib-i ahlak edebilirler. Çünkü bunların ekserisi evkatını haneleri dahilinde ya kaliçe imal

"Raks eden çocuklardır."

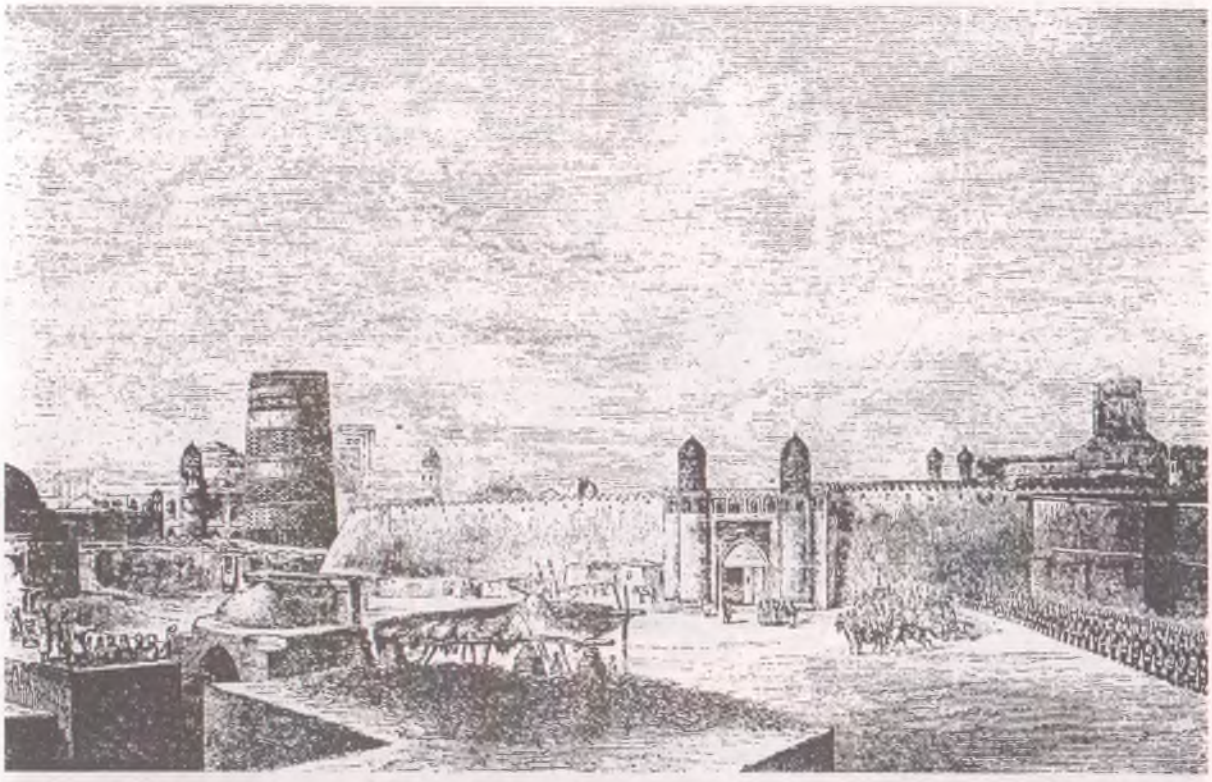

"Hanın sarayı önünde olan vâsi' meydan ile büyük kaledir."

etmek ve zevciyle çoluk çocuklarına lazım gelen elbiseyi yapmakla veyahud haneye müteallik sair işlerle meşgul olarak imrar eylerler. Bunlar ekseriyet üzere pek güzel olup zevc(e)lerine[28] nihayet derecede itaat ederler."[29]

MacGahan Avrupalı kadınlardan çok beğendiği Hive kızları ve o bölgedeki Tatar kızlarıyla konuşmak istediğini ancak örf ve âdetler yüzünden bunu başaramadığını belirtir. Bu konuda ısrarlı olan MacGahan Hive Hanı'nın sarayının ele geçirilmesinden sonra haremdeki kadınlarla konuşabilmek için canını bile tehlikeye atmıştır.

Türkistan halkı geçmişten bugüne kadar kültürel değerlerine sıkıca sarılmış ve bu kültürden kuvvet alarak düşmanlarına karşı mukavemet edebilmiştir. Müzik de bu kültürün temel taşlarından birisi olmuştur. Yaşamlarının her safhasını müzik sayesinde ölümsüzleştirmişlerdir. Savaşlar, ölümler, zaferler ve şenlikler hep şarkılarına konu olmuştur. MacGahan da bu şarkılardan birkaçını dinlemiştir. Türkistan müziğinden ve müzik aletlerinden çok hoşlanmıştır. Bu müzikten aldığı lezzeti şöyle anlatır:

"Badehu Kırgızlarla Türkmenler meyanında vukubulan muhaberelere dair iki türkü daha söyledi ve sedasını tanburun sesine benzettiğinden pek güzel bir tesir hasıl etmekle mütelezziz oldum. Ahali-i merkumenin kullandıkları tanbur bir armudun nısf-ı tulanisi şeklinde takriben bir kadem tulünde olup sapı üç kademdir. Biri tel, ikisi kiriş olarak üç teli olup kestane ağacına benzer beyaz ağaçdan yapılmıştır. Perdeleri muntazam suretde tertib olunmuş olduğundan söylenen şarkılarda nağmeler ziyade olmasa muzikayı andırır. Mamafih Asya-i Vusta ahalisinin şarkıları ve sazları birbirine benzeyip hatta Hiveliler üzerine sevk olunan Rusya askerinin refaketinde bulunan Buharalıların şarkıları dahi Kırgızların türkülerine pek benzer idi."[30]

Etnomüzik çalışmalara da ışık tutan bilgiler veren MacGahan bu seyahatnamesi ile Hive'nin Ruslar tarafından işgal edilişini de aydınlatmıştır.

MacGahan'ın bu eseri Hive'nin Ruslar tarafından işgali konusundaki ana kaynaklardan birisidir. Hive ve Buhara tarihini inceleyen eserler arasında önemli yeri olan Seymour Becker'in araştırmasında da MacGahan'ın seyahatnamesi kaynak olarak kullanılmıştır. MacGahan Rus kaynaklarının erişilmezliği sebebiyle elde edilemeyecek birçok belgeye ve olaya seyahatnamesinde yer vermiştir. Sosyolojik olarak da eser, günümüz Orta Asya'sı hakkında yeni tespitler için de mihenk taşı fonksiyonunu yerine getirmektedir.

Kolağası Ahmed Efendi'nin bu tercümesi Osmanlı'nın son dönemlerindeki Orta Asya ilgisinin açık kanıtıdır. Dönemin siyasi şartları göz önüne getirildiğinde, bu tercümenin günümüze göre bile hızlı sayılabilecek bir süre de yapıldığını görürüz. Aka ve Ersan yaptıkları bu aktarımla gözden kaçmış bir eseri araştırmacıların hizmetine sunmuşlardır. Teknik bazı aksaklıklar olsa bile bu sahada ilk olması açısından takdir edilmesi gereken bir çalışmadır. Bu tecrübe göstermiştir ki bu tip ak-

"Hezar Esb Kapısı tarafından Hive şehrinin görünüşüdür."

tarımlarda orijinal eserin bulunması bir gerekliliktir. Mukayeseli bir çalışmanın daha çok zaman alacağı, ancak daha güvenilir olacağı şüphesizdir.[31]

Sonuç olarak kimlik problemlerinin giderek arttığı günümüzde, bölgelerin tarihsel birikimini anlatan seyahatnameler dikkatten kaçan birçok gerçeği ortaya koymaktadır. Sosyolojik, antropolojik ve tarihi verilerin kaynağı olan seyahatnameler günümüzdeki gelişmelerin ışığı altında kütüphanelerin tozlu raflarından indirilip, tekrar incelenmelidir. ■

1. Baymirza Hayıt, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Otağ Yayınları, 1975, s. 46-47; S. Becker, *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865-1924*, Cambridge Massachusetts Harvard University Press, 1968, s. 65.
2. J. A. MacGahan, *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi - Musavver*, çev. Kolağası Ahmed, haz. İsmail Aka-Mehmet Ersan, İzmir, Akademi Kitabevi, 1995, s. 80.
3. J. A. MacGahan, *Campaigning on the Oxus and the Fall of Khiva*, New York, 1874.
4. J. A. MacGahan, *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi - Musavver*, çev. Kolağası Ahmed Efendi, İstanbul, 1292 (H) 1876.
5. *age*, bkz. iç kapak.
6. Özcan Mert, "Amerikalı İki Seyyahın XIX. Yüzyıl Türkistan'ı İle İlgili Eserleri", *Türk Kültürü*, yıl XIX, sayı 218, s. 185.
7. J. A. MacGahan, *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi - Musavver*, çev. Kolağası Ahmed, haz. İsmail Aka-Mehmet Ersan, İzmir, Akademi Kitabevi, 1995.
8. J. A. MacGahan, *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi-Musavver*, çev. Kolağası Ahmed Efendi, İstanbul 1292 (H) 1876, s. 232.
9. Aka-Ersan, *age*, İzmir, 1995, s. 153.
10. Ali Suavi, *Hive Hanlığı ve Türkistan da Rus Yayılması*, haz. M. Abdülhalik Çay, İstanbul, Orkun Yayınevi, 1977, s. 63.
11. Aka-Ersan, *age*, s. 69.
12. *age*, s. 224-225.
13. *age*, s. 253-256.
14. *age*, s. 242.
15. *age*, s. 260-261.
16. *age*, s. 260-261.
17. Kolağası Ahmed Efendi'nin tercümesinde 222. sayfadan sonra geliyor.
18. *age*, s. 49.
19. Bu konuda meraklısına not olarak Nazaroff'un kitabını zikretmekte fayda görüyorum. Eserin yazarı Nazaroff bir demiryolu mühendisi olup, o dönemde yapılan demiryolları sebebiyle bölgeyi çok iyi bilmektedir. Bolşevikler de Nazaroff'un bu coğrafi bilgisini devrimde kullanmak istemektedirler. Nazaroff da hatıralarında devrimi ve gelişmeleri anlatmıştır. P. S. Nazaroff, *Hunted Through Central Asia*, Great Britain William Blackwood & Sons Ltd., 1932. Nazaroff'un bu eseri hakkındaki tahlil için bak. M. K. Öke, "Beyaz Rus Ajanı Nazaroff ve 1917 Devrimi Sonrasında Türkistan'da Ölüm Avı", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 94 (Ekim 1994), s. 59-61.
20. Aka-Ersan, *age*, s. 57.
21. *age*, s. 106.
22. *age*, s. 230.
23. *age*, s. 35.
24. *age*, s. 53.
25. *age*, 104-105.
26. *age*, 105.
27. *age*, 114-115.
28. Kolağası Ahmed Efendi'nin tercümesinde "zevc" olarak verilen kelime, Aka ve Ersan'ın yayınında "zevce" olarak okunmuştur (s. 175). Metne bakıldığında zevc kelimesinin daha uygun olduğu görülür.
29. Aka-Ersan, *age*, s. 175.
30. *age* , s. 32.
31. Orta Asya tarihine ait araştırmaların arttığı şu günlerde yeni yazıya aktarımlarıyla kaynak sağlayarak araştırmalarımıza katkıda bulunan Aka ve Ersan'a bütün bölge araştırmacıları adına teşekkürü bir borç biliyorum.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C. SAMSUN APT. NO. 57 K. 2 80200 / İSTANBUL

TARİH VAKFI'NIN İKİNCİ SINAVI

Tarih Vakfı bir grup aydının yaratıcılığıyla, güzel bir ütopyası olarak gerçekleşmeye başladı. Kuruluş öncesinde, hatta ilk aylarda son derece güç bir sınavdan geçti. Bu dönemde yeterince kişi, emekleriyle, para ve özellikle koleksiyon-malzeme bağışında bulunarak, çeşitli biçimlerde vakfın önünü açarak, yeterince büyük çapta katkıda bulunmaya karar verdikleri için, Tarih Vakfı, beş yıldır etkili bir sivil toplum kuruluşu olarak ülkemizin kültür yaşamına katkıda bulunuyor.

Beş yıl sonra son birkaç aydır, vakfımız yeni bir sınavdan geçiyor. On milyarlarca liralık alacağı aylar boyu ödenmeyen, merkezi ve yerel yönetimin bazı mihraklarının engellemesi ile karşılaşan, Avrupa Parlamentosu'nun son kararıyla proje desteği alması ertelenen Tarih Vakfı ikinci bir direnç sınavına zorlanmış oldu.

Bu durumda doğru olanı yapmaya çalıştık: Yöneticilerimizden, çalışanlarımızdan, üyelerimizden, gönüllü ve destekçilerimizden ek enerji, ek özveri istedik. Yeni projeler geliştirmeye, geçmişte ürettiğimiz ürünleri pazarlamak için ek olanaklar yaratmaya çalıştık.

Bu süreç hâlâ devam ediyor. Son dört-beş aylık dönemi, ne yazık ki, yeni yaratıcı, verimli işler için değil, sık sık insanüstü düzeylere ulaşan bir gayretle krizi aşmak için kullandık, kullanmaya devam ediyoruz.

Bu süreçte sağlanacak her destek bir an önce dikkatlerimizi asıl görev alanına döndürmemize yarayacak. En zor günler geride kaldı. Geçtiğimiz aylarda her şeye rağmen yayınlar çıktı, projeler sürdürüldü, geç de olsa ücretler ödendi. Ancak tüm bunları başarabilmek için aldığımız kişisel kredileri geri ödememiz, yorgun arkadaşlarımızı daha fazla yıpratmayan bir iş düzeninin gerektirdiği harcamaları yapmamız, olanaklı olduğu kadar kısa bir sürede kaybettiğimiz zamanı yeniden kazanmamız gerekiyor. Bunun için tüm Tarih Vakfı üyelerinin, destekçilerinin, *Haberler* okuyucularının ek desteğine ihtiyacımız var.

Dergilere bir ek abone, ek bir reklam, bir büyük bağışçı, gönüllü çalışacak yeni bir kişi, yayınların pazarlanması için yeni bir kanal, bir şirketin bir büyük kurumun, yılbaşı hediyesi olarak ya da kendi genel ihtiyaçları için vakıf materyallerini değerlendirmesinin sağlanması, sponsor aranan bir proje için sponsor bulunmasına ek bir katkı, bir büyük kurumun çalışanlarına ulaşma imkânı yaratılarak onlardan her ay toplanacak küçük bağışlarla önemli kaynakların toplanması, ek birkaç kurum tarihi ya da bilgi bankası projesi... olağan koşullara dönüşe ve büyümenin yeni bir platosuna yönelmemiz için katkı sağlayabilir.

Tarih Vakfı beş yılda hayranlıkla bahsedilen işlerini hep bu tür adımlarla gerçekleştirdi. Şimdi krizden daha hızla çıkış için ek bir enerjiye, ek bir katkıya ihtiyaç var.

HABERLER BÜLTENİ YENİDEN BAĞIMSIZ YAYIMLANACAK

Tarih Vakfı'ndan Haberler bültenini daha Tarih Vakfı kurulmadan 1991 Mayısında yayımlamaya başladık. 1994 Ocak ayına kadar bağımsız bir bülten olarak önce 4, sonra 8, bazı sayılarda da 16 sayfa olarak hiç aksamadan yayımlandı. Sonra 1994 yılı başından beri aylık *Toplumsal Tarih* dergisinin küçük kardeşi olarak, bu derginin arka sayfalarında yer alan bir bültene dönüştü. Dergi okuyucusu olmayan bazı kişilere ulaşması için de belli sayıda bağımsız baskısı yapıldı.

Şimdi *Tarih Vakfı'ndan Haberler*'i yeniden bağımsız bir bülten olarak yayımlayacağız. Türkiye'de tarihle, tarih arka planlı toplumsal bilim araştırmaları ile ilgilenen kişilerin arayacakları bir özel yayın olmaya yönelteceğiz. Yalnız vakıfla ilgili değil, ekonomik ve toplumsal tarihle ilgili

araştırmalara, toplantılara, haberlere, kitap eleştirilerine yer vereceğiz. Okuyucularımızı ilgilendirebilecek önemli etkinlik duyurularına yer vereceğiz. İlk dönemde olduğu gibi yine bu bültene reklam almaya başlayacağız. Daha bol görsel malzeme kullanacağız.

Haber bültenimizi *Toplumsal Tarih* okurlarına iletmeye devam edeceğiz. Eğer *Toplumsal Tarih*'e 1 milyon 200 bin TL karşılığında 6 aylık abone olursanız bu 6 ay boyunca bülteni de elde edeceksiniz. *Toplumsal Tarih* dergisine abone olmayan okuyucularımızın *Haberler* bültenine abone olmalarını rica ediyoruz. Bültenin yıllık (11 sayı) abone bedeli 500 bin TL. Abonelik işleminiz için bültenimizdeki formu doldurup bize ulaştırmanız yeterli. Bu katkı posta ve basım masraflarını karşılayacak ve bültenin abone bedelini ödeyemeyecek bazı kurumlara ulaştırılmasını sağlayacaktır. Lütfen, ihmal etmeyin.

Üç Hakaret Davası da Sonuçlandı

Geçen yıl dönüp baktığımızda büyük üzüntü ile hatırladığımız Tarih Vakfı aleyhine açılan kampanya sırasında üç kişi hakkında vakfın ve yöneticilerinin kişilik haklarına saldırı dolayısıyla mahkemeye başvurmak zorunda kalmıştık. Bunlardan Sümer Atasoy'la ilgili olanının "kınama" cezasıyla sonuçlandığını daha önceki sayımızda özetlemiştik. Murat Bardakçı ve Gülçin Telci aleyhine açılan davalar da ilgililerin para cezalarına çarptırılmaları ile sonuçlandı. Gelecekte hiçbir zaman bu tür zorunluluklarla karşılaşmamayı diliyoruz.

Türk-Alman Buluşması

Alman Kültür Derneği ile Tarih Vakfı, Braunschweig'daki Uluslararası Ders Kitapları Enstitüsü'nün de desteğini alarak, 10-11 Ocak tarihlerinde İstanbul'da bir kolokyum düzenleyecekler. "Almanya ve Türkiye'de Tarih Ders Kitapları ve Bu Kitaplarda Türk ve Alman İmajları" üzerine yapılacak olan toplantıya aralarında kurucu üyemiz Fikret Adanır'ın da olduğu 8 öğretim üyesinin ve Alman Öğretmenler Sendikası temsilcisinin katılması bekleniyor. Bu kolokyumun daha önce tarih eğitimi ve ders kitapları konusunda yaptığımız Buca ve İstanbul toplantıları sonuçlarını derinleştirip somutlaması bekleniyor.

Avrupa'da Gençlik ve Tarih Buluşması

Avrupa'nın hemen tüm ülkeleri ile İsrail ve Filistin'de 15 yaş civarında ortalama 1200'er öğrenci ile yürütülen ayrıntılı bir anketin sonuçları nihayet gün ışığına çıkıyor. 26 ülkeden 31.000 öğrencinin ülkesinin ve dünyanın tarihine, geleceğine, ders kitaplarına ve her türlü görsel-işitsel malzemeye nasıl baktığını, çeşitli dünya gelişmeleri konusunda nasıl tutum aldığını ortaya koyan uluslararası araştırmanın sonuçları 1997 yılı başında *Youth and History* ("Gençlik ve Tarih") adlı bir kitapla basına ve bilim-eğitim çevrelerine açıklanacak.

Türkiye'de Tarih Vakfı tarafından Veri AŞ'nin teknik desteği alınarak gerçekleştirilen anket çalışmasının ilk adımında Ankara, ODTÜ, Marmara, Boğaziçi üniversitelerinin tarih ve eğitim bölümlerinden bir dizi danışmanın katkısıyla Türkiye'de uygulanacak anket hazırlandı. Milli Eğitim Bakanlığı'yla yapılan uzun görüşmelerden sonra uluslararası anketteki birkaç soru çıkartılıp, Türkiye'ye özgü bazı sorular eklenerek anket metinleri oluşturuldu. Daha sonra rastlantısal örnekleme yöntemi ile seçilen 15 ayrı il çevresindeki 35 lisede 1.229 öğrenci ve 35 öğretmenin görüşleri saptandı. Bu veriler kodlanıp uluslararası çalışmayı yürütecek merkeze iletildi.

Gençlik ve Tarih Projesinin geçtiğimiz ay Yunanistan'ın Delphi şehrinde yapılan sonuncu eşgüdüm toplantısında uluslararası kitabın içeriği tartışıldı. Toplantıya vakıf temsilcisi olarak Orhan Silier katıldı ve Türkiye ile ilgili en genel sonuçları sundu. Ancak bu projenin önemli bir sorunu var: Çalışmanın Türkiye bölümünün özel bir araştırma ve kitap olarak hazırlanması için gerekli 2-3 milyar liralık kaynak şimdiye kadar bulunamadı; maddi kaynak sağlanamayınca konu üzerinde aylarca çalışmaya hazır bir amatör ekip de "Yeni Türkiye" koşullarında ortaya çıkamadı. Dolayısıyla şimdi Türkiye bölümünü kitaplaştırmak için işgücü ve kaynak arıyoruz.

Bu ayrıntılı rapor ortaya çıkıncaya kadar, projenin son derece ilgi çekici sonuçlarını özetleyen Orhan Silier tarafından yazılmış bir özet rapora gelecek sayımızda yer vereceğiz.

Emlak Bankası Tarihi Çalışması Başlıyor

Geçen bültenimizde kısaca bildirdiğimiz gibi Emlak Bankası'nın kurumsal tarihinin yazımı için 10 ay süre ile devam edecek bir çalışma başlıyor. ODTÜ Şehir Bölge Planlama Bölümü öğretim üyelerinden Murat Güvenç'in yönetiminde yürütülecek olan arşiv-yayın taraması, araştırma ve ya-

yın hazırlığına Yıldız Üniversitesi öğretim üyelerinden İhsan Bilgin ve ODTÜ Tarih Bölümünden Uygur Kocabaşoğlu danışmanlık edecekler. Ellerinde ya da hafızalarında Emlak ve Eytam Bankası'ndan günümüze Emlak Bankası tarihi için kurum tarihi yazımı düzeyinde yarar sağlayabilecek belge ve bilgi bulunan meslektaşlarımızı proje yöneticisi ile ilişkiye geçmeye çağırıyoruz.

AFET İNAN ÖDÜL TÖRENİ

25 Ekim'de TÜBİTAK Feza Gürsey Toplantı Salonu'nu dolduran davetliler heyecanlıydı. Afet İnan'ın yakınları, yaşayan dostları ve öğrencileri, ödül kazananlar ve yakınları, Tarih Vakfı konukları bilimsel araştırmayı ödüllendirmenin ve Afet İnan'ı bir kez daha anmanın sevincini taşıyorlardı.

Toplantı Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın Afet İnan'ı anlatan konuşmasıyla açıldı. İlber Ortaylı'nın öğrenci olarak başlayan Afet İnan'ı tanıma ve ondan öğrenme süreci hayatının son gününe kadar devam etmiş.

Afet İnan'ın özelliklerini İlber Ortaylı'dan dinlemek gerçekten güzeldi: "Atatürk'ün çok yakınında olan bir kişi olmasına rağmen hatırat nakletmek, Atatürk'ün anlattıklarını aktarmak gibi bir ucuzluğa düşmeyip eserlerini vesikaya dayandıran bir tarihçiydi... Atatürk'le çok az birlikte olmuş bazı kişilerin anlattıkları hatırattan, eksik rivayetten yararlanılan bir ortamda bu alelade bir meziyet değil, bir fazilettir..." cümleleri çarpıcıydı. İlber Ortaylı ona hayran olduklarını, çekinmekten çok saygı duyduklarını, korkmaktan çok sevgi duyduklarını söyledi. Kendisine itibar etmeyenlere aldırış etmediğini, ideolojik tasvirlere kulak asmadığını, moda görüşlere aldırış etmediğini, genç insanlara imkân tanıdığını anlattıktan sonra, "kendisine yanlış bilgi verenlere o büyükanne yüzündeki ekşimeyle cevap verdiğini" söyledi. Bu güzel anlatım içinde tüm konukları etkileyen başka bir cümle de "Büyükanneydi, anneydi, devrinin en güzel kadınıydı, hiçbir zaman güzelliğiyle gururlanmadı ve yaşlanmasını bildi" oldu.

Ödül dağıtımına geçildiğinde Fatih Çoker'in ödülünü vermek üzere TBMM Başkanı Mustafa Kalemli kürsüye gelerek Parlamento Tarihi Araştırma Grubu hakkında bilgi verdi.

"Annemin biz Türk kadınlarına kazandırdığı en önemli husus, seçme ve seçilme hakkının kazanılmasına neden ve öncü olmasıdır" cümlesiyle konuşmasına başlayan Afet İnan'ın kızı Arı İnan, Atatürk döneminin koşullarını ve özelliklerini içeren ve günümüzün olumsuzluklarına çağrışım yapan bir konuşma yaptı. Atatürk'ün düşüncelerinden anlamlı alıntılar yaparken "İyi ki Atatürk ve annem hayatta değiller" diyerek günümüz sancılarını dile getirdi.

Dr. Yücel Güçlü'nün ödülünü Anayasa Mahkemesi Başkanı Yekta Güngör Özden, Dr. Mehmet Seyidanlıoğlu'nun ödülünü ise Prof. Dr. Tahsin Özgüç verdi.

Tören, Afet İnan'ın anılarından alıntıları içeren 10 dakikalık bir filmin sinevizyonla gösterilmesi ile sona erdi. Konuklar toplantı sonundaki ikram sırasında yine Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın deyişiyle Afet İnan'ı "rahmet ve şükranla yad" ettiler.

ULUSAL ÇOCUK KÜLTÜRÜ KONGRESİ

Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin 6-8 Kasım 1996'da arasında düzenlediği 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Ankara Üniversitesi Cebeci Kampusunda yapıldı.

Açılış bildirilerini Bozkurt Güvenç, Çiğdem Kâğıtçıbaşı ve Metin And'ın üstlendiği kongrede 3 gün boyunca Ozan Sağdıç ve Atilla Erden'e ait fotoğraflardan oluşan iki fotoğraf sergisi izleyicilere sunuldu.

Kongrenin birinci günü Çocukluğun Tarihi, ikinci günü Çocuk ve Gelişim, üçüncü günü ise Çocuk Kültürü konularına ayrıldı.

Üç gün boyunca 30'dan fazla tebliğin sunulduğu kongrede, Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü ve Tarih Vakfı üyesi Bekir Onur Tarih Vakfı dostlarını sevindiren bir konuşma yaptı. Bekir Onur konuşmasında "biz çocukluğun tarihini araştırmayı başta gelen görevlerimizden sayıyoruz" dedikten sonra 1996-2000 yılları arasında gerçekleştirecekleri toplantılar, yayınlar, kongreler, araştırmalar, konferanslardan, arşiv ve etkinliklerden oluşan bir dizi projeyi müjdeledi. Bekir Onur arkadaşımız "Çocukluğun Sözlü Tarihi" isimli projenin 1997 yılında Tarih Vakfı ile birlikte yapılacağını açıkladıktan sonra, çocukluğun tarihi konusunda ülkemizde yapılan ilk bilimsel toplantının Tarih Vakfı ile birlikte gerçekleştirildiğini de ekledi.

Kongrenin tarih ağırlıklı birinci gününde Mine Tan "Çocukluğun Tarihi Araştırmalarında Sözlü Tarih Yaklaşımı", Hayat Erkanal "Eski Mezopotamya'da Çocuk ve Eğitimi", Necdet Sakaoğlu "Lütfiye-i Vehbi'de Çocuk Eğitimiyle İlgili Görüşler", Özer Ergenç "18. Yüzyıl Tereke Defterlerin-

de Çocuk", Sabahattin Türkoğlu "Osmanlı Saraylarında Çocuk", Mine Erbek "Tarih Boyunca Türk Çocuk Giysileri", Atilla Erden "Kazdağı Türkmenlerinde Çocukları Topluma Kazandırma", Muhsine Yavuz "Türk Masallarında Çocuk İmgeleri", Yahya Akyüz "Türkiye'de Anaokullarının Kuruluş ve Gelişim Tarihi" isimli bildirileri sundular.

Kalabalık ve genç bir dinleyici kitlesinin izlediği kongre, 1998'de yapılacak "Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Çocuk" konulu kongrenin duyurusunun yapılmasıyla sona erdi.

Aile Albümleri Sergisine Doğru

Vakfımızın düzenleyeceği Aile Albümleri Sergisi, Osmanlı'da fotoğrafın yaygınlaştığı 1800 sonlarından başlayarak günümüze kadar gelen yaklaşık altı kuşağın öyküsünü anlatmayı hedefliyor. Her yeni kuşağın eline geçerken biraz daha unutulan aile öykülerini yeniden canlandırmaya çalışıyoruz. Bu anlatımlar sonucu Türkiye'nin yaklaşık 150 yıllık modernleşme serüvenini aktarılabilecek.

Aile Albümleri Sergisi her türlü sosyal katmandan, kültürel ve dini çeşitlilikten gelen ailelerin ayrıntılı yaşam öykülerini içeriyor. Seçtiğimiz yaklaşık 15 aile sergide yan yana geldiğinde ise toplumsal, kültürel, ekonomik değişiklikler pek de altını çizmemize gerek kalmadan kendini gösterecektir.

Darphane binalarında açacağımız bu sergi aynı zamanda İstanbul Müzesi'ne gidecek olan yolda bir adım niteliğini taşıyor. Türkiye'nin köklü ailelerinde bulunan birçok özel anı aktaran fotoğraflar bu sergi aracılığı ile envanterlenebilecek.

Sergi için şimdiye kadar 10 aile ile çalışmalarımızı tamamladık ve her geçen gün neredeyse geometrik olarak çalışmamız gereken aile sayısı artıyor. Ancak hâlâ Anadolu'yu bize iyi anlatacak geniş fotoğraf albümü olan aileye ulaşamadık. Öyküleri çok ilginç birçok aileye ulaştığımız halde, albümlerdeki fotoğrafların yeterli sayıda olmaması nedeniyle sergide kullanamıyoruz. Aklınızda olsun, sergide kullanılabilecek, 5-6 kuşak geriye giden aile albümleri olan, çeşitli kuşakların öyküsünü fotoğraflarda görebileceğimiz özellikle Anadolulu aileler biliyorsanız bizi bir arayın.

Sergimizin bu aşamasında sponsorluk çalışmalarına hız vermiş durumdayız. Şimdilik ancak bir fotokopi makinemiz oldu. Çok sayıda kuruluşla, özellikle hayat sigortacılığı kurumlarıyla sponsorluk için ilişkilerimiz sürüyor. Sergilemenin her aşamasında sizlerin desteğine ihtiyacımız var. Daha ayrıntılı bilgi almak isterseniz, Tarih Vakfı Nişantaşı binasından, 233 21 61'den Sergi Koordinatörü Gül Dirican'ı ararsanız seviniriz.

Tarih Vakfı Dünü Bugüne, Bugünü Yarına Bağlıyor

TÜYAP Kitap Fuarı öncesinde vakfımızın iki yeni broşürü, 15.000'er adet olmak üzere basıldı.

Birisi "İstanbul Dergisi'ne 1.000 Yeni Abone"yi amaçlarken diğer broşür vakfın çalışmalarından bir panorama sunuyordu. Broşürde "Dünü bugüne, yarına bağlamak, toplumun tarih bilincini yükseltmek için yapılacak çok şey var. Gelişkin bir tarih bilinci, Türkiye için ekmek kadar, su kadar, enerji santralı kadar önemlidir. Tarih Vakfı, tarihi seven, ülkesinin geleceğinden umutlu olmak isteyen tüm yurttaşların aktif desteğini bekliyor" denilerek gönüllülerin dolduracağı bir forma da yer verildi. *Haberler*'in bu sayısında da yayımladığımız söz konusu formu, Vakıf'la bağlantı kurmak isteyen tüm kişilerin doldurup en kısa yoldan vakfa iletmelerini diliyoruz.

Tarih Gönüllüleri 1997'ye Hazırlanıyor

Vakfın yeni broşürünün kesilebilir sayfasını TÜYAP Kitap fuarında 150 kişi doldurup görevliye bıraktı. Form dolduran çok sayıda insanın gönüllü çalışmalara katkıda bulunmak istemesi çok sevindiriciydi. Eski ve yeni gönüllülerle birlikte bir gönüllü dalgası beliriyor. 30 Kasım 1996 Cumartesi günü Bilgi Belge Merkezi'nde gönüllülerle, 1996'nın son önemli toplantısı gerçekleştirilecek. Gelecek sayımızda bu toplantıyla ilgili ayrıntılı bilgilere yer vereceğiz.

1997 yılı, inanıyoruz ki, Tarih Vakfı'nda gönüllü çalışmanın en üst düzeyde örgütlendiği, en çok verimin alınabildiği ve vakıf ilişki ağının üç büyük şehir dışına yayıldığı bir yıl olacak. Tarih Vakfı, örnek nitelikte bir gönüllü ağı kurması ve toplumumuzda tarih bilincinin yükseltilmesini esas olarak gönüllü çalışmaya dayanan bir katkıda bulunmaya kararlıdır.

"İstanbul" Dostlarına Çağrı

İstanbul dergisi Yayın Yönetmeni Feride Çiçekoğlu ve Genel Sekreter Yardımcımız İlhami Mı-

sırlıoğlu, ortak bir mektupla derginin eski abonelerine, yeniden abone olmaları, abone bulmaları için çağrıda bulundular. "Bir süre abonesi olduğunuz *İstanbul* dergisiyle dostluğunuzu yenilemek ister misiniz?" sorusunu yönelten mektupta, "Biliyoruz ki İstanbul'u en iyi tanıyan, en iyi anlatabilecek ve yeni İstanbul dostları bulabilecek olan sizsiniz" deniyor. "İstanbul'a sahip çıkanların içinde sizi yeniden görmek bizi ayrıca mutlu edecektir. Değerli katkılarınızın hepimize artan "İstanbulluluk bilinci" olarak geri döneceği inancıyla..." diye biten mektubun eski abonelerin dergileri ile bağlarını yeniden kurmalarına yardımcı olacağını umuyoruz. Çünkü *İstanbul*'un gerçekten desteğe ihtiyacı var.

İstanbul dergisi, büyük kentlerde çağdaş bir yaşam arayışının, hemşerilik bilincinin yükseldiği dönemde, 1992 Nisan ayında yayın yaşamına başladı. Tarih Vakfı'nca yayımlanan üç aylık derginin ilk döneminde tüm kâğıt, film, baskı ve cilt giderlerini Kültür AŞ karşıladı. Ocak 1995 sayısından itibaren 150 milyonluk sabit bir katkıya dönüşen bu destek, son dönemde fiziki üretim giderlerinin çok küçük bir bölümünü karşılar olmuştu; Belediyeye teslim edilen 300 derginin üst fiyatından ibaret bir düzeye düşmüştü. Belediye Kültür İşleri yetkilileri geçen ay yaptıkları bildirimle bu sembolik desteğe de artık son verdiklerini ilettiler.

İstanbul dergisi yalnız ülkemizin değil, dünyanın benzersiz bir metropolü olan İstanbul'un gözü, kulağı, sesi olmayı, tarihsel mirasın rant uğruna yok edilmesinin engellemesine ve "İstanbulluluk bilinci" yaratmaya katkıda bulunmayı sürdürmek için artık yalnızca İstanbullu aydınların desteğine güveniyor.

İstanbul, İstanbul'u seven, ülkesinin geleceğinden umutlu olmak isteyen, bilinçli, sorumluluk sahibi tüm yurttaşların aktif desteğini talep ediyor.

Tarih Vakfı'ndan Haberler'in okuyucuları ve vakfın tüm destekçilerini "*İstanbul*'un sahibi benim, onu yaşatacağım" diyerek *İstanbul*'a 1000 Yeni Abone Kampanyasına katılmaya çağırıyoruz.

Yılbaşı Hediyesi Olarak Tarih Vakfı Yayınları

Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın *Anılar*'ı (2 cilt), *Ege'de Eşkıyalar, Denge Oyunu, İstanbul Gezi Rehberi, Çankaya Anıları, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Anadolu 1913, Payitaht İstanbul'un Tarihçesi, Kahve ve Kahvehaneler.*

Yılbaşı öncesinde sizin elinize bu on kitaptan oluşan bir paket ve şöyle bir not geçse ne düşünürsünüz:

"Bu yıl yılbaşı hediyesi olarak şirketimiz Tarih Vakfı'nın ürünlerini değerlendirmeyi kararlaştırmıştır. Kitabın giderek daha zor alınabildiği, televizyonun her alanda egemenliğini pekiştirdiği bir ortamda size yılbaşı hediyesi olarak on kitaptan oluşan bu paketi oluşturmak bize heyecan verdi. Umarız bu kitaplar geçmişi doğru anlamamıza yardım eder, hafıza kaybımızı en aza indirir. Böylece geleceği şekillendirmek biraz daha kolaylaşır.

Bize bu olanağı veren Tarih Vakfı'na bu yolla destek olduğumuzu hissetmek hepimizi ayrıca mutlu ediyor. Dev projelere imzasını atan, böylesi güvenilir bir sivil toplum kuruluşunun daha da güçlenmesi, ülkemizin geleceğine inanan herkesi sevindirecek.

Yeni yılınızı bu duygularla kutlar, kültür dünyanıza geniş ufuklar dileriz."

Vakıf Tanıtım Bölümü geçtiğimiz ay 700'e yakın kişi ve kuruma bir mektup ve broşür setiyle başvurarak, vakfın çeşitli yayınlarını yılbaşı hediyesi olarak değerlendirmelerini önerdi. Kurumların ilk hissettiğimiz ilgisinin yukarıda ilettiğimiz hayali mektubu gerçeğe dönüştürecek kadar büyüyeceğini umuyoruz.

Vakfın yeniden düzenlenen pazarlama bölümünde sorumluluk alan Canset Aksel, adresler denizinde boğuşarak doğru kişi ve kurumlara ulaşmaya çalışıyor. Vakıfta her düzeyde çalışanın aktif desteğini alan bu kampanya, hem Tarih Vakfı'na yeni bir kaynak yaratarak destek veriyor hem de kültür ürünlerinin yılbaşı hediyesi olarak kullanılması örneğini yaygınlaştırıyor.

Darphane Binaları Kışa Hazırlanıyor

45.000 kişinin gezdiği Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Dünya Kenti İstanbul ve Darphane'den İstanbul Müzesi'ne sergileri 29 Eylül'de kapandıktan sonra, Darphane binaları, ekim ayını kışa hazırlık ve toplanma süreci ile geçirdi. Oraya son kez Samih Rıfat'ın yürüttüğü Sergiler Belgeseli filminin çekimleri sırasında gittiğimizde, yalnızlık duygusunu hepimiz duyduk. Ancak, süreci yönlendiren ve şantiye şefliğini yürüten İstanbul Müzesi Proje Koordinatörümüz Mehmet Yenen ile sergiler sırasında İşletme Müdür Yardımcılığı görevini yüklediğimiz genç arkadaşımız Ayla Yıldız bu yalnızlık duygusunu en fazla yaşayan kişiler oldular. Sergiler sırasında bakım-onarım hizmetini

veren Teknik-İş firması da bu tempodan fazlası ile nasibini aldı.

2 Ekimde sergilerin Darphane dışındaki duyuru panolarının ortadan kaldırılması ile işe başlandı. Aynı gün içerisinde Topkapı Sarayı'nın Birinci Avlusu'ndan girdiğimiz görkemli Darphane Kapısının önünde sergiler süresince bulunan ve genel tanıtım panoları ile bilet satış bankomuz sökülür hale getirildi. Günler hızla birbirini takip ederken, yağmur mevsimi gelmeden önce tam bir şantiye havasına bürünen Darphane'de bir yandan sergi panoları toplanır ve özel kutulara konurken, dış mekânlarda da yükseltilmiş döşemeler sökülüyor, diğer yandan da daha sonra tekrar kullanılabilecek olan malzemeler de önceden tespit edilen depo yerlerine kaldırılıyordu. Tabii ki gelecek yıl yine kapılarını açacaktı Darphane, bir dizi yeni sergi ile, gösteri ile, konferans ile, üstelik daha fazla izleyici kitlesine ulaşmak amacı ve çok sesliliği ile...

Geçtiğimiz yaz aylarındaki sergileri gezenler ve buradaki kültür ve sanat faaliyetlerini izleyenler hatırlayacaklardır, giriş kapısının sağında bulunan çok amaçlı açık alanımız vardı. Bu alanı kış şartlarından korunsun ve gelecek yıl ve daha sonraki dönemlerde kullanılabilsin diye, yükseltilmiş döşemelerini ek bir karkas ve naylon örtü sistemi ile kapladık. Sergi mekânlarının bazılarının geçici kapı ve pencereleri, gene binalara dokunulmadan ve kış şartlarından tahrip olmalarını önleyecek şekilde kapalı hale getirdik.

Sergilerin kapanmasının hemen ardından Bistro ve Panayır Yeri olarak adlandırdığımız yerlerin işletmesini yüklenen Armada da bizi erken terk edenlerden oldu. Zira bu mekânların da kış şartlarına uygun hale getirilmesi öncelikli işler arasındaydı. Ekim ayı sonuna geldiğimizde her şey programa uygun olarak kaldırılmış, depolanmış ve nihai demirbaş listeleri oluşturulmuş idi. Sergi panolarının kutulama işlerini yapan Asya Nakliyat firması da kasım ayı ortasına doğru işlerini bitirince Darphane kış uykusuna yatmış olacak, ama Darphane'de görev yapan arkadaşlarımızla Genel Sekreter Yardımcısı Bülent Özden'in, değil kış uykusuna yatmak, çok daha uyanık olmalarını gerektiren gelecek dönemin sergi ve diğer kültür ve sanat etkinliklerini planlama çalışmalarını yürütmeleri gerekiyor.

Vakıfta Darphane 97 Hazırlıkları

İstanbul Toplumsal Tarih Müzesi ve Merkezi projesinin ilk aşamaları geçen sene eski Darphane'de Habitat II çerçevesinde açtığımız sergiler ve yoğun kültürel etkinliklerle geride kaldı. Sergilerin 29 Eylül'de kapanışının ardından Darphane'nin ve sergi malzemesinin kışa hazırlığı aşamasının bitmek üzere olduğu bu günlerde başka bir yoğun faaliyet sürmekte Vakıf'ta: Darphane-97 hazırlıkları...

Bu yılın hazırlıkları bazı açılardan kolay olacak, bazı açılardan da zor. Geçen yılın bilgi bütünümüze eklediği deneyimler bir yandan daha iyi bir içerik ve sunuş için altyapı sağlasa, daha profesyonel bir hazırlık süreci için bizi kamçılasa da, aynı zamanda bazı sorunlar da bizi bekliyor. En başta eski Genel Müdür Yardımcımız Münevver Eminoğlu olmak üzere geçen senenin sergi hazırlık ve sunuş sürecinde bulunmuş birçok kişi (şimdilik) aramızda değiller. Ayrıca bu yıl Darphane'nin açık kaldığı süre çok daha uzun olacak. Geçtiğimiz yaz dört ay açık kalan mekân bu yıl 6.5 ay, gelecek sene de belki 2001 yılındaki İstanbul Müzesi gibi tüm yıl boyunca açık olacak.

Geçen dönemden kalma işlerin neredeyse toparlandığı bugünlerde önümüzdeki yılın master planları çıkmakta... Genel Sekreter Yardımcımız Bülent Özden'in bilgisayarında oluşturduğu olası senaryolar ve bu senaryolarla ilgili bütçelerin sayıca kabardığı, İstanbul Müzesi Koordinatörümüz Mehmet Yenen yönetiminde sergi ve müze grubumuz çalışanlarıyla yapılan içerik ve sponsorluk dosyaları ile ilgili toplantıların en yoğun olduğu anları yaşıyoruz.

Önümüzdeki yıl nisan sonundan kasım başına kadar açık tutmayı planlıyoruz Darphane'yi ve mekânı da mart ayından itibaren hazırlamaya başlayacağız. Her kesimden gelen karşı konulmaz baskı ve öneriler, Habitat II bünyesinde hazırlanan Dünya Kenti İstanbul Sergisi'nin nisan ayından başlamak üzere en azından belli bir süre daha açık kalmasını zorunlu kılmakta. Hazırlamakta olduğumuz Aile Albümleri Sergisi sonbahar başlarında ulaşacak izleyicilere. En önde gelen fotoğraf sanatçılarımızdan birinin İstanbul'la bütünleştiği her zamankinden değişik ve dönemin başında Sıra Odalar'da olması planlanan sergisi için görüşmeler sürmekte. Henüz üzerinde çalışılmakta olan diğer projeler arasında yaz aylarında gerçekleşebilecek bir uluslararası sergi, bir uluslararası enstitü ile ortak üretilecek ve ekim ayında halka açılabilecek bir sergi ve önde gelen kültür kurumlarımızdan biriyle yapılması planlanan bir diğer büyük çaplı misafir sergi var. Ayrıca, Anadolu'da Ko-

nut ve Yerleşme sergisi de boşluk bulunabilirse henüz gezemeyen yerli ve yabancılara ulaşacak. Ve geçen yılın çeşitliliği üzerinde daha profesyonel bir programla sanatseverleri çekecek olan konserler, dans ve tiyatro gösterileri, mini sergiler, konferans ve söyleşiler...

Böylece birçok müze ve kültür merkezinin temel sorunlardan biri olan "güncel kalma" ve devingenlik bizim üstesinden gelmekte olduğumuz iş kalemlerine dönüşmekte.

Önümüzdeki günlerde detaylı iş planları çıkacak... Kültür-sanat etkinlikleri, sponsorluk, tanıtım, pazarlama, işletme, mekânın hazırlığı ve sergi içeriklerinin gelişmesi çalışmaları daha da hızlanacak, yeni bir boyuta ulaşacak...

3. Tarih Kongresi ve Cumhuriyetin 75 Yılı

3 Kasım 1996 günü gerçekleştirilen Yönetim Kurulu toplantısının öğleden sonraki oturumu genişletilerek yapıldı. Pazar günü olmasına bakmaksızın birçok vakıf çalışanı ve dostunun da katıldığı bu toplantının amacı, vakfın önümüzdeki yıllardaki iki önemli projesi konusunda düşünce geliştirmekti.

Vakfın 1998 yılındaki ana projesi "Cumhuriyetin 75 Yılı" olarak belirlenmişti. Genelde devlet tarafından uygulanmakta olan törensel kutlamalara alternatif olacak, konuyu bir başka bakış açısıyla irdeleyecek bu proje için ortaya konan düşüncelerin ana hatları ve kriterleri şöyle:

* Projenin "Modernleşme Projesi Olarak Cumhuriyet" ana teması çevresinde gelişmesi,
* Yaklaşık üç kuşağı kapsayan bir gündelik yaşam tarihçiliği,
* Dönemin siyasal, toplumsal, ekonomik tarihinin genel bir bilançosu,
* Projede kalite ve teknolojiyi öne çıkarma,
* Yayınlardan CD'lere, sempozyumlardan sergilere geniş bir alt proje yelpazesi,
* Tarihi günün sorunlarına bağlama,
* Geleceği yönlendirici olma,
* Geniş kitle yanında yarı profesyonellere ve profesyonellere de seslenme,
* Değerlendirilmemiş kaynakların ve koleksiyonların kullanılması,
* Anı mekânlarında "mikro tarihler" yaratma,
* İkonografik yaklaşımın zaman içinde değişiminin sergilenmesi,
* Diğer sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği,
* Yerel yönetimlerle işbirliği,
* Kurum ve firmalarla işbirliği,

Toplantının diğer gündem maddesi, III. Uluslararası Ekonomik ve Toplumsal Tarih Kongresi'ydi. Ne zaman, hangi içerik ve yöntemle organize edilebileceği tartışıldı. Kongreyi 1997 Haziranına yetiştirme zorlukları temelde Kasım-Aralık 1997 üzerinde yoğunlaşılmasına neden oldu. "Gündelik Yaşam Tarihçiliği - Tarihte Gündelik Yaşam" ana temalı kongrenin, toplumdaki temel bazı alışkanlıkların zaman içinde değişimi, gün içinde yapılanlar, tüketim, eğlence vb yaşam parçalarının zaman bütçesini içermesi düşünülüyor.

Yurt Yayınları'ndan Yeni Bir Kitap

Çatışan Kültürler

"2 Ocak 1492'de, Katolik hükümdarlar Aragonlu Fernando ile Kastilyalı Isabel'in birleşik orduları İspanya'daki Müslüman iktidarın son kalesi olan Gırnata kentine daha önce varılan teslim anlaşması uyarınca girdiler ve böylece İber Yarımadası'na egemen olmak için Hıristiyanlık ile İslamiyet arasında sekiz yüzyıldan beri süren mücadelenin son Hıristiyan zaferini kazandılar. Bu Hıristiyanlar için bir *annus mirabilis* (şaşırtıcı olaylar yılı) olan 1492'nin başlıca üç olayından ilkiydi. Bu olmadan, ne ikincisi ne de üçüncüsü mümkün olabilirdi."

Amerikalıların ve Avrupalıların büyük bölümü, ayrıca tarihi Amerikalı ya da Avrupalı öğretmenlerden ya da ders kitaplarından öğrenmiş başka birçok kimse tarafından, 1492 daha çok Kolomb'un Amerika'yı keşfettiği yıl olarak bilinir. Bernard Lewis bu kitapta Avrupa merkezli tarih anlayışını tersine çevirerek 1492'nin farklı yerlerde, farklı insan gruplarınca algılanmasında ve anılmasında görülen keskin karşıtlıkları inceliyor.

1492'de İber Yarımadası'nda Hıristiyan egemenliği sürmesine rağmen hâlâ çok sayıda Yahudi ve Müslüman vardı. Önce İspanyol sonra Portekizli Hıristiyan krallar yeniden fetih ve karşı sal-

Özür

Geçen sayımızda Bilgi-Belge Merkezi'ne yapılan bağışlar arasında Sayın Seniye Pakalın'ın adı yanlışlıkla Seniha Pakalın olarak yazılmıştır. Sayın Seniye Pakalın değerli tarihçimiz Mehmet Zeki Pakalın'ın kızıdır.

dırı sürecinin zorunlu bir parçası olarak bunları tasfiye etme işini yerine getirdi. İlk adım, iki azınlıktan daha küçüğü ve daha zayıfı Yahudilerin kovulması oldu. Daha büyük çapta, daha karmaşık ve tehlikeli bir iş olan Müslümanların ülkeden atılması ise biraz daha uzun bir zaman aldı. Aslında Avrupa'nın yayılması her iki uçta da aynı anda meydana geldi. Doğu'da Ruslar Tatarları önlerine katarak Tatar topraklarına girdiler, Orta ve Kuzey Asya üzerinde egemenlik kurdular. Batıda İspanyollar ve Portekizliler kovaladıkları Mağribilerin peşinde Afrika ve Asya'ya yöneldiler ve neredeyse tesadüfen Amerika'yı "keşfedip" sömürgeleştirdiler.

Tarihsel sürece koşut olarak, "Fetih", "Ülkeden Çıkarılma" ve "Keşif" adlı üç bölüme ayrılan kitapta Lewis, bu üç sürecin birbiriyle ilişkisini, etkileşimlerini ve sonuçlarını inceliyor. Avrupa merkezli tarih anlayışını eleştirirken bu kıtanın dünya uygarlığına yaptığı katkıları da görmezden gelmiyor; dogmatizmden uzak, çözümlemeci bilimsel anlayışı ve etkileyici üslubuyla bize bir dönemin çarpıcı bir tablosunu çiziyor.

TÜRKİYE SENDİKACILIK ANSİKLOPEDİSİ'NİN İLK CİLDİ ÇIKTI

Neredeyse iki yıla varacak bir çalışmadan sonra *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*'nin 1. cildi yayımlandı.

Ansiklopediyi hazırlayan ekibin elinden, sadece sendikalar bölümünde yer alacak maddelerin yazımı için, her biri yüzlerce sayfalık 2.853 sendika dosyasının geçtiği göz önünde bulundurulursa, çalışmanın nasıl bir emek ürün olduğu daha iyi anlaşılır.

Bir sendikacılık ansiklopedisi hazırlama fikri 1994'ün sonbaharında doğdu. Dönemin Kültür Bakanı Timurçin Savaş'ın ve Müsteşar Emre Kongar'ın olumlu yaklaşıp sıcak destek verdikleri projenin, ilk bakışta g ülenden çok daha güç, geniş boyutlu ve özellikle de arşivlerin fakirliği, hatta "yok"luğu yüzünden neredeyse imkânsız bir çalışma olacağı hemen görüldü. İşin bu aşamasında, dönemin Çalışma Genel Müdürü İsmail Bayer devreye girdi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın arşiv depolarında "unutulmuş" eski sendika dosyaları olduğunu hatırladı ve bu arşivden yararlanma olanağı sağladı. Dosyalara bakmak için depoya gidildiğinde, ışığı bile olmayan bir bölümde bir "hazine" ile karşılaşıldı. Ancak bu hazine, beraberinde, binlerce sendika dosyasını tek tek elden geçirmek, tasnif etmek, yazıya dökmek gibi bir çabayı da getiriyordu. Kısaca, işin hiç de kolay olmadığı belli olmuştu. Bu çaptaki bir projenin yol göstericiliğini yapmak üzere eski çalışma bakanlarından, konunun tartışmasız hocası Prof. Dr. Cahit Talas'a başvuruldu. Yayın yönetmeni olarak da Oya Baydar göreve çağrıldı. Bundan sonraki aşama, projeyi ete kemiğe büründürebilmek için, konunun uzmanlarına ve emektarlarına başvurmaktı. Bir toplantı yapılması, buraya sendikacılık alanında bilimsel-akademik veya fiili çalışmalar yapmış ve yapmakta olan kişilerin davet edilmesi, görüş ve yardımlarına başvurulması düşünüldü. 7 Ocak 1995'te Tarih Vakfı'nın Eminönü'ndeki merkezinde bu amaçla düzenlenen 1. Hazırlık Grubu toplantısı aşağıdaki katılımla yapıldı:

Kültür Bakanlığı Müsteşarı Emre Kongar, Kültür Bakanlığı temsilcisi Meral Çerçi, Çalışma Genel Müdürü İsmail Bayer, ILO Türkiye temsilcisi Prof. Ruçhan Işık, Prof. Dr. Cahit Talas, Prof. Dr. Nusret Ekin, Prof. Dr. Metin Kutal, Prof. Dr. Toker Dereli, Prof. Dr. Alpaslan Işıklı, Prof. Dr. Murat Demircioğlu, Prof. Dr. Mesut Gülmez, Prof. Dr. Devrim Ulucan, Prof. Dr. Öner Eyrenci, Türk-İş'ten 1. Bölge Temsilcisi Faruk Büyükkucak, Hak-İş'ten Bölge Temsilcisi Halil Aksoy, Hak-İş Genel Başkan Başdanışmanı Salahaddin Erkap, DİSK Genel Sekreteri Mehmet Atay, Türk-İş ve Yol-İş danışmanı Seyhan Erdoğdu, Şaban Yıldız, Kemal Nebioğlu, Faruk Pekin, gazeteci-yazar Şükran Soner, gazeteci-yazar Atilla Özsever, Tarih Vakfı Genel Sekreteri Orhan Silier, Tarih Vakfı Yayın Koordinatörü Çağatay Anadol, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Yayın Yönetmeni Oya Baydar.

Bu toplantıda ansiklopedinin adı ve yayın kurulu üyeleri belirlendi. Daha geniş bir uzmanlar veya danışman kurulunun oluşturulmasına, ansiklopedinin başta düşünüldüğü gibi 2 cilt değil 3 cilt olmasına karar verildi. Yayın Kurulu, Prof. Dr. Cahit Talas başkanlığında, Prof. Dr. Murat Demircioğlu, Prof. Dr. Toker Dereli, Prof. Dr. Nusret Ekin, Prof. Dr. Öner Eyrenci, Prof. Dr. Mesut Gülmez, Prof. Dr. Alpaslan Işıklı, Prof. Dr. Metin Kutal, Orhan Silier ve Oya Baydar'dan oluştu.

Artık çalışmalara hız kazandırmak gerekiyordu. İlk iş arşivlerin taranması ve madde listesinin çıkartılmasıydı. Önce Yayın Yönetmeni Oya Baydar ve arşiv-kütüphane sorumlusu Münevver Ek işe başladılar. Grup kısa zamanda zenginleşti.

1995 Mayısında madde listesi tesbiti kabaca da olsa bitmiş, Çalışma Bakanlığı arşivlerindeki dosyaların incelenmesine başlanmıştı. *Sendikacılık Ansiklopedisi*'nin Ankara'da Çalışma Bakanlığı arşivlerinde çalışan elemanları ve onların gönderdiği malzemeyi maddeleştiren İstanbul'daki çalışanlar, geceleri rüyalarında sendikalardan başka birşey görmez oldular. Çünkü sendikaların sık sık ad değiştirdiği, birleştikleri, iltihak ettikleri veya faaliyetten men edilip açıldıkları 50 yıllık bir dönem düşünüldüğünde, bazan bir tek sendikanın ansiklopedide bir sütunla yer alan tarihinin yazılabilmesi için onlarca dosya karıştırılması ve bu dosyalar arasında bağlantı kurulması gerekiyordu. Gerçekten de çalışmanın, ansiklopedi şöyle bir karıştırılırken belki de farkına varılamayacak olan, ama esere gerçek değerini veren bu bölümü, yoğun ve yıpratıcı bir emek ürünüdür.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi fikrini doğuran en önemli etkenlerden biri, toplumsal tarihimizin; çalışma hayatı, işçi hareketi işçi-işveren örgütlenmesi sendikacılık gibi en önemli bölümü hakkındaki bilgi ve belgelerin çok kısıtlı ve fakir olmasıydı. Özellikle sendikalara ilşkin belgeler ya tahrip edilmiş, yok edilmiş, ya da bölük pörçük, özel arşivlere dağılmıştı. Çalışma Bakanlığı arşivine ulaşılması çok büyük bir kazançtı ama yetersizdi. 1995 ilk baharından itibaren, kişilere, özellikle geçmişi aktarabilecek deneyimli sendikacılara baş vuruldu. Zaman zaman danışma kurullarına da katılan uzman ve sendikacılardan da bilgi ve belge taplanması yoluna gidildi.

1995 Mayısında İstanbul'da Atatürk Kültür Merkezi'nde yapılan bir toplantıyla kamuoyuna tanıtılan ansiklopedi çalışmaları, bu tarihten sonra iyice hızlandı ve 1 Kasım 1996'da "A" harfinden "H" harfine kadarki maddeleri içeren ilk cilt yayımlandı. Geriye kalan iki cildin de önümüzdeki 3 ay içinde tamamlanması planlanıyor.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi'nde 1870'lerden bu yana en önemli işçi hareketleri, işçi ve işveren örgütlenmeleri, sendikalar, alanın önde gelen kişilerinin biyografileri, konuya ilişkin tematik maddeler yer alıyor. Ansiklopedi, alanındaki ilk ve tek kaynak durumunda. Özelliklerinden biri de, gerek örgüt, gerek kişi veya eylemlerle ilgili maddelerde yoruma yer verilmemesi; objektif somut bilgilerle yetinilmesi. Okuyucu veya araştırmacı, ilgi alanına giren konuda kendi yorumunu maddeleri birbirine bağlayarak ve konuyu bu yöntemle geliştirerek yapabilir. Kişileri, olayları, örgütleri yorumsuz, tarafsız bu yüzden de kimilerine renksiz gelebilecek şekilde yansıtma tercihinin nedeni, hassas bir alanda objektif ve bilimsel olma kaygısıydı.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, "ilk" olduğu için kuşkusuz eksikler ve belki de hatalar taşıyor. Eksiklerin ve varsa maddi hataların giderilmesi konuyla ilgilenenlere düşüyor. Bu "ilk"in geliştirilmesi, zenginleştirilmesi ve konusu gereği önümüzdeki yıllarda da ilerletilip geliştirilmesi gerekiyor.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, öncelikle sendikal alanda çalışma yapanların, sendikaların, sivil toplum kuruluşlarının ihtiyaçlarına cevap vermek üzere hazırlandı. Ancak bir uzmanlık ansiklopedisi olarak endüstri ilişkileri, çalışma ekonomisi, toplumsal tarih, işçi sınıf tarihi alanlarında araştırma yapan veya bu alanlarla ilgilenen herkes için bir başvuru ansiklopedisi olma özelliği de taşıyor.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi Kültür Bakanlığı'nın, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı çalışanlarının, sendikaların ve ansiklopediye yazıları, arşivleri, anıları ve bilgileriyle katkıda bulunan değerli bilim adamı, sendikacı ve konunun diğer uzmanlarının katkıları olmadan çıkamazdı. Yazı Kurulu'na, Danışma Kurulu'na katılanlar ve imzalı yazılarıyla katkıda bulunan yazarlar ve ellerindeki bilgi ve belgeleri esirgemeyen Tevfik Nejat Karacagil, Feridun Şakir Öğünç, Şaban Yıldız, Rasih Nuri İleri, Hüseyin Yıldız, Kemal Nebioğlu, Şinasi Kaya, Sedat Toydemir, Mukbil Zırtıloğlu, İbrahim Çetkin, Avni Erakalın, Demirhan Tuncay, Suat Şükrü Kundakçı ve diğerleri; çeşitli üniversitelerin ilgili bölümlerinden bilgi ve belge akışını sağlayan genç araştırmacılar, fotoğraf arşivini açan Cumhuriyet Gazetesi ve tabii ki Ankara ve İstanbul'da zaman zaman labirentlerde dolaşırcasına güç bir çalışma yürüten proje çalışanları ve teknik sorumlular *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*'ni var edenlerdir.

15. Kitap Fuarında Tarih Vakfı...

1-10 Kasım 1996 tarihleri arasında TÜYAP'ta açılan 15. İstanbul Kitap Fuarı'nda 6. sokaktaydık. Her sabah saat 11:00'de açılan ve saat 20:00'e kadar ziyaretçi akınına uğrayan standımız sayesinde, 6. sokağın diğer sakinleri de satış yapabildiler!

Yayınlar bölümünden Belgin Uçar, Yüksel Altıntop, Selim Acar, Yakup Yılmaz; Tanıtım bölümünden Çiğdem Demir, Şebnem Şahin ve gönül-

lümüz Bora Özden kalabalık geçen fuar boyunca oldukça yoruldular.

Yayın ve Tanıtım bölümlerinin "sırt sırta" çalıştığı fuar, vakıf açısından çok verimliydi. Daha önceki fuarlardan farklı olarak sabit bir tanıtım masası bulunması, insanlarla birebir, kalıcı ve sağlıklı ilişkiler kurulmasını sağladı. Fuarda, bizimle çalışmak istediğini söyleyen ve gönüllü kaydı yaptıran 179 kişiyi bundan sonra kurmayı amaçladığımız gönüllü ordusunun başlangıç üyeleri olarak kabul ediyor ve giderek artan bir katılımla daha doğru ve güzel işler başaracağımıza inanıyoruz.

Standımız bu yıl Aralık 1995 bülteninde, 1996 Kitap Fuarı için bir temenni olarak belirtilen yazar kasa ve kredi kartı okuyucusunun yanı sıra, Tarih Vakfı tanıtım kasetinin ziyaretçilere izletildiği bir video ve televizyona da kavuştu. Darphane'den İstanbul Müzesi'ne başlığı altında vakfın ve çalışmalarının anlatıldığı video kaset, ziyaretçilerin olduğu kadar, 6. sokak stand sakinlerinin de ilgisini çekti.

Gelecek sene, bizden ilgi, destek ve yardımlarını esirgemeyen okuyucularımızla birlikte, daha büyük bir mekânda yine aynı sıcaklık ve hoşgörüyü paylaşarak birlikte olmak istiyor ve hepsine teşekkür ediyoruz.

5. YILINI DOLDURAN *TARİH VAKFI'NDAN HABERLER*'DE YAYIMLANAN YAZILAR

MAYIS 1991 Artık Bir Tarih Vakfımız Var • Kuruluş Hazırlıkları Tamamlanıyor • Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı Senedi Taslağı • Vakfa Nasıl Katkıda Bulunabilirsiniz • Dünyadan - Emek Tarihi Kuruluşları

HAZİRAN 1991 İlk Tanışma Toplantısı • Kadın Eserleri Kütüphanesi İle Ortak Proje • Vakfa Bağışlar • Modern Bir Teknik Altyapının İlk Adımları • Kurucularımızdan Yardım Bekliyoruz • Tanıtma Bültenimiz Çıktı • İlk Sempozyum • Vakfa Mesajlar • Tarık Zafer Tunaya Sempozyumu Yapıldı • Dünyadan - Sosyal Demokrasi Arşivi • En Dayanıklı Dokümantasyon • Paris'te Uluslararası Kollokyum • Doğu Avrupa Arşivleri Gümdemde • ITH'nın 27. Semineri

TEMMUZ-AĞUSTOS 1991 Güçlü, Güzel Bir Başlangıç • Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı Kurucuları • Vakfa Bağışlar • Kuruluş İşlemleri: Zor Haftalar • Yönetim Kurulu İşbölümü Yaptı • Haberler Artık 8 Sayfa • Yer Sorununun Çözümüne Doğru • "Araştırmacılar, Yayınlar, İhtiyaçlar" • Yüce Bir Yargıç mı, İhmal Edilen Alan mı? • İktisadi-Toplumsal Yapılar Ve Araştırmalar • Tarihi Vakfı Girişiminin Büyük Değeri • Tahrip Ve Talan: İnsanlık Suçu • Düzeltme Ve Özür • Dünyadan - Sanayileşme, İletişim Ve Toplumsal İlişkiler Kollokyumu • Orta Doğu'da Yeni Dinamik Kollokyumu • Türkiye'den Göç Dokümantasyon Merkezi Ve Müzesi • Vakfımızın Banka Hesap Numaraları

EYLÜL 1991 Seçim Afişleri Sergisi • Sözlü Tarih Projesi • Vakfa Bağışlar • 1992: Osman Hamdi Bey Yılı • T. Z. Tunaya Sokağı • Basında Tarihi Vakfı • İplikçi Hana Taşınmamız Kesinleşti • Araştırmalar, Yayınlar, İhtiyaçlar • Vakıf Merkezinde Yenilikler • Yeni Tanıtma Metinleri • Banka Hesap Numaramız Değişti • Vakıf Döner Sermayesi Kuruldu • Haberler'e Eleştirilerinizi Bekliyoruz • İhtiyaçlarımız • Dünyadan - Yunan Edebiyatı Ve Tarihi Arşivi • Bellek Ve Çok Kültürlülük Konferansı • Ulusal Kimlik Konferansı • Altıncı IREMAM Konferansı

EKİM 1991 Türkiye'de Seçim Afişleri, 1946-1980 • Hıfzı Topuz: Seçim Afişleri Konferansı • Vakfa Bağışlar • Kütüphane Ve Arşiv Kuruluş Hazırlıkları • Vakıf Belge Ve Bilgi Merkezi • Vakfımızın Banka Hesap Numaraları • Araştırmalar, Yayınlar, İhtiyaçlar • Osman Hamdi Bey • Tarık Zafer Tunaya İçin • Kadın Kütüphaneleri Uluslararası Sempozyumu • Dünyadan - Güney Afrika Tarih Arşivi • Tarihte Yeni Yöntemler Uluslararası Yaz Okulu • İhtiyaçlarımız

KASIM 1991 Büyük Çaplı Projelere Doğru • Kuşaklar Buluşması Ve Tarihçinin Mutfağı • Vakfa Bağışlar • Türkiye'de Seçim Afişleri 1946-1980 Serginin Ardından • Anı Defterinden Seçmeler • Seçim Afişleri Konferansı • Haberler'de Yenilikler • Tarih Vakfı Bağışlarınızı Bekliyor • Vakfın Bağış Ve Proje Yönetmelikleri • Haberler'e İlan İçin Elbirliği • 1992 Osman Hamdi Bey Yılı Etkinlikleri • Araştırmalar, Yayınlar, İhtiyaçlar • Düzeltme Ve Özür • Cevdet Kudret'e Saygı Gecesi • 500. Yıl Vakfı Sempozyumu • İhtiyaçlarımız • Banka Hesap Numaralarımız • Okuyuculardan Mektuplar • Türkçe Süreli Yayınlardan Seçmeler • Yabancı Süreli Yayınlardan Seçmeler • IRCICA Konferansları • İFMC Etkinlikleri • Harita Sergisi • İki Fotoğraf Sergisi • Dünyadan - Frankfurt Kitap Fuarı • Bir Dergi: CEMOTI

ARALIK 1991 Kurucu Ve Destekçi Ürünleri • Yabancı Dil Tanıtma Broşürleri • Vakfa Bağışlar • Restorasyon Çalışması Başlıyor • Lütfen, İhmal Etmeyin, Unutmayın! • Banka Hesap Numaralarımız • Tarihçinin Mutfağı • Tarih Haftasonları • Araştırmalar Yayınlar İhtiyaçlar • Düzeltme Ve Özür • Modern Devletin Doğuşu • Osmanlılarda Ölçü Ve Tartılar • BİLSAK'tan Seçmeler • İhtiyaçlarımız • Türkçe Süreli Yayınlardan Seçmeler • Yabancı Süreli Yayınlardan Seçmeler • Geçen Ayın Bazı Kitapları • İstanbul Semineri • Geçmişimiz İçin Gelecek - Geleceğimiz İçin Geçmiş • Dünyadan - Uluslararası Çağdaş Dokümantasyon Kütüphanesi (BDIC) • 1993 Berkshire Konferansı • Yeni Dünya Düzeni • Ortadoğu Çalışmaları

OCAK 1992 İstanbul Dergisi İlkbahar'da Çıkıyor! • Lütfen Bizi Arayın! Hazırlık Çalışmalarına Katılın! • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • Kütüphane Ve Arşivimizin Düzenlenme Sorunları • Yeni Yılınız Kutlu Olsun • Tarihçinin Mutfağı • Tekeli Nasıl Araştırıyor, Nasıl Yazıyor? • Bir Tarihçi: Kemal Beydilli • Yeni Üyelerimiz • Haberleri Nasıl Daha İyileştirebiliriz? • Düzenli Havale Çağrısı Cevap Bekliyor • Seçim Afişleri Katalogu • Tunaya Armağanı • Tunaya Desen Sergisi • Araştırmalar Yayınlar İhtiyaçlar • Örnek Bir Araştırma Projesi: "Modern Devletin Doğuşu" • Yunus Emre Yılı • Türkçe Süreli Yayınlardan Seçmeler • Geçen Yılın Kitapları • Ortadoğu Ve Balkan İncelemeleri Vakfı • IRCICA Programı • Kadın Eserleri Kütüphanesi Yararına Konser • Dünyadan - Ulster Halk Ve Ulaşım Müzesi • İhtiyaçlarımız

ŞUBAT 1992 İstanbul Aktif Desteğinizi Bekliyor! • Birinci Sayının Konuları • Abone Kampanyası Başladı • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • İstanbul Dergisi Yazı Kurulu • Saymanlıkta Görev Değişikliği • Vakfın Yeni Üyeleri • Kurucularımızı Kutluyoruz • Kuşaklar Buluşması • Cahit Arf • Ta-

rihçinin Mutfağı • Kemal Beydilli'nin Mutfağı • Bir Tarihçi: Sina Akşin • Haberler Okuyucuları İle Söyleşi • Araştırmalar Yayınlar İhtiyaçlar • Düzeltme Ve Özür • Okuyuculardan Mektuplar • Türkçe Süreli Yayınlardan Seçmeler • Yabancı Süreli Yayınlardan Seçmeler • Yeni Kitaplar • Dünyadan - İsveç Emek Hareketi Arşivi Ve Müzesi • Sözlü Tarih Ve Kadın Tarihi • Yayın Duyurusu: New Approaches to the State and Peasant in Ottoman Society • İhtiyaçlarımız • Banka Hesap Numaralarımız

MART 1992 Vakfa Taşınmaz Bağışında İlk Adım • İstanbul Dergisi Yazı Kurulu Toplantısı Yapıldı • İstanbul Dergisine Abone Oldunuz mu? En Az İki Kişiyi Abone Ettiniz mi? • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • Osman Hamdi 150. Yıl Projesi Somutlaşıyor • Üyelerimizden Haberler • İplikçi Han Restorasyonu Bitiyor • Kuşaklar Buluşması • Cahit Arf'ın Yaşamından Kesitler • Şaban Yıldız • Tarihçinin Mutfağı • Sina Akşin'in Mutfağı • Bir Tarihçi: Semavi Eyice • Araştırmalar Yayınlar İhtiyaçlar • Okuyuculardan Mektuplar • Türkçe Süreli Yayınlardan Seçmeler • Yabancı Süreli Yayınlardan Seçmeler • Yeni Kitaplar • Muhsin Ertuğrul 100 Yaşında Etkinlikleri Başlıyor • Sadri Maksudi Arsal Toplantısı • Uluslararası Metropol Kollokyumu • Tunaya Anısına Panel • Dünyadan - Roma Halk Sanatları Ve Gelenekleri Ulusal Müzesi • Hemşirelik, Kadın Tarihi Ve Refah Siyaseti • Kentleşme Ve Gelişme • İhtiyaçlarımız • Banka Hesap Numaralarımız

NİSAN 1992 Bir Yaşındayız • İstanbul Dergisi Hazır • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • İstanbul Dergisine Abone Oldunuz mu? En Az İki Kişiyi Abone Ettiniz mi? • Yeni Bir Ekonomik Ve Sosyal Tarih Kongresi Hazırlığı • İplikçi Hana Taşınmanın Parasal Yükleri • Tarihçinin Mutfağı • Semavi Eyice Ve Padro Ottomano Öyküsü • Kuşaklar Buluşması • Kendi Ağzından Şaban Yıldız'ın Yaşamından Kesitler • Aziz Nesin • Araştırmalar Yayınlar İhtiyaçlar • Postadaki Gecikmeler Üzerine • İhtiyaçlarımız • Türkçe Süreli Yayınlardan Seçmeler • Yabancı Süreli Yayınlardan Seçmeler • Yeni Kitaplar • CEROMDI Toplantısı • Alman Doğu Araştırmaları Enstitüsü • Tarih Vakfı'ndan Haberler Dizini • Posta Çeki Hesabımız • Banka Hesap Numaralarımız

MAYIS 1992 Milli Piyango Tarihi Ve Arşivi • İSKİ Arşivinin Yeniden Düzenlenmesi • SHP Arşivinin Oluşturulması • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • Gönüllü Çalışma İçin Bekliyoruz! • Okur Anketi • İstanbul Dergisi Tükenmek Üzere • İstanbul Dergisine Abone Oldunuz mu? En Az İki Kişiyi Abone Ettiniz mi? • Döner Sermaye Yönetim Kurlu Genişletildi • Yurt Yayınları Vakfımıza Devredildi • Ankara Toplantısı • Tarihçiğinin Mutfağı • Bir Tarihçi: Salih Özbaran • Kuşaklar Buluşması • Aziz Nesin'le İki Saat • Mübeccel Kıray • Araştırmalar Yayınlar İhtiyaçlar • Türkçe Süreli Yayınlardan Seçmeler • Yabancı Süreli Yayınlardan Seçmeler • Yeni Kitaplar • Düzeltme Ve Özür • 500. Yıl Vakfı Konferansı • Bilar Seminer Dizisi • Müzecilik Haftası • Dünyadan - 18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Kollokyumu • Posta Çeki Hesabımız • Banka Hesap Numaramız

HAZİRAN 1992 Bir Geçiş Dönemi Başlıyor • Artık 14 Kişilik Bir Ekiple Çalışıyoruz • Yeni Görevli Arkadaşlarımız • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • İki Ayrılma Ve Bir Yeni Başlangıç • BBM Danışma Kurulu Oluşturuldu • BBM İçin Gönüllü Çalışma Ve Bağış • İstanbul Dergisi Temmuz'da Çıkıyor • Ankara Toplantısı • Tarihçinin Mutfağı • Salih Özbaran'ın Mutfağı • Bir Usta Tarihçi: Halil İnalcık • Kuşaklar Buluşması • Mübeccel Kıray'la Sohbet • İhsan Sabri Çağlayangil • Araştırmalar Yayınlar İhtiyaçlar • TÜRSAK'la Ortak Çalışma • Sendikalarla İşbirliği • Yeni Telefon Numaralarımız • Vakfımıza "Dostluk Plaketi" Veriliyor • Okur Anketi • Yurt Yayınları Fiyat Listesi • Türkçe Süreli Yayınlardan Seçmeler • Yabancı Süreli Yayınlardan Seçmeler • Yeni Kitaplar • Tunaya İçin Armağan Yapıtlar • İhtiyaçlarımız • Dünyadan - Uluslararası İşçi Hareketi Tarihçileri 28. Kongresi • Uluslararası Tarih Öğrencileri Derneği • "Türkiye Cumhuriyeti" Konulu Atölye • Magreb Toplantıları • Posta Çeki Hesabımız • Banka Hesap Numaralarımız

TEMMUZ-AĞUSTOS 1992 Nihayet Taşındık • Kurumsallaşmanın Gerekleri • Gecikmeler, Belirsizlikler • Vakfa Bağışlar • Vakıf Çalışanlarına İlişkin Yeni Değişiklikler • Ekonomik Ve Sosyal Tarih Kongresi Çalışmaları İlerliyor • BBM'den Haberler • Tarih Müzesi Hazırlığı Başlıyor • Galatasaray Lisesi'nde "İstanbul" Paneli • İstanbul Dergisinin İkinci Sayısı Çıktı • Okur Anketinizi Yolladınız mı? • Önemli Bir Belge/Kitap • Aradan Bir Yıl Geçti • Vakfa Nasıl Katkıda Bulunabilirsiniz? • İhtiyaçlarımız Çok, Herkesi Dayanışmaya Çağırıyoruz • Araştırmalar, Yayınlar, İhtiyaçlar • Tarihçinin Mutfağı: Halil İnalcık • 16.-19. Yüzyıl Asya İmparatorlukları Karşılaştırmalı Tarih Projesi • Dünyadan - "İslami Toplumlarda Hukuk" Konferansı • Türkiye Araştırmaları Ve Harvard Üniversitesi • Posta Çeki Hesabımız • Banka Hesap Numaralarımız

EYLÜL 1992 Vakfımızın İlk Genel Kurulu Yapılıyor • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • Yeni Merkezimiz Kullanıma Açılıyor • 19 Eylül Açılış Kokteyli • Kurum Tarihçiliği Sempozyumu • Ekonomik Ve Sosyal Tarih Kongresi Hazırlıkları • Cevdet Kudret Kurucumuzdu • Cevdet Kudret'in Kaybı İle Birlikte Gelen Ayıbımız • Osman Hamdi Bey Etkinlikleri • İstanbul Dergisinin Üçüncü Sayısı Hazırlanıyor • BBM Çalışmaları İlerliyor • Okur Anketimizin Sonuçları • Tanıtım Gönüllülerine İhtiyacımız Var! • Araştırmalar, Yayınlar, İhtiyaçlar • İSKİ Arşiv Tasarım Projesi Tamamlandı • Milli Piyango Tarihi Yazılıyor • TARİŞ Tarihinin Yazımı İçin İlk İlişki • Kültür Bakanı İle Görüşme • Ankara'da Bir Tarih Sempozyumu • Bu Ay Önemli Bir Kollokyum Var: Metropol • İki Yayından Seçmeler • Türkçe Süreli Yayınlardan Seçmeler • Tarihçiliğin Alanı: Jestlerin Tarihi • Yabancı Süreli Yayınlardan Seçmeler • Dünyadan - "Uluslaşmanın Dünü, Bugünü Ve Yarını" Kongresi • Yurt Yayınları Fiyat Listesi • Dünyadan - Aix-en-Provence: Önemli Bir Tarih Kongresi • Posta Çeki Hesabımız • Banka Hesap Numaralarımız

EKİM 1992 İlk Genel Kurulumuz Yapıldı • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • 1. Genel Kurulumuza Sunulan Yönetim Kurulu Raporu • Mali Gelişme Ve İhtiyaçlar • Yeni Mekanımız Ve Bilgi-Belge Merkezimiz Açıldı • Türkiye'de Kurum Tarihçiliği Sempozyumu Yapıldı • Kuşaklar Buluşması • Tarihçinin Mutfağı • Kurucumuz İlhami Soysal'ı Kaybettik • İstanbul'un Üçüncü Sayısı Çıktı • TARİŞ Tarihi Çalışmaları Başlıyor • Milli Piyango Tarihi Araştırılıyor • Maden-İş Sendikasıyla Ortak Çalışma • Yeni Tanıtma Broşürümüz Basıldı • Araştırmalar, Yayınlar, İhtiyaçlar • Gönüllülere Gönül Borcumuz Var • Tarihçiliğin Alanı - Damak Tadının Tarihi • Üçüncü Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi • İstanbul'da İki İlginç Etkinlik • Çok Değerli Bir Belge Ve Yayın Bağışı • Teşekkür Ediyoruz • Kış Geliyor? • Süreli Yayınlardan Seçmeler • Bir Mektup • Yurt Yayınları Fiyat Listesi • X. CIEPO Sempozyumu İlgi Çekti • Ankara'da Güncel Konulu Bir Kolokyum Yapılacak • Posta Çeki Hesabımız • Banka Hesap Numaralarımız

KASIM 1992 TÜYAP'tayız • Güle Güle Ve Hoşgeldiniz • Ekonomik Ve Sosyal Tarih Kongresi Hazırlıkları Olgunlaşıyor • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • Osman Hamdi Bey Ve Dönemi Kolokyumu • 1993 İstanbul Yılı Projesi Üzerine • Tarih Vakfı Ve Yayıncılık • Tarih Vakfı Bilgi Masaları • Sayın Haberler Okuru... • Tarihçinin Mutfağı • Araştırmalar, Yayınlar, İhtiyaçlar • Sosyal Bilimler Yayıncılığında Türk-Fransız Ortak Girişimleri • Tarihçiliğin Alanı: Meçhul Askerin Tarihi • Bir Kitap: Oyuncaklı Dünya • İyi Komşu: Marmara Ve Boğazları Belediyeler Birliği • IRCICA Konferansları Başladı • İzmir Ve Batı Anadolu Sempozyumu • ABD'de Ortadoğu Kütüphaneciliği • "İskenderiye Kütüphanesi'nden British Museum'a Kütüphaneler" • Son Çıkan Kitaplardan Seçmeler • "Balkanlar 1992" Semineri • Yurt Yayınları Fiyat Listesi • Posta Çeki Hesabımız • Banka Hesap Numaralarımız

ARALIK 1992 Osman Hamdi Bey Ve Dönemi Sempozyumu • Osman Hamdi Bey Gezisi • IBM'in Büyük Bağışı • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • Kuşaklar Buluşması: Lütfü Akad • Prof. Dr. Muzaffer Aksoy • Tarihçinin Mutfağı: Filiz Yenişehirlioğlu • İlber Ortaylı • Araştırmalar, Yayınlar, İhtiyaçlar • BBM Ve Okuyuculuğumuz • Tarihçiliğin Alanı - Frenginin Tarihi • Bir Kitap: Türkiye'de Partiler Tarihi • Türkçe Süreli

Yayınlardan Seçmeler • Yabancı Süreli Yayınlardan Seçmeler • Felsefe Açısından Tarih Semineri • Reklamlarınızı Bekliyoruz • Okurlarımızdan • Dünyadan - Balkanlar'da Ulusçuluk Kolokyumu • Yurt Yayınları'ndan Eksiklerinizi Tamamladınız mı? • Posta Çeki Hesabımız • Banka Hesap Numaralarımız

OCAK 1993 1993 İstanbul Yılı Ve Vakfımız • 23 Ocak'ta Üye Toplantısı • Sözlü Tarih Projesi Nihayet Başlıyor • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • Osman Hamdi Bey Ve Dönemi Sempozyumu Başarılı Geçti • Taze Bir Bakış • Osman Hamdi Bey Gezisi • Derin Teşekkürlerimizle... • Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu Düzenliyoruz • Dolu Dolu Bir İstanbul Dergisi • İstanbul'a Abone misiniz? (Aboneyseniz de değilseniz de okumanızda yarar var) • Sıcacık Bir Kış! • Tarihçinin Mutfağı: İlber Ortaylı • Prof. Dr. Kazım Çeçen • Kuşaklar Buluşması • Prof. Dr. Bahri Savcı • Araştırmalar, Yayınlar, İhtiyaçlar • Tarih Yıllığı Projesi • Tarihçiliğin Alanı - Reklamın Tarihi • Türkçe Süreli Yayınlardan Seçmeler • Bir Kitap - Hatırlamanın Ve Unutmanın Toplumsal Kurgusu • İstanbul Ansiklopedisi Projesi • BBM'nin artık ImagePlus/2 Ve Nem Alma Cihazı Var • Bilgiye-Belgeye İhtiyacınız Var mı? • Dünyadan - Karşılaştırmalı Avrupa Kültürü Merkezi • Hollanda Ulusal Sendika Müzesi • Yurt Yayınları'ndan Eksiklerinizi Tamamladınız mı? • Posta Çeki Hesabımız • Banka Hesap Numaralarımız

ŞUBAT 1993 Vakfımızın Yeni Üyeleri • Çocuk Esirgeme Kurumu Tarihi İçin Çalışmalar • İSKİ Tarihi Yazılıyor • İstanbul Üzerine Beklentiler Ve Ütopyalar Sempozyumu Düzenleniyor • 1993 İstanbul Yılı Eşgüdüm Merkezi Kuruluyor • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • Ankaralı Üye Ve Destekçilerimizin Dikkatine: Çalışmalar Başlıyor • Tarih Yıllığı Projesine Siz de Katkıda Bulunun • Büyük Bir Proje: Toplumsal Tarih Müzesi • İstanbul Ansiklopedisi İçin Uzmanlar Toplantısı Yapıldı • Aramıza Yeni Katılanlar • Üye Toplantısı Yapıldı • Kuşaklar Buluşması: Prof. Dr. Muzaffer Aksoy • Ocak Ayı Konuğumuz: Prof. Dr. Bahri Savcı • Mualla Eyüboğlu Ve Robert Anhegger • Tarihçinin Mutfağı: Prof. Dr. Kazım Çeçen • Prof. Dr. Ahmet Mumcu • Araştırmalar, Yayınlar, İhtiyaçlar • Araştırmacılar! Sizlere Sesleniyoruz... • Tarihçiliğin Alanı - Amanvermezlerin, Fakabasmazların Tarihi • Atatürk Kitaplığı'nda Tarih Konuşmaları • Dr. Ziya Somar'ın Anısı • Yeni Çıkan Tarih Kitapları • Kütüphane Kurtlarına... • Dünyadan - Oxford'da "İstanbul Ve Hinterlandı" Sempozyumu Yapılıyor • Silier, Uluslararası Emek Tarihçileri Kongresi Üyesi • Türkçe Süreli Yayınlardan Seçmeler • Yurt Yayınları'ndan Eksiklerinizi Tamamladınız mı? • Posta Çeki Hesabımız • Banka Hesap Numaralarımız

MART 1993 Ankaralı Üyelerimiz Ve Destekçilerimiz, Artık Birlikteyiz! • İstanbul Üzerine Beklentiler Ve Ütopyalar Sempozyumu • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • Kabımıza Sığamadık, Arabacılar Dairesi'ne de Taşındık! • Yeni Üyelerimizin Tam Listesi Ve Bir Özür • İstanbul Ansiklopedisi Yayın Kurulu Oluştu • 23 Nisan'ı Bu Kez Değişik Kutlayacağız • Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Kongresi • İstanbul Dergisi Beşinci Sayısında İstanbul'a Gelecekten Bakıyor • Biannual İstanbul • Yayıncılığa Başlıyoruz • Türkiye'de Tarih Sıcak Bir Konu • Kuşaklar Buluşması: Mualla Eyüboğlu Anhegger Ve Robert Anhegger • Tarihçinin Mutfağı: Prof. Dr. Ahmet Mumcu • Prof. Dr. Şerafettin Turan • Ankara Konferansları: İlhan Tekeli • İstanbul Dergisi Kutuya Girdi! • Tarihçiliğin Alanı - Kentlerin Tarihi • Kentsel Koruma Ve Yenileme Uygulamaları Kolokyumu • Doktora Ve Doçentlik Tezlerini Yayımlatmak İsteyenlere... • Araştırmalar, Yayınlar, İhtiyaçlar • Dünyadan - 1994 Uluslararası Ekonomi Tarihi Kongresi Milano'da • Mete Tunçay'ın Konuşması • Dünyadan - Strasbourg'da Osmanlı Toplantısı • Türkçe Süreli Yayınlardan Seçmeler • Posta Çeki Hesabımız • Banka Hesap Numaralarımız

NİSAN 1993 Toplumsal Tarihte Çocuk: Bu Sempozyum İzlenmeli! • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • Editör'den • Toplumsal Tarih Müzesi Sempozyumu • 1993 İstanbul Yılı Çalışmaları • Eyüp'te Rehabilitasyon Ve Restorasyon • İstanbul Ve Tarih Şenliği • Ara Güler'in "Bitmeyen Röportaj İstanbul" Sergisi • İstanbul Pespembe! • Bilgi-Belge Merkezi'nden Yararlanmak Çok Kolay • Tarihçinin Mutfağı: Şerafettin Turan • Burhan Oğuz • Kuşaklar Buluşması: Vedat Günyol • Tarih Vakfı Üyesi Olmak... Tarih Vakfı Dostu Olmak • Kaybettiklerimiz • Yurtdışında Yaşayan Üyelerimiz Ve Dostlarımızın Dikkatine... • Araştırmalar, Yayınlar, İhtiyaçlar • Tarihçiliğin Alanı - Kitabın Tarihi • Çarşamba Toplantıları • Ayia Efimia Kilisesi'ne Teşekkür • Türkçe Süreli Yayınlardan Seçmeler • Yabancı Süreli Yayınlardan Seçmeler • Birkaç İlginç Kitap... • Utarit İzgi Sergisi • Ayla Salman Görüney Sergisi • Bizans Çalışmaları • Yurt Yayınları'ndan Eksiklerinizi Tamamladınız mı? • "İstanbul"larınızı Kutuya Koydunuz mu? • Dünyadan - "Okul Kitaplarında İnsan Hakları" Konferansı • Tours'da Tarih Öğrencileri Derneği Konferansı • Posta Çeki Hesabımız • Banka Hesap Numaralarımız

MAYIS 1993 Ankara'da I. Ekonomik Ve Sosyal Tarih Kongresi Yapılıyor • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • Toplumsal Tarih Müzesi Sempozyumu'na Önemli Müzeci Ve Bilimadamları Katılıyor • Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu Renkli Geçti • "Şenlik" Çıktı • Ankara Toplantıları: İlber Ortaylı • Tarihçinin Mutfağı: Burhan Oğuz • Orhan Koloğlu • Kuşaklar Buluşması - Vedat Günyol • Hrant Lusigyan • Tarihçiliğin Alanı - Çocuğun Tarihi • DTCF'de 7. Kazı Ve Araştırma Sempozyumu • Bosna-Hersek Paneli • Bir "e-mail"imiz Var! • Yıldız'da Cuma Selamlığı • İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Mayıs Ayı Kültür Programı • Mayıs'ta İki Panel • Osmanlı Ansiklopedisi • Türkçe Süreli Yayınlardan Seçmeler • BBM Kütüphanesini Gördünüz mü? • Dünyadan - Bizansçılar Nisan Başında Oxford'daydı • Posta Çeki Hesabımız • Banka Hesap Numaralarımız

HAZİRAN 1993 Sözlü Tarih Atölyesi'ni Kaçırmayın • Ankara'da Osmanlı'dan Cumhuriyet'e... • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • Kültür Tarihimiz Ve Müzeciliğe Yansıması • Toplumsal Tarih Müzesi Sempozyumu • Çok Önemli Bir Proje: İstanbul Kültür Ve Doğa Varlıkları Arşivi • TİP Arşivi Oluşturma Toplantısı • Asma Kattaki "İstanbul Mutfağı" • İstanbul Ansiklopedisi • Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın İlk Kitabı Basılıyor • Tarihçinin Mutfağı: Orhan Koloğlu • Şevket Pamuk • Kuşaklar Buluşması • Lefter Küçükandonyadis • Tarihçiliğin Alanı: Denizaşırı Tarih • Araştırmalar, Yayınlar, İhtiyaçlar • İzmir'de Mimar Sinan Konferansı • Dünyadan - MESA 1993 Malcolm H. Kerr Doktora Tezi Ödülü Yarışması • Elinizde Nazım Hikmet İle İlgili Belge Var mı? • Türkçe Süreli Yayınlardan Seçmeler • Merkez Harici Adres Ve Telefon Numaralarımız • Posta Çeki Hesabımız • Banka Hesap Numaralarımız

TEMMUZ-AĞUSTOS 1993 İstanbul'da Tarih Pupa Yelken • Son Ayların Kargaşası • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • Tarih Kongresi • Sözlü Tarih Atölyesi • Toplumsal Tarih Müzesi Kuruluş Sorunları Sempozyumu • Tariş Projesi: Günışığına Çıkarılan Belgeler • Tarişbank Projesi • Tarih Vakfı Dostları, Destekçi Üyeler • 1993 İstanbul Yılı Çalışmaları Yeniden Düzenlendi • İstanbul 1993 Kültür Kurumları Kataloğu Çıktı • Ağaoğlu Ve Banoğlu Varislerine Teşekkürler • İlk Kitabımız Büyük Yankı Uyandırdı • Tarihçinin Mutfağı - Şevket Pamuk • Kuşaklar Buluşması • Ecânip Sınâatı İle İlgilenenler İçin İstanbul Çıktı! (İlgilenmeyenler İçin de Neler Neler Var) • Biannual İstanbul da Çıktı! • Fırat Üniversitesi Tarih Sempozyumu • Merkez Harici Adres Ve Telefon Numaralarımız • Posta Çeki hesabımız • Banka Hesap Numaralarımız

EYLÜL 1993 Projelerde Ne Var Ne Yok - Tariş Tarihi Projesi • Tarişbank Tarihi Projesi • Eyüp Projesi • Tarih Ve Deniz Şenliği'nin Ardından • Ankara Adresimiz Değişti • Vakfa Bağışlar • Bilgi Belge Merkezi'nde Yeni Düzenleme • Bilgi Belge Merkezi'nden Sevgilerle... • Dış İlişkilerde Hızlı Gelişme • Vakfımızın 1. Olağan Genel Kurulu 9 Ekim'de • Bir Eleştiri Ve Bir Özeleştiri • Değerli Bir Bağış Daha • New Perspectives On Turkey Çıkıyor • İstanbul Ansiklopedisi Erken Abone Kampanyası Başladı! • Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan İki Kitap Daha Çıkıyor • Örnek Bir Kitap: Osmanlı Padişah Portreleri • Kültür Kurumları Kataloğu: İkinci Baskı

Sizde Var mı? • Araştırmalar, Yayınlar, İhtiyaçlar • Bir Depo Arıyoruz • Türkçe Süreli Yayınlardan Seçmeler • Yurtdışından Bir Yayın • Bağışlarınızı Bekliyoruz • Hanımlar, Beyler! Satışlarımız Başlamıştır • Merkez Harici Adres Ve Telefon numaralarımız • Posta Çeki Hesabımız • Banka Hesap Numaralarımız

EKİM 1993 Vakfımızın İlk Olağan Genel Kurulu • Şark İslam Şehri Konferansı • Taşınmaz Kültür Ve Tabiat Varlıkları Ulusal Arşivi İstanbul Pilot Projesi • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • Ankara'da Sina Akşin'in Konferansı • Eyüp Projesi • Tariş Projesi • Yayınlarımız Zenginleşiyor • İlk Kitabımız Tükendi, İkinci Baskı Yapıyoruz • Gidelim Göksu'ya Bir Alem-i Ab Eyleyelim • Bu Mektuba Çok Sevindik • İstanbul Çıktı • Vakfımızın Yeni Görevlileri Hoşgeldiniz! • Teknik Servisimiz Cıvıl Cıvıl • New Perspectives On Turkey Sonbahar 1993'te Neler Var • Tüyap'a Hazırlanıyoruz • Bir Sempozyum • İngilizce Tanıtma Broşürümüz Çıktı • Bu Kitapları Okudunuz mu? • Vakfımızın Diğer Yayınlarından Eksiğiniz Var mı? • Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası Yeniden Basıldı • Bir Dergi • Dünyadan - Bad Homburg'da II. Abdülhamid Dönemi Kolokyumu • Uluslararası Emek Tarihçileri Kongresi • Merkez Harici Adres Ve Telefon Numaralarımız • Posta Çeki Hesabımız • Banka Hesap Numaralarımız

KASIM 1993 Vakfımızın İlk Olağan Genel Kurulu Yapıldı • Ayın Takvimi • Yönetim Kurulu Raporu • Genel Kurul'da Alınan Kararlar • Tariş Tarihi Araştırması Tamamlandı • Tariş Sempozyumu 16 Kasım'da Yapılıyor • Yeni Toplantı Dizimiz: Tarihe Tanıklık Edenler • Sözlü Tarih Atölyeleri Devam Ediyor • TÜYAP'ta Mutlaka Standımıza Uğrayın • 2. Tarih Şenliği İçin Hazırlıklar Başladı • Pera Palas'ta İstanbul Ansiklopedisi Kokteyli • İstanbul Ansiklopedisi Bayilerde • Şark İslam Konferansı Yapıldı • Sina Akşin'in Ankara Konferansı • Bir Dergi: Müteferrika • Yararlı Bir Kitap: Türkçe Fotoğraf Yayınları Kataloğu (1871-1993) • Vakfa Bağış Yapan Barones (!) • Ünlü Ermeni Cazcı Hrant Lusigyan Öldü • İstanbul'da Yoğun Kültür Günleri Başladı • IRCICA Konferansları • Koç Üniversitesi'nde Güz Dönemi Konferans Dizisi • Atatürk Kitaplığı • Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi • Şehir Müzesi • Atatürk Müzesi • Karikatür Ve Mizah Müzesi • Kadın Eserleri Kütüphanesi Ve Bilgi Merkezi • Merkez Harici Adres Ve Telefon Numaralarımız • Posta Çeki Hesabımız • Banka Hesap Numaralarımız

ARALIK 1993 Eyüp, Dün/Bugün Sempozyumu • Toplumsal Tarih Müzesi İçin Elbirliği • II. İstanbul Tarih Ve Deniz Şenliği Hazırlıkları Sürüyor • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • Marsilya'da Araştırma Bursu • Sözlü Tarih Çalışmaları Hızlanıyor • Ankara'da Yeni Dönem Hazırlıkları • Tariş Sempozyumu Yapıldı • BBM, Uluslararası Arşiv Konseyi Üyesi • Tüyap'ta bizimleydiniz • Güle Güle Erkal • Yeni Kitaplarımız • Milli Piyango'nun Kitabı Yayımlandı • İstanbul Dergisi Ocak Sayısıyla "Yönetimi" Ele Alıyor! • Her Yerde İstanbul Ansiklopedisi Vardı • Ankara Toplantısı: Türkiye Toplumu Ve İslam Dini • Tarihe Tanıklık Edenler: Yeşilçam'ın İlk Günleri • New Perspectives On Turkey Çıktı, Abone Oldunuz mu? • Bosforis Merkezi Kuruldu • Adres Ve Telefon Numaralarımız • Posta Çeki Hesabımız • Banka Hesap Numaralarımız

OCAK 1994 Merhaba! • Kurucu Üyemiz Abidin Dino'yu Kaybettik • Vakfımızın Yeni Üyeleri • 1994 Başlar Başlamaz... • İstanbul'da Müzik Tarihi • Kent Tarihleri Projesi • Lise Ve Üniversite Öğrencileri Arasında Tarih Yarışması • İzmir'de Tarih Eğitimi Üzerine Sempozyum • Sözlü Tarih Çalışma Grubu Her Hafta Toplanıyor • TİP Arşivi Oluşturma Çabaları • Tarihe Tanıklık Edenler • II. İstanbul Tarih Ve Deniz Şenliği Çalışmaları • Marsilya'da Araştırma Bursu • Eyüp, Dün/Bugün Sempozyumu • Ankara'daki Konferansımız • BBM, Uluslararası Enformasyon Ve Dokümantasyon Federasyonu Üyesi • Derin Bir İstanbul Soluğu Çekin • 1993 Yılında Tarih Vakfı

ŞUBAT 1994 Milli Aydın Bankası-Tarişbank Tarihi Araştırması Tamamlandı • Taşınmaz Kültür Ve Doğa Varlıkları Ulusal Arşivi İstanbul Projesi Tamamlandı • Ayın Takvimi • Geçen Ay Üye Toplantımız Vardı • Toplumsal Tarih Müzesi İçin Önemli Adımlar • "Son Osmanlılar" • Ankara Konferansı: Bâbıâli, Fener Patrikhanesi Ve Arnavut Milliyetçiliği • Şenlik...Şenlik! • Yeni Kitabımız: Osman Hamdi Bey Ve Dönemi • İstanbul Ansiklopedisi'nin İlk Cildi Tamamlandı • ARIT'tan 1994 Yılı Araştırma Bursu • TASG News • Tarih Vakfı Tanıtım Ve Reklam Bölümü'nden Çağrı! • Yeni LC475'imiz • 1994 Türk-Alman Yazakademisi • Tarih Vakfı Yurt Yayınları

MART 1994 Kent Tarihçiliğine Başlarken • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • Fikri Sağlar Vakıf Merkezimizdeydi • Darüşşafaka Tarihi'ne Başlıyoruz • Eyüp Sergisi • Tarih Eğitimi Ve Tarih Ders Kitapları Projesi Hazırlıkları • Frank Deppe Türkiye'de • Taş Plaktan Yayılan İnce Bir Nağme... • İstanbul'da Musiki Dernekleri • Görsel-İşitsel Malzeme Arşivi Kuruluş Çalışmaları • Bilgi-Belge Merkezinde Gelişmeler • Topkapı Sarayı'nı Gezdik • Araştırmalar, Yayınlar, İhtiyaçlar • İstanbul'un Yeşili Mavisi • İstanbul Biannual Çıkıyor • Bağışçılarımıza Dair • Tarihe Tanıklık Edenler İlk Sanayiciler

NİSAN 1994 Ankara Kitap Fuarındayız • Eyüp İçin Bir Gelecek • Toplumsal Tarih Müzesi İçin Çalışma Grubu • Ayın Takvimi • Kent Tarihleri Atölyesi • İki Kitap: "Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890" Ve "Toplumsal Tarihte Çocuk" • İstanbul Yeşerdi • TÜYAP Deniz Şenliği Pazarı • Kısa Film Yarışması • TİP Arşivi Çalışmaları • "Yerel kültürler, Global Şehirler" • Sözlü Tarih Atölyesi: Yıldız Sertel'in Gözünden Sabiha Ve Zekeriya Sertel • Tarihe Tanıklık Edenler: Menderes İmarı Ve Sonrası • Ayasofya'yı Gezdik • Sanat Tarihi Araştırmaları Semineri • Koç Üniversitesi'nde Konferanslar • Ladino Günleri

MAYIS 1994 Vakıf Yönetiminden Çağrı • Ayın Takvimi • 30 Nisan'da Üye Toplantısı • Koşullar Ağır, Ancak... • Deniz Şenliği Erteleniyor mu? • Kent Tarihleri Yazımı Projesi'nden İki Kitap • İkinci Türk Müziği Günleri • Taş Plaklar • Bilgi Belge Merkezinde Mikro CDS/ISIS • Ankara TÜYAP Fuarı da Geride Kaldı • Yurt Yayınları'ndan Sevgiler • Frank Deppe'nin Konferansları • Tarihe Tanıklık Edenler: Varlık Vergisi

HAZİRAN 1994 Üç Aylık Üye Toplantısı • Tarih Ve Deniz Şenliği Temmuz 1995'e Ertelendi • Vakfa Bağışlar • Koruma Ve Restorasyon Envanteri Ve Sempozyumu • Sendikacılık Ansiklopedisi Hazırlığı • Gönüllü Kuruluşlar Envanteri • Toplumsal Tarih Müzesi Hazırlığı İlerliyor • İzmir'de Sözlü Tarih Konferansı • New Perspectives On Turkey Bahar 1994 Çıktı • Kurum Tarihçiliğinin İki Ürünü Daha Çıktı Piyango'nun Dünü Bugünü Ve Milli Piyango İdaresi • Milli Aydın Bankası-Tarişbank Tarihi • Bu Şehirde Nasıl Yaşamalı? • İstanbul Ansiklopedisi 3. Cildini Tamamladı • Tarihe Tanıklık Edenler: Babıali'den İkitelli'ye • Ne Latif Bir Gündü!

TEMMUZ-AĞUSTOS 1994 Tarih Vakfı Üç Yaşında • Tarih Eğitimi Ve Ders Kitapları • Lise Öğrencilerine Yönelik İki Çalışma • Rockefeller'in Maddi Desteği Kesinleşti • İnsan Hakları Vakfı Ve Heinrich Böll Vakfı İle Ortak Sergi • Kısa Film Yarışması Sonuçlandı • TİP Arşivi Oluşturma Çalışmaları Devam Ediyor • Kent Tarihleri Yazımı Projesi'nde Son Gelişmeler • Kulağımızın Pası Gerçekten Silindi • "İstanbul'un popüler Kültürü" • Swezzy Bizimleydi... • Yurt Yayınları'ndan Yeni Kitaplar • BBM'ye Yeni Bağışlar: Orhan Tuna Koleksiyonu • Şantiye Atıklarını Değerlendirerek Tarih Vakfı'na Bağış • Osmanlı-Türk Diplomatiği Semineri • Haberler Tatile Giriyor • Fatih Sultan Mehmet Dönemi Yemekleri

EYLÜL 1994 Buca'da Tarih Öğretiminin Sorunları Sempozyumu • Kütüphanemiz Bağışlarla Zenginleşiyor • IBM Bağışı • Ayın Takvimi • Vakfa Bağışlar • Bilgisayarlara İhtiyacımız Var... • Pamukciyan'dan Armağan • Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları Ve Sorunları Sempozyumu • Yeni Kitaplarımız • Türk-Alman Yazakademisi 1994 • Üçüncü Yılımızı İdrak Ettik (Ve Harika Bir Gece Geçirdik) • Bir Konferans Prof. Dr. Minna Rozen: Hasköy Yahudi Mezarlığı Araştırmasının Öğrettikleri • Habitat II 1996'da Türkiye'de

EKİM 1994 Toplumsal Tarih Müzesi Cephesinde Yeni Birşeyler Var • İbrahim Paşa Sarayı'nda Bir Sempozyum • Öğrenciler Arası Tarih Yarışması • Orhan Silier Uluslararası Emek Tarihçileri Kongresi Başkan Yardımcısı • Birinci Türk-Alman Yazakademisi • Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları Ve Sorunları Sempozyumu-Son Gelişmeler • Bilgi Belge Merkezi'nde İşler Çok Yoğun • Ayşe'den Mektup... • Yasadışı İstanbul! • İstanbul Ansiklopedisi'nin 5. Cildi Tamamlandı • New Perspectives On Turkey • Kitap Fuarı Yaklaşıyor • Dr. Cemal Kozanoğlu'nun Kitap Bağışı • Mutlu Bir Olay! • Pazarlama Bölümümüz Kuruldu • Ortaköy'de Stand Açtık • Habitat 1996 İçin Hazırlık Toplantısı • Ankara'da İlgi Çekici Bir Sempozyum • Vakfımızın Projeler Bölümü İçin Büro Arıyoruz

KASIM 1994 13. TÜYAP Kitap Fuarı'nda Üst Kat (B Katı) 6. Sokaktayız • Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu • Gençlik Ve Tarih Anketi • Kültür Bakanı Vakfımızda • Darüşşafaka Tarihi Yazılıyor • Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları Ve Sorunları Sempozyumu Hazırlık Toplantısı • Habitat II İçin İki Sergi Projesi • Tarih Öğretimi Ve Ders Kitapları Sempozyumu Yapıldı • Tarih Öğretimi Ve Ders Kitapları Sempozyumu'nun Düşündürdükleri • Sınaiya Faroqhi'nin Konferansı • XVIII. Uluslararası Tarih Kongresi • Subscribe To New Perspectives On Turkey

ARALIK 1994 Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu • Ayın Takvimi • Semavi Eyice'ye Saygı • Sendikacılık Ansiklopedisi • Türkiye'de Basın Ve Demokrasi Paneli • "Tarihe Köprü - Eski Yazıdan Yeni Yazıya" • Taze Kitaplarımız • Yönetim Kurulu'nda Değişiklik • Üç Aylık Üye Toplantısı • Sözlü Tarih Projesi Yeniden Başlıyor • Ankara Konferansları • Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Uygulamaları Ve Sorunları Sempozyumu • Süleymaniye Külliyesi Ve Çevresinin Korunması Projesi • Kuruluşundan Bugüne İstanbul Sergisi • Oyunuzu Bize Verin! • Bir TÜYAP Kitap Fuarı Daha Bitti • Kalıplara Sığmaya Neden Bu Kadar Meraklıyız? • Tarih Vakfı'na Bir Adres Daha • Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün Atölye Ve Konferansları

OCAK 1995 1994 İçin Bir Bilanço • Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu • Semavi Eyice'ye Saygı Toplantısı • Cumhurbaşkanı İle Görüşme • Yeni Üyelerimiz • Vakıf Yönetimi Güçlendiriliyor • Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi • Gençlik Ve Tarih Anketi • Kültür Ve Tabiat Varlıklarımızı Nasıl Korumalıyız? • "Kuruluşundan Bugüne İstanbul Sergisi" • Tan Olayı Anıldı • İkinci Türk-Alman Yazakademisi 1995 • Çocuk Kültürü Araştırma Merkezi Kuruldu

ŞUBAT 1995 Sendikacılık Ansiklopedisi'nde Önemli Gelişmeler • Kentler-Yerel Yönetimler-Tarih Bilinci Paneli • Şubat 1995 Ayın Takvimi • Sivil Toplum Kuruluşları İşbirliği Yapıyor • Sözlü Tarih, Yeniden... • Yurt Yayınları'ndan... • Sonunda Taşındık • Ankara'da İsmail Beşe İle!... • İstanbul Sergisi'ne Katkıda Bulunmak İster misiniz? • İstanbul Dergisi'nde Görev Değişimi • 2000'li Yıllar Ve Tarih Vakfı • Bir Mektup

MART 1995 Eski Darphane Vakfımıza Tahsis Edildi • Mart 1995 Ayın Takvimi • Yeni Üyelerimiz • Habitat Sergileri Afife Batur Ve Yıldız Sey'in Yönetiminde • İki Sergi, İki İyilik Meleği • TİP Arşivi Açıldı • İstanbul'da Üç Aylık Üye Toplantısı • Seyahatnamelere Meraklı mısınız? • İzmir İrtibat Büromuz Faaliyete Geçiyor • İstanbul Dergisi Değerlendirme Toplantısı • Gençlik Ve Tarih Anketi • Tarih Vakfı'nda Bir Kübalı • Bilgisayar Mühendisi Arıyoruz • Habitat II: Ulusal Komite Raporuna Doğru

NİSAN 1995 Artık İzmir'de de Varız! • Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Sempozyumu • Nisan 1995 Ayın Takvimi • Tarih, Ekranın İçinde • Nisan: Tam İstanbul Zamanı • Üçaylık Üye Toplantısında Konumuz Darphane'ydi • Anadolu'da Konut Ve Yerleşme Sergisi • İnsan Hakları Ve Sivil Toplumun Gelişimi Sergisi • Göç Ve Kültürel Çeşitlilik Sergisi • Şu Anda Sözlü Tarih Oldunuz! • İngiltere Ve İskoçya'da Müzeler Ve Müzecilik • Sponsorluk İçin Çağrı • Habitat Hazırlık Toplantısı • Üç Nurtopu • Yeni Çıkan Kitaplarımızı Gördünüz mü? • Ankara'daki Toplantılarımızı İzliyor musunuz? • Dördüncü Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'ne Çağrı

MAYIS 1995 İkinci Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Kongresi Haziranda • Darülaceze'nin Yüz Yıllık Tarihini Yazıyoruz • Sendikacılık Ansiklopedisi'nin Her Türlü Malzemeye İhtiyacı Var • "...Baniyesi Haziresinde Medfundur." • Anadolu'da Konut Ve Yerleşme Sergisi • Dünya Kenti İstanbul Sergisi • Habitat II: Ulusal Rapora Doğru Adım Adım • Milli Kütüphane'de Bir Sempozyum... • Göç Sergisi'nde Gelişmeler Ve Açık Davet • "2000'li Yıllar Ve Tarih Vakfı" Toplantısı • İstanbul 1920 • New Perspectives On Turkey'de Önemli Makaleler Var • Gönüllülerimiz • İzmir: Geçmişten Güncele Tarih • Vakıf'ta Çarşamba Toplantıları • Amsterdam Konferansı • Makedonya'da Uluslararası Bilim Toplantısı

HAZİRAN 1995 İkinci Uluslararası Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Kongresi • Müzeciler Yeniden İstanbul'da • Haziran 1995 Ayın Takvimi • Dünya Kenti İstanbul Sergisi • Milli Kütüphane'de Sempozyum • Ankara'da Sözlü Tarih Çalışmaları • İstanbul Ansiklopedisi'nin Kısa Öyküsü • Adât Ve Merasim-i Kadime • 11. Gençlik Günleri'ndeydik... • Pazarlama Ve Satış Diye de Bir Bölümümüz Var • İstanbul Atakta! • İzmir'de Baharın Son Söyleşisi

TEMMUZ 1995 Tarih Vakfı Dört Yaşında • Temmuz 1995 Ayın Takvimi • Anadolu'nun 150 Yıllık Göç Tarihi Sergisi • Bir Atölye: Kent Ve Toplumsal Tarih Müzeleri • Bir Sempozyum: Küçülen Dünyamızda Büyüyen Sivil Toplum • Üye Ve Destekçi Bağışları Ödenmeyi Bekliyor • Sendikacılık Ansiklopedisi Toplantısı, Emeğin Ve Sendikal Örgütlenmenin 100 Yılı Sempozyumu • Yurt Yayınları'ndan Mektup • Toplumsal Tarih Dergisi 3. Cildini Tamamladı • 2. Uluslararası Tarih Kongresi Büyük İlgi Gördü • Arşivcilik Sempozyumu • Nihayet İstanbul!

EYLÜL 1995 Darphane Yapıları HABITAT Sergilerine Hazırlanıyor • Sivil Toplum Kuruluşları Bilgi Merkezi Kuruluyor • Gönüllülerimize Gönül Dolusu Teşekkür • İsmail Cem Misafirimizdi • "Gerçek Bir Bilimsel Forum" • Vakfımız Kurumlaşıyor, Yeniden Yapılanıyor • Göç Sergisinin Ardından • Habitat Sergisi: Anadolu Konutunun İzinde • II Uluslararası Tarih Kongresi'ni Merak Edenlere... • Yeni Kitaplarımız

EKİM 1995 Türkiye'de Kimlik Ve Normların Değişimi Sempozyumu • Arkeoloji Ve Arkeologlar Derneği Yöneticileri Misafirimizdi • Basın Toplantısı • İstanbul Müzesi Ve Toplumsal Tarih Merkezi Restorasyon Ve Yapım Çalışmaları Danışma Kurulu • İstanbul Müzesi Ve Toplumsal Tarih Merkezi Yolunda Önemli Bir Dönemeç • Dünya Kenti İstanbul Sergisi • Ulusal Arşivcilik Sempozyumu • Eski Yazıdan Yeni Yazıya • Yurt Yayınları'ndan... • İstanbul Dergisi'nde Bir Semt-i Meşhur: Beşiktaş! • Asr-ı Hâzır! • Vakıfta Her Gün Yeni Bir Ses, Yeni Bir Nefes

KASIM 1995 Kitap Fuarı'nda Üst Kat B Salonu 6. Sokaktayız • Arşivcilik Sorunları Sempozyumu • Sözlü Tarih, Sessiz Sessiz... • Sendikacılık Ansiklopedisi: Olmazı Olur Yapmak... • Tarih Vakfı'nda Bir Güzellik... • Türkiye'de Kimlik Ve Normların Değişimi Sempozyumu • Smithsonian Müzesi'nden Esin Atıl... • Darülaceze Tarihi Yazımı Tamamlanıyor • Aralıkta Sergimiz Var! • Sivil Toplum Kuruluşları Bilgi Merkezi • Sergi Kitapları... • New Perspectives On Turkey, Fall 1995 • Anadolu'da Konut Sergisi'ne Doğru Bir Ağustos Sabahı.... • Çatalhöyük Gezisi

ARALIK 1995 Tarih Vakfı İçin Başarılı Bir Kitap Fuarı • Bilgi Belge Merkezi'ne İki Önemli Bağış • André Raymond Türkiye'ye Geliyor • Arşivcilik Sorunları Sempozyumu Yapıldı • Max Hebditch Tarih Vakfı'nı Ziyaret Etti • Almanya'dan Müzecilik Konusunda Uzmanlar Geliyor • Fotoğraflarla Türkiye'de İnsan Hakları Sergisi 1839-1990 • III. Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu • Habitat II Sergileri Broşürleri Yayımlandı • Afet İnan Ödül Töreni • Tarih Vakfı Genel Kurulu

ÖZEL SAYI ARALIK 1995 Meyveli Ağacı Taşlarlar • Fırsat Bu Fırsat mı? • Darphane-i Amire'den İstanbul Müzesine Giden Uzun Yolun İlk Ayları • İlk Kampanya • İkinci Kampanya • Zor Bir Yolu Açmanın Maliyetlerini Ödeyeceğiz • EK 1 Sayın N. Ölçer'in Yönetim Kurulundan İstifa Dilekçesi (22.8.1994) • EK 2 Sayın N. Ölçer'in 18 Kasım'da Yapılan II.

Genel Kurul'a Yolladığı Yazı • EK 3 Genel Sekreter Orhan Silier'in 20 Kasım'da Genel Kurula Katılan Üyelere Gönderdiği Yazı Ve Bazı Ekleri • EK 4 Sayın N. Ölçer'in Dağıttığı 6.12.1995 Tarihli Metin • EK 5 Yönetim Kurulu Üyelerinin 11 Aralık 1995 Tarihli Açıklamaları • EK 6 Hürriyet Gazetesine 12 Aralık Tarihinde Gönderilen Birinci Tekzip Metni Tarih Vakfı Aydınlarımızın Gözbebeğidir • EK 7 Hürriyet Gazetesine 12 Aralık Tarihinde Gönderilen İkinci Tekzip Metni • EK 8 Orhan Silier tarafından ICAMT Eski Başkanı M. Ghafouri'ye Gönderilen Bilgi İsteği Mektubu (8.12.1995) • EK 9 M. Ghafouri'nin Cevabı

OCAK 1996 Fotoğraflarla Türkiye'de İnsan Hakları Sergisi Açıldı • Sertel Demokrasi Ödülü Töreni Yapıldı • Habitat Sergilerinin Tanıtımı Yapıldı • Sergi Katalogları Hazırlanıyor • André Raymond İle Bir Akşam • "Muhasebe Hep Burada..." • III. Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu Yapıldı • İletişim Zincirinde Bir Halka Daha • İzmir'den Haberler

ŞUBAT 1996 Bir Açıklama Ve Bir Mektup • Almanya'dan da Mektup Var • İnsan Hakları Sergisinde Yaratıcı Drama Çalışması • Ankaralı Üyelerimiz Bir Arada • Afet İnan Tarih Yarışmaları Ödülü Verildi • Cevdet Kudret Edebiyat Ödülleri • 3. Türk-Alman Yaz Akademisi/1996 • Arıt'ın 1996 Yılı Araştırma Bursları • Ulusal Stratejilere Sivil Toplum Katkısı

MART 1996 Vakfımızın Yeni Üyeleri • Cumhurbaşkanı Ve Kültür Bakanı İle Görüşme • Bir Sohbet Toplantısı • Bir Düzeltme • Sözlü Tarih Yayın Projesine Destek Aranıyor • Kurum Tarihi Çalışmalarına Bir Yeni Daha Ekleniyor: SEKA • Müze Ve Eğitim Konulu Çalışma Toplantısı • Cevdet Kudret Edebiyat Ödülü Töreni • STK Bilgi Merkezinde İlk Aşama Tamamlanıyor • İstanbul STK Tarihi Projesi Başladı • Yurt Yayınları'ndan Yeni Bir Boyut • Bir Konferans: Tarih Öğretimi Demokrasinin Anahtarı mı?

NİSAN 1996 Tarih Vakfı'nda Sözlü Tarih Atölyesi • "Diğer"lerin Tarihi • Yeni Bir Kurum Tarihi: 1946'dan 1996'ya SSK • "Dünya Kenti İstanbul" Ve "Anadolu'da Konut Ve Yerleşme" Sergilerine Katkılar • Aile Albümleri, Bir de Selanik... • Türkiye İşçi Partisi Arşivine Önemli Katkı • Faik Reşit Unat Kitaplığı Kütüphanemizin Raflarında • Tanburi Cemil Bey Çalıyor Eski Plakta... • Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri • Bilgisayar Sistemimiz Gençleşiyor • Bilgisayar Destek Birimi Entegre Bir Yazılım Hazırlıyor

MAYIS 1996 Bültenimiz Beş Yaşında • Tarih Vakfı Kurucuları Ve Üyeleri • Yönetim Kurulunda Görev Değişikliği • "Ko-

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 SAYI (yurtiçi) : 1.200.000.-TL.
(yurtdışı) : 40 US$
6 SAYILIK CİLT (yurtiçi) : 1.750.000.-TL.
(yurtdışı) : 35 US$
(30.06.1997 tarihine kadar geçerlidir. Yurtdışı normal posta için 1,5 US$, uçakla 4 US$ alınır.)

Adı Soyadı: .....
.....
Aboneliğe Başlangıç Sayısı: .....
Adres: .....
.....
.....
Posta Kodu: .....
Şehir: .....
Tel: .....

Abonelik Bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2022933 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz:

☐ Visa ☐ Master-Euro Card ☐ Diners Club

Kredi kartı No: ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐
Geçerlilik Tarihi: ☐☐/☐☐
Kart Sahibi:.....
İmza:.....

Aylık TOPLUMSAL TARİH dergisi
Tarih Vakfı tarafından yayımlanmaktadır.
Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Faks: (212) 227 37 32

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

ABONE FORMU

1 YILLIK (yurtiçi) : 500.000.-TL.
(30.06.1997 tarihine kadar geçerlidir.)

Adı Soyadı: .....
.....
Aboneliğe Başlangıç Sayısı: .....
Adres: .....
.....
.....
Posta Kodu: .....
Şehir: .....
Tel: .....

Abonelik Bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2022933 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz:

☐ Visa ☐ Master-Euro Card ☐ Diners Club

Kredi kartı No: ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐
Geçerlilik Tarihi: ☐☐/☐☐
Kart Sahibi:.....
İmza:.....

Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Faks: (212) 227 37 32

nut Ve Yerleşme" Sergisini Kalıcı Kılacak Kitap Baskıya Giriyor • Dünya Kenti İstanbul • Anadolu'da Konut Ve Yerleşme Sergisi Son Aşamasında... • Sergiler Katkılar Sürüyor • Sivil Toplum Kuruluşları Bilgi Merkezi Birinci Dönem Çalışmasını Tamamladı • Sivil Toplum Siyasal Otorite İlişkileri • IV. STK Sempozyumu: STK'lar Ve Yasal Çerçeve • Bilgi-Belge Merkezi'ne Önemli Bağış • İstanbul Dergisi Beşinci Yılına Girdi!

HAZİRAN 1996 Korunma Kurulundan İlgi Çekici Bir Karar • Sergiler Nihayet... • Sergi İçinde Sergi... • İstanbul Müzesi Toplumsal Tarih Merkezi Entellektüel Altyapı Çalışmalarından Kesitler • Sergileri Gezerken Kitaplarını Unutmayalım! • Tarih Vakfı'nın Habitat II Yayınları • İstanbul STK Tarihi Projesi Sona Erdi • STK Rehberi Çıktı • Müzeciler Derneği Kültürel Etkinlikleri Ve İstanbul Müzesi • Eyüp Tarihi Araştırmaları Projesi Atölye Çalışması • Bilgi Belge Merkezine Önemli Bağış

TEMMUZ 1996 Habitat'ın Ardından • ... Ve Sergiler Açıldı • Bir "Korsan Sergi" Nasıl Hazırlandı? • Albrecht Berger'in Konferansı Ve Bizans Maketleri... • Vakıflar Forumu • Müslüman Ülke Metropollerinde Kamusal Alan Ve STK Projesi Sonuçlandı • İstanbul Sivil Toplum Kuruluşları Tarihi Konferansı • Afet İnan Tarih Araştırmaları Ödülü Veriliyor • Aile Albümleri Sergisi Sponsor Arayışında... • Bilgi-Belge Merkezi'ne İki Önemli Bağış • Yepyeni Bir Kitap: Harem-i Hümayun • Darülaceze Tarihi Yazımı Tamamlandı • İki Önemli Kazanç

EYLÜL 1996 1996 Yazını Geride Bırakırken • Vakfımız Beş Yaşında • Mahkeme Kararıyla Kınama • Aynalı Çarşı Hakkında Ne Biliyorsunuz? • Tarih Ders Kitapları Konusunda Türkiye-Almanya İşbirliği • Düzeltme Yazılarından İkisi • Sergilerimizin Basındaki Yansımaları • Sergilerimizin Kültür Ve Sanat Etkinliklerinden • Darphane'de Eğitim Çalışmaları • Darphane Sergileri Ziyaretçi Araştırması Sonuçlandı • Bir CD: "İstanbul-Müziğin Renkleri" • İstanbul Giysileri Sergisi Atlanta'da • Çocuk Kitapları İçin • Bilgi-Belge Merkezi'ne Önemli Bağışlar • TEMA Vakfı'na Bilgi-Belge Merkezi Kuruyoruz • Darphane'de Eylül Ayı Kültür-Sanat Etkinlikleri • Yurt Yayınları'ndan Dört Yeni Kitap • New Perspectives On Turkey'nin Yeni Sayısını Gördünüz mü?

EKİM 1996 Beşinci Yılda Katkılara Teşekkür • Tarih Vakfı Yeni Bir direnç Sınavı Veriyor • Vakıftan Ayrılanlar ve Yeni Gelenler • "Türkiye'de Sendikalar, 1996" Projesi Tamamlandı • "Darphane'i Amire'de Hazine Avı" • Darphane'ye Grup Gezileri • İki Yeni Kurum Tarihi Çalışması.

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yönetim Kurulu

Tülin Aren, Yiğit Gülöksüz,
Hasan Karacal, Stefanos Yerasimos,
Haldun Özen, Şevket Pamuk,
Orhan Silier (Gen. Sekr.),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.),
Zafer Toprak (Bşk. Yrd.),
Mete Tunçay (Bşk. Yrd.)

Adres ve Telefon Numaralarımız

Vakıf Merkezi, Projeler ve Mali Koordinatörlük, Tanıtım ve Reklamı
Nişantaşı, Vali Konağı C. Samsun Apt. No. 57 K. 2
80200 İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 66 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayınlar
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34
Faks: (0212) 227 37 32

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Küçükesat-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

İzmir Temsilciliği (İrtibat)
Gül İnanç Tel: (0232) 420 85 63
Sabri Yetkin Tel: (0232) 420 48 82/330

Posta Çeki Hesabımız

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı 662932 numaralı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

Banka Hesap Numaralarımız

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

Ne Güzel Artık Tarih Vakfı Var

- ☐ Vakfa para bağışında bulunmak için benimle ilişkiye geçilmesini istiyorum.
- ☐ Vakfın gönüllüsü olmak istiyorum (sergilere rehber, kütüphanede destek, projé ve araştırmalara destek, sözlü tarih çalışmasına katkı, vakıf yayınlarının pazarlanması, bilgisayar destek hizmetleri).
- ☐ Aylık *Haberler* bülteninin adresime gönderilmesi için 500.000 TL'nı ödüyorum
- ☐ Vakfın süreli yayınlarına abone olmak istiyorum.
  - ☐ *İstanbul* dergisi (3 Aylık)
  - ☐ *Toplumsal Tarih* dergisi (Aylık)
  - ☐ *New Perspectives on Turkey* (6 Aylık)
- ☐ Vakfın ansiklopedilerini satın almak istiyorum.
  - ☐ *İstanbul Ansiklopedisi* (8 Cilt)
  - ☐ *Sendikacılık Ansiklopedisi* (3 Cilt)
- ☐ Vakfa tarihsel değeri olan malzeme bağışlayabilirim.
- ☐ Böylesi malzeme bağışlayacak yeni bağışçılar önerebilirim.
- ☐ Vakfa taşınmaz mal bağışında bulunabilirim.
- ☐ Taşınmaz mal bağışlayacak yeni kişiler önerebilirim.

Türkiye'yi ve Tarihi Seviyorum

Adım soyadım : .....
Telefonum : .....
Faksım : .....
Adresim : .....
.....

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

ÇATIŞAN KÜLTÜRLER

KEŞİFLER ÇAĞINDA HIRİSTİYANLAR, MÜSLÜMANLAR, YAHUDİLER

BERNARD LEWIS

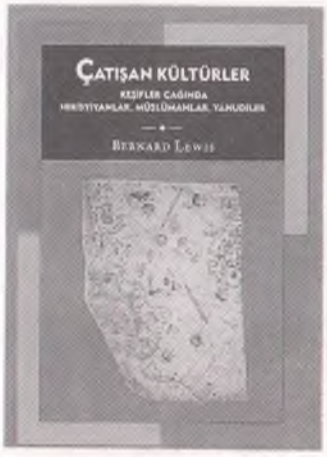

Bernard Lewis tarihçilerin, özellikle de İslam tarihçilerinin "duayen"lerinden biridir. Bu ünlü yazar bu kez üç kültürün, Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi kültürlerinin, tarihin belli bir anında çatışmasını ele alıyor. 1492, İber Yarımadası'ndaki İslam egemenliğinin sona erdiği, Yahudilerin bu topraklardan çıkarıldığı ve Amerika'nın keşfedildiği yıldı. Yazar bu üç sürecin birbiriyle ilişkisini, etkileşimlerini ve sonuçlarını tarihsel bir çerçevede inceliyor. Avrupa'yı merkez alan tarih anlayışını eleştirirken bu kıtanın dünya uygarlığına yaptığı katkıları da görmezden gelmiyor; dogmatizmden uzak, çözümlemeci bilimsel anlayışı ve etkileyici üslubuyla bize bir dönemin çarpıcı bir tablosunu çiziyor.

Çeviren
Nurettin Elhüseyni

viii + 60 s.
ISBN 975-333-053-7
250.000 TL

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

KALEMİYEDEN MÜLKİYEYE

OSMANLI MEMURLARININ TOPLUMSAL TARİHİ

CARTER V. FINDLEY

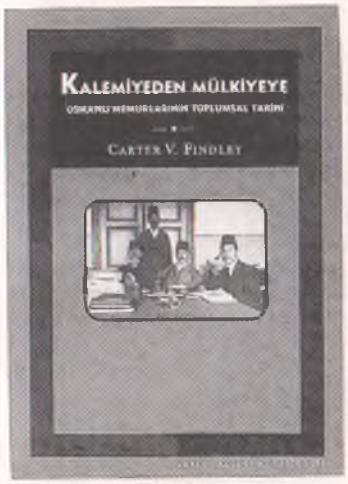

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 18. yüzyıl ortalarından Cumhuriyete kadar geçen süre reformlar dönemidir. Carter V. Findley idari reformları, Osmanlı mülkiye memurlarının toplumsal tarihi açısından inceliyor. Nezaretler ve diğer dairelerdeki "sicil-i ahval"lerden yola çıkarak memurların kökenlerine iniyor. Elinizdeki kitap, modernleşme çabaları içerisinde, geleneksel kalemiyenin mülkiyeye, kalem efendisinin mülkiye memuruna doğru geçirdiği evrimin öyküsü. Teknik ayrıntıların ve nicel çözümlemelerin metnin içine ustaca yerleştirildiği, Aşçı Dede'nin Keramet Bahçesi'nden Ali Nizami Bey'in köşküne yolculukların yapıldığı bu incelemeden kurmacaların verdiği edebi hazzı da alacaksınız.

xvi + 424 s.
ISBN 975-333-056-1
1.000.000.- TL

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
Genel Dağıtım: DADA Ltd. Şti. 0212-249 51 10 - 249 51 11 / Faks: 251 44 49

TOPLUMSAL TARİH

TEMMUZ-ARALIK 1996 / SAYI 31-36

6. CİLT DİZİNİ

A
Aba-Saya 36/23
Abaza 36/36
Abbasi Devleti 36/49
ABD 31/19, 32/24, 49, 33/60, 34/24, 59-60
Abdi Bey 33/4
Abdurrahman Efendi (Şeyhülislam) 31/59
Abdurrahman Hilmi 33/19
Abdülaziz 32/19, 33/19, 20, 26, 30
Abdülhak Tevfik Efendi 32/41
Abdülhamid II 32/22, 23, 26-28, 30, 59, 60, 33/20, 21, 23, 26, 34/7, 35/21, 36/30
Abdülhamid Rauf 32/30
Abdülkerim Efendi 31/4
Abdülmecid 32/18, 19, 33/30, 35/35
Abhazalar 36/18
Abhazya 36/17
Abidin Bey 32/38
Abrevaya (Doktor) 34/8
Abud Efendi 32/23
Academie Français 36/33
Ada, Serhan 31/12
Adakale 34/4
Adalar 31/52, 53
Adam, Juliette 36/28
Adana 31/20, 28, 32/7, 9, 33/4, 33/8, 36/5, 51
Adana Cezaevi 36/51, 52
Adanır, Fikret 34/60
Adapazarı 35/30
Aden 32/5
Adrassi (Kont) 32/31
Afgan Kalenderhanesi 32/17
Afganistan 31/44, 32/43
Afrika 32/45, 49
Afşar aşireti 34/55
Afyon 35/13, 36/29
Ağaoğlu, Ahmet 36/28-35
Ağaoğlu, Samet 36/35
Ağuçan Ocağı 35/39
Ahenk 32/64
Ahıska 36/20
Ahileklek 36/20
Ahmed III 33/30, 49
Ahmed Cevdet 31/60
Ahmed Efendi (Kolağası) 36/58-63
Ahmed Lütfi Efendi 34/46
Ahmed Muhtar Paşa 35/32, 36
Ahmed Reşid (Sıdkızâde) 31/57, 58
Ahmet Ağaoğlu: Aydınlanma ve Devrim Hayranı Bir Türk Aydını 36/28-35
Ahmet Bey (antikacı) 32/28
Ahmet Efendi (Kolağası) 36/60
Ahmet Hilmi (Şehbenderzade) 33/39
Ahmet Mithat Efendi 31/4
Ahmet Muhtar Bey 35/24
Ahmet Rasim 33/65-68
Ahmet Rıza Bey 36/28
Ahmet Şerif 35/29
Ahmet Şükrü (Sıvas mebusu) 32/22
Ahmet Vefik Paşa 33/30
Ahundov 36/42
Ahyolu 31/13
Ainslie, Robert 32/46
Aka Gündüz 33/7
Aka, İsmail 36/58-60
Akalın, Besim Ömer 36/6
Akar, Kâmil 36/51
Akar, Rıdvan 32/58, 33/61
Akbaba 34/26, 27, 31
Akçaabat 35/14, 20
Akçakoca 35/13
Akçura, Yusuf 36/35
Akdeniz 33/14, 20, 34/37
Akem, Mehmet Fuat 33/35
Akgündüz, Ahmet 34/7
Akhisar 31/12
Akın, Rıdvan 32/31
Akıncı, Nilüfer 33/59
Akıncı, Şerif Ali 35/12
Akinşa, Konstantin 31/46
Akkoyunlu 36/18
Akmescit 32/43
Aksaray 35/48, 36/57
Akşehir 36/44
Akşin, Sina 32/63, 34/60
Akşit, Şevki 36/51, 54, 57
Aktepe, Münir 32/64, 34/46
Aktimur, Câzım 36/51
Akurgal, Ekrem 34/60
d'Alanbert 33/36
Alaşehir 31/10, 12
Aleksandr 36/20
Aleksandr I 34/24
Aleksandr II 32/31
Aleksios I 36/49
Alemdağı 34/61
Alemdar Vak'ası 33/47
Alenler 36/22
Ali (Hz.) 35/41
Ali Ağa (Hacı) 31/4
Ali Bey 31/4, 35/4
Ali Cenani Bey 32/37
Ali Efendi (Seyyid) 32/46
Ali Gevaş Bey 34/52
Ali Haydar Bey 33/30
Âli İktisat Meclisi 32/6
Ali Kuşçu 33/52
Ali Merdan Topçubaşı 36/28
Âli Paşa 33/37
Ali Paşa (Acara) 36/14
Ali Paşa (Canikli) 36/14
Ali Paşa (Ferah) 36/14, 16
Ali Reis (Gedikoğlu) 35/14
Ali Rıza Bey (Kars milletvekili) 32/34
Ali Şefkati 33/19
Ali Şükrü Bey 32/35
Alliluvey 36/44
Almanya 31/31, 44, 46, 32/24, 42, 57, 33/32, 34/18-20, 26, 28, 31, 35/6, 36, 39
Alok, Ersin 33/59
Alsetopulo 31/47
Altan, Mehmet 32/62, 63
Altı Gün Savaşı 36/25
6-7 Eylül olayları 33/58, 34/19
Altınçekiç, F. 34/60
Altındal, Meral 33/58
Altınes, Saim 36/54
Alyansçılar 34/17
Amasra 31/54, 57, 58, 35/12, 36/19
Amele Kongresi 35/48
Amele Teali Cemiyeti 33/35
Amelenin Suret-i İstihdamına Dair Kanun Teklifi (1911) 32/6-10
Amerika 34/5, 32, 44, 36/51
Amerikan Kongresi 34/35
Amiable, Louis 33/19, 20, 26
l'Amitie Locası 33/21
Anadolu 31/12
Anadolu 31/32, 32/58, 33/25, 33, 34/37, 61, 35/30, 55
Anadolu Selçukluları 35/41, 36/49
Anapa 36/17
Anastasius 36/49
Ancel, Jacques 36/21
Anderlich, Jacques 32/18
Ankara 31/17, 20, 21, 28, 2, 53, 33/6, 8, 10, 13-15, 26, 34, 34/30, 58, 59, 62, 35/15, 39, 36/28, 52, 56
Ankara Cezaevi 36/52
Ankara İnşaat İşçileri Sendikası 31/28
Ankara Madeni İşler ve Makine İşçileri Sendikası 31/27
Ankara Sergisi 34/42, 43
Ankara Terziler Sendikası 31/29
Ankara Üniversitesi 32/60
ansiklopedistler 36/30
Antalya 31/10
Antiochia 36/49
Antonova, İrina 31/46

Anuşirvan 36/22
Anzaf follisi 36/49
Anzaf kazısı 36/49
Apak, Kemalettin 33/31
Apşeron 36/22
Arablı 35/35
Aral Gölü 32/5
d'Aramon, Gabriel 33/63
Arap 36/23
Arapça 36/25
Arapkir 34/63
Ararat 33/14, 15
Aras, Tevfik Rüştü 33/14
Ardahan 35/15
Areti Locası 33/18
Arıkan, Zeki 32/64, 33/63, 34/6
Arif Bey 31/4
Arif Oruç'un Yarını 33/12
Aristotelis 31/17
Arkeoloji Müzesi 32/14
Arlington Lordu 35/49
Armenia Krallığı 36/49
Armutlu 31/12
Arnavutluk 34/24
Art News 31/46
Artigiana 32/18, 19
Artukoğulları 36/49, 50
Ascociation de Dames de Charite de Pera 32/19
Ascociation de Dames de St. Vincent de Paul 32/19
Asena, İnci 31/43
Asiatic Review 32/43
Askerin Oğlu 33/65-68
Askerin Oğlunu Kim Öldürdü? 33/65-68
Association des Dames de Charite du Taqcim 32/19
Association des Demmoiselles Patronnesses de la Creche 32/19
Astrahan 36/19
Asur 36/21
Aşağı Anzaf (Van) Kazısından İslami Kontrmarklı Bir Bizans Sikkesi 36/48-50
Aşağı Anzaf Kalesi 36/48
aşar 35/21, 36/7
Aşar Vergisinin Kaldırılması Nedenleri 35/21-29
Aşar Vergisinin Kaldırılmasının Kısa ve Uzun Dönemli Etkileri 36/7-13
Âşıkî Mehmed Çelebi 36/20
Aşkenaziler 34/17, 36/21, 22
At Meydanı 31/64
Atabekler 36/18-20
Atalay, Besim 32/41
Atalay, Figen 31/61
Atatürk Kız Lisesi 31/40
Atatürk, Mustafa Kemal 31/8, 9, 32/11, 33/8, 12, 13, 15, 34, 34/24, 35/8, 9, 14, 18, 28, 41, 36/29, 32, 34
Atay, Cahit 31/40
Atay, Çınar 32/63
Ateş, Ahmed 32/43
Atıl, Emin 31/26
Atılgan, İbrahim 31/26
Atik Valide Külliyesi 32/16, 17
Atik Valide Sultan Vakfı 32/17
Atilhan, Cevat Rifat 33/58, 34/23
Atina 31/11, 14-18, 46, 33/19, 20, 36/28
Atnos 31/14
aul 36/21
Avarlar 36/20, 22
l'Avenir de l'Orient 33/23
Averof 31/18
Avranches 33/63
Avşalumov 36/25
Avustralya 34/24
Avusturya 32/31, 46, 34/4, 37, 38
Avusturya-Macaristan 32/31, 35/62
Aya Maria Diakonis Kilisesi 32/17
Ayasofya 35/54
Ayasofya Camii 34/61
Ayasofya Külliyesi 32/16
Ayasofya Müzesi 34/41
Ayastefanos 36/5
Aybar, Celal 35/61
Ayça, Necmi Rıza 34/27
Aydemir, Şevket Süreyya 33/57
Aydın 31/20, 32/22, 64, 33/4
Aykaç, Fazıl Ahmet 31/33
Ayşe Sultan 32/30
Aytemur, Suphi 31/12
Aytul, Turhan 31/42
Ayvalık 31/7
Azarca 36/22
Azerbaycan 36/20, 24, 28, 29, 42, 46
Azerice 36/25
Azeriler 36/21
Aziz Dede 35/38
Aziz Hasan Paşa 33/31
Azizbeyov 36/44
Azmi Bey 36/6
Azzociçaore Commerciale Artigiana di Pieta 32/18

B

B. Halim 31/31
Babaeski 31/13, 34/19
Babat, Mükerrem 31/7, 12
Babıâli 32/23, 31, 45, 46, 49-52
Babıâli Baskını 32/32
Bacque-Grammont 34/47
Bağdat 32/22, 33/5, 35/11, 36/49
Bahri Reis (Çobanoğlu) 35/14
Bahriye Müzesi 34/41
Baisiyos, Atanos 35/34
Bakuezer, Güven 31/39
Bakırköy 31/36
Bakırköy Akıl Hastanesi 31/40
Bakırköy Bez Fabrikası 31/20
Bakırköy Bez Fabrikası İşçileri Sendikası 31/27
Bakırsan, Şahap 36/54
Bakû 34/6, 36/20, 21, 28, 42-46
Balahani 36/44, 46
Balahaniyan 36/44
Balahanski 36/44
Balat 34/12, 34/28
Balıkesir 32/11, 33/29, 35/7, 9, 10-12, 30
Balıklı Rum Hastanesi 32/18
Bali, Rıfat N. 32/58, 33/57, 34/34
Balkan Savaşı 31/10, 47, 34/15, 17, 61, 35/36,
Balkanlar 33/31, 34/19, 35/55
Balmumcu Çiftliği 32/23
Balog 36/48
Bandırma 36/6
Baraner, Reşat Fuat 36/51-55
Barbaros, Funda 32/62-63
Barkan, Fadıl 36/51
Barokas, Yakup 33/58
Barozzi 33/22
Bartdorf 36/44
Barutçu, Faik Ahmet 35/18
Basiret 36/58-59
Basra 35/31, 36/19
Bastard (Yüzbaşı) 32/48
Başar, Ahmet Hamdi 35/22, 62
Baştımar, Zeki 36/51-57
Baştuji, Kâmuran 36/51
Batı Cephesinin İkmalinde Trabzon'un Rolü 35/13-20
Batılılaşma Sürecinde Vakıflar 34/61-64
Batum 35/17, 36/18, 45
Batur, Afife 32/14, 15
Bavyera 35/36
Bayar, Celal 31/12
Bayezid II 31/64
Bayezid Bey 34/52
Bayezid Camii 35/54
Bayezid Külliyesi 32/16
Bayiç, Hakkı Behiç 36/6
Bayülken, Faruk 31/40
Bazman, Şölen 32/15
Bedarride 33/24
Bedia Muvahhit 31/33
Behmoaras, Liz 34/8
Bekir Sıtkı Çobanzade 34/6
Bektaş Ağa 35/51
Bektaşi 35/57
Bektaşilik 33/29
Bektöre, Şevki 34/6
Belçika 34/27
Belgrad köyü 35/31
Belikaya 35/38
Belli, Mihri 36/51, 52, 54, 56
Belli, Oktay 36/50
Bellinger 36/48
Bellioğlu, Sırrı 31/17
Belon, Pierre 33/64
Belopos 31/16
Benbassa, Esther 34/35
Bendall 36/50
Benneci, Celal 36/54, 56
Berber, Engin 31/12, 34/60
Bergama 35/9, 12
Berkaydis (Miralay) 31/15
Berkes, Niyazi 35/27
Berktay, Halil 34/60
Berkuş, Recep 31/26
Berlin 31/44, 45, 32/20, 42, 51, 35/36
Berlin Duvarı 31/46
Beşiktaş 35/48
Beşir Ağa (Maktul) 32/17
Beydilli, Kemal 33/46, 34/44-50, 35/6
Beykoz 31/37, 34/61
Beyoğlu 31/40, 32/21, 33/5, 19
Beyoğlu Hastanesi 32/18, 35/31
Beyru, Rauf 32/63, 64
Beyrut 32/7, 9, 33/39, 35/4, 55, 59
Bezirgânlar Cemiyeti-Burjuva Toplumu 35/42-48
Bezm-i Âlem vapuru 35/33
Bıçak, Ayhan 32/54
Bıçakçı, Ahmet Salih 36/58
Biga 35/30
Bigadiç 35/9, 10
Bilal Sinan (Rusçuklu) 36/52
Bilecik 34/7, 35/13
Bilen, İsmail 36/53
Bilge, Ahmet 36/51, 52, 54
Bilge, Macit 36/51, 52, 54

Binemeciyan, Eliza 36/6
1960'ların *Hayat*'ında Kadın Kimliğinin Değişimi 31/39, 43
1951 Tevkifatı ve Hapishane Anıları 36/51-57
1946 Sendikacılığı: *Sendika* Gazetesi, İşçi Sendikaları Birlikleri ve İşçi Kulüpleri 31/19-29
1912 Marmara Havzası Depremi 35/30-37
1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu 34/19-25
1930'ların İstanbul Basınında Kadın 31/30
1929 Dünya Krizi 36/7, 9
1905 Rus İhtilali ve Azerbaycan'da Grevler Dönemi 36/42-47
Bir Kafkas Tuhaflığı, Dağ Yahudileri ve Tatlar 36/21-27
Bir Sözlü Tarih Projesinden Seçmeler: Geçmiş Yaşamların İzinde 31/6-12
Biret, İdil 34/18
Birgen, Muhittin 34/6
Birinci Büyük Millet Meclisinde Muhafet: İkinci Grup 31/62
Birinci Dünya Savaşı 32/59, 33/34, 34/18, 24, 61
Birinci, Ali 33/29
Birleşmiş Milletler 31/19
Bitlis 33/4
Bizans 34/61, 36/18, 48-50
Bizanslılar 36/15
Bodrum 33/8
Boğaziçi 32/25, 34/20
Bolşevik 36/54
Bolşevikler 32/42
Bomonti 32/28
Bora, Siren 33/59
Boratav, Pertev Naili 36/57
Boris (Kral) 34/24
Bortelt 35/34
Bosna 32/31, 35/55
Bosna-Hersek 32/31
Boutmy, Emile 36/30
Boyacıyan, Haumparsum 32/9, 10
Boyar, Ali Sami 34/41-43
Boynuincelu aşireti 34/55
Bozdoğan Kemeri 32/17
Bozışık, Mehmet 36/52, 54, 56
Bozkurt, Fuat 35/38
Bozkurt, Mahmut Esat 32/34, 35, 33/32, 35
Bozkurt, Nâzım Derviş 35/7
Bozok 34/54
Bozok 34/55
Böke, Pelin 31/6
Bölükbaşı, Rıza Tevfik 33/32, 34/6
Braude, Benjamin 34/34
Braudel 32/57
Budin 35/55
Budizm 36/33
Buhara 32/45, 36/58-61
Bulgaristan 31/13, 34/24, 36/16
Bulwer, Henry 33/18
Buondelmonte 32/14
Burak, Ratip Tahir 34/27
Burdur 35/33
Burgaz 31/13, 36/57
Bursa 31/20, 32/7, 9, 33/6, 8, 34/38, 52, 35/30, 53
Busbecq 33/65
Buynaksk 36/24
Bükreş 32/46
Bülbüle 36/43
Bürger Schule 34/18
Büyük Gazete 35/6
Büyükada 32/18, 34/20, 28
Byhan, Arthur 36/23

C
Cafer Tayyar Bey'in Esareti ve Yunanistan'da Türk Esirleri 31/13
Cafer Usta 34/52
Caferiler 36/22
Cantebury 32/47
Carnot 36/32
Cavit Bey 33/31
Cebe, İzzet 36/54
Celal Bey (Yüzbaşı) 31/14
Celali-Aydoğdu 35/38
Cemal Rıza Bey 33/9
Cemaleddin Afgani 36/28
Cemgil, Adnan 36/57
Cemil Bey 33/19
Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye 33/37
Cemiyetler Kanunu 31/24, 32/6
Cenab Şahabeddin 34/6
Cenevizliler 36/17
Ceride-i Havadis 34/38
Cevad 36/46
Cevanşir 36/46
Cevdet Efendi 35/32
Cevdet Paşa 33/46, 34/45, 36/14, 16
Ceyhun 36/58
Chateau des Rentiers 32/20
Chateaubrian 32/63
Cibali 32/5
Cihan Harbi 31/45
Cihangir 36/53
Cihannüma 31/59, 34/46
Cilacı, Osman 32/60
Cizvit 32/18
Collingwood 32/54, 55
Colombo Fortuna 32/46
Comte, Auguste 32/55, 36/31
Cook 36/16
Corday, Charlotte 36/30
Coşar, Nevin 35/21
Coşar, Ömer Sami 32/11
Coşkun Kalender 33/39
Cumhuriyet 31/30, 34, 39, 43
Cumhuriyet 31/9, 32, 61, 62
Cumhuriyet Halk Fırkası 34/22, 23
Cumhuriyet Halk Partisi 33/6, 8-10, 34/20, 25, 35/60, 36/28, 55
Curzon 33/14, 15
Custodia di Terra Santa 31/64

Ç
Çağatay, Şakir 32/42
Çakır, Hamza 34/37
Çakmak, Fevzi 33/13, 32
Çal 31/10
Çalışkan, Arif 36/52
Çanakkale 31/7, 34/18, 19, 22, 36/6
Çanakkale Boğazı 31/44
Çanakkale Savaşı 31/7, 34/61
Çankaya, Şevki 34/27
Çapa, Mesut 31/13, 33/6, 35/13
Çardak 35/34
Çarşaf, Peçe ve Kafes Üzerine Bazı Notlar 33/6-11
Çatalca 31/13, 35/31, 36/5
Çaylak 33/39
Çeçenler 36/21
Çeçenya 36/23
Çekadis, Yani 31/44, 46
Çekirge Oteli 34/20
Çerkaskiy 36/58
Çerkezistan 36/14
Çerkez 36/36
Çerkezler 36/18
Çeşme 31/12
Çetiner, Doğan 36/54
Çetinkaya, Ali 33/15
Çıldır 35/55
Çırağan 33/19
Çin 35/41, 36/31
Çivril 31/10
Çocuk Esirgeme Kurumu 31/40
Çocuklara Mahsus Gazete 33/5
Çokayoğlu, Mustafa 32/42
Çokşen, Mehmed Hilmi 35/11
Çorlu 35/30, 31
Çukurbostan 32/19
Çukurova 31/20, 36/51
Çuvaş 32/5

D
Dadaşov 36/43
Dağıstan 34/6, 36/20-24
Dağlı, Yücel 31/60
Dallaway, James 32/47, 49
Danacıoğlu, Esra 31/6
Danimarka 32/48
Daniş (Eyübzade) 35/15
Darmesteter 36/28
Darülaceze 32/20-27, 35/61, 36/5
Darülaceze Nizamnamesi 32/24
Darülaceze Talimatnamesi 32/24
Darülaceze'nin Kuruluş ve İşleyişi 32/16-30
Darüşşafaka 32/21, 35/61
Dede Efendi 34/12
Dedeağaç 31/17, 35/30, 33, 36
Değmer, Şefik Hüsnü 31/19, 36/51-57
Demir, Hülya 32/58, 33/61
Demiray, Necdet 31/26
Demirel, Ahmet 31/62
Demirel, Yücel 31/61, 35/48, 36/4
Demirkan, Abdülkadir 36/51
Demirkapı Hastanesi 35/31
Demirtaş, Abdullah 34/59
Demokrat Parti 31/19
Demolins, Edmond 36/31
Depot de Mendicite 32/20
Derbent 36/20-23
Derranoğlu, Muammer 31/10
Dersaadet Ticaret Odası 35/62
Dersim 35/39
Dersim İsyanı 35/38
Derviş Mehmed Efendi 35/7
Derviş Mehmed Paşa 31/63
Descartes 32/54
Desjardin, Paul 33/21, 22
Deutscher Bund 33/18
Diderot 33/36
Dikmen, Sabahattin 36/51
Dilmen, Tevfik 36/54, 57
Dilthey 32/55-57
Dimitri Vlahof 32/7

Dinççağ, Şadi 34/27
Dinsel, Şükrü 36/56
Dirim, N. 34/60
Diyarbakır 31/20, 35/55
Diyarbakır Darphanesi 36/50
Diyarbakır Definesi 36/49
Diyarbakır Hapishanesi 36/53
Diyarbekir 35/23
Dokuz Eylül Üniversitesi 34/58
Dokuz Umde 35/22
Dolmabahçe 36/4
Donanma Cemiyeti 36/6
Dosdoğru, Hulusi 31/19
Dost 31/23
Dover 32/47, 48
Downing Street 32/48
Dua Meydanı 34/38
Dubois, Claude-Gilbert 33/64
Dubrovnik 31/64
Dumont, Louis 36/31, 33/18
Durkheim 36/30
Dümen, Haydar 31/42
Dünya Kenti İstanbul 32/14-15
Düzgören, Seyfi 35/15, 16

E
Ebubekir Ratib Efendi 32/45
Ebüzziya Tevfik 33/37-39
Eczacıbaşı, Süleyman Ferit 31/10
Eden, Morton 32/46-48
Edhem Efendi 35/34
Edhem Pertev Paşa 33/36-38
Edhem Pertev Paşa'nın Masonluğu 33/36-38
Edhemi 35/57
Edirne 31/4, 13, 14, 16, 17, 32/4, 31, 34/19, 22, 35/30-36, 53
Edremit 35/32
Ege Denizi 35/33
Ege Üniversitesi 34/60
Egeran, Enver Necdet 33/31
Eğilmez, Caffer Tayyar 31/13-18
Eisenchmidt 36/46
Ekemen, Nafiz 33/32
Ekim Devrimi 36/54
Eldem, Edhem 33/16
Elmadağ 32/18
Elza Niyego olayı 33/57, 58
Emanuel Persiani 32/51
Emin Bey (Erzincan milletvekili) 32/35
Emir Paşa 32/36
Emirbuhari 35/57
Enver Paşa 35/12
Epstein, Mark Alan 34/34
Erdek 35/35
Erdem, Sabahattin 36/52, 57
Erdem, Yahya 33/46, 34/45, 49, 35/6
Ereğli Kömür Havzası 32/6
Ereğlice 35/35
Eremya Çelebi Kömürciyan 35/58
Erenköy 33/29
Ergenç, Özer 34/60
Ergil, Doğu 31/62
Ergin, Kemal 36/51
Ergin, Osman 33/29
Erginkol, Salih 32/43, 44
Erhan, Çağrı 35/49
Erimez, Salih 34/27
Erivan 36/45
Erler, Mehmet Yavuz 35/30, 36/6
Erman, Hürrem 31/40
Erman, Sahir 33/35
Ermeni 32/18, 29, 34, 34/46, 35/30, 36/42
Ermeni Patrikhanesi 35/58
Ermeniler 36/21
Ermitaj Müzesi 31/46
Erol, Burçin 33/58
Ersan, Mehmet 36/58-60
Ertan, Muammer 31/40
Ertaylan, İsmail Hikmet 34/6
Eryavuz, İhsan 33/32
Erzincan 31/58
Erzurum 31/16, 33/4, 6, 15, 34/4, 35/15, 33, 55, 36/20
Erzurum Kongresi 32/11, 33/15
"Erzurum Kongresi'nin Bolşeviği"nden Gazi'ye Açık Mektup 32/11-13
Esat Ömer Feyzi Bey 32/11
Esen, Bülent Nuri 32/6
Esendal, Memduh Şevket 32/43, 34/6
Eseyan Lisesi 32/18
Eskişehir 31/20, 29, 33/37, 35/13, 14, 18
Etfal Hastahanesi 32/22, 35/31
Ethem (Çerkes) 33/12
l'Etoile du Bosphore 33/17, 18, 22, 23
Evkaf-ı İslamiye Müzesi 34/41
Evliya Çelebi 31/59-60
Evliya Çelebi Seyahatnamesi 31/4
Evren, Kadri 33/10
Evrenos Bey (Gazi) 34/63
Evreşe 35/35
Eyfel Kulesi 36/30
Eyüp 31/59, 32/17, 34/11
Eyüp Verem Dispanseri 31/40

F
Faden, William 33/50
Faik Reşad 33/38
Fatih 31/4, 36/5
Fatih Camii 35/54
Fatih Külliyesi 32/17
Faure Lisesi 34/9
Fazıl Paşa 33/37
Fener Patrikhanesi 32/58
Ferdağ, Sevda 31/40
Feriköy 32/19
Fesard Sokağı 32/20
Feshane 34/37-39, 35/48
Fethiye 33/8
Fethiye Sabahaddin 32/30
Fetvaların Işığında Osmanlı Sosyal Hayatı Hakkında Bazı Tespitler-II 31/54-59
Fezleke 31/59
Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri 33/38
Fırıncı, Ahmet 36/54, 56
Fikret, Halouk 34/6
Filibe 33/39
Filistin 32/58-60, 33/33, 34/19, 28, 29, 31, 32, 36/21, 24
Finlandiya 34/24
Fioletov 36/43
Fizan 33/39
FKÖ 32/59
Floransa 32/45
Fransa 32/5, 18, 19, 24, 33, 45, 46, 49, 33/20, 24, 26, 36, 47, 63, 64, 34/18, 31, 37, 38, 35/5, 36/34
Fransa Maşrık-ı A'zamı 33/18, 21, 23
Fransız Devrimi 33/17, 36/31
Fratelli Haim Matbaası 33/57
Fresco, David 34/8, 15, 17
Frey, Frederick W. 31/62
Frolov 36/46
Fuad Paşa 33/37
Fuat Paşa (Keçecizade) 33/30

G
Gadamer 32/56, 57
Galanti, Avram 32/60, 33/57-60
Galata 31/60, 32/18, 34/17
Galata Tersanesi 35/52
Galatasaray 35/4
Galatasaray Lisesi 34/8, 41
Galatasaray Sergisi 34/42
Galatasaray Sultanisi 33/39
Galip Paşa 34/18
Galler 32/47
Ganos 35/31
Gardner, Bill 34/59
Gayretli, Ahmet 36/51
Geç Osmanlı Döneminde Masonluk ve Siyaset Üzerine İzlenimler 33/16-28
Geçmişten Günümüze Foça Uluslararası Sempozyumu 34/60
Gedebey 36/42-45
Gelenbevi 33/51, 52
Gelibolu 34/19, 55, 35/4, 30-36, 55
Gence 36/42-46
George 32/50
George III 32/47
Georgeon, François 36/28
Gerard, Alice 36/30
Gerçek 31/19
Gerçek, Selim Nüzhet 34/46
Gevher Han Sultan 35/52
Gide, Charles 36/33
Giresun 33/7
Girit 31/8, 17, 18, 32/31
Girondin 36/31
Goldman, Klaus 31/45, 32/11
Golod, Hovhannes 35/58
Goodblat, Morris 34/34
Gorbaçov 36/25
Gorçakov 32/33
Gökay, Fahrettin Kerim 34/43
Gökçe, Enver 36/51, 54, 57
Gökçe, Ramiz 34/27-30
Gökyay, Orhan Şaik 31/59, 33/65-66
Gölcük 35/35
Gören, Cemil 32/28
Grand Orient 33/26, 33, 36, 38
Grand Orient de France 33/17, 18, 20, 21
Grand Orient de Turquie 33/16
Grandillac, Maurice de 33/64
Grenville (Lord) 32/46, 47, 49
Grev ve Lokavt Kanunu 32/6
Grierson 36/48
Grosman, Moşe 33/58
Grozni 36/19, 26
Guilbert, Paul 33/22, 23
Guillaume Postel, Evrensel Uzlaşma ve Türkler 33/63-65
Guriya 36/18
Gutenberg 33/46, 34/45
Güler, Ara 32/14
Güler, Cemal Nadir 34/26, 28
Güleryüz, Naim 33/58, 59
Gülhane 32/18, 30
Gülhane Hattı 32/31

Gülistan 36/32
Gümülcine 35/30
Gümüşhane 34/55
Gün 31/19, 31/23
Güncer, Barbaros 34/58
Günçakın, Necdet 36/56
Güneş, İhsan 31/61-62
Güran, Necdet 31/37
Gürcistan 32/42, 36/18, 20
Gürcü 36/17
Gürman, A. Nafiz 31/14
Güzel Sanatlar Birliği 34/41
Güzelbahçe 31/7, 12

H
Habeşistan 33/6
Hacı Bayram Veli 34/63, 35/41
Hacı Raşit Ağa Çiftliği 32/23
Hacopulo 31/47
Haçlılar 36/49
Haçrak 36/14
Hafik 35/38, 39
Hagana 36/24
Hajun 36/14
Hâkimiyet-i Milliye 36/28
Hakkı Hami Bey 32/36, 37
Hakkı Tank Us Kütüphanesi 32/11
Hakkı, Taşöz 31/26
Hale Sineması 34/18
Halep 32/7, 9, 31, 33/4, 35/4, 55
Haliç 31/60, 35/48
Halil Bey 35/34
Halil Fikret 34/6
Halil İbrahim Bey 32/35
Halil Nuri 31/64
Halil Paşa (Deli) 32/11
Halil Rıfat Paşa 32/22
Halim Paşa 33/31
Halit Bey (Yüzbaşı) 31/13
Halit Paşa (Deli) 33/15
Halk 33/9
Halk Fırkası 35/22, 28
Halk Zümresi 31/62
Halkçılık Programı 32/40
Halkevleri 33/10, 34, 35
Hallaçyan Efendi 32/34
Halperin, Don A. 34/34
Hamdi (Parmaksız) 36/52
Hamid Reis (Ömer oğlu) 35/14
Hamidiye Süvari Alayları 36/4
Hamit Bey 32/32
Hamit Suphi 31/52
Hammallar Cemiyeti 33/34
Hammer 34/48
Hanbeli 35/57
Hanefi 35/57
Hanımlara Mahsus Gazete 33/5
Hanya 31/14
Hapak 36/14
Harbiye 32/18
Harbiye Askeri Cezaevi 36/51, 52
Harem 33/47
Harvard Üniversitesi 34/44
Has oda 35/52
Hasan Bey 36/8
Hasan Dağı 36/51
Hasan Paşa (Gazi) 36/14
Hasan Rıza Bey (Doktor) 33/25
Haseki 32/18
Haseki Darüşşifası 32/17
Haseki Hastanesi 35/31
Haseki Külliyesi 32/16
Haseki Nisa Hastanesi 32/17, 18, 30
Hasib (Hacı İzzetzade) 35/15
Hasköy 33/47, 34/8, 11-15, 18, 28, 44
Hasköy Ermeni Mektebi 35/5
Hasköy Mayor Sinagogu 34/8
Hasköylü Küçük Adile Meryem Samanon'un Anıları 34/8-18
Haşim Efendi 36/16
Hatisov 36/44
Hatuni Tekkesi 32/17
Hatuniye Tekkesi 32/17
Haumparsum Boyacıyan 32/7
Havsa 31/13
Hayat 31/39, 43
Haydar Bey 32/37
Haydar Rıfat 33/33
Haydarpaşa 34/11, 18
Hayreddin Paşa (Tunuslu) 33/30
Hazar Denizi 36/19
Hazar Krallığı 36/23
Hazar-Karadeniz Cemiyeti 36/46
Hazarlar 36/22
Hâzım Bey 31/4
Hazine-i Fünun 33/4
Hebert 36/48, 49
Hegel 32/55
Herodotos 32/54, 33/42, 36/17
Herzl, Theodor 32/59, 60
Heybeliada 33/5
Hıristiyanlar 36/23
Hicaz Şimendiferleri 32/22, 34/61
Hiçyılmaz, Ergun 33/58
Hikmet 33/4
Hilal-i Ahmer 31/15, 35/19, 36/6
Hildebrand 36/60
Hindistan 33/41, 36/58, 60
Hint Kalenderhanesi 32/17
Hirsch, Elisabeth Feist 33/64
Hisarlık 31/44
Hitler 31/46, 34/24
Hive 36/59-63
Hive Hanı 36/58
Hive'den Yankılanan (MacGahan'ın Hive Seyahatnamesi) 36/58-64
Hizb-i Cedid 33/29, 36
Hizmet 32/63, 64
Hizrevi 35/57
Hobsbawm, Eric 34/19
Hochberg, Sami 34/15
Hodges 32/56
Hohenkammer 35/36
Hokand 32/43
Hokand Muhtariyet Hükümeti 32/42
Hollanda 31/16, 32/45
Hristomos 35/31
Hruşçov 36/51
Hubuyar 35/41
Hulki Bey 36/6
Hurşit Bey (Hacı) 31/4
Hüdavendigâr 32/7, 9, 33/4
Hürriyet 34/27
Hürriyet ve İtilaf 33/32
Hüsameddin, H. 34/63
Hüseyin (Seyyid Masdariyyecizade) 34/49
Hüseyin Avni Efendi 35/48
Hüseyin Bey 34/55
Hüseyin Fevzi Bey 35/38
Hüseyin Han 36/23
Hüseyin Hilmi (İştirakçi) 31/53, 35/42, 48
Hüseyin Rıfkı 33/49, 34/49
Hüsrev Paşa (Koca) 34/37
Hyde Park 36/33

I
Iconomos 32/63
Inber, Colin 34/7
Irak 33/14, 15, 11
Iskra 36/44
Isparta 35/33, 36/6
Italia Risorta Locası 33/20, 22

İ
İ Proodos 33/18 19
İbn Haldun 32/54, 36/14
İbrahim (Sultan) 35/51, 52
İbrahim Edhem Efendi 36/5
İbrahim Edhem Paşa 33/19, 38
İbrahim Efendi 33/47
İbrahim Hakkı Paşa 36/6
İbrahim Müteferrika 33/30, 34/45
İbrahim Saib Efendi 33/48
İbrani alfabesi 36/21, 26
İbriktepe 35/33
İcadiye 35/59
İçöz, Süleyman Sırrı 36/6
İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu 32/33
İdare-i Kurâ ve Nevahi Kanunu Layihası 32/31-41
İdil-Ural 36/58
İdrak 35/42
İgnatiev 32/31
İkdam 31/60, 33/29, 39
İkinci Dünya Savaşı 34/19, 23, 24, 28, 29, 36/10
İkinci Grup 32/35
İkinci İnönü Savaşı 35/13
İkinci Meşrutiyet 31/47, 32/6, 9, 33/25, 35, 34/7, 35/21
İkinci Troya Savaşı 31/47
iltizam usulü 36/7
İmeretya 36/20
İnal, İbnülemin Mahmut Kemal 34/63
İnalcık, Halil 34/7
İnas Sanayi-i Nefise Mektebi 34/41
İncil 33/18, 34/45, 35/6
İnebolu 35/17
İngiliz Mezarlığı 34/18
İngiltere 32/24, 45, 46, 49, 59, 33/14, 18, 24, 35/5, 50, 52, 54, 36/31
İnönü, İsmet 33/13-15, 34/19, 35/23
İnsaniyet 31/52, 53, 35/42
İpek Yolu 35/41
İran 33/4, 14, 30, 41, 35/32, 36/19, 22, 29, 31, 48
İranlılar 36/20
İrfan Bey 35/35
İrlanda 34/24
İrşad 32/11
İsa 34/16, 35/41, 36/49
İsa Antiphonetes 36/48
İshak Efendi 34/10, 48
İskenderun 36/4
İskit, Server 34/27, 30
İskoç Riti Türkiye Yüksek Şûrası 33/31
İsmail Asım Efendi 31/58
İsmail Dede 35/38, 39
İsmail Faik 31/53
İsmail Fehmi Efendi 32/49, 50
İsmail Hakkı Bey 35/48
İsmail Hakkı Efendi (Manastırlı) 33/32
İsmail Şükrü Efendi 32/38

İsmet Bey (Çorum milletvekili) 32/39
İspanya 33/32, 57, 58, 34/26, 61, 26
İsrail 32/59, 60, 33/58-61, 34/32, 36/25, 26
İstanbul Basın ve Yayın ve Kafa ve Kol İşçileri Sendikası 31/27
İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi 32/16
İstanbul İnşaat İşçileri Sendikası 31/26
İstanbul İşçi Kulubü 31/23, 31/24
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği 31/24, 26
İstanbul Kent Müzesi 32/14
İstanbul Sanayi Odası 35/62
İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 31/23
İstanbul Ticaret Odası 35/62
İstanbul Üniversitesi 31/30
İstanbul ve Kocaeli İşçi Sendikaları Birlikleri 31/23
İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği 36/57
İstikbal 35/17, 18
İstiklal Harbi Mücahidi Mülazım-ı Evvel Nâzım Derviş (1892-1959) 35/7-12
İstiklal Savaşı 34/61
İstiklal-i İktisadi-i Milli Cemiyeti 31/47-51
İsveç 32/48, 34/24
İsviçre 32/35, 33/63, 34/24, 35/5
İsviçre Medeni Kanunu 36/14
İş Kanunu 31/28, 32/6, 7
İştirak 35/42
İtalya 32/51, 33/6, 32, 40, 63, 36/23
İtilaf Devletleri 31/13
İttihad-ı İslam 33/39
İttihat Terakki'nin Hışmına Uğrayan İki Gazetecinin Feryadı 31/52-53
İttihat ve Terakki 31/12, 52, 32/32, 34, 59, 60, 33/16, 9, 32, 34, 36, 33/37, 39, 36/29
İttihat ve Terakki İçinde Antimason Bir Grup ve Lideri Abdülaziz Mecdi Efendi 33/29
İttihatçılar ve Masonlar 33/31
İustinos I 36/49
İvan (Korkunç) 36/19
İvanova-Voznesensk 36/46
İyem, Nuri 31/19
İzmir 31/6, 8 10, 12, 16, 20, 28, 32, 32/9, 62-64, 33/4, 34, 59, 34/8, 35/11, 59, 36/6, 56, 58
İzmir Ayakkabı İşçileri Sendikası 31/27
İzmir Basın ve Yayın Kafa ve Kol İşçileri Sendikası 31/28
İzmir İktisat Kongresi 35/22, 28, 36/7
İzmir Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası 31/28
İzmir Müessese, Ticarethane ve Esnafları Müstahdemin Sendikası 31/29
İzmir Terziler Sendikası 31/26
İzmir Ticaret Odası 35/62
İzmir Tütün İşleri Sendikası 31/28
İzmit 31/17, 20, 34/37, 35/30
İzzeddin Kalesi 31/18
İzzet Paşa 33/19

J
Jack Bey 34/10
Jackson, Francis 32/49
Jamanak 35/58
Japonya 31/5, 34/24, 35/60, 36/28
Jerlsberg, Count de Wadel 32/48
Jong, Frederich de 35/40
Journal de Smyrne 32/62
Juhasz, Esther 34/34
Jukov, Georgi 31/45

K
Kabacalı, Alpay 33/47, 48, 34/46
Kabakçı Hadisesi 33/47
Kadıköy 34/12, 14, 16
Kadınlar Birliği 33/35
Kadınlar Dayanışma Birliği 31/40
Kadınları Himaye Cemiyeti 33/34
Kadırga 34/37
Kadızadeli 35/57
Kadiri 35/57
Kadmar 35/55
Kadri (Çulhacızade) 35/15
Kadro 36/34
Kafkas Merküri Şirketi 36/46
Kafkaslar 36/16, 20
Kafkasya 35/55, 36/21, 23, 36
Kafkasya İttifak Komitesi 36/45
Kahetya 36/19
Kahkaha 32/11
Kala Kaglat 36/21
Kala-Ata 36/59, 61
Kala-i Sultaniye 35/30, 31, 35
Kalahane Hastanesi 35/31
Kalderon, Albert 34/35
Kalender Geda 33/39
Kalenderi 35/57
Kalenderiye Camii 32/17
Kalmuk, Ferit 31/19
Kalmus 35/31
Kalpazankaya 36/57
Kâmil Bey 32/21
Kâmil Efendi (Senirkentli) 36/6
Kanada 34/24
Kanık, Orhan Veli 32/28
Kanun-ı Esasi 33/23
Kapalıfırın 33/47
Kapıkulu askerleri 34/51
Kaplan, Rasih 33/7
Kaptan İbrahim Paşa Hamamı 33/47
Kapuçinler 32/18, 19
Kara Çavuş 35/51
Kara, İsmail 33/39
Karaağaç 31/14, 35/33
Karabağ 36/28
Karabatak, Haluk 34/19
Karabay 36/42
Karabekir, Kâzım 32/11, 33/15, 35/13
Karaca köyü 35/31
Karaca, Muammer 31/40
Karacaahmet 32/17
Karadeniz 35/13, 16, 17, 33, 36/15, 36
Karagümrük 31/4
Karahisar-ı Sahib 34/55, 62
Karakaya, Mehmet Reşat 31/7, 10
Karaköy Hamamı 36/5
Karaman 34/53, 35/55
Karamürsel 35/30
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 35/61
Karaşehir 36/44
Karay, Refik Halit 31/40
Karayel, Bekir 36/51
Karayün 35/38
Karçak, İsmail 31/26
Kargopoulo, Vasilaki 33/22
Karılar Tekkesi 32/17
Karikatür 34/26-33
***Karikatür* Dergisinde Yahudilerle İlgili Karikatürler (1936-1948)** 34/26-33
Karol (Kral) 34/24
Kars 35/15, 55, 36/28
Karşıyaka 31/12
Kartli 36/20
Karyakin 36/46
Kasımpaşa 35/5
Kastamonu 33/4, 34/55
Katastıof Çağı 34/19
Kâtip Çelebi 31/59
Katolik 32/18, 23, 29
Kaufmann, Petroviç Konstantin 36/58, 62
Kavacık 31/8
Kaya, Şükrü 33/6, 8, 32-34
Kayaoğlu, İ. Gündağ 31/60
Kayseri 31/20, 34/54, 35/59
Kaytaklar 36/20
Kazalı 36/46
Kazakistan 32/43
Kazan 36/19, 46
Kazan Hanlığı 36/58
Kazanç 35/6
Kebikeç 35/6
Kefe 36/17, 37
Kemal Bey (Kara) 33/32
Kemaleddin Efendi (Şehzade) 33/19, 31
Kemalpaşa 31/10
Kenter, Yıldız 31/40
de Keratry, Koni E. 33/21
Kerç 36/17
Kerenski 32/42
Kerim Sadi 35/42
Keskinoğlu, İrvem 34/32, 36/26
Keşan 35/33
Keşfü'z-zünun 31/59
Ketshoveli 36/44
Kevork Pamukciyan Üstadımız Yok Artık 35/58-59
Keyder, Çağlar 32/62, 64
Kıbrıs 35/55
Kıçılçullu 31/9
Kıpti 35/30
Kırgız 32/5
Kırgızlar 36/59
Kırım 36/16, 37
Kırım Hanlığı 36/15, 17
Kırım Savaşı 31/46, 32/19, 33/30
Kırkkilise 35/30
Kırklareli 31/13, 34/19, 21-23
Kırmızı Kışla 32/18
Kısıklı 34/61
Kız Sanat Enstitüsü 31/32
Kızanlık 31/13
Kızgızlar 36/63
Kızıl Ordu 31/45, 36/25
Kızılay 31/15, 16, 40, 33/10
Kızılcamüsellim 31/14
Kızılhaç 31/15, 16
Kızılordu 32/43
Kibar, Nizamettin 33/12
kibbutzlar 36/24
Kilikya 36/49
Kinsey Raporu 31/42

Kiril alfabesi 36/26
Kiurk 35/55
Kleanti Skalyeri 33/38
Kocabaş, Süleyman 32/60
Kocaeli Nakliye İşçileri Sendikası 31/27
Kocaili 31/20, 23
Kocaili İşçi Sendikaları Birliği 31/23
Kocaili Selüloz Sanayi İşçileri Sendikası 31/26
Koç, Mehmet Şükrü 32/37, 39
Koçman, A. 34/60
Koçu, Reşat Ekrem 35/58
Kohen, J. 33/40
Kohen, Moiz 34/8, 12
Kohen, Viktor 33/40, 41
Koloğlu, Orhan 33/31
Kolombiya 34/24
Komintern 36/55, 57
Kondiles 34/24
Konstantinidi Efendi 32/34
Konstantinos IX 36/48
Konya 32/7, 9, 33/4, 34/55, 36/6
Koraltürk, Murat 35/60
Kordon 31/12
Kore Savaşı 36/51
Korfu 31/17
Korres, Yorgo 31/46
Kosta Rika 34/24
Kozerenko 36/43
Kozlov, Grigori 31/46
Kozmidi Efendi 32/34
Köprülü, Fuat 34/6, 7
Köse Dağ 36/49
Kösem Sultan 35/51
Krasnaya Sloboda 36/26
Kuba 36/21, 23, 24
Kubilay 34/19
Kudüs 31/64, 33/64
Kul Kâhya 35/51
Kulizade 36/44
Kuloğlu 35/52
Kumıklar 36/20
Kumkapı 35/58
Kuntz, Marion 33/64
Kuran 33/64
Kurmuş, Orhan 35/63
Kurtiş, Muhittin 31/13
Kurtuluş Ordusu 33/25
Kurtuluş Savaşı 31/6, 33/59
Kuruçeşme 32/18
Kurutluoğlu, Müfit 32/36, 38
Kuşadası 32/34
Kut, Günay Alpay 35/6
Kut, Turgut 33/46, 34/44, 35/6
Kutais 36/45
Kutluay, Yaşar 32/59
Kuzguncuk 34/28, 35/59
Kuzminski 36/43
Külebi, Cahit 35/7
Kürdistan 33/13-15, 36/21
Kütahya 34/62, 35/13, 14, 18
Kütükoğlu, Mübahat 32/64

L

La Revue de Promethee 32/43
Landau, Jacob 32/59, 33/59, 34/35,
Larissa 31/17
Laston, Robert 32/47
Latin alfabesi 36/26
Lausanne 32/11
Lazaristler 32/18
Lazkiye 35/4
Le Progres 33/18
Le Renaissance 33/25
Leeuw-Roord, Joke van der 34/59
Lehistan 32/42
Leinstar 33/18
Lena 32/5
Lenin 36/46, 47
Leningrad 31/46
Leon VI 36/49
Les Vrais Amis du Progres et de l'Union 33/25
Les Vrais Amis Locası 33/21
Letonya 36/44
Levent Kışlası 33/47
Levi, Avner 34/19, 35
Levy, Avigdor 34/34, 35
Lewis, Bernard 34/34
Lezgee 36/22
Lidya Krallığı 36/48
Liston, Robert 32/49
Lizst, Franz 32/18
Lodz 36/46
Londra 32/20, 46-52, 33/30, 46, 34/45, 35/36, 36/45, 58
Loti, Pierre 32/14
Louis XVI 36/32
Lowick 36/49, 50
Lozan 31/16, 34/17, 36/7
Lozan Konferansı 33/14, 15
Lunyar, Alexandr 33/42
Lüleburgaz 34/19
Lütfi Bey (Malatya milletvekili) 32/34

M

M. K. Şengil'in Kitabı Üzerine Düşünceler 31/61-62
Macaristan 32/33, 34/4
Macedania Risorta Locası 33/24
MacGahan 36/58-64
Maçka 32/11, 33/8
Madrid 32/45
Magna Carta 35/50, 36/31
Mahaçkala 36/24
Mahmud I 33/32
Mahmud II 33/32, 53, 34/37, 52, 54, 35/27
Mahmud İbrahim (Semerkantlı) 32/43
Mahmud Raif Efendi 32/47, 48, 51, 33/47, 50, 34/47
Mahmut Bey 31/4
Mahmutpaşa 34/38
Maison de Notre Dame de la Providence 32/19
Maison de Taqcim 32/19
Maison Notre Dame de la Paix 32/19
Maison St. Joseph de Bebek 32/19
Makal, Eray 32/15
Makedonya 33/14, 15
Malatya 31/20
Malazgirt 36/49
Malçanov 35/4
Maliki 35/57
Mallet, Laurent 34/26
Malta 36/29, 32
Mamuretülaziz 33/4
Manastır 32/22
Manisa 31/7
Mann, Vivian 34/34
Manş 32/46
Marachian, Mihran 33/23, 24
Maraş 35/55
Maraş Ticaret Odası 35/63
Mardin Definesi 36/49
Margolin, J.C. 33/63
Marküs (Doktor) 34/18
Marmara 34/45
Marmara 35/58
Marranolar 36/26
Marseillaise 33/24
Marshall Planı 36/51
Martal, Abdullah 32/63, 64
Marx 32/55
Masliah, Nesim 34/11, 15
Masonlar Tarafından Öldürüldüğü İddia Edilen Bir Yazar: Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi 33/39
Masonluk 32/60
Masonluk ve Tek Parti: Sütunların Yıkılması 33/30-35
Masonlukta Tekris 33/40-45
Masum 36/20
Maşrık-ı A'zam-ı Osmani 33/16, 25
Matbah-ı Amire 32/18
Matuz'un Osmanlı Diplomatiğine Önemli Katkısı 31/63-64
Matuz, Josef 31/63
Mavnacılar 35/48
Mazhar Bey 31/4
Mazhar Paşa 32/21
Mazilkin 36/43
Mechlenburg Schwerin 31/44
Mecmua-i Ebüzziya 33/36, 37
Medeni Kanun 34/25, 36/11
Medeniyet 35/42
Medler 36/21
Mehmed II (Fatih) 32/16, 17
Mehmed IV 31/63, 35/51, 52
Mehmed Ali Bey 32/30
Mehmed Derviş 32/51
Mehmed Efendi (Defterdar) 31/4
Mehmed Fevzi Paşa 35/34
Mehmed Hafid 33/51
Mehmed Haşim Efendi 36/14
Mehmed Hoca 32/49
Mehmed Paşa (Sarı) 34/52
Mehmed Raşid Efendi 32/46
Mehmed Remzi Efendi 33/19
Mehmed Safvet (Ermenekli) 33/37
Mehmed Tahir 32/51
Mehmet Ağa b. Ali 34/63
Mehmet Ali Bey 33/12
Mehmet Behcet Efendi 35/48
Mehmet Fahri Bey 31/4
Mehmet Salih (Hacı Ali Hafızzade) 35/15
Meier, Ernst 31/46
Mekke 35/54
Mekteb-i Adliye 34/54
Melen 35/31
Melikov 36/47
Melling 32/14
Memduh Paşa 32/27
Memedyarov 36/43
Memur-Maaş-Yolsuzluk İlişkisi ve Tanzimat Yönetimi 34/51-58
Menaşe, Jak 34/10
Menemen 34/19
Menşevik 36/45, 46
Menteşe 34/52
Mercouri, Melina 31/46
Meriç 33/14
Meriç, İsmet 36/52

Mersinli 31/12
Meryem Ana 34/16, 36/49
Metaxas 34/24
Metternich-Schwarzenberg 32/31
Mevlana Celaleddin-i Rumi 34/63
Mevlevi 35/57
Mevlevilik 33/29
Mezopotamya 36/19
Mısır 33/5, 14, 31, 39-42, 47, 34/13, 14, 35/36, 52, 36/23
Michelet 36/14
Michigan 34/5
Midhat Paşa 33/30
Midilli 31/14
Mignini, Filippo 33/64
Mihail Bey (Gazi) 34/63
Mihrişah Sultan Külliyesi 32/16
Mikhael IV 36/48
Mikhael Dukas VII 36/49
Millas, Herkül 34/60
Milli Koruma Kanunu olayları 33/58
Milli Piyango Kurumu 35/61
Milli Türk Ticaret Birliği 35/62
Milos 31/14
Mingrelya 36/18
Mirabeau 36/30
Mirzayev 36/43
Miskinler Tekkesi 32/17
Mizah 34/27
Moda 34/13
Moğollar 36/49
Moiz Bey 34/10
Molla Cami 33/52
Montagnard 36/31
Montaigne 33/65
Montesquieu 36/14, 28, 31-33
Mora 31/17, 32/47, 63
Mordiano Şürekâsı 32/23
Morrisson 36/48
Moskova 31/44, 46, 33/14, 34/32, 36/19, 46, 54
Moskova Bilimler Müzesi 31/46
Moskova Radyosu 36/53, 55
Mosse 33/26
Muahede 31/52, 53
Muallimler Derneği 33/34
Muğla 33/6, 34/52
Muhacirin Dul ve Eytamhanesi 32/18
Muhammed 35/56-57
Muhammed Ayaz İshaki 32/44
Muhammed Nuri (Seyyid) 35/41
Muhassilin Talimatı 34/63
Murad III 33/46, 48, 34/45
Murad IV 35/51, 52
Murad V 33/18-23, 31, 38
Musa 35/41
Musa Kâzım Efendi 33/29, 31
Musevi 32/23, 35/30
Musevilik 36/23, 26
Mussolini 33/14
Mustafa (Seyyid) 33/50, 34/47
Mustafa Bey 31/4
Mustafa bin Hamza 33/52
Mustafa bin İbrahim 33/50-52
Mustafa Çokayoğlu Hakkında Bir Mektup 32/42-44
Mustafa Efendi (Dürrizâde) 31/54, 56
Mustafa Efendi (Hatibzade) 35/15
Mustafa Fazıl Paşa 33/19
Mustafa Paşa (Kara) 35/50
Mustafa Paşa (Lala) 36/20
Mustafa Paşa 33/37
Mustafa Süeda Bey 36/58
Musul 33/15, 35/55, 36/31
Mutezile 35/57
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 35/19
Müfit Bey 31/4
Mühendishane ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog 33/46-56
Mühib Efendi 33/48
mültezim 36/7
Mümin Baba Tekkesi 34/61
Münib Paşa 34/54-56
Münif Paşa 32/20, 33/37
Mürasye 35/31
Mürefte 35/30-35, 36/6
Müslüman Boykotajı ve İstiklal-i İktisadi-i Milli Cemiyeti 31/47-48
Müstecaplıoğlu, Esat Âdil 31/19, 36/51
Müteferrika 33/46, 49, 53, 35/6
Müteferrika Matbaası 33/47, 34/45

N

Nablus 31/18
Nabukodonozor II 36/21
Nadir Şah 36/23
Nafiz Bey 35/48, 36/6
Nahum, Hayim 34/12
Nail Bey 34/13
Nakşidil Kalfa 33/19
Nakşibendi 36/24
Nalbantoğlu, Muhiddin 36/58
Nalyan, Hagop 35/58
Namık Kemal 33/19, 30, 35/61
Napoleon III 33/20
Narçu Mehmed Giray 36/14
Narlıkapı Ermeni Kilisesi 32/18
Narlıkapı Hastanesi 32/18
Nasireddin Tusi 33/48, 52
Nasreddin Şah 36/29, 32
Nasturi 32/5
NATO 36/51
Nâzım Hikmet 36/51, 53
Nâzım Paşa 35/4
Nazi 31/46
Nazizm 34/20
Necati Bey 31/12
Necati Efendi 32/33, 39
Necip Bey (Ertuğrul milletvekili) 32/33
Nedim 32/14
Nehama, Joseph 34/34
Neologos 31/14
Nerimanov 36/44
Nersesyan-Yermonyan Ermeni İlkokulu 35/59
Neuilly 34/24
New York 32/20, 36/58
Nicodemus 32/45
Nicolaides, N. 33/21
Niğbolu 31/13
Nikola I 36/24, 32
Niksar 31/55-58
Nimetullah 35/57
Ningrelya krallığı 36/17
Nisa Tevkifhanesi 32/18
Nizam-ı Cedid 32/45, 33/47
Nogay 32/5
Nogayca 36/22
Nom 31/13
Nor Or 31/23
Noradounghian, Michel 33/24
Not Defteri 34/6-7, 35/6, 36/6
Notre Dam de Sion 34/16, 18
Nuha 36/42, 44, 45
Nureddin Efendi (Şehzade) 33/19, 31
Nurettin Paşa 31/12
Nuri Bey (Üsküdar) 33/19
Nuri Paşa 33/14
Nurullah Bey 31/4
Nuruosmaniye 34/38
Nusrat Efendi 32/38
Nutsal 36/20

O

Odabaşı, Cumhur 32/11
Odessa 36/46
Of 33/8, 35/14
Oğuz, Burhan 33/58
Okay, Cüneyd 31/47, 32/11, 33/6, 36, 39, 35/6, 42
Oktay, Abdulvahab 32/42, 44
Okyar, Fethi 33/12, 35/22, 23, 36/34
Ombéla-Kipi 31/14
Onat, Hikmet 34/41, 43
Orbay, Rauf 31/16
Orbay, Sabahattin 36/56
Orenburg 36/62
Orhaniye Cezaevi 36/51
Orhon, Orhan Seyfi 34/20, 24
l'Orient 33/21
Orient Occident 32/43
Oriental 33/18
Oriental Locası 33/23
Ormanyan Efendi 36/4
Orta Asya 36/58, 60
Ortaç, Yusuf Ziya 34/26
Ortaylı, İlber 32/14, 34/60
Ortodoks 32/29
Oruz, İffet Halim 31/40
Osiris Mabedi 33/41
Osman Bey 34/55
Osman Efendi (Defterdar) 32/46
Osman Reis (Koyunoğlu) 35/14
Osman, Naciye 33/7
Osmanlı Araştırmaları Vakfı 34/7
Osmanlı Basınında Bu Ay 30/4-5, 31/4-5, 32/4-5, 33/4-5, 34/4-5, 35/4-5, 36/4-5
Osmanlı Büyük Maşrıkı 33/16
Osmanlı Devleti 32/18, 50, 52, 64, 33/17, 34/7, 51, 56, 61, 35/27, 49, 50, 53, 55, 61, 62
Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü 32/45-53
Osmanlı Devletinde Kafkas Asıllı Kölelerin Ekonomik Değeri 36/36-41
Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 32/18
Osmanlı İmparatorluğu 32/16, 58, 59, 62, 33/57, 58, 64. 65, 34/17, 34-36, 61, 62, 36/14, 31
Osmanlı Kültürünün Şaheseri: Evliya Çelebi Seyahatnamesi 31/59-60
Osmanlı Pazarında Yerli ve İthal Fes Savaşı 34/37-39
Osmanlı Ressamlar Cemiyeti 34/41
Osmanlı Sosyalist Fırkası 35/42
Osmanlı-Rus Savaşı 32/18
Osmanlı/Türk Yahudiliği Tarihi ile İlgili Yayınlar ve İçerdikleri Tarih Söylemi 32/58-61, 33/57-62, 34/34-36

Ostend 32/46, 50
Oxford 32/47, 33/46, 34/45, 35/6

Ö
Öçmen, Müntekim 36/57
Ökçün, Gündüz 32/64
Öke, Mim Kemal 32/60
Öklides 33/46
Ölçün, Talat 31/26
Ömer Fevzi Bey 33/12, 15
Ömer Kemal (Kulzade) 35/15
Ömer Lütfi (Burdur mebusu) 32/10
Ömer Lütfü Efendi 34/37
Ömer Şevki Bey (Sivas mebusu) 32/6, 8, 9
Ömerköy 35/9
Önce "Bolşevik" Sonra "Mürteci" Bir Yazar Kürt Sorununa Nasıl Bakıyor? 33/12-15
Örs, Hayrullah 33/35
Özbaran, Salih 34/58
Özbek Kalenderhanesi 32/17
Özbekler 36/59, 61
Özcan, Ömer 32/42, 6
Özdemir 33/39
Özdemir, Hamdi 36/57
Özdemir, Hüsnü 36/52
Özel, Işık 31/30
Özen, Adem 33/59
Özgül, Metin Kayahan 33/38
Özgüner, Ahmet 32/15
Özgürer, Mehmet S. 33/65
Özgüzel, Rebii 31/38
Özkaya, Günseli 31/40
Öztürk, Ahmet Muammer 31/12
Öztürk, Nazif 34/61-64

P
Palamidi 31/18
Pall-Mall 32/47, 48
Pamuk, Şevket 35/63
Pamukciyan, Kevork 35/58
Pangaltı 32/18, 34/16
Papa 33/64
Papasyan Efendi 32/7-10
Parapirigmata 31/17, 18
Pardo, Sara 33/58
Paris 31/5, 32/20, 42, 45, 51, 33/5, 12, 18, 20, 34/17, 36/32
Park Otel 34/20
Parsiani 32/48
Pastırmacıyan 32/7-10
Patronage des Enfants Pauvres des Classes du Taqcim 32/19
Payamlı 31/8, 12
Peack, Albert 33/44
Peker, Recep 32/6, 34/20-22
Pelister, Habil Âdem 35/6
Pera 34/17
Peres Bosniaques 32/18
Perkin, B. H. 31/38
Pertev Paşa Kütüphanesi 31/60
Pertev Tevfik 31/52, 53
Petersburg 32/45, 35/4, 36/45, 46
Petit Soeurs des Pauvres 32/20
Petro 31/47
Petro I 36/58
Petrovorets 31/46
Peyam-ı Sabah 31/14
Pilsudski 32/42
Pinhosov, Asaf 36/26
Pire 31/14, 16, 18
Pirinççioğlu, Zülfü 35/23
Pithagoras 33/42
Pitt, William 32/47-49
Platanos 35/31
Platon 33/42
Plevne 31/13
Podime köyü 35/31
Polinezya 36/16
Polonya 32/42, 45, 35/49
Polybios 32/54
Popov 36/43
Popper 32/55, 56
Port-Petrovsk 36/24
Portekiz 32/19, 33/32
Postel 33/64, 65
Priamos Hazinesi 31/44, 46
Profitirya 31/9
Promete Hareketi 32/42
Promethee 32/43
Proxlos 33/18, 22, 23
Prusya 32/46, 33/36
Puşkin Güzel Sanatlar Müzesi 31/44, 46
Putilov fabrikası 36/45

Q
Quai de Valmy 32/20

R
Rabat 32/45
Rado, Şevket 31/39, 41, 43
Ragon 33/43
Ragusa 32/46
Ramana 36/43
Rami 36/52
Ramiz Efendi 33/4
Rasih Efendi 33/49
Raşid Efendi 33/47
Raşid Paşa 33/37
Ratto 36/48
Rauf Bey 33/19
Razgrad 31/13
Recep, Fuat 31/60
Refik Nevzat 33/12
Refuges de Nuit 32/20
de Regla 33/23
Rehber-i İnkılab 32/11, 33/12
Renaissance locası 33/26
Renan, Ernest 36/28
Ressam Ali Sami Boyar 34/41
Ressam-Müzeci Ali Sami Boyar'ın Eleştiri Fırçası 34/41-43
Resul Bey (Bitlis milletvekili) 32/34
Resulzade 36/44
Reşad Nuri 33/39
Reşit Bey (Çerkes) 33/12
Reulos, Michel 33/64
Reviel, Louis 31/32
Rıfat (Mevlanzade) 33/12
Richter, Ludwig 35/40
Riga 36/46
Rika 35/55
Rize 35/15
Rizorta Locası 33/31
Robespierre 36/30
Rodrigue, Aron 34/34
Rolland 36/30
Roma 33/40, 48, 63, 35/50
Romanya 34/4, 24
Rousseau 36/30, 31
Royal Hotel 32/47
Rozen, Minna 34/35
RSDİP 36/42, 44, 45
Rum 32/18, 29, 34
Rum Patrikhanesi 34/63
Rumeli 32/5, 31, 33/47, 34/37, 61, 35/55
Rus Devrimi 36/21
Rusçuk 31/13, 32/46
Ruslar 36/20, 21, 24
Rusya 31/44, 46, 32/31, 33, 42, 45, 46, 33/14, 34/8, 18, 31, 35/4, 36/16, 28, 31
Rükneddin 35/41
Rüştü Paşa 32/31
Rycaut'nun Kitabında Osmanlı Toplum Yapısına İlişkin Veriler 35/49-57
Rycaut, Paul 35/49-57

S
Sabah 32/22
Sabahaddin (Prens) 32/30, 36/31
Sabahattin Ali 36/56
Sabit 36/44
Sabri, Süvergil 31/12
Sabunçi 36/44
Sadak, Muhittin 31/40
Sadık Bey (Miralay) 33/29, 32
Sadık Efendi 34/55
Sadıkiye Hanı 32/29
Sadi (Yüzbaşı) 35/31
Safevi 36/20
Safeviler 36/18
Safvet Efendi 31/4
Sahillioğlu, Halil 36/38
Said Paşa (Çelebizade) 33/30
Saint Germain 34/24
Saint Michigan 34/6
Sakakini, Joseph 33/31
Sakaoğlu, Necdet 31/59, 35/7
Sakarya Savaşı 35/16-18
Sakız 34/7
Salib-i Ahmer 31/17, 18
Salih Ağa 34/55
Salih Paşa 33/13
Salter, Süleyman 36/51
Salzmann, Ayşe Gürsan 34/34
Samanon, Eliza Kadun 34/8
Samanon, Hayim 34/8, 9
Samanon, Jak 34/10, 12
Samanon, Mişon 34/8
Samanon, Simonaçi 34/9
Samarra 36/60
Samarya 36/21
Sami Paşa 34/55
Samir, Joseph 36/26
Samsun 31/20, 35/8, 14
Sanayi Devrimi 34/61
Sanayi-i Nefise Mektebi 34/41
Sankt-Peterburg 36/28
Sansaryan Hanı 36/52
Santral Mensucat 34/61
Saran, Cemal 32/63
Sarıahmetoğlu, Nesrin 36/42
Sarıca, Fikret 33/49
Sasaniler 36/22
Savaş, Ali İbrahim 31/63
Savaş, Saim 31/54
Sayar, Ahmed Güner 32/62-64
Sayda 35/55
Saydam, Abdullah 34/51
Sazlıdere 31/13
Scalieri 33/20, 22, 23, 26
Schatzmann (Dr.) 31/16
Scheffer 36/28

Schick, Irvin Cemil 33/60, 61
Schlimemann, Heinrich 31/44, 46
Seaman, William 34/45, 35/6
Secret, François 33/65
Seeman, William 33/46
Sefaradlar 34/17, 36/23
SEKA 35/61
Selamet 33/15
Selanik 32/7, 9, 59, 33/23, 24, 31, 37, 35/4, 33
Selatin-i Cengiziye 36/14
Selçuk, Münir Nurettin 31/40
Selçuklular 32/16, 36/49
Selim III 32/18, 45, 46, 50, 33/47, 50
Selim Bey 33/4
Selim Paşa 34/55
Selimiye Kışlası 33/47
Semendirek 31/14
Semerkand 36/60
Sencer, Hayati 36/57
Sendika 31/19-29
Sendikalar Kanunu 31/22
Sened-i İttifak 32/31
Ser Locası 33/18, 21
Ser Mahfili 33/30
Serbest Cumhuriyet Fırkası 33/12, 36/34
Serbest Sanayi İşçileri Sendikası 31/29
Serçe, Erkan 32/62
Seren, Suat 36/6
Seropyan, Vağarşag 35/58
Sertel, Sabiha Zekeriya 31/36
Ses 31/23
Sevüktekin, Kâzım 33/7
Seyahatname 31/59-60
Seydi Reis 33/4
Seyfeddin Bey 35/48
Seyr-i Sefain İdaresi 32/26
Sharon, Moshe Sevilla 33/58
Shaw, Stanford 32/63, 33/60, 34/34-36
Shmuelevitz, Aryeh 34/34
Shotwell 32/54
Sığırcı 35/9
Sırat-ı Müstakim 36/32
Sırbistan 34/4
Sırça Köşkün Sakini 34/44-50
Sıvas 31/20, 54, 55, 57, 58, 32/7, 9, 33/6, 14, 35/38, 40, 35/55
Sıvas Kongresi 33/15
Sibin 32/46
Sibirya 32/5
Silos 35/35
Simavi, Sedat 34/27, 30
Sinai Manastırı 31/64
Singros hapishanesi 31/15
Sinirci, Ali 35/6
Siotis 33/26
Sirkeci 33/5, 36/52
Siyavuş Paşa 35/51
Siyonist 32/58, 36/24
Siyonizm 32/59, 60
Slaars, B. 32/63
Smith, Edward 32/48, 49
Smithsonian Institution 36/49
Societe des Pauvres Europeens Catholiques 32/18
Soğucak 36/14, 15, 17
Sokrates 33/44, 36/33
Solon 33/42
Son Francisco Konferansı 31/19
Son Posta 31/36
Sorel, Albert 36/30
Sosyal Bilimler Öğretimi ile İlgili Bir Seminerin Düşündürdükleri 34/58-60
Sosyalist 35/42
Sovyetler Birliği 31/19, 46, 34/31, 36/25
Sovyetler Birliği Komünist Partisi 36/51, 55
Soyka, Kerim 36/56
Söz 31/19
sözlü tarih 31/6
SSK 35/61
St. Benoit Kilisesi 32/18
St. Georgeos Kilisesi 32/18
St. Irene Kilisesi 32/14
St. James Sarayı 32/48
St. Joseph Yetimhanesi 32/19
St. Locus Kilisesi 32/18
St. Petersburg 31/46
St. Pierre Kilisesi 32/18
St. Vincent de Paul 32/19
Stalin 36/51, 55
Stalingrad 31/46, 34/30
Stalinist rejim 36/25
Stavisky olayı 36/34
Steinhaus, Kurt 31/62
Stockholm 32/45
Stolipin 36/32
Strabon 32/14
Studniz, Ernst York von 31/44
Sturuva 36/43, 47
Su, Ruhi 36/51, 52
Suadiye 34/20
Suat Derviş 31/33, 35
Suhumi 36/17
Sultan Ahmed Külliyesi 32/16, 35/54
Sultanahmet 31/4
Sultanahmet Cezaevi 36/51, 56
Sultanönü 34/62
Sungur 31/57
Suriye 33/4, 33
Surp Agop Hastanesi 32/18
Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi 32/18
Süleyman Ağa 35/51
Süleyman Bey (Gazi) 34/63
Süleyman Paşa 33/37
Süleyman Penah Efendi 32/46
Süleyman Sami Bey 36/6
Süleymaniye Camii 35/54
Süleymaniye İmareti 32/17
Süleymaniye Köyü 35/39
Süleymaniye Külliyesi 32/16, 17
Süleymaniye Kütüphanesi 34/44
Sümerbank 33/57
Sürmene 35/14

Ş

Şafi 35/57
Şahin, Mustafa 33/40, 34/6, 41, 35/6
Şam 32/7, 9, 35/55
Şamhal 36/20
Şanizade 33/52
Şapsuglar 36/16
Şark Şimendiferleri 33/5
Şarköy 35/30, 31, 33, 35, 36
Şehbal 33/39
Şehriresül 35/55
Şehsuvaroğlu, Bedi N. 34/41
Şehzade Külliyesi 32/16
Şehzadebaşı Camii 35/54
Şekeroğlu, Faik 36/52
Şemseddin Sami 33/38
Şen, Ayşe 31/4, 32/4, 33/4, 34/4, 35/4
Şen, Bilal 36/51
Şen, Ömer 36/36
Şener, Behçet 36/56
Şengil, Mizyal Karaçam 31/61-62
Şengör, Celal 34/44
Şeni, Nora 33/60
Şeref, Muvaffak 31/19
Şevket Bey 31/4
Şevket Bey (Kaymakam) 35/14
Şeyh Galib 34/44
Şeyh Mihriddin Arıs 33/39
Şeyh Sait İsyanı 35/26
Şeyh Şamil 36/24
Şii 35/57, 36/22, 29
Şilling 36/22
Şir Gazi Han 36/58
Şira 31/17
Şiraz 35/32
Şirket-i Hayriye 32/25, 34/11, 35/48, 36/4
Şirvan 36/20
Şişhane 33/5
Şişli 35/48
Şubek 35/55
Şumen 36/16
Şuşa 36/28, 45, 46

T

Tabasaranlar 36/20
Tacikler 36/22
Tahran 33/4
Tahsin Bey 31/4
Taine, Hippolyte 36/14, 28
Taksim 32/18
Takvim-i Vekayi 34/37, 39, 55
Talat Paşa 31/12, 33/29, 31
Tales 33/42
Taman 36/20
Tamaşlık 31/12
Tan 31/30, 33, 36, 38
Tanin 33/29
Tanör, Bülent 32/40
Tanya, Hikmet 32/60
Tanzimat 32/31, 37, 62, 33/20, 53, 34/54, 56, 57, 61, 63, 35/27, 61, 36/29
Tanzimat Fermanı 32/63, 36/7
Tarih Biliminde Tarih Bilincinin Yeri 32/54-58
Tarih Vakfı 32/14, 33/61
Tarih ve Toplum 33/12
Tariş 35/60
Tarko 36/24
Tasvir-i Efkâr 33/39, 34/38
Taşkent 32/42
Taşöz, Hakkı 31/26
Tat dili 36/22
Tatarlar 36/14
Tatçılık 36/25
Tatil-i Esgal Kanunu 32/7
Tatlıdil, R. 34/60
Taxil, Leo 33/36, 37, 39
Tayland 34/24
Taymas, A. Battal 34/6
Teessülün Men'ine Dair Nizamname 32/24
Tehcir 34/36
Tek Parti 34/21
Tek Parti Dönemi 33/35, 34/19, 25
Tek, Ferit 35/22
Tekfurdağı 35/30, 33, 36

Tekin, Oğuz 36/48
Tekinalp 34/8, 12, 35
Tekirdağ 31/13
Temeşvar 32/46, 35/55
Temirhan-Şura 34/6, 36/24
Temple de l'Honeur et de l'Union 33/21
Temps 31/32
Tengirşenk, Yusuf Kemal 36/8
Tepebaşı 32/28
Ter-Grigoryan 36/44
Terakki-i Osmani Cemiyeti 33/39
Tercüman 35/4
Tercüman-ı Ahval 34/38, 39
Terek ırmağı 36/20
terziler tevkifatı 36/56
Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 32/32, 34, 37, 327
Teşkilat-ı Esasiye Programı 32/40
Tevfik Bey 34/55
Tevfik Efendi (Abud Efendizâde) 32/28
Tevfik Fikret 34/6
Tevhid-i Efkâr 35/48
Tevrat 33/46, 34/16
The Briton 32/52
The London Gazette 32/48, 52
The Times 32/48, 52
Theodora 36/48
Thompson 36/48
Thukidides 32/54, 55
Thulin, Ingrid 31/43
Thursby, J. M. 31/44
timar sistemi 34/51
Tırnova 32/4
Ticaret ve Sanayi Odaları Yayınları 35/60-64
Tiflis 36/20, 28, 29, 43-47
Times 35/34
Timur, Taner 32/64
Tiripoli 31/18
TKP 36/51-57
Tokat 31/55-58
Tokgöz, Ahmet İhsan 34/6
Tolstoy, Lev 31/46
Tolun, Abdülaziz Mecdi 33/29, 36
Tophane 35/5
Tophane Cezaevi 36/51
Tophane-i Âmire 32/21
Topkapı Sarayı 32/14, 35/52, 54
Toplu İş Sözleşmesi 32/6
Toprak, Zafer 31/19, 32/6, 63, 64, 33/30, 34/19, 60, 35/42
Torhunoğlu, Nişan 31/26
Tosqueville 36/32
Toygar, Cemil 36/51
Tökin, İsmail Hüsrev 35/61
Törenek, Mehmet 35/43
Trablus 35/55
Trablusgarp Savaşı 34/17
Trabzon 31/20, 33/4, 6, 8-10, 15, 34/54, 35/13-20, 24, 55, 36/4, 37, 40
Trabzon Rum İmparatorluğu 36/18
Trakya 31/13, 14, 17, 20, 34/20, 22
Trakya olayları (1934) 33/58, 34/19-25
Transilvanya 32/46
Transkafkasya 36/18, 5
Trapoliçe 32/46
Trianon 34/24
Trikopis 31/16, 17
True Briton 32/48
Tsalikidis, M. 34/60
Tuhum 36/21
Tuna 32/31, 34/4
Tunalı, Hilmi 32/34-36, 39-41
Tunalı, Nihat 36/54
Tunaya, Tarık Zafer 31/48
Tuncay, Ömer 36/54
Tunçay, Mete 31/46, 32/11, 33/12, 36/51
Tunus 34/37, 38
Tunus Ocağı 32/49
Turan, Ali (Hüseyinzade) 36/28
Turan, İbrahim 36/56
Turgutlu 31/12
Tuşpa 36/48
Türe, Fatma 33/46
Türe, İskender 31/60
Türk Hava Kurumu 33/6
Türk Kadınlar Birliği 31/40
Türk Mason Cemiyeti 33/34
Türk Ocağı 36/29
Türk Ocakları 33/34, 35
Türk Ressamlar Cemiyeti 34/41
Türk Sanayi-i Nefise Birliği 34/41
Türk Sesi 33/59
Türk Yurdu 36/29
Türkistan 36/60
Türkistan 36/60-62
Türkistan Muhtariyeti 32/43
Türkiye Basın ve Yayın Sendikaları Federasyonu 31/28
Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 31/62
Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu 31/20
Türkiye Komünist Fırkası 31/62
Türkiye Sendika Komitesi 36/53
Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi 31/19, 23, 36/51, 56
Türkiye Sosyalist Fırkası 35/42, 48
Türkiye Sosyalist Partisi 31/19, 23, 36/51
Türklerin Kafkasları: Egzotizmle Jeopolitik Arasında-I 36/14-20
Türkmenler 36/18, 22, 63
Türksal, Melahat 36/57
Tüzmen, Ziya 31/26

U

Ubeydullah Efendi 36/6
Uçmakdere 35/31
Ula, Avni 35/10
Ulaş, Hüseyin Avni 32/34, 39
Uludağ 34/20
Ulunay, Refi Cevat 31/40
Ulusoy, Mehmet 31/40
Umur, Suha 33/38
Umur, Ziya 33/35
Un ve Unlu Maddeler İmalatı İşçileri Sendikası 31/21
l'Union d'Orient 33/18, 19, 36, 38
Ural, Orhan 34/27
Urartu Krallığı 36/48
Uruguay 34/24
Us, Hakkı Tarık 33/7, 8
Uşak 31/10, 12
Utsmi 36/20
Uyar, Hakkı 33/6
Uygur 32/5
Uygurlar 32/16
Uykusuz, Mustafa 34/27
Uzunköprü 31/13, 34/19

Ü

Üç Medeniyet 36/29
Ülgen, Erol 33/65-68
Ülker, Necmi 32/64
Ünver, Süheyl 31/40
Üsküdar 31/14, 33/46, 47, 34/61, 35/5, 59
Üsküdar Amerikan Kız Koleji 31/42
Üsküdar Balaban İskelesi 32/17
Üsküdar Kız Enstitüsü 31/32
Üsküdar Matbaası 33/48, 53, 34/44-48,
Üsküp 34/55
Üstündağ, Muhittin 34/41

V

Vadecard 33/23
Vahdettin 31/7
Vakfıkebir 35/14
Vambéry 36/61
Van 33/4, 35/15, 55, 36/48
Van Kalesi 36/48
Varlık Vergisi 33/58, 34/30, 31, 36
Varna 31/13, 32/4
Varşova 32/42, 45
Vartkes Efendi 32/7, 9,10
Vasıf Efendi 33/50
Vasili 35/33
Vassilaki Yanko 32/23
Vatsek 36/43
Vecihi Bey 33/4
Vehbi Bey 32/36
Vehbi Efendi 32/34
Veli Bey 32/28
Venedik 31/64, 32/45, 33/63, 36/23
Venizelos 31/7, 12, 33/14, 34/24
Ventura, Ray 34/10
Veritas locası 33/23, 31
Versailles 34/24
Vezirov 36/42
Vico 32/54, 55
Vidin 31/13
Viguier 33/22
Viktor Efendi 34/10
Vilna 36/26
Viyana 31/64, 32/45, 46, 47, 51, 33/63, 34/15
Vlahof, Dimitri 32/9, 10
Voltaire 33/36, 30
Vorontsov 36/44
Vorontsov-Daşkov 36/45
Vural, Faruk 36/51

W

Weiker, Walter 33/60, 34/35
Weller 36/48, 49
Westernarh 35/36
Whitting 36/50
Winchilsea Kontu 35/49
Wirt 33/45
Wroth 36/48

Y

Yaari, Abraham 34/35
Yahudi 32/18
Yahudiler 32/58, 33/37, 34/26, 36/21
Yahya Efendi (Yahya Reiszade) 35/13
Yahya Efendi 33/29
Yakut 32/5
Yalçınkaya, Halil 36/51, 53, 54
Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin 32/45
Yalıncak Baba 35/38

Yalıncak köyü 35/39
Yalıncak Ocağı 35/38-41
Yalıncak Sultan 35/41
Yalıncakhoğlu, Sevim 35/40
Yalıncakoğlu, Mahmut 35/38, 41
Yalman, Ahmet Emin 31/30, 31
Yamaç, Hüsnü 31/9, 12
Yanbolu 31/13
Yanko 31/47
Yasa, Şakir Alpaslan 32/60
Yasnaya Polyana 31/46
Yaş Türkistan 32/42-44
Yaşar, Selim 32/62
Yavaşça, Alaattin 31/40
Yavuz, Erdal 35/63
Yayla, İbrahim 31/40
Yazarlarını Arayan Tez/Kitap 32/62-64
Yazıksız, Necib Asım 31/60
Yazır, Hamdi 34/62
Yedikule 32/18
Yedikule Rum Hastanesi 35/31
Yediyıldız, Bahaeddin 34/61
Yelkenkaya, Recep 36/51
Yeni Cami 34/37, 38
Yeni Gazete 35/6
Yeni Gün 31/12
Yeni Sabah 34/27
Yeni Valide Külliyesi 32/16
Yeni Zelanda 34/24
Yeniçeri Ocağı 34/61
Yenipazar 36/52
Yenizağra 31/13
Yenukidze 36/44
Yerasimos, Stefanos 36/14
Yergöğü 32/46
Yerlikaya, İlhan 31/52
Yesevizade 32/60
Yeşil Ordu 31/62
Yeşil, Salih 31/16
Yetik, Sami 34/41, 42
Yetkin, Çetin 33/58
Yevlah 36/45
Yığın 31/19, 23
Yıldırım, Nuran 32/16
Yılmaz, Atıf 31/40, 41
Yianakopulos, Y. 34/60
Yidiş 36/21
Yom Kippur Savaşı 36/25
Yorulmaz, Haydar Rifat 33/40
Yugoslavya 34/24
Yukarıkızılca köyü 31/10
Yunanistan 31/6, 14-17, 44, 46, 33/4, 41, 34/14, 24, 60
Yunus Reis (Muhibbi oğlu) 35/14
Yunus Reis (Tonullu oğlu) 35/14
Yusuf Agâh Efendi 32/46-52
Yusuf Bey 31/4
Yusuf Cemil 31/38
Yusuf İzzettin Efendi 34/12, 13
Yusuf Ziya Bey (Bitlis milletvekili) 32/34
Yücel, Hasan Ali 34/23
Yüksel, Hasan 34/61
167'ler tevkifatı 36/51
151'likler 32/11

Z
Zağra 34/61
Zand, Michel 36/25
Zekâi Bey (Adana milletvekili) 32/33, 34, 37
Zellich, Gregoire 34/46
zemstvo 36/45, 47
Zengiler 36/49
Zerdabi 36/42
Zeynizade 33/51, 52, 34/48
Zile 31/56, 58
Zimistov Kanunu 32/34
Zinberg, Israel 34/34
Zincire Vurulmuş Cumhuriyet 33/1
Ziraat Bankası 31/10
Ziya Gökalp 36/30
Ziya Hurşit 32/37
Ziya Paşa 33/13, 30
Zonguldak 31/20
Zöhrap Efendi 32/34